ISSN 2413-516X

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Бахши илмҳои филологӣ
2018. №7.

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2018. №7.

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2018. No.7.

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2018

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ

Муассиси маҷалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 8 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:

Имомзода Муҳаммадюсуф Сайдалӣ	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафарализода Хуҷамурод Қуддусӣ	*Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Раҳмонзода Абдуҷаббор Азиз	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Юсуфзода Носирҷон Салимӣ	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ректори Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни*
Раҳматуллозода Сахидод	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, директори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*
Назарзода Сайфиддин	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ*
Исмоилов Шамсулло Исмоилович	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва назарияи забоншиносии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*
Абдуллозода Масрур Аҳмад	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон*
Абдусатторов Абдушукур	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Кучаров Аламхон	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ*
Саидов Ҳалимҷон Азизович	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Мамадназаров Абдусалом	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Муродов Мурод	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Хоҷаев Давлатбек	*Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Дӯстов Ҳамрохон Ҷумаевич	*Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
Бахши илмҳои филологӣ
– 2018. – №7. ISSN 2413-516X
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №0038/ЖР-97
ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишонии Марказ:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016, №1924 ворид гардидааст.

*Маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои илмҳои филологиро барои чоп қабул менамояд: 10.**01.00 – Адабиётшиносӣ; 10.02.00 – Забоншиносӣ.***

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои чопшуда маълумот ворид менамояд.

*Маҷалла сомонаи расмии худро дорад, ки дар он матни мукаммали маводи чопӣ ҷойгир карда шудааст (*www.vestnik-tnu.com*).*

© ДМТ, 2018

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 8 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Имомзода Мухаммадюсуф Сайдали	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафарализода Худжамурод Куддуси	*Кандидат политических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Рахмонзода Абдуджаббор Азиз	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета*
Юсуфзода Носирджон Салими	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, ректор Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни*
Рахматуллозода Сахидод	*Доктор филологических наук, профессор, директор Института языка и литературы им. А.Рудаки Академии наук Республики Таджикистан*
Назарзода Сайфиддин	*Доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. А.Рудаки Академии наук Республики Таджикистан*
Исмоилов Шамсулло Исмоилович	*Доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и теории языкознания Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзаде*
Абдуллозода Масрур Ахмад	*Доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Российско-Таджикского (славянского) университета*
Абдусатторов Абдушукур	*Доктор филологических наук, профессор кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета*
Кучаров Аламхон	*Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, член-корреспондент АН РТ*
Саидов Халимджон Азизович	*Доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедрой английского языка Таджикского национального университета*
Мамадназаров Абдусалом	*Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета*
Муродов Мурод	*Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета*
Нагзибекова Мехринисо Бозоровна	*Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета*
Ходжаев Давлатбек	*Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета*
Дустов Хамрохон Джумаевич	*Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета*

Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук.
– 2018. – №7. ISSN 2413-516X
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №0038/ЖР-97
Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.
Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Минобрнауки Российской Федерации от 03.06.2016, №1924.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: **10.01.00 – Литературоведения; 10.02.00 – Языкознание.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com), в котором размещаются полнотекстовые версии опубликованных материалов.

© ТНУ, 2018

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGY

Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal is established in 2012. Issued 8 times a year.

CHIEF EDITOR:

Imomzoda Mukhammadyusuf Saidali	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich	*Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	*Candidate of political sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Rahmonzoda Abdujabbor Aziz	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Yusufzoda Nosirjon Salimi	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini*
Khorkashev Sakhidod	*Doctor of Philology, Professor, Director of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Nazarzoda Saifiddin	*Doctor of Philology, professor, leading researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Ismoilov Shamsullo Ismoilovich	*Doctor of Philology, Professor of the Tajik language and theory of linguistics of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda*
Abdullozoda Masrur Akhmad	*Doctor of Philology, Professor of the Department of National and International Journalism of the Russian-Tajik (Slavonic) University*
Abdusattorov Abdushukur	*Doctor of Philology, Professor of the Department of the History of Tajik Literature of the Tajik National University*
Kucharov Alamkhon	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Saidov Khalimdzhon Azizovich	*Doctor of Philology, Professor of the Department of English Language of the Tajik National University*
Mamadnazarov Abdusalom	*Doctor of Philology, Professor of the English Department of the Faculty of Languages of Asia and Europe of the Tajik National University*
Murodov Murod	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University*
Nagzibekova Mekhrinisso Bozorovna	*Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University*
Khodzhaev Davlatbek	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University*
Dustov Khamrokhon Dzhumaevich	*Candidate of Philology, assistant professor, Head of the Department of Modern Tajik Literary Language of the Tajik National University*

Bulletin of the Tajik National University. Series of philology
– 2018. – №7. ISSN 2413-516X
The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.
The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.
Address of the Publishing Center:
17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025,
Republic of Tajikistan,
Web site: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Tel.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016, No. 1924.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: 10.01.00 - Literary studies; 10.02.00 - Linguistics.

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com), which houses full-text versions of published materials.

© TNU, 2018

УДК:891.550-1:82

К ВОПРОСУ АНТРОПОНИМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА КАСЫД НОСИРА ХУСРАВА

Офаридаев Н., Холикназарова С.
Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

Касыда (аналог европейской оды) занимает особое место в поэтическом творчестве Носира Хусрава [7;8;9]. Поэт в касыдах проявил себя не только как поэт, но он показал себя в качестве мыслителя, философа и энциклопедиста, имеющего глубинные знания и мировоззрение по различным научным дисциплинам своего времени [1]. В то же время Носир Хусрав был великим мастером слова, знающим тонкости таджикского-дари языка. Словарный состав его поэзии поэта охватывает различные пласты терминов, отраслевой лексики, научных, религиозных и философских понятий, помогающей ему художественным словом выразить свою религиозную концепцию познания исламской философии. В языке поэзии Носир Хусрава проявляется богатство и изящность языка фарси дари, способствующего художественному изображению эпических, религиозных и социальных проблем времени[2;3;4;5;10;11;12].

Отражение широкого спектра проблем в поэзии Носира Хусрава требовали использование наряду с другими средствами языка ономастических единиц различных категории и разновидностей, таких как антропонимы, топонимы, космонимы, теонимы и т.п.

Антропонимика в качестве раздела ономастики изучает вопросы происхождения и развития этимологизации, структуры и состава, ареал распространения социальных и этнографических факторов функционирования личных имён, фамилий, прозвищ, псевдонимов. Антропонимы разделяются на личные и групповые, коллективные и территориальные, литературные, региональные и диалектные, реальные и мифические и т.п. Как и другие разделы ономастики - антропонимия имеет различные методы исследования и связана с литературоведением, стилистикой, этнографией, социологией, историей, географией и психологией. Антропонимы являются продуктом человеческого мышления различных периодов общества, духовным богатством, достоверным сокровищем истории и культуры, а также являются частью словарного фонда языка каждого народа. Антропонимический материал широко используется при интерпретации различных вопросов этимологии, словообразования, фонетики, грамматики и других разделов языкознания. Кроме того, антропонимы отражают образ жизни, быта, культуры народов на протяжении различных периодов их политической и социальной истории.

Изучение антропонимии художественных произведений имеет большое теоретическое и практическое значение для выявления художественных и поэтических особенностей произведений. Собственные имена в художественных произведениях выполняют стилистическую, информационную и номинативную функции [3].

В поэтических произведениях собственные имена используются для выражения художественных и идейных целей, способствующих пониманию идейных целей художника.

Исследование ономастикона поэзии также важно для определения источников, по которым автором использованы собственные имена и их соответствия с поэтическим текстом.

Обсуждение исторических, религиозных и этических вопросов в касыдах позволило НосируХусраву использовать в поэзии антропонимических единиц различного этнокультурного пространства. Поэт подкрепляет свои идеологические установки по исмаилизму, обращается к мифам, историческим событиям, к вопросам философии ислама, к догмам шариата, к священным канонам до исламской религии и ислама. Собственные имена, в том числе антропонимы, для Носира Хусрава служат в качестве реминисцентных средств, которые усиливают доказательную базу при обсуждении спорных вопросов. Исследование антропонимов также раскрывают отношения поэта к мифическим и историческим личностям и их роли в истории и духовной эволюции общества. Касыды Носира Хусрава затрагивают темы социальной жизни, вероисповедания, этики и божье слова, в которых воспитывается величие человека, религиозных ценностей, разума, знания и познания, что требовало использование многих мифических, исторических антропонимов. Исследования антропонимов связанно с мистическим, религиозно - философским мировоззрениям автора и отражает его творческое кредо как поэта и религиозного миссионера.

Среди антропонимов касыд Носира Хусрава важное место занимают религиозные антропонимы, кроме того, в поэзии поэта широкое употребление имеют имена царей,

полководцев, поэтов, философов, которые играют определённую роль в оформлении содержания поэтического текста.

Таким образом, поэтические антропонимы касыд Носира Хусрава с учётом исторической и мифологической значимости и гендерной принадлежности можно разделить на следующие группы:

1. Лексико-тематическая группа антропонимов, обозначающих имена пророков, мифических персонажей, религиозных личностей доисламского периода.

2. Лексико-семантическая группа антропонимов, обозначающих имена исламского пророка, его семейства, халифов, имамов и других исламских деятелей.

3. Лексико-семантическая группа антропонимов, обозначающих имена философов, поэтов, мыслителей и т.п.

4. Лексико-семантическая группа антропонимов, обозначающих имена царей, полководцев, различного периода и различных стран.

Среди данной группы выделяются

4.1. Лексико-семантическая группа антропонимов, обозначающих имена царей Кайанидской династии;

4.2. Лексико-семантическая группа антропонимов, обозначающих имена царей Сасанидской династии;

4.3. Лексико-семантическая группа антропонимов, обозначающих имена арабских царей;

4.4. Лексико-семантическая группа антропонимов, обозначающих имена греческих царей и полководцев;

4.5. Лексико-семантическая группа антропонимов, обозначающих имена тюркских царей;

5. Лексико-семантическая группа антропонимов, обозначающих женские имена;

6. Лексико-семантическая группа антропонимов, обозначающих имена персонажей произведений персидско-таджикской литературы, которые восходят к различным мифологическим источникам;

Таджики испокон веков имели культурные, политические, экономические, литературные связи с другими народами, которые способствовали проникновению лексических и грамматических элементов в таджикский язык. Антропонимия и другие ономастические единицы, являясь составной частью культурного наследия какого-либо народа, не могут остаться в стороне от влияния других народов. В связи с этим фактором с древнейших времён в иранских языках функционирует антропонимическая система других языков.

По языковым признакам антропонимы - поэтонимы поэзии Носира Хусрава принадлежат различным языкам, среди которых выделяются следующее языковые пласты:

2. 1. Антропонимы, которые возникли на основе древних и современных иранских языков.

2.2. Антропонимы, которые возникли на основе арабского языка.

2.3. Антропонимы, которые возникли на основе языка иврит, проникшие в язык поэзии Носира Хусрава посредством арабского языка.

2.4. Греко-римские антропонимы, которые возникли на основе древнегреческого языка, проникшие в фарси-дари язык посредством арабского языка или являются продолжением формы употребления среднеперсидского языка.

2. 1. Самое большое количество антропонимов – поэтонимов поэта составляют иранские антропонимы, которые этимологизируются на основе древнеиранских языков и современных иранских языков.

Древнеиранские антропонимы в общем объёме поэтонимов касыд поэта представлены именами традиционных героев древнеиранской мифологии, известные по сюжетам «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси.

К данному пласту поэтонимов относятся известные имена героев «Шахнаме» и других поэтических памятников персидско – таджикской классической поэзии.

2.2. Арабские имена, выражающие имена исламских религиозных личностей и мифологических персонажов связанных с возникновением и распространением ислама.

Следовательно, исламская религиозная ономастика занимает особое место в истории ономастики и культуры разных народов. В антропонимиконе таджиков арабские имена занимают заметное место и составляют отдельную антропонимическую систему, среди которой основную группу составляют имена и прозвище пророка, его семейства и ближайшего окружения, имамов, халифов и т.п.

Употребление имён пророка и его эпитетов в касыдах: Муҳаммад, Мустафо, Аҳмад, Абулқосим, Мухтор, Муҳаммад Мустафо, Аҳмади Мухтор, Мустафои Мухтор.

2.3. Пласт собственных имён, которые принадлежат по происхождению языку иврит – древнееврейскому. К данному пласту относятся, главным образом, библейские персонажи, некоторые из них вошли в Коран и в арабизированной форме вошли в персидско-таджикскую поэзию, в религиозную литературу на персидском языке. В поэзии Носира Хусрава

использованы имена доисламских пророков, занимавших также заметное место в исламской мифологии и религиозной литературе. Одам – др. иврит Адам; Ада́м (ивр. אָדָם, букв. человек Нӯҳ – др. иврит Ной; Ной (ивр. נֹחַ, Но́ах — в Библии Соломо́н (др.-евр. שְׁלֹמֹה, Шломо́; греч. Σαλωμών, Σολωμών [13]. Мусо–,.Моисе́й (ивр. מֹשֶׁה, Моше́, «взятый (спасённый) из воды»; араб. موسىٰ Муса, др.-греч. Μωυσής, лат. Moyses[13].

Марям – Мария; Марям – Мария; Имя Мария имеет древнееврейское происхождение, оригинальная форма מרים — Miryam Мирьям. מר mar, мар на иврите переводится как «горечь» (во множественном числе — מיריםmirimмарим) [13]. Иброҳим– Авраам; Авраа́м Иброҳим – Авраам; Авраа́м:др.-евр. אַבְרָהָם, Avrâhā́m, др.греч. Ἀβραάμ, лат. Abraham, араб. إبراهيم, Ibrāhīm [13]. Исмоил – Самуил;Самуил — личное имя древнееврейского происхождения. Исмоил – Самуил; Самуил — личное имя древнееврейского происхождения. Самуил — библейский пророк.

Ҷабраил-Габриела; рха́нгел Гаврии́л — один из ангелов в иудаизме -Гавриил(ивр. גַּבְרִיאֵל)) и христианстве греч. Αρχάγγελος Ҳорун – Арун);

Яъқуб –.Яъқуб – Якоб; Яков - более современная форма древнееврейского имени Иаков [13]. Юсуф – Иосиф; Иосиф Юсуф – Иосиф; Иосиф (ивр. יוֹסֵף,Yosef, Yôsēp̄, араб. يوسف, Yusuf) [13].

2.4. Поэтонимические единицы- антропонимы, восходящие к греческому языку и составляющие, главным образом, имена известных личностей. Данный пласт антропонимов вошли в персидский дари классического периода, или в арабизированной форме, или продолжают традиции среднеперсидского языка. Как известно, арабский язык является языком науки и художественной литературы, а также был языком международного общения на довольно обширной территории распространения ислама, способствующим переводу многих научных трудов греческих ученых на арабский язык.

Позже эти труды были приведены с арабского на персидский дари, посредством которых вошли многие лексические единицы греческого языка в персидский в арабизированной форме. К этому ряду также относятся греческие собственные имена, нашедшие широкое употребление в персидско – таджикской поэзии, в частности в поэтических произведениях Носира Хусрава. Исо – Иисус Иису́с– Иисус Иису́с Христо́с (др.-греч. Ἰησοῦς Χριστός; церк.-слав. і҆исусъхристо́съ) [13]. Фалотун // Афлотун – Платон; Плато́н (др.-греч. Πλάτων, 428 или 427 до н. э., Афины — 348 или 347 до н. э., там же) — древнегреческий философ, ученик Сократа, учитель Аристотеля[13]. Суқрот – Сократ; Сокра́т (др.-греч. Σωκράτης; 470/469 г. до н. э., Афины — 399 г. до н. э., там же) — древнегреческий философ [13]. Арасту // Стотилис – Аристотель; Аристо́тель (др.-греч. Ἀριστοτέλης; 384 год до н. э., Стагира, Фракия — 322 год до н. э., Халкида, остров Эвбея) — древнегреческий философ [12]. Буқрот // Ҳипократ – Гипократ; Гиппокра́т (др.-греч. Ἱπποκράτης, лат. Hippocrates) (около 460 года до н. э., остров Кос — около 370 года до н. э., Ларисса) — знаменитый древнегреческий целитель[13].

По морфологической структуре антропонимы касыд Носира Хусрава, как правило, разделяются на простые, производные, сложные и словосочетания. Следует отметить, что некоторые антропонимы – словосочетания являются продуктом творчества самого поэта с целью конкретизации личности персонажа и усиления логической последовательности изложения религиозных, этических, исторических, мистических и философских проблем.

3.1.Простые антропонимы

Обычно под простым антропонимом понимают однокорневые и одноосновные онимы. К этой группе относятся непрозрачные поэтонимы, состоящие из одной основы как главного фактора выявления значения слова. Простые антропонимы относятся ко всем языковым пластам антропонимов. Например: Одам, Нӯҳ, Зол, Хизр, Лот, Манот, Иблис, Ҳуд, Қобил, Ҳобил, Ҳом, Идрис и.т.д.

Некоторые поэтонимы этого ряда в синхронном порядке являются простыми, но этимологически рассматриваются как сложные или производные, постепенно ставшие слитными. Например: Доро, Эраҷи т.д.

3.2.Производные антропонимы

Данная группа собственных имён образована с помощью антропонимических формантов, которые выделены в следующие группы:

а) форманты, имеющие самостоятельные лексические значения;

б) форманты суффиксального происхождения;

в) форманты, имеющие словообразовательную функцию в языке классической литературы, но утратившие эту функцию в современном таджикском языке;

г) форманты, не утратившие словообразовательную функцию в современном таджикском языке;

д) переформанты, утратившие лексические значения.

3.4.Сложные антропонимы – композиты. Подобные антропонимы можно рассматривать с двух позиции:

1. Собственные имена самостоятельных компонентов, которые выявляются в результате этимологического анализа. Например: Фаридун, Ҷамшед, Хушанг, Ардашер, Исфандиёр, Шопур и т.п.

2. Собственные имена, компоненты которых имеют прозрачную семантику в современном таджикском языке: Фаррухзод, Гурдофарид, Мехрофарид.

3.5.Составные имена собственные

В эту группу входят поэтонимы, образованных в форме различных типов словосочетаний, в системе которых выделяются составные двухкомпонентные и многокомпонентные поэтонимы. Наиболее употребительными в касыдах поэта являются двухкомпонентные изафетные поэтонимы, в которых основной компонент в тексте выступает в качестве определяемого, а второй компонент вступает в качестве определения.

Поэтонимы данного типа выполняют различную стилистическую информационную функцию.

Боязиди Бастомӣ – известный суфи, основоположник направления «тайфурия» и учения «фано и бако». Его творчество малоизвестно, а философские учения распространяли его ученики устным путём, которые затем входили в суфийскую литературу. Умер в 857 году в Бистоме.

Булфазли Балъамӣ – полное имя Абулфазл Мухаммед ибн Абдуллах, визирь правителя Саманидов Наср ибн Ахмед Самани (914 – 943). Умер в 940 году. Отец известного историка Абуали Балама.

Баҳроми Гӯр – пятнадцатый правитель Сасанидской династии.

Маҳмуди Зовулистон – другое имя Махмуда Гезнавида, прозвища Яминудаввала, сына Сабуктегина, третий правитель Гезнавидской династии.

Бобаки Сосон – сын известного мубада (жреца) Сосон в Истахре. В Истахре он женился на дочери местного правителя и спустя несколько лет сам стал править Истахром. Он отец Ардашера Первого.

Структурно – морфологические формы употребления собственных имён в касыдах Носира Хусрава сопряжены с поэтикой собственных имён, так как поэтонимы, как и другие средства языка, служат в качестве экспрессивных, коннотативныхи информационных функций. В касыдах употреблено большое количество литературных поэтонимов, связанных с поэтическим изображением религиозно – философских проблем.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Беронов Дж. Коранические мотивы в поэзии Носира Хусрава: автреф. дисс.канд.фил.наук / Дж. Беронов.– Душанбе, 2015. - 24 с.
2. Васильева С.П. Литературная ономастика / С.П.Васильева, Е.В.Ворошилова. - Красноярск, 2009. - 138 с.
3. Карамшоев Д. Аз забондониву суханварии Носири Хусрав / Д. Карамшоев // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз, фардо. - Душанбе: Ношир, 2005. - С.416-424.
4. Наҷмӣ Ш. Луғат ва истилоҳоти шаҳрсозӣ ва меъморӣ дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз, фардо._-Душанбе: Ношир, 2005, -С.535-558.
5. Носири Хусрав. Дирӯз, имрӯз, фардо: мураттибон ва муҳаррирони маъсул Сарфароз Ниёзов, Рамазон Назариев. Хуҷанд: - Ношир, 2005. – 682 с.
6. Носири Хусрав. Девони ашъор: муҳаррирони маъсул Амрияздон Алимардонов, Н. Амиршоҳӣ. Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 2003. - 654 с.
7. Носири Хусрав. Девони ашъор, Саодатнома, Рӯшноинома: мураттибон ва таҳиягарони матн А. Алимардонов, Н. Амиршоҳӣ.Ҷ.1. – Душанбе: Шуҷоиён, 2009. – 640 с.
8. Носири Хусрав. Девони ашъор, Саодатнома, Рӯшноинома: мураттибон ва таҳиягарони матн А. Алимардонов, Н. Амиршоҳӣ. Ҷ.2. – Душанбе: Шуҷоиён, 2009. – 640 с.
9. Родник жемчужин. Персидско-таджикская классическая поэзия. - Душанбе: Маориф, 1986. - С. 127-129.
10. Сулаймонов С. Нақши Носири Хусрави Қубодиёнӣ дар ташаккул ва такомули забони фалсафаи форсӣ (тоҷикӣ) / С. Сулаймонов // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз, фардо. - Душанбе: Ношир, 2005. -С.467-472.
11. Сулаймонӣ А. Вожа ва таркибҳои баёнгари мафҳуми сухан // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз, фардо. - Душанбе: Ношир, 2005. - С. 457-466.
12. Шарҳи сӣ қасидаи Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ; вирости ҷадид бо изофот ва тарҷумаи иборoти арабӣ аз доктор Маҳдии Муҳаққиқ. – Теҳрон, 1384. – 402 с.
13. [Электронный ресурс] // http:ru.wikipedia.org//

ОИД БА МАҶМӮИ АНТРОПОНИМИЯИ ҚАСОИДИ НОСИРИ ХУСРАВ

Қасида дар эҷодиёти Носири Хусрав мавқеи асосиро ишғол мекунад. Қасоиди шоир мавзӯъҳои гуногуни ахлоқӣ, динӣ ва фалсафию иҷтимоиро дар бар гирифта, аз омӯзиши онҳо метавон хулоса бароварда, ки Носири Хусрав на танҳо чун шоири нозукадо, балки як ҳаким ва мутафаккири замони худ буда, аз аксари илмҳои замонаш огоҳии комил доштааст. Носири Хусрав аз сарвати ғании забони дарӣ ҷиҳати ифодаи масоили фалсафию динӣ ва ахлоқӣ самаранок истифода бурдааст. Таркиби луғавии ашъори Носири Хусрав аз истилоҳоти бахшҳои алоҳидаи илмӣ, луғати соҳавӣ, мафоҳими мухталифи динӣ иборат буда, барои ифодаи бадеии масъалаҳои муҳимми фалсафию динӣ дар либоси назм мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Баррасии масоили динию ахлоқӣ зарурати корбурди васеи воҳидҳои номшиносиро (топонимия – ҷойномҳо, номҳои ашхос, теонимия, космонимия, зоонимия, астрономия ва ғ.) дар қасоид тақозо мекунад, ки номи ашхос дар байни навъҳои дигари номҳо мавқеи меҳварӣ доранд. Номҳои ашхос (антропонимия) ба гурӯҳҳои фардӣ ва гурӯҳӣ, ҷамоавӣ ва ҳудудӣ, адабӣ, мантиқавӣ, деалектикӣ, воқеӣ ва асотирӣ ҷудо мешаванд. Маҷмӯи номҳои ашхос дар қасоиди Носири Хусрав аз назари таърихӣ, мифологӣ дорои вижагиҳои махсус буда, гурӯҳҳои гуногуни луғавию мавзӯиро ташкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: қасида, Носири Хусрав, ономастика, антропонимия, воқеӣ, асотирӣ, таърихӣ, гендерӣ, ҷойномҳо.

К ВОПРОСУ АНТРОПОНИМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА КАСЫД НОСИРА ХУСРАВА

Касыда (аналог европейской оды) занимает особое место в поэтическом творчестве Носира Хусрава Поэт в касыдах проявил себя не только как поэт, но он показал себя в качестве мыслителя, философа и энциклопедиста, имеющего глубинные знания и мировоззрения по различным научным дисциплинам своего времени. Словарный состав его поэзии охватывает различные пласты терминов отраслевой лексики, научных, религиозных и философских понятий, помогающей ему художественным словом выразить свою религиозную концепцию познания исламской философии. Отражение многих проблем в поэзии Носира Хусрава требовало использование наряду с другими средствами языка ономастических единиц различных категорий и разновидностей, таких как антропонимы, топонимы, космонимы, теонимы и т.п. Антропонимы разделяются на личные и групповые, коллективные и территориальные, литературные, региональные и диалектные, реальные и мифические и т.п.

Ключевые слова: касыда, Носир Хусрав, ономастика, антропонимия, реальные, мифологические, исторические, гендерные антропонимы названия местности.

TO THE QUESTION OF THE ANTHROPONYMIC SPACE OF NOSIR KHUSRAV QASIDS

Qasida (analogue of the European ode) occupies a special place in the poetic works of Nosir Khusrava. The poet in the Qasids manifested himself not only as a poet, but he showed himself as a thinker, philosopher and encyclopedist with a pigeon knowledge and world outlook on various scientific disciplines of his time [The Dictionary of Poetry covers various layers of terms, branch vocabulary, scientific, religious and philosophical concepts, which helps him to express his religious concept of knowledge of Islamic philosophy and Reflection of a wide range of problems in the poetry of Nosir Husrav required the use, along with other means, of the language of onomastic units of various categories and varieties such as anthroponyms, place names, cosmonyms, theonyms, etc. Anthroponyms are divided into personal and group, collective and territorial, literary, regional and dialectal, real and mythical, etc.

Key words: kasida, Nosir Khosraw,onomastic, anthroponomy, real and mythical, historical, genderian anthroponyms, place names,

Сведения об авторах: ***Офаридаев Назри*** - Хорогский государственный университет им. М.Назаршоева, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка. **Адрес:** 736000, Республика Таджикистан, г.Хорог, ул.Ленина 12. E-mail: **ofarida_n@mail.ru.** Тел.: **(+992) 939-31-40-32**
Холикназарова С. - Хорогский государственный университет им. М.Назаршоева, старший преподаватель кафедры языка филологического факультета. **Адрес:** 736000, Республика Таджикистан, г.Хорог, ул.Ленина 12.
E-mail: **sakina_83@mail.ru.** Тел.: **(+992) 931-56-90-25**

Information about the authors: ***Ofaridaev Nazri*** - Khorog State University. M. Nazarshoeva, Doctor of Philology, Professor of the Tajik Language Department. **Address:** 736000, Republic of Tajikistan, Khorog, Lenin Str. 12.
E-mail: **ofarida_n@mail.ru.** Tel.: **(+992) 939-31-40-32**
Kholiknazarova S. - Khorog State University. M. Nazarshoeva, Senior Lecturer, Department of Language, Faculty of Philology. **Address:** 736000, Republic of Tajikistan, Khorog, Lenin Str. 12.E-mail: **sakina_83@mail.ru.**
Tel.: **(+992) 931-56-90-25**

УДК: 491.550

НАВЪҲОИ МАЪНОИ АСПЕКТУАЛИИ ФЕЪЛ
(дар намунаи осори Абдурраҳмони Ҷомӣ)

Гулназарова Ж.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бояд гуфт, ки вобаста ба худи маънои аспектуалӣ дар забони тоҷикӣ фикру андешаи амиқу дақиқ ҳанӯз мавҷуд нест ва ин кушоиши гирехи масъалаи типҳои маънои аспектуалиро бо ҳам мушкилтар мекунад. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» маънои аспектуалӣ дар категорияи намуди мутлақ ва давомнок нишон дода шудааст [6, с.198-203]. Н. Ҳамроалиев се навъи онро (умумӣ, давомдор, перфектӣ) дар забони тоҷикӣ зикр мекунад [16, с.48-51]. П.Ҷамшедов бо таҳлилу баррасӣ дар чор забон мавҷуд будани чор навъи (маъноҳои миқдорӣ-сифатӣ, дистрибутивӣ, марҳилавӣ (фазисные), натиҷавӣ) маънои аспектуалиро нишон медиҳад [7, с.36-145]. В. А. Плунгян зикр мекунад, ки дар морфологияи умумӣ дар маҷмӯъ се навъи маънои аспектуалӣ: миқдорӣ, мунтазам ва марҳилавӣ мавҷуд аст [10, с.293-308].

Агар П.Ҷамшедов маъноҳои аспектуалиро аз рӯйи ду аломати тафриқавӣ: гуногунтаркибӣ ва лаҳзаи вақт (неоднородность и момент времени) ба чаҳор гурӯҳ ҷудо

карда бошад [7, с.38], В.А. Плунгян ба се гурӯҳ ҷудо намудааст [10, с.292]. Ӯ маъноҳои миқдорӣ-сифатӣ дистрибутивиро дар гурӯҳи маъноии миқдорӣ ворид намудааст ва маънои натиҷавиро дар қатори дигар маъноҳои ба лаҳзаи мушоҳида вобастабуда ба гурӯҳи маъноҳои мунтазам (линейный) дохил кардааст [10, с.293].

Дар пажӯҳишҳои ба ин ё он марҳилаи инкишофи забони тоҷикӣ ва мушаххасан асар ё осори шоирону адибони давраҳои мухталиф бахшидашуда, ҳангоми баррасии феъл фақат намуди мутлақ ва давомдор зикр гардидааст. Ифодашавии маънои такрорёбӣ, яккарата, бисёркарата, бе ҳадду ҳудуди муайян, ҳадду ҳудуди муайяндошта ва амсоли инҳо ҳангоми омӯзиши унсурҳои ёрирасон, модалият, сиға, замони феъл баррасӣ шудаанд.

Айни ҳол мо тасмим гирифтем, ки дар намунаи осори Ҷомӣ такя ба пажӯҳиши муосири аспективият ин падидаи маъноиро матраҳ намоем.

Маънои аспектуалии миқдорӣ. В.А. Плунгян қайд мекунад, ки маънои аспектуалии миқдорӣ тавре аз номаш бармеояд (афзунияти маротиби иҷрои амали феъл), дар маҷмӯъ нисбатан грамматиконидашуда маҳсуб меёбад. Ҷудо кардани маҷмӯи аспектҳои вазъият дар он дида мешавад ва махсусияти ин навъи маънои грамматикӣ такроршавист. Ин навъҳоро номгузорӣ карда, муқобилгузории ин минтақаи маъноиро нишон медиҳад [10, с.293].

Итератив ё такрорёбии гуногун, ки дар он бо гуногунрангии зиёд вазъият пурра такрор меёбад (баъд аз чанд муддати муайяни вақт дар ин ё он марҳила: як бор, пайи ҳам, кам-кам, ҳамеша…).

Мегӯянд, ки вайро гурбае будааст, ки ҳар гоҳ ки ҷамъе меҳмонон ба хонақоҳи шайх ***тавоҷҷуҳ кардандӣ****, он гурба ба адади ҳар як эшон* ***бонге кардӣ*** [4, с.17].

Аз ҷумла, хабитуалис (ҳамеша такрорёбии вазъият, амалҳои маъмулӣ, ки ҳолномаи моҳияти субъект шудаанд, мисли: ӯ шеър менависад, машқ мекунад) ё такрорёбии ҳамеша ё мудомӣ.

Шайх китоби «Асрорнома» ба вай дода буд ва онро пайваста бо худ ***медошт*** [4, с.87].

Бояд гуфт, ки дар хабитуалис дар амали динамикӣ пайдо шудани хабитуалис ва ба таври худкор табдил ёфтани амал ба ғайридинамикӣ (яъне тасвири моҳияти фоъил на раванд) хусусияти асосӣ ва мундариҷавии хабитуалис маҳсуб меёбад. Ин вобаста аст ба маънои умумии феъл - маънои динамикӣ ва статикӣ.

Шабонгаҳ дастаи гиёҳ ***бидаравидӣ*** *ва барои эшон* ***бипухтӣ*** [4, с.19].

Мултипликатив ифодашавии акти ҷамъи ягона аз квантҳои алоҳидаи лаҳзавии такроршаванда иборат буда (сулфидан, тақ-тақ кардан, дарро, оҳанро кӯфтан, ҷунбонидан), кванти ягонаи мултипликативӣ бо семелфактив ифода мегардад.

Ногоҳ касе дар ***бикӯфт*** [1, с.58].

…ва он гурба онро дид, гирди дег ***мегашт*** *ва* ***бонг мекард*** *ва изтироб менамуд* [4, с.17].
Ва одати он донишманд он буд, ки дар вақти дарс гуфтан сари худ ***меҷунбонид*** [3, с.413].

Дистрибутивҳо ифодашавии навъи такрори (нопурраи) вазъият, ки дар он гузариши ҳудуди (перебор) пайдарпайи намояндагони ягонагии актанти муайян дида мешавад:

Некмардест, ки бидонистӣ, кӣ аз куҷо ***мехӯрад*** [4, с.102].

Ин муқобилгузорӣ аз якдигар вобаста набуда, ҳамзамон метавонанд дар доираи як шакли феълӣ ба ҳам оянд:

Ҷун тобистон ***даромадӣ****, шохҳоро* ***бигрифтӣ*** [3, с.41].

Ҳамин тариқ, хусусияти маънои аспектуалии миқдорӣ такрорёбии амал ва навъҳои хосси такрорёбии амал ва таъсири он ба маънои динамикию статикии феъл мебошад. Дар раванди омӯзиш муайян гашт, ки навъҳои ин маънои аспектуалӣ метавонанд бархӯрд дошта бошанд. Масалан, агар гӯем: Карим дарро мекӯбад. Итератив; Карим ояд, дарро тақ-тақ мекунад (амали хос ба Карим, яъне ӯ занг намезанаду дарро тақ-тақ мекунад), хабитуалис ва мултипликатив бо семелкатив ва агар гӯем: Карим ҳар рӯз дарро тақ-тақ мекунад ё Карим ҳамеша занг намезанаду дарро мекӯбад, дистрибутив (ба ин *ҳамеша*, *ҳар рӯз* ёрӣ мерасонад) мешавад.

Маънои аспектуалии мунтазам. Аспективияти мунтазам, ки бо ҷудокунии қисматҳои сифатан гуногуни вазъият алоқаманд аст, таркиби нисбатан мураккабро дорост. Дар ҳар як граммемаи аспективияти мунтазам як давраи вақт, **вақти мушоҳидавӣ** (topic taime), яке аз лаҳзаҳои имкониятдоштаи вақти манзур амалӣ мегардад (инчунин комилан амалӣ гаштани вазъият дар маҷмӯъ имконпазир аст).

Барои баррасии аспективияти мунтазам маълумот дар бораи он ки дар забонҳои табиӣ вазъият чӣ гуна сохтори таркибӣ дорад, муҳим аст. Аслан панҷ зинаи лаҳзаи вазъият: оғоз – лаҳзаи гузариш аз ҳолате, ки дар он айни ҳол «вазъият ҷой надорад» ба ҳолате, ки вазъият ҷой дорад; анҷом – лаҳзаи гузариши бозгашт; мобайн ё миёна – лаҳзаи байни оғозу анҷом; зинаи омодагӣ – ҳолате, ки дар он нишонаҳои оғози вазъият дида мешавад; зинаи натиҷавӣ – ҳолате, ки баъд аз анҷоми вазъият ба вуҷуд меояд, нисбатан маъмуланд, ки дар дутои охир ҳолат ба фоил ё мафъул нигаронида шудааст. Аз ин ҷост, ки ин дуто берунӣ ва боқимонда дохилӣ мебошанд, яъне ин ду зинаи лаҳзаи вазъият ба

тамоми забонҳо созгор аст. Бояд гуфт, ки на ҳама забонҳо вазъияти ин панҷ зинаро доранд: метавонанд, ки зинаи омодагӣ ва зинаи натиҷавӣ дар дилхоҳ вазъият иштирок накунанд. Вазъияти лаҳзавӣ метавонад зинаи мобайниро надошта бошад, яъне давомдор набошад. Вобаста ба ҳар як забон дар ин гуна вазъият лаҳзаи оғоз ва анҷом бо ҳам мувофиқ меоянд. Раванди ҳадду ҳудудӣ дар муқоиса бо беҳадду ҳудуд зинаи муайяни интиҳоӣ доранд ва аз пайи он ҳолати натиҷавӣ сар мешавад, яъне агар гӯем, касе дарро пӯшид (раванди ҳадду ҳудуддошта), мо медонем, ки дар ҳолати муқаррарӣ вай дарро мепӯшад (лаҳзаи ноилшавии ҳадду ҳудуд меояд) ва баъд аз ин дар пӯшида шуд (ҳолати натиҷавӣ сар мешавад бо назардошти мафъулият).

Нишондиҳандаҳои аспективияти мунтазам муайян мекунанд, ки дар вақти мушоҳида фақат яке аз зинаҳои номбаршуда ҷой доранд. Аслан ду нишондиҳандаи берунӣ проспектив (зинаи омодагӣ), резултатив ва ду нишондиҳандаи дохилӣ-дуратив (миёна), пунктив (нишондиҳандаи яке аз зинаҳои лаҳзавӣ: оғоз ё анҷоми вазъият, инчунин вазъият дар маҷмӯъ, агар он воқеаи лаҳзаӣ давомдор набошад) мавҷуд аст. Ана дар ҳамин маврид мушкилӣ бо таъсирбахшии семантикаи грамматикии нишондиҳандаҳои аспектуалӣ ва семантикаи луғавии феъл ба вуҷуд меояд. Барои равшанӣ андохтан ба масъала пораеро аз «Баҳористон» меорем:

Аз ҳар ҷо бо вай ***хабаре мегуфт*** *ва ҳар лаҳза дар ҳунаре бо вай* ***гуҳаре месуфт****. Ҷавон ба хотири фориғ аз ҳама чиз гӯш ба хоҷа дошту чашм бар канизак. Ҳар чӣ он ба ғамза* ***суол мекард****, ин ба абрӯ* ***ҷавоб медод*** *ва ҳар чӣ он ба тура* ***гирех мебаст****, ин ба* ***шакарханда мекушод****… Чун суҳбат* ***мутамодӣ шуд****, хоҷа чунонки донӣ, ба зарурати баъзе ҳоҷоти инсонӣ* ***қадам бардошт*** *ва он ҳар ду орзуманди муштоқро ба ҳам* ***бигузошт*** [3, с.392].

Проспектив нисбат ба дигар нишондиҳандаҳо кам грамматикализатсия шудаанд ва зиёд вонамехӯранд. Грамматикализатсияи онҳо бештар ба инкишофи маъноӣ умумии замони оянда мувофиқат мекунад.

Шавҳари ман ***хоҳад омад*** *ва қадаҳи шир* ***хоҳад овард*** *ва* ***хоҳад гуфт*** [1, с.83].

Дар омӯзиши ин масъала айни ҳол проспективият ва замони ояндаро омехта мекунанд:

Шоҳ ойинаст, ҳар чӣ ***ҳамебинӣ*** *андар ӯ,*
Партав фиканда қоидаи кору бори туст [2, с.357].

Қобилияти озод мувофиқат кардан бо маънои замони гузашта хусусияти фарққунандаи проспективист:

Чун шавҳари вай қадаҳи шир овард, ман нози дароз ***пеш гирифтам*** [1, с.83].

Нишондиҳандаҳои натиҷа (резултатив), пеш аз ҳама, раванди табиии ҳадду ҳудуддорро тасвир мекунанд:

Сухан аз арши барин ***омадааст****,*
Баҳри покон ба замин ***омадааст*** *[2, с.32].*

ва натиҷаи (резултативӣ) мафъулӣ низ ҷой дорад.

Хушку тар ҳима ҳама ***сӯхта шуд****,*
То танӯре аҷаб ***афрӯхта шуд*** [2, с.47].

Ба таври диахронӣ нишондиҳандаҳои натиҷа (резултативӣ) анъанаи эволютсия шуданро дар нишондиҳандаи перфект доранд:

Бар сарам гавҳару дур чандон рехт,
Ки маро ришгаи тоқат ***бугсехт*** [2, с.28].

Бояд зикр кард, ки пешванди би-\\бу- маънои архаистии таъкид ва натиҷаро дошт, ҳарчанд ки айни замон дар мавриди ин пешванд андешаҳои мухталиф мавҷуд аст ва бо номҳои боии зоид\зоида, боии зиннат, боии таъкид ном мебаранд.

Кори ҳар як зи ту ***санҷида шудӣ****,*
Ҷурми ҳар як ба ту ***бахшида шудӣ*** [2, с.35].

Ба тарзи мафъулӣ бо йо-и ҳикоят ҳикоят омадааст.

Аммо дар Миср ***мебуда****, аз муридони Шайх Абулнаҷиби Сухравардӣ аст* [4, с.71].

Пешванди ме- бо шакли нақлии мухаффаф, ки тобиши маънои муайяниро низ дорад.

Ҳар чӣ шаб ба ҷиҳати ифтори вай меовардand, бомдод ҳамчунон ҷой ***мебуд*** [4, с.43].

Пешванди ме-, ки маънои лаҳзаи муайяни вуқӯи амалро бо тобиши маънои натиҷа нишон медиҳад, яъне ҳамчунон истода буд.

А. Ҳасанов ифодаи замони гузаштаи дурро аз тариқи такрори феъли *будан* зикр намудааст: «Дар сарчашмаҳои қарнҳои мавриди таҳлил (Х-ХIII-Г.Ж.) ба василаи истифодаи мукаррари феъли ёвари будан замони гузаштаи дуре бунёд мегардид, ки амали он бо амалҳои дигари дар замони гузашта ба вуқӯъомада мутобиқат надошт» [18, с.208-210].

Парвиз Нотили Хонларӣ маҳз чунин василаи ифодаро дар назар дошта овардааст, ки «Сиғаҳои мутааддиде барои баёни вуҷуҳи мухталифи феъл аст, ки баъзе аз онҳо омӣ аст, яъне дар осори мутааллиқ ба нависандагони ҳамаи навоҳӣ яксон дида мешавад. Баъзеи

дигар дар чанд нусха аз осор мавҷуд аст ва дар нусхаҳои дигар нест ва аз ин ҷо метавон гумон бурд, ки ихтисос ба навоҳии муайян доштааст» [17, с.12-13].

Ва иштиғоли вай ба шеъру такаллуф дар он ситру талбисро ***буда бошад*** [4, с.127].

Яъне будааст, ба маънои натиҷа далолат мекунад.

Гӯянд, ки дар он вақт, ки дар сарои ман ***мебудааст****, мавзее будааст, ки дар он вақт, ки об тугён* ***мекарда****, дар он мавзеъ харобӣ бисёр* ***мекарда*** [4, с.128].

Маънои давомдорӣ ва натиҷа бо тахфифи бандаки хабарӣ:

Устоди Ҳотами Ассам ва бо Иброҳими Адҳам ***суҳбат дошта*** *ва аз назирони вай аст ва бар вай* ***зиёдат карда*** [4, с.12].

ва, билохира дар нишондиҳандаи замони гузашта.

Чиҳил дафтар дар ҳикмат ***навиштам*** [3, с.349].

Хусусияти маъноии перфект баъзе рӯшаниҳоро талаб мекунад. Перфект зинаи ибтидоии эволютсияи натиҷаро (резултатив) дар замони гузашта инъикос намуда, моҳиятро ҳам аспектуалӣ ва ҳам граммемаҳои таксисӣ-замонӣ меҳисобад. Дар тафриқа бо резултатив перфект ҳолати актуалиро ифода накарда, балки баъзе вазъияти вуқӯъшударо, ҳамоне ки натиҷааш дар вақти мушоҳида мавҷуд аст, ифода мекунад.

Ба Яман касе ***бирафта буд*** [4,с.48].

Навъи нисбатан маъмули перфект ҳамонест, ки вақти мушоҳида бо вақти ё лаҳзаи нутқ мувофиқат кунад, аммо вазъияти баамаломада ба замони гузашта тааллуқ дошта бошад.

Вақте ки Холу ***аз дунё мерафт****, корсозии кафан вай* ***мекарданд****,* ***гуфт*** [4, с.52].

Перфекти ба замонҳои гузашта ва оянда тааллуқдошта низ ҳаст.

Мегӯянд, *ки вайро гурбае* ***будааст*** [4, с.17].

Дар маҷмӯъ перфектро ҳамчун «резултативи заиф»-и тасвиркунандаи ҳолати мушаххаси шарҳёфтаи дар натиҷаи анҷоми амал пайдошуда не, балки дилхоҳ натиҷаи вазъият дар лаҳзаи нутқ метавон шуморид «любое «эхо» ранее имевшей место ситуации, если это «эхо» ещё звучит в момент когда говорящий описывает ситуацию» [10, с.299].

Нишондиҳандаҳои аспектуалии зинаи миёнаи вазъият, пеш аз ҳама, бо ифода, ҳолат ва раванд, яъне вазъияте, ки давомдор аст, мувофиқат мекунанд. Аз як тараф, забон метавонад ҳам дар ҳолат ва ҳам дар раванд давомдориро бо ҳамон як феъл нишон диҳад, ки ба истилоҳ дуратив аст.

Дар раванд:

Имрӯз бо мо дар як деҳа ***биншастааст*** [4, с.58] (яъне иқомат карда истодааст).

Дар ҳолат:

Он ҷо дид, ки се тан аз фуқаро ***нишастаанд*** [1, с.15].

Аз тарафи дигар, давомдориро фақат дар раванд ва, махсусан, дар раванди ҳадду ҳудуддошта нишон диҳад.

Он гулом берун рафту як-як гӯсфандро ***мекушту*** *он мавзеъро* ***мепухту*** *пеши ман* ***меовард****.* [3, с.386].

Пас, дар забон на танҳо нишондиҳандаи давомдории одӣ, балки нишондиҳандаи динамикӣ – давомдории сифатан гуногун мавҷуд аст. Дар мисоли нишастан, (раванду ҳолат) ва навиштан (раванд). Ин нишондиҳанда прогрессив номида шуда, дар тафриқа аз дуратив дар он давомдорӣ дар навъи дилхоҳи вазъият ифода мешавад.

-Эй халифа, инро ҳам дигаре аз он гуноҳон ***шумору*** *аз он маосӣ* ***ангор****, ки ҳамвора аз он* ***истиғфор мекунӣ*** *ва* ***омурзиш мехоҳӣ*** [3, с.371-372].

Пиразане дар қафои ӯ ***истода буд*** *ва онро* ***мешунид*** [3, с.427].

Нишондиҳандаҳои дуратив такрорёбӣ ва хабитуаливият дорад. Ин нишондиҳандаҳои полисемиро имперфективӣ меноманд:

Дандон дар он зад ва ***хойидан гирифт*** [3, с.42].

Дар миёни шаб бархост ва тӯбраро ба бом бурд ва мушт-мушт ***мегирифт*** *ва ба ҳар ҷониб* ***меандохт****…*[4, с. *42*].

Маънои давомдорӣ. Ифодаи маънои давомдории феъл дар забони тоҷикӣ хусусияти худро дорад. Ин маъно тарз ва воситаҳои ифодаи махсусро дорост, ки барои ифодаи ин маънои грамматикӣ заминаи мусоиде фароҳам меоранд. Дар ин маврид феъл шаклҳои гуногунро мегирад ва «хусусияти барҷастаи онҳо аз он иборат аст, ки дараҷаи олии грамматиконидашуда, абстрактсияи грамматикиро аз сар гузаронида, маъно ва тобишҳои ҷудогонаи грамматикиро ифода менамоянд». Таҳлилу омӯзиши маънои давомдории феъл вижагии ин ҳиссаи нутқро боз бештар ошкор менамояд. Чунончи: «беҳтар аст, ки барои равшантар шарҳ додани дараҷаи грамматиконидашудан ва маънои грамматикии шаклҳои феълӣ сунъӣ бошад ҳам, ба андозае маънои грамматикӣ аз табиати реалии онҳо ҷудо карда шавад. Ин ҳолат имконият медиҳад, ки хусусияти хосси шаклҳои феълӣ чун дорои маъноҳои грамматикӣ аз табиати реалии онҳо муайян ва хусусияти онҳо пурратар маънидод карда шавад» [15, с.14].

В.С.Расторгуева ва А.А. Каримова ҳангоми баррасии вандҳои шаклсоз ва феълҳои ёрирасон ифодаи маънои давомдориро зикр кардаанд [11]. Забоншинос Б. Сиёев роҳҳои ифодаи маънои давомдориро тавассути шаклҳои феълӣ дар асоси маводи «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ ба тариқи қолабӣ (модел) хеле хуб матраҳ намудааст (ҳамехонд, мехонд, хонад, ҳамебихонад, мебихонад, хонд, бихонд, ҳамебихонд, хондӣ, ҳамехондӣ, хонда будӣ, хондан гирифт) [15]. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» дар фасли «Намуди давомноки феъл ва шаклҳои ифодаи он» мавзӯи мазкур баррасӣ шудааст [6, с.198-203]. П. Ҷамшедов дар монографияи хеш ба ин масъала, аз диди типологӣ бошад ҳам, бештар таваҷҷуҳ зоҳир кардааст [7, с.165-173]. М.Н. Қосимова доир ба роҳҳо ва унсурҳои ифодашавии маънои давомдорӣ ҳангоми омӯзиши феъл дар «Таърихи забони адабӣ» андешаҳои худро иброз намудааст [8, с.202-230; 9, с.153-158]. Саиди Ҳалимиён дар асоси категорияи намуди феъл хусусияти давомдории онро чунин шарҳ додааст: «Феълҳои намуди давомдор амалу ҳаракатеро далолат мекунад, ки такрор ёфтааст ва ё беист давом карда истодааст ва ё шурӯъ шуда дар ҷараёни воқеъ шудан аст» [12, с.83-86].

Як навъи ифодаи давомдорӣ аз шакли замони гузашта бо пешванди ме-, ҳаме- падид меояд:

Либоси доноӣ бияфканду палоси расвоӣ пӯшид ва халиъ-ул-узор дар кӯчаву бозори Мадина ***мегардид*** [1, с.61].

Ҳамегуфт*: Аз зулм аз он содаам,*
Ки дар аҳди Нӯшервон зодаам [1, с.44].

Бо пешванди ҳаме- ва йо-и ҳикоят:

Ҳамегуфтӣ *ба даъвӣ дӣ, ки шояд*
Ба пеши шеъри азбам ангубин ҳеҷ [1, с.115].

Бо йо-и ҳикоят:

Аммо вай ҳамчунон бетакаллуф дар бозорҳо ***гардидӣ*** *ва гирди ҳангомаҳо* ***тавоф кардӣ*** [4,с.118].

Феълҳои замони ҳозира-оянда вобаста ба ҷумла ба маънои давомдорӣ далолат мекунанд:

Чун он дамро ёбӣ ва он завқро бичашӣ, ганимат ***медон*** *ва шукрҳо* ***мегузор****, ки ман онам* [4,с.188].

Мегӯянд*, ки вай ба даҳқанат машғул мебуд* [1, с.126].

Бояд гуфт, ки маънои давомдории феъл бештар ба шаклҳои таркибии феъл (бо роҳи аналитикӣ) ифода мегардад. Дар ин маврид феълҳои *гаштан, истодан, гирифтан, омадан* ба вазифаи феъли ёридиҳанда меоянд. Онҳо дар ҳама шаклҳои замону сиғаашон ин маъниро нигаҳ медоранд [12,с. 84-85].

Аъробӣ бинишаст ва ба башараи тамом дар ***хӯрдан истод*** [1, с.89].

…Ва қироат биёмӯхт ва шеър ***гуфтан гирифт*** [1, с.121]).

Дар маҷмӯъ давомдорӣ дар феъл ҷузъи муҳим маҳсуб меёбад, зеро дилхоҳ амал ҳамчун инъикосгари ҳангом ва вазъияти олами воқеӣ ченак ва андозаи замонӣ ва хусусияти темпоралӣ дорад. Давомдорӣ маънодории грамматикии феълро ҳам дар марзи функсионалӣ-маъноии аспектуалӣ ва ҳам дар марзи функсионалӣ-маъноии темпералӣ нишон медиҳад. Пас, давомдорӣ дар ниҳоди феъл аст, зеро Давомдорӣ чун ҷузъи олами воқеӣ хусусияти ҳатмият пайдо мекунад, аммо ҳатмият дар аломати ифодаи давомдорӣ дар забон нисбист. Агар феълҳои вазъиятро ба воқеият ва ҳолат ҷудо кунем, давомдорӣ дар ҳар ду дида мешавад, ки ин мувофиқати давомдориро бо дигар хусусияти феъл нишон медиҳад. Д. Саймиддинов овардааст, ки «баррасии бунёди феълҳо амал ва ё куниш дар ду шакл сурат мегирад: яке амале, ки натиҷаи он вобаста ба тарз ва ё воситаи иҷро ошкор ва намудор аст ва дигар амале, ки ба таври тадриҷӣ ҳамчун натиҷаи андеша ва ё гумон ба иҷро мерасад» [13,с.150]. Дар сохтори марзи функсионалӣ-маъноии аспективият давомдорӣ хусусияти бунёдӣ маҳсуб меёбад ва аз рӯйи табиаташ хос аспектуалист ва дар системаи статикӣ ё темпоралӣ яке аз нишонаи асосӣ ва муҳим ба шумор меравад. М.Я. Гловинская ин мансубият, таносуб ва бархӯрдро ба таври консептӣ тақрибан чунин нишон додааст: намуди давомдор – раванд, намуди мутлақ – анҷоми раванд ва оғози ҳолат, ҳолати намуди мутлақ – натиҷа [5,с. 10]. «Дар феълҳои ҳолат лаҳзаи амали ба таври муваққат хатмгардида падидор мешавад. Дар робита бо ин матолиб бояд ёдовар шуд, ки баррасии масоили феъл дар забони форсии нав бидуни таҳқиқи таърихӣ ғайриимкон мебошад ва натоиҷи дуруст дар ин кор метавонад танҳо аз роҳи омӯзиши муқоисавӣ-таърихии давраҳои ташаккули ин забон дастрас гардад» [13, с.158].

Д.Саймиддинов ҳангоми баррасии феълҳои забони форсии бостон андешаеро, ки доир ба мавзӯи баррасишаванда наздик аст, иброз доштааст: «Аз асосҳои презент шаклҳои замони ҳозира ва шаклҳои имперфект ё замони анҷомнаёфта (хатмнашуда) сохта мешавад. Усули шаклгирии замони ҳозира ва имперфект чунин аст: замони ҳозира ба воситаи замимаи анҷомаҳои дараҷаи аввал ва имперфект аз роҳи замимаи анҷомаҳои

дараҷаи дувум ва истифодаи аугменти *а-* пеш аз решаи феъл ҳамчун аломати имперфект» [14, с.58].

Маънои анҷомёфта. Маънои анҷомёфта дар феълҳо дар лаҳзаи муайян ва ҳудуди муайяни замон воқеъ мешаваду анҷом меёбад. Маънои анҷомёфта дар аксари шаклу замонҳои гузаштаи феъл ифода меёбад. Дар маънои анҷомёфта ё мутлақ ҳадду ҳудуди амал дар замону макон маҳдуд аст. Забоншинос С. Ҳалимиён қайд мекунад, ки ифодаи маънои анҷомёфта ё мутлақ дар феъли забони тоҷикӣ шакл ва воситаи махсуси ифодаи грамматикӣ надорад [12, с.82].

Олими шинохта М.Н. Қосимова ҳангоми омӯзиши хусусиятҳои феъл дар осори асрҳои X-XI ифодаи маънои мутлақиятро дар панҷ навъ тавассути шаклҳои замони гузашта нишон додааст [8, с. 217-218]. Дар китоби «Таърихи забони адабии тоҷикӣ (асрҳои XI-XII)» овардааст: «Намуди мутлақ дар вақти муайян воқеъ гардидан ва ба анҷом расидани амалу ҳолати яккаратаро мефаҳмонад ва бо ёрии шаклҳои замони гузаштаи феъл ифода меёбад» [9, с.153]. Хусусияти ифодаи намуди мутлақро дар даврaи мавриди назар чунин менигорад: «Барои ифодаи намуди мутлақ дар забони таълифоти ин даврон феъли ёвари шаклсози омадан низ мусоидат менамояд» [9, с.154].

Ҳуштар он бошад, ки васфи дилбарон-
Ғуфта ояд *дар либоси дигарон* [2, с. 203].
Дар паҳлуи ман ***бихуфт*** [3, с.401].

Дар маънои анҷомёфта ҳам маънои ҳолат ва ҳам маънои раванд дида мешавад.

Бархосту силоҳ баст *ва дар хонаи зин* ***нишаст*** [3, с.396].
Шиблӣ аз бистар ***бархост*** *ва бар вай аз беморӣ асар на* [3, с.338].

Дар шакли замони гузаштаи дур:

Рӯзе Шайх бо асҳоб ***нишаста буданд*** [4, с.72].

Дар шакли замони гузаштаи нақлӣ:

Ғуфтӣ аз даҳр ***падид омадаем****,*
З-ӯ дар ин ғуфтушунуд ***омадаем*** [2, с.42]

Дар шакли дуюми замони гузаштаи нақлӣ:

Сӯфӣ он аст, ки аз ҳуд ***растаст****,*
Аз нақу ҷаставу аз бад ***растаст*** [2, с.43].

Аз асоси замони ҳозира бо пасванди –ид:

Пас гуломро озод кард ва онҳоро ба ӯ ***бахшид*** [1, с. 60].

Феъли бавосита бо пасванди –ид:

Чун навбат ба Яздиҷурд расид, онро ба панҷ ҳазор дирам ***расонид*** [1, с.63].

Бо йо-и ҳикоят:

Ва ба ҳукми ин башорат аҳли Тӯс ҷанозаҳоро пеши хоки вай ***овардандӣ*** *ва замоне* ***бидоштандӣ*** *ва* ***бурданд*** [3,с.51].

Бо ҳазфи бандаки хабарӣ:

Бузург ***буда*** *ба вилоёти зоҳир ва каромоти бисёр* [3,с.51].

Ҳангоми омӯзиш муайян гашт, ки дар забони тоҷикӣ маъноҳои аспектуалие, ки дар морфологияи умумӣ нишон дода шудааст, дида мешавад. Ҳам маъноҳои аспектуалии берунӣ ва ҳам маъноҳои аспектуалии дохилӣ бо роҳҳои гуногун ифода шудаанд. Маъноҳои анҷомёфта, яккарата, натиҷа, анҷомнаёфта, бисёркарата, давомдор, муайянии ҳадду худуд, номуайянии ҳадду ҳудуд дида мешавад. Бояд гуфт, ки маънои давомдорӣ бо роҳҳои ифодашавияш мавқеи бештар дорад. Пас, вобаста ба маънои умумӣ апективият аз маънои аспектуалии миқдорӣ, яъне вобаста ба такрорёбии яккарата ва чандкаратаи вуқӯи амал ҳамчун раванд ва маънои аспектуалии мунтазам, яъне давомдорӣ, муайянӣ ва номуайянии ҳадду ҳудуди давомдории вуқӯи амал ва анҷому натиҷа иборат аст. Ин ду навъи маънои аспектуалӣ дар системаи маънои грамматикӣ мавқеи бештаре доранд.

Бояд гуфт, навъи дигари маънои аспектуалӣ – маънои марҳилавӣ дар забони тоҷикӣ вижагиҳои худро дорад, ки он баҳси алоҳидаро талаб мекунад.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Баҳористон (нашри интиқодӣ). – М., 1987. - 200 с.
2. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Ҷ.4. – Душанбе: Адиб, 1988. – С.3-135.
3. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Ҷ.7. – Душанбе: Адиб, 1989. – С.339-540.
4. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осор. Ҷ.8. – Душанбе: Адиб, 1990. – С.7-132.
5. Гловинская М.Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола / М.Я. Гловинская. – М.: Наука, 1982. – 256с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1.– Душанбе: Дониш, 1985. – С.231-235.
7. Джамшедов П. Семантика видов в таджикском, русском, английском языках / П.Джамшедов. - Душанбе, 1989. – 173 с.
8. Ќосимова М.Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик.Ҷ.1. / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 492 с.
9. Ќосимова М.Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.2. / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2016. –238 с.
10. Плунгян В.А. Общая морфология / В.А. Плунгян. - М., 2003. – 384 с.
11. Расторгуева В.С. Система таджикского глагола / В.С. Расторгуева, А.А. Керимова.- Москва: Наука, 1964. -

С. 20-26.
12. Саиди Њалимиён. Феъл (куниш). Дастури таълимӣ. – Душанбе: Дониш, 2013. –126 с.
13. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
14. Саймиддинов Д. Форсии бостон / Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2007. – 190 с.
15. Сиёев Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик. Монография / Б.Сиёев. - Душанбе: Дониш, 1968. – С.113.
16. Хамроалиев Н. Глагольный вид в современном английском и таджикском языках: Монография / Н. Хамроалиев. – Душанбе: Дониш, 1979. -182 с.
17. Хонларӣ Парвиз Нотил. Таърихи забони форсӣ. Ҷ.2. – Теҳрон, 1349. – 408 с.
18. Ҳасанов А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию наҳвии осори садаҳои X-XIII дар гӯйиши шимолӣ / А.Ҳасанов. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2003. –С.199-212.

НАВЪҲОИ МАЪНОИ АСПЕКТУАЛИИ ФЕЪЛ

(дар намунаи осори Абдурраҳмони Ҷомӣ**)**

Дар ин мақола муаллиф навъҳои маънои аспектуалии феълро дар намунаи осори Абдурраҳмони Ҷомӣ баррасӣ мекунад. Аз ҷумла зикр мекунад, ки дар забони тоҷикӣ маъноҳои аспектуалие, ки дар морфологияи умумӣ нишон дода шудааст, дида мешавад. Ҳам маъноҳои аспектуалии берунӣ ва ҳам маъноҳои аспектуалии дохилӣ бо роҳҳои гуногун ифода шудаанд. Маъноҳои анҷомёфта, яккарата, натиҷа, анҷомнаёфта, бисёркарата, давомдор, муайянии ҳадду худуд, номуайянии ҳадду ҳудуд дида мешавад. Бояд гуфт, ки маънои давомдорӣ бо роҳҳои ифодашавияш мавқеи бештар дорад. Пас, вобаста ба маънои умумӣ аспективият аз маънои аспектуалии миқдорӣ, яъне вобаста ба такрорёбии яккарата ва чандкаратаи вуқӯи амал ҳамчун раванд ва маънои аспектуалии мунтазам, яъне давомдорӣ, муайянӣ ва номуайянии ҳадду ҳудуди давомдории вуқӯи амал ва анҷому натиҷа иборат аст. Ин ду навъи маънои аспектуалӣ дар системаи маънои грамматикӣ мавқеи бештаре доранд

Калидвожаҳо: феъл, аспективият, миқдорӣ, мунтазам, давомдор, хабитуалис, мултипликатив, итератив, дистрибутив, анҷомёфта, такрорёбӣ, натиҷа, маънои грамматикӣ.

ТИПЫ АСПЕКТУАЛЬНЫХ ЗНАЧЕНИЙ ГЛАГОЛА

(на примере наследия Абдуррахмана Джами)

В данной статье автор рассматривает типы аспектуальных значений глагола на примере наследия АбдуррахманаДжами. В том числе автор отмечает, что в таджикском языке просматриваются аспектуальные значения, которые показаны в общей морфологии. Как внешние аспектуальные значения так и внутренние аспектуальные значения выражаются различными путями. Законченные значения, однократные, результативные, незаконченные, многократные, продолжительные, предельные и т.д. Нужно констатировать, что значение продолжительности благодаря своим путям выражения имеет большую значимость. Значит, в зависимости от общего значения аспективизм состоит из количественного аспектуального значения, следовательно в зависимости от однократного и многократного повторения протекания действия как процесс и систематическое аспектуальное значение, то есть продолжительность, определенность или неопределенность предельности продолжительности действия. Эти два типа аспектуального значения в системе грамматического значения имеют большю значимость.

Ключевые слова: глагол, аспектуальность, количественная, линейная, имперфект, хабитуалис, мультипликатив, итератив, дистрибутив, совершенный**,** повторяемость, результатив, грамматическое значение.

TYPES OF ASPECT VALUES OF VERBAL

(on the example of the heritage of Abdurrahman Jami)

In this article, the author examines the types of aspectual values of the verb on the example of the heritage of Abdurahman Jami. Including the author notes that in the Tajik language aspectual values are viewed, which are shown in general morphology. Both external aspect values and internal aspect values are expressed in various ways. Completed values, one-time, effective, incomplete, multiple, long, limit, etc. It must be stated that the value of duration due to its ways of expression is of great importance. Hence, depending on the general meaning, prospectism consists of a quantitative aspect of meaning, and therefore depending on a single and multiple repetition of the course of action as a process and a systematic aspect, that is, duration, certainty or uncertainty of the limiting duration of action. These two types of aspect values in the system of grammatical meaning are of great importance.

Key words: verb, aspectuality, quantitative, linear, imperfect, Habitualis, multiplicative, iterative, distributive, perfect, repetitive, resulting, grammatical meaning.

Сведения об авторе: ***Гулназарова Жило*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: **(+992) 918-68-19-70**

Information about the author: ***Gulnazarova Zhilo*** **–** Tajik national University, candidate of philological Sciences, associate Professor of language history and typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: **(+992) 918-68-19-70**

УДК: 491.550:491.71-3(03)+891.550:82

ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ БО ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ҲОЛ ДАР “ЁДДОШТҲО”-И САДРИДДИН АЙНӢ ВА ТАРҶУМАИ РУСИИ ОН

Раҷабова Р.Р., Искандарова Ф.Д.
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Дар ифодаи алоқамандии фикр забони ноби тоҷикии мо имконияти фаровон дорад ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъ яке аз он воситаҳо маҳсуб мешаванд. Ин ҷумлаҳо бо ғановату рангорангии худ дар байни дигар ҷумлаҳо мақоми хосса доранд. Муҳаққиқони наҳвиёти ҷумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ Л.Бузургзода, Б.Ниёзмуҳаммадов, Д.Тоҷиев, М. Қосимова, Ш.Рустамов, Ф.Зикриёев, В.Абдулазизов ва даҳҳо дигарон хусусияти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, сарҷумлаю ҷумлаҳои пайрави онро аз ҷиҳати маъною вазифа, воситаҳои алоқаи наҳвӣ, тобишҳои маъноӣ ба таври мукаммал таҳқиқ карда, ақидаҳои пуразиши худро иброз намудаанд. Дар бораи мавқеъ ва вазифаҳои махсуси ҷумлаҳои мураккаб дар грамматика чунин омадааст: “Ҷумлаи мураккаб монанди ҷумлаи сода воситаи ахбор буда, барои ифодаи фикр хизмат мекунад, он идроки мураккабтари ҳастӣ, тасаввуроту робитаҳои мураккабтари байни ҳодисаҳои ҳастиро ифода мекунад ва табиист, ки интишору истифодаи он ба даврaҳои нисбатан инкишофёфтаи ҷамъият, забон ва тафаккури инсон вобаста аст” [5, с.3].

Бояд гуфт, ки ҷумлаҳои пайрави ҳоли забони тоҷикиро олими маъруф, забоншиноси варзида Д.Тоҷиев хеле мӯшикофона тадқиқ кардааст. Қисмати “Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави ҳол” дар “Грамматикаи забони тоҷикӣ” маҳз ба қалами ӯ тааллуқ дорад. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави ҳол аз рӯйи маъною вазифаашон миқдори зиёди ҷумлаҳоро ташкил дода, ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд: *ҷумлаҳои пайрави тарз, миқдору дараҷа, монандӣ, сабаб, мақсад, натиҷа, замон, макон, шарт, хилоф ва ҳамроҳӣ.* Дар забони русӣ низ ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави ҳол миқдоран зиёд буда, аз ҷиҳати семантикӣ ва хусусияти наҳвии худ мавқеи хос доранд ва мувофиқи монографияи забоншиноси варзидаи рус В.В.Бабайтсева ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд: ҷумлаҳои пайрави тарз (*образа действия*), миқдору дараҷа (*меры и степени*), монандӣ (*сравнительные*), сабаб (*причины*), мақсад (*цели*), натиҷа (*следствия*), замон (*времени*), макон (*места*), шарт (*условные*), хилоф (*уступительные*). Сипас, муҳаққиқ боз як навъи ҷумлаҳои пайравро ҷудо мекунад, ки он ҷумлаҳои пайрави ҳамроҳӣ, яъне *присоединительные* мебошанд [3, с.485]. “Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъро одатан ба ду гурӯҳ тақсим мекунанд. Пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ ба гурӯҳи асосӣ, ҷойи ҷумлаи пайрав ва интонатсияи тобеъ ба гурӯҳи дувуми воситаҳои алоқа дохил мешаванд” [5, с.75].

Пайвандакҳо воситаи асосии алоқаи наҳвии ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ маҳсуб меёбанд ва муносибатҳои гуногуни онҳоро мефаҳмонанд. Аз ҷумла, онҳо тобиши маъноии ҷумлаи пайравро низ ифода мекунанд.

Калимаҳои ҳамнисбат муносибати сарҷумла ва ҷумлаи пайравро хеле наздик намуда, ягонагии онҳоро нигоҳ медоранд. Бояд тазаккур дод, ки дар бандубасти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ нақши *пайвандакҳои тобеъкунанда* ва *калимаҳои ҳамнисбат* хеле бориз аст ва ин хусусият ба ҳар ду забони дар мақолаи мазкур тадқиқшаванда хос аст. Дар ин хусус забоншиноси шинохтаи рус А.Б. Шапиро чунин ибрози назар кардааст: “Калимаҳои ҳамнисбат аз нигоҳи мавқеъ ва зарурати истеъмол бояд асоси таснифоти ҷумлаҳои пайравро муайян намоянд” [10, с.13]. Олим нуқтаи назарашро бо мисолҳои фаровон тасдиқ мекунад.

Мутобиқати шаклҳои феълӣ. Хабари аксари ҷумлаҳои пайрав бо хабари сарҷумла аз рӯйи шакли феълиаш мутобиқат мекунад. Ин мутобиқат одатан байни сарҷумла ва ҷумлаҳои пайраве, ки тамоми сарҷумларо шарҳ медиҳанд, мушоҳида мегардад. Хабари ҷумлаҳои пайраве, ки аъзои ҷудогонаи сарҷумларо эзоҳ медиҳад, одатан бо хабари сарҷумла мутобиқат намекунад [5, с.79].

Ҷойи ҷумлаи пайрав низ ба сохт ва маънои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ вобаста аст. Ҷумлаҳои пайраве, ки бар эзоҳи аъзои алоҳидаи сарҷумла омадаанд, мавқеи муайян ва устувор доранд, яъне одатан баъд аз сарҷумла ё пас аз ҳамон калимаҳое меоянд, ки ба онҳо тобеанд. Агар ҷумлаҳои пайрав бар эзоҳи калимаҳои ҳамнисбат оянд, онҳо пас аз сарҷумла ҷойгир мешаванд.

Оҳанги тобеъ низ ифодакунандаи муносибатҳои ҷумлаҳои пайрав ва сарҷумла мебошад. Оҳанг монанди “... дигар воситаҳои алоқа дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ нақши калон мебозад” [5, с.83].

Дар мақолаи мазкур мо тасмим гирифтем, ки корбасти ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ***бо ҷумлаҳои пайрави ҳол*** дар асоси “Ёддоштҳо”-и [1] Садриддин Айнӣ ва тарҷумаи русии

ин асар “Бухара” [2], ки ба қалами нависанда ва мутарҷими машҳури даврони шӯравӣ Сергей Бородин мутааллиқ аст, мавриди пажӯҳиш қарор диҳем, чунки ҷумлаҳои мураккаб дар осори Садриддин Айнӣ мавқеи махсусро ишғол менамоянд.

Ҷумлаҳои пайрави ҳол дар ҳар ду забони муқоисашаванда ба 11 гурӯҳ ҷудо мешаванд. Мо ҷумлаҳои пайрави ҳолро аз китоби “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ ва тарҷумаи русии он аз рӯйи таснифоти мазкур баррасӣ хоҳем кард:

1. *Ҷумлаи пайрави тарз* навъи маъмули ҷумлаҳои пайрави ҳол мебошад ва одатан хабари сарҷумларо шарҳу эзоҳ медиҳад, аммо ин ҷумлаи пайрав ба ҳоли тарзи сарҷумла низ тобеъ шуда, ба воситаи он тамоми сарҷумларо метавонад эзоҳ диҳад. “Дар ин сурат ҷумлаи пайрави тарз ба ҳоли тарз ва ё калимаҳои ҳамнисбат, ки дар сарҷумла вазифаи ҳоли тарзро адо мекунанд, тобеъ шуда меояд” [5, с.119]. Алоқамандии ҷумлаҳои пайрави тарз бо сарҷумла тавассути пайвандакҳои тобеъкунандаи *ки, ба тарзе ки, ба тавре ки, дар ҳолате ки, бе ин ки, бе он ки* сурат мегирад. Масалан: *Дар муқобили харгургон “рӯбоҳон” ҳам ҳастанд,* ***ки бе он ки бо онҳо ҷангу ҷидол кунанд****, роҳи бо онҳо мубориза бурданро медонанд*... [1, с.400].

Дар забони русӣ ҷумлаи пайрави тарз *(образа действия)* ба калимаҳои ҳамнисбат ва ҷонишинҳои ишоратии *так, настолько* ва ғайра тобеъ шуда, ба сарҷумла тавассути пайвандакҳои тобеъкунандаи *как, насколько* ва ғайра тобеъ мегарданд. Чунончи: ***И к тому же еще умел*** ***так*** *повернуть дело,* ***что крестьяне оказывались должниками эмира*** [2, с.184].

2. *Ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа* бо амалу аломати сарҷумла вобастагӣ дошта, онро шарҳ медиҳад ва ба сарҷумла ба воситаи пайвандакҳои тобеъкунандаи *ки, ба дараҷае ки, ба андозае ки, ба ҳадде ки, то ҳадде ки, ба қадре ки, ҳар қадар ки* ва ғайра тобеъ мешавад. Масалан: *Қомати ин одам аз миёна баландтар буда, баданаш* ***чунон*** *пуропур буд,* ***ки ба назари кас кӯтоҳқад менамуд*** [1, с.197]. Ҷумлаи пайрави мазкур калимаи ҳамнисбати *чунон*-ро, ки дар таркиби сарҷумла омадааст, шарҳ дода, мазмуни онро равшан гардонидааст. Ин ҷумла дар тарҷумаи С.Бородин чунин аст*: Он был высок, но* ***так*** *мускулист и широк в плечах,* ***что казался низеньким*** [2, с.152]. Аз ин мисол бармеояд, ки ҷумлаи пайрав калимаи ҳамнисбати *так*-ро шарҳ додааст ва дар ҳар ду забон калимаҳои ҳамнисбат истифода шудаанд. Дар мисоли дигар низ мутарҷим кӯшидааст, ки сохти ҷумлаи мураккаби тобеъро бо ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа нигоҳ дорад: *Мӯйҳои абрӯвонаш* ***чунон*** *дароз буданд,* ***ки*** *чашмонашро пӯшонда меистоданд* [1, с.56] / *У него были* ***такие*** *густые и пушистые брови,* ***что****, когда он хотел на кого-нибудь пристально посмотреть, он поднимал брови рукой* [2, с.38].

3. *Ҷумлаи пайрави монандӣ* амал, ҳолат ва аломати сарҷумларо ба воситаи монандкунӣ ва муқоиса шарҳ медиҳад. Дар “Грамматикаи забони тоҷикӣ” омадааст, ки “ҷумлаҳои пайрави монандӣ одатан амали сарҷумларо шарҳ медиҳанд ва ба воситаи он ба тамоми сарҷумла муносибат пайдо мекунанд” [5, с.124]. Масалан: “*Соҳибони шариати” мо ...бо роҳҳои нодуруст ҳазорҳо тангаро соҳиб шудаанд, сию ду пули сиёҳи аробакашеро,* ***ки гӯё онҳоро ба пушти худ бардошта, аз Мазор то шаҳр овардааст****, намедиҳанд* [1, с.169]. Дар мисоли мазкур пайвандаки *гӯё* ҷумлаи пайрави монандиро ба сарҷумла тобеъ кардааст.

Дар мисоли поён ва тарҷумаи русии он мушоҳида кардан мумкин аст, ки тарҷумон ҷумлаи пайрави монандиро хеле бориқбинона ифода кардааст: *Нақшҳои кандакории вай* ***чунон*** *нозук ва хушнамо буданд,* ***ки гӯё наққошони забардаст бо қалами мӯйин дар коғаз он нақшҳоро кашида бошанд*** [1, с.57] / *Рисунки эти были* ***настолько*** *тонки, пластичны и сложны,* ***что казались начерченными на бумаге тонкой волосяной кисточкой талантливого художника*** [2, с.39]. Дар забони русӣ баъзан ҷумлаҳои пайрави монандӣ “Аз рӯйи воситаҳои алоқа ва маънояшон ба ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва дараҷаи амал наздик ҳастанд” [3, с.481]. Дар ҷумлаи боло калимаи ҳамнисбати *настолько* кор фармуда шудааст, ки гарчанд миқдору дараҷаро фаҳмонад ҳам, аз рӯйи тобиши маъноияш маҳз ҷумлаи пайрави монандиро ба худ тобеъ кардааст.

Аз мисоли дигар аён мегардад, ки ҷумлаи пайрави монандӣ маҳз ба калимаи ҳамнисбати *такой* дар таркиби сарҷумла тобеъ гардида, онро шарҳу эзоҳ додааст ва ба сарҷумла тавассути пайвандаки *будто* алоқаманд гардидааст. Масалан: - *А у нас в Дарвазе есть такие груши, что если срезать на ней ветку, из нее потечет* ***такой*** *красный сок,* ***будто перерезано петушиное горло*** [2, с.193]. Дар ҷумлаи боло ба тарҷумон муяссар гардидааст, ки тавассути истифодабарии воситаҳои наҳвӣ сабки нигориши Садриддин Айниро то андозае нигоҳ дорад.

4. *Ҷумлаи пайрави сабаб*. Ин навъи ҷумлаҳо одатан ба тамоми сарҷумла тобеъ шуда меоянд. Масалан: ***Чун дар воқиаи аробакаш кори инҳо бо ваҳшонияти чашмнодида ва фоҷиаи гӯшношунида анҷом ёфт****, лозим аст, ки мо хонандагони азизи худро бо инҳо дурусттар шиносо кунем* [1, с.125]. Дар ин ҷумлаи мураккаб ҷумлаи пайрави сабаб ба сарҷумла тавассути пайвандаки *чун* алоқаманд гардидааст. Ин пайвандак ба доираи

пайвандакҳои сермаъно ва қадимтарини забонамон тааллуқ дошта, дар созмондиҳии ҷумлаи пайрави сабаб низ фаъолона иштирок мекунад ва ҷумлаи пайрави сабабро, ки пеш аз сарҷумла омадааст, ба он тобеъ мегардонад. Ин гуна ҷумлаҳо дар асари баррасишаванда ба назари мо зиёд дучор омаданд. Дар матни тарҷумаи асар бошад, ҷумлаи пайрави сабаб (придаточные причины) "... ба тамоми сарҷумла мутааллиқ буда, дар он як қатор пайвандакҳо истифода бурда мешаванд: *потому что, так как, оттого что, ибо, затем что, вследствие того что, благодаря тому что, в силу того, что, из-за того что, благо*" [4, с.233]. Мисол: *Кроме того, дед мог бы у них работать и плотником,* ***потому что и в этом у них была большая нужда*** [2, с.5].

Инчунин ҷумлаи пайрави сабаб дар забони русӣ метавонад ба сарҷумла ба воситаи аломати баён ё тире алоқаманд гардад. Дар ин ҳолат ҷумлаи пайрави сабаб пеш аз сарҷумла меояд: ***Из-за безводья овощами здесь почти не занимались*** *– сеяли пшеницу, ячмень, просо, бобы* [2, с.4]. Дар тарҷумаи русии асар мо ҷумлаҳои пайрави сабабро дарёфт намудем, ки онҳо калимаҳои ҳамнисбати сарҷумларо шарҳ додаанд: *Я радовался* ***тому, что Шарифджон подтвердил правильность написания слова "жож"...****, радовался,* ***что он не открыл тайну моего жульничества****..., радовался* ***тому, что он меня не выдал и не опозорил перед людьми****; я радовался* ***тому, что после этого разговора препятствия к моей поездке рассыпались*** [2, с.132]. Чи тавре ки маълум мешавад, дар ин гуна ҷумлаҳо *калимаҳои ҳамнисбат* боиси шарҳ дода шудани сарҷумла мешаванд.

5. *Ҷумлаи пайрави мақсад.* Ҷумлаҳои пайрави мазкур асосан пас аз сарҷумла меоянд. Дар ин ҳолат пайвандакҳои *ки, то, ки то, то ин ки* ҷумлаи пайравро ба сарҷумла алоқаманд мекунанд. Бояд зикр кард, ки аз пайвандакҳои *то* ва *ки* пайвандакҳои таркибии *то ки, ки то* [8, с. 17] ҳосил шудаанд ва онҳо маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Ҷумлаи пайрави мақсад барои ифодаи тобиши иловагии наҳвӣ ва таъкид метавонад пеш аз сарҷумла ё дар байни аъзои он ояд: *Миршаб баъд аз як рӯзи он ҳодиса бо баҳонае пеши қушбегӣ омад,* ***то ки бинад қушбегӣ ҳанӯз аз ӯ дар ғазаб аст ё аз ғазабаш фуромадааст****?* [1, с.104].

Дар забони русӣ ҷумлаи пайрави мақсад (*придаточные цели*) "чун қоида бо хабари сарҷумла муносибат дорад, аммо метавонад ба аъзоҳои пайрави ҷумла низ, ки бо феъл ифода ёфтаанд, алоқаманд бошад" [4, с. 237]. Дар ин гуна ҷумлаҳои мураккаби тобеъ пайвандакҳои зерин кор фармуда мешаванд: *чтобы, для того чтобы, с тем чтобы, затем чтобы* ва дигар. Мисол: *Наследники распродавали их землю,* ***чтобы оправдать расходы по похоронам*** [1, с.192]; *Я вошел,* ***чтобы вспомнить добром этот исчезнувший мир*** [2, с.191].

6. *Ҷумлаи пайрави натиҷа.* Дар "Грамматикаи забони тоҷикӣ" доир ба ҷумлаҳои пайрави натиҷа чунин гуфта шудааст: "Ҷумлаи пайрави натиҷа ҳамеша бо пайвандаки содаи *ки* ба сарҷумла тобеъ гардида, пас аз он ҷой мегирад... Баъзан барои қувват додани роли пайвандак ва таъкиди маънои натиҷа дар чунин ҷумлаҳои пайрав пас аз пайвандаки *ки* таркибҳои *дар натиҷа, барои ин* (*он*) меоянд" [5, с.132]. Масалан: *Рӯзе ба ман бо Нурмуҳаммад суҳбати дуру дароз кардан рост омад,* ***ки бо он мусоҳиба ҳақиқати аҳволи он оиларо тамоман фаҳмида гирифтам*** [1, с.279]. Мувофиқи ақидаи наҳвшиноси варзидаи тоҷик Д.Тоҷиев "Агар хабарҳои феълии баъзе ҷумлаҳои пайрави натиҷаро ба аорист иваз кунем, ҷумлаи пайрави мақсад ба амал меояд: ҷумлаи пайрави натиҷа -Замона захми ҷонкоҳе ба ҷигарҳои ӯ зад, ки дигар тобу тавон дар пайкараш ва ақлу ҳуш дар сараш **намонд** (Айнӣ); ҷумлаи пайрави мақсад - Замона захми ҷонкоҳе ба ҷигарҳои ӯ зад, ки дигар тобу тавон дар пайкараш ва ақлу ҳуш дар сараш **намонад**" [7, с.394].

Дар забони русӣ ҷумлаҳои пайрави натиҷа ба сарҷумла тавассути пайвандаки *так что* тобеъ мегарданд. "Пайвандаки *так что* бештар хусусияти маъноӣ дошта, танҳо мафҳуми натиҷаро ифода мекунад" [3, с.484]. Мисол: *Но случая этого никто не забыл,* ***так что кличка «Всемогущий хаджа» осталась за Саид Акбаром*** [1, с.93].

Ҷумлаи пайрави натиҷа бо пайвандакҳои *в силу чего, вследствие чего* низ меояд, вале аксаран дар услуби китобӣ дида мешавад.

7. *Ҷумлаи пайрави замон.* Ҷумлаи пайрави замон барои ифодаи муносибатҳои замонии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав "...восита ва имкониятҳои зиёде дорад. Муносибатҳои замонии ҷумлаи пайрави замон ва сарҷумла бо пайвандакҳои тобеъкунанда ва мутобиқати шаклҳои феъл ифода мешавад" [5, с.133]. Ҷумлаи пайрави замон ба сарҷумла одатан бо пайвандакҳои тобеъкунандаи *ки, чун, ҳангоме ки, замоне ки, вақте ки, гоҳе, гоҳе ки, даме ки, пеш аз он ки, баъд аз он ки* ва ғайра тобеъ мегардад. Дар баробари пайвандакҳои мазкур бо пайвандакҳои *то, то ки, то даме ки, то вақте ки, то замоне ки* тобеъ шудани ҷумлаи пайрави замон ҳодисаи маъмул аст [9, с.42].Бар замми ин, ҷумлаи пайрави замон ба калимаҳои ҳамнисбат, ки дар таркиби сарҷумла омадаанд, тобеъ шуда, тавассути онҳо сарҷумларо шарҳ медиҳад. Бояд зикр кард, ки ифодаи муносибатҳои замонӣ ба шаклҳои феълӣ ва тарзи ифодаи онҳо вобаста мебошад. Агар "хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо феълҳои замони гузаштаи намуди давомнок ифода шуда

бошанд, воқеа ва ҳодисаҳо дар як замон ба амал меоянд” [5, с.135]. Масалан: *Баъд аз ин ҳодиса дигар бор миршаб ба Ҳоҷӣ-Махдум рӯ ба рӯ наёмад,* ***ӯ ҳар гоҳ ки савора кӯча мебаромад****, як одами худро пештар мефиристод...* [1, с.103]. Дар ҷумлаи овардашуда, ки тавассути пайвандаки тобеъкунандаи *ҳар гоҳ ки* ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тобеъ гардидааст, хабарҳои ***мебаромад, мефиристод*** феълҳои замони гузаштаи давомнок мебошанд. Ногуфта намонад, ки ҷумлаи пайрави замон мазмуни тамоми сарҷумларо шарҳ медиҳад, аммо баъзан як аъзои сарҷумларо эзоҳ дода метавонад.

Ҷумлаи пайрави замон (*придаточное времени*) дар забони русӣ низ тавсиф дода шудааст. Наҳвшиноси шинохтаи рус Гвоздев А.Н. зимни тадқиқи ҷумлаҳои пайрави замон дар баробари вазифаҳои наҳвии он инчунин тобишҳои маъноии муқоиса ва муқобилгузорӣ (*сопоставление и противопоставление*)-ро дар ҷумлаҳои пайрави замони забони русӣ муайян кардааст. Олим бар он ақида аст, ки ҳангоми *муқоиса* “алоқаи байни ҳодисаҳо вуҷуд надорад, онҳо танҳо ба ҳам муқобил гузошта мешаванд” ва *муқобилгузорӣ* ҳангоми “муқобил гузоштани замони ҳодисаҳо нисбат ба ҳамзамонии онҳо бештар ифода меёбад” [4, с.225]. Мисол аз асар бо тарҷумаи русиаш: *Ранги гули гулобӣ ба ранги рӯйи Ҳабиба сахт монандӣ дошт, хусусан* ***дар он вақт, ки донаҳои шабнам ҳанӯз аз рӯйи баргҳои вай напарида буданд*** [1, с.83] / *Они особенно хороши были в этот час,* ***когда на них еще блестели капли росы****, напоминая мне ее лицо, обрызганное слезами* [2, с.61]. Ин ҷумлаҳо аз он ҷиҳат ҷолибанд, ки тарҷумон дар баробари нигоҳ доштани сохти наҳвии ҷумлаи устод Айнӣ, инчунин тавонистааст, ки аз маънои аслӣ дур нарафта, мисли матни асл тасвири симои Ҳабибаро пуробуранг ифода намояд.

8. *Ҷумлаи пайрави макон.* Доир ба ин гурӯҳи ҷумлаҳои пайрав дар “Грамматикаи забони тоҷикӣ” чунин таъкид шудааст: “Ҷумлаҳои пайрави макон ба ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда хеле наздиканд. Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави макон аксар ду хусусиятро муайян мекунем, аз як тараф, калимаи *ҷой* монанди *вақт* бештар характери грамматикӣ гирифта, вазифаи калимаи ҳамнисбатро адо мекунад, пайвандаки таркибӣ месозаду маъно ва вазифаи маконро ифода мекунад. Аз тарафи дигар, маънои луғавии калимаи *ҷой* нисбатан бештар нигоҳ дошта мешавад ва ҷумлаи пайрави онро эзоҳ медиҳад” [5, с.139]. Ҷумлаи пайрави макон, пеш аз ҳама, ба ҳоли макони сарҷумла тобеъ мешавад ва бар эзоҳи калимаҳои ҳамнисбат, ки дар сарҷумла вазифаи ҳоли маконро адо мекунанд, меояд. Мисол аз асар: *Аз* ***ҷойҳое****,* ***ки аз ҳуҷуми рег берун мондаанд****, ҳам умеди беҳбудӣ нест* [1, с.16]. / *Но даже* ***те места****,* ***где кое-что уцелело****, уже не оправятся* [2, с.23]. Дар забони русӣ ин гуна ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла ба воситаи пайвандакҳои *где, куда, откуда* тобеъ шуда, “дар сарҷумла ба онҳо калимаҳои ишоратии *там, туда, оттуда* мувофиқат мекунанд” [3, с.479]. Мисол: *Он взял у меня семена и на своей земле,* ***там, где у него высох хлопок****, посеял яровой ячмень и озимую пшеницу и сказал мне…* [2, с.127].

9. *Ҷумлаи пайрави шарт.* Ин гурӯҳи ҷумлаҳои пайрав дар забони тоҷикӣ иҷрои амали сарҷумларо ба ягон шарт вобаста мекунанд. Мисол: *Миршаб дар кӯчаҳои калони камодам ҳам,* ***агар аз дур медид****, ки Махдум аз дур намоён аст, аспашро ба ягон паскӯча мегардонд ва* ***агар паскӯчаи муносибе ба назараш нанамояд****, аспашро пас гардонда бо роҳи омадагиаш мерафт* [1, с.103]. Дар ҷумлаи мазкур ду ҷумлаи пайрави шарт истифода бурда шудааст, ки тавассути пайвандаки тобеъкунандаи *агар* ба сарҷумлаҳо тобеъ гаштаанд. Доир ба ин навъи ҷумлаҳои пайрави тобеъ олими варзида Д.Тоҷиев чунин фармудааст: “Маълум аст, ки шартҳои барои иҷрои фикри сарҷумла гузошташуда имконпазир (реалӣ) ва имконнопазир (ирреалӣ) мешаванд, ки онҳо дар забони тоҷикӣ фақат ба шаклҳои феъл вобастаанд” [7, с.420]. Мувофиқи ин суханони олим дар ҷумлаи пайрави зерин шарти имконпазир ва имконнопазир, яъне реализу ирреалӣ гузошта шудааст:

- ***Агар имрӯз то соати даҳ намеомадӣ****, - гуфт ӯ дар охири нақли саргузашташ, - ман гилемро аз гарди орд ва резаҳои хамир тоза карда ва даҳлезро ... шуста ва ба даҳонам “кулӯх молида” худам ба кӯча мебаромадам ва ин сирри аҳмақонаам дар қаъри дилам гӯр шуда, аз ҳама пинҳон мемонд* [1, с.27]. Дар ин ҷумла шарти барои иҷрои фикри сарҷумла гузошташуда ҳам имконпазир ва ҳам имконнопазир мебошад, зеро қисми “*ман гилемро аз гарди орд ва резаҳои хамир тоза карда ва даҳлезро ... шуста*” амали имконпазири воқеиро дар назар дорад, вале қисми “*ба даҳонам “кулӯх молида” худам ба кӯча мебаромадам ва ин сирри аҳмақонаам дар қаъри дилам гӯр шуда, аз ҳама пинҳон мемонд*” амали имконнопазири ғайривоқеиро мефаҳмонад ва хусусияти маҷозӣ касб кардааст.

Ногуфта намонад, ки пайвандаки ***то*** низ чун воситаи алоқаи грамматикии ҷумлаи пайрави шарт ба кор гирифта мешавад ва дар ин ҳолат хабари ҷумлаи пайрав дар шакли инкорӣ меояд [6, с.66]. Чунончи: ***То бад нагӯӣ****, нек пеш намеояд!* [1, с.28]. Ин навъи ҷумлаҳои пайрав дар забони русӣ низ ба худ шакли инкориро қабул карда метавонанд: ***Что бы он ни дал****, бери с благодарностью* [2, с.30].

Дар забони русӣ ҷумлаи пайрави шарт он ҷумлаҳое маҳсуб мешаванд, “ки хабари онҳо дар сиғаи шартиву хоҳишмандӣ ифода ёфта, тобиши амрӣ доранд” [3, с.483]. Мисол:

Если к этому числу прибавить числовое значение слов зерно и вода (а оно составляет шестьдесят три)**, то получим число тысяча триста три – год постройки айвана* [2, с.71]. Тавре ки мебинем, ҳосилшавии ҷумлаи мураккаби тобеи ҳоли шарт дар забони русӣ аз пайвандакҳои тобеъкунандаи ***если ва ***то*** вобастагӣ дорад.

10. *Ҷумлаи пайрави хилоф.* "Ҷумлаи пайрави хилоф ба иҷрои амали сарҷумла мамоният кунад, ё мухолифи фикри он бошад ҳам, амали сарҷумла иҷро мешавад ва фикри он тасдиқ мегардад" [5, с.143]. Масалан: *Ӯ аз баъзе ҷиҳат – аз ҷиҳати ба калонони он замон ба назари танқид нигоҳ кардан ба Яҳёхоҷа ва ба Зӯфунун* ***монандӣ дошта бошад ҳам, аз бисёр ҷиҳатҳо аз онҳо фарқ дошт*** [1, с.105]. Дар ин ҷумла пайвандаки тобеъкунандаи ***ҳам*** бо шакли феълии аорист: *монандӣ дошта бошад* омада, ҷумлаи пайрави хилофро ба сарҷумла тобеъ кардааст. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пайвандаки серистеъмолтарини ҷумлаи пайрави хилоф *ҳам* мебошад [5, с.143]. Пайвандаки *ҳам* на танҳо бо шакли феълии аорист ифода мешавад, балки бо дигар шаклҳои сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ҳам меояд. Дар ин сурат мутобиқати шаклҳои феълӣ – хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрави хилоф муҳим аст [5, с.144].

Дар забони русӣ ҷумлаҳои пайрави хилоф аз ҷиҳати маъно ва воситаҳои наҳвӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. "Ба гурӯҳи якум ҷумлаҳои пайрави хилофе дохил мешаванд, ки дар онҳо бо вуҷуди будани хилоф, амали сарҷумла иҷро мегардад. Ба гурӯҳи дуюм ҷумлаҳои пайрави хилофе тааллуқ доранд, ки ба монеаи интиҳоӣ нигоҳ накарда, амали сарҷумла иҷро мегардад" [4, с.244]. Масалан: ***Тем не менее сборщик податей отбирал у крестьян всякими уловками половину**, а то и две трети урожая, ибо эмир, не отменив прежних налогов, требовал с каждого туменя непрерывно возрастающих податей* [2, с.127].

11. *Ҷумлаи пайрави ҳамроҳӣ.* Ҷумлаи пайрави ҳамроҳӣ ба маълумоти дар сарҷумла овардашуда ягон фикри дигар, ё муносибати гӯяндаро илова мекунад. Ин гуна ҷумлаҳо аксар вақт ба тамоми сарҷумла муносибати наҳвӣ доранд ва баъзан ба аъзои ҷудогонаи сарҷумла мансубият пайдо мекунанд. Масалан: *Як вақт ман инро аз ғарқ шудан дар об халос карда будам,* ***ки хеле ҳикояти аҷиб аст*** [1, с.232]. Ҷумлаҳои пайрави ҳамроҳӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

1) ҷумлаҳои пайраве, ки ба фикри дар сарҷумла ифодашуда ягон чизро илова менамоянд: *... Қорӣ Нурулло ҳамон рӯзҳо "Қофия" мехонд,* ***ки ба наҳви арабӣ оид аст*** *...* [1, с.39].

2) ҷумлаҳои пайраве, ки муносибати гӯяндаро ба фикри дар сарҷумла ифодашуда нишон медиҳанд: *Модом ки шумо ҳаққи устодии худро ба миён овардед,* ***ки дар назди ман аз ҳама пурқиматтар аст ...**, ман маҷбурам, ки бархилофи қавли ба додхоҳ додаам, он сирро ба ҷанобашон арз кунам...* [1, с.402].

Дар забони русӣ ҷумлаҳои пайрави ҳамроҳӣ пас аз сарҷумла меоянд ва дар сарҷумла ягон нишондод доир ба давом доштани ҷумла дида намешавад. Ҷумлаҳои пайрави ҳамроҳӣ ба воситаи оҳанг ба сарҷумла тобеъ мегарданд. Масалан: *Один из моих односельчан,* ***ученик медресе мулла Бахрам**, не согласился с таким чтением* [2, с.193].

Аз китобҳои "Ёддоштҳо" ва "Бухара" барои ҳамаи гурӯҳҳои ҷумлаҳои пайрави ҳол мисолҳо пайдо карда шуданд, ки мо онҳоро то қадри имкон таҳлилу баррасӣ намудем. Қисми назарраси ҷумлаҳои мураккаби устод Садриддин Айнӣ аз якчанд ҷумлаҳои пайрав фароҳам оварда шудаанд. Онҳо ҷумлаҳои гуногуни пайрави ҳолро низ бо ҳам муттаҳид кардаанд, ки ин ба маҳорати нотакрори сухангустарии устод Айнӣ ва сабки махсуси нависанда ишорат мекунад. Устод Айнӣ ба ин васила тавонистааст, ки фикрҳои мураккабро дар қолаби як ҷумла ғунҷоиш диҳад, бахусус чунин падида дар тасвири ҳодисаву воқеаҳо ба назар мерасад. Чунончи: *Баъд аз ин ҳодиса дигар бор миршаб ба Ҳоҷӣ-Махдум рӯ ба рӯ наёмад,* ***ӯ ҳар гоҳ ки савора кӯча мебаромад**, як одами худро пештар мефиристод*, ***ки он давру пешро аз назар гузаронда рафтан гирад**,* ***агар дар он ҷо Ҳоҷӣ-Махдумро бинад,** бо ишорате хабар диҳад,* ***то ки ӯ аспашро ба ягон кӯчаи дигар гардонда равад*** [1, с.103].

Дар ин ҷумла ҷумлаҳои пайрави **замон** "*ӯ ҳар гоҳ ки савора кӯча мебаромад*"; **мақсад** "*ки он давру пешро аз назар гузаронда рафтан гирад*"; **шарт** *"агар дар он ҷо Ҳоҷӣ-Махдумро бинад"* ва боз **мақсад** *"то ки ӯ аспашро ба ягон кӯчаи дигар гардонда равад"* кор фармуда шудаанд. Ин қабил ҷумлаҳо дар "Ёддоштҳо" миқдоран зиёданд, вале дар тарҷумаи русиашон камтар ба назар расиданд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави ҳол дар асоси "Ёддоштҳо"-и Садриддин Айнӣ ва тарҷумаи он "Бухара" мо ба чунин хулосаҳо омадем:

1. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави ҳол дар асари нависандаи забардаст хеле фаровон истифода шудаанд, ки ин аз маҳорати баланди ҷумлаороӣ, диди навоварона ва забондонии устод Айнӣ шаҳодат медиҳад. Сохтори аксари ин ҷумлаҳо дар

тарҷумаи русӣ, ки ба қалами нависандаи рус Сергей Бородин тааллуқ дорад, то як андоза нигоҳ дошта шудааст.

2. Мавқеи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави ҳол дар осори Садриддин Айнӣ назаррас буда, ин ҳолат дар нусхаи тарҷумавии он ҳам дида мешавад.

3. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои пайрави ҳол бо сарҷумла ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони русӣ тавассути *пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, мутобиқшавии шаклҳои феълӣ, ҷойи ҷумлаҳои пайрав ва оҳанги тобеъ* доштани онҳо сурат мегиранд.

4. Устод Айнӣ ва тарҷумон ҷумлаҳои пайрави ҳолро бо риояи қоидаҳои наҳвии забонҳои адабии тоҷикӣ ва русӣ истифода бурдаанд, ки дар тасвир намудани ҳодисаву воқеаҳои асар, табиат ва симои қаҳрамонони бадеӣ бамантиқ ва бамаврид мебошанд. Ин гуна ҷумлаҳо саҳмгузор будани ҳам муаллиф ва ҳам тарҷумонро дар сохторбандии дурусти онҳо собит месозанд.

5. Таҳлили ҷумлаҳои асар ва тарҷумаи онҳо аён кард, ки бо 11 гурӯҳи ҷумлаҳои пайрави ҳол дар ҳар ду забон мисолҳо дида мешаванд.

6. Аксари ҷумлаҳои мураккаби тобеи асари устод Садриддин Айнӣ, ҷумлаҳои гуногуни пайрави ҳолро дар бар мегиранд, ки ин сабки махсуси нависандаро нишон медиҳад. Тарҷумон низ ба бандубасти чунин ҷумлаҳо даст зада, ба ин васила тавонистааст, ки тарҷумаро ба матни аслӣ наздик кунад. Миқдори чунин ҷумлаҳо дар “Ёддоштҳо” зиёд аст, вале дар тарҷумаи русиашон камтар ба назар расиданд.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, Садриддин. Ёддоштҳо. Ҷ. 4. - Сталинобод: Нашр.дав.тоҷ.,1954, - 426 с.
2. Айни, Садриддин. Бухара (Воспоминания). В 2-х кн. / пер с таджикского С.Бородина. – Душанбе: Ирфон, 1980. – Кн. 1. – 260 с.
3. Бабайцева В.В. Синтаксис русского языка: монография / В.В.Бабайцева. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2015. – 576 с.
4. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. Ч.2. Синтаксис / А.Н. Гвоздев. Гос.уч.пед.изд-во Мин.прос. РСФСР. - М., 1958. - 302 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1989. - 224 с.
6. Қосимова М.Н. Ҷумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. – Сталинобод: Нашр. АФ Тоҷикистон, 1961. - 77 с.
7. Тоҷиев Д.Т. Осори мунтахаб / Д.Т.Тоҷиев. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 484 с.
8. Тоҷиев Д.Т. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1971. - 51 с.
9. Ҳусейнов Х. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Х.Ҳусейнов. – Сталинобод: Нашр. АФ Тоҷикистон, 1960. - 110 с.
10. Шапиро А.Б. О принципах классификации подчиненных предложений / А.Б.Шапиро // Русский язык в школе, 1937. - №3. - С.13-36.

ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ БО ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ҲОЛДАР “ЁДДОШТҲО”-И САДРИДДИН АЙНӢ ВА ТАРҶУМАИ РУСИИ ОН

Дар мақолаи мазкур муаллифон доир ба ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави ҳол дар китоби “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айнӣ ва тарҷумаи русии он “Бухара”маълумоти муфассал дода, хелҳои ҷумлаҳои пайрави ҳолро дар ду забон аз рӯйи маъно ва сохтор муқоиса кардаанд. Муаллифон таъкид мекунанд, ки дар ҳар ду забони муқоисашаванда ҷумлаҳои пайрави ҳол ба 11 гурӯҳ ҷудо мешаванд ва ба ҳар як гурӯҳ онҳо аз матни аслӣ – китоби “Ёддоштҳо” ва тарҷумаи русии он–китоби “Бухара” (Воспоминания) мисолҳо овардаанд. Ҳангоми таҳлилу баррасии мисолҳои зикршуда муаллифон як қатор монандӣ ва тафовутро мушоҳида карда, доир ба маъно ва сохтори ҷумлаҳои пайрави ҳол дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ изҳори ақида кардаанд. Дар рафти таҳлили ҷумлаҳои мазкур онҳо ба воситаҳои наҳвии алоқаи ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла диққати махсус дода, нақши калимаҳои ҳамнисбат ва пайвандакҳоро дар ҳар ду забони муқоисашаванда таъкид мекунанд ва фикри худро бо мисолҳои мушаххас аз асар ва тарҷумаи он қувват додаанд. Аз ҷумла, муаллифон зикр мекунанд, ки тарҷумон Сергей Бородин дар аксари мавридҳо кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки бандубасти ҷумлаи матни аслиро нигоҳ дошта, ҳусни баёни устод Садриддин Айниро дуруст ифода кунад. Дар баробари ин, муаллифон чунин ҷумлаҳои мураккаби тобеъро низ зери тадқиқ қарор додаанд, ки дар таркибашон якчанд ҷумлаи пайрави ҳолро муттаҳид кардаанд. Онҳо таъкид мекунанд, ки дар тарҷумаи русӣ чунин ҷумлаҳо нисбатан кам ба назар мерасанд. Тарҷумон Сергей Бородин тавонистааст, ки ҷумлаҳои мураккаби тобеъро бо ҷумлаи пайрави ҳол зимни тарҷумаи асар бамавқеъ ва мутобиқи қонуну қоидаҳои наҳви забони адабии русӣ ба қалам диҳад.

Калидвожаҳо: ҷумлаи мураккаб, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ҷумлаи пайрави ҳол, наҳв, сохторбандӣ, ҷумлаи пайрави замон, макон, миқдору дараҷа, сабаб, мақсад, шарт, калимаҳои ҳамнисбат, пайвандакҳо, забони русӣ.

СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННЫМИ ПРИДАТОЧНЫМИ ПРЕДЛОЖЕНИЯМИ В “ЁДДОШТҲО” САДРИДДИНА АЙНИ И ЕГО РУССКОМ ПЕРЕВОДЕ

В данной статье авторами приводятся подробные сведения о сложноподчиненных предложениях с обстоятельственными придаточными предложениями в произведении “Ёддоштҳо”(Воспоминания) Садриддина Айни и его русском переводе “Бухара”, где виды обстоятельственных придаточных предложений таджикского и русского языков сопоставляются по структуре и семантике. Авторы отмечают, что в обоих языках обстоятельственные придаточные предложения по своим семантическим характеристикам делятся на 11 групп и ими приводятся конкретные примеры из текста оригинала произведения “Ёддоштҳо” и его русского перевода- книги “Бухара”. В процессе анализа вышеуказанных предложений они обращают особое внимание на синтаксические средства связи между придаточными и

главными предложениями. В частности, авторы отмечают, что переводчик Сергей Бородин в большинстве случаев прикладывает усилия к тому, чтобы сохранить структуру текста оригинала и передать стиль устода Садриддина Айни. Переводчику Сергею Бородину удалось путем творческого и вдумчивого перевода произведения точно и многопланово передать структуру и семантику сложноподчиненных предложений великого писателя в соответствии с законами и правилами синтаксиса русского литературного языка.

Ключевые слова: сложное предложение,сложноподчинённые предложения, придаточные обстоятельственные, синтаксис, структура, придаточные времени, места, меры и степени, причины, цели, условия, соотносительные слова, союзы, русский язык.

COMPLEX SENTENCES WITH ADVERBIAL SUBORDINATE CLAUSES IN SADRIDDIN AYNI'S "YODDOSHTHO" AND ITS RUSSIAN TRANSLATION

In this article, the authors provide detailed information about compound sentences with adverbial subordinate clauses in "Yoddoshtho" (Memories) Ayni and his Russian translation of "Bukhara", where the types of adverbial subordinate clauses of the Tajik and Russian languages are compared in structure and semantics. The authors note that in both languages the adverbial subordinate clause for its semantic characteristics are divided into 11 groups and they provided specific examples from the text of the original work "Yoddoshtho" and its Russian translation of the book "Bukhara". In carrying out the analysis of these examples, the authors established a number of similarities and differences concerning the structure and semantics of detailed subordinate clauses in the composition of complex sentences. In the process of analyzing the above proposals, they pay special attention to the syntactic means of communication between subordinate and main sentences, emphasize the role and importance of correlative words and subordinate unions of the compared languages and reinforce their calculations with specific examples from the original text and the translation of the work. In particular, the authors note that the translator Sergey Borodin in most cases makes efforts to preserve the structure of the text of the original, and to convey the style of ustod Sadriddin Ayni. Along with this, the authors carried out an analysis of such types of complex sentences, which include several types of subordinate circumstances. They emphasize that the Russian translation of the book of such proposals found relatively little. From the analysis conducted by the authors, it turned out that the additional circumstances in the complex sentences of the work of the great writer are used quite actively, which indicates the high talent of ustod Ayni, his innovation and excellent command of the language. The translator Sergey Borodin managed to convey the structure and semantics of complex sentences of the great writer in accordance with the laws and rules of the syntax of the Russian literary language by means of a creative and thoughtful translation of the work accurately and multilaterally.

Key words: complex sentence, complex sentences, adverbial clauses, syntax, structure, clauses of time, place, degree, cause, purpose, condition, relational words, conjunctions, Russian language.

Сведения об авторах: ***Раджабова Раъно Рахматовна*** – Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. E-mail: **j.o.92@mail.ru.**
Тел.: **(+992) 919-72-65-39**
Искандарова Фарогат Додобоевна – Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат педагогических наук, доцент кафедры таджикского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. E-mail: **farogat.iskandarova.1955@ inbgox.ru.** Тел.: **(+992) 918-62-21-29**

Information about the authors: ***Rajabova Rano Rakhmatovna*** - Russian-Tajik Slavic University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Tajik Language Department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. M. Tursunzade, 30. E-mail: **j.o.92@mail.ru.** Tel.: **(+992) 919-72-65-39**
Iskandarova Farogat Dodoboevna - Russian-Tajik Slavic University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Tajik Language Department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. M. Tursunzade, 30. E-mail: **farogat.iskandarova.1955 @ inbgox.ru.** Tel.: **(+992) 918-62-21-29**

УДК: 491.550-3:891.550

ВИЖАГИҲОИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОИИ ВОМВОЖАҲОИ АРАБИИ РОМАНИ ТАЪРИХИИ «КУРУШИ КАБИР»-И БАРОТИ АБДУРАҲМОН

Акбарова М.Ғ.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки асоси ҳар як забонро таркиби луғавӣ, сохти овозӣ ва сохти грамматикии забон ташкил медиҳад. Аз ҷумла, таркиби луғавии забони тоҷикиро вожаҳое ташкил медиҳанд, ки аз ҷиҳати пайдоишу баромадашон аслӣ ва иқтибосӣ ба шумор мераванд, ки онҳо давраҳои гуногунро аз сар гузаронидаанд.

Дар таърихи инкишофи забонҳои олам кам забонеро пайдо кардан мумкин аст, ки ба забоҳои дигар дар муддати беш аз ҳазор сол пайваста тазйиқ оварда, ба онҳо бест калима дода бошад. Яке аз ҳамин гуна забонҳо, ки ба таркиби луғавии форсии тоҷикӣ таъсири назаррас расонидааст, забони арабӣ мебошад [2, с.100].

Калимаҳое, ки аз забонҳои дигар ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид шудаанд, дар забошиносӣ ба истилоҳоти вожаҳои хориҷӣ, бегона, иқтибосӣ ва вомвожаҳо машҳуранд. Воридшавии онҳо ба муносибат ва иртиботи халқҳо, қавмҳо, миллатҳо, кишварҳо ҳамбастагии зич дорад. Чунончи дар давраҳои гуногун ба таркиби луғавии

забонамон аз забонҳои ҳиндӣ, юнонӣ, лотинӣ, арабӣ, туркӣ, русӣ ва вожаҳои зиёде ворид шудаанд, ки ҳар кадоме ба таври худ ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд.

Воридшавии калимаҳои арабӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ бо таърихи равобити ин ду халқ алоқаи ногусастанӣ дорад. Вожаҳои арабӣ ба туфайли робитаҳои тиҷоратӣ, зуҳури ислом ва истилои арабҳо ба сарзамини Эрон ва Мовароуннаҳр роҳ ёфтаанд. Чунон ки таърих гувоҳ аст, муҳаққиқон дар ин ақидаанд, ки муносибатҳо байни мардуми араб ва халқҳои ориёинажод ба қаъри садсолаи пешазисломӣ рафта мерасад. Пӯшида нест, ки вомвожаҳо дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ барои зарурат ва эҳтиёҷоти забон хизмат менамоянд. Дар романи таърихии нависандаи маъруфи тоҷик Бароти Абдураҳмон «Куруши Кабир», ки ба Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ бахшида шудааст, вомвожаҳои арабӣ ба таври фаровон вохӯранд ҳам, сӯйистеъмоли онҳо мушоҳида намешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки вомвожаҳо дар асару мақолаҳои забоншиносони забардасти тоҷик Б. Ниёзмуҳаммадов, Н. Маъсумӣ, Р. Ғаффоров, Н. Шарофов, Б. Камолиддинов, Х. Ҳусейнов, А. Абдуқодиров, Д. Саймуддинов, С.Сабзаев ва дигарон мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд. Аммо, мо ин ҷо дар мавриди корбурди вожаҳои иқтибосии арабӣ дар романи «Куруши Кабир» таваққуф хоҳем кард. Ҳамзамон кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки гурӯҳҳои луғавию маъноии баъзе вомвожаҳои асарро ҳаддалимкон аз мавқеи талаботи навини забоншиносии умумии муосир тасниф намоем.

Вомвожаҳои арабии асарро ба гурӯҳҳои луғавию маъноии зерин ҷудо кардан мумкин аст;

1.***Вожаҳои ифодакунандаи шахс бо касбу кор: қассоб, тоҷир, ҷаллод, саис, ҷосус, сафир, коҳин.***

Мисол: **Ҷаллод** тозиёнае бар даст бо имои Астиаг ба тахтапӯшти Митрадод пай дар пай зарбаҳои ҷонкоҳ мезад [1, с.30]. **Ҷосусон** хабар оварданд, абераи ҳамон Партатуаи номвар аст, ки замоне Бобулу Ошуру Модро зери нигин оварда буд. [1, с.72]. Чун паёми шоҳаншоҳро аз як бошишгоҳ ба дигар бо шитоб меоварданд, онро **қосиди** омодаи сафар дартоз гирифта, ба бошишгоҳи навбатӣ мерасонд, ки ин фосилаи вақтро се баробар кӯтоҳ мекард [1, с.292]. Аниқ намедонам, сар набардошта посух дод **тоҷир** [1, с.114,]. Ба ҳузури Набонид **сафир** фиристода аҳду паймони ҳуҷум накардан ба сарҳади якдигарро бубандед чӣ? [1, с. 117]. Коҳини сиёҳпӯш Ойбар дар сафи пеши издиҳоми одамон истода, аз сабадчаи дасташ ба рӯйи роҳ гулбаргҳои тару тоза мепошид [1, с. 211].

2. ***Вожаҳои ифодагари сӯй, тараф, самт: машриқ, мағриб, ҷануб, шарқ, ғарб, шимол, бурҷ, уфуқ, гуруб, ҳудуд.***

У камоне сохт бузургу ғайриодӣ ва дар сари қуллаи баланд танашро урён намуду тамоми ҷисму ҷонашро ғундошта, сӯйи **машриқ** тире афканд [1, с.17]. Озодагони ориёвиҷ рӯ ба мағриб оварда, дар Табаристон паноҳ бурданд [1, с.17]. Баногоҳ савораҳои Куруш аз паноҳи ду тарафи роҳ хурӯш ангехтаю асп тозонда, дастаи посбонон ва ходимони боркаши Набонидро иҳота намудаанд [1, с. 231,]. Волтасар аз болои **бурҷи** маркази қалъа фарози деворҳои баланди имгур-Бел ва Нимитти-Бел ба вусъати лашкаргоҳи орамидаи Куруш хавотиромез менигариста эҳсос мекард, ки хастагии бардавом пайкари афсурдаашро сусту лакот кардааст [1, с.236].

Офтоби айёми ҷавонӣ хаёле ба **ғуруб** мерафт, вале тулӯи роҳи нави ҳаёт ва ҳангомаҳои тозаи зиндагӣ ҳанӯз дар пеш буд [1, с.110]. Ва сукути назарфиреби қуллаҳои дандонадору шафақи хунполои домани **уфукро** дар ин шоми сарди сармои зимистон нӯлаи фосиладоре мешикаст, ки ба уллоси шикваомези гург ё ҳуштаки баланди тундбод шабоҳат дошт [1, с. 9]. Ва оқибат ба қароре расиданд, ки **ҳудуди** Эрону Тӯронро аз фосилаи парвози тири Ораши камонгар андоза мегиранд [1, с.17].

3. ***Вожаҳои ифодагари матоъ ва сару либос: қабо, хилъат, либос.***

Пешопеши ӯ Спитам савори сиёҳмушкин бо қабои хусравонӣ ва кулоҳи заррин асп меронд [1, с. 46]. Аз суханчинӣ, Ойбар,- бо **либоси** фохира рӯйи бистари пахолини Ойбар ёзида гуфт Аградод [1, с.64]. Шоҳбону Нитокрис бо мӯйҳои парешону **хилъати** шабпӯшӣ расида, худро ба болои пайкари бечони писараш афканд [1, с. 239]. Ниқобашро афкандааст, -таассуфомез гуфт Аградод. – Бо ин **матоъ** сару рӯяшро печонида буд.

4. ***Вожаҳое, ки миллат, халқ, авлод, қавм, насаб ва қабиларо ифода мекунанд: тоифа, табор, аҷдод, мисрӣ, ақвом.***

Пирам ҳам, ки тани танҳо дар ин ғор маскан доранд, аз **насаби** Каёниёнанд магар? – пурсид Аградод эҳсоси кунҷкобиаш боло гирифта [1, с.18]. Бале, ман аз **тоифаи** муғону атарвонони зардуштиам,- остини қабои пашминро барзада ба вашми холкӯбии хеш, ки ба шакли паррандаи одамсар буд, ишора намуд ӯ [1, с.28]. Пешаи мо **авлод** ба **авлод** аз ҳама палидиҳо поку бегазанд доштани оташи аҳуроӣ аст [1, с.18]. Ин рамз дар бозуи ман ҳам ҳаст,- дасташро бардошта нишон дод Аградод.- Вале ба **тоифаи** муғон робитае надорам [1, с.18]. Ту аз **табори** шоҳзодаи писар [1, с.18, 418]. Пешвоёни **қабила** лаҳзае ба андеша рафтанд [1, с. 164]. Вале ин **қавмҳо** боз худоҳои қабилавии хешро доранд, ки ба он қурбонӣ

ва назру ниёз меоваранд [1, с. 51]. Бозубанд дар кафи дасти Астиаг медурахшид ва ӯ меҳри **аҷдодии** шоҳон - симурғи одамсарро дар тани бозубанд мешиносад [1, с. 31]. Ба расми пойдории паймони сулҳи миёни Миср ва Бобул маликаи **мисрӣ** Нитокрис ба никоҳи Навохудоносор даромад [1, с. 204]. Аҷаб нест, ки чанд пушт пеш ин ном дар насаби **аквоми** порсо, ки аз Балхи бумӣ сӯйи қаламрави ғарбии Эроншоҳ рӯ овардаанд, эҳтироми хоссае доштааст [1, с.341].

5. ***Вожаҳои ифодагари мансабу вазифа: малика, вазир, валиаҳд, сафир, мунодӣ, ҳоким, фиръавн, салтанат, волӣ.***

Аз тақдири ин **маликаи** саркашу мағрур, ки чун пештара дар сарзамини дури қавмҳои тӯронии сахрогард умр ба сар мебурд, чандон огоҳие надошт [1, с.251]. Ба пиндорам Гаубру чун **ҳокими** як вилояти хурд набояд лашкари зиёд дошта бошад, - далел оварда Куруш [1, с. 82]. Пас аз фурсате сарвари сафирон иқрор шуд, ки ӯ шоҳзодаи **валиаҳд** аст ва бо амри падар ин дӯшизаҳоро подош оварда, бо шоҳаншоҳи олам паймони дӯстию аҳди ҳамсоягӣ бастан мехоҳад [1, с. 295]. Аз мадади Аҳурамаздо ва ҳидояти мардони наҷиб бар сарири **салтанати** Порс ва Мод нишастаам [1, с.94]. Мардуми аз истиқболи Соли нав ба тозагӣ осудаи Бобул боз дар атрофи **мунодиён** гирд омада, бо кунҷкобии тамом гӯш ба паёми Куруш медоданд [1, с.286]. Тӯрониҳои бодиягард қисман мутеъ гардиданд ва Куруши Кабир писарамакаш Виштоспро дар қаламрави шарқии кишвар ва дертар писараш Бардияро **волии** Бохтар гузошта, дар Экбатана соле чанд баросуд [1, с.200].

6. ***Вожаҳои ифодагари вақт, замон: соат, субҳ, фурсат, лаҳза, овон, муддат.***

Хаёле хуни сабзи ҳаёт дар ин **соат** ба ҷисму ҷони табиат давида, аз фарорасии Наврӯзи оламафрӯз башорат медод [1, с.45, 418]. Пешвоёни қабила **лаҳзае** ба андеша рафтанд [1, с.164]. **Субҳи** дигар мунордиён дар хиёбони Айбаршабум, растаҳои савдогарон ва бозорҳои серодами кунҷу канори Бобул ҷор андохта, паёми нави Куруши Кабирро ба мардум мерасонданд [1, с.286]. Ӯ аз миён камандро кушода, ҳанӯз **фурсати** партофтан наёфта дид, ки уқоб болҳои бузургашро ёзонида, ба ҳаво хест [1, с.15]. Ӯ **муддате** ба хаёл рафт, аз деворҳои дури қасри дар партави моҳ орамида чашм намеканд. Шояд як сабаби дар **овони** тифлӣ ғайб задани Куруш пешгӯии толеи баландаш бошад [1, с.97].

7. ***Вожаҳои ифодагари нӯшокӣ: шарбат, шароб.***

Аградод ба ҷомҳо **шароб** мерезад ва дар назди Спитам лаҳзае истода, ба андеша меравад [1, с.44]. Замоне, ки Зардушт зуҳур намуд ва даъвои паямбарӣ кард, дар миёни қавму қабилаҳои тӯронӣ, парастиши оташ, офтобу моҳу ситораҳо, буту санамҳо ва ҳайвоноти мухталиф маълум буд, посух дод Пири муғон ҷуръае шарбат нӯшида [1, с.343].

8. ***Вожаҳои ифодагари мафҳумҳои динӣ: тоат, ибодат, маъбад.***

Ва шери пир субҳи **тоату ибодати** Яздони покро ба ҷой оварда, барои шукру сипос ва бузургдошти Ҳурмузди накурой қурбонӣ фармуд,- бо оҳанги ғолибонаи муаммоомез мегуфт Астиаг [1, с. 59]. Ҷасади шоҳбонуро бо шукӯҳи ашрофона андаруни тобути чӯбин ниҳода, дар муъбади Аноҳито ҷой доданд. Фурсати **ибодати** имрӯза кайҳо гузашта, мардум дар назди даромадгоҳи куништ бетоқатӣ мекарданд. [1, с. 245].

9. ***Вожаҳои ифодагари* мафҳумҳои *абстракти ҳолатҳои руҳии инсон: табассум, надомат, афсӯс, таассуф, тааҷҷуб, ҳайрат, мадҳуш, ҳаловат.***

Рост гуфтӣ, амонати шоҳ амонати Худост! қаноатмандона **табассум** кард Астиаг [1, с.29]. Аградод ин дафъа ҳам ба обу нони ҳабсхона даст нарасонида, сарвари посбонҳоро ба **ҳайрат** гузошт [1, с.32]. Ӯ ба ҷасади оғӯшта ба хуни сарбозон, ки дар остонаи девори қалъа болои ҳам мехобиданд, бо эҳсоси **надомату** ҳамдардӣ менигариста намедонист чӣ чора андешад [1, с.233]. **Афсӯс**, ки раҳидаанд нобакорон! Бо ғазаб дандон соид Астиаг [1, с.57]. Аз ғояти **ҳаловат** сарам чарх мезанад, посух дод Куруш мамнунона [1, с.154]. Сипас, пайкони хунчакон дар даст сӯйи Аградод омаду ба синаи урёни харошхӯрда, бозувони дамида ва дастаи бузурги камонаш лаҳзае зеҳн монда, бо оҳанги **таассуфу надомат** гуфт [1, с.17].

10. ***Вожаҳои ифодагари мафҳумҳои абстракт: ваҷоҳат, офият, башорат, кафолат, қарор, аҷал, баракат, эҳтиёҷ, эҳтиром, шабоҳат, вадла, ислоҳ, ҷуръат.***

Ва магар Спитам нест, ки имрӯз Аморгесро ба забт намудани Экбатана ҳидоят намуда, ба сарбозони пиёда асп, ба саворон гала, ба пешвоёни қабила молу мулк ва рамаҳои бешумор **ваъда** кардааст [1, с. 162].

Марҳамат, сухан ба Шумо Драпсаки ғаюр! - хоҳиши ӯро пай бурда барояш **ҷуръат** бахшид Томирис [1, с.164]. Ба давлатат **офият**, ба хонадонат осудагӣ, ба галаю рамаҳои бешуморат афзунию баракат мехоҳам, Аморгес, - бо оҳанги сулҳҷӯёна гуфт Куруш [1, с.152]. Ва гесӯбанди заррини ӯ чун ёдгори иди Наврӯз ва **башорати** ишқ дар дасти ӯ монд [1, с.151]. Ҷавони тануманди тақрибан 17-18 солаи навхат бо **эҳтиёт** хам шудаю бесадо гом ниҳода, фосилаи миёни худу гурги масти лукмаҳои лазизро кӯтоҳ мекард [1, с. 110]. Аз пайи фармудани зину афзори муносиб барои Саманди пешонасафед рафт – посух гуфт Аградод сарашро барои **эҳтиром** каме хам намуда [1, с. 35]. Рамзи парандаҳои одамсар

миёни ҳам **шабоҳате** доштанд, фақат яке хурд буду дигаре калонтар [1, с.18]. Дар пешорӯи лашкари масагетҳо Аморгесу Томирис ҳар ду дар тан либоси ҷангӣ дар иҳотаи пешвоёни озурдаҳол ва ҷанговарони боқимонда **қарор** доштанд [1, с.169]. Ва ман, Ойбар, ҷон ба каф гирифта, хатои туро **ислоҳ** хоҳам кард, Куруш [1, с.162]. Ман Куруши Кабир, аз озодии эътиқоди умматонам **кафолат** медиҳам ва ҷону моли онҳоро аз ҳама гуна зулму зӯроварӣ ҳимоят мекунам [1, с.286]. Крез буҷулро гирифту ба нигоҳи пурандуҳ ва **ваҷоҳати** таваллоомез рӯ ба осмон оварда, аз даргоҳи худоён мадад мехост [1, с.140]. Ва ҳамон лаҳза шоҳбону Нитокрис чун пайки **аҷал** болои сараш пайдо шуд [1, с.247]. Ин сарзамини пурфайзу **баракат** дар миёни ду дарёи бузург – Охшо ва Яхшо воқеъ будааст, ки рӯдхонаҳои он ба баҳри азими Воруката мерехтааст [1, с.51].

11. ***Вожаҳои ифодагари нақлиёти баҳрӣ: сафина, амад, заврақ.***

Киштии мо аз шумораи **заврақест**, ки онро бар баҳри нопайдоканор киштии бузурге кашида мебарад [1, с.15]. Як дастаи сарбозон ба буридани шохаҳо, суфтаю рост кардани ғулачӯб ва онҳоро қатор гузошта ба сохтани **амад** машғул буданд [1, с.230]. Дар самти муқобил низ аз сохтани **сафинаю амад** ва омодагии лашкари Набонид пай бурда, аз рӯйи нақша тадбирҳои ҷавобӣ меандешиданд [1, с.230].

12**.** ***Вожаҳои ифодагари ҳодисаҳои табиат: шамол, тӯфон.***

Аз думболи боди муносиб **тӯфони** мавҷхез мерасад, Камбуҷияро аз хатар огоҳ намуд Аршом. – Ва раво нест, ки фирефтаи ҳавову ҳаваси озодӣ гашта, киштиҳоро ба коми **тӯфон** афканем [1, с. 95]. Кати якпаҳлуафтидаи тифл ва рахти хоб сарду холӣ буд ва аз равзаи кушодаи панҷарабанд **шамоли** сард барфҳоро ба дари хона мерӯфт [1, с.40].

13. ***Вожаҳои ифодагари амал: қавл, қисса, шукр, машқ, ҳаҳмла, навҳа, шурӯъ, ривоят.***

Ӯ ҳимоягарони қалъаи дарунаро рӯҳбаланд карда, **қавл** медод, ки дар сурати нокомӣ худро ба даруни оташкада қурбон менамояд [1, с. 138]. Ин **қисса** дароз аст, писар – камонро боз гардонида, ба вашми холкӯбии бозуи Аградод, ки шакли уқоби одамсарро дошт, ҳайратомез чашм дӯхт мӯйсафед [1, с. 17]. Худо шоҳид намедонам, - аз дарди ҷонкоҳ **навҳа** мекашид Митрадод [1, с. 30]. Мувофиқи **ривояти** ҷосусон манораи бузургу муҳташами Этеменанки, ки бо номи манораи Бобул низ шуҳрат дошт, аз ҳафт қабат иборат буда, баландии осмонгираш ба ақл рост намеомад [1, с. 202]. Сипас ду пораи гӯштро аз тани гӯсфанд бурида, якеро ба пеши гургбачаи тапидаистода партофт ва дигареро ба даҳон бурда ба хоидани луқмаи хом **шурӯъ** намуд [1, с. 11].

14. ***Вожаҳои ифодагари тақсимоти маъмурӣ: давлат, вилоят, минтақа, мулк, мамлакат, мамолик.***

Ҳолдонҳо мегӯянд, ки ба суоли ҷангро оғоз кардан ё накарданаш саркоҳин чунин посух додаст: «Агар шоҳи Лидия бо шоҳи шарқ ҷанг оғоз намояд, **мамлакати** бузурге аз миён хоҳад рафт» [1, с. 114]. Бори гарони ҳама бурду бохти **мулки** паҳновар ва андешидани тадбиру чораҳои фаврӣ солҳои охир Курушро сахт хастаю дилгир карда буд [1, с. 296]. Ҷониби финиқиҳо дар навбати худ уҳдадор гардиданд, ки даҳяки судашонро аз савдо ба хазинаи **давлат** месупоранд ва киштиҳои тиҷоратию сафинаҳои ҳарбиашонро дар мавриди зарурат ба ихтиёри Куруш вомегузоранд [1, с.295]. Ин низомро шоҳи Ошур-Тиглатпаласар дар лашкараш ҷорӣ намуда, ҳукмрони мутлақи **мамолики** Осиёи хурд гашт [1, с.122]. Толори бошукӯҳи зиёфат дар қасри хоссаи Астиаг, ки ба шарафи омадани духтараш Мандона аз **вилояти** Аншон ороста аст, чандон серодам нест [1, с. 38].

15. ***Вожаҳои ифодагари номҳои ҷуғрофӣ: Миср, Даҷла.***

Фиръавни солхӯрдаи Миср Амосиси низ аз ин иқдоми Куруш хавотир шуда, ба Шуш паси ҳам дастаи сафирону подошҳои гаронбаҳо мефиристод [1, с.293]. Дарвоқеъ, ин сароби таскинбахш қитъаи шуразамини фиребо набуд, яке аз шохобҳои рӯди **Даҷла** паҳнои дашти дуродурро бурида мегузашт [1, с. 229].

16. ***Вожаҳои ифодагари парандагон: уқоб, булбул.***

Аз гушаҳои шикоргоҳи анбуҳу паҳновари Астиаг, ки моломоли майдҳост, хониши кабку овои **булбул** ва фарёди мурғҳои даштӣ ба гӯш мерасид [1, с. 28]. Уқоб хастаю захмин дар кунҷи роҳрави ғор бошиддат нафас мекашиду беҳолона ҳалқак мезад [1, с.16].

17. ***Вожаҳои ифодагари аломату ранг: абраш, ашҳаб, ҷило.***

Човандозони савори аспҳои саманд, ҷиран, сиёҳмушкин, **абраш**, сурхун ва дигар рангу тобишҳо дар таковаргоҳ саф мебастанд [1, с. 46]. Ҷилавдорон аспҳои мавзунпайкари сакоиро аз рӯйи ранг – саманд, сапед, сиёҳмушкин, сурхун, кабуд, абраш, булул, ҷиранг, **ашҳаб** дар пешгоҳи қаср ҷуфт – ҷуфт қатор намуда, интизори амри навбатӣ мегаштанд [1, с. 177]. Бозубанди тиллоие дар дасти кӯдак **ҷило** медод [1, с.31].

18. ***Вожаҳои ифодагари тартиби чизҳо: аввал, охирин.***

Гург аст, Фаронак! – бо оҳанги даҳшатомез хитоб намуд ҷавони **аввал** [1, с.21]. Куруш **охирин** бор сӯи Томириси лолу карахтмонда нигаристу аз ҷасади беҷони Аморгес бо нафрат дур шуд [1, с.173].

19. ***Вожаҳои ифодагари тарзи иҷрои амал: таваккалан, тасодуф, минвол.***

Саворон аз думболи сайд **тавакkалан** тир меандохтанд, вале тирҳояшон хато мехӯрд [1, с.20]. Дар сарнавиштат саҳван, ё ба амри **тасодуф** ба миёни чӯпонон афтодаӣ [1, с.18]. Бо ҳамин **минвол** даҳ даҳсолор ба садсолор итоат мекунаду даҳ ба ҳазорсолор [1, с.121].

20. ***Вожаҳои ифодагари аломат: нодир, азиз, азим, кабир.***

Сафирони финиқӣ аввал туҳфаҳои гаронбаҳои аз киштии савдогарони мисрӣ рабударо пеш оварданд, ки аз байни онҳо тоҷи **нодиру** хилъатҳои зардӯзӣ ва матоъҳои зарҳалбофти беназир таваҷҷуҳи ҳозиронро ба худ мекашид [1, с.293]. Куруш ғарқи андеша гесӯбандро чун ёдгории барояш **азиз** мепалмосиду беихтиёр аз дил мегузаронд: «Чӣ кунад, ки гесӯбанди заррин, ки аз ҳама ганҷҳои олам барояш волотар аст»? [1, с.151]. Дар ватани аҷдодии ман домани кӯҳҳои Пасаргад харсангҳои **азим** хеле зиёд аст, - ба пешниҳоди Крез чандон эътибор надод Куруш. [1, с.143]. Ай абои **кабир! –** рӯ ба оромгоҳ оварда таъзим намуд Камбуҷия [1, с.77].

Инак, вомвожаҳои арабии романи таърихии «Куруши Кабир» маъноҳои гуногуни луғавӣ зоҳир намуда, тамоми хусусиятҳои сарфӣ ва вожасозии забони тоҷикиро молик мебошанд: қаноатманд, қаноатмандона, ашрофона, табассум кардан, сайёдон, қаттолтарин (даранда), қаттолтар, бораҳму шафқат, қотилӣ, волотар, суоломез, истинтоқкунӣ, зарбаҳои ҷонкоҳ, наҷотёбӣ, маҳбусон ва ғайра.

Ҳамин тариқ, вомвожаҳои арабӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавқеи хосси худро доранд ва истифодаи онҳо дар романи “Куруши Кабир” низ чуноне ки дар боло овардем, назаррас аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Бароти Абдураҳмон. Куруши Кабир. – Душанбе, 2006. – 400 с.
2. Ғаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил / Р.Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. - 224 с.
3. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б.Камолиддинов. – Душанбе, 1967.
4. Ниёзмуҳаммадов Б. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик / Б. Ниёзмуҳаммадов. - Сталинобод, 1960. - 104 с.
5. Сабзаев С. М. Забои ва услуби шоирони маорифпарвар / С. М. Сабзаев. - Душанбе: Маориф, 1991. - 80 с.
6. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии асри миёна / Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2001. - 275 с.
7. Сирочуддин Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят. Ҷ.1 – Душанбе: Ирфон, 1992. – 288 с.
8. Ҳалимов С. Баъзе мулоҳизаҳо оиди забон ва услуби насри мавзун / С. Ҳалимов // Маърифат, 2002. - №7-8. – С. 18-22.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1. – 951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ.2. – 947 с.
11. Фозилов Д. Баъзе хусусиятҳои луғавии «Гулистон» - и Саъдии
12. Шерозӣ / Д. Фозилов // Паёми Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2002. - №3. – С. 32-36.

ВИЖАГИҲОИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОИИ ВОМВОЖАҲОИ АРАБИИ РОМАНИ ТАЪРИХИИ «КУРУШИ КАБИР»-И БАРОТИ АБДУРАҲМОН

Муаллиф дар мақолаи хеш дар бораи вижагиҳои луғавию маъноии вомвожаҳои арабии романи таърихии “Куруши Кабир”–и Бароти Абдураҳмон маълумот дода, онҳоро аз рӯйи маъноҳои луғавиашон ба гурӯҳҳо тасниф намудааст. Дар мақолаи мазкур вожаҳои ифодакунандаи шахс бо касбу кораш, сӯй, тараф, самт, матоъ ва сару либос, нушокӣ, ҳодисаҳои табиат, мафҳумҳои абстракт, вожаҳои ифодагари таксимоти маъмурӣ, нақлиёти баҳрӣ, номҳои ҷуғрофӣ, тарзи иҷрои амалу аломат, аломату ранг, парандагону ҳодисаҳои табиат, вақт, замон ва инчунин вожаҳое, ки миллат, халқ, авлод, қавм, насаб ва қабиларо ифода мекунанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд**.** Саҳми вожаҳои иқтибосиро дар таркиби луғавии забон ва мавқеи онҳоро дар романи “Куруши Кабир” муайян намуда, бо мисолҳои мушаххас баррасӣ кардааст.

Калидвожаҳо: вожа, ифода, мафҳум, арабӣ, аломат, шахс, касбу кор, забон, вомвожа, забоншиносон, истилоҳ, таркиби луғавӣ.

ОСОБЕННОСТИ СЛОВАРНОГО СОДЕРЖАНИЯ АРАБСКИХ КАТЕГОРИЙ ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА “КУРУШИ КАБИР” БАРОТА АБДУРАХМОНА

В своей статье автор дает характеристику об особенностях и значениях арабских слов в историческом романе "Куруши Кабир". Кроме того на конкретных примерах оценивается использование заимствованных слов в словарном составе языка. Также в статье . рассматриваются слова обозначающие личность и его профессию, , направления, пути, такни и одежду, напитки, природные явления, абстрактные понятия, слова обозначающие административное разделение, морскую пехоту, географические имена, время, период, также слова выражающие нацию, род и племя**.** Также автором определен вклад заимствованных слов в словарном составе языка и их место в романе “Куруши Кабир” на конкретных примерах.

Ключевые слова: термин, словарьный состав, языкознание, слова, исторический, особенности, личность.

PECULIARITIES OF THE DICTIONARY CONTENT OF THE ARABIC CATEGORIES OF THE HISTORICAL NOVEL "KURUSHI KABIR" BAROTY ABDURAKHMON

In his article the author gives a description of the features and meanings of Arabic words in the historical novel "Kurushi Kabir". In addition, specific examples assess the use of loan words in the vocabulary of the language. Также в статье . рассматриваются слова обозначающие личность и его профессию, , направления, пути, такни и одежду, напитки, природные явления, абстрактные понятия, слова обозначающие административное разделение, морскую пехоту, географические имена, время, период, также слова выражающие нацию, род и племя**.** Также автором определен вклад заимствованных слов в словарном составе языка и их место в романе “Куруши Кабир” на конкретных примерах.

Key words: term, vocabulary, linguistics, words, historical, features, personality.

Сведения об авторе: ***Акбарова Мунира Гоибназаровна*** - Технологический университет Таджикистана, старший преподаватель кафедры гуманитарных диципли. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Н.Карабаева 63/3. E-mail: **munira-7676@mail.ru.** Тел.: **(+992) 901-06-57-40**

Information about the author: ***Akbarova Munira Goibnazarovna*** - Technological University of Tajikistan, Senior Lecturer of the Department of Humanities. **Address:** 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. N. Karabaeva 63/3. E-mail: **munira-7676@mail.ru.** Tel.: **(+992) 901-06-57-40**

УДК: 4Т

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ КӮҲӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Валиева М.Н.
Донишкадаи кӯҳӣ – металлургии Тоҷикистон

Забони англисӣ аз рӯйи захираи луғавӣ имкониятҳои лексикию грамматикӣ ва фарогирии истилоҳоти гуногуни соҳавӣ, яке аз забонҳои маълум ва бойтарини дунё ба ҳисоб меравад.

Англисҳо аз қадим ба кишварҳои гуногуни олам сафарҳо намуда, чандин кишварҳоро ба мустамликаи худ табдил дода, дар як вақт барои густариш ва ташаккулёбии истилоҳот мусоидат намудаанд.

Мо дар асоси маълумотҳое, ки дар адабиёти илмию тадқиқотӣ роҷеъ ба истилоҳоти кӯҳӣ ва металлургӣ мавҷуданд, ба натиҷае расида метавонем, ки истилоҳшиносии кӯҳкорӣ дар забони англисӣ баробари ривоҷи соҳаҳои гуногуни саноат, аз он ҷумла таъсисёбии мануфактураҳо, сеху корхонаҳои косибию саноатӣ ташаккул ёфта, рӯ ба тараққӣ ниҳодааст. Бояд гуфт, ки истилоҳоти кӯҳӣ ва ё маъданшиносӣ, ки дар забони англисӣ онро Mining Terminology меноманд, маҷмӯи калимаҳо ва ибораю ифодаҳоеро фаро мегирад, ки дар соҳаи азхудкунии қабатҳои замин, ганҷҳои зеризаминӣ ва маъданҳои кӯҳӣ ба кор бурда мешаванд. Вазифаи истилоҳот нишон додани мафҳуми ашёҳои кӯҳӣ, ҳодисаҳои геологӣ, ҷараёнҳои коркард ва истеҳсоли маъданҳои кӯҳӣ ва ташаккулу инкишофи соҳаро дар бар мегирад.

Маълум аст, ки дар ҳар як забон, аз он ҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, усули маърифат ва шинохтани ҳар гуна ашё дар шуури инсон, пайдо шудани акси он ашёро ифода намуда, тасниф ва ташаккулёбии мафҳум ба шакли кӯтоҳ ё рамзии ифода, ки истилоҳ номида мешавад, баён мегардад. Аз ин рӯ, асоси ба вуҷуд овардан ва инкишоф додани истилоҳот (аз ҷумла, истилоҳоти маъданшиносии кӯҳӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) алоқамандии се гурӯҳи ашёҳо ё унсурҳо мебошад.

Ашёҳои воқеӣ ва мафҳумҳое, ки онҳоро ифода мекунанд бо истилоҳот робитаи қавӣ дошта, аксар вақт бетағйир мемонанд. Дар шакли номуназзам истилоҳот дар рисолаҳои илмӣ, дастурҳои соҳавӣ, асарҳои таълимӣ, ки бо забонҳои аврупоӣ, аз он ҷумла англисӣ, немисӣ ва русӣ нашр шудаанд, дида мешаванд.

Ба шакли муназзаму муттасил бошад, силсилаистилоҳот бо нишондодҳои ашёи китобҳои илмӣ тадқиқотӣ, (дар шаклҳои пӯшидаю таснифнаёфта) гузоришоти илмӣ, луғатҳои соҳаи геология, қомусҳо, истилоҳоти меъёри автоматиконии ахбороти расмӣ (бо шаклҳои кушодаю таснифгардида) дар забони англисӣ ва дигар забонҳои маълум низ дучор мешавад [5, с.47].

Чун сухан аз таърихи пайдоишу ташаккулёбӣ ва тараққиёти истилоҳоти кӯҳию маъданшиносӣ дар забони англисӣ меравад, бояд эътироф намуд, ки дараҷаи баланди эътирофшудаи истилоҳоти кӯҳию маъданшиносӣ меъёрҳои давлатию байналхалқии истилоҳотсозии соҳаи кӯҳию маъданшиносӣ ба ҳисоб меравад, ки ба меъёрҳои дигар навъҳои истилоҳот мутобиқ гардонида мешаванд [10, с.3].

Агар ба таърихи пайдоиши истилоҳоти кӯҳшиносӣ ё кӯҳкорӣ назар афканем, он истилоҳотеро, ки ашёҳо ва маҷмӯи қулли пайдоиши табиии онҳо (конҳо, маъданҳо, ҷисмҳои канданиҳои фоиданок ва ғайра), инчунин ашёҳои ба таври сунъӣ сохташуда (мошинҳои кӯҳкорӣ, олотҳо, таҷҳизотҳо, иншооти кӯҳии сохташуда) ва ҳодисаҳои табиии ҷараёнҳо (пайдо намудани кону ганҷинаҳо, лағжиши нафт ва ғайра)-ро, ки дар натиҷаи ҳодисаҳои табиӣ ба таври сунъӣ ба миён меоянд, дар бар мегирад. Инчунин, ҳолатҳои нохост канда шудан, аз ҷой дамида баромадани ангишт, таркиши газ, корҳои бурриши шахтаҳо, мустаҳкамкунии онҳо, таркишҳои ногаҳонӣ ба ин ҷараёнҳо таъсир мекунанд ва сабабгори пайдоишу ташаккулёбии истилоҳоти нав мегарданд. Ин ҷараён, махсусан, дар кишварҳои саноатӣ ва дорои конҳои зиёди канданиҳои фоиданоки табиӣ, ки Англия яке аз

ҳамин гуна кишварҳост, бештар ба назар мерасад. Аз ин рӯ, дар забони англисӣ истилоҳоти кӯҳию маъданшиносӣ фаровон аст. Дар ин забон истилоҳоте ба чашм мерасанд, ки аз рӯйи сохту таркибашон сода, сохта, мураккабу таркибӣ ҳастанд. Ва баъдан бо ибораҳо ифода меёбанд.

Ҳамон тавре, ки мураттибони китоби истилоҳоти кӯҳӣ маъданшиносӣ (горная терминология) иброз медоранд, то ҳанӯз дар соҳаи истилоҳоти кӯҳӣ таҳқиқотҳои системаноки илмӣ вуҷуд надоранд. Инчунин, солҳои пеш, хусусан дар замони шӯравӣ, бисёр соҳаҳои азими соҳаи корҳои кӯҳию маъданшиносӣ чун соҳаи истеҳсоли ангишт, металлҳои қиматбаҳо, соҳаи нафту газ пӯшида ва рафтан ба он ҷо мамнуъ буд.

Консерватизми истилоҳшиносӣ яке аз сабабҳои асосии бенизомии системаи истилоҳоти кӯҳӣ ба ҳисоб меравад. Омӯзиши истилоҳоти соҳаи кӯҳкорӣ мавзӯи истилоҳотшиносии соҳаи имрӯзаи амалӣ буда, чун воситаи методӣ барои истилоҳотшиносии умумӣ мадад мерасонад.

Ин ҷо вобаста ба ташаккулёбию рушди истилоҳоти кӯҳию металлургӣ дар забони англисӣ ва робитаи он бо забонҳои дигар, аз ҷумла бо забони тоҷикӣ, зарур аст, ки дар хусуси пайдоиши ин истилоҳот ба таври умумӣ чанд маълумоти таърихиро дарҷ намоем. Зеро, бе робитаи мутақобила истилоҳоти мазкур, ташаккулу тараққиёти онро дуруст таҳқиқ намудан чандон мувофиқи матлаб нест.

Агар ба маълумотҳои таърихии сарчашмаҳои хаттӣ назар афканем, пеш аз пайдоиши истилоҳот «давраи дурударози тараққиёти системаҳои забон ва символика (рамзҳои)-и иттилоотӣ дар шакли якдигарро ивазкунандаи хатҳои пиктограммӣ, идеограммаҳо, иероглифҳо, хатҳои рӯйи пӯсту сангу дарахту устухон ва алифбоҳо вуҷуд доштанд».

Дар матнҳои рӯйи харсангҳо, масалан истилоҳи нафт ба чашм мерасад. Дар дастхатҳои Юнони қадим, хусусан асари файласуфону ҳакимони ин кишвар, номгӯи баъзе маъданҳо, минералҳо (маволид), иншооти истеҳсолоти кӯҳӣ ва анвои корҳои кӯҳӣ, номгӯ ва хосиятҳои сангҳои қиматбаҳо ба чашм мерасанд. Дар осори хаттии Рими Қадим бошад таснифи системаҳои минералҳо, усулҳои коркарди маҳсулоти кӯҳӣ ва воситаҳои техникии кӯҳкорӣ инъикос ёфтаанд.

Ташаккулёбии истилоҳоти кӯҳкорӣ ва системаи истилоҳот ба давраи тараққиёти истеҳсолоти кӯҳкорӣ дар Аврупои Марказӣ (аз асарҳои XI - XII то охири асри XVI) рост меояд. Ин ҳамон давраест, ки дар Шарқ, аз ҷумла дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза таснифи истилоҳоти кӯҳӣ, усулҳои коркарди маъданҳо, захираҳои табиии онҳо, аллакай, маълум буданд ва дар ин хусус асарҳои зиёд низ таълиф ёфтаанд [7, с. 25].

Дар Аврупо дар асрҳои XI-XVI системаи истилоҳии ягонаи кӯҳию геологӣ ва кӯҳию металлургӣ бо забони немисӣ пайдо мешавад. Аз ин ҷост, ки дар луғатҳои истилоҳоти кӯҳӣ ҳатман варианти немисӣ ва римии (итолиёвӣ ва ё худ лотинӣ) истилоҳот дода мешаванд.

Сабабгори муҳимми тезонидани системаи истилоҳоти кӯҳӣ пайдоиши дастгоҳи китобчопкунӣ дар ҳудуди Германия дар асри XVI гардид. Ин ҷо бо ифтихор бояд ёдовар шуд, ки пас аз пайдоиши дастгоҳу мошинҳои китобчопкунӣ якумин китоби илмие, ки баъди китоби динии «Таврот» дар олам рӯйи чопро дида буд, китоби Абӯалӣ ибни Сино «Ал-Қонун-фи-т-тиб» мебошад, ки соли 1531 аз чоп баромада буд.

Ҳамин тариқ, аз асри XVI шурӯъ намуда, оид ба корҳои кӯҳию геологӣ ва кӯҳию металлургӣ дар Германия ба забони немисӣ китобҳои зиёд ба нашр расидаанд. Аввалин кор оид ба истилоҳоти кӯҳӣ китоби олими немис Г. Агрикола «Оид ба конҳо ва ганҷинаҳо дар замони куҳан ва нав» мебошад, ки соли 1546 навишта шудааст.

Тартиб додани истилоҳоти кӯҳӣ ба забони немисӣ дар ин давра дар асоси сарчашмаҳои забонӣ ба миён омадааст: забони лотинӣ (ин забон барои таснифи аниқи ашёҳо имкониятҳои зиёд дорад)-забони қадимаи юнонӣ (кӯтоҳбаёнӣ, сохторӣ, стандартӣ, қобилияти ифода карда тавонистани мафҳумҳои абстрактӣ) ва забони муосири барои Г.Агрикола дастраси шеваи гуфтори кормандони коргоҳҳои кӯҳии мавзеи Саксонияи Германия.

Азбаски тараққиёти истилоҳоти кӯҳию геологӣ ва кӯҳию металлургӣ бо тараққиёти муносибатҳои истеҳсолии саноатӣ вобаста буда, оид ба ин муносибатҳо дар кишварҳои Аврупо, аз он ҷумла Германия, Англия, Голландия ва Франсия тақрибан дар як вақт, яъне охирҳои асри XVI, зуҳур карда боиси пайдоиши капитализм гардида буданд, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки истилоҳоти кӯҳию геологӣ ва кӯҳию металлургие, ки дар забони немисӣ пайдо шуданд, ба забонҳои кишварҳои дигари номбурда бахусус забони англисӣ бетаъсир намонд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки пайдоиши ташаккулёбӣ ва рушди истилоҳоти кӯҳию металлургӣ дар забони англисӣ ба асри XVI рост меояд.

Вобаста ба пайдоиш ва ташаккулёбии истилоҳоти кӯҳию геологӣ ва кӯҳию металлургӣ дар забони немисӣ дар асри XVI дар маънои истилоҳоти лотинию юнонӣ, ки барои истилоҳоти минбаъдаи кӯҳӣ таъсир расонидаанд, тағйиротҳо ба вуҷуд омаданд, масалан мафҳумҳою истилоҳоти «кон, ҳавза, (копи рудники)» дар асари падари таърих

олими Юнони Қадим Ҳеродот (асри V то мелод) ба истилоҳи «металлон» ифода ёфта буданд, ки маънои он аз калимаи қадимаи юнонӣ Metalleyo – (мекобам, меканам, аз замин канда мегирам) пайдо шудааст. Баъдтар файласуфи номии Юнон Афлотун ин истилоҳро бо истилоҳи ҷамъбастии Metalleua (металлеуа), ки ҳар гуна мавзеи канданиҳои фоиданокро ифода мекунад, иваз карда буд.

Г.Агрикола сермаъноии истилоҳи Metalleyo – ро қайд мекунад ва маънои онро ҳамчун металл дар ҷойи аввал мегузорад. Сатҳи донишу маълумоти кӯҳканҳои асримиёнагии саксонӣ, ки Г. Агрикола ба маълумотҳои онҳо такя кардааст, бевосита раванди ба даст овардани канданиҳои фоиданокро бо мавҷудияти онҳо дар кӯҳҳо алоқаманд мекард.

Истилоҳоти калидӣ дар забони немисӣ баъдтар, инчунин дар забони англисӣ, русӣ ва бо таъсири забони русӣ дар забони имрӯзаи тоҷикӣ низ барои ифода намудани конҳо ва сарчашмаҳои канданиҳои фоиданоки кӯҳӣ ва усулҳои ба даст овардани онҳо истифода мешаванд, ки яке аз чунин истилоҳот истилоҳи немисии Berg (берг - кӯҳ) мебошад. Ба таъсири ин истилоҳот як силсила истилоҳҳое ба миён омаданд, ки дар таркибашон ҷузъи кӯҳиро доранд. Аз сабаби он ки нуфуз ва таъсири забони лотинӣ дар асрҳои миёна назаррас буд, табиист, ки дар он давра истилоҳоти кӯҳӣ дар забонҳои фаронсавӣ, итолиёвӣ, испанӣ, англисӣ аз истилоҳи решагии лотинии “Mina” (мина) (ба маънои сарчашма рагупай) баҳра мебурданд. Дар асоси ин истилоҳ оилаи истилоҳоте ба миён омаданд, ки бо ҷараёни бадастоварии канданиҳои фоиданок алоқаманд ҳастанд. Ин истилоҳот ба номи умумии минералҳо зикр меёбанд, ки он аз таркиби «Mina» пайдо шудааст [9, с. 38].

Давраи ташаккулёбии системаи истилоҳоти кӯҳию геологӣ дар забони русӣ, масалан ба асрҳои XVIII-XVIIII рост меояд, ки дар ин давра дар Россия тараққиёти пуравҷи капитализм ба назар мерасид. Асоси истилоҳоти русиро ҷомеаи истилоҳоти немисӣ ташкил мекунанд. Айнан ҳамин гуна раванди ташаккулёбию рушди истилоҳот дар забони англисӣ ҳам ба назар мерасад. Чи дар Россия ва чи дар Англия бо таъсири истилоҳоти немисӣ корҳои зиёди илмӣ ва асарҳо оид ба корҳои кӯҳӣ ва ташаккулёбии системаҳои маълумоти кӯҳшиносӣ ба миён меоянд.

Барои ба тартиб даровардани истилоҳоти кӯҳӣ дар забони англисӣ тартиб додани луғатҳои тафсирӣ аҳамияти калон доштанд. Дар чунин луғатҳо таснифот ҳудуди истифодаи истилоҳотро вобаста ба мундариҷаи ифодакунандаи мафҳум муайян намуда буд. Айнан чунин ҳолатро дар забони русӣ низ мушоҳида метавон кард. Чунончи дар Русия байни солҳои 1841 -1843 аввалин луғати ватании луғати истилоҳоти кӯҳӣ нашр мегардад, ки 3850 истилоҳотро дар бар мегирифт. Инчунин, китоби «Терминологии производственно – технической литературы по бурению и закачиванию скважин. Часть 1. –Краснодар, 1985г. 4500 терминов», «Луғати истилоҳоти кӯҳӣ»-и забони русӣ истилоҳоти соҳаҳои кӯҳкорӣ, геология, металлургия, инчунин химияю физика, механика, корҳои сохтумон ва ғайраро дар бар мегирифт. Ҷиҳати муҳимми ин луғат он буд, ки дар он гунаҳо (вариантҳо)-и истилоҳот ба забонҳои немисӣ ва фаронсавӣ ҷой доштанд ва истилоҳоти маҳаллии кӯҳкорӣ (истилоҳоти олтой, уралӣ, паси байкалӣ) ворид гардида буданд.

Ҷиҳати қобили таваҷҷуҳи луғати мазкур ин ҳам ҳаст, ки ба нашри он аввалин маротиба дар забони русӣ системаи истилоҳот, ки оид ба корҳои кӯҳӣ аст тартиб дода шуда, аз рӯйи алифбо ба низом дароварда шуда буд.

Дар охири асри XVIII дар бисёр забонҳои Аврупо, аз ҷумла забонҳои англисӣ ва русӣ, системаи истилоҳоти кӯҳӣ аз истилоҳоти геологӣ ҷудо мегардад ва аз рӯйи соҳаҳо тараққӣ мекунад. Ин ҳолат дар забонҳои англисӣ ва русӣ равшан инъикос ёфтааст. Чунончи истилоҳоти соҳаи ангиштканӣ, ҳавзаи канданиҳои фоиданок, ҳавзаҳои нафтию газӣ ва ғайра хусусияти хосси ин давра дар Русия ва Англия амиқ шудани мундариҷаи системаи истилоҳотро мефаҳмонанд. Масалан: сохтани истилоҳоти коркарди ошкорои кандании фоиданок, ҷорӣ кардани истилоҳоте, ки ба системаи коркарди бехатарии корҳои кӯҳӣ гидромеханизатсияи корҳо тааллуқ доранд ва ғайра. Ин ҳолат ба якбора зиёд шудани миқдори истилоҳоти соҳаи кӯҳкорӣ оварда расонд, ки мураттабсозии он асосан аз рӯйи соҳаҳои алоҳида дар чорчӯбаи нашри китобҳои таълимии махсус ва монографияҳо сурат гирифтааст [7, с. 176].

Дар замони ҳозира бошад, чи дар забони англисӣ ва чи дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ ва ё дигар забонҳои олам, истилоҳоти кӯҳию геологӣ ба системаи ягонаи истилоҳот ворид гардидаанд, ки намунаи он китоби «Энсиклопедияи истилоҳоти кӯҳӣ» мебошад. Махсусан дар шароити имрӯза, ки илмҳои дақиқ, хусусан воситаҳои электронию иттилоотӣ, ба авҷи тараққиёт расидаанд, вобаста ба тараққиёти глобалии системаҳои электронии байналмилалӣ, пешниҳод ва коркарди иттилоот, имконияти тараққиёти истилоҳоти кӯҳӣ ва байналмилалӣ (интернатсионалӣ) ва меъёрӣ (стандартизатсионӣ) шудани ин истилоҳот бо доираи муносибатҳои байналхалқӣ алоқаманд мебошад, ки дар мисоли муқоисаи

истилоҳоти соҳа дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба ин масъала то андаке равшанӣ андохтан мумкин аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Ахманова,О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М., 1966. - С. 608.
2. Саймиддинов Д. Дебоча / Д.Саймиддинов. - Душанбе, 2001. – С. 260.
3. Ибн, Хурдадбеҳ. Книга путей и стран; перевод с арабского языка, комментарии и исследование, указатели и карты Н. Велихановой. – Баку: Элм, 1986. - С. 428.
4. Ле, Стренҷ. Ҷуғрофиёи таърихии сарзаминҳои хилофати шарқӣ / Л.Стренҷ. Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб. – Теҳрон: 1337. – С. 609.
5. Лотте Д.С. Краткие формы научно – технических терминов / Д.С. Лотте. - М., 1971. – 84 с.
6. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии / Д.С. Лотте. - М., 1960. - С. 160.
7. Мурзаев, Э.М. Словарь народных географических терминов / Э.М. Мурзаев. – Москва. 1986. – С. 67 -80.
8. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо. – Душанбе, 2014. - С. 369.
9. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А.Реформатский. - М., 1967. – С. 536.
10. Сищук Ю.М. Горная терминология / Ю.М. Сищук. – Москва, 2016. – С. 584.

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ КӮҲӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур оид ба таърихи инкишофи истилоҳоти кӯҳӣ дар забони англисӣ баҳс менамояд. Забони англисӣ аз рӯйи захираи луғавӣ имкониятҳои лексикию грамматикӣ ва фарогирии истилоҳоти гуногуни соҳавӣ, яке аз забонҳои маълум ва бойтарини дунё ба ҳисоб меравад. Англисҳо аз қадим ба кишварҳои гуногуни олам сафарҳо намуда, чандин кишварҳоро ба мустамликаи худ табдил дода, дар як вақт барои густариш ва ташаккулёбии истилоҳот мусоидат намудаанд. Бояд гуфт, ки истилоҳоти кӯҳӣ ва ё маъданшиносӣ, ки дар забони англисӣ онро MiningTerminology меноманд, маҷмӯи калимаҳо ва ибораю ифодаҳоеро фаро мегиранд, ки дар соҳаи азхудкунии қабатҳои замин, ганҷҳои зеризаминӣ, маъданҳои кӯҳӣ ба кор бурда мешаванд. Аз ин рӯ, дар забони англисӣ истилоҳоти кӯҳию маъданшиносӣ фаровон аст. Дар ин забон истилоҳоте ба чашм мерасад, ки аз рӯйи сохту таркибашон сода, сохта, мураккабу таркибӣ ҳастанд. Ва баъдан бо ибораҳо ифода меёбанд. Чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки истилоҳоти кӯҳию геологӣ ва кӯҳию металлургие, ки дар забони немисӣ пайдо шуд, ба забонҳои кишварҳои Аврупо ба монанди Олмон, Ҳолландия, Фаронса ва хусусан ба забони англисӣ, бетаъсир намонд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки пайдоиши ташаккулёбӣ ва рушди истилоҳоти кӯҳию металлургӣ дар забони англисӣ ба асри XVI рост меояд. Ҳамин тариқ, аз асри XVI шурӯъ намуда, оид ба корҳои кӯҳию геологӣ ва кӯҳию металлургӣ дар Германия ба забони немисӣ китобҳои зиёд ба нашр расидаанд. Аввалин кор оид ба истилоҳоти кӯҳӣ китоби олими немис Г. Агрикола «Оид ба конҳо ва ганҷинаҳо дар замони куҳан ва нав» мебошад, ки соли 1546 навишта шудааст.

Калидвожаҳо: истилоҳ, истилоҳи кӯҳӣ, инкишоф, забони англисӣ, истилоҳоти металлургӣ, истилоҳоти геологӣ, корҳои кӯҳӣ

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ГОРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается история развития горной терминологии в английском языке. Английский язык богат словарным запасом, лексико – грамматическими возможностями, и охватывает различные отраслевые терминологии. Английский язык является одним из самых распространённых и богатых языков в мире. Англичане с давних времён путешествовали в различные страны и колонизировали их, что способствовало распространению и развитию нового словарного запаса. Стоит заметить, что горная ерминология охватывает комплекс слов и фраз, которые используются для изучения недр земли, подземных сокровищ и горных рудников. В английском языке очень много горных терминов. Встречаются простые, сложные и составные термины, которые выражаются определёнными фразами. Можно сделать вывод, что горно – геологическая и горно – металлургическая терминология, которая появилась в немецком языке, не могла не повлиять на языки европейских стран, таких как: Германия, Голландия, Франция и особенно на английский язык. Также можно отметить тот факт, что возникновение формирования и развития горно – металлургической терминологии в английском языке можно отнести к XVI веку. Из этого следует, что уже в XVI веке о горно - геологических и горно – металлургических работах в Германии было опубликовано много книг на немецком языке. И одним из первых, кто написал книгу «О рудниках и сокровищах в старом и новом времени» был немецкий учёный Г. Агрикола, который опубликовал свою книгу в 1546 году.

Ключевые слова: терминология, горная терминология, развитие, английский язык, металлургическая терминология, геологическая терминология, горные работы.

THE HISTORY OF DEVELOPING OF MINING TERMINOLOGY IN ENGLISH LANGUAGE

This article deals with the history of developing of mining terminology in English language. English language is rich of lexicon, lexico – grammatical opportunities and covers the various industrial terminologies. Therefore it is one of the famous and the richest language in the world. The Englishmen from the ancient time travelled to the different countries and made several countries their colonies that caused the extension and developing of terminology. We have to consider that mining terminology covers the complex of words and phrases which are used for learning of the layers of earth, underground treasures and mining ores. There are a lot of mining terminologies in English language. We can face to different terminologies like simple, complex, compound which express with phrases. We come to conclusion that mining geological and mining metallurgical terminology which appeared in German language influenced to many languages and as well to English language. So we can say that appearing and developing of mining metallurgical terminology in English language began in XVI age. In this age many books about mining – geological and mining – metallurgical works had been published. The first book about mining terminology “About mines and treasures in ancient and new period” was published by German scientific N. Agricola in 1546.

Key words: Terminology, mining terminology, developing, English language, metallurgical terminology, geological terminology, mining works.

Сведения об авторе: ***Валиева Мастура Набихоновна*** - Горно-металлургический институт Таджикистана, старший преподаватель кафедры государственного языка и иностранных языков. **Адрес:** 735730, Республика Таджикистан, г.Бустон, ул. Московская 6. E-mail: **valiyeva.mastura@mail.ru.** Тел.: **(+992) 92-795-59-58**

Information about the author: ***Valiyeva Mastura Nabikhonovna*** - Mining and Metallurgical Institute of Tajikistan, senior lecturer in the department of the state language and foreign languages. **Address:** 735730, Republic of Tajikistan, Buston, ul. Moscow 6. E-mail: **valiyeva.mastura@mail.ru.** Tel.: **(+992) 92-795-59-58**

УДК: 491.550-3

МАФҲУМИ МАЙДОН ВА МОҲИЯТИ ОН ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Иброгимова М.Т.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров

Фазо дар баробари вақт яке аз ҷузъҳои ҷудонопазири ҳастӣ ба ҳисоб меравад. Дар фаҳмиши фазо маркази (ядро) маъноӣ ҷой дорад, гарчанде ки ин фаҳмиш метавонад вобаста ба мазмун тағйир ёбад. Мо бар он ақидаем, ки ҳаракат асоси фазову макон буда, фазо ва вақт дар навбати худ бе материя арзи ҳастӣ карда наметавонад, аз ин рӯ, фазо, вақт, материя ва ҳаракат бо ҳам дар алоқамандии зич қарор доранд.

Дар баробари муносибатҳои замонӣ, муносибатҳои фазоӣ низ барои дарки ҳастӣ замина мегузоранд.

Оид ба майдони функсионалӣ-семантикӣ дар Википедия омадааст: “Майдони функсионалӣ-семантикӣ истилоҳи грамматикаи функсионалӣ буда, ... ҳам тарзи баён ва ҳам тарзи мазмунро дар бар мегирад, яъне ягонагии дутарафаро ташкил мекунад ва сохти майдонӣ дорад (соҳиби марказ ва музофот аст)”.

Аввалин маротиба назарияи майдон дар забоншиносии олмон пайдо гардид. Асосгузорони ин консепсия олимон К.Хейзе ва Й.Трир ба ҳисоб мераванд. Дар забоншиносии рус А.М. Бондарко ин назарияро ба таври бояду шояд тадқиқ намудааст. Бино бар ақидаи ӯ “унсурҳои майдони функсионалӣ-самантикиро (МФС) воҳидҳо, гурӯҳҳо ва категорияҳои забонӣ, ки бо воситаҳои амиқи ифодаёбӣ ба ҳам алоқаманданд, ташкил медиҳанд” [4, с.21-24].

И.П. Иванова низ грамматикаи функсионалӣ ва мафҳуми майдони морфологӣ ҳамчун зерсистемаи майдони функсионалӣ-семантикиро тадқиқ намудааст. Ӯ изҳори ақида намудааст, ки: “Ҳар як ҳиссаи нутқ воҳидҳоеро дорост, ки ҳамаи аломатҳои ҳамон як ҳиссаи нуткро пурра доро мебошанд, яъне ин маркази он аст. Аммо воҳидҳое низ ҳастанд, ки дар баробари ба ҳамон ҳиссаи нутқ тааллуқ доштан, на ҳамаи аломатҳои онро таҷассум менамоянд. Майдон, аз ин рӯ, таркибҳои марказӣ ва музофотиро дар бар мегирад ва аз рӯйи таркибаш якранг нест” [8, с. 19].

Забоншиноси дигар Е.В Гулига барои МФС номгузории грамматикӣ-луғавиро пешниҳод кардааст: “Воситаҳои гуногуни сатҳҳои грамматикӣ ва луғавии забон, ки вазифаи умумии ифода ва номбаркунӣ доранд, на бо муносибатҳои тасодуфӣ, балки бо муносибатҳое, ки имконияти қонуниятҳои амиқ гузоштанро доранд, алоқаманд гардидаанд” [7, с.8-9]. Истилоҳе, ки аз ҷониби Е.В.Гулига ва Е.И.Шенделс пешниҳод шуда буд, дар илми забоншиносӣ мустаҳкам нагардид, аммо нишонаҳои майдон, ки аз ҷониби онҳо дода шуда буданд, дар зинаи муосири ташаккулёбии забоншиносӣ низ аҳамияти худро гум накардаанд ва барои инкишофёбии омӯзиши МФС замина гардиданд.

Дар забоншиносии рус низ мафҳуми майдон аз ҷониби як зумра забоншиносон ба монанди В.Г.Адмони, М.М. Гухман, А.В. Бондарко ва дигарон таҳлилу тадқиқ гардидааст. Тавре ки дар боло қайд намуда будем, дар ин ҷода тадқиқотҳои А.В.Бондарко назаррасанд. Аз ҷумла, ин забоншинос менависад: “Маркази МФС он воҳиди забониеро, ки бештар барои ифодаи категорияи семантикии мазкур сериستеъмол аст, дар бар мегирад” [5, с. 567].

Забоншиносони дигар, амсоли Ю.Н. Власова, А.Я. Загоруйко қайд менамоянд: “Сараввал он (майдон) дар сатҳи луғавӣ барои омӯзиши мазмуни воҳидҳои луғавӣ истифода мешуд. Сипас, мафҳуми майдон нисбатан васеъ гардида, он барои воҳидҳои сатҳи дигар ва бахусус воҳидҳои сатҳи грамматикӣ истифода шуд” [6, с.47].

Дар забоншиносии муосир таҷрибаи кофии таҳлили якҷояи таркиби категорияҳои гуногуни функсионалӣ-семантикӣ мавҷуд аст. Имрӯз, аллакай, майдонҳои функсионалӣ–семантикии темпоралӣ, модалӣ, таксис ва ғайраҳо тадқиқ гардидаанд.

Дар забоншиносии муқоисавӣ МФС ва тарзи ифодаи он, инчунин, мавриди тадқиқ қарор гирифтааст, ки он низ ҷолиби диққат мебошад. Аз он ҷумла, В.В. Бескровная МФС-и локативиро дар забонҳои русӣ ва англисӣ таҳлил намудааст ва қайд менамояд, ки

таҳлили муқоисавӣ имкон медиҳад, ки ҳодисаҳои забонӣ хубтар фаҳмида шаванд ва қонуниятҳои истифодашавиашон дар нутқ дарёфт гарданд [3, с.33].

МФС аз марказ ва музофот иборат аст. Дар маркази майдон он категорияҳои грамматикие, ки ба ҳамин майдон хоссанд, ҷамъ омадаанд. Дар музофот бошад, он аъзоҳои МФС ҷамъ омадаанд, ки ҳамаи ин хосиятҳоро ба пуррагӣ доро нестанд. Яъне, музофоти МФС хосиятҳои нопурраи грамматикии категорияҳоро дар бар мегирад ва аз ҳамин сабаб маънои категориявӣ дар музофот андаке суст мегардад ва ё таъсири маъноии дигар категорияҳои грамматикиро соҳиб мешавад.

Майдони функсионалӣ-семантикӣ на танҳо дорои мазмун, балки тарзи ифодаи шакли баёнро низ дар бар мегирад. Мафҳуми майдони функсионалӣ-семантикӣ бо мафҳуми фазо алоқамандии зич дорад. Дар грамматикае, ки ба майдони функсионалӣ – семантикӣ асоснок карда шудааст, принсипи системанокӣ ба чунин унсурҳои таҳлил асос меёбад:

а) таҳлили майдон чун системаи шакли махсус (аз рӯйи аломатҳои шаклӣ ва сатҳии унсурҳои он);

б) таҳлили сохтори воҳидҳои тадқиқмешуда (моносентрӣ ва полисентрӣ);

в) кушода додани мундариҷаи майдони функсионалӣ-семантикӣ (дар асоси аломатҳои фарқкунанда) чун системаи гуногунзинаи семантикӣ;

г) таҳлили алоқаи дутарафаи (взаимный) майдонҳои функсионалӣ-семантикӣ;

д) тадқиқи системаноки ташкили вазифаҳои семантикӣ.

Умуман, дар забоншиносӣ ду навъи майдони функсионалӣ-семантикиро ҷудо мекунанд, ки инҳо майдони моносентрӣ ва полисентрӣ мебошанд.

Майдони моносентрӣ дар ду намуд зоҳир мешавад:

а) майдонҳои моносентрие, ки маркази грамматикии онро, категорияҳои грамматикӣ ташкил медиҳанд;

б) майдонҳои моносентрие маркази комплексӣ (гетерогенӣ) доранд, яъне ба воҳидҳои забоние, ки ба сатҳҳои гуногуни забон тааллуқ доранд, такя мекунанд [1, с.2.].

Ҳамин тариқ, майдони функсионалӣ-семантикӣ ягонагии дутарафаро ташкил намуда, имкон медиҳад, ки ҳам тарзи баёни сохтори воҳидҳои забонӣ ва ҳам тарзи мазмун дар якҷоягӣ омӯхта шаванд. Сохтори майдон аз марказ ва музофот иборат буда, дар марказ воҳидҳои забоние ҷамъ омадаанд, ки ҳамаи хусусиятҳои майдонро ба пуррагӣ таҷассум менамоянд. Дар музофот бошад, воҳидҳои забоние, ки баъзе аз хусусиятҳои майдонро инъикос менамоянд, ҷамъ омадаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Агапова С.Г. К проблеме функционально-прагматических полей / С.Г. Агапова // Единицы языка: функционально-коммуникативный аспект (Материалы межвузовской конференции). - Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2001. - Ч. 1. - С. 145-149.
2. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / В.Г. Адмони. - Л.: Наука, 1988. - 239 с.
3. Бескровная В.В. Сопоставительный подход к исследованию функционально-семантического поля локативности / В.В. Бескровная // II Международная научная конференция, посвящённая юбилею профессора Г.Ф. Гавриловой: Труды и материалы. В 2 ч. Ч. I. -Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2005. -С. 33-35.
4. Бондарко А.В. Функциональная грамматика / А.В. Бондарко. -Л.: Наука, 1984. -134 с.
5. Бондарко А.В. Функционально-семантическое поле / А.В. Бондарко // Языкознание. Большой энциклопедический словарь; гл. ред. В.Н. Ярцева. -М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. -С. 566-567.
6. Власова Ю.Н. Принципы выделения в языке полей разных уровней / Ю.Н. Власова, А.Я. Загоруйко // Язык. Дискурс. Текст: Международная научная конференция, посвящённая юбилею В.П. Малащенко: Труды и материалы. В 2 ч. Часть 1. -Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2004. -С. 47-50.
7. Гулига Е.В.Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е.В.Гулига, Е.И. Шендельс. - М.: Просвещение, 1969. -184 с.
8. Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка. Учебник / И.П.Иванова, В.В.Бурлакова, Г.Г. Почепцов. -М.: Высшая школа, 1981. -285 с.

МАФҲУМИ МАЙДОН ВА МАҚОМИ ОН ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур доир ба мафҳуми майдон ва моҳияти он дар илми забоншиносии муосир маълумот оварда шудааст. Гарчанде ки грамматикаи функсионалӣ шохаи нисбатан нави забоншиносист, аллакай, дар ин ҷода дастовардҳои назаррас ба назар мерасанд. Асосгузорони назарияи майдон дар илми забоншиносӣ олимони олмон К.Хейзе ва Й.Трир ба ҳисоб мераванд. Боиси зикр аст, ки назарияи майдон аз ҷониби забоншиносони рус низ ба монанди А.М. Бондарко, И.П. Иванова, Ю.Н. Власова, А.Я. Загоруйко ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар мақола ақоиди олимони гуногун доир ба фаҳмиши майдон оварда шудааст. Мусаллам аст, ки майдон аз марказ ва музофот иборат аст. Маркази майдон он воҳиди забониеро, ки бештар барои ифодаи категорияи семантикии мазкур серистеъмол аст, дар бар мегирад. Дар музофоти майдон бошад, воҳидҳои забоние ҷамъ омадаанд, ки на ҳамаи хусусиятҳои майдонро ба пуррагӣ инъикос менамоянд. Дар баробари ин, забоншиносон майдонҳои моносентрӣ ва полисентриро ҷудо мекунанд. Майдонҳои моносентрӣ мутамарказ буда, майдонҳои полисентрӣ бошанд, маркази устувор надоранд.

Калидвожаҳо: майдони функционалӣ-семантикӣ, категорияи функционалӣ-семантикӣ, марказ, музофот, воҳидҳои забонӣ.

ПОНЯТИЕ ПОЛЯ И ЕГО ЗНАЧИМОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

В данной статье рассмотрены вопросы понятия поля и его значимости в современном языкознании. Несмотря на то, что функциональная грамматика - довольно новая отрасль лингвистики, уже многое в этой сфере изучено и исследовано. Основоположниками концепсии поля в языкознании являются немецкие лингвисты К.Хейзе и Й.Трир. Следует отметить, что концепсия поля довольно хорошо изучена русскими лингвистами, такими как А.М. Бондарко, И.П. Иванова, Ю.Н. Власова, А.Я. Загоруйко и другие. В статье рассмотрены мнения разных ученых по проблеме поля. Общеизвестно, что поле состоит из ядра и периферии. В ядре расположены те языковые единицы, которым присуще все свойства данной семантической категории. Периферия поля состоит из тех языковых единиц, которые лишь частично выражают данную семантическую категорию. В свою очередь, лингвисты выделяют моноцентрические и полицентрические поля. Моноцентрические поля имеют сильный центр, а полицентрические поля не имеют сильного центра.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, функционально-семантическая категория, поле, периферия, языковые единицы.

CONCEPT OF FIELD AND ITS IMPORTANCE IN MODERN LINGUISTICS

The article deals with the concept of field and its importance in modern linguistics. Functional Grammar is considered to be a new field in linguistics but great achievments are done. The founders of the concept of field are german scientists. It should be noted that Russian scientists such as A.M. Bondarko, I.P. Ivanova, U.N. Vlasova and many others had developed the concept of field. It is mentioned that field comprises centre and periphery Field centre consists of the language units more often used to express the given semantic category. The periphery comprises the language units partly expressing the given semantic category. Also, scientists distinguish two types of field: monocentric and polycentric. Monocentric fields have strong centre while polycentric fields have weak centre.

Key words: functional-semantic field, functional-semantic category, field, periphery, language units.

Сведения об авторе: ***Ибрагимова Машхурахон Тураджоновна*** - Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова, докторант Ph.D кафедры фонетики и лексикологии английского языка факультета иностранных языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1.
E-mail: **mehron10113@gmail.com**. Тел.: **(+992) 92-807-50-20**

Information about the author: ***Ibragimova Mashhurakhon Turajonovna*** - Khujand State University named after B. Gafurov, Post-graduate student of the second year, department of English Phonetics and Lexicology. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Passage 1. E-mail: **mehron10113@gmail.com.**
Tel.: **(+992) 92-807-50-20**

УДК: 491.550-56

БО ИСМ ИФОДА ШУДАНИ ҶУЗЪИ НОМИИ ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБӢ

(дар асарҳои устод Сотим Улуғзода**)**

Кенҷаева О.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Маъноҳои луғавӣ, сарфию наҳвӣ ва ҳатто тобишҳои услубии онҳо ба сохти феълҳо вобастагӣ дорад. Феълҳо аз рӯйи қоидаҳои муайян таркиб ёфта, ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: сода, сохта, таркибӣ. Ба ин маънӣ муаллифи китоби "Куниш" низ чунин ишора мекунад: "Феълҳои забони тоҷикӣ аз ҷиҳати сохт сода, сохта, таркибии ҳамёвар мешаванд" [10, с. 19]. Тавре мебинем, муаллиф ҷузъи феълии феълҳои таркибии номиро *феълҳои ҳамёвар* ё *феълҳои ёвар* номидааст, ки бо ин истилоҳ аз феълҳои ёридиҳанда таркиб ёфтани ҷузъи феълии феълҳои таркибии номӣ дар назар дошта шудааст (*феълҳои таркибии номӣ* минбаъд дар мақола ФТН ном бурда мешаванд).

Ба шарофати ФТН низоми феълии забони тоҷикӣ хеле бою рангин буда, миқдори ФТН-ро муайян кардан номумкин аст, зеро ин воҳидҳои луғавӣ аз ҳисоби ҳиссаҳои номӣ ва ёвари нутқ пайваста дар ҳосилшавӣ ва рушду нуму ҳастанд. Дар ин хусус забоншиноси забардасти тоҷик Б.Камолиддинов чунин менависад: "Воҳидҳои фразеологии феълӣ ҳиссаи зиёди ин сарвати забони тоҷикиро ташкил медиҳанд, ки бештарини онҳо низ дар натиҷаи маънои маҷозӣ гирифтани феъл ба вуҷуд омадаанд. Аз қабили, *чашм дӯхтан, дил бохтан, ақли касеро рабудан, аз касе (чизе)дасту дил шустан, гул-гул шукуфтан, ба лаб кулӯх молидан*..." [3, с.25].

Доир ба ФТН Сайид Ҳалимиён чунин ибрози ақида кардааст: "Феълҳои таркибӣ калимаҳое мебошанд, ки аз исму сифат ва ё шумора (аз ҳиссаҳои номии нутқ) ва феълҳои ёвар сохта шудаанд: *ғалаба кардан, тамом кардан, хушнуд шудан, бедор кардан, як шудан, тамошо кардан* [10, с. 19]. Дар ин бобат забоншиноси машҳури тоҷик Д.Саймиддинов низ

таъкид кардааст, ки феълҳои таркибии номӣ асосан аз ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳои ёвар таркиб ёфта, мафҳуми навро мефаҳмонанд [4, с.201].

Бояд тазаккур дод, ки ҷузъи номӣ дар ФТН бори асосии маъноро бар дӯш дорад ва маънои тамоми феъли таркибиро муайян месозад. Аз ин хотир мо дар мақолаи мазкур тасмим гирифтем, ки ҷузъи номии ФТН-ро дақиқтар баррасӣ кунем.

Ба вазифаи ҷузъи номӣ *исм, сифат, таъбирҳое, ки аз такрори бевоситаи исм иборатанд, таркибҳои номӣ, шумора, зарф, баъзе шаклҳои феъли ҳолу сифати феълӣ, калимаҳои тақлидӣ* меоянд [1, с.232]. Масалан:

исм+ феъл: ***кор*** *кардан,* ***бовар*** *кардан,* ***анҷом*** *додан,* ***сарф*** *шудан,* ***доварӣ*** *кардан,* ***воқеъ*** *гаштан,* ***ҷавоб*** *додан;*

сифат+феъл: ***сиҳат*** *шудан,* ***калон*** *шудан,* ***чиркин*** *кардан,* ***намоён*** *гаштан,* ***хунук*** *шудан,* ***озод*** *гардидан;*

таъбирҳое, ки аз такрори бевоситаи исм иборатанд+ феъл: ***пора-пора*** *кардан,* ***даст-даст*** *кардан;*

таркибҳои номӣ+ феъл:

а) такрори исм бо пешоянд: ***рӯ ба рӯ*** *шудан,* ***ҷо ба ҷо*** *кардан,* ***дар ба дар*** *гаштан,* ***сар ба сар*** *шудан*;

б) ибораҳои муродифӣ ва мутазодӣ: ***фикру хаёл*** *кардан,* ***дӯғу пӯписа*** *намудан,* ***сурху сафед*** *шудан,* ***зеру забар*** *кардан;*

в) таркибҳои изофии устувор: ***зери по*** *кардан,* ***дуои бад*** *намудан*;

шумора+феъл (нисбатан каммаҳсул): ***як*** *кардан,* ***як*** *шудан,* ***ҳазор*** *кардан,* ***сад*** *задан*;

зарф+феъл [каммаҳсул]: ***берун*** *рафтан,* ***бадар*** *кардан,* ***пеш*** *гирифтан*;

сифати феълӣ/феъли ҳол+феъл (каммаҳсул): равон шудан, пурсон гардидан, гирён кардан, омӯхта кардан, омӯхта шудан;

калимаҳои тақлидӣ +феъл: ***тақ-тақ*** *кардан,* ***шуввос*** *задан*, ***гур-гур*** *кардан,* ***хуррок*** *кашидан,* ***гинг-гинг*** *кардан.*

Бояд зикр кард, ки баъзе ҳиссаҳои нутқ (шумора, зарф, феъли ҳол, сифати феълӣ, калимаҳои тақлидӣ) дар мавриди ҷузъи номии ФТН шуданашон то як андоза тобиши исмӣ ё сифатӣ пайдо мекунанд, вале каммаҳсуланд [2, с. 110].

Дар асарҳои устод Сотим Улуғзода ФТН, ки ҷузъи номиашон бо исм ифода шудааст, ба таври фаровон корбаст шудаанд. Баррасии мисолҳои ҷамъовардаамон аз осори устод собит намуд, ки қариб ҳамаи хелҳои исмҳо ҷузъи номии ФТН шуда метавонанд. Бо мақсади таҳлил намудани онҳо лозим донистем, ки ҷузъҳои номии бо исм ифодашударо аз рӯйи дараҷаи истеъмолашон тасниф кунем:

1. Маълум аст, ки гурӯҳи калони исмҳоро ***исмҳои ҷондор*** ташкил медиҳанд. ***Исмҳои беҷон*** низ дар ташаккулёбии ФТН иштирок мекунанд, аммо исмҳои ҷондор нисбат ба исмҳои беҷон камтар истеъмол мешаванд: *донишҷӯ шудан, дӯст доштан, душман гардидан, тӯтӣ шудан, санг гаштан, даст бардоштан, сар баровардан, дил бохтан* ва ғ.

Мисолҳо бо исмҳои ҷондор: *Нуралӣ ин шаҳрчаи чорбоғмонандро, ки аз худаш ҷавонтар буда ва бо ҳамроҳии вай ба воя расида буд,* ***дӯст медошт*** [6, с.9];
бо исмҳои беҷон: *Ятим рӯзе аз рӯзҳои тирамоҳ ногаҳон коре* ***сар кард*** [5, с.24].

2. Дар забони тоҷикӣ исмҳое, ки инсон ва касбу кори ӯро мефаҳмонанд, ба гурӯҳи ***исмҳои шахс*** дохил карда шудаанд. Ашёҳои боқимонда ***исмҳои ғайришахс*** мебошанд. Бояд гуфт, ки исмҳои ғайришахс дар ташаккули ФТН фаъол ҳастанд: *дӯст доштан, душман шудан, ёр гаштан, харидор шудан*; *рӯй овардан, пай бурдан, чашм дӯхтан* ва ғ.

Мисолҳо бо исмҳои шахс: *Агар онҳо қабул кунанд, вай ба ҷойи фарзанди шаҳидашон* ***фарзанд мешавад*** [6, с. 18].
бо исмҳои ғайришахс: *Шоир, албатта, аз он бехабар набуд, вале нафси асилзодаи аҷамӣ ва шоири номӣ ба риёву тамаллуқ* ***тан намедод*** [9, с.76].

3. Ба гурӯҳи ***исмҳои хос*** ному насаб, тахаллус, лақаби одамон ва ҳайвонот, номи мавзеъҳои ҷуғрофӣ, асарҳо, корхонаву идораҳо ва амсоли инҳо дохил карда шудаанд. ***Исмҳои ҷинс*** номи умумии ашёҳо мебошанд. Исмҳои ҷинс дар ташаккули ФТН серистеъмоланд, вале исмҳои хос хеле кам дида мешаванд: *Маҷнун шудан, Ҳотами Той гардидан, Рустами Дастон шудан; ҳосил шудан, кор кардан, тан додан* ва ғ. ФТН-ро бо исмҳои хос мо дар эҷодиёти нависанда пайдо накардем.

Мисол бо исмҳои ҷинс: *Вахш ҳам* ***чӯлистон шуда****,* ***хоб рафтан*** *мегирифт ...* [6, с.21].

4. ***Исмҳои мушаххас ва маънӣ*** гурӯҳи махсуси исмҳоро ташкил медиҳанд. Исмҳои маънӣ бештар аз сифат, феъл, исм ва сифати феълӣ тавассути пасвандҳои *– ӣ* ва *– гӣ* сохта

мешаванд [1, с. 93]. Исмҳои маънии сода низ мавҷуданд, аммо миқдорашон нисбатан камтар аст. Мисолҳои аз осори нависанда пайдокардаи мо исбот мекунанд, ки исмҳои маънӣ дар таркиби ФТН хеле фаровон корбаст шудаанд.

Мисолҳо бо исмҳои мушаххас: *Ӯ дар хонаҳои мардум* ***дӯг мекашид, пахта мешапид,*** *ҷомашӯӣ мекард* [5, с.47].

бо исмҳои маънӣ: *Бечора ба давлат* ***зорӣ мекард****. Қоҳ-қоҳ хандида* ***тамасхур мекард*** [5, с.29].

5. ***Исмҳои кулл ва ҷузъ*** яке аз гурӯҳҳое мебошад, ки муносибатҳои ашёҳои умда ва ҷузъиро муайян мегардонад. Аз мисолҳои таҳлилшуда ФТН-ҳое, ки ҷузъи номиашон бо исмҳои кулл ва ҷузъ ифода шудаанд, мушоҳида гардиданд.

Мисолҳо бо исмҳои кулл: *Вай рӯ ба сӯйи Тоқи Кисро истода* ***намоз кард***…[9, с.82].

бо исмҳои ҷузъ: *Марди панҷоҳсола зӯр* ***каланд мезад*** [5, с.24].

6. Дар таркиби ФТН омадани ***исмҳои танҳо*** хеле серистеъмол аст, аммо омадани ***исмҳои ҷамъ*** камтар дида мешавад. Мисолҳо бо исмҳои танҳо: *Дар сари ҳафтаи дуюм Восеъ* ***фикр кард*** [5, с. 31].

Мисолҳо бо исмҳои ҷамъ: *Восеъ ба ӯ* ***некиҳо кард*** [5, с. 32]; *Дар кӯчаҳо бачагони хурдсолро навозиш карда,* ***ширинихо дода*** *мепурсидааст*…[9, с. 20].

7. ***Исмҳое, ки фақат дар шакли танҳо истифода мешаванд***. Баъзе исмҳо фақат дар шакли танҳо истифода мешаванд. Ин гурӯҳи исмҳо дар ташкилёбии ФТН сермаҳсул буда, дар осори Сотим Улуғзода низ истифода шудаанд:

Нуралӣ бо чунин ҷиддият ***хитоб кард****, ки ин саломи одӣ монанди фармон садо дод* [5, с. 23]; …*Субҳидам бо ҳам* ***таҳорат карданд*** [9, с. 18].

8. Дар забони тоҷикӣ як гурӯҳ ***исмҳои ҷуфт*** мавҷуданд. Ин исмҳо, пеш аз ҳама, узвҳои ҷуфти баданро мефаҳмонанд: *гӯш, чашм, абрӯ, зону, даст, пой* ва ғ. Ғайр аз ин исмҳо вожаҳое ҳастанд, ки вобаста ба ин узвҳои бадан ашёи ҷуфтро ифода мекунанд: *гӯшвор, мӯза, дастпӯш* [ак], *калӯш, маҳсӣ* ва ғ.

Инчунин ба захираи луғавии забон вожаҳои иқтибосии арабие шомил ҳастанд, ки шумораашон ҷуфт аст, чунки исмҳои забони арабӣ шумораҳои танҳо, ҷамъ ва ҷуфт доранд: *зулфайн, тарафайн, қавсайн, волидайн* ва ғ. Исмҳои ҷуфт низ дар таркиби ФТН ҷузъи номӣ мешаванд ва дар осори нависанда фаровон корбаст гардидаанд.

Мисолҳо бо исмҳои ҷуфт: *Гулизор дар паҳлуи падараш* ***зону зада*** *ӯро хомӯшона огӯш кард* [5, с. 19]; *Саидалӣ аз гуфтан бозистода ба Восеъ* ***чашм дӯхт*** [5, с. 31].

9. Дар забони тоҷикӣ ***исмҳои феълӣ***, ки аз феълҳо сохта шудаанд, хеле серистеъмол мебошанд. Исмҳои феълӣ дар ҷузъи номии ФТН ниҳоят зиёданд. Мисолҳо аз эҷодиёти нависанда: *Ту дар ин ҷо бисёр бемаънӣ* ***рафтор кардаӣ,*** *– ба сухан даромад Боровиков* [6, с. 5]; *Фирдавсӣ Аббосро дар суфа рӯбарӯйи худ нишонда бо вай* ***пурсупос кард*** [9, с. 68].

10. ***Исмҳои номуайян***, ки бо артикли номуайянии ***-е*** ифода шудаанд, дар таркиби ФТН истифода мешаванд. Ҷузъи номии феълҳои таркибии номӣ чунин аломатҳои грамматикӣ қабул мекунанд:- агар ҷузъи номӣ бо исм ифода шуда бошад, он метавонад пасванди ҷамъбандии *– ҳо, – он (–гон, – ён, – вон*) ва артикли номуайянии *–е* дошта бошад: *Ӯ хирманбардоштагонро дар ҷамоати масҷид* ***дашномҳои*** *қабеҳ* ***дод*** [9, с. 21]; *Фирдавсӣ бо омадани навкарони ҳоким ба Қутайб* ***ишорате кард*** [9, с. 56]; *Равоқҳои гаҷкории …қасрҳо ба тамошогар* ***завқе дошт*** [9, с. 80].

Як хусусияти бо исмҳо ифода шудани ҷузъи номии ФТН бандакҷонишинҳои соҳибӣ қабул кардани он мебошад: …*Монанди ҳар падари дигар Фирдавсӣ ҳам орзу дошт, ки дар пириаш писари ягонаи ӯ* ***такягоҳаш мешавад*** [9, с. 71].

Ҳамин тариқ, аз таҳлили гузаронидаамон доир ба ҷузъи номии бо исм ифодаёфтаи ФТН-и осори Сотим Улуғзода мо ба чунин хулоса омада метавонем: - исм, ки ҷузъи сермаҳсултарин дар ташаккулёбии ФТН аст, дар осори адиб мавқеи намоён дорад. Намунаи беҳтарини таъсирнокии сухани устод аз корбурди ҷузъи номии ФТН-и бо исм ифодашуда аз мисолҳои зерин бармеояд: *адо кардан, азм кардан, асир кардан, бахшиш кардан, бемордорӣ кардан, гӯсфанд кардан, эҳдо кардан, паноҳ бурдан, ранҷ бурдан, чашм дӯхтан, назар дӯхтан, даст ба ҳам кашидан* ва ғ.; - дар ҷузъи номии ФТН исмҳои ҷондор одатан нисбат ба исмҳои беҷон камтар истеъмол мешаванд ва мисолҳо низ инро тасдиқ месозанд; - исмҳои ғайришахс нисбат ба исмҳои шахс дар ташаккулёбии ФТН фаъолтаранд; - исмҳои ҷинс дар ташаккули ФТН серистеъмоланд, вале исмҳои хос хеле кам дида мешаванд. Мо ФТН-еро, ки ҷузъи номиашон бо исмҳои хос ифода ёфтааст, дар эҷодиёти нависанда пайдо накардем; - мисолҳои аз осори нависанда пайдокардаамон

исбот мекунанд, ки исмҳои маънӣ дар таркиби ФТН хеле зиёд корбаст шудаанд, исмҳои мушаххас бошанд, нисбатан камтар ба назар расиданд; - дар мисолҳои таҳлилшуда феълҳои таркибие, ки ҷузъи номиашон бо исмҳои кулл ва ҷузъ ифода шудаанд, мушоҳида гардиданд; - дар таркиби ФТН омадани исмҳои танҳо хеле серистеъмол аст, аммо омадани исмҳои ҷамъ камтар дида шуд; - исмҳое, ки фақат дар шакли танҳо истифода мешаванд, дар ташкилёбии ФТН сермаҳсул буда, дар осори нависанда фаровон истифода шудаанд; - таҳлилу баррасии хусусиятҳои маъноии исмҳои ҷомеъ нишон дод, ки ин намуди исмҳо дар ФТН кор фармуда намешаванд; - исмҳои ҷуфт низ дар таркиби ФТН ҷузъи номӣ мешаванд ва дар осори нависанда фаъолона корбаст гардидаанд; - исмҳои феълӣ дар ҷузъи номии ФТН ниҳоят зиёданд ва адиб аз онҳо хеле моҳирона истифода бурдааст; - исмҳои номуайян (бо артикли ***–е***) низ дар таркиби ФТН истифода мешаванд ва мо чунин ФТН-ро дар эҷодиёти нависанда пайдо кардем; - исмҳои ФТН бандакҷонишинҳои соҳибӣ қабул карда метавонанд.

Моҳирона мавриди истифодабарӣ қарор дода шудани исм ҳамчун ҷузъи номии ФТН дар асарҳои устод Сотим Улуғзода аз он шаҳодат медиҳад, ки эшон аз нозукиҳои тарзи ҷумласозӣ ва маъниофаринӣ баҳра бурда, тобишҳои нави маъноиро тавассути истифода бурдани хелҳои гуногуни исмҳо дар феълҳои таркибии номӣ корбаст намудаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Акад.фанҳои РСС Тоҷикистон. Ин-ти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе: Дониш. Фонетика ва морфология, 1985. Ҷ. 1. - 355 с.
2. Искандарова Ф. Учебник таджикского языка для стран СНГ / Ф.Искандарова, С.Хашимов. – Душанбе, 2014. – 352 с.
3. Камолиддинов Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
4. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д.Саймиддинов. – Душанбе, 2001.-310 с.
5. Сотим Улуғзода. Восеъ. – Душанбе: Маориф, 2003. – 134 с.
6. Сотим Улуғзода. Навобод.– Душанбе: Ирфон, 1982. – 430 с.
7. Сотим Улуғзода. Пири ҳакимони Машриқзамин. –Душанбе: Маориф, 1980. – 195 с.
8. Сотим Улуғзода. Ривояти суғдӣ (осори мунтахаб). –Душанбе: Адиб, 2012. -200 с.
9. Сотим Улуғзода. Фирдавсӣ. Роман. –Душанбе: Адиб, 1991. – 256 с.
10. Ҳалимов С. Феъл (Куниш) / С.Ҳалимов. –Душанбе, 2008. – 109 с.

БО ИСМ ИФОДА ШУДАНИ ҶУЗЪИ НОМИИ ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБӢ

(дар асарҳои устод Сотим Улуғзода)

Дар мақолаи мавриди назар муаллиф ҷузъи номии феълҳои таркибии номиро дар низоми феълҳои забони тоҷикӣ таҳлилу баррасӣ намудааст. Зимни таҳқиқи ҷузъи мазкур муаллиф исмҳои ба ин вазифа омадаро ба гурӯҳҳои гуногун ҷудо мекунад ва аз эҷодиёти нависандаи машҳури тоҷик Сотим Улуғзода мисолҳо меорад, ки ин барои боз ҳам аниқтар дарк кардани далелҳо ва хулосаҳои муаллиф имконият медиҳад. Таҳлили ҷузъи номии феълҳои таркибии номӣ муаллифро ба чунин хулоса меорад: исмҳо, ки дар ташаккулёбии феълҳои таркибии номӣ ҳиссаи аз ҳама серистеъмоли нутқ мебошанд, дар ҷумлаҳои асарҳои адиб ҷойи намоёнеро ишғол кардаанд. Исмҳои ғайришахс, ҷинс, хос, маънӣ, ҷомеъ, исмҳои фақат шакли танҳодошта ва исмҳои феълӣ дар вазифаи ҷузъи номии феълҳои таркибӣ хеле серистеъмол буда, исмҳои шахс, хос, мушаххас, ҷондор, номуайян ва исмҳои фақат шакли ҷамъдошта дар ин вазифа нисбатан кам ба назар мерасанд. Исмҳои ҷомеъ бошанд, ҷузъи номии феълҳои таркибӣ намегарданд. Бамаврид истифода бурдани феълҳои таркибии номие, ки ҷузъи номиашон бо исм ифода гардидааст, аз забондонӣ ва маҳорати баланди устод Сотим Улуғзода шаҳодат медиҳад. Адиб тавассути истифодаи исмҳои гуногун дар сохтори феълҳои таркибӣ тобишҳои маъноии гуногунро офаридааст. Ин хулосаи худро муаллифи мақола бо мисолҳои мушаххас аз осори нависанда тақвият додааст. Дар фарҷоми мақола хулосаҳои илмии муаллиф оварда шудааст.

Калидвожаҳо: феълҳои таркибии номӣ, ҷузъи номӣ, исмҳои шахс, ғайришахс, ҷинс, хос, маънӣ, мушаххас, шумораи ҷамъ, исмҳои ҷомеъ, шакли номуайянӣ.

ВЫРАЖЕНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫМ ИМЕННОГО КОМПОНЕНТА СОСТАВНЫХ ИМЕННЫХ ГЛАГОЛОВ (в произведениях Сотима Улугзаде**)**

В настоящей статье автором рассмотрен именной компонент составных именных глаголов таджикского языка, выраженных существительными. В процессе исследования данного компонента автор распределяет имена существительные составных именных глаголов на различные группы и приводит конкретные примеры из творчества известного таджикского писателя Сотима Улугзаде, чем наглядно подкрепляет свои выводы. Анализ именного компонента составных именных глаголов приводит автора статьи к такому выводу, что существительные, являющиеся наиболее широко употребляемыми составляющими частями в формировании составных именных глаголов,занимают достойное место в конструкции предложений произведений писателя. Так, автором установлено, что безличные, нарицательные, неодушевленные абстрактные существительные, существительные в единственном числе, парные и глагольные существительные употребляются достаточно часто, а личные, собственные, конкретные, одушевленные, существительные во множественном числе и неопределенная форма существительных используются сравнительно редко в составе именного компонента составных именных глаголов в произведениях писателя. При этом, собирательные существительные составных именных глаголов не образуют. Мастерское использование существительных в качестве именного компонента составных именных глаголов в творчестве устода Сотима Улугзаде свидетельствует о том, что он активно использовал возможности

конструирования предложений и семантизации новых значений, и создает новые смысловые оттенки посредством уместного употребления и подбора различных видов существительных в составе составных именных глаголов. Эту свою гипотезу автор статьи подкрепляет конкретными примерами из творчества писателя. В заключении статьи приведены выводы и научные заключения автора.

Ключевые слова: составные именные глаголы, именной компонент, личные, безличные, нарицательные, собственные, абстрактные, конкретные существительные, множественное число, собирательные существительные, неопределенная форма.

NOUN EXPRESSION OF THE NOMINAL COMPONENT OF COMPOUND NOMINAL VERBS
(in the works of Sotim Ulugzade)

In the present article the author considers the nominal component of the composite nominal verbs of the Tajik language expressed by nouns. In the process of studying this component, the author distributes nouns of compound nominal verbs into different groups and gives specific examples from the work of the famous Tajik writer Sotim Ulugzade, which clearly supports his conclusions. The analysis of the nominal component of compound nominal verbs leads the author to the conclusion that nouns, which are the most widely used constituent parts in the formation of compound nominal verbs, occupy a worthy place in the construction of the proposals of the writer's works. Thus, the author has established that impersonal, negative, inanimate abstract nouns, singular nouns, paired and verb nouns are used quite often, and personal, own, specific, animate nouns in plural and indefinite form of nouns are used relatively rarely in the composition of the nominal component of composite nominal verbs in the works of the writer. At the same time, collective nouns of compound nominal verbs do not form. Masterful use of nouns as nominal component of a compound nominal verbs in the works of Ustad Sotim Ulugzade shows that he actively used the possibility of constructing sentences and semantics of the new values and creates new shades of meaning through appropriate use and selection of different types of nouns in the nominal part of compound verbs. This hypothesis is supported by concrete examples from the writer's work. The article concludes with the author's conclusions and scientific conclusions.

Key words: compound nominal verbs, nominal component, personal, impersonal, negative, proper, abstract, concrete nouns, plural, collective nouns, indefinite form.

Сведение об авторе: ***Кенджаева Озодамох*** – Кулябский государстенный университет им. А. Рудаки, аспирант. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел.: **(+ 992) 918-18-91-75**

Information about the author: ***Kendzhaeva Ozodamoh*** - Kulyab State University named after A. Rudaki, a graduate student. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, ul. S. Safarova 16. Tel.: **(+992) 918-18-91-75**

УДК: 41:491.71-3

ОПТАТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С МОДИФИЦИРУЮЩЕЙ ЧАСТИЦЕЙ“就好了”(JIU HAO LE) И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Яо Цзян
Российско-Таджикский (Славянский) университет

Возрастающий интерес к проблеме оптативности объясняется не только недостаточной разработанностью данного вопроса, но и значимостью осознания современной языковой личностью своего ментального пространства, в котором оптативность занимает одну из ведущих позиций, определяя отношения индивидуума и социума. В китайской языковой картине мира оптатив понимается и как состояние, и как интенция: и статически, и динамически. С одной стороны, пожелать чего-либо – это находиться в состоянии желания, а с другой стороны, пожелать – значит, хотеть сделать что-либо, предпринять какие-либо усилия в плане осуществления желаемого.

Оптативные предложения выражают устремлённость говорящего, чтобы стало реальным какое-нибудь желательное состояние его самого или другого лица, чтобы совершилось или не совершилось какое-нибудь действие. Частные значения желательности многочисленны. Различают, например, собственное желание, т. е, желание без дополнительных оттенков, например: 要是身下能铺一张厚密的狼皮褥子**就好了**！ (**姜戎**. **狼**图腾, c.15- Jiang rong. Lang tu ten, c.15) (yao shi shen xia nen pu yi zhan hou mi de ru zi jiu hao le). -Чень Чжэнь мечтал о том, как было бы хорошо постелить вниз волчью шкуру [16, с.33]. **我**实在不放心 (wo shi zai bu fang xin) (**巴金**. **寒夜**, c.183- Ba jin. Han ye, c.183).- Мне не хотелось бы вас оставлять [3, с.63]. **你也得管管她**(ni ye de guan guan ta) (**巴金**. **寒夜**, c.201- Ba jin. Han ye, c.201). -Повогорил бы ты с ней! [3, с.70]. **永**远不打仗才对！(yong yuan bu da zhang cai dui!) (**老舍**. **茶**馆, c.463- Lao she. Cha guan). - Хорошо бы никогда им не быть! [9, с.27].

В данной статье объектом наблюдения являются оптативные предложения китайского языка с модифицирующей частицей“**就好了**”(jiu hao le)”(было бы хорошо, было бы здорово) и способы их передачи на русский язык.

Русский и китайские языки являются радикально отличными по форме, как бы не имеют ничего похожего. Это не говорит о том, что их нельзя сравнивать, наоборот, они как раз заслуживают внимательного сравнения. Грамматика истолковывает отвлеченные языковые закономерности, а не только их конкретные формы. Смысл сравнения состоит в том, чтобы перейти от конкретных форм к абстракции закономерностей, а затем посредством закономерностей – к анализу других форм [2, с.22-23].

Сравнение двух языков, отмечает Чжао Юньпин, представляет собой, главным образом, сравнение, сопоставление их грамматик. Сравнительное применение сравнительного метода способствует более глубокому и точному освоению иностранного языка, притом это полезно не только для изучения, но и для переводческой работы и квалифицированного применения иностранного языка [2, с.21-22].

Русский язык относится к флективному типу, а китайский язык относится к изолирующему. Отсутствие у большинства китайских слов, - отмечает Ван Янчжан, - внешних грамматических примет, формально выраженных признаков категориальной принадлежности и в связи с этим показателей их синтаксической принадлежности сильно затрудняет синтаксический анализ предложения. Поэтому «традиционные китайские лингвисты, отмечает далее автор, говорили только о предложениях и словосочетаниях, но никогда не упоминали о членах предложения, присущих индоевропейским языкам [1, с.45].

Проблема членов предложения в китайском языке тесно связана с проблемой принадлежности слова к определенному грамматическому классу слов. Эта проблема решалась по-разному в разные периоды исследования китайского языка. Мы признаем, отмечает **Ван Янчжан,** что слово китайского языка не привязано достаточно ни к одной определенной категории. Сама возможность выступать в функции разных классов имеет существенное значение [1, с.45-46]. Нас интересует функциональный подход к изучению этого вопроса. Функция – эта роль, которую играет в предложении словарное слово; функция проявляется в зависимости от позиционной формы слова.

Материалом для исследования послужили художественные произведения китайских писателей и их переводы на русский язык.

В китайском языке для выражения оптативной модальности часто употребляется сложная модифицирующая частица “**就好了**”(наречие**就** так +качественное наречие в сравнительной форме **好** хорошо + экспрессивная частица **了**): **你能**够像他这苦心**就好了**! (**曹雪芹**.红楼梦, с.406) (ni neng gou xiang ta zhe ku xin jiu hao le. Cao xue qing. Hong lou meng, с.406). - Тебе бы её усердие! [12, с.60].

В таких предложениях частица**就好了** не только повышает экспрессивность речи, но и делает высказывание интонационно завершенным, что тоже немаловажно для отточенных и поэтому совершенных форм языка: **我要是也像你那**样用链子拴 **养着就好了**! (wo yao shi ye xiang ni na yang yong lian zi shuan yang zhe jiu hao le) (**姜戎**. **狼**图腾, с.211. -Jiang rong. Lang tu ten).- Если бы я так же, как ты, привязал его на цепь, всё было бы в порядке [16, с.419].

Оптативные предложения с модифицирующей частицы **就好了**передают в китайском языке разнообразные модальные значения желательности, например: **操**! **夜黑里来个女鬼就好了**.(张贤亮. **男人的一半是女人**, с.33- Zhang xian liang. Nan ren de yi ban shi nu ren, с.33) (cao ! ye hei li lai ge nu gui jiu hao le).- Эх! Говорят, ночью ведьмы приходят и русалки... вот было бы здорово! [17, с.62]. **什么**时候有半间房**就好了**.(谌容. **人到中年**, **中国新文学大系** 1976-2000, с.216- Chen rong. Ren dao zhong rian, Zhong guo xin wen xue da xi 1976-2000, с.216) (shen me shi sou you ban jian fang jiu hao le). - Нам бы ещё комнатушку. (Современная китайская проза, с.96). **但愿碱土硝灰也**呛迷了狼眼**就好了**. (**姜戎**.**狼**图腾 с.43- Jiang rong. Lang tu ten, с.43) (dan yuan jian tu xiao hui ye qiang mi le lang yan jiu hao le).- Если бы испарения тоже резали и глаза волков [17, с.107]. 刚才在狼往山坡跑的时候他们和狗应该退几米**就好了**. (**姜戎**.**狼**图腾 с.80- Jiang rong. Lang tu ten, с.80) (gang cai zai lang wang shan po pao de shi hou ta men he gou ying gai tui ji mi jiu hao le).- Когда волчица убегала на склон, они с собаками должны были отступить на несколько метров, и тогда было бы всё нормально [16, с.201].

Ядром микрополя оптативной модальности в китайском языке является «**表愿望假定式**» (biao yuan wang jia din shi) – условно-желательное наклонение, что наиболее точно отражает значение этой синтаксической формы: **孩子啊**，汉人和蒙古人中间，要是多一点你这样明白事理的人**就好了**。(**姜戎**. **狼**图腾, с.114-

Jiang rong. Lang tu ten, c.114). (hai zi a, han ren he meng gu ren zhong jian, yao shi duo yi dian ni zhe yang min bai shi li de ren jiu hao le). - Эх! Сынок, если бы было побольше таких людей, как ты, понимающих различия между китайцами и монголами, то было бы хорошо [16, c.274]. **有**东西,**有**东西, **要是狼崽就好了**. (**姜戎**. **狼**图腾, c.92- Jiang rong. Lang tu ten, c.92). (you dong xi, you dong xi, yao shi lang zai jiu hao le). - Есть что-то, если волчата, то здорово [16, c.226]. **如果我象那些普通的**农民劳改犯**就好了。**(张贤亮. **男人的一半是女人**, c.20- Zhang xian liang. Nan ren de yi ban shi nu ren, c.20) (ru guo wo xiang na xie pu tong de nong min lao gai fan jiu hao le).- Ах, если б я был простым крестьянином, направленным на трудовое перевоспитание! [17, c.53]. **我**们假如是富翁**就好了。**(张天翼. **大林与小林**, c.38- Zhang tian yi. Da lin yu xiao lin, c.38) (wo men jia ru dou shi fu weng jiu hao le). - Если бы мы были богатые! [18, c. 42]. **她要是**还活着**就好了.**(冯骥才. 冯骥才中短篇小说集 c.334- Feng Ji Cai. Feng Ji Cai zhong duan pian xiao shuo ji c.334) (ta yao shi hai huo zhe jiu hao le).- Хорошо бы ещё, если бы она осталась жива [15, c.119].

В китайском языке модифицирующая оптативная частица**就好了**! употребляется часто в сложноподчиненных предложениях с придаточной условной частью с союзом **要是**, причем придаточная часть занимает препозицию по отношению к главному: .**要是明天下雨,那就好了**! (吕叔湘.现代汉语八百词 c.317- Lu shu xiang. xian dai han yu ba bai ci c.317) (yao shi ming tian xia yu, na jiu hao le!).- Если заврта будет дождь, то было бы хорошо!(Лу Шусян. Восемьсот слов в современном китаайском языке, c.317).**要是明天下雨**, **就好了**! (吕叔湘.现代汉语八百词 c.317- Lu shu xiang. xian dai han yu ba bai ci c.317) (yao shi ming tian xia yu, jiu hao le!).- Если завтра будет дождь, то было бы хорошо! (Лу Шусян. Восемьсот слов в современном китаайском языке, c.317). **要是身下能**铺一张**厚密的狼皮褥子就好了**! (**姜戎**. **狼**图腾, c.15- Jiang rong. Lang tu ten, c.15). (yao shi shen xia nen pu yi zhan hou mi de ru zi jiu hao le).- Чень Чжэнь мечтал о том, как было бы хорошо постелить вниз волчью шкуру [16, c.33].

Наблюдение над китайским материалом вскрывает целый ряд особенностей передачи оптативных предложений китайского языка на русский язык. Основным средством передачи китайских оптативных предложений с модифицирующей частицей**就好了**jiu hao le на русский язык является оптативные предложения со сказуемым-глаголом сослагательного наклонения и сложноподчиненные предложения с придачточным условным предложением: **玉音**,**我**们要生个崽娃**就好了**, **哪怕生个妹娃也好**. (**古**华. **芙蓉**镇 c.26- Gu hua. Fu rong zhen, c.26). (yu yin,wo men yao sheng ge zai wa jiu hao le ,na pa sheng ge mei wa ye hao). Эх, Юйинь , хорошо бы тебе родить сыночка! Можно и дочурку [8, c.40]. **我要是**变成一个瞎子**就好了**,**就看不**见草原被糟蹋成啥样儿了... ... (**姜戎**.**狼**图腾c.325- Jiang rong. Lang tu ten, c.325) (wo yao shi bian cheng yi ge xia zi jiu hao le, jiu kan bu jian cao yuan bei zao ta cheng sha yang er le). - Если я ослепну, будет и то лучше, чтобы не видеть, во что она превращается [16, c.574]. **她要是**还活着**就好了**. (冯骥才. 冯骥才中短篇小说集 c.334- Feng Ji Cai. Feng Ji Cai zhong duan pian xiao shuo ji c.334) (ta yao shi hai huo zhe jiu hao le).- Хорошо бы ещё, если бы она осталась жива [15, c.119]. **如果都是母**鸭**就好了。**(张贤亮. **男人的一半是女人**, c.53- Zhang xian liang. Nan ren de yi ban shi nu ren, c.53) (ru guo dou shi mu ya jiu hao le).- Вот было бы здорово, если бы все дали приплод [17, c.181].

Об этом свидетельствует и способы передачи оптативных предложений русского языка на китайский язык: Куда бы уйти …[7, c.28].- **有一个去**处**就好了**. (you yi ge qu chu jiu hao le) (**高**尔基. **小市民**, c. 23-Gao er ji. Xiao shi min, c.23). Бросить бы ей это училище…[7, c.44].- **她**该把学校扔了**就好了**. (ta gai ba xue xiao ren le jiu hao le) (**高**尔基. **小市民**, c.49- Gao er ji. Xiao shi min, c.49). Если бы с ним поговорить…[4, c.32]-**要是能跟他**谈谈**就好了**. （Yao shi neng gen ta tan tan jiu hao le）(**布**尔加科夫. **大**师与玛格丽特 , c.26- Buerjiakefu. Da shi he ma jia li ta, c.26). Вот бы Паше-то выйти на волю. [6, c.253]-**要是巴沙能出来就好了**. (yao shi neng chu lai jiu hao le) (**高**尔基. **母**亲, c.327 -Gao er ji. Mu qin, c.327). Хоть бы бог дождичка дал [14 c.330].- **老天**爷要是落几滴小雨**就好了**! (lao tian ye yao shi luo ji di xiao yu jiu hao le! tuo er si tai). (**托**尔斯泰. **安娜•卡列尼娜**, c.962-An na ka lie ni na, c.962) Хоть бы смерть скорее пришла! [5, c.10]- **倒不如早点死就好了**! (dao bu ru zao dian si jiu hao le) (冈察洛夫. **奥勃洛莫夫**, c.9- Gang ca luo fu. Ao bo lo mo fu, c.9)

Сравнительное изучение способов передачи оптативных предложений китайского языка с модифицирующей частицей **就好了**(jiu hao le) на русский язык осуществляется впервые и поэтому возможно и недостаточно полное их описание. Поскольку данная тема впервые является объектом сопоставительного исследования китайского и русского языков,

она должна получить дальнейшую разработку в сопоставительном плане. Первые попытки сопоставления в этом исследовании (работе), надеемся, послужат материалом для дальнейших исследований.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ван Янчжан. Функциональная грамматика русского языка. Предложение. Содержание. Форма и парадигма (на материале предложений с глаголами эмоционального состояния и отношения) / Ван Янчжан. -Пекин, Шанхай и др. 1996. – 293 с.
2. Чжао Юньпин. Сопоставительная грамматика русского и китайского языков / Чжао Юньпин. – М.: Прогресс, 2003. – 460 с.
3. Ба Цзинь. Избранное / Ба Цзинь. –М.: Радуга, 1991. –400 с.
4. Булгаков М.А. Пьесы / М.А. Булгаков. –М.: Советский писатель, 1987. - 656 с
5. Гончаров И.А. Обломов / И.А. Гончаров. – М.: Просвещение, 1989. – 448с.
6. Горький А.М. Мать / А.М. Горький. – Хабаровск: Кн. Изд., 1968. –320 с.
7. Горький А.М. Пьесы / А.М. Горький. – М.: Детская литература, 1986. –176 с.
8. Гу Хуа. В Долине лотосов / Гу Хуа. –М.: Радуга, 1986. –280 с.
9. Лао Шэ. Чайная. Избранное / Лао Шэ. Чайная. М.: Художественная литература, 1991. – 34 с.
10. Современная китайская проза. – М.: Известия, 1984. –240 с.
11. Сюэцинь Цао. Сон в красном тереме I / Сюэцинь Цао. –М.: Ладомир, 1995. – 360 с.
12. Сюэцинь Цао. Сон в красном тереме II / Сюэцинь Цао. –М.: Ладомир, 1995.– 360 с.
13. Толстой Л. Н. Анна Каренина Т. 1 / Л. Н. Толстой. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 450 с.
14. Толстой Л. Н. Анна Каренина Т. 2 / Л. Н. Толстой. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 360 с.
15. Фэн Цзицай. Повести и рассказы / Фэн Цзицай. –М.: Радуга, 1987. – 606 с.
16. Цзян Жун. Волчий тотем / Цзян Жун. –М.: Мир книги, 2007. – 631 с.
17. Чжан Сяньлян. Женщина–половинка мужчины / Чжан Сяньлян. –М.: Известия, 1990. –194 с.
18. Чжан Тань И. Линь большой и Линь маленький / И.Чжан Тань. –М.: Детская литература, 1973. –175 с.
19. **老舍**经典作品选 **当代世界出版社** 2002**年**－505页.
20. **巴金代表作 刘慧**贞编 **河南人民出版社**，1989**年**. －548页.
21. **芙蓉**镇 **古**华 **人民文学出版社**，2004**年**. －210页.
22. **母**亲. **高**尔基, **人民文学出版社**, 2002**年**. – 412页.
23. 红楼梦 **曹雪芹** 华夏出版社, 2007**年**.－1025页.
24. 冯骥才中短篇小说集 冯骥才 **中国青年出版社**,1981**年**－371页.
25. **狼**图腾 **姜戎** 长江文艺出版社, 2014**年**. －408页.
26. **男人的一半是女人** 张贤亮 **作家出版社**, 2013**年**. －227页.
27. **大林与小林** 张天翼 **云南人民出版社**, 2016**年**. －119页.
28. **中国新文学大系** 1976-2000 **上海文**艺出版社, 2009**年**. －824页
29. **高**尔基剧作集Ⅰ **中国**戏剧出版社 1959**年**－594页.
30. **高**尔基剧作集Ⅱ **中国**戏剧出版社 1959**年**－598页.
31. **高**尔基剧作集Ⅲ **中国**戏剧出版社 1959**年**. －594页.
32. **大**师与玛格丽特 **布**尔加科夫 **外国文学出版社**, 1987**年**. －581页
33. **奥勃洛莫**. **夫**冈察洛夫, **人民文学出版社**, 2006**年**. – 549页.
34. **安娜·卡列尼娜**. **托**尔斯泰, **上海**译文出版社,1984**年**. –1018页.

ҶУМЛАҲОИ ОПТАТИВӢ БО ҲИССАЧАИ ТАҒЙИРЁБАНДАИ“就好了”(JIU HAO LE) ВА РОҲҲОИ ГУЗАРИШИ ОНҲО БА ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақолаи мазкур ҷумлаҳои оптативӣ бо ҳиссачаи тағйирёбандаи “**就好了**”(jiu hao le)” дар забони хитойӣ ва роҳҳои гузариши онҳо ба забони русӣ дар асоси маводи адабиёти бадеии хитойӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони русӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Мавзӯи таҳқиқ ҷумлаҳои оптативии забонҳои русӣ ва хитойӣ, объекти таҳқиқ фарқиятҳои мухолифи онҳо хизмат менамоянд. Дар забони хитойӣ ҳиссачаи тағйирёбандаи “**就好了**” (jiu hao le) (зарф**就** ҳамин тариқ+ зарфи сифатӣ дар шакли муқоисашаванда **好**хуб + ҳиссачаи экспрессӣ**了**) аксар вақт дар нутқи гуфтугӯйӣ ба миён меояд. Чунин ҷумлаҳои оптативӣ бо ҳиссачаи тағйирёбандаи “**就好了**”(jiu hao le)”, муошират нутқӣ ва монологи ботиниро дар бар мегиранд, дар чунин ҷумлаҳо умедворӣ мешавад, ки ҳодисаи виртуалӣ ба воқеият табдил меёбад. Ин ҳодиса ба миён хоҳад омад, метавонад инчунин ба вуқӯъ наояд, лекин онро наметавон дар ҳикояҳои нутқӣ истифода бурд. Дар забони хитойӣ ҳиссачаи тағйирёбандаи оптативии“**就好了**”(jiu hao le)” хеле зиёд дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо қисми ҷумлаи пайрави шартӣ бо пайвандаки **要是** истифода мегардад, илова бар ин қисми ҷумлаи пайрав нисбати ҷумлаи асосӣ мавқеи пешро ишғол менамояд.

Калидвожаҳо: синтаксис, модалият, забони хитойӣ, забони русӣ, ҷумлаҳои оптативӣ, сохтор, семантика, ҳиссачаи тағйирёбанда.

ОПТАТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С МОДИФИЦИРУЮЩЕЙ ЧАСТИЦЕЙ “就好了”(JIU HAO LE) И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

В статье анализируются оптативные предложения с модифицирующей частицей “**就好了**”(jiu hao le)” в китайском языке и способы их передачи на русский язык на материале китайской художественной литературы и их переводов на русский язык. Предметом исследования являются оптативные предложения китайского и русского языков, объектом исследования служат их контрастивные различия. В китайском языке модифицирующая частица“**就好了**” (jiu hao le) (наречие**就** так+качественное наречие в сравнительной форме **好**хорошо + экспрессивная частица **了**) часто появляется в разговорной речи. Такие оптативные предложения с

модифицирующей частицей “就好了”(jiu hao le)”, включают речевое общение и внутренний монолог, в таких предложения выражена надежда, чтобы виртуальное событие стало реальностью. Это событие может случиться, также может не произойти, но не может использоваться в устных пересказах. В китайском языке модифицирующая оптативная частица“就好了”(jiu hao le)” употребляется часто в сложноподчиненных предложениях с придаточной условной частью с союзом 要是, причем придаточная часть занимает препозицию по отношению к главному.

Ключевые слова: синтаксис, модальность, китайский язык, русский язык, оптативные предложения, структура, семантика, модифицирующая частица.

OPTIVE PROPOSALS WITH “ОД 了” MODIFICING PARTY (JIU HAO LE) AND METHODS OF THEIR TRANSFER INTO THE RUSSIAN LANGUAGE

The article analyzes the optative sentences with the modifying particle “就好 了” (jiu hao le) ”in the Chinese language and the ways of their transmission into Russian on the material of Chinese fiction and their translations into Russian. The subject of the research is the optative sentences of the Chinese and Russian languages, the object of the research is their contrastive differences. In Chinese, the modifying particle “就好 了” (jiu hao le) (adverb 就 so + qualitative adverb in comparative form 好 well + expressive particle 了) often appears in colloquial speech. Such optative sentences with the modifying particle “就好 了” (jiu hao le) ”include speech communication and an internal monologue, and it is hoped in such sentences that the virtual event becomes a reality. This event may happen, may also not happen, but cannot be used in verbal retellings. In Chinese, the modifying optative particle “就好 了” (jiu hao le) ”is often used in complex sentences with an auxiliary conditional part with the union 要是, with the auxiliary part taking a preposition in relation to the main one.

Key words: syntax, modality, Chinese, Russian, optative sentences, structure, semantics, modifying particle.

Сведения об авторе: ***Яо Цзян*** – Российско-Таджикский (Славянский) университет, аспирант кафедры теоретического и прикладного языкознания. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. E-mail: **bopotr2811@163.com.** Тел.:**(+992) 935-88-86-78**

Information about the author: ***Yao Jiang*** - Russian-Tajik (Slavonic) University, graduate student of the department of theoretical and applied linguistics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. M. Tursunzade, 30. E-mail: **bopotr2811@163.com.** Tel.: **(+ 992) 935-88-86-78**

УДК: 491.550+42

ТАРТИБИ КАТЕГОРИЯҲОИ ШАХС ВА ШУМОРАИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА МУҚОИСАИ ОНҲО БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ниматова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар сарчашмаҳои грамматикаи забони тоҷикӣ сарлавҳа доир ба категорияҳои шахсу шумора хеле кам дарёфт кардан мумкин аст. Доир ба ин мавзӯъ ягон мақола, рисола ва ё ягон тадқиқот бурда нашудааст. Дар забоншиносии тоҷикӣ ин мавзӯъро дар сатҳи синтаксис дар рафти таҳлили мутобиққунии хабар бо мубтадо баррасӣ менамоянд. Дар тамоми китобҳо ва мақолаҳои грамматикӣ дар рафти таҳлили хабар маълумоти кӯтоҳ дар бораи қоидаҳои мутобиққунии хабар бо мубтадо дода мешавад. Бо ҳамаи ин сарчашмаҳо шинос шуда, мо ба хулосае омадем, ки дар забони тоҷикӣ қоидаҳои мураттаби ифодаи категорияи шахс ва шумораи феъл вуҷуд дорад. Барои ҳамин мо воҷиб донистем, ки ба он ақидаҳои олимоне муттакӣ шавем, ки категорияи шахсу шумораи феълро пайваст мекунанд бо ифодаёбии мубтадо бо исм ё калимаҳои субстантивие, ки шахсро ифода мекунанд. Дар забони тоҷикӣ аксаран категорияи додашуда бо ин омил ҳамбастагӣ дорад.

Дар забони англисӣ категорияи шахс ва шумораи феъл характери мубоҳисавӣ дорад, чунки дар ин забон тартиби аниқи ифодаи шахсу шумораи феъл вуҷуд надорад, зеро дар он воситаҳои синтаксисии нишондиҳии категорияи додашуда қариб вуҷуд надорад, чӣ тавре ки ин дар забони русӣ ва тоҷикӣ дида мешавад. Зоҳиран, аз ин сабаб дар грамматикаи анъанавӣ категорияи шахс дар таҳлили мутобиққунии хабар бо мубтадо дида мешавад, тавре ки ин дар забоншиносии тоҷикӣ вуҷуд дорад. Аммо тадриҷан категорияи додашуда ҳамчун категорияи мустақили феъл дар грамматикаи муосири забони англисии ба мо маълум баррасӣ мешавад. Аз ҷумла А.И.Смирнитский дар китоби худ «Морфология английского языка» доир ба категорияи шахсу шумораи феъл дар забони англисӣ маълумоти хеле амиқ додаст, ки дар мақолаи худ мо ба ақидаҳои ин олим ва олимони дигар такя хоҳем кард.

Аз нуқтаи назари А.И.Смирнитский дар забони англисӣ феъл ду шумора ва се шахс дорад:

1st person – шахси якум ё гӯянда. Нафаре, ки худаш бевосита амалро иҷро иекунад.

2nd person – шахси дуюм ё ҳамсуҳбат, ки амалро иҷро мекунад.

3rd person - шахси сеюм онест, ки ғоиб мебошад.

Ҳамин тариқ, байни шахсони якум ва дуюм ҳамчун иҷрокунандаи амал ва шахси сеюм ҳамчун шахси ғоиб фарқият аён аст. Ин фарқият дар тартиби ҷонишинҳои шахсӣ инъикос меёбад: ҷонишинҳои шахси якум ва дуюм ҷинсияти грамматикӣ надоранд, дар вақте ки ҷонишинҳои шахси сеюм ҷинси мардона, занона ва миёнаро ҷудо мекунанд. Аммо аз ҳама муҳим фарқияти ҷонишинҳои шахси якум, дуюм ва шахси сеюм аз он иборатанд, ки ҷонишини шахси якум ва дуюм дар нишондиҳии суханварон чизеро иваз намекунад, дар ҳолате ки ҷонишини шахси дар ҳақиқат ҷонишине ҳастанд, ки ба ҷойи ном гузошта мешавад ё калимаҳое ҳастанд, ки исмро иваз мекунанд. Ҳамин тариқ, агар шахсони якум ва дуюм дар забон танҳо бо ҷонишинҳои мувофиқ нишон дода шуда бошанд, он гоҳ шахси сеюм ҳамзамон бо ҷонишинҳо, инчунин бо ҳама исмҳо нишон дода шудааст.

Дар вақти дифференсиатсияи шахсони шаклҳои феъл дар шумораи танҳо, дар шумораи ҷамъ шахсҳо, чӣ хеле ки дар боло зикр кардем, дар асоси муқоисаи шаклҳои шумораи танҳо фарқ мекунанд. Илова бар ин, бояд дар назар дошт, ки агар аз як тараф, тафовути шахсҳо дар шаклҳои феъли ҷамъ, аллакай, дар забони англисии қадима аз байн рафта бошанд, аз тарафи дигар, дар забони англисии ҳозира бинобар сабаби пайдоиши шаклҳои таҳлилӣ бо феълҳои **shall** ва **will** (**should** ва **would**) шахс дар шумораи ҷамъ дубора фарқ карда мешавад.

Аз гуфтаҳои дар боло зикршуда бармеояд, ки категорияи шахс дар феъл бо категорияҳои шумора, замон ва сиға ҳамбастагӣ дорад.

Дар бораи категорияи шумораи феъл гуфтан мумкин аст, ки фарқияти ададӣ дар ин қисмати нутқ ба фарқияти ададии исмҳо шабеҳ нест. Исмҳо дар вақти истифодаи шаклҳои шумораи ҷамъ ҳамон мафҳумеро доранд, ки дар истифодабарии шаклҳои шумораи танҳо ҳастанд, аммо на ба як, балки ба якчанд ё бисёр ашёҳо муносибат доранд. Дар феъл бошад, шакли ҷамъи шумора фарқияти худи амал дар раванди сершуморӣ дар назар дошта намешавад. Вай танҳо нишон медиҳад, ки раванди додашуда ба бисёрии субъект муносибат дорад.

Дар забони англисии муосир дар бисёр феълҳо фарқияти муайяни шумора дар шахси сеюм дида мешавад: масалан **he goes – вай меравад, they go – онҳо мераванд, he has – вай дорад, they have** – онҳо доранд ва ғайраҳо. Дар феъли be шумора инчунин дар шахси якум дида мешавад: **I am – we are**. Дар шахси дуюм бинобар сабаби афтидани ҷонишини **thou**, фарқияти шумора дар забони гуфтугӯӣ ва адабӣ мунтазам нест: масалан you have. Вобаста ба мазмуни матн фаҳмидан мумкин аст, ки вай ҳам шумораи танҳо ва ҳам шумораи ҷамъ аст. Ҳатто феъли **be** дар ин ҷо ба тартиби умумӣ тобеъ мешавад: ба мисли дигар феълҳо дар феъли **be** дар ҷумлаи you are шумора аз рӯйи матн муайян мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо шахс метавонад ҳамин гуна ифода ёбад, вале ақидаи ин ҷо гирифта мешавад: **you never know what to do in such cases – дар чунин ҳолатҳо чӣ кор карданатро намедонӣ**.

Дар шахси дуюм ба мазмуни шуморавии шаклҳои феъли **be** бархӯрди омилҳои гуногун таъсир мерасонад. Аз як тараф, are ҳам дар шумораи танҳо ва ҳам дар шумораи ҷамъ истифода мешавад: масалан **John, you are late – Джон, шумо дер кардед, ё ин ки John and Tom, you are late – Джон ва Том, шумо дер кардед**, шаклҳои танҳои шумораи танҳо ва ҷамъро дар шахси дуюм таъкид мекунад ва бо ин таваҷҷуҳро ба мазмуни шахс ҷалб мекунад.

Аз тарафи дигар, are ҳамчун шакли ҷамъи шумора истифода мешавад, ки ба ин сабаб мутавозияти аниқ байни are ва шахси якуми шумораи танҳо ҳамон феъл, яъне am, ҳис карда мешавад.

Дар натиҷа бармеояд, ки дар забони англисӣ фарқияти шуморавии феъл бо фарқияти шахс алоқаи зич дорад ва аз онҳо ҷудогона таҳлил карда намешавад.

Акнун ба таҳлили категорияи шахсу шумораи феъл дар забони тоҷикӣ ва таҳлили муқоисавии ин категория дар забони тоҷикӣ ва англисӣ мегузарем. Дар забони тоҷикии муосир тартиби аниқи ифодаи шахс ва шумораи феъл дида мешавад. Забони тоҷикӣ низ дорои се шахс ва ду шумора (танҳо ва ҷамъ) мебошад.

Шахси якум - гӯянда (ман, мо, моён)

Шахси дуюм - шунаванда (ту, шумо, шумоён)

Шахси сеюм - ғоиб (вай, ӯ, онҳо). Шахси ғоиб шахс, предмет ё ҳодисаеро мефаҳмонад, ки дар бораи он сухан меравад.

Воситаҳои ифодаи шахсу шумораи феълҳо бандакҳои феълӣ ва хабарӣ мебошанд.

Феълҳое, ки аз асоси замони ҳозира сохта мешаванд, бо бандакҳои феълии зерин тасриф меёбанд:

Шахсҳо	Танҳо	Ҷамъ
Шахси 1-ум	-ам (-ям)	-ем
шахси 2-юм	-ӣ	-етон
шахси 3-юм	-ад (-яд)	-анд (-янд)

Тасрифи феъли "хондан" дар шакли замони ҳозира-оянда:

Танҳо	Ҷамъ
ман мехонам	мо (моён) мехонем
ту мехони	шумо (шумоён) мехонед
у (вай) мехонад	онҳо мехонанд

Феълҳое, ки аз асоси замони гузашта сохта мешаванд, бо бандакҳои феълии зерин тасриф меёбанд:

Шахсҳо	Танҳо	Ҷамъ
шахси 1-ум	-ам	-ем
шахси 2-юм	-ӣ	-ед (-етон)
шахси 3-юм	—	-анд

Шахси сеюми танҳо бо асоси замони гузашта як аст. Ин қоида барои шахси сеюми танҳои ҳамаи шаклҳои феъли бевосита аз асоси замони гузашта ҳосилшаванда умумӣ мебошад. Масалан:

Тасрифи феъли "дидан" дар шакли замони гузаштаи наздик (одӣ):

Танҳо	Ҷамъ
ман дидам	мо (моён) дидем
ту дидӣ	шумо дидед
вай (ӯ) дид	онҳо диданд

Се воситаи бавуҷудоии категорияи шахсу шумораи феъле, ки дар боло зикр кардем, барои ду мақсад хизмат мекунанд: аввалан онҳо ба шахс нишон медиҳанд ва дуюман ба шумора. Масалан: Ман чандин нафар аз дӯстонамро имрӯз ба ин ҷо даъват карда будам [9, с.76]. I have invited a few of my friends here today. Чи хеле ки мебинем, дар ин ҷо ***даъват карда будам*** анҷомаи ***–ам*** –ро мегирад ва он нишон медиҳад, ки амал ба гӯянда, яъне шахси якуми танҳо мансуб аст. Анҷомаи ***–ам*** нишондиҳандаи мансубияти амал ба замони гузаштааст ва дар забони англисӣ он бо ёрии морфемаи have нишон дода шудааст, ки инчунин ба мансубияти амал ба шахси якуми танҳо равона шудааст.

Ҷумлаҳои дигарро низ мебинем: 1) Ту инро чӣ сон фаҳмиди? [10, с.3] How did you know it? 2) Бо дигаре оила барпо кардан мехоҳи? [10, с.220] Do you want to marry another one?

Дар ҷумлаи аввал морфемаи ***–ӣ*** дар калимаи ***фаҳмидӣ*** нишон медиҳад, ки амал ба шахси дуюми танҳои замони гузашта марбут аст ва дар ҷумлаи дуюм морфемаи ***–ӣ*** дар калимаи ***мехоҳӣ*** инчунин ба шахси дуюми танҳоро нишон медиҳад, аммо дар замони оянда. Дар вақти тарҷумаи ин ҷумлаҳо ба забони англисӣ, сарфи назар аз забони тоҷикӣ, нишондиҳандаи шахс ва шумора дида намешавад. Дар ин ҷо категорияи додашуда ба таври луғавӣ ифода шудааст – бо ёрии ҷонишини you.

А Д А Б И Ё Т

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. - Москва, 1986. –295 с.
2. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка / Л.С. Бархударов. - Москва, 1975. – 156 с..
3. Ильиш Б.А. Современный английский язык / Б.А. Ильиш. – Москва, 1948. – 348 с.
4. Расторгуева В.С. Система таджикского глагола / В.С. Расторгуева, А.А. Керимова. – Москва, 1964. – 292 с.
5. Розенфельд А.З. Глагол (Очерки по грамматике современного таджикского языка) / А.З. Розенфельд. – Сталинабад, 1954. – 80 с.
6. Усмонов К. Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ-тоҷикӣ / К. Усмонов. – Хуҷанд, 2015. – 230 с.
7. Leech G.N. Meaning and the English verb / G.N. Leech. – London, 1987. – 139 с.
8. Palmer, F.R. A linguistic study of the English verb / F.R. Palmer. – L., 1985. – 1779 с.
9. Ян В.Г. Чингизхон / В.Г.Ян. – Душанбе, 1988. - 390 с.
10. Сипеҳр А. Ҳ. Гулхани сабз. – Душанбе, 2010. – 321 с.
11. Ҷалил Р. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.II. – Душанбе, 1988. – 466 с.
12. Dickens, Ch. American Notes / Ch. Dickens. - M., 1950. – 256 с.
13. Stevenson, R.L. Treasure Ireland. Third edition / R.L. Stevenson. – M., 1963. – 280 с.

ТАРТИБИ КАТЕГОРИЯҲОИ ШАХС ВА ШУМОРАИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА МУҚОИСАИ ОНҲО БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи категорияҳои шахсу шумораи феъли забони тоҷикӣ ва муқоисаи онҳо бо забони англисӣ меравад, ки дар рафти таҳлили он мо такя намудем ба фикру ақидаҳои олимони гуногун, ки доир ба ин мавзӯъ маълумотҳои хеле амиқ додаанд. Аксари олимон бар он ақидаанд, ки ин мавзӯъро дар сатҳи синтаксис дар рафти таҳлили мутобиққунии хабар бо мубтадо баррасӣ намудан лозим

аст. Дар аксари китобҳо ва мақолаҳои грамматикӣ дар рафти таҳлили хабар маълумоти кӯтоҳ дар бораи қоидаҳои мутобиққунии хабар бо мубтадо дода шудааст. Бо ҳамаи ин сарчашмаҳо шинос шуда, мо ба хулосае омадем, ки муттакӣ шавем ба фикру ақидаҳои олимоне, ки категорияи шахсу шумораи феълро пайваст мекунанд бо ифодаёбии мубтадо бо исм ё калимаҳои субстантивие, ки шахсро ифода мекунанд. Аммо дар забони англисӣ ин категорияро ҳамчун категорияи мустақили феъл дар грамматикаи муосири забони англисии ба мо маълум баррасӣ намудаанд. Доир ба категорияҳои шахсу шумораи феъл олимони зиёде кор кардаанд, ба монанди: Бархударов Л.С., Корсаков А.К., Иванова И.П., Усмонов К., Ҳамроалиев Н., Смирнитский А.И. ва дигарон, ки мо дар мақолаи худ ба фикру андешаҳои ин забоншиносони маъруфи ҷаҳон такя намудаем.

Калидвожаҳо: муқоиса, синтаксис, мутобиққунӣ, хабар, мубтадо, калимаҳои субстантивӣ, шахс, шумора, ҷонишинҳои шахсӣ, дифференсиатсия, анҷома, морфема, мутавозият, шаклҳои шумора, ҳамбастагӣ доштан, забоншиносии муосир, ифодаёбӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ КАТЕГОРИИ ЛИЦА И ЧИСЛА ГЛАГОЛА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ СОПОСТАВЛЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье говорится о категории лица и числа глагола в таджикском языке и их сопоставлениях в английском языке. Во время его анализа мы придерживаемся взглядов и мнений учёных, у которых есть глубокие сведения по этой теме. Многие учёные убеждены в том, что эту тему нужно рассматривать на уровне синтаксиса, при анализе согласования сказуемого с подлежащем. Во многих книгах и грамматических статьях при анализе согласования сказуемого даны краткие сведения о правилах согласования сказуемого с подлежащем. Ознакомившись с этими источниками, мы пришли к выводу о необходимости положиться на мнения и взгляды учёных, которые связывают категорию лица и числа глагола с выражением подлежащего существительными или субстантивными словами, которые выражают лицо, но в английском языке эту категорию рассматривают как самостоятельную категорию глагола в грамматике современного английского языка. О категории лица и числа глагола писали многие учёные такие как: Бархурдаров Л.С., Корсаков А.К., Иванова И.П., Усмонов К., Њамроалиев Н., Смирницкий А.И. и другие, на работы которых мы опирались при написании статьи.

Ключевые слова: сравнение, синтаксис, согласование, подлежащее, субстантивные слова, лицо, число, личные местоимения, дифференциация, окончание, морфема, параллельность, формы числа, формы анализа, сплочённость, отличие лиц, исполняющий, традиционная грамматика, современная лингвистика.

FORMATION OF THE CATEGORY OF THE PERSON AND THE NUMBER OF THE VERB IN TAJIK LANGUAGE AND THEIR COMPARISON IN ENGLISH LANGUAGE

The given article is spoken about the category of the person and the number of the verb in Tajik language and their comparison in English language in which during its analysis we leant to opinions of scientists, who have a deep information about this theme. Many scientists are sure, that this theme should be considered at the rate of syntax during analysis of agreement of the predicate with the subject. In many books and grammatical articles, during analysis of agreement of the predicate is given a short information about rules of agreement of the predicate with the subject. Having learned these sources, we came to the conclusion to rely on the opinions and views of scientists who connect the category of the person and the number of the verb with the expression of the subject with the noun or substantive words that express the person, but in English this category is considered as an independent category of the verb in the grammar of modern English which is known for us. About the category of the person and the number of the verb many scientists worked, like: Barkhurdarov L.S., Korsakov A.K., Ivanova I.P., Usmonov K., Hamroaliev N., Smirnitskiy A.I. and others in an article where we relied on the opinions of these well-known linguists.

Key words: comparison, syntax, agreement, subject, substantive words, person, number, personal pronouns, differentiation, ending, morpheme, parallelism, number form, cohesion, forms of analysis, personal distinction, performing, traditional grammar, modern linguistics.

Сведения об автора: ***Ниматова М.*** – Таджикский национальный университет, ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.
Тел.: **(+992) 985-93-60-14**

Information about the author: ***Nimatova M.*** - Tajik National University, assistant of the university-wide department of English. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17.
Tel.: **(+992) 985-93-60-14**

УДК: 4:41:491.550-54

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СОПОСТАВЛЕНИЯ ПАРОНИМОВ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Сафарова З.М.
Бохтарский государственный университет. им. Н. Хусрава

Первые попытки философского осмысления вопроса паронимии были предприняты древнегреческими риторами, которые на основе изучения звуковой организации заговоров, заклинаний и молитв сделали вывод о влиянии звуков речи на душу слушателей. Они являются одними из первых, кто выявили и классифицировали разные формы созвучия в речи: в начале, середине и конце слова. Явление паронимии, так или иначе, оставалось в фокусе внимания учёных на протяжении многих веков и до сих пор представляется актуальной проблемой

языкознания. Об этом свидетельствует, прежде всего, наличие в современной лингвистике противоречивых взглядов на проблему определения паронимов и стремление обнаружить новые подходы к изучению этого явления [2, с.11].

Сложная природа явления паронимии обусловливает невозможность описания паронимов с учётом лишь одного фактора, так как паронимия является результатом сложного взаимодействия формального, семантического функционального факторов. Созвучие слов, близость их фонетического строя отражается на их понимании, на их семантических связях, вызывая тем самым семантическую контаминацию. Поэтому суть явления паронимии следует искать, прежде всего, исходя из семантических и фонетических связей слов в языковой системе в процессе ее функционирования в речи.

В рамках идентичного высказывания паронимический эффект образуется не самим фактом наличия в языке фонетически сходных и семантически соотносимых слов, а процессом их наложения (интерференции).

Для данного исследования важно положение о том, что прагматическое значение раскрывает отношения коммуникантов к знаку и состоит в практическом результате этих отношений. Прагматическими факторами, релевантными для паронимии, являются 1) ущербное владение коммуникантами языковым кодом, 2) наличие определенного «литературного» задания [2, с.83].

Очевидно, что первый фактор характерен для «естественного языка», а второй фактор для «поэтического языка» (поэзия, проза, народное творчество, пресса) [7, с.63].

При **фонетическом членении слова** трансформации осуществляются подменой одних фонем другими, похожими по звучанию, но не идентичными, например, слова ***Lessen*** **и** ***Lesson*** похожи по звучанию, но не идентичны.

Lessen-(сабук кардан, сихат кардан, уменьшить, снять).

She lessened the head ache pain with aspirin.

Ӯ бо аспирин дарди сардардашро сиҳат кард.

Она сняла головную боль, приняв аспирин.

Lesson-(дарс-урок).

A teacher says, "Today' s lesson is about ancient Egypt".

Омӯзгор гуфт, «Дарси имрӯзаи мо дар бораи Египти қадим мебошад».

Учитель сказал: «Наш сегодняшний урок о древнем Египте».

Слова **Forbear–Forebear** также похожи по звучанию.

Forbear-(порсо, худнигохдори-воздерживаться, терпеть):

The children simply could not forbear laughing in the library.

Кӯдакон дар китобхона худашонро аз хандидан нигоҳдори карда натавонистанд.

Дети просто не смогли воздержаться от смеха в библиотеке.

Forebear (сарнасл, гузаштагон - предок):

Our forebears who founded this country centuries ago.

Гузаштагони мо буданд, ки ин кишварро асрҳо пешёфтанд.

Наши предки открыли эту страну много веков тому назад.

Слова **Adapt (одаткардан// приспосабливать (ся), адаптироваться)**

Adept (малака//способность) Adopt (интихоб кардан, кабул кардан // принимать, выбрать)

Minnie Miles quickly adapted to living away from home.

Минни Майлз зуд ба аз хона дурр зиндаги кардан одат кард.

Минни Майлз быстро адаптировалась к жизни вдали от дома.

Lucille is adept at speaking languages.

Люсил малакаи бо забонҳо гап заданро дорад.

Люсиль умеет говорить на языках.

It was difficult to adopt only one puppy from the animal shelter.

Аз паноҳгоҳи ҳайвонот интихоб кардани танҳо як сагчамушкил буд.

Было трудно принять только одного щенка из приюта для животных.

Слова Annual (солона//годовой), Annul (никоҳро буридан/ / аннулировать, расторгнуть).

We must pay an annual tax.

Мо бояд андози солонаро пардох кунем.

Мы должны платить ежегодный налог.

They want to annul the marriage.

Онҳо мехоҳанд, ки никоҳашонро буранд.

Они хотят аннулировать брак.

Помимо общего сходства в звучании, следует обратить внимание и на то, что паронимы в английском языке возможны, как и «глазные» паронимы, близость между которыми проявляется только в письменной воспринимаемой зрительной форме (Lessen // Lesson - сабук кардан, сихат кардан, уменьшить, снять//дарс-урок, date//data–таърихирӯз//маълумот, дата//данные//, effect // affect - бор, таъсир//эффект//даргирифтан-воздействовать).Adapt(одат кардан// приспосабливать (ся), адаптироваться), Adept (малака// способность), Adopt (интихоб кардан, кабул кардан//принимать,выбрать)

Также в таджикском языке часто встречаются слова (паронимы), которые при **фонетическом членении слова** похожи по звучанию, например:

Ақал-minimal,-минимальный //Аққалан-atleast-хотя бы

Аққалан маоши хади ақал аз 400 сомон зиёд мешуд.

At least minimum wage increased by 400 somon.

Хотя бы минимальная заработная плата увеличивалась на 400 сомон.

Бедар-without door, бездверный , **бедарак**- disappeared (without a trace),пропадать без вести.

Утоки кори бобоям бедар буд.

The study of my grandfather was without door.

Кабинет дедушки был без дверей.

Писараш сахар аз хона баромада, бедарак шуд.

His son left the hose and disappeared.

Его сын вышел из дома и пропал без вести.

Асло-never-никогда// Асно-time-время.

Ман асло туро намебахшам.

I'll never forgive you.

Я никогда тебя не прощу.

Дар ҳамин асно Қодир ба ҳуҷра даромад.

At that very time Qodir comes into the room.

В это время Кодир вошел в комнату.

Барсам-snowleopard-снежный леопард//Барсом-pleurisy-мед. плеврит.

Барсамхо дар Африкова дар Осиёи ҷануби зиндаги мекунанд.

Leopards live in Africa and Southern Asia.

Леопарды живут в Африке и в Южной Азии.

Барсом бемории ҷидди буда ба кафаси сина ва ба шушҳо таъсир мерасонад.

Pleurisy is a serious illness that affects the inner covering of the chest and lungs.

Плеврит-это серьёзная болезнь, которая воздействует на внутренние покровы грудной клетки и легкие.

Иктишоф - opening, discovery - открытие, обнаружение // Инкишоф - rise, development, развитие,

Олимон ба иктишофи бемории барсом бовари ҳосил карда истодаанд.

Scientists are hoping to discover the cause of the Pleurisy.

Ученые надеются обнаружить причины плеврита.

Шумо оиди инкишофёбии туризм дар Точикистон чӣ гуфта метавонед?

What can you say about the development of tourism in Tajikistan?

Что вы можете сказать о развития туризма в Таджикистане?

Таких слов много в таджикском языке, которые послужили составлению словаря паронимов таджикского языка. Если при фонетическом членении слова трансформации осуществляются подменой одних фонем другими то, а результате структурно-семантического членения слова создаются новые слова.

Например: **Заҳр-позаҳр (poison-counterpoison, antitoxin, antidote, яд-противоядие).**

Сухан заҳру позаҳру гарм асту сард. [3, с.14].

Talking is cold as poison and warm as antidote.

Речь холодная, как яд, и тёплая как противоядие.

Девор-пойдевор(wall//fundament, foundationwalls-стена // фундамент).

Пойдевори ин девор мустаҳкам аст.

The fundament of this wall isstrong.

Фунтамент этой стены прочный.

Ноил-ноилоҷ(to achieve-inevitable, hopeless//достигать-поневоле).

Ба комёбиҳо ноил шудани моро дида, ӯ ноилҷ аз толор баромада рафт.

When he saw that we achieved great success he hopeless left the hall.

Увидев наши достижения, он поневоле покинул зал.

Офтоб-офтоба (Sun-солнце // narrow-neckedjugwithaspout –узкогорлый кувшин с носиком).

Агар офтобаро дар зери офтоб монед обаш гарм мешавад.

If you put a narrow-necked jug under the sun the water will become warm.

Если поставите узкогорлый кувшин под солнием вода станет тёплой.

Данные слова являются сами по себе паронимами, то есть похожими, но не полностью совпадающими в звучании и написании.

В языкознании определения паронимов сводятся к двум основным: 1)паронимы-любые созвучные слова, не совпадающие по значениям и ошибочно употребляющиеся одно место другого; 2) паронимы- созвучные однокоренные слова, не совпадающие по значениям и принадлежащие к одному логико-грамматическому ряду.

В статье паронимы определяются как слова, которые обладают близостью формальной структуры и характеризующиеся системной или контекстной семантической соотнесенностью, которые могут ошибочно или намеренно смешиваться в речи.

Паронимический фонд в современном языкознании классифицируется по следующим аспектам: 1) сфера употребления паронимов; 2) семантический признак; 3) структурно-семантический критерий.

Суть явления паронимии в семантическом плане неоднозначно определяется лингвистами. Как было установлено выше, семантическая контаминация, или близость характера для рекуррентных паронимических единиц, составляющих ядро паронимического поля; лексемы, не характеризующиеся системным семантическим сходством и создающие ложные семантические ассоциации в контексте, находятся на периферии поля. В речи созвучные слова (и рекуррентные, и окказиональные единицы) вступают в отношения семантической соотнесенности.

Таким образом, сходство звукового состава и семантическая соотнесенность единиц, составляющих ядро паронимического поля, позволяют говорить о взаимосвязи паронимии со смежными понятиями омонимии, полисемии и синонимии. Разграничения между названными явлениями прослеживаются на фонетическом, семантическом и в ряде случаев, на морфологическом уровнях [2 с.76].

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. А. Мамадназаров, В. Мамадназаров. Фарҳанги донишгоҳии англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров, В. Мамадназаров. – Душанбе, 2009. – 484 с.
2. Антипина О.П. Сопоставительный анализ паронимов русского и английского языков / О.П.Антипина. – Уфа, 2012. – 156 с.
3. Анвари С. Забони тоҷикӣ / С.Анвари, Ш.Кабиров. – Душанбе, 2010. - 223 с.
4. Ахманова О.С. Англо-русский словарь / О.С. Ахманова. – Москва: Русский язык, 1977. - 638 с.
5. Вишнякова О.В. Словарь паронимов русского языка / О.В. Вишнякова. - М,1984. - 352 с.
6. Джамшедов П. Фарҳанги тоҷикӣ-англисӣ / П.Джамшедов. - Душанбе, 2008. – 978 с.
7. Федотова Л.Н. Паронимия в английском языке. Учебное пособие / Л.Н. Федотова - Тверь: ТГУ, 1994. - 75 с.
8. Шахобова М.Б. Опыт сопоставительного исследования строя тадж. и англ. языков / М.Б. Шахобова. – Душанбе, 1985. – 274 с.
9. [Электронный ресурс] http://www.dissercat. Com/content/
10. [Электронный ресурс] http://www.dissercat.com/content/ sopostavitelnyi-analiz-paronimov-russkogo-i-angliiskogo-yazykov#ixzz3sdbl3y4r)
11. [Электронный ресурс] http://cheloveknauka.com/sopostavitelnyy-analiz-paronimov-russkogo-i-angliyskogo-yazykov#ixzz3SDAe3EXK

ХУСУСИЯТҲОИ НАЗАРИЯВИИ МУҚОИСАИ ПАРОНИМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУН

Мақола ба масъалаҳои мубрами имрӯза, махсусан соҳаи забоншиносӣ, бахшида шуда, дорои масъалаҳои муҳим ва баҳсталаб дар омӯзиши муқоисавии паронимҳо дар забони тоҷикӣ ва англисӣ буда, сохт ва намудҳои паронимҳоро нишон медиҳад. Дар мақола муқоисаи маъноии паронимҳо дар забонҳои зикршуда қайд гардидаанд, ки на танҳо маънои ягона балки фаъолияти онҳоро дар нутқ нишон додаанд. **З**абоншиносон дар он ақидаанд, ки паронимҳо калимаҳои ҳамреша буда, талаффузи якхела доранд. Талаффузи якхела ва монандии маънои онҳо дар он аст, ки онҳо дорои решаи якхелаи морфологӣ мебошанд. Дар мақола намунаҳо оварда шудаанд, ки решаи умумӣ дошта гуногунмаъно мебошанд. Шумораи зиёди чунин калимаҳо дар забони тоҷикӣ боиси он гардидаанд, ки дар мақолаи мазкур мавриди баҳс қарор дода шудаанд. Омӯзиш ва муқоисаи паронимҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ моро бо сохтори фонетикии калимаҳо дар ду забон шинос менамоянд. Мувофиқати калимаҳо, наздикии сохтори фонетикии онҳо дар фаҳмиши онҳо инъикос ёфтааст. Дар гуфтор мувофиқати калимаҳо дар муносибат бо ташкилкунандаи асосӣ - паронимҳо имкон медиҳанд, ки дар бораи муносибати байни паронимҳо бо мафҳумҳои омонимӣ, полесимӣ ва синонимӣ сухан кунем. Аз ҳамин лиҳоз, паронимҳо дар мақолаи мазкур ҳамчун калимаҳо бо маъно ва сохти якхела нишон дода шудаанд, ки метавонад тасодуфан, ё ин ки бо хатое дар нутқ якҷоя шаванд.

Калидвожаҳо: мубрам, забоншиносӣ, омӯзиши муқоисавӣ, паронимҳо, сохт ва намудҳо, якхела, полесимӣ, омонимӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СОПОСТАВЛЕНИЯ ПАРОНИМОВ В АЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена одной из основных и актуальных проблем языкознания-сопоставительному изучению паронимов. Речь идет о структурах и видах паронимов, также приведены примеры сопоставления паронимов в таджикском и английском языках. В данной статье предлагается функционально-семантическая типология паронимов таджикского и английского языков, которая учитывает не только семантику единиц, но и функционирование лексем в речи. Многие лингвисты считают, что паронимы включают только родственные слова, обладающие звуковым подобием. Их звуковое подобие и схожесть по смыслу можно объяснить тем, что они имеют одинаковый морфологический корень. Созвучие слов, близость их фонетического строя отражается на их понимании, семантических связях, вызывая тем самым семантическую контаминацию. В связи с этим паронимы определяются в данной работе как слова, обладающие близостью формальной структуры и характеризующиеся системной или контекстной семантической соотнесенностью, которые могут ошибочно или намеренно смешиваться в речи. В речи созвучные слова (и рекуррентные, и окказиональные единицы) вступают в отношения семантической соотнесенности составляющих ядро паронимического поля, что позволяет говорить о взаимосвязи паронимии со смежными понятиями омонимии, полисемии и синонимии.Разграничения между ними прослеживаются на фонетическом, семантическом и в ряде случае, на морфологическом уровнях.

Ключевые слова: посвящать, актуальных, сопоставительному изучению, паронимов, семантика, структурах и видах, функционально-семантическая, сходство, единиц, смысл, близость.

THEORETICAL JUSTIFICATION COMPARING PARONYMS IN DIFFERENT STRUCTURAL LANGUAGE

The article dedicates one of the actual and disputable problems of lexicology the problem of comparative teaching of paronyms. Its touches up on structures and kinds of paronyms, also here are some examples of comparatives of paronyms in Tajik and English. This article has functional and semantic typology in these languages which take into consideration not only semantic unit but functioning lexeme in speech. Many linguists thought that paronyms have only related words which have likeness sound. Their sound and sense likeness explain that they have same morphological root. That's why in this article paronyms definite as words which have proximity formal structure and described system or context semantically likeness which can by mistake or deliberately confusion in speech. The consonance of the proximity of their phonetic structure reflects on their understanding, on their semantic connection, thus causing semantic contamination. In this regard, the paronyms are defined in this paper as words possessing the closeness of a formal structure and contextual semantic correlation, which can be mistakenly or intentionally confused in speech. In the article examples are given in Tajik and English indicating the above. In speech, consonant words enter into a semantic relationship constituting the core of the paronimic field let us to talk about the relationship between paronyms and related concepts homonymy, polecimy and synonymy. The distinctions between them can be on the phonetic, semantic and in some cases, at the morphological levels.

Key words: dedicates, actual, lexicology, comparative teaching, paronyms, structures and kinds, likeness, unit, sense, proximity, homonymy, polecimy.

Сведения об авторе: ***Сафарова Зубайда Мирзоджоновна*** – Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрава, преподаватель кафедры методики преподавания иностранных языков. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Курган-Тюбе, ул. Айни, 67. Тел.: **(+992) 905-40-22-62**

Information about the author: ***Safarova Zubaida Mirzodzhonovna*** - Bokhtar State University named after N.Husrav, Lecturer, Department of Foreign Language Teaching Methods. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Kurgan-Tube, ul. Aini, 67. Tel.: **(+992) 905-40-22-62**

УДК: 891.550:82

НОМҲОИ ИФТИХОРӢ ВА ЛАҚАБҲО ДАР «БАДОЕЪ-УЛ-ВАҚОЕЪ»

Носирова О.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Таҳлилу тадқиқи номҳои ифтихорӣ ва ё тахаллусу лақаб аз авохири солҳои 70-уми асри гузашта сарчашма гирифта, то ба ба ҳол идома дорад ва оид ба ин мавзӯъ китобу мақолаҳои фаровоне рӯи чоп омадаанд.

Дар ин маврид олими тоҷик О. Ғафуровро метавон мисол овард. Мазкур дар осораш «Имя и история» (1987), «Шарҳи исму лақабҳо» (1981), «Лев и Кипарис» (1971), «Рассказы об именах» (1968) паҳлуҳои гуногуни бахши номҳои ифтихорию лақабгузориро дар асрҳои миёна ба риштаи тадқиқ кашидааст. Дар бораи таърихи лақабгузорӣ бошад муҳаққиқ Босворт К.Э. дар китобаш «Лақабгузории салотини Ғазнавӣ» (1971) перомуни таърихи лақабгузории даврони ғазнавиён тадқиқоте ба анҷом расонидааст.

Гарчанде як зумра олимону муҳаққиқон мавзуи лақабгузориро ба риштаи тадқиқ кашида бошанд ҳам, то ҳанӯз он дар маҷрои муайяни худ дароварда нашудааст. Ба таври дигар гӯем то кунун лақабҳои қаҳрамон (персонаж)-ҳои ягон китоби динӣ ва адабию бадеӣ ба риштаи таҳқиқ кашида нашудааст.

Дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» корбасти лақабҳо (тахаллус ва ё номҳои ифтихорӣ) чун дигар қабатҳои луғавӣ мавқеи хосро ишғол менамоянд. Таҳлилу тадқиқ ва омӯзиши лақабҳо монанди дигар исмҳои хос кори сахл набуда, таърихи ниҳоят куҳан доранд.

Бештари мардум лақабро танҳо мафҳуме медонанд, ки барои симои нозеб, хислати нохуб ва рафтору кирдори бад доштани инсон ба он нисбат дода ва ба ин васила онро мавриди мазоҳу тамасхур қарор медиҳанд, аммо дар асл ин тавр нест. Лақаб ҳамчун номи иловагӣ дар баробари мавҷуд будани хислатҳои манфӣ, инчунин бояд ба хислат, рафтор, ҳунар, куният ва монанди инҳо барин афъоли ҳамида ба кас гузошта шавад ва онро ҳеҷ гоҳ набояд воситаи тамасхуру мазоҳи инсон баҳо бидиҳем.“Фарҳанги забони тоҷикӣ” вожаи лақабро «…Номи иловагие, ки ба кас аз рӯйи сифати нек ё бад, ё аз рӯйи ягон кораш дода мешавад; унвон…» маънидод менамояд, ки ин гуфтаҳои болоро возеҳ месозад [8, с.25].

Дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” лақабҳо ба қабати исмҳои хос шомил гардида, аслан ба фонди вожаҳои маъмулии забон мутааллиқ мебошанд. Олим ва муҳаққиқи тоҷик Р. Шоев дар тадқиқоташ лақабҳоро аз нигоҳи истеъмол ва бароиш ба ду қисмати асосӣ тасниф намудааст [5, с.46]. Пас аз гуфтаҳои эшон хулоса намудан мумкин аст, ки гурӯҳи аввали лақабҳо таърихи тӯлонитаре доштааст, зеро маълум аст, ки пайдо шудани санъати лақабгузории ифтихорӣ, ки ҳамчун расм ва анъаноти давлатӣ дар замони салтанати Аморати Бухоро бесабаб нест. Дар китоб лақабҳои Калимуллоҳ, Фиръавн, Масеҳ, Рӯҳуллоҳ, Халил, Шайтон, ба қайд гирифта шудааст.

Мувофиқи ахбори қиссаҳои китоб ва маълумоти сарчашмаҳо бобати ба лақабҳо соҳиб гардидани қаҳрамонҳо (персонажҳо)-и китоб маълумотҳои ҷолибу саҳеҳро пайдо намудем ва лозим донистем, ки чанде аз онҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор бидиҳем.

Халил [Khalil] барои вожаи «Халил» [Khalil] умдатан ду маъно вуҷуд дорад. Якум ин, ки Халил [Khalil] аз решаи «хиллат» ба маънои «дӯстӣ» аст, яъне Худованд Иброҳими Халилро дӯсти худ қарор дод. Назари дувум ин, ки «Халил» [Khalil] аз решаи «хиллат» ба маънои «ниёз» ва «эҳтиёҷ» аст, ба он хотир, ки Иброҳим боварӣ дошт, ки дар ҳамаи чиз бидуни истисноӣ ниёзманди Худованд аст. Вале мо фикр мекунем, решаи ин вожа ин нест. Бархе забоншиносон бар ин назаранд, ки вожаи «Халил» аз решаи «тахаллил» гирифта шуда, ба маънои «омехтагӣ» ва «яке шудан» аст. Агар Халил [Khalil] аз решаи «халат» ба маънои ҳоҷат бошад, мо Худоро метавонем Халили Иброҳим биномем. Вале Иброҳимро наметавонем «Халилуллоҳ» бигӯем. Худоро ба хотири он ки ниёзмандиҳои Иброҳимро мебароварад, метавон халили Иброҳим номид, вале Иброҳимро чӣ? Зоҳиран ин аст, ки «халлат» ба маънои «омехтагӣ» аст [10].

Вожаи «Халил» [Khalil] ба маъноҳои «ҳабиб», «дӯст», «рафиқ», «валӣ», «ёвар»,«маҳбуб» ва «ёр» меояд. Содиқ дар дӯстӣ, холис дар дӯстӣ, марди дарвеши муфлис. Халил номи шаҳрест, ки то Байтулмуқаддас якрӯза роҳ аст.Қабри ҳазрати Халилурраҳмон, Исҳоқ, Яъқуб, Юсуф дар ин шаҳр дар манораи азиме қарор дорад.Номи аслии ин шаҳр «Ҳабрун» буда, болои манора дар ҳозир биное аст, ки гирдогирди он тур кашидаанд. Шакли ҷамъи «Халил» «Ахлоё» ва «Ахлоъ» аст. Як қисми шаҳри кашмири Покистон бо номи Халилобод машҳур аст, ки дар 15 километраи Кашмир ҷойгир аст [10].

Намруд хонамаш, ки барафрӯхт оташе,
*Баҳри **Халил** хур зи шафақ то ба фарқадон [6, с.681]*

Абулаҳаб [Abōlahab]: Кунияи яке аз амакҳои Пайғамбар(с), ки номаш Абдулуззо буда аст.

Абӯлаҳаб [Abōlahab]-номи ӯ Абдулизза ибни Абдулмуталиб ибни Ҳошим аз қабилаи “Қурайш” ба шумор меравад. Кунияи аслии у Абуутаба аст. Бархе фарзанде ба номи Лаҳаб барои ӯ баршумурда ва аз ин лиҳоз номи уро Абӯлаҳаб медонанд. Вожаи «лаҳаб» ба маънои «шуълаҳои оташ», «баландии оташ» ва «шуълаҳои оташи бедуд» омадааст. Бархе гуфтаанд, чун ҷойгоҳи он дузах аст, Худованд ба он кунияи “Абӯлаҳаб” дод [1, с.87].

Дар «Ғиёс-ул-луғот» Булаҳаб амми расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва олиҳи ва саллама ва номи ӯ Абдулъуззо буд. Ба воситаи адоват ва душмании ӯ ба он ҳазрат нафрин бар ӯ воқеъ шуда, лиҳозо Бӯлаҳаб номаш карданд (аз «Латоиф») ва Мавлоно Юсуф ибни Монеъ дар шарҳи «Нисоб» навишта, ки чун рӯи ӯ тобон буд мисли шуъла, лиҳозо Бӯлаҳаб куният ёфт [6, с.130].

Модарзани ҳасуду бародарзани мусир (р),
*Ё рабб, кунанд ҳашр қиёмат ба **Булаҳаб** [11, с.634].*

Фиръавн [Fir`avn]: исми ҷинс ва лақаби подшоҳони Мисри қадим мебошад. Дар таърих се тан маъруфанд: Фиръавни замони ҳазрати Юсуф(а), Фиръавне ки дар замони таваллуди ҳазрати Мусо (а) мезиста аст, Фиръавни замони хуруҷи ҳазрати Мусо (а). Фиръавнро дар Аврупо Карол, дар Руссия Книяз, дар давлати Сомониён Амир ва дар Миср шохро Фиръавн мегуфтанд. Ба қавле «Фиръавн» номи подшоҳе буд дар замони Мусо (а). Аммо ба ақидаи бархе исломшиносон Фиръавн лақаби ҳар подшоҳе, ки аз қадим дар Миср ҳукумат мекарданд. Чуноне, ки Қайсар лақаби подшоҳони Рум, Касай лақаби подшоҳони Форс буд. Номи Фиръавн дар замони Исо Волид ибни Мусъаб ибни Зиён буд ва асолати форсӣ дошту аз сарзамини Астахур буд [11].

Фиръавн [Fir`avn] лақаби подшоҳони Мисри бостон буда, Фиръавни Мусо (а) аз ҷумлаи фиръавнҳо мебошад ва таърихнигорон аз ӯ ба номи Рамсиси Дуввум ёд мекунанд. Достони Мусо (а) ва Фиръавн аз ҳама достонҳои дигар дар китоб бештар ёд шудааст. Вожаи Фиръавн [Fir`avn] лақабе аст, ки дар давраи мутааххир барои ном бурдан аз фармонравоёни силсилаи Мисри бостон ба кор меравад.Ҳарчанд аз назари таърих Фиръавн [Fir`avn] дар замони подшоҳиаш ба ин ном мулаққаб шудааст. Вожаи «Фиръавн» [Fir`avn] ба маънои «мудир», «раис», «сардор», «артиш» ва «фармонравоёни кулли Миср» маънидод мешавад.Бархе забоншиносони дигар вожаи «Фиръавн» [Fir`avn]-ро аз решаи қибтии «пиро» ба маънои «хонаи бузург» медонанд. Ишорае ба ин воқеат, ки фиръавниҳо худро паноҳгоҳи мардум медонистанд ва барои худ коххои бузурги подшоҳӣ доштанд.Нахустин шахсе, ки дар торихи Мисри Бостон бо номи Фиръавн [Fir`avn] машҳур аст,шахсе аст ба номи подшоҳи Ақраб, ки номи аслии он мушаххас нест вале аз нақше, ки аз у рӯи як санг вуҷуд дорад,ақрабе (каждуме) рӯ ба рӯи сурати ӯ дида мешавад ва ба ин далел уро ба ин далел мехонанд.

Фиръавн исми ғайри арабӣ аст, ки ба маънои «густохӣ» ва «гарданкашӣ» меояд. Бархеи забоншиносон мегӯянд, мумкин аст, ки ӯ аз вожаи «фориғ» гирифта, ба маънои «қатл», «интиқол» ва «ғорат» ё аз решаи «фарғ» ба маънои «ҳарҷ» ва «марҷ»аст. Вожаи Фиръавн 76 маротиба дар китоб зикр шудааст. Донишмандони Юнон эҳтимолан вожаи «Фиръавн»-ро вожаи суриёнии арабишуда медонанд [7, с.364].

Фиръавнро *ҷабин чи шуд аз латмаи калим,*
Рӯйи фалак зи панҷаи хуршед шуд чунон [6, с.681].

Ҳангоми тадқиқ мо лақаб ё кунияи Масеҳро дарёфтем, ки инак ба таҳлили он мепардозем.

Масеҳ [Maseh]:исми хос, номи ҳазрати Исо (а) аст.Дар бораи исми «Масеҳ» [Maseh] ихтилофи назар аст, бархе онро аз решаи «масаҳа» ба маънои «пок кардан» медонанд. Агар ин дуруст аст, пас вожаи «масеҳ» мансуби забони арабӣ буда, ба маънои «пок кунандаи гуноҳ» аст.Аммо бархеи дигар онро ғайри арабӣ медонанд ва аз решаи «мошёх» ба маънои «наҷотдиҳанда» ва бархеи дигар суриёнӣ медонанд.

Масеҳо [Masehā], Масеҳ [Maseh] ё Мошиҳо [Māšihā] ба маънои (масҳшуда) аст. Тарҷумаи луғати ибрии «масеҳ» дар юнонӣ «каристус» аст, ки лақаби мавриди қабули Исо (а) дар байни масеҳиён аст.

Масеҳ [Maseh] ба ибрӣ (מָשִׁיחַ) «Мошё», оромӣ «משיחא», юнонӣ «Μεσσίας», арабӣ «المسيح», лотинӣ «Messias» ба маънои «масҳшуда» аст. Дар ибрӣ «Масеҳ» маъмулан ба унвони «Малик Мошиё» (מלך המשיח) шинохта мешавад, ки ба маънои луғавии «подшоҳи масҳшуда» аст. Дар нусхаи юнонии «Аҳди атиқ» 39 маротиба истифодаи луғати ибрии «Масеҳ» (מָשִׁיחַ) ба луғати юнонии «кристиус» (Χριστός) тарҷума шудааст [5, с.387].

Масеҳ [Maseh] лақаби Исо дар ибрӣ аст. Ин луғат ҳам тавассути аъроби масеҳӣ ба сути «яшуъул масеҳ» ва тавассути аъроби мусалмон ва тамоми мусалмонон ба сурати «Исои масеҳ» мавриди истифода қарор мегирад.Масеҳ 13 маротиба дар китоб зикр шудааст, ки ба маънои «наҷотдиҳанда» аст [11].

Номшиноси дигар Я.Ш. Самарқандӣ дар китоби худ “Фарҳанги номвожаҳои форсии тоҷикӣ” Масеҳро ҳамчун исми мардона ба маънои соҳиби тахту тоҷ (подшоҳ); касе, ки ба пешониаш равғани муқаддас чиллик кашида шудааст; ҳидояткардаи Худо; дӯст ва сайругашткунанда; лақаби Исо (а), зеро ки он ҳазрат дӯсти Ҳақ буданд, боиси тақарруд аксар ба сайру гашт мебаромаданд [7, с.156]. Аз таҳлилҳо ва шарҳи донишмандони номшинос ва луғатшиносону қомусдонон бармеояд, ки Масеҳ аз вожаи Масҳ (даст молидан, масҳ кашидан ба гардан ҳангоми таҳорат) сохта шудааст, ки он мансуби забони арабӣ мебошад. Ин гуфтаҳоро андешаҳои номшиноси тоҷик Я.Ш. Самарқандӣ возеҳ месозад: “Масеҳ... касе, ки ба пешониаш равғани муқаддас чиллик кашида шудааст” [7, с.156].

Муҳаққиқ Аҳмад Дидот дар китоби худ «Библия дар бораи Муҳаммад чӣ мегӯяд?» менависад: «Вожаи «Масеҳ» аз вожаи арабӣ ва забони қадимаи ибрӣ «масаҳа» гирифта шуда, маънояш масҳ кардан, молидан мебошад. Маънои динии ин вожа «шахсе, ки бо равғани муқаддас масҳ ё молида шудааст, мебошад. Маросими рутба додан ба коҳинон ва ё ба тахт нишастани подшоҳон бо молидан ва ё масҳ кардани равғани муқаддас ба бадани онҳо сурат мегирифтааст. Вожаи Христос, ки вожаи юнонии қадим аст ва Масеҳ тарҷима мешавад, маънои Худоро надорад. Ҳатто Курушро дар Библия Христос номидаанд» (Библия дар бораи Муҳаммад чӣ мегӯяд? С 13) Ӯ дар ҷои дигар менависад: «Вожаи«Христос», ки ҳамчун Масеҳ (Мессия) тарҷума мешавад, ин ном нест, ин унвон (рутба) аст. Исо дар Билиля бо номаш не, балки бо унвони Масеҳ ки номи Масеҳ Исо ҳаст, номи модари ӯ Марям аст ва падари эҳтимолии ӯ Юсуфи Наҷҷор ҳаст ва дар замони подшоҳии Ирод таваллуд шудааст, вуҷуд надорад» [4, с.27].

Муаррихин мегӯянд, ки сабаби дигаре, ки Исо лақаби “Масеҳ” [Maseh]-ро гирифт, ин аст, ки ӯ ба иборaи “кун” (бош) ба вуҷуд омад. Яъне Худованд фармуд: “мавҷуд шав” Исо (а) ба вуҷуд

Дар забони ибрӣ ба ӯ Яшуъ мегӯянд, ки ба маънои «наҷотбахш» аст ва номи ӯ дар Инҷил Ясуъ аст. Вожаи «Масеҳ» чунон чи муфассирон гуфтаанд, бинобар эҳтимоли бештар ба

маънои «муқарраб» ё «муборак» (хуҷаста) ё «малак» (фариштa) аст. “Ғиёс-ул-луғот” дар бораи Масеҳ менависад: “Масеҳ дӯст ва бисёр паймоишкунандаи замин; ба муносибати ин ду маънӣ лақаби Исо алайҳиссалом, зеро ки он ҳазрат дӯсти ҳақ буданд ва аз боиси таҷарруд аксар ба сайру гашт мебуданд; ва ба маънии дуруғгӯ; ва ба маънии он ки як чашму як абру надошта бошад;ба муносибати ин ду маънӣ лақаби Даҷҷол низ аст; ва баъзе гуфтаанд, ки лақаби Даҷҷол Миссеҳ аст бар вазни сиккин; ва “Масеҳ” бар вазни саҳеҳ лақаби Исо; ва масеҳ ба маънии пораи нуқраву зари бесикка, ки сиккааш фарсуда шуда бошад [9, с.260]

Ин ки дар густураи фарҳанги исломӣ аз ӯ ағлаб бо номи "Масеҳ" ёд мешавад, ба ҳеҷ ваҷҳ ба маънои "ноҷӣ (наҷотдиҳанда)", яъне ончӣ дар суннати масеҳӣ аз он манзури назар аст, намебошад. Дар масеҳият вожаи "масеҳ"-ро ки бо англисӣ "Massias" гуфта мешавад, ба маънои "наҷотдиҳанда" медонанд аммо дар Ислом "Масеҳ" танҳо кунятест ба манзури бузургдошту гиромидошти ҳазрати Исо писари Марям. Масеҳ даст молидан ва ҷимоъ кардан ва массоҳ бисёр паймоишкунандаи замин аст [4, с.260].

Лақаби “Масеҳ” бо мафҳуми “масеҳо” низ истифода шудааст. “Масеҳо лақаби ҳазрати Пас зиёдати алиф тасарруфи форсиён бошад (аз «Баҳори Аҷам»), ва дар «Рисолаи муарробот» навишта, ки Масеҳо муарраби Машеҳост, ки (ба шин ва ҳои муъҷама бошад) ба маънии муборак, дар забони сурёнӣ [9, с.258].

*Такмид ба **Масеҳ** кунад баҳри паҳлуяш,*
Духна зи анҷум ораду аз субҳ тайласон [11, с. 681].

Лақаби дигаре, ки зимни тадқиқ ошгор гардид, ин Иблис аст.

Иблис [Iblis]-бархе аз луғатшиносон вожаи «Иблис» [Iblis]-ро вожаи арабӣ гуфта, ки аз решаи «бараса» иштиқоқ шуда аст. Ин вожа дар луғат ба маънои «яъс», «дармондагӣ» «тарс», «пушаймонӣ» ва «ҳайрат» омада ва иблис аз ин ҷиҳат ба ин ном хонда шуда, ки аз хайр ва раҳмати Худованд пушаймону маъюс гардидааст.Дар истилоҳ вожаи «Иблис» [Iblis] номи хос ва мавҷуди зиндае аст бо шуур ва ирода.Номи аслии Иблис [Iblis] «Ҳорис» буд, ки бино бар ибодати тулонӣ «Азозил» (азизи Худо) номаш ниҳоданд.Ӯ пас аз инкори саҷда «Иблис» ва пас аз рондан «Шайтон» номида шуд [1, с. 876].

Яке аз маънои Шайтон «Иблис» [Iblis] аст. Бархе аз донишмандони мусалмон ин вожаро муштақ аз вожаи «баласа» ба маънои «навмед ва маъюс» мегӯянд. Ба ин монанд, ки Худованд Иблисро аз ҳамаи некиҳо маъюс гардонид,аммо луғатшиносони араб, чун Замаҳшарӣ ва Ибни Манзур гуфтаанд, ки «Иблис» [Iblis] вожаи аҷамӣ аст. Муҳақиқони араб муътақиданд, ки ин вожа, вожаи юнонии «диёплус» аст. Дар китоби Таврот вожаи «диёплус» вожаи ибрӣ ба маънои шайтон аст. Аммо дар Тавроти аҳди ҷадид вожаи Иблис ба маънои «аз пеш душман ва рақиб дорад» ва ба маънои «саркардаи соҳиёни шарр» ба кор меравад, ки мутобиқи ҳамон маъно аст [10].

Иблис [Iblis] сиғаи муфрад (танҳо) буда, шакли ҷамъаш «аболис» аст. Дар бораи оне, ки вожаи «иблис» арабӣ ё аҷамӣ аст, ихтилофи назар вуҷуд дорад. Бархе онро аз вожаи юнонии «Диёблус» ба маънои «суханчинӣ» медонанд. Лақабҳои Абумурра, Абуқурра, Абукардус, Абулабинӣ, Гоил, Абулҳасбон, Абухалоқ ва Абудухона мансуби Иблисанд [1, с.876].

Луғатшиносони мусалмон аз ду ҷиҳат ба ин вожа пардохтаанд: бархе барои он решаи ибрӣ фарз карда, ва гуфтаанд, ки «иблис» аз решаи «баласа» муштақ аст. Боби «афъол» ин вожа «иблис», «яблис» ва «иблос» аст. Асосан ба маънои «навмед шудан» ва гоҳ «навмед кардан» аст. Ин маънӣ панҷ маротиба дар Қуръон омадааст. «Иблис» бар вазни «афъил» аз «ал-аблос» яъне «навмед шудан аз хайр», «пушаймонӣ» ва маънои дигари «аблос» «сукут» аст ва «маблис» ба маънои «мард» аст [10].

Иблис [Iblis] аз вожаи юнонии «диёблис» луғавиёни араб онро аз решаи «иблос» ба маънои навмед кардан ва ё вожаи аҷнабии «шарманда» маънидод кардаанд. Шакли ҷамъи ин вожа «аболис» ё «аболисат» аст.

Дар “Ғиёс-ул-луғот” вожаи “Иблис” ба маънои “ноумед аз раҳмат” ва номи шайтон омадааст [6, с.1 8].

Дар “Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ” бошад ба ӯ маънои “Одами ҳилагар” ва “бадтинат”-ро унвон доштаанд [8, с.532].

А Д А Б И Ё Т

1. Ал-маъони Қуръон вал эъроб; таълифи Абӯисҳоқи Иброҳим. - 1342ҳ./1923. - 734 с.
2. Ғиёсуддин М. Ғиёсуллуғот, Ҷ.1. -Душанбе: Адиб, 1988. -416 с.
3. Аҳмади Дитот. Библя дар бораи Муҳаммад чӣ мегӯяд? - Душанбе, 2013. - 28 с.
4. Ғиёсуддин М. Ғиёсуллуғот. Ҷ.2. - Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
5. Додалишоев, Дж. «Худуд-ул-олам» и судьба некоторых слов / Дж. Додалишоев // Голос Востока.–1986. - №10. - С.119-134.
6. Зайниддин Маҳмуди Восифӣ. Бадоеъ-ул-вақоеъ. - Д:.Сарредаксияи илмии энсиклопедияи милли тоҷик, 2014. – 734 с.
7. Самарқандӣ Я.Ш. Фарҳанги номвожаҳои форсии тоҷикӣ. - Душанбе: Эр-граф, 2010. - 392 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Душанбе, 2010. - 1095 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. - М., 1969. – 951 с .
10. [Захираи электронӣ] www. dictionary.abadis.ir (санаи истифодабарӣ 20.02.18)
11. [Захираи электронӣ] www. wikipedia.org (санаи истифодабарӣ 20.02.18)

НОМҲОИ ИФТИХОРӢ ВА ЛАҚАБҲО ДАР «БАДОЕЪ -УЛ-ВАҚОЕЪ»

Мақола дарбаргирандаи масъалаҳои таҳлили забоншиносии номҳои ифтихорӣ ва лақаб «Бадоеъ-ул-вақоеъ» буда, муаллиф дар асоси сарчашмаҳои мӯътамади таърихӣ ва луғату қомусҳо асарро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст. Инчунин муаллиф зимни ин таҳлил қабати номҳои ифтихории асарро тасниф намуда, ба ҳар қабати таснифнамудааш дар асоси ахбори сарчашмаҳои солим ва арқоми саҳеҳи таърихӣ маълумотҳои алоҳидаи комил додааст. Дар мақолаи мазкур оид ба моҳият, мазмун ва ташаккули тахаллус, лақаб ва номҳои ифтихорӣ, ки як бахши ономастика ба ҳисоб меравад, мавриди таҳлил қарор додааст. Дар бораи ономастика худ ҳамчун як бахши мустақили илми забоншиносӣ мулоҳиза ронда шудааст. Муаллиф дар мақола ба таҳлилу баррасии ташаккули тахаллус, лақаб ва номҳои ифтихорӣ аз нигоҳи луғавӣ-маъноӣ пардохта, густариши ин бахши илми ономастикаро аз ибтидои омӯзиш то шароити кунунӣ шарҳ додааст. Инчунин ӯ ташаккули тахаллус, лақаб ва номҳои ифтихории китобро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода, густариши онҳоро дар давраҳои гуногуни рушди забоншиносӣ қиёс намуда, бобати таърихи тавлид, сохт ва маънои онҳо дар асоси сарчашмаҳои муътамади илмӣ сухан рондааст. Инчунин муаллиф қайд карааст, ки ҷойгоҳи ташаккули тахаллус, лақаб ва номҳои ифтихорӣ дар илми ономастикаи тоҷик намоён ва феълан ақсоми муайяни онро ташкил мекунанд ва қисми ағлаби онҳо мағз андар мағзи забони тоҷикӣ дохил шудаанд.

Калидвожаҳо: Масеҳ, Амин, Шайтон, Иблис, Набӣ, Фиръавн, таҳлилу баррасӣ, китоб ва тадқиқот.

ПОЧЕТНЫЕ ИМЕНА И ПСЕВДОНИМЫ В «БАДАИ-АЛ-ВАКАИ»

Статья посвящена лингвистическому анализу почетных имён и псевдонимов в “Бадаи-ал-Вакаи ”, где автор исследует произведение на материале подлинных исторических источников, словарей и энциклопедий. Автор, также анализируя состав почетных имен, на основании достоверных источников и исторических фактов даёт подробное описание каждого пласта слов. В данной статье даётся характеристика и аназируется сущность, содержание и формирование прозвищ, псевдонимов и почётных имен, которые являются частью ономастики. Кроме того, ономастика исследуется как самостоятельный раздел линвистической науки. Автор, подвергая анализу формирование прозвищ, псевдонимов и почётных имён с лексико-семантической точки зрения, комментирует процесс развития ономастики начиная с истоков её появления до настоящего времени. Кроме того, при исследовании процесса формирования прозвищ, псевдонимов и почётных имён, их развитие сопоставлено с разными периодами развития языкознания, и на основании подлинных источников определена этимология их происхождения, структура и семантика. Автор также отмечает, что в таджикской ономастике отводится значительное место формированию прозвищ, псевдонимов и почётных имён, и в настоящее время, огромная часть этих имен вошла в состав таджикского языка.

Ключевые слова: Христос, Амин, Дьявол, Иблис,Наби(истец), Фараон, анализ и рассмотрение, книга и исследование.

HONORARY NAMES AND XEALOES IN «BADOE-UL-VAKOE»

The article is devoted to linguistic analysis of honorable names and pseudonyms in Badai-al Wakai, where the author studies the work on the material of original historical sources, dictionaries and encyclopedias. The author, also analyzing the composition of honorary names, on the basis of reliable sources and historical facts gives a detailed description of each plast. This article describes and characterizes the essence, content and formation of nicknames, pseudonyms and honorary names that are part of onomastics. In addition, onomastics is explored as an independent branch of linguistic science. The author, analyzing the formation of nicknames, pseudonyms and honorable names from a lexical and semantic point of view, comments on the process of onomastics development from the sources of its appearance to the present day. In addition, when studying the formation of nicknames, pseudonyms and honorary names, their development is compared with different periods of development of linguistics, and on the basis of authentic sources, the etymology of their origin, structure and semantics is determined. The author also notes that in Tajik onomastics there is a significant place for the formation of nicknames, pseudonyms and honorary names, and now, a large part of these names have become part of the Tajik language.

Key words: Christ, Amin, Devil, Iblis, Nabi (plaintiff), Pharaoh, analysis and examination, book and research.

Сведения об автора: ***Носирова Оламби*** **-** Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, аспирант кафедры таджикского языка и методики его преподавания. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул Сафарова 16. E-mail: **nosirova 1986@list.ru.** Тел.: **(+992) 985-15-11-77**

Information about the author: ***Nosirova Olambi*** - Kulyab State University named after A. Rudaki, graduate student of the Tajik language department and methods of teaching. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, Safarov Street 16. E-mail: **nosirova 1986@list.ru.** Tel.: **(+992) 985-15-11-77**

УДК: 491.550:42:372.881.116.11 (5753)

КОГНИТИВНОЕ ПРОСТРАНТСТВО КОНЦЕПТА «ГОСТЕПРИИМСТВО» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Валиева З.А.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Как известно, исламская религия придает большое значение гостеприимству. Гость в Исламе – дорогой и уважаемый человек, и как ему не быть дорогим, если в хадисе Пророка Мухаммеда (да благословит его Всевышний и приветствует) сказано: «Гость является проводником в райские сады». Кроме того, есть следующее высказывание Пророка Мухаммеда:

«(1) Угощайте других [будьте гостеприимны; всегда старайтесь сделать другому приятно, особенно когда это касается яств и угощений, и будьте при этом искренни и бескорыстны пред Богом] и (2) пусть слова ваши будут прекрасны [в своей речи как можно чаще используйте позитивные, красивые и приятные на слух слова, причем неважно, говорите ли вы с собою, про себя или с кем-то]» [8, с.15].

В Исламе положение гостя настолько высоко, что мусульмане воспринимают его как небесный дар. Ещё в старину у восточных народов, в том числе и среди таджиков, гостеприимство было жизненным правилом и нравственным законом.

В рамках данной статьи нами исследуется когнитивное пространство концепта «гостеприимство» с использованием семантического анализа, с помощью которого были выявлены характерные денотативные, сигнификативные и коннотативные различия в таджикском и английском языках.

Семантический анализ позволил выявить общие признаки концепта «гостеприимство» в таджикском и английском языках, а именно: доброго и радушного отношения к гостям. В процессе проведения анализа были выявлены сходные и синонимичные группы.

Следует отметить, что значение «гостеприимство» входит в один семантический ряд с группой значений *радушный и тёплый приём, оказание почёта и уважения, проявление щедрости и доброжелательности к пришедшему гостю*.

В таджикском языке характерной особенностью структуры данного концепта является наличие большого количества производных слов и словосочетаний, связанных с приветствием гостей и ритуалами гостеприимства. Например, пришедшего гостя таджики встречают фразами: «*биёед-биёед!»,* «*Хуш омадед*!», «*нури дида, тоҷи сар», «Ҳар қадам мондед, болои чашм!».* Приглашение занять почетное место в гостиной в таджикском языке выражается фразами*: «марҳамат кунед», «аз боло гузаред», «ба кӯрпача нишинед»,* которые буквально означают «проходите, садитесь выше, садитесь на почётное место». После чтения молитвы у таджиков обычно говорят: - *«Омин. Қадам расид, бало нарасад!»* и призывают к дастархану: *«гиред-гиред», «ба дастархон нигоҳ кунед», «як пиёла чой гиред», «насиба кунед», «даҳонатонро ширин кунед», «аз таом гиред*», «*нӯши ҷон кунед», «ош шавад*», *«канӣ, марҳамат!", "чашида бинед*». Наример: тадж.: *Ба дастархон фотеҳа хонда шуд* [2, с.86]; русск.: За дастарханом была прочитана молитва.

У таджиков также принято ставить на дастархан угощения, которые приносят сами гости, и говорят *«гиред, аз шумо буд, аз мо шуд»,* т.е. угощайтесь «было вашим, стало нашим». Это выражение не имеет аналогов в английском языке.

В англоязычных странах не принято приходить в гости без предупреждения или просто заходить на чашку (пиалу) чая, как в Таджикистане. Тем не менее, англичане тоже считаются гостеприимными и любят принимать гостей. Они так же, как таджики, встречаются с друзьями и родственниками, отмечают торжественные события у себя дома.

В английских фразах "*Make yourself at home!","Feel at home!"* (чувствуйте себя как дома), ключевым компонентом является концепт *home*, символизирующий для англичанина "родной дом" во всех смыслах. Званый вечер в доме англичане называют "at home", и используют выражение to give "at home" (устроить званый вечер дома). Важный для английского языкового сознания концепт "home" символизирует личное пространство. Англичане ведут достаточно уединенный образ жизни в кругу своего семейства, поэтому приём гостей у себя в доме имеет для них большое значение. Ещё они говорят: «*My house is my castle*», т.е. «Мой дом - моя крепость» и своих гостей приглашают заранее - за две-три недели до запланированного мероприятия [6, с.45].

В концепте «гостеприимство» таджикского и английского языков реализация мысли в устной речи осуществляется следующими путями:

1) с помощью отдельных слов, таких как: *меҳмон* – guest (гость), *меҳмонхона* – a sitting-room (гостиная), зиёфат – treats (угощение), *тӯҳфа, ҳадя, инъом, дастовез* – present (подарок), *таом, хӯрок* – meal (еда), *хӯришҳо* - salads (салаты), *нӯшокӣ/ шарбатҳо* – beverage/juice (напитки/соки), *ширинихо* – sweet/biscuits (сладости), *тар/хушкмеваҳо*- fresh/dry fruit (свежие/сухие фрукты);

2) словосочетаний: *қабули меҳмон* – reception of a guest (приём гостя), *таклифи меҳмон* – invitation of a guest (приглашение гостя), *меҳмондории самимӣ - lavish hospitality* (широкое гостеприимство), *the rites of hospitality* (обычаи гостеприимства), *меҳмонро зиёфат додан – to treat somebody* (угощать к-л);

3) фразеологических единиц: *аз самими (сидқи) дил - to give friendly welcome* (от всей души);

4) предложений: *ҳурмату иззати меҳмонро ба ҷо овардан - the exercise of hospitality* (проявление гостеприимства), *меҳмоннавозӣ накардан - chary of hospitality* (не проявлять гостеприимство) и т.д.

Концепт «гостеприимство» является многоплановой структурой, конструирующей такие когнитивные модели в сознании человека, как семантические поля, фреймы и сценарии. В пределах данной статьи концепт «гостеприимство» представлен во фреймовой модели «гостеприимный человек». Это позволило выявить сходные адъективные признаки значения в таджикском языке, а именно: одами *меҳмондӯст ва меҳмоннавоз* - приветливый и гостеприимный (хлебосольный) человек и т.д.

Национальное гостеприимство также проявляется в организации угощений в честь приглашенного или пришедшего гостя. В Таджикистане люди очень гостеприимны, они всегда сажают гостя на лучшее место, а если приглашают гостей, то в их сознании столы обязательно должны "ломиться" от всяких вкусных блюд. Угощение - это один из важнейших факторов, выражающих добродушное отношение к гостю и проявление гостеприимства.

Специфика таджикского гостеприимства прекрасно отображена в художественных произведениях таджикской классической и современной литературы. Например: *Онҳо ба хонаи калон дастурхонҳо, лаълиҳои пур аз ширавор, мева ва ғайра медаровардand, лаълӣ-лаълӣ чойникҳои чой даровардa мешуд* [2, с.303]; русск.: Они в большую комнату заносили дастарханы, приносили подносы полные сладостей, фруктов и прочее, заносили множество подносов с чайниками чая.

Кроме того таджикское гостеприимство-это культура быта, определяющая взаимоотношения людей в обществе, это также нормы и правила поведения, принятые в этом обществе. Например:

тадж.*: Падарам мегуфт:- Мо соктарегиҳо, дидем, ки аҳвол бад аст ва аз пеши ҳамин қадар неъмати фаровон ба шаҳр гурусна хоҳем баргашт, фурсатро аз даст надода, зуд-зуд ба таомхӯрӣ даромадем, ҳарчӣ бошад, хо ҷагон ба иқтизои калонӣ ё барои исботи оне, ки дар таомхӯрӣ чӣ қадар «**гиред-гиред**» карда бошанд, дар фотиҳахонӣ ҳамон қадар **«аз шумо-аз шумо»**-ро бисёр кардаанд. Мо дар ин муддат шиками худро сер карда гирифтем* [2, с.300].

русск.: - Отец говорил: - Мы, соктарейцы, видя, что положение плохое, и миную изобилие, можем вернуться в город голодными, не упуская возможности, быстро приступили к приёму пищи, тем временем, почтенные гости, из – за величия, либо в доказательство того, что во время приёма пищи им, сколько говорили «берите-берите», во время чтения молитвы они столько же говорили «ваше-ваше». Мы за этот период насытили свои животы.

Английское слово **“Welcome!”** означает «*Добро пожаловать*!» *«Милости просим!»,* и символизирует приветствие, добрый тёплый приём. Например: - *For I, who hold sage Homer's rule the best, Welcome the coming, speed the going guest*.- Для меня, который считает правила мудреца Гомера самыми лучшими, приветствую приход и скорость идущего гостя.

Само слово **“Welcome!”** можно классифицировать следующим образом:

1. отношение к гостям, поведение гостей, хозяев:

to give smb. a warm welcome - оказать кому-л. тёплый приём;

I've often heard that you'd *give me a warm welcome* if ever we meet again –

Я часто слышал о том, что вы окажите мне тёплый приём, если мы когда- либо встретимся снова.

rousing welcome - восторженный, тёплый приём;

We gave them a rousing welcome - Мы оказали им тёплый приём.

welcoming smile – приветливая улыбка;

There was a hearty *welcoming smile* on his face. - На его лице была искренняя и приветливая улыбка.

Welcoming speech- приветственная речь - We asked the reporter to prepare the *welcoming speech*.- Мы попросили докладчика подготовить приветственную речь.

2. Концептуализация желанных гостей:

to welcome smb. with open arms – горячо приветствовать кого-л., встречать с распростёртыми объятиями;

The citizens received the Olympic athletes *with open arms*. - Горожане приняли олимпийских спортсменов *с распростёртыми объятиями*.

welcome/invited guest – желанный/званый гость;

We *welcomed* guests to our city. - Мы *радушно приняли* гостей в нашем городе.

I *welcome* you to my office. - Рад вас видеть у себя в офисе.

Welcome to Dushanbe! – Добро пожаловать в Душанбе!

Welcome home! - С возвращением домой!

You are welcome - Пожалуйста, не стоит благодарности, не за что (в ответ на благодарность).

3.1) приветствие 2) гостеприимство, радушный приём;

*to extend a welcome to smb***.** - встретить кого-л., оказать кому-л. приём;

He returned to a hero's *welcome.* - Его встречали как *героя*.

cordial / hearty / warm welcome - тёплый, искренний, радушный приём;

to accord a hearty welcome to smb - оказать радушный приём;

4) нежеланных и незваных гостей:

A constant guest is never welcome. – Частый гость надоедает.

to overstay smb`s welcome - злоупотреблять вашим гостеприимством;

I'll try not to *overstay my welcome but at the moment I need your help* - Я постараюсь не злоупотреблять вашим гостеприимством, но сейчас мне нужна ваша помощь.

to receive a cool welcome - холодно принимать;

The immigrants *received a cool welcome* to their new country **-** Новая страна холодно приняла эмигрантов.

to welcome coolly/chilly - оказать холодный, недоброжелательный приём;

They welcomed us coolly at the party. – Они оказали нам холодный приём на вечеринке.

Несмотря на разницу в использовании лексических средств, стилистических приёмов в сопоставляемых языках, наблюдается общность в выражении отношения англичан к незваным - *unwelcome guest*; нежданным - *unexpected guest*, и назойливым гостям - *intrusive guest.*

Английские пословицы	**Перевод на русский язык**
An unbidden guest knows not where to sit.	Незваный гость, не знает куда присесть.
The best dishes smell when they are three days old.	Мил гость, который гостит не долго.
The first day a guest, the second day a guest, the third day a calamity.	На первый день гость, второй день гость, а на третий день беда.

Вместе с тем, анализируя примеры из английских художественных произведений, мы отметили, что концепт «гостеприимство» во фреймовой модели рисует образ английского гостеприимного хозяина: сдержанного в эмоциях, терпеливого, милостивого. Следует отметить, что англичане не всегда обмениваются рукопожатием, встречая друг друга, они не показывают свои эмоции даже в трагических ситуациях. Некоторые считают, что англичане - холодные, бесчувственные, флегматичные люди. Знаменитая английская сдержанность, стремление скрыть эмоции, сохранить лицо - это следствие строгого воспитания.

В данном случае, образ «гостеприимный человек» представлен качествами, характеризующими особенности гостеприимных хозяев. В таджикской картине мира гостеприимный хозяин ассоциируется с хлебосольным и наряду с этим, в таджикском менталитете закрепился образ радушного, щедрого, почтительного, проявляющего уважение, гостеприимного по отношению к любому человеку, пришедшему в его дом.

Что касается англоязычной картины мира «гостеприимный» значит сдержанный, соблюдающий национальные традиции, толерантный человек который при встрече произносит этикетную фразу "*Glad to meet/to see you*"

(Рады видеть вас). Например: - *English people rarely shake hands except when being introduced to someone for the first time. But despite this, they are very hospitable and friendly*. - Англичане редко пожимают друг другу руки, за исключением, когда представляются кому-то в первый раз. Но, несмотря на это, они очень гостеприимны и дружелюбны.

Поскольку концепт «гостеприимство» представляет собой динамически развивающееся явление, то представляется возможным описать концепт «гостеприимство» в сценарии «приём гостей» с этапами: приём, приветствие, угощение, теплая и дружественная беседа, развлечение гостей, одаривание подарками, традиционное чаепитие, предоставление ночлега и наконец, проводы гостей. В исследуемых языках концепт «гостеприимство» в сценарии выражен в разных видах. Так, для таджикского языка гостеприимство - это, прежде всего, щедрое угощение и душевная беседа, отраженные через базовые концепты: *дастархон паҳн кардан, дастархони пур аз нозу неъмат*, *оростани дастархон, омода сохтани дастархони идона (тӯёна), ба ҷо овардани ҳурмату иззати меҳмонон, зиёфат додан, таклиф намудан ба меҳмонӣ ва тӯю маъракаҳо, сУҳбатҳои самимона оростан, меҳмонро ба рақсу бозӣ даъват намудан* и т.п [7, с.523].

Для англичан приём гостей ассоциируется со светской беседой о погоде, музыке, об искусстве, о театре и кино. А угощение по английски - это званый чай (*to give a tea party*), приглашение на чашку чая (*invitation to a cup of tea*). Один лишь этот факт говорит о многом: в

английском просторечии о человеке черством, невосприимчивом к личной драме других людей, говорят: «*The man with no tea in him*» («Человек, в котором нет чая») [5, с.35].

Таким образом, предложить гостю почетное место, приготовить в честь него вкусную еду, проявить к нему приветливость и радушие, ухаживать за ним все это относится к одной из древних традиций таджикского и английского народов, бережно хранящих в своем национальном мировоззрении чувство уважения по отношению к гостю.

Гостеприимство у таджиков и англичан не ограничивается приготовлением пищи и угощением гостя, оно демонстрирует качества,

характерные для бытия целого этноса - щедрость, гуманность, человеколюбие, отзывчивость, дружелюбие, стратегическое партнёрство, дипломатические отношения, хлебосольство и взаимное дарение.

Бесспорно, вышеназванные особенности бытия в языкознании находятся в аспекте концепта «гостеприимство» и в настоящее время являются очень актуальными в международном сообществе.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Айни Садриддин. Ёддоштхо. (Воспоминания). - Душанбе: Ирфон, 1957. - Ч.I. - 253с.
2. Икрами Джалол. Дочь огня. - Душанбе: Адиб, 2009. - 542 с.
3. Кабуснаме. Синдбаднаме. Сказки. Энциклопедия персидско-таджикской прозы. - Душанбе, 1986. - 480 с.
4. Тагаева С.У. Истории, география и культура Великобритании. Учебное пособие / С.У. Тагаева. – Душанбе: РТСУ, 2017. - 100 с.
5. Калонтаров Я.И. Мудрость трех народов / Я.И.Калонтаров. – Душанбе: Адиб,1989. - С.35.
6. Жабаева С.С. Когнитивный аспект изучения семантики фразеологических единиц со значением «гостеприимство» / С.С. Жабаева // Язык и образование: материалы III Всероссийской научной конференции с международным участием «Язык образования и образование языка». - Великий Новгород: Изд-во НовГУ им. Я. Мудрого, 2003. - С. 55-56.
7. Асими М. Русско-таджикский словарь / М.Асими. - М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
8. [Электронный ресурс]. URL:http://umma.ru›hadisy-o-gostepriimstve/ (дата обращения: 23.06.2018 г.)
9. [Электронный ресурс]. URL:http://dictionary.reference.com/browse/hospitality (дата обращения: 23.06.2018 г.)
10. [Электронный ресурс]. URL: http://lizasenglish.ru/topiki/velikobritaniya/ british-national-character.html (дата обращения: 26.06.2018 г.)

ФАЗОИ КОГНИТИВИИ КОНСЕПТИ «МЕҲМОНДОРӢ» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур фазои когнитивии консепти «меҳмондорӣ»- ро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди тадқиқот қарор додааст. Консепти «меҳмондорӣ» ҳамчун яке аз порчаҳои тасвири забонии олам, мафҳуми мураккаб, серқабата ва ҳувиятдоре мебошад, ки барои фарҳангҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои аҳамияти баланд буда, ҷанбаҳои универсалӣ ва махсуси ташаккул дода шудани фазои иҷтимоиву фарҳангии мавҷудияти инсонро ифода мекунад. Меҳмондӯстӣ ва меҳмоннавозӣ – яке аз чунин хислатҳои махсуси табиати тоҷикон аст, ки бо тамоми паҳноӣ ва пуробурангиаш дар фазои когнитивии мафҳуми «меҳмондорӣ» аён мегардад. Дар мақола аз ҷумла фазои когнитивии мафҳуми «меҳмондорӣ» ба қалам дода шудааст, ки он фазои семантикии тасвири фразеологии оламро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар бар гирифта, мафҳуму тасаввурот, образҳо ва пиндорҳо, стереотипҳои дахлдори инъикоскунандаи ҷаҳонбинии миллӣ, ҳувияти миллиро бо ҳам муттаҳид месозад ва ин нишондиҳандаи фарқият дар байни фарҳанги забонии тоҷикону англисҳо мебошад. Бояд тазаккур дод, ки дар мақола мухтассоти милливу фарҳангии муаррифсозии мафҳуми “меҳмондорӣ” дар таркиби ифодаҳои тоҷикӣ ва англисӣ ошкор гардида тавсиф дода шудааст. Инчунин дар мақола фазои консептуалӣ дар сохтори қолабҳои ҷудокардашудаи когнитивӣ баррасӣ гардида, воҳидҳои фразеологӣ бо маънои “меҳмондорӣ” аз ҷиҳати забониву когнитивӣ ва забониву фарҳангшиносии забонҳои тадқиқшаванда тавсиф дода шудаанд. Хусусияти милливу фарҳангии татбиқшавии мафҳуми «меҳмондорӣ”-ро дар забонҳои тадқиқшаванда мухтассоти характери миллӣ, мушаххасан: муносибати хайрхоҳона, меҳмоннавозӣ, дили кушод муайян мекунад.

Калидвожаҳо: фазои когнитивӣ, консепт, фарҳанги забонӣ, ҷанба, ҳувият, фарҳанги миллӣ, ифода, тасвири олам, меҳмондӯстӣ, забонҳо.

КОГНИТИВНОЕ ПРОСТРАНТСТВО КОНЦЕПТА «ГОСТЕПРИИМСТВО» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Автор в данной статье исследует когнитивное пространство концепта «гостеприимство» в таджикском и английском языках. Концепт «гостеприимство», являясь фрагментом языковой картины мира, представляет собой сложное, многослойное ментальное образование, имеющее высокую значимость для таджикской и английской культур и выражает универсальные и специфические аспекты формирования социокультурной сферы человеческого бытия. Гостеприимство - одна из таких черт таджикского национального характера, которая представлена во всём объёме и многообразии в когнитивном пространстве концепта «гостеприимство». В статье, в частности, описывается когнитивное пространство концепта «гостеприимство», составляющие семантическое пространство фразеологической картины мира в таджикском и английском языках, которое объединяет соответствующие понятия, представления, образы, установки, стереотипы, отражающие национальное мировидение, национальный менталитет, что определяет различия в таджикской и английской лингвокультурах. Следует отметить, что в статье подробно выявляется и описывается национально-культурная специфика представления концепта «гостеприимство» в составе таджикских и английских выражений, эксплицируется концептуальное пространство в структуре выделенных когнитивных моделей, описываются фразеологические единицы со значением «гостеприимство» в лингвокогнитивном и лингвокультурологическом аспектах исследуемых языков. Национально-культурная специфика реализации концепта «гостеприимство» в исследуемых языках обусловлена особенностями национального характера, а именно: доброжелательностью, радушием, душевностью.

Ключевые слова: когнитивное пространство, концепт, лингвокультура, аспект, менталитет, национальная, культура, выражения, картина мира, гостеприимство, языки.

COGNITIVE FIELD OF CONCEPT "HOSPITALITY" IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The author in this article researches the cognitive space of the concept "hospitality" in Tajik and Russian languages. Concept "hospitality" is the fragment of the language picture of the world being the polysyllabic mentality forming which has the high importance for Tajik and English culture. It expresses universal and specific aspects of forming sociocultural sphere of humanity. Hospitality is one of the Tajik and English features which are demonstrated in all diversification in cognitive space of the concept "hospitality". Particularly, the article is described the cognitive space of the concept "hospitality" component semantic field of phrase logical picture of the world in Tajik and English languages which associates an adequate idea, demonstration, configurations, stereotypes express national mentality which define differences in Tajik and English linguocultures. It should be noted that in the article basically shows up and describes the national-cultural specific demonstration of the concept "hospitality" in the composition in the Tajik and English phrases, explication conceptual field in the structure of cognitive models, describing phrase logical idioms with meaning 'hospitality" in lingo cognitive and lingo - cult urological aspects of researching languages. The national cultural specification the realization of the concept "hospitality" based on amicability, cordiality and warmth.

Key words: cognitive field, concept, linguoculture, aspect, mentality, national culture, phrases, picture of the world, hospitality, language.

Сведения об авторе: ***Валиева Замира Абдусаломовна*** – Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка (межфак). **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Турсунзаде, 30. E-mail: **zamira0606@ mail.ru.** Тел.: **(+992) 907-99-76-47**

Information about the author: ***Valieva Zamira Abdusalomovna*** **-** Russian-Tajik (Slavonic) University, candidate of philological sciences, associate professor of the chair of English (interfaculty). **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tursun-zade Str., 30. E-mail: **zamira0606@ mail.ru.** Тел.: **(+992) 907-99-76-47**

УДК: 47+ 61 (575. 3)

СОХТИ ГРАММАТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББӢ ДАР ЗАБОНИ ЛОТИНӢ

Сангова Ҳ.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони лотинӣ дар дунёи муосир айни замон ҳамчун забони истилоҳоти байналмилалӣ ва забони касбии табибон шинохта шудааст.

Истилоҳоти тиббӣ маҷмӯи истилоҳоти анатомӣ, клиникӣ ва фарматсевтиро дар бар мегирад.

Тамоми табибони олам новобаста аз қавму миллат истилоҳоти тиббиро бо забони лотинӣ меомӯзанд. Аз ҷумла, ҳар як узви одам бо ин забон номгузорӣ шуда, донистани он ба ҳамаи мутахассисони ин соҳа ҳатмӣ ва зарурӣ мебошад. Яъне, омӯзиши фанни анатомияи одам бо аз худ кардани номи узвҳои бадан бо забони лотинӣ сурат мегирад.

«Номгӯйи муосири феҳристи байналмилалии анатомӣ «Nomina anatomica", ки соли 1955 дар Париж қабул карда шудааст, на танҳо аз калимаҳои юнонӣ ва лотинӣ иборат аст, балки ба забони лотинӣ навишта шудааст» [1, с.7].

Ҳамчунин, «Соли 1970 дар конгресси анатомҳо, ҳистолог (бофташинос) ва эмбриологҳо дар Ленинград «Феҳристи байналмилалии ҳистологҳо» ба забони лотинӣ қабул карда шуд (Nomina Histologica)» [2, с.15].

Барои дуруст ва ба осонӣ омӯхтани истилоҳоти анатомӣ донистани сохти грамматикии он бисёр муҳим аст. Аслан истилоҳоти анатомӣ бо исм ва сифат навишта шуда, аз як ё якчанд калима ё худ ибора сохта мешаванд. «Исм дар забони лотинӣ аз рӯйи категорияи грамматикӣ дорои се ҷинс (genus masculinum, femininum, neutrum – мардона, занона, миёна), шаш падеж, ки дар истилоҳоти анатомӣ танҳо дутои он истифода мешаванд (Nominativus, Genetivus – Именительный, Родительный) ва панҷ тасриф мебошад» [3, с.17].

Аз ҷиҳати грамматикӣ бошад, исм дар забони лотинӣ ба мисли забони тоҷикӣ дар аввал меояд, дар забонҳои русӣ ва англисӣ баръакс сифат дар ҷойи аввал қарор мегирад. Чунончӣ: - Margo frontalis - Frontal border - Лобный край - Канори пешонагӣ.

Истилоҳоти анатомӣ аз ибораҳои 1, 2 то 5 калимагӣ иборат мешаванд, аммо мумкин истилоҳоти аз ин зиёдтар низ вохӯранд.

Чунончи: истилоҳоти анатомии иборат аз як калима, ки аз исм ё сифат иборат мешаванд, дар падежи Nominativus:

vertebra, ae , f – позвонок – муҳра (Nominativus, исм)

ду калимагӣ: исм - исм , Nominativus- Genetivus–

Именительный – Родительный

Яъне, исми дуюм дар падежи вобастагӣ (Genetiv) омада, муайянкунандаи номувофиқ ҳисобида мешавад.

corpus vertebr**ae** – тело позвонк**а** – пайкар**и** муҳра

Дар забони тоҷикӣ аз сабаби он, ки исм дорои категорияҳои падеж ва ҷинсият, тасриф намебошад, вазифаи падежи родителниро дар ибораҳо бандаки изофии - **и** мебозад.

«Сифат дар забони лотинӣ баъди исм меояд ва ба он аз рӯи падеж, ҷинс ва шумора мувофиқат намуда, муаянкунандаи мувофиқ ҳисобида мешавад» [4, с. 33].

Исм – сифат ; Nominativus – Nominativus

f **f**

arteri**a** intern**a** – внутренная артерия – шарён**и** дохилӣ

Ин қоидаи грамматикӣ хосси забони русӣ низ мебошад, яъне исм дар забони русӣ низ аз рӯйи шумора, ҷинсият ва падеж бо сифат мувофиқат мекунад. Дар забони тоҷикӣ бошад, дар ин ҳолат исм бо сифат ба воситаи бандаки изофии – **и** пайваст мешавад. Ҷинсият дар забони лотинӣ ва русӣ якхела нест, як калима дар забони лотинӣ метавонад ҷинси миёна бошад, аммо дар забони русӣ ҷинси занона, чунончи: caput, itis, n (ҷинси миёна) – голова (ҷ. занона)

се калимагӣ: исм-исм- исм

Nom. – Gen. – Gen.

ligamentum tuberculi costae – связка дуги ребра – пайвандаки камони қабурға

исм- сифат- сифат

Nom – Nom. – Nom.

plica palatina transversa – поперечная небная складка – чини комии арзӣ

Nom.- именительный падеж

Gen. - родительный падеж

Ҳамин гуна истилоҳоти анатомӣ танҳо аз исму сифат иборат буда, дигар ҳиссаҳои нутқ дар сохтани онҳо истифода намешаванд.

Қисмати дигари истилоҳоти тиббӣ аз истилоҳоти клиникӣ иборат мебошад. «Истилоҳоти клиникӣ – ин маҷмӯи истилоҳоти тиббиест, ки ба муолиҷаи беморон муносибати бевосита дорад. Дар забони юнонӣ санъати муолиҷаи беморони бистарӣ kline –ложе – бистар номида мешуд. Истилоҳоти клиникӣ ҳолати патологии нишонаҳои беморӣ, усулҳои пешгирӣ, муоина, ташхис ва муолиҷаи бемориро дар бар мегиранд. Табибон дар амалиёти ҳаррӯза истилоҳоти клиникиро дар муомила бо ҳамкорон ва беморон истифода мебаранд» [4, с. 104].

Истилоҳоти клиникӣ номи бемориҳо, асбобҳои ташхисӣ, номи мутахассисони ин ё он соҳаи тиб ва ғайраҳоро дар бар мегиранд. Аз рӯйи меъёрҳои қабулшуда истилоҳоти клиникӣ дар тиб бо калимаҳои юнонӣ ифода меёбанд ва пешванду пасвандҳое, ки маънои муайян доранд, барои сохтани ин истилоҳот кумак менамоянд. Истилоҳоти клиникӣ калимаҳои пайдоишашон юнонӣ мебошанд ва дар сатҳи байналмилалӣ бо дигар забонҳо тарҷума нашуда, танҳо шарҳ дода мешаванд.

Чунончӣ:

юнонӣ	**англисӣ**	**русӣ**	**тоҷикӣ**
nervosus	nervosis	невроз	невроз
neuritis	neuritis	неврит	неврит
nephroma	nephroma	нефрома	нефрома

Ин гуна калимаҳо бо забони юнонӣ дода мешаванд. Чунончӣ: gastro- (юнонӣ) – меъда; пасванди –itis маънои илтиҳобро ифода менамояд: gastritis - илтиҳоби меъда; ё худ myo (юн.) - мушак, пасванди – oma маънои омосро медиҳад, myoma – омоси бехавф аз бофтаҳои мушакӣ ва ғ. Ҳамин тавр, аз калимаҳои юнонӣ бо ёрии пасванду пешвандҳо истилоҳоти зиёди клиникӣ сохта мешаванд.

Дар сохтани ин истилоҳот ҳатто суффиксу префиксҳои юнонӣ - лотинии махсусе мавҷуданд, ки ҳамчун унсурҳои истилоҳсоз истифода шуда, маъноеро ифода менамоянд. Чунончи: префикси **a- , an**- (пеш аз ҳамсадоҳо) маънои камӣ, нокифоягӣ -aemia –хун, anaemia – камхунӣ; **dys**- халалёбӣ, вайроншавӣ, - uro, -uria – пешоб, dysuria – вайроншавии пешобронӣ; **hyper**- аз меъёр зиёд, hypertonia – фишори баланд; **hypo**- аз меъёр паст; hypotonia – фишори паст ва ғайраро ифода мекунанд.

«Суффиксҳои **-itis** (воспаление – газакгирӣ, илтиҳоб), - **osis** (заболевание – беморӣ), - **oma** (опухоль – варам, омос) – ро ифода менамоянд ва бо ин пасвандҳо истилоҳоти зиёде сохта шудаанд» [3, с. 60].

Чунончӣ:

neurosus - бемории асаб; neuro – асаб, - osis (беморӣ)

hepatitis - илтиҳоби ҷигар; hepato – ҷигар, -itis (илтиҳоб)

nephroma - омоси гурда; nephro – гурда, -oma (омос) ва ғ.

“Истилоҳоти фарматсевтӣ аз номи доруҳо, ки аз растаниҳои шифобахш, ҳар гуна равғанҳо ё доруҳои бо роҳи кимиёвӣ ҳосилшуда, иборат мебошанд” [5, с. 30].

Омӯхтани онҳо ҳам барои ихтисоси дорусозӣ ва ҳам кори табобатию ташхиси тиббӣ муҳим ва ҳатмӣ ҳисобида мешавад. Ин истилоҳот байналмилалӣ ҳисобида шуда, аслан бо забони лотинӣ навишта ва дар дигар забонҳо аксар бе тарҷума, танҳо бо тағйироти овозӣ истифода мешаванд.

Донистани сохти истилоҳоти фарматсевтӣ барои мутахассиси соҳи тиб аз манфиат холӣ набуда, барои дуруст навиштан, тарҷума ва аз худ кардани он кумак менамоянд. Истилоҳоти фарматсевтӣ нисбат ба анатомӣ кӯтоҳанд, одатан аз як то чаҳор калимагӣ буда, аслан бо ду ҳиссаи нутқ – исм ва сифат менависанд, аммо дар навиштани ретсептҳо феъл ва пешояндҳо низ васеъ истифода мешаванд. Чунончи:

“Recipe – Бигир

Da – Бидеҳ! (сиғаи амрии феъл);

Detur Дода шавад. (сиғаи шартӣ)

Misce. Misceatur - Омехта намо. Омехта шавад.

Signa. Signetur - Тавсия намо! Тавсия шавад “ [6, с.26].

Сохти истилоҳоти фарматсевтӣ аз назари грамматикӣ чунин аст:

як калимагӣ - исм дар падежи фоилӣ (именительный)- Nominativus (Nom.)

tinctūra, ae, f – настойка –қиём

Бояд қайд намуд, ки исм дар забони лотинӣ дар луғат дар шакли луғавӣ дода мешавад, баъди асос, бандаки падежи фоилӣ-(именительный) (Nominativus), бандаки падежи вобастагӣ- (родительный) (Genetivus) ва ҷинси калима нишон дода мешавад, чунончи: aqua, ae, f.

aqua, aquae, femininum

дукалимагӣ: 1. исм+исм (Nom.+ Gen.)

tinctūra Valerianae – настойка валерианы – қиёми сунбула

Аз сабаби он, ки исм дар забони тоҷикӣ ҷинс ва падеж надорад ва вазифаи падежи вобастагӣ (родительний)-ро бандаки изофӣ иҷро мекунад, ҳангоми тарҷума бандакҳои забони лотинӣ ва русӣ аз байн мераванд.

исм+сифат (Nom.+ Nom.)

unguentum album – белая мазь – малҳами сафед

Сифат дар забони лотинӣ ба мисли забони русӣ дар луғат дар се ҷинс дода мешавад: genus masculinum (m.) - мужской род-ҷинси мардона

genus femininum (f.) - женский род-ҷинси занона

genus neutrum (n.) - средний род – ҷинси миёна

flavus, a, um – желтый, - ая, -ое - зард

Дар забони лотинӣ сифат муайянкунандаи мувофиқ буда, ба мисли забони русӣ бо исм дар шумора, падеж ва ҷинс мувофиқат мекунад.

Чунончи: sirupus purus - чистый сироп – шарбати тоза;

aqua destillāta-дистиллированная вода – оби муқаттар;

Vaselinum flavum – желтый вазелин – вазелини зард.

Ҷинсият дар забонҳои лотинӣ ва русӣ мувофиқат намекунанд, аз ин рӯ, калимаи вазелин агар дар забони лотинӣ ҷинси миёна бошад, дар забони русӣ ҷинси мардона аст.

Дар истилоҳоти анатомӣ сифат пас аз исм меояд, аммо дар истилоҳоти фарматсевтӣ танҳо дар охири истилоҳ қарор мегирад, новобаста ба он ки ба кадом исм тааллуқ дорад, инро ҳангоми тарҷума танҳо аз рӯйи маъно муайян кардан мумкин мешавад. Чунончи дар истилоҳоти секалимагӣ мушоҳида менамоем:

исм+исм+сифат (Nom.+ Gen+ Nom)

unguentum Tetracyclini ophthalmicum – глазная мазь тетрациклина-

малҳами чашмии тетратсиклин

Дар ин мисол чашмӣ (ophthalmicum) ба малҳам (unguentum) тааллуқ дорад, аз ин рӯ, ба он аз рӯйи ҷинс ва падеж мувофиқат мекунад.

agua Menthae piperitae - исм+исм+сифат (Nom.+ Gen.+ Gen.)

вода перечной мяты - оби пӯдинаи тезак

Дар ин мисол низ тезак ё мурчӣ (piperita) ба пӯдина дахл дорад, на ба об, аз ин рӯ, бо калимаи пӯдина (Mentha) аз рӯйи ҷинс ва падеж мувофиқ шудааст.

Дар истилоҳоти фарматсевтие, ки аз чаҳор калима иборатанд, низ ҳамин хусусияти сифат мушоҳида карда мешавад, Чунончи: solutio Natrii chloridi isotonica (Nom.+ Gen.+ Gen.+ Nom.) изотонический раствор хлорида натрия- маҳлули изотоникии хлориди натрий

Ҳарчанд ки калимаи isotonica дар охир омадааст, он ба solutio дахл дорад, аз ин рӯ, ба он аз рӯйи ҷинс ва падеж мувофиқат менамояд.

tinctūra foliorum Rhei simplex (Nom.+ Gen.+ Gen.+ Nom.)

простая настойка листьев ревеня- шираи одии баргҳои чукрӣ (ревоҷ)

“Номи фармакопейии доруҳо исми тасрифи II, ҷинси миёна буда, бандаки –**um, i, n** мегирад. Дар забони русӣ исми ҷинси мардона буда, танҳо бандаки um меафтад ва зада дар ҳиҷои охир гузошта мешавад“[7, с. 26].

Чунончи:

Trimethīnum, i, n - триметин - триметин
Aminazīnum, i, n - аминазин - аминазин
Insulinum, i, n - инсулин – инсулин

Аз соли 1987 дар маҷаллаи «WHO Drag Information» номи доруҳо дар 4 забон дода мешавад: лотинӣ, англисӣ, фаронсавӣ, испанӣ ва аз муқоиса маълум мегардад, ки ғайри иваз шудани бандаки - **um** – и лотинӣ дар дигар забонҳо тағйироте рӯй намедиҳад, чунки алифбои ин забонҳо лотинӣ мебошад. Чунончи:

Лотинӣ	Англисӣ	Фаронсавӣ	Испанӣ	
tafluposidum	tafluposide	tafluposide	tafluposido	
laronidasum	laronidase	laronidase	laronidasa	
tenivastatinum	tenivastatin	tenivastatine	tenivastatina	
amotasalenum	amotosalen	amotosaléne	amotosaleno	[5, с.154].

Навишти ретсептҳо (дорухат) дар истилоҳоти фарматсевтӣ қоидаҳои худро доранд. Ҳамаи ретсептҳо аз ҷиҳати сохти грамматикӣ дар падежи вобастагӣ-Genetivus (родительный падеж) навишта мешаванд. Калимаҳо баъди Recipe бо ҳарфи калон ва номи растаниҳои доруӣ, номи доруҳо низ дар байни сатр бо ҳарфи калон бояд навишта шаванд. Чунончи:

Recipe: Tincturae Convallariae
Tincturae Valerianae ana 10 ml
Tincturae Belladonnae 5 ml
Misce. Da.
Signa:
Возьми: Настойки ландыша
Настойки валерианы по 10 мл
Настойки красавки 5 мл
Смешай. Выдай. Обозначь: [8, с. 33].
Бигир: Қиёми гули барфак
Қиёми сунбуларо баробар 10 мл
Қиёми шобезак 5 мл
Омехта бикун. Бидеҳ.

Тавсия намо:

Танҳо қисмати 5-6 – и ретсепт бо забони лотинӣ ва дигар қисмҳо, инчунин тавсия ба забони бемор навишта мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар навиштани ифодаҳои ретсептӣ феъл ва пешояндҳо низ истифода мешаванд. Шаклҳои доруие, ки шумурда мешаванд, аз қабили: tabulettas (ш. ҷамъ), tabulettam (ш. танҳо), suppositorium (ш. танҳо), suppositoria (ш. ҷамъ), инчунин қатраҳо (guttam, guttas) дар падежи Accusativus – Винительный (кого? что?) навишта мешаванд.

Терминоэлементҳо ё қисмҳои такрорёбанда дар номи доруҳо такрор ёфта, оиди чигунагии таркиби дору ахборот медиҳанд. Чунончи:

-cor- (лотинӣ), -card-(юнонӣ)- дил, Corvalolum – доруҳо барои дил
-vas- , -angio- раг , Vasocor - рагвасеъкунанда
haemato-, -aemia- хун, Haemodesum – барои хун
-vir-, -andr- мард, Androtin – доруҳои ҳормонҳои таносулии мардона
-cain- Novocainum- бедардкунандаи мавзеӣ
-alg-, dol- Analginum – доруҳои бедардкунанда ва ғайраҳо [7, с. 85].

Ҳамин тариқ, донистани сохти грамматикии истилоҳоти тиббӣ барои таълим додани забони лотинӣ ба мутахассисони оянда, инчунин дуруст тарҷума кардани истилоҳот ва навиштани ретсептҳо хеле муҳим ва судманд мебошад.

А Д А Б И Ё Т

1. Чернявской М. Н. Латинский язык и основы медицинской терминологии / М. Н. Чернявской. --Москва: Медицина, 1998. – 407 с.
2. Шульц Ю. Ф. Латинский язык и основы терминологии / Ю. Ф. Шульц. С.Д. Захарьина. -Москва: Медицина, 1982, -335 с.
3. Сангова Ҳ. Р. Забони лотинӣ ва асосҳои истилоҳоти тиббӣ / Ҳ. Р. Сангова. -Душанбе: Эр-граф, 2018. - 263 с.
4. 4.Тлегенова С.Е. Латинский язык / С.Е.Тлегенова, Б.Е. Галиева, Н.Н. Васильченко.-Алматы, 2004.-185 с.
5. Чернявской М. Н. Латинский язык и основы фармацевтической терминологии / М. Н. Чернявской. -Москва: Медицина, 2012.- 445 с.
6. Сангова Ҳ. Р. Забони лотинӣ ва асосҳои истилоҳоти фарматсевтӣ / Ҳ. Р. Сангова. -Душанбе: Эр-граф. – 231 с.

7. Светличная Е. И. Латинский язык. (Учеб. лит. для студентов фармац. вузов и ф-тов) / Е. И. Светличная, И. А. Толок. -Харьков, 2002. – 382 с.
8. Сангова Х. Р. Латинский язык и основы фармацевтической терминологии / Х. Р. Сангова. -Душанбе: Эр-граф, 2018. – 211 с.

СОХТИ ГРАММАТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББӢ ДАР ЗАБОНИ ЛОТИНӢ

Дар замони муосир забони лотинӣ ҳамчун забони истилоҳоти байналмилалӣ ва забони касбии табибон шинохта шудааст. Дар мақола сохти грамматикии истилоҳоти тиббӣ бо истифодаи мисолҳои мураккаб таҳлил карда мешавад. Таҳлили сохти грамматикӣ ҳамаи соҳаҳои илми тибб – анатомия, клиника ва фарматсияро дар бар гирифтааст. Хусусияти фарқкунандаи категорияҳои грамматикӣ дар забони лотинӣ мавҷуд будани се ҷинс (genus masculinum, femininum, neutrum - мардона, занона, миёна), шаш падеж, 5 - тасриф мебошад. Дар мақола мавқеи онҳо ҳангоми навишти истилоҳоти анатомӣ муайян ва бо мисолҳои мушаххас нишон дода мешаванд. Аз шаш падеж фақат ду падеж – Nominativus (Именительный кто? что?) ва Genetivus (Родительный кого? чего?) дар навишти истилоҳот корбурд мешаванд. Дар қисмати истилоҳоти анатомӣ таркиби ибораҳо таҳлил карда шуда, муайян карда мешавад, ки онҳо танҳо бо исм ва сифат навишта шуда, дигар ҳиссаҳои нутқ истифода намешаванд. Дар забони лотинӣ ва тоҷикӣ исм дар ҷойи аввал меояд, сипас сифат, аммо дар забонҳои русӣ ва англисӣ сифат дар аввал меояд. Ҳангоми тарҷумаи истилоҳот ба дигар забонҳо донистани мавқеи исм хеле муҳим аст. Истилоҳоти клиникӣ – ин маҷмӯи истилоҳоти тиббиест, ки ба муолиҷаи беморон муносибати бевосита дорад. Ин истилоҳ аслан бо калимаҳои юнонӣ навишта шуда, дар дигар забонҳо табибон бе тарҷума истифода мекунанд. Истилоҳоти фарматсевтӣ аз номи дорухо ва навиштани ретсептҳо иборат буда, дар мақола сохти грамматикии навишти онҳо бо мисолҳо таҳлил ёфтанд. Ба ҳамаи дорухо номи лотинӣ гузошта мешавад, номи дорухо исми тасрифи ду ҷинси миёна буда, бо бандаки –um, i, n навишта мешаванд ва ба дигар забонҳо тарҷума намешаванд.

Калидвожаҳо: тиб, анатомия, клиника, фарматсевтика, забони лотинӣ, грамматика, исм, сифат, падеж, ҷинсият.

ГРАММАТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ В ЛАТИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Сегодня латынь признана языком международной терминологии и профессиональным языком медицины. В статье анализируется грамматическая структура медицинской терминологии с использованием сложных примеров. Структурный анализ сделан в разбивке по всем областям медицинской науки – анатомической, клинической и фармацевтической терминологии. Знание структуры медицинской терминологии повысит скорость и качество подготовки будущих специалистов сферы. Отличительными чертами грамматических категорий существительных латинского языка являются наличие трех родов (мужской, женский, средний), шести падежей и пяти склонений. В статье раскрывается их роль в процессе составления анатомических терминов. Из шести падежей используется всего два падежа: Nominativus (Именительный кто? что?) ва Genetivus (Родительный кого? чего?). В разделе анатомической терминологии проведен анализ состава встречающихся словосочетаний, где выявлено, что они состоят только из существительных и прилагательных. В латинском языке, как и в таджикском, существительные записываются в начале словосочетаний, а затем прилагательных. В русском же и английском языках прилагательные записываются в начале словосочетаний, затем существительные. В процессе обучения, а также перевода терминологии на другие языки знание правил расстановки частей речи играет важную роль. Клиническая терминология – это совокупность терминов тех медицинских дисциплин. которые имеют непосредственное отношение к лечению больных. Языком для таких терминов являются греческий, а не латинский, и в других языках даются без перевода. Фармацевтическая терминология состоит из названий лекарственных препаратов и правил написаний рецептов, грамматическая структура которых проанализирована в статье на основе множества примеров. В фармацевтической терминологии все названия лекарственных средств присваиваются исключительно на латыни и являются существительными второго склонения среднего рода, которые имеют окончание - um, i, n и на другие языки не переводятся.

Ключевые слова: медицина, анатомия, клиника, фармацевтика, латинский язык, грамматика, существительное, прилагательное, падеж, род.

GRAMMATICAL STRUCTURE OF MEDICAL TERMINOLOGY OF LATIN LANGUAGE

Today, Latin is recognized as the language of international terminology and the professional language of medicine. The article analyzes the grammatical structure of medical terminology using complex examples. Structural analysis of terminology is made in the breakdown of all areas of medical science – anatomical, clinical and pharmaceutical terminology. Knowledge of the structure of medical terminology will increase the speed and quality of education of future specialists of the sphere. Distinctive features of the grammatical categories of Latin nouns are the presence of three genders ((genus masculinum, femininum, neutrum) six cases and five declensions. The article reveals their role in the process of drafting anatomical terms. Of the six cases, only two are used: the nominative – ‘ who?”, “what?” and the genitive ‘whom?”, “what?”. In the section of anatomical terminology, an analysis of the composition of the encountered phrases was conducted, where it was reveareled that they consist only of nouns. In Latin, as in Tajik, nouns are written at the beginning of phrases, and then adjectives. In Russian and English, adjectives are written at the beginning of word combinations, then nouns. In the process of learning as well as the translation of terminology into other languages, knowledge of the rules for the placement of parts of speech plays an important role. Clinical terminology is a set of terms of those medical disciplines that have a direct relationship to the treatment of patients. The language for such terms is Greek, not Latin, and is not translated into other languages. Pharmaceutical terminology consists of the names of drugs and recipe rules, the grammatical structure of which is analyzed in the article based on many examples. In pharmaceutical terminology, all drug names are assigned exclusively in Latin and are nouns of the second declination of the middle gender, which have the ending - um, i, n and are not translated into other languages.

Key words: medicine, anatomy, clinic, pharmaceutics, Latin language, grammar, noun, adjective, case, gender.

Сведения об авторе: ***Сангова Хадиса Рахмоновна*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, преподаватель. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.
E-mail: **Hsangova@mail. ru.** Тел.: **(+992) 919-22-24-30**

Information about the author: ***Sangova Hadisa Rahmonovna*** - Tajik National University, Candidate of Philology, teacher. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **Hsangova@mail. ru.**
Tel.: **(+992) 919-22-24-30**

УДК:821ю122.6(кырг.)

О МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ПРИЗНАКАХ ПРЕДПОЛОЖИТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ В СРАВНЕНИИ С ТАДЖИКСКИМ

Тойчиев М.Т.
Хорогский государственный университет им. М.Назаршоева

Как известно, *модальность предположения* присуща всем существующим в мире естественным языкам и все они располагают определённым набором средств для выражения предположительных значений, хотя *предположительное наклонение* выделяется в грамматиках лишь отдельных из них. Вопрос о критериях его существования в том или ином языке неоднозначен и является предметом дискуссий.

В таджикском языке основным признаком этого наклонения является наличие суффикса /**-г=**/ в глаголе, т.е. причастная форма прошедшего времени, и она используется в двух: в полной и сокращённой формах [1, с.187]. Полная форма предположительного глагола образуется из причастия прошедшего времени слиянием его суффикса /**–г=**/ с сокращённой формой /**–ст**/ глагола **ыаст** (наст. вр. глагола в значении *быть, иметься*) и присоединением к ним глагольной связки. При этом третье лицо в единственном числе используется как основа, т.е. без окончания. Так, в таблице №1 показано спряжение глагола в предположительном наклонении на примере глагола **сохтан** (*строить*). Сокращённая форма таких предположительных глаголов образуется по той же схеме (в таблице №1 показана в скобках), хотя имеет и существенное отличие: сокращённая форма слова **ыаст/-ст/** присутствует только в единственном числе третьего лица и обычно ударение тут падает на первый слог. Тем не менее оба эти способа выражения предположительности равнозначны. Будущее время предположительного наклонения образуется соединением префикса /**ме-**/ с причастием прошедшего времени (с суффиксом /**–г=**/) и добавлением глагольной связки. При выражении настоящего времени предположительная форма прошедшего времени вспомогательного глагола *истодан,* сочетаясь с деепричастной формой основного глагола, принимает полную или сокращённую спрягательную форму глагольной связки (см:табл.№1). В русском языке, где предположительное наклонение не выделено, эти значения выражаются лексико-синтаксическими средствами, например, посредством соответствующих вводных модальных слов и сочетаний типа *наверно, видимо, кажется, похоже, скорее всего* и.т.д.

Из тюркских языков предположительное наклонение выделено в хакасском и якутском языках [2, с.321]. В частности, в хакасском языке основным признаком предположительного наклонения являются аффиксы: ***-цадац /-гедег; -хадац /-кедег; -адац /-едег,*** присоединяемые к основе глагола [3, с.198]. Например: *ах**цадац** /похоже, что будет течь (потечёт), кис**кедег** /похоже, что будет (может) резать* и.т.д. Как мы видим, факт наличия предположительного наклонения в таких разнотипных языках, какими являются таджикский и хакасский, имеет одну общность: в них признак предположительности присутствует на морфологическом, т.е. аффиксальном уровне. Однако следует подчеркнуть, что в кыргызском языке, в грамматиках которого предположительное наклонение обычно не выделяется, существует несколько аффиксов, создающих устойчивую парадигму выражения предположительности:

А) аффикс **/–дыр/; Б)** аффикс **/-сы/; В)** аффикс **/–дай/; Г)** аффикс **/ –ар/бас/; Д)** аффикс/**-бы**/;

Рассмотрим все эти случаи по отдельности;

А. Аффикс */–дыр/* констатирует предположительность действия, обозначаемого смысловым глаголом в прошлом, аспектуально совпадающем с общим прошедшим определённым временем *(Жалпы айкын ъткън чак)*[*] [4]. При выражении предположительности действия он присоединяется к форме общего прошедшего определённого времени глагола с личным окончанием 1-го и 2-го лиц соответствующего числа (как правило в 3-м лице личное окончание отсутствует):

[*]Учитывая факт существования в кыргизском языке разных названий одних и тех же временных форм глагола подчёркиваем, что здесь и далее все названия форм времени используются в соотв. с источником [4].

*-И, иштен келишкен/**дир**/ алар! - деди Дилде жадырап... (Да, с работы пришли, наверно, они!- сказала Дилде с сияющей улыбкой).*

где**: /-дир/**- аффикс предположения (изменённый согласно правилам сингармонизма вид аффикса/ **–дыр**/);

келишкен - форма общего прошедшего определённого времени *(Жалпы айкын ъткън чак)* глагола "*кел* /*приходить*" третьего лица множественного числа.

Этот аффикс участвует при выражении предположительности также в категории залога, в аспекте отрицания действия, вежливости и вопросительности высказывания.

При выражении предположительности состояния аффикс /**–дыр**/ слитно с соответствующим личным окончанием присоединяется к корневому слову, занимающему предикативную позицию в предложении. Это слово может принадлежать к любой из именных частей речи, т.е. может участвовать в предложении в качестве предикативного существительного, местоимения, прилагательного, числительного, а также наречия. В аспекте отрицания аффикс/**–дыр**/ всегда присоединяется к слитному с аффиксом отрицания **/-ба/** аффиксу **/-ган/** или к вспомогательному слову ***эмес***, означающее отрицание в предикативной позиции;

*Ал мындайды бекеринен айт**пагандыр** (Такое он, наверно, сказал неспроста).*

*Тиги ъткъълдъ муз \ст\ндъ боору менен жылганда мынчалык чарчаган-чаалыккан **эместир**.* (*Он, наверное, так не изводился, как сейчас, когда полз на брюхе по льду на той переправе)*.

Б. Аффикс /**–сы**/ используется присоединением к форме общего прошедшего определённого времени и может принимать аффиксы как прошедшего, так и настоящего времени и показывает предположительность действия на фоне оттенка приблизительности. *Кыялымда тоо желине сергиген**си**дим.(Грезилось, будто бы меня обдало освежающим горным ветерком).* где: /**-си/** - аффикс предположения **(**изм. /**–сы/).**

/-дим /- аффикс *прошедшего определённого времени (Айкын ъткън чак)* [4] в первом лице единственного числа. *Б\т теребел анын съъмъй\н\н учтарында солкулдап бийлей баштаган**сы**ды-Ш.Б. (Вся окрестность словно заиграла, заплясала на кончиках его пальцев).*

В. Аффикс **/–дай/** используется для выражения предположения аналогичным путём, т.е. присоединением к форме: 1) *общего прошедшего определённого времени (Жалпы айкын ъткън чак),* а также и к форме 2) *прошедшего длительного времени (Адат ъткън чак)* с соответствующими личными окончаниями [4].

1) Использование аффикса предположения **/-дай/** в третьем лице единственного числа в позиции предикативности благодаря своей особой экспрессивности наиболее востребовано в художественных текстах. Обычно в таких конструкциях предположительность действия или состояния получает оформление в форме настоящего времени:

*Эмил Жанаранын келер-келбесине кайдыгер**дей**. (Эмилу как будто всё-равно, придёт Джанара или не придёт /букв:Эмил как будто равнодушен.../).*

*Жашоомо бир ъзгър\\ болуп жаткан**дай** -. (Кажется, в моей жизни что-то меняется).*

При участи этого аффикса предположительность также выражается аналитически, т.е. сочетанием со спрягаемым вспомогательным глаголом *бол (*в значении *быть)* в разных временных планах*;* Прошедшее время*: Биз темселеп барып, жаёы шаарга такси жалдаган**дай** болдук- М.Г (Кажется, мы поплелись туда и вроде наняли такси до нового города).*

Настоящее время: *Бизге жакын жерден шылдырап бир арык агып жаткан**дай** болот.(Где-то неподалёку вроде арык журчит).*

2) Присоединение аффикса **/-дай/** к форме *прошедшего длительного времени* указывает на готовность (иногда желание) к совершению действия, обозначаемого основным глаголом в плане предположительности.

*Бул сыноодон ътч\/дъй/**м****н**/ (Кажется, я в состоянии пройти это испытание)*; где: *ътч* - форма прошедшего длительного времени (Адат ъткън чак) глагола ъ**т*** (*проходить / пройти*);

/-дъй/ –аффикс предположения (изм. аффикс **/-дай/**);

*Кур дегенде жооп бербесе, жанын койбочу**дай**- Ш.Б. (Если хотя бы не ответит, похоже, не уймётся / букв:..похож на не собирающегося оставить в покое).*

Эти же значения могут быть выражены посредством аффикса **/-гы/**, который в свою очередь принимает аффикс /**-дай/**;

*Бул сыноодон ът/**к**\/**дъй/м****н** / (Кажется, я в состоянии пройти это испытание)*; где: ъ***т*** –основа глагола в значении *проходить/пройти*; /-**к**\/- изменённый согласно сингармонизму вид аффикса **/-гы/.** Здесь примечательным является тот факт, что данная форма выражения предположительности кыргызского языка имеет полное смысловое соответствие с аффиксами ***цадац -гедег; -хадац /-кедег; -адац/-едег*** предположительного наклонения хакасского языка**;** *(*ср: *ах**цадац** =ак**кыдай** /похоже, что будет течь (потечёт), кис**кедег** =кес**кидей** /похоже,что будет (может) резать).* Бесспорно, утверждение о том, что хакасский аффикс ***цадац***

«…восходит к древнетюркскому причастию будущего времени с аффиксом **/–гу/-гы/**» [3, с.198] в полной мере относится и к кыргызскому аффиксу /**гыдай/ = /-гы/+ /-дай/**.

*Мурда тамыр кармап суу жуткурган табыптан башканы кърбъгън кайнатам бечаранын кызыгуусу тара**гыдай** эмес, суроосу кан**гыдай** эмес.. (Кажется, что нет конца любопытству и расспросам моего бедного свёкра, не видавшего раньше лекарей, кроме щупающих пульс и понуждающих глотать воду).*

*Ушул азыр арабадан жерге тъбъм менен тийсем да уктап кет**кидей**мин. (Кажется, в этот момент я готов заснуть, даже если грохнусь с арбы головой оземь).*

Использование аффикса **(-дай)** для выражения предположительности состояния аналогично предложениям типа **А)**

Г. Аффикс **/–ар/бас/** является признаком будущего предположительного времени (Арсар келер чак) глагола, обозначая предположительность действия, которое еще не совершено. При этом аффикс **/-ар/** присоединяется к деепричастной форме, а аффикс отрицания **/-бас/** присоединяется к основе настоящего времени глагола.

*Окус жетпей калса осол боло**ор**..(Если вдруг не хватит, наверное, осрамится).*

*Бул жерден жол ти**ер эмес**. (Видать, здесь проходу не будет).*

*Ал экинчи мындай кыл**бас** (Он, наверное, больше так не будет делать);*

где: *кыл* -основа настоящего времени глагола “ (с) делать”;

/-бас/- аффикс предположения в значении отрицания;

Широкое употребление имеет также использование аффикса **/-бас/** слитно с аффиксом **/-тыр/ (**изм.вид аффикса **/-дыр/),** практически не меняя смысла высказывания, хотя в этом случае оно звучит более эмоционально подчёркнуто :

*Андайларды ооздуктабасак бол**бостур**. (Похоже, нельзя таким давать волю /букв: похоже, нельзя, чтобы мы не обуздывали таких).*

*Мындайча бир ойго келип турам: Т\ркфронттун атайын уполномочуну кылып Жети-Сууга жардамга адам жибербесек болбос**тур**. (Я прихожу к такой мысли: наверное, не обойтись нам, если не пошлём человека на подмогу в Семиречье, специально его уполномочив по Туркфронту/ букв: ...наверное, нельзя, чтобы мы не послали человека...).*

Высказывания типа **А),** а также (в меньшей степени) типов **В)** и **Г)** всегда двойственны, т.е. несут в себе одновременно и оттенок вопросительности, который, при необходимости, может подразумеваться контекстуально или через интонацию. В отличие от них предложения типа **Б)** не имеют признака вопросительности, т.е. в них нельзя формулировать вопрос без специального аффикса /**-бы?**/, частиц вопросительности **/ ...ээ?/** и **/ дейм?/** и.т.д**.**

В предложениях типов **Б), В)** и **Г)** тоже выражение предположительности осуществляется в основном безотносительно от залоговых особенностей и форм высказывания (отрицание, вежливость и.т.д.)

Д. Аффикс / -бы / Способ выражения предположительности действия и состояния с помощью аффикса **/-бы/** совпадает с обычной вопросительной формой высказывания, причём во всех формах времени. Предположительность высказывания подразумевается из соответствующей интонации говорящего и контекста речевой ситуации;

*Мунуку андай эмес, с\йлъм тизгендерин карасаё, сабаты жаёы чыкка**бы** дегендей.. (У этого не так всё, если посмотреть, как он строил предложения, то впору сказать: ”Малограмотный, что ли...”)*

Имеется также очень употребительная аналитическая форма этой конструкции, использующая спрягаемый глагол ***окшо*** (в значении *уподобляться*) в отрицательно-вопросительном значении в качестве вспомогательного в сочетании со смысловым глаголом всех форм времени (см. табл. №2);

*Жолдошуёуздун ал жакта жалгыз калганына катуу тынчсызданат **окшо /бо /й /суз /бу**. - З.С. (Видать, вы сильно беспокоитесь, что супруг ваш там один остался);* где*: /**-бо**/* –аффикс отрицания; /***-й-***/ -инфикс деепричастия настоящего времени; /***-суз***/-вежливая форма личного окончания единственного числа 2-го лица; /***-бу*** /- изменённый согласно сингармонизму вид аффикса **/*-бы*** /.

Как видим, аффиксальность (морфологичность) наличия признаков предположительного наклонения, характерная таджикскому и хакасскому языкам, в полной мере присутствует и в кыргызском языке. В частности, в кыргызском языке (так же, как и в таджикском) в формах будущего и прошедшего времени предположительность может быть выражена на аффиксальном уровне, а в форме настоящего времени она выражается аналитически (сочетанием основного и вспомогательного глаголов).

Всё вышеизложенное указывает на то, что будущее сомнительное время (Арсар келер чак), выделяемое во всех современных грамматиках кыргызского языка как самостоятельная форма времени глагола в сущности является формой будущего времени *предположительного наклонения*. Следует обратить внимание и на то обстоятельство, что в кыргызском языке

функционирует (хотя и диалектально) устойчивая парадигма выражения предположительности будущего времени посредством аффикса /**–дыр**/ присоединяемого к форме будущего определённого времени (Айкын келер чак) (см.табл.№3).

Таблица №1

Форма времени	**Лицо**	**Ед.число**	**Мн.число**
Прошедшее	**1-ое**	*Ман сохта**ги**стам (сохта**ги**ям) Я, наверно, построил*	*Мо сохта**ги**стем (сохта**ги**ем) Мы, наверно, построили*
	2-ое	*Ту сохта**ги**ст= (сохта**ги**=) Ты, наверно, построил*	*Шумо сохта**ги**стед (сохта**ги**ед) Вы, наверно, построили*
	3-е	*/ сохта**ги**ст Он, наверно, построил*	*Оныо сохта**ги**станд (сохта**ги**янд) Они, наверно, построили*
Настоящее	**1-ое**	*Ман сохта истода**ги**стам (истода**ги**ям) Я, наверно, строю*	*Мо сохта истода**ги**стем (истода**ги**ем) Мы, наверно, строим*
	2-ое	*Ту сохта истода**ги**ст= (истода**ги**=) Ты ,наверно, строишь*	*Шумо сохта истода**ги**стед (истода**ги**ед) Вы, наверно, строите*
	3-е	*/ сохта истода**ги**ст Он, наверно, строит*	*Оныо сохта истода**ги**станд (истодагиянд) Они, наверно, строят*
Будущее	**1-ое**	*Ман **ме**сохта**ги**стам (**ме**сохта**ги**ям) Я, наверно, построю*	*Мо **ме**сохта**ги**стем (**ме**сохта**ги**ем) Мы, наверно, построим*
	2-ое	*Ту **ме**сохта**ги**ст= (месохта**ги**=) Ты, наверно, построишь*	*Шумо **ме**сохта**ги**стед (месохта**ги**ед) Вы, наверно, построите*
	3-е	*/ **ме**сохта**ги**ст Он, наверно, построит*	*Оныо **ме**сохта**ги**станд (**ме**сохта**ги**янд) Они, наверно, построят*

Таблица №2

Форма времени	**Вопрос**	**Предположение**	
Общее прошедшее определённое время (Жалпы айкын өткөн чак)	*Ал келген**би**? (Он приехал?)*	*Ал келген**би**...(Он приехал, что ли...)*	*Ал келген окшобой**бу...**(Он приехал, что ли...)*
Прошедшее определённое время (Айкын өткөн чак)	*Ал келди**би**? (Он приехал?)*	*Ал келди**би**...(Он приехал, что ли...)*	*Ал келди окшобой**бу**... (Он приехал, что ли...)*
Будущее время (Айкын келер чак)	*Ал кеде**би**? (Он приедет?)*	*Ал кеде**би**...(Он приедет , что ли...)*	*Ал келет окшобой**бу**... (Он приедет что ли...)*
Сложное настоящее время (Татаал учур чак)	*Ал келе жата**бы**? (Он приезжает?)*	*Ал келе жата**бы**...(Он приезжает, что ли...)*	*Ал келе жатат окшобой**бу**...(Он /едет/идет (сюда) /приезжает, что ли...)*

Таблица №3

Форма времени	**Лицо**	**Ед.число**	**Мн.число**
Прошедшее	**1-ое**	*Мен курган**дыр**мын Я, наверно, построил*	*Биз курган**дыр**быз Мы, наверно, построили*
	2-ое	*Сен курган**дыр**сыё Ты, наверно, построил*	*Силер курган**дыр**сыёар Вы, наверно, построили*
	3-е	*Ал курган**дыр** Он, наверно, построил*	*Алар курушкан**дыр** (курган**дыр**лар*) Они, наверно, построили*
Настоящее	**1-ое**	*Мен куруп жаткан**дыр**мын (жатат**тыр**мын*) Я, наверно, строю*	*Биз куруп жаткан**дыр**быз (жатат**тыр**быз*)Мы, наверно, строим*
	2-ое	*Сен куруп жаткан**дыр**сыё (жатат**тыр**сыё*)*	*Силер куруп жаткан**дыр**сыёар (жатат**тыр**сыёар*)*

		Ты ,наверно, строишь	*Вы, наверно, строите*
	3-е	*Ал куруп жаткан**дыр** (жатат**тыр***) Он, наверно, строит*	*Алар куруп жатышкан**дыр** (жатат**тыр**лар*, жатышат**тыр***) Они, наверно, строят*
Будущее	**1-ое**	*Мен кура**ар**мын (курат**тыр**мын*) Я, наверно, построю*	*Биз кура**ар**быз (курат**тыр**быз*) Мы, наверно, построим*
	2-ое	*Сен кура**ар**сыё (курат**тыр**сыё*) Ты, наверно, построишь*	*Силер кура**ар**сыёар (курат**тыр**сыёар*) Вы, наверно, построите*
	3-е	*Ал кура**ар** (курат**тыр***) Он, наверно, построит*	*Алар куруша**ар** (курат**тыр**лар*, курушат**тыр***) Они, наверно, построят*

Примечание: пометкой * обозначена парадигма выражения предположительности, характерная южному диалекту (мургабскому говору) кыргызского языка.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: западная группа, прикаспийские языки. Ч.1 / отв.ред. В.С.Расторгуева. -М.: Наука, 1982. – 693 с.
2. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / ред.кол. Н.Д.Арутюнова, В.А.Виноградов, В.Г.Гак [и др.]; гл.ред. В.Н.Ярцева.- М.: НИ Большая российская энциклопедия, 1998. – 783 с.
3. Грамматика хакасского языка / ред. Н.А.Баскаков. -М.: Наука, 1975.- 418 с.
4. Кыргыз тилинин жазма грамматикасы. Кыргыз адабий тили / ред. кол. А.А. Акматалиев, С.О.Байгазиев, А.Ж. Жайнакова [ж.б.]; ж. ред. К.Т.Токтоналиев.- Бишкек: Аврасия-Пресс, 2015. -704 с.

ОИД БА АЛОМАТҲОИ МОРФОЛОГИИ СИҒАИ ЭҲТИМОЛӢ ДАР ЗАБОНИ ҚИРҒИЗӢ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола масъалаи вуҷуд доштани сиғаи эҳтимолӣ дар забони қирғизӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф аломатҳои аффиксии дахлдори забони қирғизиро дар муқоиса бо забони тоҷикӣ, ки сиғаи эҳтимолӣ дорад, таҳқиқ кардааст. Аломатҳои хосси сиғаи эҳтимолии забони тоҷикӣ дар забони қирғизӣ низ вуҷуд доранд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони қирғизӣ шаклҳои замони гузашта ва ояндаи сиғаи эҳтимолӣ ба воситаи аффиксҳо ифода ёфта, шаклҳои замони ҳозира бо роҳи аналитикӣ тавассути феълҳои таркибӣ (феъли асосӣ ва ёридиҳанда) ифода меёбад. Омӯзиши муқоисавӣ нишон дод, ки шакли замони ояндаи тахминӣ, ки дар дастурҳои забони қирғизӣ оварда шудааст, дар асл шакли замони ояндаи сиғаи эҳтимолӣ мебошад. Дар забони қирғизӣ (дар лаҳҷа) парадигмаи устувори шакли сиғаи эҳтимолии замони оянда бо роҳи ба шакли замони ояндаи муайян пайваст гардидани пасванди **-дыр** ифода меёбад.

Калидвожаҳо: сиғаи эҳтимолӣ, аффиксҳо, забони қирғизӣ, забонҳои тоҷикӣ ва хакасӣ, замонҳои феъл.

О МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ПРИЗНАКАХ ПРЕДПОЛОЖИТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ В КИРГИЗСКОМ ЯЗЫКЕ В СРАВНЕНИИ С ТАДЖИКСКИМ

В статье рассматривается вопрос о наличии предположительного наклонения в кыргызском языке. Автор проводит исследование соответствующих аффиксальных признаков кыргызского языка в сопоставлении с таджикским, в котором имеется предположительное наклонение. Признаков предположительного наклонения, таджикского языка в полной мере характерны и для кыргызского языка. В частности, в кыргызском языке (так же, как и в таджикском) в формах будущего и прошедшего времени предположительность может быть выражена на аффиксальном уровне, а в форме настоящего времени она выражается аналитически (сочетанием основного и вспомогательного глаголов). Сопоставительное изучение указывает на то, что будущее сомнительное время, выделяемое во всех современных грамматиках кыргызского языка как самостоятельная форма времени глагола, в сущности, является формой будущего времени *предположительного наклонения*. В кыргызском языке функционирует (хотя и диалектальная) устойчивая парадигма выражения предположительности будущего времени посредством аффикса /**–дыр**/, присоединяемого к форме будущего определённого времени.

Ключевые слова: предположительное наклонение, аффиксы, кыргызский язык, таджикский и хакасский языки, формы времени глагола.

ON THE MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE PRESUMED INCLINATION IN KYRGYZ COMPARED TO TAJIK

The article deals with the question of the presence of the presumable mood in the Kyrgyz language. The author studies the corresponding affixal features of the Kyrgyz language in comparison with the Tajik language, which has a presumable mood. The presence of signs of the presumed mood, characteristic of the Tajik language, is fully present in the Kyrgyz language. In particular, in the Kyrgyz language (as well as in Tajik) in the forms of the future and past tense, the assumption can be expressed at the affixal level, and in the form of the present tense it is expressed analytically (by a combination of the main and auxiliary verbs). Comparative study indicates that the future doubtful time, which is allocated in all modern Kyrgyz grammar as an independent form of verb time, in fact, is a form of the future tense presumed mood. In the Kyrgyz language functions (although dialectic) sustainable paradigm of expression presumably future time through particle /–hole/ attach to form future time.

Key words: presumptive inclination, affixes, Kyrgyz, Tajik and Khakas languages, tenses of the verb.

Сведения об авторе: ***Тойчиев М.Т.*** - Хорогский государственный университет им. М.Назаршоева, соискатель. **Адрес:** 736000, Республика Таджикистан, г.Хорог, ул.Ленина 12. E-mail: **shaa-merchem@list.ru.**
Тел.: (**+992) 93-508-07-60**

Information about the author: ***Toychiev M.T.*** - Khorog State University named after M. Nazarshoev, the degree applicant. **Address:** 736000, Republic of Tajikistan, Khorog, Lenin Str. 12. E-mail: **shaa-merchem@list.ru.**
Tel.: **(+992) 93-508-07-60**

УДК: 809.155.0 (575.3)

БАРРАСИИ ВИЖАГИҲОИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ДАР ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»- И ҶОМӢ

Темурова М.Қ., Мастибекова Ф.Н.
Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ

Калима воҳиди мустақили маънодори забон буда, вазифаҳои асосии он иборат аз номифодакунӣ мебошад. Калима аз морфема бо он фарқ мекунад, ки вай мустақилият дорад. Мувофиқи қонуни ин ё он забон аз ҷиҳати грамматикӣ шакл гирифтааст ва на танҳо дорои маънои лексикӣ, балки дорои маънои грамматикӣ ҳам мебошад.

Ҳамроҳкунии калимаҳо дар забони тоҷикӣ як воситаи калимасозӣ мебошад. Бо ёрии ҳамроҳкунӣ сохтани калимаҳои мураккаб дар забон ҳодисаи паҳншудатарини калимасозӣ мебошад. Бо ин гуна воситаи грамматикӣ дар забони тоҷикӣ калимаҳои сершуморе ташкил меёбанд. Дар забони тоҷикӣ ҳам ду роҳи маълум ва машҳури сохтани калимаҳои мураккаб мавҷуд аст:

1. Бо садонокҳои пайвасткунандаи о, у, и: саросар, саропо, кашокаш, равуо, харидуфӯруш, Конибодом, Мавҷигул ва ғ.

2. Бо роҳи бевосита ҳамроҳ кардани решаҳо ё калимаҳо. Таркиби морфологии ин гуна калимаҳои мураккаб ниҳоят гуногун аст: ошхона, писарбача, шердил, панҷсола, шикастадил, ҳозирҷавоб ва ғ [3, с.75-76].

Нақши калима ва аҳамияти онҳоро дар забони тоҷикӣ аз рӯйи талаботи зерин муайян мекунанд:

1. Хусусияти номгузорӣ доштан ё надоштан;
2. Мафҳумро ифода кардан ё накардан;
3. Аъзои ҷумла шудан ё нашудан [5, с.37-38].

Дар таърихи забони форсӣ-тоҷикӣ омӯзиши луғат ва сохти грамматикии забони осори шоирону нависандагони адабиёти классикӣ бисёр муҳим мебошад, махсусан, дар ин давра забони адабии тоҷикӣ шакли мукаммал гирифтааст ва барои ташаккули минбаъдаи забон заминаи мусоид фароҳам овардааст.

Забони асарҳои Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Носири Хусрав, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ ва дигарон аз ҷиҳати таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ хеле ғановатманд мебошанд. Аз ин рӯ, сабки осори адибони адабиёти классикӣ фасоҳату равонии забони моро нигоҳ дошта ва ба он пояҳои мустаҳкаму устувор гузоштаанд [2, с.10-25].

Бинобар ин, омӯзиш ва пажӯҳиши давраи нави таърихӣ яке аз масъалаҳои бисёр мубрами забоншиносӣ мебошад. Дар соҳаи омӯзиш ва пажӯҳиши сохти грамматикӣ ва бахшҳои дигари забони осори адибони классикӣ, дар назди муҳаққиқони забон вазифаҳои муҳим гузошта шудааст.

Яке аз чунин вазифаҳо пажӯҳиш ва таҳлили сохти грамматикӣ, калимасозӣ, услуби забони осори шоирону нависандагони ҷудогона мебошад. Бинобар ҳамин, дар баробари таҳқиқ ва таҳлили забони ашъори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав ва дигарон пажӯҳиши забони асарҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ низ ба манфиати кор аст. Забони осори Ҷомӣ ҳам дар равшан сохтани вижагиҳои луғавӣ ва грамматикиву калимасозӣ яке аз масъалаҳои бисёр муҳимми забоншиносӣ маҳсуб меёбад.

Дар пажӯҳишҳои забоншиносӣ то ҳол дар бораи вижагиҳои забони осори Ҷомӣ таҳқиқоти махсус, ки ҷиҳатҳои забони ашъори шоирро ҳамаҷониба ва мукаммал фаро гирифта тавонад, мавҷуд нест, ба истиснои «Фарҳанги осори Ҷомӣ», ки дар ду ҷилд аз ҷониби А. Нуров таҳия гардида, соли 1983 нашр шудааст. А.Нуров дар фарҳанг 15 ҳазор калимаро аз осори Ҷомӣ ҷой дода шарҳу эзоҳ додааст [4, с.56-58].

Забони осори Ҷомӣ барои тоҷикон фаҳмо бошад ҳам, аз ҷиҳати шакл ва маънои бархе аз калимаҳо, сохти морфологӣ ва воситаҳои алоқамандии вожаҳо аз забони имрӯзаи тоҷикӣ каму беш тафовут ба мушоҳида мерасад.

Ҷомӣ дар асарҳояш ба интихоби вожаҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудааст. Инро мо дар таркиби луғати ашъори шоир мебинем ва ба хубӣ дарк мекунем, ки ӯ дар интихоби вожаҳо ва калимасозиву ибора маҳорати баланд нишон дода, ба матлаб ва ё ҳадафи асосӣ расида тавонистааст: шакархоб, хуршедсоя, сарманзил, номэзид, суманрухсор,

зумуррадбол, гулгунхатафкан, заркашдеба, ҷодунаргис, нӯшинлаб, ишвапардоз, зарринтоҷ, гармбозор, чашмравшан, тозагулшан, резапардоз, кароматхона, сияҳбодом ва ғайраҳо [1, с.70-158].

Яке аз хусусиятҳои луғати достонҳои «Ҳафт Авранг»-и Ҷомӣ дар он аст, ки ӯ бештар вожаҳои бунёдии тоҷикиро ба кор бурда, аз истифодаи бемавриди калимаҳои ғайритоҷикӣ то қадри имкон худдорӣ кардааст. Бинобар ин, дар забони достонҳои Ҷомӣ бештар ба он калимаҳое рӯ ба рӯ мешавем, ки дар забони имрӯзаи тоҷикӣ маълуманд: гул, лаб, хирад, сухан, нома, об, гил, сина, булбул, парвона, модар, лаб, пистон, шир, пир, чашм, май, хома, хуршед, рӯй, бозор, лола, мурғ, ҷома, ангушт, панҷа, доя, сар, дарё, шаб, гиря, хун, панд, офтоб, зулф, по(й), оғоз, мужда, хок, тахт, гӯш, моҳ, шона, хона ва монанди инҳо [1, с.58-134].

Дар калимасозӣ Ҷомӣ тавассути пайвасткунӣ сохтани калимаҳои мураккабро бештар истифода намуда бошад ҳам, сохтани вожаҳои нав ба воситаи пасванду пешвандҳо низ кам нест. Дар ин мақола асосан калимаҳои мураккаб аз достони «Юсуф ва Зулайхо»- и Ҷомӣ ба риштаи таҳқиқ кашида мешавад.

Маснавии «Юсуф ва Зулайхо» достони панҷуми «Ҳафт Авранг»-и Ҷомӣ буда, он дар пайравии маснавиҳои «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ, «Вис ва Ромин»-и Фахриддини Гургонӣ таълиф ёфтааст.

Ин достон соли 888-и ҳиҷри навишта шуда, аз 4000 байт иборат мебошад [1, с.30-37].

Омӯзиш ва таҳқиқи хусусиятҳои забони асарҳои адибони адабиёти классикӣ аз масъалаҳои муҳимми забоншиносӣ буда, яке аз сарчашмаҳои ғанӣ гардидани захираи луғавии забони тоҷикӣ, чи аз ҷиҳати таркиби луғавӣ ва чи аз ҷиҳати сохти грамматикӣ, маҳсуб меёбад.

Агар аз ҷиҳати забон осори бархе аз шоирону нависандагони давраи адабиёти классикӣ то андозае мавриди пажӯҳиш қарор гирифта бошад, осори қисми дигар ба таври мукаммал омӯхта нашудааст.

Ба ҳамин минвол, дар достони «Юсуф ва Зулайхо» вожаҳое ба мушоҳида мерасанд, ки дар фарҳангҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ сабт нагардидаанд: сияҳбодом [6, с.213], хуршедпоя [6, с.212], ғамафзо [6, с.211], гармбозор [6, с.214], андуҳхона [6, с.212], риштаандузӣ [6, с.211], гулгунхатафкан [6, с.210], кароматхона [6, с.205], фирӯзхишт [6, с.204], нисорафшон [6, с. 199] ва амсоли инҳо, ки аз фарҳангҳои забони тоҷикӣ берун мондаанд [6, с.199-214]. Ворид намудани ин навъи калимаҳо ба фарҳанг барои ташаккули таркиби луғавии забони тоҷикӣ мусоидат менамояд.

Дар шакли тобеъ таркиб ёфтани вожа яке аз бахшҳои сермаҳсули калимасозии мураккаб буда, дар маснавии «Юсуф ва Зулайхо» ин воситаи калимасозӣ хеле назаррас аст. Дар таркиббандии калимаҳои мураккаб бештар ҳиссаҳои мустақилмаънои нутқ, ширкат доранд. Бинобар ин, мувофиқи маводи мавҷудбуда, аз рӯйи сохт калимаҳои мураккабро чунин дастабандӣ намудем:

1.Вожаҳои мураккаби аз исм ва исм таркибёфта: шакархоб [1, с.70], гулранг [1, с.77], гулчеҳра [1, с.79], хуршедсоя [1, с.97], сарманзил (98), сардафтар [1, с.92], номэзид [1, с.94], хокмуҳра [1, с.94], лабшакар [1, с.95], ҷаннатайвон [1, с.115], лоларӯ [1, с.117], сумanрухсор [1, с.118], зумуррадбол [1, с.123], лаълминқор [1, с.123], бутхона [1, с.124], гулрух [1, с.130], гулрухсор [1, с.131), ҷодунаргис [1, с.132], булбуловоз [1, с.145], ғамхона [1, с.148] ва монанди инҳо, ки овардани ҳамаи онҳо дар як мақола аз имкон берун аст:

*Дилаш бедору чашмаш дар **шакархоб**,*
Надида кас чунин бедор дар хоб [1, с.70].

*Бад-ӯ гуфт он **баландиқбол** доя,*
*Ки эй маҳпояи **хуршедсоя** [1, с. 97].*

Зулайхоро чу бишкуфт он гули роз,
*Ҷаҳоне шуд ба таънаш **булбуловоз** [1, с.145].*

2. Калимаҳои мураккабе, ки аз исм ва сифат сохта шудаанд: дилшод, чашмравшан:

*Ба рӯяш хурраму **дилшод** мебош,*
Зи ғамҳои ҷаҳон озод мебош [1, с.105].

*Ба фарзанди-т одам **чашмравшан,***
Зи гулрӯи-т олам тозагулшан [1, с.107].

3.Вожаҳои мураккаби аз сифат ва исм сохташуда. Ба ин воситаи вожасозӣ маводи бештар дорем, нисбат ба калимаҳои мураккаби аз исм ва сифат сохташуда: гаронсанг [1, с.80], некухидмат [1, с.111], фархундагавҳар [1, с.111], тангоғӯш [1, с.113], хастаҷон [1, с.113], некбахт [1, с.114], зебоканиз, талхком, нӯшинлабон [1, с.115], гирдоб [1, с.98], гаронбор [1, с.101], нармрафтор [1, с.101], фаррухлиқо [1, с.102], анбаринбӯ [1, с.103],

тозагулшан [1, с.107], некухидмат, фархундагавҳар [1, с.111], куҳанпир [1, с.112], хушранг [1, с.123] ва ғ.

Зи фарбеҳ думбаҳо яксар гаронбор,
Ба роҳ аз бас гаронӣ ***нармрафтор*** *[1, с.101].*

Чаманпирон боғи ин ҳикоят,
Чунин кард аз ***куҳанпирон*** *ривоят [1, с.112].*

4. Вожаҳои мураккабе, ки аз исм ва асосҳои замони ҳозираи феълҳо сохта шудаанд. Дар достони «Юсуф ва Зулайхо» аз чунин қолаби калимасозӣ хеле фаровон истифода гардидааст, ки бештари онҳо бо ҷузъи «дил» корбаст шудаанд: дилафрӯз [1, с.76], дилорой [1, с.84], дилҷӯ [1, с.90], дилфиреб [1, с.95], дилпазир [1, с.96], дилдор [1, с.99, дилрабо [1, с.108], дилошӯб [1, с.118], дилором [1, с.118-124], дилситон, дилгусил [1, с.120], дилкаш [1, с.121] ва ҳамсоли инҳо:

Ба рӯй аз мушк холе ***дилгусил*** *неҳ,*
Зи шавқи холи худ доғаш ба дил неҳ [1, с.120].

Ҷузъи дуюми вожаи «дилгусил» феъли «гусил» (аз гусилидан) буда, маънои дур кардан, канданро дорад. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ ин калимаба қайд гирифта шуда ва чунин маънӣ ёфтааст: 1. Шикастан, кандан, буридан, пора кардан; 2. Кашидан, ҷудо ва дур кардан аз ҷое; 3. Канда шудан, пора шудан [7, с. 5].

Дар ин бахши вожасозӣ дар чанд маврид бо «шакар» калимаи мураккаб сохта шудааст: шакарханд [1, с.70], шакаррез, шакаромез, шакархой [1, с.116], ки метавон онҳоро дар нақша чунин тасвир кард:

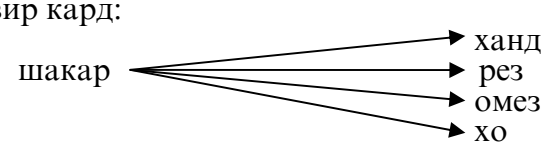

Яке шуд аз лаби ширин ***шакаррез,***
Ки номи ҳуд кун аз ман ***шакаромез*** *[1, с.116].*

Қисмати дигар ба воситаи исмҳои гуногун таркиб ёфтаанд: меҳнатангез [1, с.76], мардумхор [1, с.76], нафасзан [1, с.79], ҷаҳонтоб [1, с.79], ҷаҳонафрӯз [1, с.82], саркаш [1, с.85), камарбанд [1, с.95], оламафрӯз [1, с.87], ҷонбахш [1, с.90], ҷаҳондор [1, с.92], давлатгир 1, с.94], сарафроз [1, с.95], обдор [1, с.96], ҷонсӯз [1, с.98], гардунчар [1, с.100] ашкбор [1, с.101], фитнаҷӯ [1, с.102), фусунсоз [1, с.108], давлатхоҳ [1, с.111], нағмапардоз [1, с.113], парниёнпӯш (117), боғбон (114), ишваангез, ишвапардоз (116), чароғафрӯз, тавонбахш [1, с.119], шаҳдафшон [1, с.120], ҳунаркӯш [1, с.121], суханпардоз, шавқпардоз [1, с.130], ҷаҳонгир [1, с.131], камондор, дебопӯш, ҷомазеб [1, с.132], узрхоҳ [1, с.134], гуҳарсанч [1, с.140], лабрез, атромез [1, с.146] ва монанди инҳо.

Ҷудо созанд нодир баррас чанд,
Ҷу ***гардунчар*** *барра бемислу монанд [1, с.100].*

Ба доя гуфт, ки эй дона ба ҳар роз,
Машав баҳри фиреби ман ***фусунсоз [****1, с.108].*

Суман бо лолаву райҳон ҳамоғӯш,
Замин аз сабзаи тар ***парниёнпӯш*** *[1, с.117].*

Чуноне аз маводи дар ихтиёрдошта маълум мешавад, дар таркиб ёфтани вожаҳои мураккаб асосан асосҳои замони ҳозира нақши хеле муҳим доштааст. Аз исм ва асоси замони ҳозираи феълҳо сохта шудани калимаҳо назаррас буда, дар навбати худ онҳоро ба гурӯҳҳои ҷудогона дастабандӣ кардан мумкин аст:

а) вожаҳое, ки ба касбу кори шахс иртибот доранд. Калимаҳои мураккаби аз исм ва феъл таркибёфта бештарашон шахсро аз рӯйи пеша, хислат, мавқеи иҷтимоӣ ва касбу ҳунарашон ифода менамоянд: мардумхор, саркаш, давлатгир, боғбон, бутпараст, суханпардоз, камондор, дебопӯш, ҷомазеб, гуҳарсанч, зиндонбон, заркаш, хунхор, шарбатдор, додхоҳ, эзидпараст, тасбеҳхон, ҳарзагӯ, некандеш, кӯтоҳандеш, ризоҷӯй, хирқадӯз ва ғ. [1, с.76-196].

Ки эй саркаш ниҳоли ***нозпарвард,***
Рухатро аз латофат ноз парвард [1, с.106].

б) ба воситаи пасванди –ӣ. Дар маснавии «Юсуф ва Зулайхо» аз вожаҳои мураккаби навъи дигар дида истифодаи камтари чунин роҳи калимасозӣ ба мушоҳида мерасад. Пасванди –ӣ аз калимаҳои мураккаб, ки аз исм ва феълҳо сохта шудаанд, исмҳои абстракт месозад: ишқбозӣ, доманбӯсӣ, таблкӯбӣ, корсозӣ, дидорбинӣ, риштаандӯзӣ [1, с.78-109].

5. Калимаҳои мураккабе, ки аз шумора ва исм сохта шудаанд. Ин қолаби калимасозӣ ҳам дар осори Ҷомӣ ва махсусан дар маснавии мавриди назар истифода гардидааст. Дар калимаҳои мураккаби бо ин роҳи калимасозӣ бакоррафта, вожаҳои асосӣ

исм буда, ҳамчун ҷузъи дуюм воқеъ мегардад. Шумораҳо бошанд, ҳамчун ҷузъи тобеъ барои таъйин намудани адади предмет хизмат мекунанд: садчок, шашдар, семоҳа, чилсола, ҳаждаҳсола, дурӯя, дусола, садсола, дусад ва ғ. [1, с. 78- 129].

Гаҳе дар хуну гаҳ дар хок мехуфт,
Зи андуҳи дили ***садчок*** *мегуфт [1, с.78].*

Ба шаш хона нашуд комаш муяссар,
Наёмад муҳрааш берун зи шашдар [1, с.129].

6. Вожаҳои мураккаби аз зарф ва исм таркибёфта. Аз мутолиаи достон маълум гардид, ки бо зарф ва исм низ калимаҳои зиёд сохта шудаанд. Дар ин хели калимасозӣ вожаи «пур» нақши муҳим дошта, бо он беш аз 20 калима ба вуҷуд омадааст, ки гуногунранг ва гуногунмаъно мебошанд: пуррӯшноӣ [1, с.18], пуробила [1, с.23], пурназора [1, с.24] пуршӯр [1, с.26] пурсӯз, пуртоб [1, с.37], пурафсун [1, с.39], пургавҳар [1, с.62], пурмеҳр [1, с.75], пуроб, пурхун [1, с.97], пурранҷ, пурмалол [1, с.104] ва монади инҳо.

Сари масти хаёл аз хоб бархост,
Ҷигар ***пурсӯзу*** *дил пуртоб бархост [1, с.37].*

Дилат пурранҷу ҷонат ***пурмалол*** *аст,*
Намедонам туро акнун чӣ ҳол аст? [1, с.104].

Ҳамин тавр, калимаҳои мураккаб дар достони «Юсуф ва Зулайхо» хеле фаровон буда, дар қолабҳои гуногун сохта шудаанд ва пажӯҳиши махсусро мехоҳанд. Чунки ин масъала, яъне забони асарҳои Ҷомӣ, омӯхта нашудааст.

Мо дар ин мақола танҳо дар бораи бархе аз вижагиҳои калимаҳои мураккаби достони «Юсуф ва Зулайхо» андеша ва мулоҳизаҳои худро баён намудем, ки оғози кор аст.

Чун достон достони ишқу ошиқӣ аст, аз ин ҷиҳат шоир бо калимаҳои дил, гул, нек, зебо, гуҳар, парӣ ва дигар вожаҳо, ки ба ин мавзӯъ хеле алоқаи қавӣ доранд, бештар калимаҳои мураккаб сохтааст. Масалан, бо «дил» наздики сӣ калима ва бо «гул» беш аз бист вожа.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Ҷ. 4. Ҳафт Авранг. – Душанбе: Ирфон, 1964. - 231с.
2. Беҳбудӣ Н. Мулоҳизаҳо оид ба забони осори Рӯдакӣ // Баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик. Васоити таълимӣ. – Душанбе, 1964. – 246 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. Васоити таълимӣ. - Душанбе: Ирфон, 1973. - 450 с.
4. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ.1 / А. Нуров. – Душанбе, 1983. - 536 с.
5. Рустамов Ш. Исм. Монография / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1981. - 216 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М., 1969. – 896 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - Душанбе, 2010. - 949 с.

БАРРАСИИ ВИЖАГИҲОИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ДАР ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»- И ҶОМӢ

Калима воҳиди мустақили маънодори забон буда, вазифаҳои асосии он иборат аз номифодакунӣ мебошад. Калима аз морфема бо он фарқ мекунад, ки вай мустақилият дорад. Дар соҳаи омӯзиш ва пажӯҳиши сохти грамматикӣ ва бахшҳои дигари забони осори адибони классикӣ, дар назди муҳаққиқони забон вазифаҳои муҳим гузошта шудааст.Яке аз чунин вазифаҳо пажӯҳиш ва таҳлили сохти грамматикӣ, калимасозӣ, услуби забони осори шоирону нависандагони ҷудогона мебошад. Бинобар ҳамин, дар баробари таҳқиқ ва таҳлили забони ашъори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав ва дигарон пажӯҳиши забони асарҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ низ ба манфиати кор аст. Забони осори Ҷомӣ ҳам дар равшан сохтани вижагиҳои луғавӣ ва грамматикиву калимасозӣ яке аз масъалаҳои бисёр муҳимми забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Ҳамин тавр, калимаҳои мураккаб дар достони «Юсуф ва Зулайхо» хеле фаровон буда, дар қолабҳои гуногун сохта шудаанд ва пажӯҳиши махсусро мехоҳанд. Чунки ин масъала, яъне забони асарҳои Ҷомӣ, омӯхта нашудааст. Мо дар ин мақола танҳо дар бораи бархе аз вижагиҳои калимаҳои мураккаби достони «Юсуф ва Зулайхо» андеша ва мулоҳизаҳои худро баён намудем, ки оғози кор аст.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, луғат, грамматика, забоншиносӣ, калимасозӣ, забони осори Ҷомӣ, калимаҳои мураккаб, исм, феъл, сифат, шумора, зарф, дил, гул.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ СЛОЖНЫХ СЛОВ В ПОЭМЕ «ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА» ДЖАМИ

Сло́во – это одна из основных структурных единиц языка, которая служит для именования предметовСлово от морфемы отличается тем, что оно имеет самостоятельность. Слово традиционно представляется в качестве основной единицы языка. Перед исследователями языка поставлены важные задачи в сфере изучения и исследования грамматического строя и других разделов языка произведений представителей классической литературы. Одним из таких задач является исследование и анализ грамматического строя, видов словообразования, стиля языка наследия отдельных представителей классической литературы. Поэтому, наряду с исследованием и анализом языка наследия Рудаки, Фирдоуси, Носира Хусрава и других исследование языка произведений Абдуррахмана Джами представляет большой научный интерес. Язык наследия Джами играет важную роль в раскрытии словарных и грамматических особенностей словообразования и является одним из важных проблем лингвистической науки. Таким образом, в поэме «Юсуф и Зулейха» использовано огромное количество сложных слов, которые построены в различной форме и требуют специального изучения и

иследования. Так как данная проблема, то есть язык произведений Джами до конца не изучен. Мы в данной статье высказали свое мнение относительно некоторых особенностей сложных слов поэмы «Юсуф и Зулейха».

Ключевые слова: таджикский язык, словарь, грамматика, языкознание, словообразование, язык наследия Джами, сложные слова, существительное, глагол, прилагательное, числительное, наречие, сердце, цветок.

STUDY OF THE FEATURES OF COMPLEX WORDS IN THE POEM "YUSUF AND ZULEIKHA" JAMI

A word is one of the basic structural units of a language, which serves for naming objects. A word differs from a morpheme in that it has independence. The word is traditionally represented as the basic unit of a language. The researchers of the language are assigned important tasks in the field of studying and studying the grammatical system and other sections of the language of works of representatives of classical literature. One of these tasks is the study and analysis of the grammatical structure, types of word formation, style of heritage language of individual representatives of classical literature. Therefore, along with the research and analysis of the heritage language of Rudaki, Ferdowsi, Nosir Khusraw and others, the study of the language of the works of Abdurrahman Jami is of great scientific interest. Heritage language Jami plays an important role in the disclosure of vocabulary and grammatical features of word formation and is one of the important problems of linguistic science. Thus, in the poem "Yusuf and Zuleikha" used a huge number of complex words that are built in various forms and require special study and research. Since this problem, that is, the language of the works of Jami is not fully understood. We in this article expressed our opinion on some features of the complex words of the poem "Yusuf and Zuleikha."

Key words: Tajik language, dictionary, grammar, linguistics, word formation, Jami heritage language, compound words, noun, verb, adjective, numeral, adverb, heart, flower.

Сведения об авторах: ***Темурова Момагул*** – Таджикский технический университет им. М.С. Осими, кандидат филологических наук, доцент кафедры языков. **Адрес:** 734042, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. акад. Раджабовых 10. E-mail: **momagul@List.ru.** Тел.: **(+992) 907-68-68-70**
Мастибекова Ф.Н. - Таджикский технический университет им. М.С. Осими, старший преподаватель кафедры языков. **Адрес:** 734042, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. акад. Раджабовых 10

Information about the authors: ***Temurova Momagul*** - Tajik Technical University. M.S. Osimi, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Languages. **Address:** 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, etc. Acad. Radjabovs 10. E-mail: **momagul@List.ru.** Tel.: **(+992) 907-68-68-70**
Mastibekova F.N. - Tajik Technical University. M.S. Osimi, Senior Lecturer, Department of Languages. **Address:** 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, etc. Acad. Radjabovs 10

УДК: 491.550-3 (575.3-25)

ЛЕКСИКА ТКАЦКОГО ДЕЛА ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ И ЕЁ ЭКВИВАЛЕНТЫ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Абдуллоева Г.З.
Таджикский государственный институт языков им С. Улугзода

При строительстве участка мелиоративного канала Ямчи обнаружен могильник Кумсай ранней бронзы (ок. 4290 л. н.), находящийся в Гиссарской долине. Материальная культура могильника имеет ярко выраженный смешанный характер -часть находок относится к андроновской (федоровской) традиции, другая - к земледельческой сапаллинской культуре на молалинском этапе её развития.

Гиссарская долина с древних времён была уже известна в городах Азии и России своими мастерами и земледелием. По долине проходил Великий шёлковый путь, и изделия, изготовленные мастерами этой долины, пользовались большим спросом. В России было много покупателей атласа и шёлка, производимых ремеслинниками Гиссарской долины. Лексику данного говора можно разделить на следующие тематические группы: 1. слова, обозначающие ремесленные производства; 2.слова, обозначающие бытовые услуги. Культура каратагского региона по своей классификации относится к каменному периоду , и не отличается от культуры Индии [3, с.14].

Одной из областей ремесленничества в Гиссарской долине является ткацкое производство. Об этой сфере деятельности народа написано немало трудов [1, с.65]. Однако тема ткацкого производства на основе научных материалов и текстов художественной таджикскоой литературы до сих пор всестронне не изучена. Известно, что слово **бофандагӣ** (ткацкое производство) имеет такое же диалектное звучание. Хотя лексика сферы ткацкого ремесла является в основном составной, она образуется при помощи следующих суффиксов: слово бофандаг (ткацкое дело), образовалось от инфинитива **бофтан,** а с помощью суффикса - **анда** образовали причастие настоящего времени **бофанда.** Данное причастие в таджикском языке субстантивируется и может употребляться как существительное **бофанда,** отвечая на вопрос (кто?). Второй суффикс **- г** образует форму абстрактного существительного бофандаг (ткачество**)**. Иначе говоря, данное слово прошло две ступени словообразования.

Название квартала «**Читгарон**» (место или местность, производящее ткань набивной ситец) в вышеназванной местности является свидетельством того, что эта отрасль ремесленничества достигла здесь апогея своего развития.

Следует отметить, что регион Каратага был одним из самых известных и крупных центров ткацкого искусства в Гиссарской долине. В этом регионе ремесленники до сих пор производят коконы тутового шелкопряда. Слово шёлк (**шоҳ**) в данном диалекте имеет несколько синонимов - **алоча, атлас, адрас.**

Женщины региона Каратага занимались разными видами швейного ремесла, поэтому терминология сферы ткацкого дела составляет большой пласт в лексической структуре каратагского диалекта. Образцами такой терминологии являются, например, слова: **аврмон** (изготовление двухстороннего материала), **пари паша (**название ткани алачи**), даҳани фаранг (**средство, используемое при окрашивании шёлка**), қизилӣқ (**растение, из которого получают краску красного цвета).

Алача – мягкая ткань из нитей, добываемых из кокона тутового шелкопряда, которая заменяет слово шёлк. Следует отметить, что это особый вид шёлка, который изначально происходил из Китая и был важным товаром, доставляемым в Европу по Великому шёлковому пути. Нить имеет треугольное сечение и, подобно призме, преломляет свет, что вызывает красивое переливание и блеск. Постепенно таджикские ткачи переняли изготовление данного вида ткани. Для приготовления шелковины используют такие слова: **кирмак** (гусеница), **дастамон** (ветки), **танидан** (окутывание), **пилачини** (сбор кокона), **пиласафедкун** (отваривание кокона шелоклопряда), **пиларес** (пряжа шёлковой нити при помощи прялки).

Сам термин «бофандаг » в говорах Гиссарской долины заменяет синоним «корбоф ». Причина появления термина «корбоф » заключается в том, что ткацкое ремесло считается одним из тяжёлых видов ремесла, поскольку ткач до приготовления материала осуществляет много подготовительных дел. Это слово состоит из двух частей - существительного **кор** (работа), повелительного наклонения глагола **боф -** и словообразовательного суффикса **- .**Следует отметить, что слово **кор** в таджикском языке имеет несколько значений: работа - амал, шуғл - занятие, ҳунар - ремесло [9, с.561].

В сфере ткацкого ремесла Гиссарской долины используются такие слова, как **кортан, корбоф, корпеч**. В связи с тем, что в России не распространён данный вид ткацкого дела (шелкопрядство), то не удалось найти эквивалента в русском языке. В книге «Таджикско - русский словарь» приведено слово **коргох**, означающее мастерскую [8, с.282].

Ткацкое дело на территории Средней Азии имеет древнюю историю. В творчестве таджикских поэтов и писателей отмечено, что ткацкое дело было любимым занятием таджикского народа. Известный таджикско-персидский поэт Сайидои Насафи в своём произведении «Шахрошуб» указывает 212 представителей различных видов ремёсел. Но особенное внимание в его поэтическом творчестве уделяется именно ткачам:

Ба маҳи бофанда ҳар кас ҳолаш огаҳ мекунад,
Оқибат худро ба пои хеш дар чаҳ мекунад…[7, с.99].

Баҳри рӯз мекунам бофандаг чун анкабут,
Хона ҳамчун дорбоз аз ресмон бошад маро…[7, с.99].

Дилбари дасторбофи ман бувад маҳпайкаре,
Нест чун девонагон ӯро ба дасторе саре…[7, с.438].

Куҷост он писари ҷомабоф хонаи ӯ,
Ки тору пуди маро канд усули шонаи ӯ…[7, с.99].

По словам жителей Каратага слово «аврмони» (двухсторонняя ткань) впервые было изобретено приближённым Кокандского хана Муллой Хашимом [5, с.60]. Благодаря этому мастеру в Каратаге развивалось и совершенствовалось ткацкое ремесло. Однотонная ткань - **алачи «хосаг»** в России имела большую популярность и спрос. Отмечается, что в Каратаге ткачи работали на 3000 станках [4, с.41].

Таким образом, термины, выражающие повседневное занятие людей и в зависимости от различных отраслей ткацкого ремесла стали делиться на отдельные подгруппы:

1. **Названия частей ткацкого станка**: *пошвал* (педаль)*, навард* (вал, шпиндель), *бодқамиш* (разделитель*), борсанг* (груз, служащий для уравновешивания)*, асбобе, ки чархҳо, ки риштаро калоба мекунан* (барабаны для пряжи и готовой ткани), *чорчӯбае, ки риштаҳоро идора мекунад* (рамки, управляющие нитями основы) *таҷҳизтти ёрирасон барои мустаҳакам намудани матоъ* (приспособление для уплотнения ткани) и д. Следует

отметить, что некоторые части станка приобрели диалектную форму: арман, зоѓ ак, ѓ унчишкак, аспак, шамшерак, ѓ арѓ ара, ќушѓ арѓ ара.

2.**Названия средств для окраски ткани, и цветов***: замч (*квасцы), *дањани фаранг* (средство, при замачивании ткани, в котором краска становится прочной), *оњар* (крахмал*), рўйан* (растение, из которого получают краску бордового цвета), *ќизилёќ* (растение, из которого получают краску красного цвета), *кўк*, *кабуд* (синий), *нилов* (тёмно- синий), *пушти гул* (розовый), *ќошнили ќирмиз* (бардовый), пистоќ (зелёный), самсам (фиолетовый), осмон (голубой). Профессор Х. Маджидов отмечает, что **дахани фаранг** в таджикском языке считается фразеологизмом [6, с.34].

Слова **рӯян** и **кизилёк** являются диалектизмами, не имеющие своего эквивалента в русском языке. В производстве ткацкого дела крашение занимает основное место. В таджикской классической литературе также отмечена профессия «рангрез» [10, с.37].

*Кардамаш бо **рангрезамра**д шабе гуфтушунуд,*
Пушти дасте зад, ки шуд чашмам сияҳ, рӯям кабуд.

***Рангрез амрад** дуккони хешро во карду рафт,*
Дар хуми худ каллаи нили маро ҷо карду рафт…[7, с.453].

3. **Мастера, которые занимаются ткацким делом:** *ҳаллоҷигар* (мастер, который при помощи **халочи** чистит семена хлопчатника), *пиллакаш* (мастер, отбеливающий шёлк), *пилларес* (мастер, который прялкой прядёт нить), *рангрез* (мастер, который изготавливает из растений разную краску), *кортан* (мастер, изготавливающий шёлковую пряжу), *корбоф* (ткач), *ишқу борч* (мастер, занимающийся аппликацией), *халифа* (мастер, работающий по заказам), слова *абрмон, гулбардор, обчоқ, кӯкч* безэквивалентные.

4. **Роспись на алочи**: *дойрагул, садбарггул, қушмеҳроб, параха-параха, йамаҳтовwa, шона-шо, рах-рах қачақ-качақ*, переводу не подлежат.

5. **Виды алочи (шёлк)**: *сиёҳала, чортег , мушкузаъфар, алиф , маҳмадшоҳии зираг , кӯлобии миёнкӯфта, бойсун , нимшоҳ , кабутак, пӯстимор, маҳмадшоҳ , чандаҳ, парипаша, ғарб , лолаг , параха, сурху сафед, сиёҳу сафед* и т. д. Каратагским ткачам удалось представить более 20 видов алачи и шёлка.

Слово ч**ортеғ** состоит из двух корней - из числительного **чор** и существительного **теғ.** Мужскую одежду, сшитую из этого материала, носят пожилые люди. Этот вид из сорта алачи ремесленники привезли из Дашнобода. Из ткани **алачи мушкузаъфар** сшили халаты и чапаны. Ткань **алоча** под названием **алифи** считалась самой дорогой тканью, поэтому не все женщины могли позволить себе такую роскошь. Другой вид «**алочи кӯлобии миёнкуфта»** в форме относительного прилагательного указывает на местность. Этот вид ткани **алочи** привезли из города Куляба. Самое привлекательное название из данных видов ткани - это **алочи пӯстимор**, уникальный сорт ткани **алочи**, который не все ткачи могли ткать, поскольку для изготовления этого вида требовались лучшие сорта шёлковых, тонких и блестящих нитей.

Исходя из вышеизложенного, лексика ткацкого дела Гиссарской долины имеет эквиваленты в современном русском языке, за исключением тех ремёсел, которые не были распространены в то время на Руси.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Абдуллоева Г. Лексика Каратагского говора / Г.Абдуллоева. - Душанбе, 2017. -190 с.
2. Гадоев Н. Лексика тагновского говора / Н.Гадоев. - Душанбе, 2008. - 208 с.
3. Гафуров Б. Таджики, книга 1 / Б.Гафуров. –Душанбе, 1988.-701 с.
4. Джурабоев Р. Диёри шоир / Р. Джурабоев. - Душанбе, 1991.- 225 с.
5. Ершов Н. Н. Каратаг и его ремесло / Н.Н. Ершов. - Душанбе,1984.- 100 с.
6. Маджидов Ҳ. Современный таджикский язык / Ҳ.Маджидов. - Душанбе, 2007. -242 с.
7. Сайидои Насафӣ. Избранный сборник Сайидо. - Сталинабад,1944.- 646 с.
8. Таджикско-русский словарь. - Душанбе, 2006. - 784 с.
9. Толковый словарь таджикского языка. Т.1. - М., 1969. - 951 с.
10. Халимиён Сафаргул. Профессиональная лексика в произведениях Сайидо Насафи.–Душанбе, 2014. -152 с.

ЛЕКСИКАИ СОҲАИ БОФАНДАГИИ ВОДИИ ҲИСОР ВА МУОДИЛҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ РУС

Водиии Ҳисор аз даврони қадим аллакай дар шаҳрҳои Осиё ва Россия бо ҳунармандону зироаткории худ маълуму машҳур буд. Аз водӣ Роҳи бузурги Абрешим мегузашт ва маҳсулоте, ки аз ҷониби ҳунармандону косибони ин сарзамин истеҳсол мешуд, талабгорони зиёд дошт. Дар Россия харидорони атласу шоҳие, ки аз ҷониби ҳунармандони водии Ҳисор истеҳсол мешуд, хеле зиёд буд. Яке аз соҳаҳои ҳунармандӣ дар водии Ҳисор истеҳсолоти бофандагӣ буд. Лекин Одной из областей ремесленничества в Гиссарской долине является ткацкое производство. Однако тема ткацкого производства на основе научных материалов и текстов художественной таджикскоой литературы до сих пор всестронне не изучена. Дар мақола муаллиф лексикаи соҳаи бофандагии Водии Ҳисор ва муодилҳои ин вожаҳоро дар забони муосири рус таҳлилу тадқиқ намудааст. Муаллиф тавонистааст номи таҷҳизоти дӯкони бофандаг , номи мавод ва рангҳое, ки тавассути

онҳо риштаҳои алочаро ранг мекунанд, номи ашхосе, ки ба касби бофандаг машғ уланд, номи нақшҳое, ки дар алоча монда мешаванд ва инчунин номи намудҳои алочаро таҳлил намояд. Инчунин муаллиф, муодилҳои ин вожаҳоро дар забони рус нишон дода тавонистааст.

Калидвожаҳо: бофандаг , Водии Њисор, Каратоѓ , Гиссарская долина, Каратак, бофанда, ранг, дастгоњи бофандаг , алоча, наќш.

ЛЕКСИКА ТКАЦКОГО ДЕЛА ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ И ЁЁ ЭКВИВАЛЕНТЫ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Гиссарская долина с древних времён была уже известна в городах Азии и России своими мастерами и земледелием. По долине проходил Великий шёлковый путь, и изделия, изготовленные мастерами этой долины, пользовались большим спросом. В России было много покупателей атласа и шёлка, производимых ремеслинниками Гиссарской долины. Одной из областей ремесленничества в Гиссарской долине является ткацкое производство. Однако тема ткацкого производства на основе научных материалов и текстов художественной таджикскоой литературы до сих пор всестронне не изучена. В статье автор рассматривает лексику ткацкого дела Гиссарской долины и её эквиваленты в современном русском языке. Автором анализированы слова, обозначающие части ткацкого станка, названия средств для окраски ткани и цветов. Также указаны слова, обозначающие мастеров, которые занимаются ткацким делом. В статье отмечены названия росписей на алочи. Автор перечисляет наименования видов, алочи, а также в статье рассмотрены эквиваленты этих слов в русском языке.

Ключевые слова: ткацкое дело, Гиссарская долина, Каратаг, мастер, краска, ткацкий станок, алача, роспись.

LEXICO TKATSKY CASE OF THE HISSAR VALLEY AND ITS EQUIVALENTS IN THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE

Hissar Valley since ancient times was already known in the cities of Asia and Russia for its craftsmen and agriculture. The Great Silk Road passed through the valley, and products made by masters of this valley were in great demand. In Russia, there were many buyers of atlas and silk produced by the artisans of the Gissar Valley. One of the handicraft areas in the Gissar Valley is weaving. However, the theme of weaving based on scientific materials and texts of Tajik artistic literature has not yet been fully studied. In the article, the author considers the vocabulary of weaving of the Gissar Valley and its equivalents in modern Russian. The author analyzed the words denoting parts of the loom, the names of means for dyeing fabrics and colors. Also listed are words denoting masters who are engaged in weaving. The article marked the names of paintings on Allochi. The author lists the names of species, alochi, as well as the article considers equivalents of these words in Russian.

Key words: weaving, Gissar valley, Karatag, master, paint, loom, alacha, painting.

Сведения об авторе: ***Абдуллоева Г.З.*** – Таджикский государственный исниитут языков им. С. Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания и сопостовительной типологии. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6

Information about the author: ***Abdulloeva G.Z.*** - Tajik State Institute of Languages. S. Ulugzoda, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Mukhammadiyeva 17/6

УДК: 491.550+891.550-1

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЛЕКСИКАИ ФЕЪЛӢ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ТОҶИКӢ

Қурбонов С.Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қисмати лексикии лаҳҷаҳо ба таври зарурӣ мавриди тадқиқ қарор нагирифтааст, дар асоси раванди наздикшавӣ ё омезиши лаҳҷаҳои тоҷикӣ, инчунин бо таъсири забони адабӣ маҳдуд шудани доираи лаҳҷаҳо зарурати омӯзиши лаҳҷаҳои тоҷикӣ бештар мегардад.

Аз таҳқиқи асарҳои мансуб ба лаҳҷашиносии тоҷик бармеояд, ки муҳаққиқон дар корҳои илмии худ ба ин мавзӯъ камтар таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд, ки «нуқтаи назари бештари аҳли тадқиқот фақат бо зоҳирбинӣ маҳдуд монда, шарҳи илмии масъаларо батамом дар бар намегирад” [9, с.62].

Ифодаи амал дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ роҳу воситаҳои хосса дошта, низоми ташаккули он ниёз ба омӯзиш дорад, зеро феъл ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ дар бунёди воҳидҳои забонӣ, аз ҷумла ибора ва ҷумла нақши муассир дорад. Лексикаи феълии лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба таври мукаммал мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Забоншинос А.З. Розенфельд лексикаи феълии лаҳҷаҳои ҷануби шарқиро то андозае баррасӣ намуда [6], таснифу баррасии лексикаи феълӣ дар таҳқиқоти забоншинос Ҷӯраев Ғ. мукаммал ба назар мерасад [9]. Аз омӯзиши маводи лаҳҷаҳои тоҷикии водии Сурхондарё ва шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ бармеояд, ки лексикаи феълӣ вобаста ба дараҷаи интишорот, ифодаи маъно ва сохт дорои хусусиятҳои хос буда, баррасии он аз аҳамият холӣ нест.

Дар лаҳҷаҳои мавриди назар ташаккули феълҳои сода фаровон ба қайд гирифта мешавад, ки ин омил ба табиати лаҳҷаҳо вобастагӣ дорад, яъне “дар забони халқӣ-гуфтугӯӣ тарзи сода ва муъҷазбаёнӣ мавқеи муҳимро дорост” [1, с.82].

Бояд қайд намуд, ки феълҳои сода дар лаҳҷаҳои тоҷикии водии Сурхондарё ва шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ қабати муҳимми лексикиро ташкил дода, ифодаи маъноӣ ва дараҷаи интишороти онҳо ниёз ба омӯзиш дорад. Лексикаи феълии лаҳҷаҳои мазкур аз раванди таърихӣ ва навгониҳои забонии онҳо далолат дода, муқоисаи онҳо бо шаклҳои адабӣ ва ифодаи лаҳҷавии шеваҳои дигар аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ин қабати лексикӣ барои муайян намудани доираи густариши лаҳҷаҳо ва бозгӯии фарқияти онҳо асос ба шумор меравад, ба таври мисол феълҳои **ғелмидан** (Дараи Ниҳон) омехта шудан; **ғунидан** (Шимоли Кӯлоб) халидан, даромадан; **ғучидан** (Дараи Ниҳон) фишурдан; **жовидан** (Сина) хоидан; **жъвъқидан//жувуқидан** (Вахёӣ-Қаротегинӣ) поймол (пахш, зер) кардан; **кабидан//капидан** (Бадахшон) бо забон хӯрдани чизи моеъ (дар бораи саг, гурба ва ҳайвоноти дигар); **каравҷидан** (Қаротегинӣ) ба хониш омадан (нисбат ба кабк); **кънҷидан** (Вахёӣ-Қаротегинӣ, Шимоли Кӯлоб) наддофӣ кардан, ғоз-ғоз кардани пашму пунба; тагпурсӣ кардан; **қавҷидан** (Қаротегинӣ) хоидан, хоида сӯрох кардани чизе; **қарронда**н (Карш) суханчинӣ; **лавидан** (Карш, Маланд) андова кардан; **лоҳондан** (Саридашт) сӯрох намудан, шикоф намудани чизе; **лутидан//лътидан** (Вахёӣ-Қаротегинӣ) ҷӯлидан, жӯлидан; ҷунбуҷӯл кардан; печутоб хӯрдан; **луҳидан** (Дараи Ниҳон) гандидан, пӯсидан; **пакидан** (Вахёӣ-Қаротегинӣ) лаққидан, пургӯӣ (сафсатагӯӣ, ҳарзагӯӣ) кардан, манаҳ задан; **пълтундан** (Шимоли Кӯлоб) туф кардан; **суронда**н **//сурундан** (Қаротегинӣ) ҳаво додан, партофтан; (Қӯрғонча) хурсандиву шодӣ; **талопидан//тълопидан** бӯсидан; *тиб*. касалии асп, ки пас аз араққунӣ гирифтори он мешавад (Ялдамич); **човидан** (Гурдхам) шино (шиноварӣ, ғаввосӣ) кардан; (Лахш) пош хӯрдан, парешон шудан; **шелидан** (Ёл, Порвор) ҳарисона (саросемавор) хӯрдан, бо иштиҳои тамом хӯрдан ва ғ.

Дар лаҳҷаҳои мавриди тадқиқ ба маъноҳои гуногун истифода шудани як воҳиди луғавӣ ба гунҷоиши маъноии калима ва табиати шеваҳо вобаста мебошад. Масалан, феъли **въречидан** дар лаҳҷаҳои Мағзори Сир, Кӯлдара, Ҳакимӣ ба маъноҳои *таназзул кардан; пажмурда шудан маҷ. сахт гиристан; маҷ. азоб кашидан; аз таъсири офтоб пажмурда шудани чизе* корбаст мешавад. Феъли содаи **коҳидан** дар лаҳҷаҳои Майдонтерак, Дараи Мазор, Данғараи Боло ва дар шакли **койидан** дар лаҳҷаҳои Ғеш ва Қӯрғонча ба маъноҳои *гусса хӯрдан, ғамгин шудан; мазаммат кардан; умедвор шудан аз чизе* ба кор бурда мешавад, ки ин ҳадди охири маънифоринии ин вожа нест. Феъли **палосидан** дар лаҳҷаҳои Вахёӣ-Қаротегинӣ, гурӯҳи Шимоли Кӯлоб, Ғорон ба маъноҳои *кӯшиш (сайъ) кардан; гавак кашидан, хазидан* корбаст мешавад. Феъли **потелък** дар шеваи ҷанубии забонии тоҷикӣ доираи васеи истифода дошта, ба маъноҳои *гиря, ҳасрат; бесаранҷом, ноором; дар хок ғел задан* (амали мансуб ба мурғ) омадааст. Феъли **пъркидан** маънои *нуқсдор* (иллатнок) *шудан*; *тарсидан; тира шудан*; феъли **пъхидан** маънои *об пошидан* (бо даҳон); *пош хӯрдан, лабрез шудан*; *маҷ. шӯридан, таҳдид карда*нро дорад. Калимаи лаҳҷавии **хелидан** дар лаҳҷаи Ховалинг ба маънои *омехтан, махлут кардан*; дар лаҳҷаҳои Доробӣ ва Кангурт ба маънои *сохтан, тайёр кардан*; дар лаҳҷаи Вахёӣ-Қаротегинӣ дар ифодаи *зер* (помол) *кардан*; *қитиқ кардан* ба кор бурда мешавад. Феъли **рушидан** дар лаҳҷаҳои мазкур ба маъноҳои *моҷаро* (мағал) *бардоштан*, *ҷанҷол кардан*; *во* (кушода) *шудани ресмони матоъ* истифода шудааст. Албатта, имконоти луғавии калимаҳои ифодагари амал барои сермаъноии онҳо замина фароҳам оварда, тадқиқи ин масъала дар асоси забони адабӣ ва лаҳҷаҳои тоҷикӣ муҳим ба шумор меравад.

Таркиби луғавии забон бо роҳҳои гуногун ташаккул меёбад ва дар ин ҷода маънои луғавии калима имкони дар шаклу қолабҳои гуногун омадани калимаро фароҳам меорад. Забоншинос Ожегов ин нуктаро ба ин зайл илман асоснок менамояд: «дар такомулоти лексика механизми инкишофи маъно роли муҳим мебозад» [4, с.53]. Дар лаҳҷаҳо муродифоти луғавии лексикаи феълӣ фаровон ба назар мерасад, ки таҳқиқи мавриди корбаст ва ифодаи нозуки маъноии онҳо аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ба таври мисол, барои ифодаи феъли ***тарсидан*** ин воҳидҳои луғавии хосси лаҳҷаҳо ба кор бурда мешаванд: **зъръмбидан:** *ай ота-ш қадди́ аҷал* ***мезъръмбидай*** (Мингичар.); **кебидан** (Қаротегинӣ); **пъркидан:** *ай гърг* ***пъркид-ай,*** *меларза* (Лағмон); **рамидан:** *ман хов бъдъм,* ***рамида*** *бедор шидъм* (Ёхсу); **ҳурмидан:** *бово-м ай милисоо* ***ҳурмидай****-ъ ҷун-ш-а каҷ кад-ай* (Сунбула); **шъғак** (Шимоли Кӯлоб.) ва ғ. Феъли ***варамидан*** бо ин калимаҳои хосси лаҳҷа ифода ёфтааст: **алақароғ** (Шимоли Кӯлоб); **бъқи́** (Даҳана); **вармосидан**: *саглес бърума-ай, ру-ш* ***вармосид-ай*** (Оби Лурд); **ва́штидан** (Вахёӣ-Қаротегинӣ); **гъридан**: *Ҳоли́ да къҳо гушти гусфанд-у ови хънък-а хърда* ***гъридагист*** (Кӯлдара); **ғурридан**: *Ба санги калон зад, сараш* ***ғуррид*** (Қӯрғонча); **ғузък; ғър** (Шимоли Кӯлоб); **жоғар//жъғар** (Бадахшон); **ғубидан** (Дараи Ниҳон) ва ғ.

Аз муқоисаи маводи лаҳҷаҳои тоҷикии водии Сурхондарё ва шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ бармеояд, ки дар ин қабати лексикӣ (феълҳои сода) иқтибосот камтар ба назар мерасад: Феъли иқтибосии **боқидан** дар лаҳҷаи Пилдон ба маънои *тарбия кардан; парвариш кардан* омадааст: *Ҳамъ кавг-а йа моҳ бъбоқи-ш фарбе шида мерава* (Пилдон).

Баъзан дар ин бобат шакли ба тағйироти фонетикӣ дучоршудаи калимаҳои бегоназабон мушоҳида мегардад: **қъчидан** (Вахёӣ-Қаротегинӣ) *дам* (ҳӯрт) *кашидан, то қонеъ кардани ҳисси ташнагӣ нӯшидан; фурӯ бурдан*.

Дар лаҳҷаҳои тоҷикии водии Сурхондарё ва шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ феълҳои таркибӣ аз шаклҳои адабӣ то андозае фарқ дошта, дар мавридаш барои ифодаи амал аз шаклҳои махсус низ истифода мебаранд, ки ба таври муқоисавӣ омӯзиши онҳо аҳамияти илмӣ дорад. Дар ташаккули ин навъи феълҳо ҷузъҳои номӣ мавқеи муҳим доранд. Феълҳои ёридиҳандаи ***кардан, шудан, доштан, задан, истодан, додан, рафтан, ёфтан*** ва ғ. дар ташкили феълҳои таркибӣ фаъоланд: **буш**: **буш кардан** (Порвор.) ҳурт кашидан, дам кашидан; **ғулва: ғулва кардан** (Сина) барангехтан; **ғур: ғур кардан** (Дараи Ниҳон) қасд кардан; **вор: вор шудан** (Бойсун) унс гирифтан; **ғулу: ғулу шидан // ғълъп шъдан** (лаҳҷаи тоҷикии Вахон) дар як ҷо ҷамъ шудан; (Сина) ғафс шудан; **висқ**: **висқ доштан** (Лангар) имконият (қудрат) доштан; **вол**: **вол задан** (лаҳҷаи тоҷикии Вахон) синча кардан, дуру дароз ва бодиққат ба касе ё чизе нигаристан; **дақс: дақс задан** (лаҳҷаи тоҷикии Вахон) гаштан, гаштугузор кардан; **дамғъръп**: **дамғъръп кардан** (Мӯминобод) нафасгир шудан; (Ховалинг) сукут кардан, хомӯш мондан; **залла**: **залла кардан** (Кӯлобии Ҳисор) ғун (ҷамъ) кардан, гирд овардан; **муғак: муғак кардан** (Ҷанубии Кӯлоб) ҳамла кардани издиҳом; **ойит**: **ойит кардан** (Ховалинг) ба ҳолате ё амале водор намудан; **ол**: **ол кардан** (Ниёзбегиёнз.) мухлисӣ кардан; луқма; **ор кардан** (Заррабоғ) гудохтани равған; **палпечун**: **палпечун кардан** (Қаротегин) ба қабза гирифта даравидани алаф ё ғалла; **лат** (лаҳҷаҳои ҷанубӣ) заниш, шаллоқ; **~задан** (Қӯрғонча) об кардани чака; **ғавр: ғавр рафтан** (Сина) сарфаҳм рафтан; **ғуш**: **ғуш йофтан** (т.-вах.) фурсат пайдо кардан, вақт ёфтан; **лъхс**: **лъхс кандан** (Хӯҷахалил) харошида шудан; канда шудан; **парра: парра гирифтан** (Нилу, Хуфар) ғелидан; **парт: парт кардан** (Ховалинг) аз пар тоза кардан, болу пар кандан; (Қӯрғонча) сӯзон **пах**: **пах задан** (лаҳҷаи тоҷикии Вахон) диккак нишастан; пинҳон шудан **пурх: пълилък: пълилък шъдан** (Бадахшон) аз дидори касе бисёр шод шудан; ба касе бисёр меҳрубонӣ кардан.

Аз калимаҳои тақлидӣ-овозӣ низ феълҳои таркибӣ сохта мешаванд: **вок-вок**: **вок-вок кардан** (Вахёӣ-Қаротегинӣ) бод додан; **жав-жав**: **жав-жав кардан** (Бадахшон) сафсата гуфтан; **ҳалҳала**: **ҳалҳала кардан** (Қ.) шӯрондан, иғво андохтан; **чириска**: **чириска задан** (Хилмонӣ) // **чириски** (Қӯрғонча) чаракса (пош) хӯрдани зарраҳои об; **пурх кардан** (Бадахшон) об пошидан.

Дар шакли сода ва мураккаб истифода шудани лексикаи феълӣ низ раванди хосса дорад: **луча**: **луча кардан** (Шимоли Кӯлоб.) тар кардан, молидан; **лучидан** (Дараи Ниҳон) харошидан. Андешаи профессор Ҷӯраев Ғ. дар ин хусус муътамад мебошад: “Алҳол гуфтан душвор аст, ки кадоме аз ин шаклҳо дар системаи лексикаи шева пойдор мемонанд. Вале қувват гирифтани шакли аналитикӣ дар системаи феъли шеваҳои тоҷикӣ умуман ба тариқи шаклҳои таркибӣ бештар имконият фароҳам меоварад” [9, с.207].

Лаҳҷаҳо дар нигаҳдошти асолати забон мавқеи муҳим доранд, шаклу қолабҳои таърихӣ ҳазорсолаҳо маҳфуз мемонанд. Ин нуктаи муҳимро дар ифодаи лексикаи феълӣ мушоҳида менамоем, раванди ташаккули забон дар заминаи баррасии омилҳои гуногун бозгӯӣ мешавад [2, с.356]. Феъли содаи **гуволидан** дар лаҳҷаҳо маънои ***сабзидан, нашъунамо ёфтан***ро дорад: Сараки гандум-а дидед амак, а ***гуволидан-аш*** зӯр-еш маълум буд (лаҳҷаи Қӯрғонча). Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ин калима истифода намешавад. Онро дар осори классикон ба маънои андӯхтан дучор омадем:

Бузургон ганҷи симу зар гуволанд,
Ту аз озодагӣ мардум гуволӣ (Тайён) [8, с.276].

Феъли **ёзидан** (ба маънои дароз шудан) дар забони адабии ҳозираи тоҷик истифода намешавад. Дар лаҳҷаи Қӯрғонча онро дучор омадем: Боло-ш-да ёзида (дароз кашида – С.Қ.) шиштем.

Дар осори Фирдавсӣ ин калима истифода гардидааст:

Биёзид бозуву бикшуд даст,
Дар ӯ қуфли симин ба ҳам даршикаст [8, с. 414].

Феъли **жакидан** (ба маънои сергапӣ) дар аксари лаҳҷаҳои тоҷикӣ корбаст мешавад: *Гуфт-ум-ут нажак* (Кӯлоб).

Дар осори классикон ин калима маъноҳои ғур- ғур кардан, зери лаб аз рӯйи хашму ғазаб худ ба худ гап заданро мефаҳмонад:

Эй табъи созвор, чӣ кардам? Туро чӣ буд?
Бо ман ҳаменасозию доим ҳаме жакӣ (Кисоӣ) [8, с.419].

Феъли **кебидан** дар лаҳҷаҳои Бойсун (ба маънои озурдаву монда шудан) ва баъзе лаҳҷаҳои ҷанубӣ (ба маънои тарсидан, рамидан) ба кор бурда мешавад: *Ниго кун, баччеш **кебид**-ай ад дасти ин кампири зол-а* (Қӯрғонча).

Он дар фарҳанг ба ин маъноҳо омадааст: 1. аз роҳи рост баромадан, бо роҳи каҷ рафтан, каҷ рафтан:

***Макебед** в-аз ростӣ магзаред,*
Ҷу додандатон панди хуш, бишнавед! (Фирдавсӣ) [8, с.549].

2. аз роҳи рост баровардан, ба роҳи каҷ ва нодуруст равон кардан:

Ё раб, биёфаридӣ рӯе бад-ин мисол,
*Ҳуд раҳм кун бар уммату аз роҳашон **макеб (**Шаҳиди Балхӣ) [8, с.549].*

Феъли **пакидан** дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ бештар истифода гардида, ба маънои ҳарзагӯӣ, лаққидан меояд: *иҷа пеши мън-да напак* (Тӯда); *съгерай ақлақ, иҷа бъсйори бад напаки* (Ховалинг). Ин калима дар шакли пак дар фарҳанг ба ин маъно шарҳ ёфтааст: қурбоққа, ғук;

То кай ҳамедароиву гирдам ҳамедавӣ?
*Ҳаққо ки камтариву фажогантарӣ зи **пак** (Хисравонӣ) [8, с.20].*

Феъли **човидан** дар адабиёти тоҷик ба назар расида, дар забони адабии ҳозираи тоҷик камистеъмол мебошад. Ин калима дар фарҳанг ба маънои тавалло ва зорӣ кардан меояд:

Эй ошиқи дилсӯз в-аз коми дили худ дур,
*Менолу **ҳамечов**, ки маъзурӣ маъзур (Абӯшуайб) [8, с.546].*

Аз таҳқиқи лаҳҷаҳои ҷанубӣ бармеояд, ки феъли содаи човидан ҳоло дар гуфтугӯй ба маъноҳои **шино кардан** (ёзғанд): *Ҳини съгераги́-да Хингов-ънда мечовидем, ай у ру-и ру мезгаштем* (Ёз.); **пош хӯрдан** (Лахш) *ов занад-ам ҳар тараф-да човидан мегира* фаъол мебошад.

Феъли «ёрастан» маънои «тавонистан, қудрат ва тавоноӣ доштан, ҷуръат доштан»-ро дорад [8, с.415]. Дар лаҳҷаи Қӯрғонча он ба маънои ҷуръат накардан дар шакли инкории «наёрист», «намеёра» истифода мегардад: *Гурз-а даст-еш шикаст, намейора бурда Хуррам-да т[и] йайа* (Қӯрғонча).

Дар осори Рӯдакӣ ин калима ба ҳамин маъно ба кор бурда мешавад:

Наёрам бар касе ин роз бикшуд,
Маро аз ҳоли ҳиндуи ту бифнуд [7, с. 495].

Феъли турунҷиданро устод Рӯдакӣ ба маънии кӯфта шудан, кашида шудан истифода кардааст:

Ҷон турунҷидаю шикастадилам,
Гӯӣ аз гам ҳаме фурӯгисилам [7, с.158].

Дар «Бурҳони қотеъ» дар шарҳи он овардаанд: «ба маънии сахт дарҳам кашида ва кӯфта шудан; ва чин ба ҳам расонидан ва дуруст гардонидан бошад» [3, с.280].

Ин феъл дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ имрӯз ба маънии *сахт кашида бастан, фишурдан* истифода мешавад: *сев-а метърънҷан-ъ ов-ъш-а мегиран; шарбати ангър-а йа дам-да търънҷид* (Лахш).

Калимаи полуд дар ин байт ба маънии «тоза кардан» омадааст:

Зар(р) бар оташ кучо хоҳӣ полуд,
Ҷӯшад, лекин зи гам наҷӯшад чандон [5, с.24].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ин шакли феълӣ истифода намегардад. Дар лаҳҷаи Қӯрғонча ба ин маънӣ омадааст: *Шир-а полону* (аз симэлак гузаронидани шир барои тоза гаштан аз хас ва мӯйи ҳайвон) *туршӣ зан, ки хоб намерава.*

Ё ҳангоми биринҷро софӣ кардан гӯянд: *Биринҷ-а полон* (обашро ҷудо кун). Дар баъзе аз лаҳҷаҳои ҷанубӣ низ ин калима ба ҳамин маънӣ корбаст мегардад.

Дар лаҳҷаҳои ҷануб ҳам ин калима дар истифода аст: *полонем, руган-ъш ҷидо мешид-ъ дуг-ъш ҷидо; шир-а бъполон, ма мийом* (Ховалинг).

Яке аз маъниҳои калимаи «лат» дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин омадааст: «Лат- пора; лат-лат пора-пора, тикка-тикка, порча- порча» [8, с.594], ки дар осори Рӯдакӣ ҳам ба ҳамин маъност:

Чугд, ки бо бозу кулангон паррад,
Бишканадаш парру бол, гардад лат-лат [5, с.207].

Дар шеваи шимол дар феъли таркибӣ чун ҷузъи номӣ дар шакли «лат задан» ба маънои омехта кардан, дар шеваи ҷануб «лат кардан» ба маънои кӯфтан бо даст ва калтак меояд: *Чакка-йа гиру худат лат зан* (Қӯрғонча); *Чиба лат-уш накарден* (Даштиҷум).

Ин маъноро дар осори Хусрави Деҳлавӣ дучор омадем:

Лат ҳамаро хам кунад аз саҷда пушт,
Саҷдаи ангушт нигар пеши мушт [8, с.594].

Баррасии лексикаи феълӣ, муродифоти луғавии ин қабати лексикӣ, доираи интишор ва ифодаҳои маъноиву гуногуншаклии онҳо дар доираи як мақола ғайриимкон буда, дар асоси маводи лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба таври густурда (муқоисаи онҳо бо осори шоирону нависандагон ва корбасташон дар гӯйишҳои форсиву дарӣ) тадқиқ намудани лексикаи феълӣ аҳамияти амалӣ ва назариявӣ дорад, ки маҳз дар ҳамин асос ташаккули таркиби луғавии забони халқӣ-гуфтугӯӣ, тафовути ин ё он лаҳҷа аз лаҳҷаҳои дигар ва ё шеваҳои забони тоҷикӣ бозгӯӣ мешавад.

А Д А Б И Ё Т

1. Аюбова М. Ихтисоршавии воҳидҳои забонӣ / М.Аюбова, С.Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2009. №1(17). –С.80-88.
2. Куркина Л.В. Этимологические заметки по русской диалектной лексике / Л.В. Куркина// Материалы и исследования по русской диалектологии. - М., 2008. - С. 356.
3. Муҳаммадҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. - Душанбе: Адиб, 1993. Ҷ.I. - 416 с.
4. Ожегов С.И. Лексикологии. Лексикография. Культура речи / С.И.Ожегов. - М., 1974. - 352 с.
5. Осори Рӯдакӣ. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. - 543 с.
6. Розенфельд А.З. Система глагола в юго-васточных говорах таджикского языка / А.З.Розенфельд. – Ленинград: АДД, 1966. - 32 с.
7. Рӯдакӣ (шеърҳо). - Душанбе: Ирфон, 1974. - 223 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Ҷилди яку ду). - Москва: Советская энсиклопедия, 1969. - 951с.; - 952 с.
9. Ҷӯраев Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ / Ғ.Ҷӯраев. - Душанбе, 2017. - 320 с.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЛЕКСИКАИ ФЕЪЛӢ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ТОҶИКӢ

Қисмати лексикии лаҳҷаҳо ба таври зарурӣ мавриди тадқиқ қарор нагирифтааст, дар асоси раванди наздикшавӣ ё омезиши лаҳҷаҳои тоҷикӣ, инчунин бо таъсири забони адабӣ маҳдуд шудани доираи лаҳҷаҳо зарурати омӯзиши лаҳҷаҳои тоҷикӣ бештар мегардад. Аз таҳқиқи асарҳои мансуб ба лаҳҷашиносии тоҷик бармеояд, ки муҳаққиқон дар корҳои илмии худ ба ин мавзӯъ камтар таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Ифодаи амал дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ роҳу воситаҳои хосса дошта, низоми ташаккули он ниёз ба омӯзиш дорад, зеро феъл ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ дар бунёди воҳидҳои забонӣ, аз ҷумла ибора ва ҷумла нақши муассир дорад. Лексикаи феълии лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба таври мукаммал мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Забоншинос А.З. Розенфельд лексикаи феълии лаҳҷаҳои ҷанубӣ-шарқиро то андозае баррасӣ намуда, таснифу баррасии лексикаи феълӣ дар таҳқиқоти забоншинос Ҷӯраев Ғ. мукаммал ба назар мерасад. Аз омӯзиши маводи лаҳҷаҳои тоҷикии водии Сурхондарё ва шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ бармеояд, ки лексикаи феълӣ вобаста ба дараҷаи интишорот, ифодаи маъно ва сохт дорои хусусиятҳои хос буда, баррасии он аз аҳамият холӣ нест. Дар лаҳҷаҳои мавриди назар ташаккули феълҳои сода фаровон ба қайд гирифта мешавад, ки ин омил ба табиати лаҳҷаҳо вобастагӣ дорад. Бояд қайд намуд, ки феълҳои сода дар лаҳҷаҳои тоҷикии водии Сурхондарё ва шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ қабати муҳимми лексикиро ташкил дода, ифодаи маъноӣ ва дараҷаи интишороти онҳо ниёз ба омӯзиш дорад. Лексикаи феълии лаҳҷаҳои мазкур аз раванди таърихӣ ва навгониҳои забонии онҳо далолат дода, муқоисаи онҳо бо шаклҳои адабӣ ва ифодаи лаҳҷавии шеваҳои дигар аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ин қабати лексикӣ барои муайян намудани доираи густариши лаҳҷаҳо ва бозгӯии фарқияти онҳо асос ба шумор меравад.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ В ТАДЖИКСКИХ ГОВОРАХ

В таджикском языкознании диалектная лексика отдельно не изучена. Изучение диалектной лексики имеет первостепенное значение, в контексте определения исторического процесса языка и его новизны. В таджикских говорах для выражения действия имеются особые способы, потому что глагол как самостоятельная часть речи при формировании языковых единиц играет важную роль. Современная лексика таджикских диалектов не изучена полностью. В научных трудах лингвиста А.З. Розенфельд в общих чертах были изучены эти лексические особенности, а в работах профессора Джураева Г. данная тема изучена более детально. Следует отметить, что простые глаголы в таджикских говорах Сурхандарьинской области и южного таджикского диалекта составляют особый лексической состав. Лексика выражающая действия, в этих диалектах отражает процесс исторического развития и языковой новизны, их сравнение с литературными формами и выражением в других диалектах имеют актуальное значение. Для определения раскрытия и интерпретации диалектов этот лексический слой является основным. Безусловным достоинством статьи являются примеры, на основе которых осуществляется анализ лексических особенностей глагольных форм в таджикских говорах.

Ключевые слова: глагол, говор, лексика, слово, подлинность, процесс, заимствование.

SOME FEATURES OF VERBAL VOCABULARY IN TAJIK TALKS

The lexical part of dialects were not properly studied, in a process of the closeness or mixturing of tajik dialects and also in an influence of literary language was limited the circle of dialects become more necessity of studiшng tajik dialects. From the research of works belong to tajik dialectology appeared that researches gave little attention about this theme. In the tajik dialectology expressing the action has special ways and methods routine of its formation has need for stady, because verb as an independent part of speech in the formation of the language units, for example, as phrases and sentences plays a greate role. The current lexics of the tajik dialects had not learned completely. Linguist A. Z. Rozenfeld informed a little about the dialects of south-east and we can see the more completely classification in works Juraev Ch. From the learning material about tajik dialects of Surkhondaryo area and southern dialect of tajik language becomes clear that the present lexics depend on degree of publishing, the meaning and structure has special specification and it's very useful. There are many simple verbs were noted which this process is connected with nature of these dialects. It should be noted that the simple verbs in tajik dialects of Surkhondaryo area and southern tajik dialect formed the upper layer of important lexics. Expressing meaning and degree of publishing must be learn. The present lexics of these dialects shows the process of history and language novelty, their compare with literary kinds and expressing of other dialects have current importance. For defining of develeping and interpretation of dialects, this lexical layer is bases.

Key words: verb, dialect, lexica, word, original background, process, borrowing.

Сведения об авторе: ***Курбонов Содик Хамрокулович*** - Таджикский национальный университет, доцент кафедры таджикского языка и методики обучения таджикскому языку и литературе филологического факультета, кандидат филологических наук. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **kurbonzoda 64@mail.ru**

Information about the author: ***Kurbonov Sodik Khamrokulovich*** - Tajik National University, Associate Professor of the Tajik Language and Methods of Teaching Tajik Language and Literature of the Faculty of Philology, Candidate of Philological Sciences. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.
E-mail: **kurbonzoda 64@mail.ru**

УДК: 42-3:372.881.111

О РОЛИ ТЕРМИНА И ТЕКСТА В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Собко В.И.
Филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе

Основное назначение LSP, языка для специальных целей, заключается в том, чтобы представлять концептуальную и языковую картину определенной области знания, быть хранилищем знания и опыта, обеспечивать описание специальной области, общение в ней и ее развитие [1, с.11]. Восприятие и понимание в профессионально направленной коммуникации опираются на профессиональные знания и зависят от общности картины мира, которая формируется в сознании будущих специалистов одной области знания в процессе обучения. «Профессиональное мировидение специалистов имеет свою специфику, как на ментальном, так и на языковом уровнях, и прежде всего, обусловлено профессиональной принадлежностью» [2, с.86].

Е.А. Климов отмечает, что научная картина мира общества, «социума» была бы просто ущербной без такой подсистемы, как картины мира профессиональных общностей, профессий. В свою очередь картина мира профессий будет неполной, если не будет учитываться фактор специфичности отображения в сознании профессионалов разных типов и уровней противостоящего им «окружающего» мира, среды, универсума [3, с.20].

Профессиональная картина мира у будущих специалистов складывается в результате различных процессов познания, формируется на основе профессиональных знаний и умений в изучаемой предметной области, и чаще всего определяется как система понятий, фиксируемая в языке как система терминов. Термины, в свою очередь, служат важным инструментарием для формирования научных концепций, теорий и законов, а также облегчают общение между специалистами одной сферы деятельности.

Свободное владение терминами является одним из основных показателей профессиональной компетентности специалиста. Таким образом, одной из задач, стоящих перед специалистами обучения профессиональному английскому языку, является формирование основ терминологической грамотности будущего специалиста, что становится возможным только при овладении терминологическим словарным запасом, то есть терминосистемой определённой специальности. С.В. Гринёв предлагает рассматривать терминосистему как «упорядоченное множество терминов с зафиксированными отношениями между ними и отражающими отношения между называемыми этими терминами понятиями» [4, с.15].

Современный анализ терминологической и профессиональной лексики осуществляется на основе когнитивного подхода к языку, суть которого заключается в том, что за любыми языковыми структурами стоят ментальные структуры [5, с.21].

С самого начала своего развития когнитивная лингвистика обратилась к терминам, поскольку термины могут рассматриваться в тесной связи с концептами как результатами речемыслительной деятельности, воплощаемыми в строго определённых языковых знаках [6, с.15]. В отличие от общеупотребительной лексики, термины вербализуют научные понятия, а значит, «термин предстаёт как резюме научного рассуждения, формирующегося в процессе творческой деятельности учёного [7, с.665]. «Понятие» является одним из типов существующих классификаций концептов и представляет ментальную структуру, репрезентируемую терминологическими единицами языка.

Для различных терминологических языковых систем понятие можно рассматривать как некую исходную структуру сознания. Данное предположение основывается на том наблюдении, что концепты-понятия формируются в мышлении как отражение научной и производственной сфер действительности и вербализуются терминологической и производственной лексикой [8, с.118]

Совсем недавно в центре внимания любого исследования по обучению профессиональному английскому языку стоял термин, так как наличие набора определённых терминов считалось единственной отличительной чертой профессиональной коммуникации, устной или письменной. В последнее время в исследовании вопросов профессионального обучения стал превалировать дискурсивный подход, который в своей основе рассматривает текст.

В своей практике обучения специалистов в области международных отношений мы опираемся на работу с аутентичными текстами политического и экономического содержания. Очень часто мы сталкиваемся с проблемой непонимания специальных текстов студентами. Причина непонимания нами остаётся не до конца выясненной. На первый взгляд может показаться, что проблема объясняется незнанием специальной лексики, профессиональных терминов. Но предварительная работа с лексикой текста не приводит к ожидаемым результатам – студенты по-прежнему не понимают текст в полном объёме или понимают текст искажённо. Таким образом, мы приходим к выводу, что вопросы понимания текста связаны не только и не столько со знанием тех или иных профессиональных терминов, как с процессами познания, переработки информации, полученной из текста.

Хотя в современном языкознании очень широко обсуждаются понятия «дискурс» и «дискурсивный подход», эти обсуждения продолжаются, а это значит, что до сих пор лингвисты не определились в этом вопросе и до сих пор нельзя говорить о существовании общепринятых определений этих явлений. Но при этом общепризнанным является тот факт, что дискурс лежит в основании новой парадигмы лингвистического знания, именуемой когнитивно-дискурсивной, которая представляет собой интеграцию двух ведущих парадигм современности – когнитивной и коммуникативной. В своём исследовании мы отталкиваемся от формального определения дискурса, как языкового явления, которое стоит выше уровня предложения и представляет собой связную последовательность предложений, объединённых одной темой.

По мнению многих учёных, мы выражаем мысли посредством не отдельных высказываний, а целых текстов. Текст, в свою очередь, является продуктом речевой деятельности, и может быть реализован как в письменной, так и устной форме. Первые работы по когнитивным моделям понимания текста были опубликованы Т. А. ван Дейком (Kintsch & van Dijk, 1975, 1978; van Dijk & Kintsch, 1978). Т. А. ван Дейк первым разграничил понятия «текста» и «дискурса» в своем трактате «Стратегии понимания связного текста». Представленная им в этом трактате модель явилась новым подходом к когнитивному моделированию понимания и порождения текста.

Модель ван Дейка строится не только с учётом грамматики и лексики текста, но и с вовлечением в анализ таких социальных факторов, как мнения и установки авторов и т.п. Дискурс понимается как сложное коммуникативное явление, не только включающее акт создания определённого текста, но и как явление, отражающее зависимость этого речевого действия от целого ряда экстралингвистических обстоятельств, в том числе знаний о мире, мнений, установок и целей автора текста. В дискурсе отражается сложная иерархия знаний, которые необходимы как при его создании, так и при его восприятии. И в процессе создания, и в процессе восприятия текста наблюдаются особые стратегии отбора информации, наиболее значимой в данном контексте и значимой для коммуниканта. Ван Дейк выдвигает идею, что нельзя определить коммуникативную направленность высказывания, ограничиваясь только пониманием общего смысла предложения. Высказывание типа “I’ll come tomorrow! Я приду завтра!” “ вполне может оказаться и обещанием, и угрозой, и объявлением/утверждением” [9, с.15].

Кубрякова Е.С., рассуждая о тексте, отмечает: «Нет и не может быть таких текстов, которые не фиксировали бы какой-либо фрагмент человеческого опыта и его осмысления» [10, с.74]. Каким бы анонимным ни был текст, он всегда отражает речемыслительный акт своего автора. Кубрякова Е.С. не противопоставляет понятия текста и дискурса и считает, что они связаны причинно-следственной связью, так как текст создаётся в дискурсе. Различие между ними состоит в том, как их рассматривают. Текст рассматривается в своём завершённом состоянии, а дискурс – в текущем времени, по мере его появления и развития.

Следует отметить, что лингвистика текста сформировалась сравнительно недавно, и пока не имеет общепринятого определения своего объекта изучения – текста. Правильное понимание природы и сущности этого явления может существенно помочь в профессионально-ориентированном обучении английскому языку специалистов различных областей знания, в том числе и специалистов в области международных отношений, так как в программе языковой подготовки специалистов-международников, в частности, упор всегда делался на текст.

Важно понимать, как утверждает Кубрякова Е.С, что текст, как любой знак, имеет своё толкование, свой, разъясняющий данный текст, новый текст. Поэтому выход за пределы

языковых форм текста обязателен (Кубрякова, 1994). Важно помнить, что текст следует рассматривать как «такое произведение, такую протяжённость, которая по всей своей архитектонике и организации, по всем использованным в нем языковым средствам и т.д. должна обеспечить у адресата формирование его ментальной модели» [10, с.76].

В практике своей работы с текстом мы опираемся на дискурсивный анализ и рассматриваем текст в связи с условиями его создания, целями и задачами в связке с аналогичными для него текстами и т.п. В ходе курса мы используем модульную технологию, когда весь программный материал представлен в форме модулей по отдельным темам, как-то: «Революции в глобальном мире», «Региональная интеграция», или «Международный терроризм». Каждый из модулей включает в себя подборку текстов по теме модуля из аутентичных аналитических и новостных изданий. По завершении работы над модулем студент должен представить результаты проведённого им исследования по теме и ответить на вопрос проекта в форме отчёта, представленного в виде письменного текста. Так, например, в рамках модуля «Международный терроризм» студенты должны ответить на вопрос: Представляет ли международный терроризм угрозу международной безопасности сегодня?

Цель такого подхода заключается в том, чтобы научить студента составлять аналитический текст, обеспечивающий «формирование его ментальной модели» в сфере своей специальности. В практике своей работы мы также используем особый вид заданий, который предполагает на основе двух политических статей, посвящённых описанию одного и того же события, но взятых из разных источников, провести анализ, сопоставить освещение события этими источниками, выявить сходства и различия в описании события и изложить результат проделанной работы в форме двухминутного устного сообщения. Как правило, это задание вызывает большие трудности у студентов. Чтобы понять причины затруднений при выполнении этого задания, необходимо понять, какие ментальные модели строит говорящий в опоре на предлагаемый ему текст. Однако надо учитывать, что текст как правильно организованная форма коммуникации, как сообщение, уже содержит в себе самом единицы, средства, сигналы и т.п., достаточные и необходимые для построения на его основе правильной и осмысленной модели. Как отмечает Кубрякова Е.С., наша способность строить резюме текста, писать на него аннотацию, составлять конспект текста, писать сочинения на основе текстов и по их поводу - это доказательство не только того, что в тексте главное - его содержание, информация, структура опыта и знаний и т.п., но и явное свидетельство того, что процесс извлечения знаний - процесс, требующий особых приемов обработки языкового материала в тексте [10, с.80].

В этом процессе, когнитивном по своей сути, задействуются и знание языка, и знание мира, и знание принятых в языке соотнесениях языковых структур с когнитивными. Из текста люди, обладающие некими сведениями о языке и мире, делают разумные умозаключения, поэтому никакие исследования текста и дискурса невозможны без обращения к процессам инферентного типа.

Когда мы просим нашего студента подготовить двухминутное сообщение на основе двух текстов, мы имеем дело с текстом, исследуемым в текущем режиме и текущем времени, по мере его появления, иначе говоря, мы имеем дело с дискурсом. При этом мы руководствуемся определением дискурса, предложенным Н. Д. Арутюновой, который, по её словам, является деятельностью, погруженной в жизнь (Арутюнова, 1990, 137).

С появлением понятия дискурс в развитии когнитивных наук, в том числе и когнитивной лингвистики начался новый этап. Он определяется тем, что в центре исследований стоит не слово и предложение, а дискурс, при этом синтаксис вытесняется с первого плана семантикой. Следовательно, с помощью мыслительного акта в речи абстрактный мир языка переводится в мир конкретной действительности, соотносится с конкретной ситуацией.

Таким образом, в свете последних исследований в области когнитивной лингвистики, термины рассматриваются наряду с концептами как ментальные структуры, а понятия текст и дискурс разграничиваются, но не противопоставляются. При этом дискурс представляет собой текст в текущем времени и характеризуется как языковое явление, включающее акт создания определённого текста, и как явление, отражающее зависимость этого речевого действия от целого ряда экстралингвистических обстоятельств, в том числе знаний о мире, мнений, установок и целей автора текста. Несомненно, когнитивный подход в профессионально-ориентированном обучении позволит преподавателю более осознанно и эффективно осуществлять процесс языковой подготовки будущих специалистов.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Novodranova V.F. Methods of cognitive analysis in the study of language for specific purposes. / V.F. Novodranova // Terminology and knowledge. Proceedings of the III International Symposium.- Moscow. West Consulting, 2013.- P.11-18.

2. Drobysheva N. The role of terminology in the training of aviation specialists / N.Drobysheva // Вісник національного авіаційного університету. Национальный авиационный университет (Киев). -Киев, 2015.- Т.4, -№65. - С.86-88.
3. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е.А. Климов. - М: Изд-во МГУ, 1995. - 223 с.
4. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. - М.: Московский Лицей, 1993. - 309 с.
5. Дробичев С.А. О когнитивных и культурологических основах правовой лексики английского языка / С.А. Дробичев, О.Г. Степанова // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2015. - № 10 (163). - С. 21-26.
6. Лейчик В.М. Когнитивное терминоведение – пятый этап развития терминоведения как ведущей научной дисциплины рубежа XX-XXI веков / В.М. Лейчик // Когнитивная лингвистика: новые проблемы познания: сб.науч.тр. - Рязань, 2007. - Вып. 5. - С.121-132.
7. Ельцова Л.Ф. К вопросу о коммуникативном потенциале производного термина (на примере клинической терминологии) / Л.Ф. Ельцова // Горизонты современной лингвистики: традиции и новаторство: сб. в честь Е.С. Кубряковой. - М.: Языки славянских культур, 2009. - С.665-668.
8. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д.Попова, И.А. Стернин. - М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. - 314 с.
9. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван. Дейк. – М., 1989. – 311с.
10. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Е. С. Кубрякова. - Текст. Структура и семантика. - Т. 1. - М., 2001. - С. 72-81.

ОИДИ НАҚШИ ИСТИЛОҲ ВА МАТН ДАР ОМӮЗИШИ ТАМОЮЛОТИ КАСБИДОШТАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба омӯхтани муҳтаво ва матнҳо дар омӯзиши забони англисӣ ба мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ бахшида шудааст. Муаллиф кӯшиш ба харҷ додаст, ки доир ба сабабҳои мушкилоти донишҷӯёне, ки матнхои аслиро дар соҳаи муносибатҳои байналхалкӣ мехонанд ва вазифаҳои мушаххасе, ки барои рушди малакаҳои касбии онҳо равона шудаанд, иҷро мекунанд, маълумот диҳад. Таҳлили замонавии лексикаи касбӣ ба равиши когнитивӣ такя мекунад, ки ба усули маърифатӣ асос меёбад. Аз марҳилаҳои аввали рушди он, лингвистикаи оммавӣ ба мафҳумҳо табдил ёфт, зеро шартҳо ба консепсияҳо алоқаманд мебошанд, ки дар тарҷума ва дар якҷоягӣ бо нишонаҳои аломатҳои забонӣ таҳия шудаанд. Бо вуҷуди он ки тавоноии истифодаи хуби истинодҳои касбӣ ҳамеша ҳамчун тавсифи мутахассисон хизмат мекард, барои забоншиносии муосир бошад, як равияи нави дискурс, ки дар он як равиши наве бо номи “забон барои мақсадҳои мушаххас” нашр шуд. Шумораи зиёди олимон имрӯз, дар он фикр хастанд, ки ки мо фикрҳои худро бо воситаи матнҳо баён мекунем, на суханхо. Бояд қайд кард, ки матн як мантики нав мебошад. Бинобар ин, таснифоти умумии қабулшудаи мавзӯи он, ки матн аст, вуҷуд надорад. Натиҷаи консепсияи дискурс давраи навро дар забоншиносии маърифатӣ нишон дод. Дискурс ҳамчун падидаи мутақобилан мухталиф ҳисобида мешавад, ки раванди таҳияи матн, ки як қатор омилҳои иловагии забониро тасниф мекунад, дониши ҷаҳони, ақидаҳо, ниятҳо ва мақсадҳои муаллифро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: тасвири олии касбӣ, истилоҳи махсус, лингвистикаи маърифатӣ, муносибати дискурсивӣ, матн, дискурс.

О РОЛИ ТЕРМИНА И ТЕКСТА В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Данная статья посвящена изучению вопроса о месте термина и текста в обучении английскому языку специалистов в области международных отношений. В своём исследовании автор попытался понять причины, вызывающие затруднения в понимании аутентичных специальных текстов у студентов, а также причины затруднений, связанных с выполнением некоторых специальных заданий, направленных на формирование профессиональных навыков. Современный анализ профессиональной лексики осуществляется на основе когнитивного подхода к языку, суть которого заключается в том, что за любыми языковыми структурами стоят ментальные структуры. С самого начала своего развития когнитивная лингвистика обратилась к терминам, поскольку термины могут рассматриваться в тесной связи с концептами как результатами речемыслительной деятельности, воплощаемыми в строго определённых языковых знаках. Несмотря на то, что владение терминами всегда являлось одним из основных показателей профессиональной компетентности специалиста, в последнее время в исследовании вопросов профессионального обучения стал превалировать дискурсивный подход, который в своей основе рассматривает текст. Многие учёные считают сегодня, что мы выражаем мысли посредством не отдельных высказываний, а целых текстов. Следует отметить, что лингвистика текста сформировалась сравнительно недавно, и пока не имеет общепринятого определения своего объекта изучения – текста. С появлением понятия дискурс в развитии когнитивных наук, в том числе и когнитивной лингвистики начался новый этап. Дискурс понимается как сложное коммуникативное явление, не только включающее акт создания определённого текста, но и как явление, отражающее зависимость этого речевого действия от целого ряда экстралингвистических обстоятельств, в том числе знаний о мире, мнений, установок и целей автора текста.

Ключевые слова: профессиональная картина мира, терминосистема специальности, когнитивная лингвистика, дискурсивный подход, текст, дискурс.

ABOUT THE ROLE OF TERM AND TEXT IN PROFESSIONALLY-ORIENTED ENGLISH LANGUAGE TEACHING

The present article is devoted to the study of the importance of terms and texts in the teaching of English for specialists in international relations. The author has tried to give reasons for the problems international relations students are facing in understanding authentic texts in their field and in performing specific tasks designed to develop their professional skills. Modern analysis of professional vocabulary is based on the cognitive approach to language that suggests that there are mental structures behind any language structures. From the early stages of its development, cognitive linguistics turned to terms, since terms are closely connected with concepts, which are generated in speech and embodied in specific linguistic signs. Despite the fact that a good command of professional terminology has always served as an indication of a specialist’ competence, recently a discourse approach has prevailed in most LSP research which is based on the study of texts. A large number of scientists today believe that we express thoughts by means of texts, not

utterances. It has to be noted that text study is a new area. Therefore, there is no commonly accepted definition of its subject, which is text. The emergence of the concept of discourse symbolized a new era in cognitive linguistics. Discourse is regarded as a complex communicative phenomenon including the process of text development that is conditioned by a number of extra linguistic factors including the author's knowledge of the world, the author's opinions, intentions and aims.

Key words: professional picture of the world, professional terminology, cognitive linguistics, discourse approach, text, discourse.

Сведения об авторе: ***Собко Валентина Ивановна*** – Филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе, старший преподаватель кафедры «Лингвистика». **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Бохтар 35/1. E-mail: **flstjk@gmail.com**. Тел.: **(+992) 918-65-60-45**

Information about the author: ***Sobko Valentina Ivanovna*** - Branch of Moscow State University. Mv Lomonosov in Dushanbe, Senior Lecturer, Department of Linguistics. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Bokhtar 35/1. E-mail: **flstjk@gmail.com.** Tel.: **(+992) 918-65-60-45**

УДК: 491.550-54

КОРБУРДИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИИ ПЕШОЯНДӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОҶИК

Сайдалиева С.С.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ибораҳои феълӣ аз ҷиҳати сохт ва ифодаи муносибати наҳвӣ мураккабтарин, сернавътарин ва серистеъмолтарин гурӯҳи ибораҳои наҳвӣ ба шумор мераванд. Дар ин навъи ибораҳо исм, сифат, шумора, ҷонишин, масдар, феъли ҳол, сифати феълӣ ва зарф ба воситаи пешоянд, пасоянд, пешоянду пасоянд ва ба тарзи ҳамроҳӣ ба феъл тобеъ мешаванд [3, с. 156].

Ташаккулёбии феълҳо, аз ҷумла корбурди ибораҳои феълии пешояндӣ, дар даврaҳои хеле қадим оғоз ёфтааст. Забоншиносони машҳури тоҷик Саймиддинов Додихудо, С. Ҳалимов, раванди мазкурро ба забони форсии миёна нисбат додаанд [4, с. 206].

Дар мавзӯи сохти ибораҳо ва ибораҳои феълии пешояндӣ дар забони муосири тоҷик забоншиносони зиёде аз ҷумла, Д.Т. Тоҷиев, Д. Хоҷаев, А. Эшонҷонов, Саймиддинов Додихудо, С. Ҳалимов, Н. Маъсумӣ, А.Мирзоев, Алиев А. ва боз чанде дигарон рисолаҳои илмии зиёде навиштаанд ва то ҷойе ба комёбиҳои назаррас низ ноил гаштаанд.

Банда ба воситаи ин мақола мехоҳам дар мавзӯи "Корбурди ибораҳои феълии пешояндӣ дар забони муосири тоҷик" (дар асари "Одина"-и Садриддин Айнӣ, «Субҳи ҷавонии мо» -и Сотим Улуғзода ва "Шодӣ"- и Ҷалол Икромӣ) ва баъзе хусусиятҳои хосси ин намуди ибораҳо ибрози ақида намоям.

Аз рӯйи алоқаи наҳвии байни ибораҳои феълӣ ҷузъҳо ба чунин бобҳо ҷудо мешаванд:

1.Ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои аслӣ.
2.Ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои номии таркибии изофӣ.
3.Ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои номии таркибии ғайриизофӣ.
4. Ибораҳои феълӣ бо пасоянд.
5. Ибораҳои феълӣ бо пешоянду пасоянд.
6. Ибораҳои феълии алоқаи ҳамроҳӣ.

Ибораҳои феълӣ муносибатҳои гуногуни наҳвиро ифода мекунанд. Онҳо дар баробари тобишҳои гуногуни маъноӣ, шаклу қолабҳои гуногун доранд, ки ба тавассути ҷузъҳо ва воситаҳои алоқаи грамматикӣ пайдо мешаванд [3, с. 65]:

Чӣ **девонагӣ мекунӣ**, Шодӣ [6, с.78]? Восеъ **ҳайрон шуд** [6, с.37]. Вай дар ҳамон деҳа **зиндагӣ мекард** [6, с.13]. Гандуми дунбули **дар хокистар пухта хеле бомаза мешавад** [6, с.13]**.**

Мақоми пешоянд дар сохтани ибораҳои феълии забон хеле калон аст, чунки бештарини ибораҳои феълӣ ба воситаи пешоянд сурат мегиранд [3, с.54]. Вазифаи пайвасткунии пешоянд мантиқан аз моҳияти худи он сар мезанад. Пешоянд, ҳамчун калимаи ёридиҳанда, маънои мустақили луғавӣ надорад.

Вай ҳамеша бо исм, ҷонишин, шумора ва умуман калимаи мустақил алоқа пайдо карда, муносибати наҳвии онҳоро нисбат ба дигар калимаҳо (исм, феъл, сифат, ҷонишин ва зарф) нишон медиҳад:

Обу озуқа дар **зиёд шудан буд** [6, с.341]. Вай бо ёрии мо ин "сохтмон"-ро дар давоми як рӯзи кӯтоҳи зимистон **ба анҷом расонд** [10, с.45]. Ин одами обрӯмандро **беобрӯ кардан чӣ лозим**? [6, с.22]. Онҳо ҳам бо ҷавон **воҳӯрӣ карданд** [6, с.301].

Дар ибораҳои феълии пешояндӣ доираи истеъмоли ҷузъҳо басо васеъ аст. Ибораҳои феълӣ вобаста ба сохти морфологии пешояндҳо гурӯҳҳои алоҳидаро ташкил мекунанд.

Пешояндҳои аслӣ, чунонки дар боло ишора шуд, маънои басо умумӣ ва абстракт доранд, онҳо грамматиконида шудаанд ва бинобар ин, маънои луғавиашон ба маънои грамматикие, ки дар дохили ибора ва ҷумла намоён мегардад, баробар аст. Аз ҳамин сабаб муносибати наҳвие, ки ибораи феълӣ бо пешоянди аслӣ ифода менамояд, ба маънои луғавии ҷузъҳои он сахт вобастааст:

Онҳо барои тамошои ин диёр **дар тобистон омаданд** [6, с.56].

Дар ин ҷумла ибораи «**дар тобистон омаданд**» муносибати замонро ифода кардааст ва ҳам ҷузъи асосӣ (феъл) ва ҳам пешоянд (дар) ба сари худ маънои замонӣ надоранд, бинобар ин, ифодаи маънои замон ба онҳо бевосита вобаста нест. Дар ифодаи муносибати замонии ибора аҳамияти ҷузъи тобеъ (тобистон), ки дар он маънои замон ҷойгир аст, калон аст. Албатта, дар ифодаи муносибати замонии ибора хизмати ҷузъи асосӣ ва пешоянд кам нест, чунки бе он умуман, муносибати замониро ифода карда наметавонист.

Яке аз хусусиятҳои барҷаста ва фарқкунандаи пешояндҳои аслӣ ин аст, ки сермаъно мебошанд. Аз ин нуқтаи назар онҳоро ба гурӯҳҳои семантикӣ ҷудо кардан басе мушкил аст [3, с.89].

Бинобар сермаъноӣ, ин хели пешояндҳо дар таркиби ибора ва ҷумла бо гурӯҳҳои гуногуни луғавии калимаҳо алоқа пайдо карда, вобаста ба маънои луғавии ҷузъҳо ибора муносибатҳои ҳархелаи наҳвиро ифода мекунад.

Дар ташкили ибораҳои феълӣ пешоянди **«ба»** фаъол аст. Ин пешоянд дар забони муосири тоҷик яке аз пешояндҳои серистеъмол ба шумор меравад. Ибораҳо бо ин пешоянд вобаста ба маънои луғавии ҷузъҳо муносибатҳои гуногуни наҳвиро ифода мекунанд. Ба сифати ҷузъи тобеъ категорияи гуногуни морфологии калимаҳо истифода мешавад. Доираи истеъмоли ҷузъи асосӣ аз ҷиҳати луғавӣ нисбатан маҳдуд аст. Ибораҳое, ки муносибати пуркунандагӣ, ҳолии макон, сӯй, таъйинот, ҳолат ва мақсадро мефаҳмонанд, хеле серистифода буда, аммо ибораҳое, ки муносибати ҳолии замон, миқдор ва сабабро нишон медиҳанд, нисбатан камистеъмоланд [3, с.222].

Ибораҳои бо пешоянди **«ба»** муносибати зерини наҳвиро ифода менамоянд:

Муносибати пуркунандагӣ. Дар ин навъи ибораҳо ба сифати ҷузъи тобеъ исмҳои гуногунмаъно, ҷонишинҳои предмет ва ба вазифаи ҷузъи асосӣ бештар феълҳои амалу ҳаракати конкрет истифода мешаванд. Ҳам феълҳои монда ва ҳам феълҳои гузаранда ҷузъи асосии ибора шуда метавонанд.

Пас аз ду дақиқа Салим дуртар аз осиё **ба як дарахт баста шуд** [2, с.290].

Ибораҳои феълие, ки бо пешоянди **«ба»** муносибати объектиро бо тобиши таъйинот мефаҳмонанд, дар асарҳои насрии Садриддин Айнӣ, Сотим Улуғзода ва Ҷалол Икромӣ хеле серистифода мебошанд:

Зайнаб **ба ҳадди балоғат расидагӣ буд** [6, с.54]. Аз афташ, вай ҳам монанди ман Ершовро **ба хотир оварда буд** [10, с.45]. Мо бисёр **ба танг омадем** [10, с.51]. Сайру тамошо **ба охир расид** [2, с.351].

Дар мисолҳои зикршуда як навъи хабарҳои таркибӣ бо феълҳои номӣ ва пешояндҳо ифода ёфтаанд. Ин таркибҳо ва ибораҳои гуногун ба вазифаи хабари номӣ омада, мубтадоро аз ягон ҷиҳат шарҳ додаанд.

Дар ин навъи ибораҳо дар ифодаи тобиши объекти таъйинот махсусан маънои луғавии ҷузъи асосӣ аҳамияти калон дорад. Ба сифати ҷузъи тобеъ исми шахсу ҷонишини шахсӣ ва ба вазифаи ҷузъи асосӣ феълҳои дорои мафҳуми нутқ ва амр истифода мешаванд.

Яке аз маъноҳои пешоянди аслии **«ба»** дар дохили ибора ва ҷумла нишон додани муносибати замонӣ мебошад. Пешоянди **«ба»** дар ибора ва ҷумла ҳамчун синоними дигар пешояндҳо, махсусан пешоянди дар муносибати замониро нишон дода метавонад:

Ҳисси кунҷковии Шодӣ **ба ҷӯш омад** [6, с.129]. Онҳо аз ин хаёли худ **ба даҳшат меомаданд** [10, с.67]. Мардум аз оҳу войи Эргаш **ба раҳм омаданд** [2, с.178].

Ибораҳои феълӣ бо пешоянди **«аз»** дар забони адабии ҳозираи тоҷик низ серистеъмол мебошанд. Ин ҳолат ба хусусияти луғавию грамматикии феъл ва сермаъноии пешоянди **«аз»** вобастааст. Дар ин ибораҳо доираи истифодаи ҳам ҷузъи асосӣ ва ҳам ҷузъи тобеъ аз ҷиҳати лексикӣ маҳдуд нест. Азбаски ҷузъҳои ин ибораҳо аз бобати гурӯҳҳои луғавӣ гуногунанд, онҳо муносибатҳои гуногуни наҳвиро ифода мекунанд. Ифодаи муносибати гуногуни наҳвӣ дар ибораҳои феълӣ бо пешояндӣ **«аз»** ба маънои луғавии ҷузъҳо вобаста мебошад:

Ӯ **аз** ҷилави аспи Ӯрмон Паҳлавон гирифта хост, ки **аз сари Эргаш уро дуртар кашад** [2, с.67]. Тӯдаи сагон **аз даруни деҳа ба ёбон даромаданд** [6, с.72]. Шаш бародари падарам **аз модари дигар,** *аз* **зани якуми бобоям буда, ҳамаашон солхӯрда буданд** [10, с.56].

Ибораҳои ифодакунандаи муносибати масоҳавӣ серистеъмол буда, ҷузъи асосии онҳо, асосан, бо феълҳои ҳаракату ҳолат, ҷузъи тобеашон аксар аз исмҳои макон ва ё бо ин мафҳум алоқаманд ва ҷонишинҳо ифода мегарданд. Ибораҳои ифодакунандаи муносибати масоҳавӣ вобаста ба маънои луғавии ҷузъҳо ҷою маҳалли воқеъ гаштани амалу ҳолат, ибтидову интиҳои амал, сӯю самт ва роҳи ҳаракатро нишон медиҳанд [3, с.233].

Дар байни дигар гурӯҳҳои луғавию грамматикии ибораҳо ибораҳои феълӣ ҳам аз рӯйи сохт ва ҳам аз рӯйи маъно навъи бойтарин ва серистеъмолтарин ба шумор мераванд. Доираи истифодаи ҳам ҷузъи асосӣ ва ҳам ҷузъи тобеъ аз бобати ҳайати луғавӣ бисёр васеъ мебошад. Воситаи алоқаи наҳвии ибораҳои феълӣ низ фаровон аст. Ибораҳои феълӣ аз нигоҳи ифодаи воситаи алоқаи наҳвиашон ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд:

1. Ибораҳои феълии пешояндӣ, ки дар онҳо ҷузъи тобеъ бо ҷузъи асосӣ ба воситаи пешоянд алоқа пайдо мекунад: **дар мактаб хондан, аз тилло сохтан, ба меҳмонӣ рафтан, дар хаёл омадан, ба об ғарқ шудан…**

Вазифаи ҷонии мо он солҳо **дар мактаб хондан буд** [6, с.213]. Аз тилло сохтани ин ҳалқа **ба ман хеле писанд буд** [10, с.23]. **Ба меҳмонӣ рафтан** дӯстии байни ману ӯро мустаҳкам намуд [2, с.54].

Ибораҳои феълии пешояндӣ дар навбати худ аз рӯйи сохти пешояндҳо боз ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

а) ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои аслӣ;

б) ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои номӣ [3, с.132].

Ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои аслӣ дар навбати худ ба ҳар як пешоянд алоҳида аз рӯйи сохтор ва маъно баррасӣ мегарданд.

Дар асарҳои таҳқиқшаванда ибораҳои феълии бо пешояндҳои номӣ нисбатан ба ибораҳои феълии бо пешояндҳои аслӣ шаклу воситаҳои фаровон доранд, аз ҷиҳати ифодаи муносибати наҳвӣ низ боянд. Азбаски пешоянди номӣ то андозае бо маънои аслии луғавии худ алоқаманд аст, сермаъно шуда наметавонад [3, с.236]. Бинобар ин, вай бо гурӯҳи муайяни луғавии калимаҳо алоқа пайдо мекунад ва аз ин ҷиҳат бар хилофи пешоянди аслӣ муносибати гуногуни наҳвиро ифода карда наметавонад:

Пироҳани духтаронро **аз шоҳӣ дӯхта буданд** [2, с.234]. Ҳофиз сурудро **аз аввал боз такрор хонд** [6, с.34]. Ман **аз надонистан дар синф дилгир шудам** [10, с.124]. **Аз хона зани қоқинаи гандумгуне дасташро** ба пешдоманаш поккунон баромад [10, с.123].

Ибораҳои феълӣ бо пешоянди номӣ низ бо ҳар як пешоянд ва ё бо ҳар гурӯҳи наҳвиашон алоҳида таҳқиқ мешаванд, чунончи:

1. Ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои **«дар вақти». «дар ҳангоми», «дар аснои»-** замони ба вуҷуд омадани амалро нишон медиҳанд, аз рӯйи сохташон дукалимагӣ ва секалимагӣ мешаванд:

Масалан: дар вақти суҳбат ошкор шудан, дар ҳангоми дарав оташ гирифтан, дар аснои бозӣ ҷанҷол кардан [2, с.45].

Барои ифодаи муносибати замонӣ ин пешояндҳо аксар бо исмҳои амалу ҳаракат ва бо масдар алоқаманд мешаванд. Пешояндҳои зикршуда муродифи якдигар бошанд ҳам, вале тобиши муайяни услубию синтаксисӣ зоҳир мекунанд, ки ин хусусияти онҳо дар ҷумла аз матн намоён мешавад. Доираи истифодаи ин ибораҳо дар забон якранг нест [3, с.123]. Ибораҳои бо пешоянди **«дар вақти»** ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар забони гуфтугӯ серистеъмоланд. Аммо ибораҳои бо пешояндҳои **«дар ҳангоми» ва «дар аснои»** бештар хосси забони адабии китобианд. Доираи пайвасти ин пешояндҳо ба гурӯҳҳои луғавии калимаҳо низ як хел нест. Дар ифодаи муносибати наҳвии ин ибораҳо мавқеи пешоянд бисёр калон аст [3, с.234]. Масалан, дар ибораи **«дар вақти пахтачинӣ дидан»,** ки муносибати замониро ифода менамояд, на ҷузъи асосӣ ва на ҷузъи тобеъ маънои замон надорад. Аммо дар семантикаи ҷузъи номии пешоянди таркибӣ маънои замон ҷойгир аст, бинобар ин, ибора маҳз тавассути ин муносибати замониро ифода мекунад.

2. Ибораҳои бо пешояндҳои «**дар рӯйи», «дар болои», «дар тори»,** ки муродифи якдигаранд, вобаста ба маънои луғавии ҷузъҳо ва инчунин вазифаи грамматикии пешоянд, муносибатҳои зеринро ифода менамоянд:

а) муносибати маконӣ: дар рӯйи роҳ истодан, дар болои шаҳр парвоз кардан, дар тори кӯҳ ҷойгир шудан;

Ба шахси гурусна дар болои ду пой истодан хеле душвор буд.

б) муносибати замонӣ бо тобиши маънои сабаб: дар болои ҷиноят дастгир кардан;

Дар болои ҷиноят дастгир кардан ба мо мушкилӣ меовард.

в) муносибати объектӣ.

Қозикалон баъд аз он ки лабашро лесида – лесида қадре ба ман нигоҳ карда истод, гуфт.

Баъзе пешояндҳои номӣ низ ба монанди пешояндҳои аслӣ шакли ҷуфт доранд. Ибораҳои феълии мураккабе, ки ба воситаи шакли ҷуфти пешояндҳои номӣ сурат гирифтаанд, муносибатҳои гуногуни наҳвиро нишон дода метавонанд.

Хулоса, ибораҳои феълии пешояндӣ, ки дар онҳо ҷузъи тобеъ бо ҷузъи асосӣ ба воситаи пешоянд алоқа пайдо мекунад, яке аз навъҳои бойтарин ва серистеъмолтарин дар забони адабӣ ба шумор мераванд.

А Д А Б И Ё Т

1. Алиев А. Виды и средства связи слов в «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-Восифӣ АКД / А. Алиев. - Душанбе, 1997. - 160 с.
2. Айнӣ С. Ёддошҳо. – Душанбе, 1949. – 271 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Акад.фанҳои РСС Тоҷикистон. Ин-ти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе: Дониш, Фонетика ва морфология, 1985. Ҷ. 1. - 355 с.
4. Ғаффоров А. Ибораҳои феълии бо пешояндҳои аслӣ дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Зайниддини Восифӣ / А.Ғаффоров. –Душанбе, 1999. – 342 с.
5. Давлатов А.Н. Ибораҳои исмии изофӣ дар «Қобуснома» / А.Н. Давлатов // Маҷаллаи илмӣ. Забон – рукни тоат.– Душанбе, 2017. №9. -250 с.
6. Ҷ.Икромӣ. Шодӣ. – Душанбе, 1927. -356 с.
7. Мирзоев А. «Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ» / А Мирзоев. - Душанбе: Деваштич, 2002. -308 с.
8. Мирзоев А. Ибораҳои феълии замонӣ бо пешоянди «дар»: Ахбороти АФ / А. Мирзоев. РСС Тоҷикистон, 1996. -№4. -308 с.
9. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2001. – 310 с.
10. С.Улуғзода. Субҳи ҷавонии мо. –Душанбе, 1956. – 362 с.
11. Хоҷаев Д. Синтаксис ва пунктуатсия / Д.Хоҷаев. - Душанбе: Маориф, 1991. - 58 с.

КОРБУРДИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИИ ПЕШОЯНДӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОҶИК

Дар мақолаи мавриди назар масъалаҳои корбурди ибораҳои феълии пешояндӣ дар забони муосири тоҷик, истфодабарии воситаҳои алоқаи байни ин ибораҳо баррасӣ гардидаанд. Муаллиф тарзҳои ифода ва воситаҳои алоқаи ибораҳои феълии пешояндиро дар забони муосири тоҷик, алалхусус дар асарҳои С. Айнӣ, Ҷ. Икромӣ ва С. Улуғзода мавриди тадқиқ ва таҳлил қарор дода, бо мисолҳои мушаххас фикрашро тақвият додааст. Ӯ инчунин хелҳои ибораҳои феълии пешояндиро аз ҷиҳати сарфиву наҳвӣ гурӯҳбандӣ кардааст ва мавқеи истифодабарии онҳоро дар забони муосир нишон додааст. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки фарқияти ибораҳои феълии пешояндиро аз дигар хели ибораҳои феълӣ инъикос намояд. Муаллиф дар идомаи мақола гуфтааст, ки ибораҳои феълӣ бо пешоянди **«аз»** дар забони адабии ҳозираи тоҷик низ серистеъмол мебошанд. Ин ҳолат ба хусусияти луғавию грамматикии феъл ва сермаъноии пешоянди **«аз»** вобастааст. Дар ин ибораҳо доираи истифодаи ҳам ҷузъи асосӣ ва ҳам ҷузъи тобеъ аз ҷиҳати лексикӣ маҳдуд нест. Азбаски ҷузъҳои ин ибораҳо аз бобати гурӯҳҳои луғавӣ гуногунанд, онҳо муносибатҳои гуногуни наҳвиро ифода мекунанд. Дар охир муаллиф қайд кардааст, ки барои ифодаи муносибати замонӣ ин пешояндҳо аксар бо исмҳои амалу ҳаракат ва бо масдар алоқаманд мешаванд. Пешояндҳои зикршуда муродифи якдигар бошанд ҳам, вале тобиши муайяни услубию наҳвӣ зоҳир мекунанд, ки ин хусусияти онҳо дар ҷумла ва матн намоён мешавад.

Калидвожаҳо: ибораҳои сода, ибораҳои феълӣ, наҳв, забони муосир, сохтор, усул, нишондод, алоқа, мувофиқат, тарз, тадқиқ, омил, пайвасткунанда, пайвастшаванда.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГЛАГОЛЬНЫЕ СОГЛАСОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В статье рассматриваются вопросы использования глагольно-приставочных словосочетаний в современном таджикском языке и способы связи между компонентами этих словосочетаний. Автор описывает способы выражения глагольно приставочных словосочетаний в современном разговорном таджикском языке. Кроме того, автор сгруппировал глагол приставочных словосочетаний и указал на способы использования их в современном разговорном таджикском языке. Автор сделал попытку показать различия между глаголами приставочных словосочетаний и другими формами глаголов. В статье говориться, что глагольные словосочетания в современном таджикском литературном языке чаше всего используется с поставкой «аз». Этот факт указывает на грамматические и семантические свойства глаголов и многозначность приставки «аз». В данных словосочетаниях имеются лексические значения как главного слова, так и зависимого слова и они ничем не ограничены. В связи с тем, что данные словосочетания различны по значению, они выполняют различную синтаксическую функцию. В конце статьи автор подчеркивает, что данные приставки чаше всего используются с глаголами движения и действия и с инфинитивом для выражения форм действительности. Данные приставки являются синонимами, но выполняют различную синтаксическую функцию, а данный аспект можно рассматривать в предложении и в тексте.

Ключевые слова: синтаксис, структура, способ, анализ, простые однородные предложения, средства, классификация.

USE OF VERBAL HARMONIZATION IN MODERN TAJIK LANGUAGE

In this article, it is believed that issues related to the use of pre-existing phrases in modern Tajik are considered interrelated between these terms. The author describes the ways in which current expressions of the spoken language are spoken in modern Tajik, especially in the texts of S. Aini, Ҷ. Ikromi and S. Ulugzoda were examined and analyzed with concrete examples of strengths. He also received some of the current predictions of outstanding words and the use of their language in modern language. The author tried to distinguish the difference of current words from other words. The author continued the story, saying that the current words of the phrase "small" are also in the Tajik language. It depends on the quantitative and grammatical characteristics of the "beginner". These phrases are not limited to using both the main stream and the fineness of the fineness. Since the elements of these expressions are different from the different groups, they represent different approaches to royalties. In this article, the author, with the help of illustrative examples, showed that in the language the coordination takes place according to the numbers and persons between the subject and the predicate, and by the numbers between the definition and the one determined and in the word-counts. In the classical literature, more attention is paid to the grammatical harmonization.

Key words: simple homogeneous sentences, syntax, modern writers, structures, methods, classification, analysis, conduct, means

Сведение об авторе: ***Сайдалиева Сарварби*** – Кулябский государстенный университет им. А.Рудаки, аспирант. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16.
Тел.: **(+992) 918-93-85-80**

Information about the author: ***Saydalieva Sarvarbi*** - Kulyab State University named after. A. Rudaki, graduate student. **Adress:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, ul. S. Safarova 16.
Tel.: **(+992) 918-93-85-80**

УДК: 491.550-3+43

ЭПОНИМНЫЕ ТЕРМИНЫ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Самиев З.
Таджикский национальный университет

В настоящее время одним из путей обогащения лексического фонда является формирование новых слов за счет терминообразования. Общеизвестно, что язык пополняется новыми терминами, появление которых обусловлено реальными потребностями человеческого общества. Для образования терминов применяются все существующие средства, пути и источники и всевозможные способы номинации новых объектов и новых понятий. Обогащение терминологической системы определенной отрасли знания происходит в настоящее время путем использования уже существующих лексических и морфологических ресурсов. Следовательно, одним из важных источников пополнения и совершенствования словарного состава языка является ономастика. Древнегреческое слово ονομαστιχή, означающее навыки давать имена, лежит в основе данного термина. В настоящее время термин «ономастика» по существу включает в себя два понятия: искусство давать имена (процесс номинации) и искусство изучать имена. В современном языкознании ономастику относят к лексикологии, и ономастика, в свою очередь, изучает собственные имена различных типов, такие как антропонимы (собственные имена людей), топонимы (собственные имена географических местностей), теонимы (собственные имена божеств), зоонимы (имена или клички животных), фитонимы (имена растений). Возросший интерес к анализу и интерпретации собственных имен в качестве терминов способствовал появлению нового научного направления терминологической ономастики, которая исследует происхождение, структуру и функции имен собственных, включенных в терминологический пласт лексики языка.

Таким образом, терминологическая ономастика входит в состав терминологии, как утверждает А.В. Суперанская [1, с.26].

Терминологическая ономастика, будучи в целом разделом как ономастики, так и терминологии, является междисциплинарным направлением и при этом данная междисциплинарность представляется двусторонней: с одной стороны в плане происхождения, а именно: в том, что терминологическая ономастика образовалась в результате объединения терминологии и ономастики; а с другой стороны, в плане предметного сближения.

Достаточно широкий круг вопросов рассматривается терминологической ономастикой, основу которой составляют эпонимные термины. Именно терминологическая ономастика рассматривает основные свойства, структурно-семантическую характеристику, лингвистическую сущность, общие и специфические черты эпонимных терминов, выявляет основные модели, по которым созданы эти единицы, определяет происхождения каждого конкретного эпонимного термина, а также основные тенденции в формировании эпонимных терминов.

Антропонимы, будучи важной частью ономастики, являются главным источником пополнения терминологической лексики. Если в ранний исторический период становления и развития языка, термины, образованные от имен собственных, употреблялись довольно редко, то с течением времени их становится все больше, и сам состав имен собственных меняется на реальные фамилии ученых, исследователей, предводителей и известных личностей.

В работах разных авторов можно встретить различные способы номинации данной группы терминов, такие как «фамильные термины» [2, с.38], «термонимы», «антропонимические образования», «ономассионные термины» [3] [4] [5], «эпонимическое название» [6, с.33], «персонимы» [7, с.25]. Данное разнообразие в названии свидетельствует о том, что данное языковое явление еще в достаточной мере не изучено.

Следует отметить, что эпонимные термины являлись объектом описания в отдельных публикациях таких ученых, как Г.И. Беженарь, С.Г. Казариной, Е.Д. Крячкова, Н.В. Новинская. Однако работы этих авторов затрагивают проблемы эпонимных терминов отдельных терминологических пластов, а иногда каких-то отдельных аспектов эпонимных терминов. Таким образом, остается еще много спорных и противоречивых вопросов, которые необходимо решить лингвистам в ближайшее время по поводу данной категории терминов. Отсутствие описания основных проблем данного направления затрудняет практическую работу по переводу разных источников и документации, где часто встречаются эпонимные термины. Поэтому предметом исследования данной работы являются таджикские и немецкие эпонимные термины в сфере образования. В результате сплошного просмотра лингвострановедческих словарей была составлена и исследована выборка эпонимных терминов в таджикском и немецком языках.

Таким образом, в современном языкознании исследование эпонимных терминов позволяет оценить имена собственные, как потенциальный источник образования терминов и отраслевой лексики. Следовательно, собственные имена способствуют обогащению как языка, так и терминологического пласта, потому что они являются продуктивным и эффективно используемым источником пополнения терминологии.

Становясь составными компонентами терминологических сочетаний, собственные имена проникают в специальную лексику, отрываясь от своих носителей - денотатов и переходят в иные лексические разряды [4, с.27]. Имя носит в себя достаточно значимую информацию и иногда упоминание имени известной личности достаточно для того, чтобы представить ту область, в которой он работал, а также характер выполняемой им деятельности. Таким образом, за каждым именем стоит не только личность, но и его взгляды, мировоззрения и представления на проблематику определенной области знания.

Рассматривая в целом систему эпонимных терминов, функционирующих в терминологии, Н. В. Новинская различает два типа наименований:

1) это термины, в состав которых входят фамилии лиц, непосредственно сделавших крупное или принципиальное открытие, возглавивших новое направление, школу;

2) термины, включающие фамилии, присвоенные объектам в память или в честь какого-либо лица. Прежде всего, это имена известных, выдающихся деятелей науки, искусства, культуры [8, с.25].

Исследуя эпонимные термины образовательной отрасли как таджикского, так и немецкого языков можно сделать такой вывод, что в определенных случаях форма образования эпонимных терминов, особенно в структуре словосочетаний, местами имеет определенную схожесть. По мнению С.Г. Казариной, положительной характеристикой эпонимных терминов следует считать высокочастотную однотипность структуры: как правило, морфолого-синтаксическая модель значительной части эпонимных терминов имеет вид NэNa. Nэ означает существительное, выраженное эпонимом, а Na - существительное, выраженное апеллятивом. В данных терминологических сочетаниях категориальный признак представлен апеллятивным компонентом словосочетания [9, с.155]. Такие особенности в структуре эпонимных терминов таджикского и немецкого языков прослеживаются часто, например, *SOKRATES Programm – Программа Сократ, der Heidelberger Akademie – Академия Гейдельберга, der Bologna-Prozess – Болонский Процесс, Goethe-Institut - Институт Гёте, Институти Рӯдакӣ – Научно-исследовательский институт имени Рудаки, Доншикадаи Имоми Аъзам – Исламский институт имени Имоми Аъзама.*

Следует особо отметить, что эпонимные термины по своим семантическим свойствам не отличаются от остальных терминологических единиц. Поэтому можно сказать, что эпонимные термины семантически мотивированы и логически оправданы, поскольку они получили осознанное вполне мотивированное наименование и в основе данного наименования лежит имя определенной личности, которая заложила основу конкретной сферы науки и образования или проводила успешные исследования в этой отрасли.

Рассматривая роль собственных имен в формировании номинативных единиц, как в общелитературном языке, так и в терминологии, многие ученые-лингвисты: С.Г. Казарина, Н.П. Колесников, Н.В. Новинская, О.И. Санникова, М.Д. Степанова и И.И. Чернышева, О.С. Широков говорят лишь о метонимическом образовании языковых единиц на основе собственных имен, игнорируя при этом метафорическое, ввиду незначительной продуктивности метафорического образования термина. Однако необходимо отметить, что метафорический перенос собственных имен также играет важную роль в образовании терминов.

Таким образом, в языке происходит постоянная взаимосвязь между нарицательными и собственными именами, и следовательно, можно сделать вывод о том, что граница между ними относительна и местами размыта и данная формулировка подтверждается тем, что между именами собственными и нарицательными всегда существует возможность

свободного перехода. А. В. Суперанская выделяет три отличительные черты данной лексической единицы: 1) имя собственное дается индивидуальному объекту; 2) оно четко определяет и ограничивает именуемый объект; 3) оно не связано непосредственно с понятием [4, с.324].

Активное использование имен собственных в терминологии привело к тому, что в последнее время все чаще встречаем мнения о более углубленном и всестороннем исследовании данной группы терминов. Как считает С.В. Гринева, такое резкое увеличение числа терминов, образованных от собственных имен может снижать «понятийность терминологии» [9, с.71]. В целях упорядочения эпонимов в различные терминосистемы, учеными предложены определенные общие условия, которые способствуют принятию обоснованных номинаций к числу эпонимных терминов. К таким условиям можно отнести следующие:

1. Всемирное и бесспорное признание заслуг личности, имя которой присваивается термину.
2. Прямое авторство или близкая связь трудов известной личности с предметом наименования.
3. Бесспорность и значительность предмета, которому предлагают присвоить имя автора.
4. Приоритетность предложения о введении термина.
5. Отсутствие дезориентирующих или неблагозвучных ассоциаций [10, с.17-19].

Наряду с этим, очень важным, с целью повышения эффективности коммуникативных процессов, необходимым условием становится создание эпонимных словарей. Для того чтобы правильно понять тот или иной термин, необходимы сведения не только о самом предмете, но и о деятельности той личности, именем которой назван данный термин. Словарь эпонимов может способствовать установлению преемственности в описании многих явлений и определению ряда важных терминов. В этом плане словарь эпонимов может стать иллюстрацией к истории образования определенной отрасли, отражая различные этапы ее становления. Биографические сведения об эпонимах могут соотнести номинацию с конкретным запечатленным историческим лицом.

Эпонимы, в состав которых входят имена и фамилии известных личностей, непосредственно участвующих в открытим того или иного учебного заведения или создавших то или иное образовательное понятие или объект в немецком языке:

Ruprecht-Karl Universität – Университет Карла Рупрехта;
der Humboldt-Universität zu Berlin – Университет Гумбольдта в Берлине;
Goethe-Institut - Институт Гёте;
Ludwig-Maximilians-Universität München (LMU) – Университет Людвиг-Максимиляна в Мюнхене.

К данной группе терминов также можно отнести названия образовательных проектов, программ, академических сообществ и различных движений отрасли образования, например:

Der LINUS-Konzept – Проект Линюс;
Erasmus Mundus Programm – Образовательная программа «Ерасмус Мундус»;
SOKRATES Programm – Образовательная программа «Сократ»;
Netzwerk Europäischer Hauptstadt-Universitäten (UNICA) – Сообщество европейских университетов;
Bayerische Elite-Akademie – Баварская элитная академия;
Der Heidelberger Akademie – Академия наук Гейдельберга;
Die Weiße Rose Stiftung – Студенческий Фонд Белой Розы;
Der Bologna-Prozess – Болонский процесс.

Наряду с антропонимами, топонимы также могут участвовать в формировании эпонимов отрасли образования. К таким эпонимным терминам также можно отнести наименования образовательных учреждений и других понятий и объектов, взятые из имен городов и местностей, например:

die Universität Heidelberg – Университет Гейдельберга;
die Universität Siegen – Университет Сайгена;
Universität Wien – Венский университет;
Wien International Summer Universität – Международный Венский летний университет;
Universität Hamburg – Гамбургский университет
Universität zu Köln – Университет Кёльна

Научные направления, школы и концепции по имени ученых и теоретиков в области образования и науки:

Levis-Modell – модель Левиса;
Fischereffekt – эффект Фишера;

Samuelson-Theorem – теорема Самуэльсона;
Fischersche Gleichung – уравнение Фишера;
Bernoulli-Verteilung – распределение Бернулли;
Wicksteed-Euler-Theorem – теорема Уикстида-Эйлера;
Das erste gossensche Gesetz – первый закон Госсена;
Gesetz des abnehmenden Grenznutzes – закон полезности Госсена;
Heckscher-Ohlin-Theorem – теорема Хекшера-Улина.

В зависимости от количества компонентов, эпонимные терминологические словосочетания делятся на двух-, трех-, четырехкомпонентные терминологические сочетания, а также на многокомпонентные терминологические сочетания. Таким образом, эпонимные термины в своей структуре содержат, с одной стороны, имена собственные или прилагательные, а с другой стороны, в состав эпонимных сочетаний входит апеллятивная лексика.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская и др. - М.: Наука, 1989. – 243 с.
2. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В.Гринев. – М., 1993. – 309 с.
3. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. - М.: Наука, 1973. – 366 с.
4. Суперанская А.В. Общая терминология: Терминологическая деятельность / А.В. Суперанская, Н. В.Подольская, Н. В. Васильева. – М., 1993. – 228 с.
5. Таджиев Д.Т. Слово “об” (вода) в современном таджикском языке / Д.Т. Таджиев // “Труды ИЯ АН СССР”. - М., 1952. - Т.1. - С.42-60.
6. Казарина С.Г. Типологические характеристики отраслевых терминологий / С.Г. Казарина. - Краснодар, 1998. - 276 с.
7. Буянова Л.Ю. Персоним в контексте языка науки / Л.Ю. Буянова // Научно-техническая терминология. 2001. - Вып. 2. - С. 23 - 25.
8. Опыт историко-типологического исследования иранских языков / отв. ред. Расторгуева В.С. Т. I-II. - М.: Наука, 1975. – 238 с.; - 475 с.
9. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. - М., 1977. - 246 с.
10. Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Н.С. Трубецкой. - М., 1960. - 75 с.

ИСТИЛОҲОТИ ЭПОНИМИИ СОҲАИ МАОРИФ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА НЕМИСӢ

Дар мақолаи мазкур таҳлили забоншиносии истилоҳоти соҳаи маориф, забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ пешниҳод мегардад. Истилоҳот дар ҳар як забон қабати махсуси таркиби луғавии онро ташкил дода, бо аломатҳои хосси якмаъноӣ, орӣ аз обуранг ва тобишҳои эҳсосӣ, маҳрум аз муродифот ва марбут ба ягон соҳаи илму фан аз гурӯҳҳои дигари лексикаи китобӣ: вожагони адабии китобӣ ва идорию коргузорӣ тафовут доранд. Зикр кардан бамаврид аст, ки баъзе аз хусусиятҳои ҷудогонаи онҳо дар як силсила асару мақолаҳои дигарон то ба ҳадде мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд. Дар ин самт муқоисаи истилоҳоти соҳаи маориф дар ду забони аз назари генеологӣ мутаалликъ ба оилаи забонҳои ҳинду аврупоӣ (тоҷикӣ ва олмонӣ) бахшида шудааст, ки метавон онро иқдоми ҷиддие арзёбӣ намуд. Мақола ба баррасии ҷанбаҳои назарии истилоҳот дар забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ бахшида шуда, муаллифи мақола масоили умуминазариявии истилоҳотро дар забоншиносии муосир мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Муаллиф бо тартиби муайян қолабҳои падид омадани истилоҳотро дар заминаи маводи дардастбуда ошкор намуда, сермаҳсул ва каммаҳсул будани онҳоро дар ҳар як забон муқаррар мекунад. Дар зербахшҳои мақола дар такя бо таснифоти А.В. Суперанская истилоҳоти ин соҳа, ки дар шакли калима (сода, сохта, мураккаб, ихтисораҳо), ибораҳо ва рамзҳо зуҳур кардаанд, таҳқиқ шуда, нақши калимасозӣ дар ин қабати луғат нишон дода мешавад.

Калидвожаҳо: лексика, семантика, эпоним, истилоҳ, забон, воҳиди забон, синонимия, мафҳум, ҳақиқат, омилҳои экстралингвистӣ, равандҳои забон

ЭПОНИМНЫЕ ТЕРМИНЫ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Сопоставительное изучение языков постоянно привлекает пристальное внимание лингвистов, так как сравнение одного и того же языкового явления в разных языках позволяет более четко и наглядно вскрыть сущность изучаемого явления, обнаружить его специфику как в языковом, системном плане, так и в речевом, функциональном. При этом следует учесть, что наличие сходных элементов не является обязательном условием при сопоставительном изучении языков. Чем меньше сходных элементов, тем ярче выявляется самостоятельность каждого языка. До сих пор сопоставительное изучение языков велось, главным образом, в плане грамматическом. Это совершенно понятно и закономерно, поскольку сопоставление языковых явлений легче и правильнее провести в рамках более определенной, органичной устоявшимся сводам правил, нормативной по самой своей сути грамматики. Однако в настоящее время, когда уже накопился определенный опыт сравнительного изучения грамматических категорий в разных языках, внимание языковедов все чаще обращается на самостоятельную подсистему языка-терминологию, в которой наглядно отражается степень развитости той или иной научной отрасли. Исследования таджикских образовательных терминов проводилось в сопоставления с их немецкими эквивалентами, что обусловлено повышенным интересом к изучению немецкого языка в Таджикистане.

Ключевые слова: лексика, семантика, эпоним, термин, язык, единица языковая, синонимия, понятие, действительность, экстралингвистические факторы, лингвистические процессы.

EPONYM TERMS OF THE SPHERE OF EDUCATION

In this article we are talking about eponymic terms of the sphere of education, the study of eponymic terms in the sphere of education constantly attracts the close attention of linguists, since the comparison of the same linguistic phenomenon in different languages makes it possible to reveal the essence of the phenomenon more clearly and visually, to reveal its specificity both in the linguistic, systemic and verbal, functional terms. It should be noted that the presence of

similar elements is not a prerequisite for a comparative study of languages. The fewer similar elements, the more clearly the independence of each language is revealed. Up to now, comparative study of languages has been conducted, mainly, in terms of grammatical. This is perfectly understandable and natural, since it is easier and more correct to compare language phenomena in the framework of a more definite, organic, well-established set of rules, grammatical normative in its very essence. However, at the present time, when a certain experience of comparative study of grammatical categories in different languages has already accumulated, the attention of linguists is increasingly turning to an independent subsystem of language-terminology, which clearly reflects the degree of development of a particular scientific branch. The choice of the Tajik and German languages as peer-reviewed irrigation terms is due to the need for a more complete scientific understanding of the terminology as an integral part of the language, as well as the linguoculture of the Tajik people. Studies of Tajik educational terms were conducted in comparison with their German equivalents, which is due to the increased interest in studying the German language in Tajikistan.

Key words: vocabulary, semantics, eponym, a term language, a unit of language, synonymy, the concept, the reality, extra-linguistic factors, linguistic processes.

Сведения об авторе: ***Самиев З.*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкого и французского языков. **Адрес:** 734025, Республика Таджикситан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 918-65-41-01**

Information about the author: ***Samiyev Z.*** - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of German and French. **Address:** 734025, Republic of Tadzhiksitan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Tel.: **(+992) 918-65-41-01**

УДК: 491.550+891.550-1+82

ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ БО ҶУЗЪИ “ДИЛ” ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МИРЗО АБДУЛҚОДИРИ БЕДИЛ

Ҳалимова С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мирзо Абдулқодири Бедил аз бузургтарин суханварони адабиёти классикии форсу тоҷик мебошад, ки бо шеваи нигориши беназири худ сабку услуби тозаеро дар адабиёт устувор намуд ва садсолаҳост, ки олами маънавии ӯ ҳаводоронашро дар ҳайрат мондааст. Забони ғазалиёту маснавиёти ӯ низ ба ҳамин минвол гуногунранг, серҷабҳа ва сарватманд буда, ганҷинаи гаронбаҳои забонамон ба шумор меравад.

Дар осори ин шоири забардаст сарвати луғавии бебаҳои забони адабиёти классикӣ ва забони гуфтугӯӣ, калимаву ибораҳои сохтаи худи шоир гирд омадаанд. Ғайр аз ин, дар осори ӯ мо захираи бузурги ибораҳои рехтаро мушоҳида мекунем, ки сазовори таҳқиқ ва омӯзиш аст. Воҳидҳои рехтаро шоир аз забони адабиёти классикӣ ва забони зиндаи гуфтугӯӣӣ пайдо намуда, барои ифодаи ҳолатҳои рӯҳии худ ва қаҳрамонони лирикиаш ба кор мебарад.

Дар бораи ашъори ин шоири тавоно ва забардаст пажӯҳишгарони зиёд андешаҳои худро баён кардаанд ва мавқеи ӯро дар адабиёти форсу тоҷик муайян кардаанд. Устод С. Айнӣ дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Мирзо Абдулқодири Бедил тадқиқоти мукаммале анҷом дода, ба маҳорати шоирии Бедил чунин баҳо медиҳад: “Иқтидори шеърии Бедил бисёр баланд ва табъи ӯ дар шеъргӯӣӣ аз ҳад зиёд равон ва дар маҳсулдиҳӣ ҳиммати ӯ олист” [1, с.111]. Ҳамчунин, дар бораи забони ин шоири беназир чунин мегӯяд: “Вай дар шеърҳояш суханҳои гуфтугӯии халқи тоҷикро бисёр кор мефармояд. Чунончи: “ҳай кардан” ба маънии рондани асп ва дигар ҳайвонот, “сар додан” ба маънои озод кардан, “киро намекунад” ба маънои намеарзад... [1, с.105]. Ин гуфтаи устод Айнӣ дар мавриди корбурди воҳидҳои фразеологӣ низ мавқеъ дорад. Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи “дил”, ки дар ғазалиёти шоир кор фармуда шудаанд, дар забони имрӯзаи мардуми тоҷик мафҳуманд ва корбурди васеъ доранд.

Оид ба воҳидҳои фразеологии форсӣ-тоҷикӣ забоншиносон мақолаву рисолаҳо ба нашр расондаанд. Номи муҳаққиқони зеринро метавон ном бурд: Зулфигарова Ф. [2], Хушенова С. [10], Рубинчик Ю. [5], Фозилов М. [8, с.9], Маҷидов Ҳ. [3], Мирзоева М. [4]. Асари муҳаққиқ Рубинчик Ю. “Основы фразеологии персидского языка” дар ин ҷода тадқиқоти арзишманд буда, дар он вижагиҳои луғавӣ, маъноӣ ва сохтории воҳидҳои фразеологии забони форсӣ таҳлилу тадқиқ мегарданд. Муҳаққиқ дар ин асар дар бораи воҳидҳои фразеологии номӣ, феълӣ ва ҷумлаҳои фразеологӣ баҳс менамояд. Муаллиф қайд менамояд, ки дар байни воҳидҳои фразеологӣ гурӯҳи аз ҳама бузургро воҳидҳои фразеологии феълӣ ташкил медиҳанд, ки ин аз табиати аналитикӣ доштани забони форсӣ сар задааст [6, с.113].

Тадқиқоти забоншинос Хушенова “Воҳидҳои фразеологии изофӣ” ба таҳқиқу омӯзиши воҳидҳои фразеологии изофии забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Дар он

воҳидҳои фразеологие, ки дар шакли ибораҳои изофӣ рехта шудаанд, чун “сари сабз”, рӯйи сурх”, “дасти кӯтоҳ”, “гули сари сабад”, “гурги борондида” таҳлилу тадқиқ гардидаанд [10].

Олими тоҷик Фозилов М. ибораҳои рехтаи забони тоҷикиро гирдоварӣ намуда, ба сифати фарҳанг пешкаши аҳли илм намуд [8, с.9].

Асари забоншиноси варзида Маҷидов Ҳ. “Фразеологияи забони адабии ҳозираи тоҷик” дар самти омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ тадқиқоти пураразиш мебошад. Воҳидҳои фразеологӣ дар осори шоирону нависандагон барои муъҷаз ва таъсирбахш баён намудани фикру андеша истифода мешаванд. Муҳаққиқ дар бораи фразеологизмҳо чунин андеша меронад: “Фразеологизмҳо дар шакли ифодаҳои ниҳоят мухтасар таҷрибаи бисёрсолаи одамон, табъу кайфият ва урфу одати онҳоро инъикос кардаанд. Онҳоро дар мавридҳои офаридани образҳои дилчаспи бадеӣ, портрет ва лавҳаҳои ҷудогонаи зиндагӣ, баҳодиҳӣ ба ҳодисаю воқеаҳои ҳаёт ҳамчун воситаҳои муҳимму тайёри забон ба кор мебаранд” [3, с.4].

Воҳидҳои рехта дар ашъори Мирзо Абдулқодири Бедил ба таври фаровон корбаст гардида, ҳолатҳои рӯҳии қаҳрамони лирикиро ифода кардаанд. Мо қарор додем, воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи “дил”-ро дар ғазалиёти шоир мавриди омӯзиш қарор диҳем. Ибораҳои фразеологӣ бо ҷузъи “**дил**” дар ғазалиёти ӯ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: ибораҳои фразеологии изофӣ, ибораҳои фразеологии феълӣ.

Ибораҳои фразеологӣ. Воҳидҳои фразеологӣ аз муассиртарин воҳидҳои забонӣ буда, забони адабиёти бадеиро пуртаъсир ва ҷозибанок мегардонанд. Дар таркиби ин унсурҳо номи узвҳои бадани инсон, аз он ҷумла вожаи “дил” зиёд ба кор меравад. Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи “дил” дар ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил ба таври фаровон истеъмол гардидаанд.

Маънои луғавии вожаи **дил** узви хунгардонест, ки дар тарафи сари синаи инсон, ҳайвон воқеъ аст. Ин вожа дар забонамон ба маъноҳои маҷозии “1. дарун, дохил, миёни чизе 2. ботин, хотир; ҷон, рӯҳ; 3.фикр, андеша; 4. майл, хоҳиш, ҳавас; 5. дилбар, маҳбуба, ёр, дӯст” [6, с.370] ва монанди инҳо истеъмол мегардад.

Дар таркиби ибораҳои устувор доираи маъноҳои ин вожа боз ҳам густариш меёбад. Вожаи **дил** дар алоқаи изофӣ бо калимаҳои дигар омада, зоҳиран ба ибораҳои изофӣ монанд шудааст, вале маъноҳои яклухти маҷозиро ифода намудааст, ки хеле муассир мебошанд:

“**Дили ҷамъ**” – хотирҷамъӣ, осудахотирӣ.

*Дили **ҷамъ** муҳрест бар ганҷи иқбол,*
Агар киса пурзар набошад, набошад [14, с.344].

*Бо **дили ҷамъ** ошно шав, аз парешонӣ баро,*
Дар баҳори нодамидан дона хирман доштааст [14, с.70].

“**Дили пур**”. Маънои маъмули ибораи “**дили касе пур будан**” дар забони тоҷикӣ боварии том доштан аст. Ҳамчунин ба маънои касе, ки мушкилот дорад, дилаш пур аз ғам, пур аз розу ниёз аст ва зарурат ба дил холӣ кардан дорад, ба кор меравад. Бедил ин ибораро дар шакли кӯтоҳ **“дили пур”** овардааст, ки дар байт маънии духӯраро ба вуҷуд овардааст ва дар зеҳн нахуст маънии аввали ин ибора мерасад, вале ишораи шоир ба маънои дуюм аст (санъати иҳом):

*Бори шиквапаймонӣ бар **дили пур** афтодаст.*
То тиҳӣ намегардад, шиша қулқуле дорад [14, с.306].

Забоншиноси машҳур С. Ҳалимов дар бораи забон ва услуби Бедил чунин қайд менамояд: “Ибораҳои халқӣ ва таркибҳои забони зинда дар назми ӯ бисёр аст: чашми тар, бахти сиёҳ, доғи ҷонкоҳ, дарди сар” [12, с.174]. Ин навъи ибораҳо аз ҳама бештар бо ҷузъи “дил” дучор меоянд:

“**Дили бемор**”. Ин ибора дар забон ба маънии шахси ба ғаму андуҳи ишқ гирифторшуда ба кор бурда мешавад. Дар байти зерини шоир маънии он боз ҳам мушаххастар ба назар мерасад:

Нест оташ, ки зи ҷо бархезад,
Дили бемор ба бистар задааст [14, с.64].

Маълум аст, ки дар осори шоирони мутасаввиф мавзӯи ишқ мавзӯи асосӣ ба шумор меравад ва шоирону суфиён дар роҳи расидан ба Ҳақ ранҷу азоб ва машаққати зиёд мекашанд. Барои ифодаи ин гуна ҳолатҳои рӯҳӣ шоир ибораҳои “**дили бемор”, “дили гирифтор**”- ро ба кор бурдааст.

“**Дилҳои гирифтор**” – ошиқон, шахсоне, ки гирифтори дарди ишқ ҳастанд.

Ушшоқ гар аз субҳаву зуннор нависанд,
*Дарди сари ***дилҳои гирифтор*** нависанд [14, с.308].*

“**Дили чок**” – дили сӯхта, дили захми корд хӯрда.

*Баландӣ кард оҳе аз ***дили чок,***

Саҳарҳо баста чун гардун ба фитрок [14, с.42].

“**Дили танг**” – дили бесабру қарор, дили хафа, хотири малӯл, ғамгин.

Дили танг *охир аз ҷаҳон бурдем,*
Уқдае доштем, кас накшод [14, с.197].

“**Дили шод**” – хурсандӣ, хушҳолӣ, хушбахтӣ.

Вогузоредам чу Бедил бо ҳамин яъсу алам,
Ку димоғи зинда будан, то ***дили шодам*** *диҳед [14, с.232].*

“**Дили хуншуда**” – ғамгинии сахт, ғуссаву андуҳи зиёд

Ҳар ашк суроғе зи ***дили хуншудае*** *дошт,*
Он чист дар ин бута, ки нагдохта бошанд [14, с.331].

Дар гурӯҳи дигари ибораҳо вожаи **дил** зоҳиран ҳамчун ҷузъи дуюми ибора омадааст.

Ҳамчунин ин вожа дар алоқамандӣ бо дигар калимаҳо ба маънои фикру ёд, андеша, ботин, хотир, ҷон ва рӯҳ ба кор меравад. Дил узвест, ки дар дохили қафаси сина ҷойгир аст. Вақте хотири инсон осуда нест ва азоби рӯҳӣ дорад, ҳатман таъсири он ба дил мерасад ва он дардманд мешавад. Аз ин рӯ, дар забон ибораи “**дарди дил**” мавҷуд аст, ки ба маънои аслӣ ба кор меравад. Ҳамчунин дар ин ибора вожаҳо ба маънои маҷозӣ омада ба воҳиди фразеологӣ табдил ёфтаанд, ки маънои **роз, сир, суханҳои ногуфта, алам**-ро мефаҳмонанд. Дар байти Абдулқодири Бедил ба ҳамин маънӣ аст:

Хомӯшӣ азбаски нозук месарояд **дарди дил**,

Ҷуз хаёли шоҳ фарёдам касе нашнидааст [14, с.30].

Қофилаҳои ***дарди дил*** *гашта ниҳон ба зери хок,*
Ҳайф, ки гарди ин бисот шӯри ҷарас намешавад [14, с.317].

“**Доғи дил**” – ҳасрат, андуҳи дил, озурдагӣ, ки дар натиҷаи ишқ ё марги дилбандон ва хешовандон пеш меояд.

Сипандам, нола дар бунёд дорам,
Ба зери ***доғи дил*** *фарёд дорам [14, с.29].*

“**Бори дил**” – ғаму ғусса, андуҳ. Ин ибора аз ҷиҳати ифодаи маънӣ бо ибораи “**доғи дил**” муродиф аст, вале бо тобиши маъноии нозук аз ҳам фарқ доранд. “**Доғи дил**” ба маънии ғаму ҳасрат, озурдагии пешина аст, ки нақши он боқист. Аммо “**бори дил**” ғаму ғусса, андуҳест, ки ба кас гаронӣ меорад.

Ишқ вафо металабад, чора чист?
Бори дил *аз дил натавон баргирифт [14, с.49].*

“**Дуди дил**” – оҳу нола, фарёду фиғон, сӯзу гудоз ва ғаму ғусса.

Ба ҳар тараф нигарам ***дуди дил*** *парафшон аст,*
Кадом сӯхта з-ин водии хароб гузашт [14, с.47].

“**Гиреҳи дил**” – ғаму озор, асрор, розҳои нагуфта:

Гиреҳи дил *зи кӣ ҷӯяд ноҳун?*
Дастҳои ҳама қайсар задааст [14, с.67].

“**Доди дил**” – фиғон, нола шиква, шикоят:

Чарх, муҳол аст, диҳад ***доди дили*** *Бедили мо,*
Гардиши он чашм агар ҷоми тағофул шиканад [14, с.227].

Забони тоҷикии Ҳинд бо чанд вижагӣ аз забони тоҷикии Мовароуннаҳр фарқ мекунад. Як хусусияти забони тоҷикии Ҳинд аз он иборат аст, ки дар он конструксияҳои муайяншаванда пеш аз муайянкунанда бештар дучор меояд [11, с.50]. Масалан, дар забони тоҷикон ибораҳои рехтаи “**дили шикаста**” (рӯҳафтодагӣ), “**дили соф**” – (бекина), “**дили танг**” (инҷиқӣ), “**дили кабоб**” (ошиқи беқарор) ба таври фаровон истеъмол мегарданд. Ин ибораҳо дар ғазалиёти Бедил дар шакли “**шикасти дил”, “кабоби дил” “тангии дил**”, “**софии дил**” дучор меоянд ва ин ҳодиса яке аз меъёрҳои забони тоҷикии Ҳинд мебошад: “**Шикасти дил**”:

Шикасти дил *нашавад бе гудози ишқ дуруст,*
Равад ба оташ, агар шиша додхоҳ шавад [14, с.326].

То абад бар мо ***шикасти дил*** *ҷавонӣ мекунад,*
Мӯйи чинӣ дар ҳазар адвор гардад кам сапед [14, с.177].

“**Кабоби дил**”:

Ҷамъе ба зиллате, ки баранд аз ***кабоби дил****,*
Аз худ чу шамъ шому саҳар даст шустаанд [14, с.257].

“**Софии дил**”:

Софии дил *бехудии паймонае дар кор дошт,*
К-аз шуури ҳар ду олам бениёзам кардаанд [14, с.332].

“**Тангии дил**”:

Осмонҳо дар губори ***тангии дил*** *хуфтааст,*
Баҳри ин оина зарфе аз сафо пайдо кунед [14, с.256].

Ибораҳои фразеологии феълӣ. Воҳидҳои фразеологӣ вобаста ба зиндагӣ, урфу одат, ҷаҳонбинӣ, дарку заковат, таҷрибаи одамон, касбу ҳунар пайдо мешаванд. Дар онҳо зимни мафҳуме ҳолату рӯҳияи шахс, як лавҳаи рӯзгор, сабақи зиндагӣ, муносибат ва таассуроти одамон инъикос меёбад. Аз ин рӯ, дар воҳидҳои фразеологӣ маъниҳо хеле нозук, пӯшида, пуртаъсир ва пурҷозиба ифода меёбанд.

Гурӯҳи аз ҳама бузурги воҳидҳои фразеологиро ибораҳои фразеологии феълӣ ташкил медиҳанд. Ин ҳодисаи тасодуфӣ набуда, аз табиати забонамон бармеояд. "Дар забоне, ки хусусияти аналитикӣ дорад, на танҳо қолибҳои гуногуни аналитикӣ (асосан дар қисмати феъл), балки ибораҳои фразеологии феълӣ низ вусъат меёбанд" [5, с. 113].

"**Дил бохтан**" ва "**дил бастан**" ибораҳои фразеологии феълӣ мебошанд. Ин ибораҳо дар забонамон бо маъноҳои ошиқ шудан, меҳр бастан, шефта гардидан истеъмол мегарданд. Дар байтҳои Мирзо Бедил низ ба ҳамин маънӣ омадаанд:

*Ёди хатташ кардаму **дил бохтам***
Сояи мӯр аз кафи ман дона бурд [14, с.179].

"**Дил сӯхтан**" – машаққат кашидан, ранҷ кашидан:

***Сӯхт дил**, аммо накард оина равшан,*
Ҳайфи чароғе, ки ҳеҷ шом надорад [14, с.295].

"**Дил гудохтан**" – азобу машаққати сахт кашидан, дар азоб сӯхтан. Ибораи рехтаи "**дил гудохтан**" бо ибораи "**дил сӯхтан**" муродиф аст. Аммо дар ибораи "**дил гудохтан**" торафт боло рафтани ҳисси экспрессивӣ дида мешавад.

***Диле мегудозам** ба сад ҷӯши мастӣ,*
Маям гар ба соғар набошад, набошад [14, с.344].

"**Дил об шудан**" – ин ибора дар забони тоҷикӣ ба маънии мутаассир шудан, шефтаю мафтун шудан ба кор меравад. Дар байти шоир низ ба ҳамин маъност:

*Зи талоши ҳиммати шамъ ***дилам об гашт**, Бедил,*
Ки ба завқи рафтан аз хеш ҳама пост, сар надорад [14, с.219].

Мирзо Абдулқодири Бедил доираи маънои ин ибораро васеъ гардонидааст. Дар байти дигар ба маънои шефта, мафтун, ошиқ шудан, ранҷи ҳиҷрон кашидан, азобу машаққати ҳиҷрон ба кор рафтааст.

***Дил об мешавад** аз номи васл хомӯшам,*
Адаб паёми ҳадиси "магӯ" шудан ғалат аст [14, с.580].

"**Дил сиёҳ шудан**" – барои коре, чизе ғамгин шудан, хафагӣ, ранҷиш, хира шудани табъ:

Шуғли ҳавас ба ҷавҳари таҳқиқ зулм кард,
***Дил шуд сияҳ**, чанд кунӣ бому дар сапед [14, с.252].*

"**Дил хун шудан**" –андуҳгин шудан, дилафгор шудан, азоби рӯҳӣ кашидан:

***Хун шуд дил** аз иморати ҳирсе, ки умрҳост,*
З-ин кӯҳсор дӯши нигин санг мекашад [14, с.307].

"**Дил гум кардан**" – ошиқ шудан, дил бой додан, моилу роғиб шудан:

Ин гулистон ғунчаи бисёр дорад, бӯ кунед,
*Дар ҳамин ҷо Бедили мо ҳам ***диле гум кардааст** [14, с.35].*

"**Аз дил рафтан**" – фаромӯш шудан, аз хотир рафтан, дил кандан:

Фурсати кори нафас муғтанами ғафлат аст,
*Омада дар ёд нест, ***рафта зи дил меравад** [14, с.299].*

"**Ду дил як шудан**". Ин ибора дар забонамон ба маънии дӯст доштани ду ҷавон, ошиқ шудан, ба ҳам омадан, ба ҳам муносиб афтодани арӯсу домод истеъмол мегардад. Дар байти шоир дар шакли инкорӣ омада, ба маънии ҳамфикр нашудан, ақидаҳои гуногун доштан омадааст. Шоир таъкид мекунад, ки аҳли илму адаб гуногунандеш ҳастанд:

Рабти вифоқи қатра зи гавҳар чӣ мумкин аст?
*Дар аҳли эътибор ***ду дил як намешавад** [14, с.312].*

"**Дил сард шудан**" дар забони тоҷикӣ гунаи адабии ибораи рехтаи "**дил хунук шудан**" буда, ба маънии аз байн рафтани майлу хоҳиш, завқу шавқ, меҳру муҳаббат, хафагӣ кор фармуда мешавад:

***Сард шуд дил** аз дами ин паҳлавонони гурур,*
Рустаманд, аммо бағалпарвардаҳои ҳолаанд [14, с.150].

"**Дар дил роҳ додан**" – меҳри касеро дар дил ҷо кардан, касеро фаҳмидан, дастгирӣ кардан:

Ҳеҷ кофар мубталои ноқабулиҳо мабод,
*Ёди айёме, ки моро ***дар дили кас роҳ дод** [14, с.216].*

"**Дил доғ будан**" – майлу рағбати беандоза доштан, иштиёқи зиёд доштан:

***Доғ аст дили сода** зи ташнии такаллуф,*
Бар муҳмалаҳо хурда гирифтан нуқат орад [14, с.223].

"**Бар дил задан**" – безор шудан, дилгир шудан аз коре, аз чизе:

З-ин ҳавасҳое, ки Бедил дар тахайюл чидаем,

Яъс агар бар дил назад, имрӯз фардо мезанад [14, с.301].

Натиҷаҳо:

1. Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи “**дил**” дар ғазалиёти Абдулқодири Бедил ба таври фаровон дучор меоянд. Ин воҳидҳои фразеологӣ дар забони адабӣ ва гуфтугӯйии тоҷикон истеъмол мегарданд.

2. Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи “**дил**”, ки дар ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил корбаст гардидаанд, дар забони муосири тоҷикӣ ба ҳамин шакл ва маъноҳо ҳифз гардидаанд.

3. Конструксияҳои омадани муайяншаванда пеш аз муайянкунанда яке аз меъёрҳои забони тоҷикии Ҳинд аст. Ин ҳолатро дар ибораҳои рехта низ дучор шудан мумкин аст: “**шикасти дил”, “кабоби дил”, “софии дил”, “тангии дил”.**

4. Ибораҳои фразеологии феълӣ дар ғазалиёти шоир бештар корбаст мегарданд, ки ин аз табиати аналитикӣ доштани забони тоҷикӣ сар задааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ С. Мирзо Абдулқодири Бедил. Куллиёт. - Душанбе: Нашрдавлтоҷ., 1963. - Ҷ.11. - 344 с.
2. Зулфигарова Ф. Идиоматические выражения в персидском языке. [по материалам Садика Хедаята]: автореф.. дис...канд. фил. наук / Ф. Зулфигарова. – Баку, 1964. - 21 с.
3. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. Монография / Ҳ.Маҷидов. -Душанбе, 1982.-104 с.
4. Мирзоева М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои Айнӣ ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ. Монография / М. Мирзоева. – Душанбе: Матбуот, 2008. -160 с.
5. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка. Монография / Ю.А. Рубинчик. - М.: Наука, 198.-274 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М.: Сов.Энцикл, 1969. -951с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - М.: Сов.Энцикл, 1969. - 947 с.
8. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик; мураттиб М.Фозилов. – Душанбе: Нашр. давл. Тоҷикистон, 1963. Ҷ.1. - 952 с.
9. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик; мураттиб М.Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1974. - Ҷ.2. - 807 с.
10. Хушенова С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка. Монография / С.В. Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1971. - 190 с.
11. Ҳалимов С. Забони адабии тоҷик дар Ҳиндустон / С. Ҳалимов // Забон рукни тоат. Китоби 6. – Душанбе: 2013. - С.48-52.
12. Ҳалимов С. Забон ва услуби Мирзо Абдулқодири Бедил / С. Ҳалимов // Забон рукни тоат. Китоби 7. – Душанбе: Пойтахт, 2013. -С. 3-15.
13. Шарипова Г.Ш. Фразеологические синонимы / Г.Ш. Шарипова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2010. - №7. - С.13-15.
14. Мирзо Абдулқодири Бедил. Ғазалиёт. - Душанбе: Адиб, 1990. - Ҷ. 1. - 352 с.

ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ БО ҶУЗЪИ “ДИЛ” ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МИРЗО АБДУЛҚОДИРИ БЕДИЛ

Дар мақола асоснок карда мешавад, ки воҳидҳои фразеологӣ аз муассиртарин воҳидҳои забонӣ буда, забони адабиёти бадеиро пуртаъсиру ҷозибанок мегардонанд. Дар таркиби ин унсурҳо номи узвҳои бадани инсон, аз он ҷумла вожаи “дил” зиёд ба кор меравад. Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи “дил” дар ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил ба таври фаровон истеъмол гардидаанд. Воҳидҳои фразеологиро шоир барои ифодаи ҳолатҳои рӯҳии худ ва қаҳрамонони лирикиаш ба кор мебарад. Дар таркиби ибораҳои устувор доираи маъноҳои ин вожа боз ҳам густариш меёбад. Вожаи **дил** дар таркиби воҳидҳои устувор дар алоқаи изофӣ бо калимаҳои дигар омада, зоҳиран ба ибораҳои изофӣ монанд шудааст, вале маъноҳои яклухти маҷозиро ифода намудааст, ки хеле муассир мебошанд. Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи “дил” ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: 1. Ибораҳои фразеологии изофӣ: “дили бемор”, “дили гирифтор”, “дуди дил”, “доғи дил”, “гирехи дил”. Забони тоҷикии Ҳинд бо чанд вижагӣ аз забони тоҷикии Мовароуннаҳр фарқ мекунад. Як хусусияти забони тоҷикии Ҳинд аз он иборат аст, ки дар он конструксияҳои муайяншаванда пеш аз муайянкунанда бештар дучор меоянд. Масалан, дар забони тоҷикон ибораҳои рехтаи “дили шикаста”, “дили соф”, “дили танг”, “дили кабоб” ба таври фаровон истеъмол мегарданд. Ин ибораҳо дар ғазалиёти Бедил дар шакли “шикасти дил”, “кабоби дил” “тангии дил”, “софии дил” дучор меоянд. Ибораҳои фразеологии феълӣ дар ғазалиёти шоир бештар корбаст мегарданд, ки ин аз табиати аналитикӣ доштани забони тоҷикӣ бармеояд. Дар забоне, ки хусусияти аналитикӣ дорад, на танҳо қолибҳои гуногуни аналитикӣ (асосан дар қисмати феъл), балки ибораҳои фразеологии феълӣ низ вусъат меёбанд. “дил бохтан”, “дил об шудан”, “дил гум кардан”, “ду дил як шудан”, “дил сард шудан”, “дил хун шудан”, “дар дил роҳ додан”, “дил доғ будан”.

Калидвожаҳо: ғазалиёт, Мирзо Абдулқодири Бедил, воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи “дил”, маъноҳои маҷозӣ, воҳидҳои фразеологии изофӣ, воҳидҳои фразеологии феълӣ.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ «СЕРДЦЕ» В ГАЗЕЛЯХ МИРЗО АБДУЛКОДИР БЕДИЛА

Фразеологические единицы являются яркими экспрессивными языковыми средствами, благодаря которым литературный язык становится более эмоциональным, экспрессивным. В составе таджикских фразеологических единиц часто встречаются названия органов человеческого тела, включая слово «dil» («сердце»). Фразеологические единицы с компонентом «dil» («сердце») широко употребляется в газелях Мирзо Абдулкодира Бедиля. Эти фразеологические единицы выражают психологическое состояние поэта и его героев. Фразеологические единицы с компонентом «dil» («сердце») в газелях поэта разделяются на две группы: изафетные фразеологические единицы и глагольные фразеологические единицы. В составе таких устойчивых фраз значение этого слова расширяется и имеет метафорические значения. 1. Изафетные фразеологические единицы: “dili jam’ ” (спокойствие) “dili bimār”(влюблённый), “dili giriftār” ”(влюблённый), “dādi dil” (жалоба, недовольство), dāghi dil” (печаль), “dudi dil” (горе), “dardi dil” (тайна, секрет). Таджикский язык Индии несколько отличается от

таджикского языка Мавераннахра. Одна из особенностей таджикского языка Индии состоит в том, что определение используется в качестве определяемого. Например, фразеологизмы таджикского языка: “dili shikasta” (упавший духом), “dili sāf” (незлопамятный, беззлобный), “dili kabāb” (влюбленный) в газелях поэта встречается в виде: “shikasti dil”, “sāfii dil”, “kabābi dil”. 2. Глагольные фразеологические единицы в газелях Бедиля применяются очень часто, что исходит из аналитического характера таджикского языка: “dil bākhtan” (влюблятся), «dil dāgh budan» (хотеть), «dil khun shudan» (печалиться), «dil āb shudan» (очаровываться).

Ключевые слова: газель, Мирзо Абдулкодир Бедил, фразеологические единицы с компонентом «dil» («сердце»), изафетные фразеологические единицы, глагольные фразеологические единицы.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COMPONENT OF "HEART" IN GASELS OF MIRZO ABDULKODIR BEDYL

Phraseological units are very expressive linguistic means, with these means the language of literary becomes more attractive. In the composition of Tajik phraseological units, the names of the organs of the human body are often found, including the word "**dil**" ("heart"). Phraseological units with the component "**dil**" ("heart") are widely used in gazelles of Mirzo Abdulkodiri Bedil. These phraseological units express the psychological state of the poet and his heroes. Phraseological units with the component "**dil**" ("heart") in the poet's ghazals are divided into two groups: izafety phraseological units and verbal phraseological units. In the structure of such stable phrases, the meaning of this word expands and means metaphorical meanings. 1. Isaphetic phraseological units: "dili jam" (tranquility) "dili bimār" (enamored), "dili giriftār" "(enamored)," dādi dil "(grievance, discontent), dāghi dil" (sadness), "dudi dil "(grief)," dardi dil "(secret, conspiratorially). The Tajik language of India is somewhat different from the Tajik of Movareannahr. One of the peculiarities of the Tajik language of India is that the determinative is used as a definite one. For example, the phraseological units of the Tajik language: "dili shikasta" (fallen in spirit), "dili sāf" (unremarkable, without malice), "dili kabāb" (lover) in the poet's gazelles occurs in the form of: "shikasti dil", "sāfii dil", "kabābi dil". 2. Verbal phraseological units in Badil's gazelles are used very often, which comes from the analytical nature of the Tajik language: "dil bākhtan" (fall in love), "dil dāgh budan" (want), "dil khun shudan" (grieve), "dil āb shudan"(be fascinated).

Kev words: gazel, Mirzo Abdulkodiri Bedil, phraseological units with the component "dil" ("heart"), isaphetic phraseological units, verbal phraseological units.

Сведения об авторе: ***Халимова С.*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **safargul_68@mail.ru**

Information about the author: ***Halimova S.*** – Tajik National University, dotsent at the Department of Language History and the typology of the Philology faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **safargul_68@mail.ru**

УДК: 491.71+491.550+42

ИССЛЕДОВАНИЕ КАТЕГОРИИ МОДАЛЬНОСТИ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

(на материале русского, таджикского и английского)

Шарипов Б.А.

Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава

Настоящая статья посвящена сравнительному анализу категории субъективной модальности и средств ее выражения в разносистемных языках, например, русского, таджикского и английского. Имея общую генетическую связь, они принадлежат к разным группам индоевропейской языковой семьи: славянской, германской и иранской. Степень родства у сравниваемых языков относительна: они не являются близкородственными, хотя русский и таджикский языки характеризуются как языки одной индоевропейской лингвистической макросемьи.

Данное исследование представляет собой изучение специфики функционирования категории модальности в русском, таджикском и английском языках в сравнительном аспекте. Модальность в «Словаре лингвистических терминов» интерпретируется как «понятийная категория со значением отношения говорящего к содержанию высказывания и отношения содержания высказывания к действительности (отношения сообщённого к его реальному осуществлению), выражаемая грамматическими и лексическими средствами, такими, как формы наклонения, модальные глаголы, интонация и т.п.» [1, с.237-238].

Исследование категории модальности и способов её выражения тесно связано со многими проблемами. Это вопросы предикативности, логического воззрения, смысловой структуры предложения, наклонений, модальных глаголов, модальных слов, частиц, отличия от эмоциональности и их возможных перекрещиваний. Эти вопросы, как в плане синхронии, так и в плане диахронии, особенно в таджикском языке, остаются непонятными и спорными, потому что в современном таджикском литературном языке категория модальности до сих пор недостаточно изучена, хотя в существующей научной и учебной литературе в данное время имеются работы таджикских учёных-лингвистов, таких как С.И. Баевский (1953), Б.

Ниёзмухамедов (1970), И.И. Норова, А. Халилов (1964), М. Ибрагимова (1978), А.З. Розенфельд (1963) и др.

В конце XX века в языкознании начали рассматривать язык не как знаковую, а как антропоцентрическую систему, целью изучения которой является речемыслительная деятельность человека. Это содействовало появлению массы различных направлений в науке, таких как: когнитивная лингвистика, лингвокультурология, этнопсихолингвистика, психолингвистика, межкультурная коммуникация и другие.

Как отмечает Немец Г.П. «Языковая модальность – обширное и сложнейшее языковое явление, ее признаки не умещаются в рамках одноплановой операции деления как какой-нибудь конкретной грамматической категории, хотя она традиционно называется категорией. Модальность – это целый класс, система систем грамматических значений, проявляющихся на разных уровнях языка и речи. Широта и многоаспектная функциональная сущность модальности по праву определяют ей статус категории…» [11, с.120].

Модальность – явление многоаспектное, и поэтому в лингвистических исследованиях наличествует множество суждений и подходов к интерпретации сущности данной категории языка. Все приведенные лингвистические направления ставят одну цель – выявить те ментально-психологические процессы, результатом которых и является речь человека. Эти ментальные процессы неразрывно объединены с модальностью.

Категориальная сущность модальности с давних пор является объектом дискуссий учёных-лингвистов и философов. «Категории модальности имеют ту особенность, что как определение объекта они нисколько не расширяют понятия, которому служат предикатами, а выражают только отношение к познавательной способности. Основные положения о модальности содержат не что иное, как разъяснение понятий возможности, действительности и необходимости в их эмпирическом применении и тем самым также ограничение всех категорий чисто эмпирическим применением, не допускающее и не разрешающее трансцедентального применения их» [8, с.281].

Как отмечает Ляпон М.В., «модальность является языковой универсалией, она принадлежит к числу основных категорий естественного языка» [10, с.303], поэтому, способы и средства выражения категории модальности в различных языках весьма многочисленны и разнообразны.

Весьма эффективно и интересно наблюдать способы проявления модальности в рамках одного из языков, где выявляются очевидные отличия её применения в той или иной форме – при использовании богатого словарного запаса, изменении тональности высказывания или на грамматическом уровне. Но при сравнительном анализе этих проявлений в различных языках, их спектр представляет широкое поле модифицирования и даёт богатейший материал для изучения, так как модальность в различных языках обнаруживается неоднозначно, т.е. ее можно наблюдать в процессе использования модальных глаголов (например, в русском: **может, должен**; в таджикском – ***тавонистан, боистан,*** а в английском **may, must**). Имеются различия от применения других модальных слов (например, в русском языке: **кажется, пожалуй**; в таджикском – ***ба хаёлам, мумкин,*** а в английском **to my mind, may be**).

При изучении специальной литературы, в которой анализируется категория модальности, обращает на себя внимание следующий парадокс: в то время как одни авторы предлагают расширять количество модальных значений, другие, наоборот, являются сторонниками их сокращения. По сути, только академик В.В. Виноградов и его последователи придерживаются взгляда о достаточно широком диапазоне этого явления в языке. Это характеризует анализируемый нами вопрос как один из основных и спорных в лингвистике и призывает к дальнейшему, более углубленному его изучению.

В своём исследовании мы постарались проанализировать существующие концепции модальности, обобщить представленные в русистике, в англистике и в таджикском языкознании точки зрения учёных на данную категорию, определить её семантический диапазон, сопоставить средства выражения субъективной модальности (персуазивности) в русском, таджикском и английском языках.

При описании категории модальности мы исходим из понимания модальности как функционально-семантической категории, выражающей: 1) «отношение содержания высказывания к действительности с точки зрения говорящего – объективная модальность со значением реальности и ирреальности»; 2) «отношение говорящего к содержанию высказывания – субъективная модальность».

Функция категории модальности состоит в том, что модальность даёт определённую характеристику высказыванию (речи), и эта функция выражается посредством семантики лексических и грамматических средств.

Так, к категории модальности относятся языковые единицы, которые помогают человеку оформить ясное, логичное по смыслу и существу высказывание в точном соответствии с

семантикой и грамматикой языка. Причём высказываемая фраза может иметь разное построение и значение. Например, говорящий может зафиксировать любой реально существующий факт:

- Сегодня утро очень холодное. - Имрӯз ҳаво хунук аст. Today is cold.

- Надвигаются чёрные тучи. - Абрхои сиёх осмонро пӯшида истодаанд. Black clouds are covering the sky.

Яркая экспрессия в то же время, может быть обнаружена в выражении:

- Не люблю такую погоду! - *Ин хел ҳаворо дӯст намедорам!* I don't like such kind of weather. - Опять пойдёт дождь! *Боз борон меборад!* It's going to rain again!

Также другие эмоции могут содержаться в высказывании, построенном из аналогичных языковых единиц, например:

- Как жаль, что сегодня утро холодное. *Афсус, ки имрӯз ҳаво хунук аст.* It's pity that the weather is cold. – Дождь, не так уж и плохо. *Борон ҳам он кадар бад нест.* Rain is not bad. - Жаль, я не умею летать как птицы. *Афсус ки, ман паррандагон барин парвоз карда наметавонам.* It's pity that I can't fly like birds. - Очевидно, мы и сегодня не сможем выйти в поле. *Аз афти кор, мо имруз хам ба сахро рафта наметавонем.* Obviously, we can't go out into the field today too.

Мы видим, что смысл каждого высказывания и её грамматическое оформление продиктованы индивидуальным отношением к реальному явлению или событию. Отсюда можно сделать вывод, что семантическое содержание высказывания определяется особенностями мышления и восприятия действительности индивидуально каждым говорящим.

Как указывает Бондарко А.В., «при таком подходе анализ языковых явлений направлен как от семантики к средствам, так и от формы к функциям» [2, с.4].

Функциональный подход к языку основывается на понимании языковой системы «как инструмента мысли и коммуникации», «как системы средств, служащей какой-то определённой цели» [4, с.100]. При функциональном подходе в основе выделения единиц лежит семантическое тождество, базирующееся на общности выполняемой коммуникативной функции. Такой подход воплощает семантико-функциональный принцип рассмотрения модальных слов с опорой не на формальные или релятивные ее свойства, а на значение и функционирование в речи.

При общении двух субъектов возникает формирование фразы, которая может содержать в себе констатацию факта, вопрос или побуждение. Например*:*

Сегодня очень жарко (констатация факта); ***Ҳаво имрӯз хело гарм аст.* Today is very hot. А у вас на юге сейчас очень жарко?** (вопрос); ***Ҳоло дар ҷануб хело гарм аст?* Is it hot in the south? Дождёмся и мы тёплой погоды** (побудительный стимул). Мо низ ба ҳавои гарм мерасем. **Will we have warm weather?**

Попытки объединить различные уровни языка проводились разными лингвистами, в частности, А.М. Пешковским, Л.В. Щербой, В.В. Виноградовым, и многими другими, положившими начало разработке учения о понятийных категориях.

В таджикском языкознании вопросам специфики функционирования языковой модальности, её внутреннего членения и соотношения с другими категориями были посвящены труды учёных-лингвистов Б. Ниёзмухамадова, Н. Маъсуми, Ш. Рустамова, М.Н. Касымовой, М. Исматулоевой, Ф. Зикриёева, В.С. Расторгуевой, А.З. Розенфельда, М. Ибрагимовой, А. Халилова и многих др., хотя, повторимся, эта проблематика до сих пор мало изучена.

Для того чтобы выделить категорию модальности, исследователям пришлось более глубоко изучить множество способов объективного и субъективного формирования смысла речи. И если с объективным содержанием выражения учёные сходятся во мнениях – речь идёт о реальном факте действительности, то с субъективным - дело обстоит сложнее. Дело в том, что каждый человек по-своему оценивает продукт собственного высказывания (речи).

Многие исследователи склонны считать, что модальность, выражаемая модальными словами, носит несколько иной характер, чем модальность, обозначаемая формами наклонения. Модальные слова передают модальные отношения более тонко, дифференцированно и отчётливо, чем наклонения глагола. Категория наклонения как морфологическая категория вне конкретного содержания предложения выражает обобщённое отношение к действительности самого глагольного действия.

Однако такое богатство тончайших оттенков модальных значений, какие выражают модальные слова, формы наклонения выражать не могут.

Говоря о грамматической природе модальных слов, А.М. Бордович указывает на переход знаменательных частей речи в разряд модальных. Более того, он подчёркивает, что «модальные слова - сравнительно новая категория, сформировавшаяся в результате морфолого-синтаксического или синтактико-морфологического словообразования» [3, с.11].

Сразу же хотим отметить, что ввиду обширности данной темы, мы исследовали только морфологический и лексический способы и средства выражения категории субъективной модальности.

В заключении можно отметить что, модальные слова в современном таджикском, русском и английском языках рассматриваются как особая лексико-грамматическая категория с присущими ей

морфологическими, синтаксическими, семантическими и стилистическими признаками, возникновение и развитие которых связано с утратой основного первоначального конкретного лексического значения и приобретением ими с течением времени разнообразных смысловых модальных оттенков. Иначе говоря, модальные слова занимают одно из специфических мест, являясь средством выражения категории модальности.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. –М.: Советская энциклопедия, 1969. – С.36.
2. Бондарко А.В. Функциональная грамматика / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1984. – С.136.
3. Бордович А.М. К вопросу о модальных словах и их семантических разрядах / А.М.Бордович // Ученые записки Минского пединститута, 1956. Вып. 6. -С. 331-346.
4. Вахек Й. Пражские фонологические исследования сегодня / Й.Вахек // Пражский лингвистический кружок -М., 1967. - С.98.
5. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Исследования по русской грамматике: Избранные труды / под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1975. – 560 с.
6. Зверева Е.А. Научная речь и модальность. (Система английского глагола) / Е.А. Зверева. - Л.: Наука, Ленинградск. отд-ние, 1983. -159 с.
7. Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке / Г.А. Золотова // Филологические науки, 1962. -№ 4. -С. 65-79.
8. Кант И. Сочинения В 6 т. Т. 2 / Иммануил Кант; под ред. Ф. В. Амуса; под ред. М. Арсеньева, А. Гулыги. - М., 1964. - 611 с.
9. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории / Т.П. Ломтев. - М.: МГУ, 1972.
10. Ляпон М.В. Модальность / М.В.Ляпон // Лингвистический энциклопедический словарь; гл. ред. В.Н.Ярцева. - М.: Советская энциклопедия, 1990. - С. 303 - 304.
11. Немец Г.П. Грамматические средства выражения модальности в русском языке / Г.П.Немец. – Х.: Око, 2004. – 203 с.
12. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конституировании структуры предложения и суждения / В.З. Панфилов // Вопросы языкознания, 1977. - №4. - С.37.
13. Петров Н.Е. О содержании и объёме языковой модальности / Н.Е. Петров. -Новосибирск, 1982. -161 с.
14. Ибрагимова М.С. Способы выражения модальности в русском и таджикском языках. В помощь учителю русского языка в таджикской школе / М.С. Ибрагимова. – Душанбе, 1965. -№ 4.

ОМӮЗИШИ КАТЕГОРИЯҲОИ МОДАЛӢ (МОДАЛНОКӢ) ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТОР

(дар забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва англисӣ)

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки мафҳумҳои мавҷудаи модалнокиро таҳлил карда, нуқтаҳои назари олимонро нисбати ин категория дар забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва англисӣ муаррифӣ намояд. Инчунин, бо муқоиса кардани тарзу услуби субъективӣ таҳлили маъноии модалиро дар забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва англисӣ муайян кунад. Муаллиф қайд кардааст, ки модалнокӣ як падидаи бисёрҷониба(бисёрчанба) аст ва аз ин рӯ, дар таҳқиқоти забонӣ бисёр ақидаҳо (пешниҳод, қарор) ва усулҳои тафсири маънии ин категорияи забонӣ мавҷуданд. Қобили қайд аст, ки бо дарназардошти серпаҳлуии ин мавзӯъ, муаллиф танҳо роҳҳои морфологӣ ва лексикӣ ва тарзи ифодаи категорияи модалнокии субъективиро мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Калидвожаҳо: назариявӣ, категориявӣ, модалноки субъективӣ, сернақшавӣ, ҳархела, забонӣ, классикӣ, расмӣ, мантиқӣ, морфологӣ, луғавӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ КАТЕГОРИИ МОДАЛЬНОСТИ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

(на материале русского, таджикского и английского)

В данной статье автор постарался проанализировать существующие концепции модальности, обобщить представленные в русском, таджикском и английском языкознании точки зрения учёных на данную категорию, также определить её семантический диапазон, сопоставив средства выражения субъективной модальности (персуазивности) в русском, таджикском и английском языках. Автор отмечает, что модальность – явление многоаспектное, и поэтому в лингвистических исследованиях наличествует множество суждений и подходов к интерпретации сущности данной категории языка. Ввиду обширности данной темы, сразу же хотим отметить, что автор исследовал только морфологический и лексический способы и средства выражения категории субъективной модальности.

Ключевые слова: теоретический, категориальный, субъективный, модальность, многоплановый, разнородный, языковой, классический, формальный, логика, морфологический, лексический.

LEARNING THE CATEGORY OF MODALITY IN MULTI-STRUCTURAL LANGUAGES

(on the material of russian, tajik and english)

In this article, the author tried to analyze the existing concepts of modality, summarize the scientists' points of view on this category presented in Russian, Tajik and English linguistics, also determine its semantic range by comparing the means of expressing subjective modality (persuasiveness) in Russian, Tajik and English. As the author notes, modality is a multidimensional phenomenon, and therefore in linguistic studies there are many judgments and approaches to interpreting the essence of this category of language. Immediately we want to note that in view of the voluminous of this article, the author investigated only the morphological and lexical ways and means of expressing the category of subjective modality.

Key words: theoretical, categorical, subjective modality, multidimensional, heterogeneous, linguistic, classical, formal, logic, morphological, lexical.

Сведения об авторе: ***Шарипов Бахром Абдуалиевич*** - Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрава, преподаватель кафедры практического курса английского языка. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Курган-Тюбе, ул. Айни, 67. Тел: (**+992) 93-544-37-53**

Information about the author: ***Sharipov Bahrom Abdualievich*** – Bokhtar's State University named after N. Khusrav, - the teacher of the Department of practical course of English language. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Kurgan-Tube, ul. Aini, 67. Tel.: (**+992) 93-544-37-53**

УДК: 491.550-54:82

СЕМАНТИКАИ ВОЖАИ "ОБ" ДАР МАСНАВИИ "МАНТИҚ-УТ-ТАЙР"-И ШАЙХ ФАРИДУДДИНИ АТТОР

Аҳёев А.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вожаи "об" яке аз серистеъмолтарин ва сервазифатарин вожаҳо дар низоми луғавию семантикии забони тоҷикӣ мебошад. Ин вожа аз рӯйи сохтори савтӣ (як ҳиҷо), аз нигоҳи вазифаи луғавӣ (вожаи ҳаётан муҳим) ва аз рӯйи хусусиятҳои калимасозиаш ба гурӯҳи калимаҳои аслан тоҷикӣ дохил шуда, яке аз вожаҳои муҳимми захираи асосии луғавии забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад.

Ташаккули таърихии вожаи "об"-ро Д. Саймиддинов чунин нишон додааст: «āрі– «об», авестоӣ–āр, форсии миёна-āb; дар олати inst. муфради занона–āріуà» [8, с.160].

Аз ин бармеояд, ки вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ сайри таърихии дуру дарозе дошта, ҳамчун калимаи аслии тоҷикӣ то замони муосир дар шакли "об" боқӣ мондааст ва барои ифодаи маънои луғавии "моеи шаффофи беранг, ки дар ҳолати софӣ аз омезиши химиявии ҳидроген ва оксиген иборат аст, хизмат мекунад" [12, с.882].

Вожаи "об" дорои омоним низ мебошад. Дар фарҳангу луғатҳо моҳи ёздаҳуми румиро, ки бо моҳи август мутобиқ аст, об гуфтаанд [12, с.889].

Вожаи "об" чун вожаи аслии тоҷикӣ дар ифодаи маъноҳои гуногуни аслию маҷозӣ иштирок менамояд. Шарҳу тавзеҳе, ки доир ба вожаи "об" дар "Фарҳанги забони тоҷикӣ" оварда шудааст, далели ин гуфтаҳо шуда метавонад. Дар ҳамин фарҳанг доир ба тобишҳои гуногуни вожаи "об" 124 мисол бо шоҳиди маъноӣ оварда шуда, 67 калимаи сохтаю мураккабе бо шарҳи маъно оварда шудааст, ки дар онҳо вожаи мазкур нақши асосии калимасозиро бозидааст. Пас, аз ин баррасиҳо чунин бармеояд, ки вожаи "об" ҳам дар ифодаи маъноҳои гуногуни аслию маҷозӣ ва ҳам дар сохтани калимаҳои сохтаю мураккаб дар забони тоҷикӣ нақши асосӣ дорад.

Мавриди ба таъкид аст, ки тобишҳои маънои луғавӣ ва вазифаҳои сарфии вожаи мазкур таваҷҷуҳи яке аз забоншиносони варзидаи тоҷик, профессор Д.Т. Тоҷиевро ҳанӯз солҳои 50-уми асри гузашта ҷалб намуда, дар ин замина рисолаеро бо номи "Слово "об" [вода] в современном таджикиском языке" таълиф карда буд [11].

Дар ҳамин маврид профессор М.Н. Қосимова рисолаи илмиеро бо номи "Об дар "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ" [3] таълиф намудааст. Ҳамчунин забоншинос С. Раҳматуллозода (С. Хоркашев) низ дар рисолаи худ доир ба мавқеи ин вожа дар лаҳчаҳои забони тоҷикӣ ба таври муфассал маълумот додааст [14, с.99].

Таҳлил ва омӯзиши ин таҳқиқҳо нишон медиҳад, ки вожаи "об" дар баробари унсури муҳимми ҳаёти инсону табиати атроф будан, дар забон бори маъноии зиёдеро низ бар дӯш доштааст. Бинобар ин, таҳлилу баррасӣ кардани он барои муайян намудани тобишҳои маъноӣ ва калимасозӣ дар забони тоҷикӣ аҳамияти муҳим дорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масоили об ва моҳияти он дар ҳаёти инсон таваҷҷуҳи хоссае зоҳир намуда, дар ин самт чандин иқдомҳоеро пешниҳод намуд, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ пазируфта шуданд. Дар ин росто, бо пешниҳоди Президенти муҳтарам солҳои 2018–2028 "Об барои рушди устувор"аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид эълон гардид. Бинобар ин, моро зарур аст, ки дар баробари ҳифзу нигаҳдории об ҳамчун манбаи ҳаёт ба муайян кардани маъно ва вазифаҳои луғавию грамматикии ин вожа таваҷҷуҳ зоҳир карда, мавқеъ ва манзалати онро дар забон ва услуби адибони гуногун мавриди таҳлилу баррасӣ қарор бидиҳем. Дар ин росто, мо тасмим гирифтем, ки вожаи "об"-ро дар маснавии "Мантиқ-ут-тайр"-и Фаридуддини Аттор таҳлилу таҳқиқ намуда, мақоми ин вижаро дар маснавӣ нишон диҳем ва дар ин замина ҳунари муаллифро дар истифода ва баёни тобишҳои гуногуни маъноии вожаи "об" муайян намоем.

Маснавии “Мантиқ-ут-тайр”-и Шайх Фаридуддини Аттор аз ҷумлаи нахустин маснавиҳои комилан рамзии ирфонист, ки дар он душвориҳои ба ҳадаф расидан дар зиндагии рӯҳонӣ ва маънавӣ бо обуранги бадеӣ тасвиру шарҳ ёфтааст. Маҳз ҳамин ҷиҳат боис гардидааст, то шурӯҳоти зиёде дар шарҳу тавзеҳи маснавии «Мантиқ-ут-тайр” дар манотиқи мухталиф бо забонҳои гуногун навишта шаванд. Карим Замонӣ доир ба шарҳҳое, ки дар ба ин аср таълиф гардидаанд, чунин овардааст: “Ошноӣ бо шурӯҳоти маснавии «Мантиқ-ут-тайр” гувоҳӣ медиҳад, ки воқеан ҳам, дунёи тафаккур ва маънавиёти Шайх Аттор ба он дараҷа фарох ва амиқ будааст, ки ин қадар ақлҳоро мусаххар сохта, донишмандонро ба шарҳу тавҷеҳ водор намудааст. Инсоф он аст бигӯем, ки ҳарчанд шореҳон заҳмати бисёре кашидаанд, ба тавҷеҳи комили ҳама матолиби Аттор комгор нашудаанд [2, с.26].

Аллома Шиблии Нуъмонӣ ба забон ва тарзи баёни Шайх Аттор таваҷҷуҳ намуда, чунин ибрози назар кардааст: “Агарчи афкор ва хаёлоташ дар тасаввуф нисбат ба Ҳаким Саноӣ чандон дақиқ нестанд, лекин забон ба дараҷае соф аст, ки гӯӣ ин шева ба ӯ хотима пайдо кардааст. Ҳар навъ хотираву хаёлро ба қадре бетакаллуф ва содаву равон баён менамояд, ки ҳатто дар наср намешавад зиёда аз он софу равшан баён намуд. Ба илова, қувваи тахайюл ҳам ба олӣ дараҷа аст. Дар эҷоди маонии нағзу марғуб яди тӯлоние дорад ва маонӣ ҳам, ки аз пеш эҷод шудаанд, ӯ ба услубе онҳоро адо мекунад, ки тозаву бикр ба назар мерасанд” [7, с.297].

Дар ин росто, мо барои беҳтар муайян кардани баъзе паҳлуҳои забонӣ ва вижагиҳои услубии “Мантиқ-ут-тайр”-и Шайх Аттор маводеро, ки доир ба вожаи “об” аз ин асар дастрас намудаем, мавриди таҳлил қарор дода, саҳм ва сабки шоирро дар истифодаи бомавриди ин вожа ва баёни муассири ифодаҳо то андозае муайян хоҳем кард. Зимни таҳлил мо вожаҳоеро низ мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод, ки онҳо дар матн бо вожаи “об” дар таносуб меоянд, зеро яке аз вижагиҳои хосси забони шеър он аст, ки шоир вожаҳоро дар таносуби ҳамдигар меорад ва дар ҳамнишинии маъноӣ онҳо маънои ҷаззобро ифода карда метавонанд. Ба андешаи М. Саломов: “Муҳимтарин масъалае, ки дар забони шеър мавҷуд аст, ин риояи таносуби сухан аст. Масъалаи мазкур дар илми семантика дар доираи мафҳуми майдони семантикӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад ва дар он муносибатҳои маъноию мафҳумии калимаҳо ва ҳамнишинии маъноии байниҳамдигарии онҳо муайяну муқаррар мегардад” [10, с.16].

Об ҳамчун вожаи аслии тоҷикӣ дар асари мавриди таҳлил дорои тобишҳои зерини маъноӣ буда, бо як қатор вожаҳои дигар муносибати маъноӣ дорад:

1. Ба маънои аслӣ, яъне ҳамчун маводи ғизоӣ:

*Мешуд он **сақо** магар **об**е ба каф,*
*Дид **сақо**и дигаре дар пеши саф.*
*Ҳоле ин як **об** дар каф он замон*
*Пеши он як рафту **об**е хост аз он.*
*Гуфт, ҳин, **обе диҳӣ** бихрад маро,*
З-он ки дил бигрифт аз он худ маро [18]†.

Дар ин байтҳо “об” бо вожаи “сақо” дар таносуб омадааст. “Сақо - обкаш, машкоб, обдиҳанда, касе, ки обро бо машк мекашад, обпош” [13, с. 224].

2. Манбаъ ва сарчашмаҳои об. Дар ин маврид вожаи мазкур бо калимаҳои дарё, баҳр, чоҳ, чашма, ҷӯй ва мисли инҳо дар таносуб меояд.

*Гар зи **дарё** кам шавад **як қатра об**,*
З-оташи ғайрат дилам гардад кабоб…
*Ҳаст д**арё чашмае** аз кӯйи ӯ,*
Ту чаро қонеъ шудӣ бе рӯйи ӯ? [18].

Мустафо ҷое фуруд омад ба роҳ,
*Гуфт **об** оранд лашкарро зи **чоҳ** [18].*

Дошт рише бас бузург он аблаҳе,
***Ғарқа гашт** дар **оби дарё** ногаҳе [18].*

***Моҳӣ** аз **дарё** чу дар саҳро фитад,*
*Метапад, то був-к дар **дарё** фитад [18].*

Вожаи “об” гоҳо хусусияти сермаъноӣ касб карда, ба маънои рӯд ё дарё низ омада метавонад. Забоншинос Д. Хоҷаев мафҳуми сермаъноиро аз нигоҳи Насируддини Тусӣ тавзеҳ дода, ба чунин натиҷа расидааст: “...як лафз ба маънои бисёр далолат кунад, онро

† Ганҷури рӯйимизӣ (Нармафзори ройгон ва бозматни мурури ашъори форсӣ). ganjoor. soureforge.net (Минбаъд баъзе мисолҳо аз ҳамин маъхаз оварда мешаванд.)

алфози мутафариқа хонанд, монанди итлоқи “чашма” бар “оби чашма”... Яъне аз назари Насируддини Тусӣ, калимаҳо дар натиҷаи мушобаҳат ва ё тобиши нозуки услубӣ ба сермаъноӣ майл мекунанд, ки дар байни он маъноҳо умуияте дида мешавад” [16, с.50].

Ин назарро дар абёти зерин Шайх Аттор чунин овардааст:

*Модареро тифл дар **об** уфтод,*
Ҷони модар дар табу тоб уфтод.
Дар таҳайюр тифл мезад дасту по,
***Об бурдаш** то **ба нови осиё**.*
*Хост шуд дар **нов** модар, к-он бидид,*
*Шуд сӯйи **дарзоб** ҳолӣ баркашид.*
***Об** аз пас рафту он тифли азиз*
*Бар сари он **об** аз пас рафт низ.*
Ай зи шафқат дода меҳри модарон,
*Ҳаст ин **ғарқоб**ро нове гарон.*
*Ҷун дар он **гирдоби ҳайрат** уфтем,*
*Пеши **нови оби ҳасрат** уфтем.*
*Монда саргардон чун тифлам дар **об**,*
Дасту пое мезанам аз изтироб [1, с.38].

3. Азбаски “Мантиқ-ут-тайр” аз ҷиҳати мазмун асари тасаввуфӣ аст, баъзан дар он вожаи “об” ва вожаҳои марбут ба он тобиши маънои ирфонию тасаввуфӣ ва динӣ гирифта, ба қиссаю саргузаштҳои пайғамбарон таносуби маъноӣ касб кардааст. Масалан, дар ситоиши Пайғамбар Муҳаммад (с.) чунин овардааст:

Карда чоҳи хушкро дар хушксол,
***Қатраи оби даҳонаш пурзулол** [1, с.34].*

Ё ба қиссаи ҳазрати Исо чунин ишора кардааст:

*Хӯрд **Исо** обе аз ҷӯйи хушоб,*
*Буд **таъми об** хуштар аз **ҷулоб**.*
*Он яке з-он **об хум** пур карду рафт,*
*Исӣ низ аз **хум обе хӯрд**у рафт.*
*Шуд зи **оби хум** ҳаме талхаш даҳон,*
Боз гардиду аҷоиб монд аз он,
*Гуфт, ё Раб, **оби ин хуму оби ҷӯй**,*
*Ҳар ду як **об** аст, сирри ин бигӯй,*
*То чунин **талх** аст **оби хум** чунин*
*В-ин дигар **ширин**тар аст аз ангубин [18].*

4. Дар эҷодиёти аҳли тасаввуф ва ашъори ирфонӣ рамзбаёнӣ як навъ мувофиқати маънои ниҳоии вожаҳо ва муҳимтарин василаи саноеи тасвир ба шумор меравад. Дар забони шеър мафҳуми **оби ҳаёт, оби зиндагӣ, оби ҳайвон, оби Хизр** ҳамеша ишора ба саргузашти Хизри пайғамбар мекунад, яъне ин ифодаҳо рамзе мебошанд, ки марбут ба қиссаи ин пайғамбаранд, ки тибқи ривоёти исломӣ гӯё Хизр аз ин об нӯшида, абадзинда гардидааст. Аттор ба ин қисса чунин ишора кардааст:

Ҷун хирад сӯйи маонӣ-т оварад,
***Хизр оби зиндагонӣ**-т оварад [1, с. 51].*

Ман дар ин зиндони оҳан монда боз,
*З-орзуи **оби Хизр**ам дар гудоз [1, с. 58].*

З-он ки хӯрдӣ оби ҳайвон чанд роҳ,
То бимонад ҷони ту дар дер гоҳ [1, с. 58].

Дар ҳамин замина, вожаи “об” дар забони осори тасаввуфӣ ва фалсафа ба ҳайси истилоҳ корбаст шуда, яке аз чор унсури бунёди оламро дар баробари *боду хоку оташ* ифода кардааст. Дар ин маврид Шайх Аттор чунин овардааст:

*Аршро бар **об** бунёд ӯ ниҳод,*
Хокиёнро умр барбод ӯ ниҳод...
***Об**ро бигдохт дар таслими хеш,*
Хокро афсурда кард аз бими хеш [1, с. 58].

5. “Об” бо хусусияти сифатии худ, яъне сафедию покиаш низ дар забони ин асар дорои тобишҳои маъноии ҷолибе гардидааст. Дар ин маврид вожаи мазкур дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ омада, барои ифодаи муассир ва баёни маҷозӣ хидмат кардааст. Албатта, чун вижагии тамоми калимаҳои аслии тоҷикӣ вожаи “об” низ дар бунёди воҳидҳои фразеологии зиёде чун вожаи асосӣ метавонад иштирок намояд. Азбаски бо ин вожа дар “Мантиқ-ут-тайр” шоир воҳидҳои фразеологии зиёде сохтааст, мо бо овардани чанд намуна иктифо хоҳем кард.

Воҳиди фразеологии “обрӯйи касе рехтан” дар ин маснавӣ ба таври фаровон истифода шудааст. Шоир бо овардани он хонандаро панд медиҳад, ки аз беоб рӯ шудан, шарманда гардидан парҳез кунад. Масалан:

Дур шав аз панҷ хислат, эй писар,
*То **нарезад оби рӯят** дар назар.*
*Гар **бирезад оби рӯ**, набвад аҷаб*
Пеши мардум, ҳар киро набвад адаб,
*К-аз сабуксорӣ бирезад **оби рӯй**,*
***Мефизояд оби рӯй** аз панҷ чиз,*
Бо ту гӯям, бишнав, эй аҳли тамиз.
Аз саховат оби рӯй афзун шавад
В-аз бахилӣ бехирад малъун шавад.
*То **физояд оби рӯят дар сахо,***

Аз сабуксорон мабош, эй некхӯй. *Дар саховат кӯш, агар дорӣ ино [18].*

Дар байти зерин шоир ду воҳиди фразеологии бо вожаи “об” ифодаёфта “об бар ҷигар намондан”- *муҳтоҷу фақир будан* ва “об аз сар гузаштан”- *кори гузашта ва бенатиҷа*-ро истифода кардааст:

Обро номонда обе дар ҷигар
В-обаш аз шавқи ту бигзашта зи сар [1, с.22].

Ҳамин тариқ, маводи зиёдеро метавон аз маснавии “Мантиқ-ут-тайр” пайдо намуд, ки дар онҳо тамоми вижагию тобишҳои маъноии вожаи “об” инъикос ёфта бошад. Ҳикояи “Узри бат”, ки бо байти

Бат ба сад покӣ бурун омад зи об,
Дар миёни ҷамъ бо хайруссавоб [1, с. 60].

оғоз мешавад, комилан марбут ба об аст

Аз таҳлили мавод доир ба вожаи “об” дар ин маснавӣ бармеояд, ки шоир аз вижагиҳои луғавию семантикии ин вожа ба хубӣ огоҳӣ дошта, зимни ифодаи матлаб аз тобишҳои маъноии он моҳирона истифода кардааст. Дар баробари ин, ҷанбаҳои калимасозии вожаи мазкур низ хеле ҷолиб аст ва ин ҷиҳати сохтории вожаи “об” таҳлили алоҳидаро тақозо менамояд.

А Д А Б И Ё Т

1. Аттор, Фаридуддин. Мантиқ-ут-тайр // Ахтарони адаб (Силсила иборат аз 50 ҷилд, ҷилди 22). - Душанбе: Адиб, 2014. - 480 с.
2. Замонӣ, Карим. Шарҳи ҷомеи маснавии “Мантиқ-ут-тайр”. Ҷ. 1. - Теҳрон: Иттилоот, 1395. - 388 с.
3. Қосимова М.Н. Об дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / М.Н. Қосимова. - Душанбе: Сино, 2003. - 104 с.
4. Қосимова М.Н. Забон ва муъҷизаи он / М.Н. Қосимова. - Душанбе: Деваштич, 2004. - 145 с.
5. Меҳрдоди Меҳин. Хулосаи достонҳои "Мантиқ-ут-тайр". - Теҳрон, 1343. - 543 с.
6. Мухторов З. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саноӣ / З. Мухторов. - Душанбе, 2001. – 127 с.
7. Нуъмонӣ, Ш. Шеър-ул-Аҷам. - Душанбе: ДДОТ, 2016. - 544 с.
8. Саймиддинов Д. Форсии бостон / Д.Саймиддинов. - Душанбе: Пайванд, 2007. - 190 с.
9. Саймиддинов Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов.-Душанбе: Шарқи озод, 2013.-207 с.
10. Саломов М. Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозию фразеологии забони шеъри тоҷикӣ / М. Саломов. - Душанбе: Пойтахт, 2017. - 266 с.
11. Таджиев Д.Т. Слово “об” [вода] в современном таджикском языке / Д.Т. Таджиев // Труды ИЯ АН СССР. – М., 1952. - С.42-60.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - Ҷ.1. - 945 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - Ҷ.2. - 949 с.
14. Хоркашев С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби лаҳҷа / С. Хоркашев. - Душанбе: Маориф, 2014. - 234 с.
15. Хоҷаев Д. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии тоҷик дар асрҳои миёна / Д. Хоҷаев. - Душанбе: Диловар-ДМТ, 1998. - 152 с.
16. Хоҷаев Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ / Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2003. - 109 с.
17. Ҳодизода Р. Тасаввуф дар адабиёти тоҷик. - Душанбе: Адиб, 1999. - 187 с.
18. [Захираи электронӣ] www. ganjoor. soureforge.net

СЕМАНТИКАИ ВОЖАИ “ОБ” ДАР МАСНАВИИ "МАНТИҚ-УТ-ТАЙР"-И ФАРИДУДДИНИ АТТОР

Шайх Аттори Нишопурӣ яке аз адибони барҷаста ва пешвоёни аҳли тасаввуф аст, ки бо осори ирфонию тасаввуфияш дар рушду такомули забони тоҷикӣ нақши боризе гузоштааст. Маснавии “Мантиқ-ут-тайр” -и ӯ бо тамоми вижагиҳои луғавию услубӣ ва наҳвию сарфӣ инъикоскунандаи забони замони шоир ба шумор меравад. Яке аз вижагиҳои хосси забони ин асар дар он зоҳир мегардад, ки шоир онро бо забони хеле сода ва фаҳмо эҷод кардааст. Дар ин замина, агар таркиби луғавии ашъори тасаввуфиро таҳқиқ намоем, маълум мегардад, ки калимаҳои умумиистеъмол ва аслии тоҷикӣ дар онҳо бештар мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар мақолаи мазкур дар мисоли вожаи “об” баъзе вижагиҳои маъноии калимаҳои аслии тоҷикӣ дар асоси маводи маснавии “Мантиқ-ут-тайр” таҳлил гардидааст. Аз таҳқиқу баррасии маводи таҳлилшуда бармеояд, ки баъзан дар забони тоҷикӣ, махсусан дар услуби бадеӣ калимаҳое, ки аслан тоҷикианд, доираи истеъмоли васеъ дошта, барои ифодаи маъноҳои гуногун хизмат карда метавонанд. Тавре ки маълум гардид, вожаи “об”-ро Аттори Нишопурӣ дар маснавии “Мантиқ-ут-тайр” ба маъноҳои зиёде истифода карда, доираю дараҷаи истеъмоли онро ба таври васеъ дар абёти алоҳида баён кардааст. Дар ин асар шоир вожаи “об”-ро ба маънои аслии луғавӣ - яке аз анвои муҳимми ҳаёти инсонӣ, нӯшиданӣ, оби дарёву баҳр, чоҳу чашмаҳо, ба маънои истилоҳӣ - яке аз чор унсури ҳаёт ва дар таркиби воҳидҳои фразеологии зиёде мавриди истифода қарор додааст, ки ин агар, аз як ҷониб, барои муайян кардани тобишҳои маъноии ин вожа мусоидат намояд, аз ҷониби дигар, ҳунар ва истеъдоди суханшиносии шоирро дар корбаст намудани як вожа барои ифодаи маъноҳои зиёд муайян менамояд.

Калидвожаҳо: калима, калимаи об, семантика, лексика, калимаҳои аслии тоҷикӣ, услуб, фразеология, мафҳум, истилоҳ.

СЕМАНТИКА СЛОВА «ВОДА» В ПОЭМЕ «БЕСЕДА ПТИЦ» ФАРИДУДДИНА АТТАРА

Шайх Аттар Нишапури считается одним из известнейших поэтов и ученых, жизнь и творческая деятельность которого протекала во второй половине XII и начале XIII в». До наших дней дошло значительное литературное наследие, в которое входят его месневи (поэмы), рубай, касыды, тарджеъ и чарующие газели. Его месневи “Мантик-ут-тайр” со всеми свойственными ему словарными и стилистическими особенностями является отражением языка периода жизни поэта. Одним из свойственных особенностей языка данного произведения

проявляется в том, что поэт сочинил его на очень простом и понятном языке. На этой почве, если рассмотреть словарный состав его суфийских сочинений, то можно рассмотреть в ней очень широкое употребление общеупотребительных и исконно таджикских слов. В данной статье на примере слова "*об" (вода)* проанализированы некоторые смысловые значения исконно таджикских слов на основе материалов месневи "Мантик-ут-тайр". Из исследования и рассмотрения данного материала просматривается, что иногда в таджикском языке, особенно в художественном стиле исконно таджикские слова имеют широкий круг употребления и служат для различных значений. Как стало известно, слово "*об" (вода)* Аттаром Нишапури в месневи "Мантик-ут-тайр" использована в различных смысловых значениях, пределы и степень его употребеления он широко и подробно изложил в отдельных двустишиях. В данном произведении поэт использовал слово "*об" (вода) в его исконно словарном значении* – как один из важнейших источников человеческой жизни, как питьевое средство, вода рек и морей, колодцев , родников, в терминологическом значении - один из четырех жизненных элементов и в составе многочисленных фразеологических единиц, которые, с одной стороны, способствуют определению смысловых оттенков данного слова, а с другой стороны определяют мастерство и талант поэта как знатока слова в использовании одного слова для выраженияразличных значений.

Ключевые слова: слово, слово об, семантика, лексика, исконно-таджикские слова, стилистика, фразеология, понятия, термин.

THE SEMANTICS OF THE WORD "WATER" IN THE POEM "BIRD TALK" BY FARIDUDDIN ATTAR

Shaykh Attar Nishapuri is considered to be one of the most famous poets and scholars, whose life and creative activity proceeded in the second half of the 12th and early 13th centuries. " A significant literary heritage has come down to us, which includes his mesnevi (poems), hack, kasydy, tarje and charming gazelles. His mesnevi "Mantik-ut-tayr" with all his characteristic vocabulary and stylistic features is a reflection of the language of the period of the poet's life. One of the intrinsic features of the language of this work is manifested in the fact that the poet composed it in a very simple and understandable language. On this basis, if we consider the vocabulary of his Sufi writings, then we can consider in it a very wide use of commonly used and native Tajik words. In this article, using the example of the word "ob" (water), some semantic meanings of the original Tajik words are analyzed on the basis of the materials of the message "Mantik-ut-tayr". From research and consideration of this material it is seen that sometimes in the Tajik language, especially in the artistic style, native Tajik words have a wide range of usage and serve for different meanings. As it became known, the word "about" (water) by Attar Nishapuri in the messenger "Mantik-ut-tayr" was used in various semantic meanings, he widely and in detail stated the limits and extent of its use in separate couplets. In this work, the poet used the word "ob" (water) in its original vocabulary meaning - as one of the most important sources of human life, as a drink, water of rivers and seas, wells, springs, in the terminological meaning - one of the four vital elements and the composition of numerous phraseological units, which, on the one hand, contribute to the definition of semantic shades of a given word, and on the other hand, determine the skill and talent of the poet as a connoisseur of the word in using one word to express various meanings eny.

Key words: word, word about, semantics, vocabulary, primordial-Tajik words, stylistics, phraseology, concepts, term.

Сведения об авторе: ***Ахёев Абдусамад*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17.
Тел.: **(+992) 93-501-08-08**

Information about the author: ***Akhoev Abdusamad*** - Tajik National University, applicant for the department of the history of language and typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17.
Tel.: **(+992) 93-501-08-08**

УДК: 491.550-56+891.550.09-34

МАВҚЕИ ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФӢ ДАР АФСОНАҲОИ ХАЛҚИИ ТОҶИКӢ

Қодирова С.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забон ҳодисаи иҷтимоист ва ташаккулу инкишофи он ба ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсиву фарҳангии соҳибзабонон вобастагии зич дорад. Забон баёнгари таъриху саргузашти инсоният аст [7, с.4].

Дар ибора, махсусан раванди инкишофи забон ва таҷдиди пайвастаи он ба таври возеҳу равшан намоён мегардад. Бо мурури замон қолабҳои ибораҳои тоҷикӣ, барои он ки ба талаботи забон дар ифодаи аниқтари маънову фикр ҷавобгӯ бошад, ба тағйироти намоён дучор мешаванд ва ба ин васила инкишофи доимии забонро нишон медиҳанд.

Маълум аст, ки гӯяндагони афсонаҳои халқии тоҷикӣ ҳақиқати зиндагӣ ва амалу кирдори қаҳрамононашонро ба воситаи забон ба вуҷуд меоваранд.

Таҳқиқи ибораҳои исмии изофӣ дар ин равиш барои шинохти махсусияти тарзи нигориши афсонаҳои тоҷикӣ бевосита ёрӣ мерасонад. Омӯзиши дақиқи ин масъала, аввалан хусусиятҳои хосси услуби фардии афсонаҳои халқии тоҷикиро дар сохтори наҳвии забон муайян кунад, сониян, он тағйирот ва таҳаввулоти тадриҷии забони афсона ва забони меъёрро нишон медиҳад.

Дар забони халқӣ - гуфтугӯӣ тарзи сода ва муъҷазбаёнӣ мавқеи муҳимро дорост. Дар ин замина дар шакли воҳидҳои забонӣ, аз ҷумла ибора, бештар акс ёфтани ҳодисаҳои зиёди забониро мебинем.

Бо мақсади саҳму арзиш ва баъзе хусусиятҳои наҳвию услубии ибораҳои исмӣ дар афсонаҳои тоҷикӣ нишон додан мо китоби «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ- (Нашриёти давлатии Тоҷикистон - Сталинобод, 1957) - ро мавриди пажӯҳиш қарор додем. Ин китоб аввалин маҷмӯаи нисбатан мукаммали афсонаҳои тоҷикӣ буда, беҳтарин намунаҳои адабиёти шифоҳии халқи тоҷикро фаро мегирад. Маҷмӯа аз чор қисм иборат буда, дорои 136 афсона мебошад. Ибораҳои исмии изофӣ дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ хеле фаровон истифода шуда, муносибати гуногуни грамматикӣ ва маъноиро ифода мекунанд. Ҳанӯз аз замонҳои қадим, аз Аполон Дискол сар карда синтаксисро ҳамчун пайвасти вожаҳо, яъне ҳамчун ибора мехонданд.

Дар марҳилаи кунунии забоншиносии умумӣ ва ҷузъӣ низ олимону омӯзгорони ватанӣ ва хориҷӣ ба таҳқиқу таълими ибора таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамоянд.

Пайрав ва давомдиҳандаи ақидаҳои синтаксисии М.В Ломоносов забоншиноси намоёни рус А.Х Востоков синтаксисро ҳамчун таълимоти ибора муайян намуда, чунин менависад: «Ибора як қисми грамматика буда, қоидаҳоеро дар бар мегирад, ки аз рӯйи онҳо калимаҳо бояд дар нутқ муттаҳид шаванд» [3, с.219].

Забоншиноси рус А.В. Добиаш ба Аполон Дискол пайравӣ намуда, дар айни замон ба ақидаи ӯ як қатор андешаҳои нав ворид намуда, сохтори синтаксисии худро дар асоси семасиология ва шаклҳои ҳиссаҳои нутқ мураттаб месозад. Аз он ҷумла, ӯ қайд мекунад: «калимаи тафсиршаванда (ин он чизест, ки ибораро ташкил мекунад) на ҳама вақт аз пайвасти ду калима иборат мебошад» [10, с.6].

Баъдтар забоншиносони тоҷик ба дидгоҳи назари забоншиноси рус академик В. В. Виноградов такя карда, дар бораи ибора, навъҳо ва вижагиҳои он пажӯҳишҳои муҳиммеро анҷом доданд, ки дар ин замина метавон аз мақолаву рисолаҳои В.С Расторгуева, Б. Ниёзмуҳаммадов, С.А. Арзуманов, Д. Тоҷиев, Н. Маъсумӣ, А. Мирзоев, С. Абдураҳимов, Қосимова М.Н, Д. Хоҷаев, Ҳ. Маҷидов, М. Акрамов, Р. Ғаффоров, Ӯ. Аҳмадова, С. Қурбонов, Х. Камолов ва дигарон ёд кард.

Ҳамин тариқ, қисмати синтаксиси забони тоҷикӣ, ки онро таълимоти ибора меноманд, на фақат ҳуқуқи мавҷудият дорад, балки бояд мавзӯи таваҷҷуҳи махсуси забоншиносону омӯзгорон қарор дошта бошад. Таълимоти ибора грамматикаи забони тоҷикиро бо тобишу ҷилоҳои фаровони муносибати синтаксисӣ ғанӣ гардонидааст ва мегардонад [9, с.17, 18]

Ибораҳои исмии изофӣ мисли забони адабӣ ва шеваҳои он дар афсонаҳои тоҷикӣ сермаҳсул буда, қолабҳои гуногун доранд.

I. Ибораҳои исмии изофии қолаби исму исм

Ибораҳои исмии изофии қолаби исму исмро аз рӯйи сохт ба навъҳои зерин гурӯҳбандӣ кардем:

1.1.Ибораҳое, ки муносибати соҳибиятро бо маънои васеаш мефаҳмонанд:

Калимаҳои асосӣ дар ин ибораҳо шахсро нишон диҳанд, калимаи тобеъшаванда бештар бо исмҳои хос ифода меёбад. Мисол: хари Афандӣ, саги чӯпон хонаи Канаяк, рамаи Лаклак падари Майрамбӣ, падари Нигина, падари Кимёгар ва ғайра. Ин рамаи Лаклак: – гуфт чӯпон [1, с.114]. – Ман саги чӯпон – ҷавоб дод Саги сиёҳ [1, с.29].

1.2.Сифати предмет рафта - рафта номи он мегардад

Мисол: шаҳри Чаноргардон, шаҳри Туркистон. Рӯзи сейюм шоҳдухтари Чинумончин дар шаҳри Туркистон зиқ шуд [1, с.165].

1.3.Муносибати номи предмет аз соҳибият низ ифода меёбад

Мисол: подшоҳи Корф, бозори Ҳисор. Подшоҳи Корф ҷароҳатдор шудани баҳодури далерро дида, зуд ба назди ӯ асп давонда омад ва дасти ӯро бо рӯймоли шоҳиаш баста монд [1, с.206].

1.4. Ибораҳое, ки касбу ҳунарро мефаҳмонанд

Калимаҳои асосии ин қабил ибораҳо аз исмҳои шахс, ҷузъи тобеъ аз исми амал ва касбу ҳунарро нишондиҳанда ташкил мегардад: Қурбони заргар, Саиди ҳезумкаш, донишманди табиб ва ғайра. Воқеан дар гузари мо Қурбони заргар истиқомат мекунад [1, с.345].

1.5. Ибораҳое, ки нисбати ҷузъро ба кулл ифода мекунанд

Дар ин қабил ибораҳо калимаи асосӣ ҷузъи ашё, калимаи тобеъ кулли онро /ба шакли томаш/ нишон медиҳад: чашми асп, лаби Ширин, шири шер, пӯсти шер, қаноти мӯрча, шохи чинор, нӯги сафедор, чашми дев ва ғайра. Саг ба чашми асп расид, чашми асп: кӯр шуд [1, с.34]. - Лаби Ширин ба коми Хусрав шуд, мегӯям, - ҷавоб медиҳад кампир, - ана нигоҳ кун, - кампир ба сӯйи бӯрёҳо ишора мекунад [1, с.271].

1.6. Ибораҳои ифодакунандаи аломат ва дорандаи он

Дар афсонаҳои тоҷикӣ калимаи асосӣ дар ин гуна ибораҳо аломатро нишон диҳад, калимаи тобеъшаванда ашё ё шахсеро номбар мекунад, ки аломати ҷузъи асосӣ ба он тааллуқ дорад: осори шуҷоат, табли шодӣ, зебоии духтар, баландии дарё ва ғайра. Набошад, маро ҳам пешрӯби ҷорӯб карда, ба даруни ахлот мепартоянд ва ё пешдаргирон карда, ба ошдони тафсон ҳаво медиҳанд! [1, с.104].

1.7. Ибораҳое, ки муносибати шахсро ба ташкилот, вазифа ва машғулият ифода мекунанд

Дар ин гуна ибораҳо калимаи асосӣ исми шахсро номбар кунад, калимаи тобеъ номи ташкилот ва машғулиятро ифода менамояд: маликаи шерон, подшоҳи Туркистон, сардафтари девонаҳо, шоҳи девҳо. Рав, номаълум карда, ба қасри шоҳи девҳо дарою, вақте, ки ҳамашон дар хоб шуданд, оинаро гирифта омадан гир [1, с.140].

1.8. Ибораҳое, ки муомила ва муносибати ҳамроҳӣ /якҷоя/ - ро ифода мекунанд

Бештар дар афсонаҳои тоҷикӣ ба вазифаи калимаи асосии ин ибораҳо исмҳои маънии хислату ҳолат ба вазифаи калимаи тобеъ исмҳои хос ва ҷинс омада метавонанд: дӯстии Рӯбоҳу Лаклак, дӯсти табиб. Бо ҳамин дӯстии Рӯбоҳу Лаклак тамом шуд [1, с.29]. - Шумо хато мекунед, вай духтар аст! - мегӯяд дӯсти табиб [1, с.100].

1.9. Ибораҳое, ки муносибати замониро ифода мекунанд

Дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ ибораҳои исму исм муносибати замониро низ ифода мекунанд. Калимаи асосии чунин ибораҳо бештар бо исмҳои замон ифода ғашта исмҳои замон, ҳолат ва маънӣ ба вазифаи калимаи тобеъ омада, ҷузъи асосии ибораро тавзеҳ медиҳанд: фасли баҳор, рӯзи тобистон, нисфи шаб, шабҳои зимистон, рӯзи душанбе, рӯзи сешанбе, рӯзи чоршанбе, вақти дарс. Фасли баҳор омад, себ ғарқи гул шуд; мева кард: [1, с.112]. Рӯзи ҷумъа ба деҳае фуромада дидам, ки он ҷо шахсе девона шудааст [1, с.496] ва ғайра.

1.10. Ибораҳое, ки маънои маконро мефаҳмонанд

Дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ ибораҳои ифодакунандаи муносибати маконӣ вожаи асосӣ номи макон ва ё ашёро номбар кунад, вожаи тобеъ мавқеъ ё ҷойи ҷузъи асосиро нишон медиҳад. Мисол: хонаи саг, хонаи саъба, лонаи тӯтиҳо, хонаи Канаяк ва ғайра. Вай ба хонаи саг рафта ба болои бомаш баромада, бо пойҳояш дук-дук зад [1, с. 60]. Як рӯз Кайкак ба хонаи Канаяк меҳмонӣ рафтааст [1, с.36].

1.11. Ибораҳое, ки таъйинотро мефаҳмонанд

Ибораҳое, ки бо ин қолаб дар афсонаҳои тоҷикӣ тарҳрезӣ шудаанд вобаста ба маънои луғавии калимаҳои асосӣ ва тобеъшаванда тобишҳои гуногунро ифода менамоянд: бозори шаҳр, доруи чашм. Як марди содадили кӯҳистонӣ аз бозори шаҳр як деги калон мехарад [1, с.486]. Мирзоакрам ном як марде аз бозори шаҳр як линга намак харида ба пушти хараш бор карда, ба ватанаш - ба кӯҳистон равон мешавад [1, с.486].

1.12. Ибораҳои ифодакунандаи ҳайат ва таркиб

Вожаи асосии ин қабил ибораҳо дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ ҳамеша бо исмҳои ҷамъ ифода шуда, ҷамъи ашёҳоеро, ки вожаи тобеъ нишон медиҳад, мефаҳмонад: тӯдаи ғалла, хирмани гандум, ӯрдӯи девон ва ғайра. Ба ҳоли ӯ раҳмаш омад ва тозон ба пеши тӯдаи ғалла расида биринҷро аз гандум ҷудо кардан гирифт [1, с.192].

1.13. Ибораҳое, ки манбаъ ё сарчашмаи ашёро ишора мекунад

Ин қабил ибораҳо дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ бо чунин шакл тарҳрезӣ мешаванд: вожаи тобеъ ашёеро ишора менамояд, ки манбаъ ё сарчашмаи вожаи асосӣ ба он вобастааст: шуълаи офтоб, шуои офтоб. Як рӯзи тобистон буд, вақте ки шуълаи офтоб чун оташ сӯзон буд, муаллим аз гумбази таҳхона як хиштро хезонда, гирифт [1, с.197]. Гулҳои рӯйи пулакчаҳояш аз шуои офтоб медурахшиданд [1, с.160].

1.14. Ибораҳое, ки аз кадом материал сохта шудани ашёро мефаҳмонанд

Агар дар забони адабӣ ҳангоми ба сифати нисбӣ гузаштани ҷузъи тобеъ бо алоқаи изофӣ омадани ин хели ибораҳо маъмул бошад [2, с.45], дар афсонаҳои тоҷикӣ баръакс, дар қолаби исму исм омада аз масолеҳ сохта шудани ашёро ифода кардани ибораҳо серистеъмол аст: гови тилло, хиштчаҳои тилло, хиштчаҳои нуқра, дарвозаи тилло ва ғайра. – Вай гови тилло: ягон бало доштагӣ барин боз ба сари шоҳзода фалокате набиёред! [1, с.299]. Дар вақти роҳ рафтанат аз таги пойи ростат хиштчаҳои тилло ва аз таги пойи чапат хиштчаҳои нуқра пайдо гарданд [1, с.190].

1.15. Нисбати ашё ба мавод

Ин ибораҳо дар афсонаҳо бениҳоят камистеъмоланд: мехи девор, санги осиёб. – Ҳозир мебинӣ, – гуфт Нигина ва докаи сафед аз мехи девор ҷудо шуда, сар то пойи духтарро пӯшид ва Дилшод Нигинаро дида, шод шуд [1, с. 304]. Ногоҳ аз тарафи девон як нафар филсавор, ки ба болои сари ҳуд як санги осиёб гузошта, бо гурзи ҳафтмании каллаи говмонанд ба майдон даромад [1, с.150].

1.16. Ибораҳое, ки хел ва ҷинси ашёро мефаҳмонанд

Вожаи асосӣ номи умумишудаи ашёро, ки ба як гурӯҳ хоссанд, нишон диҳад, вожаи тобеъ ба кадом ҷинс ё хел тааллуқ доштани калимаи асосиро ифода мекунад: гули лола,

мурғи марҷон, оши палав, буттаи хор. Оҳу ба сари кӯҳ гули лола чарид [1, с. 387]. Лекин барои дурӯғ набаровардани суханони имрӯзаи шумо ман марҷонро ба мурғи марҷон мехӯронам [1, с. 368]. Дар яктояш шӯрбо, дар дигараш оши палав дар деги сеюм тушбера, дар чорумаш ширбиринҷ, дар деги панҷум ҳалвоитар мепазад [1, с. 86].

1.17.Ибораҳое, ки сабабу натиҷаро ифода мекунанд

Дар ин хел ибораҳо калимаи тобеъ воқеа ё ҳодисаеро ифода менамояд, ки он сабаб ё натиҷаи пайдошавии калимаи асосӣ мебошад: тоқати танҳоӣ, азоби танҳоӣ, шиддати дард. - Дигар тоқати танҳоӣ надорам, - ҷавоб додааст Бибиқунғузак, - ягон дӯст пайдо карда аз ин азоби танҳоӣ халос шавам гуфта рафта истодам [1, с.16]. Фил аз шиддати дард бетоқат шуд, якпаҳлу хоб карда гӯши худро ба замин молид [1, с.20].

1.18. Ибораҳое, ки ба чизе доро буданро ифода мекунанд

Дар ин ибораҳо муносибати муайянкунандагӣ нисбат ба дигар гурӯҳҳо хеле пурқувват аст: косаи шир, ҷуволҳои биринҷ, ҷуволҳои орд. Дар ҳамин вақт Сангиосиёбардор нигоҳ кард, ки косаи шир сурх шудааст [1, с.29]. Ба болои чанд шутур ҷуволҳои биринҷ, ба чанд шутур ҷуволҳои орд, бар чанд шутур қанду наботу ҳалво, бор карда шуда будаанд.

1.19. Ибораҳое, ки муносибати субъектиро ифода мекунанд

Дар ибораҳое, ки бо ин қолаб дар афсонаҳои тоҷикӣ тарҳрезӣ мешаванд калимаи асосӣ амал, ҳолат ва ҳодисаеро фаҳмонад, калимаи тобеъ иҷрокунандаи он амал, ҳолат ва ҳодисаро нишон медиҳад: хӯрдани харбуза, ошхӯрии ҳазрати устод, иморатсозии подшоҳ. Бародар, баъд аз хӯрдани харбуза дар куҷо хоб мекунед [1, с.480]. - Он бечора ҳама чизашро дар пайи ошхӯрии ҳазрати устод сарф карда гурехта рафт [1, с.29]. Устои чӯбтарош ҳам ба иморатсозии подшоҳ омад [1, с.397].

1. 20 . Ибораҳое, ки муносибати объектиро ифода мекунанд

Дар ибораҳои исмии ифодакунандаи муносибати объектӣ калимаи тобеъшаванда ашё, шахс ё ҳодисаеро номбар мекунад, ки амал муносибат ва ҳиссиёти калимаи асосӣ ба он равона карда шудааст: тирандози ҳунарманд, нақли подачӣ, гуфтагии кампир, ҷустуҷӯйи тӯтиҳо. Тирандози ҳунарманд се тирро ба ҳамдигар дӯхта метавонад [1, с.146]. Подшоҳ бо даҳони яла, ҳайрону пушаймон нақли подачиро гӯш карда, фармон дод, ки он се занашро гирифта биёранд [1, с.144]. Ҷавон бо роҳи гуфтагии кампир рафта, ба як ҷойи хушбӯй ҳавои сабзу хуррам расид [1, с.141]. Бисёр одамони далер ба ҷустуҷӯйи тутиҳо рафта нобуд шудаанд [1, с.140].

II. Ибораҳои исмии изофии қолаби исму сифат

Бо назардошти он ки дар забони тоҷикӣ ибораҳои исмии бо сифат вобаста хеле сермаъно мебошанд, тасмим гирифтем, ки ин ибораҳоро аз рӯйи маъноҳояшон ба гурӯҳҳо ҷудо намуда, онҳоро як - як аз назар гузаронем:

2. 1. Ибораҳои исмии изофии қолаби исму сифати аслӣ

2. 1. 1. Ибораҳое, ки аломати зоҳирии ашёро нишон медиҳанд

Ибораҳои исмӣ бо сифати аслӣ, ки ҷузъҳо ба воситаи изофат алоқаманд гаштаанд, дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ муносибати муайянкунандагӣ (атрибутӣ)-ро бо тобишҳои зиёди маъноӣ ифода месозанд. Ҷузъи асосии ибора исми шахс, калимаи эзоҳдиҳанда сифати аслии ифодакунандаи ранг буда, дар ин навъи ибораҳо аломати зоҳирии шахс ифода ёфтааст: ғуломи сиёҳ, Зуҳрои нозанин, саги сафед. Ман духтарамро ба ғуломи сиёҳ дода наметавонам, бинобар ин, ҷазо додани ӯро амр мекунам [1, с.247]! Аз худи Зуҳрои нозанин шунидаам [1, с.240].

2. 1. 2. Ибораҳои ифодакунандаи хислати ботинӣ

Дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ бештар ибораҳое мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки ҷузъи асосӣ бо исмҳои шахс, ҷондор ва ҷузъи тобеашон бо сифати аслии «оқила, нодон, зирак, қобилакак, доно, фиребгар» ва ғайра ифода ёфта, хислати ботинии шахсро ифода менамоянд: зани оқила, марди нодон. – Зоғ гуфт, ки «зани оқила, марди нодонро оқил карда метавонад» – ҷавоб дод вазир [1, с.405].

2. 1. 3. Ибораҳои ифодакунандаи ҳолат

Сифатҳои аслӣ дар ибораҳои исмӣ ҳолати ашёро низ ифода кардаанд: Ҷузъи асосии ибораҳои исмӣ исмҳои ҷондор ва ҷузъи тобеъ сифатҳои аслӣ буда, дар ин ибораҳо ҳолати ҷузъи асосӣ ифода мегардад: алафи хушк, мори мурдагӣ. Як марди содадил рӯзи тирамоҳ дар саҳро алафи хушк ҷамъ намуда… [1, с.488]. Симурғ дар роҳ мори мурдагӣ ва дар таги чинор паҳлавонро дида гуфт [1, с.128].

2. 1. 4. Ибораҳои ифодакунандаи хислат ва хусусият

Дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ бештар ибораҳое мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки ба вазифаи ҷузъи асосӣ исмҳои маънии «суҳбат», «муҳаббат», «овоз» ва ғайра, ҷузъи тобеъ бо сифатҳои маънои маҷозидоштаи навъи «наздик», «паст», инчунин бо сифати аслии ифодакунандаи хислату хусусияти одамон ифода ёфта, хусусият ва хислати ашё ё шахсро ифода менамоянд: дӯстони наздик, суҳбати самимона, муҳаббати самимона Духтари зирак аз воқеа пай бурда, то нисфи шаб нахобида бо писари табиб

суҳбати самимона мекунад, ҳикояю афсона мегӯяд [1, с.101]. Баъд аз ин модар ҳар рӯз ба ин ҷо баромада, ин дарахтони ғалатиро бо муҳаббати самимона тамошокунон ба онҳо дуру дароз чашм медӯхт [1, с.122] .

2. 1. 5. Ибораҳои ифодакунандаи ҳаҷму андоза

Ибораҳои исмӣ бо сифати аслӣ ҳаҷмро низ ифода кардаанд. Вожаи асосии ин хел ибораҳо исмҳои конкретмаъно ва ҷузъи тобеъ сифати аслии ифодакунандаи ҳаҷм мебошанд.

Вожаи асосии ибораҳои номбурда аз исмҳои макон /кӯча, ҳуҷра, роҳ/ ва ашёҳо /кӯҳ, қад/ ифода ёфта, ҷузъи тобеи ибора аз сифатҳое, ки ҳаҷму андозаро нишон медиҳанд, ташкил карда мешаванд: кӯҳҳои баланд, биёбонҳои беканор, табақи паҳн, нӯли дароз, хирси бадҳайбат. Доя бошад, бачагонро аз кӯҳҳои баланд ва биёбонҳои беканор гузаронида ба як ҷойи хеле дурдаст гирифта мебурд [1, с.138]. Лаклаки бечора ба табақи паҳн нӯл мезад - нӯл мезад, аммо бо нӯли дарозаш ҳеҷ чиз хӯрда наметавонист [1, с.10].

2. 1. 6. Ибораҳое, ки ба хосияте соҳиб буданро мефаҳмонанд

Ибораҳои фавқ дар афсонаҳои тоҷикӣ бо чунин шакл тарҳрезӣ мешаванд: ҷузъи асосӣ ҳамеша бо исмҳои шахс, маънӣ, амал, ашё, ҷузъи тобеъ бо сифатҳои гуногун. Ин ибораҳо маънои муқоисаро низ зоҳир мекунанд. Мисол: дунбаи карт, оинаи ҷаҳоннамо. – Магар намебинӣ?-ҷавоб дод Рӯбоҳ фукашро ба санг ҷафс карда, – думбаи карт хӯрда истодам [1, с.73]. Хоҳараш оинаи ҷаҳоннаморо дида, бисёр шодӣ кард [1, с.140].

2. 2. Ибораҳои исмии изофии қолаби исму сифати нисбӣ

2.2.1. Ибораҳои ифодакунандаи таъйинот

Дар ин ибораҳо вожаи асосӣ исмҳои шахс, маънӣ, ашё ва исми амалро /хеле кам/ номбар кунад, калимаи тобеъ - сифати нисбӣ ба чӣ нисбат доштан ё равона карда шудани вожаи асосиро нишон медиҳад. Дар афсонаҳои тоҷикӣ сифати нисбӣ ба чӣ нисбат доштан ё равон шудани калимаи асосиро бо тобиши таъйинот нишон медиҳад. Мисол: либоси чӯпонӣ, кӯзаи обхӯрӣ. Вай либоси чӯпонӣ пӯшида бо чӯпонон хайрухуш намуда баромада рафт [1, с.201]. Кӯзаи обхӯрии ман дар сари замин фаромӯш шуда монда буд [1, с.396].

2. 2.2. Ибораҳои ифодакунандаи макон

Вожаи асосии ибораҳои маънои макондошта исмҳои шахс, макон, ашё, ҷузъи тобеъ ҳамеша бо сифати нисбии нишондиҳандаи макон ифода мегардад. Мисол: паҳлавони ғармӣ, паҳлавони ҳисорӣ, моҳигири туркистонӣ. Он вақт паҳлавони ғармӣ ба паҳлавони ҳисорӣ гуфт: [1, с.352]. Дар байни халқ зуд овоза паҳн шуд, ки моҳигири туркистонӣ шарти аввали подшоҳро иҷро кард [1, с.164].

2. 2.3. Ибораҳое, ки аз кадом мавод сохта шудани ашёро ифода мекунанд

Ин ибораҳо дар афсонаҳои тоҷикӣ ҳамеша бо чунин қолаб тарҳрезӣ мегарданд: Калимаи асосӣ ашёро ном барад, калимаи тобеъ аз кадом мавод сохта шудани онро нишон медиҳад. Мисол: хонаи чӯбин, сандуқчаи оҳанин, мурғаки зарин. Подшоҳ кадоми онҳо аз ҳама танбалтар бошад гуфта, фармон дод, ки лавандҳоро ба хонаи чӯбин андохта, маҳкам кунанду хонаро аз чор тараф оташ зананд [1, с.404]. Кофта - кофта, як сандуқчаи оҳанинро ёфта баровардам [1, с.117]. Дар таги сандуқча як мурғаки зарин ҳаст, онро гиру ба ҳафт қабат пахта печонда, ба таги болинат руст кун [1, с.118].

2. 2.4. Ибораҳое, ки муносибати монандӣ ва муқоисавиро ифода мекунанд

Ҷузъи асосии ин ибораҳо бо исми модӣ (конкрет), ҷузъи тобеашон бо сифатҳои нисбии аз исми модӣ (конкрет) сохташуда ташкил меёбанд. Ин ибораҳо ба шакли зоҳирии ашё, ки ҷузъи тобеъ нишон медиҳад, монанд будани ҷузъи асосиро далолат мекунанд: кампири нуронӣ, гули лола. Духтар ҳам аз паси пахтааш ба ғор дохил шуда дид, ки як кампири нуронӣ нишастааст [1, с.190]. Ин куртаи ёр мисли гули лола дарид [1, с.387].

2. 2.5. Ибораҳои ифодакунандаи ҳаҷм ва андоза

Вожаи асосӣ бо исмҳои модӣ (конкрет) ва макон вожаи тобеъ бо сифатҳои мураккабе, ки таркиби морфологии онҳо аз шумораю исм ва суфикси «-ӣ», «-гӣ» иборатанд, ташкил меёбад. Мисол: гурзи ҳафтманӣ, шамшери даҳгазӣ. Ногоҳ аз тарафи девон як нафар филсавор, ки ба болои сари худ як санги осиёб гузошта, бо гурзи ҳафтманиии каллаи говмонанд ба майдон даромад ва чунон наърае зад, ки ҳамаи аспон рамида, аз ҷой ҷастанд ва замин ба ларза даромад [1, с.150]. Вай худро зуд ба болои асп гирифта ва бо шамшери даҳгазӣ ба китфи рости дев чунон зад, ки аз паҳлуи чапи вай гузашт ва дев мисли кӯҳ ба замин ғалтид [1, с.150].

2. 2.6. Ибораҳои ифодакунандаи вақт ва замон

Дар афсонаҳои тоҷикӣ ибораҳои мазкур хело серистеъмол буда, вобаста ба ҷузъҳо тобиши гуногунро ифода менамоянд:

Ибораҳои исмӣ бо сифати нисбие, ки вақтро бо тариқи мушаххас ифода мекунанд:

а) сину соли шахс: мардуми ҳафтсола, кампирҳои сад - дусадсола.

б) муҳлати муайян: хароҷоти яксола, муҳлати чилрӯза, хизмати дувоздаҳсола. Аз пеши Робия мардуми ҳафтсола то ҳафтодсола, бо навбат гузаштан гирифтанд ва ҳама бо муҳаббати зиёд ӯро тамошо намуда, ҳолпурсӣ мекарданд [1, с.222]. Агар вайро ёфта диҳӣ,

ҳаққи хизматат харочоти яксолаатро мебардорам [1, с.368]. Ба ҳамин тариқ, аз муҳлати чилрӯза 39 рӯз гузашт, раммол ба зани худ гуфт: [1, с.369].

III. Ибораҳои исмии изофии қолаби исму шумора, исму ҷонишин, исму сифати феълӣ

3. 1. Ибораҳои исмии изофии исму шумора

3. 1.1. Ибораҳои исмии изофии қолаби исму шумораи миқдорӣ

Маводи гирдоварда нишон медиҳад, ки дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ ибораҳои исмии изофие, ки бо шумораи миқдорӣ шакл мегиранд, аҳён-аҳён ба назар мерасанд: соати шаш, соатҳои се, сеи бародарон. Фақат саҳарӣ, соати шаш, хоби ӯ бурд ва тамоми рӯз бедор нашуд [1, с.218]. Ҳар сеи бародарон ҳунарманд буданд [1, с.307].

3. 1.2. Ибораҳои исмии изофии қолаби исму шумораҳои тартибӣ

Ибораҳои исмӣ бо шумораи тартибӣ ашёро мувофиқи тартиб ва мавқеи ҷойгирифт муайян мекунанд. Калимаи асосии ин гуна ибораҳо бештар бо исмҳои ифодакунандаи замону макон ва шахс ифода меёбад:

А. Ибораҳое, ки вожаи асосиашон исмҳои «рӯз ва шаб», вожаи тобеашон шумораҳои тартибианд: рӯзи ҳафтум, рӯзи дуюм, рӯзи сиюм, рӯзи чорум, шаби якум, шаби сеюм. Рӯзи ҳафтум додари аз ҳама хурдӣ посбонӣ кард [1, с.109]. Ҳамин тавр, рӯзи дуюм ҳам пойга бенатиҷа гузашт. Рӯзи сеюм писари хурдӣ боз ба сари қабри падараш рафт [1, с.157].

Б. Ибораҳое, ки калимаи асосиашон исмҳои дӯст, бародар, вазир, сухан ва ҷузъи тобеъ шумораҳои тартибиянд: дӯсти дуюм, дӯсти сеюм, бародари сеюм, вазири дуюм, вазири якум, сухани сеюм. – Истед, ана ба хонаи дӯсти дуюмам расидем! Сайёд бо ҳамроҳии дӯстонаш гашта рафта истода буд, ки ногаҳ аз назди ҳавлии дӯсти сеюмаш гузашта монд [1, с.267]. – Эълон кун, ки бародари сеюми мо ҳам арӯс дорад, – …[1, с.315].

В. Ибораҳои исмӣ бо шумора, ки аз истилоҳоти гуногун таркиб ёфтаанд: тири дуюм, тири якум, тири сеюмро, зинаи сеюм, пойи дуюм, шарти якум, шарти дуюм, шарти сеюм, машкоби дуюм ва ғ. Сайёд бо ҳамроҳии дӯстонаш гашта рафта истода буд, ки ногаҳ аз назди ҳавлии дӯсти сеюмаш гузашта монд [1, с. 267]. Вазири якум ба вазири дуюм хабар дод, ки зани усто ба шаҳр баъд аз ғӯзаро кашида тамом кардан меравад [1, с.398].

3. 2. Ибораҳои исмии изофии қолаби исму ҷонишин

3. 2.1. Ибораҳои исмии изофии қолаби исму ҷонишинҳои шахсӣ

А.Ибораҳое, ки соҳибиятро ба маънои васеаш мефаҳмонанд: писари ман, арӯси ту, падари ман, падари ту, додарони ман, писари мо, духтари ман, келини ман, зани ман. Шавҳари ту ҳамаи ин чизҳои аҷоибро чӣ хел сохта бошад? [1, с.121]. Арӯси ту дар ҳамон боғ [1, с.129]… –Рафта, ба подшоҳ гӯед, ки писари ман ба бадали духтарат ҳар чӣ ки мехоҳӣ, муҳайё мекунад!» [1, с.119].

Б.Ибораҳое, ки муносибати субъектиро мефаҳмонанд: хоҳиши ту, васияти шумо. Мурғак як қанотак мезанад ва ҳамон дам хоҳиши ту иҷро мешавад [1, с.118]. – Агар Шумо набошед, ман бе васияти шумо чӣ хел зиндагӣ мекунам? [1, с.154].

В.Ибораҳое, ки муносибати объектиро мефаҳмонанд

Ба вазифаи ҷузъи тобеи ин гуна ибораҳо дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ аксар вақт ҷонишини шахси сеюми «ӯ» меояд. Оре, фил кори ганда кардааст, танбеҳи ӯро додан даркор [1, с. 20]. Аммо ҳанӯз орзуи Ҷуворияк ба амал наомада, як рӯз шариконашро бо ҳамроҳии ӯ бирён карданӣ шуданду аз халта ба деги тафсон андохта кофтан гирифтанд [1, с.103].

3. 2.2. Ибораҳои исмии изофии исму ҷонишинҳои нафсӣ

А. Ибораҳое, ки соҳибиятро мефаҳмонанд

Ҷонишини нафсӣ-таъкидии худ бо ҳамаи гурӯҳҳои исмӣ бо изофат алоқаманд гашта, асосан соҳибиятро ифода намудааст. Дар таркиби ибораи изофӣ ҷонишини нафсӣ пасоянди «-ро» ва шаклҳои энклитикии ҷонишинҳои шахсиро қабул мекунад: аспи худро, фили худро, хонаи худ. Дев низ фили худро ба ҳаракат дароварда, шамшери ӯро бо сипар рад намуду ба сари ӯ бо ғазаб чунон гурзе зад…[1, с. 150]. Вақте ки раммол ба хонаи худ баргашт, канизак ҳам аз дунболи ӯ давида ва ба тарзе ки дар боло дидем, кори худро ислоҳ кард [1, с.369].

Б. Ибораҳое, ки муносибати хешутаборӣ дорад.

3. 2.3. Ибораҳои исмии изофии исму ҷонишини таъйинӣ

Аз ҷонишинҳои таъйинӣ бо алоқаи изофӣ танҳо ҷонишини «ҳама» дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ ба исмҳои шахс тобеъ мешавад: ҳамаи ғуломон, ҳамаи аспон. … бо гурзи ҳафтмании каллаи говмонанд ба майдон даромад ва чунон наърае зад, ки ҳамаи аспон рамида аз ҷой ҷастанд ва замин ба ларза даромад [1, с.150]. Ҳамаи ғуломон ба қуллаи кӯҳ расида буданд [1, с.292].

3. 2.4. Ибораҳои исмии изофии исму ҷонишини саволӣ

Дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ танҳо ҷонишини саволии «кӣ» бо бандаки изофӣ ба исм тобеъ мегардад: Ин рамаи кӣ? [1, с.141] – Ту саги кӣ [1, с.29]?

3. 2.5. Ибораи исмии изофии қолаби исму ҷонишини номуайянӣ

Аз ҷонишинҳои муштараквазифа танҳо ҷонишини «дигар» бо алоқаи изофӣ ба исм тобеъ мегардад, ки дар афсонаҳои тоҷикӣ танҳо ду ибора ба назар расид: рӯзи дигар. - Падарҷон, натарсед ва рӯзи дигар боз ба хостгорӣ равед, – гуфт писарак [1, с.119]. Ягон касби дигарро пеша кун! [1, с.159].

3. 3. Ибораҳои исмии изофии қолаби исму сифати феълӣ

3. 3.1. Ибораҳои исмӣ бо сифати феълии замони гузашта

Ин навъи ибораҳо амалу кирдорҳои хосси ба объект ва ё субъект нигаронидашударо то ҷое дар замони ба онҳо хос нишон медиҳанд.

А. Ибораҳое, ки ҳолат ва ҳиссиёти дохилии ашёро мефаҳмонанд: чинораки баргрехта, аккаяки паррехта, бузаки шохшикаста. Ин тавр бошад, ман ҳам Чинораки баргрехта! [1, с.37]. … Аккаяки паррехта, ман ҳам Чинораки баргрехта! [1, с.37] – Ой Канаяки бечора, ин тавр бошад, ман ҳам Бузаки шохшикаста! [1, с.37].

Б. Ибораҳое, ки мавқеи ишғолкардаи ашё нисбат ба масоҳат ва доро будан ба чизеро мефаҳмонанд: одамони дар киштӣ буда, савори либосҳои қиматбаҳо пӯшида, гулҳои рангоранги шукуфта. Одамони дар киштӣ буда гиряву нола бардошта, ибодат кардан гирифтанд [1, с.201]. Дар кӯчаҳои шаҳр дар болои аспи зебои шабранг як савори либосҳои қиматбаҳо пӯшида пайдо шуд [1, с. 156].

В. Ибораҳое, ки ҷойивазнамоии ҳаракати ашёро мефаҳмонанд: ба деҳаи худ боз гашта, дар рӯйи аспи шабранг нишаста. Вале омадани ҷавони бо либосҳои гаронбаҳо дар рӯйи аспи шабранг нишаста диққати ҳамаро ба тарафи худ кашид [1, с. 156].

Г. Ибораҳое, ки вазъияти ашёеро мефаҳмонанд, ки баъд аз таъсири ягон амал ё ҳодиса ҳосил шудааст: либосҳои дарида, лашкари муҳофизаткунанда. Музаффар либосҳои дарида пӯшида, дар сараш шикамбаи гӯсфандро чаппа карда кашида буд [1, с. 202].

Ғ. Ибораҳое, ки муносибат ва хусусияти шахс ё ашёро ба ягон чизе мефаҳмонанд: духтари ба камол расида, ҷигари сӯхта. Оби сарди чашма, оташи ҷигари сӯхтаи ӯро ҳаловатбахшона хомӯш мекард [1, с.323].

Д. Ибораҳое, ки пайдоиши ашёро нишон медиҳанд

Дар ин тобиши маъно сифатҳои феълӣ баъзан монанди /сифати нисбӣ/ аз кадом мавод пайдо шудани ашёро мефаҳмонанд: аспи чӯбини парвозкунанда, гови аз тилло сохташуда, пораи гудохташуда. Аз воқеа чӯбтарош хабардор шуда, аспи чӯбини парвозкунанда месозаду ҳар сеи онҳо савор шуда, дар як муддати кӯтоҳ ба Миср рафта мерасанд [1, с.276]. - Ман дар хона танҳо мемондам, - гуфт Нигина, - аз ин сабаб падарам қарор дод, ки дар даруни гови аз тилло сохтааш маро ҳам ба бошандагони қаср фурӯшад [1, с.298].

3. 3.2. Ибораҳои исмӣ бо сифати феълии замони ҳозира ва оянда

Ибораҳои аз исму сифати феълии замони ҳозира ташкилёфта вобаста ба ҳар ду ҷузъ дар афсонаҳо чунин маъноҳоро ифода мекунанд:

А. Ҳолати шахс ва ашё: дилдодаи ранҷу азобкашида, сайди тирхӯрда. Олиҳаи васл ин ду дилдодаи ранҷу азобкашидаро ба оғӯши фораму дилнавози худ гирифта истода …[1, с.242]. Ин сайди тирхӯрда писари қозӣ аст [1, с.382]. Дар ин ҷо ӯ худро ба шакли хизматгор дароварда канизи Зуҳро шуд [1, с.241].

Б. Хусусияту хислати шахс, ашё ва ҳодиса: андармонии дилгиркунанда, доруи намоёнкунанда. Охир ҷони падару модар аз ин хел андармонии дилгиркунанда ба лаб омада…[1, с.270]. Вай дар бораи гови тилло ва дар оташ сӯзонида шудани он, дар бораи чӣ хел доруи намоёнкунандаро хӯрда, дар пеши хирмани хезум аз даруни гов баромада ба каноре рафта, дар ҳаққи он гиря карда истоданаш … [1, с.362].

В. Амалу ҳолат ва ҳаракати ашё: аспҳои дар наздикӣ истода, рӯйи айвони болохонаи қаср истода. Зарина тоқат накарда, ба яке аз аспҳои дар наздикӣ истода ҷаҳида, гирди корвонро як давр зада …[1, с.213]. Духтарон дар рӯйи айвони болохонаи қаср истода, … [1, с.202].

Хулоса, дар сохти наҳвиёти афсонаҳо ибораҳои исмии изофӣ саҳму арзиши бениҳоят баланд доранд. Корбасти бамавриди ибораҳои исмии изофӣ тасвирро ҷаззобу дилнишин сохта, диққати шунавандаро бо мазмун ва муҳтавои афсона ҷалб менамояд ва инчунин шинохти дақиқи сохтори наҳвии онҳо барои муайян намудани раванди инкишофи забони меъёр арзишманд аст.

То ҷое, ки имкон доштем, тарҳи сохтори услубии афсонаҳои халқии тоҷикиро дар заминаи суханони муаллифон, ривоятгари кулл, қаҳрамонони афсонаҳо ба ҷойгоҳи истифодаи ибораҳои исмии изофӣ мушаххас намудем.

Ҳамин тариқ, ибораҳои исмии изофӣ грамматикаи забони тоҷикиро бо тобишу ҷилоҳои фаровони муносибати синтаксисӣ ғанӣ гардонидааст ва мегардонад.

А Д А Б И Ё Т

1. Амонов Р. Афсонаҳои халқии тоҷикӣ. Тартибдиҳандагон / Р. Амонов, К. Улуғзода. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, – Сталинобод, 1957. -510 с.

2. Абдураҳимов С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик / С. Абдураҳимов. - Душанбе: Дониш, 1973. -165 с.
3. Абдураҳимов С. Ибораҳои ҷонишинӣ / С. Абдураҳимов. -Душанбе: Дониш, 1979. – 75 с.
4. Васильева Н. М. Субстантированное прилагательное как компонент атрибутивного словосочетания. Проблемы синтаксиса / Н. М. Васильева, Л. В.Шелкова. -М.: 1973. – 257 с.
5. Ғаффоров Р. Нависанда ва забон / Р. Ғаффоров. -Душанбе: Ирфон, 1977. -208 с.
6. Каримов Ҳ. Мухтасар дар бораи морфемаи е (э - йэ) / Ҳ. Каримов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1967. –С. 23 - 32.
7. Камолов Х. М. Ибораҳои изофӣ (дар асоси маводи «Таърихи Табарӣ» - и Балъамӣ) / Х. М. Камолов. - Душанбе: Баҳманрӯд, 2011. -154 с.
8. Қосимова М.Н. Мухтасар оид ба ибораҳои изофии номӣ. Мактаби советӣ / М.Н. Қосимова. 1967. - № 2 - С.18-22; 3. - С. 29-33; 4. - С. 32-38; 6. - С. 41-46.
9. Қурбонов С. Лаҳҷа - нумӯи дигари забони куҳан. (Ибораҳои исмӣ дар лаҳҷаҳои Бойсун) / С. Қурбонов. - Душанбе, 2008. -173 с.
10. Мирзоев А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ / А. Мирзоев. - Душанбе: Деваштич, 2002. -308 с.
11. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе: УДТ, 1982. - 103 с.
12. Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке /Н. Н. Прокопович.- М: Просвещение, 1966. - 399 с.
13. Растаргуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск третий. - Ленинабадско - канибадамская группа северных таджикских говоров / В.С. Растаргуева. - М.: АН СССР, 1956. -191 с.
14. Таджиев Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке / Д.Т.Таджиев.- Сталинабад, 1955.- 72 с.
15. Халилов А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Халилов. - Душанбе: Дониш, 1964. - 117с.
16. Хоҷаев Д. Синтаксис ва пунктуатсия / Д. Хоҷаев, Ш. Кабиров. – Душанбе, 1991. – 45 с.
17. Ҳамроқулов Х. Ибораҳои феълӣ ва феълҳои таркибӣ. Масъалаҳои забоншиносӣ / Х. Ҳамроқулов. - Душанбе: Дониш, 1975. - 140 с.

МАВҚЕИ ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФӢ ДАР АФСОНАҲОИ ХАЛҚИИ ТОҶИКӢ

Дар мақола ҷойгоҳи истифодаи ибораҳои исмии изофии қолаби исму исм, исму сифат, исму шумора, исму ҷонишин, исму сифати феълӣ, исму масдар мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ин таҳқиқот яке аз аввалин пажӯҳишҳост дар масъалаи равшан намудани вижагиҳои ибораҳои исмии изофӣ дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ. Дар мақола ибораҳои исмии изофӣ чун воҳиди мустақили наҳвӣ тадқиқ гардида, тағйиротҳои сохторӣ ва маъноии онҳо дар мисоли осори забони халқӣ – гуфтугӯӣ «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ» нишон дода шудаанд. Ҳамчунин кӯшиш ба харҷ дода шуд, ки хусусиятҳои ибораҳои исмии изофӣ, нишонаҳои маъноӣ ва грамматикӣ, ҷузъҳои он, таъйини шаклҳои гуногуни сохтор ва модели наҳвию вазифаи он дар ҷумла муайян карда шавад. Мавқеи услубӣ ва шинохти ин навъи ибораҳо дар афсонаҳои тоҷикӣ низ аз навгониҳои таҳқиқ аст. Пажӯҳиши вижагиҳои наҳвии афсонаҳои халқии тоҷикӣ, бешак, арзиши фаровони назарӣ ва амалӣ дошта, дар роҳи таҷзия ва такмили ин навъи ибораҳо амалан ба соҳибони забон ёрӣ мерасонад. Ҳамчунин, таҳқиқи аниқ намудани зинаҳои инкишофи ибораҳои исмии изофӣ ба санади воқеии инъикоскунандаи таҳаввулоти шаклӣ ва маъноии забон арзишманд аст. Роҳҳо ва воситаҳои ибарасозии исм+исм, исм+сифат, исм+шумора, исм+ҷонишин, исм+масдар, исм+сифати феълӣ ҳодисаи ба забони адабӣ дохил шудани шаклҳои гуногуни ибораҳои исмии изофӣ, тавсифи шаклҳои содаву фасеҳи он воқеиятест, ки забони мо дар тӯли асрҳо аз сар гузаронидааст.

Калидвожаҳо: ибора, ҷумла, исм, ибораҳои исмии изофӣ, бандаки изофӣ, афсонаҳои халқии тоҷикӣ, қолаб, исму исм, исму сифат, исму шумора, исму ҷонишин, исму сифати феълӣ.

МЕСТО НОМИНАТИВНЫХ ИЗАФЕТНЫХ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ В ТАДЖИКСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

В статье рассматриваются номинативные словосочетания модели существительное + существительное, существительное + прилагательное, существительное + числительное, существительное + местоимение, существительное + причастие. Научная новизна исследования заключается в том, что настоящая работа представляет собой первый опыт специального лингвистического исследования изафетных словосочетаний имен существительных в тексте таджикских сказок. В статье впервые определены основные модели номинативных изафетных словосочетаний имен существительных, извлеченных из текста таджикских сказок, приведена структурно–семантическая классификация словосочетаний, а также выявлены лексико – грамматические отношения между их составными частями. Сочетания типа существительное + существительное, существительное + прилагательное, существительное + числительное, существительное + местоимение, существительное + причастие как главный компонент номинативных изафетных словосочетаний, и было определено структурное оформление таких словосочетаний, выявлено стилистическое многообразие сказок на материале языка самих сказочников и главных героев их произведений.

Ключевые слова: словосочетание, предложение, номинативные изафетные словосочетания, имя существительное, прилагательное, числительное, местоимение, причастие.

POSITION NOMINATIVE EXTRA PHRASES WITH IN TAJIK FOLK TALES

The scientific novelty of research consists in that the real work is the first experience of the special linguistic research of изафетных word-combinations of nouns in text of the Tadjik fairy-tales. The basic models of nominated and refurbishedword-combinations of nouns, extracted from text of the Tadjik fairy-tales are first certain in articles, structural and semanticclassification over of word-combinations is brought, and also лексико is educed are grammatical relations between their component parts. In the article considered the nominative phrases such as noun**,** qualitative adjectives numerals past participle main component of nominative extra phrases, and it was determined by the structural design of such phrases, found stylistic diversity of tales on the material language storytellers themselves and the main characters of their works.

Key words: phrases, sentence, nominative extraphrases, noun, qualitative adjectives numerals, past participle, main component, Tajik folk tales.

Сведения об авторе: ***Кодирова Салтанат Абдуллоевна*** - Таджикского национального университета, соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: **(+992) 900-92-02-43**

Information about the author: ***Kodirova Saltanat Abdulloevna*** - Tajik National University, applicant. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 900-92-02-43**

УДК: 491.71+491.550

ЛЕКСЕМА «ГОСТЕПРИИМСТВО» ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОЙ ЯЗЫКАХ

Тозаева Ф.Б.
Таджикский национальный университет

Фразеология рассматривается как «совокупность устойчивых сочетаний слов, аналогичных словам по своей воспроизводимости в качестве готовых и целостных единиц» [7, с.7], а фразеологическая картина мира как часть языковой картины мира, описанная средствами фразеологии, в которой «каждый фразеологический оборот (ФО) является элементом строгой системы и выполняет определенные функции в описании реалий окружающей действительности» [4, с.4].

Как всем известно, фразеологическая картина мира (далее ФКМ) наиболее ярко и точно отражает дух народа, его национальный менталитет, а также культурно-исторический опыт познания мира, в силу своей экспрессивности и эмоциональности. Объекты реальной действительности разными народами осмысливаются и семантизируются по-разному; тот фрагмент, который характерен для одного народа, может совершенно игнорироваться во ФКМ другого народа либо рассматриваться другими средствами языкового выражения. Таким образом, ФКМ специфична для каждого языка.

Рассуждая о языковых личностях разных народов, исследователи, как правило, приходят к выводу о существовании национальной специфики языка. История является ключевым фактором, формирующим языковое сознание этноса. Поэтому неслучайным является тот факт, что в русском и таджикском языках существует большое количество фразеологизмов с национально-культурным компонентом: ФЕ, связанные с историческими фактами; ФЕ, отражающие традиции, обычаи, приметы, поверья, реалии обоих народов; ФЕ, содержащие в своем составе имена, фамилии; ФЕ, заимствованные из сказок и басен и т. д. Таким образом, языковое сознание представляет собой сложное образование, «отражающее как особенности индивидуального мировидения говорящих, так и специфику национального менталитета, закреплённые в культурно-этнических языковых стереотипах» [1, с.1]

В данной статье мы постарались проанализировать лексему «гостеприимство» во фразеологической картине мира в русском и таджикском языках, а также рассмотреть базовые понятия, связанные с дальнейшим семантическим анализом. Исследование отражения языковой картины мира во фразеологии дает возможность выявить специфику культурной картины мира, поскольку фразеологизмы являются истинными хранителями и трансляторами культуры.

Для анализа нами выписаны все фразеологизмы с компонентом «гостеприимство» из Фразеологического словаря русского языка (под редакцией Молоткова А. И.) (далее ФСРЯ) 42 случаев, а также из Фарханги иборањои рехта (Фозилов И.) 68 случаев.

Лексема «гостеприимство» в системе языка может быть эксплицирована следующим образом: «гостеприимство» как процесс, включающий *«приём, угощение, развлечение, проводы».* В данной статье мы рассматриваем ритуал приема гостей, который классифицирован по данным тематическим группам: *приём, угощение, развлечение, проводы.*

Описание ритуала приема гостей в сопоставляемых языках выглядит следующим образом: Схема 1.

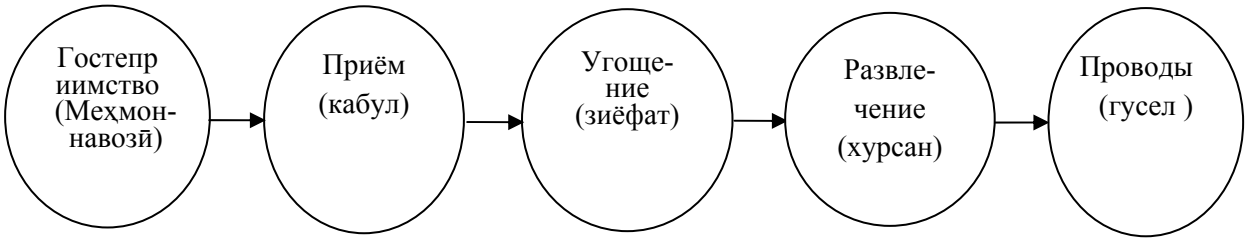

Далее более подробно рассмотрим данные тематические группы в русском и таджикском языках. Каждое из этих ключевых понятий образует некие смысловые поля, которые частично пересекаются между собой и наполняются определенной лексикой. Фразеологический словарь русского языка определяет *гостеприимство* как радушие и хлебосольство хозяев.

В русском языке для описания ритуала приема гостей, как показывает наш фактический материал, используются следующие ФЕ:

Приём в ФСРЯ **17** случаев, а в Фарханги иборахои рехта **24** случаев.

Добро пожаловать приветствие, вежливое приглашение прийти, приехать, войти, зайти и т. п; ***С открытой душой,*** без предубеждений, искренне, доверчиво, откровенно относиться к кому – либо, делать что - либо; ***Водить хлеб-соль*** находиться в приятельских, дружеских отношениях; ***Чай да сахар***. Прост. приветствие, доброе пожелание тем, кого заставили за чаепитием; ***На чашку чая*** в гости приглашать звать, идти; ***С распростертыми объятиями*** принимать, радушно, принимать встречать; ***Мамаево нашествие*** неожиданное появление многочисленных и неприятных гостей, посетителей. **[3, с.3]**

Таджикский язык: ***Хуш омадед*** аз омаданатон минатдорем, сарфарозем; қадаматон муборак бод; (Добро пожаловать); ***Аз боло гузаштан*** дар пешгоҳ нишастан. Кани, аз боло гузаред, хуш омадед; *(провести на почетное место);* ***Дастурхони кушод доштан*** меҳмоннавоз будан, имконияти меҳмондорӣ доштан; (гостеприимный, накрыть большой стол); ***Қадаматон болои дида (чашм)*** дар мавриди иззату эҳтироми зиёд, нисбат ба касе ташрифоварда, гуфта мешавад; аз ташрифатон сарфарозем; (Добро пожаловать); ***Шаҳр пешкаш*** ҳамчун ифодаи иззату ҳурмат ба меҳмон аз ҷой дигар омада мегӯянд; марҳамат кунед, ҳама чиз ба хидмати шумо омадааст; ***Меҳмон ба хона баракат меоварад*** аз меҳмондорӣ ризқи соҳиби хона кам намешавад; (гость приносит в дом радость) **[5, с.3, 4].**

Как показывает наш анализ, одному русскому фразеологизму «Добро пожаловать» в таджикском языке соответствуют несколько фразеологизмов, в частности: ***Хуш омадед аз омаданатон, Болои дида, Нури дида тольи сар, Шаҳр пешкаш, Тольи сар шудан, Қадаматон болои дида (чашм).***

Данная языковая картина также свидетельствует о богатстве и разнообразии таджикского языка.

Угощение в ФСРЯ 23 случаев, а в Фарханги иборахои рехта 36 случаев *Чем бог послал,* тем, что есть, чем пришлось; ***Забывать хлеб-соль*****,** проявлять неблагодарность по отношению к тому, что оказывало гостеприимство и расположение; ***За чай - сахар*****,** угощение (за) еду, пищу, благодарить; ***Хлеб-соль*****,** угощение; Хлеб да соль, приятного и хорошего аппетита; **От б*ольшого сердца*** отзывчивый, добрый, душевно щедрый; ***Щедрой рукой*****,** не скупой, не жалея давать, выдавать, раздавать что-либо; ***Пальчики (пальцы) оближешь***, очень вкусно, доставляет огромное удовольствие; ***За хлеб, за соль*** *(за хлеб и соль) Но ты заплатишь мне теперь за хлеб и соль мою, поверь;* ***Хлебом не корми*** кого, ничего не надо кому-либо только бы иметь возможность получать осуществить желаемое **[3, с.3]**

Таджикский язык: ***Аввал нон баъд имон*** ҳар кор пас аз шикамсерӣ то шикам сер набошад гап ба гуш намедарояд; (сначала хлебом накорми, а потом о вере спроси); ***Меҳмон бо ризқ меояд*** **б**арои меҳмондори меҳмон ҳамеша масолеҳи лозимӣ`ёфт мешавад. (Гость приходит с долей); ***Ба қадри нону намаки хӯрдагӣ расидан*** ба неъмате, ки аз дарҳои касе хӯрда шудааст, носипосӣ накардан, нисбат ба неки касе кӯрнамакӣнакардан; (понимать, хлеб-соль, ценить хлеб - соль); ***Нону намаки касеро хӯрда, ба намакдон туф кардан*** намакдони касеро шикастан; (там, где отведал хлеб-соль, в солонку не плюют); ***Кӯрнамакӣ кардан*** паси намак накардан, ба нағзӣ бадӣ кардан, нағзи касеро фаромӯш кардан; (неблагодарный человек); ***Ҳақи намакро пос доштан*** барои некии аз вай сипос гузор будан; ҳурмати касеро, ки неъмате додааст, ба ҷо овардан; (благодарить за хлеб-соль); ***Як намакхӯрда чил сол андеша дорад*** нисбат ба касе, ки хӯрдаашро паси хотир намекунад, гуфта мешавад; обу намаки касеро хӯрда носипоси мекунад; (отведай один раз хлеб – соль, а сорок дней поразмысли) **[5, с.3, 4].**

Как показывает наш анализ, одному русскому фразеологизму ***Хлеб и соль, и*** **Забывать *хлеб-соль*** в таджикском языке соответствует несколько фразеологизмов ***Нону намаки касеро хӯрда (чашидан); Ба қадри нону намаки хӯрдагӣ расидан; Ҳақи намакро пос доштан*****;** ***Як намакхӯрда чил сол андеша дорад Нону намаки касеро хӯрда, ба намакдон туф кардан; Намакро хӯрда намакдонро шикастан***; ***Кӯрнамакї кардан; Дастурхони касеро поймол кардан.*** Данная языковая картина также свидетельствует о богатстве и разнообразии таджикского языка.

Развлечение - в ФСРЯ 2 случая, в таджикском «Фарҳанги ибораҳои рехта» также 2 случая:

На веселую руку; В чужом пиру похмелье [3, с.3].

Таджикский язык: ***Ҷоеро ба сар бардоштан*** 1. Шуро гавго кардан, тупаланг кардан 2. Нихояд сахт овоз баровардан. 3 Ба мехмон гӯй дам шавад! – хашмгинона амр кард падарам; -

Хонаро ба сараш бардошт-ку! Овози вайро дар мехмонхона будагихо шунида нишастаанд. **Чехраи касе аз хурсанди дурахшидан** шодон гардидан, фарахмад шудан.Чехраи мо аз хурсанди медурахшид **[6, с.4].**

Проводы в - ФСРЯ нам не встретилось ни одного случаев.

В таджикском языке «**Фарҳанги ибораҳои рехта»** 6 случаев;

Нону насиб кашад агар қисмат бошад намурда зинда бошем; ***Хуш равед*** (раҳмат бе хатар шавад сиҳат ва аломат ба мазилатон бирасед; (дословный перевод идти весело); ***Фотиҳа додан*** барои чизе ба касе розигӣ додан, ба касе рохи сафед бахти нек, кушоиши кор хостан; буквальный перевод (мусульманский обычай чтения молитвы при проводах; белая дорога, счастливый путь) **[6, с.4].**

Результаты проведенного анализа мы отразим в диаграмме. Схема 2.

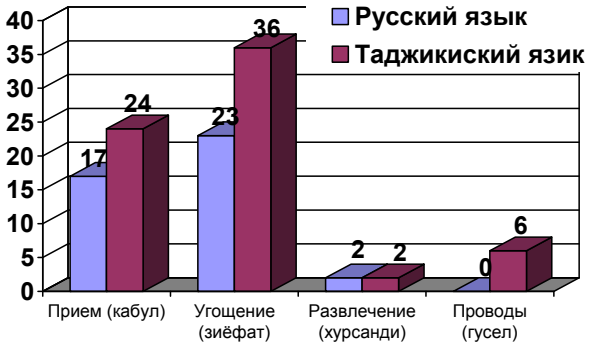

Итак, как показывает проведенный анализ, в русском и таджикском языках ритуалы «приём» и «угощение» гостей по большей части совпадают. Отличаются только те семантические доминанты, которые обозначают «развлечение» и «проводы». В ФСРЯ нами выявлено, в тематической подгруппе «приём» в русском языке - 17 лексем, а в таджикском Фарханги ибораҳои рехта - 24 лексемы, «угощение» в русском языке – 23, в таджикском языке – 36, «развлечение» в русском – 2, в таджикском тоже 2 лексемы. «Проводы» в - ФСРЯ нами не встретилось ни одной лексемы, а в таджикском языке - 6 лексем. Общим в русском и таджикском языках явилось использование таких слов, как радость, веселье, щедро, принимать, угостить, накрывать, хорошее настроение, открытость души, гостеприимство.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Гарипова Г. Р. Концепт «гостеприимство» в русском и английском языках (на материале фразеологизмов) / Г. Р. Гарипова // Автореф. дис. кан. фил. нак.- Уфа-2010.-23с.
2. Мокиенко В.М. Образы русской речи: Историко-этимологические очерки фразеологии / В. М. Мокиенко // С-Пб: Фолио-Пресс, 1999. - 464с.
3. Молотков А. И. Фразеологический словарь русского языка /А. И. Молотков // Свыше 4 000 словарных статей. М.: Рус. яз., 1986. - 543с.
4. Хайруллина Р. Х. Фразеология как микротекст: порождение смысла / Р.Х. Хайруллина // Исследования по семантике. Уфа, 2001. - 294 с.
5. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта / М. Фозилов // (фарҳанги фразеологӣ) том I, Душанбе: «Ирфон», 1964. - 877с.
6. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта /М. Фозилов // (фарҳанги фразеологӣ) том II, Душанбе: «Ирфон», 1964. - 684с
7. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский // М., 1985. -160 с.

ЛЕКСЕМАИ “МЕҲМОННАВОЗӢ” ДАР МАНЗАРАИ ФРАЗЕОЛОГИИ ҶАҲОН ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи пешниҳодшуда лексемаи “меҳмоннавозӣ” дар манзараи (ё харитаи) фразеологии ҷаҳон дар забонҳои тоҷикию русӣ таҳлил шуда, инчунин мафҳумҳои бунёдии марбут ба таҳлили минбаъдаи семантикӣ баррасӣ гардидааст. Таҳқиқи инъикоси манзараи забон дар бахши фразеология имкон медиҳад, ки хусусияти фарҳангии манзараи ҷаҳонро ошкор намуд, то ҳадде ки воҳидҳои фразеологӣ ҳифзкунандагон ва ҳомилони ҳақиқии фарҳанг мебошанд. Лексемаи “меҳмоннавозӣ” –ро дар системаи забон дар шакли зайл ифода кардан мумкин аст: “меҳмоннавозӣ” чун ҷараёни дарбаргирандаи “қабул, зиёфат, хурсанд, гусел”. Дар ин мақола мо маросими қабули меҳмононро, ки ба гурӯҳҳои мавзӯии зайл- қабул, зиёфат, фароғат, гусел тасниф шудааст, баррасӣ менамоем. Тавре ки таҳлили гузаронида нишон медиҳад, дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ маросимҳои “қабул” ва “зиёфат”-и меҳмонон аз бисёр ҷиҳатҳо мувофиқат доранд. Фақат баъзе доминантҳои семантикӣ мафҳумҳои “хурсанд” ва “гусел”-ро ифода менамоянд. Дар “Фарҳанги воҳидҳои фразеологии забони русӣ” аз ҷониби мо маълум карда шудааст, ки дар зергурӯҳи “қабул” дар забони русӣ 17 лексема аст, вале дар “Фарҳанги ибораҳои рехта”-и тоҷикӣ 19 лексема ҳаст, вожаҳои марбут ба “зиёфат” – 20, дар забони тоҷикӣ 33, “хурсанд” дар забони русӣ – 2, дар забони тоҷикӣ низ 2 лексема дорад. “Гусел” дар

“Фарҳанги воҳидҳои фразеологии забони русӣ”ягон лексема вонахӯрд, вале дар забони тоҷикӣ 5 лексема ҳаст. Умуман, дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ истифодаи калимаҳои шодӣ, вақтхушӣ, саховатмандона, қабул кардан, меҳмондорӣ кардан, дастархон кушодан, табъи хуш, дили кушод, меҳмоннавозӣ маъмул шудааст.

Калидвожаҳо: лексема, семантика, меҳмондӯстӣ, воҳидҳои фразеологӣ, таҳлил, қабул, зиёфат, хурсанд, гусел.

ЛЕКСЕМА «ГОСТЕПРИИМСТВО» ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОЙ ЯЗЫКАХ

В данной статье проанализирована лексема «гостеприимство» во фразеологической картине мира в русском и таджикском языках, а также рассмотрены базовые понятия, связанные с дальнейшим семантическим анализом. Исследование отражения языковой картины мира во фразеологии дает возможность выявить специфику культурной картины мира, поскольку фразеологизмы являются истинными хранителями и трансляторами культуры. Лексема «гостеприимство» в системе языка может эксплицировать следующим образом: «гостеприимство» как процесс, включающий *«приём, угощение, развлечение, проводы».* В данной статье мы рассматриваем ритуал приема гостей, который классифицирован по данным тематическим группам: *приём, угощение, развлечение, проводы.* Как показывает проведенный анализ, в русском и таджикском языках ритуалы «приём» и «угощение» гостей по большей части совпадают. Отличаются только те семантические доминанты, которые обозначают «развлечение» и «проводы». В ФСРЯ нами выявлено, в тематической подгруппе «приём» в русском языке - 17 лексем, а в таджикском Фарханги иборахои рехта - 19 лексем, «угощение» в русском языке – 20, в таджикском языке – 33, «развлечение» в русском – 2, в таджикском тоже 2 лексемы. «Проводы» в ФСРЯ - нами не встретилось ни одной лексемы, а в таджикском языке 5 лексем. Общим в русском и таджикском языках явилось использование таких слов, как радость, веселье, щедро, принимать, угостить, накрывать, хорошее настроение, открытость души, гостеприимство.

Ключевые слова: лексема, семантика, гостеприимство, фразеологизм, анализ, приём, угощение, развлечение, проводы.

LEXEME "HOSPITALITY" IN THE PHRASEOLOGICAL PICTURE OF THE WORLD IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

In this article, we tried to analyze the "hospitality" lexemes in the phraseological picture of the world in Russian and Tajik languages, as well as the basic concepts related to further semantic analysis. The study of the reflection of the linguistic picture of the world in phraseology makes it possible to reveal the specificity of the cultural picture of the world, since phraseological units are true guardians and translators of culture. Lexeme "hospitality" in the language system can be explicated as follows: "hospitality" as a process that includes "reception, entertainment, entertainment, seeing off." In this article we consider the ritual of the reception of guests, which is classified according to thematic groups: reception, entertainment, entertainment, seeing-off. As the analysis shows, in Russian and Tajik languages, the rituals "reception" and "refreshment" of guests mostly coincide. Only those semantic dominants differ that denote "entertainment" and " send-offs ". In the Federal Security Service we identified 17 lexemes in the thematic subgroup "reception" in the Russian language, and 19 lexemes in Tajik Farhangi iborahoi rechta, "treat" in Russian - 20 in the Tajik language - 33, "entertainment" in Russian - 2, in Tajik, too, 2 lexemes. " send-offs " in the FSRR we did not meet a single lexeme, and in the Tajik language 5 lexemes. Common in Russian and Tajik languages was the use of words such as joy, fun, generous, accept, treat, cover, good mood, openness of the soul, hospitality.

Key words: Lexeme, semantics, hospitality, phraseology, analysis, admission treats entertainment, send-offs.

Сведения об авторе: ***Тозаева Фарзона Бехзодовна*** – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры общего языкознания и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17. E-mail: **tozaevaf@mail.ru**. Тел.: **(+992) 88-000-29-28**

Information about the author: ***Tozaeva Farzona Behzodovna*** - Tajik National University, postgraduate departments of general linguistics and comparative typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17.
E-mail: **tozaevaf@mail.ru.** Tel.: **(+992) 88-000-29-28**

УДК: 491.550+491.155

МАЪНОҲОИ ИСТИЛОҲИИ «МУАРРАБ» ВА «ДАХИЛ» ДАР ЗАБОНШИНОСИИ АРАБ

Тураев А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз таърихи таҳқиқу баррасии пайдоиш ва ташаккули фонди луғавии ин ё он забон аз назари илми забоншиносӣ маълум мегардад, ки лексикаи он ба калимаҳои аслӣ ва иқтибосӣ ҷудо мешавад. Падидаи иқтибосгирӣ аз забонҳои дигар яке аз роҳҳои пурсамари бой гардонидани таркиби луғавии забон ба шумор меравад, зеро аксари забонҳо ва халқҳо дар тӯли тараққиёти худ бо халқҳо ва забонҳои дигар муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва адабӣ барпо кардаанд, ки дар натиҷаи додугирифт онҳо вожаҳои қарзӣ гирифтаанд ва худ низ калимаҳо ба забонҳои дигар ба қарз додаанд [3, с.66-67].

Аз ҷониби дигар, забони форсӣ (тоҷикӣ) ва забони арабӣ бо сабабҳои мушаххаси таърихӣ дар байни худ алоқаҳои адабӣ ва фарҳангӣ барпо намуда, фонди луғавии хешро

аз ҳисоби вожаҳои иқтибосӣ ғанӣ сохтаанд. Доманаи таъсири мутақобилаи забонҳои форсӣ (тоҷикӣ) ва арабӣ дорои таъсири зиёда аз сеҳазорсола дошта, ин ду забон бо навбат ба ҳамдигар таъсири судманди мутақобила намуда, захираи луғавӣ ва қудратмандии худро бештар намудаанд. Ховаршиноси машҳур Г.Виденгрен дар ин ҷода чунин мегӯяд: "Воқеан, ҳайратангез аст, ки камтар нависандае ба ин ҳақиқат таваҷҷуҳ кардааст, ки пеш аз ғалабаи Ислом тақрибан, ҳеҷ вожаи сомӣ дар забонҳои эронӣ ёфт намешавад, дар ҳоле ки шумори вожаҳои эронӣ дар забонҳои ибрӣ, оромӣ (ба таври куллӣ) ва сурёнӣ ба рости ҷолиб аст [2, с.70].

Дар айни ҳол, бо назардошти воқеияти таърихӣ баъди интишори Ислом, пайдоиш ва ташаккули забони ба истилоҳ форсии нав ба таркиби луғавии забони форсӣ (тоҷикӣ) адади фаровоне аз вожаҳои бегона ва аз ҷумла аз забони арабӣ ворид гардид, ки онҳо дар калимасозӣ ва қудратманд сохтани ин забон нақши бисёр муҳим бозиданд. Ба гуфти эроншиноси шинохтаи амрикоӣ Ричард Фрая "Маҳз забони арабӣ буд, ки забони форсии навро бо иқтибосоти фаровон ғанӣ сохта, барои гулгулшукуфии адабиёти он заминаи созгор дар асрҳои миёна омода намуд" [4, с.342].

Забони адабии арабӣ низ дар таърихи чандҳазорсолаи худ ба бисёре аз забонҳои ҷаҳон таъсир расонида, худ низ мавриди таъсири забонҳои дигар қарор гирифтааст. Навпардозӣ ё худ неологизм ба падидаи таъсирасонӣ ва таъсирпазирӣ сахт алоқаманд аст. Истилоҳи "неологизм" дар фарҳанги энсиклопедии забоншиносӣ чунин шарҳ дода шудааст: "Неологизм аз калимаи юнонии "*неос*" нав ва "*логос*" калима гирифта шуда, маънои калима ё таркиби калимаро гӯянд, ки дар як давраи муайяни таърихии забон ба вуҷуд меояд, ё худ як маротиба дар матн ё гуфтор истифода мегардад" [1, с.331].

Неологизмҳо одатан, барои ифодаи ашё ва мафҳумҳои нав ба кор бурда мешаванд ва ба захираи ғайри фаъоли забон дохил гардида, дар фарҳангҳои муосир ба неологизм буданашон ишора мегардад.

Дар забоншиносии қадим ва муосири араб барои шарҳу баёни падидаи навпардозӣ (неологизм) чор истилоҳ: «муваллад», «дахил», «муҳдас» ва «муарраб» истифода мегардад, ки бо вуҷуди айниятҳо дар байни онҳо фарқиятҳои маъноӣ мушоҳида карда мешавад.

Мо дар ин мақолаи худ кӯшиш мекунем, танҳо ду истилоҳ : "дахил" ва "муарраб"-ро аз назари забоншиносӣ мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Калимаи "муарраб" дар фарҳангҳои забони арабӣ ба маъноҳои зерин шарҳу баён дода мешавад.

Муарраб исми мафъули феъли навъи дуюми «عَرَّبَ» буда, масдараш «تَعْرِيباً» мебошад, ки дар луғатномаҳо ба маъноҳои:1) ба забони арабӣ тарҷума кардан; 2) шакли арабӣ додани калима, арабӣ кунонидан меояд [5, с.506], [6, с.1087].

Аз назари истилоҳӣ муарработ калимаҳоеро гӯянд, ки аз забони бегона ба забони арабӣ дохил гардида, ба қонуну қоидаҳои он мутобиқ гашдаанд. Таърихи муаррабшавии калимаҳо дар забони арабӣ нав набуда, ин раванд ҳанӯз аз даврони пеш аз исломӣ идома ёфта истодааст.

Сабабҳои муаррабшавии калимаҳо дар забон гуногун буда, сабаби аввал ин тиҷорат мебошад, ки арабҳо ба ин васила бисёр калимаҳоро вориди забони худ кардаанд. Дар ин раванд калимаҳо аз забонҳои форсӣ, юнонӣ, ҳиндӣ ва ғайраҳо вориди забони арабӣ шудаанд. Дар забони арабӣ муараборте ҳастанд, ки арабҳо онҳоро дар ҳаёти рӯзмарраи худ истифода мекарданд. Масалан калимаи «إبريقٌ» ба маънои офтоба, «طشت» ба маънои лаъли ё тағора, «فيروزج» номи санг, «بلور» ба маънои шиша, «كافر» кофур (*хушбӯй*), «عنبر» ба маънои анбар, «قرنفل», «مسك» ба маънои мушк, «دشت» ба маънои дашт, «قيروان» ба маънои корвон ва ғайра мебошанд.

Сабаби дувум ин аст, ки арабҳо дар вақти сухан кардан, калимаҳои аҷоиб ва чистонҳоро истифода мебурданд, ҳарчанд муодили онҳо дар забони арабӣ вуҷуд дошт, вале барои зебоии сухан ва балоғату фасоҳат истифода мекарданд.

Ҷалолиддин Суютӣ дар китоби «ал-Музҳир фи ъулуми-л-луға ва анваъиҳа» дар боби муарраб қайд мекунад, ки шоироне, ки дар дарбори амирон шеър мегуфтанд, ҳамеша калимаҳои муарработро истифода мекарданд, то ки диққати шоҳ ва дигаронро ба худашон ҷалб карда, инъомҳои бисёр гиранд.

Истилоҳи «дахил» сифати (аслӣ)-и аз феълиدَخَلَ сохташуда, дар фарҳангномаҳо ба маънои дохил шудан; ворид гардидан меояд. Ин истилоҳ нисбат ба он наввожаҳои забони арабӣ корбаст мегардад, ки аз забонҳои хориҷӣ ба забони арабӣ бидуни тағйире дар маънои нав ворид гардидаанд. Дар ҷойи дигар ин истилоҳро «иқтибос» низ меноманд. Чи тавре ки дар боло зикр кардем, калимаҳо аз як забон ба забони дигар бо кадом роҳу воситаҳои пешравии ҷомеа ва техникаву техналогия ва бо роҳи ҳамкории фарҳангиву иқтисодиву сиёсӣ байни қавмҳои гунонгун ворид мешаванд. Забоншиносони араб истилоҳи «дахил»-ро ба чор навъ тақсим намуданд.

1. الدَّخيل الأجنَبي– яъне калимае аз забони бегона дохили забон мешавад.

2. الدَّخيل المنقول من اصل عَرَبي- яъне дахил аз забони асл (яъне калимаҳое, ки бо гузашти замон аз истифода баромада буданд ва бо пайдо шудани чизҳо ва мафҳумҳои нав дубора мавриди истифода қарор гирифтанд)

3. الدَّخيل المحرف من اصل عَرَبي- яъне «дахил»-и таҳрифшуда аз асли забони арабӣ

4. الدَّخيل المخترع- калимаи сохташуда (ихтироот).

Намунаи калимаҳои иқтибосие, ки ба забони арабӣ ворид гардидаанд, аз ин қарор мебошанд:

муарработ: 1) авара (أوارة)- *ёддошт ва таълиқоте, ки дар охири китоб ё номае нависанд*; 2) баба ва бабир (بَبْر و بَبْر)- *бабр, даррандаи маъруф*; 3) бабуҷ (بابوج)- *попуш, кафш, кафши дампоӣ, кафши нарм ва роҳат, кафши махмалин;* 4) бавс (بَوْس)- *бӯсидан, моч кардан*; 5) дастур (دستور)- *қоидае, ки ба он амал шавад, равиши кор, оин, дастури кор*; 6) дашт (دشت)- *дашт, биёбон*; 7) яқут (ياقوت)- *ёқут, санги гаронбаҳо бо рангҳои сурх, норинҷӣ ва зарду кабуду сабз*; 8) лазавард (لاَزَوَرْدَ)- *лоҷвард, ложвард*; 9) намузаҷ (نَموذج) - *намуна, сармашқ, улгу*; 10) хаштақ (خَشْتَق)- *тиккаи порчаи мариъ, ки дар пироҳани зери бағал ва дар шалвори байни ду лангаи по медӯзанд, хиштак*.

дахил: 1) каъкатун (كعك)- *нони қоқ, нони гард ва нозук, ки орд ва ширу шакар низ дорад, таҳҳои он каъкатун аст*; 2) асфалт (Asphalt ،أسفلت)- *асфалт*; 3) карт (card ،كرت)- *корти бонкӣ ё ҳар навъ корте бошаш ва бозии корд*; 4) демократя (ديموقراطية ، democracy) *истилоҳи сиёсӣ ба маънои демократӣ*; 5) салун (صالون ، saloon) *кошонаи ҳусн*; 6) бас (باص bus)- *нақлиёти ҷамъияти тролебус ё афтобус*; 7) тилифун (، تلفزيونtelefon)- телефон; 8) мубайл (موبايل mobile)- *телефони мобилӣ*; 9) куб (كوب ، cup)- *истакон; қадаҳ, зарфи бедаста*, 10) тилифизюн (تلفزيون ،television)-*телевизион, оинаи нилгун*.

Хулоса истилоҳоти "дахил" ва "муарраб" дар забоншиносии араб таърихи тӯлонӣ дошта, забони арабӣ чун дигар забонҳои пешрафтаи ҷаҳон фонди луғавии худро аз ҳисоби калима ва истилоҳоти мазкур бой гардонида, қудрати калимасозӣ ва истилоҳофаринии худро ба маротиб пурқувват сохтааст. Метавон ишорат кард, ки забони арабӣ чунин гурӯҳи калима ва истилоҳотро, пеш аз ҳама, ба қонуну қоидаҳои грамматикии худ мутобиқ ва созгор сохта, пасон онҳоро ба фонди луғавии худ ворид кардааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Будагов Р.А. Введение в науку о языке / Р.А.Будагов. - М.: Учпедиздат, 1958. - С. 331.
2. Ёршотир Иҳсон. Ҳузури Эрон дар ҷаҳони Ислом; тарҷумаи Фаридун Маҷлисӣ. - Теҳрон, 1381 ш. (2003), - С.70.
3. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М.Норматов. - Душанбе: Матбуот, 2007. - С.66-67.
4. Фрай Р. "Наследие Ирана" / Р.Фрай. - М.: Наука, 1972. - С. 342.
5. Баранов Х.К. "Большой арабско-русский словарь". В 2-ух томах / Х.К. Баранов. - М., 2000. - С. 506.
6. معجم العربية الكلاسكية و المعاصرة .بيروت 2006. ص. 1087. يوسف محمد رضى
7. [Захираи электронӣ]www.©2008-2010 farspaje.com.

МАЪНОҲОИ ИСТИЛОҲИИ «МУАРРАБ» ВА «ДАХИЛ» ДАР ЗАБОНШИНОСИИ АРАБ

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба як падидаи бисёр муҳимми забоншиносӣ иқтибосоти ҳоричӣ ё калимаҳои аз забонҳои дигар воридгардида ва нақши онҳо дар бой гардондани фонди луғавии ин ё он забон ва пурқувват сохтани қобилияти калимасозии он сухан меравад. Аз ҷумла дар мақола роҷеъ ба алоқаҳои забонӣ ва фарҳангии забони форсӣ (тоҷикӣ) ва забони арабӣ тавассути лексикаи мушаххаси ҳарду забон дар тӯли таърихи зиёда аз ҳазорсолаи онҳо таҳқиқот ба амал омадааст. Муносибатҳои мутақобилаи забони форсӣ (тоҷикӣ) ва арабӣ ба ду давра: пеш аз Ислом ва баъ аз он тақсим мешаванд. Ҷойи тазаккур аст, ки баъди пайдоиш ва интишори Ислом аз забони арабӣ адади фаровони лексикаи мухталиф ба забони форсӣ (тоҷикӣ) ворид гардида, аввало, фонди луғавии онро ғанӣ сохта, пасон, сохти грамматикии онро дучори баъзе тағйирот қарор дод. Дар мақолаи мазкур дар пояи фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-форсӣ (тоҷикӣ) ва форсӣ (тоҷикӣ) - арабӣ роҷеъ ба истилоҳоте, ки аз забони форсӣ (тоҷикӣ) дар тӯли таърихи ҳазорсола ба забони арабӣ бо номи "муарработ" ва "дахил" ворид гардидаанд, сухан меравад. Дар пояи фарҳангҳои мушаххас дар мақола мисолҳои мушаххас роҷеъ ба истилоҳоти "муарраб" ва "дахил" оварда шуда, роҷеъ ба мавқеи грамматикӣ ва лексикии онҳо таҳқиқ ба амал омадааст. Ин чунин таъкид гардидаст, ки ин падида бо номи "навпардозиҳо" ё худ "неологизмҳо" дар забон амал карда, дар ғанӣ гардонидани фонди луғавии забон нақши арзишманд доранд. Дар мақола ҳамчунин ишора шудааст, ки забонҳои форсӣ (тоҷикӣ) ва арабӣ дар тӯли таърихи пешрафт ва камолоти худ ба ҳамдигар таъсири мутақобилаи судманд намудаанд.

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЗАИМСТВОВАНОЙ ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКИ В АРАБСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

В данной статье делается попытка рассмотреть такое языковое явление, как заимствование иноязычной лексики в различных языках, которое играет большую роль в обогащении словарного фонда языка и расширения возможностей его словообразования. В частности, в статье проводится исследование двухсторонних языковых и культурных связей между персидским (таджикским) и арабскими языками через определённую лексики в течение более тысячи лет. Двухсторонние отношения между персидскими (таджикскими) и арабскими языками разделяются на два этапа: до Ислама из после него. Следует отметить, что после распространения Ислама с арабского языка вошло в состав персидского (таджикского) языка большое количество слов арабского происхождения, которые, во-первых, обогатили словарный фонд персидского (таджикского) языка, во-вторых, подвергли его грамматический строй некоторым изменениям. В данной статье на основе двуязычных словарей на арабском и на персидском (таджикском) языках, проводится исследование таких важных лингвистических

терминов, как "муарработ" (арабизированные слова) и "дахил" (чужеземные слова). В статье приведены анализируются конкретные примеры этих двух вышеупомянутых терминов в лексическом и грамматическом отношении. Также в статье отмечается, что явление "неологизмы" как языковое явление играет большую роль в создании новых слов и обогащении словарного фонда языка. Отмечается, что персидский (таджикский) язык и арабский язык за свою тысячелетнюю историю оказали друг на друга взаимовыгодное двухстороннее влияние.

Ключевые слова: неологизмы, сочетание, слово, термин, слово образование, арабистика, заимствование, перевод, лексикология, языкознание, классики, местное происхождение, иностранное происхождение, сопоставительный анализ, арабский язык

TERMINOLOGICAL IMPORTANCE OF BORROWED FOREIGN LANGUAGE IN ARABIC LANGUAGE KNOWLEDGE

This article considers the linguistic phenomenon as the borrowing of foreign language vocabulary in various languages, which plays an important role in enriching the vocabulary and its ability to form new words. In particular, the article studies the mutual linguistic and cultural relation between Persian (Tajik) and Arabic languages through specific vocabulary for more than a thousand years. Bilateral relations between Persian (Tajik) and Arabic languages are divided into two periods: before Islam and after it. It should be noted that after the spread of Islam a large number of different vocabulary of Arabic origin came into the Persian (Tajik) language and which enriched the vocabulary of the Persian (Tajik) language and they changed some grammatical structures. In according to bilingual dictionaries in Arabic and Persian (Tajik) is researched such important linguistic terms as “Arabism” and “dakhil” into Arabic for more than a thousand years. There are specific examples are given in the article for these two terms which are mentioned above. It is also noted that the phenomenon of "neologisms" as a language phenomenon plays a big role in forming of new words and enriching the vocabulary of the language. It is important to point that Persian (Tajik) and Arabic languages had mutually beneficial bilateral influences on each other for their thousand-year history.

Key word: Neologisms, word, term, word-building, arabist, borrowing, translation, lexicology, linguistics, classic, comparative analyze, Arabic language.

Сведения об авторе: ***Тураев Абунаср Махмадходжаевич*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **turaev-abunasr@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-21-99-82**

Information about the author: ***Turaev Abunasr Makhmadhojaevich*** - Tajik National University, applicant for the Department of Arabic Philology at the Faculty of Languages of Asia and Europe. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: **turaev-abunasr@mail.ru.** Tel.: **(+992) 918-21-99-82**

УДК: 491.550+42

СТРУКТУРА МНОГОКОМПОНЕНТНЫХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Хайдарова С.
Таджикский национальный университет

Обращаясь к практически самому распространённому и, казалось бы, самому изученному вопросу языкознания – теории термина, каждый раз убеждаешься в том, что многое остается спорным. У представителей разных наук слово “**термин**” связывается со своим особым понятием, имеет разный объем содержания. Многие современные исследователи терминологии ориентируются скорее на некий идеальный термин. В связи с этим в научной литературе существует множество критериев выделения терминов, с помощью которых выявляют сущность термина. Наиболее полный перечень критериев представлен в работе Т.Р. Кияка «Лингвистические аспекты терминоведения», которые нам хотелось бы привести [5, с.9].

1. Термин должен удовлетворять правилам и нормам соответствующего языка;
2. Термин должен быть систематичен;
3. Для термина характерно свойство дефинитивности, то есть каждый термин сопоставляется с четким отдельным определением, ориентирующим на соответствующие понятия;
4. Термину свойственна относительная независимость от контекста;
5. Термин должен быть точным;
6. Термин должен быть кратким (данное требование нередко вступает в противоречие с требованием точности, то есть полноты термина);
7. Термин должен стремиться к однозначности.
8. Для терминологии не характерна синонимичность, мешающая взаимопониманию;
9. Термины экспрессивно нейтральны;
10. Термин должен быть благозвучным.

Конечно же, не все из перечисленных критериев поддерживаются всеми исследователями терминологии. Так, например, множество споров вызывает критерий однозначности термина, который другие исследователи уточняют критерием «в пределах одной отрасли науки» (ср.

морфология в языкознании и морфология в медицине). Вызывает споры и критерий о синонимичности (лингвистика – языкознание, бегемот – гиппопотам).

Действительно, вышеперечисленные критерии охватывают практически все характерные признаки термина, способные отграничить термины от слов общеупотребительного языка. Однако существующие споры вокруг каждого из представленных критериев дают основание утверждать, что единых общих устоявшихся критериев определения терминов пока нет. Объясняется это, прежде всего, сложностью самого объекта и употребительностью данного лексического пласта в многочисленных сферах деятельности человека.

Проблема осложняется еще и тем, что термином может быть как отдельное слово, так и словосочетание. Поэтому в определение термина введено и словосочетание. Термин – это «слово или словосочетание специального (научного, технического) языка, создаваемое (принимаемое, заимствуемое) для точного выражения специальных понятий и обозначения специальных предметов» [7, с.34].

Многокомпонентные термины, или термины-словосочетания встречаются практически во всех отраслях науки и им в терминоведении уделяется особое внимание. Терминологические словосочетания представляют собой семантические целостные сочетания двух или большего числа слов, связанных с помощью предлога или беспредложным способом. Они могут быть устойчивыми и свободными сочетаниями" [8, с.17].

Термины словосочетания подразделяются на три типа.

К первому типу относятся термины-словосочетания, оба компонента которых являются словами специального словаря. Они самостоятельны и могут употребляться вне данного словосочетания, сохраняя присущее каждому из них в отдельности значение. Но они приобретают новое значение, обладающее известной смысловой самостоятельностью.

Ко второму типу относятся три вида терминов словосочетаний:

1) в которых только один компонент - технический термин, а второй относится к словам общеупотребительной лексики. Этот способ образования научно - технических терминов, по мнению Р.Ф. Прониной, более продуктивен, чем первый;

2) в которых первый компонент (прилагательное) имеет специальное, специфическое для той или иной области науки значение;

3) второй компонент которых употребляется в основном значении, но в сочетании с первым компонентом является термином с самостоятельным, специфическим для определенной области значением.

К третьему типу относятся термины - словосочетания, оба компонента которых представляют собой слова общеупотребительной лексики, и только сочетание этих слов является термином.

- Рассуждая о терминологических многокомпонентных словосочетаниях, нам не следует упускать из виду и вопрос о допустимом количестве элементов группы. Данная проблема периодически обсуждается прежде всего в лингвистической литературе, так как именно здесь во внимание принимается область фиксации явления ТС, а не сфера их функционирования (И.Н. Прокопович, В.В. Виноградов и другие). В любом случае, вне зависимости от общеизвестного требования к лаконичности термина, следует отметить, что так называемую «перегруженность» термина еще никто не отменял. В нашем тезаурусе свое отражение нашли термины всех видов, начиная от одно институт,программа и двухкомпонентных машиночитаемый документ≈innovation; machine-readable document, заканчивая многокомпонентными, включающими до 5-6 лексических единиц →информационная компетентность педагогических работников ≈ Information competence.
- Говоря об итогах проведенного сопоставительного анализа словосочетаний в английском и русском языках, Аракин, например, делает следующий вывод: двучлен, образованный с помощью подчинительной связи, может быть охарактеризован следующими признаками, взятыми в их взаимосвязи:
- характером синтаксических отношений;
- способом выражения синтаксических отношений;
- положением зависимого слова по отношению к стержневому;
- количеством компонентов в терминологическом словосочетнии.
- Взаимосвязь этих критериев в системе образует ту устойчивую совокупность признаков, которая может быть принята за основу определения - «тип словосочетания как единица сопоставления».
- Понятие «тип», рассматриваемое по отношению к словосочетаниям, представляет собой несколько обобщенное понятие об особенностях данной группы явлений, фактов и т.д. В отношение словосочетаний, мы с тем же успехом можем смело говорить о типе словосочетания, как о несколько общем представлении, о структурах, образующих данный тип словосочетаний. Между тем, вся общая атрибутика отдельно взятого словосочетания находит

свое подтверждение в единой типовой структуре словосочетания. Это дает возможность сформулировать понимание типа словосочетания как некоторой двухчленной (реже трёхчленной) модели, имеющей номинативные задачи, построенной на основе подчинительной связи с устойчивым сочетанием синтаксических отношений, выраженных определенным способом, и с постоянным размещением компонентов [1, с.5-12]. Точно так же, при наличии нескольких определений к тому же самому определяемому слову, определение, обозначающее наиболее важный признак определяемого и наиболее тесно связанное с ним, стоит рядом с определяемым словом, как, например, в словосочетании criminal investigation department – шӯъбаи кофтукови љиноятї – отдел уголовного розыска, marital opportunity ratio – нишондињандаи имконоти занушӯй – коэффицент супружеских возможностей. Тем самым место слов в предложении отражает степень связи слов друг с другом: чем теснее связь слов, тем более контактным является их взаимное расположение.

- Тип языкового явления предполагает некоторую, определенную сумму постоянных и устойчивых признаков, характеризующих данное явление и в известной степени обусловливающих друг друга.
- Одним из основных признаков подчинительного двучлена следует считать те синтаксические отношения, которые выявляются между компонентами двучлена, прежде всего по синтаксической функции зависимого компонента. Это могут быть предикативные, атрибутивные, объектные и обстоятельственные отношения, в зависимости от которых выделяются атрибутивное словосочетание ≥ объектное словосочетание ≥ обстоятельственное словосочетание. В целом, классификация приведенных типов базируется на семантическом характере синтаксических отношений (определительный, объектный, обстоятельственный).
- Перечисленные выше синтаксические отношения получают свое практическое выражение в виде различных конкретных приемов, с помощью которых реализуются синтаксические связи, т.е способ синтаксической связи обоих компонентов словосочетания.
- Повторимся, что в целом в сопоставляемых языках выделяются общетиповые виды связи примыкание и предложная связь.
- Спецификой таджикского языка является наличие изфетного вида связи. Для таджикского языка следует установить также три типа подчинительных отношений в словосочетании;
- изафетная связь (для таджикского языка),
- примыкание,
- предложная связь
- Как справедливо замечает В.Н. Ярцева, «синтаксические приемы зависят от морфологической структуры языка и изменяются вместе с ней».
- К этому можно добавить, что способы (приёмы) выражения синтаксических связей, войдя составной частью в структуру данного языка, с одной стороны, отражают его типологию, а с другой, несут в себе признаки, дающие возможность определить типологические характеристики языка на уровне словосочетаний.
- Для современного английского языка примыкание служит основным типологическим признаком, так как в системе связи существительного с другими словами продуктивно представлено примыкание.
- Ввиду вышесказанного, для того, чтобы нам определить, какой в каждом конкретном случае используется «тип словосочетания», первостепенное значение приобретают методы и приёмы передачи этих синтаксических связей. Из нашего исследования стало понятным, что для английского языка опредялющий «тип» - примыкание; а для таджикского языка, он используется, однако, не столь продуктивно, как в английском. Примыкание - для обоих исследуемых языков служит специфичным признаком, характеризующим внутреннюю структуру словосочетаний.
- Важное значение имеет очередность и для английского языка: всякое существительное, стоящее в препозиции перед существительным, образует атрибутивное словосочетание;a health certificate ~ справка о здоровье ~маълумот дар бораи саломатӣ; a marriage contract~ брачный контракт marriage~ брак ~ шартномаи никоҳӣ (ақдиникоҳ) и т.д.
- Подводя некоторые итоги, отметим, что здесь мы затронули семантико-грамматическую и лексико-семантическую характеристики ТС в исследуемых языках.
- В последнее время среди языковых средств, выражающих специальные понятия, широкое распространение получили ТС, под которыми нами понимаются многокомпонентные, раздельнооформленные, семантически целостные единицы языка, образованные путем соединения двух и более элементов, состоящих между собой в зависимых синтаксических и понятиных отношениях.
- ТС имеют одно из первостепенных значений в различных способах номинирования смысловой системы различных сфер науки. ТС выступает как один из наиболее

продуктивных методов терминостроительства сегодня. Номинативные особенности ТС предоставляют нам возможность реализовывать наиболее значимые признаки термина. Все это позволяет ТС стать одним из самых продуктивных типовых средств образования терминов в современной науке и технике.

- В целом, ТС в исследуемых языках демонстрируют общий характер при вербализации общеязыковых признаков. К этим признакам следует отнести:
- структурные типы по составу,
- семантике,
- по признаку количественного преобладания над другими словообразовательными типами терминов,
- по признаку в целом номинативного характера именования на основе имени существительного и др.
- Что касается структурно-грамматических свойств, то в нашем случае, проявляются некоторые типовые особенности формирования словосочетаний в исследуемых языках, типовые свойства реализации категориально-грамматических значений и отношений в структуре слова. Эти свойства в рассматриваемых нами языках проявляют себя, как изоморфные, так и алломорфные признаки. Прогресс или деградация того или иного способа и средств реализации грамматических типов подчинительной связи в этих языках ярко свидетельствуют об жизнеспособности этих явлений.
- ТС не могут быть однозначно отнесены нами ни к свободным, ни к фразеологическим словосочетаниям, поскольку одни ближе к первому, а другие - ко второму виду словосочетаний. Таким образом, словосочетания в целом и ТС, в частности, могут быть дифференциированны по;
- типу синтаксической связи, соединяющей их компоненты,
- морфологическому типу главного слова, и, наконец,
- по количеству компонентов (выделяются простые - бинарные) и сложные (многокомпонентные) ТС, что не опровергается в работах ведущих специалистов в области языкознания.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Аракин, В.Д. О лексической сочетаемости / В.Д. Аракин // К проблеме лексической сочетаемости. -М.: ГМПИ, 1972. С. 5-12.
2. Верещака, М.В. Основные признаки составных терминов / М.В. Верещака // Лингвистические исследования. - М., 1983.- 49-55 с.
3. Гак, В.Г. К проблеме семантической синтагматики / В.Г.Гак // Проблемы структурной лингвистики. –М.: Наука, 1972. –371с.
4. Додонова, Н.Э. Англо-русские соответствия в акцентно-ритмической реализации многокомпонентных терминов: дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / Н.Э. Додонова. – Пятигорск, 2000. – 173 с.
5. Кияк, Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения / Т.Р. Кияк. - Киев: УМКВО, 1989. -38с.
6. Котелова, Н.З. К вопросу о специфике термина / Н.З.Котелова // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. –М.: Наука, 1970. –С. 124-129.
7. Раскин, В.В. К теории языковых подсистем / В.В. Раскин. - М., 1971.- С. 137-138.
8. Русакова, А.В. Лингвистическая модель двуязычного электронного тексто ориентированного словаря юридических терминов: на материале Конституции Российской Федерации, Конституции Французской Республики и Конвенции о защите Прав человека и основных свобод: дисс… канд. филолог.наук / А.В. Русакова. – Тюмень, 2008.-198 с.
9. Ткачева, Л.Б. Основные закономерности английской терминологии / Л.Б. Ткачева. - Томск: Том, 1987. - 200 с.
10. Ухорская, Л.В. Терминообразовательные процессы в современном английском языке (на материале многокомпонентных терминов по авиации и космонавтике) / Л.В. Ухорская // Структурно-семантические особенности отраслевой терминологии: сб. науч. тр. - Воронеж: Воронеж. ун-т, 1982. –С. 113-117.

СОХТОРИ ИСТИЛОҲОТИ БИСЁРТАРКИБА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин мақола сухан дар бораи истилоҳот ва аспектҳои он, аз ҷумла истилоҳоти сертаркиба дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ меравад. Муаллиф доир ба намудҳои истилоҳоти ибора сухан ронда, фарқияту монандии онҳоро дар ҳарду забон бо ёрии мисолҳо шарҳ додааст. Дар адабиёти илмӣ меъёрҳои гуногуни муайянкунандаи истилоҳот вуҷуд доранд, ки бо ёрии онҳо мазмуну моҳияти истилоҳ ошкор мегардад. Дар мақола рӯйхати нисбатан комили меъёрҳои муайянкунандаи истилоҳ оварда шудаанд, ки аксарияти онҳо аз ҷониби истилоҳшиносон таъйид гардидаанд. Дар ҳақиқат, меъёрҳои дар мақола овардашуда махсусият ва аломатҳои хосси истилоҳотро фаро гирифта, дар муайян намудан ва фарқ гузоштан миёни истилоҳ ва калимаҳои умумиистеъмолии забон хидмат мекунанд. Аммо мавҷудияти баҳсу мунозираҳо дар атрофи ҳар яке аз меъёрҳои номбаршуда далолат мекунанд, ки меъёрҳои ягонаи умумии муайянкунандаи истилоҳот ҳанӯз вуҷуд надоранд. Ин даъво, пеш аз ҳама, дар заминаи мураккаб будани худи объект ва корбурди ин воҳиди лексикӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон асоснок карда мешавад. Мувофиқи таъкиди муаллиф вақте ки истилоҳ на танҳо аз калимаи алоҳида, балки аз ибора ҳам таркиб ёбад, масъалаи мазкур мураккабтар мегардад. Аз ин рӯ, дар муайян намудани истилоҳ роҳҳои сохтани ибора ҳам баррасӣ гардидаанд. Истилоҳоти сертаркиба ва ё истилоҳоти иборавиро дар ҳамаи шохаҳои илм вохӯрдан мумкин аст ва дар истилоҳшиносӣ ба онҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад.

Калидвожаҳо: истилоҳот, ҷанба, истилоҳи сертаркиба, забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, ибора, монандӣ, фарқият.

СТРУКТУРА МНОГОКОМПОНЕНТНЫХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье речь идет о терминологии и ее аспектах, в том числе о многокомпонентных терминах в таджикском и английском языках. Автор, приведя примеры, объясняет сходства и разницу типов словосочетаний в обоих языках. В научной литературе существует множество критериев выделения терминов, с помощью которых выявляют сущность термина. В статье приводится наиболее полный перечень критериев идеального термина, многие из которых поддерживаются всеми исследователями терминологии. Действительно, критерии, перечисленные в статье, охватывают основные характерные признаки термина, способные отграничить термины от слов общеупотребительного языка. Однако существующие споры вокруг каждого из представленных критериев дают основание утверждать, что единых общих устоявшихся критериев определения терминов пока нет. Объясняется это, прежде всего, сложностью самого объекта и употребительностью данного лексического пласта в многочисленных сферах деятельности человека. Автор утверждает, что проблема осложняется еще и тем, что термином может быть как отдельное слово, так и словосочетание. Поэтому в определение термина введено и словосочетание. Многокомпонентные термины, или термины-словосочетания, встречаются практически во всех отраслях науки и им в терминоведении уделяется особое внимание.

Ключевые слова: термины, аспект, многокомпонентный термин, английский язык, таджикский язык, словосочетания, сходство, разница.

THE STRUCTURE OF MULTICOMPONENT TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article discusses the terminologies and their aspects, that can be multicomponent in both English and Tajik languages. Author comes to a conclusion that there are similarities and differences in word combinations in both languages. In the scientific literature, there are many criteria for identifying terms by which terminology reveals the essence of the term. This article provides the most comprehensive list of criteria for an ideal term, many of which are supported by all terminology researchers. Indeed, the criteria enumerated in the article cover the main characteristic features of the term, capable of delimiting terms from the words of the commonly used language. However, the existing disputes around each of the presented criteria give grounds to assert that there are as yet no common established criteria for the definition of terms. This is explained, first of all, by the complexity of the object itself and the use of this lexical layer in numerous spheres of human activity. The author claims that the problem is complicated by the fact that the term can be either a single word or a phrase. Therefore, the phrase is introduced in the definition of the term as well. Multicomponent terms, or terminology-phrases are found in virtually all branches of science and they pay special attention to terminology.

Key words: terms, aspect, multicomponent term, English language, Tajik language, word combinations, similarities, difference.

Сведения об авторе: ***Хайдарова Севара Абдулхакимовна*** **–** Таджикского национального университета, кандидат филологических наук, ассистент кафедры иностранного языка факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17

Information about the author: ***Khaidarova Sevara Abdulkhakimovna*** - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Assistant of the Foreign Language Department, Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17

УДК: 491.550-54 (575.32)

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ НОМВОЖАҲОИ КӮҲИСТОНИ ЗАРАФШОН ДАР НАМУНАИ ОРОНИМҲО

Шарипова Ш.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тайи чанд соли охир, масъалаи таҳқиқу баррасии қабатҳои луғавии номвожаҳои минтақаҳои мухталифи Тоҷикистон диққати муҳаққиқони забоншиносро ба худ ҷалб кардааст. Зеро аксари онҳо ба гурӯҳи қабатҳои таърихии воҳидҳои лексикӣ дохил шуда, ба хусусиятҳои зиёди лексикию грамматикӣ соҳиб мебошанд. Номвожаҳо аз ҷиҳати мазмун ва ифодаи маъноҳои мавзеъ, макон ва ашёҳо аз якдигар фарқ карда, ба гурӯҳҳои гуногун ҷудо мешаванд. Яке аз ин гурӯҳ қабатҳои истеъмолии калимаҳоро оронимҳо ташкил медиҳанд. Истилоҳи ороним аз калимаи юнонии ὄρος-*кӯҳ ва* ὄνομα ном гирифта шуда, номи хосси ҳар мавзеи ҷуғрофии рӯйи замин, чи аз сатҳ барҷаста (кӯҳ, қаторкӯҳ, теппа), чи аз сатҳ фурӯрафта (водӣ, ҷарӣ, чуқурӣ, дара, чоҳ), умуман, ҳамаи объектҳои орографиро дар бар мегирад. Қонунияти пайдоиш, инкишоф ва вазифаҳои оронимҳоро фанни оронимика – як қисмати топонимика меомӯзад [1, с.265].

Аз таҳлилу баррасӣ ва шарҳу тафсири номвожаҳои ҷуғрофӣ, бахусус оронимҳо, дар айни замон бо назардошти ҷанбаҳои забонӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ ба сомон расонидашуда бармеояд, ки ҳар кадоми инҳо бо баъзе хусусиятҳои луғавии худ аз ҳам фарқ мекунанд.

Пайдоиши оронимҳо низ ба омилҳои гуногун вобаста буда, дар саргаҳи ин раванд худи инсон ҳамчун фоил ва офарандаи ин номҳо қарор дорад. Чунонки олим ва сайёҳи рус Федченко А.П. қайд мекунад: «Номҳои кӯҳҳо, бахшҳои рӯдҳо вақти сафар доимо бароям гирехи нокушоданиеро мемонданд. На танҳо сокинони рустоии дар муқобили кӯҳ ҷойгирифта ба кӯҳ номи дигар медиҳанд, балки рустоиёни ҳамшафати кӯҳ низ онро бо дигар ном ёд мекунанд. Як кӯҳ чанд ном дорад... Ва ҳайрон мешавӣ, ки ба кадоме аз инҳо бовар кунӣ?» [9, с.157].

Номвожаҳои оронимҳои кӯҳистони Зарафшон яке аз бахшҳои муҳимми қабатҳои лексикии оронимҳои Тоҷикистон буда, пажӯҳиши хусусиятҳои забонии онҳо барои муайян кардани ҷанбаъҳои забоншиносии оронимҳо аҳамияти хоссе доранд.

Калимаи «Зарафшон» дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «Нисоркунандаи зар, зарпош, номи дарё дар Осиёи Миёна» [7, с.531].

Дар «Энсиклопедияи советии тоҷик» бошад калимаи Зарафшон чунин маънидод шудааст: «Зарафшон – қаторкӯҳ дар территорияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ӯзбекистон. Ба системаи кӯҳии Ҳисору Олой дохил мешавад. Аз банди кӯҳии Мастчоҳ оғоз ёфта, ба ғарб (то биёбони Ҷом) тақрибан 420 км тӯл кашидааст. Қисми шарқиаш ҳавзаи деҳаҳои Мастчоҳу Яғноб ва ғарбиаш ҳавзаи Зарафшону Қашқадарёро аз ҳам ҷудо мекунад. Зарафшон дар давраи чиндоршавии гарстинӣ ба вуҷуд омада, баъдтар вайрон шудааст ва аз даврaҳои палеогену неоген аз нав бардошта шуда, шакли ҳозираро гирифтааст» [15, с.460].

Яке аз аввалин муҳаққиқони варзидаи риштаи топонимшиносии нимаи дуюми садаи гузаштаи тоҷик, А.Л.Хромов, ки номҳои ҷуғрофии Болооби Зарафшон (Кӯҳистони Мастчоҳ) ва Яғнобу Фалғари ноҳияи Айниро мавриди гирдоварӣ ва таҳқиқу тадқиқ қарор додааст, доир ба пайдоиши номҳои ҷуғрофӣ ва мавқеи онҳо дар рушди забони сокинони ҳамон минтақа ва музофоту маҳал чунин ибрози андеша менамояд: «Номҳои ҷуғрофӣ дар заминаи маводи ин ё он забон ташаккул меёбанд ва ба қонуну қоидаҳои дохилии забони алоҳида мутобиқ мегарданд, хусусиятҳои луғавӣ касб мекунанд. Таҳдиди сохтору маънии ибтидоии онҳо марҳалаи интиҳоӣ ва мушкилтар аз ҳамаи марҳалаҳои омӯзиш ва таҳқиқи номи ҷуғрофӣ мебошад» [10, с.76-82].

Яке аз хусусиятҳои дигари номгузории мавзеъ ва маҳалҳо дар кӯҳистон дар он буд, ки кӯҳҳо ба шакли куллӣ номи воҳид надоштанд, балки ба бахшҳо ё мавзеъҳои алоҳидаи онҳо номҳои мушаххас дода мешуд.

Барои ифодаи номи ин мавзеъҳои кӯҳӣ асосан истилоҳи тоҷикии «кӯҳ», субстрати «ғар» (ғара) ва турки «тоғ» (той, тов, тоу) истифода шудааст. Мустаъмалтарин истилоҳ дар ҳудуди минтақа ва маводи топонимии он унсури тоҷикии «кӯҳ» аст, ки дар забони тоҷикӣ ба маъниҳои «барҷастагии табиии бузургу баланд дар рӯйи замин, ки аз сангу хок ба вуҷуд омадааст, ҷабал; кӯҳ-кӯҳ ғарам-ғарам; бисёр, аз ҳад зиёд» омадааст [7, с.633].

Номвожаҳо, бахусус оронимҳо дорои қабатҳои гуногун низ мебошанд ва ин қабатҳои топонимӣ дорои хусусиятҳои умдаи забонӣ мебошанд, ки баррасии вижагиҳои забонии онҳо аз фоида холӣ нест. Аз нигоҳи мансубияти забонӣ ҷузъҳои муайянкунандаи номи кӯҳ-ибораҳо метавонад аз чунин калимаҳо иборат бошад:

1) кӯҳ//куйи-калимаҳои тоҷикӣ: кӯҳи Малик, кӯҳи Фон, кӯҳи Ҳазрати Султон, кӯҳи Вашан, кӯҳи Арг, кӯҳи Тагоби Сари Фон, кӯҳи Кафтархона, кӯҳи Уқобон, кӯҳи Манор, кӯҳи Чимтарға, кӯҳи Казноқ, кӯҳи Боронсанҷ, кӯҳи Муғ (н.Айнӣ), куйи Такалӣ, кӯҳи Работ, кӯҳи Дари Варз, кӯҳи Зиндон, кӯҳи Пушнават, кӯҳи Ҷақили Калон, кӯҳи Заминзамон, кӯҳи Дӯкдон, кӯҳи Кончоч (Боронсанҷ), кӯҳи Ҳазормеш, кӯҳи Дуоба, куйи Яғноб, куйи Момойӣ, куйи нови Симич, куйи Мастчоҳ, куйи Кумарғ, кӯҳи Чоре, кӯҳи Яфч, кӯҳи Мӯра, кӯҳи Дуоба «ҷойи пайвасткунии селобаи кӯҳӣ», кӯҳи Саридевол, кӯҳи Зиёвуддин, кӯҳи Зингирак кӯҳи гарданадор, кӯҳи Калон, кӯҳи Шӯрахон, кӯҳи Кантуқ, куйи Заминқарор «кӯҳе, ки заминро меқапад», куйи Пушойтамен, куйи Инмена «кӯҳе, ки дар нимишабӣ моҳтоб дар ҳамин кӯҳ пайдо мешавад», куйи нови Бидов «кӯҳи сойи Бидов аст», куйи Раат, куйи Рез «кӯҳе, ки аз он сангреза мерезад», куйи уқопхона «кӯҳе, ки дар он уқобҳо лона гузоштаанд», Сутуна ғар, Ҳучкӯҳ «кӯҳи сарнишеб», Пойнағар, Ғанзанғар (Векоб), Ғарсара, Ғарчиқ, Ровут ва ғайра.

Ороним бо ҷузъи суғдии γar (ғар): Šowγar, loγar, Spetγar, Qūliγar, Poynaγar, Kuyiγinx, Porkesiγar, Qalayγar, Vozov Qalayγar, Šafti Davariγar (д. Piskon), Rišabidoniγar, Mehrobiγar (д. Qul, Dehbaland), Pagayγar, Aspsankiγar (д. Dehbaland), Ahmaditeγiγar, Neγamayγar, Suffayi Azimiγar, Huseyn Partayγar, Vuzrosayγar, Fohi Saydiγar, Sagbardoriγar, Šawtobodiγar, Pufotiγar, Kabudhauziγar, Jayriqiγar Cukkaxoniγar, Sarrotiγar, Mundayγar, Alamdoriγar (д. Dehbakand), Sustikiγar, Rušumvarayγar, Vurmotiγar, γirešiγar, Intariγar, Pišovedayγar, ва ғ.

Sipetaγar (номи кӯҳ) (< яғн. sipet<суғдӣ ’sp’yt’k, ’sp’ytk 'сафед' + γar< суғдӣ γr, γ’r 'кӯҳ' – «кӯҳи сафед»), кӯҳи сийо «кӯҳи сиёҳ», Šouγar (<суғд.; яғн.: šou«сиёҳ» ва суғд.; яғн.:γr, γ>r«кӯҳ») аст ва маънои он «кӯҳи сиёҳ», кӯҳи сурх –Kimerγar, (Vaγinzoy) «кӯҳи сурх» яғн. kimer «сурх». суғд. krmɤyr [3, с.20], кӯҳи Ғанза (Кӯҳи гашнич) – γanzaγar, кӯҳест ки дар саросари он гашнич, яғнобӣ γanza (< суғдии γazni, γaznič» - «гашнич», <γerzni>, эронии қадими <grzna> - «гирд», ки шояд авастоии <gerezna> (W. B.Henning Coriander 1963, c.197-199); ниг. форси миёна - <gošniz>, форсӣ - <kišniz, kušniz>, тоҷикӣ - <gašnič>, балучӣ - <genič>, курдӣ - <kišniz>; муқ. топоними gazna (gaznin) дар Афғонистон (W. B. Henning, Coriander, c. 195-196) мерӯяд, бинобар ҳамин ин кӯҳро «Кӯҳи гашнич» ва ё «Кӯҳи гашничзор» номидаанд ва ин кӯҳ дар музофоти Vekob воқеъ аст [5, с.51].

2) кӯҳ-калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ: кӯҳи Кӯксу (кӯҳи Кабудоб), кӯҳи Қирқшайтон (кӯҳи Чилшайтон), кӯҳи Ката Бачаулдӣ (кӯҳи Бачамурдаи калон), кӯҳи Кичкина (кӯҳи Хурдакак), кӯҳи Одамётмас «кӯҳе, ки дар он одам хоб намеравад», кӯйи Нимрӯзга «кӯҳе, ки дар нимрӯзӣ офтоб дар наздикии ин кӯҳ пайдо мешавад», Саритоғ (кӯҳи Зард), Оқтоғ (Сафедкӯҳ), Ҷилонтоғ (кӯҳи Морон), Контоғ (Кӯҳи кон), Кирмтоғ, кӯҳи Заррабулоқ, Қулайтой ва ғ.

Номи дараҳо: Дараҳо дар низоми топонимии водии Зарафшон дорои як қатор хусусияти забонӣ мебошанд. Қабл аз ҳама, зикр кардан лозим аст, ки дар водии Зарафшон шумораи дараҳо ба шумораи томонимҳои ҳамном қариб баробар аст, яъне дар наздикӣ ва ё атрофии дара деҳае вуҷуд дорад, ки аз номи он ташаккул ёфтааст. Кӯчиши номи як мавзеи ҷуғрофӣ ба номи мавзеи ҷуғрофии дигар дар водии Зарафшон ҳодисаи маъмулӣ аст.

Калимаи **дара** дар «Энсиклопедияи советии тоҷик» чунин шарҳ дода шудааст: «Дара – водии тангу чуқур дар кӯҳистон. Дар натиҷаи ҷинсҳои сахти кӯҳиро шуста чуқур кардани дарёҳо, баъзан дар натиҷаи ҳодисаи тектоникӣ ба вуҷуд меояд. Паҳлуҳои дара муддати зиёд рост монда, водӣ тадриҷан васеъ мешавад ва чуқурии он нисбат ба бараш бештар меафзояд» [15, с.226].

Номи дараҳо дар водии Зарафшон дар ду шакл вуҷуд доранд:

а) дара//дарù – ибораҳо: дараи Нарвад, дараи Даштҳои Роғ (Симрав), дараи Раз, дараи Арг, Дараи Шинг, Дараи Калон, Дараи Пасрӯд, дараи тагобҳои Рарз, дарù Похут, дарù тагоби Сар, дарù тагоби Миёна ва ғайра.

б) дара – калимаҳои мураккаб: Яғнобдара, Кондара, Искодара, Гӯрдара, Чапдара, Калтадара «дараи хурд», Амондара (дар Панҷакент) ва ғайра.

Номи ғорҳо. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи ғор чунин маънидод карда шудааст: «сӯрохии табиӣ ё канда дар кӯҳу талҳо, мағора, каҳф, мағок» [7, с.399].

Дар «Луғати этимологӣ» бошад ин калима дар чунин шакл омадааст: *gaba- *gauba- ғор, чуқурӣ, пастхамӣ (ҳиндии миёна gabha – «vilva» (← дара, чуқурӣ) [6, с. 463].

Дар забони фаронсавӣ калимаи ғор дар шакли grotte итолиёвӣ, grotta литвонӣ, crypta юнонӣ омадааст.

Ғорҳо дар баробари дараҳо дар водии Зарафшон хеле зиёд дучор мешаванд. Вале, мутаассифона, на ҳамаи онҳо номгузорӣ шудаанд ва мо танҳо номи якчандтои онҳоро меорем, аз ҷумла Ғори ситам (мавзеи паси ғор)*‡, Ғори лашкаргузар, Ғори Хӯҷа Исҳоқ ва ғайра.

Номи ағбаҳо. Дар ҳудуди минтақа ҳамчунин мавзеъҳои баланде дар роҳҳои мошингарду пиёдагард вуҷуд доранд, ки онҳоро баъзан «ағба» ном мебаранд. Дар «Энсиклопедияи советии тоҷик» калимаи ағба чунин маънидод шудааст: «Ағба – ҷойи аз ҳама пасти теғаи қаторкӯҳҳост, ки ҳамчун гузаргоҳи мувофиқтари байни водиҳои ду тарафи кӯҳ хизмат мекунад. Баландии ағба ба баландии қаторкӯҳҳо вобаста аст» [12, с.331].

Ағбаҳои водии Зарафшон одатан бо ҷузъҳои ағба//ағбù шакл гирифта номгузорӣ шудаанд: ағбù Шаҳристон, ағби Анзоб, ағбù Уштургардан, ағбù Ангишт, ағбù Яхрӯд (Яхрут), ағбù Тахтақарача, ағбù Заҳоб, ағбù Хокӣ, ағбù Арху, ағбù Қӯл, ағбù Вешаб, ағбù Хишир, ағби Хонақо, ағби Мура, ағбаи Дуқдон, ағбù Оббурдон//ағби Обурдон ва ғайра.

Ҳамон гуна ки муҳаққиқ Л.В.Ошанин қайд мекунад, «номи русто ба ағба» каме тавзеҳ мехоҳад, чунки гузоштани номи деҳа ба кӯҳ ё ба ағба ин яке аз суннатҳои деринаи номгузории мардуми маҳаллӣ мебошад, зеро дар кӯҳистон на ҳама кӯҳҳо номгузорӣ шудаанд ва ағлаби кӯҳҳо ва ағбаҳое, ки дар назди деҳаҳо вуҷуд доранд, ба онҳо номи он деҳаҳо гузошта шудаанд. Чунончи: Ағб(а)и Қул (музофоти деҳаи Кули Яғноб), Ағб(а)и Анзоб (д. Анзоб), Ағб(а)и Луфиғар (д. Луфиғари Ромит); Ағб(а)и Канаск (д. Канаск),

‡яғн. ситам – пушт, пас (паси чизе).

Аҕб(а)и Оббурдон (д. Оббурдон), Аҕб(а)и Ғузн (д. Ғузн), Аҕб(а)и Сурхкат (д.Сурхкат), Аҕб(а)и Камодон (д. Камодон – ҳама музофоти Мастчоҳи Кӯҳӣ); Аҕб(а)и Зоғот, Аҕб(а)и Рост (д.Вешаб), Аҕб(а)и Дарғ (д. Дарғ); Аҕб(а)и Шаҳристон (шаҳраки Шаҳристон) ва ғайра.

Номи даштҳо. Даштҳо дорои якчанд хусусиятанд. Як хусусияти онҳо чунин аст, ки дар ташаккули комонимҳо номи даштҳо фаъолона иштирок менамоянд. Онҳо низ дар ду шакл – калимаҳои мураккаб ва ибораҳои изофӣ зоҳир мешаванд. Кӯчиши маъноии номи даштҳо ба номи нуқтаҳои маскунӣ асосан дар шакли калимаҳои мураккаб сурат гирифтааст.

Оронимҳои таркибӣ бо вожаи **дашт**: Дашти Қозӣ, Дашти Аэропорт, Дашти Ёвон, Дашти Маргедар, Дашти Ёрӣ, Дашти Малла (дар Панҷакент), Дашти Морон, Дашти Соярӯ, Дашти Ҷуқур, Дашти Падрох, Даштаки Салим, Дашти Арзанак (д. Вешаб, н. Айнӣ).

Номи регзорҳо. Рег низ вожаи забони тоҷикӣ маҳсуб ёфта, маънои луғавиаш ҷисми табиӣ буда, дар забони порсии қадим дар шакли rayga, дар забони порсии миёна reg ва дар забони дарии тоҷикӣ дар шакли рег дида мешавад, ки ин далели дорои таърихи куҳан буданро мефаҳмонад. Масалан, Регзори Сандуқлӣ (биёбони Қизилқум), Регдонт «регҳои ҷамъшуда» (Яғноб), Реги бурҷ «кунҷе, ки дар он ҷо регҳо ҷамъ мешаванд», Реги лап (Яғноб), Реги па(ҳ)лӣ, Регҳои хумрез, (д.Вешаб), Қарғак, Қирғзор – макони сангрезаҳо, санглох, сангистон ва ғайра.

Номи сангҳо. Санг калимаи сода буда, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин маълумот дода шудааст: «Ҷисми сахти кӯҳӣ» [8, с.205].

Номи сангҳои водии Зарафшонро ба чунин ду гурӯҳи асосӣ ҷудо кардан мумкин аст:

а) оронимҳои таркибӣ бо вожаи **санг:** Дуқӯши ғӯрра «санге, ки шабеҳи шохро дорад», Ҳусейни чӯғ «санги рости назди мавзеи киштгоҳи Ҳусейн», Қуруми сафет «санги кулӯлаи сафед» (Анзоб), Қуруми сийо (Анзоб-Пишанда) «Санги сиёҳи кулула», Санги Малик (Навобод), Санги Мачатӣ (Деҳкалон), Санги Мағалпайя (Марзич), Санги Нидев (Марзич), Санги Одамак (Деҳкалон), Санги Полакоза (Анзоб), Санги сафет (Ворсовут), Санги чит (Работ), Санги чохак (Ворсовут), Санги шикоф (Ворсовут), Санги қалъа (Анзоб), Санги қозӣ (Анзоб), Санги ҳуҷ (Витихон), Санги бузҷӯшак (Ворсовут), Санги дутабақа (Навобод), Санги зӯр (Векоб), Санги калон (Векоб), Санги корғут (Ворсовут), Санги навишта (Вешаб).

б) оронимҳои мураккаб бо калимаи **санг**: Кафтахӯт «санги кафидагӣ», Кӯҳсанг «санги танҳое, ки ба кӯҳ монанд аст», Сангдукка (сӯрохсанг, санги сӯрох) «чуқурии сангин», Сангдуккахон «чарогоҳи мавзеи сӯрохсанг» (Чукат), Раво(н)санг «сангрез» ва ғайра.

Номи теғаҳо. Муҳаққиқ Б.Тӯраев дуруст қайд мекунад, ки «дар ҳудуди водии Зарафшон боз мавзеъҳои сатҳизаминии баланди чуғрофӣ (сахраи қӯҳҳо, шонаи кӯҳҳо) низ ҳастанд, ки онҳоро мардуми маҳаллӣ «теғ» ва «теға» меноманд». Ба таври мисол метавон чунин номи теғаҳоро зикр кард:

Колдарва «пуштаи теғаҳои нишебии кӯҳ, ки аз он ҷо чорво мефароянд», Ҳаузаки теғ, Қалайи теғ «теғае, ки болои он қалъаи сангини қадима воқеъ аст», Теғи арзан, Теғи Гала, Теғи Қумо, Теғи Мазор, Теғи Мачит, Теғи Ниҳеб, Теғи Сар, Теғи Зиёрат.

Номи кӯталҳо. Ҳамчунин дар ҳудуди минтақа як навъ мавзеъҳои чуғрофии дигар низ ҳастанд, ки онҳоро «кӯтал» (кӯталӣ) меноманд ва маънии «баландӣ»-ро ифода мекунад. Кӯталҳо низ аз ҷиҳати ташаккули номашон дар ду шакл-ибораҳои изофӣ ва калимаҳои мураккаб зоҳир шудаанд: Чунончи, Кӯтали Малик, Кӯтали Так «қисми поёни кӯтал», Сари заминҳои Ҳусейн, ва ғайра.

Номи ҷариҳо: Ҷаррак, Ҷаррако, Ҷарри Сар «номи маҳалла дар лаби ҷар», Мени Ҷар «ҷарӣ дар даруни деҳа» (Пулларовут), Мӯрий Ҷар «ҷарии лаби сой» (Навобод).

Номи шаҳҳо. Истилоҳи «шах» калимаи тоҷикӣ буда, қуллаҳои сангини кӯҳҳои осмонбӯс, яъне сахрои кӯҳҳои баландро ифода мекунад, ки аз теғасангҳо ва ҷинсҳои сахти қисмати аз ҳама болои кӯҳ иборат аст [5, с.61].

Шаҳҳои водии Зарафшонро чунин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст:

а) оронимҳои таркибӣ бо вожаи **шах**: Шахи зард, Шахи Ноуча, Шахи Пад, Шахи Хоҳарон, Сари Шах, (д.Вешаб) Шахи Роут, Шахи Сар, Шахи Ситам, Шахи Файзилло, Шахи Чумчуқкушак, Шахтакай Рит, Шахти Вон, Шахойи Холмо, Рени Шах «ҷарие, ки дар он ревоҷ (чукрӣ) мерӯяд (ҷарии чукридор)» [5, с.59].

б) оронимҳои мураккаб бо вожаи **шах**: Шахсара, Шахсатама, Шахкӯча, Шахтирама, Шахрота (д.Вешаб), Шахи Сафед (д. Шаватки Поён) ва ғайра.

Номи сойҳо. Вожаи **сой** калимаи туркӣ-ӯзбекӣ буда, дар забони муосири ӯзбекӣ ба маъниҳои «дарёчаи кӯҳӣ», «ҷӯйи кӯҳӣ», «ҳамвории обрав» ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои наҳр, ҷӯйи калон, ҷӯйбор. 2. маҷро, селроҳа, ҷарӣ маънидод шудааст [8, с. 376].

Сойи Ёрӣ, Ғилинки ноу (Номиткон) Хисокидарви ноу, Хирси ноу, Суфи ноу, Ситами ноу (Сокан), рӯпаси ноу (Витахон) «Сойи луч», Рези нова (Векоб-Бидев) «сойи пошхӯрда», Муртоти ноу, Пассаноу (Кул).

Хулоса, қисмати зиёди водии Зарафшонро кӯҳистон ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, бештари мавзеъҳо вобаста ба муҳити атроф номгузорӣ шудаанд. Бештари номи мавзеъҳо номи ин ё он ҷинси кӯҳӣ ба монанди санг, хок, об ва дигар моддаҳои табииро доранд, ки дар минтақаи мазкур вуҷуд доранд. Решаи аксари оронимҳои ин маҳалро калимаҳои субстрати суғдӣ ташкил медиҳанд. Зеро дар гузашта ин минтақа яке аз мавзеъҳои густариши забони суғдӣ буд. Ҳамчунин вобаста ба хусусиятҳои луғавӣ номвожаҳои ҳар кадоме аз ин водиҳо аз ҳам фарқ мекунанд, ки мо инро дар мисолҳои мушаххаси дар боло зикршуда мушоҳида намудем.

А Д А Б И Ё Т

1. Алимӣ Ҷ. Топонимияи минтақаи кӯлоб. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 420 с.
2. Вазиров К. Кӯҳистони Зарафшон / К.Вазиров, С.Муродов. – Душанбе, 2009. – 136 с.
3. Климчицкий С.И. Название Согдианы в топонимике Таджикистана / С.И.Климчитский // Записки инст. востоковедения АН СССР. Т.VI. -М., -Л., 1937. -С. 9-14.
4. Смирнова О. И. Карта верховьев Зеравшана первой четверти VIII века /О.И.Смирнова // Страны и народы Востока: география, этнография, история. Вып II. -М., 1961. -С.230.
5. Тӯраев Б. Аз таърихи омӯзиши микротопонимияи Яғноб / Б.Тӯраев // Забон рукни тоат (маҷмӯи мақолаҳо). Китоби дуюм. – Душанбе, 2004. – С. 51-71.
6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В.Подольская; Отв. ред. А. В. Суперанская.– Изд. 2-е, перераб. и доп. -М.: Наука, 1988.– 192 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. Ҷ.1. – 950 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. Ҷ.2. – 945 с.
9. Федченко А.П. Путешествие в Туркестан / А.П. Федченко. – М., 1950.– С. 157.
10. Хромов А.Л. К вопросу о топонимике Матчи / А.Л.Хромов // Известия АН Тадж.ССР.ООН. №1. - Душанбе, 1963. - С.76-82.
11. Хромов А.Л. Историко-лингвистическое исследование Ягноба и верхнего Зеравшана. АДД /А.Л.Хромов. – Душанбе, 1969.– 63 с.
12. Ҳомидов Д. Корбасти гидронимҳои Мовароуннаҳр дар «Китоб-ул-масолик вал-мамолик»-и Ибни Ҳавқал / Д.Ҳомидов // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон.– Душанбе: Сино, 2012. – № 4/3 (88). – С.139-144.
13. Ҳудуд-ул-олам. Мина-л-машриқ ила-л-мағриб. – Душанбе: Бухоро, – 587 с.
14. Энсиклопедияи советии тоҷик. – Қисми 1. – Душанбе, 1978. – 666 с.
15. Энсиклопедияи советии тоҷик. - Қисми 2. – Душанбе, 1980. – 634 с.
16. Энсиклопедияи советии тоҷик. – Қисми 3. – Душанбе, 1981. – 634 с.

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ НОМВОЖАҲОИ КӮҲИСТОНИ ЗАРАФШОН ДАР НАМУНАИ ОРОНИМҲО

Номвожаҳои ҷуғрофӣ (топонимҳо) яке аз бахшҳои муҳимми номшиносӣ буда, номи мавзеъҳо, маҳалҳо, кӯҳҳо, шаҳрҳо, водиҳо ва ғайраро меомӯзанд. Дар мақола номи сангҳо, кӯҳҳо, дараҳо оварда шудаанд ва дар бораи кӯҳҳо, ғорҳо ва дигар мавзеъҳои машҳури таърихиву ҷуғрофӣ маълумот дода мешавад. Таҳқиқи забоншиносии номҳои ҷуғрофӣ дар кӯҳистони Зарафшон таърихи бисёрсола дошта, асарҳои зиёди илмӣ дар ин бора таҳия шудаанд. Аз таҳлилу баррасӣ ва маъникушоии номвожаҳои ҷуғрофӣ, бахусус оронимҳо (номвожаҳои ҷуғрофии ба кӯҳ марбутбуда)-и дар айни замон бо назардошти ҷанбаъҳои забонӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ ба сомон расонидашуда бармеояд, ки ҳар кадоми инҳо бо баъзе хусусиятҳои луғавии худ аз ҳам фарқ менамоянд. Дар ин фишурда хусусиятҳои вожашиносии оронимҳои кӯҳистони Зарафшон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Оронимҳои водии Зарафшон ба монанди дигар гурӯҳҳои морфологию лексикии калимаҳо асосан дар доираи қоидаҳои дохилии забони тоҷикӣ сохта шуда, аз бисёр ҷиҳат бо дигар гурӯҳҳои морфологии калимаҳо умумият доранд. Аз ҷиҳати сохт онҳо ба оронимҳои сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ тасниф шуда, аз ҷиҳати морфологӣ воситаҳои махсуси ташаккули худро доранд. Аз ҷиҳати гурӯҳҳои маъноӣ низ оронимҳо ба гурӯҳҳои гуногун гурӯҳбандӣ шуда, номҳои гуногуни дараҳо, кӯҳу ағбаҳо, дашту биёбонҳо, регзору теғаҳо ва монанди инҳоро фаро мегиранд.

Калидвожаҳо: таърих, маданият, топонимҳо, оронимҳо, номвожаҳои ҷуғрофӣ, кӯҳ, кӯҳистон, водии Зарафшон, манзараи кӯҳистон, қаторкӯҳ, теғаи кӯҳ, санг, ағба.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ТОПОНИМОВ ГОРНОГО ЗЕРАВШАНА НА ПРИМЕРЕ ОРОНИМОВ

Топонимика как значительный раздел ономастики изучает собственное название отдельного географического места (населенного пункта, реки, горы и т. п.). В статье «О некоторых особенностях топонимов горного Зеравшана на примере оронимов» выделены специальные части, в которых указаны сведения о горах, пещерах и других исторических и географических местах. При анализе географических терминов, топонимы особенно оронимы (географические топонимии, связанные с названиями гор) стало очевидно, что каждый из них имеет свои особенности. В данной статье расмотрены именно эти вышеуказанные особенности.

Ключевые слово: История, культура, топонимы, оронимы, географические название, горы, гористая местность, долина Зеравшана, горный пейзаж, горный хребет, горная цепь, гребень горы, камень, горный перевал.

ABOUT SOME FEATURES OF TOPONYMS MOUNTAINOUS ZERAVSHAN ON THE BASE EXAMPLES OF ORONYMS

Geographical toponyms is one of the important section of toponymism and studies the names of areas places, mountains, cities, rivers and ets. In the article «About some features of toponyms mountainous Zeravshan on the base examples of oronyms» the names of stones, mountains, ravines are given. About the mountains, caves and other famous historical and geographical areas much information is given. The linguistics research of geographical names in mountainous Zarafshon has ancient history and many scientific works are written about it. The analyses shows that the terminology of geography, especially oronyms of nowadays with the specific features of language, politics, cultural, historical and geographical, which they are different from each other. The thesis analyses the terminology features of Zarafshon mountain oronyms.

Key words: history, culture, toponyms, oronyms, geography terminology, mountain, Zarafshon valley, mountain field, mountain chain.

Сведения об авторе: ***Шарипова Ш.Ш.*** –Таджикский национальный университет, соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17. Тел.: **(+992) 988-65-58-86; 934-41-72-41**

Information about the author: ***Sharipova Sh.Sh.*** - Tajik National University, applicant. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 988-65-58-86; 934-41-72-41**

УДК: 4:491.71:491.550

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Абдурасулов Н.А.
Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава

Непрерывный и количественный рост словарного состава таджикского языка и его качественные изменения являются проявлением объективного закона развития лексики.

До недавнего времени в языкознании существовало два главнейших аспекта рассмотрения вопросов развития лексики: социолингвистический и лингвистический. За последние годы наметилась третья тенденция исследования этого сложнейшего вопроса – лингвострановедческая теория происхождения и развития слова. На наш взгляд, это теория является наиболее удачным дополнением двух первых направлений. Значительный вклад в эту теорию внесли работы многих исследователей: Щерба 1974; Верещагин, Костомаров 1980 и др.

Следует особо подчеркнуть, что все три аспекта рассмотрения закономерностей развития лексики тесно связаны между собой. Этому может свидетельствовать любой отдельный факт пополнения или изменения словарного состава, так как названная проблема занимает центральное место во всех трех перечисленных направлениях.

Развитие словарного состава имеет много способов (областей) реализации. Наиболее исследованными и важнейшими способами являются заимствование, калькирование, семантическая реконструкция и терминологизация слов [См. Бенвенист 1974, Маслов 1987, Баранникова 1974, Пейсиков 1973; 1975; Рустамов 1981 и др.]

Вопросы теории развития лексики такой научно-технической отрасли, как метеорологическая терминология, остались неисследованными. Вероятно, лавинообразное количественное изменение лексики в этой бурно развивающейся отрасли человеческой цивилизации требует особого подхода к рассмотрению этих вопросов.

На наш взгляд, метеорологическую лексику на таджикском языке, ровно как и любую другую научную лексику, следует рассматривать в общем контексте развития таджикского и персидского языков.

Этот вопрос может вызвать определенные и возможно аргументированные возражения отдельных специалистов, но, на наш убежденный взгляд, таджикская и персидская научная терминология, несмотря на незначительные различия, являются идентичными.

Пути развития метеорологической терминологии в таджикском (персидском) языке ничем не отличаются от путей их развития в других языках. Общие принципы словообразования присуще и метеорологической лексике в таджикском языке. Накопленный словообразовательный опыт таджикского языка предоставляет широкую возможность для создания новых терминов.

Классификацию лексического состава метеорологической терминологии можно осуществить разными способами. Однако мы должны рассматривать метеорологическую лексику как объект лингвистического анализа, поэтому ее следует классифицировать в соответствии теми задачами, которые будут исследованы.

Жизнь и деятельность человека неотделимы от природы. Природа едина, но обнаруживает себя в разнообразных формах. В процессе познания природы человек пытается осознать, как ее единство, так и многообразие.

Особое место в восприятии мира человеком занимают климатические и погодные явления, влияющие на поведение человека в окружающем мире, на различные аспекты его жизнедеятельности, включая хозяйственную, а также на самочувствие.

Еще в IV в. до нашей эры стало известно о влиянии колебаний метеорологических условий на здоровье людей.

К примеру, Гиппократ установил тесную связь между болезнями человека и погодными условиями, в которых он живет. На протяжении многих веков люди приобрели разнообразные знания о природе: от непонимания природных явлений, страха перед ними, свойственного древним людям, до сегодняшнего научного познания природы, от первых народных примет о погоде до формирования современной науки - метеорологии. Природа как источник всего необходимого для человека оказывает влияние, как на материальную, так и на духовную культуру общества. Поэтому понятия о метеорологических явлениях занимают важное место в осмыслении реальной действительности.

В «Кратком этимологическом словаре русского языка» Н. М. Шанского слово **погода – обу њаво – weather** толкуется как общеславянское, образованное от исчезнувшего слова **года**, первичное значение которого было ‘**хорошая погода – њавои хуб – good weather**. Отсюда слово **непогода** в качестве формального отрицания ‘хорошей погоды’.

В. И. Даль отмечает, что погода означает ‘**хорошее, ясное, сухое время – ,хуб равшан, ваќти хушк - good, clear, dry time**. В некоторых местностях лексема погода понимается как ‘**непогода, ненастье, дождь, снег, метель – њавои бад, навои бад, борон, барф, борону барф, дама- Bad weather, bad weather, rain, snow, blizzard** и под. Значит, ранее употребление, а также путь утраты мотивации находят отражение в северных говорах, где на разной территории слово погода употребляется как в значении **‘хорошая погода’ обу њавои хуб – good weather**, так и в значении ‘плохая’ [с. 19]. Эти два значения также фиксируются в некоторых словарях современного русского языка, например, в «Большом толковом словаре русского языка» под редакцией С. А. Кузнецова.

Н.В. Анисимова отмечает, что научная метеорологическая терминология как система не становилась объектом специального лингвистического исследования - синхронного или диахронного, хотя общеупотребительная и диалектная метеорологическая лексика в русском языке изучена достаточно подробно (Т. В. Горячева, В. М. Касьянова, М. А. Лазарева, О. А. Макушева, Т. С. Нифанова, Т. В. Симашко, Л. Р. Супрун-Белевич, Н. В. Хохлова, Л. Е. Щербакова и др.). В своей статье Н. В. Анисимова рассматривает особенности фиксации сведений о погоде и об атмосферных явлениях до начала XVIII в.

Исследованию метеонимов посвящены работы М. М. Кондратенко, М. А. Лазаревой, О. А. Могила, А. А. Пыхтеева, Л. Р. Супрун-Белевич и др.

Сопоставительный анализ метеорологической лексики осуществляется в работах М. А. Лазаревой, Т. Г. Рабенко, Т. С. Нифановой, М. И. Закирова и др. Н. В. Анисимова справедливо отмечает, что на фоне других языков ярче предстают отдельные способы концептуализации природных явлений и особенности их языковой репрезентации [5].

Метеорологическая лексика в таджикском языке изучена не так глубоко и обширно. Она описана лишь в некоторых научных статьях. При этом большинство авторов уделяют внимание метафорическому функционированию метеонимов.

Семантическое поле **«погода – обу хаво - weather»** является важным объектом описания в тематических словарях. Такие словари имеются как в таджикском, так и в английском языках.

Почти во всех толковых словарях современного языка значение **состояние атмосферы (ясность, облачность, осадки, температура воздуха, влажность - шароити атмосфера (равшан, абрнок, борон, ҳарорат, намӣ Stateoftheatmosphere (clarity, cloudiness, precipitation, airtemperature, humidity** и т.п.) в данном месте, в данное время фиксируется как основное у слова погода.

Метеорологическая лексика в таджикском и английском языках, обозначающая погодные явления, может группироваться следующим образом:

Метеорологическая лексика, характеризующая общее состояние погоды.

В таджикском языке в эту группу включаются слова, описывающие хорошую, солнечную погоду: **ясный – равшан -clear, ясно – соф- clear, солнечный офтобӣ- sunny, солнечно – офтобӣ - sunny и т.д., например: Сегодня с утра ясно - Имруз аз саҳар ҳаво равшан аст,- Today is light from the morning; Вчера было солнечно - Дирӯз ҳаво офтобӣ буд;- It was sunny yesterday; плохую - ҳавои бад - Bad, пасмурную погоду ҳавои абрнок - cloudy weather: непогода – обу ҳавои бад bad weather,, ненастье - bad weather, ненастный-боронӣ сер борон rainy, rainy,, ненастно рӯзи ҳавояш бад cloudy, пасмурный –ҳавои абнок тира - overcast, пасмурно, серый- хокистарранг тира,тира- gray, хмурый, гирифтагӣ хира- дилтангкунанда, абролуд - gloomy, и т.д.: Погода выдалась ненастная- обу ҳаво боронӣ буд; - The weather was**

rainy; облачность: облачный, облачно и т.д.; переход от пасмурной или дождливой погоды к солнечной или наоборот: прояснеть, проясниться, прояснение и т.д

В английском языке в эту группу входят такие слова, как **ясный, солнечный, ясный, чистый, безоблачный- дурахшон, офтобӣ, равшан, пок, соф - Clear, sunny, clear, clean, cloudless; ясный и теплый; мягкий, ласковый (о погоде), пасмурный, хмурый, мрачный, темный, сумрачный (о погоде), пасмурный и холодный, пасмурный, сумрачный, ненастье и т.п.**

Ср. Небо прояснилось после дождя; После дождя солнышко светит; небо покрылось тучами, видимо, будет дождь; В эти дни затяжные дожди; Сегодня замечательная погода: солнце, тепло, легкий ветерок и т.д.

Метеорологическая лексика, характеризующая температурные и атмосферные явления.

Температура является величиной, характеризующей тепловое состояние воздуха. Градус употребляется как единица измерения температуры (воздуха, воды, человеческого тела и т. д.); ср**.: - сардии аз ҳад зиёд ва ҳарорат аз си дарача зиёд- There was a severe frost, thirty degrees.**

Другое важное атмосферное явление - это атмосферное давление. В него входят **циклон** ‘область пониженного атмосферного давления (минимальное давление в центре) с преобладанием пасмурной погоды и сильными ветрами’ и **антициклон** ‘область устойчивого повышенного атмосферного давления, располагающаяся между циклонами’.

К числу слов, обозначающих высокую температуру воздуха, жаркую погоду, в таджикском языке относятся такие единицы, как **гарм, гарм, гарми дамгир, гарми тоқатфарсо -Heat, hot, hot, heat, jaryn 'heat', roasting 'very hot heat', heat, hot, sultry, scorching 'heat, heat (about the sun's rays)', stuffiness,** и т.д.;

в английском языке - жара; жарко; жаркий, сильная жара; очень жарко, духота; душно и др. Обратимся к примерам: **Стоит жара ; Ну и жарынь сегодня; Горячее солнце палит лицо и шею-гарми тобовар; хуб имрӯз гарми офтоби гарм ба рӯй ва гардан мезад; Worth the heat; Well, today is the tartar; Hot sun shines on face and neck**. Сегодня душно; В прошлом году было очень жаркое лето; На улице палящее солнце, нестерпимая, адская жара.

Для номинации теплой погоды в таджикском языке употребляются слова **тепло, гармӣ heat, теплый, гарм, warm, тепленький, гармак, muggy, теплеть, гармтар, get warmer теплынь ‘очень теплая погода’-гармӣ, гармӣ, гармӣ, нихоят обу ҳавои гарм - Warm, warm, warm, warm, warm 'very warm weather',** потепление, оттепель ‘теплая погода (зимой или ранней весной) с таянием снега, льда’ и пр.; в английском языке **- теплый; тепло, теплый, теплый; умеренный мягкий (о климате), потеплеть гарм; муътадил нарм (фазои), гармтар; об шудан warm; Warm, warm, warm; Moderatesoft (abouttheclimate), warm up; Warming; потепление** и др.; Ср.: Тепло на солнышке; Выдался тепленький денек; Стало теплеть; Завтра будет тепло; Теплеет с каждым днем.

Прохладная погода в таджикском языке обозначается такими лексемами, как **сард**-прохлада, **хавоитару тоза, freshen 'шудан сард, сард; омадани сард, ҳавои сард тоза-** прохладный, прохладно, **ҳавои тоза**-свежесть ‘чистый, прохладный воздух; прохлада’, **свежо, свежеть ‘становиться холодным, холоднее; о наступлении прохлады, прохладной погоды’, посвежеть – ҳавои тару тоза, freshen 'шудан сард, сард; омадани сард, ҳавои сард тоза-Fresh, fresh 'becomescold, colder; About the on set of cool, cool weather ', freshen up** и др.; в английском языке – **cool**-прохладный, свежий, прохладный; прохлада, **the fresh air**- свежесть, прохладно, прохладно; тенистое и прохладное место и т.п.

Примерами могут служить следующие контексты: **-Ҳаво сард ҳис; Тару тоза; Дар ҳаво шом сард тару тоза шуд –The air feels cool; It's fresh here; The evening air was beginning to freshen up** Сегодня прохладно;

В группу слов, описывающих низкую температуру воздуха, холодную погоду, можно отнести **холод, холодный, холодно, холодать, похолодание, мороз, морозно, стужа ‘разг. Сильный холод, мороз’, морозить ‘разг. О морозной, погоде -анҷом сард, хунук, сард, сард, сард, шабнам, хунукӣ, яхбандӣ сард "бароед. сахт сард, шабнам 'операторӣ' бароед. як хунукӣ- Carrythecold, cold, cold, cold, cold, frost, frosty, cold 'razg.Cold, frost, frost. About frosty,**

Среди лексем, характеризующих движение воздуха, можно выделить такие, которые обозначают сильный ветер. Одни из них называют подобное погодное явление, сопровождаемое дождем или снегом, например: **буран ‘сильный зимний ветер, поднимающий массу сухого снега; снежная буря, метель (обычно в степи, на открытых местах)’, буря ‘ненастье, сопровождаемое сильным разрушительным ветром, часто с дождем или снегом’, вьюга ‘сильная метель, снежная буря’, метель ‘сильный ветер со снегом; вьюга’, пурга ‘сильная снежная вьюга, метель, снежная буря’ - тӯфони "бод зимистон қавӣ, чамъоварии вазни хушки барф; Тӯфони, бӯрон (одатан дар биёбон, дар соҳаи кушода) 'тӯфони' тфони бо ҳамроҳии шамолҳои сахт осеб, борон ё барф зуд 'тунд бод' бӯрон, Тӯфони 'бӯрон' шамоли**

сахт ва барфу; Бӯрон 'бӯрон' қавӣ Тӯфони, бӯрон, Тӯфони - Buran 'a strong winter wind, lifting a lot of dry snow; A snowstorm, a blizzard (usually in the steppe, in open places), a storm "bad weather, accompanied by a strong destructive wind, often with rain or snow, 'a blizzard' a strong blizzard, a snowstorm ', a blizzard' a strong wind with snow; Blizzard ', blizzard' a strong snowy blizzard, blizzard, a snow storm' " и пр., а другие обозначают сильный ветер без дождя и снега: тайфун ‘ураган огромной разрушительной силы, наблюдаемый в юго-восточной Азии и западной части Тихого океана’, ураган ‘ветер необычайно разрушительной силы’, шторм ‘сильный ветер, буря (обычно на море)’ и др.

В английском языке также зафиксированы лексические единицы, характеризующие движение воздуха**: wind-ветер, муссон, пассаты, свежий ветерок, ласковый ветерок, северный ветер, встречный ветер, ветер в лоб; против ветра, попутный ветер; по ветру, о холодной погоде’, подморозить** и др.

В таджикском языке холодный, морозный, стужа, очень холодный, морозный, резкий (о ветре и холоде), пасмурно и холодно (о погоде) и т.п. - в английском.

Таким образом, анализ метеорологической лексики в таджикском и английском языках свидетельствует о том, что погода как природное явление особым образом интерпретируется в таджикской и английской языковых картинах мира. По нашему мнению, с лингвистических позиций погодные явления должны исследоваться более глубоко и детально, например, в рамках не только лексикологии и семантики, но и лингвокультурологии, когнитивной лингвистики и т.д.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Щерба, Л.В. Очередные проблемы языкознания / Л.В. Щерба. // АН ССС», Т. IV, 1945.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М.: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
3. Володина М.Н. Термин как средство специальной информации / М.Н. Володина. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. - 74 с.
4. Шмелев, Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. - 280 с.

ГУРӮҲБАНДИИ ЛЕКСИКӢ-СЕМАНТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ МЕТЕОРОЛОГӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур гурӯҳбандии луғавӣ – семантикии истилоҳоти метеорологиро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Бо пайдоиши технологияи нав ва рушди сохаҳои нави илм мафҳуму ифодаҳои нав ба миён меоянд. Дар баробари ин, зарурияти офариниши истилоҳу ифодаҳои нав дар забонҳои гуногун, аз ҷумла дар забони тоҷикӣ ба миён меояд. Таҳлили луғати метеорологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳаво чун падидаи табиӣ дар лавҳаҳои забонии тоҷикӣ ва англисӣ бо тарзи махсус тафсир карда мешавад. Таҳлили мазмуни муайянкунандаҳо имконият дод, ки миқдори камтарини нишонаҳоеро ҷудо созем, ки бояд дар муайянкунандаи мантиқан дуруст ҷой дошта бошанд. Ба чунин нишонаҳо пеш аз ҳама, нишонаи намудии истилоҳот нисбат дода мешавад, ки бо роҳи нисбат додани истилоҳ ба калимаҳо ва ё ибораҳо ифода меёбад. Инчунин, бояд таалуқ доштани истилоҳот ба системаи истилоҳотӣ ва аҳамияти махсуси он инъикос карда шавад. Робитаро бо мафҳуми илмӣ ошкор намуда, бояд функсияи унвонии (номинативии) истилоҳотро қайд намуд. Дар муайянкунанда инчунин характери системавии маънии истилоҳ бояд ифода ёбад.

Калидвожаҳо: истилоҳот, метеорологӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, луғат, калима, ибора, истилоҳот, забоншиносӣ.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Автор в данной статье анализирует лексико-семантическую классификацию метеорологической терминологии в английском и таджикском языках. С возникновением новой технологии и развитием новых отраслей науки возникают новые понятия и выражения. Наряду с этим возникает необходимость создания новых терминов и выражений в различных языках, в том числе таджикском. Анализ метеорологической лексики в таджикском и английском языках свидетельствует о том, что погода как природное явление особым образом интерпретируется в таджикской и английской языковых картинах мира. Анализ содержания определений позволил выделить минимальное количество признаков, которые должны присутствовать в логически правильном определении. К таким признакам относится, прежде всего, видовой признак термина, который выражается путем отнесения термина к словам или словосочетаниям. Далее, должна быть отражена принадлежность термина к терминологической системе, его специальное значение. Раскрывая связь с научным понятием, необходимо отметить номинативную функцию термина. В определении должен быть также выражен системный характер значения термина.

Ключевые слова: термин, метеорологический, английский, таджикский язык, лексика, слово, словосочетание, терминология, языкознание.

LEXICO-SEMANTIC CLASSIFICATION OF METEOROLOGICAL TERMINOLOGY

The author in this article analyzes the lexical-semantic classification of meteorological terminology in the English and Tajik languages. With the emergence of new technology and the development of new branches of science, new concepts and expressions are emerging. Along with this, it becomes necessary to create new terms and expressions in various languages, including Tajik. Analysis of meteorological vocabulary in Tajik and English indicates that the weather as a natural phenomenon is interpreted in a special way in the Tajik and English language pictures of the world. Analysis of the content of definitions allowed us to identify the minimum number of features that should be present in a logically correct definition. These characteristics include, first of all, the species characteristic of the term, which is expressed by assigning the term to words or phrases. Further, the term’s membership in the terminological system, its special meaning

should be reflected. Expanding the connection with the scientific concept, it is necessary to note the nominative function of the term. The definition should also express the systemic nature of the meaning of the term.
Key words: term, meteorological, English, Tajik language, vocabulary, word, phrase, terminology, linguistics.

Сведения об авторе: ***Абдурасулов Наимджон Ахмаджонович*** – Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрава, преподаватель кафедры теории и методики преподавания иностранных языков. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Курган-Тюбе, ул. Айни, 67. Тел.: **(+992) 93-158-44-92, 988-63-20-66**

Information about the author: ***Abdurasulov Naimjon Akhmadzhonovich*** - Bokhtar State University named after N.Husrav, teacher of the Department of Theory and Methods of Teaching Foreign Languages. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Kurgan-Tube, ul. Aini, 67. Tel.: **(+992) 93-158-44-92, 988-63-20-66**

УДК: 491.550-56

КОРБУРДИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ХАЛҚӢ ДАР ҚОЛАБИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБ

Юлдашева Л.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки мо дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ фикри худро танҳо бо ҷумлаҳои сода не, балки бо ҷумлаҳои мураккаб ҳам баён менамоем. Аз ин рӯ, аксар вақт мо бо мақсади пурратар баён кардани фикр якчанд ҷумлаи содаи ба ҳам алоқамандро ба кор мебарем ва дар натиҷа воҳиди нисбатан мукаммали нутқ – ҷумлаи мураккабро созмон медиҳем. Дар забоншиносӣ ҷумлаҳои мураккаб чунин шарҳу эзоҳ ёфтаанд: Ҷумлае, ки аз ду ё зиёда ҷумлаҳои сода иборат буда, аз нигоҳи сохт, мазмун ва оҳанг (ҳамаи ҷумлаҳои сода) фикри ягонаву яклухтро баён мекунад, ҷумлаи мураккаб мебошад. Ҷумлаи мураккаб воҳиди пурратари нутқ буда, нисбат ба ҷумлаи сода дар сатҳи баландтар меистад. Ҷумлаи мураккаб низ чун ҷумлаи сода аз нигоҳи оҳанг ва маъно вижагии яклухт дошта, аммо аз нигоҳи сохт аз ҳам тафовут доранд. Нишонаи муҳимми ҷумлаи мураккаб он аст, ки ба таркиби он якчанд ҷумлаи сода дохил мешавад. Ҷумлаҳои мураккабро вобаста ба сохт, алоқаи дастурии ҷузъҳо ва муносибати маъноии онҳо ба се гурӯҳи калон: **ҷумлаҳои мураккаби пайваст, тобеъ ва омехта чудо мекунанд.**

1. **Ҷумлаи мураккаби пайваст.** Ҷумлаи мураккаби пайваст аз ҷумлаҳои содаи баробарҳуқуқ, ки бо оҳанги пайвасту пайвандакҳои пайвасткунанда алоқаманд мешаванд, ташкил меёбад. Дар байни ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби пайваст одатан муносибатҳои ҳамзамонию пайиҳамзамонӣ, сабабу натиҷа ва хилофию ҷудоӣ мушоҳида мешавад. Ин муносибатҳо тавассути пайвандакҳои пайвасткунанда ва оҳанг сурат мегирад. Зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқӣ низ дар ин қолаби ҷумлаи мураккаб баён гардидаанд, ки ҳоло чанд мисол роҷеъ ба ин навъи ҷумла меоварем: Дунё ҳама ҳечу кори дунё ҳама ҳеч, Эй ҳеч зи баҳри ҳеч бар ҳеч мапеч [Ҷомӣ]; Мардум аз ин боғ баре мерасад, Тозатар аз тозатаре мерасад [Низомӣ]; Дониш беҳтар аз сарват аст, илм аз ту нигаҳбонӣ мекунад ва ту аз сарват нигаҳбонӣ мекунӣ; Кам бихӯр, ҳамеша бихӯр ва монанди инҳо.

Тавре зикраш рафт, дар байни ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби пайваст одатан муносибатҳои ҳамзамонию пайиҳамзамонӣ, сабабу натиҷа ва хилофию ҷудоӣ мушоҳида мешавад. Ин муносибатҳо тавассути пайвандакҳои пайвасткунанда ва оҳанг сурат мегирад. Дар созмонёбии зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқӣ ва баёни онҳо дар қолаби ҷумлаи мураккаби пайваст ин муносибатҳо ба назар мерасанд, ки чанд мисол ба ин муносибатҳо меоварем:

а) муносибати ҳамзамонӣ: Фалак ба мардуми нодон диҳад зимоми мурод, Ту аҳли донишу фазлӣ, ҳамин гуноҳат бас [Ҳофиз]; Кам бихӯр, ҳамеша бихӯр; Гадоро кунад як дирам сим сер, Салимон ба мулки аҷам ним сер [Саъдӣ]; Ҳам аз шӯрбои Қум монда, ҳам аз ҳалими Кошон; Ҳам аз гандуми Рай афтод, ҳам аз хурмои Бағдод; Ҳам ёр наранҷад ва ҳам лаъл ба даст ояд; Санг омаду сахт омад;

б) муносибати пайиҳамзамонӣ: Одамиён гум шуданду мулки худо хар гирифт; Дер омадану зуд рафтан; Аз ташнагӣ бимиру марез обрӯи хеш [Соиби Табрезӣ]; Аввал хеш баъд дарвеш; Он дафтарро гов хӯрд ва говро қассоб бурд; Аввал таъом, баъд калом; Арзон бе иллат нест ва гарон бе ҳиммат; Аблаҳ гуфт девона бовар кард; Аз дӯст як ишора аз мо ба сар давидан; Танҳо пеши қозӣ равӣ, розӣ оӣ;

в) муносибати сабабу натиҷа: Ангӯра хӯру боғаша напурс; Гул бе хор намешавад, гӯшт бе устухон; Духтар бе ноз нест, ош бе пиёз; Пайи шох шуд, гӯш барбод дод; Дунболи шох мегашт, гӯшашро аз даст дод; Омадан ба иродат, рафтан бо иҷозат; Шӯхчашмӣ зиёни имон аст, шармдида забони имон аст; Пойи ланг чи сир ва аз дасти гурусна чи хайр; Аз

хурдон хато ва аз бузургон ато; Ошноро ҳол ин аст вой бар бегона; Пири ман хас аст, эътиқоди ман бас аст; Бузургӣ ба ақл аст, на ба сол; Бача то нагиряд модар шир надиҳад;

г)муносибати хилофӣ: На аз ангури Шом мондаю на аз токистони Яман; Ҳарф мемонаду вақт наемонад; Бе нон битавон зист, бе об натавон зист; Ду чиз тираи ақл аст: дам фурӯ бастан ба вақти **гуфтан**у **гуфтан** ба вақти хомӯшӣ [Саъдӣ]; Ҷигар ҷигар аст ва дигар дигар; Кардании хеш омадании пеш; Пеш ояд, хуш ояд; Пеши табиб марав, пеши корозмуда бирав; Пирон намепаранд, муридон мепаронанд; Худо мебинаду мепӯшад ва ҳамсоя бинаду хурӯшад; Ҳукми ҳоким, марги муфоҷот; Хас кам, ҷаҳон пок; Хонаи дӯстон бирӯб ва дари душманон бикӯб; Зан кор кунад, мард лоф занад; Зани мардваш беҳ аз марди занваш; Зар додан ва дарди сар харидан; Замин сахт, осмон дур; Саг бошу бародари хурд мабош; Панҷ ангушт бародаранд, вале баробар нестанд; Одам ба одам мерасад, кӯҳ ба кӯҳ намерасад;

г) муносибати ҷудоӣ: Дар қафас андохтан боду ё нақше бар об задан; Ё хар пеши бор, ё бор пеши хар; Ё бо зар, ё бо зорӣ, ё бо зӯрӣ ва монанди инҳо зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқӣ ниҳоят зиёданд, ки чун намуна мо чанд мисол овардем.

Ҳамин тариқ, зарбулмасалу мақолҳои халқии форсӣ, ки дар қолаби ҷумлаи мураккаби пайваст баён гардидаанд, аз ҷумлаҳои содаи баробарҳуқуқ, ки бо оҳанги пайвасту пайвандакҳои пайвасткунанда алоқаманд гардида, шакл ёфтаанд ва барои баёни муносибатҳои ҳамзамонию пайиҳамзамонӣ, сабабу натиҷа ва хилофию ҷудоӣ омадаанд. Ин муносибатҳо тавассути пайвандакҳои пайвасткунанда ва оҳанг сурат гирифтаанд.

2. **Ҷумлаи мураккаби тобеъ.** Дар сохти наҳвиёти забони адабии тоҷикӣ қолаби ҷумлаи мураккаби тобеъ, ки аз сарҷумла ва ҷумлаи пайрав иборат аст, мақоми муҳим дорад. Бе муайян намудани воситаҳои алоқаи грамматикии байни ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ муайян кардани саҳми ҷумлаҳои пайрав аз имкон берун аст. Ҷумлаи пайрави муайянкунанда низ воситаҳои гуногуни алоқа дорад, ки дар бобати ба сарҷумла тобеъ шуда омадани он мақоми муҳим мебозанд. Ба қатори ин гуна воситаҳо, пеш аз ҳама, пайвандаки **ки** ва калимаҳои ҳамнисбат дохил мешаванд. Зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқӣ низ дар ин қолаби ҷумлаи мураккаб аз нигоҳи теъдод бештар баён гардидаанд, ки ҳоло чанд мисол роҷеъ ба ин навъи ҷумлаи мураккаб меоварем: То реша дар об аст, умеди самар аст, Инсони ҳарис монанди шикофе аст, агарчи ҳама дунёро дар ӯ бирезанд пур намешавад; Тамаъ мебарад аз рухи мард об, Сияҳрӯй шуд то гирифт офтоб [Саъдӣ]; Он ҷон, ки ҷомаи тамаъ бипӯшад, хештанро ба забунӣ афканад; Ҳар киро бо тамаъ сарукор аст, Гар азизи ҷаҳон бувад хор аст; Ҳар касе, ки дучори озмандист, дар буғи забунист; Чунин аст кори тамаъро ниҳод, Басо кас, ки дод аз тамаъ ҷон ба бод [Асадии Тӯсӣ]; **Тамаъ карда будам, ки кирмони хуррам, ки ногаҳ бихӯрданд кирмони сарам;** Тамаъ одамиро ба сарчашма мебарад, боз намегардонад; Он ки бувад шарму ҳаё раҳбараш, Халқ раёнад кулоҳ аз сараш; Ҳаё бо маҳрумият қарин аст; Беҳаё касе, ки чашмонаш дар даромада ташбеҳ шудааст; Чашми дарида адаб нигоҳ надорад; Шӯхчашмӣ зиёни имон аст, шармдида забони имон аст ва монанди инҳо.

Ҷумлаи мураккаби тобеъ аз ҷиҳати таркиб гуногун мешавад. Аксари ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дорои як ҷумлаи пайрав мебошанд. Яъне ин навъи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аз як сарҷумла ва як ҷумлаи пайрав иборат мешаванд. Дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷумлаҳои пайрав ба хелҳои зерин ҷудо карда мешаванд; ҷумлаи пайрави пуркунанда, муайянкунанда, мубтадо, хабар ва ҳол (ҷумлаи пайрави ҳоли замон, макон, тарзи амал, монандӣ, сабаб, мақсад, миқдору андоза, шарт, хилоф, натиҷа).

а) ҷумлаи пайрави пуркунанда: Ҷумлаи пайрави пуркунанда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ бар эзоҳи хабари сарҷумла омада, онро пурра мекунад ва ба саволҳои чӣ?, аз чӣ?, чиро?, ба чӣ?, бо чӣ? ҷавоб мешавад. Чунин зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқии форсӣ ба ин қолаби ҷумлаи пайрав омадаанд: Нола, ки дошт суд, гиря кай омад ба кор; Он рӯз, ки бигзашт, куҷо ояд боз; Кас надидам, ки гум шуд аз роҳи рост; Кас нагӯяд, ки дӯғи ман турш аст; Аз заъф ба ҳар ҷо ки нишастем, ватан шуд; Ба дард касе расад, ки дарде дорад... ва монанди инҳо.

б) ҷумлаи пайрави муайянкунанда: Ҷумлаи пайрави муайянкунанда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ барои шарҳу эзоҳ, муайянкардани сифату аломат ва хусусиятҳои хоссаю ҷудогонаи шахсу ашёҳо ва ҳодисаҳое меояд, ки дар сарҷумла ба вазифаи ягон аъзо ё гурӯҳи аъзоҳо омада бошанд. Вобаста ба исми эзоҳшаванда ҷумлаи пайрави муайянкунанда чунин ҷойҳои муқаррарии баён дорад–пас аз сарҷумла ва дар байни сарҷумла – пас аз аъзои эзоҳшаванда. Чунин зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқии форсӣ ба ин қолаби ҷумлаи пайрав омадаанд: Ҳар фурсате даст ёфтӣ, нест; Ба дард касе расад, ки дарде дорад; Касе, ки бахташ сиёҳ бошад, анҷоми ҳар коре барояш бефоида аст; Нола, ки дошт суд, гиря кай омад ба кор; Аз гӯшаи боме, ки паридем, паридем; Осуда касе, ки хар надорад; Ҷое, ки шоҳин чанг занад, пои кабк ба рақс нахезад; Худо, ки медиҳад, намепурсад ту кистӣ? ва монанди инҳо.

в) ҷумлаи пайрави мубтадо: Ҷумлаи пайрави мубтадо мубтадои бо ҷонишин баёншудаи сарҷумларо эзоҳ медиҳад.Чунин зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқии форсӣ ба ин қолаби ҷумлаи пайрав омадаанд: Ҳар киро шарм аз ӯ кунад дурӣ, Наканад пардаи мастурӣ; Ҳар кас ҳаёи ӯ кам бошад, тақвояш кам аст; Ҳар фурсате даст ёфтӣ, нест; Ҳар чӣ насиб аст на кам медиҳад, В-ар наситонӣ ба ситам медиҳад [Саъдӣ]; Ҳар кӣ бо мардумон хиёнат кард, Нарасад ҳаргиз ӯ ба неъмату ноз [Абдурраҳмони Ҷомӣ]; Ҳар кас бо донотар аз худ баҳс кунад, нодон аст [Саъдӣ]; Ҳар кӣ дар корҳо ҷасур бувад, Аз надомат ҳамеша дур бувад; Он кӣ айби ту гуфт, ёри ту ӯст, В-он ки пӯшида дошт, мори ту ӯст [Авҳадӣ];Ҳар он ки чоҳ канад ба кас, худ ба чоҳ фитад [А. Деҳотӣ]. Осон гардад, ҳар он чи ҳиммат бастӣ ва монанди инҳо.

г) ҷумлаи пайрави хабар: Ҷумлаи пайрави хабар хабарҳои номии бо ишораҷонишинҳо баёнёфтаи сарҷумларо эзоҳ медиҳад. Ҷумлаи пайрави хабар ҳамеша пас аз сарҷумла мавқеъ дорад. Чунин зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқии форсӣ ба ин қолаби ҷумлаи пайрав омадаанд: Умрат дароз бод, ки ин ҳам ғанимат аст; Давлат дар он сарост, ки аз меҳмон пур аст; Санг задан бар маҳал беҳ, ки зар додан ғайримаҳал; Он чи бар худ написандӣ, бар дигаре маписанд; Кас нагӯяд, ки дӯғи ман турш аст; Карам намову фуруд о, ки хона хонаи туст; Ҳар киро ҳисоб пок, аз муҳосиба чӣ бок?; Он чи дар дил аст, бар забон ояд ва монанди инҳо.

ғ) ҷумлаи пайрави ҳол: Ҷумлаи пайрави ҳол дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ чун қоида ҳамон муносибату маъноҳоеро мефаҳмонад, ки ҳолшарҳкунандаҳо дар ҷумлаи сода баён мекунанд. Ҷумлаи пайрави ҳол ба ҳамон саволҳои ҳолшарҳкунандаи ҷумлаи сода ҷавоб шуда, ба хелҳои зерин тақсимбандӣ мегарданд: замон, макон, тарзи амал, монандӣ, сабаб, мақсад, миқдору андоза, шарт, хилоф, натиҷа. Зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқии форсӣ бо ин қолабҳои ҷумлаҳои пайрав хеле беш омадаанд. Ҳоло ба ҳар яки ин зергурӯҳҳо маълумот ва мисол меоварем:

-Ҷумлаи пайрави замон дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ замони вуқӯъ гардидан ё нагардидани амали сарҷумларо мефаҳмонад. Ин навъи ҷумлаи пайрав ба воситаи пайвандакҳои зерин: **вақте ки, ҳангоме ки, пеш аз ин [он] ки, баъд аз ин [он] ки, пас аз ин [он] ки, ҳамин ки, ҳар гоҳ ки, аз бозе ки, аз замоне ки, то замоне ки** ба сарҷумла алоқаманд мешавад. Чунин зарбулмасалҳо ва мақолҳои тоҷикӣ ба ин қолаби ҷумлаи пайрав омадаанд:

Он рӯз, ки бигзашт, кучо ояд боз ва монанди инҳо.

-Ҷумлаи пайрави макон дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ макону ҷой ва самти иҷрои амалу ҳолати сарҷумларо мефаҳмонад.Ҷумлаи пайрави макон ба сарҷумла тавассути пайвандакҳои **ки, ҷое ки, ба ҷое ки, аз ҷое ки, дар ҷое ки** тобеъ мешавад.Чунин зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқии форсӣ ба ин қолаби ҷумлаи пайрав омадаанд: Ҳар ҷо ки об ҳаст, офтоб ҳаст; Ҷое ки дӯстию рафоқат ҳаст, сулҳу амният ва муҳаббату садоқат низ ҳаст; Дар ҷое ки об буд, дарахтҳо сабз шуд. Ҷое ки гул аст, булбул аст; Ҳар ҷо ки ҳабиб аст, ба паҳлуяш рақиб аст; Аз заъф ба ҳар ҷо, ки нишастем, ватан шуд ва монанди инҳо.

-Ҷумлаи пайрави сабаб дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ сабабу иллат, вақҳи воқеъ гардидан ё нагардидани амалу ҳолати сарҷумларо мефаҳмонад. Ҷумлаи пайрави сабаб ба сарҷумла бо пайвандакҳои зерин: **зеро ки, чун ки, модоме ки, чаро ки, барои ин ки, барои ҳамин ки, аз ҷиҳати он ки, дар натиҷаи он ки, ба муносибати он ки ...** тобеъ мешавад. Чунин зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқии форсӣ ба ин қолаби ҷумлаи пайрав омадаанд: Мағрур машав ба мол чун бехабарон, Зеро ки бувад мол чу абри гузарон; Чаро коре кунад оқил, ки боз ояд пушаймонӣ?; Чи хуш бувад, ки барояд ба як карашма ду кор; Роҳи рост бирав, агарчи дур аст; Ба пулу моли дунё бисёр дил набандед, чунки ба одамизод вафо намекунад ва монанди инҳо.

-Ҷумлаи пайрави мақсад дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ азму мақсади воқеъ гардидани амали сарҷумларо фаҳмонида, ба саволҳои барои чӣ?, бо чӣ мақсад? ҷавоб мешавад.Ҷумлаи пайрави мақсад ба сарҷумла бо ёрии пайвандакҳои **ки, то ки, то ин ки, ки то, ба мақсади ин [он] ки, барои ин [он] ки, аз барои он [ин] ки, аз баҳри ин [он] ки тобеъ мешавад.** Чунин зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқии форсӣ ба ин қолаби ҷумлаи пайрав омадаанд: То тарёк аз Ироқ оварда шавад, моргазида мурда бувад; То ёр киро хоҳад ва майлаш ба ки бошад, То соли дигар май, ки хӯрад, зинда, ки монад? ва монанди инҳо дида мешавад.

-Ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ҳадду андоза ва миқдору дараҷаи воқеъ шудани амалу холати сарҷумларо мефаҳмонад. Ҷумлаи пайрави мақсад ба сарҷумла бо ёрии пайвандакҳои **ки, ба дараҷае ки, ба қадре ки, то ба дараҷае ки, ба андозае ки, ба ҳадде ки, ҳар қадар ки** тобеъ мешавад. Чунин зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқии форсӣ ба ин қолаби ҷумлаи пайрав омадаанд: Зӯрмандӣ макун, эй

хоҷа, ба зар, К-охири кор забун хоҳӣ рафт.Фарбеҳат кард басе неъмату роз, З-он бияндеш, ки чун хоҳӣ рафт? ва монанди инҳо.

-Ҷумлаи пайрави шарт дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ шарти воқеъ гардидани амали сарҷумларо мефаҳмонад. Вай ба сарҷумла бо пайвандакҳои **агар [гар, ар], ба шарте ки, ба шарти ин [он] ки, чун, то ки** тобеъ мешавад. Чунин зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқии форсӣ ба ин қолаби ҷумлаи пайрав омадаанд: Агар як тараф бароят сахт аст, тарафи дигар осон нест; Агар ба ҳар сари мӯяш ҳунар дусад бошад, Ҳунар ба кор наояд чу бахт бад бошад [Саъдӣ]; Бадбахт бадбахт аст агарчи ба думаш фонус васл бошад. Гар замину замон ба ҳам дӯзӣ, Надиҳандат зиёда аз рӯзӣ; Қисме, ки маро наёфариданд, Гар саъй кунам муяссарам нест; Агар қисматаш набошад, кор карданаш бефоида аст; Дар хона агар кас аст, як ҳарф бас аст; Хар агар ҷули атлас пӯшад, хар ҳаст; Агар ҳавас аст, ҳамин қадар бас аст; Он чи дар дег аст, ба чангча дарояд; Агар дар ҷаҳон набвад омӯзгор, Шавад тира аз бехирад рӯзгор [Ҷомӣ]; Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ; Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ; **Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ [Рӯдакӣ]** ва корбаст гардидаанд.

-Ҷумлаи пайрави натиҷа дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ хулоса ва ё натиҷаи умумии фикрест, ки дар сарҷумла ифода ёфтааст. Ин навъи ҷумлаи пайрав ба сарҷумла бо ёрии пайвандаки муштараквазифаи “ки” тобеъ мешавад. Чунин зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқии форсӣ ба ин қолаби ҷумлаи пайрав омадаанд: Аҷаб, ки туро ёди дӯстон омад; Аз имрӯз коре ба фардо мамон,Чӣ донӣ, ки фардо чӣ гардад замон [Фирдавсӣ]; Агар зи боғи раъият малик хӯрад себе, Бароваранд ғуломони ӯ дарахт аз бех. Ба панҷ байза ки султон ситам раво дорад, Зананд лашкариёнаш ҳазор мурғ ба сих [Саъдӣ].

д) ҷумлаи мураккаби омехта. Ҷумлаи мураккабе, ки дар ҳайати он якчанд ҷумлаи сода бо ду тарзи алоқа: ҳам пайваст ва ҳам тобеъ муносибати дастурию маъноӣ пайдо намудаанд, ҷумлаи мураккаби омехта ном дорад. Зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқӣ низ дар ин қолаби ҷумлаи мураккаб баён гардидаанд, ки ҳоло чанд мисол роҷеъ ба ин навъи ҷумла меоварем: Обрӯят сангест, ки ҳар хоҳиши онро об мекунад, пас нигоҳ кун, оби онро пеши чӣ касе фурӯ мерезӣ; Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ; Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ. Мардӣ набувад **фитодаро** пой задан, Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ [Рӯдакӣ].

Ҳамин тариқ, дар таркиби луғавии забони форсӣ зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ва бахусус зарбулмасалҳои муодили арабидошта нақши муҳим дошта, барои офаридани асарҳои бадеӣ адибон ҳам аз ин мақолу зарбулмасалҳои халқӣ чун маводи тайёри забонӣ истифода менамоянд. Корбасти ин унсурҳо барои ҷолибияти тасвир, манзарасозӣ ва нишон додани ҳолатҳои рӯҳии қаҳрамонҳои гуногундараҷа мувофиқат намуда, асарҳои бадеии ин ё он адибро боз ҳам хонданибоб мегардонад.

Ҳамин тариқ, зарбулмасалҳои халқии забони тоҷикӣ дорои вижагиҳои муайяни наҳвӣ буда, дар офаридани асарҳои бадеӣ адибон ҳам аз онҳо чун маводи тайёри забонӣ истифода менамоянд. Инчунин дар ҷараёни гуфтор низ барои муассирии сухан зарбулмасалҳои тоҷикӣ нақши муайян доранд.

А Д А Б И Ё Т

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 385 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика, Лексикология, Морфология. – Душанбе: Маориф, 1983. – 320 с.
3. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Ҷ.1 / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2010. – 420 с.
4. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷилди 1 / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе, 2007. - 243 с.
5. Норматова М. Забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Норматова. – Душанбе: Маориф, 2002. – 140 с.
6. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. - Душанбе: Ирфон, 1987. – С. 3-140.
7. Унсурулмаолии Кайковус. Қобуснома. – Душанбе: Маориф, 1991. - С. 3-100.

КОРБУРДИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ХАЛҚӢ ДАР ҚОЛАБИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБ

Зарбулмасалҳои халқии забони тоҷикӣ дорои вижагиҳои муайяни наҳвӣ буда, дар офаридани асарҳои бадеӣ адибон ҳам аз онҳо чун маводи тайёри забонӣ истифода менамоянд. Инчунин дар ҷараёни гуфтор низ барои муассирии сухан зарбулмасалҳои тоҷикӣ нақши муайян доранд. Гуфтан ҷоиз аст, ки дар мақолаи мазкур сухан аз бобати сохти наҳвии зарбулмасалу мақолҳо меравад, ки ин унсури забонӣ дар нутқи шифоҳӣ ва хаттии гӯянда зиёд истифода гардида, гӯянда фикри худро на танҳо бо ҷумлаҳои сода, балки бо ҷумлаҳои мураккаб низ баён менамояд. Аз ин рӯ, аксар вақт бо мақсади пурратар баён кардани фикр якчанд ҷумлаи содаи ба ҳам алоқамандро ба кор бурдан мумкин аст, ки дар ин бобат муаллифи мақола андешаҳои ҷолиб баён намудааст. Аз мазмуну мундариҷаи мақола доираи васеи хонандагон, махсусан муҳаққиқони ҷавон, унвончӯёни соҳаи филология метавонанд истифода баранд.

Калидвожаҳо: зарбулмасалҳои тоҷикӣ, наҳв, ҷумла, воситаи алоқа, феъл, хабар, мубтадо, шахси савум, таркиби луғавӣ, ҷузъи асосӣ, шаклҳо, шумораи танҳо ва ҷамъ…

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В ФОРМЕ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Народные пословицы и поговорки таджикского языка имеют специфические особенности и при создании художественных произведений литераторы используют их как готовый языковой материал. Также в процессе разговора или повествования таджикские пословицы и поговорки имеют большое воздействующее значение. В данной статье речь идет о синтаксическом строе пословиц и поговорок, которые как языковые элементы очень часто используются в устной и письменной речи говорящего, и ощущается, что говорящий выражает свои мысли

не только посредством простых предложений, но и сложными предложениями. Поэтому, очень часто с целью полного выражения мысли можно использовать несколько простых, но взаимосвязанных предложений, которые могут придать разговору иную окраску. Данная статья рекомендована для широкого круга читателей, особенно для молодых исследователей, аспирантов и соискателей филологического направления.

Ключевые слова: таджикские пословицы и поговорки, синтаксис, предложение, средства связи, глагол, сказуемое, подлежащее, словарный состав, основной элемент, формы, единственное число.

USE OF PEOPLE'S AFFAIRS AND TALES IN THE FORM OF COMPLEX PROPOSALS

Folk proverbs and sayings of the Tajik language have specific features and when creating artistic works, writers use them as ready-made language material. Also in the process of conversation or narration, Tajik proverbs and sayings have a great influence. This article deals with the syntactic structure of proverbs and sayings, which as language elements are very often used in the speaker's speech and writing, and it is felt that the speaker expresses his thoughts not only through simple sentences, but also complex sentences. Therefore, very often for the purpose of complete expression of thought, you can use several simple but interrelated sentences that can give the conversation a different color. This article is recommended for a wide range of readers, especially for young researchers, graduate students and applicants of philological direction.

Key words: Tajik proverbs and sayings, syntax, sentence, means of communication, verb, predicate, subject, vocabulary, main element, forms, singular.

Сведения об авторе: ***Юлдашева Л.*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17

Information about the author: ***Yuldasheva L.*** - Tajik National University, applicant for the department of the history of language and typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17

УДК: 491.550+491.71 (575.3)

К ВОПРОСУ О ВЫЯВЛЕНИИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ

(на примере когнитивного исследования интеллектуальной характеристики человека)

Давлатов М.А.
Таджикский национальный университет

Лингвистика в целом всегда старается отвечать требованиям социума в любом периоде его жизни, она стремится обеспечивать лингво-коммуникативные запросы общества всех отраслях человеческой деятельности. Однако стремительно прогрессирующая жизнь современных людей всё больше увеличивает потребности к языковым средствам, которых лингвистика, с трудом отходящая от устаревших закоренелых принципов и переходящая к новым наиболее эффективным механизмам, не успевает обеспечить, и является одним из факторов, увеличивающих интервал прогресса от принципиально важных целей человеческого потенциала. Данная обстановка образовывает множество преград, касающихся, прежде всего, инновационных технологий, признанных облегчить жизнь человека. В первую очередь, имеется в виду автоматизация перевода, восприятие и передача экспрессивно-концептуальных элементов. В этом плане функционально важным основанием является искусственный интеллект, обладающий речевым сознанием, которое было бы наиболее идентично человеческому. Следует отметить, что мировые экономические, культурные взаимоотношения, а также взаимозависимая интеграция людей постоянно уплотняются за счет инновационных коммуникативных технологий, что увеличивает интенсивность спроса на более корректные компьютеризированные программы переводчиков. Именно поэтому создание искусственного интеллекта, познающего человеческую речевую деятельность, востребовано как универсальное решение всех этих задач. Чтобы искусственный интеллект в совершенстве осваивал человеческое языковое сознание, требуется сначала концептуализировать языки, т.е. структурировать ментальные, культурные, территориальные эксплицитные и имплицитные лингвокогнитивные особенности, создавая объективную когнитивную конструкцию, наиболее идентичную человеческой (внутренней, сознательной) конструкции. После - записать (или обучать) данную конструкцию искусственному интеллекту, также задать ему принципы функционирования, максимально конвергентные человеческим.

Этим вопросом занимается, прежде всего, *когнитивная лингвистика*, принимая данную проблематику как одну из основных и важных. Следует отметить, что когнитивная лингвистика направлена в основном на изучение нейропсихологических особенностей и механизмов восприятия и репрезентации (отображения) информации (сигналов). Исходя из этого, её первоначальная задача состоит в определении языковой ментальности, идентификации языковых картин мира, которые специфичны каждому естественному языку. Результатом реализации данной задачи является конкретизация выявленной конструкции и ее объективная (можно сказать материальная) реструктуризация, при которой выделяются концептуальные

модели и микромодели. Далее достигнутый результат послужит средством и механизмом для изучения свойств и функционирования внутренней имплицитной когниции и памяти.

При реализации такой задачи используются почти все лингвистические и экстралингвистические методы, которые могут задействоваться индивидуально или смешанно. Ниже хотелось бы представить данные методы, не различая при этом такие термины как *приём*, *способ*, *метод, подход*, а перечислить их по: 1) общие методы, как типологический метод, описательный метод, социолингвистический, дистрибутивный метод и т.д.; и 2) методы (способы, приёмы) реализации данных общих методов. Основными такими методами являются: 1) тезаурусный (метод сплошной выборки слов); 2) ассоциативный; 3) лексикографический; 4) семантико-словообразовательный и компонентный; 5) семантико-концептуальный (когнитивный метод).

Последний является обобщающим, итоговым методом, при котором синтезируются все данные (знания), полученные от других методов, и выявляются когнитивные модели как конструкции, которые образованы от концептуальных моделей и микромоделей.

В этом перечне существует логическая последовательность. Сначала собираются все лексемы из словарей, контекстов и составляется полная картотека. Далее проводятся лингвистические и социолингвистические эксперименты с обычными респондентами и знатоками (специалисты по языку), в результате чего идентифицируются вся база лексики как относящаяся к рассматриваемой концептосфере. После выявления всего масштаба названной лексики исследователем-носителем, исходя из полного лексико-семантического анализа данной лексики, выявляются концептуальные модели, внутри которых структурируются концептуальные микромодели, составляющие в целом определённую когнитивную конструкцию. Такая конструкция содержит в себе всю лексическую базу данного концепта (суперконцепта, подконцепта), распределяющуюся на микромодели со специфичными каждой группе словами, называемыми также концептуальными ячейками, которым даются названия. Названия микромоделей построены по принципу доминантного и денотативного значения. Начальная единица является доминантной, другие, прикрепляясь знаком «+», последовательно обозначают сигнификативный план данной микромодели. Представляясь такой постановкой, данные лексемы воссоздают комплексную денотативно-сигнификативную интерпретацию концептуальной микромодели. Данная конструкция предлагается респондентам-знатокам (в нашем случае, специалистам по таджикскому и русскому языкам) в качестве таблицы, в которой с левой стороны даются ячейки микромоделей с группой слов без названия самой микромодели, а с правой – пропорциональные им по размеру пустые ячейки. К примеру, ниже даётся одна из таких ячеек, взятая из подобной таблицы:

ақлдор, ақлнок, андешавар, андешаварз, андешаманд, андешанок, боақл (баақл), боақлак, боандеша (баандеша), бокала, калладор, оқил, соҳибақл	

Респонденты-знатоки должны описать данные ячейки в правой стороне, сравнить и выявить особенности, сходства и различия, также они вправе совместить данные ячейки, если они им кажутся полностью тождественными. Данный лингвистический эксперимент повторяется несколько раз с новыми информантами, в результате чего наиболее полно идентифицируются концептуальные микромодели.

Исходя из этого, мы стараемся обзорно представить данную процедуру только в этапах тезаурусного и лексикографического анализов лингвонаучного исследования интеллектуальной характеристики человека (или подконцепта «человек интеллектуальный») в таджикском и русском языках.

Тезаурусный и лексикографический анализ

В процессе когнитивных исследований немаловажную роль играет **тезаурусный и лексикографический анализы** словарных статей как репрезентативных единиц рассматриваемого концептуального поля. Значимость словарей в данных исследованиях выражается главным образом как средство создания полной лексической картины, которая является материальным механизмом, с чего и начинается собственно концептуальный анализ. Наряду с этим, анализ словарей указывает на лексико-семантические концептуальные лакуны, которые восполняются другими словарями, особенно толковыми. Однако достаточно часто выявляются лакуны, требующие не только формально-семантической нагрузки, но и экстралингвистических, ментально-значимых коннотаций, а иногда – целых сигнификативных значений концептуального характера. Также довольно значимым является функциональный характер исследуемых единиц, который особо выявляется при полном сравнительном анализе

словарей, что способствует наглядному очертанию синонимических рядов, уточняются принципы соотношения рассматриваемых единиц.

Для решения поставленных задач в рамках нашего научного исследования в основном были задействованы толковые, двуязычные (таджикско-русский, русско-таджикский) лингвистические словари, также фразеологические, словообразовательные словари, словари синонимов и антонимов. Для создания общей картины объекта научно-практического исследования и определения некоторых концептуальных свойств были использованы энциклопедические словари таджикского и русского языков. При этом важным в них является не только содержательное понятие действительности, но и отношение автора к интерпретируемой и идентифицируемой единице.

В качестве основного источника и механизма сравнительного описания лексикографических, статистических особенностей двух языков были использованы только двуязычные и толковые словари.

В качестве двуязычных словарей использовались наиболее объёмные «Таджикско-русский словарь» под редакцией Д. Саймидинова, С.Д. Холматовой, С. Каримова (2006 г., 2-ое издание, 70 тыс. слов и выражений) и «Русско-таджикский словарь» под редакцией С.Д. Арзуманова, Х.А. Ахрори, М. Бегбуди (1985г., 72 тыс. слов и выражений).

Также в работе были использованы все толковые словари таджикского и русского языков, но для точного определения процентного соотношения мы предпочитали взять словарь «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» («Толковый словарь таджикского языка») в двух томах (2008 года) и «Толковый словарь русского языка» под редакцией С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой (2006 года). Данный выбор обосновывается несколькими принципами: 1) словари изданы почти в один период; 2) оба содержат почти одинаковое количество слов и выражений (объём словарных статей имеет наиболее близкое соответствие: «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» составляет примерно 48200, а «Толковый словарь русского языка» под редакцией С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой – 46200[§]); 3) словари, в сравнении с другими толковыми словарями, имеют почти одинаковую словарную структуру и т.д.

Данный метод протекает по следующей схеме: сравнительный анализ таджикско-русского словаря и русско-таджикского, и их лексико-семантическая идентификация (проверка) по вышеназванным толковым словарям, используя результаты ассоциативного метода.

В результате подобного анализа были выведены *общие* и *специальные* особенности концептуальной картины обоих языков. В качестве ***общих*** было выявлены концептуально важные статистические показатели, которые продемонстрированы ниже в таблицах в количественно-процентном соотношении.

Таблица 1. Количественно-процентное соотношение интеллектуальной характеристики человека в таджикском языке

	Общее число слов и словарных статей	Положительно-интеллектуальная характеристика		Отрицательно-интеллектуальная характеристика		Всего составляющее %
		слова	процентное соотношение	слова	процентное соотношение	
Интеллектуальная характеристика	380	213	56%	167	44%	100 %
Общая характеристика человека	5360	213	4 %	167	3, 1 %	7, 1%
Толковый словарь таджикского языка[**]	48200[††]	213	0, 44 %	167	0, 35 %	0, 79%

Таблица 2. Количественно-процентное соотношение интеллектуальной характеристики человека в русском языке

	Общее число слов и словарных	Положительно-интеллектуальная характеристика		Отрицательно-интеллектуальная характеристика		Всего составляющее %
		слова	процентное соотношение	слова	процентное соотношени	

[§]С возможным допущением не более 60-100 словарных статей в обоих языках.

[**] «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ».

[††]Данный показатель является примерным подсчётом автора.

	статей				е	
Интеллек-туальная характерис-тика	231	98	42,4 %	133	57,6%	100 %
Общая характерис-тика человека	3500	98	2, 8%	133	3, 8%	6, 6%
Толковый словарь русского языка[‡‡]	46200[§§]	98	0, 21%	133	0, 29%	0, 5%

Вышеназванные статистические данные можно описать в нескольких пунктах:

1. Лексем общей характеристики человека в таджикском языке больше на 1860 слов и они составляют 11,1% из общего количества словарных статей указанного толкового словаря таджикского языка, однако такая же характеристика в упомянутом толковом словаре русского языка составляет 7,5%, т.е. на 4% меньше, чем в таджикском языке;
2. Лексем интеллектуальной характеристики человека в таджикском языке больше на 150 слов, что составляет 7,1% общей характеристики человека и почти 0,8% общего количества указанного толкового словаря. Данный количественный показатель лексем интеллектуальной характеристики в толковом словаре русского языка составляет 6, 6% общей характеристики человека и 0,5% из общего количества толкового словаря.

Хотелось бы отметить, что данное количественное различие лексем таджикского языка объясняется не только богатством лексической системы таджикского языка, но и концептуальной содержательностью и стилистическими особенностями данного плана лексики, свойственными языковой ментальности таджикского народа. Характерной особенностью таджикского языка является то, что больше внимания уделяется характеристико-оценочным сторонам представляемого объекта. В этом плане, в отличие от таджикского языка, русский язык является наиболее «фактическим» языком, содержащим минимальную, чем в таджикском языке, лексико-семантическую экспрессивность, уделяя внимание наиболее объективным сторонам представляемого объекта.

Однако самым главным в этой статистике является количественное отношение положительных и отрицательных интеллектуальных характеристик человека, как в индивидуальном, так и в сравнительно-сопоставительном плане. В таджикском языке положительные интеллектуальные характеристики содержат 56% лексики данного пласта, которые функционируют в толковых словарях, а отрицательные (негативные) – 44%, т.е. положительные интеллектуальные номинации превосходят отрицательные на 13%. Однако в русском языке данные показатели имеют обратный характер: положительные характеристики 42, 4%, отрицательные 57,6%. В этом плане таджикский и русский языки имеют диаметрально противоположные ментально-языковые особенности. Таджикский язык, по сравнению с русским языком, исторически сформирован так, что больше направлен на характеристику положительных качеств человека, тем самым, придаёт меньше внимания отрицательным (негативным) качествам.

В качестве ***специальных*** (частных) выявленных особенностей представляется реализация поставленной перед данным анализом задачи, которая заключалась в объективной аргументации соотношений лексикографических интерпретаций интеллектуальной характеристики человека в таджикском и русском языках. При осуществлении данной задачи выделился ряд структурных и содержательных лексикографических особенностей обоих языков.

[‡‡] «Толкового словаря русского языка» под редакцией С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой.

[§§] Данный показатель является примерным подсчётом со стороны автора.

Общая интеллектуальная характеристика человека***	микромодель	общ.кол. лексем	имеет перевод	%	перевод несоот.	нет перевода	%	ссылки	%
Тадж. язык	20	382	270	71%	(27)	87	23%	25	6%
Рус.язык	17	231	193	84%	(9)	31	13%	7	3%

Было выявлено, что в словарно-количественном соотношении обоих языков на 151 единицу таджикская лексика интеллектуальной номинации человека больше, чем в русском языке, однако таджикский язык уступает русскому по переводимой лексики данной характеристики на 13%. Несоответствия перевода лексики с её толкованием и их современной употребляющейся семантикой в таджикско-русских словарях составляет 7% , а в русско-таджикских – 4%, что говорит о наиболее продуктивной и эффективной интерпретации русских слов на таджикский язык. Более половины таджикских лексем не имеют прямого эквивалента в русском языке. В этом плане была зафиксирована первичная и вторичная причина этой лексикографической специфики. Первая считается естественным языковым явлением, которое связано с эквивалентным дефицитом русских лексем интеллектуальной характеристики: 382 таджикских слова на 230 русских. Вторая причина является результатом выявленной проблематики, которая возникает в процессе интерпретации словарных статей со стороны авторов таджикско-русских двуязычных словарей. Прежде всего, это касается того, что достаточно много переводов интерпретируют ни само слово, а их толковое семантико-структурное положение, т.е. переводится их толкование, не совсем учитывая при этом их реально функционирующие эквиваленты на переводимом языке. В качестве таких единиц можно привести слово *бомағз*, толкование и перевод которого почти полностью идентичны:

Толковый словарь: «БОМАҒЗ **بامغز** 1. хирадманд, оқил. 2. хирадмандона, оқилона, маъқул»

Двуязычный словарь: «БОМАҒЗ – 1. мудрый, умный; 2. мудро, умно»

Хотелось бы здесь отметить, что основная задача толкового словаря - это отражение простой лексико-семантической интерпретации слова (семантическое описание, синонимическое, дополняющее значение – антонимическое описание), а двуязычного – найти подходящий эквивалент на переводимый язык.

Исходя из этого, нами было предложено для наиболее эффективной передачи семантики слова одного языка на другой, главным образом, следовать принципу нахождения прямого и более близкого эквивалента. В случае, если данный принцип с учётом всевозможного поиска эквивалента (также используя методы лингвистического эксперимента и текстового анализа) не даёт соответствующего результата, следует давать описания (в виде словосочетания и фразы), коротко идентифицирующие значения и семантическую функциональность данного слова на переводимый язык.

Однако при всём структурном и содержательном лексикографическом разнообразии, денотативные и сигнификативные свойства всех микромоделей почти полностью совпадают с их семантико-концептуальной сущностью.

Таким образом, результаты данной работы, с учётом всех особенностей таджикско-русской и русско-таджикской словарной лексики, объективно демонстрируют концептуальную идентичность каждого исследуемого языка, тем самым играют важную роль в идентификации и репрезентации подконцепта «интеллектуальная характеристика человека» («человек интеллектуальный») в обоих языках.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Городецкий Б.Ю. Проблемы и методы современной лексикографии / Б.Ю. Городецкий; общ. ред. Б.Ю. Городецкого // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, Проблемы и методы лексикографии, 1983. – Вып. 14.– С. 5-22.
2. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода / В.Н.Комиссаров. – М.: Международные отношения, 1980. – 167 с.
3. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании / М.В. Никитин. – Владимир: Владимир, пед. ин-т, 1974. – 222 с.
4. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд., дополненное. Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова.– М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.
5. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д.Попова, И.А. Стернин. – М.: Восток-Запад, 2007. – 314 с.

***В соотношении с толковыми словарями обоих языков

6. Словарь таджикского языка. – Москва: СЭ, 1969. - Т.1,2. – 952 с.
7. Таджикско-русский словарь. Издание второе, дополненное, совершенствованное, исправленное; под редакцией Д. Саймиддинова и других. – Душанбе, 2006.
8. Толковый словарь таджикского языка. Т.1. – Душанбе: Шуҷоиён, 2008. – 997 с.; - Т.2. – 944 с.; издание второе.– Душанбе: Шуҷоиён, 2010. – - Т.1. - 997 с.; - Т.2. – 1096 с.
9. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии / Л.В. Щерба. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – С. 264-304.
10. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А.М. Прохоров. - 3-е изд. - М.: Советская энциклопедия, 1969-1978.
11. Тешаев Х.И. Особенности функционирования тематической группы слов со значением «животный мир» в русском и таджикском языках. Монография / Х.И. Тешаев. - Душанбе, 2017. - 131с.

ДАР МАСЪАЛАИ ПАЙДО НАМУДАНИ МОДЕЛИ КОНСЕПТУАЛӢ

(дар мисоли тадқиқоти когнитивии хислатҳои интеллектуалии одам)

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои асосии назариявӣ-методии таҳлили илмии забоншиносии моделҳо ва микромоделҳои консептуалӣ, ки хислатҳои ақлии одам ё ин ки зерконсепти «одами ақлӣ»-ро дар бар мегиранд, дар забони тоҷикӣ ва русӣ баррасӣ мегарданд. Ин таҳқиқ дар мисоли методи лексикографӣ ва тезаурусӣ амалӣ мегардад. Таҳлилҳои мазкур, ҳамчун методи ягона, бо чунин тарз ҷараён мегиранд: таҳлили муқоисавии луғатҳои тоҷикӣ-русӣ ва русӣ-тоҷикӣ, инчунин ҳаммонандсозии луғавӣ-маъноии онҳо аз рӯйи луғатҳои тафсирӣ (фарҳангҳои тафсирӣ) бо истифода аз натиҷаҳои пайдокардашудаи методи ассотсиативӣ. Раванди таҳлилҳои мазкур дар самтҳои тадқиқотии умумӣ ва махсус тасвир меёбад. Самти умумӣ нишондодҳои муҳимми консептуалиро пайдо мекунад, ки онҳо дар ин мақолаи илмӣ бо таносуби миқдорӣ-фоизӣ тасвир ёфтаанд. Самти махсуси раванди таҳлили мазкур бо амалигардонии ҳадафи дар пеш гузоштааш, ки бо далелноккунии воқеии таносуби шарҳи лексикографии хислатҳои ақлии инсон дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ вобастагӣ дорад, як қатор хусусиятҳои сохторӣ ва мазмунӣ дар ҳарду забон пайдо кардааст. Натиҷаҳои таҳлилҳои мазкур айниятҳои консептуалии ҳар кадом аз забонҳои тадқиқшавандаро бо тарзи воқеӣ тасвир менамоянд, ҳамчунин дар ҳаммонандсозӣ ва тақдими хислатҳои ақлии одам нақши муҳимме мебозанд.

Калидвожаҳо: сохтори когнитивӣ, модели консептуалӣ, микромодел, репрезентатсия, таҳлили лексикографӣ, методи илмӣ-забоншиносӣ.

К ВОПРОСУ О ВЫЯВЛЕНИИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ

(на примере когнитивного исследования интеллектуальной характеристики человека)

В данной статье рассматриваются основные теоретико-методологические особенности лингвонаучного анализа концептуальных моделей и микромоделей интеллектуальной характеристики человека или подконцепта «человек интеллектуальный» в таджикском и русском языках на примере тезаурусного и лексикографического анализов. Данные анализы, как один метод, протекают по следующей схеме: сравнительный анализ таджикско-русского словаря и русско-таджикского, и их лексико-семантическая идентификация (проверка) по толковым словарям, используя также результаты ассоциативного метода. Процесс данных анализов описывается в общей и специальной исследовательской направленности. Первая выявляет концептуально важные статистические показатели, которые представляются в работе в количественно-процентном соотношении. Вторая, при реализации поставленной перед данным анализом задачи, которая заключалась в объективной аргументации соотношений лексикографических интерпретаций интеллектуальной характеристики человека в таджикском и русском языках, выявляет ряд структурных и содержательных лексикографических особенностей обоих языков. Результаты данных анализов объективно демонстрируют концептуальную идентичность каждого исследуемого языка, тем самым играют важную роль в идентификации и репрезентации интеллектуальной характеристики человека.

Ключевые слова: когнитивная конструкция, концептуальная модель, микромодель, репрезентация, лексикографический анализ, лингвонаучный метод.

TO THE QUESTION OF THE IDENTIFICATION OF THE CONCEPTUAL MODEL

(on the example of cognitive study of the intellectual characteristics of man)

This article discusses the main theoretical and methodological features of the linguistic analysis of conceptual models and micromodels of the intellectual characteristics of a person or the “intellectual person” in the Tajik and Russian languages using the thesaurus and lexicographic analyzes as examples. These analyzes, as one method, proceed according to the following scheme: a comparative analysis of the Tajik-Russian dictionary and the Russian-Tajik, and their lexical-semantic identification (verification) using explanatory dictionaries, also using the results of the associative method. The process of data analysis is described in general and special research directions. The first one reveals conceptually important statistical indicators that are presented in the work in a quantitative-percentage ratio. The second, when implementing the task set before this analysis, which consisted in objectively arguing the correlation of lexicographic interpretations of the intellectual characteristics of a person in the Tajik and Russian languages, reveals a number of structural and substantive lexicographic features of both languages. The results of these analyzes objectively demonstrate the conceptual identity of each language studied, thereby playing an important role in identifying and representing the intellectual characteristics of a person.

Key words: cognitive construction, conceptual model, micromodel, representation, lexicographic analysis, linguistic method.

Сведения об авторе: ***Давлатов Мухиддинджон Абдулхакимович*** – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры общего языкознания и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17. E-mail: **muhiddin89@mail.ru.** Тел.: **(+992) 985-91-83-53**

Information about the author: ***Davlatov Muhiddinjon Abdulkhakimovich*** - Tajik National University, graduate student of the Department of General Linguistics and Comparative Typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: **muhiddin89@mail.ru.** Tel.: **(+992) 985-91-83-53**

УДК: 491.550+891.550-1+82

ВОЖАИ “ГАВҲАР” ДАР ДОСТОНИ “ХУСРАВ ВА ШИРИН”-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ

Муминова К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои пурғановат ва қадимаи дунё ба шумор рафта, дорои таркиби луғавии устувор мебошад. Дар забони тоҷикӣ калимаҳо ба маъниҳои аслӣ ва зиёди маҷозӣ ба кор мераванд. Доираи маънии калимаҳо дар забони шеър густариши бештар пайдо мекунанд ва шоирон калимаҳоро ба маъниҳои нави маҷозӣ кор мефармоянд.

Низомии Ганҷавӣ яке аз шоирони тавонои адабиёти классикии форсу тоҷик мебошад. Шоир дар достони “Хусрав ва Ширин” вожаҳои забонамонро моҳирона истифода бурда, онҳоро бо тобишҳои нави маъноӣ корбаст менамояд.

Номи сангҳои қиматбаҳо як ҷузъи муҳимми таркиби луғавӣ буда, таҳқиқу таҳлили амиқро тақозо менамояд. Омӯзишу таҳқиқи хусусиятҳои забони достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ, номи сангҳои қиматбаҳо, вожаю истилоҳоти ороишӣ барои илми забоншиносӣ аҳамияти калон дорад.

Мо тасмим гирифтем, ки зимни ин мақола дараҷаи корбасти вожаи гавҳар ва тобишҳои маъноии онро дар достони “Хусрав ва Ширин” мавриди баррасӣ қарор бидиҳем.

Бояд гуфт, ки вожаи гавҳар дар достони “Хусрав ва Ширин” дар мавриди зарурӣ барои фасоҳат ва бадеияти матн, вобаста ба муносибат барои тақвияти фикр истифода мегардад. Низомии Ганҷавӣ дар достони худ аз вожаи **гавҳар** бамаврид истифода намудааст, ки онро метавон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кард: 1. маънои аслӣ; 2. маъноҳои маҷозӣ; 3. вожаи **гавҳар** дар таркиби калимаҳои сохта; 4. вожаи **гавҳар** дар таркиби калимаҳои мураккаб.

Дар луғатномаву фарҳангҳо, аз ҷумла “Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ” шакли форсии миёнаи калимаи **гавҳар** ба гунаи **gōhr** омадааст [2, с.440]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи гавҳар чунин шарҳу эзоҳ ёфтааст: “Гавҳар” 1. марворид; санги қиматбаҳо; гавҳари ноб (гавҳари тозаю мусаффо ва холис), гавҳари сероб (гавҳари рахшон), гавҳари фард (гавҳари якдона, марвориди холиси софи ягонаву танҳои даруни садаф), гавҳари фурӯзон, гавҳари тобон, гавҳари шабафрӯз гавҳаре, ки дар шаб метобад, нур медиҳад; гавҳари аълосифат. 2. фасл, асл, зот, асли ҳар чиз, сиришт [8, с. 248]. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” вожаи гавҳар чунин шарҳ ёфтааст: Ба ақидаи қадимиён дуррест, ки гӯё аз қатраи борони дар даҳони садаф афтода тадричан ба вуҷуд меомадааст, марворид, умуман санги қиматбаҳо, гуҳар ҷавҳар. Дар “Фарҳанги Муин” шарҳи вожаи **гавҳар** чунин аст: gawhar (gow) gōhar – ҷавҳар. Ҳар яке аз маъданиёти конӣ [9, с.347].

Вожаи **гавҳар** тоҷикӣ буда, дар забони адабиёти классикӣ серистеъмол мебошад. Ин вожа дар “Хамса”-и Низомӣ, бахусус дар достони “Хусрав ва Ширин” серистеъмол ва сермаъно аст. Дар давраи тӯлонии инкишофи худ ин вожа маъноҳои зиёди луғавӣ ва маҷозиро касб намудааст. “Ҷиҳати муҳимми калимаи сермаъно он аст, ки паҳлуҳои гуногуни ҳодисаи воқеиро дар шакли як калима акс мекунад ва ҳамаи он маъноҳо ба ҳам алоқамандӣ доранд. Маъноҳои ҷудогонаи ин гуна калимаҳо дар назар ҳалқаҳои як занҷири муназзамро ба хотир меоваранд” [5, с.46].

Дар достони «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ вожаи **гавҳар** ҳам ба маънои аслӣ ва ҳам ба маънои маҷозӣ зиёд корбаст гардидааст.

1. Ба маънии аслӣ. Вожаи **гавҳар** барои ифодаи маънии аслӣ дар достони “Хусрав ва Ширин” зиёд истеъмол гардидааст: Ин калима дар ду гуна дучор мешавад: гавҳар// гуҳар – марворид, санги қиматбаҳо [8, с.248]. Дар байти зерин ба маънои аслӣ, яъне санги қиматбаҳо омадааст. Ин сангро барои ороиш ба таври васеъ истифода мебурданд ва ин маънӣ дар достони «Хусрав ва Ширин» ифода ёфтааст:

Бурун омад зи даргаҳ ҳоҷиби хос,
*Зи дарё дод **гавҳар**ҳо ба гаввос [12, с.449].*

Кашид аз хок тахте бар Сураё,
*Дар ӯ **гавҳар** ба киштӣ, дур ба дарё [12, с. 249].*

Ин сангро барои ҷавоҳироти ороишии занон ва мардон ба тарзи васеъ истифода мебурданд ва ин маънӣ дар достони «Хусрав ва Ширин» ифода шудааст:

Ба расм ороише дархӯрдашон кард,
*Зи **гавҳар** сурху аз зар зардашон кард [12, с.405].*
Ба ҳар парда, ки ӯ барзад навое,
*Малик додаш пур аз **гавҳар** қабое [12, с.268].*

Вожаи **гавҳар** дар шакли ҷавҳар низ дар забон истеъмол мегардад, ки он шакли муарраби он аст ва ин калима дар шакли ҷамъи арабӣ низ ба кор меравад:

Ба бахшидан даромад дасти дарё,
*Замин гашт аз **ҷавоҳир** чун Сурайё [12, с.405].*

2. **Ба маъноҳои маҷозӣ**. Ифода ва ё баёнҳои ғайривоқеӣ боиси он мегардад, ки калимаҳо дорои тобиш ё ҷилоҳои нави маъноӣ гарданд, онро маънои маҷозӣ меноманд. Вожаи **гавҳар** дар достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ ба маъноҳои зиёди маҷозӣ корбаст гардидааст:

-Ба маънои шеър, сухани воло, пурмаъно, пуразриш:

*На ҳар **гавҳар**, ки пеш ояд, тавон суфт,*
На ҳар ч-он бар забон ояд, тавон гуфт [12, с.272].

- Ба маънои шабнам. Шоир шабнам – қатраҳои оби саҳаргоҳон дар рӯйи гулу сабзаҳо бударо ба гавҳар ташбеҳ додааст:

*Ҳаво бар сабза **гавҳарҳ**о гусаста,*
Зумуррадро ба марворид баста [12, с.224].

- Ба маънои вуҷуд, хислат:

*Меҳинбону, ки покӣ дар **гуҳар** дошт,*
Зи ҳоли Хусраву Ширин хабар дошт [12, с.219].

- Ба маънои шахси танҳо, якто:

Сар он беҳтар, ки ӯ ҳамсар надорад,
***Гуҳар** он беҳ, ки ҳам **гавҳар** надорад [12, с.315].*

- Ба маънои ашк, оби дида:

*Кушода риштаи **гавҳар** зи дида,*
*Мижа чун ришта дар **гавҳар** кашида [12, с.252].*

- Ба маънои гӯшвор:

*Кушод аз гӯш **гавҳар**, к-аш басе лаъл,*
Суми Шабдезро кард оташиннаъл [12, с.340].

- Ба маънои сухани баланд, сухани ноб:

*Сухан **гавҳар** шуду гӯянда гаввос,*
*Ба сахтӣ дар каф ояд **гавҳар**и хос [12, с.340].*

- Ба маънои дастмузд, пул:

Бад-он нома, ки бурдӣ солҳо ранҷ,
*Чӣ додат дастмузд аз **гавҳар**у ганҷ? [12, с.451].*

Шоҳони гузаштаи эронинажод, ки сарвати зиёд доштанд, барои ороиши асбобҳои ҷангӣ низ аз зару сангҳои қиматбаҳо истифода мебурданд. Онҳо бо сангҳо ва фулузоти гаронбаҳо асбобҳо ва рамзҳои давлатиро ороиш медоданд, ба монанди ангуштарини тилло, тоҷи тилло, шамъи тилло ва ғ.

- Ба маънои рамзи шоҳӣ, нишони давлатӣ ё рамзҳои давлатӣ:

*Агар шоҳӣ, нишони **гавҳар**ат ку?*
В-агар ширинӣ, охир, шаккарат ку? [12, с.351].

- Ба маънои чор унсур:

Низомии Ганҷавӣ вожаи гавҳарро ҳамчун истилоҳи фалсафӣ ба кор бурдааст. Маълум аст, ки дар фалсафаи гузаштагони мо чор унсур муқаддас дониста мешуд: об, оташ, бод, хок. Дар байти зерин вожаи **гавҳар** ба маънои фалсафии чор унсур омадааст:

Ҷиҳатро шаш гиребон дар сар афканд,
*Заминро чор **гавҳар** дар бар афканд [12, с.136].*

3.Дар таркиби ибораҳои изофӣ вожаи **гавҳар** маъниҳои дигар касб кардааст.

Гавҳари шабафрӯз – гавҳари дурахшони қиматбаҳо, ки шабона равшан метобад:

Ба тартиби гуҳарҳои шабафрӯз,
Хабар дода зи сооти шабу рӯз [12, с.318].

Муродифи дигари вожаи **гавҳар** вожаи дур(р) аст. Низомӣ ин вожаро низ зиёд кор мефармояд:

Кабобе тар бихӯрдӣ нимаи рӯз,
*Бар ӯ суда яке ***дурри шабафрӯз** [12, с.319].*

Ҷавоҳир афшондан – сухани воло навиштан, сухани бадеъро дар қоғаз сабт кардан:

Дабири хосро наздики худ хонд,

*Ки бар қоғаз **ҷавоҳир дона афшонд** [12, с.310].*

4. “**Гавҳар” дар таркиби калимаҳои сохта ва мураккаб**. Забони тоҷикӣ аз рӯйи сохти грамматикии худ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ шомил аст. Роҳҳои калимасозии он ба воситаи пасванду пешванд ва миёнванд сурат мегиранд ва калимаҳо ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мансуб мебошанд. Дар таркиби луғавии забон исмҳо ҳамчун ҳиссаи нутқ калимаҳои зиёдеро дар бар мегиранд. Калимасозӣ яке аз бахшҳои забон ба ҳисоб меравад. Он яке аз роҳҳои ғанӣ ва бойшавии таркиби луғавии забон аст. Калимаҳои мураккаб аз ду ё зиёда вожаҳои решагӣ сохта шудаанд [3, с.143]. Вожаи **гавҳар** ҳамчун яке аз калимаҳои аслии забонамон дар калимасозӣ сермаҳсул аст.

А. **Калимаҳои сохта**. Дар забони тоҷикӣ бо ёрии пасванду пешванд аз як реша калимаҳои зиёд сохта мешавад. Дар осори асрҳои IX-X миқдори пасвандҳо хеле буда, бо ёрии онҳо исм, сифат, шумора, зарф, феъл сохта мешаванд [3, с.148].

Пасванди **-ин** ба охири исмҳо омада, сифати нисбӣ месозад [8, с.249]. Ин пасванд аз решаи **гавҳар** калимаи нав сохтааст. **Гавҳарин** ба маънии чизи аз гавҳар сохташуда; он чӣ бо гавҳар ороста ва ҷавоҳиркорӣ шудааст, омадааст:

*Бисоте **гавҳарин** дар вай бигустар,*
Биёр он курсии шашпояи зар [12, с.340].

Б. **Калимаҳои мураккаб**. Калимаҳои мураккаб аз ду ва зиёда реша сохта мешаванд. Ҷузъи решаҳо аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ иборат мебошанд. Вожаи **гавҳар** ҳамчун як ҷузъи калимаҳои мураккаб дар достони “Хусрав ва Ширин” фаровон истифода гардидааст. Калимаҳои зиёди мураккабе чун: **гуҳарбор, гавҳаророй, ҷавоҳирбахш, ҷавоҳирхона, гавҳаровез, гавҳарбанд** дар достон ба кор рафтаанд.

Гуҳарбор–ба маънои борандаи гавҳар, пошандаи гуҳар, гавҳарафшон, гавҳаррез [8, с.302]. Аз исму феъл сифати мураккаби тобеъ сохта шуда, дар байти шоир ба маънои маҷозии чашми ашкрез омадааст:

*Кунунам меҷаҳад чашми **гуҳарбор**,*
Чӣ хоҳам дид, бисмиллаҳ, дигар бор [12, с.274].

Гавҳаророй – бо гавҳар оросташуда, қиматбаҳо, пуразриш:

Кавокибро ба қудрат корфармой,
*Табоеъро ба санъат **гавҳаророй** [12, с.135].*

Ҷавоҳирбахш дар забон ба маънои подшоҳ, ҳоким ё касест, ки зару гавҳарро ба касе мебахшад. Аммо дар байти шоир ба маънои истеъдоди фитрии шоир аст, ки гавҳар – шеър, суханҳои олӣ мебахшад, шеъру маъниҳои борику баланд меофарад:

***Ҷавоҳирбахш**и фикратҳои борик,*
Барузорандаи шабҳои торик [12, с.134].

Ҷавоҳирхона – ганҷина, хазина, хонае, ки дар он ганҷҳоро нигоҳ медоранд:

*Биё, то дар **ҷавоҳирхона**ву ганҷ,*
Бибинем, он чи аз хотир барад ранҷ [12, с.433].

Гавҳаровез – гӯше, ки дар он гӯшвор овехта шудааст:

*Зи наълакҳои гӯши **гавҳаровез**,*
Фикандӣ лаълҳо дар наъли Шабдез [12, с.341].

Гавҳарбанд – бо гавҳар ороиш додашуда:

Зи гавҳар шабчароге чанд будаш,
*Ки иқди гӯш **гавҳарбанд** будаш [12, с.285].*

Достони «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ беҳтарин намунаи забони адабии классикии тоҷик мебошад. Забони асар содаю равон буда, дорои хусусиятҳои бойи луғавӣ мебошад. Дар натиҷаи таҳлилу тадқиқ маълум гардид, ки вожаи **гавҳар** дар асар ба маъноҳои аслӣ ва маъноҳои зиёди маҷозӣ корбаст гардида, дар таркиби калимаҳои сохта ва мураккаб низ зиёд дучор меояд.

Аз таҳлилу таҳқиқи байтҳо маълум гардид, ки вожаи “гавҳар” дар достони шоир бо тобишҳои гуногуни маънои ҷилва намуда, услуби хосси шоирро намоён мекунад.

А Д А Б И Ё Т

1. Бобомуродова М. Пажӯҳиши (таҳқиқи) этнолингвистии вожагони ороишии занон. Монография / М. Бобомуродова. – Душанбе, 2014. -133 с.
2. Баҳром Фараҳвашӣ. Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ. – Теҳрон, 1381. -571 с.
3. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Китоби дарсӣ / М. Н. Қосимова.– Душанбе, 2003. -336 с.
4. Маҳмудов М. Луғот ва истилоҳоти заргарӣ ва мисгарӣ / М. Маҳмудов // Номаи Пажӯҳишгоҳ. 2007, -№15-16. -С. 33-48.
5. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ. Китоби дарсӣ / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. -242 с.
6. Муҳаммадҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
7. Розиқов Б. Лексика ювелирного и медницкого мастерства в таджикском языке: автореф. дисс. докт. фил. наук / Б. Розиқов. – Худжанд, 2000. -24 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ.– М.: Сов. Энцикл., 1969. Ҷ. 1. -951 с.

9. Фарҳанги Муин. Ҷ.3. –Теҳрон, 1381, -767 с.
10. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри Х). Китоби дарсӣ / С. Ҳалимов. – Душанбе: Ирфон, 1979. -104 с.
11. Ҳалимова С. Вожаю истилоҳоти пешаварӣ дар осори Сайидои Насафӣ. Монография / С. Ҳалимова. – Душанбе: Маориф, 2014. -153 с.
12. Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 2012. -480 с.

ВОЖАИ ГАВҲАР ДАР ДОСТОНИ “ХУСРАВ ВА ШИРИН”-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ

Дар мақола оид ба вожаи **гавҳар**, ки дар достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ истеъмол гардидааст, сухан меравад. Бояд гуфт, ки вожаи **гавҳар** дар достони “Хусрав ва Ширин” дар мавриди зарурӣ барои фасоҳат ва бадеияти матн, вобаста ба муносибат барои тақвияти фикр истифода мегардад. Низомии Ганҷавӣ дар достони худ аз вожаи гавҳар бамаврид истифода намудааст, ки онро метавон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кард: а) маънои аслӣ; б) маънои маҷозӣ; в) вожаи **гавҳар** дар таркиби калимаҳои сохта; г) вожаи **гавҳар** дар таркиби калимаҳои мураккаб. Маънии луғавии вожаи **гавҳар** дар асар марворид, санги қиматбаҳо, гавҳари ба ришта кашидашуда, мебошад. Вожаи **гавҳар** ба маънои маҷозӣ дар достон зиёд ба кор бурда шудааст: сухан, шабнам, васл, ком, ашк, шахси донишманд, хирадманд, покӣ, вуҷуд, ҳастӣ, табиат, хислат, илм, савдо, маърифат, гӯшвор, сухани баланд, сухани ноб, пӯшида, пинҳон, шеър, пуразиш, хислат, шахси танҳо, якто, ашк, оби дида, дастмузд, пул, тилло, рамзи шоҳӣ, нишони давлатӣ ё рамзҳои давлатӣ, чор унсур. **Гавҳар** ҳамчун ҷузъи калимаҳои мураккаб дар достон зиёд омадааст: гуҳарбор, гавҳароро́й, ҷавоҳирхона, гавҳарфишон, гавҳарфурӯш, гавҳарбанд, гавҳаровез. Дар таркиби ибораҳои изофӣ вожаи гавҳар маъниҳои дигар касб кардааст: гавҳари шабафрӯз (гавҳари дурахшони қиматбаҳо, ки шабона равшан метобад); ҷавоҳир афшондан (сухани воло навиштан, сухани бадеъро дар қоғаз сабт кардан).

Калидвожаҳо: достон, Низомии Ганҷавӣ, вожаи гавҳар, маънои аслӣ, маъноҳои маҷозӣ, калимаҳои сохта, калимаҳои мураккаб.

СЛОВО “ГАВХАР” (ЖЕМЧУЖИНА) В ПОЭМЕ “ХУСРАВ И ШИРИН” НИЗОМИИ ГАНДЖАВИ

В статье рассматривается слово “гавхар” (жемчужина) в поэме “Хусрав и Ширин” Низомии Ганджави. Надо отметить, что слово “гавхар” в поэме “Хусрав и Ширин” использовалось в нужном контексте для описания красноречивости и художественности текстов. Низомии Ганджави в своей поэме своевременно и точно использовал слово “гавхар”, и его употребление можно разделить на следующие группы: а) основное значение; б) метафорическое значение; в) слово “гавхар” в составе структурных слов; г) слово “гавхар” в составе сложных слов. Лексическое значение слова “гавхар” в произведении имеет такие значения: жемчуг, драгоценный камень, бусы и др. Слово “гавхар” использовалось в метафорическом значении в поэме, например: слово, роса, лицезрение, слёзы, умный человек, мудрый, чистота, бытие, существование, природа, качество, наука, торговля, образование, серьги, громкий голос, закрытый, скрытый, одинокий человек, деньги, королевский символ, государственный герб или символы, четыре элемента. “Гавхар” как часть сложных слов часто использовалось в произведении: гухарбор, гавхароро́й, чавохирхона, гавхарфишон, гавхарфуруш, гавхарбанд, гавхаровез. В составе изафетных фраз слово “гавхар” имеет другие значения: гавхари шабафруз (драгоценный камень, который светит ночью), джавохир афшондан (писать красивые слова, привести литературные слова на бумаге).

Ключевые слова: поэма, Низомии Ганджави, слово “гавхар”, основное значение, метофорическое значение, структурное слово, сложное слово.

THE WORD “GAVHAR” (PEARL) IN THE POEM “HUSRAV AND SHIRIN” NIZOMII GANJAVI

The article deals with the word “gavhar” (pearl) in the poem “Husraw and Shirin” by Nizomii Ganjavi. It should be noted that the word “gavhar” in the poem “Husrav and Shirin” was used in the right case to describe the eloquence and artistry of texts. Nizomii Ganjavi used the word “gavhar” in his poem in a timely and detailed manner and this can be divided into the following groups: a) basic meaning; b) metaphorical meaning; c) the word “gavhar” in the structure of structural words; g) the word “gawhar” the composition of complex words. The lexical meaning of the word “gawhar” the work has the following values: pearls, precious stone, beads etc. The word “gawhar” was used in a metaphorical meaning in the poem, for example: the word, the dew, the sight, the tears, the smart man, the wise, purity, existence, existence, nature, quality, science, trade, education, earrings, loud voice, closed, hidden, lonely man, the money, the Royal symbol, a state emblem or symbols, the four elements. “Gawhar” as part of the compound word a lot used in the work: guharbor, gavharoroy, javohirona, gavharfishon, gavharfurush, gavharband, gavharovez. In the composition safety phrases the word “gavhar” takes other values: gavhari shabafruz (a jewel which shines at night), javohir afshondan (to write beautiful words, allow the literary word in the paper). Thus, in the poem “Husrav and Shirin the word “gavhar " was used to describe the eloquence and artistry of texts.

Key words: poem, Nizomiy Ganjavi, the word “gavhar”, the basic meaning, metaphorical meaning, structural word, a compound word.

Сведения об авторе: ***Муминова Кимиё*** - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории таджикского языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17.
E-mail: **Kimiyo.87@mail.ru.** Тел.: **(+992) 988-15-62-03**

Information about the author: ***Muminova Kimiyo*** - Tajik National University, assistant of the Department of the History of Tajik language and typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17.
E-mail: **Kimiyo.87@mail.ru.** Tel.: **(+992) 988-15-62-03**

УДК: 491. 550-54

БО ҶУЗЪИ НОМА СОХТА ШУДАНИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ДАР НАСРИ БАДЕӢ ВА ПУБЛИТСИСТИИ САДРИДДИН АЙНӢ

Низомова С.Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Садриддин Айнӣ дар тамоми офаридаҳои нотакрори хеш аз ганҷинаи пурқимати забони халқ истифода намуда, дар инкишофи таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ нақши назаррасе гузоштааст. Ҳангоми мутолиаи осори нависанда ба калимаву ибораҳое дучор қмеоем, ки дар назар аҷиб менамоянд. Забоншинос Р. Ғаффоров дуруст зикр намудааст: “С. Айнӣ устоди бузурги забон мебошад. Асарҳои ӯ хазинаи холинашавандаи дурдонаҳои сухананд. Дар онҳо гӯё сарвати беинтиҳои луғавӣ, фразеологӣ, грамматикӣ ва бадеии забони ҳазорсола ва шуҳратманди мо бо ҳамаи зебоӣ, фасоҳат ва иқтидори оламшумули худ фароҳам омадаанд. С. Айнӣ имконияти забони моро бағоят васеъ кард, онро ба мартабаи олии инкишоф бардошт. Тамоми фаъолияти ин сухансарои забардаст дар роҳи ҳимояи забони тоҷикӣ аз ҳуҷуми гурӯҳҳои носолим, такмили ҳусн ва назокати он бо патриотизми оташин, муҳаббати хурӯшон ба офаридгори ин забон –халқи тоҷик саршор аст” [2, с.61]. Устод Айнӣ дар интихоби калима ниҳоят боریқбин буд.

Садриддин Айнӣ дар сохтани исмҳои мураккаби тобеъ аз тамоми имкониятҳои калимасозии забони тоҷикӣ моҳирона истифода бурдааст. Исмҳои мураккаби тобеъ дар насри бадеӣ ва публитсистии нависанда бо роҳу усулҳои мухталиф сохта шудаанд.

Дар мақолаи мазкур калимаҳои мураккаби бо ҷузъи нома сохташуда мавриди таҳлил қарор мегиранд. Бояд зикр намуд, ки ҳамаи исмҳои мураккаб дар асоси ибораҳо ба миён намеоянд, ё дақиқтар, мантиқан маънии ибораи изофиро дошта бошанд ҳам, дар ҳамин қолаб корбаст намешаванд, масалан ***номаи аҳд, номаи фармон, номаи кор, номаи ҷанг*** барин ибораҳо дар забон вуҷуд надоранд. Калимаҳое, ки бо ҷузъи ***нома*** сохта шудаанд, ба ин гурӯҳ шомил мегарданд. Дар маводи пажӯҳишии мо бо ин қолаб беш аз 27 калимаи мураккаб мушоҳида гардид: ***сулҳ+нома, фатҳ+нома, вақф+нома, аҳд+нома, фармон+нома, фироқ+нома, баён+нома, муборак+нома, мусибат+нома, ҷанг+нома, ионат+нома, рухсат+нома, васият+нома, вақф+нома, ор+нома, ҳукм+нома, хитоб+нома, зафар+нома, муносибат+нома, шарт+нома, созиш+нома, талаб+нома, эълон+нома, кор+нома, рӯз+нома...***

Калимаи васиятнома аз исми арабии васият ва исми нома таркиб ёфта, хоҳиши одами ғоибшаванда ба бозмондагон [6, с.62]: *Аммо бинобар эҳтиёт пеш аз гӯронидани мурдаҳо ҷайбу кисаҳои онҳоро кофта диданд, ки шояд* ***васиятномае*** *барояд [9, с.96].* Калимаи ***аҳднома*** аз исми арабии ***аҳд-ваъда, шарт, паймон, қарордод, муоҳид***а [13, Ҷ. 1, с.117] *ва вожаи* ***нома*** *сохта шуда, ба маънои* ***шартнома, қарордод*** [13, Ҷ.1, с.118] корбаст шудааст: *Мувофиқи ин* ***аҳднома*** *сафедҷомагон аз қалъа баромада, аз хандақ гузашта, ба лашкаргоҳи араб рафтанд [9, с.161].* Дар калимаҳои мураккаби тобеи бо ҷузъи нома сохташуда, ҷузъи нома ба калимаҳои дигар тобеъ шудааст.

Калимаи ***корнома*** ба чунин маъниҳо кор фармуда мешавад: 1. Рӯйхати корҳо, варақа ё дафтарчае, ки дар он корҳои ҳар кас навишта мешуд; 2. воқеанома, ҷангнома; 3. корнамоӣ, ҳунарнамоӣ [13, Ҷ.1, с.564]. Дар мисоли зерин ба маънии ҳунарнамоӣ омадааст: *Лекин, дар ҳақиқат, ин тавр нест, балки ин бӯчкаи назарногир* ***корномаҳо*** *нишон медиҳад: агар ин бӯчкаро аз замин бардоред, дар таҳташ низ як мили оҳанини борики дарунковак (гулба – труба)–и шиондашударо мебинед* [10, с.39]. Калимаи фироқномахонӣ аз исмҳои *фироқ, нома*, асоси замони ҳозираи хон ва пасванди -ӣ сохта шудааст. ***Фироқнома-*** як навъ шеърест, ки муҳтаво ва мазмунаш иборат аз ҳасрати ҷудоӣ аз ёру диёр аст [13, Ҷ.2, с.403]: *...баъд аз чанд рӯзе, ки Одинаву Сангин дар кӯҳистон ва биёбон сурудгӯиву* ***фироқномахонӣ*** *мекарданд, ба Андиҷон расиданд ва маркабҳои худро ба сарой бурда баста, худ ба коргоҳи пахта, ки порсол дар он ҷо кор карда буданд, рафтанд [10, с.85].*

Калимаи ***рӯзнома*** аз исми ифодакунандаи мафҳуми замон- ***рӯз*** ва ҷузъи ***нома*** сохта шуда, имрӯз низ дар истифода аст*: Дар вақти ковтукови молҳо аз бори Шариф ном саройбон ду қадоқ чойи кабуд баромад, ки ба як нусха* ***рӯзномаи*** *куҳна печонидагӣ буд [10, с.65].*

Дар мисоли зерин ***аҳднома*** ба маънии тӯмор ё навиштаҷоте, ки гӯё дар он ***аҳднома*** байни девон ва шахс баста шудааст, омадааст, яъне тилисм: *Аммо ба касе, ки ба худаш наздик наояд, кордор намешудааст: ин вазифаро дар* ***аҳдномае****, ки бо девбанди мазкур баста будааст, ба гардан гирифта будааст [8, с.84].*

Дар мисоли зерин калимаи ионатнома истифода шудааст, ки дар фарҳангномаҳо зикр нашудааст. Калимаи ионат арабиасос буда, ба маънии ёрӣ кардан, дастгирӣ намудан, ёрмандӣ, кумак [15, Ҷ.1. с.533] корбаст мегардад ва имрӯз аз истеъмол баромадааст.

Ионатнома- ҳуҷҷатест барои кумак расонидан: *Ашӯр ном аз фуқароёни Қаротегин ба дарбори олӣ омада арз кард, ки Ниёзшоҳ заминҳои маро аз дастам бо зурӣ гирифт, ҳокими вилоят арзи моро намепурсад гуфта,* ***ионатнома*** *талаб кард [11, с.66].* Калимаи ***ҷангнома*** муродифи луғавии калимаи ***корнома*** мебошад. Аз ҷиҳати тобиши маънии услубӣ аз ***корнома*** фарқ мекунад. ***Корнома*** ҳам ба маънии мусбат ва ҳам манфӣ истифода мегардад, вале ***ҷангнома*** танҳо дар васфи корнамоиҳои ҷангӣ ба кор бурда мешавад. Калимаҳои ***рухсатнома, шартнома, эълоннома*** имрӯз низ дар истифодаанд. Калимаи ***эълоннома*** бидуни ҷузъи ***нома*** истифода мегардад: *Эргаш сухани худро ҳанӯз тамом накарда буд, ки Урмонполвон ба милитсионери посбон* ***рухсатномаи*** *аз раиси комиссия гирифтаашро нишон дода, рухсат гирифта ба бандихона ба пеши бандиён даромад [5, с.340]. Бо хонда шудани ин* ***эълоннома*** *мӯзадӯз: Зинда бод Ҳукумати Шӯроӣ!'-гӯён аз ҷояш рост хест [5, с. 433] Дуруст аст, ки- гуфт* ***Бобособир****, шумо барои бист таноб пахта бо ҳукумат* ***шартнома*** *бастед, тухму бунакро ҳам гирифтед [5, с. 458].*

Калимаҳои мураккаби бо ҷузъи ***нома*** сохтаро аз ҷиҳати маъно ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: а) як гурӯҳи калимаҳои мураккаби дар ин қолаб сохтаро истилоҳот ташкил медиҳанд. Исмҳои мураккаби ***васиқанома, муборакнома, фармоннома, сулҳнома, ҳукмнома, эълоннома, шартнома*** чун истилоҳоти услуби расмӣ-коргузорӣ дар давраи пеш аз инқилоб маъмул буданд ва калимаҳои ***шартнома***, ***эълоннома*** имрӯз низ маъмуланд. Калимаи *фармон* бидуни ҷузъи *нома низ ҳамин маъниро мефаҳмонад: Ба болои ин ҳокимони Бухорои амирӣ ба вексел на танҳо ба сифати як ҳуҷҷати молии қатъӣ будани он нигоҳ мекарданд, балки онро як «****фармонномаи*** *импературӣ» шумурда сазовори ҳурмат ҳам медонистанд [12, с. 305] // фармони импературӣ.* Нависанда барои гурез аз такрор, фасоҳати сухан дар баробари калимаи ***фармоннома***, калимаи ***ҳукмномаро*** низ истифода намудааст: *Миршаб он* ***ҳукмномаро*** *гирифта аввал бӯсид, баъд аз он аз сараш болотар бардошт, пас аз он ба чашмонаш молид ва дар охир бӯсида ба багали худ андохт ва бо ишорат ба одамони худ фармон дод [7, с. 369].*

Дар осори нависанда калимаҳои ***сулҳнома, баённома, муборакнома, мусибатнома, вақфнома, фатҳнома*** мушоҳида гардид. Дар мавриди дар қолаби ибораи сулҳнома бастан дар забони матбуот ва истифодаи калимаи сулҳнома академик М. Шакурӣ чунин менависад:“Ибораи сулҳнома бастан ҳам дуруст нест ва ба ҷойи сулҳ бастан омадааст. Сулҳнома ҳуҷҷатест, ки дар вақти ба сулҳ омадани ду тараф тартиб дода мешавад, яъне қоғазест, ки онро имзо мекунанд” [3, с. 81]. Аз ҷиҳати баромад, калимаи **сулҳнома** аз калимаи арабии ***сулҳ*** *(оштӣ), калимаи тоҷикии* ***нома*** *таркиб ёфта, ба маънии қарордоди сулҳ, аҳду паймони сулҳу оштӣ, оштинома [13, Ҷ.1.с. 279]* истифода мешавад ва имрӯз дар ин қолаб корбаст намегардад. Имрӯз месазад, ки чунин вожаҳои мураккабро аз нав зинда гардонида, мавриди истифодаи умум қарор диҳем*: Дар* ***сулҳнома*** *навишта шуда буд, ки сафедҷомагон дигар моли мардумро (сарватдорон) тороҷ накунанд [9, с. 158].*

Ҷузъҳои исми мураккаби ***баённома*** аз ҷиҳати баромад ба забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ тааллуқ дорад. Калимаи арабии **баён** ба маънии *“изҳор, гуфтор; чизе, ки аён аст, чӣ ҳоҷат ба баён аст (зарб.). 2. шарҳ, ташреҳ: баёни аҳвол. 3. сухани фасеҳ; каломи бадеъ; баён кардан (намудан) изҳор кардан, гуфтан; нақл кардан; баён шудан (ёфтан)гуфта шудан, зикр ёфтан”* [15, Ҷ.1, с. 119] ва “*нома-хат, мактуб, навишта, руқъа, асар, китоб*” [13, Ҷ. 1, с. 867] истифода мегарданд. Калимаи мураккаби ***баённома*** аз ду ҷузъ таркиб ёфта, истилоҳ сохтааст. “*Баённома - варақа ё эъломияе, ки дар он маром ва мақсади ҳизб ё ҳукумате шарҳ дода шудааст, изҳорнома, декларатсия*” *[15, Ҷ.1, с. 119*]. Имрӯз ***баённома*** дар таркиби луғавии забон ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ шомил гардидааст*: ...ба ин мазмун ба аҳолии Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳам* ***баённомаҳои*** *расмӣ бароварда ва худи халифа ҳам бо сипоҳи бисёр то Тӯс (Машҳад) омад [9, с. 193].*

Дар ин қолаб калимаи ***фатҳнома***, ки аз калимаҳои арабии ***фатҳ***-ғалаба, нусрат, фирӯзӣ [14, Ҷ. 2] ва ***нома***-калимаи тоҷикӣ бунёд гардида, нома, ё китоберо номанд, ки ба пирӯзиҳо, корнамоиҳои шахсе бахшида шудааст, аммо имрӯз дар истифода нест: *... ӯ дар ҷанги аввал, ки ба Қарахитоиён бо ёрии Кӯчлукхон ғалаба кард, ҳамаи муваффақиятро аз иқтидори шахсии худ дониста фармуд, ки дар хутба ва* ***фатҳномаҳо*** *номи ӯро бо калимаҳои «Санҷар, Искандари сонӣ ва зиллиллоҳ (сояи Худо)» ёд кунанд [9, с. 26].*

Дар мисоли зерин калимаи мураккаби ***вақфнома*** ба кор бурда шуда, истилоҳест, ки дар замони пеш аз инқилоб истифода мегардид. Калимаи мазкур чунин маънидод шудааст: ***Вақфнома*** *таър. ҳуҷҷати вақф, мулк (замини корам, ҷӯй, бино ва г.); васиқаи вақф, ки дар он ба чӣ мақсад сарф шудани даромади вақф зикр мегардид [15,* ***Ҷ****. 1, с.262]: Дар* ***вақфномаи*** *мадраса ва ҷоҳои даромаддиҳандаи вай бо забони арабӣ ва бо ҳуҷҷатҳои динӣ иборатҳои зерин навишта шудагӣ буданд...[7, с. 223].* ***Вақфнома*** аз калимаи арабии ***вақф****,* ки маънояш мулке, ки аз тарафи касе барои масҷид, мадраса ва ғайра тахсис ва васиқа карда шуда бошад, ба шарте, ки аз даромади он фоида бурда шаваду харидуфурӯш нашавад;

вақфнома *хуҷҷати вақф шудани замин, васиқаи вақф[14, Ҷ. 2. с.231].* Калимаи мазкур ба гурӯҳи калимаҳои таърихӣ мансуб аст: *Дар* ***вақфномаи*** *мадраса ва ҳоҳои даромаддиҳандаи вай бо забони арабӣ ва бо ҳуҷҷатҳои динӣ иборатҳои зерин навишта шудагӣ буданд....[7, с. 109].*

Калимаи ***муборакномаро*** нависанда бо ғарази услубӣ кор фармудааст. ***Муборакнома*** аз исми арабии ***муборак*** ва исми ***нома*** таркиб ёфта, фармоне дар назар дошта шудааст, ки ба шахсе мансаб дода шудааст ва ҳамрадифи табрикнома аст: *Аммо аз амир ба номи қозии мазкур* ***муборакнома*** *(фармон) омадааст, ки вай дар тумани Шофирком рафта, ба кори рӯдинавбарорӣ роҳбарӣ намояд [7, с. 89].*

б) гурӯҳи дуюми калимаҳои дар ин қолаб сохташуда мафҳумҳои мухталифро ифода мекунанд. Калимаи ***муносибатнома*** хосси услуби нависанда буда, бо ғарази услубӣ кор фармуда шуда, дар фарҳангномаҳо зикр наёфтааст: *Агар ин* ***муносибатнома*** *аз ҳад зиёд андуҳовар баромада хонандагони муҳтарамро нохушнуд кунад, маъзарат мепурсам [7, с. 201].*

Фироқнома *аз исми мушаххаси арабии фироқ-дурӣ аз ҳамдигар, ҳичрон, ҷудоӣ [14, Ҷ.1, с.434] ва исми* ***нома*** *бунёд гардида, ба маънии номаи фироқ, мактуб ва ё шеъре, ки дар он аз ҷудоӣ ва ҳичрон шикоят карда шавад [13, Ҷ.1, с. 435] ба кор бурда мешавад: Ҳамчуноне ки модари Шариф бадбахтии худ ва гирифтории Шарифро ба Бибиошша ҳикоят карда дилашро холӣ намуда буд, Бибиошша ҳам ба ӯ саргузашти Одина ва* ***фироқномаи*** *худро гуфта изҳори ҳамдардӣ карда буд [10, с. 156].*

Калимаи ***мусибатнома*** хосси услуби нависанда буда, барои ифода кардани дарду алами персонаж истифода гардидааст. Калимаи **мусибатнома** аз исми арабии ***мусибат*** – ***алам, сахтӣ, азо, мотам, азоби рӯҳӣ*** [13, Ҷ.1, с. 752] ва исми ***нома*** бунёд ёфтааст ва имрӯз дар истеъмол нест: *– Баъд аз оши соли модарам падарам зани дигар гирифт, – гӯён духтари аламдида* ***мусибатномаи*** *худро давом дод [7, с. 424].*

Чунин гуфтан мумкин аст, ки дар калимаҳои мураккаб семантикаи умумӣ аз маънои луғавии ҷузъи асосӣ бармеояд. Дар гурӯҳи калимаҳое, ки ҷузъи асосиашон ***нома*** аст, тобиши умумии семантикӣ ба ***ҳуҷҷат, расмият*** далолат мекунад. Ва ҳамаи ин калимаҳоро семантикаи ***нома*** дар таҳти як гурӯҳи семантикӣ муттаҳид менамояд.

Калимаҳои мураккаби бо ҷуъи ***нома*** сохташуда асосан дар очеркҳои таърихии нависанда бештар истифода гардидаанд. Чунин калимаҳои мураккаб бозгӯйи ҳодисаву воқеаҳои замони гузаштаи халқи тоҷик мебошанд. Имрӯз бо ҷузъи нома бештар истилоҳоти соҳаи расмӣ-коргузорӣ сохта мешавад, аз қабили ***созишнома, шартнома, даъватнома, таклифнома, табрикнома*** ва ғ.

А Д А Б И Ё Т

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. –Душанбе: Дониш, 1985. -355 с.
2. 2.Ғаффоров Р. Устоди бузурги сухан / Р. Ғаффоров. -Душанбе: Дониш, 1978. -61с.
3. М. Шакурӣ. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад. -Душанбе: Ирфон, 2005. -400 с.
4. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. –Душанбе: Дониш, 1972. -75 с.
5. С. Айнӣ. Куллиёт. Ғуломон. -Сталинобод, Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1960. Ҷ. 3. -620 с.
6. С. Айнӣ. Куллиёт.–Душанбе: Ирфон, 1976. Ҷ. 12. -563 с.
7. С. Айнӣ. Ёддоштҳо. -Душанбе, Маориф ва фарҳанг, 2013. - 464 с.
8. С. Айнӣ. Осори баргузида. Акнуну навбати қалам аст. -Душанбе: Ирфон, 1978. Ҷ. 2. – 463 с.
9. С. Айнӣ. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Очеркҳои адабию таърихӣ. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. -176 с.
10. С. Айнӣ. Одина (повест). –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. -176 с.
11. С. Айнӣ. Дохунда. –Душанбе: Ирфон, 1960. -464 с.
12. С. Айнӣ. Марги судхӯр. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. - 200 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. –М., 1969. - 951 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. –М., 1969. - 949 с.
15. Фарҳанги тафирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. - Душанбе, 2008. - 950 с.
16. Фарҳанги тафирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. - Душанбе, 2008. - 945 с.

БО ҶУЗЪИ “НОМА” СОХТА ШУДАНИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ДАР НАСРИ БАДЕӢ ВА ПУБЛИТСИСТИИ САДРИДДИН АЙНӢ

Дар мақола масъалаи семантика ва сохтори як навъи калимаҳои мураккаб баррасӣ мегардад. Муаллиф дар асоси маводи фаровон аз осори насри бадеӣ ва публитсистии Садриддин Айнӣ махсусиятҳои ин гурӯҳи калимаҳоро ошкор ва баён намуда, мулоҳизаҳои илмиашро тавассути таҳлили мисолҳои фаровон исбот мекунад. Ба назари муҳаққиқ калимаҳои мураккабе, ки бо ҷузъи нома сохта шудаанд, асосан истилоҳоти расмӣ-коргузориро ифода мекунанд ва пурмаҳсуланд. Аксарияти чунин вожаҳо исмҳои мураккаб буда, дар насри бадеӣ ва публитсистии С. Айнӣ зиёд ба мушоҳида мерасанд. Бо ҷузъи “нома” сохтани исмҳои мураккаб дар осори нависанда ба ҷараёни ҳодисаву воқеаҳо алоқаманд аст. Дар ин қолаб беш аз 27 калимаи мураккаб сохта шудааст, ки маънӣ ва мафҳумҳои мухталифро ифода мекунанд. Ин намуди исмҳои мураккабро ба чанд гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст. Як гурӯҳи онҳо ҳамчун ҳуҷҷат истилоҳоти расмиро ифода мекунанд. Чунин исмҳои мураккаб дар насри бадеӣ ва публитсистии устод

Садриддин Айнӣхеле пурмаҳсул аст. Гурӯҳи дигари онҳо барои ифодаи мафҳумҳои ифодакунандаи расмият ва ҳуҷҷат ба кор бурда мешуданд, ки ҳоло дар истеъмол нестанд. Гурӯҳи сеюми калимаҳои мураккаби бо ҷузъи "нома" сохташуда калимаҳои арабианд. Гурӯҳи чоруми ин гуна калимаҳо бо ғарази услубӣ кор фармуда шуда, ҳолати рӯҳии персонажҳоро мефаҳмонанд, ба мисли мусибатнома ва ғ. Гурӯҳи дигари исмҳои мураккабе, ки бо ҷузъи нома таркиб ёфтаанд, имрӯз дар истеъмол нестанд. Ҷиҳати хеле ҷолиб дар ин гурӯҳи семантикии исмҳо дар он аст, ки вобаста ба вазъияти сиёсӣ-таърихӣ чун ҳуҷҷат мафҳумҳои мухталифро дар замони пеш аз Инқилоби Октябр дар Осиёи Миёна ифода кардаанд. Нависанда ба сохтани калимаҳои мураккаб эҷодкорона муносибат намуда, як қатор калимаҳоро худаш сохтааст, ки дар забони тоҷикӣ то ин вақт ба кор намерафтанд. Ин далели саҳми арзандаи нависанда дар такомули таркиби луғавии забони тоҷикӣ аст.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, семантика, таркиби луғавӣ, насри бадеӣ, публитсистика, истилоҳот, исм, наввожа.

ОБРАЗОВАНИЕ СЛОЖНЫХ СЛОВ С ЕДИНИЦЕЙ - НОМА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ И ПУБЛИЦИСИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ САДРИДДИНА АЙНИ

В настоящей статье рассматривается структура и семантика одного из видов сложных слов. На основе богатого фактологического материала из художественной и публицистической прозы Садриддина Айни автором выявлены особенности данной группы слов, и полученные выводы закреплены многочисленными примерами. По мнению исследователя, слова, образованные с частью – нома, в основном выражают официально – деловую терминологию и являются очень продуктивными. Большинство таких слов являются сложными существительными и в художественной и публицистической прозе Айни встречаются в большом количестве. Слова, образованные с частью – нома в произведении Айни, выражают события и явления. Они включают более 72 единиц и обозначают различные понятия. Этих сложных существительных можно разделить на следующие группы: первая группа слов выражают официальную терминологию. Такие сложные существительные являются очень продуктивными в художественной и публицистической прозе Садриддина Айни; другая группа слов использованы для обозначения понятий, выражающих официальные документы, которые сегодня не употребляются; третья группа слов, образованных с частью – нома, являются арабскими; четвертая группа таких слов использованы со стилистическом целью и выражают душевное состояние персонажей, в частности, мусибатнома (элегия) и т. д.; другая группа сложных существительных, образованных с помощью – нома, сегодня не употребляется в речи; примечательным в данной семантической группе существительных является то, что в зависимости от политической и исторической ситуации выражают различные понятия, относящиеся к периоду до Октябрьской революции Средней Азии; Писатель творчески относился к образованию сложных слов и существует определенная группа слов, образованных им самим, которые до этого не употреблялись в языке, что свидетельствует о большом вкладе Садриддина Айни в совершенствовании словарного состава таджикского языка;

Ключевые слова: словообразование, сложные слова, семантика, словарный состав, художественная проза, публицистика, терминология, существительные, новое слово.

THE FORMATION OF COMPLEX WORDS WITH THE UNIT - NOMA IN ARTISTIC AND PUBLICIZED PROSE OF SADRNDNNA AINI

In this paper, we consider the structure and semantics of one of the types of complex words based on the rich factual material from Sadriddin Aini's artistic and publicistic prose, the author reveals the features of this group of words, and the findings are supported by numerous examples. According to the researcher, the words formed with the part of the nominee, basically express officially - business terminology are very productive. Most of these words are complex nouns and in the artistic and publicistic prose of Ayni are found in large numbers. Words formed with a part in Aini's work express events and phenomena. They include more than 72 units and denote different concepts. These complex nouns can be divided into the following groups: the first group of words express official terminology, such as the complex nouns are very productive in the artistic and publicistic prose of Sadriddin Aini; another group of words used to describe the concepts expressing the officiality and documents that are today not used; the third group of words formed with a part is Arabic; the fourth group of such words are used for stylistic purposes and express the state of mind of the characters, in particular, мусибатнома (elegy) and etc.; another group of complex nouns formed with the help of -noma, are not used today in speech; it is noteworthy in this semantic group of nouns that, depending on the political and historical situation, how the document expresses various concepts relating to the period before the October Revolution of Central Asia; the writer takes a creative approach to the formation of complex words and a group of words are formed by himself, which were not used before in the language, which testifies to the great contribution of Sadriddin Aini to the improvement of the vocabulary of Tajik language.

Key words: word formation, compound words, semantics, vocabulary, prose, journalism, terminology, nouns, a new word.

Сведения об авторе: ***Низомова Санавбар Фахриевна*** - Таджикский национальный университет, докторант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: **(+992) 93-515-40-29**

Information about the author: ***Nizamova Sanavbar Fakhrievna*** - Tajik National University, doctoral student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 93-515-40-29**

УДК: 809.155.0+802.0+808.2

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОГО СТИЛЯ

Шарифова Г.Дж.
Институт языка и литературы им. А.Рудаки АН РТ

В статье анализируются специфические особенности формирования официально-делового стиля в таджикском, английском и русском языках, раскрываются лексические, синтаксические и контекстуальные особенности формирования данного стиля в сопоставительном аспекте в указанных языках.

Ключевые слова: официально - деловой стиль, сфера, специфика дипломатического стиля, языковые средства, лексические, синтаксические, стандартизованность, контекстуальные особенности.

Функциональные стили - научный, разговорный, официально - деловой, публицистический и стиль художественной литературы - являются подсистемами языка, каждая из которых обладает своими специфическими особенностями в лексике и фразеологии, в синтаксических конструкциях, а иногда и в фонетике. Возникновение и существование функциональных стилей обусловлено спецификой условий общения в разных сферах человеческой деятельности. Стили различаются как возможностью или невозможностью употребления тех или иных элементов и конструкций, так и их частотными соотношениями. Специальный технический термин, например, может встретиться в разговорном стиле, но вероятность появления его здесь совершенно иная, чем в техническом тексте по данной специальности, ибо термины для разговорного стиля нехарактерны. Целый ряд ученых уже занят получением статистических данных, оценивающих вероятность каждого элемента языковой структуры в плане его функционирования в разных функциональных стилях Выявляются статистические закономерности в отношении длины, морфемного и этимологического состава слов, распределения частей речи, представленных в текстах семантических полей, длины предложений и т.д [1, с.136].

Специфика каждого стиля вытекает из особенностей функций языка в данной сфере общения. Так, публицистический стиль имеет своей основной функцией воздействие на волю, сознание и чувства слушателя или читателя, а стиль научный - только передачу интеллектуального содержания.

Текст, как речевое произведение, является единственным эмпирическим материалом стилистики. В то же время стилистический анализ в некотором случае оказывается более ограниченным, он учитывает контекст и ситуацию, но имеет дело только с письменным отражением звуковой речи. Это и проще, и сложнее, потому что, как указывал Л. В. Щерба, текст для своего понимания требует мысленного перевода на произносимый язык [8, с.274].

Итак, индивидуальная речь существует в отдельных реальных высказываниях. Объединение в составе художественно-речевого целого разных стилей данного языка и контрастирование элементов одного стиля с элементами другого выполняют различные экспрессивные функции, что в целом системно организует индивидуальные особенности различных текстов, в том числе и некоторую структурную специфику компонентной организации текстов официально-делового стиля [3, с.82]. Здесь уместно напомнить, что следует различать стилистическую окраску, которую слово получает на уровне нормы, и стилистическую функцию, которую слово получает на уровне индивидуальной речи и выполняет в рассматриваемом контексте. Оно реализует в себе различные аспекты функционирования и отражает особенности разноаспектного свойства слова, одним из которых является аспект коннотации слова. Место оценочных коннотаций в разных функциональных стилях различно. Они часто встречаются в ораторской речи и совсем не приняты в научной или официально-деловой речи. Здесь оценка должна быть эксплицитно указана с помощью объективных показателей [5, с.65].

Сфера официально-делового стиля по своим языковым закономерностям охватывает также язык дипломатии. В то же время по частным свойствам язык дипломатии весьма своеобразен. У него своя система терминов, у которой много общего с другими частными терминологиями, хотя проявляет существенные особенности в аспекте насыщенности международными терминами. Что в течение истории всегда было связано прежде всего с ролью одного из так называемых мировых языков, который действовал на определенном этапе как основной язык – средство общения в налаживании международных отношений. Начиная новой эры вплоть до средних веков в Западной Европе общим дипломатическим языком был латинский, позже в эпоху средневековья, особенно в XVIII – начале XIX в.в., эту функцию стал выполнять французский.

Только к особенностям дипломатического стиля относится также такое стилистическое своеобразие, как употребление этикетных слов, которые охватывают определенную сферу функционирования дипломатической лексики – а именно: обращения к представителям других государств, обозначения титулов и форм титулования [2, с.127].

К особенностям делового стиля, в частности, относится также то, что он реализуется в специальных словосочетаниях и фразах, по сути, образует определенный языковой стандарт, прежде всего вербализуется в так называемых клише, без которых трудно представить дипломатические документы. Использование данного типа устойчивых сочетаний является потребностью сферы делового общения. Они упрощают процесс составления текстов и экономят время адресанта. С другой стороны, они обеспечивают однозначное понимание читающей их стороны [3, с.132]. К подобным сочетаниям относятся, например, ***муколамаи натиҷабахш***– *constructive dialogue* -*конструктивный диалог,* ***дар сатҳи олӣ***– *on high level*- *на высшем уровне,* ***баҳри манфиатҳои пурсамар***– *for slability interest* - *в интересах стабильности,* ***барои оромши халқҳоямон***- *for well-fare people* - *на благо народов*и многое другое.

«Бовар дорам, ки муколамаи натиҷабахш ва судманди Русияву Чин дар сатҳи олӣ буд ва дар оянда барои пурсамар гардонидани муносибатҳои бисёрсамтаи ду кишвар ва баҳри манфиати халқҳоямон ва барои таҳким бахшидан ба оромӣ ва бехатарии башарият мусоидат хоҳад кард».

"It is sure, the Russian-Chinese constructive and top-level fruitful dialogue will be and to promote further to deepening of many-sided communications between two countries for the benefit of our people, in interests of strengthening of stability and safety in the world".

«*Уверен, российско-китайский конструктивный и плодотворный диалог на высшем уровне будет и далее способствовать углублению многогранных связей между двумя странами на благо наших народов, в интересах укрепления стабильности и безопасности в мире* [4, с.186]. *«Боварї дорам, ки њамкории Руссияву Абхазистон дар оянда низ босуръат барои халќњоямон ба тањкими осудагї дар минтаќа инкишоф хоњад ёфт».*

"It is convinced that the Russian-Abkhazian interaction will be and to develop dynamically from now on for the benefit of the people of our countries and stability in the region".

«Убеждён, что российско-абхазское взаимодействие будет и впредь динамично развиваться на благо народов наших стран и стабильности в регионе»[4, с.335]. Деловые документы появляются на определенном этапе развития общества. Как показывают материалы исследований, для европейских стран один из источников их появления обусловлен также развитием отношений между странами, а также налаживанием международных связей с другими странами, Так, первыми письменными документами, зафиксированными в летописи в истории Таджикистана, являются документы, появившиеся еще на достаточно раннем этапе становления государственности. Хотя наивысший расцвет этот жанр получает в пределах таджикской государственности в эпоху Саманидского Государства, в котором широкое развитие получало налаживание государственного управления в пределах всех тех политических, социальных и экономических отношений, которыми характеризовалось государственное правление. Структура общественных и государственных организаций была строго регламентирована. В соответствии с этим регламентировалась вся та документация, которая отражала деятельность учреждений государственного правления. В этот период фактически на государственном уровне был официально введен и принят целый ряд официальных документов, сформированы их содержание и структура.

Как отмечают исследователи, на Руси необходимость становления официального - делового стиля свое интенсивное развитие получает со времени выхода на международную арену, особенно в период налаживания международных отношений с греками, со времени, от которого сохраняются тексты договоров 907, 911, 944 и 971 гг. Что интересно, этот процесс на Руси проходит одновременно с процессом введения в X в. письменности. Это прежде всего касается оригинального памятника письменности той эпохи - "Русской правды", анализ языковых особенностей которой позволяет судить о развитости системы юридической и общественно-политической терминологии в то время. В языке этого памятника можно выделить особенности словоупотребления и организации речи, которые относятся к характерным чертам делового стиля. Это высокая терминологичность, преобладание сочинения над подчинением в сложных предложениях, наличие сложных конструкций с сочинительными союзами, а также бессоюзных цепочек. Из всех видов сложноподчиненных предложений наиболее широко употребляются конструкции с придаточным условным

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Головин Б.Г. Из курса лекций по лингвистической статистике / Б.Г. Головин. - Горький, 1966. - 276 с.

2. Колтунова М.В. Язык и деловое общение: Нормы, риторика, этикет. Учебное пособие для вузов / М.В. Колтунова. - М.: ОАО НПО Экономика, 2000. - 271 с.
3. Кузин Ф.А. Культура делового общения: Практическое пособие / Ф.А. Кузин. - 6-е изд., перераб. и доп. - М.: Ось-89, 2007. - 320 с.
4. Образ человека в зеркале гуманизма: Мыслители и педагогика эпохи Возрождения о формировании личности (XIV-XVII вв.). Учебное пособие. Ун-т рос. акад. образования; авт. сост.: Н. В. Ревякина, О. Ф. Кудрявцев. - М.: Изд-во УРАО, 1999. - 396 с.
5. Рахманин Л.В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов / Л.В. Рахманин. - М., Высшая школа, Инфра-М, 2007. - 350 с
6. Сидов Х.А. Система дипломатических терминов в таджикскогм и английском языках / Х.А. Сидов. - Душанбе, 2013. - 335с.
7. Шайкевич А.Я. Опыт статистического выделения функциональных стилей / А.Я. Шайкевич // Вопр. языкознания. — 1968. -328 с
8. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. -Л., 1974. - 428 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАКУЛЁБИИ УСЛУБИ РАСМӢ-КОРГУЗОРӢ

Дар мақола хусусиятҳои асосии ташаккулёбии услуби расмӣ-коргузорӣ дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ таҳия карда шуда, усулҳои лексикӣ, синтаксисии контекстуалии шаклгирии он аз рӯйи диди муқоисаи байнизабонҳо дида баромада шудааст. Инчунин, дар мақола оид ба таҳлили хусусиятҳои коргузорӣ дар се забон мулоҳизаҳо ронда шудааст. Чуноне ки муаллиф менигорад, ҳадафи ба роҳ мондани услуби коргузорӣ – муайян кардани тафовут байн ин се забон аст, яъне ошкор намудани дар кадом шакл ва маънию мазмун, дар асосу заминаи маводи кадом забон ташаккул ёфтани он мебошад. Дар баробари ин, муаллиф дар ин тадқиқот вижагиҳои хоссаи забонию таърихӣ, ҳаводиси таърихӣ, сарчашмаҳои луғавӣ ва корбурди онро мавриди омӯзиши муқоисаи илмӣ қарор дода, зимни таълифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ дар заминаи тадқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, фарҳангҳои тоҷикиву англисӣ ва русӣ, луғату қомусҳои муътамад ва сомонаҳои интернетӣ, раванди ташаккул ва таҳаввули маводи забонӣ, хусусиятҳои ташаккулёбии услуби расмӣ-коргузорӣ, мазмун, моҳият, таърихи тавлид ва корбурди онҳоро ошкор намояд. Инчунин, мақола фарогири масъалаи хусусиятҳои ташаккулёбии услуби расмӣ-коргузорӣ буда, дар он ҷанбаҳои забонӣ, муайян кардани сохту таркиб, маъно ва истеъмоли онҳо дар забони тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ сухан рафтааст.

Калидвожаҳо: услуби расмӣ-коргузорӣ, соҳа, хусусиятҳои услуби дипломатӣ, тарзхои забонии ифодашавӣ, лексикӣ, синтаксисӣ, контекстуалӣ, шаклпайдокарда.

ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОФИЦИАЛЬНО- ДЕЛОВОГО СТИЛЯ

В статье анализируются основные особенности формирования официально-делового стиля в таджикском, английском и русском языках, рассматриваются лексические, синтаксически-контестуальные методы его формообразования с точки зрения межязыкового сравнения. Также высказаны размышления об особенностях делопроизводства в трех языках. Как пишет автор, целью исследования официально-делового стиля является определение отличия между тремя языками, то есть выявить, в какой форме, значении, на основе материала какого языка оно формировалось. Вместе с тем, автор в этом исследовании, подвергая научному сравнительному изучению особые языковые, исторические свойства, исторические события, лексические источники и их употребление, предпринимает попытку на основе достоверных научных источников, на базе множественных исследований отечественных и зарубежных исследователей, таджикско-английских и русских словарей, энциклопедий и интернет-сайтов раскрыть процесс формирования и преобразования языкового материала, особенности формирования официально-делового стиля, описывает языковые аспекты, определение состава, структуры и их употребления в таджикском, английском и русском языках.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, отрасль, особенности дипломатического стиля, способы языкового выражения, лексический, синтаксический, контекстуальный, формообразование.

BASIS FOR FORMING OFFICIAL BUSINESS STYLE

The article analyzes the main features of the formation of the official and business style in Tajik, English and Russian languages, examines the lexical, syntactically contested methods of its formation in terms of inter-language comparison. Also, reflections on the peculiarities of office work in three languages were expressed. As the author writes, the purpose of the study of official business is to determine the difference between the three languages, that is, to identify in what form, meaning, on the basis of the material of which language it was formed. At the same time, the author in this study, subjecting scientific comparative study to special linguistic, historical properties, historical events, lexical sources and their uses, makes an attempt on the basis of reliable scientific sources on the basis of multiple studies of domestic and foreign researchers, Tajik-English and Russian dictionaries , encyclopedias and Internet sites to reveal the process of formation and transformation of linguistic material, the features of the formation of the official and business style, describes the language stems aspects, the composition of the definition, structure and their use in the Tajik, Russian and English languages.

Key words: official-business style, branch, features of diplomatic skills, ways of language expression, lexical, syntactic, contextual, form-building.

Сведения об авторе: ***Шарифова Г***. - Институт языка и литературы им. А.Рудаки АН РТ, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. Тел.: **(+992) 987-69-64-66**

Information about the author: ***Sharifova G.*** - Institute of Language and Literature named after A. Rudaki AS RT, graduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 21. Tel.: **(+992) 987-69-64-66**

УДК: 891.550:82

ШАРҲИ ЧАНД ВОМВОЖАИ ЗАРГАРИИ ОСОРИ МАНЗУМИ АСРИ Х

Гулмирзоева З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вомвожагони соҳаи заргарӣ, ки марбути ороишоти занона мебошанд, дар таркиби луғавии забонамон яке аз қишрҳои муҳимро фаро гирифта, ба гурӯҳҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосӣ ё вомвожаҳо ҷудо мешаванд. Ин вомвожагони марбути заргариро низ дар навбати худ ба гурӯҳи вомвожаҳои арабӣ ва вомвожаҳои ғайриарабӣ ҷудо намудан мумкин аст.

А) вомвожагони марбути заргарии арабӣ. Забони адабии тоҷикӣ то замони густариши ислом низ бо забонҳои сомӣ, аз ҷумла забони арабӣ, иртиботе дошт, ки вожагони қарзии форсии тоҷикӣ (ҳам форсии қадим ва ҳам форсии миёна) дар ин забонҳо ва баръакс, вомвожаҳои сомӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ гувоҳи ин нукта мебошанд. Масалан, калимаи вардун [**vardun**] дар забони арабӣ иқтибосе аз забони форсии қадим [**varda** – «гул»] аст, ки шаҳодати равобити таърихии қадимии ин ду забон аст [1, с.40; 42].

Сабаби дигари иқтибоси калимаҳои арабӣ дар таркиби луғавии забони форсии тоҷикӣ ин ҳодисаҳои таърихӣ, яъне истилои арабҳо ва густариши дини ислом мебошад. Таъсири худро ҳодисаҳои таърихӣ хоҳу нохоҳ дар забони адабӣ мегузоранд. То андозае дар асрҳои Х-ХІ тозагии забони тоҷикӣ дар осори шоирон, аз қабили Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ ва дигарон дида мешавад. Аммо наметавон гуфт, ки осори ин шоирон орӣ аз иқтибоси забонҳои бегона бошанд, хусусан иқтибосҳои арабӣ. Дар осори манзуми асри Х, махсусан дар осори манзуми Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ, «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва чанде дигарони ин давр ҳам, баъзе калимаҳои арабӣ дар мавридҳои зарурӣ корбаст гардидаанд. Дар байни вомвожаҳои арабӣ **сангҳои қиматбаҳои ороишӣ** низ ҳастанд, ки чанде аз онҳоро меорем ва аз нигоҳи сохту мазмун баррасӣ менамоем: **ақиқ, дур, забарҷад, марҷон...**

*Май андар қадаҳ чун **ақиқи** Яман,*
Ба пеш андарун дастае настаран [2, с.4; 293].

Ақиқ ифодакунандаи маънои санги қиматбаҳо буда, мансуби калимаи арабӣ аст ва маънояш як навъи ороишоти зебост.

Ҳам акнун ман он пилу он тахти оҷ,
*Ҳамон зарру он тавқу он **дурру** тоҷ [4, с.194].*

Дур калимаи арабӣ буда, санги ороишӣ, яъне марвориди калонро гӯянд [1, с. 37; 294].

***Забарҷад** яке ҷом будаш ба ганҷ,*
Ҳамон дури носуфта ҳаштоду панҷ [2, с.5; 145].

Забарҷад калимаи арабӣ буда, санги қиматбаҳои ороишӣ мебошад [1, с. 37; 424].

Ки ман шаҳрро бар ту беҷон кунам,
*Зи хун дастро ҳамчу **марҷон** кунам [2, с.2;186].*

Марҷон калимаи арабӣ буда, яке аз ҷонварони баҳрист, ки дарахтшакл аст. Машҳураш марҷони сурх, онро барои сохтани асбоби зинат ва ашёи гаронбаҳо ба кор мебаранд [1, с. 37; 646].

Дар байни вомвожаҳои арабии мансуби вожагони заргарӣ сифату аломати онҳо дар шакли **хушбӯйиҳо** низ ҳастанд, ки чанде аз онҳоро меорем ва аз нигоҳи сохту мазмун баррасӣ менамоем: **заъфарон, анбар, ғолия**, **шамома...**

*Ҳаме сад табақ мушку сад **заъфарон,***
Ҳаме рафт Гулшаҳр бо духтарон [2, с.3; 143].

Бишуд ёли аспон карон то карон,
*Барандуда аз мушку аз **заъфарон** [2, с.3; 234].*

Заъфарон калимаи арабӣ буда, гиёҳест, ки гулҳои зарди хушбӯй дорад [1, с. 37; 445].

***Чи анбар, чи уду, чи мушку абир**,*
Чи дебо, чи аз тахтҳои ҳарир [2, с.3; 161].

*Ҳама зарру **анбар** биёростанд,*
Чу хушнудии паҳлавон хостанд [2, с.3; 13].

Анбар калимаи арабӣ буда, моддаи чун мум нарм ва хушбӯ буда, дар саноати атриёт ба кор мебаранд [1, с.37; 66].

Ба Баҳром бинмуд бозу Фуруд,
***Зи анбар ба гул бар яке хол буд** [2, с.3; 428].*

Дар байти болоӣ, ки аз «Шоҳнома» оварда шудааст, ин вожа дар таркиби **ба анбар хол гузоштан** омадааст, ки воҳиди фразеологист ва маънояш зебогист.

Зи мушки сияҳ карда бар гул нигор,
*Фурӯ ҳишта бар **голия** гӯшвор [2, с.2; 127].*

Ғолия калимаи арабӣ буда, таркибаш сиёҳранги аз хушбӯйиҳои гуногун, мушку анбар ва ғ., сохташуда, мебошад [1, с.37; 654].

***Шамома** ниҳоданд бар ҷоми зар,*
Даҳ аз нуқраи хом ҳам пургуҳар [2, с.3; 392].

Шамома калимаи арабӣ буда, номи хушбӯиест, ки аз ягон чизи хушбӯй тайёр карда мешавад [1, с.38; 564].

Дар байни вомвожаҳои арабии мансуби вожагони заргарӣ номи а**сбобу анҷом** низ ҳастанд, ки чанде аз онҳоро меорем ва аз нигоҳи сохту мазмун баррасӣ менамоем: **бадра, харро, ҳавдаҷ, маҳд, иморӣ, табақ, сандуқ, далв, мисқол, қалам, уд** ва ғ. Ҳоло чанд мисол доир ба ин вожагон аз осори манзуми асри Х меоварем:

Пазира шудаш бо фаровон сипоҳ,
*Ҳамон бардаву **бадраву** тоҷу гоҳ [2, с.5; 63].*

Бадра калимаи арабӣ, ифодакунандаи маънои ҳамён, халтаи динор, халтаи ҷавоҳирот аст [1, с.37; 129].

Яке бадра динору аспи сиёҳ,
*Ба **ҳаррои заррин** бифармуд шоҳ [2, с.5; 44].*

Ҳарро калимаи арабӣ, асбобу анҷоми заркӯб ва нуқракӯби асп, монанди лаҷомро гӯянд [1, с.38; 734].

*Зи **ҳавдаҷ** баромад яке моҳи нав,*
Чу ороста шоҳ бар гоҳи нав [2, с.2; 127].

Ҳавдаҷ калимаи арабӣ буда, тахти равон, каҷоваро гӯянд [1, с.38; 711].

*Ҳамон **маҳди заррин** ба дебои Чин,*
Ба гавҳар биёроста ҳамчунин [2, с.1; 221].

*Бигустурд **зарбафт бар маҳд** бор,*
Яке ганҷ к-аш надонист мор [2, с.2; 24].

Маҳд калимаи арабӣ, каҷова, ҳавдаҷ, гаҳвора [1, с.37; 620].

*Ба заррин **иморӣ** ба дебо ҷулайл,*
Бирафтанд бо хоста хайл- хайл [2, с.3;143].

Иморӣ калимаи арабӣ, муродифи маҳд:

***Забарҷад табақҳову** пирӯза ҷом,*
Пур аз нофаи мушку уди хом [2, с.3; 142].

Табақ вожаи арабӣ, барои хӯроки ғализ, лаълӣ, зарфи калони нақшин.

*Яке **поксандуқ** кардаш сиёҳ,*
Бад-ӯ андарун сохта ҷойгоҳ [2, с.5; 211].

Сандуқ қуттии калон, ки дар он чизҳо мемонанд [1, с.38; 190].

Яке духтаре дид бар сони моҳ,
*Фурӯ ҳишта аз чарх **далве** ба чоҳ [2, с. 5; 244].*

Далв калимаи арабӣ, зарфи чармии обкашӣ аз чоҳ, сатил [1, с.37; 316].

*Ду будӣ ба **мисқол** ҳар як ба санг,*
Яке донаи нор будӣ ба ранг [7, с. 91].

Мисқол калимаи арабӣ буда, миқёси баркашӣ, санги тарозу аст [1, с.37; 694].

Ду ёқути рахшон, ду наргис дижам,
*Сутуни ду абрӯ чу **симин қалам** [2, с.129].*

Қалам калимаи арабӣ буда, найи тарошидашуда аст, ки бо он хат менавиштанд, хома, килк.

Уд калимаи арабӣ, чӯби хушбӯйи сиёҳранг, ки ҳангоми сӯзондан бӯйи хуш медиҳад [1, с.37; 384].

Б) вомвожаҳои ғайриарабии марбути заргарӣ. Забонҳои эронӣ, аз ҷумла, забони форсии дарӣ бо забонҳое мисли забонҳои ҳиндӣ, юнонӣ ва лотинӣ, ки аз хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ мебошанд, қаробати таърихии гениологӣ доранд ва аз ин рӯ, теъдоди зиёди калимаҳои аслии ин забонҳо, ки аз решаҳои муштараки вожагони забони ҳиндуаврупоии қадим маншаъ гирифтаанд, ки бо ҳам шабоҳати маъноӣ ва шаклӣ дошта метавонанд [1, с.40; 67]. Воситаи дигари интиқоли калимаҳои иқтибосии забонҳои ғайр ба воситаи забони арабӣ дар шакли муарраб ба мо омада расидааст.

Калимаи **алмос** аз юнонии **adamas** – мустаҳкам, равшанҷило омадааст [1, с. 45; 122]. Ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гаштааст, ки ифодакунандаи маънои санги қиматбаҳост ва олоти буррандаро низ алмос гӯянд:

*Чу гударз борони **алмос** дид,*
Зи тимори Рустам дилаш бардамид [2, с.4; 197].

Зумуррад калимаи юнонӣ, санги гаронбаҳои сабзранг [1, с.37; 462].

Зумуррад бар ӯ чорсад пора буд,

Ба сабзӣ чу қавси қузаҳ нобисуд [2, с.5; 91].

Булӯр калимаи юнонии муаррабшуда, санги софу шаффофи монанди шиша мебошад [1, с.37; 221].

Рухи шоҳ тобон ба кирдори ҳур,
*Нишастангаҳашро сутунҳо **булӯр** [2, с.5; 73].*

Ҳама кохи ӯ пур зи бегона дид,
Нишасташ булӯрин яке хона дид [2, с.5; 76].

Қандил чилчароғ, шамъдони калон, чароғи овезон [1, с.38; 673]. Дар байти зерин вожаи қандил муарраби вожаи **kansela**-и юнонӣ зикр шудааст [1, с.3; 376].

Ҳама хона қандилҳои булӯр,
Миён андарун чашмаи оби шӯр [2, с.5; 130].

Дирам танга, сиккаи нуқрагӣ, пули нуқра, мубодилаи асъор [1, с.37; 380]. Муарраби вожаи юнонии **draxme дирам**. Дар забони паҳлавӣ ҳамчун **diram** маъмул будааст [1, с.36; 256].

*Зи динору бадраҳои **дирам,***
Зи дебову аз гавҳарон бешу кам [2, с.3; 16].

Динор. Вожаи динор муарраб аст. Шакли лотинии он **denarius** буда, сиккаи тиллоро ифода мекунад. Ин вожа дар забони порсии миёна ё паҳлавӣ дар шакли **dinor** мавриди истифода қарор дошт [1, с.36; 253].

*Бибурданд **динор** сад бадра низ,*
Зи рангу зи бӯю зи ҳар гуна чиз [2, с.2; 114].

Сабаби дигари ворид гаштани калимаҳои иқтибосии ифодакунандаи маъноҳои асбобу анҷом аз забонҳои бегона ин равобити тиҷоратӣ аст, хусусан калимаҳои ҳиндӣ. Мафҳуми онҳо тағйир нагардидаанд ва ба ҳамон ном дар забони адабии тоҷик ифода мегарданд. Масалан, калимаи чатр:

Чатр калимаи ҳиндӣ, соябон, шамсия, махсусан соябоне, ки бар болои сари подшоҳон афрохта мешуд [1, с.38; 530]. Чатр аз матои дебои аълосифат сохта мешуд, ки ҳам воситаи ороиш ва ҳам воситаи муҳофизатиро иҷро мекунад.

*Бар он **чатри дебо** дирам рехтанд*
Зи бар мушки соро ҳаме бехтанд [2, с.5; 16].

Калимаи **сим -** нуқра. Дар «Луғати ҳетерограммаи паҳлавӣ» вожаи сим калимаи паҳлавии **asem** шарҳ дода шудааст [1, с.18; 9]. Аммо муҳаққиқ Ф. Шарипова дар асари худ «Хусусиятҳои вожагонии «Кашф-ул-маҳҷуб»-и Ҳуҷвирӣ» вожаи **симро** мансуб ба юнонии **asema** гуфтааст [1, с.40; 70].

Шутур дар шутур буд фарсангҳо,
*Зи заррину **симину** аз рангҳо [2, с.5; 16].*

Обнус калимаи юнонӣ, чӯби дарахт аст, ки барои сохтани асбобҳои қиматбаҳо ба кор меравад, бӯйи хуш ҳам дорад. Дар байти шоир барои сохтани хаймаи шоҳон ҳангоми лашкаркашӣ истифода шудааст:

Чу раъди хурӯшанда шуд бӯқу кӯс,
*Ҳурр андар паси пардаи **обнӯс** [2, с.2; 107].*

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ С. Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ // Куллиёт. - Ҷ.11. Кит.1. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – С. 16-23.
2. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома». - Душанбе: Маориф, 1994. –118 с.
3. Бурҳони қотеъ; таълифи Муҳаммадҳусайни Бурҳон). -Душанбе: Адиб, 1993. -Ҷ.1.- 416 с.
4. Ғиёс-ул-луғот (таълифи Муҳаммад Ғиёсуддин): дар се ҷилд. – Душанбе: Адиб, 1987, 1989.
5. Деҳхудо А. Луғатнома (иборат аз 50 ҷ.) – Теҳрон, 1369.
6. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ. Ҷ.1) / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 242с.
7. Маҳдӣ С. Тоҷ андар «Шоҳнома». – Душанбе: Деваштич, 2009. - 166 с.
8. Муҳаммадиев М. Баъзе хусусиятҳои лексикии «Шоҳнома» / М.Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 138 с.
9. Розиқов Б. Лексика ювелирного и медницкого мастерства в таджикском языке: автореф... дис... кан... филол... наук / Б. Розиқов. – Худжанд, 2000. – 24 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ .1. - М.: СЭ. - 1969. – 952 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – М.: СЭ. - 1969. – 947 с.
12. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»; мураттиб И.Ализода. - Душанбе: Адиб, 1991. - 496 с.
13. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри Х) / С. Ҳалимов. - Душанбе: УДТ, 1979. - 96 с.

ШАРҲИ ЧАНД ВОМВОЖАИ ЗАРГАРИИ ОСОРИ МАНЗУМИ АСРИ Х

Вомвожагони соҳаи заргарӣ, ки марбути ороишоти занона мебошанд, дар таркиби луғавии забонамон яке аз қишрҳои муҳимро фаро гирифта, ба гурӯҳҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосӣ ё вомвожаҳо ҷудо мешаванд. Ин вомвожагони марбути заргариро низ дар навбати худ ба гурӯҳи вомвожаҳои арабӣ ва вомвожаҳои ғайриарабӣ ҷудо намудан мумкин аст.Забони адабии тоҷикӣ то замони густариши ислом низ бо забонҳои сомӣ, аз ҷумла забони арабӣ, иртиботе дошт, ки вожагони қарзии форсии тоҷикӣ (ҳам форсии қадим ва ҳам форсии миёна) дар ин забонҳо ва баръакс, вомвожаҳои сомӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ гувоҳи ин

нукта мебошанд. Сабаби дигари иқтибоси калимаҳои арабӣ дар таркиби луғавии забони форсии тоҷикӣ ин ҳодисаҳои таърихӣ, яъне истилои арабҳо ва густариши дини ислом мебошад. Дар мақолаи мазкур сухан аз бобати шарҳи чанд вомвожаи заргарӣ ва мавқеи корбасти онҳо дар осори манзуми асри X меравад. Муаллиф дар асоси маводи гирдовардааш чанд вожаи иқтибосии соҳаи заргарии осори манзуми ин даврро мавриди таҳлил қарор медиҳад, ки хеле ҷолиб аст. Инчунин маводи гирдовардаашро аз нигоҳи маъно ва сохтор низ баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо: ёқут, гуҳар, забарҷад, пирӯза, лаъл, ақиқ, лоҷувард, марворид, сангҳои қиматбаҳо, зебу зинат, ороиш, асбоби филизӣ, ороишот, ҷавоҳирот, гӯшвор, ангуштарӣ, тоҷ, ёра, тавқ, дастбанд.

ТОЛКОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ ОТНОСИТЕЛЬНО ЮВЕЛИРНЫХ ИЗДЕЛИЙ В ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ X ВЕКА

Заимствованные слова относительно ювелирных изделий, которые касаются женских украшений, в словарном составе таджикского языка занимают одно из важных нищ и подразделяются на исконно таджикские группу слов и группу заимствованных слов. Эти же заимствованные слова также подразделяются на группы арабских заимствованных слов и неарабских заимствованных слов. Таджикский литературный язык до распространения ислама имела связь с семитскими языками, особенно с арабским языком, потверждением тому могут служить заимствованные слова персидско-таджикского языка (и древнеперсидский и среднеперсидский языки) в этих языках и наоборот семитские заимствования в словарном составе таджикского языка являются свидетельством данных слов. Другая причина заимствования арабских слов в словарный состав таджикского персидского языка – это исторические события, то есть завоевание арабов и распространение исламской религии. В данной статье речь идет о толковании нескольких заимствованных слов относительно ювелирных изделий и их употреблении в поэтических произведениях X века. Автор на основе собранного материала подверг изучению и анализу несколько заимствованных слов относительно ювелирных изделий в поэтических произведениях данного периода.

Ключевые слова: алмаз, жемчуг, топаз, бирюза, рубин, сердолик, лазурит, изумруд, драгоценные камни, украшения, драгоценности, металлические инструменты, кольцо, корона, ожерелье, браслет.

INTERPRETATION OF SOME BORROWED WORDS WITH RESPECT TO JEWELRY PRODUCTS IN POETIC WORKS OF X CENTURY

Borrowed words regarding jewelry that relate to women's jewelry in the vocabulary of the Tajik language occupy one of the most impoverished and are subdivided into the original Tajik group of words and the group of borrowed words. The same borrowed words are also subdivided into groups of Arabic borrowed words and non-Arabic borrowed words. Before the spread of Islam, the Tajik literary language was associated with the Semitic languages, especially the Arabic language. The borrowed words of the Persian-Tajik language (and the ancient Persian and Middle Persian languages) in these languages, and vice versa, Semitic borrowings in the Tajik language vocabulary are evidence of these words . Another reason for borrowing Arabic words into the vocabulary of the Tajik Persian language is historical events, that is, the conquest of the Arabs and the spread of the Islamic religion. This article deals with the interpretation of several borrowed words regarding jewelry and their use in poetic works of the 10th century. On the basis of the collected material, the author has studied and analyzed several borrowed words regarding jewelry in the poetic works of this period.

Key words: diamond, pearl, topaz, turquoise, ruby, carnelian, lapis lazuli, emerald, precious stones, jewelry, jewelry, metal tools, ring, crown, necklace, bracelet.

Сведения об авторе: ***Гулмирзоева З.*** - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17

Information about the author: ***Gulmirzoeva Z.*** - Tajik National University, applicant for the Department of the Department of History of Language and Typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17

УДК: 371.22 (575.3)

КОРБУРДИ КАЛИМАСОЗИИ НАВЪИ ИХТИСОРАҲО ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Зуҳраи Юсуф
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таърихи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар маҷмӯъ давлатдории тоҷикон, пас аз истиқлолияти воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо татбиқи сиёсат ва бо дастгирии Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон муносибатҳои сифатан нав ба вуҷуд омаданд, ки ин ҳама дар «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», қонунҳои амалкунанда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд [10].

Таҳқиқи забоншиносии ихтисораҳо дар забони тоҷикӣ таърихи дерина дорад. Доир ба калимасозии ихтисораҳо аз асару мақолаҳои муҳаққиқон Абдусаломов М. Хоркашев С., Ш. Рустамов, С. Ҳалимов, Юлдошев С., Холматова С., Мирзоева М. ва дигарон маълумот гирифтан мумкин аст, вале паҳлуҳои норавшани ин мавзӯъ ҳанӯз зиёд аст. Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ калимаҳои навъи ихтисораҳо хеле зиёд буда, онҳо қабатҳои гуногуни вожагони асили тоҷикӣ, арабӣ, русиву аврупоиро ташкил медиҳанд.

Забоншиносон Ҳ. Ҳусейнов ва К. Шукурова қайд менамоянд, ки калимасозии навъи ихтисораҳо ба забони тоҷикӣ баъд аз солҳои сиюм чун калимаҳои барои истифода тайёр аз забони русӣ гузаштаанд. Дар асл онҳо ибора (номҳои таркибӣ) буда, дар асоси ихтисоркунӣ ба вуҷуд омадаанд [7, с.101].

Абдусаломов М. дар китоби худ бо номи «Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ» чунин мегӯяд: «Калимасозии навъи ихтисораҳо яке роҳҳои муҳимми калимасозии исм ба шумор меравад. Ихтисораҳо одатан аз як ё ду вожа иборат мебошанд ва дар шакли ихтисоршуда дар мавридҳои гуногун истифода мешаванд. Заминаи асосии ихтисораҳо дар забони тоҷикӣ таркибу ибораҳои устувори изофӣ ва истилоҳоти гуногуни забони тоҷикӣ мебошад. Тарзи ташаккули ин гурӯҳи исмҳо ҳарфӣ, ҳиҷоӣ, омехтаи ҳарфию калимагӣ ва ҳиҷоию калимагӣ ва ғайра мешаванд» [1, с.448].

Чунончи дар боло зикр намудем, калимасозии ихтисораҳо ҳарфӣ, ҳиҷоӣ, омехтаи ҳарфию ҳиҷогӣ ва ғайра мешаванд. Мо дар асоси маводи соҳаи маориф танҳо роҳи ҳарфии калимасозиро дар асоси ҳиҷо мавриди таҳқиқ қарор додем.

Дар забони ҳозираи тоҷик шаш навъи ҳиҷо мавҷуд аст. Ин шаш навъи ҳиҷо ду формулаи асосиро ба вуҷуд меоварад: [(Ҳ (С))] ва [(Ҳ (СҲ) Ҳ)], формулаи аввал мансуб ба ҳиҷои кушода буда, ду навъ дорад: С ва ҲС.

Формулаи дуюм формулаи ҳиҷои баста аст ва чор навъ дорад: СҲ, СҲҲ, ҲСҲ ва ҲСҲҲ.

Маъмултарин ҳиҷои тоҷикӣ навъҳои ҲС (дар гурӯҳи ҳиҷоҳои кушода) ва ҲСҲ (дар дастаи ҳиҷои баста) мебошанд [6, с.22].

Профессор Ҳомид Маҷидов дар китоби «Забони адабии муосири тоҷик» чунин қайд кардааст:

«Калимаҳои аслии тоҷикӣ, сарфи назар аз он ки ба кадом қабати таърихӣ мутааллиқанд, ба як қатор нишонаҳои умумии забонӣ соҳибанд. Ба ҷумлаи муҳимтарин нишонаҳои забонии онҳо решагӣ ё якҳиҷойӣ будани решаи онҳоро номбар кардан мумкин аст. Ҳанӯз дар забони ҳиндуаврупоӣ калимаҳои решагӣ қисмати муҳимми фонди асосии луғавиро ташкил медоданд. Дар забони муосири тоҷик ҳам чунин калимаҳо дар қолабҳои якрешагии навъи С: **ӯ, о**; СҲ:**об, ош**; ҲС: **мо, бо**; ҲСҲ: **бад, нон**; СҲҲ: **асп, орд**; ва ҲСҲҲ: **даст, бурд** тарҳрезӣ шудаанд» [5, с.94].

Мо ихтисораҳои соҳаи маорифро аз рӯйи қолабҳое, ки устод Ҳ. Маҷидов дар китоби худ ҷудо кардаанд, гурӯҳбандӣ намудем.

Аз қолабҳое, ки дар китоби забоншинос Ҳ. Маҷидов ҷудо карда шудааст, ба мисолҳои ҷамъовардаи мо танҳо се қолаби он мувофиқат мекунад. ҲСҲ; Чанде пеш чунин маҳфили илмӣ дар факултети биологияи ДМТ бо роҳбаронӣ ҶИД –и кафедраҳои биохимияву физиологияи растаниҳо ва биотехнология бо иштироки омӯзгорону донишҷӯёни факултет баргузор гардид (Ба қуллаҳои дониш, 28.09.2017 (1420) саҳ-3).

ҶИД-Ҷамъияти илмии донишҷӯён

Муаллими кафедраи забон ва адабиёти арабӣ ДИТ ба номи Имоми Аъзам Абӯҳанифа Маҳмадамин Аминов ва бисёр дигарон мавзӯи зикршударо барасӣ намуда, андеша ва нуқтаи назари вижаи худро атрофи ҷашни қадимаи мардуми ориёинажод иброз карданд (Омӯзгор, 30.03.17 №13 (12080) саҳ.20) .

ДИТ- Донишкадаи исломии Тоҷикистон

СҲҲ; Мақсад аз навиштани кори хаттӣ (ворид намудани эссе ба феҳрасти ИМД) муайян намудани маҳорати арзёбии мустақилона (дарк ва баррасии масъала ва хулосабарорӣ), баёни дуруст ва мураттаби фикри хонандагон аст (Омӯзгор 14.10.16 №42 (12038) саҳ-10).

ИМД-Имтиҳонҳои марказонидашудаи дохилшавӣ

ҲСҲҲ; Роҳбари лоиҳа Галя Божанова зимни суханронӣ иброз намуд, ки мақсад ва баргузории баррасӣ ва мувофиқа намудани идоракунии ТИКТ дар самтҳои зерин мебошад (Шуғл ва меҳнат, 02.02.18 №3 (273) саҳ.9).

ТИКТ-Таҳсилоти ибтидои касбӣ ва таълим

Дар соҳаи маориф боз чунин роҳи калимасозии ҳарфӣ истифода шудааст.

ҲҲҲС: Барои дар сатҳи баланди ташкилию сиёсӣ гузаронидани чорабинӣ ва дастгирии ҳамаҷонибаи директори МТМУ №17 раиси кумитаи маҳаллаи Ғуриёт ва иштирокчиёни фаъол бо сипоснома ва туҳфаҳои хотиравӣ қадрдонӣ шуданд (Минбари халқ, 25.10.17 №43).

МТМУ- Мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ

Қисми зиёди устодон нисбат ба иҷрои КМД саҳлангорӣ менамоянд ва аҳамияти зарурӣ намедиҳанд ва машғулиятҳои КМРУ-ро дар сатҳи паст мегузаронанд (Омӯзгор, 19.02. №8 (12024) саҳ-13).

КМРУ- Кори мустақилона таҳти роҳбарии устод

Ҷиҳати самаранок ва мақсаднок амалӣ намуданӣ ЛРТО Кумитаи роҳбарикунандаи байниидоравӣ ва Кумитаи баҳогузории байниидоравӣ амал мекунад, ки вазифаҳои зеринро иҷро менамоянд (Омӯзгор, 24.02.18 №8. (12076) саҳ.16).

ЛРТО- Лоиҳаи рушди таҳсилоти олӣ

Ихтисораҳои сохти қолабии ҲҲҲҲ нисбат ба дигар намуди қолабҳо аз ҷиҳати оҳанг хеле гӯшхарош мебошанд.

ҲҲҲҲ: Сипас, сармуаллими кафедраи геология ва нафту гази ДКМТ И. Иброҳимов перомуни ҳолат ва муаммоҳои коркарди нафт дар вилояти Суғд, мудири шуъбаи мониторинги сифати таълими ДКМТ Ш. Усмонов оид ба масъалаҳои тайёр кардани мутахассисони салоҳиятноки соҳаи саноати кӯҳӣ, мушовири директори ИФТИТ М. Абдуллоев дар мавзӯи «Аэродинамикаи корҳо» суханронӣ намуда, ба саволҳои иштирокдорон посух гардониданд (Омӯзгор, 13.05.16 №20 (12036) саҳ-6).

ДКМТ- Донишкадаи кӯҳии металлургии Тоҷикистон

Шумораи духтароне, ки дар МТМК тақсимот шудаанд, нисбат ба нақшаи қабул 6338 нафар 60,98% ё 3865 нафарро ташкил дод (Омӯзгор, 27.05.16 №22 (12038) саҳ-4).

МТМК- Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ

Мавсуф дар идомаи суханаш афзуд, ки дар самти ҳамкориҳои (илмию таълими) ДМТ бо ДСҚР академик Имомзода М.С. ҳамчун шахсияти соҳибэҳтиром, олими соҳибмактаб, муҳаққиқи соҳибназар ва ташкилотчии бомаҳорати илму таълим эътироф гардидааст (Ба қуллаҳои Дониш, 03.02.18. №2 (1428) саҳ.1).

ДСҚР –Донишгоҳи славянии Қирғизистону Русия

Қабули шаҳрвандони Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷа ба ДТХТ барои гирифтани таҳсилоти дуюми олӣ танҳо дар асоси шартнома (пулакӣ) сурат мегирад (Омӯзгор, 18.03.16. №12 (12029) саҳ-20).

ДДТХ – Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон

Дар ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода конфронси Ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Нақши тарҷума дар шароити кунунии ҷомеа», бахшида ба соли ҷавонон баргузор гардид (Омӯзгор, 07.03.17 №17 (12075) саҳ.11) .

ДДЗТ- Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон

Чанде пеш дар толори маҷлисгоҳи Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Русия (ДСТР) бо ташаббуси Дафтари миллии Эразмус+ доир гардид (Ба қуллаҳои Дониш 12.12.17 №19 (1425) саҳ.4).

ДСТР- Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Русия

Қолаби (ҲҲҲ) нисбат ба қолабҳои дигар серистеъмолтар ва нисбат ба дигар ихтисораҳо дар талаффуз содатар ва барои мо фаҳмо мебошад.

Мо бояд бо ҳар роҳу усул сифати гузаронидани машғулиятҳои мустақилона ва иҷрои КМД–ро баланд бардорем, то ки дар низоми кредитии таҳсилот ба муваффақиятҳои назаррас соҳиб гардида бакалаврҳою магистрҳои соҳибкасби замонавиро тарбия намоем(Омӯзгор 19.02.16 №8 (12024) саҳ-13).

КМД-Кори мустақилонаи донишҷӯён

Соли 2016 имтиҳонҳои қабули довталабон ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар тавассути ММТ аз 01 то 13-уми июл дар 43-маркази имтиҳонӣ доир гардид ва тибқи ҳама гуна низом ба шакли таҳсил 47542 –нафар донишҷӯ қабул гардид (Омӯзгор 13.01.17 №2 (12069) саҳ-2).

ММТ-Маркази миллии тестӣ

Вожаи байроқ дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (ФЗТ) туркӣ гуфта шудааст, вале он аз феъли арабии барақа- дурахшидан бояд ахз шуда бошад (Омӯзгор 23.11.17 №47 (12116) саҳ-8).

Ба ин мақолаҳои Камолиддин Шарифов (мутаассифона, суроғааш маълум нест), декани факултети таърих, ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалии ДДК ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ Парвиз Лоиқов, директори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №95-и ноҳияи Сино Ибодат Бозорова, хонандаи синфи 9-и «Мактаби Ирфон» аз вилояти Суғд Фараҳноз Раҳмонова, омӯзгори собиқадори мактаби № 14-и шаҳри Кӯлоб Мария Одинаева ва дигарон шомиланд (Омӯзгор. 23.11.17 №47 (12116) саҳ-16).

ДДК- Донишгоҳи давлатии Кулоб

Бино ба иттилои директори иҷроия, таносуби муайянгардидаи устодони ДДМ ба номи М.В. Ломоносов ва филиали он дар шаҳри Душанбе ҳафтод ва сӣ фоизро ташкил медиҳад (Омӯзгор 03.02.17 №5 (12073) саҳ.2) .

ДДМ-Донишгоҳи давлатии Масква

ДСХ тасмим гирифтааст, ки дар самти баланд бардоштани савияи дониши донишҷӯён, омӯхтани илмҳои замонавӣ ва омодасозии кадрҳои баландихтисоси муосир тадбирҳои ҷолибро амали созад (Омӯзгор, 27.01.17 №4 (12072) саҳ.10).

ДСХ-Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат

Мо кӯшиш мекунем, ки ба муҳимтарин ҷанбаҳои муносибати босалоҳият ба таълим (МБТ) ба сифати як муҳаққиқи соҳаи маориф равшанӣ андозем (Омӯзгор 07.12.17 №49 (12118) саҳ.11).

МБТ- муносибати босалоҳият ба таълим

ҲҲС: Мутаассифона, ягон китобхонаи МТУ-и ноҳияҳои минтақа на танҳо ба васоити муосири технологӣ (компиютеру принтер, сканеру дастгоҳи нусхабародорӣ) таъмин нестанд, балки дастрасӣ ба радио ва телевизионро надоранд (Омӯзгор 15.01.17 №3 (12019) саҳ-10).

МТУ- мактаби таҳсилоти умумӣ

Дар кори нишаст намояндагори муассисаҳои таҳсилоти олии (МТО) ҷумҳурӣ, ҳайати намояндагони АИ дар ҶТ, намояндаи агентии иҷроия оид ба маориф, воситаҳои аудиовизуалӣ ва фарҳанг (ЕАСА), Вазорати маориф ва илм ва коршиносони ислоҳоти таҳсилоти олии ҷумҳурӣ ширкат варзиданд (Ба қуллаҳои Дониш.12.12.17 (1425) саҳ.4).

МТО-Муассисаҳои таҳсилоти олӣ

СҲҲС: Дар ҳамоиш сафири Иттиҳоди Аврупо дар ҶТ Хидает Бишчевич, мушовири шуъбаи идораи лоиҳаҳои таҳсилоти олӣ (ИЛТО), Агентии иҷроия оид ба маориф, воситаҳои аудиовизуалӣ ва фарҳанг (ЕАСА), Комиссияи Аврупо (Белгия, Брюсел) Пиия Хеайномаки, муовини вазири маориф ва илм Одиназода Бозоралӣ иштирок намуданд (Ба қуллаҳои Дониш.12.12.17 (1425) саҳ.4).

ИЛТО- идора лоиҳаҳои таҳсилоти олӣ

ҲҲСҲ: Соли 1968 факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айниро хатм намуда, солиёни дароз дар вазифаҳои гуногуни давлатӣ кор кардаанд (Садои Мардум, 16.11.17. №134-136 (3771-3773) саҳ-9).

ДДОТ- Донишгоҳи давлаии омӯзгории Тоҷикистон

Қисми 4 лоиҳаи ИА барои таъсиси маркази таҳлилӣ дар ДМИТ бо назардошти фаъолияти озмоишгоҳҳои таҳқиқотӣ ва ҷалби ҳамкорони байналмилалӣ ҷидду ҷаҳд намуда истодааст.

ДМИТ- Донишкадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар маҷмӯъ, ба МТОК 14731 нақшаи қабули соли 2015-ро ташкил медиҳад (Омӯзгор 27.05.16 №22 (12038) саҳ-4).

МТОК-Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ

Баъзе қолабҳои калимасозии ихтисораҳо аз ҳамсадо, садонок ва чор ҳамсадо иборат аст, ки тарзи талаффузи он ба назари мо ба меъёри забони адабӣ мувофиқат намекунад.

ҲҲҲҲҲ: Гуфта шуд, ки ДДҲБСТ робитаҳои худро бо муассисаҳои кишварҳои хориҷӣ, созмонҳои байналмилалӣ таҳким бахшида, иқтидорӣ илмӣ, таълимӣ ва фарҳангиро густариш медиҳад (Омӯзгор.08.02.18 №6 (12127) саҳ.10).

ДДҲБСТ –Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Ҳар як ихтисорае, ки сохта мешавад, бояд ба меъёри забони адабӣ мувофиқат кунад. Дар китобу фарҳангҳо рӯйхати ихтисораҳо ҳаст, аммо ягон қолаби муайян барои сохтани онҳо дида намешавад.

Аҳли гурӯҳ ва ҳамчунин маъмурияти донишкада дар якҷоягӣ бо театри «Атфол»-и ДДФСТ ба номи М. Турсунзода тасмим гирифтанд, ки ин намоишномаро чун армуғони солинавӣ пешкаши тамошобинони боғчаи томактабӣ ва дигар муассисаҳои пойтахти азизамон гардонанд (Минбари Халқю 27.12.17 №52 (1136) саҳ.16).

Д ДФСТ- Донишкадаи давлатии фарҳангу санъати Тоҷикистон

Ба фикри мо ихтисораҳо бояд дар шакле сохта шаванд, ки душворфаҳм набошанд, аммо, мутаассифона, баъзе ихтисораҳо дар шакле сохта шудаанд, ки ба назари мо хеле душворфаҳманд.

ҲСҲҲҲҲҲ: Дар ДИСДДТТ ҳар як донишҷӯ имкон дорад, ки 3-4 забони хориҷиро дар сатҳи баланд аз худ кунад (Тоҷикистон. 21.02. 18 №8 (1258) саҳ.11).

ДИСДДТТ-Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Қолабҳое, ки дар баъзе ихтисораҳо дида мешавад, талаффузи он барои ҳар яки мо хело душвор аст. Масалан дар қолаби:

ҲҲҲСҲҲҲҲ: Малоҳат Юсуфова, мудири кафедраи методикаи таълими фанҳои гуманитарии ФМД ДҶТИБКСМ дар вилояти Суғд, Марҳабохон Ҳошимова, директори Маркази таҳсилоти иловагии ноҳияи Б. Ғафуров ва дигарон доир ба мазмуну муҳтавои созандаи паём андешаҳои худро баён доштанд (Омӯзгор 08.02.18 №6 (12127) саҳ.4).

ДҶТИБКСМ - Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф

Ҳаминро бояд қайд намоем, ки дар бораи имлои ихтисораҳо низ ҳеҷ дастур дода нашудааст. Дар имлои забони тоҷикӣ (1999) дар бахши имлои исм фақат як ҷумла омадааст: “ж) ихтисораҳое, ки аз ҳарфҳои аввали калимаю ибораҳо сохта шудаанд, бо ҳарфи калон навишта мешаванд:ДДМТ (Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон), АИ (Академияи илмҳо), СММ (Созмони милали муттаҳид), ҶТ (Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва ғайра”.

Маъмулан, дар аввал ва охири фарҳангҳо номгӯйи ихтисораҳо оварда шуда бошанд ҳам, дар бораи тарзи кӯтоҳ кардани онҳо чизе гуфта намешавад. Дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ» (1985) рӯйхати аббревиатурҳо ва калимаҳои мураккаби ихтисоршудаи забони русӣ (саҳ. 1249-1279) оварда шудааст, вале дар бораи он ки ин вожаҳо дар забони тоҷикӣ чӣ гуна ихтисор карда мешаванд, чизе гуфта ва шакли ихтисоршуда ҳам оварда намешавад [1, с.448].

Аз 6-қолабе, ки дар китоби Ҳ. Маҷидов оварда шуда буд, тавре дар боло қайд кардем, танҳо се қолаби он ба мисолҳои ҷамъовардаи мо рост омад. Аз қолаби ҲСҲ: ҶИД, СҲҲ: ИМД, ҲСҲҲ: ТИКТ ихтисораҳо ҷудо намудем ва аз қолабҳои ҷудокардаи мо бисёртар қолаби ҲСҲ ба назар расид.

Боқимонда дигари ихтисораҳои овардаи мо аз ин қолабҳое, ки дар забони адабӣ истифода шудаанд, берунанд.

Ба монанди: қолаби ҲҲҲС: МТМУ, ҲҲҲҲ: ДКМТ, ҲҲҲ: КМД, ҲҲС: МТУ, СҲҲС: ИЛТО, ҲҲСҲ: ДДОТ, ҲҲҲҲҲ: ДДҲБСТ, ҲСҲҲҲҲ: ДИСДДТТ, ҲҲҲСҲҲҲ: ДҶТИБКСМ. Аз дохили қолабҳои ҷудонамудаи мо аз ҳама қолаби серистеъмолтарин ин қолаби ҲҲҲ мебошад.

Ҳаминро бояд қайд намоем, ки ихтисораҳо дар соҳаи маориф нисбат ба дигар соҳаҳо бисёртар ба назар мерасанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Маҳмадназаров Абдусалом. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ /А. Маҳмадназаров. − Душанбе: Сабо, 2007. – 1044 с.
2. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. Муҳарирри масъул: Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров. -Душанбе: Дониш, 1985. –358 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. (Лексикология, Фонетика ва Морфология). Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ. -Душанбе: Ирфон, 1973. – 179 с.
4. Имлои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, -1999 с.
5. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. (Луғатшиносӣ) / Ҳ.Маҷидов . −Душанбе: Деваштич, 2007. – С.243 с.
6. Хаскашев Т.Н. Фонетикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Қисми 2 / Т.Н. Хаскашев. − Душанбе, ТГУ, 1984. –100 с.
7. Ҳусейнов Х. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. - Душанбе: Маориф, 1983. –256 с.
8. Ҳоркашев С. Ихтисораҳо дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / С.Ҳоркашев // Фарҳанг, 1995. -№1-3. -139 с.
9. Ҳалимов С. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ) / С. Ҳалимов, К Шукурова. – Душанбе, 1988. – 100 с.
10. Фарҳанг ва маориф. Президенти Тоҷикистон. URL: www.president.tj/taxonomy/term/5/161 (18.04.2018 с.)
11. Юлдош С. Ихтисораҳо дар асарҳои Раҳим Ҷалил. – Душанбе, 1994. –37 с.

КОРБУРДИ КАЛИМАСОЗИИ НАВЪИ ИХТИСОРАҲО ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Дар мақола яке аз роҳҳои фаоли сохта шудани калимаҳои ҳарфӣ таҳқиқу баррасӣ гардид. Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ калимаҳои навъи ихтисораҳо хеле зиёд буда, онҳо қабатҳои гуногуни вожагони асили тоҷикӣ, арабӣ, русиву аврупоиро ташкил медиҳанд. Пажӯҳиши муфассали ин гуна калимаҳо барои илми забоншиносии тоҷик ҳам аҳамияти илмӣ ва ҳам амалӣ дорад. Дар бораи вожаҳои кӯтоҳшуда ё ихтисораҳо дар фарҳангҳою луғатҳои мавҷудаи дузабонаю тафсирӣ ва қоидаҳои асосии имлои забони адабии тоҷик маълумот хеле кам оварда шудааст. Ҳар як ихтисорае, ки сохта мешавад, бояд дар забони адабӣ барои сохтани он як қолаби муайяне бошад. Дар китобу фарҳангҳо рӯйхати ихтисораҳо ҳаст, аммо ягон қолаби муайян барои сохтани онҳо дида намешавад. Ба фикри мо ихтисораҳо бояд дар шакле сохта шаванд, ки онҳо барои ҳар яки мо душворфаҳм набошанд, аммо, мутаассифона, баъзе ихтисораҳо дар шакле сохта шудаанд, ки талаффуз ва шакли хеле душвор доранд. Ҳаминро бояд қайд намоем, ки ихтисораҳо дар соҳаи маориф нисбат ба дигар соҳаҳо, масалан соҳаи сиёсат, варзиш ва фарҳанг, бисёртар ба назар мерасанд. Як нуқтаи дигарро бояд равшан намоем, ки ҳар мақолае, ки ба чоп мерасад дар сархати он номи пурраи ихтисора бояд оварда шавад, дар баъзе мақолаҳое, ки мо мутолиа менамоем номи пурраи ихтисора оварда нашудааст ва аз душвории ихтисора сухан дар бораи чӣ рафтани мақоларо мо намефаҳмем.

Калидвожаҳо: Калимаҳои кутоҳкардашуда, ихтисораҳо, калимасозӣ, исм, ҳарфӣ, ҳиҷоӣ, қолаб, соҳаи маориф.

УПОТРЕБЛЕНИЕ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ, ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ И ВИДЫ АББРЕВИАТУРЫ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье речь идёт об одном из активных средств создания буквенных слов. Надо отметить, что в таджикском языке слова аббревиатуры встречаются довольно часто и они составляют основные разновидности фраз таджикского, арабского, русского и европейского языков. Детальное исследование таких слов для таджикского научного языкознания имеет и научное и практическое значение. О коротких фразах или аббревиатурах в существующих, двухязычных толковых словарях, а также в основных правилах орфографии таджикского литературного языка, приведено очень мало сведений. Каждая аббревиатура, которая создаётся, должна иметь одну определенную модель в литературном языке. В книгах и словарях есть списки аббревиатур, однако нет ни одной определённой модели для их создания. По нашему мнению, аббревиатуры необходимо создавать в такой форме, чтобы они не были трудными для понимания, но, к сожалению, некоторые аббревиатуры созданы так, что для нас они очень сложны. Надо отметить то, что аббревиатуры, встречаются чаще в сфере образования, чем в таких сферах, как политика , спорт и культура. Необходимо также прояснить то, что любая статья, которая издаётся, в её введении должно быть приведено полное наименование аббревиатуры. В некоторых статьях, которые мы читаем, не указано и из-за сложности аббревиатуры, мы не понимаем о чем идёт речь.

Ключевые слова: короткие слова, сокращенный, словообразование, имя существительное, буквенный, слоговой, форма, сфера образования.

USING CREATION OF WORDS TYPE OF ABBREVIATION IN EDUCATIONA SPHERE

In the article speech goes fmout one of the active ways making alphabitical wovds.It should be noted that in the Tajik language there are very few varieties of abbreviations, they consist of different types real word of Tajik, Arabic, Russian, and European. A detailed description of such words for Tajik linguist has scientific and practical importance. Abbreviation in bilingual dictionaries and basic rules of the literary language of the Tajik language are few. Each abbreviation that is constructed, it should be a certain form in literary language to creat it. There is a list of abbreviations in books and dictionaries, but no forms are available for building. In our opinion, the abbreviation should be constructed in a form, they should not to be difficult for us, but unfortunately, some abbreviations are built in a form that is very difficult for us. It should to be mentioned that abbreviation is observed more in educational sphere than in political, sport and journalistic spheres. Another point should be clear, that each article that is going to be printed in the title of it should bring the full name of the abbreviation, in some of the articles that we are reading , we do not have the full name of the abbreviation and we do not understand main point of article.

Key words: short words, abbreviatiohs, word tag, noun, letter, syllabic, the form, the sphere of education.

Сведения об авторе: ***Зухра Юсуф*** – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры современного таджикского летературного языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **zuhra.03.05.1993@gmail.com.** Тел.: **(+992) 987-23-44-88**

Information about the author: ***Zuhra Ysuf*** - Tajik National University, Ph.D student of the modern Tajik lecturer language department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **zuhra.03.05.1993@gmail.com.** Тел.: **(+992) 987-23-44-88**

УДК: 491.550

ШАКЛҲОИ АВВАЛИНИ ФЕЪЛ ДАР НУТҚИ КӮДАКОН

Сайдалиева М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимаҳои кӯдакон дар зинаҳои аввали ташаккули нутқ вобаста ба ҳолат, мақсад, шароит ва ба ҳодисаи конкрет гуфта мешаванд. Феъл дар нутқи кӯдакон ба маънии томаш яку якбора пайдо намешавад. Кӯдакон дилхоҳ калимаро, ки аз худ карданд ба ҳама ҳиссаҳои нутқ омехта намуда истифода мебаранд. Онҳоро феъл гуфта наметавонем, аммо ба маънии ҳаракат, амал далолат мекунанд.

“Дуду” калимаи кӯдаконае аст, ки ба маънии бозӣ, тамошо, рафтан ва ғайра кӯдакон истифода мебаранд. Ҳангоми бо кӯдакон суҳбат кардан, аниқтараш суол додан натиҷагирӣ кардан мумкин аст: *Падарат куҷост? –дуду. Ба куҷо равем? – дуду (бозӣ). Модарат куҷо шуд? – дуду (рафтан).*

Кӯдакон якчанд калимаи категорияи амалдоштаро аз худ менамоянд, ки ба назар метавон ба феъл нисбат дод. Аммо, ин қадамҳои нахустини кӯдак ба қолабҳои феълӣ наздик не, балки маънии (функсияи) феълро мефаҳмонанд. Зеро, он калимаҳо ҷузъи ҷудонашаванда буда ва ба маънии кулл далолат мекунанд. Кӯдакон амалҳоро дарк менамоянд ва аз маънии ҳолату замон ҷудонопазиранд. Дар ин зина кӯдакон калимаҳоро дар аввал на ҳамчун номи ашё (объекте), балки фаъолият, ҳаракат, иҷро кардани амал медонанд.

Муҳиммияти калимаҳои кӯдакона дар он аст, ки кӯдакон як вожаро ба чанд маънӣ истифода мебаранд. Дар мисоли боло, танҳо модар аз рӯйи оҳанг мақсади кӯдакро муайян карда метавонад. “Грамматикаи кӯдак гӯё мунтазамтар ва ҳаматарафатар ҳаст, назар ба оне, ки калонсолон истифода мебаранд” [2, с.362].

Боф – мӯйҳоямро бибоф.

Бата-бата – (калбаса) ман калбаса мехӯрам.

Дуду – ба берун мехоҳам ё равем.

Пус – (пуш) либосамро пӯшон.

Хусусияти дигари ҷумлаҳои кӯдакона доштани феълҳои дорои сиғаи амрӣ мебошад. Дар ифодаи феълҳои сиғаи амр ба назар мерасад:

Те! (Ба маънои деҳ). Аз феъли деҳ шакли де-(гуфтугӯйӣ – бте) нею “те-“-и кӯтоҳ кардашударо истифода мебаранд. Яке аз сабабҳо ин кӯтоҳбаёнии атрофиён бошад, дигар сабабаш, номукаммалии инкишофи нутқи кӯдак аст. Кӯдакон ҷузъи мақсаднок ва заданокии калима (ибора, ҷумла)- ро гирифта талаффуз мекунанд. Баъдтар дар нутқи баъзе кӯдакон аз таъсири лаҳҷа дар шаклҳои “бите” “буду” ва ғайра мукаммалтар истифода шудааст.

Ам-ам! (Ман хӯрок мехӯрам. Хӯрдан. Хӯрдан мехоҳам). Кӯдакон чанд маротиба, ки калимаи тақлидии садои хӯрданро “ам-ам” ва калимаи “мехӯр-ам”-ро шунаванд, дар

зеҳни онҳо ҳамин чиз пайдо шуда, ба шаклҳои “мехулам” ва “мехурам” бурда мерасонанд.

Гил (гир)! (Инро гир!, Ман гирам). Чун кӯдакон маротибаҳо калимаҳоро шунаванд решаи калимаро дарк кунанд, ки ба синни 3,5 солагӣ рост меояд, ба пешоянду пасояндҳо хусусан пайвандакҳо, замону макон диққат намедиҳанд.

Мон! (Чизеро гузоштан, гузор).

Бла! (Бравам, меравам, меравӣ, рав ва ғ).

Бештар феъл дар нутқи кӯдакон бо исм, ҷонишин, шумора ва омехтаи ҳиссаҳо меояд, ки пайваст намудани ду калима дар синни 1 солаю 5 моҳагии кӯдакон ба назар мерасад:

Ай мина, пушт – (ҳангоми офтобпарастро хӯрдан “аз мана пӯст кунед” мегуфт). Аз таъсири лаҳҷа “мн”-“мин” мегӯянд, агар дар оила “ман” истифода шавад “а ма” “а маяй” талаффуз мекунанд.

Ниника нажан – кукла ё кӯдакро назан.

Хум мас(т) – хун омадаст (ст, су, шт, су) яъне, ҳангоме ки талаффузи ин ҳарфҳо пешашон меоянд, бештар то синни 4 солагӣ, овози с-ро аз ш фарқ кардани кӯдакон хело душвор аст. Дар амал овози Ш ро пештар аз С ёд мегиранд.

Афё` къ – ҳарфи о кун (навис).

Дасто насу – дастҳоятро нашӯй.

Бите! Нависам – бидеҳ нависам.

Кӯдакона	Гуфтугӯйӣ	Адабӣ
Хум`маст	*Хун умаст*	Хун омадаст
Гион кнодм	*Гирон къним`*	Гирон кунам
Бихилам	*Бхрм*	Бихӯрам
Дод бижан	*Дод бзан*	Дод бизан
Хуна бла	*Хуна (хона) бра*	Хона бирав

Дар ташаккули нутқи кӯдакон, ҳангоме ки давомнок мушоҳида карда мешавад, ҳодисаи хело ҳам ҷолиберо вохӯрдан мумкин аст. Яке аз он ҳодисаҳо истифодаи ҳиссаи номии нутқ - исмро ба ҷойи феъл мебошад. "Так велико у детей тяготение к глаголу, что им буквально не хватает глаголов, существующих во "взрослом" языке. Приходится создавать свои собственные. Нет, кажется, такого существительного, которое ребёнок не превратил бы в глагол” [8, с.291]: калимаи “**навиш**”-ро ба ҳам маънои феъли *навиштан* истифода мебараду ҳам ба маънии *қалам*. Бандидш кадм – аз феъли бастан исм сохтааст, яъне (бибастамаш, бандаш кардам). Дар натиҷаи шунидани якчанд феъли ҳамреша ё худ монанд, кӯдак худ аз худ калимаҳои дигарро низ ба он реша омехта менамояд: *мекунам*ро дар шакли “**меком”** мегӯяд, ба монанди феълҳои *бикоб, бибоф*. Ба кӯдаке агар гӯянд, ки ифлос накун: **“букуум**” (мекунам), мегӯяд, **тъ дуду мелӣ** (и-ро дароз кашида), **тъ лолӣ** (Ту тамошо меравӣ ва маро мебарӣ. Ту хуб ҳастӣ).

Феълҳоро бисёртар кӯдакон дар шакли масдар азхуд намуда истифода мебаранд: **Насӣ** – нашуд; **сшел** - серам**; овалд** – овардӣ, **лафт** – ҳама замону шахси феъли *рафтан*.

Замоне ки шакли ҷамъ дар нутқи кӯдак истифода мешавад, ба қавле кӯдак азхуд намудани грамматикаро шурӯъ мекунад. Истифодаи ин малакаҳо дар ҳар кӯдак ба таври гуногун сурат мегирад. Баъзе кӯдакон шумораҳоро аз худ мекунанд ва барои ифодаи бисёрии шумора ифодаҳои гуногунро истифода менамоянд:

- **Аке бдъ, тамом** (яке бидеҳ тамом).
- **Дутас а ма, тамом** - дутояш аз ману тамом.
- **ту аке долӣ, бо аке гилифтӣ** – ту якто дорӣ, бо яктои дигар мегирӣ?
- **Пъли-пъл душт** (пури пур дӯст медорам).
- **ида хонаи *моай*. Бле а хоани хтун.** (Инҷо хонаи моай. Хонаи худатон брен).

Шакли овозии калимаро кӯдакон аз худ карда, мунтазам дар нутқ онҳоро дуруст мекунанд, ки шакли функсионалиро соҳиб мешаванд: аааа – мама – хӯрок; оооо – омад; омадам. Феълҳои номӣ, ки аз ҷониби кӯдакон дар ҳолатҳои гуногун гуфта мешаванд.

“**Гуса тоза”** – Гӯшро тоза кунам (Дар назди саг истода чӯберо дар гӯшҳои он андохтанӣ будааст ва худ ба худ мегуфтааст, ки “гуса тоза”). Кӯдак фикри худро ба шунавандае, ки дар наздаш ҳаст пурра фаҳмонида тавонистааст.

Стокш къ - скочш кун.

Долу наметӣ? – дору наметӣ.

Гапои мала нависӣ? – гапҳои маро менависӣ

Дар синни сесолагӣ кӯдакон ҳатто ба маънии ибораю ҷумлаҳои рехта низ сарфаҳм дар мераванд, ба монанди:

“къltм бломад” – (куртм бромад).

“салта валун кад” – (сарта вайрон кард).

“месава” – (мешава), дар мағоза чизеро ба кӯдак нишон диҳанд, ки аз ин мехоҳӣ ё мепӯшӣ, чунин ҷавоб медиҳад.

Қариб, ки то панҷсолагӣ кӯдакон ба атрофиён ба амр сухан мегӯянд:

-*умадон, а бутика ов мегум!*

-*маложника ҷоҷо кън Содӣ ахлаш* – морожниро бачо кунам, ки Шодӣ нахӯраш.

“кад кън” - каҷ кун (он тараф ист).

Бо феълҳо қаринасозӣ намудан дар нутқи кӯдакон бисёр ба назар мерасад: ***ҷуш(с)идм*** – сӯхтам. *Ая нон* ***пухонда*** *те*!, ба ҷойи он ки “ая нонро гарм карда те”; Дада, света **гиретон**, ба ҷойи “даргиронетон”. Ман себ **мехуравам**, ба ҷойи “ман себ мехӯрам” ва маълум аст, ки аз калимаи “меравам” шакл гирифтааст; Великба **месоршавам**, ба ҷойи “савор мешавам”

Месоршавам	Савор+мешавам
Мехуравам	мехӯрам+рафтан
Намитиядос	наметияд+истод

Баъд аз он ки кӯдак калимаҳои зиёдеро аз ёд мекунад ӯ ба ибора гуфтан мегузарад:

Саманит бияфт – самолёт бирафт,

Мусита бвафт – мусича бирафт.

Дар нутқи кӯдакон аз се солагӣ ва барвақтар аз он ҷумлаҳои таркибӣ ва дертар муракабро шунидан мумкин аст: *Мосини отама месикандидам* (Мошини отямро мешикастам). – *Севи биҳи биёлмта*? (Себи биҳӣ биоварамат). – Охӣ, мега и шобуни бобома нагӣ (собун). – Акъ ма хов сидм, кукума киҷода мондӣ?(Аку ман хов шудам, чочакамро куҷо мондӣ?). Амихон лафт, мала набулд. (Амирхон рафт, мара набурд). Тъ длуґгу нешти ъ? (Ту дуруґгӯ нестӣ, ҳа?

Фаҳмонидани феълҳо ба кӯдакон душвор аст. Агар хоҳем, ки феълҳоро ба онҳо фаҳмонем, онҳо ҳеҷ гоҳ аз худ намекунанд. Танҳо дар ҳолати сӯҳбат ва ба мавқеъ ду се маротиба иштибоҳи кӯдакро ислоҳ намудан, шунидани феъл кифоя аст.

Ба ҳамин тартиб, аз худ кардани маънии калимаҳо дар кӯдакон аз ҷудо намудани овозҳо, дар натиҷаи муошират,маънии мушаххас гирифтан, дарки ашёи олам, ба маънии табиии калима сарфаҳм рафтан сурат мегирад. Дарки калима бошад, дар натиҷаи муошират ва фаъолият аз бар карда мешавад. Кӯдакон ҳангоми шунидан дар худ калимаро ташхис намуда, қолабҳои синтаксисӣ месозанд. Ба андешаи Н. Хомский “Кӯдак”далелҳои баромади забонро” шунида қабул менамояд ва дар натиҷаи ташхис худаш қолабҳои синтаксисиро мекушояд. Ӯ менависад, ки “барои забоназхудкунӣ кӯдак бояд дорандаи теорияҳои забонӣ бошад, ки шаклҳои грамматикиро сохта тавонад. Дуюм, имконияти интихоби сохтани грамматика, ки ба қолабҳои дар забон буда мувофиқат мекунанд. “*Овладеть языком, ребёнок, следовательно, должен обладать, во-первых, лингвистической теорией, которая задаёт форму грамматики любого возможного человеческого языка, и, во-вторых, стратегией выбора грамматики соответствующего вида, которая совместима с исходными языковыми данными» [10, с .78].*

Аксарияти феълҳо дар нутқи кӯдакон то синни 2,5-солагӣ аз худ карда мешаванд. Аммо, мо онҳоеро, ки бештар дар нутқи кӯдакони ин синну сол вохӯрдем, дар ҷадвали поён овардаем. Кӯдаконе ҳастанд, ки аз ин зиёд ва аз ин камтарро ёд мегиранд.

Феълҳо	**Гуфтугӯйӣ**	**Адабӣ**
Хаму	Ғаму	Монда
Пажа	Паза	Пазад
То	Тов	Тоб мехӯрад
Бала, бла	Бра	Бирав
Бихе	Бхез	Бихез
Б`за	Бъзан	Бизан
Нагу	нагу	Нагӯ
(Н)атума	Натума	Наметонам
С(ш)у	бшӯ, шӯ	Шӯй
Нахӣ	Нахъ	Нахӯр
Нига	нига, ниго	Нигоҳ
Бсап, пато	бшап, парто	Парто
Пус	Пуш	Бипӯш
Таъ, дамъ	таҳ, ҷам	Таҳ кардан, ҷамъ кардан
Самидӣ	Фамидӣ	Фаҳмидӣ
Бигӣ	Бгӣ	Бигир
Дапа	Чапа	Чапа шуд
Мо /мун	мон/мун	Мон
Аш/астай	аст/ҳастай	Аст, ҳаст, омадаст

Насӣ	наши/д	Нашуд
Бму	бму, бмон	Бимон
Наханд	Наханд	Наханд
Био	Биё	Биё
Бикап	Биқап	Бидор, дор
Мехм / нахъ – нахима	мехрм / нахр – намехрм	мехӯрам / нахӯр – намехӯрам
Нависам	Нависам	
Нестай	Нестай	
Гумай	гум аст	
Бихай	Бихар	Бихар
Меком / Букум	Мекънам / мекунам	Мекунам
Нагӣ	Нагӣ	Нагир
Пус / пусм	пуш / пушм	пӯш / пӯшам
Бтумӣ / Тонм. Бтуме	бтумӣ. Метонм	Метонӣ. Метонам
Доя. Надола / надолӣ	дорад надорад / надорӣ	Дорад/ надорад
Атумӣ	Натумӣ	Наметонӣ
Мегум		Мегӯям
Ғатӣ /нағатм,нағатӣ	ғалтӣ/ нағалтӣ/ нағалтм	афтид/ наафтам/наафтӣ
Кън/ мъкнм	Бкн/ мекунам	Бикун
Бигӣ	Бигир	Бигир
Бле	Брен	Биравен
Кале /	карен/ каден	Карден
Мекни	Мекни	Мекуни
Мехуна	Мехона	Мехонад

А Д А Б И Ё Т

1. Белянин В. П. Психолингвистика. Учебник / В. П. Белянин. - 2-е изд. - М.: -Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2004. — 232 с.
2. Крилов А. А. Психология. Россия / А. А. Крилов. - 1 издание. - Изд. Проспект, 1998. – 980 с.
3. Маҷидов Х. Забони адабии муосири тоҷик / Х.Маҷидов. – Душанбе: Анҷумани Деваштич, 2007. Ч. 1.- 242 с.
4. Маҷидов Ҳ. Унсурҳои архаистӣ дар сохтори калима ва таркибҳои рехтаи забони тоҷикӣ / Ҳ. Маҷидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. 2017. –№4/1. – С. 3-12.
5. Муҳаммад Р.Б. Ёдгирӣ ва рушди забон дар кӯдак // Мақолоти Забоншиносӣ “Забон ва тафаккур”. – Теҳрон: Тус, 1390. –С.132-151.
6. Норматов М. Забоншиносии умумӣ. Воситаи таълимӣ / М.Норматов, Ф.Қ.Зикриёев.- Душанбе: Матбуот, 2006. -258 с.
7. Фергюсон Ч. Автаномная детская речь в шести языках / Ч. Фергюсон // Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика. – М: 1975. –№7. –С. 422-440.
8. Чуковский К.И. Стихи и сказки. От двух до пяти / К.И. Чуковский.- М.: "Планета детства", 1999.
9. Шарипова Ф.Х. Таҳаввулоти ҷумлаи сода дар таърихи / Ф.Х. Шарипова. Қисми 1. - Душанбе: Офсет Империя, 2012.- 223 с.
10. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи. Учебное пособие / С.Н.Цейтлин. - М.: Гумани. изд. центр ВЛАДОС, 2000. –240 с.

ФЕЪЛ ВА ШАКЛГИРИИ ОН ДАР НУТҚИ КӮДАКОН

Дар мақолаи мазкур шаклгирии феъл дар нутқи кӯдакон ташхис шуда, роҳҳои шаклгирӣ ва ғанӣ шудани онҳо дар забони кӯдакон аз назар гузаронида мешавад. Диққати махсус ба шаклгирии феъл дар ташаккули нутқи кӯдакони синни то 3-4 сола дода шудааст. Фаҳмонидани феълҳо ба кӯдакон душвор аст. Агар хоҳем феълҳоро ба онҳо фаҳмонем ҳеҷ гоҳ аз худ намекунанд. Танҳо, дар ҳолати суҳбат ва ба мавқеъ ду се маротиба иштибоҳи кӯдакро ислоҳ намудан, шунидани феъл кифоя аст. Ба ҳамин тартиб, аз худ кардани маънии калимаҳо дар кӯдакон аз ҷудо намудани овозҳо дар натиҷаи муошират, маънии мушаххас гирифтан, дарки ашёи олам ба маънии табии калима сарфаҳм рафтан сурат мегирад. Дарки калима бошад, дар натиҷаи муошират ва фаъолият аз бар карда мешавад. Кӯдакон ҳангоми шунидан дар худ калимаро ташхис намуда, қолабҳои синтаксисӣ месозанд. Дар ёдгирии феълҳо нақши забони гуфтугӯйӣ низ дида мешавад. Нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ дучор омадани феъл ба реставратсия нишон дода шуда, сабабҳояш бо мисолҳо нишон дода мешавад. Кӯдакон ба ҷойи феъл баъзан ҳиссаҳои дигари нутқро истифода мебаранд, ки бо мисолҳои қонеъкунанда намунаоварӣ шудааст. Таъсири нутқи шифоҳӣ ва пайи ҳам омадани овозҳои ҳамсадоҳо дар феълҳо дар нутқи кӯдакон аз назар гузаронида мешавад. Кӯдакон якчанд калимаи категорияи амалдоштаро аз худ менамоянд, ки ба назар метавон ба феъл нисбат дод. Аммо ин қадамҳои нахустини кӯдак ба наздикии қолабҳои феълӣ не, балки ба маънии (функсияи) феъл аст. Зеро, он калимаҳо ҷузъи ҷудонашаванда буда ва ба маънии кулл далолат мекунанд. Ба монанди он аст, ки кӯдакон амалҳоро бо калимаҳои кӯдакона дарк менамоянду аз маънии ҳолату замон ҷудонопазиранд. Дар ин зина кӯдакон калимаҳоро дар аввал на ҳамчун номи ашё (объекте), балки фаъолият, ҳаракат, иҷро кардани амал медонанд.

Калидвожаҳо: нутқ, нутқи кӯдак, калима, феъл, феълҳои амрӣ.

ГЛАГОЛ И ЕГО ФОРМООБРАЗОВАНИЕ В РЕЧИ ДЕТЕЙ

В данной статье анализируется образование глаголов и рассматривается их развитие в языке детей, также анализируются способы их воспроизводства и обогащения в детском языке. Основное внимание уделено развитию глагола в речи детей до 3-4 лет, и уясняется роль разговорный речи детей в усвоении глаголов. Детям трудно объяснить глаголы. Если мы попытаемся, то хорошего результата это не даст. Только в разговоре достаточно несколько раз повторить и исправить ошибки детей, и они сами по себе

усваивают различные формы глаголов. Точно так же усваивается значение слов по определенному тону голос, в результате общения дети могут понять слова и природные знаки. Восприятия значения слова является результатом общения и деятельности. Дети иногда на месте глаголов приводят или используют другие части речи, и мы видели этому примеры. Восприятия смысла слов начинается с диалога и деятельности детей. Дети, слушая слова, могут диагностировать и синхронизировать синтаксические структуры. А также прослеживается влияние разговорной речи и появление последовательности согласных звуков в детских глаголах. Когда дети усваивают несколько слов, имеющих категорию действия, можно их считать глаголом, глагольными структурами. Они ближе по значению к функциями глагола. Потому что эти слова имеютнеразделимые компоненты и указывают на общее значение. Эта похоже на то, как с помощью детских словечек дети понимают какое нибудь действие, и оно неотделимо от времени, состояния и значения глагола. В этот период дети, во-первых, знают слова не как имя объекта или предмета, а понимают их как действия.

Ключевые слова: речь, речь ребёнка, гласные и согласные, слога, слова.

THE VERB IN THE SPEECH OF CHILDREN

In this article, the formation of the verb is analyzed and their development is examined in the language of children, the ways of their reproduction and enrichment in the children's language are analyzed. The main attention is paid to the development of the verb in the speech of children up to 3-4 years old, and the role of colloquial speech in the assimilation of verbs is clarified. It is difficult for children to explain verbs. If, we try, it will not give good results. Only in the case of a conversation it is enough to repeat and correct the mistakes of children several times and they themselves acquire different forms of verbs. In the same way, the meaning of words taken from the distribution of a certain value of voices is acquired, as a result of communication, to understand the perception of the word of the world to a natural sign. Perception is the result of communication and activity. Children sometimes, in place of verbs leading, or use other parts of speech, and we have given examples. Perceptions the meaning of words starts from the dialogue and the activities of children. Children, listening to words, can diagnose and synchronize syntactic structures. Also the influence of colloquial speech and the appearance of a sequence of consonant sounds in children's verbs are traced. When children learn several words of a category of action, they can be considered verb. These types of verbs are not possible, consider verbal structures. They are closer to the meaning of the verb function. Because these words are inseparable components and indicate a common meaning. This is similar to the way children use children's words to understand what kind of action they are, and they are not separable from time, state and meaning. In this period, children in the first know words not as the name of an object or object but understand as actions.

Key words: speech, speech of the child, vowels and consonants, syllables, words.

Сведения об афторе: ***Сайдалиева Мухайё Хостихудоевна*** – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: **muhaio1989@mail.ru.** Телефон: **(+992) 988-20-19-03**

Information about the author: ***Saidalieva Muhaio Khostikhudoevna*** - Tajik National University, Ph.D student of the Department of History of Language and Typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: **muhaio1989@mail.ru.** Tel.: **(+992) 988-20-19-03**

УДК: 491.550+42:891.550

УСУЛҲОИ ИФОДАИ ПЕШОЯНДҲОИ МУРАККАБИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАМИНАИ ТАРҶУМАИ АНГЛИСИИ АСАРИ «ЁДДОШТҲО»- И С. АЙНӢ

Туйгунов Н.Ҳ, Умаров Ф.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Пешояндҳо дар забони англисӣ монанд ба забони тоҷикӣ мавзӯи басо доманадор буда, паҳлуҳои мухталифи ифодаро соҳибанд. Онҳо дар ташкил ва созмон додани вожаҳо мавқеи басо густурда доранд. Бояд гуфт, ки пешояндҳои забони англисӣ аз тарафи олимони гуногуни забоншинос мавриди омӯзишҳо ва таҳқиқот қарор гирифтаанд.

Пешояндҳо дар ифодаи муносибати маъноӣ ва грамматикии калимаҳо дар ибора ва ҷумла, дар сохтани қолабҳои синтаксисӣ ва ифодаи фикр вазифаи муҳимро иҷро мекунанд.

Пешояндҳои аслии «**аз, ба, бо, дар, барои»** ва ғайра калимаҳои серистеъмолтарини забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд, зеро ҳар кадоми онҳо чанд маънои грамматикиро ифода мекунанд, илова бар ин, бо воситаҳои доираи грамматикӣ муносибати ҳамвазифагӣ зоҳир мекунанд ва бо онҳо ба таври мувозӣ кор фармуда мешаванд: бо ёрии онҳо пешояндҳои таркибӣ ва пайвандакҳои тобеъкунандаи таркибӣ сохта шудаанд; пешояндҳо дар калимаю таркибсозӣ ҳам саҳм мегузоранд [1, с.6].

Мароми инкишофи грамматикии забони адабии тоҷик ва майли он ба сареҳ ва мушаххас ифода намудани муносибати маъноии калимаҳо миқдори зиёди пешояндҳои таркибиро ба вуҷуд овардааст. Торафт равшантар зоҳир гардидани тарҳи услубиёт дар забони адабии тоҷик ва амиқтар гардидани тафовути луғавию грамматикӣ усулбҳои ҷорӣ низ ба интишори системаи пешояндҳо таъсир мерасонад. Бо сохтану кор фармудани

пешояндҳои таркибии тоза ё дар гуфтору навишт пайдо шудани пешояндҳои нав ва тадриҷан роиҷ гардидани онҳо дар забони мардум муносибати забонҳои хешу бегона ҳам бетаъсир наемонад. Бинобар ин, дар атрофи пешояндҳои «**оид ба, оиди, доир ба, нисбати, роҷеъ ба, ба тавассути, таввассути, алайҳи, тибқи, пиромуни, бидуни, ба василаи, василаи, аз нигоҳи, аз диди»** ва ғайра, мулоҳизаҳои мухталиф ба миён омадаанд [1, с.5].

Пешояндҳои дар забони англисӣ асосан аз зарфҳо, исм, аҳён-аҳён аз сифатҳо ва ё сифати феълӣ ташкил ёфтаанд, ки мутаносибан ба 1) пешоянҳои зарфӣ *(adverbial)*, 2) исмӣ (*nounal*), 3) феълӣ ва ё аз сифати феълӣ ба вуҷудомада (*verbial or participial)* тақсим мешаванд.

Пешояндҳо зарфӣ дар навбати худ метавонанд ба гурӯҳҳои пешояндҳои сода ва ё аслӣ *(simple or primary),* ки дар гузаштаи дур аз зарфҳои макон **(in, on, for**, ва ғ) ба вуҷуд омадаанд ва мураккаб (*compound*), ки аз ду ва ё зиёда зарфҳо ва ё худ пешояндҳо ба вуҷуд омадаанд, тақсим карда шаванд.

Ҳамаи пешояндҳои аслӣ ва қисме аз пешояндҳои мураккаб ва таркибӣ ба қабати қадимаи лексикаи забон ишорат мекунанд. Пешояндҳои аслӣ дар баробари калимаҳои решагӣ – феъл ва исм, ба қатори ҷузъиётҳои устувори забон, ки ҳанӯз дар давраи қадим ба миён омадаанд, тааллуқ доранд. Ҳамчуноне ки забоншинос Б.Н. Арсененко қайд мекунад, дар миёни чил пешоянди муҳим ва асосие, ки ӯ дар асараш [1, с.318] қайд мекунад, ҳамагӣ даҳтои он ба гурӯҳи пешояндҳои сода ва ё худ аслӣ дохил мешаванд. Ба ин гурӯҳ номбурда пешояндҳои зеринро шомил месозад: **at, by, for, from, in, of, off, on, through, to.**

Ба ин даҳ пешоянди аслии англисӣ як қатор пешояндҳои дигари сохта бо суффикси **er** ва **wards (after, over, under, towards, with)** илова мешаванд, ки аз ҳама муҳимтарин ва серистеъмолтарин пешояндҳои забони англисӣ ба шумор мераванд [1, с.318].

Пешоянди - «**by»** аз вожаи қадимии англисии **«bi»** ба вуҷуд омадааст. Ин вожа ба сифати пешоянд танҳо дар давраи забони англисии асримиёнагӣ истифода шудааст [6, с.110]. Сараввал, он маънои наздик, қариб, наздикӣ ба чизеро ифода мекард. Шурӯъ аз асри XVI он маънои лексикии худро дар забон вусъат додаст, ки яке аз аввалин маъноҳое, ки он ба худ касб кард, ифодаи сабаб ва ё асоси амал буд. Дар замони муосир маънои асосии пешоянди **by** муносибати гӯянда нисбат ба амал, объекти амал ва ҳолати амал мебошад. Ҳангоми истифодаи ин пешоянд дар забон баъзе мушкилиҳо дар робита ба истифодаи пешояндҳо дигар, ба монанди **in, with** ва **through** вомехӯранд, ки дар ифода наздикӣ доранд.

Ҳолати аввале, ки пешоянди «**by»** ифода мекунад, ин наздик будан ба макони амал мебошад: дар наздикӣ, қарибӣ, дар ҳамсоягӣ: а) ҳаракат тавассути наздикӣ ба чизе, ки вожаи **past** дар ин ҳолат синоним шуда метавонад; б) ҳаракат тавассути чизе (дар, тиреза), ки вожаи **through** дар ин ҳолат синоним шуда метавонад.

Ҳамин тавр, пешоянди «**by»** бо ҳама вожаҳое, ки ҳаёти ҳаррӯзаи одамонро дар робита ба мусолиҳа бо қонунҳо, фармонҳо, ҳукмномаҳо, қоидаҳо, боваркуниҳо, ваъдаҳо, ҳиссиётҳо, таҷрибаҳои ҳаётӣ, маълумотҳои илмӣ ва ҷузъиётҳои мушаххаси ба онҳо ҳамчун ишоракунанда нишон медиҳанд, истифода мешавад.

Дар умум пешоянди «**by»** дар забони англисӣ бо чунин маъноҳо ба забони тоҷикӣ ҳангоми истифода ва тарҷума омаданаш мумкин аст:

1) дар назди**: by the window** − дар назди тиреза; 2) аз паҳлуи: **He passed by me.** ~ Ӯ аз паҳлуи ман гузашт; 3) то, то ба: **by six oclock** − то соати шаш; 4) аз: **to take by the hand** − аз даст гирифтан; 5) ба: **The room is three by four metres**. ~ Утоқ се ба чор метр мерасад; 6) аз рӯйи, тавассути**: to know by the experience** − тавассути таҷриба донистан; **by his order** − аз фармоиши ӯ; **He made his living by teaching**. ~ Ӯ тавассути муаллимӣ пул кор мекард; 7) *соҳибиятро нишон медиҳад*: **a novel by Dickens** − Романи Диккенс [11, с.129].

Бояд зикр кард, ки дар фарҳангу асарҳои гуногуни забонӣ маъноҳои мухталиф ва дараҷаи корбурди онҳо дар таркиби ибораҳо пешниҳод шудаанд. Масалан, **by** candle – **бо** шамъ; **by** the arm – **аз** оринҷ гирифтан; day **by** day – рӯз **аз** рӯз; **by** dozens − **бо** даҳякҳо; perish **by** starvation − **аз сабаби** гуруснагӣ фавтидан; **by** agreement – **тавассути** шартнома; **by** profession − **аз рӯйи** касбу кор [1, с.189].

Умуман, истифодаи маъноҳои дар боло зикрёфтаро дар асарҳои илмӣ ва бевосита тарҷумашуда дарёфт кардан мумкин аст, ки ҳамин тобишҳои маъноиро тасдиқ мекунанд:

Пешоянди – «**for»** дар забони англисӣ ба гурӯҳи пешояндҳои қадимии забон дохил шуда, маънои аввалаи ба мо маълуми он *пеш, ба пеш, ба пеш ба сӯйи* мебошад. Тадриҷан дар баробари пеш рафтани забон он ҳам маъноҳои худро такмил ва вусъат дод. Ҳаракат ба самти мақсади мушаххас ҳамчун ҳаракат ба самти ҳама гуна амал фаҳмида шуд ва аз ин ҷо маънои мақсаддорӣ ба миён омад, ки ба созмон ёфтани маънои маҷозии сабаб, сабаби амал, ҳаракат ба мақсад ба миён омад. Дар ифодаи маъно мавқеи васеъро пешоянди «**for»** дар ифодаи иштиёқи баланди иҷрои амале инъикос мекунад. Масалан, ҳаракат барои ба ҳадаф ноил шудан ягона маънои конкретии пешоянди «**for»** мебошад. Чунончи, дар

ифодаи «he went to the doctor **for** − ӯ ба назди духтур рафт «**барои**..» ҳамин тобиши маъноиро мушоҳида мекунем.

Дар забони англисӣ як қатор феълҳоеро пайдо кардан мумкин аст, ки барои ифодаи самти ҳаракат корбаст мегарданд: **leave for** − ба ҷое рафтан; **run for** − ҳаракат кардан ба чизе; **race for** − ба чизе саъй кардан ва ғ. Бояд қайд кард, ки дар бисёр ҳолатҳо истифодаи ин феълҳоро бо вожаи **after** вомехӯрем, ки андаке тобиши маъноии дигареро касб мекунанд ва он ҳам вобаста аз маънои феъл тагйир меёбад. Масалан, **run+for**- аз барои чизе ба ҷое давидан, дар ҳоле ки; **run+after**- аз паи касе рафтан, давидан ва ғ.

Дар ҳолатҳои дигар фаҳмиши мақсад ва рағбати иҷрокунандаи амал дар маънои маҷозӣ тавассути истифодаи пешоянди «**for**» ифода карда мешавад. Масалан: **Time did strange things to people. There was much to be done for them.** ~ Вақт ба одамон амалҳои ғайриодиро ба миён меовард. Бисёр корҳоро лозим буд барои онҳо амалӣ кард. (Ин ҷо дар ҷумлаи дувум нияти, иштиёқи беҳтар гардонидани сифати зиндагӣ тавассути пешоянди «**for**» ифода гардидааст) [1, с.119].

Дар аксар маврид пешоянди **for** бо вожаҳои ифодакунандаи ҳиссиёт, рағбат, машғулият, ҳисси ватандустӣ, ҳурмат, тозакорӣ, муҳаббат, хасисӣ, майл, меояд. Дар ҳамин ҳол бо як қатор вожаҳои дигар на танҳо ин пешоянд омада метавонад, балки пешояндҳои **after, of, to about** дар ифодаи ҳамон як маъно омада метавонанд: **inspiration (to)** − илҳом ба чизе; **friendship (towards)** – дӯстӣ нисбат ба; **weakness (of)** − заифии чизе ва ғ.

Як гурӯҳ вожаҳои дигар бо ин пешоянд дар ифодаи истеъдод, маҳорат меоянд. Масалан, **to have an eye for** − ба чизе ҳис доштан; **to have ability for** − ба коре маҳорат доштан ва ғ [11, с.114].

Ба сифати пешоянди ифодакунандаи замон пешоянди «**for**» як қатор маъноҳоро дорад, ки тез-тез бо маъноҳои вожаҳои «**through, over**» шабоҳат пайдо мекунанд. Дар ҳолате ки амал дар гузашта бо пешояди «**for**» омада бошад, он вақт он давомнокии амалро ифода мекунад, «**during**» равиши амалро ифода мекунад ва пешоянди **in** дар ин маврид ба ҳолатҳо бетафовут аст ва он танҳо ба ҷудо кардани амал ишорат мекунаду бас. Масалан**: He had not seen her for a week** [1, с. 131]. Вай як ҳафта боз ӯро надидааст.

Баъд аз ифодаи мақсад маънои дигари асосии пешоянди «**for**» сабаб аст. Асосан ин маъно бо ҳафт пешоянди сода ифода мегардад: **at, with, from, out, throught, to, for.** Масалан: **You have no cause for jealousy.** Шумо барои рашк сабаб надоред [11, с.2].

Ҳолатҳои дигари истифодаи пешоянди **for** бо феълҳои ифодакунандаи зиён ва ё бардошти маънавӣ ба шахси дигар вомехӯрад: **apologize for** − бахшиш пурсидан; **ashamed for** − шармсор шудан; **grateful for** − миннатдор будан ва ғ.

Пешоянди «**for**» метавонад, ки дар ифодаи масофа корбаст гардад. Масалан, **The light of the match can be seen for several miles at night** [1, с.135]. Рӯшноии чароғро шабонгоҳ аз якчанд мил метавон дид.

Чуноне ки аз таҳлилҳои боло бармеояд, пешоянди **for** дар забони англисӣ роҳҳои гуногуни ифодаи худро дорад. Дар умум, он асосан бо маъноҳои зерин вомехӯрад: 1) ба /дар муддати (вақт): **He worked for an hour**. ~ Ӯ дар муддати як соат кор кард; 2) ба масофае: **He ran for a mile.** ~ Ӯ ба масофаи як мил давид; 3) барои: **It's for you.** Ин барои шумо. **It Is difficult for you to do that.** ~ Ин корро кардан барои шумо мушкил аст; 4) аз барои (сабаб), ба мақсади: **for a joke –** барои шӯхӣ; **for many reasons** − бо сабабҳои гуногун; 5) ба суд, ба нафъ, ба тарафдории касе/чизе. **We are for peace**. ~ Мо тарафдори сулҳ ҳастем; 6) ба қимати, бо нархи, бо арзиши: **I bought this book for 8$.** ~ Ман ин китобро ба қимати 8 доллар харидам; 7) ба тарафи (самт): **Is this a train for London?** ~ Ин қатора ба тарафи Лондон сафар мекунад? 8) ба ҷойи, дар ивази: **to use fork for spoon** − ба ҷойи шоха қошуқ истифода бурдан [11, с. 340].

Ҳоло барои тақвияти андешаҳои боло намунаҳои ҷумлаҳоро дар асарҳо меоварем:

Пешоянди «**from**» дар забони англисӣ дар адабиёти садаи IX-ум дар аввал маънои *пеш, аз пеш* ва баъдтар маънои *чизеро аз пеш* ифода мекард. Дар даврони муосир, аниқтараш дар забони англисии муосир, он асосан маънои *аз,* яъне *аз касе, аз чизе, дар ягон ҷой воқеъ буданро* ифода мекардагӣ шуд. Дар асоси ифодаи маънои макон ва ҳаракат маъноҳои зиёд ва дар як маврид маҷозӣ ба миён омаданд, ки алоқаи худро бо маънои пешинаашон то дараҷае нигоҳ доштаанд. Ҳамин пешоянд дар аксар мавридҳо бо пешоянди дигар «**out of**» синонимият пайдо мекард, аммо аз рӯйи хусусиятҳои дар даврони охир бавуҷудовардааш, ин хосияти он аз байн рафтааст.

Маънои мушаххаси пешоянди «**from**» асосан *ҷудошавӣ ва ё ҷудо будан аз ягон предмет* аст (масалан, девор, миз, хона, роҳ, дарё, шаҳр, мамлакат ва ғ.). Яъне, аниқтараш ҳаракатро бевосита ифода намекунад. Масалан: **They take the chairs from the wall**. – Онҳо курсиҳоро аз девор мегиранд. **The heat came from everywhere**. – Гармӣ аз ҳама ҷой меомад. **Three of them fell from there saddles.** – Се нафар аз онҳо аз зин сарозер шуданд [1, с. 136].

Яке аз маъноҳои аввали сохтаи пешоянди «**from**» бо мафҳуми заминаи ба вуҷуд омадани инсоният, предметҳо, тасаввурот алоқамандӣ дорад. Дар забони муосир бештар маънои маҷозӣ вомехӯрад. Масалан: **result=from=** дар натиҷаи; Morality comes from the way people live. ~ Ахлоқ дар натиҷаи роҳҳои зиндагии одамон ба вуҷуд меояд [1, с. 140].

Аз рӯйи маънои ифодаи маконiаш ин пешоянд бо як қатор вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми «гирифтан» дар маънои аслӣ ва маҷозӣ бо мақсади ифодаи ҳадафҳои гуногун маъноҳои сохтаро ба худ касб кардааст: **derive from**- гирифтан аз касе, ҷое; **get from** – дастрас кардан; **obtain from** – аз худ кардан ва ғ.

Бо пешоянди «**from**» истифодаи як қатор калимаҳоеро дучор шудан мумкин аст, ки тағйиротро дар одамон предметҳо, гузариши онҳоро ба ҳолати дигар ифода мекунад. Дар робита ба маъно ҳангоми гузариш аз як ҳолат ба ҳолати дигар асосан пешоянди «**from**» нисбат ба «**into**» ва ё «**to**» истифода мешавад: **I differ from you**. – Ман аз ту фарқ мекунам [1, с. 142].

Пешоянди «**from**» муносибати сабабро, одатан ҳолати ҷисмониро (мас. аз хунукӣ, гуруснагӣ, ташнагӣ, беморӣ, заифӣ ва ғ) ифода мекунад. Кам ҳолатҳое дучор мешаванд, ки сабаби амал ягон намуд ҳиссиёти дигар бошад: **He had suffered from illness**. ~ Ӯ аз беморӣ азият мекашид. **She was thirsty from much talking and excitement**. ~ Ӯ бо сабаби бисёр гап заданаш ва дар ҳаяҷон будан ташна шуда буд [1, с. 144].

Омӯзиши пешоянди «**from**» нишон медиҳад, ки дар ҷумлаҳо он асосан ба маъноҳои зерин меояд: 1) аз (куҷо, аз пеши кӣ); 2) аз (замон): **from morning till night** − аз субҳ то шом; 3) аз (касе, чизе): **take the knife from the child** – кордро аз дасти кӯдак гирифтан; 4) *ба фарқият ишора мекунад*: **to take real silk from its imitation** – шоҳии ҳақиқиро аз сохта фарқ кардан; 5) сабаб ва асосро нишон медиҳад: **to die from blood poisoning** – аз фасодии хун мурдан; 6) *манъ ва таъкидро ифода мекунад*: **I am prevented from coming**. ~ Маро омадан наметонанд [11, с. 350].

Пешоянди «**of**» яке аз пешояндҳои серистеъмолтарин ва қадимиест, ки дар адабиёти садаи VIII-ум вомехӯрад. Дар аввал ду шакли пешоянди «**of**» дар забон вуҷуд дошт: пешоянди «**of**» дар шакли зададор, ки то кунун маънои аслии худро (**аз**) аз даст надода, шурӯъ аз асри XV ҳамчун «**off**» навишта мешавад ва пешоянди «**of**» дар шакли безада, ки ба тағйиротҳои ҷиддии маъноӣ дучор шудааст. Дар як маврид бояд зикр кард, ки махсусан бо нақши грамматикиаш, аз лиҳози фонетикӣ каме устувориро ба худ касб кард, ки ҳамчун (ov, ev) талаффуз мешавад.

Вазифаи асосии пешоянди «**of**» ифодаи соҳибият ва дар як маврид муносибатҳои дигаре, ки тавассути падежи соҳибӣ ифода мегардад, мебошад. Зикр кардан ҷоиз аст, ки бисёр паҳлуҳои пешоянди «**of**» ҳанӯз ҳам омӯхта нашудаанд, аз ин рӯ, аз лиҳози нигоҳ доштани маънои лексикӣ он миёни пешояндҳои дигар мавқеи охирро касб кардааст.

Маънои асосии мушаххаси пешоянди «**of**» муайян кардани таносуби миёни амал ва ё ҳолат бо нуқта, макони ҳаракат, қувва, ҳуқуқ, даромад ва ғ мебошад. Масалан: **east of** − шарқ**и**, **build of** – сохташуда аз ва ғ.

Умуман, мушоҳида мешавад, ки доираи истифодаи пешояндҳо дар забонҳои мавриди омӯзиш хеле наздикӣ доранд. Хусусияти пешояндҳои забони тоҷикиро дар забони англисӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст. Дар забони англисӣ, ки яке аз қадимтарин забонҳои олам аст, пешояндҳои сода ва ё худ аслӣ низ аз зумраи пешояндҳои қадимаи забон маҳсуб меёбанд. Дар раванди инкишофи забон аксари онҳо доираи ифодаи маъноҳои худро васеътар намудаанд. Ҳолатҳое ба назар расиданд, ки пешояндҳо дар ифодаи маъноҳои баробар меоянд, яъне доираи истифодаи наздик доранд.

А Д А Б И Ё Т

1. Арсененко. Б.Н. Предлоги английского языка / Б.Н. Арсененко. -М., 1956. -318 с.
2. Виноградов В.А. Лексикология английского языка. Учеб. пособие для студ / В.А. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Звегинцев В.А. Замечание о лексической синонимии: Дар китоби «Вопросы теории и истории языка» / В.А. Звегинцев. – Из-во ЛГУ, 1963. – 320 с.
4. Каращук П.М. Словообразование английского языка. Учеб. пособие для студ. высш. проф. образования / П.М. Каращук. – М.: Высш. шк, 1977. – 303 с.
5. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик: дастури таълимӣ / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 140 с.
6. Туйғунов Н. Луғати мухтасари синонимҳои англисӣ-тоҷикӣ: дастури таълимӣ барои донишҷӯёни макотиби олӣ / Н.Туйғунов. – Душанбе, 2010. – 140 с.
7. Туйгунов Н. Сопоставительный анализ лексики, обозначающей части тела в таджикском и английском языках: дис. … канд. фил. наук / Н. Туйгунов. – Душанбе, 2012. – 164 с.
8. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. Учебное пособие / Н.М. Шанский. – Москва, 1964. – 370 с.
9. Ҷамшедов П. Толиби Розӣ. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / Ҷамшедов П, Толиби Розӣ. –Душанбе: Пайванд, 2007. -1202 с.
10. Standart Tajik-English Dictionary. Compiled and Edited by R.B. Olson, R.A. Olson. Star Publication, 2000. -615p.

11. New Webster's Dictionary of the English Language. College Edition, USA, Fifth Print, 1989. – 1856 p.
12. Oxford American Dictionary: Colleges Edition, – New York, 1986. – 1094 p.

УСУЛҲОИ ИФОДАИ ПЕШОЯНДҲОИ МУРАККАБИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАМИНАИ ТАРҶУМАИ АНГЛИСИИ АСАРИ «ЁДДОШТҲО»-И С.АЙНӢ

Дар солҳои охир дар забоншиносӣ таваҷҷуҳи махсус ба омӯзиши ҳиссаҳои нутқ равона карда шудааст. Дар ин раванд таваҷҷуҳ ба пешояндҳо низ хеле назаррас аст. Пешояндҳо ҳамчун воситаи ифодаи муносибати грамматикӣ ва семантикӣ миёни аъзоҳои ҷумла яке аз мавқеъҳои асосиро доро мебошанд. Дар забон пешояндҳо асоси калимаҳои ёридиҳандаро ташкил медиҳанд. Калимаҳои ёридиҳанда, аз он ҷумла пешояндҳо, ба гурӯҳи махсус дохил карда мешаванд, чунки онҳо аломатҳои асосии ҳиссаҳои дигари нутқро надоранд. Калимаҳои ёридиҳанда хусусиятҳои мустақили синтаксисиро дар ҷумла надоранд, онҳо ҳамеша ба ягон ҳиссаи нутқ алоқаманд боқӣ мемонанд ва барои пайдо кардани алоқа миёни аъзоҳои ҷумла хизмат мекунанд. Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба хусусиятҳои хосси пешояндҳои мураккаб дар забони англисӣ дар заминаи тарҷумаи англисии асари «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ фикру андешаронӣ намуда, онро аз нигоҳи муқоисавӣ таҳлил намудааст. Пешояндҳои мураккаб ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ хусусиятҳои хоси худро доранд. Дар ин баробар, дар мақола тафовутҳо ва умумиятҳои пешояндҳои мураккаб мавриди таҳлили пурра қарор гирифта, муаллиф кӯшиш намудааст, ки онро аз нигоҳи худ баррасӣ намуда, бо дарназардошти андешаҳои дигар хулосаҳои худро пешниҳод намояд. Дар мақола аксари тарҷумаи ҷумлаҳо аз асари «Ёддотштҳо»-и устод С.Айнӣ гирифта шуда, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз ин рӯ, ҳангоми муқоиса бисёр тафовутҳоро мушоҳида кардан мумкин аст. Ин амал ҳам дар ҷумлаҳои ҳикоягӣ, ҳам хабарӣ ва ҳам саволӣ ба назар мерасад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки пешояндҳои мураккаб низ то дараҷае дар забони тоҷикӣ дигаргунаанд. Ин тафовутро махсусан ҳангоми тарҷума дидан мумкин аст, зеро зарурати амиқ ифода шудани фикр дар тарҷумаи ҷумлаҳои тоҷикӣ ҳангоми тарҷума аён мешавад.

Калидвожаҳо: пешояндҳо, сохтор, грамматика, категория, синтаксис, имконот, забон, ҷонишин, тарҷума, сохтори ҷумлаҳои бешахс, тафовут, хусусияти хос, умумият.

СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОГОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК НА ОСНОВЕ ПЕРЕВОДА ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ВОСПОМИНАНИЕ» С. АЙНИ

В последние годы в языкознании особое внимание уделяется частям речи. В этом процессе особое внимание к предлогам заметно выросло. Предлоги занимают особое место как грамматическое и семантическое средство связи предложений. Предлоги являются вспомогательными словами. Вспомогательные слова – в том числе предлоги относится к с специальной группе слов, потому что они не имеют основных признаков других частей речи. Вспомогательные слова в предложении имеют самостоятельную синтаксическую основу. Они связаны с другими частями речи, служат для соединения членов предложения. В данной статье авторы рассматривают особенности сложных предлогов в английском переводе «Воспоминания» С. Айни и анализируют их с сравнительной точки зрения. Предлоги в таджикском и в английском языках имеют свои особенности. В связи с этим в статье различия и сходства сложных предлогов стали предметом анализа и авторы старались с учетом других мнений языковедов дать свои выводы. В статье рассмотрены переведенные предложения из «Воспоминания» С.Айни. Анализ показывает, что при сравнении сложных предлогов в рассматриваемых языках имеются некоторые различия. Эти различия особенно заметны во время перевода, так как точное значение становится ясным во время перевода.

Ключевые слова: предлоги, структура, грамматика, категория, синтаксис, возможности языка, предлоги, перевод, предложения, разница, особенности, общность.

THE METHODS OF TRANSLATING OF COMPLEX PREPOSITIONS FROM ENGLISH LANGUAGE INTO TAJIK LANGUAGE ON THE BASIS OF THE TRANSLATION OF "REMINISCENCES» OF S. AINI

In recent years in linguistics special attention has been paid to parts of speech. In this process, special attention to the prepositions has grown significantly. Prepositions occupy a special place as a grammatical and semantic means of communication of sentences. Prepositions are auxiliary words. Before, as a way of expressing the grammatical semantic relations of the members' environments of the sentence occupied by one of the main position of the language, the prepositions constituted the basis of the high main words. Auxiliary words - including prepositions refer to a special group of words, because they do not have the basic attributes of other parts of speech. The auxiliary words in the sentence have an independent syntactic basis. They are especially related to other parts of speech, serve to join sentence members. In this article, the authors examine the features of complex prepositions in the English translation of S. Aini's "Memoirs" and analyze them from a comparative point of view. Prepositions in Tajik and in English have their own peculiarities. In this connection, in the article the differences and similarities of complex prepositions became the subject of analysis and the authors tried to take their conclusions into account with the other opinions of linguists. The article deals with the main translated sentences from "Memoirs" by S. Aini. Analyzes show that when comparing complex prepositions in the languages under consideration, there is some difference. This distinction can be seen especially during translation, since the importance of transmission becomes clear during translation.

Key words: prepositions, structure, grammar, category, syntax, language features, prepositions, translations, sentences, differences, features, community.

Сведения об авторах: ***Туйгунов Носир Хакбердиевич*** - Финансово-экономический институт Таджикистана, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Н.Карабаева 64/14. E-mail: **tuygunovnosir@mail.ru**
Умаров Фаридун - Финансово-экономический институт Таджикистана, ассистент кафедры иностранных языков. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Н.Карабаева 64/14. E-mail: **tuygunovnosir@mail.ru**

Information about the authors: ***Tuygunov Nosir Khakberdievich*** – Finance Tajik State University of Finance and Economics, candidate of philology sciences, dotsent, the Head of the department of Foreign Languages. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Str. 64/14. E-mail: **tuygunovnosir@mail.ru**

Umarov Faridun – Tajik State University of Finance and Economics, Assistant of the Department of Foreign Languages. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Str. 64/14. E-mail: **umarov_faridun@mail.ru**

УДК: 491.550+44

КАТЕГОРИЯИ ШАХСУ ШУМОРАИ ФЕЪЛ ДАР ДАВРАИ МУОСИР ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳусайнова Ф.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Категорияи шахсу шумора, ки воситаи асосии ифодаи семантикаи категорияи феъл мебошад, баррасӣ гардидааст. Дар забоншиносии тоҷик дар системаи феъл категорияи шахсу шумораи феълро ҷудо намуда, онро дар шакли тасрифӣ нишон додаанд.

Масъалаҳои таҳқиқоти категорияҳои шахсу шумора дар забоншиносии тоҷик аз тарафи забоншиносон Б. Ниёзмуҳаммадов, Н.А. Маъсумӣ, Ш. Рустамов, А. Афсаҳзод, М. Қосимова С. Ҳалимов ва дигарон дар робита бо омӯзиши категорияҳои феъл оғоз гардида, доир ба ин мавзӯъ маълумотҳо пешкаш намудаанд. Мувофиқи анъанаи илмӣ, мақоми категорияи шахсу шумора, дар навбати аввал ҳамчун категорияи грамматикии ба феъл мансуббуда муайян мегардад. Аз тадқиқотҳои аввал сар карда, муаллифони грамматикаҳо кӯшиш ба харҷ додаанд, ки табиати шумора ва шахсродар системаи феъл ошкор намуда, ҷадвали тасрифи шахсҳои феълро, муайян намоянд. Ин масъалаи категорияи мазкури феъл дар асари бунёдии Б. Ниёзмуҳаммадов “Морфологияи забони тоҷикӣ” (1941), тавсифи пурра ва амиқи худро касб кардааст. Муаллиф категорияи шахсро чун “Шахсҳо дар феъл" муайян карда, ба воситаҳои ифодашавии наҳвӣ ва аналитикии шахс, ба фарқиятҳои наҳвии шаклҳои шахсҳои якум ва дуюм, аз шакли шахси сеюм ишора намуда, маънӣ ва корбасти шаклҳои шахсии феълро баррасӣ намуда, тавсиф менамояд [8, с.45].

Аз нимаи дуюми асри ХХ сар карда, масъала оид ба ин категория дар асарҳои зиёди муаллифон мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Инчунин, нуқтаи назари дигари пешниҳодгардида (Ниёзмуҳаммадов) дар бораи ин масъала он аст, ки дар он муаллиф шахсҳои феълро “кунандаи кор”, соҳиби таъсирро ба таъбири дигар “субъект” номида нишон медиҳад”, ки мавриди баррасӣ қарор дорад [8, с.45]. Андешаҳо нисбати субъекти категорияи шахси феъл, ки дар “Асарҳои мунтахаб” ҷой дода шудаанд, қобили тавоҷҷуҳ мебошад, ки шахси дуюмро субъекти шахси якум мешуморад. Категорияи шахсу шумора дар феъл бештар дар ҳолати тасриф намудани феълҳо мушоҳида мешавад. Ё ин ки ҷузъи асосии тасрифро шахсу шумора ташкил медиҳад. Аз нуқтаи назари Маъсумӣ тасрифи феълҳо чунин таълиф ёфтааст: “Аз рӯйи шахсу шумора тағйир ёфтани асосҳо ва шаклҳои замони феълҳо тасриф номида мешавад” [7, с.179]. Ш. Рустамов бо фикри Маъсумӣ розӣ шуда, тасрифи ин феълҳоро аз асоси замони ҳозира бо бандакҷонишинҳои шахсӣ дар ҷадвали тасрифӣ нишон додааст. Муаллиф ҳамчунин шахсҳои феълро ба се шахсу ду шумора ҷудо намуда: “шахси якум-гӯянда, шахси дуюм-шунаванда ва шахси сеюмро ғоиб номидааст” [12, с.174]. Шахси сеюмро ҳамаи забоншиносон ғоиб номидаанд, вале ба ақидаи мо шахси сеюм на танҳо ғоиб, инчунин метавонад дар суҳбат иштирок дошта, сухан дар бораи он равад, вале он хомӯш бошад ё ин ки, аз назди гӯянда ё гӯяндагон дуртар бошаду ба суҳбат ҳамроҳ нашавад. Инчунин мебояд қайд кард, ки саҳми назаррасро дар омӯзиши категорияи шахс С. Ҳалимов бо асари худ “Феъл куниш” гузоштааст. Шаклҳои тасрифии феълро дар забони тоҷикӣ, ки дар ҷумла ба вазифаи хабар меоянд, “шакли предикативӣ” номида, мазмуни категорияи мазкурро аз маводи зиёд омӯхта, муаллиф ба хулоса меояд, ки категорияи шахс “падидаи мустақили забонро нишон медиҳад, мундариҷа, низоми расмии нишондиҳандаҳо ва таъйиноти худро дар забон дорад” [17, с.8].

Дар илми забрншиносӣ мӯътақидан чунин мафҳумҳоро ба монанди “категорияи шахсияти феъл” ва “категорияи шахс дар феъл” истифода мекунанд. Зери истилоҳи “категорияи шахсияти феъл” шахсият ва бешахсиятии феъл, ки категорияи морфологии ба лексика такякунанда ва ба наҳв равонакунандаро намояндагӣ мекунад, дар назар дошта мешавад. Бар хилофи категорияи шахсият, категорияи шахсро дар феъл системаи грамматикии шахс номида, муаллиф ҷойи категорияи шахси феълро дар сохтори грамматикии забони тоҷикӣ муайян карда, хулоса мекунад, ки он “яке аз категорияҳои

муҳимми феъл ва яке аз категорияҳои асосии сохтори грамматикии забони тоҷикӣ мебошад” [11, с.153].

Муайянкунии категорияи шахс чун категорияи грамматикии феъл дар фарҳангҳои (луғатҳои) академии грамматика ва фарҳангҳои забоншиносони хориҷӣ зиёдтар ба назар мерасад. Дар асарҳои солҳои 1950-60 категорияи шахс асосан аз нуқтаи назари муносибати ҳаракату ҳолат ва субъекти он муайян карда шудааст. Таърифи мазкур дар корҳои И.Н. Димарская-Бабалян [5], В.М. Никитевич [9, с.], А.В. Исаченко [6, с.46], ва ғ. пешниҳод гардидааст. Дар луғати Дымарская категорияи шахс чун “категорияи грамматикии феъл, ки муносибати ҳаракат (раванд) ва субъекти онро нисбати шахси гӯянда ифода мекунад”, таъриф дода мешавад [5, с.5].

Таърифи муосири семантикаи шахс ба таърифи категорияи шахс, ки Р.О. Якобсон пешниҳод кардааст, асос меёбад: «Шахс иштироккунандагони факти хабардодаро нисбат ба иштироккунандагони факт тавсиф мекунад. Масалан, шахси якум дар бораи айнияти иштирокчии факти хабардода бо иштирокчии фаъоли худи факт, шахси дуюм бошад, айнияти онро бо иштирокчии воқеӣ ё пассиви имконпазири факти хабардода шаҳодат медиҳад, яъне гиранда» [20, с.100]. Ҳамин тариқ, омили муносибати ҳаракат ба шариконӣ муошират ба инобат гирифта мешавад: “Шахс – ифодаи муносибати ҳаракат ба гӯянда, гиранда (адресат) ва шахси сеюм аст” [20. с.47]; “Таъйинот ва маънои категорияи грамматикии шахсро, шояд, муносибати ифодаи баёнро ба гӯянда, ҳамсуҳбат ё шахси сеюм бояд ҳисоб кард” [4, с.31].

Дар “Грамматикаи забони русӣ” – и академӣ, категорияи морфологии шахс чунин таъриф дода шудааст: «Категорияи морфологии шахс – ин системаи ба ҳамдигар муқобилгузоштаи қатори шаклҳои ифодакунандаи марбут будан ё марбут набудани ҳаракат нисбати амали нутқ аст. Шаклҳои шахс марбут будани амалро ба гӯянда (шакли шахси якум), ба шунаванда (шакли шахси дуюм) ё ба шахсе, ки на гӯянда ва на шунаванда аст, шакли шахси сеюм ҳамчунин предметҳои бечонро ифода мекунанд. Шаклҳои шахси якум ва шахси дуюм, чун ифодакунандаи мансубияти амал ба иштирокчиёни амали нутқ ба шакли шахси сеюм, ки чунин мансубиятро ифода намекунад, муқобил гузошта шудааст. Тавсифи шаклҳои шахси сеюм бо қобилияти ифода намудани амали ба шахс ва предмет мансубият надошта алоқамандӣ дорад [13, с.636]; Дар Энсиклопедияи забони русӣ категорияи шахс ҳамчунин категорияи коммуникативӣ (муоширатӣ) муайян шудааст: “Шахс категорияи грамматикии феъл мебошад, ки муносибати тавлидкунандаи амалро ба гӯянда ифода мекунад” [13, с.133]. Қобилияти синфҳо ва зерсинфҳои гуногун ба доштани категорияи шахс имкон медиҳад, ки онро чун “категорияи олӣ” тавсиф кард [15, с.271].

Аз рӯйи таърифи муҳаққиқон, категорияи морфологии шахс дар феъл якҷоя бо категорияҳои сиға ва замон одатан ба шумораи категорияҳои синтаксисӣ нигаронидашуда мансубанд, яъне чунин категорияҳое, ки аз мундариҷаи типи грамматикӣ хабариятро ташкил мекунанд, мувофиқи таърифи классикии Востоков, “мансуб донистани мазмуни ҷумла ба воқеият” тавсиф мешавад [4, с.266-270]. Бо ақидаҳои олимон шинос шуда, инро метавон гуфт, ки дар забонҳои муқоисашаванда, шумораи феълҳо бо ду гурӯҳ (танҳо ва ҷамъ) ва се шахс: 1) бо ифода намудани нутқи гӯянда, 2) бо шахсе, ки ба ӯ мурочиат мекунад ва 3) шахсе, ки дар суҳбат иштирок надорад, тасриф мешаванд Ин қоидаро дар грамматикаи мактабӣ нодуруст истифода мебаранд. Дар ҳолатҳое, ки дар байни шахсҳои якум, дуюм ва шахси сеюм, ки дар суҳбат иштирок надорад, фарқияти зиёдтар дар шахси сеюм дида мешавад. Ин тафовут дар системаи ҷонишинҳои шахсӣ низ ба назар мерасад. Дар забони англисӣ ҷонишинҳои шахси якум ва дуюм ҷинсият қабул намекунанд. Вале, ҷонишини шахси сеюм ҳамчун ҷонишинҳои шахсӣ се ҷинси мардона, занона ва миёнаро аниқ мефаҳмонад. Аз як тараф, баъзан дар шинохтани шахси якум, шахси дуюми танҳо дар баробари иштироккунандагони нутқ чизе тағйир намедиҳад. Вале дар ҳолати иштирок намудани шахси сеюм тамоми маънои калима дигар мешавад ё бо онҳо ҳамроҳ шуда, шумораи ҷамъ мешавад ё исмро иваз мекунад.

Дар шакли худи шахси феъл воқеияти ивазшавӣ танҳо дар шахси сеюми шумораи танҳо дида мешавад. Дар шакли шахси сеюми ҷамъ фақат шакли мубтадо иваз мешавад. Дар шумораи танҳо дар шакли худи феъл (бо суффикси ‘–s’ ё ‘es’ меояд), фарқият дида мешавад. Дар шумораи ҷамъ бошад худи ҷонишини шахси якум, дуюм ва сеюм пурра омада, дар феъл фарқият ба вуҷуд меояд. Дар феъли be 3-шакли танҳои шахсро ҷудо карда метавонем, вале дар шумораи ҷамъи худи феълҳо тафовут дида мешавад. Ин гуфтаҳоро дар ҷадвали тартибдодаи феъли be-и Смиринский (Морфология английская языка) равшантар фаҳмидан мумкин аст.

Ҷадвали №1. Шахсу шумораи феъл:

Шахс	Шумораи танҳо	Шумораи ҷамъ
1	Am	--
2	Is	Are
3	Are	--

[14, с. 358].

Агар ба шакли таърихии ин категория назар афканем, мушоҳида мекунем, ки натанҳо дар шакли шахси дуюм, балки дар се шакли шахси танҳои феъли “be” ва дигар феълҳо фарқият дида мешавад. Мисол: I have (ман дорам), thou hast (ту дори), he has (вай дорад) ва ғ.Шакли шахси дуюми шумораи танҳо бо суффиксҳои –est, -st, баъзан –t: speakest (гап мезанӣ) шакли куҳнашуда ва азбайнрафта ба шумор меравад.

Шакли шахси дуюми шумораи танҳои феъл на худ ба худ пасванди«–est, -st, -t»-ро дар шакли қадима қабул мекард, балки бо алоқамандии шакли куҳнаи азбайнрафтаи ҷонишини шахси дуюми шумораи танҳои «thou», якҷоя истифода мешуданд: thou hast.

Ҳангоми тафриқа намудани феъл дар шумораи танҳо, шумораи ҷамъ дар асоси муқоиса намудани шумораи танҳо фарқ мекунад. Бояд қайд намуд, ки фарқият байни шакли шахсдори феъл дар шумораи ҷамъ, аллакай, дар англисии қадима аз байн меравад. Аз дигар тараф, дар пайдоиши шакли нави аналитикии феъли ёридиҳандаи «shall» ва «will» («should» ва «would») шумораи ҷамъ аз нав шинохта мешавад. Яъне мо наметавонем гӯем, ки шумораи ҷамъи категорияи шахс аз байн меравад. Зеро, дар забони англисии муосир дар бисёр феълҳо тафриқаи аниқ бо шумораи шахси сеюм дида мешавад: «he goes» (вай меравад), «they go» (онҳо мераванд), «he has» (вай дорад) «they have» (онҳо доранд). Инчунин дар феъли «be» ба ғайр аз ин, шумора дар шахси якум фарқ мекунад: I am, weare. Дар шахси дуюми шумораи танҳо ҷонишини қадимаи «thou» дар натиҷаи бетарафии услуби илмӣ-адабӣ аз байн рафта, нопуррагиро мефаҳмонад: (thou hast-you have). Дар ин ҳолат метавонем шакли танҳо ва ҷамъ буданашро аз матн муайян кунем. Ҳатто дар феъли «be» ҳам дар ҳолати истифода шудани ибораи «you are» шумораро аз ҷумла мефаҳмем. Дар баъзан ҳолатҳо ҳангоми ифодашавии шахси чунин ҷумлаҳо, шумора нопадид мешавад: *«You never know what to do in such cases» (Дар чунин ҳолатҳо чӣ кор карданатро намедонӣ)*.

Дар шахси дуюм дар маънои шумораи шакли феъли «be» омили такондиҳии фарқият мушоҳида мешавад. Аз як тараф, калимаи шакли «are» ҳам дар шахси дуюми шумораи танҳо ва инчунин, дар шакли шахси дуюми шумораи ҷамъ истифода мешавад: *«Akram you are late» (Акрам шумо дер мондед)* ва *«Akram and Karim you are late» (Акрам ва Карим шумо дер мондед)*. Дар ин ҷумлаҳо шакли танҳои шумораи танҳо ва ҷамъи шахси дуюмро ба маънои ҷумла нигоҳ карда ифода менамоем. Инчунин, «are» ҳамчун шакли ҷамъи шумора бо шарафи параллелии байни «are» ва шакли якуми шумораи танҳои худи феъл «am», инчунин байни «are» ва «is» эҳсос мешавад: You are late.

Ҳамин тариқ «are» ба ду қисм ҷудо мешавад: шакли танҳо дар ҳардуи шумораи шахси дуюм. Дар идеяи шумора дар ҳолати ҷойи «**are»** дар шакли умумии системаи феъли «be» ва алоқаи он дар шакли шумораи танҳо (am, is), маънои шумораи феълро аз рӯйи «are» маълум мекунад.

Дар хулоса инро гуфтан мебояд, ки дар забони англисӣ маълум ва ҷудо намудани шумораи феъл аз шахс вобастагии калон дорад. Онҳо дар якҷоягӣ истифода шуда аз ҳамдигар ҷудо шуда наметавонанд.

Дар сарчашмаҳои грамматикии забони англисии муосир шахсу шумора чун категорияи морфологии феъл баррасӣ карда мешавад. Зеро ҳар як амалу ҳолате, ки воқеъ мегардад ба кас ё касоне мансуб мебошад. Мисол: *1) He commended to say his prayers mechanically [18, p.82].–Пирамард ба хондани дуоҳо шурӯъ кард [18, с. 83]; 2) I mounted into the window-seat: gathering up my feet, I sat cross-legged, like a Turk; and, having drawn the red moreen curtain nearly close, I was shrined in double retirement [22, p. 9].(Ба тахтаи васеи тиреза баромадам, пойҳоямро зери худ турквор кат карда нишастам, пардаҳои **су**рхи абрешимиро пӯшонидам ва бадин минвол дутарафа аз олами атрофии инҳисорӣ шудам[22, с.6]*.

3) How snug you look, you two [23, с.72]. Ин қадар бароҳат менамоед, ҳардуятон. 4).They spoke of her as a contestant or a place or even an enemy [18, p. 34]. Онҳо баҳрро чун фазо, ҳариф ва гоҳе чун душман медонанд [18, с. 35].

Дар мисоли якум амал (commended) ба як нафар пирамард дахл дорад, ки он на гӯянда, яъне шахсест, ки дар муколама ширкат надорад. Бинобар он дар чунин ҳолат иҷрокунандаи амалшахси сеюм маҳсуб мешавад. Дар ҷумлаи дуюм чорамал (mounted, seat, sat, was shrined) мавҷуд аст, ки онҳоро як кас иҷро мекунад, ки он ҳам гӯяндаи ин

сухан мебошад. Аз ин рӯ феъл ба шахси якуми шумораи танҳо далолат мекунад. Дар ҷумлаи сеюм ҳолати “look snug” ба ду кас дахл дорад, ки онҳо ҳамсуҳбатони гӯяндаи ин сухан мебошанд. Аз ин рӯ, феъл ба шахси дуюми шумораи ҷамъ далолат мекунад, яъне он ду шахс шунавандагони ин гуфтор маҳсуб мешаванд. Дар ҷумлаи чорум амали “they spoke”-ро зиёда аз як кас ба иҷро расонидаанд ва ҳамзамон эшон гӯяндаи ин ҳарф мебошанд. Дар ин ҳолат феъл шахси якуми шумораи танҳо ва ҷамъ дорад. Иҷрокунандаи амал метавонад гӯянда ё гӯяндагон, шунаванда ё шунавандагон, шахс ё шахсоне бошанд, ки дар муколама иштирок намекунанд. Бинобар он феъл се шахс дорад: шахси якум (гӯянда ё гӯяндагон); шахси дуюм (шунаванда ё шунавандагон); шахси сеюм (шахс ё шахсоне, ки иштирокчии амал ё ҳолат нестанд).

Ба кадом шахс дахл доштани амал ва ба чанд кас мансуб будани онро гӯянда муқаррар менамояд. Аз ин рӯ, категорияи шахсу шумораи феълро метавон чунин таъриф дод: Категорияи шахс муносибати амал ё ҳолатро ба иҷрокунандаи он ифода менамояд, ки онро гӯянда муқаррар месозад. Гӯянда метавонад дар бораи амалу ҳолати худ ё мусоҳиби худ ё шахси дар суҳбат ширкат надошта хабар диҳад ё пурсад:

Мисол: *I was standing with the other boys in front of the musicans, watching and listening to them [21 p.38]. Ман ва бачагони дигар дар пеши созандагон гун шуда, онҳоро тамошо мекардем ва нағмаву усулҳошонро гӯш медодем [21, с.10]* (шахси якуми танҳо, гӯянда). *Tell him how sorry I am [18, p. 162] – Ба ӯ бигӯ, ки ман хеле мутаассифам [18, с.163]* (шахси дуюми танҳо, шунаванда). *He shrugged his shoulders [23, p. 68]. –Ӯ китфонашро дарҳам кашид* (шахси сеюми танҳо, ки аз муколама берун аст). *We took a quick look inside the mill and came back out [21, p. 48). – Мо осиёро тамошо карда шуда баромадем [1, с.18]* (шахси якуми ҷамъ, гӯяндагон). *You both got new hats. Шумо ҳарду кӯлоҳи нав гирифтед* (шахси дуюми ҷамъ, мусоҳибгон). *They beat me [18, p. 162]. Онҳо маро шикаст доданд [18, с.163]* (шахси сеюми ҷамъ, ки аз муколама берун аст).

Категорияи шумораи феъл ба як ё зиёда аз як субъект дахл доштани амалу ҳолатро ифода мекунад.

Мисол: *I shall not write any more now [23, p.5]. Ман дигар нахоҳам навишт [10, с. 11]* (як субъект). *Montanelli went on with hith work [23, p. 5]. Монтанелло кори қатъ кардаашро давомдод [10, p.10]* (як субъект). *We took a quick look inside the mill and came back out [21, p. 48]. Мо осиёро тамошо карда шуда баромадем [1, с.18]* (зиёда аз як субъект). *Should we talk about Africa or about baseball? [21, p. 24]. Дар бораи Африқо суҳбат мекунем ё аз бейсбол? [18, с.25]* (зиёда аз як субъект).

Аз ин мисолҳо бармеояд, ки категорияи шумораи феълн амиқдори амал, балки миқдори иштирокчиёни амалу ҳолатро ифода мекунад. Маводи амалии забони англисӣ шаҳодат медиҳад, ки дар ин забон васоити муназзами сурат ёфтани ин категорияи грамматикӣ мавҷуд нест. Танҳо се воситаи грамматикиро ҷудо кардан мумкин аст. 1. Пасванди “-s, -es”, ки танҳо ба мансубияти амал ба шахси сеюми танҳои замони ҳозира далолат мекунад: *She take sherchildren to school bycar. Ӯ бачагонашро ба мактаб бо автомошина мебарад. Arthur open shi se yes in wonder [23, с. 102].- Артур аз тааҷҷуб чашмонашро калон мекушояд.*

Мебинем, ки муодили тоҷикии “-s, (-es) пасванди «-ад» мебошад. Дигар шахсу шумораҳои замони ҳозираи феъл ягон нишондиҳандаи шахсу шумора надорад. *I take-ман мегирам. You take – ту мегирӣ (шумо мегиред). They take. Онҳо мегиранд.*

2. Феълҳои ёридиҳандаи «shall» ва «will», ки дар сохтани шакли замони ояндаи феъл иштирок мекунанд. Феъли «shall» ба шахси якуми танҳову ҷамъ, вале «will» ба шахсҳои дуюму сеюми ҳарду шумора далолат менамояд:

I shall not require you very much in the early stages [23, p. 48]. -Дар марҳилаҳои аввал ман аз шумо бисёр талаб намекунам. Shall we adjourn in the playing fields? . Ба майдончаҳои бозӣ мегузарем-мӣ? The students will be waiting for me [23, p. 19]. Донишҷӯён ба ман интизор мешаванд. Then will you write, Ricarbo? [23, p. 42]. – Рекардо, пас шумо менависед-мӣ?

Аён мешавад, ки дар замони оянда низ забони англисӣ нишондодҳои муназзами шахсу шумора надорад. Як феъл (shall) ба шумораи ҳам ҷамъ (weshall) ва ҳам танҳо (Ishall) далолат мекунад. Дар забони тоҷикӣ бар акси забони англисӣ ҳар як шахсу шумора дорои пасванди худ аст: Ман меравам. Ту меравӣ. Вай меравад. Мо меравем. Шумо меравед. Онҳо меравванд.

Дар замони гузашта бошад, феъли забони англисӣ ягон пасванди шахсу шумора қабул намекунад: *Martinicarefullyliftedthecat [23, с. 40]. – Мартин эҳтиётткорона гурбаро бардошт. They turned back towards the bridge [23, с. 45]. – Онҳо ба тарафи купрук рӯ оварданд. I never heard of such a person [23, p. 13). – Ман ҳаргиз дар бораи ин шахс нашунидаам. You both knew? . – Шумо ҳарду медонистед? We wanted to know it. – Мо инро донистан мехостем.*

Аз ин мисолҳо маълум мешавад, ки дар забони англисӣ шахсу шумораи феълро мубтадо муайян мекунад. Дар забони тоҷикӣ бошад, шакли замони гузаштаи феъл барои се шахсу ду шумора пасвандҳои мушаххас дорад: *I asked – Ман пурсидам. You asked – Ту пурсидӣ. He asked – Ӯ пурсидӢ. We asked – мо пурсидем. They asked – Онҳо пурсиданд.*

Пасвандҳои зикршудаи замони гузаштаи феъли забони тоҷикӣ бо вуҷуди зоҳиран ба пасвандҳои замони ҳозираи феъл ҳам ранг буданашон, онҳо аз лиҳози таърихи пайдоиш фарқ мекунанд. Аз ин рӯ онҳо ду қатори гуногуни пасвандҳои шахсу шумора ҳисобида мешаванд, ки аз ин гуногунии пасвандҳои шахси сеюми танҳои замонҳои ҳозираю гузашта шаҳодат медиҳанд. Дар замони ҳозира чун пасванд «-ад», вале дар замони гузашта морфемаи сифрӣ (Ømебошад: ӯ мехонад – ӯ мехондØ.

3. Феъли нопурраи «to be» (будан), бар хилофи дигар феълҳо, дар замони ҳозира барои ҳар як шахсу шумора (ба истиснои шахси II) шаклҳои махсус дорад: *I am here – Ман дар ин ҷо ҳастам. You are here – Ту дар ин ҷо ҳастӣ (Шумо дар ин ҷо ҳастед). He is here – Ӯ дар ин ҷо астØ. We are here – Мо дар ин ҷо ҳастем. They are here – Онҳо дар ин ҷо ҳастанд.*

Дар замони гузашта бошад, ин феъл аз рӯйи категорияи шумора фарқ мекунад: *I was here – Ман дар ин ҷо будам. You were here – Ту дар ин ҷо будӣ (Шумо дар ин ҷо будед). He was here – Ӯ дар ин ҷо буд Ø. We were here – Мо дар ин ҷо будем. They were here – Онҳо дар ин ҷо буданд.*

Феъли “to be” хеле серистеъмол аст. Он на танҳо чун феъл-бандак, балки инчунин ба сифати феъли ёридиҳанда истифода шуда метавонад. Бо сабаби он ки ин феъл ҳамаи шаклҳои шумораю шахсро дорад ва хеле васеъ ба кор меравад, дар забони англисӣ мавҷудияти категорияи грамматикии шахсу шумораи феъл қайд карда мешавад.

Азбаски кулли феълҳои комилмаъно нишондиҳандаи шахсу шумора надоранд ва ба сифати ин нишондиҳанда мубтадо хизмат мекунад, дар забони англисӣ партофтани мубтадои ҷумла қатъиян манъ аст, ҳол он, ки дар забони тоҷикӣ мубтадо метавонад бо осонӣ афтад, зеро ба кадом ва ба чанд кас мансуб будани амалу ҳолатро пасвандҳои муназзами феъли ин забон нишон медиҳанд. Муқоиса кунед:

1) I know what you’regoing to say [23, p. 90]. – Медонам чӣ гуфтан мехоҳед. 2) Then when you reach the town, you go with the restof the minto the market-place, in front of the Cardinal’spalace [23, p. 89]. – Пас, баъд аз он, ки ба шаҳр рафта мерасед, ҳамроҳи дигар зиёратчиён ба майдони бозоре, ки дар рӯ ба рӯи қасри Кардинал воқеъ гардидааст, медароед. 3) He has done things for me before [23, p. 19]. – Пештар ҳам ба ман бисёр некиҳо карда буд.

Дар ҷумлаи якуми забони англисӣ ба сифати мубтадо ҷонишини I омадааст, ҳол он, ки дар тарҷумаи тоҷикии он мубтадо нест ва ин вазифаро пасванди «-ам» (медонам), ба уҳда гирифтааст. Ҷумлаи дуюми англисӣ мубтадои you дорад, вале дар тарҷумаи тоҷикии он ин мубтадо афтидааст ва ба кӣ мансуб будани амалро дупасванди «-ед» (мерасед, медароед) муайян мекунад. Дар мисоли сеюми англисӣ мубтадои he мавҷудаст. Вале дар тарҷумаи тоҷикии ин мисол мубтадо нест. Ба субъекти амал пасванди сифрӣ (карда будØ), ки дар замони гузашта нишондиҳандаи шахси сеюми танҳои феъл мансуб мешавад, далолат мекунад. Ҳамин тавр категорияи шахсу шумораи феъл дар забони англисӣ категорияҳои луғавию грамматикӣ, вале дар забони тоҷикӣ он соф категорияи грамматикист, зеро дар забони англисӣ ба ифодаи ин категория дар қатори баъзе морфемаҳои шаклсозу воситаҳои супплективӣ ҷонишинҳои шахсӣ ва вожаҳои субстантивӣ дар вазифаи мубтадо иштирок мекунанд. Дар забони тоҷикӣ бошад, барои ифодаи ин категория ду қатори муназзами флексияҳои шахсу шумораи феъл истифода мешаванд.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо. Ҷ.1. - Душанбе: Адиб, 1990. - 352 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
3. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1971. – 114 с.
4. Востоков В.В. Синтаксическое лицо» в сопоставлении с понятиями «субъект» и «деятель / В.В. Востоков // Слово и словосочетание как компоненты структуры предложения: Лингвистический сборник. – М.: МОПИ им. Н.К. Крупской, 1978. Вып. 12. – С. 32-27.
5. Дымарская-Бабалян И.Н. Категория лица в современном русском языке: дис. … канд. филол. наук / И.Н. Димарская-Бабалян. - М., 1953. – 341 с.
6. Исаченко А.В. Бинарность, привативные оппозиции и грамматические значения / А.В. Исаченко // Вопросы языкознания. 1963. -№2. -С. 39-56.
7. Маъсумӣ Н. «Асарҳои мунтахаб». Ҷилди II Забоншиносӣ. –Душанбе: Адиб, 2015. -349 с.
8. Ниёзмуҳаммадов Б. Забоншиносии тоҷик (Асарҳои мунтахаб).- Душанбе: Дониш, 1970. – 380 с.
9. Никитевич В.М. Грамматические категории в современном русском языке / В.М. Никитевич. – М.: Учпедгиз, 1963. – 246 с.
10. Питер Абраҳам. «Аз раҳи раъди ғуррон». –Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон,1962. -315 с.

11. Расулова Г. Семантико-грамматическая характеристика глагола в таджикском и английском языках. – Худжанд, 2016. -181 с.
12. Рустамов Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.Ҷ.1 (Фонетика ва морфология) / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1985. -350 с.
13. Русский язык: энциклопедия / гл. ред. Ф.П. Филин. – М.: Сов. энциклопедия, 1979. – 432 с.
14. Смиринский А.И. «Морфология английского языка» / А.И. Смиринский. –Москва: Издателство литературы на иностранных языках 1959. -440 с.
15. Черниховская Н.О. Понятный английский / Н.О. Черниховская. -Москва: ЭКСКМО, 2010. -288 с.
16. Шарлотта Бронте. Ҷейн Эйр (Роман) / Шарлотта Бронте. - Душанбе: ТҶБ Истиқлол, 2010. - 412 с.
17. Ҳалимов С. Феъл (Куниш) / С. Ҳалимов. -Душанбе: Ирфон, 2013. -126 с.
18. Ernest Hemingway. «Пирамард ва баҳр» / Ernest Hemingway. «The Old Men and the Sea». - Душанбе: ҶДММ Нашриёти «Бухоро». - 167 с.
19. Якобсон Р.О. Принципы типологического анализа языков различного строя / Р.О. Якобсон. – М.: Наука, 1972. – С. 97-112.
20. Якобсон Р.О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол / Р.О. Якобсон // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М.: Наука, 1972. – С. 97-112.
21. S.Ayni. The Sand of Oxus. Marthda-Publishing 1998. -270 p.
22. Charlotte Bronte. Jane eyre an autobiography Charlotte Bronte Illustrated By F.Townsend H. Edited & Published by. -808 p.
23. VoynichE.L. “The Gadfly” “Радянская школа” / E.L. Voynich. -Киев, 1973. -220 с.

КАТЕГОРИЯИ ШАХСУ ШУМОРАИ ФЕЪЛ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола фарогири масъалаҳои баррасӣ ва корбасти категорияи шахсу шумораи феъл дар забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ буда, дар он ҷанбаҳои забонӣ, муайян намудани тағйиротҳои маъноӣ ва истеъмоли категорияи шахсу шумораи феъл дар забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ сухан меравад. Аз он ҷумла муаллиф арз медорад, ки шакли предикативии шахсу шумораи феъл, алоқамандии феълҳои хабариро дар алоқаманди бо мубтадо ифода мекунад. Дар шакли англисӣ категорияи шахсу шумора хело суст ифода мешавад. Ҳамчун қоида шахсу шумора бо якҷоягии ҷонишинҳои шахсӣ-мубтадо якҷоя истифода мешавад. Дар ин таълифот дар заминаи омӯзиши сарчашмаву маъхазҳои бурҳони илмию таърихӣ ҷанбаҳои забонию зуҳури таърихии категорияи шахсу шумора дар феъли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шудаанд. Аз ҷумла муаллиф қайд мекунад, ки Шакли шахси дуюми шумораи танҳои феъли забони англисӣ дар шакли қадимаи архаизмӣ флексияи -est, -st [ist], [stl:-ро бо алоқамандии шакли куҳнаи азбайнрафтаи ҷонишини шахси дуюми шумораи танҳои «thou» якҷоя дар баъзе назмҳо ва ҷашнҳо мушоҳида мешавад: thou hast, thou speakest, thou can**st** ва ғ.

Калидвожаҳо: категория, таърихи пайдоиш, забони англисӣ, шумора ва шахс, феъл, забон, тасриф.

КАТЕГОРИЯ ЛИЦА И ЧИСЛА ГЛАГОЛА В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья охватывает проблемы разработки категория лица и числа глаголов в современном таджикском и английском языках, и в ней речь идёт об аспектах языка, определении возникновения, семантическом употреблении категории лица и числа глаголов в современном таджикском и английском языках. В том числе автор отмечает, что лицо и число предикативной формы глагола выражают связь глагола-сказуемого с подлежащим. В формах английского глагола лицо и число выражено очень слабо. Как правило, лицо и число устанавливаются по соотнесенности глагола-сказуемого с личным местоимением-подлежащим. На этой основе, на базе изучения источников определились языковедческие аспекты и исторические факты категорий лица и числа глаголов английского и таджикского языков. Автор в том числе отметил, что «в поэзии и торжественной прозе в английском языке иногда встречается архаичная форма второго лица единственного числа с флексией -est, -st [ist], [stl: thouspeakest, thoucanst»и т.д.

Ключевые слово: категория лица и числа, история возникновения, английский язык, глагол, семантическое изменение и т. д.

THE CATEGORY OF PERSON AND NUMBER IN MODERN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article covers the problem of solving the development of the category of person and the number of verbs in the modern Tajik and English languages, and it deals with the aspects of language, the definition of the origin, semantic use of the category of person and number of verbs in the modern Tajik and English languages. In particular, the author notes that the person and the number of the predicative form of the verb express the relationship of the verb-predicate with the subject. In the forms of the English verb person and number is very weak. As a rule, the person and number are determined by the correlation of the verb-predicate with the personal pronoun-subject. On this basis, on the basis of the study of sources of historical scientifics crisis warehouse determined linguistic aspects and historical facts of the categories of person and the number of verb of English and Tajik languages. The author also noted that "in poetry and solemn prose in English sometimes there is an archaic form of the second person singular with a flexion-est, - st [-ist], [-stl: thou speakest, thou canst", etc.

Key word: the category of person and number, the history of the English language, the verb, semantic change, aspect etc.

Сведения об авторе: ***Хусайнова Фарида Бозоровна*** - Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, докторант Ph.D. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16.
E-mail: **fkhusainova@mail.ru**. Тел.: **(+992) 918-80-94-93**

Information about the author: ***Husainova Farida Bozorovna*** - Kulob State University named after A. Rudaki, Ph.D student of the third year of the Tajik language department. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarov Str. 16. E-mail: **fkhusainova@mail.ru**. Tel.: **(+992) 918-80-94-93**

УДК: 808.2.916.63.(574.3)

ЗНАЧЕНИЯ УСЛОВНОГО И СОСЛАГАТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЙ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Шарипов Н.Н., Шарипова Д.У., Салимов Ф.Н.
Таджикский технический университет им. М.С.Осими

Объединение анализа средств выражения условного и сослагательного наклонений объясняется следующими обстоятельствами. Значение условного наклонения в [3, с.104] определяется таким образом: "Эта форма имеет значение стимулирующей причины, отнесённой в неопределённый временной план: она означает, что-то, о чём сообщается, могло бы обусловить собою (стимулировать) какое-либо действие, событие, ситуацию". Основным способом грамматического оформления этого содержания является постановка сказуемого в морфологической форме сослагательного наклонения. Например: Учился бы сын, мать бы не огорчалась', Пришлось бы ехать, он бы поехал. Собственной морфологической формы условное наклонение в русском языке не имеет. В этом проявляется тесная связь условного и сослагательного наклонений в русском языке.

Связаны они и в содержательном плане. Действие, обозначаемое сослагательным наклонением, как правило, обусловлено конситуативно или действием в придаточных условных. Причём, для обозначения ирреального условия в придаточном предложении используется морфологическая форма сослагательного наклонения. Сослагательное наклонение имеет в русском языке свою морфологическую форму. Она состоит из глагольной единицы, совпадающей с формой прошедшего времени, и частицы бы (б), т.е. является аналитической (играл, -а, -о, -и бы). Категориальным значением сослагательного наклонения является возможность, предположительность, обозначаемого им действия [5, с.625]. Например: Он бы уже вчера приехал, а, быть может, год назад. Ты бы здесь изведал, воин (Твардовский); Мне хочется играть... Я сыграла бы теперь что-нибудь (Чехов).

В таджикском языке сослагательное наклонение (конъюнктив) представляет собою целую систему форм, в которую входят четыре видо -временные формы: настояще – будущее время сослагательного наклонения, или аорист (хонам); прошедшее время сослагательного наклонения (хонда бошам); вневременная длительная форма сослагательного наклонения (мехонда бошам); определенная, или соотнесенная, форма сослагательного наклонения (хонда истода бошам).

Сослагательное наклонение в таджикском языке в формах конъюнктива охватывает значения двух планов: а) временные; б) модальные. Отметим, что особенность сослагательного наклонения в таджикском языке – чрезвычайная широта его модального значения. Так, В.С.Расторгуева и А.А.Керимова отмечают: «Оно предназначено для выражения всех возможных случаев отклонения от подлинной реальности действия (за исключением неочевидности, передачи с чужих слов)» [7, с.97].

Формы и значения предположительного наклонения в таджикском языке и способы их выражения в русском

В таджикском языке существует особая группа глагольных форм, предназначенных для выражения предположения. В свою очередь предположение представляет собой совершенно особый вид модального значения. Это субъективная оценка реальности высказываемого со стороны говорящего, основанная на том, насколько он осведомлен о данном положение вещей. Если говорящий недостаточно осведомлен о данном факте, он сообщает о нем, как о чем-то более или менее вероятном: Вай гумон мебурд, ки Рустам аз муаллим рости ин корро **карданист. –** Он подумал, что Рустам должно быть, тайком от учителя хочет выполнить это дело.

Нужно отметить, что общий модальный оттенок предположения может выражаться в таджикском языке группой глагольных форм. По мнению И.Б.Мошеева, «систему предположительного наклонения составляют три формы: предположительное прошедшее; предположительное настояще – будущее; предположительное настоящее определенное» [3, с.130]. Имея общую модальную характеристику формы предположительного наклонения отличаются друг от друга своими временными и видовыми значениями.

Формы предположительного наклонения не имеют соответствий в русском языке, но их значение может быть выражено описательно – употреблением при той или иной временной формы русского глагола, вводных слов и словосочетаний: «вероятно, должно быть, возможно, очевидно, наверно» и т.п. Это говорит о том, что в русском языке имеется средства, выражающее то же самое значение. Правда, здесь нет (как в таджикском языке) особой

глагольной категории наклонения, служащей для выражения модального оттенка предположительности.

Сравним основные варианты образования и употребления желательного наклонения русского языка и их соответствия в таджикском. Основным способом образования желательного наклонения в русском языке является постановка сказуемого в форме сослагательного наклонения (-л + бы), очень часто – с модификацией частицы бы: хоть бы, если бы, пусть бы и др [8, с.110]. Значением этого наклонения является отвлечённая устремлённость к какой-то действительности, неопределённо отнесённой в будущее, настоящее или прошлое. То, о чём сообщается как о желаемом, может быть представлено либо как способное стать реальным, либо как не осуществляющееся или не способное осуществиться [2, с.107], т.е. гипотетичное. Например: Вернулась бы она сегодня! – Кош, вай имруз агар меомад.

Однозначно желательное значение выражается именно при использовании смыслового глагола в форме масдара, частицы и формы предположительного наклонения вспомогательного глагола «кардан» - «делать / сделать».

В примере «Хоть бы сын сегодня вернулся!» - «Кош, писарам акаллан имруз меомад», где выражена желательность возвращения именно сына, это модальное значение распространяется и на всю ситуацию. Ср. ещё примеры: Глаза бы мои тебя не видели! – Кош, дар пеши назарам наменамуди; Хоть бы доехал, пока отец живой! – Акаллан то зинда будани падарам расида мерафтам; Сходил бы ты к врачу! – Як ба назди духтур мерафти;

Желаемость в сочетании с неосуществимостью: 'Не накормили, так хоть бы чаю дали!' – Хурокро-ку надоданд, акаллан чой менушидем. 'Пошёл бы дождь!' – Кош, як борон меборид.

Анализ материала показывает, что основным способом выражения значения, передаваемого желательным наклонением русского языка, в таджикском языке является сочетание модальной частицы «ақаллан, кош» 'хоть' с формами морфологического предположительного наклонения. Использование же морфологической формы предположительного наклонения в конструкциях с модальной частицей для выражения семантики желательности можно квалифицировать как синтаксическое желательное наклонение. Оно образуется постановкой предиката, выраженного глаголом, в форме морфологического предположительного наклонения в конструкциях с модальной частицей «акаллан, кош» - 'хоть'. Значением этого наклонения является отвлечённая устремлённость к осуществлению какого-либо действия, отнесённого в будущее, настоящее или прошлое. То, о чём сообщается как о желаемом, может быть представлено либо как способное стать реальным, либо как не осуществляющееся или не способное осуществиться.

Желательное наклонение имеет две разновидности, в зависимости от того, какой элемент высказывания актуализируется модальной частицей. В русском языке аналогичное актуальное членение может производиться, например, интонацией: Хоть бы младший хорошо учился! (безотносительно к старшему, с выделением именно предиката), ср. Хоть бы младший хорошо учился! (в отличие от старшего, который не учился). Это различие в таджикском языке выражается семантическим сопряжением частицы «кош» - 'хоть' именно с актуализируемым компонентом высказывания. Например: Кош, духтарам мехонд. - Хоть бы младшая дочь училась!' [2, с.126].

Различаются, как видим, используемые для обозначения желательного действия варианты формы предположительного наклонения. При логическом выделении сказуемого используется аналитическая форма предположительного наклонения глагола («кош мехонд» - 'хоть бы учился') с модальной частицей между смысловой и вспомогательной частями, при выделении частицей других компонентов высказывания - синтетическая форма (мехонд - учился бы).

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Мошеев И.Б. Система форм изъявительного наклонения в русском и таджикском языках / И.Б. Мошеев. – Душанбе, 1977. – 158 с.
2. Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа / Э.Бенвенист. Новое в лингвистике. IV. - М.: Прогресс, 1965. - 449 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э.Бенвенист. - М.: Прогресс, 1974. - 448 с.
4. Бондаренко В.Н. Виды модальных значений и их выражение в языке: дис… канд. филол. наук / В.Н. Бондаренко. - М., 1977. - 87 с.
5. Русская грамматика. Т. II. - М.: Наука, 1980. - 709 с.
6. Хлебникова И.Б. Сослагательное наклонение в английском языке (как общелингвистическая проблема) / И.Б. Хлебникова. - Калинин, 1971. - 174 с.
7. Шведова Н.Ю. Ещё раз о глаголе быть / Н.Ю Шведова // ВЯ. - 2001. - № 2. - 157 с.
8. Ярцева В.Н. Контрастивная грамматика / В.Н. Ярцева. - М.: Наука, 1981. - 111 с.
9. Никитович В.М. Модальные функции глагола изъявительного наклонения: дис. канд. филол. наук / В.М. Никитович, 1953. - 178 с.
10. Дешериева Т.И. К проблеме соотношения глагольных категорий времени и вида / Т.И. Дешериева. ВЯ. 1976. - № 1. - 222с.
11. Ермолаева Л.С. Понимание модальности в современной лингвистике (на материале немецкого и английского) /

Л.С. Ермолаева // Лингвистика и методика в высшей школе. - М., 1978. - Вып. 8. - 176 с.

МАФҲУМИ СИҒАҲОИ ШАРТӢ ВА ШАРТӢ - ХОҲИШМАНДӢ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур моҳият ва аҳамияти сиғаҳои шартӣ ва шартӣ – хоҳишмандӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ошкор карда шудааст. Ақидаҳои гуногуни олимони соҳаи забоншиносӣ оиди шакли ифодаи сиға дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ оварда шудааст. Муаллиф, аз ҷумла, махсусиятҳои фарқкунандаи маънии сиғаҳои шартӣ ва шартӣ – хоҳишмандиро дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад. Таърихи омӯзиши сиғаҳо пайгирӣ мешавад. Муаллифи мақола боварӣ дорад, ки намудҳои гуногуни муносибатҳои ақидаҳоро нисбати воқеият ифода менамояд. Сиға ба шумораи категорияҳои асосии забонҳои табиӣ таалуқ дорад ва ҳамчун универсалияи забонӣ эътироф мешавад. Заминаи ин асарҳоро даҳҳо таҳқиқотҳо ташкил медиҳанд ва то имрӯз дар забонишиносии рус базаи васеи кор бо сиғаҳо ҷамъоварӣ гардидааст. Шиносоӣ бо ин асарҳои илмӣ нишон медиҳад, ки дар муайянсозии марҳилаҳои зуҳури онҳо дар забонҳои ҷудогона фарқиятҳои назаррас ҷой доранд. Барои тасдиқи ақидаҳои худ муҳаққиқ иқтибосҳоро аз асарҳои илмии олимони рус ва шӯравӣ (ниг.Мошеев, Расторгуева, Керимова, Виноградов ва дигарон) овардааст, инчунин ӯ маводи конкретиро мавриди таҳлил қарор додаст ,ки аз асарҳои бадеӣ ва луғатҳо гирифта шудааст.

Калидвожаҳо: шартӣ, реалияҳо, сохтори грамматикӣ, сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ,модалнокии объективӣ ва субъективӣ, сиғаи хабарӣ, семантикаи феъл.

ЗНАЧЕНИЯ УСЛОВНОГО И СОСЛАГАТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЙ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье раскрывается сущность и значение условного и сослагательного наклонений русском и таджикском языках. Приводятся различные точки зрения ученых-лингвистов на форму выражения наклонения в русском и таджикском языках. Автор, в частности, показывает отличительные особенности значения условного и сослагательного наклонений в русском и таджикском языках. Прослеживается история изучения наклонений. Автор статьи уверен в том, что выражает разные виды отношений высказывания к действительности. Наклонение принадлежит к числу основных категорий естественных языков, признаётся языковой универсалией. Корпус этих работ составляют десятки исследований, и к настоящему времени в русском языкознании накоплена достаточно обширная база по работе с наклонениями. Знакомство с этими научными трудами показывает, что в определении этапов проявлений в отдельных языках остаются значительные расхождения. Для подтверждения своих взглядов, исследователь приводит цитаты из научных трудов русских и советских ученых (См. Мошеев, Расторгуева, Керимова, Виноградов и др.), а также тщательно им проанализирован конкретный материал, извлеченный из художественных произведений и словарей.

Ключевые слова: условный, реалии, грамматический строй, сослагательное наклонение, объективная и субъективная модальность, изъявительное наклонение, семантика глагола.

THE MEANINGS OF THE CONDITIONAL AND SUBJUNCTIVE MOODS OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE TAJIK LANGUAGE

The article reveals the essence and meanings of the conditional and subjunctive moods of the Russian language in the Tajik language. Various points of view of linguistic scientists on the form of the expression of inclination in Russian and Tajik languages are given. The author, in particular, shows the distinctive features of the meaning of the conditional and subjunctive moods of the Russian language and in the Tajik language. The history of the study of moods is traced. The author of the article is sure that he expresses different kinds of relations of utterance to reality. It is one of the main categories of the inclination of natural languages, recognized as a linguistic universality. The body of these works are dozens of studies, and by now in Russian linguistics has accumulated a fairly large base for work with inclinations. The acquaintance with these scientific works shows that, as in the definition of stages of manifestations, significant discrepancies remain in certain languages. To confirm his convictions, the researcher cites citations from the scientific works of Russian and Soviet scientists (see Mosheev, Rastorguev, Kerimova, Vinogradov, and others), as well as carefully analyzed specific materials extracted from works of art and dictionaries.

Key words: conditional, grammatical structure, subjunctive mood,, objective and subjective modality indicative mood, subjunctive mood, verb semantics.

Сведения об авторах: ***Шарипов Наджибулло Негматуллоевич*** - Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзаде, аспирант кафедры сопоставительный типологии. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: **World_najibullo@mail.ru.**
Тел.: **(+992) 900-79-01-11**
Шарипова Дилафруз Убайдуллоевна - Таджикский технический университет им. М.С. Осими, ассистент кафедры языков. **Адрес:** 734042, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Раджабовых 10
Салимов Файзулло Нарзуллоевич - Таджикский технический университет им**.** М.С. Осими, старший преподаватель кафедры языков. **Адрес:** 734042, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Раджабовых 10

Information about the authors: ***Sharipov Nadzhibullo Negmatulloevich*** - Tajik State Institute of Languages named afterS. Ulugzade, graduate student of the Department of Comparative Typology. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Muhammadiev 17/6. E-mail: **World_najibullo@mail.ru**. Tel.: **(+992) 900-79-01-11**
Sharipova Dilafruz Ubayduloevna - Tajik Technical University named after M.S. Osimi, Assistant Department of Languages. **Address:** 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Radjabov Ave. 10
Salimov Fayzullo Narzulloevich - Tajik Technical University named after M.S. Osimi, Senior Lecturer at the Languages Department. **Address:** 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Radjabov Ave. 10

УДК: 491.550-56 : 891.550-1 : 82 (575.3)

ВИЖАГИҲОИ ВОЖАСОЗИИ ПАСВАНДИ -ГАР ДАР ДОСТОНИ «СИЁВУШ»-И «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Акбарова Д.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

«… Фирдавсӣ бо таълифи «Шоҳнома» дар амри бақою пойдории забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) хидмати босазо ва мондагор анҷом додааст. Наҳзату шукуфоии забони тоҷикӣ дар охири аҳди Сомонӣ ва ибтидои аҳди Ғазнавӣ бо номи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и безаволи ӯ пайвастагии ногусастанӣ дорад» [2, с.302]. Аз ин рӯ, ин асари безавол ҳамеша мавриди таҳлилу таҳқиқи олимону муҳаққиқон қарор меёбад. Маълум аст, ки тадқиқи осори гаронбаҳои адибони классики форсу тоҷик барои муайян намудани раванди таърихии забон замина фароҳам меоварад. Омӯзиши забон ва услуб, хоссатан қисмати вожашиносӣ, дар асоси осори адибони классики форсу тоҷик аҳамияти аввалиндараҷа дошта, тавассути он нишон додани асолати забонҳои форсиву тоҷикӣ ва инъикоси таҳаввулоту тағйироти он дар даврaҳои гуногун амалӣ мегардад. Профессор М. Н. Қосимова низ ин нуктаро бамаврид таъкид кардааст: "...тадқиқу таҳлил ва омӯзиши забони адабӣ дар марҳилаҳои мухталифи таърихӣ барои муайян намудани хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва услубии забони адабии асрҳои гуногун ёрии калон мерасонад" [9, с.3]. Зеро дар таърихи забон ва таърихи забони адабии тоҷик гавҳарҳои ноаёни забони тоҷикӣ нуҳуфтаанд, ки кашфи онҳо боиси ғанӣ гардидани илми забоншиносии тоҷик ва фарҳанги маънавии мардум мегардад. Ҳамчунин, дар замони нави сиёсиву иқтисодӣ ва фарҳангию иҷтимоӣ омӯзишу тадқиқи забони тоҷикӣ аҳамияти байналмилалӣ касб менамояд.

Хушбахтона, бо тақозои замон ва ҳам дар партави ҳидояти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Ҷаноби Олӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва донишмандону мутафаккирон ба омӯзишу баррасии хусусиятҳои забонии осори ниёгон бештар таваҷҷуҳ зоҳир гардид, бахусус тайи чанд соли соҳибистиқлолии Тоҷикистон як силсила корҳои тадқиқотӣ оид ба вижагиҳои забони осори классикон, аз ҷумла осори манзуми эшон анҷом дода шуд, ки онҳоро чун бозёфти илмӣ метавон шумурд. Дар ин раванд таҳқиқи баъзе паҳлуҳои забони "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ низ дар канор намонд ва то ҷое мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуд.

Забони адабии тоҷик аслан дар асри Х баъди шакли хаттӣ-китобӣ гирифтан ба як қолаби муайян даромад, ки ин қолаб бо ташаккулу таҳаввулот то имрӯз риоя шуда меояд. "Шоҳнома", ки беҳтарин намунаи назми асри Х ва яке аз бузургтарин ҳамосаҳои ҷаҳонист, барои аз нуқтаи назари забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, таърихӣ ва этнографӣ омӯхтан чун маводи гаронбаҳое ба ҳисоб рафта, вобаста ба арзишмандӣ ҳамеша мавриди омӯзиши олимону муҳаққиқон қарор гирифтааст. Омӯзиш, баррасӣ ва таҳлилу таҳқиқи «Шоҳнома» ифодагари он аст, ки ин китоб яке аз бузургтарин ганҷинаҳои забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ буда, он пур аз вожаҳои асилу таркибҳои хуб ва истилоҳоти адабӣ мебошад. Шеъри Фирдавсӣ дар тӯли садаҳои дароз ин ҳама вожа ва истилоҳҳоро дар паноҳи ҳифозати худ гирифтааст.

Аз ин рӯ, таҳлилу таҳқиқ ва баррасии забони осори ин абармард, ки ба қавле, перомуни аҳамияти забонии "Шоҳнома", сухани аввал ва охирро худи Фирдавсӣ гуфтааст: "Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ"... дорои аҳамияти бузурги назариявӣ ва амалист. Дар ҳамин радиф "Шоҳнома"-ро донишманди эронӣ Муҳаммад Нудушан дар китоби худ "Сарви сояфикан" "Китоби китобҳо, китоби зиндагию марг" номида, қайд мекунад, ки "он зиндакунандаи Аҷам ва забони форсӣ" аст ва "аз ин рӯ, ҳар замону ҳар сарзамин метавонад худро дар он бозёбад" [16].

Бинобар ин, мо низ тасмим гирифтем, ки дар мақолаи хеш оид ба вижагиҳои вожасозии пасванди **-гар** дар достони "Сиёвуш"-и "Шоҳнома"-и Абулқосим Фирдавсӣ таваққуф намоем, зеро «Шоҳнома» ганҷинаи бузурги сухан, ёдгории безаволи хаттӣ ва намунаи барҷастаи забони асри Х буда, таркиби луғавии достон ғанӣ ва рангоранг аст. Саҳми Фирдавсӣ дар эҳёи забони форсии тоҷикӣ низ беандоза бузург буда, "... дар инкишофи забони адабӣ ва дар муайян намудани қонуниятҳои инкишофи он нақшу таъсири ниҳоят бузурге гузоштааст" [9, с.414].

Такомули забон дар даврони гуногун ба омилҳое ҳамбастагӣ дорад. Аз маъмултарин авомили забонӣ бо роҳи вожасозӣ рушду нумуъ кардани он аст. Ин роҳи рушди забон дар тамоми даврaҳои таърихӣ, дар забони форсии тоҷикӣ мушоҳида мешавад ва тайи рушди ин забон дар ҳама сабкҳои он луғату истилоҳоти фаровонеро метавон пайдо кард, ки бар пояи қолабҳои суннатии вожасозӣ танзим ва такмил ёфтаанд. Нақши вожасозӣ дар такмилу инкишофи забон ниҳоят бузургу назаррас аст. Инсонҳо барои мафҳумҳои нави

дар ҷараёни дигаргуниҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва илмиву маданӣ пайдошударо пурраву мукаммал ифода намудан аз ҳама имконоту воситаҳои вожасозӣ истифода бурда, таркиби луғавиро бою ғанӣ гардониданд.

Вожасозӣ дар забон аз маъмултарин воситаи такмилу ғановати забон ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, аксарият бар он андешаанд, ки ин роҳи афзоишу такмили таркиби луғавии забон характери доимӣ дорад ва аз муҳимтарин қонунмандии забон маҳсуб мешавад.

Калимасозӣ соҳаи мустақилу алоҳидаи забоншиносӣ буда, "...воситаи асосии бойшавии таркиби луғавии забон мебошад" [21, с.6, 93; 14, с.37; 24, с.285]. Мавзӯи омӯзиши он калимаҳои сохташудае мебошанд, ки бо тарзу усулҳои гуногун дар забон падид меоянд. Донишмандони соҳаи забон аз ибтидо то кунун маводи фаровони илмие рӯйи кор овардаанд, ки шаҳодати тадқиқоти дақиқ ва мубрам аст. Дар таърихи забоншиносии тоҷик, ки таърихи хеле куҳан дорад, калима аз дидгоҳи сохториву маъноӣ омӯхта шудааст. Ҳанӯз Абӯалӣ ибни Сино, Шамси Қайси Розӣ, Насируддини Тусӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва донишмандони дигар дар бораи сохтори вожа ва вижагиҳои дигари он садсолаҳо пештар маълумот додаанд. Тадқиқи васеи ин қисмати забон ибтидои садаи XX бо ибтикори донишмандони ватаниву хоричӣ оғоз гардид, ки баъдтар ба дараҷаи рушд расида, масъалаҳои муҳимми он то имрӯз тадқиқу баррасӣ мегарданд.

Ҳар як вожае, ки бо роҳи вожасозӣ сохта мешавад, бояд ба сохти грамматикӣ ва қонунҳои дохилии забон пурра мувофиқат кунад Муҳаққиқи таърихи забон, профессор Лившитс А. В. дар ин бора қайд кардааст: "Калимасозӣ яке аз воситаҳои асосии бойшавии таркиби луғавӣ ба шумор меравад. Тағйирот ва инкишофу такомули калимасозиву шаклсозӣ мувофиқи талаботи қонунияти доимии забон ба амал меояд ва ба сохти грамматикии забон алоқаи хеле мустаҳкам дорад" [10, с.87].

Дар забонишиносии тоҷик имрӯз тамоми роҳу воситаи вожасозӣ, махсусан вожасозӣ тавассути пешванду пасвандҳо, бо роҳи мураккабшавӣ ва амсоли ин муайян шудааст ва рисолаву мақолоти зиёде рӯйи кор омадаанд [3; 4; 6; 7; 11; 14; 17; 18; 19; 20; 21; 24].

Яке аз сермаҳсултарин роҳи вожасозӣ роҳи морфологии вожасозӣ [6, с. 135; 14, с. 39] мебошад, ки дар забони адабии тоҷик хеле сермаҳсул буда, бо вандҳо (аффиксҳо) сохта шудани вожаҳо ва вожаҳои мураккабро дар бар мегирад [4, с. 88- 89].

Дар вожасозии сарфӣ ба воситаи пасвандҳо (суффиксҳо) сохта шудани вожаҳо, махсусан, дар вожасозии исм, сифат, феъл ва зарф хеле сермаҳсул аст: **коргар, кӯҳсор, дониш (исм); нуронӣ, суханвар, хоксор, гулгун (сифат); завқидан, хушкид (феъл); модарвор, дастакӣ (зарф).**

Вожасозӣ тавассути пасвандҳо дар таърихи забони тоҷикӣ собиқаи тӯлонӣ дорад. Тадқиқи маъхазҳои қадимӣ бозгӯйи онанд, ки забони тоҷикӣ имконоти васеи вожасозӣ дошта, то кунун ин асолат ҳифз шудааст.

Мақсади мо низ тадқиқу таҳлил ва баррасии вижагиҳои вожасозии пасванди **-гар** дар достони "Сиёвуш"-и Абулқосим Фирдавсӣ мебошад.

Пасванди **-гар** пасванди серистеъмол буда, дар адабиёти илмӣ заминаи асосии вожасозии он исм қаламдод шудааст [4, с.111; 19, с.183-184; 21, с.127-128]. Он аз исмҳои модӣ ва маънии ғайришахс исми шахс месозад, ки касбу ҳунар ва хулқу атвори шахсро ифода мекунад.

Пасванди **-гар** таърихан аз ҳисоби вожаи мустақили *** kara--**пайдо шуда, ба исми «**кор**» ва феъли «**кардан**» ҳамреша мебошад. Решаи он ***kr-: kor:** кор буда, ба маънои «**кардан**» дар забонҳои форсии қадим ва авестоӣ истифода шудааст [18, с.212].

Дар адабиёти классикӣ мавқеи вожасозии пасванди **-гар** васеъ буда, дар достони «Сиёвуш» низ бо ин пасванд вожаҳои зиёде сохта шудаанд. Дараҷаи омӯзиши ин пасванд низ дар луғатномаҳо ва адабиёти илмӣ назаррас аст.

Деҳхудо Алиакбар дар луғатномаи худ бо номи «Луғатномаи Деҳхудо» вазифаҳои пасванди «**-гар**»- ро чунин муайян кардааст:

а) таркиботи зайл бо исми зот оянд: **оҳангар, ангиштгар, деворгар** ва ғайра.

б) таркиботи зайл бо исми маънӣ оянд: **ошӯбгар, озмоишгар, эҷодгар, афсунгар** ва ғайра.

в) таркиботи зайл бо феъл оянд: **рафтагар, рехтагар** [5, с.135-136].

Дар луғати машҳури «Ғиёс-ул-луғот» пасванди «**-гар**» чунин шарҳ дода шудааст: «**-гар**»- калимаест, ки ба маънии созанда ва гӯянда ояд, чун: **шишагар** ва **ҳиллагар**; ва ба маънии соҳиб ва доранда ояд, чун **хусуматгар** ва **тавонгар** ва аксар истеъмоли ин лафз дар чизе кунанд, ки ҷаъли ҷоилро тасарруф дар ҳастии он чиз бошад, чун: **шамшергар** ва **оҳангар** ва **заргар** маҷоз аст, зеро ҷаъли ҷоилро дар зоти зар ва оҳан ҳеҷ дахле нест [13, с.190].

Муҳаммадҳусейн Бурҳон дар « Бурҳони қотеъ» доир ба пасванди

«**-гар**» чунин овардааст: «Ва калимае, ки ифодаи фаъолият кунад «**-гар**» аст, ҳамчу «**шамшергар**» ва «**коргар**»» [12, с. 31].

Аз гузоришоту мақолаҳои илмии ховаршиносони аврупоӣ бармеояд, ки пасванди «**-гар**» решаи феълӣ дорад. Ф. Волф дар луғати худ чанд вожаро нишон медиҳад, ки бо пасванди **– гар** сохта шудаанд: **суратгар, фарёдгар, кордгар, заргар, парастишгар, ғамгар, некугар**.

Доир ба вижагиҳои пасвандҳои вожасоз донишмандони гузаштаи мо қайду ишораҳои муфид кардаанд. Аз ҷумла, донишманди улуми сегонаи адабӣ - Шамси Қайси Розӣ дар асари машҳураш «Ал-муъҷам», ки ба илми арӯз, қофия ва нақди шеър бахшида шудааст, оид ба пасванди вожасози «**-гар**» зери сарлавҳаи "Ҳарфи ҳирфот (касбу ҳунар) ва саноат" чунин маълумот додааст: "Он «**коф**»-у «**ро**» аст, ки дар авохири асоми (исмҳо) маънии ҳирфат (касбу ҳунар) диҳад, чунонки «**заргар**»-у «**косагар**»-у «**тиргар**»» [25, с.180].

Тазкиранавис ва донишманди улуми адабӣ, шоири асри XVI Хоҷа Ҳасани Нисорӣ дар асари пуразришаш «Чаҳор гулзор», дар гули панҷуми гулзори аввал, ки «Дар тафсили имола ва тарҳим ва қоидаи мутафарриқот ва асмо ва ғайра» ном дорад, зери сарлавҳаи «Қоидаи мутафарриқот ва баёни асмо» роҷеъ ба пасванди «**-гар**» ҳангоми муайян намудани қисматҳои исми фоили таркибӣ ду мисол, яке «**ситамгар**» ва дигаре «**оҳангар**»-ро овардааст. Вожаҳои зикршударо ба маънои ситамкунанда ва оҳансозанда шарҳу эзоҳ додааст [23, с.53-54].

Қариб Баҳор дар «Дастури забони форсӣ» чунин қайд кардааст: «Ин калима ба сифати пасванди сифати фоъилӣ дар охири исми маънӣ ояд, монанди **пирӯзгар, додгар, хунёгар, ромишгар**» [8, с. 48].

Вижагиҳои дастурии пасванди «**-гар**»- ро Ниёзӣ Ш. чунин шарҳ додааст: «Пасванди «**-гар**» пасванди камистеъмол аст. Ба воситаи ба исм илова кардани ин пасванд номи шахс сохта мешавад, ки он соҳаи машғулият, касбу кор, вазъияти иҷтимоӣ, хислат ва кирдори шахсро ифода мекунад: **оҳангар, коргар** ва ғ. [16, с.170].

Забоншинос Олимҷон Қосимов низ 32 вожаро дар рисолаи худ аз «Шоҳнома» ёдрас мекунад, ки тавассути пасванди **– гар** сохта шудаанд [7, с. 88,94]. Вожаҳои **насиҳатгар, кимёгар, ситамгар** ва **тавонгар** дар "Гулистон"-и Саъдӣ бо ин пасванд ба вуҷуд омадаанд [24, с.294]. Дар "Хамса" –и Низомӣ 57 вожа [17.31] ва дар насри бадеии Ф.Муҳаммадиев бошад 32 вожа бо ин қолаб корбаст гардидааст [3, с.32].

Дар достони «Сиёвуш»-и «Шохнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ба воситаи пасванди «**-гар**» танҳо 11 вожа ба назар расид, ки шахсро бо касбу ҳунар, хислату хусусият ва амалиёту кирдорашон фаҳмонидаанд: **оҳангар, ромишгар, коргар, тавонгар, ситамгар, ҳолигар, додгар, пирӯзгар, чарогар, афсунгар, хоҳишгар**.

Бояд зикр намуд, ки ба ғайр аз вожаҳои дар боло зикргардида Олимҷон Қосимов дар "Шоҳнома" боз вожаҳои **хунёгар, хонгар, мунодигар, пӯлодгар, даргар, деворгар, кафшгар, хӯришгар, киштигар, даравгар, варзигар, полизгар, пайкоргар, пархошгар, кинагар, фусунгар, ҷодугар, ниёишгар, пӯзишгар, ёригар, мӯягар, бозигарро** мушоҳида намудаанд [7, с.88-94], ки дар достони "Сиёвуш" истифода нагардидаанд.

Дар забони адабии тоҷикӣ миқдори пасвандҳои сермаъно, синоморфема ва омоморфема зиёд аст. Ҳамаи пасвандҳо дар сермаъноӣ як хел нестанд. Сермаъноии пасвандҳо бо тарзҳои гуногун зоҳир мешавад. Баъзе пасвандҳо вобаста ба маънои асосии калима сермаъно менамоянд [20, с.39]. Чунончи пасванди «**-гар**» исми шахс, яъне исми фаъол месозад, вале Н.З. Ҳотамӣ онро дар қатори пасвандҳои сермаъно номбар карда, вобаста ба семантикаи асосии вожаи сохта тобишҳои маъноии зерини онро қайд кардааст: «Дар калимаҳои **ғоратгар**, **ҳиллагар** амалкунандаро ифода мекунад; истеҳсолкунандаро фаҳмонад: **мисгар**, **кӯзагар**; тайёркунандаи хӯрокро ифода менамояд: **ошгар**, **ҳалвогар**; дӯзандаро мефаҳмонад: **кафшгар**» [22, с.101].

Забоншинос Ғ. Мирзоев қолабҳои вожасозии пасванди **"-гар**"- ро муайян карда, онро ба гурӯҳи пасвандҳои сода дохил намудааст [12, с. 47, 55].

Вожаҳоеро, ки дар достони «Сиёвуш»-и «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ба воситаи пасванди «**-гар**» сохта шудаанд, аз рӯйи маъно ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

а) исмҳое, ки шахсро аз рӯйи касбу ҳунар ифода мекунад: «**ромишгар**», «**оҳангар**»;

Нахуст андаромад ба гурзи гарон,
*Ҳаме кӯфт чун путки **оҳангарон** [1, Ҷ.3. с.332].*
Яке хони заррин биёростанд,
*Маю руду **ромишгарон** хостанд [1, Ҷ.3. с.159].*

б) исмҳое, ки шахсро аз рӯйи хислату кирдораш ифода менамоянд: «**додгар**», «**ситамгар**», «**афсунгар**», «**тавонгар**»;

Заминро бибӯсид Пирону гуфт,
*Ки «Эй **додгар**, шоҳи бодод гуфт»! [1, Ҷ.3. с.238].*
Бад-ӯ гуфт: «Хуршедфаш меҳтаро,
*Ҷаҳондору бедору **афсунгар**о! [1, Ҷ.3. с.231].*
***Ситамгар** шудӣ бар тани хештан,*

Басе ёдат ояд зи гуфтори ман [1, Ҷ.3. с.217].

в) исмҳое, ки шахсро ба амалиёт, машғулият ва характерашон нишон медиҳанд: «**холигар** », «**пирӯзгар**», «**чорагар**», « **хоҳишгар**»:

*Аз Эрон биёяд яке **чорагар**,*
Ба фармони додар баста камар [1, Ҷ.3. с.203].
*Маю хону **холигарон** ёфтӣ,*
Бихӯрдиву чандон , ки бартофтӣ [1, Ҷ.3. с.145].
*Бад-он гетиям низ **хоҳишгар** аст,*
Ки бо Зулфиқор асту бо минбар аст [1, Ҷ.3. с.244].

Вожаи **коргар**, ки шахсро аз рӯйи фаъолияташ ифода мекунад дар достони "Сиёвуш" ҳамагӣ ду маротиба истифода шуда, маҷозан, ба маънои таъсирбахш, асар кардан, коргар афтодан, муассир, таъсир бахшидан омадааст:

Нагардад чунин оҳан аз об тар,
*На оташ бар ӯ-бар бувад **коргар** [1, Ҷ.3. с.336].*

Пасванди –**гар** исмсоз бошад ҳам, дар баъзе ибораҳо бо исм омада, ба аломату хусусияте соҳиб будани ашёро мефаҳмонад [4, с.143; 6, с. 196]. Вожаҳои **пирӯзгар ва тавонгар** як маротибагӣ**, ситамгар** бошад ду маротиба дар асар истифода шудаанд, ки чунин хусусиятро ифода намудаанд:

Бад-ӯ гуфт Афросиёб «Эй писар
*Ҳамеша буди шоду **пирӯзгар**» [1, Ҷ.3. с.121].*
Нигоҳ кард Гарсеваз бар Гурӯй,
*Гуруйи **ситамгар** бупечид рӯй [1, Ҷ.3. с.219].*
*Сипаҳ сар ба сар з-он **тавонгар** шуданд,*
Чу бо ёраву тавқу афсар шуданд [1, Ҷ.3. с.279].

Аз мисолҳои боло аён аст, ки вожаҳо дар ду қолаб сохта шудаанд. Инро нафақат аз рӯйи гурӯҳҳои луғавию граматикӣ ва маънои луғавии вожаҳо, инчунин аз рӯйи натиҷаи ниҳоии қолаб, яъне вожаҳои сохташуда низ муайян кардан мумкин аст. Бинобар ин, ба андешаи мо вожаҳои «**ромишгар**», «**оҳангар**» дар қолаби асос: исмҳои содаи маънӣ, модӣ»+пасванди **-гар** сохта мешаванд: **ромиш+гар=ромишгар**, **оҳан+гар=оҳангар.**

Вале вожаҳои «**додгар**», «**ситамгар**», «**афсунгар**», «**тавонгар**», дар дохили «асоси вожасоз исмҳои содаи маънии дорои маъниҳои мутазодӣ (мусбат ва манфӣ)+пасванди "**-гар**" ба вуҷуд омадаанд:

дод+гар=додгар, ситам+гар=ситамгар, афсун+гар=афсунгар, **тавон+гар=тавонгар**

О. Қосимов вожаҳои бо пасванди "**-гар**" суратгирифтаро ба шаш гурӯҳи семантикӣ тасниф менамояд [7, с. 89–90], аммо дар достони «Сиёвуш», чи хеле ки дар боло зикр кардем, танҳо се гурӯҳи исмҳои шахс, ки ба воситаи пасванди «**-гар**» падид омадаанд, вомехӯранд. Ин гурӯҳҳо на аз рӯйи семантикаи вожаҳои сохташуда, балки аз рӯйи қолаб бояд муқаррар карда шаванд, чунки нақши асосиро дар муайян сохтани қолаб семантикаи асоси вожасоз мебозад.

Исмҳои шахсе, ки бо ёрии пасванди «**-гар**» сохта шудаанд, вижагиҳои махсуси грамматикӣ зоҳир менамоянд:

- Қобили қайд аст, ки вожаҳои дар қолиби якум пайдошуда дар достон чи дар шумораи танҳо ва чи дар шумораи ҷамъ истеъмол мешаванд. Онҳо фақат бо пасванди ҷамъбандии **-он** кор фармуда шудаанд: **ромишгар+он, холигар+он**. Аммо вожаҳои бо қолаби дуюм баамаломада танҳо дар шумораи танҳо дучор меоянд: **ситамгар, додгар, тавонгар, афсунгар**.
- Дар асари таҳқиқшаванда ин исмҳо дар таркиби дигар қолабҳои вожасоз ба ҳайси (қолабҳои) асоси вожасоз иштирок намекунанд. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик бошад, онҳо метавонанд пасвандҳои вожасози «**-ӣ**» ва «**-она**»- ро қабул намоянд: **ромишгарӣ**, **ситамгарӣ**, **хоҳишгарӣ** ва амсоли инҳо.
- Исмҳои шахсе, ки ба воситаи пасванди «**-гар**» ба амал омадаанд, дар достон бо пешоянду пасояндҳо истифода бурда мешаванд.
- Ҳамчунин ин вожаҳо чун ҷузъи номии феълҳои таркибӣ дар асар вомехӯранд.
- Вожаҳои **ромишгар, холигар, пирӯзгар, хоҳишгар, додгар, тавонгар, чорагар** дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар истифода набуда, ба вожаҳои матрук ё маҳдудистеъмол табдил ёфтаанд.
- **«-гар»:** ҳамчун пасванди вожасоз дар достони «Сиёвуш» сермаҳсул нест.

Аз таҳлили мисолҳо аён гардид, ки Абулқосим Фирдавсӣ дар сохтани вожаҳои нав барои офаридани образҳо аз имконоти вожасозии пасванди **-гар** истифода бурда, бо ин роҳ таркиби луғавии асарашро ғанӣ гардонидааст. Аз вожаҳои бо ин пасванд корбастнамудаи шоир дар забони адабии ҳозираи тоҷик вожаҳои **коргар, оҳангар** ва **ситамгар** серистеъмол буда, вожаҳои **ромишгар, холигар, пирӯзгар, хоҳишгар, додгар, тавонгар, чорагар, афсунгар** маҳдудистеъмол гардида, фақат дар назм истифода мешаванд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ.3. – Душанбе: Адиб, 1988. -528 с.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 1. – Душанбе: Эр- граф, 2016, - 491 с.
3. Амлоев Ф. Я. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев / Ф.Я.Амлоев. - Душанбе: ДСРТ, 2016, - 151 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985, - 356 с.
5. Деҳхудо Алиакбар. Луғатномаи Деҳхудо. Ҷ.41. Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон, 1337 ҳ.қ.(1998).- 932 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қ.1. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ. – Душанбе: Маориф, 1982. - 464 с.
7. Касимов О. Деривация в “Шахнаме” Абулкасима Фирдавси / О. Касимов. - Душанбе: Деваштич, 2006. – 188 с.
8. Қариб Баҳор ва Фурӯзонфар ва диг. Дастури забони форсӣ. - Теҳрон, 1356. ҳ.қ. - Ҷ.1.
9. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) Қисми 1 / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 2003. - 490 с.
10. Лившиц В.А. О внутренних законах развития таджикского языка / В. А. Лившиц // Из.в.отд.общ.наук. АН Тадж. ССР, 19954. - № 5/3. - С. 87 - 104.
11. Мирзоев Г. Суффиксальное словообразование в современном таджикском языке / Г. Мирзоев. - Душанбе: Дониш, 2018. - 186 с.
12. Муҳаммадҳусейн Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1. -Душанбе: Адиб, 1993. - 416 с.
13. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 2 / М.Ғиёсиддин. -Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
14. Муҳаммадиев М. Принципҳои асосии калимасозии тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. - Душанбе: Ирфон, 1967. - С. 37 - 45.
15. Надушан Муҳаммадалӣ. Сарви сояафкан. –Теҳрон: Интишороти Яздон, 1383. - 176 с.
16. Ниёзӣ Ш. Исму сифат дар забони адабии тоҷик. -Сталинобод, Нашриёти АФРСС Тоҷикистон, 1954. - 50 с.
17. Низомова С. Калимасозии сарфӣ дар “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ / С. Низомова. -Душанбе, 2010. - 178 с.
18. Основы иранского языкознания. Новоперсидские языки. -М., 1982. - 527 с.
19. Пейсиков Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка / Л. С. Пейсиков. - М., 1973. - 200 с.
20. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1972. -79 с.
21. Рустамов Ш. Исм (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаҳои ҳиссаҳои нутқ) / Ш. Рустамов. -Душанбе: Дониш, 1981. - 219 с.
22. Хотамӣ Н. З. Лексика персидского языка и пути её обогащение. -Боку: Азербайджанский государственный университет им. С.М. Кирова, 1968.-116 с.
23. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. - Душанбе, 1998. - 116 с.
24. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи забони «Гулистон»-и Саъдӣ) / С.Ҳалимов // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қ.2. - Душанбе, 1975. -С. 283 - 307.
25. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам. - Душанбе, 1991. - 232 с.

ВИЖАГИҲОИ ВОЖАСОЗИИ ПАСВАНДИ -ГАР ДАР ДОСТОНИ «СИЁВУШ»-И «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Дар мақолаи мазкур дараҷаи омӯзиш, вожасозӣ ва вижагиҳои вожасозии пасванди **-гар** дар достони “Сиёвуш”-и “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф қайд намудааст, ки «Шоҳнома» ганҷинаи бузурги сухан, ёдгории безаволи хаттӣ ва намунаи барҷастаи забони асри Х буда, дар эҳёи забони форсии тоҷикӣ, дар инкишофи забони адабӣ ва дар муайян намудани қонуниятҳои инкишофи он нақшу таъсири ниҳоят бузурге гузоштааст. Аз ин рӯ, омӯзиш, таҳлил ва тадқиқи он аҳамияти аввалиндараҷа дошта, барои муайян намудани раванди таърихии забон, қонуниятҳои инкишофу таҳаввулот ва нишон додани асолати он замина фароҳам меоварад. Вожасозӣ дар забон аз маъмултарин воситаи такмилу ғановати забон мебошад ва яке аз маъмултарин роҳи вожасозӣ роҳи морфологии вожасозист ва он дар забони адабии тоҷик хеле сермаҳсул буда, бо вандҳо (аффиксҳо) сохта шудани вожаҳо ва вожаҳои мураккабро дар бар мегирад. Ҳамчунин, назаррас будани саҳми пасвандҳои вожасоз, аз ҷумла пасванди “**-гар”-**ро низ дар сохтани вожаҳо баён намуда, дар заминаи омӯзиш ва таҳлили маводи илмию овардани андешаҳои забоншиносону муҳаққиқони гуногун доир ба ин пасванд, қайд менамояд, ки пасванди **гар-** пасванди серистеъмол буда, дар адабиёти илмӣ заминаи асосии вожасозии он исм қаламдод шудааст. Он аз исмҳои модӣ ва маънии ғайришахс исми шахс месозад, ки касбу ҳунар ва хулқу атвори шахсро ифода мекунад.

Калидвожаҳо: вожа, вожасозӣ, вижагиҳои дастурӣ, вожасозии сарфӣ, пасванди -гар, забони адабӣ, таърихи забон, таркиби луғавӣ, қолаби вожасоз, асоси калимасоз, забоншиносӣ.

ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ СУФФИКСА *-ГАР* В ПОЭМЕ «СИЯВУШ» «ШАХНАМЕ» АБУЛКАСЫМА ФИРДОУСИ

В данной статье автором рассмотрена степень изучения, словообразование и особенности словообразования суффикса ***-гар*** в поэме “Сиявуш”“Шахнаме”Абулкасыма Фирдоуси. Автор отмечает, что “Шахнаме” является великой сокровищницей слова, памятником письменности и ярким примером языка Х, которая внесла огромный вклад в возрождение персидско-таджикского языка, определение закономерностей его развития. Поэтому, его изучение, анализ и исследование имеет первостепенное значение и создаёт предпосылки для определения исторического процесса развития языка, закономерностей его развития и эволюции, а также определения его подлинности. Словообразование в языкознании считается одним из распространенных способов усовершенствования языка и одним из самых распространённых путей образования считается морфолигический способ, который очень широко применяется в современном таджикском литературном языке и подразумевает образование новых слов с помощью суффиксов. Также автор излагая вклад словообразовательных суффиксов, в том числе суффикса **–гар,** в образование новых слов, изучая научную литературу, а также ознокомившись с мнением лингвистов и исследователей отмечает, что данный суффикс широко употребляется и в научной

литературе. Автор статьи указывает, что основой его словообразования является имя существительное. Они из абстрактных форм существительных строят конкретные имена существительные, которые выражают профессию и занятие, а также нравы и поведение личности.

Ключевые слова: слово, словообразование, вожасозї, грамматические особенности, морфологическое словообразование, суффикс *-гар,* литературный язык, история языка, словарный состав, форма словообразования, словообразовательная основа,языкознание.

FEATURES OF THE CONSTRUCTION OF SUFFIX-GAR IN THE POEM "SIYAVUSH" "SHAHNAME" ABULKASYMA FIRDOUS

In this article, the author examines the degree of study, word formation and features of word formation of the suffix -gar in the poem “Siyavush” “Shahname” by Abulkasym Firdousi. The author notes that “Shahnameh” is a great treasury of the word, a monument of writing and a vivid example of language X, which made a great contribution to the revival of the Persian-Tajik language, the definition of the patterns of its development. Therefore, its study, analysis and research is of paramount importance and creates prerequisites for determining the historical process of language development, the laws of its development and evolution, as well as determining its authenticity. Word formation in linguistics is considered to be one of the most common ways of improving the language and the morphological method, which is widely used in modern Tajik literary language and implies the formation of new words using suffixes, is considered one of the most common ways of education. The author also outlined the contribution of word-building suffixes, including the -gar suffix, to the formation of new words, studying the scientific literature, and also speaking with the opinion of linguists and researchers, notes that this suffix is widely used in scientific literature. The author of the article indicates that the basis of his word formation is the noun. They form concrete nouns from abstract forms of nouns, which express a profession and occupation, as well as the mores and behavior of an individual.

Key words: word, word formation, vozasoz ї, grammatical features, morphological word formation, suffix -gar, literary language, history of language, vocabulary, form of word formation, word-formation basis, linguistics.

Сведения об авторе: ***Акбарова Давлатби Нусратуллоевна*** - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: **akbarovadavlatbi@mail.ru**.
Тел.: **(+992) 981-06-66-72**

Information about the autor: ***Akbarova Davlatbi Nusratulloevna*** - Tajik National University, Senior Lecturer of the Tajik Language and Tajik Language and Literature Teaching Department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **akbarovadavlatbi@mail.ru**. Tel.: **(+992) 981-06-66-72**

УДК: 811' 161

АНАЛИЗ КОМПАРАТИВНЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Маджидова Д.И., Пулодова З.Д.
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Компаративные ФЕ - это устойчивые раздельнооформленные сочетания слов, основанные на сравнении структурно-строевых элементов, которыми в различных языках выступают сравнительные союзы и наречия, предлоги, послелоги, сравнительные суффиксы и др.

Компаративные ФЕ являются единицами языка, т.е. узуальными образованиями. Они обладают устойчивостью лексического состава и грамматической структуры, в силу чего они приобретают обобщенное фразеологическое значение.

Рассматривая компаративные ФЕ в английском языке в зависимости от лексико-грамматической характеристики стержневого компонента, нами выделяются (вслед за А.В. Куниным) следующие структурные типы:

1) адъективные КФЕ;
2) адвербиальные КФЕ;
3) глагольные КФЕ.

Данная классификация может быть приложена и к таджикскому языку. Опираясь на исследования Кунина, и ряда других фразеологов, мы выделяем среди адвербиальных КФЕ фразеологические интенсификаторы типа ***as tall and damn like nothing.***

Интенсификаторы – это специфические образные сравнительные обороты (ОСО), которые значительно отличаются от других образных сравнительных оборотов. Прежде всего, они состоят из одного основного компонента. Этот компонент полностью десемантизирован, то есть имеет переносное значение. В отличие от традиционных сравнений, в которых первоначальный образ все еще сохраняется, в интенсификаторах семантика и образность зависимого компонента тускнеют и стремятся к «нулю». Остается лишь усилительная функция, выраженная с предельной интенсивностью, нередко гиперболической: ***like thunder – словно (как) молния – чун барқ.***

Характер семантического соответствия/несоответствия компонентного состава ОСО в сопоставляемых языках представляет возможным выделение следующих групп:

1) семантико-компонентные соответствия;
2) семантико-эквивалентные единицы;

3) семантически расходящиеся единицы.

Семантико-компонентные соответствия имеют отношение к таким КФЕ, которые проявляют идентичность не только в семантическом и образном плане, но и с точки зрения компонентного состава (структуры). Они различаются по структуре ***A + fls, + N = N +барин + A; (as) red as a beet = лаб лабу барин сурх (красный как свекла); V + like + N = N + барин + V; to fall like rain = борон барин рехтан (литься как дождь).***

В обоих языках выделяются два вида семантико-компонентных соответствий:

1) семантико-компонентные соответствия, проявляющие полную идентичность как в семантике, так и по компонентному составу ***чун барф сафед – as white as snow = (белый как снег);***

2) семантико-компонентные соответствия, проявляющие идентичность в семантике, но частично различающиеся по своему компонентному составу. В большинстве случаев несоответствия между ОСО такой подгруппы продиктованы тем, что таджикским ОСО свойственно относительно большее число элементов по сравнению с эквивалентными по значению ОСО английского языка, благодаря употреблению поясняющих компонентов при существительных: ***чун мори саркӯфта тапидан – to twist like a snake = (биться как змея с разбитой головой).***

Семантически эквивалентные единицы репрезентированы:

1) ОСО, обладающими идентичным значением при частичном несовпадении зависимых или основных элементов, имеющих отношение к одному и тому же семантическому полю: ***чун панҷ панҷа донистан - to know smb. (smth.) like the back of one's hand = (знать как свои пять пальцев);***

2) семантически эквивалентными единицами с полным несоответствием зависимых или основных элементов, относящихся к различным семантическим полям***: thin as a needle: = чун мӯй борик (тонкий как волос).***

Семантически неэквивалентные единицы представлены несоответствующими по семантике и образности ОСО – ***чун арӯс ороста шудан); чун мурғи нимбисмил тапидан - safe as the bank in England; to look like a million dollars = (биться как полузарезанная курица).***

В противовес единицам английского языка таджикским ОСО характерна большая наглядность и определенность образов. К примеру, субстантивным стержневым компонентам сравнительных оборотов свойственна конкретизация посредством пояснительных эпитетов*: оби чашма барин соф - (as) clear as water = (чистый как вода из бутылки); чун ҷуволи коҳ афтидан - to fall like a sack; (падать как мешок мелкой соломы).*

Значения элементов КФЕ обусловливают оценочность значения, положительную или отрицательную характеристику, получаемую посредством сравнения. При исследовании характера оценки необходимо осуществлять дифференцированный подход к адъективным и к глагольным ОСО, поскольку понимание этих двух видов ОСО происходит по-разному. Во фразеологических единицах, где основным компонентом в сопоставляемых нами языках выступает прилагательное в своем прямом значении, характер оценки зачастую продиктован семантикой: ***гул барин хушрӯй - (as) happy as a king - (красивый как цветок); гамбуск барин сип-сиёҳ - (as) ugly as sin; - (черный-пречерный как жучок).*** В отдельных прилагательных характер оценки обусловлен семантикой зависимого элемента: ***рӯда барин дароз - (as) white as snow - (длинный как вода); рӯдаи гов барин дароз - (as) white as death (as a corpse); –-(длинный как коровья кишка).***

Если в качестве основного элемента в английском языке выступает пересмотренное прилагательное, к примеру сказать, прилагательное, употребленное с сарказмом, то характер оценки всегда будет зависеть от семантики зависимого элемента: ***clear as mud.*** В случае, если основным элементом в английском и таджикском языках выступает глагол, то в большинстве случаев характер оценки находится в зависимости от значения зависимого элемента*: гул барин шукуфтан - to live like a king – (расцветать как цветок); гӯсола барин нишастан - to live like a dog; (сидеть как теленок).*

В зависимости от оценочного значения среди ОСО выделяются три группы:

1. ОСО с положительной оценкой;
2. ОСО с отрицательной оценкой;
3. ОСО с нейтральным значением.

Под положительной оценкой мы подразумеваем констатацию вызывающих одобрение качеств. Зачастую ОСО с положительной оценкой имеет полный эквивалент в обоих языках, что указывает на общность законов мышления у носителей различных языков: ***гул барин тару тоза - fresh as a rose - (свежий и чистый как цветок); мисли шер ҷангидан - to fight like a lion - (сражаться как лев).*** Большинство ОСО с положительной оценкой являются своеобразными в каждом языке: ***чун сарв мавзун - (as) pleased as Punch - (стройный как кипарис); арӯс барин оростан - to look like a king - (быть наряженным как жених).***

Соответственно, под отрицательно оценкой мы понимаем констатацию вызывающих осуждение качеств. Подобные обороты отличаются выраженной эмоциональностью и экспрессивностью, поскольку оценочный характер проявляется наиболее ярко и наглядно именно при отрицательной характеристике. Отдельные ОСО с отрицательной семантикой в рассматриваемых нами языках проявляют идентичность: ***хук барин фарбеҳ - fat as a pig – (жирный как свинья).***

Результаты количественного анализа показывают, что английский язык представлен ОСО в следующих пропорциях: с положительной оценкой - 37%, с отрицательным значением - 60% и с нейтральной семантикой - 3%.

Нейтральная семантика подразумевает отсутствие четко эксплицированного одобрения или осуждения: ***шири навҷӯш барин кафк кардан - to flow like a sea - (пениться как парное молоко).*** Однако в конкретном ситуативном контексте ОСО той или иной группы могут приобретать дополнительную или новую оценочную характеристику.

В глагольных компаративных ФЕ первые элементы реализуются в буквальном значении, а остальные пересмотренные элементы выступают в качестве интенсификаторов и конкретизаторов, вернее, семантических дифференциаторов первых компонентов. Глагольные компаративные обороты не употребляются в страдательном залоге и поэтому не могут трансформироваться в предложения. У фразеологических оборотов этого типа всегда подчинительная структура.

В качестве первого компонента английских глагольных компаративных оборотов используются преимущественно односложные глаголы действия: ***хун рафтан – bleed - «кровоточить»; хабаркашӣ кардан - chatter «болтать, стучать (зубами)»; нӯшидан - drink «пить»; хӯрдан - eat «есть»; ҳис кардан - feel - «чувствовать, ощущать»; мубориза бурдан - fight - «бороться, сражаться»; писханд задан - grin «ухмыляться»; бад дидан –hate - «ненавидеть»; зиндагӣ кардан - live - «жить»; гурехтан - run «бежать»; шино кардан - sail - «плыть»*** и др. Встречается также несколько полностью ассимилированных заимствованных глаголов: ***розӣ шудан-agree - «соглашаться»; вақтро беҳуда сарф кардан - spend «тратить, истощать», «проводить (время)»; гирифтан; қабул кардан - take - «брать», «принимать», «провожать»*** и др.

Большая часть глагольных компаративных ФЕ представлена оборотами с ярко выраженной оценкой. Глаголы в анализируемых оборотах можно разделить на три группы:

1) глаголы отрицательной оценки: hate, lie, swear;

2) глаголы положительной оценки: fit, get on;

3) глаголы с нейтральным значением: drink, eat, feel, look, run, sleep, speak, swim, talk, treat, work идр.

В этом ряде преобладают глаголы с нейтральным значением. Во ФЕ с глаголами отрицательной и положительной оценки второй компонент лишь усиливает ее: ***ба касе нафрат доштан; касеро бениҳоят бад дидан - hate smb. (smth.) like poison - смертельно, люто ненавидеть кого-л. что- л; дашном додан; муноқиша кардан; ба якдигар гаппаронӣ кардан - swear like a burgee (like a fish wife) - (букв, ругаться как извозчик (как жена рыбака) - ругаться, на чем свет стоит (ср. ругаться как сапожник)*** и др.

В ФЕ с нейтральными глаголами второй компонент уточняет глагольное значение, а в целом оборот может быть оценочным: ***бисёр майхӯрӣ кардан - drink like a fish - пить запоем; хар барин (мурданивор) кор кардан - work like a horse (nigger, slave) - трудиться до изнеможения;*** Одни и те же глаголы могут входить в состав различных компаративных оборотов, например глаголы ***feel и look***. Дифференцирующая роль вторых компонентов выступает в таком случае особенно ярко: ***одами беҳолшуда - feel like a boiled rag - ср. как выжатый лимон; ҳамеша тайёр будан - feel like a fighting cock - быть в форме, быть готовым к борьбе; олиҷаноб; ҳолати хуб доштан - look like a million dollars - прекрасно, блестяще выглядеть; симои нафратангез доштан - look like nothing on earth - выглядеть отвратительно.***

В глагольных компаративных ФЕ в качестве второго компонента часто встречаются названия животных, реальные или воображаемые действия которых легли в основу компаративных оборотов, употребляющихся в отношении к людям. В большинстве данных ГФЕ буквальное значение и реальное, совпадают. *Например****: чун саг ҳаром мурдан - die like a dog - сдохнуть как собака (ср. собаке собачья смерть); ҳарисона хӯрок хӯрдан; ба хӯрок часпидан - eat like a wolf – (букв, есть как волк) - жадно есть, наброситься на еду (ср. волчий аппетит); шердилона ҷангидан - fight like a lion - сражаться как лев*** и др. В качестве второго компонента сравнения могут также употребляться названия насекомых, птиц, рыб: ***мисли моҳӣ фашас задан; душвор нафас кашидан - blow (puff) like a grampus - (букв. пыхтеть как касатка) - тяжело дышать; мисли акка шақ-шақ задан, мисли саг ҷакидан - chatter like a mag pie (букв. болтать как сорока) трещать как сорока; ба тухми паша қирон омадан - die like flies - (букв. умереть как мухи) - мрут как мухи;*** и др.

Компаративные ФЕ могут относиться к человеку: ***аз як гӯшаш дарояд, аз дигараш мебарояд; инсони хотирпарешон - have a head like sieve - (букв. иметь голову как решето) - голова как решето, иметь дырявую голову (говорится о рассеянном, беспамятном человеке); сояи касе будан; аз ақиби касе гаштан - follow smb. like a shadow - (букв. следовать как тень) - следовать за кем-л. как тень; беибо дурӯғ гуфтан; бешармона дурӯғ гуфт; рӯйирост дурӯғ гуфтан - he like a gas-meter - (букв. врать как газовый счетчик)- завраться (ср. врать как сивый мерин).*** В английском языке имеется несколько сравнений, которые могут относиться как к предметам, так и к людям, например, ***мувофиқ омадан; муносиб будан - fit smb. like a glove; (букв., быть в пору как***

перчатка) «быть как раз в пору, подходить». Постепенно значение этого сравнения расширилось, и оно стало применяться к людям.

В глагольных компаративных оборотах в качестве второго переосмысленного компонента может выступать как отдельное слово, т.е. лексема, так и сочетание лексем: ***мисли сагу гурба (кучуку пишак) зиндагӣ кардан - agree like cats and dogs (букв. соглашаться как кошки с собаками) - жить как кошка с собакой; аз касе ё аз чизе бо тези халос шудан - drop smb. (smth.) like a hot potato - (букв. уронить как горячую картошку) – поспешно бросить, избавиться от кого-л. (чего-л.), как можно скорее; бо тезӣ ба фурӯш рафтан - go (go off или sell) like hot cakes (букв. идти (продаваться) как горячие пирожки) - раскупаются как горячие пирожки.***

В ряде случаев связь между первым компонентом и сочетанием лексем является немотивированной, ввиду немотивированности значения данного сочетания лексем в системе современного языка, ***например: мисли гурба ханҷол кашидан; мубориза барои зиндагӣ, набарди ҳаёту мамот, ҷон кардан - fight like Kil Kenny cats - бороться до взаимного истребления; ~ бороться не на жизнь, а на смерть; бо тамоми ҳастӣ хушҳол будан; сахт хурсанд шудан - grin like a Cheshire cat - (букв., ухмыляться как Чеширский кот) - ухмыляться, улыбаться во весь рот.*** Отсюда субстантивный оборот с целостным значением ***a Cheshire cat человек с (вечно) ухмыляющейся физиономией, бессмысленно улыбающийся во весь рот.*** Ср. немотивированные ФЕ: ***касеро сарзаниш кардан; падарвор касеро насиҳат додан, ба касе ақлу хирадро додан - talk to smb. Like a Dutch uncle – (букв. разговаривать с кем-л. как голландский дядя) – журить кого-л., отечески наставлять кого-л., учить кого-л., уму- разуму*** и др. Буквальное значение ФЕ вступает в противоречие с его фразеологическим. В омонимичном обороте ***ба зудӣ ва бемушкилӣ ба пеш ҳаракат кардан - get on like a house on fire – (букв. гореть как дом в огне) - быстро и легко продвигаться вперед;*** подобного противоречия не возникает.

У некоторых глагольных сравнений имеются варианты, преимущественно лексические***: бо шукӯҳу шаҳомат ҳаёт ба сар бурдан; бодабдаба зиндагӣ кардан; бо фароғат умр ба сар бурдан; зиндагии серу пур доштан - live like a lord (или like a prince) – (букв., жить как лорд (как принц)) - жить в роскоши, жить припеваючи; ~ кататься как сыр в масле; сахт хобидан; монанди мурда хоб кардан; мурдавор хоб рафтан - sleep like a log (или like a top) – (букв, спать как бревно (как волчок)) - спать крепким сном ~ спать как убитый, спать без задних ног;*** и др.

Варианты других типов встречаются редко, например, квантитативные варианты: ***барги бед барин ларзидан -- tremble like an aspen leaf–tremble like a leaf - (букв. дрожать как (осиновый) лист), дрожать как осиновый лист; монанди ғулом меҳнат кардан -- work like a galley slave = work like a slave – (букв., работать как раб (на галерах); работать как каторжный;*** знаменательных компонентов, обычно «глагол + как + существительное», «глагол + как + предлог + существительное»: ***врать как сивый мерин, ругаться как сапожник, менять как перчатки, бежать как от чумы*** и др.

Как мы уже отметили, образные сравнительные обороты понимаются нами как устойчивые или свободные словосочетания, сформированные на структурно эксплицированном сравнении двух явлений. Структурными связующими элементами сравнительных оборотов в разных языках выступают не тождественные единицы, представленные не только союзами и наречиями, но и предлогами, послелогами и сравнительными суффиксами. Главной функцией зависимого элемента сравнительного оборота является интенсификация. Основной элемент большей частью реализуется в своем буквальном значении.

Образные сравнения обособлюдаются от предметно-логических сравнений, в которых оба элемента соотносимы с одним классом явлений, а зависимый элемент не выполняет усилительной функции ***(She is as pretty as her sister)***. Исследование большого фактического языкового материала и количественный анализ свидетельствуют о продуктивности и богатой представленности ОСО в английском и таджикском языках.

Так, во фразеологической системе таджикского языка было обнаружено более 200 единиц ОСО, которые можно объединить в отдельную микросистему. При аргументации соотнесенности таджикских ОСО к фразеологии следует придерживаться метода фразеологической идентификации А.В. Кунина. Согласно его концепции, фразеологизму, как самостоятельной единице языка, свойственны такие черты, как устойчивость, переосмысление значения, раздельнооформленность. КФЕ таджикского языка наделены характерными особенностями ОСО. Таким образом, ОСО в таджикском языке являются компаративными фразеологическими единицами, т.е. «устойчивыми сочетаниями слов с полностью или частично переосмысленным значением» [6, с.174].

В этой связи необходимо отметить, что в таджикском языке превалирует частичное пересмотренное значения. Сопоставительный анализ ОСО в исследуемых нами языках производится на основе установленных профессором В.Д. Аракиным критериев типологического сопоставления словосочетаний [3, с.69].

Применяя данные критерии в нашем исследовании, мы выделяем:

1) пути экспликации синтаксических связей;

2) позиции сравнительной части оборота в предложении;

3) порядок расположения компонентов ОСО.

Рассматриваемые критерии можно использовать в разной степени к каждому из сопоставляемых языков. Так, для способов обозначения синтаксической связи в английском языке характерно:

1) управление - предложное, союзное;

2) примыкание;

3) изафетная связь.

Место расположения сравнительной части оборота в ОСО в английском и таджикском языках является препозитивным и постпозитивным, дистантным и повторным. Зависимым элементом в английском языке выступает, в основном, второй элемент, тогда как в таджикском языке зависимым элементом (существительное, местоимение и т.д.), прежде всего, становится первый компонент; хотя допускаются случаи инверсии.

Наиболее продуктивными строевыми компонентами ОСО в английском языке выступают союзы, наречия ***like, as, as ... as;*** в таджикском языке – послелог ***барин,*** союзы ***ҳамчун, ба мисли, монанди, ба монанди,*** предлоги ***мисли, монанди,*** сравнительный суффикс-вор.

Имеются существенные расхождения в порядке следования компонентов ОСО английского языка сравнительно с таджикским. В ОСО английского языка можно наблюдать следующий порядок расположения элементов адъективных ОСО- модель (as) A+as+N; у глагольных ОСО - модельV +like (as)+N. В английском языке, в основном, наблюдается постпозитивное размещение сравнительного компонента оборота. Порядок расположения компонентов ОСО таджикского языка следующий:

1) при строевых элементах сравнительных оборотов, выраженных союзами и предлогами – ***модель ҳам(чун) (мисли, монандӣ)+ N+ A : (ҳам) чун (мисли, монандӣ) + N. + И***

2) при строевом элементе сравнительных оборотов, выраженных послелогом – ***модель N + барин + A: N + x + N + барин + И.***

3) при строевом элементе сравнительного оборота, выраженном сравнительным суффиксом – модель ***N - вор-A: N - вор- V.***

Таджикский язык, главным образом, характеризуется препозитивным положением сравнительной части оборота: ***кафи даст барин ҳамвор (как ладонь руки ровный).*** Однако наблюдается расположение сравнительной части и в постпозиции: ***тоза мисли рӯи баҳор (чистый как лицо весны).***

Сопоставительный анализ английского и таджикского языков в плане реализации морфологических средств выражения сравнений, т.е. суффиксальным способом, показал, что данный способ характерен для обоих языков. Хотя в таджикском языке подобные выражения характеризуются компаративными оборотами, в английском сравнительный суффикс эксплицирует сравнение в рамках слова – ***church like silence, child like smile.*** Структурные различия ОСО сопоставляемых языков продиктованы специфическими особенностями грамматического строя этих языков. В ходе исследования обнаружены два типа структурной соотнесенности ОСО рассматриваемых языков, а именно: структурно-компонентные сходства и структурно-компонентные различия.

Структурно-компонентное сходство или соответствие в обоих языках проявляется в таких ОСО, которые имеют компоненты, принадлежащие к той или иной части речи, но различающиеся порядком расположения. Состав элементов в обоих языках почти однороден, поскольку используются прилагательное, глагол и существительное. Под структурно-компонентными расхождениями подразумеваются ОСО, которые проявляют не только структурное несоответствие, но и различаются по компонентному составу. ОСО, как правило, состоит из зависимого и основного элемента. Однако сами элементы выявляются в этих двух разновидностях структурных соотношений по-разному. При сходстве зависимый и основной элементы соотнесены с одной и той же частью речи. При расхождении же, напротив, они относятся к различным частям речи. В этой связи структурно-компонентные несоответствия в каждом языке исследуются отдельно, а не параллельно.

Семантика ОСО отображает национальную ментальность носителя языка. Так, экстралингвистическими факторами было вызваны к жизни в таджикском языке такие образы сравнений, как: ***кокули духтар барин навда додан (пускать ростки (веточки) как (словно) коса девушки); ҷӯйча барин рехтан, (литься (течь) как (словно) маленький арык (ручеек); каҷдум барин заҳр задан (жалить словно скорпион)*** и т.д., которые отсутствуют в ОСО английского языка. И наоборот, образы наивной английской картины мира в сравнительных оборотах отражают реалии британской ментальности и природы, которые не имют место в ОСО таджикского языка – ***as happy as a king, (as) rich as a queen, (as) safe as a bank, (as) well known as the Tower of London, as dead as the do.*** В противовес английскому языку, в таджикском языке ОСО свойственна большая наглядность и конкретность образов.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Абдулозода, Р. Ибораҳои халқӣ / Р.Абдуллозода.- Душанбе: Дониш, 1974. -204с.
2. Азимова, М. Н. Сопостовительный анализ фразеологических параллелей английского и таджикского языков / М. Н. Азимова. - Душанбе, 1999. - 115 с.

3. Аракин, В. Д. Исследования лексической сочетаемости фразеологии / В. Д. Аракин. - М., 1975. – 364 с.
4. Баракаева, Г.Б. Принципы составления таджикско-английского словаря и вопросы таджикско-английской лексикографии/Г.Б. Баракаева. - АКД, Душанбе, 1968. -24с.
5. Балли Ш. Французская стилистика /Пер. с фр. К.А.Долинина. - М.: 1961. – 394 с.
6. Виноградов, В.В. Лексикология и лексикография. Избранные труды/В.В.Виноградов. - М.: Наука, 1977. -312с.
7. Гальперин И. Р., Черкасова Е. Б. Лексикология английского языка/И.Р.Гальперин, Е.Б.Черкасова. - М.: 1956. – 459 с.
8. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. пособ. / А. В. Кунин. – 3-е изд. – Дубна: Феникс, 2005. – 479 с
9. Ҷамшедов, П. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / П. Ҷамшедов, Толибӣ Р.- Душанбе: Пайванд, 2005.- 1202с.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили муқоисавии ибораҳои фразеологии феълӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Муаллифон қайд менамоянд, ки интенсификатор ин як навъи махсуси хушобуранг намудани муқоиса ба ҳисоб рафта, аз дигар намуди муқоиса куллан фарқ менамоянд. Пеш аз ҳама, онҳо аз як ҷузъи ягона иборатанд. Ин ҷузъиёт мафҳуми маҷозиро доро мебошад. Таҳлили муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар робита бо истифодаи морфологияи муқоисавии ибораҳо нишон медиҳад, ки ин усул барои ҳар ду забон хос аст. Дар мақолаи мазкур қайд карда мешавад, ки яке аз моделҳои муқоисавии ибораҳои фразеологии феълӣ дар забони англисӣ чунин аст: феъл + пайвандаки like + артикли номуайян + исм/ибора. Қитъаҳои овозидиҳии тафаккури муосир ба муносибатҳои бетарафона табдил меёбанд, ки ин амал ва хусусияти сифатии онро номбар карда, нишондиҳандаи сатҳи шиддатнокии амалро дорад. Дар қисмҳои тафсири тафаккури шифоҳӣ, феъл бештар маъмул аст, вале муомила дар маҷмӯъ хусусияти арзёбӣ аст. Ибораҳои фразеологии феълӣ муносибати пуркунанда ва муайянкунандаро аниқ намуда, амал ва хусусияти сифатнокии онро номбар мекунад, ки ин нишондиҳандаи дараҷаи шиддатнокии амал ба ҳисоб меравад. Ибораҳои фразеологии феълӣ дар муқоиса дар ҳар ду забон маънои нейтралиро дошта, аммо таркиби он хислати арзишмандиро дорад.

Калидвожаҳо: муқоисавӣ, ададҳои фонди ибтидоӣ, маънои шифоҳӣ, равиши грамматикӣ, таҳлили, муқоиса, муқоиса, лавҳаҳои моносилабӣ, аломатҳои муфассал.

АНАЛИЗ КОМПАРАТИВНЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Статья посвящена анализу компаративных глагольных фразеологизмов в таджикском и английском языках. Авторы указывают, что интенсификаторы – это специфические образные сравнительные обороты, которые значительно отличаются от других образных сравнительных оборотов. Прежде всего, они состоят из одного основного компонента. Этот компонент имеет переносное значение. Сопоставительный анализ английского и таджикского языков в плане реализации морфологических средств выражения сравнений, т.е. суффиксальным способом, показал, что данный способ характерен для обоих языков. В статье подчеркнуто, что модель английских глагольных компаративных фразеологических единиц такова: глагол + союз like + неопределенный артикль + существительное/словосочетание. Глагольные компаративные фразеологические единицы передают определительно-обстоятельственные отношения, называя действие и его качественную характеристику, которая содержит указание на степень интенсивности действия. В глагольных компаративных фразеологических единицах глагол чаще всего имеет нейтральное значение, но оборот в целом носит оценочный характер.

Ключевые слова: компаративные, единицы фразеологического фонда, глагольное значение, лексико-грамматический аспект, анализ, сравнение, сопоставление, односложные глаголы, коннотативные признаки.

ANALYSIS OF COMPARATIVE VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS

The article is devoted to the analysis of comparative verbal phraseological units in Tajik and English languages. The author pointed out that the intensifiers are specific comparative turns, which differ significantly from other imaginative comparative turns. First of all, they consist of a single basic component. This component has a portable meaning. A comparative analysis of English and Tajik languages in terms of implementing morphological means of expressing comparisons, i.e. in a suffix way, showed that this method is typical for both languages. The article emphasizes that the model of English verbal comparative phraseological units is as follows: verb + conjunction like + indefinite article + noun / phrase. Verbal comparative phraseological units transmit the determinative-circumstantial relations, calling the action and its qualitative characteristic, which contains an indication of the degree of intensity of the action. In verbal comparative phraseological units, the verb most often has a neutral meaning, but the turn of speech as a whole has an evaluative nature.

Key words: comparative, units of phraseological fund, verbal meaning, lexica-grammatical aspect, analysis, comparison, comparison, monosyllabic verbs, connotative signs.

Сведения об авторах: ***Маджидова Дилором Исломовна*** – Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, доцент кандидат филологических наук, кафедры английского языка. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 Микрорайон, дом.1. E-mail: **majidova dilorom@mail.ru**
Пулатова Замира Джамолидинновна - Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, старший преподаватель кафедры английского языка. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 Микрорайон, дом.1. E-mail: **zamirahonum@mail.ru.** Тел.: **+(992) 92-770-38-41 +(992) 92-758-17-17**

Information about the authors: ***Madzhidova Dilorom Islomovna*** **-** Tajik State University of Law, Business and Politics, Associate Professor Candidate of Philology, Department of English Language. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 17 Mikroraion, dom.1. E-mail: **majidova dilorom@mail.ru**
Pulatova Zamira Jamolidinnovna **-** Tajik State University of Law, Business and Politics, Senior Lecturer of the English Language Department. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 17 Mikroraion, dom.1. **E-mail: zamirahonum@mail.ru.** Tel.: **+ (992) 92-770-38-41 + (992) 92-758-17-17**

А Д А Б И Ё Т Ш И Н О С Ӣ
Л И Т Е Р А Т У Р О В Е Д Е Н И Е

УДК: 091

ПЕРСИДСКИЕ СОЧИНЕНИЯ ПО АСТРОНОМИИ В ДАГЕСТАНЕ

Алибекова П.М.
Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы ДНЦ РАН

Как известно, в Дагестане традиционное мусульманское образование включало изучение целого комплекса наук: гуманитарных, т.е.коранических, филологическихи естественных: математика, геометрия, география, астрономия, медицина.Обучающиеся могли получить широкое, всестороннее образование. Академик И.Ю. Крачковский отмечал энциклопедический характер дагестанской научной литературы на арабском, персидском и тюркских языках: «Дагестанские ученые того времени владели уже всей полнотой общеарабского наследия своих веков» [1, с.615]. Далее, для специализации по отдельным научным направлениям они обращались к местным корифеям и знатокам, для совершенствования образования отправлялись в известные научно-образовательные центры Ближнего и Среднего Востока.

Астрономия как наука в Дагестане была востребована, была востребована практическая астрономия: для определениявремени, продолжительности дня и ночи, направления киблы и времени молитвы и религиозных праздников, времени начала полевых работ, для строительства мечетей и минаретов и т.д.

Дагестанские ученые Мухаммад из Кудутля (XVII в.), Исмаил из Шиназа (XVII в.), Дамадан из Мегеба (XVII в.), Махад из Чоха (XVIII в.), Мухаммад из Убра и его сын Садик(XVIII в.), Дибир-кади и Нурмухаммад-кади из Хунзаха (XVIII в.), Гасан Гузунов (XIX – первая пол. XX в.) и мн. др. известны в Дагестане, как ученые, которые распространяли знания по астрономии, переписывали сочинения знаменитых восточных ученых-астрономов Насираддинаат-Туси, Мирзы Мухаммада Улугбека, Махмуда ал-Джагмини ал-Хорезми, составляли комментарии к их сочинениям, писали собственные труды по астрономии, изготавливали астрономические приборы.Как указывает Саидов Магомед-Саид[†††], в Дагестане «среди ученых-астрономов XVIII в. известны Зейд Курклинский, Мирзаали, Давуд Карабудхкентский, Мухаммад Усейд Тиндинский, Садик Убринский, Исма‘ил, Мамма, Аттихаджи, Шамсуддин Кумухские и многие другие»[2, с. 121]. Дагестанские ученыепользовались всеми популярными на арабо-мусульманском востоке сочинениями по астрономии. Астрономия входила в круг научных интересов и дагестанских ученых Дибир-кади ал-Хунзахи ал-Авари(1742–1817) и Нурмухаммад-кадиал-Хунзахи ал-Авари(ум.в 1834 г.). Ониполучили знания по астрономии у известного дагестанского ученого Махада из Чоха (ум.около 1224/1809–10 г.), который совершенствовал свое образование в ал-Азхарском университете, оставил ряд ценных сочинений по астрономии, математике, логике [2, с. 144]. В библиотеке Абдусамада Баталова, потомка Дибир-кади из Хунзаха хранится «Зидж ал-кавкаб» («Звездный каталог», название привожу по рукописи), супракомментарий Дамадана из Мегеба (ум. в 1726г.) на комментарий известного тимуридского математика и астронома НизамаддинаАбдал-Али ал-Биржанди (ум. в 1525 г.) «Шарх-е зидж-е Улугбек» к астрономическим таблицам Улугбека. Дамадан Мегебский перевел это сочинение с персидского языка на арабский язык и прокомментировал. В колофоне сказано, что переписал (имя не указано) с автографа сочинения Дамадана из Мегеба в месяце раби‘ ал-аввал 1134/1721 г., декабрь. Рукопись имеет владельческую запись Мухаммада, сына Дибир-кади. Считается, что Дамадан из Мегеба и Махад из Чоха популяризировали в Дагестане сочинение Улугбека и комментарии к нему.

В перечне книг библиотеки Дибир-кади, данный на последней страницесочинения по медицине Хидра б. Али б. ал-Хаттаба «Шифа’ ал-’аскамвадава’ ал-’алам», названы такие труды по астрономии, как «Рисалат Ризван-афанди», трактат по астрономии «‘Умдат ’увла ан-нахи ва-л-‘арафат фи ‘илм ал-микатва-л-кибла би Дагистан» Ризвана б. ‘Абдаллах ал-Мисри со звездной таблицей (переписан Дибир-кади), «Шарх ал-Джагмини» – комментарий Низамаддина‘ Абдал-Али ал-Бирджандик сочинению по астрономии «ал-Мулаххас фи-л-

[†††] Саидов Магомед-Саид Джамалутдинович (1902–1985) – известный дагестанский ученый-востоковед, филолог, автор ценных научных работ в области дагестанского языкознания, литературоведения, источниковедения и востоковедения.

хай’ат» («Компендий по астрономии»)Махмуда б. ‘Умар ал-Джагмини ал-Хорезми [3, с. 205, 212, 216].

В Рукоп. ф. ДНЦ РАН[‡‡‡], в фонде Магомед-Саида Саидова хранятся сочинения Мухаммада ал-Марадини(رسالة فى العمل بربع المقنطرة و رسالة فى العمل بالرّبع المجيب) по применению астрономических приборов, переписанные учеными Нурмухаммадом-кади и его старшим братом Дибир-кади.

Известно, что Нурмухаммад-кади с помощью Дибира-кади и их учителя известного дагестанского ученого Хасана ал-Кудали изготовил астрономические приборы, которыми пользовалисьдагестанские ученые [4, с.218]. Некоторые из астрономических инструментов Хасана ал-Кудали, переданные им Нурмухаммаду-кади перед тем, как отправиться в хаджж и приборы, изготовленные хунзахскими учеными хранятся в Дагестанском историческом краеведческом музее.

В дагестанских мечетских и частных рукописных коллекциях, наряду с арабскими и тюркскими сочинениями хранятся рукописи на персидском языке. Владельцы библиотек за получением информации об интересующихих рукописях обращаются к специалистам-востоковедам Дагестанского научного центра. Так, некоторое время тому назад в отдел литературы ИЯЛИ[§§§]принесли персидскую рукопись XVIII в. в очень хорошем состоянии. Рукопись оказалась сочинениемМирзы Мухаммада Улугбека по астрономии «Зидж-е джадид-еГургани» («Новые Гураганы[****] астрономические таблицы»). Правитель тюркской державы Тимуридов Мухаммад Тарагай ибн Шахрух ибн Тимур Улугбек Гургани (1394–1449) выдающийся математик, астроном, популяризатор научных знаний. Во время правления Улугбекав Самарканде наблюдался расцвет науки и образования. Здесь, в первой половины XV века, Улугбекомбыла создана научная школа, в которой работали такие знаменитые астрономы и математики, как Гиясиддин Джамшид Каши, Казизаде Руми и Али Кушчи. Медресе и обсерватория Улугбека в Самарканде приобрели славу крупного научного центра на Востоке. В этом медресе по приглашению Улугбекаработалиастрономы и математики исламского мира. В обсерватории Улугбека к 1437 году был составлен каталог звёздного неба – Гурганский зидж, в котором были описаны 1018 звёзд, определена длина звёздного годаи наклон оси Земли.

Сочинение Улугбека «Зидж-еджадид-е Гургани» или «Новые Гураганы астрономические таблицы» известно и как «Зидж-е султани-йе Гургани» или «Зидж-е Улугбек» [5, с. 228 (№ 511)]. Академик В.В. Бартольд сказал об этом труде следующее: «Это последнее слово средневековой астрономии и высшая ступень, которой могла достигнуть астрономия до изобретения телескопа»[6, с.95]. Астрономические таблицы в переводе на латинский язык приобрели популярность в Европе, благодаря своей точности. Переводы европейских ученых-востоковедов трудов Самаркандской школы астрономов способствовали их популяризации в Европе в середине XVII в. Непреходящий интерес к сочинению Улугбека, его изучение наблюдается на протяжении нескольких веков [7, с.6, 7].

Считается, что «Зидж Улугбека» является наиболее точным и полным звездным каталогомсвоего времени,в нем вычислены1018 звезд. Первые комментарии к «Зиджу» были написаны самаркандскими учеными Али б. Мухаммад ал-Кушчи и Абдал-Алиб. Мухаммад ал-Бирджанди [8].

Наше сочинение полное, содержит 360 стр., написано насталиком, текст колофона следующий: Освободился от переписки этой книги, которая называется "Зидж" Улугбека, сына Шахруха, сына Тимура Гурагана бедный, ничтожный Али, сын Муллы Мухаммада ал-Хиндахи вместе с ученым Садыком, сыном Мухаммада ал-Убриу выдающегося ученого Абдаллаха ал-Кудкашани[††††] в воскресенье, 4-го числа месяца зу-л-ка‘ида 1179/1766 г., вторник 15-го апреля.

На авантитуле дана владельческая запись: из книг Хаджжи Хамзата из Чиркея من كتب الحاج حمزة الچركىّ, ниже владельческой записи – оттиск печати, на которой кириллицей выбито: Абдуррахман Дациев, Новый Черкей. Хаджи Хамзат из Чиркея, как пишет о нем Назир ад-Дургели «был известным ученым, факихом, искусным в математике и других дисциплинах. Он стал притягательным центром для студентов (талибин) из многих областей. У него учились (многие) ученые, такие как ученый, кади Ильяс ад-Дургели, ученый Дауд Гарабудаги, составитель календарей (микати)» [Назир, с.149].

[‡‡‡] Рукописный фонд Дагестанского научного центра Российской академии наук

[§§§]Институт языка, литературы искусства им. Г. Цадасы ДНЦ РАН

[****]Титул «Гураган» (перс. گوركانى) – иранизированный вариант монгольского *күргэн* или *хүргэн*, «зять», «ханский жених». Титул Гурагани первым принял Тамирлан, породнившись с домом чингизидов. Представители династии Тимуридов традиционно вступали в брак с чингизидами и таким образом приобретали титул Гурагани.

[††††]Куткашен – город (до 1973 посёлок), ныне центр Куткашенского района Азербайджана. Расположен в предгорьях Большого Кавказа, на правом берегу р. Дамирапаранчай.

Мухаммад Убринский (ок. 1682–1733), который упоминается в колофоне описываемого нами сочинения, известный дагестанский ученый, совершенствовавший свое образование в Египте, Йемене, Хиджазе и Аравии. Он известен и как поэт, писавший стихи на родном лакском языке. Библиотека восточных рукописей, собранная им считалась одной из самых ценных и значительных в средневековом Дагестане [9, с. 50]. Сын Мухаммада ал-Убри Садык ал-Убри (ум.в 1196/1781 г.), получив первоначальное образование у отца, продолжил изучение астрономии, приобрел большие знания в астрономии, математике и философии.

В «Джаридат Дагистан», в первой дагестанской арабоязычной газете (1913–1918), печатались статьи дагестанских ученых Али Каяева, Муртаза ал-Кудали, Мухаммада Дибирова, посвященные вопросам астрономии [10, с. 97–103]. Большую практическую значимость имели в Дагестане астрономические вычисления в работахМуртаза ал-Кудали(1873—1937 гг.). Учителями Муртаза были известный астроном, медик и астролог РафиХаджжи из Шангода и астроном Гамзатгаджи Дациева из Чиркея. В последующем он преподавал астрономию, математику, географиюв медресе сел. Чох. «По сложившейся традиции готовил преемников, преподавая им в том числе «Зидж Улугбека»»[11, с.63]. У Муртазы Гасанова учились Али Каяев, Мухаммад Дибиров, ГайдарбекГиничутлинский, Абусуфьян Акаев и другие дагестанские ученые. Муртаза ал-Кудалинаписал книгу «Кита мин Рисала фи илм ал-фалак» [11, с.63], в которой имеютсясоставленные имс большой точностью таблицы восхода и захода солнца, определены долготы дня и ночи для местного пользования.Он«предпринял попытку вычислить солнечное и лунные затмнения на основе таблиц Чагмини и новых Гурганских таблиц Улугбека» [9, с.25].

Научный интерес представляет малоизученное на сегодня творчество Гасана Гузунова (1856–1940) из Кумуха. Онавтор труда по астрономии в четырех частях на арабском языке «Джавахир ал-бухур фи ‘илмва-д-духур» [Саидов, каталог, с. 9]. Труд написан с привлечением популярных сочинений по астрономии на восточных и европейских языках. Гасан Гузунов составлял таблицы расположения и движения небесных тел, солнечные и лунные календари, изготовлял астрономические инструменты.

Подытоживая вышесказанное, приведу слова дагестанского ученого Назира ад-Дургели (1891–1935): «Выдающийся ученый, астроном и хронометрист Муртазаали из Кудали ал-Авари сообщил мне, что астрономические науки пришли в наши края от ученых Самарканда и Мавераннахра – очага этих наук. Это имело место благодаря внукам Тамерлана и их обсерватории (расд) в городе Самарканде. Широко распространенные в нашей области астрономические таблицы (зидж), т.е. зидж Улугбека Самаркандского, были созданы именно в это время и названы по имени одного из внуков Тамерлана» [Назир с.25–26]. В дагестанских частных и мечетских рукописных собраниях и сегодня обнаруживаются списки труда Улугбека по астрономии, переводы дагестанских ученых и комментарии, составленные ими к этому знаменитому сочинению.

Таблицы сочинения «Зидж-е Улугбек» с описанием движения солнца (Л. 116б–117а).

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. 1.Крачковский И.Ю. Арабская литература на Северном Кавказе / И.Ю. Крачковский // Избранные сочинения в 6-ти томах. Т. VI. М.–Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1960. - 745 с.
2. Саидов Магомед-Саид Джамалутдинович. Дагестанская литература XVIII–XIX вв. на арабском языке / Магомед-Саид Джамалутдинович Саидов // Труды XXV Международного конгресса востоковедов. Т.II. - М., 1963. - С.118–123.
3. Алибекова П.М. Жизнь и творческое наследие Дибир-кади из Хунзаха / П.М. Алибекова. - Махачкала, 2009. - 251 с.
4. Эльдаров М.М. Дибир-кади из Хунзаха (на аварском языке) / М.М. Эльдаров // Дибир-кади из Хунзаха и вопросы гуманитарного наследия дореволюционного Дагестана: материалы юбилейной научной сессии, посвященной 270-летию со дня рождения ученого (Махачкала, 29 мая 2012 г.) и статьи по вопросам гуманитарного наследия дореволюционного Дагестана. – Махачкала: ИЯЛИ ДНЦ РАН, 2012. – 229 с.
5. Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР. В 8-ми томах. - Ташкент, 1952–1967. - Т. 1. - 1952. - 440 с.
6. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана / В.В. Бартольд. - Л.: Издательство Академии наук СССР, 1927. - 256 с.
7. Матвиевская Г.П. Улугбек. 1394–1449 / Г.П. Матвиевская, З.К. Соколовская. - М.: Наука, 1997. - 153 с.
8. Каримова М.Ж. Улугбек как покровитель науки искусный дипломат / М.Ж. Каримова, М. Ахмедова, М.М. Алимова // Молодой ученый. - 2014. - №6. С. 597–602. [Электронный ресурс]. URL https://moluch.ru/archive/65/10784/ (дата обращения: 02.04.2018).
9. Назир ад-Дургели. Услада умов в биографиях дагестанских ученых (Нузхат ал-’азхан фи тараджим ‘улама’ Дагистан); перевод с арабс., коммент., факсимильное изд., указатели подготовлены А.Р. Шихсаидовым, М. Кемпером, А.К. Бустановым. - М., 2012. - 431 с.
10. Наврузов А.Р. Газета «Джаридат Дагистан» (1913–1918) как историко-культурный памятник / А.Р. Наврузов. - Махачкала: Эпоха, 2007. - 212 с.
11. Мусаев М.А. Традиции изучения и преподавания астрономии в Дагестане / М.А. Мусаев // Восток (Oriens). - 2011. - № 3. - С.56–65.
12. Каталог арабских рукописей Института истории, языка и литературы Дагестанского филиала АН СССР / под ред. М.-С. Саидова. - М., 1977. - Вып. 1. - 96 с.

ЁДДОШТҲОИ ФОРС ДАР БОРАИ ИЛМИ НУҶУМ ДАР ДОҒИСТОН

Бо мурури паҳншавии ислом дар ҳудуди Доғистон, ин кишвар бо хазинаи бойи маданияти китобии мусулмонӣ-арабӣ алоқамандии наздик пайдо намудааст. Маълумоти анъанавии мусулмонӣ дар доғистони асримиёнагӣ хислати комплексӣ дошта, дар айни замон илмҳои динӣ, филологӣ, ҳамзамон илмҳои дақиқ омӯхта мешудаанд, ки дар қатори онҳо илми нуҷум, ки холӣ аз аҳамияти теретикӣ ва амалӣ набудааст, мавқеи хоссае доштааст. Асбобҳои нуҷумии аз ҷониби донишмандони доғистонӣ сохташуда, то рӯзҳои мо омада расидаанд. Донишмандони доғистонӣ ёддоштҳои машҳури муаллифони арабӣ ва форсиро, ки дар риштаи илми нуҷум навишта шудаанд, ба таври амиқ омӯхтаанд ва ҳамчунин дар нисбати онҳо шарҳу тафсироти худашонро баён намудаанд. Аз ҷумлаи онҳо бештар ёддоштҳои сарвари машҳури осиёимиёнагӣ Муҳаммад Тарайға ибн Шоҳрух ибн Темур Улуғбеки Ҷурҷонӣ "Зиҷ-и Улуғбек"-ро, ки аҳамияти муҳиммеро доро будааст, бештар истифода намудаанд.

Калидвожаҳо: ёддоштҳои форсӣ, илми нуҷум, донишмандони доғистонӣ, таҳсилоти исломӣ.

ПЕРСИДСКИЕ СОЧИНЕНИЯ ПО АСТРОНОМИИ В ДАГЕСТАНЕ

С распространением ислама в Дагестане связано приобщение этого края к богатейшей арабо-мусульманской книжной культуре. Традиционное мусульманское образование в средневековом Дагестане носило комплексный характер, изучались как теологические, филологические, так и естественные науки. Среди последних большой популярностью пользовалась астрономия, т.к. она имела теоретическую и практическую значимость. До наших дней дошли изготовленные дагестанскими учеными астрономические инструменты. Дагестанские ученые изучали знаменитые сочинения арабских и персидских авторов по астрономии, составляли к ним комментарии и супракомментарии. Наибольшим спросом пользовалось сочинение «Зидж-е Улугбек» знаменитого среднеазиатского правителя, ученого-астронома и математика Мухаммада Тарагайа ибн Шахруха ибн Тимура Улугбека Гурагани.

Ключевые слова: персидские сочинения, астрономия, дагестанские ученые, исламское образование.

PERSIAN MANUSCRIPTS ON ASTRONOMY IN DAGESTAN

Accustom of Dagestan to the richest Arab-Muslim book culture is associated with the spread of Islam in this region. The traditional Muslim education in medieval Dagestan was complex, studied both theological, philological, and natural sciences. Among the natural sciences, astronomy was very popular; it had theoretical and practical significance. Astronomical instruments made by Dagestani scientists have survived to this day. The Dagestan scholars studied famous works on the astronomy of Arabian and Persian authors, wrote comments and supra-commentaries to them. In Dagestan, the work "Zidj-e Ulugbek" by the famous Central Asian ruler, astronomer and mathematician Muhammad Taragai ibn Shahrukh ibn TimurUlugbekGuragani was very popular.

Key words: Persian manuscripts, astronomy, Dagestani scholars, Islamic education.

Сведения об авторе: ***Алибекова Патимат Магомедовна*** – Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы Дагестанского научного центра Российской академии наук, кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник. **Адрес:** 367025, РФ, Республика Дагестан, г.Махачкала, ул. М. Гаджиева, № 45.
E-mail: **patimat-alibekova@yandex.ru.** Тел.: **(+7) 903-42-30-487, (8722) 68-01-73**

Information about the author: ***Alibekova Patima Magomedovna*** – The G. Tsadasa Institute of Language, Literature and Art of Dagestan Scientific Centre, Russian Academy of Sciences, Candidate of Philology, leading research worker. **Address:** 367025, Russia, Republic of Dagestan, Makachkala, M. Gadzhiev st., №45.
E-mail: **patimat-alibekova@yandex.ru**. Tel.: **(+7) 903-42-30-487, (8722) 68-01-73**

УДК: 891.550-1: 82

МАФҲУМИ “ТАФСИР” ВА ИСТИЛОҲОТИ БО ОН ҚАРОБАТДОШТА

Абдуқодирзода Саидмукаррам
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нахустин манбаъ ва марҷаи дастрас барои ба даст овардани маънии луғавӣ ва истилоҳии мафҳуми “тафсир” ва истилоҳоти қариб ба он, ба мисли “таъвил”, “тарҷума”, “асбоби нузул” ва “носиху мансух” фарҳангу луғатномаҳо, фарҳангҳои истилоҳоти адабию динӣ ва баъзе дигар китобҳои марҷаъ маҳсуб мешаванд. Бинобар ин, мо баррасиамонро дар таъйини маънии луғавию истилоҳӣ ва ҳудуди фарогирии матолиби ҳар кадом аз истилоҳоти мавриди назар, махсусан, мафҳуми “тафсир” ба масобаи мафҳуми калидӣ дар ин пажӯҳиш аз ҳамин гуна манобеъ ва сарчашмаҳо шурӯъ мекунем.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” калимаи “тафсир” чунин маънӣ шудааст: 1. Шарҳ додан, васеъ кардан, баён кардан; 2. Маънидод ва шарҳи оятҳои Қуръон ва ҳадис” [2, с.341]. Шарҳи муфассалтари калимаи тафсирро аз “Фарҳанги форсӣ”-и дуктур Муҳаммади Муин пайдо кардан мумкин аст, ки ба қарори зайл аст: “1. Падид кардан, ҳувайдо кардан; 2. Гузориш кардан, баён кардан, шарҳ додан; 3. Гузориш; 4. Баён ва ташреҳи маънӣ ва лафзи оёти Қуръон...; **Тафсир кардан**: 1. Гузориш кардан, баён кардан, шарҳ додан; Ташреҳи маънӣ ва лафзи оёти Қуръон” [10, с.1113]. Дар “Фарҳанги форсии Амид” мафҳуми мавриди назар аз нигоҳи адабӣ тавзеҳ дода шудааст, ки чунин аст: “Маънии каломро баён кардан, возеҳу ошкор сохтани маънии сухан, шарҳу баён” [10, с.706].

Чунонки аз тавзеҳи луғавии мафҳуми “тафсир” дар фарҳангу луғатномаҳо бармеояд, ба сурати ҷомеъ, мурод аз “тафсир” кашфи маънои лафз ва изҳори он аст, ки чунин маънидод вориди ҳукми куллӣ буда, ба ҳар лафз: хоҳ динӣ ва хоҳ ғайридинӣ тааллуқ доштанаш мумкин аст. Перомуни ба лафзи қуръонӣ мутааллиқ будани мафҳуми мавриди назар боз дар идома баҳс мекунем. Чун манзури мо дар баррасиҳоямон ҷиҳатҳои адабии тафсир ҳам ҳаст, ба сурати мухтасар ба фаҳмиши истилоҳии “тафсир” аз нигоҳи адабӣ ишора мекунем.

Дар истилоҳи илми бадеъ “тафсир” ё “табйин” он аст, ки шоир мазмунеро дар алфоз фишурдаву пӯшида баён кунад ва баъд ба шарҳи он бипардозад, монанди ин шеър:

Ба кирдор дилу айшу сиришку чашми ман дорӣ,
Даҳан тангу сухан талху лабон лаълу миён лоғар” [7, с.706].

Дар тавзеҳи мазкур мафҳуми “тафсир” ҳамчун санъати бадеӣ шарҳ дода шудааст, ки баёни равшантари онро дар китоби Холиқ Мирзозода “Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ” пайдо карда метавонем. Мувофиқи тавзеҳи мундариҷ дар ин луғат, тафсир “аз ҷумлаи санъатҳои маънавиест, ки дар адабиёти классикӣ онро таъбиру тафсир меномиданд. Дар ин санъат тадбир (ба назар мерасад, дар ин калима ғалати техникӣ роҳ ёфта, калимаи “шоир” ба шакли “тадбир” омадааст – С. А.) мақсади худро ва ё предметҳоро дар мисраъ ё баёти аввал баён ва ё зикр намуда, дар мисраъ, ё ки байти дуюм онро эзоҳ медиҳад. Дар илми бадеи классикӣ намудҳои гуногуни он зикр шудааст: Лаффу нашр, сиёқат-ул-аъдод, ҷамъу тақсим. Ҳамаи инҳоро якҷоя санъати тафсир гуфтаанд...” [1, с.144-145].

Тафсирро дар илми бадеъ ба ду навъ ҷудо кардаанд: 1. тафсири ҷалӣ, яъне ошкору равшан ва 2. тафсири хафӣ, яъне ниҳон, пинҳон. Навъи аввали тафсир чунин аст, ки шоир тамоми лафзҳои дар мисраи аввал ба сурати пӯшида баёнкардаи худро “ҷудогона шарҳ диҳад ва маълум кунад, ҳар тафсир марбут ба кадом як аз алфози мавриди назар аст”, ба мисли истифодаи алфоз дар ин байти Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ:

Ҳолу молу солу фолу аслу наслу тахту бахт
Бар муродат бод ҳар шаб, эй хидеви комгор:
Ҳол – неку, мол – вофир, сол – фаррух, фол – саъд,
Асл – собит, насл – боқӣ, тахт – олӣ, бахт – ёр!

Навъи дуюми тафсир чунин аст, ки шоир “дар шарҳи алфоз маълум накунад, ки ҳар тавзеҳ марбут ба кадом як аз онҳост”, ба монанди шеъри зерини Қамарӣ:

Кулоҳу тахту бутону дуову давлату изз
Забарту зерату пешу пасу ямину ясор.

Дар илми бадеъ тафсирро табйину тафсир ва ба сурати алоҳида табйин ҳам номидаанд. Худи тафсир дар алоҳидагӣ аз анвои итноб шуморида мешавад [5, с. 383].

Тафсир (ё худ, шарҳнигорӣ ба осори адабӣ) дар шумори улуми адабӣ ҳамчун илми ҷудогона ҳам шинохта мешавад, ки аз ҳамин нигоҳ ба фаҳмиши истилоҳии мафҳуми “тафсир” дар қуръонпажӯҳӣ наздикӣ дорад. Аз нигоҳи пайдоиш ва қидмати замонӣ

тафсирнигории адабӣ баъд аз тафсирнависӣ ба Қуръони карим зуҳур кардааст. Ин масъала боз ҳам тафсил дорад, ки бозгӯи он аз доираи мавзӯи мо хориҷ аст.

Ҳамин тавр, мафҳуми “тафсир”-ро метавон дар мавриди луғати адабӣ ва ё лафзе дар донишҳои дигар ҳам ба сурати мусовӣ истифода кард. Вале манзури мо дар ин баррасӣ фаҳмиши хоссе буда, танҳо тафсири лафзи қуръонӣ дар назар дошта мешавад. Агар ба тавзеҳоти дар фавқ омада бо диққат назар кунем, дар ҳар мавриде дар охири тавзеҳ ба Қуръон тааллуқ доштани мафҳуми “тафсир” ба сурати ҷудогона таъкид шудааст, ки бесабаб нест. Бинобар ин, дар таъйини маънии истилоҳии мафҳуми “тафсир” фақат ба ҳамин фаҳмиши хосси мавриди назар такя мекунем.

Дар хусуси шарҳи истилоҳии мафҳуми “тафсир” ҳам дар манобеъ ва марҷаъҳои дастрас маълумот пайдо кардан мумкин аст. Аз баррасии маводи ҷамъ овардаамон дар ин масъала маълум мешавад, ки аксари муҳаққиқон дар тавзеҳи фаҳмиши истилоҳии мафҳуми “тафсир” дар қуръонпажӯҳӣ ва тавзеҳи он ҳамчун илм назари ҳамгун доранд, мунтаҳо ин ки баёнашон аз ҳам мутафовит аст, вале манзури ҳама ҳамон як чиз аст, ки ба гунае аз як марҷаъ ба марҷаи дигар такрор мешавад. Бинобар ин, дар он миён танҳо бо нақли як мавриди иктифо мешавад, ки дар қиёс ба дигар тавзеҳот масъала дар он фарогир ва ба таври равшан матраҳ шудааст. Тибқи овардаи муаллифи манбаи мавриди истинод, тафсир ба сифати дониши ҷудогона “илмест, ки ҳақиқати маонии оёти Қуръонро ба ҳасби тоқати инсон ва ба муқтазои қавоиди луғавию сарфию наҳвию балоғии араб баён кунад ва муроди Худоро аз Қуръон ошкор созад ва дар мавриди муфрадоту таркиботу маонии онҳо ва асбоби нузулу тартиби нузул ва тавзеҳи ишороту муҷмалот ва тамйизи носихоту мансухот ва муҳкамҳову муташобиҳот аз якдигар ва тафсили таъризоту қасасу ҳикоёти он баҳс кунад. Ғараз аз он маонию ҳақоиқи қуръонӣ ва фоидаи он ҳусули қудрат дар истинботи аҳкоми шаръия бар ваҷҳи саҳеҳ ва мавзӯи он каломуллоҳ аст” [5, с. 1113].

Ҳамин тавр, ғараз аз истифодаи мафҳуми “тафсир” дар қуръонпажӯҳӣ, ба сурати ҷомеъ, “ба даст овардани неруест, ки ба василаи он битавон аҳкоми саҳеҳи шаръиро аз оёти қуръонӣ истинбот кард ва ба маънои калимот ба хубӣ пай бурд” [6, с. 10]. Аз ин ҷиҳат, илми тафсир донишест, ки “бо он маонии оёти қуръонӣ равшан мешавад ва муроду манзури Худо аз оёти қуръонӣ ба андозаи тавон ва тоқати башарӣ шинохта мешавад” [6, с. 10]. Илова бар ин, ба тавзеҳи маънии ҳадис ҳам тааллуқ доштани мафҳуми “тафсир”-ро бояд ба эътибор гирифт. Мо ба ин ҷиҳати масъала дахл намекунем, чунки мавзӯи баҳси дигар мебошад.

Тавзеҳоти мазкур, ки ба маънии калимаи “тафсир” дар луғат ва тафсир ҳамчун илм оиданд, возеҳ мебошанд, ба тафсили бештар дар ин маврид ниёз нест. Аммо таваҷҷуҳ ба як нуктаи бисёр муҳим зарур аст, ки дар охири иқтибоси дуюм омада ва он ба масъалаи дараҷаи маърифат ва огоҳии шахсияти муфассир дахл дорад. Дарвоқеъ, “муроду манзури Худо аз оёти қуръонӣ ба андозаи тавон ва тоқати башарӣ шинохта мешавад”, на бешу на кам. Манзур аз “тавон ва тоқати башарӣ” дар ин ҷо, пеш аз ҳама, дараҷаи қудрат ва тавоноии илмии марбут ба шахсияти муфассир мебошад. Бояд дар ин маврид иддаои комилан маърифат кардани каломи Худованд ба миён гузошта нашавад, меъёри асосӣ ҳамон аст, ки ба тавони истеъдоди шахси муфассир пайвастагӣ дорад.

Нуктаи қобили зикри дигар фарқи миёни тафсир ва таъвил мебошад, ки қуръонпажӯҳон миёни ин ду тафовутҳое гузоштаанд. Хулосаи сухан дар ин масъала чунин аст, ки мафҳуми “тафсир” бештар дар алфоз истифода мешавад, таъвил дар маонӣ. Ба иборати дигар, тафсир ба зоҳири лафз ва таъвил ба ботини он тааллуқ мегирад. Ба ақидаи дигар, тафсир ба ривоят ва таъвил ба дироят бастагӣ дорад. Чунин назар ҳам мавҷуд аст, ки ба асли фарогирии доираи мафҳумҳои “тафсир” ва “таъвил” иртибот вуҷуд дорад. Яъне, тафсир баёни маъниест, ки аз вазъи иборат мустафод мешавад ва таъвил ироаи маъниест, ки аз роҳи ишорат ба даст меояд (بيان المعانى التى تستفاد بطريق الاشارة).

Тарҷума ва тафсирро ҳам бояд аз ҳам фарқ кард, ки аз ду ҷиҳат қобили ташхис аст: 1) тарҷума ҳамчун василаи нақли калом аз як забон ба забони дигар ва 2) тарҷумаи тафсир. Тафовут ва меъёри ташхиси матлаби мазкур дар ин суханон ба таври возеҳ баён шудааст, ки ба тавзеҳи зиёдатӣ ниёз надорад: “Тарҷумаи ҳарфӣ, ки нақли калом аст аз забоне ба забони дигар бо риояти қавонин, тафсири Қуръон нест, вале тарҷумаи тафсире, ки, дарвоқеъ, шарҳи каломи аввалия аст ва баёни маънои он ба забони дигар, тафсир аст” [6, с. 11].

Намунаи тарҷумае, ки шарҳи каломи аввалияро ба забони дигар дар бар мегирад, китоби “Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ” мебошад, ки аз забони арабӣ ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума шуда, бо ба вуҷуд омадани он, метавон гуфт, тафсирнигорӣ ба забони порсӣ оғоз гардидааст. Чунонки маълум аст, тарҷумаи “Тафсири Табарӣ” бо супориши амири Сомонӣ Мансур ибни Нӯҳ, аз ҷониби гурӯҳи донишмандони Моваруннаҳру Хуросон, дар миёнаи солҳои 962-966 ба амал омадааст. Ин тафсир аз тарҷумаи китоби Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ “Ҷомеъ-ул-баён фӣ тафсир-ил-Қуръон” ба миён омадааст, ки китоби машҳур мебошад.

Аз баррасиҳои қуръонпажӯҳон ва дигар муҳаққиқон бармеояд, ки барои дарки саҳеҳтари Қуръон ба тарҷумаи тафсирӣ зарурат пеш меояд. Ин кор агарчи заҳматписанд аст, вале бисёр судманд мебошад. Шояд аз дарки ҳамин қазия аст, ки нашри маъмулии китоби "Тафсири Ҳусайнӣ" ҳамроҳ бо тарҷумаи Қуръон пешнҳоди хонандагон шудааст. Тарҷума аз ҳазрати Шоҳ Валиюллоҳ Муҳаддиси Деҳлавӣ ва тафсир аз ҳазрати мулло Ҳусайн Воизи Кошифӣ мебошад [8, с.9].

Барои ба миён овардани тарҷумаи тафсирӣ аз Қуръони карим шартҳое пешниҳод шудааст, ки онҳоро ба қарори зайл хулоса ва пешниҳод кардан мумкин аст:

1. Муфассирро зарур аст, ки аз луғати арабӣ огоҳ бошад, то аз ин тариқ тавонад, ки дар шарҳи муфрадоти алфоз баҳс бикунад.

2. Аз илми наҳв (синтаксис) бояд бохабар бошад, то ки маонии мухталифи каломро бо ихтилофи эъроб бишиносад.

3. Ҷомеияти муфассир аз донишҳои гуногун зарур аст. Масалан, муфассире агар бихоҳад, ки ҷомеият дошта бошад, бояд ки "тасрифу иштиқоқ бидонад, зеро мумкин аст, ки калимае аз ду реша муштақ шавад", ки ҳар кадом маънои хоссе дошта бошад ва ё дар зимни ҳар кадом тобиши маъноии гуногуне дар назар бошад.

4. Шарти дигар ин огоҳии муфассир аз улуми маонию баёну бадеъ мебошад. Аллома Замахшарӣ (ваф. 1144), ки худ муфассири Қуръон буда, дар ин ришта "Тафсири Кашшоф"-ро навиштааст, фанҳои маонӣ ва баёнро аз ҷумлаи донишҳои махсуси Қуръон медонад. Вай бар он аст, ки "фақеҳ ҳарчанд дар масоили фиқҳӣ бар акрон бешӣ гираду олими илми калом ҳар қадар дар илми калом фарди барҷастае шавад ва муҳаддис дар ахбору аҳодис ҳарчанд ки аҳамият пайдо кунаду шохис гардад ва хатиб аз Ҳасани Басрӣ дар суханварӣ бартар шавад ва олими илми наҳв аз Сибавайҳ наҳвитар гардад, ҳеч як ба ҳақиқате намерасад, магар ин ки дар ду ришта аз дониш, яъне илми маонӣ ва баён, ки мухтасс ба Қуръон аст, бароату камол пайдо кунад" [6, с. 12].

Айни сухани худи Замахшарӣ, ки дар муқаддимаи "Тафсири Кашшоф" сабт шуда, чунин аст:

"لا یغوص علی شیءٍ من تلک الحقایق الاّرجلٌ قد بَرَعَ فی علمین مختصّین بالقرآن و هُما علم المعانی و علم البیان..." . [4, с. 3]

Яъне, роҳи расидан ба ҳақиқати Қуръон, ки манзур дарки матолиби мундариҷ дар оятҳои он мебошад, донистани илмҳои маонӣ ва баён аст. Агар ба эътибор бигирем, ки ғарази аслӣ аз илми маонӣ эроди калом ба муқтазои ҳол ва мақсад аз илми баён равиши ироаи матлаби асосӣ бо таваҷҷуҳ ба имконоти санооти бадеии ташбеҳу истиора ва маҷозу киноя мебошад, масъала возеҳ мешавад. Ба ин маънӣ, ки муфассирро зарур аст, то аз роҳи табаҳҳур ба илмҳои мазкур ва истифода аз тариқи имконоти онҳо, ки зимни ҳар як калимаву ибора ва таркиботи қуръонӣ ниҳонанд, ба мақсади асосӣ даст пайдо кунад.

5. Илмҳои дигаре, ки муфассир бояд онҳоро бидонад, илмҳои калом, фиқҳ, асбоби нузули Қуръон, илми носиху мансух мебошанд. Дар китобҳои тафсири ба Қуръон навиштаи муфассирони машҳур, ба монанди Ибни Ҷарири Табарӣ, Фахри Розӣ, Бағавӣ, Суютӣ ва пайравони онҳо ба ин нукта тавзеҳоти равшан ҷой дорад.

Матолиби илми калом ва илми фиқҳ то андозае ба соҳибназарон маълуму машҳуранд ва дар китобҳои дастрас мастур, аммо дар тавзеҳи асбоби нузули Қуръон ва носиху мансух нақли қавли зеринро дар ин ҷо лозим медонем: "Қуръони маҷид, ки бар набии уммӣ ва араби уммӣ нозил шуд, саҳоба дар дарку фаҳм мутафовит буданд, бархе беш аз андоза мулозими пайғамбар буданд ва дар натиҷа, асбоби нузули оётро мешинохтанд.

"إنّ الصحابةَ لم یکونوا فی درجتهم العلّمیة و مواهبهم العقلیه سَواءٌ".

Паёмбар (с) оётро барои асҳоб тавзеҳ медод ва оёти муҷмалро табйин мекард ва носиху мансухро ташреҳ медод" [6, с. 12].

Масъалаи дигар қидмати таърихии кӯшиши мусулмонон дар фаҳму дарки маонии қуръонӣ ва истифодаи мафҳуми "тафсир" дар шинохти дурусти каломи Худованд мебошад. Дар ин хусус, табиист, ки қуръонпажӯҳон таҳқиқот анҷом дода ва андешаҳои хешро баён кардаанд, вале барои мо муҳим дар ин мавзеъ огоҳии куллӣ перомуни масъалаи мавриди назар аст, ки ба хотири равшан гардидани мабҳаси аслиамон матраҳ мешавад. Инчунин, ба ин восита дар бораи нахустин шеваҳои тафсирнигорӣ ва аввалин муфассири Қуръони карим масъала ба миён гузоштан ва огоҳӣ ба даст овардан мумкин мегардад.

Дар даврaҳои оғозини кӯшиши мусулмонон ва башарияти мутамаддин барои дарки маонии қуръонӣ тафсир бар шеваи хоссе бунёдгузорӣ шуда буд, ки аз аслҳои зерин иборат буд:

1. Тафсири Қуръон ба воситаи худи Қуръон. Ин равиш чунин буд, ки, масалан, агар сухане ва ё мазмуне дар ояте ба шеваи эҷоз гуфта шуда буд, дар ҷойи дигари Қуръон ба таври машрӯҳу мабсут баён шуда буд.

Эҷоз ва эъҷоз сифати каломи балеғ буда, қабл аз ҳама, махсуси Қуръони азимушшаън ҳастанд, ки ба воситаи донишҳои марбут ба улуми қуръонӣ вориди ҳавзаи адабиёт ҳам гардидаанд.

2. Тафсири Қуръон аз ҷониби соҳиби ваҳйи илоҳӣ, яъне тавассути ҷаноби сарвари коинот, ҳазрати Муҳаммади Мустафо, саллаллоҳу алайҳи ва олиҳи ва асҳобиҳи ва саллам. Ин шева чунин буд, ки агар саҳоба дар фаҳми оятҳои Қуръон ба мушкиле дучор мешуданд, фавран ба шахси Расулуллоҳ мурочиат мекарданд ва эшон нукоти зарурироро барояшон тавзеҳ медоданд.

3. Равиши иҷтиҳоди саҳобагон. Агар саҳоба аз ду равиши дар боло зикргардида мурод ҳосил карда наметавонистанд ва ба Пайғамбар (с) ҳам дастрасӣ пайдо намекарданд, ки аз эшон чизе бипурсанд, ба иҷтиҳоди худ амал мекарданд. Дар чунин иҷтиҳоди саҳобагон чанд чиз муҳим буд: шинохти луғат, донистани одоти араб ва неруи фаҳму идрок.

4. Муфассирии баъзе саҳобагон. Баъзе саҳобагон баъд аз Расули Худо (с) аз ҷумлаи нахустин муфассирони Қуръон шинохта мешуданд. Чунонки Суютӣ овардааст, машҳуртарин саҳобаи муфассир шахсиятҳои зерин буданд: Ҳулафои арбаъа, ки ҳамчун хулафои рошидин маъруфанд: Абӯбакру Умар, Усмону Алӣ, Ибни Масъуд, Ибни Аббос, Убай ибни Каъб, Зайд ибни Собит, Абӯмӯсои Ашъарӣ, Абдуллоҳ ибни Зубайр(р).

Рӯйиҳамрафта, равишҳои маърифати саҳеҳу комили нукоту мафоҳими қуръониро, ки аз роҳи тафсир ба даст меомаданд, ба ду марҳала: марҳалаи оғозин ва баъд аз даврраи пайдо шудани фирқаҳои мазҳабӣ ҷудо кардан мумкин аст. Масъалаҳое, ки то ба ин ҷо матраҳ ва баррасӣ гардиданд, ба марҳалаи аввали аз тариқи тафсир фаҳму дарк кардани нукоту мафоҳими қуръонӣ мутааллиқ ҳастанд.

Марҳалаи дувум махсусиятҳои ба худ хоссеро молик аст, ки баррасии онҳо маҷоли дигар мехоҳад. Чунонки Алавимуқаддам дуруст ба мушоҳида гирифтааст, “мусулмонони нахустин маонӣ ва мафоҳими оётро ба хубӣ дарк мекарданд ва чунончи мафоҳими ояеро намефаҳмиданд, ба шахси Расулуллоҳ мурочиат мекарданд, вале пас аз андак замоне, ки фирақи гуногуни мазҳабӣ дуруст шуд ва ҳар як барои исботи эътиқодоти мазҳабии худ ба Қуръон тамассук мечусту аз оёт мадад мегирифт, ба ночор ҳар фирқа ба гунае оётро тафсир мекард ва дар натиҷа равишҳои гуногун дар тафсир ба вуҷуд омад” [6, с.14].

Ба илова аз суханони муҳаққиқи мазкур, танҳо ба тариқи гузориши масъала метавон афзуд, ки вижагиҳои тафсирнигорӣ аз ҷониби намояндагони фирқаҳои гуногуни мазҳабиро бояд баъд аз комилан аз миён рафтан, яъне вафот ёфтани мусулмонони нахустин ва саҳобагони киром чустучӯ кард. Чунки ҳанӯз дар оғози марҳалаи дуюм касоне буданд, ки ба нақли ривояту қавли саҳобагон, тобиъин ва табаъа тобиъин иктифо мекарданд.

Ҳамин тавр, аз баррасиҳои фавқ маълум мегардад, ки мафҳуми “тафсир”, пеш аз ҳама, ба маърифати Қуръон бастагӣ дошта, аз оғози шинохти нукоту мафоҳими қуръонӣ ҳамчун истилоҳи махсус истифода гардида, дар даврраҳои баъдӣ ҳамчун илми ҷудогона дар низоми улуми қуръонӣ шинохта мешавад. Мафҳумҳои наздик ба “тафсир”, ба мисли “таъвил”, “танзил”, “тарҷума”, “асбоби нузули Қуръон”, “носиху мансух” низ бо мақсади дарки мазомини қуръонӣ ба миён омада, бо васеъ шудани доираи истифода ва ба миён омадани ҳавзаҳои илмию мазҳабии махсус ба ҳар кадом онҳо ҳам ба дараҷаи шохаҳои ҷудогонаи илмӣ шинохта шудаанд.

Аз миёни истилоҳоти дар боло овардаамон дар бораи ягонагӣ ва тафовути тафсир бо таъвил баҳсҳо ва ихтилофҳо мавҷуданд. Гурӯҳе тафсиру таъвилро дорои як маънӣ медонанд, баъзе дигарҳо тафсирро ба зоҳири Қуръон ва таъвилро ба ботини он нисбат медиҳанд. Ба ҳар сурат, тафсир ва таъвил ду илми ҷудогонаи ба ҳам наздик мебошанд, ки мавзӯи баҳси ягона онҳоро ба ҳам мепайвандад.

Қидмати таърихии истифодаи мафҳуми “тафсир” ба оғози кӯшишҳои маърифати мафоҳими қуръонӣ аз ҷониби мусулмонони нахустин ба миён омадааст. Дар аввал мусулмонон барои ҳалли мушкилоти худ дар маърифати мазмуни ин ё он ояти қуръонӣ ба худи Қуръон, ба Пайғамбар (с), ба саҳобагони муфассир мурочиат мекарданд ва дар ҳолати пеш омадани зарурат ба иҷтиҳоду иҷмоъи худ такя менамуданд.

Равишҳои асосии маърифати нукоту мафоҳими қуръонӣ то даврраи ба вуҷуд омадани фирқаҳои гуногуни мазҳабӣ дар дини мубини ислом аз тафсири Қуръон ба воситаи худи Қуръон, мурочиат ба Пайғамбар (с), иҷтиҳоди саҳобагон ва саҳобагони муфассир иборат буд. Баъд аз пайдо шудани фирқаҳои гуногуни мазҳабӣ дар тафсирнигорӣ равишҳои гуногун ба вуҷуд омад.

А Д А Б И Ё Т

1. Мирзозода, Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 240 с.
2. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри Х то ибтидои асри ХХ); тартибдиҳандагон: Т.Н. Зеҳнӣ, В. А. Капранов ва дигарон. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II. – Душанбе: Советская энциклопедия, 1969. – 947 с.
3. رازی، ابوالفتوح. تفسیر / ابوالفتوح رازی ؛ به کوشش ابوالحسن شعرانی. – تهران: اسلامیه، 1398.

4. زمخشری، محمود ابن عمر ابن محمد. تفسیر کشاف / زمخشری، محمود ابن عمر ابن محمد ؛ مترجم و برگرداننده مسعود انصاری. – تهران: نشر ققنوس، 1389.
5. عباس پور، هومن. تفسیر / هومن عباس پور // فرهنگ نامهٔ ادب فارسی دانش نامهٔ ادب فارسی : به سرپرستی حسن انوشه. – جلد دوم. – تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، 1381. – 1537 صح.
6. علوی مقدّم، سیّد محمّد. کاشفی و تفسیر قرآن / سیّد محمّد علوی مقدّم // فصل نامهٔ تخصصی ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد. – ص. 9-35.
7. عمید، حسن. فرهنگ فارسی عمید. – جلد اوّل. – تهران: امیر کبیر، 1376. – 1472 صح.
8. قرآن مجید مترجم مع تفسیر حسینی : ترجمه از حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی، تفسیر از حضرت ملا حسین الواعظ الکاشفی. – کراچی – لاهور: تاج کمپنی لمیطد، 1373. – 1394 صح.
9. قرآن مجید مترجم مع تفسیر حسینی : ترجمه از حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی، تفسیر از حضرت ملا حسین الواعظ الکاشفی. – کراچی – لاهور: تاج کمپنی لمیطد، 1373. – 1384 صح.
10. معین، محمد. فرهنگ فارسی (متوسط، جلد اوّل). – تهران: امیر کبیر، 1378. – 848 صح.

МАФҲУМИ “ТАФСИР” ВА ИСТИЛОҲОТИ БО ОН ҚАРОБАТДОШТА

Дар ин мақола мафҳуми “тафсир” ва истилоҳоти қариб ба он, ба мисли “таъвил”, “танзил”, “тарҷума”, “асбоби нузули Қуръон”, “носиху мансух” баррасӣ шудаанд. Манзури муаллиф, қабл аз ҳама, истифодаи мафҳуми “тафсир” ҳамчун истилоҳи асосӣ дар илми тафсири Қуръон ва қуръонпажӯҳӣ мебошад. Аз он ҷост, ки манзури нигоранда дар баррасиҳояш ҷиҳатҳои адабии тафсир ҳам ҳаст, дар мақола ба сурати мухтасар ба фаҳмиши истилоҳии “тафсир” аз нигоҳи адабӣ ҳам ишора шудааст. Мурод аз “тафсир”, ба сурати ҷомеъ, кашфи маънои лафз ва изҳори он аст, ки чунин маънидод ба ҳар лафз: хоҳ динӣ ва хоҳ ғайридинӣ тааллуқ мегирад. Дар истилоҳи илми бадеъ мафҳуми “тафсир”, ҳамчун санъати бадеӣ, бо номҳои “таъбиру тафсир”, тафсиру табйин” ва “табйин” ёд мешавад. Тафсирро дар илми бадеъ ба ду навъ ҷудо кардаанд: 1. тафсири ҷалӣ, яъне ошкору равшан ва 2. тафсири хафӣ, яъне ниҳон, пинҳон. Тафсир дар шумори улуми адабӣ ҳамчун илми ҷудогона ҳам шинохта мешавад, ки аз ҳамин нигоҳ ба фаҳмиши истилоҳии мафҳуми “тафсир” дар қуръонпажӯҳӣ наздикӣ дорад. Ғараз аз истифодаи мафҳуми “тафсир” дар қуръонпажӯҳӣ, ба сурати ҷомеъ, “ба даст овардани неруест, ки ба василаи он битавон аҳкоми саҳеҳи шаръиро аз оёти қуръонӣ истинбот кард ва ба маънои калимот ба хубӣ пай бурд”. Аз ин ҷиҳат, илми тафсир донишест, ки “бо он маонии оёти қуръонӣ равшан мешавад ва муроду манзури Худо аз оёти қуръонӣ ба қудрати истеъдоди башарӣ шинохта мешавад”.

Калидвожаҳо: тафсир, илми тафсир, қуръонпажӯҳӣ, таъвил, танзил, тарҷума, асбоби нузули Қуръон, носиху мансух.

ПОНЯТИЕ “ТОЛКОВАНИЕ” И ТЕРМИНЫ ПРИБЛИЖЕННЫЕ ПО СМЫСЛУ К НЕМУ

В данной статье рассматривается понятие “толкование” и термины приближенные к нему, такие как “истолкование”, “ниспослание”, “перевод”, “причины нисхождения Корана”, “отменяющий и отменённый”. Целью автора является использование понятия “толкование” как основного термина в науке толкования Корана и его исследования. Также автор рассматривает художественные особенности толкования и в статье автором особо указывается данный факт. Целью “толкования” является раскрытие значения речи и его выражение, которое доступно обществу: как религиозному, таке и нерелигиозному. В терминологии поэтической науки понятие “толкование” как художественный приём упоминается названиями “истолкование и толкование”, толкование и объяснение” и “объяснение”. Толкование в поэтике подразделено на два типа: 1. Чёткое толкование, значит открытый и откровенный и 2. Тайное толкование, значит скрытое. Толкование в числе поэтических наук также признается как отдельная наука, поэтому с данной точки зрения сближается с терминологическим пониманием понятия “толкование” в исследовании Корана. Целью использования понятия “толкование” в исследовании Корана в общем смысле означает “приобретение силы, посредством которой можно извлечь достоверные источники законов шариата из аятов Корана и понять из смиысль и суть”. Поэтому, наука толкования - это знания посредством которых “становится ясным и чётким значение аятов из Корана и познаются цели и намерения Бога посредством силы человеческого разума”.

Ключевые слова: толкование, наука толкования слов, исследование Корана, истолкование, ниспослание божественного откровения, перевод, причины снисхождения Корана, отменяющий и отменённый.

THE CONCEPT “INTERPRETATION” AND TERMS APPROACH TO THE MEANING TO IT

This article discusses the concept of “interpretation” and terms close to it, such as “interpretation”, “referring”, “translation”, “reasons for the descent of the Qur'an”, “canceling and canceled”. The goal of the author is to use the concept of “interpretation” as the main term in the science of interpreting the Quran and its research. The author also considers the artistic features of interpretation and in the article the author especially points out this fact. The purpose of “interpretation” is to reveal the meaning of speech and its expression, which is accessible to society: as religious, and non-religious. In the terminology of poetic science, the term “interpretation” as an artistic device is referred to by the names “interpretation and interpretation,” interpretation and explanation, and “explanation.” Interpretation in poetics is divided into two types: 1. A clear interpretation means open and frank and 2. A secret interpretation means hidden. Interpretation among the poetic sciences is also recognized as a separate science, therefore from this point of view it comes close to the terminological understanding of the notion “interpretation” in the study of the Quran. The purpose of using the concept of “interpretation” in the study of the Qur'an in a general sense means “the acquisition of power through which reliable sources of Sharia law can be extracted from the verses of the Qur'an and understood from the meaning and essence” Therefore, the science of interpretation is the knowledge by which “the meaning of ayahs from the Koran becomes clear and precise and the goals and intentions of God are known through the power of the human mind”.

Key words: interpretation, the science of interpreting words, the study of the Quran, the interpretation, the revelation of divine revelation, translation, reasons for the indulgence of the Quran, canceling and canceled.

Сведения об авторе: ***Абдукодирзода Саидмукаррам*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры истории таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17. Тел.: **(+992) 988-31-50-50**

Information about the author: ***Abdukodirzoda Saidmukarram*** - Tajik National University, candidate of philological sciences, associate professor, doctoral candidate of the department of history of Tajik literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 988-31-50-50**

УДК: 82-1 (470)

О ФЕНОМЕНЕ РАННЕГО СТИХОТВОРЕНИЯ ДЖОРДЖА ГОРДОНА БАЙРОНА «ПРОМЕТЕЙ ПРИКОВАННЫЙ»

Воробьёв В.П.
Челябинский государственный институт культуры, Российская Федерация

Статья посвящена одному никогда не переводившемуся на русский язык раннему стихотворению английского поэта - романтика Джорджа Гордона Байрона. Мы предлагаем свой стихотворный перевод и комментируем некоторые технические моменты перевода, так как старались максимально точно передать ощущение и словесное выражение стихотворения и показываем, какими приёмами стихосложения можно этого достичь. Мы указываем на необоснованность и невнимание со стороны переводчиков и литературоведов к данному произведению, обосновывая это авторитетными мнениями и значением образа Прометея в развитии творчества и жизни Байрона, а также его влиянием на байроновское окружение.

Стихотворение Джорджа Гордона Байрона «Из «Прикованного Прометея» Эсхила» (1804) никогда не переводилось на русский язык. Вот это стихотворение с нашим подстрочным переводом:

FROM THE “PROMETHEUS VINCTUS” OF AESCHYLUS [1]
[Greek: Maedam o panta nemon, K.T.L]

Great Jove! to whose Almighty Throne	*Великий Зевс, чьему всемогущему трону*
Both Gods and mortals homage pay,	*И боги, и смертные платят дань,*
Ne’er may my soul thy power disown,	*Никогда пусть моя душа не отвергнет твоей силы,*
Thy dread behests ne’er disobey.	*Твоим страшным повелениям никогда не откажется повиноваться.*
Oft shall the sacred victim fall,	*Чаще священная жертва падёт*
In sea-girt Ocean’s mossy hall;	*В окутанное морем, вздыбленное жилище Океана,*
My voice shall raise no impious strain,	*Мой голос не возвысит нечестивого звука*
‘Gainst him who rules the sky and azure main.	*Против того, кто правит небом и озаряет лазурью океан.*
How different now thy joyless fate,	*Как отличается теперь твоя безрадостная судьба*
Since first Hesione thy bride,	*С тех пор, когда впервые Гесиону, твою невесту,*
When plac’d aloft in godlike state,	*Усадили вверху в богоподобном положении,*
The blushing beauty by thy side,	*Краснеющую красавицу рядом с тобой.*
Thou sat’st, while reverend Ocean smil’d,	*Ты сидел, когда божественный Океан улыбался*
And mirthful strains the hours beguil’d;	*И весёлые звуки коротали часы.*
The Nymphs and Tritons danc’d around,	*Нимфы и тритоны танцевали вокруг,*
Nor yet thy doom was fix’d, nor Jove relentless frown’d,	*Ни ещё твой удел не был решён, и Зевс безжалостно не хмурился.*
Harrow, December 1, 1804.	*Харроу, 1 декабря 1804*

Причин тому, что оно не переводилось, по-видимому, две. Стихотворение воспринималось как перевод. И оно было одним из самых ранних, ученических. «Строки не перевод, а свободное переложение или парафраза части слов хора «прикованного Прометея»», - говорится в комментарии к стихотворению в фундаментальном издании 1898 года, подготовленном Эрнстом Кольриджом [2]. Сам Байрон говорит о раннем и ученическом характере этого произведения в «Письмах и дневниках…», опубликованных Томасом Муром: «Мои первые стихи в харроу (то есть, на английском, как упражнения), перевод слов хора из «Прометея» Эсхила, были вручены доктору Друри, моему учителю (нашему директору), но приняты холодно. Никто тогда не имел ни малейшего представления, что я уйду в поэзию»[3]. Вся жизнь Байрона и её окончание на греческой войне за независимость (1824) свидетельствует

о том, что греческая культура имела для поэта немаловажное значение. А поэтическое умение проявляется и на самом раннем этапе вне зависимости, как воспринимается. Тем более что, это стихотворение было написано, когда Байрону было почти 17 лет, 1 декабря 1804 года. Такое невнимание к данному произведению кажется избыточным, ведь опубликованные литературные переводы некоторых байроновских стихотворений, например, «Тьмы» (1816) или «Сна» (1816), превышают 26 вариантов [4]. К тому же, как указывает современный исследователь: «Байроновское собрание из школы Харроу – это богатый, очаровательный, разнообразный и относительно неизвестный архив» [5].

Мы выполнили перевод данного стихотворения Байрона в 2009 году (4 – 5 октября) и опубликовали его на моих сайтах в 2011[6].

Великий Зевс, могуществу чьему
и смертные, и боги платят дань,
Не изменю величью твоему,
жестокой воле да не буду я упрям.
Скорей священной жертве пасть
в просторов моря огненную пасть,
Мой голос не возвысит гнев –
к тому, кто правит там, лазурью мир согрев.

Как изменилось всё с тех пор,
когда невеста Гесиона
В небес божественный простор
свою красу внесла ко трону.
И ты сидел с ней недвижим, пока безумье океана
сливалось с миром в дни обмана.
Нимф и Тритонов рой был танцем заражён,
ни бог был зол, и ни удел твой предрешён.

Первое восьмистишие написано у Байрона четырёхстопным ямбом, кроме последней строки, где ямб пятистопный. Мы переводили почти всю эту строфу пятистопным ямбом. Как известно, русское высказывание с тем же содержанием немного длиннее английского. Поэтому это оправдано, без какого-либо влияния на восприятие. В четвёртой строке у нас ямб шестистопный, а в пятой – четырёхстопный. Однако строки не существуют отдельно, а в речевом потоке. Таким образом, четвёртая строфа дополняет пятую, и всё уравновешивается.

Второе восьмистишие написано у Байрона тем же четырёхстопным ямбом. Однако в последней строке – ямб шестистопный. Я перевожу его также четырёхстопным ямбом. В последней и предпоследней строках – ямб шестистопный. Во второй, четвёртой и шестой строках добавляется безударная половинка новой стопы, дополнительный безударный слог. Для русского стихосложения характерны безударные окончания стихотворных строк и, соответственно, безударные рифмы. Ударные окончания и рифмы характерны для английского стихосложения. На восприятие это не влияет, как видно из нашего стихотворения, и более естественно для русской поэзии. Поэтому оправдано.

В пятой строке у нас ямб восьмистопный с добавлением безударной половинки новой стопы. По сути, добавляется новая стихотворная срока. И это так же незаметно, потому что строки существуют не изолированно, а в потоке высказывания. Четыре безударные половинки стопы (во 2, 4, 6 и 5 строках) составляют по объёму две стопы ямба. Если прибавить к этому четыре дополнительные стопы из пятой строки, то получится шесть стоп. Таким образом, дополнительных стоп ямба не больше, как если бы шесть первых строк второго восьмистишия были написаны пятистопным ямбом, как в переводе первого восьмистишия.

Невнимание переводчиков к этому раннему стихотворению Байрона ещё более неоправданно, потому что во второй половине своей творческой жизни Байрон написал ещё одно стихотворение, посвящённое этому образу. Оно так и называется «Прометей» (1816). Это - одно из самых известных и основополагающих стихотворений поэта, отражающее его философию. Между стихотворениями 12 лет, что, по меркам жизни Байрона, огромный срок, куда вместилась масса событий и произведений. «Прометей» (1816) так же, как и «Прикованный Прометей» (1804), написан четырёхстопным ямбом, иногда поэт добавляет лишний безударный слог, а иногда и ударный. Оба стихотворения начинаются обращением, обрамлённым в одинаковую синтаксическую конструкцию.

Great Jove! to whose Almighty Throne Великий Зевс, чьему всемогущему трону («Прикованный Прометей» (1804))

TITAN! to whose immortal eyes Титан, чьим бессмертным глазам («Прометей» (1816))

Иногда в англоязычных изданиях Байрона и литературоведении первое стихотворение называют «Прометей прикованный» («Prometheus Bound»), а второе – «Прометей свободный» («Prometheus Unbound»). В первом стихотворении, учитывая то, что это свободное переложение Эсхила – покорность верховному Зевсу и сочувствие Прометею. Во втором – восстание против Зевса и воспевание Прометея. Два стихотворения показывают мировоззренческое развитие поэта. И никакое из них не должно пропускаться и не учитываться.

Как известно, Байрон использовал образ Прометея не только в этих произведениях. Летом 1816 года, когда был написан «Прометей свободный», Байрон использует этот же миф, как указывает современный исследователь, в «Стихотворении на смерть Шеридана» – «прометеев

жар» (promethean heat) – в третьей песне «Паломничества Чайльд-Гарольда», которая пронизана прометеевским духом, и в «Манфреде» – «прометеева искра» (promethean spark) [7]. О влиянии поэзии Байрона на его литературное и дружеское окружение говорит то, что роман Мэри Шелли «Франкенштейн», который начинал писаться в то же время и в той же компании, имеет подзаголовок «Современный Прометей» [7].

Таким образом, по нашему мнению, один из основных образов байроновской поэзии имеет право быть представленным во всех проявлениях и быть прослеженным с самого начала творчества, то есть, с момента первого художественного выражения.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Текст – по изданию: The Works of Lord Byron: Poetry. - № 7. - Edited by Ernest Hartley Coleridge. – London: John Murray, 1898-1904. - № 1.
2. The Works of Lord Byron: Poetry. - № 7. - Edited by Ernest Hartley Coleridge. – London: John Murray, 1898-1904. - № 1. - P. 528.
3. Letters and Journals of Lord Byron, with Notices of His Life, by Thomas Moore. - № 2. – London: John Murray, 1830; New York: Printed & published by J. & J. Harper, 1830. - № 1. - P. 61 - 62.
4. Демурова Н. О переводах Байрона в России / Н.Демурова // Selections from Byron. – М.: Progress Publishers, 1979. - С. 339 - 380.
5. Hunter P.D. The Byron Collection at Harrow School / P.D. Hunter // The Byron Journal. - № 35. - № 1. - June 2007. – Liverpool University Press (UK) [Электронный ресурс] https://www.questia.com/read/1P3-2005962301/the-byron-collection-at-harrow-school/ (дата обращения: 17.10.2017).
6. Стихотворения Байрона. [Электронный ресурс] http://volshebnyskazki.ucoz.ru/index/stikhotvorenija_vtoraja_kniga/0-47.
7. Robinson Charles E. Byron and Mary Shelley and Frankenstein (The Byron Centre Inaugural Lecture 2000) / E. Robinson Charles. – Nottingham: The Byron Centre for the Study of Literature and Social Change. The University of Nottingham, 2009. -P. 13-16.

ОИДИ ХОРИҚАИ ШЕЪРИ ҶОРҶ ГОРДОН БАЙРОН «ПРОМЕТЕЙИ ПОБАНД»

Мақола ба яке аз шеърҳои ба забони русӣ тарҷуманашудаи Байрон бахшида шудааст. Муаллиф тарҷумаи худро пешниҳод намуда, баъзе аз лаҳзаҳои техникии тарҷумаро шарҳ додааст. Муаллиф таъсири адабиёти Юнони қадимро ба эҷодиёти Байрон ва истифодаи ба худ хоси ин таъсиррасониро ба Байрон нишон медиҳад. Дар мақола таҳаввули ақидаҳои Байрон баррасӣ гардида, аҳамияти ҳар як давраи эҷодиёташ нишон дода шудааст. Муаллиф ба беасосии беаҳамиятии тарҷумонҳо ба шеъри аввалини Байрон диққати хосса зоҳир намудааст. Муаллиф ҷойгоҳи онро дар таҳаввули ақидаҳои Байрон нишон додаст. Таъсири образи Прометей ба атрофиёни Байрон нишон дода мешавад. Муаллиф оиди мавзӯи тарҷумаҳои осори Байрон дар Россия мулоҳизаронӣ намудааст. Муаллиф ботадриҷ махсусиятҳои шеърии тарҷумаи худро шарҳ дода, ба зарурияти ин ва ё он лаҳзаҳои техникии шеърнависӣ ишорат намудааст. Муаллиф ғайр аз нусхаи аслии англисии шеъри мазкур ва тарҷумаи бадеии худ инчунин тарҷумаи сатр ба сатр ва таҳтуллафзро ба забони русӣ овардааст, то одамоне, ки забони англисиро намедонанд, ба моҳияти мақола хуб сарфаҳм раванд.

Калидвожаҳо: Байрон, тарҷумаи бадеӣ, робитаҳои байниадабӣ, алоқаҳои байниматнӣ, назарияи тарҷума, таърихи адабиёт, адабиёти англис, таъсири адабиёти атиқа, образҳои адабӣ дар шарҳи ҳоли шоир, адабиёти Юнони қадим.

О ФЕНОМЕНЕ РАННЕГО СТИХОТВОРЕНИЯ ДЖОРДЖА ГОРДОНА БАЙРОНА «ПРОМЕТЕЙ ПРИКОВАННЫЙ»

Статья посвящена одному никогда не переводившемуся на русский язык стихотворению Байрона. Автор предлагает свой перевод и комментирует некоторые технические моменты перевода. Автор показывает влияние древнегреческой литературы на творчество Байрона и своеобразное использование этого влияния Байроном. В статье затрагивается эволюция взглядов Байрона. Показывается значение каждого периода творчества. Автор уделяет большое внимание неоправданности невнимания переводчиков к описываемому раннему стихотворению Байрона. Автор показывает его место в эволюции взглядов Байрона. Показывается влияние образа Прометея на байроновское окружение. Автор касается темы байроновских переводов в России. Автор подробно комментирует стихотворные особенности своего поэтического перевода, указывая на необходимости тех или иных технических моментов стихосложения. Автор даёт в статье помимо англоязычного подлинника и своего художественно перевода также построчный дословный перевод на русский язык, для того чтобы статья была максимально понята людьми, не знающими английский язык.

Ключевые слова: Байрон, художественный перевод, межлитературные связи, межтекстовые связи, теория перевода, история литературы, английская литература, влияние античной литературы, литературные образы в биографии писателя, древнегреческая литература.

ON THE PHENOMENON OF EARLY POEMS OF GEORGE GORDON BYRON “PROMETHES TRAILED”

The article is devoted to one poem by Byron never translated into Russian. The author gives his own translation and comments on some technical moments of the translation. The author shows the influence of the ancient Greek literature upon Byron`s art and his specific usage of this influence. The evolution of Byron`s views is touched in the article. The value of every period of Byron`s art is shown. The author pays lots of attention to translators` neglecting this early poem by Byron considering it not to be true. The author shows the poem`s place in Byron`s evolution of views. Prometheus image influence upon Byron`s acquaintances depicted in the article. The theme of the translations from Byron in Russia is touched by the author. The author carefully comments upon poetic peculiarities of his verse translation, pointing out necessity of these or those technical moments of verse constructing. In addition to the English original and his own poetic translation the author gives literary line to line translation into Russian for non English-speaking people to understand properly.

Key words: Byron, artistic translation, connections between literatures, intertextual links, theory of translation, history of literature, English literature, influence of the antique literature, literature images in writer`s biography.

Сведения об авторе: ***Воробьёв Вадим Петрович*** - Челябинский государственный институт культуры и искусств, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков. **Адрес:** 454091, г. Челябинск, ул. Орджоникидзе, 36 А. E-mail: **vorobyov2011@mail.ru**

Information about the author: ***Vorobyov Vadim Petrovich*** - Chelyabinsk State Institute of Culture and Art, a Candidate of Sciences in Philology, a docent of the Foreign Languages Department. **Address:** 454091, Chelyabinsk, Ordzhonikidze str., 36 A. E-mail: **vorobyov2011@mail.ru**

УДК: 891.550-1

АЪЛОХОН АФСАҲЗОД-РӮДАКИШИНОС

Абдулқодири Наҷмиддин
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Соли 1958 дар Иттиҳоди Шӯравӣ, Эрон ва баъзе кишварҳои дигар 1100-солагии бузургдошти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ҷашн гирифта мешавад. Ба ин муносибат дар Тоҷикистон омӯхтану омӯзонидан ва таҳқиқу таҳлили рӯзгору осори устод Рӯдакӣ вусъати тоза пайдо мекунад.

Аълохон Афсаҳзод, ки дар ин солҳо ҳанӯз донишҷӯ буд, чандин мақолаҳои шогирдона оид ба маданияту фарҳанг ва баъзе масъалаҳои адабӣ ба нашр расонида, ҳамчунин ба навиштани мақолаҳои илмӣ-оммавӣ мепардохт, вале ҳанӯз доир ба Одамушшуаро чизе нанавишта буд.

Дар охирҳои соли 1959 ду хабарномаи Аълохон Афсаҳзод бо номҳои «Ёдгориҳои ҳазорсола» (журнали «Машъал», 1959, №9, саҳ. 2-3) ва «Ганҷинаи маданияти тоҷик» (журнали «Занони Тоҷикистон», 1959, №11, саҳ.12-13) ба табъ мерасад, ки дар хусуси дастовардҳои ҳафриёти бостоншиносии Панҷакати қадим ва дороиҳои Музейи навтаъсиси ҷумҳуриявии таърихӣ-кишваршиносии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ баҳс карда, иртиботи маънавии ӯро бо зодгоҳи аҷдодиву бобокалони ҷаҳонияш таъмин менамояд.

Аз ҳамин давра сар карда, Аълохон Афсаҳзод, дар қатори дигар пажӯҳишҳои арзишмандаш, ба ковиши муҳити зист ва рӯзгору осори падари шеъри порсӣ шурӯъ мекунад.

Соли 1961 Аълохон Афсаҳзод корманди илмии Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи улуми РСС Тоҷикистон таъйин мешавад ва то охири умраш (соли 1999) шуғли шинохту шиносонидани устод Рӯдакиро канор нагузошта, дар мавриду мавқеи муносиб ба он рӯй овардааст.

Чунончи, адабиётшиноси пуркор «Шарҳи ҳоли Рӯдакӣ дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ» (1971), «Баҳсе, ки давом дорад» (1974), «Манбаи пурбаҳо оид ба водии Зарафшон» (1976), «Баҳсҳо оид ба Рӯдакӣ» (1978), «Соҳибқирони шоирӣ» (1983) ва «Рӯдакӣ» (1986) ном мақолаҳояшро ба нашр мерасонад, ки мавзӯи баҳсашон аз унвонашон пайдост.

Ҳамчунин, китобҳои дарсии «Адабиёти тоҷик» барои хонандагони синфҳои 8 ва 9, ки солҳои 1987-1988 аз тарафи Аълохон Афсаҳзод таълиф шуда, ду-се маротиба ба нашр расидаанд, бо маълумоти муфассал доир ба муҳити зисту рӯзгору осори Рӯдакӣ таъмин шудаанд.

Асару мақолаву тақризномаҳои «Саҳми олими намоёни тоҷик» (ҳамроҳи Н.Маъсумӣ ва дигарон, 1972), «Мизони сухан» (1972), «Дӯст ва сабақомӯз» (1975), «Дарахти борвар» (1981), «Академик Абдулғанӣ Мирзоев» (1985) ва «Марди фарзона» (1988) дар хусуси навиштаву бозёфтҳои рӯдакишиносоне чун И.С.Брагинский, Х. Мирзозода, Р.Ҳодизода, А.Мирзоев баҳс карда, «Маҳаки истеъдод» (1973) доир ба намоишномаи «Рӯдакӣ»-и Сотим Улуғзода, ҳамчунин «Бобоҷон Ғафуров ва пажӯҳиши Рӯдакӣ» (1997) дар боби дастовардҳои аллома Бобоҷон Ғафуров дар соҳаи шинохти Рӯдакӣ маълумоти арзишманд медиҳанд.

Соли 1970 Аълохон Афсаҳзод котиби илмии Анҷумани «Солномаи Рӯдакӣ» интихоб мегардад ва дар баргузории ҷаласаҳои анҷуман дар шаҳрҳои Душанбе, Хуҷанд, Кӯлоб, Панҷакат ҳиссаи муҳим гузошта, маърӯзаҳои арзишманди рӯдакишиносонро ҷамъ меораду зери таҳрири хеш дар маҷмӯаи «Ёдбуди устод Рӯдакӣ» ба чоп мерасонад, ки саҳми дигаре дар тарғиби шаҳомати шоиру салосати каломи ӯст.

Аълохон Афсаҳзод соли 1984 дар шаҳри Боку (ҳамроҳи адабиётшинос Мирзо Муллоаҳмадов) ба забони озарӣ «Нафаси гарм. Аз Рӯдакӣ то Лоиқ» ном тазкираи шеърҳои шоирони тоҷикро ба табъ мерасонад. Ва соли 1986 асари Абдурраҳмони Мустаҷир «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл»-ро, ки дар хусуси зодгоҳи Рӯдакӣ маълумоти тоза медиҳад, чоп мекунад.

Дигар, дар чандин асару мақолаҳояш, аз қабили «Давлатшоҳи Самарқандӣ ва тазкираи ӯ» (1974), «Калила ва Димна» (1981), «Назира» (1984), «Панднома» (1984), «Адабиёти дарборӣ» (1988), «Адабиёти дидактикӣ» (1988), «Адабиёти классикӣ» (1988), «Адабиёти форс-тоҷик» (1988), «Андарз» (1988), «Андарзнома» (1988), «Китобхонаи Сомониён» (1989), «Мирзоев Абдулғанӣ Муҳаммадович» (1989), «Фирдавсӣ ва суннати андарзофаринӣ» (1994,1995) ва ғайра маводеро аз абёти боқимондаи Пири Рӯдак мавриди истифода қарор дода, ягон лаҳзаи рӯзгору осори шоирро рӯшан гардонидааст, ки самти нави рӯдакишиносии ӯро тарҷеҳ медиҳад.

Соли 2003 нашриёти «Адиб»-и шаҳри Душанбе асари тадқиқотии муфассалу мукаммали Аълохон Афсаҳзодро бо номи «Одамушшуаро Рӯдакӣ» дар ҳаҷми 304 саҳифа аз чоп бароварда, ки охирин рисолаи арзишманди донишманди маъруф аст ва пас аз чор соли фавти муаллиф рӯйи кор омадааст. Бояд зикр кард, ки асар ҷамъбасти дастовардҳо дар рӯдакишиносӣ буда, соли 2008 бори дигар ба муносибати 1150-солагии бузургдошти устод Рӯдакӣ ба нашр расид.

Асар аз дебоча, чаҳор боб ва анҷом фароҳам омада, маҳсули заҳмати бисёрсолаи муаллиф аст. Дар дебочаи асар муаллиф қайд мекунад, ки бо «иллати хеле кам боқӣ мондани мероси адабии шоири бузург» [1, с.3] аксари мақолаҳову китобҳои роҷеъ ба рӯзгору осори Рӯдакӣ навишташуда такрори ҳаманд ва қариб ки маводҳои тоза надоранд. Аълохон Афсаҳзод аз асарҳои дар 200 соли охир таълифгардида, се асарро хеле ҷолиб медонад.

Якум. Асари ховаршиноси олмонӣ Ҳерман Эте «Рӯдакӣ- шоири Сомониён», ки 52 пора абёт, ҳамагӣ 238 байти аз 24 маъхаз ҷамъовардаро бо тарҷумаи олмонияш фаро мегираду бо овардани мисолҳои рӯшан нишон дода шудааст, ки гӯяндаи чунин байтҳо набояд кӯр бошад.

Дуюм. Асари сеҷилдаи Сайид Нафисӣ «Аҳвол ва ашъори Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ», ки дар рӯдакишиносии ҷаҳон мавқеи арзанда дошта, 832 байти аз 78 манбаъ ҷамъовардашударо дар бар мегираду бо муҳтавои доманадораш, «пояи тамоми тадқиқотҳои минбаъда перомуни сардафтари адабиёти форсу тоҷик қарор гирифтааст» (1, с. 4). Ин асар соли 1341 (1961) бо тасҳеҳу иловаҳо таҳти унвони «Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ» дар Теҳрон ба нашр расид, ки фарогири 1048 байти аз 93 манбаъ гирдовардашуда аст.

Сеюм. Асари академик Абдулғанӣ Мирзоев «Абӯабдулло Рӯдакӣ», ки ба муносибати 1100-солагии шоир (1958) нашр шудааст; «…Абдулғанӣ Мирзоев тамоми ахбору асноди дар маъхазҳои форсӣ, арабӣ ва туркӣ доир ба рӯзгору осори устод Рӯдакӣ мавҷудбударо фароҳам оварда, аз ҷиҳати танқидӣ омӯхта, маълумоти муфассали адабиёти илмии урупоиён, русҳо, шарқиён ва сойири кишварҳоро таҳлил намуда, ба хулосаҳои амиқи илмӣ расидааст» [1, с. 4].

Ҳамчунин Аълохон Афсаҳзод манбаъ маъхазҳои адабиву илмиро, ки сарчашмаи тадқиқотҳои рӯдакишиносӣ қарор гирифтаву минбаъд қарор мегиранд, дар Дебоча нишон додааст.

Боби аввали асар «Муҳити зисти устод Рӯдакӣ» ном дораду аз 12 фасл фароҳам омадааст ва ҳар кадоме фарогири масъалаи муҳиммест, ки худ номи он бозгӯи масъалаи фасл аст: 1. Нигоҳе ба таърихи сиёсии давр. 2. Ҳаёти илмӣ ва мадании аср. 3. Ривоҷи мусиқии аҳд. 4. Вазъи забони адабӣ ва давлатӣ. 5. Намояндагони машҳури илми замон. 6. Форобӣ. 7. Абӯбакри Розӣ. 8. Абӯалӣ ибни Сино. 9. Вазъи адабӣ. 10. Адабиёти арабизабон. 11.Ташаккули адабиёти форсии тоҷикӣ. 12. Асри дурахшони адабиёти форсии тоҷикӣ.

Боби дувуми китобро муаллиф “Зиндагиномаи устод Рӯдакӣ” ном гузошта, дар бораи маҳаллу замони таваллуд, ному шаҷара ва тахаллуси адабӣ, овони ҷавонӣ, таҳсили илмҳои замона, Рӯдакӣ ва Сомониён, Рӯдакӣ ва қарматиҳо, баҳси бинойиву нобинойӣ дар 7 фасл андеша меронаду хулосаҳо мебарорад.

Боби савуми асар “Осори дастраси устод Рӯдакӣ” ном гирифта, дар 7 фасл оид ба девони мачҳули Рӯдакӣ, ғазалҳои Рӯдакӣ, қасидаҳои Рӯдакӣ, марсияҳои Рӯдакӣ, ҳаҷву мутойиботи Рӯдакӣ, рубоиҳои Рӯдакӣ ва маснавиҳои Рӯдакӣ муҳокимарониву хулосабарориҳои донишманди соҳибназар ба назар мерасад. Масалан, дар бораи рубоиҳои Рӯдакӣ менависад: “Рубоиҳои Рӯдакӣ дар зебоӣ, ҳаётдӯстӣ, халқият, самимият ва маҳкамии худ ҳамто надоранд:

Бе рӯйи ту хуршеди ҷаҳонсӯз мабод,
Ҳам бе ту чароғи оламафрӯз мабод.
Бо васли ту кас чу ман бадомӯз мабод,
Рӯзе, ки туро набинам, он рӯз мабод!” [2, с.62].

Боби чаҳорум ва охирини асарро “Муҳтавои осори устод Рӯдакӣ” ном ниҳода, Аълохон Афсаҳзод дар ду фасл роҷеъ ба ғояву перояи осори Рӯдакӣ ва забони осори

Рӯдакӣ андешаҳои хешро иброз медорад. Профессор устод Рӯдакиро бунёдгузори услуби саҳли мумтанеъ мешуморад ва мегӯяд: “Бо таъбири шоир ӯ аз санги хора байти парниён, яъне шеъри нафис, месозад:

К-аз шоирон наванд манаму навгувора,
Як байти парниён кунам аз санги хора” [2, с.59].

Дар охир, ҳаминро бояд хотиррасон кард, ки рисолаи тадқиқотии донишманди пуркору пухтакори тоҷик Аълохон Афсаҳзод “Одамушшуаро Рӯдакӣ” асарест, ки як марҳалаи рӯдакишиносии ҷаҳониро ҷамъбаст намуда, барои марҳалаи навбатӣ роҳ кушодааст. Ҳарчандки худ хоксорона менависад: “Устод Рӯдакиро муосиронаш ва суханварони баъдина зери унвонҳои ифтихории қофиласолори назми форсӣ, соҳибқирони шоирӣ, устоди шоирони ҷаҳон, султони шоирон, одамушшуаро, муқаддамушшуаро, муқаддимаи шуаро ва амсоли инҳо ёд мекунанд. Ин, аслан эътирофи умум аст, ки имрӯз устод Рӯдакиро сардафтар ва асосгузори адабиёти форсу тоҷик меномем. Гурӯҳе гумон мекунанд, ки асосгузор ва сардафтари адабиёт будани устод Рӯдакӣ, гӯё, маънои онро дорад, ки вай бояд нахустин касе бошад, ки аввалин бор ба тоҷикӣ шеър гуфтааст. Ин ақида дар давоми 800 соли ахир пайваста такрор шудааст, ки фикри саҳеҳ нест, зеро қабл аз устод Рӯдакӣ ҳам шеъру адабиёти тоҷик вуҷуд дошт. Асосгузор ва сардафтари адабиёт будан аслан маънии қабл аз дигарон асар навиштанро надорад. Устод Рӯдакӣ бо хидматҳои бузургаш ба ин мақоми шоистаи таърихӣ соҳиб шудааст, ки ин рисола барои равшан кардани баъзе ҷиҳатҳои он навишта гардид” [1, с. 310].

А Д А Б И Ё Т

1. Афсаҳзод Аълохон. Одамушшуаро Рӯдакӣ. –Душанбе: Адиб, 2008. -310 с.
2. Афсаҳзод Аълохон. Султони шоирон. Дар сафи бузургон.-Душанбе,1986. -325 с.
3. Афсаҳзод Аълохон. Баҳсҳо оид ба Рӯдакӣ дар асри XV. Суннатҳои устувор ва навпардозиҳои эҷодкор. -Душанбе, Дониш, 1989. -275 с.
4. Асрори Раҳмонфар.Ёқути сурх.-Душанбе: Деваштич, 2005. -112 с.
5. Ғаффуров Б.Ғ.Тоҷикон. – Душанбе, 1991.-701с.
6. Мирзоев А. Абӯ Абдулло Рӯдакӣ / А.Мирзоев. –Душанбе: Ирфон, 1966. -276 с.
7. Тоҳирҷонов А. Рӯдакӣ. Рӯзгор ва осор. Таърихи таҳқиқ / А.Тоҳирҷонов. -Душанбе, 2008.

АЪЛОХОН АФСАҲЗОД-РӮДАКИШИНОС

Соли 1958 дар Иттиҳоди Шӯравӣ, Эрон ва баъзе кишварҳои дигар 1100-солагии бузургдошти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ҷашн гирифта мешавад. Ба ин муносибат дар Тоҷикистон омӯхтану омӯзонидан ва таҳқиқу таҳлили рӯзгору осори устод Рӯдакӣ вусъати тоза пайдо мекунад. Аълохон Афсаҳзод, ки дар ин солҳо ҳанӯз донишҷӯ буд, чандин мақолаҳои шогирдона оид ба маданияту фарҳанг ва баъзе масъалаҳои адабӣ ба нашр расонида, ҳамчунин ба навиштани мақолаҳои илмӣ-оммавӣ мепардохт, вале ҳанӯз доир ба Одамушшуаро чизе нанавишта буд. Аз ҳамин давра сар карда, Аълохон Афсаҳзод, дар қатори дигар пажӯҳишҳои арзишмандаш, ба ковиши муҳити зист ва рӯзгору осори падари шеъри порсӣ шурӯъ мекунад. Соли 1961 Аълохон Афсаҳзод корманди илмии Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи улуми РСС Тоҷикистон таъйин мешавад ва то охири умраш (соли 1999) шуғли шинохту шиносонидани устод Рӯдакиро канор нагузошта, дар мавриду мавқеи муносиб ба он рӯй овардааст. Рисолаи тадқиқотии донишманди пуркору пухтакори тоҷик Аълохон Афсаҳзод “Одамушшуаро Рӯдакӣ” асарест, ки як марҳалаи рӯдакишиносии ҷаҳониро ҷамъбаст намуда, барои марҳалаи навбатӣ роҳ кушодааст.

Калидвожаҳо: Одамушшуаро, рӯдакишиносӣ, асосгузор, муҳити зист, шаҷара, абёт, баҳсҳо, анвоъи шеърӣ, марҳала, устод.

АЪЛОХОН АФСАХЗОД- ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ РУДАКИ

В 1958 году в Советском Союзе, Иране и в некоторых других странах было торжественно отмечено 1100-летие Абуабдулло Рудаки. По этому случаю в Таджикистане изучение и исследование жизни и творчества Рудаки приобретает новый импульс. Аълохон Афсахзод, который в эти годы являлся студентом, опубликовал несколько ученических статей относительно вопросов просвещения, культуры и литературы, также точил свое перо написанием научно-популярных статей, но относительно темы творчества Одамушшуаро им не было написано еще ни одной статьи. Начиная с 1958 года, Аълохон Афсахзод наряду с другими своими ценными исследованиями приступает к изучению и исследованию жизни и творчества основателя классической таджикской литературы Абуабдуллоха Рудаки. В 1961 году Аълохон Афсахзод назначается на должность научного сотрудника Института востоковедения и письменного наследия Академии наук Таджикской ССР и до конца своей жизни (1999 год) наряду с другими научными исследованиями и изысканиями не переставал изучать и приумножать сведения о жизни и творчестве Рудаки. Исследовательский труд таджикского ученого Аълохона Афсахзода “Одамушшуаро Рудаки” (“Адам поэтов”) является тем произведением, которое подытоживает один из этапов целенаправленного изучения жизни и творчества Рудаки и открывает путь для дальнейших исследований.

Ключевые слова: Одамушшуаро, основоположник, обитание, родословная, строки, диспут, поэтические жанры, стадия, учитель.

ALHOHON AFSAKHZOD- RESEARCHER OF LIFE AND CREATIVE HERITAGE OF RUDAK

In 1958, the 1100th anniversary of Abuabdullo Rudaki was solemnly celebrated in the Soviet Union, Iran and some other countries. On this occasion, the study and study of the life and work of Rudaki in Tajikistan acquires a new impetus. Alokhon Afsahzod, who was a student in those years, published several student articles on education, culture and literature, also sharpened his pen with writing popular science articles, but he did not write a single article on the theme of Odamushuaro's creative work. Beginning in 1958, Alokhon Afsakhzod, along with his other valuable studies, begins to study and explore the life and work of the founder of classical Tajik literature, Abuabdulloh Rudaki. In 1961, Alokhon

Afsakhzod was appointed research associate at the Institute of Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Tajik SSR and until the end of his life (1999), along with other scientific research and research, he never stopped studying and increasing information about Rudaki's life and work. The research work of the Tajik scholar Alokhon Afsakhzod "Odamushuaro Rudaki" ("Adam Poets") is the work that sums up one of the stages of purposeful study of the life and work of Rudaki and opens the way for further research.

Key words: Odamushshuaro, founder, habitat, pedigree, lines, dispute, poetic genres, stage, teacher.

Сведения об авторе: ***Абдулкодири Наджмиддин*** - Пенджикентский педагогический институт**,** преподаватель кафедры таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, г.Пенджикент, ул.Рудаки 108

Information about the author: ***Abdulkodiri Najmiddin*** - Penjikent Pedagogical Institute, teacher of the Tajik language and literature department. **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Penjikent, Rudaki St. 108

УДК: 491.550-3:82

ЗАБОН ВА ШЕВАИ БАЁНИ ҚАТРОНИ ТАБРЕЗӢ

Бобобеков А.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қатрони Табрезӣ дар ҳавзаи адабии Озарбойҷон фаъолият намуда, дар баробари ин, адабиёти форсизабони Хуросону Мовароуннаҳрро пайваста меомӯхтааст. Вай ашъори шоирони ин сарзаминро сармашқи кори худ қарор дода, дар замина ва пайравии онҳо ашъори нобе сурудааст. Вале ин пайравӣ ва татаббӯи ӯ тақлиди маҳз набуда, худ дар баёни маонии баланд, мазмунҳои дилчасп ва тасвир ибтикори зиёде дорад.

Қатрони Табрезиро пайрави «сабки хуросонӣ» гуфтаанд. Асосгузори сабки мазкур устод Рӯдакиро меҳисобанд. Тамоми пажӯҳишгарони адабиёти тоҷику форс заҳмати устод Рӯдакиро дар ин ҷода қадршиносӣ карда ӯро «устоди шоирон» ва шуарои баъдиро пайравони ин нобиғаи шеър ҳисобидаанд.

Забони осори устод Рӯдакӣ ба қавли Садриддин Айнӣ содаву равон, ҳаяҷонбахшу пуртаъсир ва «саҳли мумтанеъ» (дар назар осон, вале ба он поя офаридан бас мушкил) аст. Ин нуктаро адабиётшиноси шинохтаи эронӣ Абдулҳусайни Зарринкӯб низ таъкид намудааст: «Шеваи шеъри вай бар содагии маънӣ ва равонии лафз мубтанист, дар ҳамон ҳол ҷазолате камназир мояи мазияти шеъри ӯст. Он ҷо, ки бо тавсиф ё ташбеҳ сарукор дорад, ғолибан аз гизофу муболиғаи лотоил (беҳуда) мепарҳезад. Дар мадҳ низ бештар ба ҳамон, ки дар суханаш «лафз ҳам хубу ҳам ба маънӣ осон» бошад, қаноат мекунад ва дар ҷустуҷӯйи санъат ва такаллуф нест. Бо ин ҳама, дар ибдоъ (эҷод) – и маъонӣ қудрати тамом дорад ва шеъри ӯ дар айни содагиву равонӣ аз маъонии латиф ва мазомини тоза машҳун (пур) аст» [1, с.17].

Донишманди эронӣ Сируси Шамисо дар бораи Қатрон менависад: «Қатрон – аввалин шоири Озарбойҷон, ки ба форсии дарӣ шеър мегуфт ва муқаллиди Унсуриву Фаррухӣ буд. Ба ҳамон шеваи куҳани Сомониён шеър мегуфт ва аз ин рӯ, дар бархе тазкираҳо ашъори ӯ бо Рӯдакӣ хилт шудааст» [6, с.61].

Дар ҳақиқат, шеъри Қатрон ба «сабки хуросонӣ» ва аҳди Сомониёну Ғазнавиён суруда шуда, аз бисёр ҷиҳатҳо ба шеъри бузургони ин даврaҳо наздикӣ дорад.

Пеш аз он ки дар боби забони шеъри Қатрон баҳс намоем, маълумоти Носири Хусравро дар «Сафарнома» дар мавриди вохӯрии вай бо Қатрон баррасӣ намоем, бемавқеъ нахоҳад буд: «Ва дар Табрез Қатрон ном шоиреро дидам, шеъри нек мегуфт, аммо забони форсӣ неку намедонист, пеши ман омад девони Мунҷик ва девони Дақиқӣ биёварда ва пеши ман бихонд ва ҳар маънӣ, ки ӯро мушкил буд, аз ман пурсид, бо ӯ бигуфтам ва шарҳи он бинавишт ва ашъори худ бар ман хонд» [5, с.11].

Ин маълумоти Носири Хусравро муҳаққиқон ҳар хел шарҳ дода ва дар мавриди баррасии ашъори Қатрон ба он такя кардаанд. Бадеуззамон Фурӯзонфар бо истинод ба қавли Носири Хусрав ақида дорад, ки Қатрон порсиро хуб намедонист ва аз роҳи таълим равиши адибони Хуросонро аз худ кардааст: «Ва агарчи ба гуфтаи Носири Хусрав порсӣ неку намедониста ва ночор аз роҳи таълим равиши гӯяндагони Хуросонро ба даст оварда» [2, с. 4].

Ба андешаи Забеҳуллоҳи Сафо сабаби забони форсиро хуб надонистани Қатрон он аст, ки ӯ ба лаҳҷаи эронии «озарӣ» сухан мегуфт: «Аз муосирони Қатрон Носир ибни Хусрави Қубодиёнӣ аст, ки дар сафари худ ҳангоми убур аз Табрез Қатронро мулоқот карда ва ӯро дар ҷавонӣ ҳангоми мутолиаи осори шоирони Машриқ дида буд, ки шикояте дар мавриде аз луғати дарӣ (порсӣ, порсии дарӣ) дошт ва барои рафъи онҳо ба Носири Хусрав муроҷиа кард. Иллати Қатрон ба забони порсӣ (дарӣ) он буд, ки худ ба лаҳҷаи

эронии «озарӣ» хӯ гирифта буд ва табъан порае луғат ва истилоҳоти аҳли Машриқро, ки аз забони маҳаллии онон буд, намешинохтааст» [3, с.12].

Вале дар ин маврид мураттиби девони Қатрон Муҳаммад Нахҷувонӣ чунин ақида дорад: «Носири Хусрав дар соли 438 ҳ (1047м) Қатронро дар Табрез дида ва ашъорашро шунида, аммо ин ки менависад забони форсӣ неку намедонист чунин ба назар меомад, ки он замон забони форсӣ ва забони дариро ду забони ҷудогона мешумурдаанд ва Қатрон шеърро ба забони дарӣ мегуфтааст ва худро устоди мубтакир медонад. Чунонки гӯяд:

Гар маро бар шеъргӯёни ҷаҳон рашк омадӣ,
Ман дари шеъри дарӣ бар шоирон накшодаме.

Ва аз шеъри Қатрон ҳам мутамаиз ва ҷудогона будани ин ду забон фаҳмида мешавад, ки гӯяд:

Булбул ба сони мутриби бедил фарози гул,
Гаҳ порсӣ навозаду гоҳе занад дарӣ.

Пас мақсуди Носири Хусрав гӯё форсии ғайри дарӣ мебошад, ки забони аҳли Хуросон ва он сомон будааст» [7, с.21-22].

Ин ақидаи Нахҷувонӣ ба андешаи Забеҳуллоҳи Сафо наздик аст, бо ин фарқ, ки Сафо забони Қатронро форсии озарӣ мегӯяд ва Нахҷувонӣ онро забони форсии ғайри дарӣ медонад. Андешаи Забеҳуллоҳи Сафо дуруст ба назар меояд, зеро ҳамон «забони форсии ғайри дарӣ» метавонад забони форсии озарӣ бошад ва аз ин ҷиҳат баъзе калимаю таркиботи шоирони Хуросон барои Қатрон душворӣ ба бор овардааст.

Дар мавриди сабки Қатрон гуфтем, ки пайрави сабки хуросонист ва инро ашъори ӯ собит месозад. Забони шеъри Қатрон сода ва равону фасеҳ аст. Сухани шоир бо таъсири ашъори шоирони Хуросон то андозае тоза аз вожаҳои арабист. Чунончи дар ин қасида:

Ба абрӯвон чу камоне, ба зулфакон чу каманд,
Лабон-т суда ақиқу рухон-т сода паранд.
Паранд лолафурӯшу ақиқ луълупӯш,
Камон голиябӯзу каманд мушкинбанд.
Шукуфта наргис дорӣ ба зери хамми камон,
Дамида сунбул дорӣ ба зери банди каманд.
Ба хатти ҷодуӣ ороста паранд ба мушк,
Ба дасти некуӣ омехта ақиқ ба қанд.
Ду чашму ду лабу ду оразу ду зулфат ҳаст,
Нишоту андуҳу нозу ниёзу суду газанд.

Дар ин ташбиби қасидае, ки ба мадҳи Мир Абӯнасри Мамлон бахшида шудааст, калимоти арабӣ хеле каманд ва он калимот ҳам то замони Қатрон дар шеър маъмул гаштаанд.

Қатрон шуарои «сабки хуросонӣ»-ро пайравӣ намудаву осори эшонро мавриди омӯзишу татаббӯъ қарор додааст ва дар шеъри ӯ иртиботи ногусастание ба он сабку эҷод ба мушоҳида расид. Шоир дар ҳама анвои шеърӣ, чи дар қасида, чи дар ғазалу рубоиву маснавӣ ва чи дар таркибанду тарҷеъоту муқтаъот эҷоди шуарои пешини навоҳии Мовароуннаҳру Хуросонро мадди назар дошта аз осори онон баҳра бардоштааст. Қатрон кӯшидааст то талаботҳои сабки мазкурро риоя намояд ва осори ӯ гӯё як воситае гардидааст барои эҷоди асарҳои шоистаи шуарои баъдии Моварои Кафказ чун Ҳоқонӣ, Низомии Ганҷавӣ ва дигарон.

Қатрон пайрави сабки хуросонист ва шеваи баёни ӯ аз чандин сарчашма - девони ашъори шоирони асри X – нимаи аввали асри XI об хӯрдааст. Қатрон ҳам ба шеваи шоирони аҳди Сомонӣ шеър гуфтааст ва ҳам ба шеваи шоирони аҳди Ғазнавӣ. Ба сабаби ҳамин аст, ки муаллифони сарчашмаҳои асримиёнагӣ ва носихони девони Қатрон ашъори ӯро бо ашъори Рӯдакӣ омехта кардаанд ва имрӯз ҷудо кардани ин ашъор душвор аст.

Қайд бояд кард, ки гарчанд дар бораи ашъори ба Рӯдакӣ нисбат додашуда ҳанӯз аз нимаи аввали асри XVII сар карда, шубҳаҳо ба миён омада, қисмате аз ин ашъорро ба Қатрони Табрезӣ нисбат додаанд, вале то вақти таълифи асари Саид Нафисӣ ҳеҷ яке аз тазкиранависон ва муҳаққиқон мақсади аз ҷиҳати сабку услуб санҷида баромадани ашъори Рӯдакӣ ва Қатронро пеши худ нагузоштаанд. Натиҷае, ки ӯ аз роҳи санҷиш ва муқоисаи сабки ин ду шоир ба даст овардааст, чунин аст: «Куллиёте низ дар сабки шеъри Рӯдакӣ ва сабки шеъри Қатрон дар даст аст, ки ба истионати он шеъри Рӯдакиро аз сухани Қатрон ба хубӣ метавон шинохт ва он ин аст, ки шеъри Рӯдакӣ бисёр табиӣ ва мунсаҷим ва орӣ аз ҳар гуна пироияи лафзӣ ва ороиши зоҳирии бадеъ аст ва ҳеҷ гуна такрор дар он натавон ёфт. Ва ҳол он ки шеъри Қатрон саросар маснӯъ ва мутакаллиф ва тавъам бо пироияҳои лафзӣ ва муҳассаноти зоҳирии калом аст ва ба сабки махсусест. Унсурии Балхӣ дар баъзе аз абёти худ ибтикор карда ва Қатрон он сабкро дар тамоми шеъри хеш баст додааст» [4, с.153].

Абдулғанӣ Мирзоев ба ин фикри Саид Нафисӣ зид баромада чунин менависад: «Оре, дуруст аст, ки ашъори Рӯдакӣ хеле табиист ва пойбасти санъатҳои лафзӣ, муҳассаноти

зоҳирии бадеъ нест, вале дар айни ҳол ашъори ӯро ба куллӣ «орӣ аз ҳар гуна пирояи лафзӣ ва ороиши зоҳирии сухан» мебошад гуфта наметавонем. Як қисмати муҳимми санъатҳои лафзӣ, аз ҷумла «тарсеъ», «саҷъ» ва амсоли инҳоро, ки дар таълифоти боло ҳамчун як хусусияти хосси шеъри Қатрон ва ғайра тасвир ёфтаанд, дар ашъори Рӯдакӣ низ пайдо карда метавонем» [4, с.154].

Баъдтар Абдулғанӣ Мирзоев дар баёни фарқи санъатҳои лафзии ашъори Рӯдакӣ ва Қатрон ин нуктаро баён месозад: «Ба фикри мо, фарқ дар ин ҷост, ки санъатҳои лафзӣ ва ороиши зоҳирӣ дар ашъори Рӯдакӣ хеле табиӣ ва назар ба ашъори Қатрон миқдоран камтар буда, дар ашъори Қатрон онҳо ба дараҷаи тасвиркардаи Саид Нафисӣ вусъат пайдо кардаанд». Аз оҳанги сухани Абдулғанӣ Мирзоев пай бурдан мумкин аст, ки ахиран ба фикри Саид Нафисӣ розӣ шудааст. Ва ин табиист, зеро мутолиа ва муқоисаи ашъори Рӯдакию Қатрон инро собит месозад [4, с.155].

Аз ин ҷо масъалаи тозае ба миён меояд, ки дар шинохти сабки қасоиди Қатрон ба мо роҳнамои хуб мешавад. Бояд гуфт, ки дар миёни ғазал ва дигар анвои шеъри Қатрон умумият ва наздикӣ бо шеъри Рӯдакӣ ва ҳамзамонони ӯ зиёдтар аст. Дар ин ашъор ва қисмате аз қасоид ҳам ҳамон сабки Рӯдакиву ҳамасронаш ба назар мерасад.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдулҳусайни Зарринкӯб. Бо корвони ҳулла. - Душанбе: Пайванд, 2004. - 336 с.
2. Бадеъуззамон Фурӯзонфар. Сухан ва суханварон. - Техрон, 1358. - 713 с.
3. Забеҳуллоҳи Сафо. Мухтасаре дар таърихи таҳаввули назм ва насри порсӣ. - Техрон, 1367. - 104 с.
4. Мирзоев А. АбӯАбдуллоҳ Рӯдакӣ. / А. Мирзоев. – Сталинобод: Нашрдавлтоҷик, 1958. - 279 с.
5. Носири Хусрав. Сафарнома. - Душанбе, 1970. - 120 с.
6. Сируси Шамисо. Сабкшиносии шеър. – Теҳрон, 1380. - 430 с.
7. Ҳаким Қатрони Табрезӣ. Девон (аз рӯйи нусхаи Муҳаммад Нахҷувонӣ). - Теҳрон, 1362. - 552 с.

ЗАБОН ВА ШЕВАИ БАЁНИ ҚАТРОНИ ТАБРЕЗӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиш ва баррасии забон ва шеваи баёни Қатрони Табрезӣ бахшида шудааст. Қатрони Табрезӣ дар ҳавзаи адабии Озарбойҷон фаъолият намуда, дар баробари ин, адабиёти форсизабони Хуросону Мовароуннаҳрро пайваста меомӯхтааст. Вай ашъори шоирони ин сарзаминро сармашқи кори худ қарор дода, дар замина ва пайравии онҳо ашъори нобе сурудааст. Вале ин пайравӣ ва татаббуи ӯ тақлиди маҳз набуда, худ дар баёни маонии баланд, мазмунҳои дилчасп ва тасвир ибтикори зиёде дорад. Қатрони Табрезиро пайрави «сабки хуросонӣ» гуфтаанд. Асосгузори сабки мазкур устод Рӯдакиро меҳисобанд. Тамоми пажӯҳишгарони адабиёти тоҷику форс заҳмати устод Рӯдакиро дар ин ҷода қадршиносӣ карда ӯро «устоди шоирон» ва шуарои баъдиро пайравони ин нобиғаи шеър ҳисобидаанд. Дар ҳақиқат, шеъри Қатрон ба «сабки хуросонӣ» ва аҳди Сомониёну Ғазнавиён суруда шуда, аз бисёр ҷиҳатҳо ба шеъри бузургони ин давраҳо наздикӣ дорад. Қатрон пайрави сабки хуросонист ва шеваи баёни ӯ аз чандин сарчашма - девони ашъори шоирони асри Х – нимаи аввали асри ХІ об хӯрдааст. Қатрон ҳам ба шеваи шоирони аҳди Сомонӣ шеър гуфтааст ва ҳам ба шеваи шоирони аҳди Ғазнавӣ. Ба сабаби ҳамин аст, ки муаллифони сарчашмаҳои асримиёнагӣ ва носихони девони Қатрон ашъори ӯро бо ашъори Рӯдакӣ омехта кардаанд ва имрӯз ҷудо кардани ин ашъор душвор аст.

Калидвожаҳо: Қатрони Табрезӣ, адабиёти форсизабони Хуросону Мовароуннаҳр, пайрави «сабки хуросонӣ».

ЯЗЫК ПОЭЗИИ И МАНЕРА ИЗЛОЖЕНИЯ КАТРОНА ТАБРИЗИ

Данная статья посвящена изучению и рассмотрению языка поэзии и изложения Катрона Табризи. Катрон Табризи является одним из персоязычных поэтов, который в результате изучения и использования языка фарси в своих стихах не только сам достиг высоких вершин поэтического творчества, но и внёс заметный вклад в распространение персидского языка и поэзии в этом регионе и оказал заметное влияние на творчество последующих поколений поэтов Западного Ирана, Мавераннахра и Хорасана Катрон в основном является поэтом - панегиристом, писавшим прекрасные образцы традиционного жанра - касыды. По стилю изложения своих -касыд он подражал великим мастерам жанра - Рудаки, Унсури, Фаррухи и Манучихри, - но несмотря на это он является основоположником искусного стиля в создании касыд, который в последующем был продолжен и усовершенствован поэтами Рашидаддином Ватватам и Абулвосе' Джабали.Катрон Табризи является последователем Хорасанского стиля и в его касыдах наблюдается стиль изложения поэтов Х-первой половины XI века, т.е. периода Саманидов и Газневидов. Вероятно, из-за этого и происходило приписывание его стихов к Рудаки или наоборот в средневековых антологиях и сборниках стихов этих двух поэтов. Изучение творческого наследия Катрона Табризи как образца поэзии Западного Ирана первой половины XI века имеет большое научное и практическое значение не только для выявления особенностей возникновения поэзии на языке фарси в этом регионе, но и в плане определения особенностей языка и стиля персоязычной литературы Западного Ирана исследуемого периода и её связи с общим процессом развития персидско -таджикской литературы.

Ключевые словао: Катрон Табризи, персоязычная литература Хорасана и Мавереннахра, адабиёти форсизабони Хуросону Мовароуннањр, пайрави «сабки хуросонӣ».

LANGUAGE OF POETRY AND MANATER OF THE DETAILS OF KATRON TABRIZI

This article is devoted to the study and consideration of the language of poetry and exposition of Katron Tabrizi. Kathron Tabrizi is one of the Persian-speaking poets who, as a result of studying and using the Farsi language in his poems, not only reached the highest peaks of poetic creativity, but also made a significant contribution to the spread of Persian language and poetry in this region and had a significant impact on the work of subsequent generations The poets of

Western Iran, Maverannakhr and Khorasan Katron are mainly a panegy poet who wrote beautiful examples of the traditional genre - kasydy. He imitated the great masters of the genre — Rudaki, Unsuri, Farruhi, and Manuchyhri — in the style of presenting his casings - but in spite of this he was the founder of the skillful style of creating kasyds, which was later continued and improved by the poets Rashidaddin Vatvatam and Abulvose 'Jabali.K. Tabrizi is a follower of the Khorasan style, and in his Qasida is observed the style of the poets of the 10th half of the 11th century, i.e. period Samanids and Ghaznavidov. It was probably because of this that his poems were attributed to Rudaki, or vice versa in medieval anthologies and collections of poems of these two poets. Studying the creative heritage of Katron Tabrizi as a model of Western Iranian poetry of the first half of the XI century is of great scientific and practical importance not only for identifying features of poetry in the Farsi language in this region, but also in terms of identifying features of the language and style of Persian-speaking literature of Western Iran of the studied period and its links with the general process of developing Persian-Tajik literature.

Key words: Katron Tabrizi, Persian-language literature of Khorasan and Maverrennakhr, adabiyote forsyzaboni Hurosonu Movarounnaur, Payravi "sabki hurosoni".

Сведения об авторе: ***Бобобеков А.М.*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17

Information about the author: ***Bobobekov A.M.*** - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Tajik Language and Methods of Teaching Tajik Language and Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17

УДК: 821.111

ТВОРЧЕСТВО СОМЕРСЕТА МОЭМА В ОЦЕНКЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ

Вохидова Н.Н.
Бухарский государственный университет, Бухара, Узбекистан

Уильям Сомерсет Моэм является одним из известных представителей английской литературы начала XX века. Его творчество было многогранным; он выступал как драматург, романист, новеллист и критик. Г.Э.Ионкис писал, что Моэм последовательно и методично возводил здание своего успеха, руководствуясь строго продуманным планом. Ионкис утверждает, что Моэм переходил от одного литературного рода и жанра к другому, в каждом добиваясь совершенства [2].

Придерживаясь в основном реалистических принципов, Моэм создал свой художественный метод под влиянием натурализма, неоромантизма и модернизма. Плоды его труда включают в себя высокохудожественные произведения наряду с довольно слабыми. По словам Моэма, он был «одним из ведущих писателей второго ряда». Мастерство рассказчика, правдивость, отточенность литературной формы, основанной на принципе простоты, ясности и благозвучия принесли Моэму большую популярность и признание не только в Англии, но и далека за её пределами [4]. С самого начало творческой деятельности Моэма до сегодняшнего дня его произведения печатались тысячами копий, его пьесы имели огромный успех, его работы были переведены на разные языки, его критиковали, восхваляли, изучали секрет его успеха, и самое главное, его не переставали читать.

За шестьдесят два года активной литературной деятельности Сомерсет Моэм написал более двадцати романов, тридцать две пьесы, несколько книг путёвых очерков, рассказов и эссе, посвященных литературной критике. По его признанию, он вложил в свои романы, повести и рассказы собственные переживания, опыт и мысли, воспоминания о многочисленных встречах с людьми [5, с.689].

Английская писательница Селина Хастингс стала первым биографом этого знаменитого английского писателя, получившая разрешение Королевского литературного фонда ознакомиться с частной корреспонденцией писателя, которую Моэм распорядился никогда не публиковать. Во время интервью с литературоведом Натальей Голициной в 2009 г., Селина Хастингс говорит: «На мой взгляд, важнейшая тема, проходящая через его жизнь и книги, - это сущностная важность свободы для человека и художника. С неослабеваемой силой он писал о людях, оказавшихся в ловушке брака или в другой сходной ситуации. Он не уставал доказывать, насколько это разрушительно для человеческого духа» [11].

Человек, который знакомится с жизнью и творчеством Моэма, вполне согласится, что этот писатель является борцом за свою свободу, потому что, несмотря на семейные и личные трудности и барьеры, писатель смог творить шедевры в литературе. Это удаётся далеко не каждому писателю. Селина Хастингс, продолжая тему о Моэме, обращает внимание на то, что сам писатель назвал себя лучшим из второстепенных писателей. Хастингс подчёркивает: «Когда я называю его реалистом, то считаю это огромным достоинством. В его время у него

была репутация намного более высокая, поскольку тогда он был феноменально популярен. В театрах шли десятки его пьес – намного больше, чем у любого другого драматурга, его романы выходили огромными тиражами, их переводили на иностранные языки чаще, чем книги других писателей того времени. Тогда не только в Англии, но и во Франции, и в Америке многие литературные критики считали его великим писателем. Не думаю, что он был им, и не думаю, что он сам считал себя таковым. Моэма читали не только любители литературы, но и люди, которые обычно ничего не читали, кто никогда не посещал ни книжных магазинов, ни библиотек. Они покупали журналы с его рассказами и его книги на вокзалах. У него был намного более обширный круг читателей, чем у большинства писателей» [11].

В диссертации Трикозенко И.В. “Художественная проза С. Моэма в контексте английской литературы XIX - начала XX века (Слагаемые успеха)” (2003) отмечается, что писатель, стремящийся завоевать успех как элитарного, так и массового читателя, должен уметь балансировать на перекрестке «серьезного» и «развлекательного», полностью не отдаваясь ни тому, ни другому. Трикозенко относит Сомерсета Моэма в ряд таких писателей и пишет, что круг читателей его произведений широк из-за многообразия его способов, с помощью которых он смог привлечь своего читателя [8, с.19-20].В своей диссертации она приводит несколько факторов успеха Моэма, предложенных разными литературными критиками. Среди этих факторов повествовательная манера Моэма, его позиция стороннего наблюдателя, не склонного к морализаторству, предоставляющего читателю самому сделать вывод является важной, по мнению А.А. Гозенпуда, М. Злобиной, С.В. Кирсановой, Л.Н. Митрохина и Д.М. Урнова. Другие исследователи, такие как А.А. Палий, В.А. Скороденко считают его «убийственную иронию» (В.А. Скороденко), направленную не только на окружающий мир, но и на самого себя и этим провоцирующую читателя, невольно сближающую его с автором, сильной стороной Моэма. Трикозенко также пишет о «категории трагического», которую литературоведы А.А. Аникст, Г.Э. Ионкис, Н.П. Михальская считали немаловажным фактором литературного успеха Моэма. Критики Н. Г. Владимирова, Т. Д. Кириллова, Д. Олдридж, В. Татаринов отмечали соответствие национальному духу: театральности жизни как форме отношения англичан к действительности еще одним фактором читаемости Моэма. Критики Т. Морган и Д. Олдридж усматривали также компромисс с викторианским обществом в проявлении игрового начала в творчестве Моэма. Сама Трикозенко отмечает еще одну причину игрового проявления, обусловленную обстоятельствами рождения писателя: маргинальное (пограничность) Моэма-человека, всю жизнь балансирующего на границе двух культур: английской и французской [8, с.20]. Автор книги «Сомерсет Моэм и его романы» Доттин Пол, анализируя роман «Раскрашенная вуаль» («The Painted Veil”), тоже старается ответить на вопрос: как Моэм находил средства для создания такого близкого общения идеями с читателями. Он верит, что ответ находится в изучении реализма Моэма. Доттин пишет, что «Моэм достиг равновесия; натуралистические излишества начинающего автора исчезли. Со своей трезвостью, чувством пропорции и его почти французской простотой Моэм ввел в историю английской литературы формулу интегрального реализма» [10, с.139].

Сомерсет Моэм, по словам Хастингс, был светским львом и вращался в артистическом и светском бомонде Лондона, Парижа и Нью-Йорка. Среди его друзей, которых он принимал на своей вилле "Мореск" на французской Ривьере, – Уинстон Черчилль, Герберт Уэллс, Жан Кокто, НоэльКауард. Казалось, что жизнь Моэма проходила в гламурной обстановке невероятного литературного успеха, у него была репутация едва ли самого значительного писателя своего времени. Однако Селина Хастингс в своей новой биографии Моэма приоткрывает завесу над его сложным характером, частыми депрессиями – результатом несчастливого детства и неудачного брака. Над трагическим и шокирующим финалом его жизни, когда он стал жертвой психического расстройства.

Казалось бы, человек живёт двойной жизнью, одна из них - гламур, а другая – депрессия, и в этом плане писатель пишет шедевры, которые читают с интересом, переводят на многие языки мира, ставят на сценах малых и больших театров, и это поистине удивительно.

Продолжая тему о гламуре и снобизме, стоит привести слова писателя Скороденко, где он говорит:

«Верный традициям английской литературы, искушенной в художественном анализе снобизма, - традициям Свифта и Джейн Остен, Диккенса и Теккерея, Джордж Элиот и Т. Харди, - Моэм извит своей иронией не человека вообще, но лишь извращение его природы под влиянием нормативных требований социальных условностей. И если он всегда готов пенять человека, сделав скидку на естественные слабости и несовершенства рода людского, то на культ условностей и жрецов этого культа его терпимость не распространяется» [6, с.11].

Моэм верил в то, что истинная гармония заключается в противоречиях общества, что нормальное на самом деле не является нормой. "Обыденная жизнь - это самое богатое для исследования писателя поле" - заявлял он в книге "Подводя итоги" (1938). В сатирическом

рассказе "Муравей и кузнечик" он противопоставляет двух братьев, легкомысленного и беспринципного Тома и добродетельного трудягу Джорджа, предполагается, что Том, в конце концов, окажется на обочине жизни, однако, тот женится на богатой старой леди, которая умирает и оставляет ему состояние [1, с.244].

В книге “История английской литературы” авторы Аникин и Михальская отмечают что в критико-биографической литературе интерпретация творчества и личности Моэма противоречива, неоднозначна. Они пишут, что один из первых биографов писателя (Т. Морган, 1980) акцентирует внимание на негативных сторонах натуры и характера Моэма. Морган пишет о нем как о цинике, женоненавистнике, человеке, болезненно реагирующем на всякую критику и легко идущем на компромисс. Р. Колдер (1989) создает иной образ: не мизантроп и не циник, не ожесточенный и озлобленный человек, а остроумный и ироничный, отзывчивый и терпимый, неизменно трудолюбивый и твердый, самостоятельно и решительно прокладывающий себе путь в литературе. Нет единства и в оценках художественных достоинств произведений писателя: для одних Моэм - автор произведений, рассчитанных на невзыскательного читателя, на вкусы которого он и ориентируется, для других - создатель романов и рассказов, по достоинству занявших видное место в литературе новейшего времени [4].

Седова Е.С. считает, что долгое время существовало мнение о Моэме как представителе коммерческой литературы, чьи творения не отличаются глубиной мысли и серьёзным подходом к изображаемому. Она пишет, что еще при жизни писателя существовала так называемая «проблема Моэма», когда художник все время был в чьей-либо тени. Как драматург – в тени А. Пинеро и Б.Шоу, как романист – в тени Г. Джеймса и Дж. Конрада, как автор «экзотических» рассказов – в тени Р. Киплинга и Р.Л. Стивенсона. Седова отмечает, что тем не менее, творчество С. Моэма широко известно читательской и зрительской аудитории во всем мире. В автореферате своей диссертации она приводит анализ источников, посвященных исследованию драматургии С. Моэма и ее восприятию зарубежной и отечественной критикой в разное время и показывает динамику мнений о писателе как представителе коммерческого театра, с одной стороны (советская критика и работы некоторых западных литературоведов – Б. Кларка, Г. Фридли, Б. Николса), и авторе пьес с глубоким социальным и философским содержанием, с другой (работы Р. Барнса, П. Доттена, А.А. Гозенпуда, Ю.И. Кагарлицкого, В.М. Павермана и др.). Она отмечает, что большинство трудов русских и зарубежных теоретиков и историков литературы посвящено изучению прозы писателя (С. Арчер, Д. Мерти, А.А. Палий, Е.Л. Пивоварова, Т.Л. Селитрина, В.А. Скороденко, И.В. Трикозенко, Ф. Холден и др.), тогда как его драматургия остается до конца не исследованной [7, с. 3].

Творчество Моэма вызвало не только похвалы в адрес писателя, но и критику со стороны литературоведов. А некоторые литературоведы, такие как Литтот Стрейчи, относила его к писателям первого раздела второго класса. В предисловии книги “W.S.Maugham. The Critical Heritage”, авторы Антони Кэртис и Джон Уайтхэд пишут, как Моэм относился этой критике. ‘I have no illusions about my literary position,’ Maugham wrote in The Summing Up (1938), referring to his non-dramatic work. ‘There are but two important critics in my own country who have troubled to take me seriously and when clever young men write essays about contemporary fiction they never think of considering me. I do not resent it. It is very natural.’ But he did resent it, and what he wrote was true: clever people like Virginia Woolf and her friends had long ago reached the conclusion that there was not much to be said about Maugham. ‘Class Two, Division One’ was Lytton Strachey’s laconic dismissal of his wo [9, с. 1]. Авторы также упоминают имена литературных критиков которые принимали творчество Моэма всерьёз и восхваляли его талант. One of the two ‘important critics’ referred to above was Desmond Mac Carthy, who did take Maugham’s work seriously, especially the plays and short stories which he rated highly, tracing their roots in French naturalism. The other ‘important critic’ may have been Raymond Mortimer, who had written thoughtful reviews of his books in the New Statesman and Nation. And in this same year 1938 the cleverest young man on the critical scene, Cyril Connolly-he was thirty-five and that, after all, is still young for a critic—brought out his autobiographical-cum-critical book Enemies of Promise, in which, in the chapters devoted to the modern movement in literature and the development of modern English prose style, there are frequent references to Maugham. He is praised for his ‘lucidity’ and described as ‘the last of the great professional writers’. This may have mollified Maugham’s resent ment but cannot en tirely have liminated it [9, с.1]. В заключение своей статьи, посвященной теме и вариациям Моэма, Росс Вудберн пишет, что его основная сила состоит в замечательно убедительном и интегрированном выражении своей формулы жизни человека, которую он достиг в романе «Бремя страстей человеческих». Его слабость была предсказана его неспособностью привести эту формулу в центр внимания и была демонстрирована его последующей неспособностью выйти за пределами её и расширить свой взгляд на жизнь [10, с.99]. Здесь нам бы хотелось сказать, что основная цель, которую ставил перед собой Моэм: была развлекать читателя, дать читателю наслаждаться от самого процесса чтения. В своей речи в 1946 году он утверждает, что

он никогда не претендовал быть кем-то другим, кроме рассказчика. Моэм говорит, что просто так рассказывать рассказы может быть неодобренно интеллигенцией и может считаться заниженной формой искусства. В своей речи он высказывает свой взгляд на литературу и на её цель. *«But we are novelists are on the whole a modest lot , and when we are told that it is our business, not only to entertain, but to deal with social security, economics, the race question, and the state of the world generally, we are pleased and flattered. It is very nice to think that we can instruct our fellow men and by our wisdom improve their lot. It gives us a sense of responsibility and indeed puts us on a level of respectability with bank presidents. For my part, I think it is an abuse to use a novel as a pulpit or a platform, and I think readers are misguided when they suppose they can thus acquire knowledge without trouble"*[10, с.122]. Продолжая эту тему Моэм утверждает что человек получает знание того или иного рода с огромным трудом и получать информацию или знание путем чтения художественной литературы может быть предвзятым и таким образом ненадежным. «…it is a great nuisance that knowledge cannot be aquired without trouble. It can only be acquired by hard work. It would be fine if we could swallow the powder of profitable information made palatable by the jam of fiction. But the truth is that, so made palatable, we can't be sure that the powder will be profitable. I suggest to you that the knowledge the novelist imparts is biased and thus unreliable, and it is better not to know a thing at all than to know it in a disported fashion. If readers wish to inform themselves of the pressing problems of the day, they will do it better read, not novels but the books that specifically deal with them.»[10, с.122-123].Моэм считает что художественная литература является искусством и цель её доставлять удовольствие. По его мнению, чтение хорошего романа можно ставить среди самых интеллигентных удовольствий которыми человек может наслаждаться [10, с.124]. Анализируя мастерство Моэма как рассказчика поэт и литературный критик Пол Дэвид пишет: «Maugham has all of the traditional tricks of the story-teller, as well as some peculiar to himself – the appearance indirectness of movement which reveals its self retrospectively as the covering of the shortest distance between the necessity points, the judiciously placed parenthesis to provide breathing spells, the seemingly complex weaving backwards and forwards, which makes for a much speedier narrative then would a direct approach» [10, с.156]. Американский литературовед Лесли Марчан дописывая искренность стиля повествования Моэма пишет, что она похожа на речь человека из лаборатории что его простота не притворная и не самосознающе манерная. «There is something bracing about the sincerity of his style. His simplicity is neither affected nor self-consciously mannered. It is the plain speaking of the man from the laboratory. It is a style that serves his general purpose of stripping life to the bone with a thin, sharp knife that lays open to view the normal flesh and the healthy flow of blood as well as the cancerous sore beneath" [9, с.191].

Митрохин в своём философском очерке о Моэме пишет, что более полувека назад Сомерсет Моэм уже приобрёл репутацию первоклассного писателя и вызвал бурные споры среди литературных критиков. Но именно в последние десятилетия все яснее раскрывается его значение как художника и мыслителя, запечатлевшего характерные персонажи нашего времени. Число критических работ о нем перевалило за тысячу, а литературоведы разных стран попытаются раскодировать «феномен Моэма». Тем не менее он во многом остается загадкой. И действительно, как дать однозначную оценку человеку, чья писательская деятельность длилась более 65 лет, а литературное наследие отличается почти уникальным обилием жанров: драматургия, проза эссеистика, литературная критика, философская и эстетическая публицистика? Кажется, он осмыслил все разделы современной культуры, объездил весь мир и по каждому вопросу высказал свое четкое суждение в легко узнаваемом и неповторимом «Моэмовском стиле» – точном, лаконичном, ироничном [3, с.151].

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Аннабердиева, Б.Д. Жизненный путь У.С. Моэма / Б.Д. Аннабердиева // Современная наука: теоретический и практический взгляд: сборник статей научно-практической конференции. - Международный центр инновационных исследований «Омега Сайнс». -Челябинск, 2015. -С. 244.
2. Ионкис, Г.Э. Уильям Сомерсет Моэм: Грани дарования / Г.Э. Ионкис. [Электронный ресурс] URL:http://kristina-symankov.narod.ru/str1_1.html
3. Митрохин, Л.Н. Религия и культура (философские очерки) / Л.Н. Митрохин // Институт философии РАН, 2000. -С.151. [Электронный ресурс] URL: https://iphras.ru/page49925534.htm
4. Михальская, Н.П. История Английской литературы / Н.П. Михальская, Г.В. Аникин. [Электронный ресурс] URL:http://17v-euro-lit.niv.ru/17v-euro-lit/mihalskaya-anikin-angliya/william-somerset-maugham.htm
5. Моэм, У.С. Бремя страстей человеческих / У.С. Моэм.-Москва: Иностранной литературы, 1959.-С.689.
6. Моэм, Сомерсет. Избранные произведения в 2-Х томах. Т.1 / У.С. Моэм.-Москва: Радуга, 1985. - С.11.
7. Седова, Е.С. Театр у Сомерсета Моэма в контексте развития западноевропейской драматургии конца XIX – первой трети XX вв: автореф. дис. …канд. филол. наук / Е.С. Седова. -Екатеринбург, 2010. -С.3.
8. Трикозенко, И.В. Художественная проза С. Моэма в контексте английской литературы XIX - начала XX века (Слагаемые успеха): дис. …канд. филол. наук / И.В. Трикозенко. -Тамбов, 2003.-С.19-20.
9. Curtis, A. W. Somerset Maugham. The critical heritage / A. Curtis, J. Whitehead // Taylor and Francis e-library, –2003. -P.1

10. Klaus W. Jonas (Ed) The Maugham Enigma / W. Jonas. Klaus. -Peter Owen Limited. -London, 1954. -P. 99-156.
11. Уильям Сомерсет Моэм. [Электронный ресурс] // https://mt-smi.ru/blog/43424393959/Uilyam-Somerset-Moem (дата обращения 20.08.2018).

ЭҶОДИЁТИ СОМЕРСЕТ МОЭМ ДАР АРЗИШГУЗОРИИ НАҚДИ АДАБӢ

Мақола ба омӯзиши эҷодиёти омерсет Моэм, нависандаи машҳури англиси охири асри XIX ва оғози асри XX бахшида шудааст. Дар мақола баҳогузории нақдии эҷодиёти Моэм аз ҷониби ҳамватанони худ ва адабиётшиносони рус пешниҳод гардидааст. Муаллиф ақидаҳои Ионкис Г.Э., Хастингс С., Трикозенко И. В., СкороденкоВ. А., Доттин П., Седова Е.С. Колдер Р., Л. Марчанд, Р.Вудберн, Михальская Н.П. ва Аникина Г.В.-ро овардааст

Калидвожаҳо: адабиёти англис, жанри адабӣ, маҳорати гӯянда, озодӣ, тамасхур, адабиёти тиҷоратӣ, «хориқаи Моэм».

ТВОРЧЕСТВО СОМЕРСЕТА МОЭМА В ОЦЕНКЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ

Статья посвящена изучению творчества Сомерсета Моэма, известного английского писателя конца XIXи начала XX века. В статье представлена критическая оценка творчества Моэма со стороны его соотечественников и русских литературоведов. Автор приводит высказывания Ионкиса Г.Э., Хастингс С., Трикозенко И. В., СкороденкоВ. А., Доттина П.. Седовой Е.С. Колдера Р., Л. Марчанда, Р.Вудберна, Михальской Н.П. и Аникина Г.В.

Ключевые слова: английская литература, литературный жанр, мастерство рассказчика, свобода, ирония, театральность, коммерческая литература, «феномен Моэма»

THE EVALUATION OF SOMERSET MAUGHAM'S CREATIVE BY LITERARY CRITICS

William Somerset Maugham is considered one of the best reading authors of the XX century and the present day. The secret of his success has been the topic of debate in the area of literary criticism. Some critics praised his skill of a story teller and some gave him the first place in rank two writers. The article presents the views of critics about Maugham's style, his works and success. The author of the article studies the views of English and Russian critics as Ionkis G.E., Hastings S. ,Trikozenko I. V., Skorodenko V.A., Dottin P., Sedova E.S., Calder R., L. Marchand, R. Woodbern., N.P. Mikhalskaya and G.P. Anikin.

Key words: English literature, literary genre, the skill of a storyteller, freedom, irony, commercial literature, "Maugham phenomenon".

Сведения об авторе: ***Вохидова Н. Н.*** - Бухарский государственный университет, старший преподаватель межфакультетской кафедры иностранных языков. **Адрес:** 200118, Республика Узбекистан, Бухарская область, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол 11. E-mail: **vokhidovanargiza@gmail.com.** Тел.: **(+998) 91-412-86-08**

Information about the author: ***Vokhidova N.N.*** - Bukhara State University, senior teacher of the inter-faculty department of foreign languages. **Address:** 200118, Republic of Uzbekistan, Bukhara region, Bukhara, ul. Muhammad Ikbol 11. E-mail: **vokhidovanargiza@gmail.com**. Tel.: **(+998) 91-412-86-08**

УДК: 821.111

ТАМСИЛ ВА АНВОИ ОН ДАР АШЪОРИ УСТОД РӮДАКӢ

Нозимова Г.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз бузургтарин шоирони сабки хуросонӣ, падари шеъри форсӣ-устод Рӯдакӣ мебошад, ки ашъори ноби ӯ дар анвои қолабҳои шеъри форсӣ суруда шуда, бо ташбеҳу истиора ва тамсил зинат ёфтаанд. Сувари хаёли шоир рангоранг буда, аз баррасии ашъори ӯ аён мегардад, ки бакоргирӣ аз санъати ташбеҳ дар онҳо бештар ба мушоҳида мерасад ва чун шеършиносон ва аҳли таҳқиқ тамсилро шохае аз ташбеҳ шуморида,"...ваҷҳи шабеҳи мураккаб аз умури мутаадид бошад" [11, с. 138] гуфтаанд. Дар тасвирҳои устод мо ҳадди эътидоли тамсилро дар ташбеҳ хоҳем дарёфт. Ба истилоҳи дигар, тамсил аз хонадони ташбеҳ берун омадааст, яъне "ҳар як тамсил метавонад ташбеҳ бошад, аммо на ҳар як ташбеҳ тамсил шуда метавонад" [11, с. 140].

Тасвирҳои офаридаи устод Рӯдакӣ, баръакси дигар шоирони сабки хуросонӣ, мутаҳаррику ҷондоранд, яъне тасвирҳои ӯ аз навъи ҳисӣ ба ҳисӣ ва ақлӣ ба ҳисӣ мебошанд, ки дар санъатҳои дигари ғайри ташбеҳ низ ба чашм мерасанд.

Ҳунари устод Рӯдакӣ дар корбурди тасвирҳои баёнӣ ва рӯшан сохтани абзори тасвири худ тавассути саноеи бадеӣ анҷом ёфтааст, ки ин ҳам дониши амиқу огоҳонаи шоирро дар мавриди илмҳои балоғиву тасвирҳои баёнӣ нишон медиҳад. Нахуст, мехоҳем таваҷҷуҳи хонандаро ба лафзу маънӣ ва шеваи баён дар ашъори шоир ҷалб намоем.

Барои мисол қитъаи зерро интихоб намудем, ки мефармояд:

Дарвозу‡‡‡‡ даривоз фурӯ гашту баромад,

‡‡‡‡ **Дарвоз** – бузургшаҳр ё қалъа.

Бим аст, ки якбор фурӯ ояд девор.
Девори куҳангашта напардозад позер[§§§§],
Як рӯз ҳама паст шавад, ранҷаш бигзор! [12, с. 110]

Дар ин қитъа устод Рӯдакӣ ҳикмати амалиро ба кор бурда, нопойдории ин куҳнадайрро дар мисоли девори фарсуда ва умри инсон таъкид мекунад. Усулан ҳар як таркибу ибороте, ки дар тасвирҳои шоир ба кор мераванд, айниву табиӣ мебошанд ва ана ҳамин робитаи қавии шоир бо табиат ва мавҷудоти он дар ҳар як шеъри ӯ ба хубӣ мушоҳида мешавад. Барои мисол:

Шаби ошиқ-т лайлатулқадр аст,
Чун ту берун кунӣ рух аз ҷилбеб.
Ба ҳиҷоб андарун шавад хуршед,
Гар ту бардорӣ аз ду лола ҳиҷеб [12, с. 63].

Маъниҳои балеғу тасвирҳои макшуф дар шеъри устод Рӯдакӣ сабаб шуда, ки таваҷҷуҳи муҳаққиқини фунуни адабӣ ба шеъри ӯ нисбат ба ҳамасрони шоир бештар гардад, ки таъсирпазириро аз шеъри устод Рӯдакӣ дар шеъри шоирони асрҳои баъдӣ, бавижа нимаи аввали асри XI - Унсурӣ, Фаррухӣ ва Манучеҳрӣ ба хубӣ метавон пайдо намуд. Ҳатто ин таъсирпазириро аз шеъри устод адабиётшиноси тоҷик А. Абдуллоев "Равияи эҷодии Рӯдакӣ"[1, с. 21] ном мебарад, ки қобили қабул аст.

Дар таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни шеъри устоди сухан Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ донишмандони тоҷик ва шарқшиносони русу аврупоӣ пажӯҳишҳои густурда анҷом додаанд, ки назари ҳар яки онҳо дар таҳлилу баррасии баъзе нукоти ашъори шоир судманд мебошад. Аз он ҷумла, саъй намудем аз нигоҳи мунаққидонаи адабиётшиносон А.Абдулоев (1), А.Мирзоев (6), Х.Шарифов (15), А.Насриддинов (8), М.Муллоаҳмад (7), А.Сатторзода (13), Б.Мақсудов (4), М.Маҳмудзода (5), С.Нафисӣ (9) истифода кунем. Ҳамчунин ба мақолаи ҳаммуаллифӣ, Видо Ширкованд ва Аҳмад Хотамӣ, дар мавриди "Гурӯҳи коркарди тамсил дар ашъори сабки хуросонӣ" (3) руҷӯъ шудааст.

Мавзӯи баҳси мо тамсил аст ва бояд гуфт, ки дар ашъори устод Рӯдакӣ ташбеҳоти тамсилӣ бештар вомехӯранд, аз он чи тамсил. Барои рӯшан шудани аҳдоф, мо аз ташбеҳоти тамсилӣ ба девони шоир рӯ меорем:

Хуршедро зи абр дамад рӯй гоҳ-гоҳ
Чун он ҳисорие, ки гузар дорад аз рақиб [12, с. 61].

Дар ашъори устод Рӯдакӣ ташбеҳи мураккаб зиёд ба чашм мерасад ва он ба монандест, ки рассом як манзараи зеборо дар пешорӯи шумо ба тамошо гузоштааст. Дар ташбеҳи мураккаб гоҳе аз зарбулмасал истифода мешавад, ки ин навъи ташбеҳи мураккаб ҳукми ташбеҳи тамсилиро мегирад ва дар мисоли боло шоир зебоии хуршедро ба ҳангоми тулӯъ тасвир намудааст. Дар ин байт устод Рӯдакӣ паёмеро андарун ҷой дода, "хуршедро чун зиндоние, ки чашми нигаҳбонро пойида, сар аз равзанаи зиндон берун карданист ва гоҳ-гоҳ аз пардаи абр рӯй менамояд" ба тасвир кашидааст. Ба ҳамин монанд мисоли дигарро аз қасидаи "Модари май" меорем:

В-ар ба булӯр- андарун бибинӣ, гӯйӣ:
-Гавҳари сурх аст ба каффи Мӯсии Имрон [12, с. 142].

Дар қасидаи "Модари май", ки васфи шароб аст, тарзи омода шудани шароб ба тафсил тасвир ёфтааст. Дар байти мазкур, ки шароб ба гунаи гавҳари сурх дар зарфи булурин намоён аст, ба дасти ҳазрати Мӯсо ташбеҳ шудааст ва ин паёми устод Рӯдакӣ ба қиссаи ҳазрати Мӯсо фарзанди Имрон алайҳиссалом далолат мекунад: "Он гаҳ бифармуданд, то таште биёварданд пуроташ ва ташти дигар пур аз анноб[*****] ва ҳар дуро пеш ниҳоданд. Мӯсо даст ба анноб дароз кард, то баргирад. Ҷабраил дар соат биёмад ва дасти ӯ бигирифту сӯйи оташ бурд. Мӯсо пораи оташ баргирифт ва бар забон ниҳод ва забонаш бисӯхт ва он укда бар зуфони ӯ аз он буд. Фиръавн ӯро маъзур дошт"[2, с.58].

Дар қасидаи "Модари май" -и устод Рӯдакӣ бакоргирӣ аз истиора бештар ба назар мерасад ва аз қавли Шамси Қайси Розӣ дар "Ал-муъҷам", тамсил як навъ истиора аст. Аз ин рӯ, дар ин қасида метавон ишораҳои зиёди тамсилиро пайдо намуд. Ба монанди:

Душман ар аждаҳост, пеши синонаш
Гардад чун мум пеши оташи сӯзон [12, с.145].

Қасидаи "Модари май", ки дар мадҳи амири Систон Буҷаъфар суруда шудааст, дар "Таърихи Систон" навишта шудани онро чунин шарҳ додаанд:" Рӯдакӣ ин шеър андар ин маънӣ бигуфта буд, бифиристод. Ва он рӯз бар зуфони амири Хуросон бирафт, ки: Агар на он аст, ки амир Бӯҷаъфар қонеъ аст ё на, он дилу тадбиру рою хирад, ки вай дорад, ҳама ҷаҳон гирифтастӣ"[14, с.248].

---

§§§§ **Позер** – чӯбе, ки зери сақф ё деворе, ки қусур кардаву айбнок бошад, гузоранд; такя, тирак.

***** Дарахт ва меваи челон, ки сурх ва монанди санҷид аст.

Дар ин байт, ҳарчанд таъкид ба нодида нагирифтани душман меравад, аммо боз бо бузургтарин ҳайбат ҳам ӯро пеши Бӯҷаъфар ҳақиру нотавон мешуморад, ки дар он, парадокси ду қувваи ба ҳам зид некиву бадӣ низ гӯшрас мегардад.

Чи тавре дар боло ишора рафт, дар осори боқимондаи устод Рӯдакӣ мо бештар ба навъи ташбеҳи тамсилӣ дучор мешавем ва навъи дигари он ташбеҳи талмеҳии тамсилӣ буда, қариб аз ҳар як шеър метавонем байте пайдо намоем ва ҳамчунин дар абёти парокандаи шоир низ истифодаи он зиёд ба назар мерасад. Ба мисоли:

Бибурда наргиси ту оби ҷодуи Бобил,
Кушода гунчаи ту боби муъҷизи Мӯсо! [12, с.169].

Ё дар ҷойи дигар:

Зулфайнаки ӯ ниҳода дорад
Ба гардани Ҳорут зовлона [12, с.313].

Ҷодуи Бобил – ишора ба қиссаи Ҳорут аст, ки бо Морут дар Бобил дар чоҳ маҳбус аст ва ӯ қудрати ҷодугарӣ ва ҷодуомӯзӣ дорад. Ҳорут – фариштае, ки гӯё ҳамроҳи Морут ном фариштаи дигаре ба зане аз инси инсон бо номи Зуҳра ошиқ шуда, бо ин рафтор ба ғазаби Худо гирифтор гардида, ба чоҳи Бобил сарозер овехта шудаанд. Онҳо то қиёмат дар ҳамин ҳол хоҳанд монд. Ҳоруту Морут дар адабиёти форс-тоҷик рамзи соҳириву ҷодугарӣ мебошанд. Ёдовар шудани шоир аз муъҷизаи Мӯсо ба маротиб ҳадафи ӯро асоснок мекунад ва ҳарчанд мавзӯи ин ҳар ду байт ишқ аст, устод Рӯдакӣ ишқи ҳақиқиро ончунон тасвир менамояд, ки бо муассириаш дарбаргирандаи ҳолатҳои равонию ҳиссии шоир низ мебошад.

Дар байти зер бошад, шоир дар мафҳуми "Навбаҳор", ки саршавии баҳорро мегӯянд, ба номи маъбади будоие дар Балх ишора менамояд.

Баҳори Чин кун аз он рӯй базмхонаи хеш,
Агарчи хонаи ту навбаҳори барҳаман аст [12, с.236].

Чунин мисолҳо дар ашъори устод Рӯдакӣ фаровон аст. Мисоли дигар аз ғазалиёти шоир:

Чаро ҷӯйӣ вафо аз бевафое?
Чӣ кӯбӣ беҳуда сардоҳанеро?! [12, с.52].

Яъне ба қавли шоир ҳама чиз дар ин дунё фанопазир аст ва агар ту майли ба даст овардани вафоро аз бевафое дорӣ, худро хору залил хоҳӣ дид ва ҷафоҳо хоҳӣ кашид, ба мисле, ки оҳани сардеро рост кардан мехоҳӣ. Дар ин байт шоир аз услуби муодила (мудаои масал) ба кор гирифта, дар мисраи аввал андеша ё мафҳуми зеҳниро баён дошта, дар мисраи дуюм барои исботи он, мисоле аз табиату ашё меорад ва онро муодиле барои иддаои зеҳнӣ қарор медиҳад. Услуби муодила низ, дарвоқеъ, як ташбеҳи мураккаби ақлӣ ба ҳис аст, ки ба он ирсоли масал ё байти тамсил гуфтаанд.

Мисоли дигарро аз қисмати абёти парокандаи шоир меорем:

Ба чашмат-андар болор нангарӣ ту ба рӯз,
Ба шаб ба чашми касон-андарун бибинӣ коҳ [12, с. 307].

Ин тамсили инсонҳоест, ки Ҳаким Саноии Ғазнавӣ дар "Ҳадиқа" онҳоро ба нобиноён монанд кардааст [10, с.131]. Яъне "чашми ақл", ки идроки олами ҳастӣ ба он пайванд аст, як навъ хирадсолориро дар худ ташхис медиҳад ва ангезаест, барои шинохти Ҳақ.

Андешаҳои ҳикматангези устод Рӯдакӣ, дар баробари расонидани паёми таълимӣ, хусусияти вижаи мавзӯиро низ доро мебошанд ва агар онҳоро аз ҳайси тематика баҳогузорӣ намоем, дигар паҳлуҳои норавшани фаъолияти эҷодии шоирро низ дарёфт хоҳем кард.

Дар ин ашъори саршор аз андешаҳои ахлоқӣ, ҳамчунин "ирсоли масал" ва "ирсоли масалайн" низ ба таври фаровон истифода шудааст, ки барои мисол ба чанд байте аз он рӯ меорем:

Замона гуфт маро: - Хашми хеш дор нигоҳ,
Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст [12, с. 71].

Ҷойи дигар:

Дар беҳ зи худе назар макун, гусса махӯр,
Дар кам зи худе назар куну шод бизӣ [12, с. 219].

Ё ҷойи дигар:

Гуфто, ки киро куштӣ, то кушта шудӣ зор,
То боз кӣ ӯро бикушад, он ки туро кушт?!
Ангушт макун ранҷа ба дар кӯфтани кас,
То кас накунад ранҷа ба дар кӯфтанат мушт! [12, с. 66].

Майдони тамсил барои шоир ҷойи фаъолияти ақлониву хирадварзӣ буда, ба як қатор масоили иҷтимоӣ, ақидатӣ ва сиёсии ҷомеа дахл мекунад ва ин имкон медиҳад, ки шоир ба беҳтарин ваҷҳ барои баёни афкору андешаҳои фалсафӣ, ирфонӣ ва динию ахлоқӣ аз тамсил истифода намояд.

Устод Рӯдакӣ низ аз шоирони забардасти форсигӯй аст, ки бо баёни афкори ахлоқиву таълимии худ дар адабиёти ҷаҳон ба унвони сардафтари адабиёти форсу тоҷик шинохта мешавад.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдуллоев, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI (Доираи адабии Ғазнин) / А. Абдуллоев.– Душанбе: Дониш, 1979. – 284 с.
2. Баргузидаи ашъори Рӯдакӣ ва Манучеҳрӣ; бо тасҳеҳ ва муқаддимаи доктор Исмоил Ҳокимӣ. – Теҳрон: Асотир, –160 с.
3. Видо Ширкованд ва Аҳмад Хотамӣ дар мавриди "Гурӯҳи коркарди тамсил дар ашъори сабки хуросонӣ" // Фаслномаи таҳқиқоти тамсилӣ дар забону адаби форсӣ. Донишгоҳи озоди исломӣ-воҳиди Бушеҳр. № 3-5,1397. - С.135-160.
4. Мақсудов Б. Ҳофиз ва Рӯдакӣ // Маърифати омӯзгор, 2008,№9, -С. 31-36.
5. Маҳмудзода М. Пажӯҳиш пиромуни як шеъри Рӯдакӣ // Фаслномаи Рӯдакӣ. Вежаномаи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.Шумораи 8-9, 2005-2006. - С. 119-123.
6. Мирзоев А. Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XV / А.Мирзоев. – Душанбе: Ирфон, 1977.
7. Муллоаҳмадов Мирзо, Ҷоннисорӣ Носир. Рӯдакӣ ва суханварони ҳамрӯзгори ӯ.- Теҳрон: Рӯзгор, 1387. – 264 с.
8. Насриддинов, А. Маърифат ва шарҳи адабиёт / А.Насриддинов. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 190 с.
9. Нафисӣ, Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ; бо кӯшиш ва таҳияи Ҷаъфар Ранҷбар. – Душанбе: Нодир, 2008. – 934 с.
10. Нозимова Г. Тамсили ҷонварон дар "Ҳадиқат-ул-ҳақиқат"-и Ҳаким Саноии Ғазнавӣ / Г.Нозимова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ)-Бахши филология – Душанбе; Сино, 2013 - №4/6 (122). - С. 129-134.
11. Пурномдориён, Тақӣ. Рамз ва достонҳои рамзӣ дар адаби форсӣ. – Теҳрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1375. – 623 с.
12. Рӯдакӣ. Ашъор. — Душанбе: Адиб, 2007. -416 с.
13. Сатторзода А. Аз Рӯдакӣ то Лоиқ. – Душанбе: Адиб, 2013, -176 с.
14. Таърихи Систон. Таҳияи матн, муқаддима, тавзеҳот ва феҳристҳо аз Муҳаммадюсуф Имомов ва Абдушукури Абдусаттор. - Душанбе: Бухоро, 2014. – 352 с.
15. Шарифов Х. Сухан азадабиёти миллӣ / Х.Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 476 с.

ТАМСИЛ ВА АНВОИ ОН ДАР АШЪОРИ УСТОД РӮДАКӢ

Дар илми балоғат истилоҳи тамсил доираи маъноии густурдаеро дар бар мегирад, ки ташбеҳи мураккаб, зарбулмасал, ҳикояти ахлоқӣ, ривоятҳои достонӣ ва қиссаҳои рамзӣ аз аҷзои он берун меояд, аммо тамсил аз хонаводаи ташбеҳу истиора мебошад. Бешак, тамсил бо ақлу андеша пайванд аст. Аз ин рӯ, дар шакл гирифтани адабиёти ахлоқӣ -ҳикамӣ тамсил ҷойгоҳи вижа дорад. Дар шеъри шоирони сабки хуросонӣ, баҳрагирӣ аз тамсил ба таври васеъ ба мушоҳида мерасад, ки дар зимн як қатор масоили таълимию ахлоқиро матраҳ намуда, дар алоқамандӣ бо он вазифаву моҳияти тамсилро пеш гузоштаанд. Мавзӯи баҳси мо дар ин мақола баррасии мазомини ахлоқӣ дар шеъри устоди шеъри Аҷам Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ буда, бакоргирӣ аз тамсил ва анвои он дар баёни андешаҳои ҳикматангезонаи шоир саъйе дар муайян намудани дидгоҳи шоир дар ин самт мебошад. Бо баррасӣ аз сувари хаёл дар шеъри устод Рӯдакӣ ба натиҷае расидем, ки дар ашъори шоир истифодаи тамсил зиёд ба чашм мехӯрад, аммо навъи ташбеҳи тамсилӣ нисбатан бештар аст. Дар баробари ин, шоир тавонистааст бо овардани як идда талмеҳот тамсилҳо созад, ки дар ин маврид ташбеҳи талмеҳи тамсил ҳосил хоҳад шуд.

Калидвожаҳо: Рудакӣ, ашъор, анвои адабӣ, тамсил, ташбеҳ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АЛЛЕГОРИЙ И ЕЕ ВИДОВ В СТИХАХ РУДАКИ

В науке риторики аллегория охватывает широкий круг значений, таких как сложное сравнение, пословицы, воспитательные, сюжетные и символические рассказы, которые выходят за рамки этого компонента, а аллегория близка к сравнению и метонимии. Несомненно, аллегория имеет связь с разумом. При формировании моральной литературы – аллегория занимает особое место. В стихах поэтов хорасанского стиля, роль аллегории весьма заметна, она помогает решать некоторые образовательные и моральные вопросы, и в связи с этим в статье расскрываются задачи и сущности аллегории. Целью данной статьи является отражение моральных проблем в стихах мастера иранской поэзии Абу Абдулла Рудаки, использование им аллегории и ее видов в изречении разумных мыслей поэта. В рассмотрении воображенных образов в поэзии Рудаки автор приходит к выводу, что в поэзии поэта часто используется аллегория, но сравнение употреблено чаще аллегории. Наряду с этим, поэт смог создать несколько разновидностей аллегорий, но в этом случае получается метафора, ссылка и аллегория.

Ключевые слова: Рудаки, поэзия, разнообразие художественных жанров, сравнение, аллегория.

ALLEGORY AND ITS TYPES IN A MOTION OF POESTS

In the science of rhetoric, the expression of allegory covers a wide range of meanings, such as complex comparison, proverbs, educational, plot and symbolic stories are beyond the scope of this component, and the allegory is from the family of comparison and metonymy. Undoubtedly, the allegory has a connection with the mind. Traces, in the formation of moral literature - allegory has a special place. In the poems of the Khorasan style poets, the pleasure of allegory is very noticeable; meanwhile, they raise some educational and moral issues and in this connection present the tasks and essences of allegory. The topic of our dispute in this article is the examination of moral thoughts in the verses of the master of Iranian poetry Abu Abdullah Rudaki, the use of allegory and its types in the utterance of the poet's reasonable thoughts, endeavors in a certain vision of the poet in this direction. In considering the imagined images in Rudaki's poetry, we came to the conclusion that the poet's poetry has a high use

of allegory, but the kind of comparison of allegory is relatively more. Along with this, the poet was able to create several allegories, which in this case yields a metaphor, a reference, and an allegory.

Key words: Rudaki, poetry, variety of artistic genres, comparison, allegory.

Сведения об авторе: ***Нозимова Гулрухсор Саидисломовна*** - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры история таджикской литературы филологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17.
E-mail: **Gulrukhsor_78@list.ru**

Information about the author: ***Nozimova Gulrukhsor Saidislomovna*** - Tajik National University, Candidate Philology of Science, Lecturer Department Tajik Literature History Faculty of Philology. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Ave. 17. E-mail: **Gulrukhsor_78@list.ru**

УДК: 891.550:82

ТАЪСИРИ ҒОЯИ МУЪТАЗИЛА ДАР ТАФСИРИ «КАШШОФ» - И ҶОРУЛЛОҲ ЗАМАХШАРӢ

Очилова М.И.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б.Ғафуров

Дар таърихи тафсирнигории шарқ тафсири «Кашшоф»-и Замахшарӣ аз аҳамияти хосса бархурдор аст. Бояд гуфт, ки дар ин асар Ҷоруллоҳ Замахшарӣ Қуръонро вобаста ба мазҳаби муътазила шарҳ медиҳад. Бинобар ин, лозим меояд, ки ба ин равияи мазҳабӣ назар карда шавад. «Муътазила» аз арабӣ: «иътазала»-дур шудан, ҷудо шудан гирифта шуда, ҷараёни динӣ-фалсафиест, ки дар ибтидои асри VIII дар Шому Ироқ ва Мадина ба вуҷуд омада, зуд дар олами ислом паҳн шудааст. Асосгузорони ин равия, ки аввалин системаи илоҳиёти майлони ратсионалистиро дар ислом ба вуҷуд оварданд, Восил ибни Ато (699-748м.) ва Амр ибни Убайд (ваф.744м.) ба шумор мераванд. Онҳо бо гурӯҳи ҳамфикрон аз ҳавзаи устодашон Ҳасани Басрӣ (642-726м.) бо сабаби баъзе ихтилофҳои назарӣ «ҷудо шуданд» ва дар тамаддуни исломӣ боиси эҷоди як наҳзат ва таҳаввули бузурги фикрӣ шуданд. Муътазилиён барои исботи афкори худ ба мабоҳиси ақливу мантиқӣ ва фалсафа рӯй мовардаанд. Онҳо ақидаҳои худро роҷеъ ба тавҳид, адами имкони руъяти Худо, офарида шудани Қуръон ва ғайра асоснок карда, илми каломро асос гузоштаанд. Дар давраи ҳукмронии халифа Маъмун (813-833м.) муътазила мақоми давлатӣ пайдо карда, вале баъдтар аз ҷониби халифаҳои аббосӣ муътазилиён таъқиб карда шуданд [11, с. 157].

Дар замони Ҳорунаррашид аҳли муътазила ҷазо дода, ҳабс карда шудаанд. Дар замони халифа Маъмун ташвиқоти муътазилиён пурзӯр шуда буд. Дар замони ҳукмронии халифа Муътасим ин равия гоҳ ошкор, гоҳ махфӣ давом намуда, дар замони ал-Восиқ ва ал-Мутаваккил ниҳоят ривоҷ ёфта буд.

Муътазилиёни машҳур инҳо буданд: ал-Ҷоҳиз, Абӯҳузайл ал-Аллоф, Иброҳим ан-Низом, Восил ибни Ато, Аҳмад ибни Ҳобит, Бишр ибни ал-Муътамар, Маъмар ибни Ибоду-с-Саламӣ, Абӯмӯсо Исо ал-мулаққаб би-л-Муздод, Самомата ибни Ашраз, Ҳишом ибни Умар ал-Ғӯтӣ, Абулҳасан ибни Абӯамр ал-Ҳайёт, Устозу-л-Каъбиййӣ Абӯалӣ ал-Ҷубоӣ, устоз аш-Шайх Абилҳасан ал-Ашъарӣ ва писари ӯ Абӯҳошим Абдуссалом.

Андешаҳо ва гароишоти эътизолӣ барои бархе равшанандешони қарни дувум то шашум чунон ҷозиба дошт, ки моҳияти сиёсӣ ба худ гирифт ва ҳатто муҷиби ҷангу ҷидолҳои доманадоре шуд, ки бахши муҳимме аз таърихи тамаддуни исломиро шарҳу тавсифи онҳо дар бар гирифтааст. Муътазилиён барои исботи афкори худ ба мабоҳиси ақливу мантиқӣ ва фалсафа рӯй меоварданд. Мавқеи ҷуғрофиёии паҳнёбии ақоиди муътазилиён то Хоразми куҳан низ роҳ ёфта, Замахшарӣ барин ақлгароёнро низ ба худ кашида буд. Ӯ дар ин роҳ кӯшиш дошт ва устувор буд: «Гӯянд, ки ӯ муътазилӣ будани хешро бо сароҳат эълом мекард ва ҳангоме ки ба дидори ошное мерафт ва дари хонаашро мезад, агар аз пушти дар мепурсиданд, ки: Кистӣ? Дар посух мегуфт: Хабар диҳед, ки Абулқосими Муътазилӣ пушти дар аст» [4, с. 5].

Замахшарӣ дар андеша ва эътиқод муътазилӣ буд ва тафсирашро низ ба ин маслак таълиф намуд. Вай ба тафосире, ки ба зоҳири алфози Қуръон, бо мабонии шаръ иншо шудаанд, мухолифат варзида, барои дар тафсир ба ақл такя накарданашон таъна задааст. Тафсири «Кашшоф» тафсири арзишманд аст, ки санъати беназири Қуръонро ҷилвагар сохтааст ва дар кашфи балоғат ва сеҳри баёни он беназир аст. Муаллифи он дар забони арабӣ забардаст буда, аз луғату ашъор ва улуми балоғату баён ва наҳву эъроб дониши хуб доштааст; ин дониш ва нубуғи илмӣ-адабии муаллиф сабаб шуд, то ӯ тафсири «Кашшоф»-ро таълиф намояд, чунонки донишмандон ва муфассирон эътироф намудаанд.

Дар ҳақиқат, густариши муътазила аз Бағдод то Эрони бузургро дар бар мегирифт ва дақиқан ба ҳамин далел андешамандони бузург дар ҳавзаҳои гуногуни фикрӣ ва иқлимӣ зуҳур карданд, ки пайравон ва ё саромадони хосси муътазила буданд ва аз он миён аҳли муътазилаи поёни қарни савум то миёнаи қарни панҷуми ҳичрӣ (ё то ҳангоми зуҳури Салҷуқиён) ба ҷиҳати сабки фикрӣ ва гуфтор комилан бо давраҳои поёнӣ ва миёнӣ тафовут доранд. Ибни Абилҳадид дар шарҳи «Наҳҷ-ул-балоға»-и худ асҳоби ин ду даврароро бо номи «ал-мутақаддимун» ё қудамо (қадим) ва «мутааххирон» муаррифӣ мекунад [6, с. 76] ва дар ҷойи дигар бо унвони «سَلَف» (пешво): «السلف من اصحابنا، المشايخ من السلف» [9, с. 93] *(Пешво аз дӯстони моянд, хоҷагон аз пешвоёнанд)* ёд мекунад. Аз сӯйи дигар, муътазила хеле зуд ба ду мактаби Басра ва Бағдод тақсим шуд. Қозӣ Абдулҷаббор ва Замахшариро аз устодони муътазила мешуморанд, ки илова бар он дар шаклгирӣ ва ё густариши фарҳанг ва андешаи исломӣ дар таърих ва ҷуғрофиёи асри хеш ва пас аз он то ба имрӯз саҳми азим дошта ва таъсири бисёре бар дигар мазҳабу равияҳои фикрӣ ва бахусус, шиа ниҳодаанд.

Овоза ва ҷараёни нуфузи муътазила ба Хоразм ва аз он миён ба Замахшар, яке аз рустоҳои навоҳии он ҳам расид [2, с. 165]. Бино ба гуфтаи Муқаддисӣ дар охири қарни чаҳоруми ҳичрӣ\даҳуми милодӣ, дорои бурҷу бору, зиндон, масҷиди ҷомеъ, деворҳо бо дарвозаҳои оҳанӣ, хандақҳои ҳифозатӣ ва пилҳои вижаи убур аз хандақ будааст. Самъонӣ, Замахшарро «...рустои бузург ба сони шаҳри кӯчак» [7, с.66] тавсиф карда, Ибни Батута ёдовар мешавад, ки вақте вай дар нимаи нахустини қарни ҳаштум\чаҳордаҳуми милодӣ оромгоҳи донишманди бузург Абулқосим Маҳмуди Замахшариро зиёрат карда, ҳанӯз он шаҳр барпо ва барқарор буда, аммо пас аз он аз саҳифаи таърих маҳв шудааст [1, с.67].

Дар боло зикр гардид, ки муътазилиён барои исботи афкори худ ба мабоҳиси ақливу мантиқӣ ва фалсафа рӯй мовардаанд. Замахшарӣ бо таваҷҷуҳ ба таассубе, ки нисбат ба ақоиди эътизолии худ дошт, бо забони тунд ба мухолифони мазҳабаш - ашъария ҳамла мекунад ва ононро муҷбира, ҳашвия, мушаббиҳа, қадария мехонад. Ҷолиб ин ки маъмулан ин аҳли суннатанд, ки мункарони қадарро «қадария» меномиданд, аммо Замахшарӣ бар хилофи одати мутакаллимон, эшонро ба далели эътиқод дар қадар «қадария» номидааст.

Замахшарӣ ба қудрат, боигарии луғавӣ ва фазли забони арабӣ бовар дошт ва дар илми «اللغة العربية» *(забони арабӣ)* бисёр моҳир буд ва илова бар он, аз калому тафсир, ки яке аз барҷастатарин илми қарнҳои миёнаи даврони исломӣ ба шумор меравад, бархӯрдории тамом дошт.

Ба ҷиҳати муаррифии муътазила ва нақше, ки дар вуруди мактаби онон ба хоразмиён дошт, Замахшарӣ ба яке аз пайравони пуршӯри вай бадал гашт. Замахшарӣ муътақид буд, Худованд забони арабиро барои танзили ваҳй баргузида ва аксари мардум мутаваҷҷеҳ нестанд, ки дастури забон манбаи ҳамаи улум аст ва касбу фаҳми улум, дар ниҳоят вобаста ба фаҳми забон ва фиқҳуллуғаи арабӣ аст. Вай дар китоби «Муфассал» ишора мекунад, ки илова бар ин, забони ҳокимони хилофати ислом ҳам арабӣ буд [12, с. 98].

Аз он ҷо Ҷоруллоҳи Замахшарӣ дар фиқҳ, луғат, шеър, амсол ва киноёт, адаб, эъроб, балоғат ва баён мусаллат буд ва аз сӯйи дигар, дидгоҳҳои пухта ва сахти эътизолӣ низ бар тамоми улуму маҳоратҳои ӯ соя афканда буд, тафсири «Кашшоф»-и ӯ аз ҷумлаи тафосири бисёр машҳур бо рӯйкарди каломӣ-адабӣ-балоғӣ аст, ба гунае ки дар ҳамон аср, Фахриддини Розӣ дар асари тафсири бузурги худ «Мифтоҳ-ул-ғайб» «Кашшоф»-ро пеши рӯ доштааст. Голдзиҳер - ховаршинос ва исломпажӯҳи машҳури маҷористонӣ онро китобе асаргузор ва намунаи муҳим аз як тафсири муътазилӣ меномад [3, с. 125]. Вижагии иҷтиҳодӣ ва рӯйкарди каломии Замахшарӣ муҷиб шуда, то Табарсӣ (аз мардуми Тафриш) онро мавриди истиқбол қарор диҳад. Заҳабӣ изҳор мекунад, ки пеш аз Замахшарӣ касе монандашро нанавиштааст ва касе ба пояи Замахшарӣ натавонистаст, ҷамоли Қуръон ва сеҳри балоғати онро бинамояд. Агарчи Замахшарӣ дар «Кашшоф» эътибори чандоне барои асбоби нузул қоил нест, аммо ба далели хирадгароиаш, нақши муҳим ва асосиро бар уҳдаи ақл гузоштааст. Муаллифи китоби «Мунҳаҷ-ул-Замахшарӣ фӣ-т-тафсир», дар ин замина менависад: «Назди Замахшарӣ, ақл абзоре аст, ки ба василаи он дар кори тафсир ба ковиш ва парда бардоштан аз нусуси қуръонӣ мепардозад. Замахшарӣ ба зоҳири Қуръон (ки дар баробари тадбири маъно ва ботини Қуръон бисёр ночиз аст) қаноат намекунад. Аз ин рӯ мебинем, ки дар мавориди бисёр, дар баробари нусуси Қуръон, диранг мекунад ва ақли хешро ба кор меандозад ва нусуси қуръониро ба сурати суолу ҷавоб равшан мекунад, чунонки ба равшанӣ талош ва кӯшиши амиқи вай дар ин замина машҳуд аст» [9, с.157].

Хирадгароии Замахшарӣ боис шуд, вай тафсир, ривоёти тафсирӣ ва зикри асбоби нузули оёт, санги маҳаки аслиро ақл дониста ва бештар асбоби нузулро мардуд бишмарад. Худи ӯ дар ин хусус мегӯяд: «Дар масири дини хеш, зери қаноат накун» [12, с. 186] ба рағми ин ки Замахшарӣ ҳеч гоҳ ба манобеи ривояти «Кашшоф» ишора намекунад, шояд битавон аз хилоли матн ва сабкшиносии «Кашшоф», изҳор кард, ки вай аз манобеи ҳамчун тафсири Суълабӣ, «Муснад»-и Аҳмад ибни Ҳанбал, «Асбобу нузул»-и Воҳидӣ,

«Саҳеҳи Муслим», «Саҳеҳи Бухорӣ» ва «Саҳеҳи Тирмизӣ» [5, с. 27] баҳра гирифтааст. Вай бе ин ки ҳангоми нақли ривоёти «асбоб-ун-нузул», силсилаи санадро зикр кунад ва ё ҳатто (дар аксари маврид) номи нахустин ровиро ҳам биёварад, танҳо иддаи каме аз ровиёни нахустин (ки аз асҳоб ва тобеин ҳастанд), мавриди ишораи вай буданд, ки иборатанд аз: Ибни Аббос, Ибни Масъуд, Оиша, Ҷобир ибни Абдуллоҳ, Садӣ, Анас ибни Молик, Рафоъа ибни Қурза, Язид ибни Шаҷара ва Алӣ ибни Абӯтолиб, "... дар айни ҳол асбоби нузули оётро ҳам дар аксари маврид мухтасар оварда ва дар ҳангоми танофӣ ва ихтилофи ривоёти сабаби нузул, ҷамъ, ё тарҷеҳ, ё таҳлил накарда, бидуни изҳори назар ривоётро нақл карда гузаштааст" [12, с. 185].

Дар ҳамин робита ва дар хусуси рӯйкарди муътазилии Замахшарӣ дар таълифи «Кашшоф», Ибни Халдун мегӯяд: «Тафсир бар ду гуна тақсим шуд: Яке тафсири ривоёти мустанад ба осор ва ривоёти нақлшуда аз салаф (гузашта)… ва дувум тафсири бозгашткунанда ба забон мисли эъробу балоғат ва луғат ва ғайра ва беҳтарин тафсирҳое, ки муштамил бар ин фан буда, китоби «Кашшоф»-и Замахшарӣ аст, ки муаллифи он аз мардуми Хоразми Ироқ (Эрон) аст. Вале Замахшарӣ пайрави ақоиди муътазила мебошад ва дар натиҷа, ҳар ҷо дар оёти Қуръон, ба шеваҳои балоғат бармехӯрад, аз мазоҳиб ва муътақадоти фосиди эшон истидлол мекунад, ба ҳамин сабаб, аҳли суннат аз он дурӣ меҷӯянд… ва ҳар гоҳ касе онро мехонад, дар сурате ки комилан ба мазҳаби суннат огоҳ бошад ва роҳи истидлолро нек бидонад, аз бадфарҷомиҳои он масун хоҳад монд. Пас бояд мутолиаи онро муғтанам шумурд, чи китоби мазбур дар анвои фунуни забон дорои шигифтиҳое аст» [5, с. 108].

Бад-ин тартиб, ҳангоме ки Ҷоруллоҳ Замахшарӣ дар тафсири «Кашшоф» менависад: «Ин аз ақоиди ботили аъроби ҷоҳилӣ буд, ки зарбаи деви муҷаби сараъ мешавад…Қуръон ҳам бар ҳасби эътиқоди онон нузул ёфт» (Ва бино ба гуфтаи Олусӣ дар «Руҳ-ул-маъонӣ», ин ақидаи ҳамаи муътазилиён аст) [8, с. 45].

Ин тафсир аз оғози рӯйи коғаз омаданаш то рӯзгори мо қариб ҳамеша мавриди омӯзишу баҳрабардории аҳли илм ва муфассирон қарор гирифта, бисёр донишмандон дар дарки маънии он тааммул намудаанд. Ҳашт қарн баъди иншои ин асар Оятуллоҳ Толиқонӣ бо такя бар ақлгароӣ ва баҳрагирӣ аз тафсири муътазилии Замахшарӣ дар тафсири ояти 275: « **الذى يتخبطه الشيطان من المس**» дар сураи Бақара, мегӯяд: «Девонагиро ношӣ (тозакор, бетаҷриба) аз тамос ва тасрифи ҷинну шайтон донистан аз ақоиди аъроби ҷоҳилӣ буда ва Қуръон ба забони қавм сухан гуфтааст. Ва ин раъйе аст, ки порае аз муфассирони ҷадиди араб ҳам изҳор доштаанд». Толиқонӣ ҳам ба монанди Замахшарӣ «... асло кӯшиш дар таъвили оят намекунад ва «хато»-ро мепазирад, аммо маслиҳатеро барои зикри ин хато дар Қуръон пешниҳод мекунад» [10, с. 24].

Ҷоруллоҳ Замахшарӣ ба далели тақобили муътазилаву ашоира ва таассубе, ки нисбат ба афкори эътизолии худ дошт, саъй кард, ки ба дифоъ аз омӯзаҳои муътазилии худ барояд ва дар партави нури ақл, бо такя бар усули ақлӣ ва мантиқӣ ва бо дарки амиқи мабоҳиси улуми балоғӣ тафсире бо рӯйкарди каломӣ, адабӣ, балоғӣ бинигорад ва оётеро, ки бо усули муътазила мухолиф аст, таъвил кунад. Хирадгароии ӯ боис гардид, ки нақши муҳимму асосиро дар тафсири Қуръон бар уҳдаи ақл ниҳад ва бо таваҷҷуҳи дақиқ ба мабоҳиси улуми балоғат ба тафсир ва табйини оёти Қуръони карим бипардозад, аз ин сабаб дар тафсири «Кашшоф» бо дидгоҳи хирадгароёна рӯй овардааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Боқир, Алӣ Ризо. Фахри Хоразм - мурурe ба зиндагӣ ва осори Ҷоруллоҳ Замахшарӣ. -Теҳрон: ҲҲамшаҳрӣ, 1388. - 194 с.
2. Боқир, Алӣ Ризо. Замахшарӣ ва тафсири «Кашшоф» (чопи дуввум). - Теҳрон: Хонаи китоб, 1388. - 221 с.
3. Гулдзиҳер, Игнатус. Гироишҳои тафсир дар миёни мусалмонон; тарҷума аз рӯйи матни арабӣ ба форсӣ. - Теҳрон: Қуққнус,1370. - 342 с.
4. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. ал-Кашшофу ан ҳақоиқи ғавомизи-т-танзил ва уюни-л-ақовил фӣ вуҷуҳи-т-таъвил; ҳошия: Сайид Шариф Ҷурҷонӣ.- Бейрут: Дорул-фикр, 2008. - 567 с.
5. Ибни Халдун. Муқаддима; тарҷумаи Муҳаммад Парвини Гунободӣ (чопи ҳафтум). - Теҳрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1369.
6. Ибн ал-Ҳадид. Шарҳи наҳҷул-балоға; тасҳеҳи Абулфазли Иброҳимӣ. - Теҳрон: Интишороти Донишгоҳи паҳлавӣ, 1349.
7. Ночӣ, Муҳаммадризо. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён. - Душанбе: Эр-гарф, 2011. - 125 с.
8. Оқилов М. «Атвоқу-з-заҳаб»-и Замахшарӣ; таҳқиқи адабӣ, тарҷума ба забони ӯзбекӣ ва шарҳи он. - Хуҷанд: Меъроҷ, 2012. -157 с.
9. Олусӣ, Аллома. Руҳу-л-маъонӣ. (Чопи чаҳорум). - Бейрут: Дорул эҳё ат-туросул арабӣ, 1405 ҳ. - 456 с.
10. Совӣ, Мустафо Ҷувайнӣ. Манҳаҷ-ул-Замахшарӣ фӣ тафсир. - Қоҳира, Бейто, 1401 ҳ. - 354 с.
11. Суруш, Абдулкарим посух ба Ҷаъфари Субҳонӣ. Башару башир. - Вашингтон, 2008. - 45 с.
12. Ҳошимӣ, Сайид. Асбоби нузул дар тафсири "Кашшоф" (фаслномаи пажӯҳишҳои қуръонӣ, шумораи 2). - Теҳрон: Хони китоб, 1374. - 196 с.
13. Broch J.P.. Al-Mufassal Fi, L-nahwed. – Christiania, 1859. - Rev.ed. – 1879. - 87c.

ТАЪСИРИ ҒОЯИ МУЪТАЗИЛА ДАР ТАФСИРИ «КАШШОФ» - И ҶОРУЛЛОҲ ЗАМАХШАРӢ

Замахшарӣ дар андеша ва эътиқод муътазилӣ буд ва тафсирашро низ ба ин маслак таълиф намуд. Ба тафосире, ки ба зоҳири алфози Қуръон, бо мабонии шаръ иншо шудаанд. Тафсири «Кашшоф» тафсири арзишманд аст, ки санъати беназири Қуръонро ҷилвагар сохтааст ва дар кашфи балоғат ва сеҳри баёни он беназир аст. Муаллифи он дар забони арабӣ забардаст буда, аз луғату ашъор ва улуми балоғату баён ва наҳву эъроб дониши хуб доштааст; ин дониш ва нубуғи илмӣ-адабии муаллиф сабаб шуд, то ӯ тафсири «Кашшоф»-ро таълиф намояд. Ҷоруллоҳ Замахшарӣ ба далели тақобили муътазилаву ашоира ва таассубе, ки нисбат ба афкори эътизолии худ дошт, саъй кард, ки ба дифоъ аз омӯзаҳои муътазилии худ барояд ва дар партави нури ақл, бо такя бар усули ақлӣ ва мантиқӣ ва бо дарки амиқи мабоҳиси улуми балоғӣ тафсире бо рӯйкарди каломӣ, адабӣ, балоғӣ бинигорад ва оётеро, ки бо усули муътазила мухолиф аст, таъвил кунад. Хирадгароии ӯ боис гардид, ки нақши муҳимму асосиро дар тафсири Қуръон бар уҳдаи ақл ниҳад ва бо таваҷҷуҳи дақиқ ба мабоҳиси улуми балоғат ба тафсир ва табйини оёти Қуръони карим бипардозад, аз ин сабаб дар тафсири «Кашшоф» бо дидгоҳи хирадгароёна рӯй овардааст.

Калидвожаҳо: Хоразм, Замахшарӣ, тафсири Кашшоф, Қуръон, муътазила.

ВЛИЯНИЕ ИДЕИ МУЪТАЗИЛИТОВ НА ТОЛКОВАНИЕ «КАШШАФ»-А ДЖАРУЛЛАХА ЗАМАХШАРИ

Замахшари в размышлениях и убеждениях был мутазилитом, и естественно свои толкования тоже давал в этом направлении. Толкование “Кашшаф”-а Замахшари, в котором сияет бесподобная риторика, изящные пути толкования и магия изречения являются ценнейшим трудом автора в области толкований. Его автор являясь искусным знатоком арабского языка, имел хорошое знание в области риторики, познания словаря и поэзии, грамматики и склонения арабского языка. Следовательно, эти знания и одарённость автора в научно-литературном направлении стали поводом для написания толкования “Кашшаф”-а. Наследие Замахшари посвящено вопросам арабского языка и литературы и защите положений рационалистического учения мутазилитов. Замахшари изучив арабский язык в совершенстве познал его грамматику и стилистику во всех его тонкостях и создал свои уникальные и бесценные произведения по арабской филологии. Сложный материал он излагает предельно просто, сжато, но очень содержательно. Его художественные произведения написаны усложненным языком, со всеми языковыми и стилистическими приемами и ухищрениями арабского художественного стиля и в них Замахшари следовал веяниям времени.

Ключевые слова: Хорезм, Замахшари, толкование Кашшафа, Коран, мутазилизм.

INFLUENCE OF THE IDEAS OF MUTAZILITES ON INTERPRETATION "KASHSHAF" OF JARALLULHA ZAMAHSHARI

Zamakhshari in meditations and convictions was a mutazilite, and naturally his interpretations also gave in this direction. The interpretation of "Kashshaf" -a Zamakhshari, in which radiant rhetoric shines, graceful ways of interpretation and the magic of utterance is the author's most valuable work in the field of interpretation. His author, being a skilled expert in Arabic, had a good knowledge in the field of rhetoric, knowledge of vocabulary and poetry, grammar and declension of the Arabic language. Consequently, this knowledge and the author's gift in the scientific and literary direction became the occasion for him to write the interpretation of "Kashshaf". The legacy of Zamahshari is devoted to the issues of the Arabic language and literature and the defense of the rationalistic teachings of the Mu'tazilites. Having studied Arabic, Zamahshari perfectly learned his grammar and stylistics in all its subtleties and created his unique and invaluable works on Arabic philology. Complicated material, he sets out very simply, concise, but very informative. His works of art are written in a complicated language, with all the linguistic and stylistic techniques and tricks of the Arabic artistic style, and in them Zamahshari followed the trends of the times.

Key words: Khorezm, Zamakhshari, interpretation of Kashshaf, Koran, mutazilism.

Сведения об авторе: ***Очилова Мехринисо Илхомовна*** - Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова, кандидат филологических наук, доцент кафедры персидского и китайского языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проспект Мавлянбекова 1. E-mail: **ochilova.86@mail.ru.**
Тел.: **(+992) 92-770-11-65**

Information about the author: ***Ochilova Mehriniso Ilhomovna*** - Khujand State University named after B. Gafurova, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Persian and Chinese Languages Department. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, prospect Mavlyanbekova 1. E-mail: **ochilova.86@mail.ru**.
Tel.: **(+992) 92-770-11-65**

УДК: 891. 500+801

АШЪОРИ ҲАМАСРОНИ РӮДАКӢ ДАР «ЛУҒАТИ ФУРС»-И АСАДИИ ТӮСӢ

Расулов С.А.
Маркази мероси хаттии АИ ҶТ

Фарҳангнигории тоҷикии форсӣ таърихи дуру дарозеро тай намудааст, ки решаҳои амиқи он то ба замони давраи миёнаи таърихи забонамон рафта мерасад. Дар ин бора ибрози назарҳо зиёд бошанд ҳам, вале на ҳамаи онҳо муфассалу мукаммал омӯхта шудаанд, бо вуҷуди он ки он фарҳангҳо дар таърихи забоншиносӣ ва адабиётшиносии мо мақоми шоиста ва нақши вижа бар ҷой гузоштаанд. Яке аз чунин фарҳангҳое, ки баъди навишта шуданаш дар фарҳангнигории тоҷикии форсӣ саҳми муассир дорад, ин «Луғати фурс»-и Ҳаким Асадии Тӯсӣ (1005/1010-1073) ба шумор меравад. «Луғати фурс» аз аввалин фарҳангҳои тоҷикии форсӣ дониста шудааст, ки аз нобасомонию ҳаводиси рӯзгор эмин

монда, хушбахтона, то ба имрӯз расидаасту мавриди истифодаю баррасии аҳли таҳқиқ қарор дорад ва борҳо мутуни илмӣ ва амалӣ – иқтисодии он дар Эрону Тоҷикистон ба табъ расидааст, ки чопи Паул Ҳорн ва Дабирсиёқӣ [7], Аббоси Иқбол [8] ва Нурулло Ғиёсов [9] аз он ҷумлаанд. Доир ба таҳқиқу омӯзиши «Луғати фурс» бошад муфассалтар аз ҳама фаҳангшиноси тоҷик В.А. Капранов дар рисолаи худ «Луғати фурс» Асади Туси и его место в истории Таджикской (фарси) лексикографии» [3] ибрози ақида намуда, дар забоншиносӣ ва луғатшиносӣ муфид будани ин асар, аҳаммияти адабии онро низ борҳо таъкид намудааст [3, с. 31-33]. Вобаста ба ин гуфта ҷойи таъкид аст, ки фарҳангҳои пешинаи тоҷикию форсӣ дорои хусусиятҳои энсиклопедӣ буда, дар онҳо на танҳо инкишофи таърихии лексикаи забон инъикос ёфтааст, балки воқиаҳои зиёди таърихӣ, адабӣ ва ғ. ба ин ё он муносибате баён гардидаанд. Аз ин рӯ, барои омӯхтани таърихи адабиёти классикии тоҷикии форсӣ ҳар қадаре тазкираҳои ба ёдгормонда аҳамият дошта бошанд ҳам, фарҳангҳо низ барои инкишофи таърихи забон, таърихи мардуми он, бахусус адабиёти он ҳамон адоза муфиданду чун сарчашмаи бебаҳои таърихию адабӣ истифода мегарданд.

Бидуни шубҳа «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ аз сифатҳои болоӣ барҳӯрдор буда, аз зумраи фарҳангҳои тафсирии аввалини тоҷикии форсие мебошад, ки то рӯзгори мо омада расидаву мавриди истифодаи пайваста қарор дорад. Ин асари назарраси соҳаи луғат, пеш аз ҳама, барои тартиб додани як қатор фарҳангҳои минбаъда хидмати шоиста дорад. Ин луғатномаро муаллифони «Меъёри Ҷамолӣ», «Адолат-ул-фузало», «Туҳфат –ул-аҳбоб», «Маҷмаъ-ул -фурс» ва дигарон дар тартиб додани асарҳои худ истифода намудаанд [3, с.169-177].

Дар бораи сохти умумии фарҳанг, тартиби ҷойгиршавии калимаҳо ба таври хулоса метавон гуфт, ки онҳо аз рӯйи ҳарфҳои охир омадаанд. Калимаҳое, ки дар ин луғат шарҳ ёфтаанд, бо овардани шеърпораҳо аз ашъори шоирони гузашта ва ҳамзамононии муаллиф оро ёфта, иддае ҳанӯз дар замони Асадии Тӯсӣ куҳна ва архаистӣ будаанду гурӯҳе хусусияти шевагӣ доштанд. Луғатнавис бо хоҳиши ҳамзамонон, барои фаҳмидани осори бадеии дар замони шоир ва пеш аз ӯ эҷодгардида дар Хуросону Мовароуннаҳр таълиф шуда будааст, ки инро худи Асадии Тӯсӣ ин тавр ишора намуда, менависад: «Китоби «Луғати фурс» лисони аҳл –ал-Балх ва Мовароуннаҳр ва Хуросон»…[8, с.1].

«Луғати фурс»-и Асадӣ диққати моро вобаста ба мавзӯи мадди назар, ҳамчун сарчашмаи бебаҳои адабӣ, ба худ ҷалб намуд, зеро дар он санадҳо аз ашъори шоирони то аҳди нигоранда ва ҳамзамононаш ҷой доранд, ки қисмате аз онҳо танҳо ба воситаи ин фарҳанги беназир ба мо расидааанду халос. Вай барои омӯзиши назми асрҳои IX-XI тоҷикии форсӣ барои аҳли таҳқиқ ёвари бебаҳост, ки бидуни луғати Ҳаким Асадӣ мо дар бораи ашъори Рӯдакӣ, шоирони ҳамасри Рӯдакӣ, достонҳои устод Рӯдакӣ «Синдбоднома» ва «Даврони офтоб», достони ахлоқии Абӯшакури Балхӣ ва чанде дигар қариб чизе дониста наметавонистем. Тибқи ишораи муҳаққиқи «Гаршоспнома» -и Асадии Тӯсӣ Алии Муҳаммадӣ дар матни таҳиянамудаи Паул Ҳорн ва Дабирсиёқӣ номи 67 шоир омада, дар матни тартибдодаи Аббоси Иқбол (якҷоя ба мулҳақоти ба он иловашуда) аз эҷодиёти зиёда аз 130 шоир каму беш намунаҳо оварда шудааст. Аббоси Иқбол мулҳақотро ба хотири он дар матн нигоҳ доштааст, ки дар мулҳақот калимаҳое шомиланд, ки шарҳи онҳоро дар дигар фарҳангҳо пайдо намудан муҳол аст [4, с. 25-26]. Қимати ин фарҳангро аҳли таҳқиқ дар он дидаанд, ки дар он як қатор ном ва тахаллуси шоироне дучор мешаванд, ки дар таърихи адабиёти тоҷику форс чандон маълум нестанд ва ҳатто номи баъзеи онҳо дар ягон сарчашмаи дигари адабию таърихӣ ба назар намерасанд, монанди Шоҳсор, Мурсаӣ, Ғаввос, Шуҳраи Офоқ, Зарринкитоб, Боронӣ, Марворидӣ, Наҷҷор ва дигарон. Порчаҳои шеърии ин шоирон маҳз ба шарофати фарҳанги «Луғати фурс » ба мо расидаанд.

Андешаҳои болоӣ имконият медиҳанд гӯем, ки «Луғати фурс» ҳамчун сарчашмаи адабӣ қарор мегирад. Илова бар ин, фарҳангҳои форсӣ-тоҷикӣ, минҷумла «Луғати фурс», барои ҳар чӣ бештар равшан намудани баъзе масъалаҳои баҳталаби адабӣ, матншиносӣ ва ғ. кӯмаки арзишманд карда метавонанд. Масалан, шакли дурусти як идда абёти устод Рӯдакӣ ба шарофати ҳамин луғатнома маҳфуз мондааст, ки ниёзмандон метавонанд ба тавзеҳоти шеърҳои Рӯдакӣ, ки соли 1974 тавассути интишороти «Ирфон» (саҳифаҳои 166,170,174,182,190,194) ба нашр расидааст, муроҷиат намоянд [6].

Таҳиягари «Луғати фурс» Н.Ғиёсов дар муқаддимаи ба матн афзудаи худ навишта, ки «Дар «Луғати фурс»-е, ки устод Дабирсиёқӣ ба табъ расонидааанду мавриди истифодаи мо қарор гирифтааст, аз 77 шоир 1335 байт шеър шоҳид оварда шудааст (Дабирсиёқӣ, с. ҳашт). Аз байни ин шуаро аз ҳама бештар аз устод Рӯдакӣ шоҳид оварда шудааст. Тибқи ҳисоби В. А. Капранов дар шарҳи 286 моддаи луғавӣ зиёда аз 300 байт аз Рӯдакӣ шоҳид омадааст ва дар ҷойи дуюм Унсурӣ (242 шоҳид), Фирдавсӣ (163 шоҳид), Абӯшакур (150 шоҳид), Мунҷик (126 шоҳид) ва дигарон омадаанд» [9, с.27]. Ин иқтибос барои он оварда шуд, ки дар теъдоди байтҳои нишондодашуда шубҳа пеши назар меояд. Дар «Луғати

фурс»-и таҳиянамудаи Дабирсиёқӣ аз Рӯдакӣ 163 намуна ва 177 байт шоҳид, балки 120 байт аст ва монанди ин. Аз ин рӯ, дар ишораи В.А. Капранов на байти ин ё он шоир, балки мисраи ӯ нишон дода шудааст онро Н.Ғиёсов бар ғалат байт қабул кардааст. Вагарна дар матни таҳиянамудаи ӯ низ аз Рӯдакӣ 163 намуна дар 177 байт омадааст халос [9, с. 437]. Ин баҳси алоҳидаи илмӣ аст ва мо дар ин замина ба ҳадафи дар пеши худ гузошта наздик мешавем.

Вақто дар бораи ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ дар «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ сухан меравад, бояд ҳаддалимкон, дар асоси омӯхтаву андӯхтаҳои аҳли таҳқиқ, дониста шавад, ки аз ному ашъори ин шоирон, то ҷое шумораи эшон дар замони Одамушшуаро чӣ хулосаҳои илмие мавҷуданд. Дар байни аҳли илм ва ҷустуҷӯҳои илмии онҳо шумораи зиёда аз 70 нафар адибон маълум аст, ки дар замони Сомониён ва каме пештар ашъор офаридаанду сарвару саркарда ва раҳнамои эшон устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (858-941) будааст.

Тавре адабиётшиносон Х.Шарифов ва А. Абдусатторов дар муқаддимаи «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» овардаанд, «Дар давраи нав шеъри шоирони аҳди Сомониён дар китобҳои таърихи адабиёти асри Х, дар маҷмӯаҳои осори манзум қайду сабт шудаанд. Аввалин кӯшиши дар як китоби ҷомеъ гирд овардани ашъори шоирони ҳамасри Рӯдакиро Саид Нафисӣ анҷом дод. Ин асари муҳим дар се китоб чоп шуда, дар ҷилди дуюм сухан дар бораи муосирони Рӯдакист» [1]. Дар ин ҷо Саид Нафисӣ аз 15 тан шоири ҳамасри Рӯдакӣ Шаҳиди Балхӣ, Фароловӣ, Муродӣ, Робинҷонӣ, Абулмасалӣ Бухороӣ, Абӯисҳоқи Ҷӯйборӣ, Оғоҷӣ, Таҳорӣ, Хаббозии Нишопурӣ, Кисоӣ, Дақиқӣ, Абӯзироаи Гургонӣ, Истиғноии Нишопурӣ, Ҷунайдӣ ва Амораи Марвазӣ ёд намудаву намунаҳо аз ашъорашонро ҷой додааст. Дар китобҳои чопшудаи баъдинаи ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ шумораи ин суханварон аз 50 то 66 нишон дода шудааст. Аз ҷумла, дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ», ки соли 1958 дар кишвари мо ба табъ расида буд, номи 66 нафар шоир бо намунаи ашъорашон оварда шудааст [2]. Дар чопи муҳаққиқи эронӣ Аҳмади Идорачии Гелонӣ бошад, бо 50 суханвари ҳамасри Рӯдакӣ ва намунаи эҷодиёти онҳо ошно мешавем [10]. Дар китоби таҳиянамудаи Х.Шарифов ва А. Абдусатторов 57 нафар шоири ҳамасри Рӯдакӣ оварда шудааст [1]. Табиист, ки ҳамаи ин нашрҳо ба восита ё бе восита аз «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ истифода кардаанд. Ин истифода чӣ тавр сурат гирифтааст, мураттибони фавқуззикр худ медонанд, зеро ҳаҷми мақола ҳамаи онро фаро гирифта наметавонад.

Барои ба ҳадаф расидан матни чопи хуҷандии «Луғати фурс» баргузида шуд. Ин ба он мақсад, ки ин нашр дар заминаи ҳамаи матнҳои то ба он интишорёфтаи «Луғати фурс» сурат гирифтааст. Тавре дида шуд, Саид Нафисӣ аз 15 нафар, чопи соли 1958-и тоҷикистонӣ 66 нафар, нашри Аҳмади Гелонӣ 50 нафар ва чопи 2007 тоҷикистонӣ 57 нафар шоирони ҳамасри Рӯдакӣ ном бурдаанд. Пас, пурсида мешавад, ки оё Асадии Тӯсӣ аз ашъори ҳамаи онҳо дар таҳияи луғатномаи худ истифода кардааст?

Омӯзишу баррасӣ ва таҳқиқи хоссаи мо нишон дод, ки дар мавриди истифода аз ашъори шоирони ҳамасри Рӯдакӣ Асадии Тӯсӣ худ сари худ мухтор будааст ва ниёзмандии тартиб додани «Луғати фурс» ӯро во доштааст, ки вобаста ба ҳадафи дарпешгузоштааш ба суханварони аҳди Сомон муроҷиат намояд ва аз ашъори эшон суд ҷӯяд. Ин шоирони ҳамасри Рӯдакӣ, ки Асадӣ дар заҳмати қимати худ аз ашъори онҳо каме зиёд кор гирифтааст, асосан инҳоянд: пеш аз ҳама, ашъори Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯшакури Балхӣ, Мунҷики Тирмизӣ, Кисоии Марвазӣ, Дақиқӣ, Имораи Марвазӣ, Шаҳиди Балхӣ, Хусравонӣ, Тайёни Марғазӣ, Маъруфии Балхӣ, Фароловӣ, Шокири Бухороӣ, Абулмасали Бухороӣ (Булмасал), Абулмуайяди Балхӣ, Хуҷастаи Сарахсӣ, Шаҳиди Балхӣ, Муродӣ, Хусравии Сарахсӣ, Абулъалои Шуштарӣ, Абулаббоси Рабинҷанӣ, Ушнонии Ҷӯйборӣ, Абулаббоси Қассоб, Сипеҳрии Бухороӣ, Ҷуллоби Бухороӣ, Абулҳасани Оғоҷӣ, Мунтасири Сомонӣ, Абулфатҳи Бустӣ, ҷамъ 27 нафар. Шояд дар чопҳои гуногуни нишон додашуда камтар ё зиёдтар ҳам омада бошанд. Яъне, Асадии Тӯсӣ дар тартиб додани фарҳанги «Луғати фурс»-и худ камубеш аз ашъори 30 шоири ҳамасри Рӯдакӣ кор гирифтааст. Ин маънои онро дорад, ки Асадии Тӯсӣ тақрибан бо осори панҷоҳ фисади шоирони ҳамасри Рӯдакӣ ошноӣ дошта будааст намунаҳои ашъори онҳоро барои шарҳи луғатномаи худ ба сифати шоҳиди муътамад мавриди истифода қарор додааст.

Боз пурсида мешавад, ки Асадии Тӯсӣ дар «Луғати фурс» ном,куния, тахаллус ва номи хонаводаи шоирони аҳди Сомониродар фарҳанги худ чӣ тавр истифода намудааст? Ба ин суол метавон мухтасару мушаххас гуфт, ки соҳиби фарҳанг баъзе авқот номи шоирро оварда, сипас тахаллуси ӯро истифода кардааст, монанди Шокири Бухорӣ, Абулаббоси Аббосӣ ва дигарон. Масалан, Асадии Тӯсӣ калимаи ғалевочро, ки навъе аз кабӯтар аст, шаҳр дода намунаро аз Абулаббоси Аббосӣ ба таври зайл меорад:

«**Ғалевоҷ**– дубсӣ (кабӯтар) бошад, Абулаббоси Аббосӣ гӯяд:

Он рӯзи нахустин, ки малик ҷома-ш пӯшид,

Бар кунгураи кӯшк будам ман чу галевоҷ» [9, с. 87]

Бояд гуфт, ки ин ҳамон Абулаббоси Рабинҷанӣ [1, с.154-207] аст, ки дар «Луғати фурс», «Булаббос» ва «Булаббоси Аббосӣ» [9, с. 87] аз ӯ барои тасдиқи маънои вожаҳо шоҳид оварда шудааст.

Асадии Тӯсӣ дар бисёр маврид дар овардани шоҳид барои шавоҳи вожаҳо танҳо ном ё тахаллуси шоиронро овардаасту халос, ҳамчун Рӯдакӣ, Кисоӣ, Бӯшакур (Абӯшакури Балхӣ), Хусравӣ, Фароловӣ, Тайён, Мунҷим, Имора (Имораи Марвазӣ), Оғоҷӣ (Абулҳасани Оғоҷӣ), Хусравонӣ (Абӯтоҳири Хусравонӣ), Дақиқӣ, Бӯшуайб (Бӯшуайби Ҳиравӣ), Булмуайяд (Абулмуайяди Балхӣ) ва монанди инҳо. Масалан, дар вожаи **каназ** ва **коноз** омадааст: «Каназ ва коноз – буни хӯшаи рутаб (хурмо) бошад. Фаролавӣ гуфт:

Дило, кашидан бояд итобу нози бутон,
Рутаб набошад бе хору каназ пурборо!» [9, с.162]

Ин ҳамон Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мӯсо Фароловӣ, шоири муосири Шаҳиди Балхӣ ва Рӯдакӣ. Рӯдакӣ ӯро чун суханварӣ соҳибшуҳрат шинохта ва дар байти зайл мегӯяд:

Шоир Шаҳиду шуҳра Фароловӣ,
В-ин дигарон ба ҷумла ҳама ровӣ [6, с. 331].

Ин ду мисоли оварда ва ба ин монанд мисолҳои хеле зиёд баёнгари онанд, ки ҳадафи муаллифи «Луғати фурс» шарҳу тавзеҳи калимаҳои душворфаҳм барои форсигӯёни Қавқозу Ироқи Эрон будааст, на муаррифии шоирони ҳамасри Рӯдакӣ.

Вобаста ба мавзӯъ боз саволи дигаре пеш меояд, ки оё Асадии Тӯсӣ барои шоҳид дар фарҳанги худ аз шоирони ҳамасри Рӯдакӣ баробар мисол овардааст? На, дар ин маврид ҳам мусаннифи фарҳанг бар сари худ мухтор буда, кӯшиш намудааст, ки беҳтарин ва пур бамаънотарин байтҳоеро, ки дар худ як маънои томрогунҷонида ва ҳам бо ҳунари шоирона гуфта шуданд, иқтибос намояд. Аз ин рӯ, дар фарҳанги Асадӣ аз шоире бештар ва аз шоире камтар байт иқтибос карда шудааст. Масалан, аз фарқиятҳои андаки чопҳри «Луғати фурс» сарфи назар намоем, дармеёбем, ки муаллиф аз устод Рӯдакӣ 163 намуна (177 байт), аз Абӯшакури Балхӣ 96 намуна (101 байт), аз Мунҷики Тирмизӣ беш аз 80 намуна (84 байт), аз Кисоии Марвазӣ 61 намуна (63 байт), аз Имораи Марвазӣ 39 намуна (40 байт), аз Шаҳиди Балхӣ 36 намуна (38 байт), аз Абӯтоҳир Таййиб ибни Муҳаммад Хусравонӣ 28 намуна (27 байт), аз Тайёни Марвазӣ 30 намуна (30 байт), аз Абӯбакр Муҳаммад ибни Алӣ Хусравии Сарахсӣ 24 намуна (26 байт), аз Абуаббоси Аббосӣ 22 намуна (22 байт), аз Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мӯсои Фароловӣ 13 намуна (13 байт), аз Шокири Бухороӣ 15 намуна (16 байт), аз Абулмасали Бухороӣ (Булмасал) 8 намуна (байт), аз Абулмуайяди Балхӣ 7 намуна (8 байт), Хуҷастаи Сарахсӣ 7 нумуна (7 байт), аз Ҷуллоби Бухороӣ 2 намуна (2 байт), аз Абулаълои Шуттарӣ 1 намуна (2 байт), аз Абулҳасан Муродӣ як намуна (1 байт), аз Ушнонии Ҷӯйборӣ 1 намуна (1 байт) барои шоҳиди вожаҳое, ки шарҳ додааст, иқтибос карда. Яъне, аз 1 байт то 176 -177 байт шеъри шоирон ба сифати шоҳид аз шоирони ҳамасри Рӯдакӣ иқтибос шудаанд.

Дар ҳамин маврид бояд гуфт, ки «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ аз аввалин фарҳангҳои тоҷикии форсист, ки дар худ тавонистааст иддаи ками ашъори ҳамасрони Рӯдакиро тавассути шоҳид оварда ба ин ё он вожа дар худ маҳфуз дорад. Пеш аз ҳама, ин фарҳанг дар нигоҳ доштани ашъори худи устод Рӯдакӣ маъхази бебаҳо мебошад, ки дар ин бора рӯдакишиносон хеле зиёд ва бамаврид ибрози назар намудаанд. Масалан, ин байти Аҳмади Ушнонии Ҷӯйборӣ танҳо ба воситаи «Луғати фурс»- и Асадии Тӯсӣ то ба мо маҳфуз мондааст:

З-*урдубиҳишт рӯзе даҳ рафт рӯзи шанбаз,*
Кустӣ фиганду зуннор бода ба даст мӯбаз [9, с. 144].

Хусола, метавон гуфт, ки «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ дар нигоҳ доштану ба баъдинагон расонидани ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ, бо вуҷуди он ки дар он на аз ҳама шоирони ҳамасри Рӯдакӣ намунаҳо ҷой доранд, ганҷинаи бебаҳо ба шумор меравад.

А Д А Б И Ё Т

1. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ; таҳияи матн ва луғоту тавзеҳот аз Худоӣ Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов.- Душанбе: Адиб, 2007.- 480 с.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ; дар таҳти таҳрири Абулғанӣ Мирзоев. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1958. – 408 с.
3. Капранов В.А. «Луғати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии / В.А.Капранов.- Душанбе: АН Таджикской ССР, 1964.- 215 с.
4. Али Мухаммади. Асади Туси и его эпическом поэма «Гершасп-наме» - Душанбе: Дониш, 1994. -194 с.
5. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Шеърҳо; бо муқаддима. тартиб ва тавзеҳи Усмон Каримов ва Садрӣ Саъдиев.- Душанбе: Ирфон, 1974. -224 с.
6. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор; таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ.- Душанбе: Адиб, 2007.- 480 с.
7. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс; ба кӯшиши Муҳаммад Дабирсиёқӣ. -Теҳрон, 1336. -212 с.
8. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс; бо тасҳеҳ ва эҳтимоми Аббоси Иқбол. -Теҳрон: Чонхонаи Маҷлис, 1319. -572 с.
9. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс; муқаддими, таҳия, таълиқот, ҳошия ва феҳристи Нурулло Ғиёсов. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2015.- 492 с.
10. Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ; таълифи Аҳмади Идорачии Гелонӣ. Чопи аввал.- Теҳрон: Баҳман, -С. 137. - 566.

АШЪОРИ ҲАМАСРОНИ РӮДАКӢ ДАР «ЛУҒАТИ ФУРС»-И АСАДИИ ТӮСӢ

«Луғати фурс»-и Ҳаким Асадии Тӯсӣ (1005/1010-1073) аз аввалин фарҳангҳои тоҷикии форсӣ ба шумор меравад, ки аз нобасомониҳои ҳаводиси рӯзгор эмин монда, то ба имрӯз расидааст ва ҷойи таъкид аст, ки он дар навиштани фарҳангҳои зиёди баъдинаи форситаборон ба сифати сармашқ хидмат намудааст. Аҳли таҳқиқ дар бораи вижагиҳои ин фарҳанг ва қимати беназири он хеле зиёд гуфтаанд ва зарурати чандин бор чопи илмӣ ва илмӣ – интиқодии он аз баландии мақомаш дар фарҳанги форситаборон дониста мешавад. Муаллиф дар мақола кӯшиш намудааст, ки дар заминаи корҳои дар атрофи ин фарҳанг анҷомёфта мавқеву мақоми «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсиро дар маҳфуз доштани ашъори шоирони ҳамасри Рӯдакӣ (858-941) нишон диҳад. Зимни таҳқиқу баррасӣ маълум шуда, ки Асадии Тӯсӣ дар «Лӯғати фурс» на аз ҳама шоирони ҳамасри Рӯдакӣ шоҳид оварад. Агар аҳли таҳқиқ шоирони ҳамзамони Рӯдакиро аз 57 то 70 баршумурда бошанд, пас дар ин фарҳанг аз ин шумора камобеш 30 шоири аҳди Сомониён мавриди истифода қарор гирифта будааст. Ҷойи таъкид аст, ки дар фарҳанги Асадӣ аз шоире бештар ва аз шоире камтар байт ба сифати шоҳид иқтибос шудааст. Масалан, аз Абӯшакури Балхӣ беш аз 100 байт, аз Мунҷики Тирмизӣ 82 -84 байт, аз Кисоии Марвазӣ 63 байт, аз Имраи Марвазӣ 40 байт, аз Абулмуайяди Балхӣ 8 байт, аз Ҳуҷастаи Сарахсӣ 2 байт ва ғайра. Дар ниҳоят, метавон гуфт, ки «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ аз маъхазҳои гаронбаҳои ашъори шоирони ҳамасрони Рӯдакӣ ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: фарҳанг, аҳди Сомониён, Рӯдакӣ, шоирони ҳамасри Рӯдакӣ, Асадии Тӯсӣ, «Луғати фурс», бадеӣ, чопи илмӣ, вожа, шеър.

ПОЭТОВ-СОВРЕМЕННИКОВ РУДАКИ В «ЛУГАТИ ФУРС» («ПЕРСИДСКИЙ СЛОВАРЬ») АСАДИ ТУСИ

«Лугати фурс» («Персидский словарь») литератора Асади Туси (1005/1010-1073) считается одним из первых персидско-таджикских словарей, которые сохранились по сей день. Это произведение сыграло важную роль первоисточника при написании многих последующих словарей на персидском языке. Исследователями много написано об особенностях этого произведения и его уникальной ценности. Наличие ряда научных и науно-критических работ, посвященных этому произведению, свидетельствует о его важности для культуры персоязычных народов. В статье автором предпринята попытка на основе работ, посвященных данному произведению, показать роль «Персидского словаря» Асади Туси в сохранении поэзии современников Рудаки (858-941). В ходе исследований было установлено, что литератором Асади Туси в «Персидском словаре» приведены примеры из стихотворений не всех современников Рудаки. В то время как, по данным исследователей, во времена Рудаки проживало от 57 до 70 персоязычным поэтов, в произведении Асади Туси использованы образцы стихотворений только 30 поэтов периода Саманидской династии. Следует отметить, что в «Персидском словаре» приведены образцы произведений разных поэтов этого периода в большем или меньшем объеме. Например, использованы более 100 стихов Абушакури Балхи, 82-84 стиха Мунджики Тирмизи, 63 стиха Кисоии Марвази, 40 стихов Имраи Марвази, 8 стихов Абулмуайяди Балхи, 2 стиха Худжастаи Сарахси и т.д. В целом, можно утверждать, что «Персидский словарь» Асади Туси является ценной коллекцией поэтов - современников Рудаки.

Ключевые слова: культура, Саманиды, Рудаки, поэты-современники Рудаки, Асади Туси, «Персидский словарь», поэзия, научные работы, термины, стихи.

POEMS OF RUDAKI'S CONTEMPORARIES IN "LUGHATI FURS" ("PERSIAN DICTIONARY") OF ASADI TUSI

"Lughati Furs"("Persian Dictionary") of Asadi Tusi (1005/1010-1073) is considered as one of the first Persian-Tajik dictionaries, which have survived to this day. This work has played an important role as a primary source when writing many subsequent dictionaries in Persian. Researchers have written a of about the features of this work and its unique value. The presence of a numder of scientific and scientific-crirical works on this work testifies to its importance for the culture of Persian- speaking nations. In the article the author made an attempt on the basis of works devoted to this work, to show the role of Asadi Tusi's "Persian Dictionary" in preserving the poetry of Rudaki's contemporaries (858-941). In the course of the research it was established that Asadi Tusi in the "Persian Dictionary" gives examples from the poems of not all contemporaries of Rudaki. While, according to researchers, in the time of Rudaki lived from 57 to 70 Persian- speaking poets, Asadi Tusi used the samples of poems of only 30 poets of the period of the Samanid dynasty. It should be noted that the "Persian Dictionary" gives examples of works by different poets of this period in greater or lesser extent. For example, more than 100 couplets of Abushakuri Balkhi, 82-84 couplets of Munjigi Tirmizi, 63 couplets of Kisoy Marvazi, 40 couplets of Imrai Marvazi, 8 couplets of Adulmuayadi Balkhi, 2 couplets of Khujastai Sarakhsi, ets. were used. In general, it can be argued that Asadi Tusi's "Persian Dictionary" is a valuable collection of poems of Rudaki,s contemporaries.

Key words: culture, Samanids, Rudaki, Rudaki'scontemporaries, Rudaki, Asadi Tusi, "Persian Dictionary", poetry, scientific works, terms, poems.

Сведения об авторе: ***Расулов Савриддин Ахмадович*** – Центр писменного наследия АН РТ, аспирант кафедры текстологии и издания письменного наследия. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Хусейнзода, дом, 35. Тел.: **(+992) 501-86-48-68**

Information about the author: ***Rasulov Savriddin Akhmadovich*** - Center for Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, graduate student of the department of textology and publishing of written heritage. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Huseinzoda, house, 35. Tel.: **(+992) 501-86-48-68**

УДК: 891.550-1:82

НАҚШИ ТАЛМЕҲ ДАР «ВАСИЛАТ-УН-НАҶОТ»- И МУҲАММАДҲУСАЙНИ ҲОҶӢ

Ҷӯрахонова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ яке аз шоирони барҷастаи олами илму адаби нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX маҳсуб гашта, бо андешаҳои орифона, бо забони ширини тоҷикона ва ақидаҳои фалсафӣ, ахлоқӣ, маънавӣ ва ҳаётии хеш дар таърихи тамаддуни фарҳанги тоҷик мақоми баландро сазовор гардидааст.

Муҳаммадҳусайн мутахаллис ба Ҳоҷӣ соли 1868 дар деҳаи Қарақамиши Кангурти вилояти Хатлон дар оилаи маъмури давлатӣ (мирохур) Раҳим ибни Зокирдевонбегӣ таваллуд ёфтааст. Гузаштагони Ҳоҷӣ аз деҳаи Дашти Канаки Сарихосор буда, дар қишлоқи Тутқавули Кангурт умр ба сар бурдаанд

Бояд зикр кард, ки зиндагинома ва осори пурғановати Муҳаммадҳусайни Ҳоҷиро муҳаққиқони зиёде мавриди баррасӣ қарор додаанд, ки устод Сулаймон Анварӣ яке аз инҳо мебошанд.

Муҳаққиқ Сулаймон Анварӣ дар мақолаи худ, ки «Нигоҳе ба куллиёти Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ» (2006) ном дорад, чунин менигорад: «Дар даврони Шӯравӣ маҷоли сухан басе танг буд ва ҳар кас ҳам ҷуръат намекард, ки дар мавриди шахсият ва осори шуарои сӯфӣ ва урафои нуктасанҷ сухане бигӯяд, ё чизе бинависад. Вале ба рағми ҳамаи фишорҳо ва таъқибҳои ақидатӣ, мардуми адабду ва фарҳангдӯсти мо тавонистанд ном ва осори ононро аз хатари нестӣ ва нобудӣ нигоҳ доранд. Ҳоҷӣ Ҳусайн аз зумраи чунин шоирони сӯфӣ ва ориф аст, ки ном ва осори ӯ то кунун боқӣ мондааст» [12, с.151].

Инчунин профессор Абдурраҳмон Маҳмадов дар яке аз мақолаҳояш, ки «Ҳоҷӣ Муҳаммадҳусайни Хатлонӣ дар масири арзишҳои динию фарҳангӣ» (2008) ном дорад менигорад: «Арзиши ахлоқии осори Ҳоҷӣ шоистаи тақдир ва гуфтугӯи алоҳида аст. Хусусан аз он нуқтаи назар, ки дар охири асри XIX ва аввали асри XX ахлоқи доираҳои ҳукуматдори аморати Бухоро ба бухрони сахте рӯ ба рӯ омада, гирифтори маразҳои ахлоқӣ гардида буд, ки имрӯз мо ҳатто дар бораи он ҳарф заданро барои худ ор медонем. Ба андешаи мо, яке аз сабабҳои дар доираҳои маъмули адабию фарҳангии Бухорою Самарқанд побанд нагаштани Ҳоҷӣ Ҳусайн низ дар ҳамин риояи ахлоқи ҳамидаи суннатии тоҷикон ва аҳкоми нек дар дину мазҳаби ӯ буд» [1, с.133].

Мо низ андешаҳои олими арҷмандро тақвият бахшида, чунин ибрози ақида менамоем, ки Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ дар чунин як замони ноором зиндагӣ намуда, ба ҳамаи ин сахтиҳои маишӣ нигоҳ накарда «Василат-ун-наҷот» ном асари гаронарзиши пандуахлоқиро барои кулли мухлисонаш эҷод намудааст, ки шояд каме ҳам бошад, барои шахсиятҳои дур аз илму маърифат ва дур аз тарбияи динӣ монда маводе бошад ёрирасон, то ин ки ин мардумони ҷоҳили дур аз ахлоқ ва дин мондаро тарбия намояд.

Доир ба нобиғаи ҷаҳонӣ, Ҳазрати Муҳаммад (с) на танҳо шоирону олимони классик ва муосир суханронӣ ва достонҳо эҷод кардаанд, инчунин Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ дар асари гаронарзиши худ «Чеҳраҳои мондагор» (2016) дар васфи он Ҳазрат (с) суханҳои бисёр воло, ҷолиб, пандомез ва таъсирбахш гуфтаанд, ки ин аз ҷавонмардӣ, дилбохтагӣ ва меҳру муҳаббат доштан ба дини Ҳақ ва пайғамбари он, Ҳазрати Муҳаммад (с) дарак медиҳад. Ин ҳам бошад барои насли наврас, ҷавонон дари маърифатро мекушояд, ки чунин аст: «Муҳаммад (с) бо сиёсати саҳеҳ, лаёқати комил, истеъдоди фитрӣ, иродаи қавӣ ва ҳусни тадбиру зиракӣ тавонист, ки сарофоз дини Исломро дар миёни қабилаи саркашу бадавии араб густариш диҳад.

Дар «Василат-ун-наҷот» низ васфи ин шахсияти наҷиб, воломақом, дурри ноёб, ганҷинаи ду ҷаҳон, нури ҳастии олам, муаллими ҷаҳониёнро Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ чунин баён кардааст, то ин ки барои мухлисон ва дӯстдорони илму маърифат ганҷинаи наҷотбахш бошад ва пайравони ин дини Ҳақро ба саодати абадӣ расонад.

Дар «Василат-ун-наҷот» талмеҳ ҷойгоҳи хосса дорад. Мо низ тасмим гирифтем, ки талмеҳоти дар «Василат-ун-наҷот» бударо мавриди баррасӣ қарор бидиҳем.

Талмеҳ дар луғат нигоҳи сабук кардан ба сӯйи чизест. Талмеҳ иборат аст аз ишорат кардан дар мазмуни калом ба қиссаи машҳур, ё шеъре нодири машҳур, ё масале машҳур.

Дар ин рубоии устод Рӯдакӣ ба Ҳазрати Юсуф – писари Ҳазрати Яъқуби Канъонӣ, ки яке аз пайғамбарони бани Исроил буд, талмеҳан ишорат шудааст:

Юсуфрӯе, к-аз ӯ фиғон кард дилам,
Чун дасти занони мисриён кард дилам,

З-оғоз ба бӯса меҳрубон кард дилам.
Имрӯз нишонаи ғамон кард дилам [15, с.298].

Дар қиссаи Ҳазрати Юсуф ва Зулайхо, ки дар Қуръони Карим дарҷ шудааст, гуфта мешавад, ки Зулайхо ошиқи Ҳазрати Юсуф мешавад, занони аъёни мамлакати Миср ӯро таъна мезананд, аммо ҳангоме ки худи он занҳо Ҳазрати Юсуфро мебинанд, аз ҳусну ҷамоли Ҳазрати Юсуф ба ҳайрат монда, ба ҷойи турунҷе, ки дар даст доштанд, панҷаҳои дасти худро мебуранд. Устод Рӯдакӣ бо ибораи «дасти занони мисриён» ба ҳамин воқеа ишора намудааст.

Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ дар «Василат-ун-наҷот» ба қиссаи Юсуф ва Зулайхо,ки дар Қуръони Карим дар сураи «Юсуф» низ омадааст талмеҳан чунин менигорад:

Аз меҳри ту нури моҳи Юсиф,
Шуд муқтабасу занон-ш ҳайрон [20, с.365].

Ба таври куллӣ талмеҳот дар Куллиёти Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ зиёд дида мешавад.

Ин талмеҳот бештар шомили достонҳои Қуръонӣ ва Пайғамбарони пеш аз Ҳазрати Муҳаммад (с) омада, талмеҳан ишора карда шудаанд, ки барои мисол мо якчанд байти онро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Порчаҳои шеърии фавқуззикр баёнгари ин гуфтаҳост:

Пайкест миёни роҳ монда,
Ҷибрили Амин бо ҳама пар.
Мӯсову Айюбу Нӯҳу Яъқуб,
Дар хидмати ту ниҳодаанд сар.
Довуду Масеҳу Луту Юсиф,
Дар мамлакатат ҳама паямбар [20, с. 359].

Дар байти аввали ин порчаи шеърӣ шоир ишора ба он мекунад, ки тамоми ваҳйе, ки ба Ҳазрати Муҳаммад (с) нозил мешуд, ба воситаи Ҷабраил (ъ) расонида мешуд. Малоикаҳо соҳиби пар мебошанд, аз ин лиҳоз Ҳазрати Ҷабраил (ъ) бо тамоми пар мунтазири расонидани ваҳй аст барои он Ҳазрат (с).

Дар байтҳои дигари ин порчаи шеърӣ пайғамбарон Ҳазрати Мусо (ъ), Айюб (ъ) Нӯҳ (ъ), Яъқуб (ъ), Довуд (ъ), Исои Масеҳ (ъ), Лут (ъ) ва Юсуф (ъ) пайғамбарони баргузидаи Аллоҳ Таъоло буданд, ки ҳар яке дар ҳар давру замони ба худ хоссе дар рӯйи ҷаҳон аз ҷониби Худованд барои мардумро аз роҳи ботил дур кардан ва барои интихоби роҳи росту дуруст ва шинохтани Худои ягона он Худое, ки пайравонашро ба саодати абадӣ мерасонад, омада буданд ва ҳамаи онҳо мардумро ба дини Ҳақ ва шинохтани Холиқи якто даъват карда буданд. Ҳамаи он пайғамбарҳои гузашта дар мамлакате, ки он Ҳазрат (с) баъд аз онҳо ба пайғамбари интихоб шуда буд, ҳукмронӣ карда буданд. Дар васфи тамоми пайғамбарони номбаршуда, Худованди Мутаъол дар Қуръони Карим, дар оятҳои он ба Ҳазрати (с) ба воситаи Ҷабраил ваҳй фиристода буд ва он кас аз таърихи зиндагии он шахсиятҳои наҷиб хабардор буданд.

Инчунин дар асари гаронарзиши Абдурраҳмони Ҷомӣ «Шавоҳид-ун-нубувват» чунин баён гардидааст:

«Омина модари Ҳазрати Муҳаммад (с) гуфтааст, ки чун Муҳаммад (с) таваллуд шуд, сар ба саҷда ниҳод ва ангушти хеш ба сӯйи осмон бардошт. Баъд аз он порае абр фурӯ омад. Ва чун бархост, Муҳаммад (с)- ро гирди ҳамаи олам баровардand, то ҳамаи халқ Ӯро ба исми сурат ва сифат бишносанд. Пас дар як чашм задан он абр кушода шуд. Муҳаммад (с)-ро дидам, дар суфе бипечида, сафедтар аз шир ва нармтар аз ҳарир. Пас, абре дигар омад азимтар аз аввал, ки аз вай сухани мардон ва шиҳаи аспон мешунидам. Мунодӣ мегуфт: Муҳаммад (с)-ро гирди ҳамаи ҷинну инс ва даррандагон баровардand ва Ӯро ато доданд, баргузидагии Одам (ъ) ва дилнармии Нӯҳ (ъ) ва муҳаббати содиқонаи Иброҳим (ъ) ва забони фасеҳу содиқи Исмоил (ъ) ва ҷамоли Юсуф (ъ) ва башорати Яъқуб (ъ) ва савти Довуд (ъ) ва сабри Аюб (ъ) ва зуҳди Яҳё (ъ) ва карами Исо (ъ) ва дар як чашм задан ин абр низ бардошта шуд [2, с. 440].

Дар байтҳои зерин Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ талмеҳотро бо як маҳорати баланд эҷод кардааст, ки бисёр олӣ аст.

Дебочаи дафтари ҳаводис,
Дар ҷунбиши қудрати ту боис.
Бобои аввал, пасиназода,
Аз Одаму боби Сому Ёфис [20, с.356].

Дар мисраъҳои зикршуда шоир талмеҳан аз пайдоиши дунё, яъне офариниши олам сухан мегӯяд, ки оғози тамоми ҳодисаҳо танҳо ту ҳастӣ ва қудрати ту боис шуд, –Эй, Муҳаммад (с) ки ман ин ҷаҳонро офаридам ва худро ба ҷаҳониён муаррифӣ намудам ва аз ҳама нахуст Ҳазрати Одамро офаридам ва баъдан Сому Ёфисро.

Дар ин байтҳои зикршуда, шоир талмеҳан ишора бар он ҳодисаи таърихӣ намудааст, ки дар вақти вилодати он Ҳазрат (с) ба вуқӯъ пайваст.

Эй меҳтару арзу шоҳи афлок,
Зебандаи тоҷу тахти лавлок.
Аз ҳайбати вақти зодани ту,
Афтода равоқи кисрӣ бар хок [20, с.364].

Чунончи манқул аст: «Дар шаби вилодати Расул (с) Айвони Кисро бичунбид ва чаҳордаҳ кунгура аз он бияфтод ва оташи Форс, ки ҳазор сол буд, фурӯ мурд ва дарёчаи Сова ба замин фурӯ рафт. Мубадон, ки донотарини маҷус буд, дар хоб дид, ки уштурони саркаши маҳорнокарда аспони арабиро мекашанд, то аз Даҷла бигузаштанд ва дар билод мутафарриқ гаштанд. Кисро аз чунбидани айвон ва афтодани кунгураҳо битарсид. Аммо хештандорӣ кард ва бо худ наёварда. Чун бомдод шуд, сабраш намонд. Бар тахт нишаст ва он қиссаро бо вазирону доноён дар миён овард. Ва дар он сухан буданд, ки номае расид, ки оташи форс фурӯ мурд. Андуҳи вай зиёдат шуд. Он гоҳ Мубадон хоби худро бозгуфт. Кисро пурсид, ки: Эй Мубадон, ин чӣ тавонад буд? Гуфт: Ҳодисаест, ки аз ноҳияти араб пайдо шавад. Пас Кисро ба Нуъмон ал- Мунзир навишт, ки мардеро, ки доно бошад ба он чи аз вай бипурсам, бифрист. Абдулмасеҳи Ғассониро бифристод. Кисро ин воқеаро аз вай пурсид. Гуфт: Ин илм пеши ҳоли ман аст, дар Сатиҳи коҳин. Гуфт: Бирав ва инро аз вай бипурс. Абдулмасеҳ бирафт. Чун ба вай расид, муштриф бар мавт буд. Салом кард, ҷавоб надод. Оғози шеъре кард. Чун Сатиҳ шеъри вайро бишунид, чашм бикушод ва гуфт: Туро Кисро фиристодааст аз ҷиҳати чунбидани айвон ва афтодани кунгураҳои он ва хоби Мубадон ва фурӯ мурдани оташи Форс ва фурӯ рафтани дарёчаи Сова. Инҳо ҳамаро аморат он аст, ки Набии охируззамон зоҳир хоҳад шуд ва ин билодро хоҳанд гирифт ва аз подшоҳони сосонӣ бар ададди кунгураҳо ҷамъе подшоҳӣ кунанд. Он гоҳ давлати эшон мунқатеъ шавад. Чун Абдулмасеҳ ин хабарро ба Кисро овард, гуфт: То он вақт чаҳордаҳ подшоҳӣ кунанд, басе кор аст, даҳ кас аз эшон дар чаҳор сол подшоҳӣ карданд, ки аввали ӯ Нӯшервон бошад, чаҳори дигар то хилофати амирулмуъминин Усмон, разияллоҳу анҳу [2, с. 440].

Дар асари Мирхонд «Равзат-ус-сафо» чунин манқул аст, ки Ҷобири Ансорӣ, разия-л-Лоҳу ъанҳу, ки ба мазияти фазилату дониш аз аҳли Мадина имтиёзе дошт, пеш аз зуҳури миллати Ислом бо ахбори яҳуд ва уламои насоро ва амсоли ин тойифа мусоҳабат менамуд ва қазоёи гузашта аз эшон истифсору истихбор мефармуд ва дар боби таъйини аввали махлуқот аз умами мухталифа аҳволу ақволи мутабоина шунида, хотири ӯ бар ҳеҷ як аз онҳо қарор намеёфт. Ва чун офтоби рисолати Муҳаммадӣ аз уфуқи диёри Ясриб толеъ гашт ва Ҷобирро ихтисосе ба маҷлиси шарифи Хотамуланбиё, ъалайҳи афзал-ус-салоти ва акмал-ут-таҳийёт, пайдо шуда, пайваста анвори ирфон аз мушкоти нубувват иқтибос карда, иртиқои хеш бар мадориҷи алийя бино бар ин эҳсос намудӣ.

Манқул аст, ки рӯзе гуфт:

–Ё Расулуллоҳ, аввал чизе, ки Борӣ Субҳона ва Таъоло, хилъати хилқат дар вай пӯшонид, чӣ буд?

Он Ҳазрат фармуданд, ки «нури пайғамбари ту, ё Ҷобир».

Ҳазрати Иззат ба сифати ҷалолу ҷамол бар нури Муҳаммадӣ, ки онро «ҷавҳари байзо» низ гӯянд, таҷалло фармуда, он ҷавҳар мунқасим ба ду қисм гашт: қисме дар ғояти латофату сафо ва равшанию зиё буд ва қисми дигар дар ин ашё ба назари ақл дуни мартабаи аввалӣ менамуд. Аввалро «нур» ва дувумро «нор» гуфтанд. Аз қисми аввал ашхоси шарифаи улвийя ва кавокибу атбоқи самовот ва арвоҳи анбиёву русул ва авлиёву асфиё ва асҳоби ямин офарида шуд. Ва аз қисми дувум арвоҳи асҳоби шимол ва Ҷону авлоди ӯ ва соири аҷноси суфлия махлуқ гаштанд.

Инчунин дар ҷойи дигари ин асар «Шавоҳид-ун-нубувват» аз забони Ҳалима дояи он Ҳазрат (с) чунин баён гардидааст, ки чун аз Макка берун омадем, бар сари обе манзил кардем. Шайхе аз қабилаи Ҳузайл он ҷо ҳозир буд. Ҳамроҳон маро гуфтанд: Он аҷоибу ғароибро, ки модари Муҳаммад (с) аз вай гуфтааст, аз ин шайх суол кун. Гуфтам: Эй шайх, модари ин фарзанд гуфт, ки дар вақти валодати Вай нуре аз ман пайдо шуд, ки ҳамаи чизҳо ба он нур зоҳир гашт. Ва чун бар замин омад, як қабзаи хок аз замин бардошт ва баъд аз он сар бардошт ва рӯй ба сӯйи осмон кард. Шайхи ҳузайлӣ фарёд бароварда, ки: Эй Оли Ҳузайл, ин тифлро бикушед, ки молики ҳамаи рӯйи замин хоҳад шуд ва мунтазири он аст, ки аз осмон амре бар вай нозил шавад [2, с.440].

Дар мисраъҳои зерин шоир ба ғазали машҳури Хоҷа Ҳофиз талмеҳан ишора намудааст, ки бисёр олӣ аст.

Мушкӣ ту, вале биофаридат,
Бе оҳуву бе хитову бе ноф
Бӯҷаҳл ду аждаҳо ба китфат,
Дидӣ, чу шудат ба қасди итлоф [20, с.363].

Дар ду мисраи дигари ин асар шоир талмеҳан ба асари безаволи «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ишора намуда, ба ҷойи ду мори дар китфи Заҳҳок буда, Бӯҷаҳлро ду аждаҳо ба китфи он Ҳазрат (с) гуфтааст, ки дар замони Рисолати Муҳаммад (с) аз тарафи Абӯҷаҳл ва завҷаи ӯ ба он Ҳазрат (с) озорҳои зиёде расонида мешуд, ки боиси нороҳатии Расули Акрам (с) мегардид.

Хулоса, Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ дар асари гаронарзиши худ «Василат-ун-наҷот» аз санъатҳои маънавӣ бо як маҳорати баланд истифода бурдааст, ки талмеҳ дар асар ҷойгоҳи хосса дорад. Талмеҳоти дар ин асар дарҷгардида ба ҳадисҳо ва сураҳои Қуръон вобастагӣ дорад.

А Д А Б И Ё Т

1. А. Маҳмадов. Ҳоҷӣ Муҳаммад Ҳусайни Хатлонӣ дар масири арзишҳои динию фалсафӣ / А. Маҳмадов // Садои Шарқ. – 2008. – №9. – С. 126-133.
2. Абдурраҳмони Ҷомӣ. «Шавоид-ун-нубувват» (Тасҳеҳ ва тавзеҳу ҳошияи Фахриддин Насриддинов). – Хуҷанд: Ношир, 2014.- 440 с.
3. Амирхӯҷа Абдурраҳимӣ. Муҳаммадҳусайни Хатлонӣ ё Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ. – Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ // Куллиёт. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 526 с.
4. Асадулло Сӯфизода. Бе сиёсат нест Ҳоҷӣ, кори оламро низом // Ахбороти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2004. – №4. – С. 66-72.
5. Қамчин Чиллазод. Роҳ (Парокандае чанд дар ҳошияи «Куллиёт»-Ҳоҷӣ) // Ахбороти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ. Куллиёт. – Душанбе: Ирфон, 1998. -С. 3-7.
6. Қуръони Карим, (Асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров. Муҳаррирони масъул: Саиднуриддин Шаҳобуддинов, Файзулло Бобоев). – Душанбе: Эр – граф, 2011. – 640 с.
7. Кӯчаров А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик / А.Кӯчаров. – Душанбе: Маориф, 1994. – 144 с.
8. Муродов Ф. Фолклор ва Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ / Ф.Муродов // Рӯдакӣ. – 2007. – №13. – С. 123-128.
9. Муҳаммад ибни Сайид Бурҳониддин Ховандшоҳ ибни Камолуддин Маҳмуд машҳур ба Мирхонд. «Равзату-с-сафо фӣ сирати-л-анбиёи ва-л-мулуки ва-л-хулафо». – Душанбе: Эр – граф, 2004. – 337 с.
10. Раҳими Мусулмониён. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – 326 с.
11. Саидумар Султон. Дебоча // Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ. Асарҳои мунтахаб. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1962. – 348 с.
12. Сулаймон Анварӣ. Гулвожаҳои шеъри Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ / Сулаймон Анварӣ, Х. Табаров // Садои Шарқ. – 2009. – №2. – С. 143-151.
13. Тоиров У. Фош мегӯяму аз гуфтаи худ дилшодам / У. Тоиров // Маърифат. – 2001. – №9-10. – С. 41- 48.
14. Турсунбой Неъматзода. Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ // Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе, 1989. – С. 559 с.
15. Тӯрақул Зеҳнӣ. Санъати Сухан. – Душанбе: Маориф, 1992. – 298 с.
16. Худойназар Асозода. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав).– Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
17. Худойназар Асозода. Адабиёти тоҷик (Китоби дарсӣ барои синфи 11) / Худойназар Асозода, А.Кӯчаров. –Душанбе, 2007. – 400 с.
18. Ҳасани Муродиён. Хатлон аз нигоҳи Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ // Рӯдакӣ. – 2006. – №11. – С. 125-133.
19. Ҳоҷӣ Абдуррауфи Фитрати Бухороӣ. Мавлуди шариф ё худ миръоти Хайру-л-башар; бо саъйю эҳтимом, сарсухан, таҳия, танзим, тавзеҳот ва феҳрастҳои Абдулҳайи Сайидзодаи Муҳаммадамин. –Душанбе: Сино, 1997. – 99 с.
20. Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ. Куллиёт (Веростор ва сомондиҳандагони матн: Қ.Чиллазоди Теҳрайӣ, А. Абдурраҳимӣ). Ҳоҷӣ Ҳусайнӣ Кангуртӣ. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 526 с.
21. Шарифов Х. Назмшиносӣ / Х.Шарифов, У.Тоиров. –Душанбе: Ҳумо, 2005.– 384 с.
22. Эмомалӣ Раҳмон. «Чеҳраҳои мондагор» (Мушовирони илмӣ: Абдуҷаббор Раҳмонзода, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нуриддин Саид).– Душанбе: Эр – граф, 2016. – 364 с.

НАҚШИ ТАЛМЕҲ ДАР «ВАСИЛАТ- УН - НАҶОТ»- И МУҲАММАДҲУСАЙНИ ҲОҶӢ

Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ яке аз шоирон ва орифони забардасти миллати тоҷик аст, ки бо эҷод намудани асари пурҳикмат «Василат-ун-наҷот» тавонист дубора рӯҳи он Ҳазрат (с) - ро зинда гардонида ва барои кулли мухлисону пайравони дини Ислом ва донишмандон ганҷинаи ноёб ва пурҳикмат боқӣ гузорад. Шоир тамоми муъҷизаҳоеро, ки дар замони он Ҳазрат (с) ва пайғамбарони баргузидаи Аллоҳ ба вуқӯъ пайвастаанд, ба воситаи санъати талмеҳ дар асараш бо ҳусну ранги тозае инъикос намудааст. Шоир дар ин асар аз санъатҳои бадеӣ, хусусан санъатҳои маънавӣ бо мақсадҳои муайян зиёд истифода кардааст. Хусусан талмеҳ дар асар бо як маҳорати баланд корбаст шудааст, ки боз ҳам мақсад ва мароми шоирро пурра ва эҳсосоти қалбияшро ба хонанда муаррифӣ кардааст. Талмеҳ дар асар зиёд дида мешавад, ки ҳар яке дар ҷойи худ ҷаззобияти хосса доранд. Шоир ба воситаи талмеҳ дар асар тамоми ҳодисаҳои таърихии замони Ҳазрати Муҳаммад (с) ва таърихи тамоми анбиёи гузаштаи пеш аз Ислом ва то замони он Ҳазрат (с)-ро бисёр олӣ ба хонанда муаррифӣ кардааст. Санъатҳои маънавӣ дар асар барои ҷаззобияти сухан, дарки мафҳум, равшании фикр, образнокӣ ва бадеияти тасвир нақши муҳим бозидаанд. Бо мутолиаи ин асар мо воқиф аз дониши баланд, дарки амиқ ва волоияти суханпардозии шоир огоҳ мегардем. Шоир бо истифода аз талмеҳ ба асари худ навгонӣ ворид кардааст, ки бо мутолиаи ин асар мо ворид мегардем ба таърихи гузаштаи ниёгони худ ва барои худ дари маърифатро мекушоем, ки ин барои тарбияи ҷавонони имрӯз бисёр муфид аст.

Калидвожаҳо: Ҳоҷӣ Ҳусайн, «Василат-ун-наҷот», мақсади шоир, маҳорати адабӣ, санъатҳои маънавӣ, талмеҳ, ҷанбаи маърифатӣ ва тарбиявӣ.

РОЛЬ ПОЭТИЧЕСКОЙ ФИГУРЫ ТАЛМЕХ В «ВАСИЛАТ- УН - НАДЖОТ» МУХАММАДХУСАЙНА ХОДЖИ

Мухаммадхусайнхи Ходжи был одним из видных таджикских поэтов и теологов своего времени, который с написанием своего назидательного произведения «Василат-ун-наджот» заново возродил дух

нашего Пророка (с) и оставил в наследство приемникам и последователям исламской религии бесценную сокровищницу в виде данного произведения. Поэт отразил в данном произведении все чудеса творения господнего в период жизни нашего Пророка (с) и других избранных пророков и посредством художественного приёма талмех придал им новую окраску. Поэт в данном произведении применил художественные приёмы, особенно смысловые приёмы с определенной целью. Особенно фигура талмех использована с большим мастерством и полностью передает читателю цель и душевное состояние поэта. Фигура талмех очень широко использована в данном произведении, с присущей ей привлекательностью и своим особым местоположением. Поэт посредством фигуры талмех в произведении очень ярко и поэтично представляет исторические события периода жизни Пророка (с) и историю всех пророков доисламского периода и до периода жизни нашего Пророка (с). Смысловые приёмы в произведении сыграли важную роль в привлекательности слова, познании смысла, образности и художественности изображения. О научном познании и красноречии поэта свидетельствует его глубокое знание коранических произведений. Поэт с использованием поэтической фигуры талмех внес новое веяние в данное произведение и при его чтении мы знакомимся с историей наших предков и открываем для себя новые пути познания и просвещения, что является очень важным шагом в деле воспитания молодого поколения.

Ключевые слова: Ходжи Хусайн, «Василат-ун-наджот», цель поэта, поэтическое мастерство, аллегория, познавательный и воспитательный аспект.

THE ROLE OF TALMECH'S POETIC FIGURES IN VASILAT-UN-NADZHOT MUHAMMADHUSAYNA KHOJI

Muhammadhusineh Khoji was one of the prominent Tajik poets and theologians of his time, who with the writing of his edifying work Vasilat-un-najot revived the spirit of our Prophet (s) and left the inheritance in the form of this work to the receivers and followers of the Islamic religion. The poet reflected in this work all the miracles of God's creation in the period of the life of our Prophet (s) and other chosen prophets, and through artistic reception, talmeh gave them a new coloring. The poet in this work applied artistic techniques, especially semantic techniques with a specific purpose. Especially the figure of talmeh is used with great skill and completely conveys to the reader the purpose and state of mind of the poet. The figure of talmeh is very widely used in this work, with its inherent appeal and its special location. The poet through the figure of talmeh in the work very clearly and poetically represents the historical events of the period of the Prophet's life (s) and the history of all the prophets of the pre-Islamic period and up to the period of our Prophet's life (s). Semantic techniques in the work have played an important role in the attractiveness of the word, knowledge of the meaning, imagery and artistic image. His deep knowledge of Koranic works testifies to the scientific knowledge and eloquence of the poet. A poet with the use of a poetic figure, Talmeh, introduced a new trend in this work and while reading it, we familiarize ourselves with the history of our ancestors and discover new ways of learning and enlightenment, which is a very important step in the education of the younger generation.

Key words: Khoji Husayn, "Vasilat-un-najot", the poet's goal, poetic prowess, allegory, cognitive and educational aspect

Сведения об авторе: ***Джурахонова Мехринисо*** – Таджикский национальный университет, соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: **(+992) 907-11-66-03**

Information about the author: ***Jurakhonova Mehriniso*** - Tajik National University, competitor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel.: **(+992) 907-11-66-03**

УДК: 821.222.8

ОСОРИ ШОИР - БОЗГӮИ РӮЗГОРИ ШОИР

Ҳайдаров Ф.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки рӯзгор ва осори аҳли адаб, пеш аз ҳама, дар асоси сарчашмаҳои адабию таърихӣ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Дар баробари сарчашмаҳои илмию назарӣ, адабию таърихии омӯзиши зиндагиномаи шоирон, аз қабили тазкираҳо, таърихномаҳо, луғатномаҳо, баёзу ҷунг ва сафинаҳо, метавон девонҳои ашъори шоирон ва умуман, осори адабии эшонро ба сифати сарчашмаи муътамади омӯзиши рӯзгорашон муаррифӣ кард.

Девон маҷмӯи мукаммал ё мунтахаби ашъори шоиронро меноманд, ки дар онҳо асосан жанрҳои лирикӣ ҷой дода шудааст.

Аҳамияти девон ба сифати сарчашмаи муътамад, пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки баъзе санаҳои рӯзгори адибонро дар заминаи гуфтаҳои худи шоирон барқарор кардаанд ва дар баробари ин, азбаски гуфтаи худи шоир аст, далели муътамад ва боварибахш аст.

Тавре огаҳӣ дорем, дар баробари ба рӯзгори мо ворид гаштани адабиёт аҳли адаб бевосита ва ё ба муносибате дар девони ашъор, достонҳои бузургҳаҷм ва ё осори насриашон вобаста ба мавзӯъ ва мавқеи баёни матлаб аз рӯзгори худ ёд кардаанд ва ин амал то имрӯз идома дорад.

Агар аз замони шакл гирифтани адабиёти тоҷику форс сухан гӯем, саромади шоирони форсизабон устод Рӯдакӣ дар қисме аз сурудаҳои хеш ишора ба рӯзгори худ кардааст, ки намунаи барҷастаи он дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ» баръало мушоҳида

мешавад. Масалан, ӯ бо ёд аз рӯзгори ширини айёми ҷавониаш ишораҳо карда, зиндагии худро бо ҳама ширинию талхиаш дар ин қасида варақгардон менамояд:

Маро бисуду фурӯ рехт ҳар чӣ дандон буд,
Набуд дандон ло бал чароғи тобон буд.
Сапеду симрада буду дурру марҷон буд,
Ситораи саҳарӣ буду қатраборон буд...
…Шуд он замона, ки ӯ унси родмардон буд,
Шуд он замона, ки ӯ пешкори мирон буд.
Ҳамеша шеъри варо зӣ мулук девон аст,
Ҳамеша шеъри варо зӣ мулук девон буд.
Шуд он замона, ки шеъраш ҳама ҷаҳон бинвишт,
Шуд он замона, ки ӯ шоири Хуросон буд [1, с.78].

Ҷойи дигар:

Ман на онам, ки пеш аз ин будам,
Тозагӣ доштам, бипажмурдам.
Дилам аз ҳар сухан биёзорад,
Рост гӯйӣ, ки кӯдаке хурдам [1, с.139].

Ё худ:

Ман мӯйи хешро на аз он мекунам сиёҳ,
То боз навҷавон шаваму нав кунам гуноҳ.
Чун ҷомаҳо ба вақти мусибат сияҳ кунанд,
Ман мӯй аз мусибати пирӣ кунам сиёҳ! [1, с.61].

Тавре ба назар мерасад, новобаста аз он ки аз Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ то ба замони мо ашъори хеле кам расидааст, ин гуна ишораҳо дар ашъори мавсуф хеле зиёд буда, қариб дар тамоми анвои шеърии сурудаи эшон ба назар мерасад.

Агар устод Рӯдакӣ аз лаҳзаҳои рӯзгори худ дар анвои қасида ва шаклҳои дигари шеърӣ ишораҳо карда бошад, ҳаким Фирдавсӣ дар жанри достон, яъне «Шоҳнома»-и безавол аз рӯзгори худ хеле зиёд ёд кардааст. Тавре аҳли фазлу хирад ва махсусан, мухлисони осори шоирогаҳӣ доранд, Фирдавсӣ тамоми дороии худ ва илова бар ин, қисмати зиёди умри худро ба эҷоди «Шоҳнома» бахшидааст. Дар раванди таълифи достон, бевосита лаҳзаҳои нотакрори рӯзгори худро ба қалам додааст. Мисол, дар достони “Андар ситоиши Маҳмуд” дар бораи синнусоли худ оид ба пастию баландии рӯзгораш ишораҳо карда, ҳамзамон аз ҷавониҳои худ ёд мекунад:

Чунин сол бугзоштам шасту панҷ
Ба дарвешиву зиндагониву ранҷ.
Чу панҷ аз бари соли шастам гузашт,
Бад-он сон, ки боди баҳорӣ ба дашт,
Ман аз шасту шаш суст гаштам чу маст,
Ба ҷойи инонам асо шуд ба даст.
Рухи лолагун гашт бар сони моҳ,
Чу кофур шуд ранги риши сиёҳ.
Бад-он гаҳ, ки буд сол панҷоҳу ҳашт,
Ҷавон будаму чун ҷавонӣ гузашт… [2, с.227].

Дар ҷойи дигари ҳамин достон новобаста аз ранҷҳои кашидааш қаноатмандона ишора менамояд, ки аз назм кохи баланде барафкандааст ва ин кохбегазанд буда, хонандаи он ҳамеша бамуаллифи он офарин хоҳад кард:

Яке бандагӣ кардам, эй шаҳрёр,
Ки монад зи ман дар ҷаҳон ёдгор.
Биноҳои обод гардад хароб
Зи борону аз тобиши офтоб.
Пай афкандам аз назм кохе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.
Бар ин нома - бар солҳо бугзарад,
Ҳаме хонад он кас, ки дорад хирад.
Кунад офарин бар ҷаҳондор шоҳ,
Ки бе ӯ мабинод кас пешгоҳ!
Ҷаҳон сар ба сар пур зи осори ӯст,
Ҳам ӯро ситоянда кирдори ӯст [2, с.229].

Дар чанд ҷойи дигар низ ба синну сол ва солҳои зиёде, ки барои иншои асари безаволи худ, ба умеди фароҳам овардани шароити рӯзгори худ дар айёми пирӣ заҳмат кашидааст, таъкид менамояд. Аз ҷумла дар достони «Таърихи анҷоми Шоҳнома» чунин мегӯяд:

Чу сол андаромад ба ҳафтоду як,

Ҳаме зери шеър андар омад фалак.
Сиву панҷ сол аз сарои сипанҷ
Басе ранҷ бурдам ба уммеди ганҷ.
Чу барбод доданд ранҷи маро,
Набуд ҳосиле сиву панҷи маро.
Кунун умр наздики ҳаштод шуд,
Умедам ба якбора барбод шуд [3, с.406].

Ҳамзамон бо илова ишора месозад, ки кунун қиссаи Яздигирд ҳам анҷом ёфт ва маълум аст, ки «Шоҳнома» бо ин қисса ба поён мерасад. Ҳамзамон бояд зикр намоем, ки бо вуҷуди ситамҳое, ки султон Маҳмуд нисбат ба Фирдавсӣ раво дид, Фирдавсӣ Маҳмудро дар ин ҷо дуои нек ва аз ситоишҳояш ёд менамояд.

Гузашта аз ин, бори дигар таъкид менамояд, ки замоне «Шоҳнома» ба анҷом расид, миқдори абёташ ба 60000 баробар омад (бевар аз забони паҳлавӣ гирифта шуда, маънияш даҳ ҳазор (10 000) мебошад). Албатта, тавре миёни шоирон анъана аст, шоир бо ифтихор аз донишу истеъдод ва ҳунари шоирии худ ҳарф зада, ишора менамояд, ки тухми суханро парокандааст ва ҳар як соҳибҳушу рою дин пас аз марг ба ӯ офарин хоҳад хонд, ки ин ҳақиқати бебаҳс аст.

Сар омад кунун қиссаи Яздгирд,
Ба моҳи сифандормуз рӯзи ирд [3, с. 407].

Зи ҳичрат шуда панҷ ҳаштод бор
Ки гуфтам ман ин номаи шаҳрёр.
Ҳаме гоҳиМаҳмуд обод бод,
Сараш сабз бодо,дилаш шод бод!
Чунонаш сутудам, ки андар чаҳон
Сухан монад аз ошкору ниҳон.
Маро аз бузургон ситоиш бувад,
Ситоиш варо дар физоиш бувад,
Ки ҷовид бодо хирадманд мард,
Ҳамеша ба кому дилаш коркард.
Бад-ӯ мондам ин номаро ёдгор,
Ба шаш бевар абёташ омад шумор [3, с.408].

Чу ин номвар нома омад ба бун,
Зи ман рӯйи кишвар шавад пурсухун.
Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаам.
Ҳар он кас, ки дорад ҳушу рою дин,
Пас аз марг бар ман кунад офарин [3, с.409].

Ё худ дар достони «Зории Фирдавсӣ аз мурдани фарзанди хеш» аз марги ҷигарбанди худ, ки дар синни сиюҳафтсолагӣ ин оламро падруд гуфтааст, бо оҳи ҷонгудоз ёд мекунад:

Маро сол бигзашт бар шасту панҷ,
На неку бувад, гар биёзам ба ганҷ.
Магар баҳра гирам ман аз панди хеш,
Барандешам аз марги фарзанди хеш…
Зи бадҳо ту будӣ маро дастгир,
Чаро роҳ ҷустӣ зи ҳамроҳи пир.
Магар ҳамраҳони ҷавон ёфтӣ,
Ки аз пеши ман тез биштофтӣ?
Ҷавонро чу шуд сол бар сиву ҳафт,
На бар орзу рафт гетӣ, бирафт…[3, с.107].

Ин гуна ишораҳо дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ хеле зиёд ба назар мерасанд, аммо мо ин намунаҳоро аз ашъори шоир кофӣ мешуморем.

Боиси таъкид аст, ки дар таърихи адабиёти оламшумули тоҷику форс дар баробари каломи мавзун шоиру нависандагон дар осори насрии хеш низ аз рӯзгори худ ёдҳо кардаанд, ки теъдоди онҳо хеле зиёд аст.

Аз ҷумла, шоир ва мутафаккири дигаре, ки роҷеъ ба рӯзгори хеш дар асараш ишораҳои хеле зиёд дорад, шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ мебошад.

Шайх Саъдӣ вобаста ба таълифи «Гулистон» аз ҷумла, ишора менамояд:

Дар ақсои олам бигаштам басе,
Ба сар бурдам айём бо ҳар касе.
Таматтӯъ зи ҳар гӯшае ёфтам,
Зи ҳар хирмане хӯшае ёфтам [7, с.12].

Бо назардошти он ки Саъдӣ дар назму наср ҳунари бекиёс дорад, дар «Гулистон» тавонистааст насру назмро бо як услуби хеле хос ба ҳам тавъам сохта, ҳунари волои худро тавассути иншои асари мазкур нишон диҳад. Дар баробари ин, дар ин асар лаҳзаҳои хеле зиёди рӯзгори мавсуф сабт гаштааст. Тавре мушоҳида мешавад, ширинии гуфтор, фасоҳати калом, балоғати сухан, назокати баён, ғановати тахайюли эҷод, дарёфти ҷузъиёти тасвири бадеӣ, кашфи воқеоти тасвиршаванда, баёни ҳолоту фаъолият ва амалиёти намояндагони қишрҳои гуногуни ҷомеа ва ғайра асолати ҳунарии адибро дар ин асар ҷилвагар месозад. Албатта, ин ҳама натоиҷи истеъдоди фитрӣ, донишу ҷаҳонбинии амиқу пурвусъати адиб, таҳсили мадрасаву заҳматҳои устодон, худомӯзиҳои бардавоми мутафаккир ва саёҳати олам буд, ки Саъдӣ фаро гирифтааст.

Шайх Саъдӣ дар дебочаи Гулистон ишора менамояд: Як шаб тааммули айёми гузашта мекардам ва бар умри талафкарда таассуф мехӯрдам ва санги сарочаи дилро ба алмоси оби дида месуфтам ва ин байтҳо муносиби ҳоли худ мегуфтам:

Ҳар дам аз умр меравад нафасе,
Ҷун нигаҳ мекунам, намонда басе.
Эй, ки панҷоҳ рафту дар хобӣ,
Магар ин панҷрӯза дарёбӣ?...[7, с.43].

Баъд аз тааммули ин маънӣ маслиҳат он дидам, ки дар нишемани узлат нишинам ва домани суҳбат фаро худ чинам ва дафтар аз гуфтаҳои парешон бишӯям ва минбаъд парешон нагӯям:

Забон бурида ба кунҷе нишаста сумми букм
Беҳ аз касе, ки набошад забонаш андар ҳукм.

То яке аз дӯстон, ки дар каҷова аниси ман будӣ ва дар ҳуҷра ҷалис, ба расми қадим аз дар даромад, чандонки нишоти мулоабат кард ва бисоти мудоабат густард, ҷавобаш нагуфтам ва сар аз зонуи тааббуд барнагирифтам, ранҷида нигаҳ карду гуфт:

Кунунат, ки имкони гуфтор ҳаст,
Бигӯ, эй бародар, ба лутфу х(в)ашӣ,
Ки фардо чу пайки аҷал даррасад,
Ба ҳукми зарурат забон даркашӣ [7, с.44].

Тавре мушоҳида мешавад, аксари ҳикоёти Гулистон бо ибораҳои «… шунидам» ва «… дидам» оғоз ёфта, Саъдӣ тавониста, ки бо истифода аз тахайюли пурғановати худ дидаву шунидаашро ба қалам диҳад.

Дар баробари ин, дар аксари ҳикояҳо ӯ аз рӯзгори худ ҳарф мезанад. Ин гуна ҳикояҳо дар «Гулистон» хеле зиёданд, аммо мо бо овардани чанд намуна иктифо мекунем.

Дар яке аз ҳикоёти боби «Дар сирати подшоҳон» менависад:

Ҳикоят

Бо тоифаи бузургон ба киштӣ нишаста будам. Заврақе дар пайи мо ғарқ шуд. Ду бародар ба гирдобе барафтоданд. Яке аз бузургон гуфт маллоҳро: «Бигир ин ҳардувонро, ки ба ҳар яке панҷоҳ динорат диҳам». Маллоҳ дар об афтод, то якеро бираҳонид, он дигар ҳалок шуд. Гуфтам:

– Бақияти умраш намонда буд. Аз ин сабаб дар гирифтани ӯ таъхир кард ва дар он дигар таъҷил.

Маллоҳ бихандиду гуфт:

– Он чӣ ту гуфтӣ, яқин асту дигар майли хотир ба раҳонидани ин бештар буд. Вақте дар биёбоне монда будам, маро бар шутур нишонд ва аз дасти он дигар тозиёнае хӯрда будам дар тифлӣ [5, с.132].

Боби «Дар ахлоқи дарвешон»

Ҳикоят

Шабе дар биёбони Макка аз бехобӣ пойи рафтанам намонд, сар биниҳодам ва шутурбонро гуфтам:

– Даст аз ман бидор.

Пойи мискин пиёда чанд равад,
К-аз таҳаммул ситуда шуд бухтӣ.
То шавад ҷисми фарбеҳе лоғар,
Лоғаре мурда бошад аз сахтӣ.

Гуфт:

– Эй бародар, ҳарам дар пеш асту ҳаромӣ дар пас.
Агар рафтӣ, бурдӣ в-агар хуфтӣ, мурдӣ:

Хуш аст зери муғелон ба роҳи бодия хуфт
Шаби раҳил, вале тарки ҷон бибояд гуфт [5, с.155].

Ҳикоят

Аз суҳбати ёрони Димишқам малолате падид омада буд, сар дар биёбони Қудс ниҳодам ва бо ҳайвонот унс гирифтам, то вақте ки асири Фаранг шудам. Дар хандақи

Тароблис бо чуҳудонам ба кори гил бидоштанд. Яке аз руасои Ҳалаб, ки собиқаи маърифате миёни мо буд, гузар кард ва бишнохту гуфт:

– Эй фалон, чӣ ҳоҷат аст?

Гуфтам:

– Чӣ гӯям?

Ҳамегурехтам аз мардумон ба кӯҳу ба дашт,
Ки аз Худой набудам ба одамӣ пардохт.
Қиёс кун, ки чӣ ҳолам бувад дар ин соат,
Ки дар тавилаи номардумам бибояд сохт.

Пой дар занҷир пеши дӯстон,
Беҳ, ки бо бегонагон дар бӯстон.

Бар ҳолати ман раҳмат оварду ба даҳ динорам аз қайд халос карду бо худ ба Ҳалаб бурд ва духтаре, ки дошт, ба никоҳи ман даровард ба кобини сад динор. Муддате баромад. Бадхӯйӣ, ситезарӯйи нофармон буд, забондарозӣ кардан гирифт ва айши маро мунағғас доштан.

Зани бад дар саройи марди наку
Ҳам дар ин олам аст дӯзахи ӯ.
Зинҳор аз қарини бад, зинҳор:
Ва қино Раббано азобаннор.

(Тарҷумааш:Худоё, аз азоби дӯзах моро нигоҳ дор!)

Боре забони тааннут дароз карда ҳамегуфт.

– Ту он нестӣ, ки падарам туро аз Фаранг ба даҳ динор халос кард?

Гуфтам:

– Бале, ба даҳ динорам халос карду ба сад динор дар дасти ту гирифтор [5, с.178].

Тавре мушоҳида мешавад, намояндагони дигари адабиёти оламшумули мо низ дар осори худ лаҳзаҳои зиёди зиндагии худро ба қалам кашидаанд.

Дар ин миён метавон яке аз симоҳои машҳури шеъру адаби доираи адабии сулолаи Салҷуқиҳо ва шоири тавонои ин даврро, ки то ба ҳадди амирушшуароӣ расидааст, ёдовар шуд, ки дар таърихи адабиёт бо номи Абӯабдуллоҳ Муҳаммад Муиззии Нишопурӣ машҳур аст.

Ҷойи баҳс нест, ки Муиззӣ дар оилаи аҳли адаб ба дунё омадааст. Падари Муиззӣ Абдулмалики Бурҳонӣ худ шоири дарбор буд. Ӯ дар дарбори Алп-Арслон (1063-1072) хизмат намуда, ба унвони «Амир-ул-шуаро»-и дарбор мушарраф гардидааст. Бино ба иттилои Низомии Арӯзии Самарқандӣ падари Муиззӣ дар аввалҳои ба тахт нишастани Маликшоҳи Салҷуқӣ вафот кардааст.

Муиззӣ, пеш аз ҳама, дар ашъораш ба писари шоир Бурҳонӣ буданаш ишораҳо менамояд. Аз ҷумла дар қасидаи «Дар мадҳи Камолуддавла Абӯ Ризо Фазлуллоҳ бинни Муҳаммад»:

Ман он Муиззии Бурҳониям, ки нашр кунам
Ба фарри давлати ту шеърҳои берадро [4, с.43].

«Дар мадҳи Киёмҷайруддавла вазири Санҷар»:

Писар беҳтар бад ин хидмат, ки бар ҷойи падар бошад
Муиззӣ чун бувад ноиб зи Бурҳонӣ падар мадфун [4, с.573].

«Дар мадҳи Саидулруасо Муинулмулк»:

Зи Бурҳонӣ туро фардо ҳазорон офарин бошад,
Ба ҳар некӣ, ки кардастӣ ту бо фарзанди Бурҳонӣ [4, с. 657].

Дар қасидаи «Дар мадҳи Қутбиддин Имодуддавла Совтекин» ишора менамояд, ки падараш мехост, ки ӯро ба дарбор бипайвандад, аммо, мутаассифона, дар Қазвин ҷон ба ҳақ супурд:

Худойгоно, якчанд аз фироқи падар
Замона тор бидидам ба чашми равшанбин.
Маро ба хидмати даргоҳ хост пайвастан
Аҷал зи колбадаш ҷон гусаст дар Қазвин.
Манам, ки пеши шаҳаншоҳ ноиби падарам
Ба маргзори улум андарун чу шери аърин [4, с.590].

Шоир Маликшоҳро аз беҳтарин хусравон меҳисобад, зеро маҳз дар даврони ҳукмронии ӯ соҳиби иззату эҳтиром гардида буд. Масалан, дар яке аз қасидаҳои дар мадҳи Маликшоҳ сурудааш ишора менамояд:

Аз даврҳои гардун в-аз санъҳои яздон
Зеботарини олам фаррухтарини кайҳон.
Аз нурҳост хуршед, аз табъҳост оташ,
Аз сангҳост ёқут, аз фаслҳост найсон.

Аз моҳҳост рӯза, аз рӯзҳост ҷумъа,
Аз хонаҳост Каъба в-аз номаҳост Қуръон.
Аз анбиёст Аҳмад в-аз хусравон Маликшаҳ
З-иқлимҳост робеъ в-аз шаҳрҳо Сифоҳон [4, с.486].

Дар давраи ҳукмронии султон Санҷар ибни Маликшоҳ дурахшонтарин давраи зиндагии амир Муиззӣ сипарӣ шудааст. Султон Санҷар Муиззиро бисёр навозиш кард, эътибору шаъни ӯро афзоиш дод, ки аз ашъори Муиззӣ ба равшанӣ эҳсос мешавад:

То қиёмат фахри ман бошад, ки андар базми хеш,
Дар бари тахтам нишониву «падар» хонӣ маро.

Кардам андар фатҳи Ғазнин соҳирӣ дар шоирӣ,
Кард пургавҳар даҳонам подшоҳи гавҳарӣ.

Боиси тазаккур аст, ки дар ин байтҳо ду нуктаи муҳим баён шудааст: Яке он ки султон Санҷар шоирро бо иззату икром дар бари худ ҷой дода, ӯро бо эҳтиром «падар» мехонд. Дигар аз қасидаҳои Муиззӣ қадршиносӣ мекард ва дар воқеаи фатҳи Ғазнин даҳони Муиззиро бо гавҳар пур кард, то мукофоти қасидаи фатҳияро адо намояд.

Дар бораи ҳозирҷавобӣ ва лутфи табъи Муиззӣ, ки дар ҳузури султон Санҷар ба зуҳур расидааст ва ин султони Салҷуқӣ ва ҳозирони маҷлиси ӯро ба ҳайрат овардааст, ҳикоёти ҷолибе маҳфуз мондаанд.

Муаллифи «Таърихи гузида» оварда, ки навбате султон Санҷар ба гӯй тохтан машғул буд, ногоҳ асп хато карда ӯро бияндохт. Муиззӣ ин рубоӣ филфавр гуфт:

Шоҳо, адабе кун фалаки бадхӯро,
К-ӯ чашм расонид рухи некуро.
Гар гӯй хато кард ба чавгонаш зан
В-ар асп хато кард, ба ман бахш ӯро.

Султон асп ба Муиззӣ бахшид. Бар асп савор шуд ва гуфт:

Рафтам бари асп, то ба ҷурмаш бикунам,
Гуфто, ки: «Нахуст бишнав ин узри хушам.
Не гови заминам, ки ҷаҳон баргирам,
Не чархи чаҳорумам, ки хуршед кашам» [9, с.748-749].

Рубоии дувум бештар ҷалби хотир мекунад, ки хеле шоирона ва зарифона бо ишора ба ривояти болои гов барқарор будани замин ва дар фалаки чорум воқеъ гардидани хонаи хуршед назм шудааст ва зимнан мамдӯҳро ба ҷаҳон ва хуршед мушобеҳ донистааст.

Муиззӣ дар тақвияти доираи адабии дарбори султон Санҷар ва навозишу тарбияти шоирон хидматҳои шоиста анҷом додааст. Ашъоре, ки шоирони номвари аҳди Муиззӣ ба номи ӯ ирсол кардаанд ва марсияҳое, ки ба муносибати даргузашти ӯ назм кардаанд, аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки Муиззӣ шарофат ва ҳиммати шоиста таҳсил дошт.

Лаҳзаҳои дигаре, ки Муиззӣ дар ашъораш ёд мекунад, қиссаи тир хӯрданаш аз пайкони малик Санҷар мебошад. Воқеаи аз дасти Санҷар тир хӯрдани шоир яке аз ҳодисаҳои муҳим ва асосии зиндагии шоир аст, ки чи дар рӯзгораш ва чи дар ашъораш мавқеи калоне ишғол мекунад. Аммо дар кадом сол тир хӯрдани Муиззӣ ва дар бораи ба чи ҳолат афтодани ӯ маълумоти саҳеҳ ва ягонае ба назар намерасад.

Тавре ишора мешавад, баъди аз тарафи қотилони исмоилии Ҳасан Сабоҳ кушта шудани султон Маликшоҳ, яъне соли 485 //1092 ба муддати панҷ сол, яъне то замони ба тахт нишастани Санҷар Муиззӣ ба мисли пештара рӯзгори нобасомоне ба сар мебурдааст то Санҷар бар Хуросон бар тахт нишаст. Аз ин таърих, яъне соли 490//1097 то фарҷоми рӯзгори ҳуд, яъне соли 520//1127, Муиззӣ шоири Санҷар будааст.

*Муҳаммад*Авфӣ дар асари худ менависад, ки «… ногаҳ тире аз камон ҷудо шуд… ва нишона аз ҷигари он дилбанди фузало сохт…. Мурғи чаҳорпари тири ӯ аз саводи дили он саводи дидаи арбоби ҳунар дона сохт ва ҳам дарҳол бар замин афтод ва ҷон ба осмон рафт»… [6, с.447].

Дар ашъораш шоир роҷеъ ба тир хӯрдани худ, азобҳои ҷонкоҳ кашидан ва бо мурури замон шифо ёфтанаш ишораҳо намуда, аз Худо шукрона мекунад, ки бегунаҳ кушта нашудааст. Аз ҷумла, дар қасидаи «Дар шукр бар зинда мондани худ пас аз хӯрдани тир» мегӯяд:

Миннат худойро, ки ба фарри худойгон,
Ман банда бегунаҳ нашудам кушта ройгон.
Миннат худойро, ки ба ҷонам накард қасд,
Тире, ки шаҳ ба қасд наандохт аз камон.
Миннат худойро, ки зи баҳри санои ӯ
Мондам дар ин ҷаҳону нарафтам ба он ҷаҳон [4, с.12].

Дар қасидаҳои дигар низ шоир оид ба захмӣ гаштанаш бо шукргузорӣ аз султони замон таъкидҳо кардааст. Аз ҷумла, дар қасидаи «Дар мадҳи Садидулмулк Умар Орази

Хуросон» ва якчанд қасидаи дигар ва рубоиёти шоир ин мавзӯъ баён гаштааст, ки дар ин ҷо овардани баъзе аз онҳоро ба таври намуна зарур мешуморем.

Баландбахто, бо ту ба як-ду байт маро
Ҳадиси ҳодисаи тири шоҳи Эрон аст.
Агарчӣ бар танам осори офият пайдост,
Ҳанӯз пайкон дар кунҷи сина пинҳон аст [4, с.108].

Дар мадҳи Қиёмулмулк Садриддин Муҳаммад вазир ва шукр аз беҳбудӣ ёфтани захми тир

Шукр яздонро, ки аз фарри вазири шаҳриёр
Бахтам андар роҳи мунис гашту андар шаҳр ёр.
Шукр яздонро, ки аз иқболи ӯ кардам чу тир
Қомате ҳамчун камон карда зи тири шаҳриёр [4, с.355].

Дар мадҳи хоҷа Мувайядулмулкбинни Низомулмулк

Манам он банда, ки эҳсони ту шуд марҳами ман
Чун шуд аз тири ҳаводис дили ман хаставу реш.
Накунам бод зи тороҷу наяндешам з-онк
Маркабам буд хари лангу либосам фари геш.
Шукри инъоми ту гӯям, ки ба тавфиқи Худой
Ранҷи ман кам шуд аз эҳсони туву роҳати беш [4, с.365].

Бигрифт шаҳо, қазои бад домани ман,
То лашкари ғам нишаст перомани ман.
Гар хаст ба тири ту дили равшани ман
Бахти ту нигоҳ дошт ҷон дар тани ман.

Эй чарх, камар мабанд дар кинаи ман,
Бигзор ҳақи хидмати деринаи ман.
Осоиши синаи маро дармон кун,
К-осоиши синаҳост дар синаи ман [4, с.727].

Муиззӣ, пеш аз ҳама, шоири дарбор аст ва бешубҳа, аксари ашъори ӯ дар мадҳи намояндагони сулолаи Салҷуқиён ва аҳли дарбор бахшида шудааст. Масалан, дар қасидаи «Дар таҳнияти муроҷиати Санҷар аз ҷанг» ишора менамояд, ки он чӣ аз ту бар ман расид, танҳо садякаш аз дудаи Сомон ба устод Рӯдакӣ насиб гаштааст:

Ҷуди ту дар ҳаққи ман аз кайлу аз мизон гузашт,
Шеъри ман дар мадҳи ту бар дафтару девон расид.
Бар ман он –ч аз ту расид, аз инъоми воло куҷо
Сад якаш бар Рӯдакӣ аз дудаи Сомон расид.
Шукри эҳсони ту чун гӯям, ки бар ман ҳар нафас
Аз ту пеш аз шукри дунё неъмату эҳсон расид [4, с. 196].

Дар бисёр маврид аз солиёни зиёди хизматаш дар дарбор ёд мекунад. Аз ҷумла дар қасидаи «Дар ситоиши Тоҷиддин хотун модари Санҷар ва султон Муҳаммад» аз хизмати сисола:

Бигзид ман раҳиро мултон малик ба хидмат
Аз модеҳони зирак в-аз шоирони доно.
Сӣ сол пеши шоҳон гуфтам санову мадҳат
Чун бандагони якдил чун чокарони якто [4, с.24].

ва дар қасидаи «Дар мадҳи шоҳ Хотун хоҳари султон Санҷар» аз хизматҳои чилсолааш

Андар ин давлат чиҳил сол аст то ман бандаро
Нест коре ҷуз санову ҷуз дуову офарин.
Вақф дорам ҷону тан бар хидмату мадҳи шумо
Ҳаст бар сарам гуво яздони гетиофарин.
Аз худовандон маро ташрифҳо ҳосил шудаст
Зарри сурху ҷомаҳои фохиру дури самин [4, с.513]

дар дарбори Салҷуқиён ёд мекунад ва ишора менамояд, ки онҳоро мадҳ гуфта, ба ивази ашъори сурудааш соҳиби инъомҳои бешумор гашта, рӯзгори бошукӯҳ гузаронидааст, аммо дар яке аз қасидаҳояш бо номи «Тавҳид» аз мадҳу ситоиши амирон изҳори пушаймонӣ намуда, чанд аз баҳри ҷоҳу мол мадҳи махлуқон хонам мегӯяд:

Дар тавҳид

Чанд хонам мадҳи махлуқон зи баҳри ҷоҳу мол
Чанд гӯям васфи маъшуқону неъмат, зулфу хол.
Гоҳи он омад, ки гӯям муддате аз баҳри дин
Офарину шукру тавҳиди Худои зулҷалол.
Кирдигори ҷону тан парвардигори марду зан

Кирдигори ламязал парвардигори лоязол [4, с.416].

Эй Муиззӣ, то кай аз исён биороӣ дилат
Гоҳи он омад, ки аз тоат биороӣ хисол.
Офарин кун шоҳу соҳибро, ки номи ҳарду ҳаст
Сину нуну ҷиму рию миму ҳову миму дол [4, с.417].

Дар ашъори шоир на танҳо ишораҳо дар атрофи рӯзгори ӯ дар доираи дарбор ва дигар лаҳзаҳои зиндагиаш, балки аз ҳунар ва маҳорати адабии мавсуф низ ишораҳо шудааст. Аз ҷумла, дар қасидаи «Дар мадҳи хоҷа Абӯлфатҳ Музаффар Фахрулмулк бинни Хоҷа Низомулмулк» аз шоири соҳибсухан будани худ ёд карда, ишора менамояд:

Агарчӣ таҳният аз дигарон ба наср накуст
Зи ман ба назм накӯтар, ки назм кори ман аст [4, с.83].

Тавре мушоҳида мешавад, дар натиҷаи таҳлили ашъори пургановати Амир Муиззӣ метавон дар баробари огоҳии бештаре ёфтан роҷеъ ба рӯзгори худи шоир ҳамзамон дар атрофи рӯзгори дарбори Салҷуқиён, амирону вазирон ва пайвандони ин сулола маълумоти арзишманде ба даст овард. Зеро шоир ба сифати шоири дарбор ва малик-уш-шуарои сулолаи фавқуззикр вазифаи худ шуморидааст, ки тамоми пайвандони ин сулоларо ба риштаи мадҳ кашад.

Дар қасидаи «Дар мадҳи султон Санҷар»бисёр таассуф мехӯрад, ки бо иллати захмин буданаш аз тири пайкони шоҳ дастури ӯро ичро карда наметавонад ва ба назди ӯ ҳозир шуда наметавонад:

Манам навҷон ба фарри давлати шоҳ
Нишаста сокин андар Марви шаҳҷон.
Бақову давлату айёми ӯро
Ҳавохоҳу дуогӯю санохон.
Ба дастуре ба хона рафт хоҳам,
Ки ранҷурам ҳанӯз аз ранҷи пайкон [4, с. 526].

Дар қасидаи дигар низ, ки «Дар мадҳи султон Санҷар» аст, аз султон узрпурсӣ менамояд, ки бо иллати пирӣ дар фасли тобистон ба Балх омада натавонист:

Худойгоно, бипзир узри бандаи хеш
Агар ба Балх наомад ба фасли тобистон.
Зи баҳри он ки дар он фасл роҳи дуру дароз
Ба нотавонию пирӣ гузоштан натавон [4, с. 478].

Тавре аз таҳлилҳо бармеояд, девони ашъори шоирон ва баъзе осори насрии онҳо ба сифати сарчашмаи муътамад роҷеъ ба баъзе санаҳои рӯзгори адибон дорои аҳамияти арзишманд мебошад. Тавре қаблан ишора шуда буд, соҳибони калом чи дар мероси манзум ва чи дар осори насриашон вобаста ба мавзӯъ ва мавқеи баёни матлаб аз лаҳзаҳои ҷудогонаи рӯзгори худ ёд кардаанд. Омӯзиши ин паҳлуи мероси адабии шоирону нависандагон ба мо имкон фароҳам меоварад, ки вобаста ба бисёр розҳои нуҳуфта дар атрофи зиндагиномаи ин бузургон, аз ҷумла яке аз симоҳои машҳури шеъру адаби доираи адабии сулолаи Салҷуқиҳо ва малик-уш-шуарои дарбори онҳо Амир Муиззии Нишопурӣ иттилои бештаре пайдо карда, ба аҳли илму адаб манзур созем.

А Д А Б И Ё Т

1. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор. (аз силсилаи Ахтарони адаб); ҳайати таҳририя А.Самадов ва диг. – Душанбе: Адиб, 2007.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Иборат аз Х ҷилд. Ҷилди V. - Душанбе: Адиб, 2008.
1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Иборат аз Х ҷилд. Ҷилди Х. - Душанбе: Адиб, 2010.
2. Амир Муиззӣ. Девони комил; муқаддима ва тасҳеҳи Носири Ҳирӣ. - Теҳрон, 1362.
3. Солеҳов М. «Гулистон»-и Саъдӣ (бо шарҳи вожаҳо ва таъбироту ифодаҳо) / М.Солеҳов, Ф.Ҳайдаров. – Душанбе, 2015. – 418 с.
4. Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб; бо тасҳеҳи Эдуард Ҷ. Браун, бо муқаддимаи Муҳаммад Қазвинӣ ва тасҳеҳоти ҷадид ва таълиқоти Саид Нафисӣ. – Теҳрон: Ҳурмус, 1389.
5. Саъди Шерозӣ. Куллиёт; мураттиб ва муаллифи сарсухан Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1990. - Ҷ. IV.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд); зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. - Ҷ. 1.
7. Ҳамдулло Қазвинӣ. Таърихи гузида; бо эҳтимоми Абдулҳусайн Навонӣ. – Теҳрон: Амири Кабир, 1387.

ОСОРИ ШОИР - БОЗГӮИ РӮЗГОРИ ШОИР

Рӯзгор ва осори аҳли адаб, пеш аз ҳама, дар асоси сарчашмаҳои адабию таърихӣ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Дар баробари сарчашмаҳои адабию таърихӣ метавон девонҳои ашъори шоирон ва умуман, осори адабии эшонро ба сифати сарчашмаи муътамади омӯзиши рӯзгорашон муаррифӣ кард.Дар мақолаи мазкур девони ашъор ва аҳамияти он ба сифати сарчашмаи муътамад муаррифӣ мегардад.

Калидвожаҳо: девони ашъор, рӯзгори шоир, асари насрӣ, асари назмӣ, осори адабӣ.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПОЭТА – ОТРАЖЕНИЕ ЖИЗНИ ПОЭТА

Жизнь и сочинения поэтов изучаются, прежде всего, на основе историко-литературных источников. Наряду с историко-литературными источниками в изучении жизни поэтов также можно использовать их литературные произведения, которые является достоверными источниками о жизни поэтов. В данной статье рассматривается сборник сочинений поэта и показывается его значимость как достоверного источника о жизни поэтов.

Ключевые слова: диван, сборник сочинений, жизнь поэта, эпическое произведения, лирическое произведение, литературное произведение.

LITERATURE WORKS OF THE POET – REFLECTION OF LIFE OF THE POET

The life and writings of poets are studied on the basis of historical and literary sources. Along with the Ithoric and literary sources, one can also use their literary works in the study of the lives of poets, which are reliable sources about the lives of poets. In this article, the sofa is considered as a collection of works of the poet and shows its importance as a reliable source about the lives of poets.

Key words: collected works, the life of a poet, an epic work, a lyrical work, a literary work.

Сведения об авторе: ***Хайдаров Ф.Н.*** – Таджикский национальный университет, доцент кафедры. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17

Information about the author: ***Haidarov F.N.*** - Tajik National University, assistant professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17

УДК: 891.550-1:82

САВОНЕҲИ РӮЗГОРИ ҶУНАЙДУЛЛОҲИ ҲОЗИҚ ДАР “МУНТАХАБ-УТ-ТАВОРИХ” – И ҲОҶӢ ҲАКИМХОН

Абдуллоев И.П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

“Мунтахаб-ут-таворих” – и Ҳоҷӣ Ҳакимхон яке аз сарчашмаҳои таърихии муҳимми адабиёти нимаи аввали асри XIX мебошад. Ҳоҷӣ Ҳакимхон худ аз шоҳидони вақоеи замон буд ва маълумоте, ки ӯ дар боби ҳаводиси сиёсию иҷтимоӣ ва вазъи фарҳангию адабии замон додааст, арзиши баланди илмӣ дорад. Ба назари Илҳом Эшонқулов, “дар байни осори таърихии қуруни XIX-XX «Мунтахаб-ут-таворих»-и Ҳоҷӣ Муҳаммад Ҳакимхон аз ҷиҳати ҳайсият, сабти маълумот, фарогирии матолиби адабӣ ва вежагиҳои дигари сабки нигориш имтиёзи бештар дорад. Ин китоб бино ба иттилои аҳли таҳқиқ соли 1259ҳ./1843м. ба забони форсии тоҷикӣ дар шаҳри Китоб навишта шудааст” [7, с. 3].

Аз муҳимтарин имтиёзоти асари Ҳоҷӣ Ҳакимхон ин аст, ки дар баробари нигориши воқеаҳои замон ва овардани ривоятҳои динию таърихӣ дар бораи шахсиятҳои бузурги динию таърихӣ муаллиф дар бораи як идда адибони гузаштаю ҳамзамонаш маълумоти пуразриши тарҷумаиҳолӣ додааст, ки дар маъхазҳои дигари таърихию адабӣ сабт нашудаанд. Гузашта аз ин, ашъори зиёде ҳам аз эҷодиёти шоирони номвари гузаштаю ҳамзамони худ меорад, ки далели завқи баланди ӯ дар шинохти адабиёт ва адибон мебошад. Бино ба маълумоти муҳаққиқон, “Муҳаммад Ҳакимхон дар асари хеш дар бораи 10 шоири муосири худ ва 11 шоири пешин маълумоти тарҷумаи ҳолӣ медиҳад, ки аксари он аснод дар сарчашмаҳои дигари таърихию адабӣ қайд нагардидаанд. Илова бар ин, дар «Мунтахаб-ут-таворих» тақрибан номгӯи 30 адад осори муаллифону 20 адад шоирон, ки дар асрҳои X-XIX умр ба сар бурдаанд, зикр шудааст. Дар қатори асноди адабии овардашуда дар «Мунтахаб-ут-таворих» порчаҳои шеърӣ, аз қабили маснавӣ, байт, қитъа, таърих, рубоӣ, мухаммас, фард ва ғайра фаровон истифода бурда шудаанд, ки маҷмӯан онҳо 2025 байтро ташкил медиҳанд. Намунаи шеърҳои аз шоирон овардашуда дар «Мунтахаб-ут-таворих» асосан аз Сино, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Мушфиқӣ, Бедил, Биноӣ, Зебуннисо, Навоӣ, Нозим, Соиб, Фузулӣ, Кошӣ, Ҳозиқ, Адо, Акмал ва дигарон буда, арзиши баланди адабӣ доранд. Ин порчаҳои шеърӣ гоҳо бо зикри номи муаллиф ва гоҳе бе зикри он бо ифодаҳои «шоире гуфтааст», «гуфтаанд», «чунончи мегӯяд», «чунончи» ва ғайра оварда шудаанд “ [7, с. 3].

Аз ин миён, шеърҳое, ки бе зикри номи муаллиф оварда шудаанд, 1504 байт ва шеърҳое, ки бо зикри номи муаллифашон оварда шудаанд, 521 байтро ташкил медиҳанд. Ин абёт бо мазмуни ҳодисаҳои нақлшаванда ва ё ҳикоёти овардашуда марбут буда, шоир барои тасдиқ ё инкори фикри худ онҳоро овардааст. Баъзе аз ин ашъор вобаста ба ягон ҳодисаи таърихӣ, ифтитоҳи ягон иншооти маъмурӣ, вафоти ягон шахси машҳур низ суруда шудаанд. Муҳимтар аз ҳама, ахбори Муҳаммад Ҳакимхон роҷеъ ба адибон аҳамияти баланди илмӣ дошта, ин гуна ахбор дар дигар маъхазҳо дарҷ нашудааст.

Аз ҷумла, ахбори муҳимме, ки дар бораи Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ дар “Мунтахаб-ут-тавроих” омадааст, хеле арзишманд аст, зеро аксари муҳаққиқоне, ки дар бораи Ҳозиқ ва осори ӯ ба таҳқиқ пардохтаанд, бештар ба ҳамин асар такя кардаанд. Аз ҷумла, Усмон Каримов дар робита ба арзиши баланди сарчашмавӣ доштани ахбори Ҳоҷӣ Ҳакимхон роҷеъ ба Ҳозиқ ва ҳамасрони ӯ навиштааст: “Муаллифи “Мунтахаб-ут-таворих” дар зимни тасвири воқеаҳои таърихӣ роҷеъ ба аҳволи баъзе аҳли адаби он замон низ маълумот додааст. Вай оид ба ҳаёти Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ, Нодира (Моҳлар ойим), Мирзо Содиқ, Адо, Вазир ва боз чанд афроди дигар маълумоти муҳимме додааст, ки мо онҳоро дар дигар асарҳои таърихию адабӣ пайдо накардем” [3, с. 40].

Маълумоти Ҳоҷӣ Ҳакимхон роҷеъ ба Ҳозиқ муфассал буда, роҷеъ ба вазъи зиндагии ӯ дар даврони амир Ҳайдар, муҳоҷирати ӯ ба Хӯқанду Хоразм, бозгашт ба Бухоро, ҷалби ӯ ба дарбори амир Насруллоҳ, ҳуҷуми амир Насруллоҳ ба Хӯқанду иншои қасидаи насиҳатомези Ҳозиқ барои амир, аз байти Ҳозиқ ба хашм омадани амир Насруллоҳ, фирори шоир ба Шаҳрисабз, даъвати амир ва рад кардани шоир ва ниҳоят қатли шоир бо амри амирро дар бар мегирад.

Бояд қайд кард, ки Ҳоҷӣ Ҳакимхон бо Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ дӯсти наздик буд ва ӯро “бародари қиёматӣ” мехонд. Чунончи, дар мавриди ба ғазали Зебуннисо мухаммас бастани Ҳозиқ менависад: “Ва ин ғазал низ аз он бувад, ки бародари қиёматӣ Мавлоно Ҳозиқ ба гуфтаи фақир ва бародарам султон Маҳмудхон ва Хоҷа Қулибек дар як базм санаи 1255 ҳ.қ. (1839-40 м.) буд, ки дар Шаҳрисабз мухаммас сохта буд. Ин аст ғазали Зебуннисо ва мухаммаси Мавлоно Ҳозиқ дар баробари ӯ гуфта, чунонки гуфтааст:

Хок бод он тан, ки гирди кӯйи дилдоре нашуд,
Марг бод онро, ки маҳви чашми беморӣ нашуд.
Хок бар сари он ки бо ёраш сарву корӣ нашуд,
Дур бод аз тан паркорояш доре нашуд.
Бишканад дасте, ки хам бар гардани боре нашуд.

Мавсими гул омаду ҳар кас роҳи саҳро гирифт,
Ҳар касе бо дилбари худ гӯшаи маъво гирифт.
Ҳар кадоме бо нигоре соғари мино гирифт,
Сад баҳо охир шуду ҳар гул ба фарқе ҷо гирифт.
Ғунчаи доғи дили мо зеби дӯстдоре нашуд...” [6, с. 176].

Ҳоҷӣ Ҳакимхон дар бораи воҳӯрию суҳбатҳои худ бо шоир, дар ҳавлии ӯ муддате ба сар бурдани Ҳозиқ, ду хидматгори худро ба хизмати шоир фиристодани ӯ қайдҳои ҷолибе дорад. Аз ҳамин ҷост, ки маълумоти Ҳоҷӣ Ҳакимхон муътамад буда, ӯ шоҳиди бевоситаи баъзе лаҳзаҳои зиндагии Ҳозиқ будааст.

Ҳоҷӣ Ҳакимхон санаи бештари ҳаводисро сабт намуда, ва ҳатто таърихи эҷоди баъзе ашъори Ҳозиқро низ қайд кардааст. Аз ин санаҳо маълум мегардад, ки бештари ахбори Ҳоҷӣ Ҳакимхон марбут ба солҳои 40-50 асри XIX мебошад. Аввалин бор бо номи Ҳозиқ дар “Мунтахаб-ут-таворих” дар масъалаи мухаммас бастани ӯ бар ғазали Зебуннисо вомехӯрем, чунонки дар боло зикраш гузашт.

Маротибаи дуюм зикри номи Ҳозиқ дар робита ба ҳуҷуми амир Насрулло ба Фарғона ба сабаби бедодгарию нофармонӣ аз амир ва шикасти ӯ зикр мешавад. Шоир ба муносибати ғалабаи амир моддаи таърихе дар фатҳи Фарғона суруда буд, ки Ҳоҷӣ Ҳакимхон ин нуктаро қайд намуда, он шеърро низ меорад:

Мавлоно Ҳозиқ чунин таърих гуфта,
Фатҳи мамолики Фарғонаро таърих ин аст.

Таърихи фатҳи мамолики Фарғона

Солҳо ҳокими Фарғона, ки аз роҳи хато,
Буд дар бодияи зулму залолат ба ҷо.
Мастии хони Бухоро басараш зад охир,
Кард подшоҳи Бухоро сари фархош бино.
Қалъае сохту тарҳи хусумат афканд,
Гӯиё фитнаи худ бар сари худ кард бино.
Оқибат з-он ҳаракатҳое фасод омода,
Мавкаби Хусрави волоҳаракат кард зи ҷо.
Рӯ ба ҳари қалъаи шаҳраке сипоҳаш овард,
Ҷуз ҳазимат нашуд амре мутасаввир зи адо.
Як давра зарба заду боз раҳи афв гирифт,
Мутанабиҳ нашуд он гули биёбони даго.
Куштаву баставу оташзада ғорат карда,

Рафт то кишвари Хуқандаш мулк кушо.
Оташе буд, ки гӯё ба Найистон афтод,
Худ бувад пешаи туркон чӣ дигар ҷуз яғмо.
Адл бувад, он чи зи ҳақ дар ҳаққул-қавм расид,
Гар чи омад, ба назар ҳодисаи зулмнамо.
Оқибат кишвари Фарғона дашти Қипчоқ,
Фатҳ гардид, ҳама баҳри Хадид воло.
Ҳокимашро, ки писараш буд, барор нахути кибр...
Дод фармон ҳамоюн ба дами, теғи ҷазо.
Буд порина чу ин фатҳ бигӯ дар таърих,
Боз ин фатҳ дигар бор муборак бодо.
Ҳокими Хуқанд ки-он дар мавриди пашоғараш,
Модарашро, чунки дар ақди никоҳи худ кашид,
Охир омад аз қазои ҳақ балоҳо бар сараш.
З-ин сабаб амсол дар таърих фавташ ҳар тараф,
Ба сари ҳар кӯча мекунад мардум зинураш" [6, с. 372].

Дар ҷойи дигар низ роҷеъ ба таърихи ба маснади ҳокимии Шаҳрисабз нишастани Хоҷа Қулии Парвоначиро дар шеъре ба назм даровардани Ҳозиқ сухан меравад ва дар зимни баёни ин воқеа Ҳакимхон шоирро бародарам Ҳозиқ ном мебарад: "Хоҷа Қулии Парвоначӣ ҳарамро андеша карда ба оҳистагӣ роҳ мерафтанд. Фақир ба ҳоли Хоҷа Қулии Парвоначӣ нагзошта пеш мебурдам, чун наздики қалъаи шаҳр расидем чунон ҷанги мағлуба шуд, ки ёд аз муҳорабаи пешиниён медод ва бисёр кас рӯй ба сӯйи адам ниҳоданд ва бисёр маҷруҳ шуданд. Дар он вақт фақир пеш мерафтам ва лашкариён фақирро дида якбора аспмонанд ба ҳамон ҷумла ҳамроҳи шаҳриёни лашкариёни Китоб ба шаҳр даромаданд ва мо низ аз таъоқуби эшон ба шаҳр даромада бо ҳамроҳии Хоҷа Қулии Парвоначӣ дар тахти Оқсаро нузул фармуда, вилояти Шаҳрисабзро дар таҳти тасарруфи худ даровард ва бар маснади ҳукумат қарор гирифт, рӯзи ҷумъа санаи 1258, 26-уми моҳи зулқаъда ва ҳам чи яке ин муқаддима барпо шуд ва дар он ҳин буд, ки Абдулкарими Мирохур якрӯза ҳокимро ва Бобо Додхоҳро дастгир карда ба пеши Хоҷа Қулии Парвоначӣ оварданд ва Парвоначӣ Бобо Додхоҳро ба Китоб фиристод ва Абдулкарими Мирохурро ба ҳаволии худи ӯ рухсат дод. Баъд аз як ҳафта ҳардуи эшонро аз вилоят бадрақа карда ба Бухоро фиристод ва хотир аз кори эшон ҷамъ карда ба дурустии умури мамлакат пардохт ва дар он рӯз бародарам Мавлоно Ҳозиқ таърихи неку гуфт, ин аст, таърих:

Мирхоҷа Қулибек он, ки аз ӯ,
Ёфт имрӯз ҷоҳу шавкату шон.
Волии мулки Кеш ҳомии дин,
Сари ҳуккоми кишвари Тӯрон...
Оташи фитнаро ба як соат,
Паст гардонд з-оби теғи синон.
Ҳотифе гуфт баҳри торихаш,
Фатҳ гардид мулки Кеш он сон" [6, с. 392].

Тавре ки аз сарчашмаҳои марбут ба давраи мавриди назар, аз ҷумла "Таърихи Ҳакимхон" бармеояд, Ҳозиқ на ҳама вақт ба зулму тааддӣ ва хунрезиҳои амир чашмпӯшӣ намуда, хомӯширо ихтиёр менамояд, балки эътирози худро дар либоси шеър баён менамояд. Чунончи, ҳангоме ки дар яке аз ҷангҳои Хӯқанд амир Насруллоҳ амр медиҳад, ки аҳли лашкар атрофи деҳоти Хӯқандро ба яғмо баранд, аз бедодгарию бераҳмии амиру лашккариён аксари аҳли дарбор норизо буданд, вале хомӯшӣ ихтиёр мекарданд, вале аз ин миён Ҳозиқ маснавие дар насиҳати амир гуфта, ӯро ба раиятпарварӣ ва адлу эҳсон даъват намуд. Аз ҷумла, ба амир хитоб карда, мегӯяд:

Шоҳ бояд хӯрад ғами олам,
На ки з-он оламе фитад дар ғам.
Халқро молу ҷон зи султон аст,
Чун талаф гашт бо ки нуқсон аст?
Шоҳ бояд, ки чун падар бошад,
Аз падар ҳам шафиқтар бошад [6, с. 381].

Ҳамин эътирозҳо ва фошгӯиҳои Ҳозиқ буд, ки ӯро назди мардум маҳбуб ва аз назари амир мардуд намуд.

Дар мавридҳои дигар низ шоир ҳамин эътирозҳои худро ошкору ниҳон баён менамуд ва авҷи ин эътирозҳо як байте буд, ки шоир рӯирост ба амир Насруллоҳ хонд ва оқибати ин байти ӯ фирору таъқиб ва марг буд. Соли 1842 амир Насруллоҳ бо аскарони худ ба Хӯқанд ҳамла намуда, хони Хӯқанд Муҳаммадалӣ ва хешони ӯро дастгир намуда, хонро

бо модараш Моҳлар ойим ва ду писари хон ба дор кашид. Тибқи ахбори муаллифи "Ансоб-ус-салотин фӣ таворих-ул-хавоқин" амир ба Ҳозиқ амр медиҳад, ки "маро ба ин сафари бозафар омаданам як фард-байт машқ карда чизе гӯед, дарҳол ин байтро хонданд, ки назми Ҳозиқ:

Буридӣ бар тани худ аз маломат,
Либосе то ба домони қиёмат".

Амирро ҷаҳли зиёде омада, ба рангаш қатрае хун намонд, то ба ӯрдаи худ дохил шудан сухан нагуфт. Махдуми Ҳозиқ ба таваҳҳум монданд, ҳамон шаб савора ба Шаҳрисабз гузашта рафтанд" [1, с.18].

Аз ҳамин замон фирору таъқиби Ҳозиқ шурӯъ мешавад ва ин бахши зиндагонии шоирро Ҳоҷӣ Ҳакимхон батафсил баён намудааст. Дар ибтидо Ҳозиқ байте навишта, аз амир узрхоҳӣ менамояд ва амир ҳамроҳи фарзанди Ҳозиқ Муҳташам хат навишта, шоирро ба дарбор даъват менамояд, вале ӯ бо як байте ин даъватро рад менамояд: "Дар он вақт, ки Мавлоно Ҳозиқ аз Бухоро фирор намуда ба Шаҳрисабз омад, бар сабили узр ба амир Насруллоҳ хат навишт ва ин байтро дар китобат қайд кард, байт:

Миннати як устухонро саг шиносад солҳо,
Он, ки некӣ диду бад сар кард аз саг камтар аст.

Ва дар ҷавоби ин хат амир Насруллоҳ бо ҳамроҳии фарзанди Мавлоно Ҳозиқ Мирзо Муҳташам хат навишта фиристод, ки Мавлоно биёяд чун хат ба Мавлоно расид Мавлоно нарафтани худро исбот карда дар ҷавоби хатти амир Насруллоҳ китобате дар ғояти бепарвоӣ навишт ва ин байтро низ дар мактуб дарҷ кард ва он байт ин аст, фард:

Чун ҳузурам сабаби ранҷиши табъат гардид,
Мегурезам, ки малулат накунам бори дигар" [6, с. 393].

Баъди ин амир Насруллоҳ беш аз пеш дарғазаб шуда, чаҳор дузду авбошро барои қатли шоир мефиристад: "Чун ин хат ба амир Насруллоҳ расид аз Мавлоно дарошуфт ва чаҳор дузди бепарро ба ваъдаи бисёр фармуд, ки сари Мавлоно Ҳозиқро биёранд ва он малъунон аз амир Насруллоҳ рухсат ёфта, дар вилояти Шаҳрисабз омада камин мекарданд" [6, с.393].

То ин вақт шоир дар ҳавлии Ҳоҷӣ Ҳакимхон мезистааст ва баъд аз он ба воситаи Хоҷа Қулии Парвоначӣ ҳавлиеро киро мекунад. Дар навбати худ Ҳоҷӣ Ҳакимхон ду хидматгори худро барои хизмату муҳофизати шоир ба ҳавлии ӯ мефиристад: "Дар он вақт Мавлоно Ҳозиқ ин муқаддимаро худ баён карда дар камоли ваҳм дар хонаи фақир дар муҳофазати худ бисёр муболаға менамуд аз он ҷо, ки паймона пур мешавад ва аҷал гиребонгир мегардад ҳеҷ тадбиру андеша коргар намеояд. Муҷмали сухан он, ки аз хонаи фақир баромада аз Хоҷа Қулии Парвоначӣ як ҳавлии хуб аз беруни шаҳр талабида гирифт ва он мавзеъ чунон канора буд, ки агар ҳазор касро ба қатл расонанд касе воқиф намешавад. Рӯзе ба пеши фақир омад ду хидматгор талабида бурд, ки эшон ба пеши мо бошанд. Ҳар рӯз хидматгорони фақир дар пеши Мавлоно мебуданд иттифоқан рӯзе яке буд ва дигаре набуд" [6, с. 394].

Шаби фоҷеа он қотилон то субҳ гирди хонаи Ҳозиқ поиданд ва пайти мувофиқ ёфта, шоирро ба ҳалокат расониданд: "Ҳамон шаб он кофирон бебок чунин ҷойи хилватро аз Худо мехостанд, вақтро ғанимат ёфта вақти саҳар пагоҳи шанбе 25-уми моҳи зулҳиҷҷа, 7-уми далви соли мазкур ба дари хона мерасанд ва дари хонаро шикаста мутаваҷҷеҳи хона мешаванд. Мавлоно хабар ёфта шамшери худро бараҳна карда ба овози баланд мардумро доду фарёд гуфта садо мекунад, касе намешунавад ва чашми Мавлоно низ дар шаб қуввати дидан надошт ва он ду хидматгор каме ғуломи фақир буд, ки дар дидан Рустаму Исфандиёрро яке аз шогирдони худ мепиндошт ва он ғулом бар зарбулмасали туркон маҳмил намуда ӯ дар пайи Қочирҷон худро ғанимат шумурда, дар ниҳояти номардӣ Мавлонои бечораро дар он ҷо гузошта фирор ихтиёр намуда аст ва он ҷаллодони бераҳм ба хона даромада се захми шамшер ба Мавлоно зада сари нозанинашро аз тани покаш ба чандин хорӣ ҷудо карда гирифта, бадар рафтанд ва ба дараҷаи шаҳодат расида Мавлоно дунёи фониро видоъ карда рӯй ба сӯӣ уқбо овардааст" [6, с. 394].

Муҳаммад Ҳаимхон қайд кардааст, ки чун аз фоҷеаи марги шоир бохабар шудааст, зуд ба хонаи ӯ рафтааст ва аз мушоҳидаи ҷасади ба хун оғуштаи шоир бисёр мутаассир шудааст: "Фақир аз ин ҳуққабозиҳои фалаки ғаддор бехабар дар хоби роҳат ғунуда (хобида) будам, ки ин хабарҳое, ки ба гӯшам расид сандвор аз ҷой барҷаста мутаваҷҷеҳи он савб шудам дар он вақт субҳ дамид. Чун ба хонаи Мавлоно расидам, тани Мавлонои бечора бесар дар миёни хоку хун ба чандин хориву зорӣ ёфтам фиғон аз ниҳодам баромад ва ашки гулгун аз дида мисли жола меборидам, илоҷи ин амр ба ҳеҷ тадбир муяссар намешуд, лоилоҷ тан ба ризо дардодем" [6, с. 394].

Мувофиқи нақли Ҳоҷӣ Ҳакимхон, амир Насруллоҳ дар ҳамин вақт ба Қаршӣ меояд ва он қотилон сари шоирро ба пеши ӯ мебаранд: "Билохира Мавлоноро ба обурӯи бисёр дар шарқии балдаи Китоб мавзеи қабри Охунд бурда дафн кардем, ҳамон вақт буд, ки

амир Насруллоҳ ба Қаршӣ омад, сари Мавлоноро он гумроҳони палид он ҷо бурданд” (6, с. 394).

Ҳоҷӣ Ҳакимхон баъди баёни фоҷеаи марги Ҳозиқ як қитъа ва як рубоӣ овардааст, ки ба масъалаи маргу бевафоии дунё бахшида шудаанд ва ба мазмуни ҳамин бахши китоб хеле мувофиқанд:

Қитъа:

Оҳ аз он манзиле, ки дар пеш аст,
Ки гузаргоҳи шоҳу дарвеш аст.
На аз ин дом метавон ҷастан,
На аз ин қайд метавон растан.

Рубоӣ:

Дунё на маҳалли истиқомат ба кас аст,
Ақлу хирад ар турост ин нукта бас аст.
Бар умр чӣ эътимод к-ин ваҳши рӯҳ,
Мурғест, ки риштааш зи тори нафас аст [6, с. 394].

Тавре ки дида мешавад, Ҳоҷӣ Ҳакимхон чун шоҳиди бевоситаи бисёр лаҳзаҳои зиндагии Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ саргузашту моҷароҳои бар сари ӯ омадаро бисёр ҷолиб ва батафсил баён намудааст ва азбаски дар бисёр мавридҳо худ шоҳиди ҳол будааст, ахбори ӯ саҳеҳ ва муътамад аст. Вале, тавре ки аз қайдҳои адабиётшиноси маъруфи тоҷик Субҳон Амирқулов бармеояд, баъзе адабиётшиносони хориҷӣ дар мавриди поёни зиндагии Ҳозиқ маълумоти носаҳеҳ овардаанд. Чунончи, соли 1955 дар маҷаллаи “Кобул” мақолае чоп шудааст, ки гӯё шоир ба Афғонистон фирор карда, бо фармони амир гумоштаҳои ӯ вайро дар Қундуз ба қатл расонидаанд. Дар ин маврид устод С. Амирқулов менависад: “Дар сурате, ки Ҳакимхон махсусан лаҳзаҳои охири ҳаёти Ҷунайдуллоҳ Ҳозиқро ҳамчун шоҳиди зиндаи воқеа батафсил ва хеле аниқ баён мекунад, соли 1955 дар маҷаллаи “Кобул” оид ба Ҳозиқ мақолае чоп карда мешавад, ки дар бораи лаҳзаҳои охирини ҳаёти шоир дар он чунин гуфта шудааст: ...Насруллоҳ барошуфта, дар садади қатли Ҳозиқ баромад. Ҳозиқ аз ин қазия мутталеъ шуда фирор карда ва ба ватани худ Афғонистон бозгашт намуд, лекин Насруллоҳхон бо ин ҳам даст аз қатли Ҳозиқ нагирифта, ашхосеро гумошт, ки Ҳозиқро дар соли 1259 дар шаҳри Қундуз дар бистари хоб ба қатл расониданд” [1, с. 20-21].

Ҳамин тариқ, аз мутолиа ва таҳқиқ дар “Таърихи Ҳакимхон” бармеояд, ки он яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои ҳаёти сиёсию иҷтимоӣ ва фарҳангию адабии асри XIX буда, роҷеъ ба воқеоти замон ва вазъу рӯҳияи давраи мавриди назар ахбори ҷолибе овардааст. Маълумоти ӯ дар бораи адибон ва моҷароҳои зиндагии онҳо низ дорои аҳамиятанд. Махсусан, ҷараёни зиндагӣ ва саргузашти пурмоҷарои Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ дар ин асар хеле муассир баён шуда, муаллиф шоҳиди бевоситаи аксари моҷароҳо будааст. Ин асар ҳамчун сарчашмаи муътамад лаҳзаҳои ҷудогонаи ҳаёти шоир, таърихи эҷоди баъзе аз ашъори ӯ ва махсусан фоҷеаи марги ӯро фаро мегирад, ки барои мураттаб намудани биографияи илмии шоир аҳамияти баланди илмию амалӣ дорад.

А Д А Б И Ё Т

1. Амирқулов С. Ҷунайдулло Ҳозиқ ва достони ӯ “Юсуф ва зулайхо” / С.Амирқулов. - Душанбе: Ирфон, 1967. – 94 с.
2. Каримов У. Мирзо Содиқи Муншӣ / У.Каримов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 164 с.
3. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX / У.Каримов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 188 с.
4. Сайфиев Н. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XVI- XIX ва ибтидои асри XX) / Н.Сайфиев. - Душанбе: Бухоро, 2012. - 660 с.
5. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р.Ҳодизода, У.Каримов, С.Садриев. –Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.
6. Ҳоҷӣ Ҳакимхон. Мунтахаб-а-ут-таворих. Таҳия ва муқаддимаю тавзеҳоти Ҳоҷӣ Исмоил Пирмуҳаммадзода. – Душанбе, 2018.-410 с.
7. Эшонқулов И. Арзишҳои адабии таърихномаҳои ҳавзаи Мовароуннаҳр (асри XIX ва ибтидои асри XX) / И. Эшонқулов // Паёми ДДБҲСТ. 2017.-№2. – С. 97- 107.

САВОНЕҲИ РӮЗГОРИ ҶУНАЙДУЛЛОҲИ ҲОЗИҚ ДАР “МУНТАХАБ-УТ-ТАВОРИХ” – И ҲОҶӢ ҲАКИМХОН

“Мунтахаб-ут-таворих” – и Ҳоҷӣ Ҳакимхон яке аз сарчашмаҳои таърихии муҳимми адабиёти нимаи аввали асри XIX мебошад. Ҳоҷӣ Ҳакимхон худ аз шоҳидони вақоеи замон буд ва маълумоте, ки ӯ дар боби ҳаводиси сиёсию иҷтимоӣ ва вазъи фарҳангию адабии замон додааст, арзиши баланди илмӣ дорад. Ҳоҷӣ Ҳакимхон роҷеъ ба воқеоти замон ва вазъу рӯҳияи давраи зиндагии Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ ахбори ҷолибе овардааст. Маълумоти ӯ дар бораи адибон ва моҷароҳои зиндагии онҳо низ дорои аҳамиятанд. Махсусан, ҷараёни зиндагӣ ва саргузашти пурмоҷарои Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ дар ин асар хеле муассир баён шуда, муаллиф шоҳиди бевоситаи аксари моҷароҳо будааст. Ин асар ҳамчун сарчашмаи муътамад лаҳзаҳои ҷудогонаи ҳаёти шоир, таърихи эҷоди баъзе аз ашъори ӯ ва махсусан фоҷеаи марги ӯро фаро мегирад, ки барои мураттаб намудани биографияи илмии шоир аҳамияти баланди илмию амалӣ дорад.

Калидвожаҳо: Ҳоҷӣ Ҳакимхон, Ҳозиқ, амир Насруллоҳ, шеър, ҳаёт, фочеа, марг, эътироз.

ЖИЗНЕОПИСАНИЕ ДЖУНАЙДУЛЛОХА ХОЗИКА В "МУНТАХАБ-УТ-ТАВОРИХ" ХОДЖИ ХАКИМХОНА

"Мунтахаб-ут-таворих"Ходжи Хакимхона является одним из важных исторических источников литературы начала XIX века. Ходжи Хакимхон сам является свидетелем произошедших и описанных в книге событий и сведения приведенные им относительно социально - политического положения и состояния культуры и просвещения того времени имеют важное научное значение. Ходжи Хакимхон также в данной книге приводит очень интересные сведения о событиях происходящих в тот период и об общественных настроениях царивших в период жизни Джунайдуллоха Хозика. Также сведения приведенные в данной книге о литераторах и происходящих событиях в их жизни, заслуживают особого внимания. Особенно, жизненный путь и приключения, происходящие с Джунайдуллохом Хозиком в данном произведении описаны очень ярко и правдиво, так как писатель сам был свидетелем изложенных в книге событий того времени. Данное произведение как достоверный источник охватывает отдельные периоды жизни поэта, историю сочинения некоторых его стихов, а также его трагическую смерть, и при составлении и упорядочении биографии поэта имеет большое научно-практическое значение.

Ключевые слова Ходжи Хакимхон, Хозик, Амир Насруллох, стих, жизнь, трагедия, смерть, протест.

LIFE DESCRIPTION OF JUNAIDULLOHA KHOZIK IN MUNTAHAB-UT-TAVORIKH KHOJI KHAKIMKHON

"Muntahab-ut-Tavori" Khoja Hakimhona is one of the important historical sources of literature of the beginning of the XIX century. Khoja Hakimhon himself is a witness of the events and events described in the book, and the information given by him about the social and political situation and the state of culture and education of that time are of great scientific importance. Khoja Hakimhon also in this book provides very interesting information about the events taking place at that time and about the public sentiments that prevailed during the life of Dzhunaydulloha Khozik. Also, the information given in this book about the writers and the events in their lives deserve special attention. Especially, the way of life and adventures taking place with Dzhunaydullokh Khozik in this work are described very vividly and truthfully, as the writer himself witnessed the events of that time described in the book. This work as a reliable source covers certain periods of the poet's life, the history of the composition of some of his poems, as well as his tragic death, and in compiling and organizing the poet's biography is of great scientific and practical importance.

Key words: Khoja Hakimhon, Khozik, Amir Nasruloh, verse, life, tragedy, death, protest.

Сведения об авторе: ***Абдуллоев Исмоил Пиракович*** **–** Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: **(+992) 918-46-52-52**

Information about the author: ***Abdulloev Ismoil Pirakovich*** - Tajik National University, applicant for the Department of History of Tajik Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17.
Tel.: **(+992) 918-46-52-52**

УДК: 891.550 (09)

«ҶАҲОНГИРНОМА» ВА АРЗИШИ АДАБИВУ ТАЪРИХИИ ОН

Пӯлотов Н.Н.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров

Таърихнигорӣ аз оғози ислом дар миёни мусалмонон пайдо шуда, маҳаки асосии он ақида ва иродат ба зоти расули Худо (с) буд. Дар таърихномаҳо зиндагии асҳоби эшон ва ё ҷангу футуҳот, кушоишҳои замони фаррухислом сабт гардидаанд.

Мусалмонон ҳар ҷое, ки мерафтанд, пирӯзӣ ба даст меоварданд, сарчашмаи дилписандашон таърихнигорӣ буд ва ба ин аҳамияти хосса зоҳир менамуданд.

Нахустин таърихҳои ҳар сарзамин бо устура, афсона, ҳикоёт ва қиссаҳои таърихӣ омехта шуда, он шохае аз адабиёт маҳсуб меёфт.

Таърихнависӣ дар Юнони бостон, пеш аз Ҳеродот оғоз ёфта, тавассути арабҳо ба Эрон ва аз он ҷо ба Туркия, Осиёи Миёна ва Шибҳи қораи Ҳинд низ расидааст.

Дар Шибҳи қораи Ҳинд дар адвори қадим таърихнависӣ ба маънои воқеӣ вуҷуд надошт. «Рамаяна», «Маҳабҳарата», «Ҳиршчарята», «Кармонякчаято», «Ромчарято» ва ғайра, ки бо рӯйдодҳо ва асотир омезишанд, дар шумори нахустин осори таърихии ин сарзамини нозанин оварда мешаванд.

Бо пайдо шудани ислом ва густариши он дар Шибҳи қораи Ҳинд, таърихнависӣ афзоиш ёфта, «забони форсӣ нуфузи воло пайдо намуда, чанд муддат забони форсии тоҷикӣ-забони давлатӣ эълон шуд» [1, с.22].

Юриши Сабуктегин (977-998) ва писараш Маҳмуд (998-1030) ба Ҳиндустони шимолӣ ва футуҳоти Лоҳур ба дасти эшон сабаби роҳ ёфтани забони форсӣ ба Шибҳи қораи Ҳинд ва вуруди огоҳиҳо дар бораи таърихи Ҳинд ба кутуби форсии даврони Ғазнавиён (963-1186) маҳсуб меёбад.

Воқеанависони Ҳинд дар офариниши асарҳои хеш диққати бисёр сарчашмаҳоро ҷалб намуда, дар баъзе ҳолот асноду ривоятҳои ҳақиқиро мавриди истифода қарор додаанд.

Дар Шибҳи қораи Ҳинд завқи таърихнигорӣ дар байни шоҳон ва шоҳзодагони Темурӣ рушд ёфта, эшон муаррихони замонашонро низ ба навиштани таърихи рӯйдодҳои муҳимми рӯзгорашон талқин менамуданд. Шоҳону амирон ва вузарои Темурӣ бо адабпарварӣ ва шоирнавозии худ тавонистанд, ки дар тараққӣ ва инкишофи таърихномаҳо саҳми бориз гузоранд. Бобур, Гулбаданбегим, Алломӣ, Ҷаҳонгир, Мирзо Ҳайдар ва дигарон аз он шуморанд, ки бисёре аз осори форсӣ мустақиман ба ишорати шоҳону амирон навишта ва нигошта шудааст.

«Ҷаҳонгирнома» аввалин китобе нест, ки хотироту шарҳ ва вақоеи салтанати яке аз подшоҳони Курагониро дар бар гирифта бошад. Қабл аз «Ҷаҳонгирнома» китобҳое назири он, амсоли «Тузуки Темурӣ», «Бобурнома» ё «Тузуки Бобурӣ», «Ҳумоюннома» аз Гулбаданбегим, духтари Бобуршоҳ, аммаи Акбаршоҳ навишта шуда буданд.

Ду китоби аввал ба забони туркӣ-чағатоӣ навишта шуда, баъдан ба забони форсӣ тарҷума гардидаанд, аммо «Ҳумоюннома» мустақиман ба забони форсӣ таҳрир гаштааст.

Тарҷумаи форсии «Бобурнома» ба қалами Мирзо Абдурраҳими Хонхонон муталлиқ буда, он яке аз пурарзиштарин сарчашмаи таърихӣ барои қарни XVI ба шумор меравад. Донишмандони Шарқу Ғарб «Воқеоти Бобурӣ»-ро яке аз шоҳкориҳои адабиву таърихии ҷаҳон мешуморанд, ки дар он на танҳо воқеаҳои таърихӣ, сиёсӣ, маданӣ ва адабии Осиёи Миёна, Афғонистон ва Ҳиндустони замони Бобур, балки саргузашти худи муаллиф муфассал дарҷ гардидааст.

Абдурраҳими Хонхонон фарзанди Байрамхони Баҳорлуи Бадахшӣ буда, соли 1557 дар Лоҳур таваллуд ёфтааст. Баъди фавти падараш (с.1652) Акбаршоҳ ӯро ба тарбияту ҳимояти худ мегирад. Соли 1584 баъди пирӯзӣ дар Гуҷарот ва пайвасти ин сарзамин ба империяи «Темуриёни Ҳинд» бо хитоби «Хонхонон» сарфароз мешавад [2, с.265].

Мувофиқи нишондоди маъхазҳо Хонхонон ғайр аз тарҷумаи «Воқеоти Бобурӣ» дар насри форсӣ, ҳиндӣ ва туркӣ истеъдоди фавқулода дошта, бо забони ҳиндӣ осори назмӣ бо номҳои «Раҳим Дохавалӣ» («Дубайтиҳои Раҳимӣ»), «Маданаштак» («Ҳаштбайтии ишқ»), «Рас панҷадхяй» («Панҷ суруди муғании Кришна») эҷод кардааст, ки онҳо аз пояи баланди истеъдоди ӯ шаҳодат медиҳанд.

«Ҷаҳонгирнома» муҳимтарин ва аввалин китобе маҳсуб меёбад, ки як подшоҳи қудратманд ва адабдӯст шарҳи вақоеи кишвардории хешро ба забони форсӣ нигошта, даврони подшоҳӣ ва қонунҳои мулукдории худро ба қалам овардааст.

Абулфатҳ Нуриддин Ҷаҳонгир чорумин шоҳаншоҳи империяи «Темуриёни Ҳинд» (1605-1627) буда, 30 августи соли 1569 дар шаҳри Фатҳпур Сикрӣ дар манзили Шайх Салими Чиштӣ ба дунё омадааст [2, с. 258].

Хоҷа Ҳусайни Саноӣ дар як байти қасидаи худ таърихи таваллуди шоҳзода Салимро **«гавҳари маҷд аз муҳити адл омад дар канор»** муайян кардааст, ки валодати ӯро дар соли 977 ҳ. // 1569 милодӣ нишон медиҳад [3, с. 347-348].

Шоҳзода Салим сеюмин фарзанди Ҷалолиддин Муҳаммад Акбарподшоҳ (1542-1605) буда, модари ӯ Марям-уз-замон – Хира Кунвари (1542-1623), духтари роҷаи соҳибнуфузи минтақаи Сонбаҳари Бангола Дхундхара Пурнамал маҳсуб меёфт [5, с.163-164].

Ҷаҳонгир «Тузук»-и хешро то миёнаи соли 17-уми подшоҳии худ навишта, пас аз он Муътамадхон бо сабаби бемории Ҷаҳонгиршоҳ ва бо дархости вай вақоеи зиндагии Ҷаҳонгирро аз «оғози соли 18-ум аз ҷулуси муборак» то «аввали наврӯзи 19-ум аз ҷулуси ҳумоюн» бо назорати худи вай идома дод.

Сипас, Мирзо Муҳаммад Ҳодӣ ҳаводиси охирини чаҳорсолаи даврони подшоҳии Ҷаҳонгир ва давраи шоҳзодагии вайро аз «дунболаи вақоеи нуздаҳум аз ҷулуси муборак» бо истифода аз «Иқболномаи Ҷаҳонгирӣ»-и Муътамадхон ва «Маосири Ҷаҳонгирӣ»-и асари Комгори Ҳусейнӣ ба риштаи таҳрир даровард.

Баъди воқеаи соли бисту дуюм сафҳаи ҳавошӣ ва таълиқот, вожаҳои санскрит ва ҳиндӣ аз рӯйи алифбо, шарҳи баъзе луғоти туркӣ ва муғулӣ, истилоҳоти форсӣ, феҳристи манобеъ ва маъхаз оварда шудааст.

Ҷаҳонгиршоҳ дар навиштани «Ҷаҳонгирнома» ба дидаҳо ва шунидаҳои худ такя карда, дар баъзе маворид, ки худ шоҳид ва нозири ҳаводис набуд, аз гузоришҳои воқеанигорони расмию устодон ва маводҳои мавҷудаи бойгонии давлатӣ истифода кардааст.

Матни китоб аз равонӣ ва содагӣ фаровон бархӯрдор буда, дебоча ва асли он то «*Наврӯзи ҳабдаҳум»* навиштаи худи Ҷаҳонгирподшоҳ буда, дар дохили он унвонҳое ҷойгир шудааст, ки муаллиф барои ифодаи матлаб, гузоришҳои ҳарсолаи хеш пиромуни рӯйдодҳои хурду калон аз шеърҳои худ ва дигар шуаро истифода бурдааст. Асар бидуни муқаддима ва хотима бо шеваи солномае навишта шуда, гоҳе ҳаводиси он бидуни тартиби таърихӣ омадааст.

«Ҷаҳонгирнома» борҳо таҳти унвонҳои мухталиф мавриди тақлиду талхис қарор гирифта шудааст. Китобҳое чун «Иқболномаи Ҷаҳонгирӣ», «Воқеоти Ҷаҳонгирӣ», «Таърихи Ҷаҳонгирӣ», «Интихоби Ҷаҳонгирӣ», «Мақолоти Ҷаҳонгирӣ», «Ахлоқи Ҷаҳонгирӣ», «Таърихи Салимшоҳӣ» ҳосили ин тақлид ва талхис маҳсуб меёбанд.

«Иқболномаи Ҷаҳонгирӣ» китоби муқаллиди муътабартар ба матни аслии «Ҷаҳонгирнома» буда, хулосаи «Ҷаҳонгирнома» мебошад, ки тавассути Муътамадхон талхис шудааст. Муътамадхон ба дастури Ҷаҳонгиршоҳ зимни бемории ӯ, ба идомаи «Ҷаҳонгирнома» камар баста, воқеаҳои охири соли ҳабдаҳум ва ҳаждаҳум, қисмате аз нуздаҳумро ба риштаи таҳрир даровардааст.

Матни комили «Ҷаҳонгирнома» ҳамроҳ бо «Ҷаҳонгирӣ»-и Муътамадхон ва такмилаи Муҳаммад Ҳодӣ ба эҳтимоми Саид Аҳмадхон бо унвони «Тузуки Ҷаҳонгирӣ» соли 1863 дар Олигарх ба чоп расида, соли 1914 дар Лакҳнав низ таҷдиди чоп шудааст.

Нусхае аз «Ҷаҳонгирнома» дар китобхонаи Остони Қудс маҳфуз буда, бо нусахи Лакҳнав тафовути зиёд дорад ва матолиби дар он омада, дар ин нусха нест. Ин китоб ба дасти ношиносе хулоса шуда, бо унвони «Мунтахаботи тузуки Ҷаҳонгирӣ» соли 1884 дар Лоҳур ба чоп расидааст.

Дастнависе аз ин асар дар осорхонаи Британиёи Кабир ба шумораи Add 26, 611, Индиано Оффис, китобхонаи Анҷумани салтанати Осиёӣ нигаҳдорӣ мешавад (4).

«Ҷаҳонгирнома» якчанд маротиба ба забони урду ва инглисӣ тарҷума шудааст. Тарҷумаи аввали инглисии он ба Александр Роджерс мутааллиқ буда, Г.Беверидж онро баъди тасҳеҳ дар соли 1909 бо номи «Тузуки Ҷаҳонгирӣ» дар як муҷаллад ба чоп расонидааст.

Тарҷумаҳои дигари «Ҷаҳонгирнома» тавассути Х.Эллиот ва майор Дэвид Прайс (1762-1835) ба амал омада, мавриди қабули аҳли улум гардидааст.

Ҳамзамон, ду тарҷумаи урдуии ин асар ба назар мерасад, ки яке аз он ба Мавлавӣ Аҳмадалии Ромпурӣ нисбат дода мешавад, ки соли 1967 дар Лоҳур ба чоп расида, на он қадар комил аст [4, с. 907].

Тарҷумаи дуюми «Ҷаҳонгирнома» дар ду ҷилд бо ибтикори Эъҷозулҳақи Қуддусӣ дар соли 1968 ба амал омада, комилтарин тарҷума маҳсуб меёбад.

Дар кутуби таърихиву тазокир муҳаққиқон Ҷаҳонгирро ашхоси донишманду соҳибистеъдод ва ҳунарманду дорои заковат зикр намудаанд. Дар аҳди салтанати ӯ шеъру адаби форсӣ дар Ҳиндустон рушду нумуъ карда, аҳли илму адаб, хосса шоирон мавриди илтифоту иноят ва дастгирии доимии Ҷаҳонгир қарор доштанд.

Вай ба шеъру шоирӣ хеле мароқи зиёд дошта, худ бо забони форсӣ шеър эҷод карда, нозукиҳои дақоиқи суханро хуб дарк намуда, ба шеъри шуаро нукта гирифта, эшонро барои сиҳатии калом ташвиқу тарғиб менамуд.

Ҳамсари вай-Нурҷаҳонбегим дар илму дониш ва фазлу ҳикам дар байни занҳои дарбори ӯ беназир буд. Вай аз илмҳои зиёд бархӯрдор буда, дар шеъру адаб баҳраи тамом дошт.

Нурҷаҳонбегим духтари ҳокими Марви Хуросони Эрон Эътимодуддавла Мирзо Ғиёсбек, ки аз хашму кин ва таъқиби Шоҳ Таҳмоспи Сафавӣ шабона аз Марв фирор карда, дар дарбори Акбарподшоҳ ба хидмат ҳозир шудааст, маҳсуб меёбад [5, с. 164].

Нурҷаҳон дар аввал ба саёҳатчии форс дар Ҳиндустон Аликулихон, мухотаб ба Шерафканхон ба шавҳар баромада, баъди вафоти ӯ дар юриши Бангола бо ҳамроҳии духтараш ба хизмати Руқиябегим (ҳамсари Акбаршоҳ- Н.П.) ҳозир шудааст [7].

Ҷаҳонгир ин зани эрониро, ки дар ақлу заковат беҳамто буд, ба ақди худ даровард, дар умури сиёсию давлатдорӣ мушкилоту тадбирҳои муҳимро бо маслиҳатҳои ӯ ҳаллу фасл менамояд.

Вай бисёр вақт бо Нурҷаҳонбегим бадеҳагӯӣ карда, розҳои хешро бо шеъри форсӣ баён менамуд. Рӯзе ҳангоми баромадани ҳилол, Ҷаҳонгир ин мисраъро дар бадеҳа ба забон меовард:

Ҳилоли ид бар авҷи фалак ҳувайдо шуд.

Нурҷаҳонбегим, ки дар арӯзу шеър бисёр маҳорат дошт, дар бадеҳа ба мисраи Ҷаҳонгир афзудааст:

Калиди майкада гум гашта буд, пайдо шуд.

Дар маъхазҳои адабӣ омадааст, ки рӯзе Ҷаҳонгир ва Нурҷаҳон аз пушти панҷараи қасри хеш берунро тамошо мекарданд, пирмарде бо қади хамида ва андоми лоғар асозанон аз кӯча мегузашт. Ҷаҳонгир пурсид:

Ҷаро хам гашта мегарданд, пирони ҷаҳондида?

Нурҷаҳон дар ин маврид бо ақлу заковати худ ба хубӣ ҷавоб дод:

Ба зери хок меҷӯянд, айёми ҷавониро! [7, с. 39]

Нурҷаҳон баъд аз даргузашти шавҳараш ва кушта шудани домодаш Шаҳриёр аз саҳнаи сиёсати Ҳинд дур шуда, соли 1645 ин дунёро падруд кардааст. Мақбараи Ҷаҳонгир

дар шоҳдараи наздикии Лоҳур, аз сохтмонҳои бисёр зебо ва пуразимати канори рӯдхонаи Ровӣ аст ва дар наздикии он оромгоҳи Нурҷаҳон аст, ки худ дар замони ҳаёти ин ҳарду сохта шуда буд. Ин байтро Нурҷаҳон барои лавҳи мазори хеш гуфта буд:

Бар мазори мо, гарибон, не чароге, не гуле,
Не пари парвона сӯзад, не садои булбуле [7, с. 21].

Ҷаҳонгир фармонравои китобхон, пуштибони аҳли адабу ҳунар ва бофарҳангтарин салотин дар миёни Темуриёни Ҳинд ба шумор мерафт. Ҳамзамон, вай нависандаи забардаст буда, хотироти ӯ ҳамрози хотироти Бобур арзишмандтар буд. Ӯ мавҷудоти аҷиб ва табиати омехта дошта, метавонист барои рафтори ношоям ҷазои сахте ба фармонбардорон диҳад, вале метавонист дӯстдори адолат низ бошад.

Аз ситамгарӣ безор ва шефтаи додгарӣ буд, нахустин фармони вай пас аз баромадан ба тахти шоҳӣ овехтани занҷири заррини адл бо шаст ранг бар кунгураи шоҳбурҷи дижи Агра буд, то ки ситамрасидагон битавонанд дар ҳар маворид бо таконидани он фарёди худро ба ӯ бирасонанд. Худи ӯ дар ин маврид овардааст: «… *баъд аз ҷулус аввалин ҳукме, ки аз ман содир гашт, бастани занҷири адл буд*…» [7, с. 5].

Ҳар ҳафта шаби панҷшанбе бо олимону орифон суҳбат ороста, шеъри Ҳаким Фирдавсиро дар манъи озори ҳайвонот замзама мекард:

Маёзор мӯре, ки донакаш аст,
Ки ҷон дорад ҷони ширин хуш аст.

Ҷаҳонгир подшоҳи шоир, иншопардоз, таърихнигор, нависандаи забардаст ва хушнавис буда, дар нақққошӣ истеъдоди беандоза дошт. Ӯ ошиқи ин фан буд ва дар он маҳорати бисёр дошт то он ҷо ки гуфтааст: *«Маро завқи тасвир ва маҳорат дар тамизи он ба ҷойе расида, ки аз устодон гузашта ва ҳол кори ҳар кас ба назар дарояд, ки бе он ки номаш мазкур шавад бадеҳа дарёбам, ки кори фалонест, балки агар маҷлис бошад муштамил бар чанд тасвир ва чеҳра ва ҳар чеҳра кори яке аз устодон бошад, метавонам ёфт, ки ҳар чеҳра кори кист ва агар дар як сурат чашму абрӯро дигаре кашида бошад дар он сурат мефаҳмам, ки асли кор аз кист ва чашму абрӯро ки сохта…»* [7, с. 462].

Аз ин китоб маълум мешавад, ки Ҷаҳонгир қисмати зиёди зиндагии худро дар мусофират ва сайругашти кишвараш, аз Агра то Панҷобу Кашмир, аз Малва то Гуҷарот гузаронида, дар он аз ҷуғрофияи Ҳиндустон ва номи ҳар як иёлоти он, аз ҷамъияту обу ҳаво, кишоварзӣ, одобу русум ба тафсил баён шудааст. Ҷаҳонгир дар бораи анвои меваҳо, ҳайвоноту ҷонварон, мардум ва тарзи зиндагии онҳо низ сухан ронда, ҳатто дар бораи «аҷоибхона»- ҷойи нигаҳдории ҳайвонот маълумот овардааст.

Нисбати сифати сокинони Агра мегӯяд: «… *дар касбу ҳунар ва талаби илм саъйи балеғ доранд ва тавоифи мухталиф аз ҳар дину мазҳаб сукунат дар ин балда ихтиёр намуданд*…» [7, с. 5].

Дар маҷмӯъ**,** бояд таъкид намуд, ки Ҷаҳонгирподшоҳ новобаста аз императори Курагони Ҳинд будан, бо эҷоди асари пуразиши худ – «Ҷаҳонгирнома» барои равнақи насри форсӣ дар садаи XVI-XVII Ҳинд, пойдориву таҳкими сиёсати ҷадди хеш нақши бисёр муҳим гузоштааст, ки он дар омӯзиши ҳаёти сиёсию иқтисодӣ, ҷуғрофӣ, таърихӣ ва иҷтимоиву мадании замони ӯ манобеи бағоят муҳим маҳсуб меёбад. Он барои муаррихон, бостоншиносон, ҷуғрофидонҳо, мардумшиносон маводи фаровон дода метавонад. Муаллиф тавассути шарҳу тафсири воқеаҳо ва истифодаи далелҳо муносибати шахсии худро баён намудааст, ки ин маводҳо ҳақиқати таърихӣ доранд.

А Д А Б И Ё Т

1. Алиев, Г.Ю. Персоязычная литература Индии / Г.Ю. Алиев. - Москва, 1968. - 247с.
2. Астарободӣ, Мулло Муҳаммадқосими Ҳиндушоҳ. Таърихи Фариштa. Ҷ.I. Лакҳнав; Навал Кишур, 1321. - 376 с.
3. Алломӣ, Абулфазл ибни Муборак. Акбарнома; ба тасҳеҳи Мавлавӣ Абдураҳим.–Калкутта; Анҷумани Осиёгии Бангола, 1879. Ҷилди дувум. -393 с.
4. Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Шибҳи қора (Ҳинд, Покистон, Бангладеш) Ҷ. 4, бахши I; ба сарпарасти Ҳасани Анӯша. Теҳрон, 1380, -921 с.
5. История Востока. Т.III. Восток на рубеже средневековья и нового времени. XVI-XVII вв. (главная редколлегия под председательством Р.Б.Рыбакова). – Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. –С.163-164. – 696 с.
6. Наховандӣ, Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ, Ҷ.3., к.1-2, Калкутта, Ҷамъияти Осиёгии Бангола, 1931. - 1699с.
7. Нуриддин, Муҳаммад. Тузуки Ҷаҳонгирӣ. -Теҳрон, Бунёди фарҳанги Эрон, 1359. -592 с.
8. [Захираи электронӣ] htts:// islam. today. ru./istoria/. Могущественные женщины исламского мира: Нур Джахан из династии Великих Моголов: 5.12.2018.

«ҶАҲОНГИРНОМА» ВА АРЗИШИ АДАБИВУ ТАЪРИХИИ ОН

Мақола ба баррасии «Ҷаҳонгирнома»-и Нуриддин Муҳаммад Ҷаҳонгирподшоҳ, шоир, нависанда, таърихнигори забардасти асри XVI-и Ҳинд, вориси империяи «Муғулҳои Бузург» бахшида шудааст. Абулфатҳ Нуриддин Ҷаҳонгир чорумин шоҳаншоҳи империяи «Темуриёни Ҳинд» маҳсуб ёфта, бо эҷоди асари пуразиши худ – «Ҷаҳонгирнома», ки барои равнақи насри классикии форсу тоҷик нақши бориз

гузоштааст, ҳамчун манобеи бағоят муҳим дар омӯзиши ҳаёти сиёсию иқтисодӣ, ҷуғрофӣ, таърихӣ ва иҷтимоиву мадании замони ӯ ба шумор меравад. Гуфта мешавад, ки «Ҷаҳонгирнома» таърихи ҳукмронии яке аз подшоҳони силсилаи Курагониён шоҳзода Салимро, ки дар таърих бо номи Нуриддин Ҷаҳонгир машҳур аст, фаро гирифта, дар баробари асари таърихӣ маҳсуб ёфтанаш, ҳамчун намунаи олии насри форсии асри XVI-XVII ва осори адабӣ шинохта шудааст. Тазаккур мегардад, ки ахбори Ҷаҳонгирподшоҳ дар ин асари адабӣ ва таърихӣ арзишманд буда, муаллифи асар дар ҷараёни кор анвои гуногуни насри форсиро мавриди истифода қарор дода, тавассути шарҳу тафсири воқеаҳо ва истифодаи далелҳо муносибати шахсии хешро баён намудааст. Дар мақола мавриди таҳлиду талхис қарор гирифтани «Ҷаҳонгирнома» ва тарҷумаҳои он низ аз тарафи мусташриқиён баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: таърихи подшоҳони силсилаи Курагонӣ, рӯйдодҳои подшоҳӣ, қонунҳои мулукдорӣ, таърихи подшоҳии Ҷаҳонгиршоҳ, тақлид, таърихи тарҷума, насри форсӣ

ЛИТЕРАТУРНО - ИСТОРИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ «ДЖАХАНГИР-НАМЕ»

Статья посвящена изучению «Джахангир-наме» - монументального труда падишаха, поэта, историка и политического деятеля Индии XVI-XVII вв. Индии, наследника империи Великих Моголов Индии – Нуриддин Мухаммад Джахангира. Абу-л Фатх Нуриддин Мухаммад Джахангир является четвёртым правителем династии Гураканидов и с созданием его ценной работы - «Джахангир-наме», которая играет определённую роль в персидской-таджикской классической литературе как жизненно важный элемент в изучении политической, экономической, географический, исторической, социально-культурной жизни того времени. «Джахангир-наме» является историческим примером правления шахзаде Салима, одного из царей династии Гураканидов, известного как Нуриддин Джахангир, прославившийся своей работой, как лучший пример персидского языка XVI-XVII вв. и литературного наследия. Необходимо отметить, что публикация данной статьи о Джахангиршахе очень значима в литературно-историческом контексте, и автор этого произведения использует различные работы персидской прозы, выражая свое личное мнение посредством толкования и использования докзательств. В статье рассмотрено подражение и переводы «Джахангир-наме», сделанные востоковедами.

Ключевые слова: история правления династии Гурканидов, событие, государственные законы, история царств Джахангир, подражение, история перевод, персидская проза.

LITERARY AND HISTORICAL VALUE " JAHANGIR-NAME»

The article is devoted to the study of "Jahangir-name" - the monumental work of the padishah, the poet, historian and political figure of India in XVI-XVII centuries, the heir of the Mughal Empire – Nuriddin Muhammad Jahangir. Abu-l Fatah Nuriddin Muhammad Jahangir is the fourth ruler of the Gurkanid dynasty and the Creator of a valuable work - "Jahangir-name", which plays a role in the Persian-Tajik classical literature as a vital element in the study of political, economic, geographical, historical, socio-cultural life of the time. "Jahangir-name" is a historic example of the Board shahzade Salim, one of the kings of the Gurkanid dynasty known as Nuriddin Jahangir, known for his work as the Supreme example of the Persian language XVI-XVII centuries and the literary heritage. It is worth noting that the publication of this article about Jahangirshah is very significant in the literary and historical context, and the author of this work uses various works of Persian prose, expressing his personal opinion through the interpretation and use of evidence. The article is considered an imitation and translations for "Jahangir-name" with the part of Orientalists.

Key words: history of the reign of the Gurkanid's dynasty, Royal events, state laws, history of Jahangir's reign, the imitation, translation history, Persian prose

Сведения об авторе: ***Пулатов Назирджон Набиджонович*** - Худжандский государственный университет им. Б.Г. Гафурова, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской классической литературы. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проспект Мавлянбекова 1. E-mail: **pulotovnn 1973@ mail. ru**

Information about the author: ***Pulatov Nazirdjoh Nabidjonovich*** - Khujand State University named after B.G. Gafurova, Candidate of philological Sciences, associate Professor of the Department of Tajik Classic Literature. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, prospect Mavlyanbekova 1. E-mail: **pulotovnn 1973@ mail. ru**

УДК: 891.550-1

БАДЕИЁТИ ҒАЗАЛИЁТИ БИНОӢ

Ҳақпараст Аҳмад
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Камолиддини Биноӣ (1454-1512) аз нигоҳи балоғати тасвир дар шумори шоирони тавонои аҳди Темурӣ аст. Беҳуда нест, ки суханшиносони ҳамзамонаш ӯро ба масобаи ашъари шуарои Хуросон медонистаанд [6, с.401; 9, с.154; 10, с.125]. Ғиёсуддин Мансури Даштакӣ (ваф. 948 ҳ. / 1541-42 м.) дар бораи Биноӣ гуфтааст, ки вай “муллои шоирон ва шоири муллоён” аст [5, с.167]. Таъбирот ва ташбеҳоте, ки дар шеъри Биноӣ мубтанӣ бар иттилооти мухталифи илмӣ ва адабӣ аст, нишон медиҳад, ки шоир бидуни татаббӯъ дар девонҳои пешиниён ба шоирӣ напардохта ва фақат ба қареҳа ва истеъдод иктифо накардааст [6, с.398]. Ҷӯяндагӣ ва огоҳӣ аз ҷумлаи боризтарин махсусиятҳои шахсияти адабии Биноӣ маҳсуб мешавад, ки дар хилоли осори вай бармало намудор аст.

Бояд гуфт, ки бадеиёти ғазалиёти Биноӣ диққати суханшиносонеро, ки асри гузашта ба шеъри шоир таваҷҷуҳ кардаанд, то андозае ҷалб кардааст. Вале аз он замон то кунун методологияи таҳқиқ перомуни масъалаи мазкур зиёд тағйир ёфтааст.

Ба масъалаи бадеиёти ғазалиёти Камолиддини Биноӣ устод Абдулғанӣ Мирзоев ба сурати мухтасар таваҷҷуҳ кардаанд. Ба андешаи эшон, ғазалҳои шоир бо хусусиятҳои бадеии худ ба гурӯҳи шеърҳое дохил мешаванд, ки дар асоси талаботи сабки хуросонӣ суруда шуда, саҳли мумтанеъ ҳастанд. Худи шоир ҳам ба ин ҷиҳати ашъораш, чунонки дар фасли боло зикр шуд, ишора карда, шеърашро “ҷумла саҳли мумтанеъ” донистааст, ки гуфтани чунин ашъор осон нест.

Аз андешаҳои зерини Абдулғанӣ Мирзоев бармеояд, ки ӯ ба масъалаи корбасти санъатҳои бадеӣ дар ғазалиёти Биноӣ махсус таваққуф накарда, балки теъдоди онҳоро аз рӯйи “Тарҷумон-ул-балоға” бештар аз 60 дониста, ба сурати умум таъкид мекунад, ки дараҷаи маҳорати шоирро дар истифодаи санъатҳои бадеӣ аз рӯйи мисолҳои овардашуда тасаввур кардан мумкин аст: “... дар бораи аз тарафи Камолиддин Биноӣ чӣ гуна кор фармуда шудани санъатҳои бадеии традитсионӣ – тарсеъ, таҷнис, навъҳои ташбеҳ, ҷамъу тафриқ ва амсоли инҳо, ки миқдорашон бештар аз 60 мебошад, таваққуф нахоҳем кард..., чунки мисолҳои овардашуда дар соҳаи кор фармудани чунин санъатҳо то чӣ дараҷа маҳорат доштани шоирро ба хубӣ тасвир хоҳанд намуд” [3, с.386].

Дар идома муҳаққиқ танҳо истифодаи санъати ташбеҳи мураккабро дар ғазалҳои шоир баррасӣ карда, баъд аз овардани се мисол ва таъйини маҳорати шоирии Биноӣ дар корбасти ин санъати бадеӣ [3, с.386-387] сабаби иноятӣ зиёди шоир ба ин ороӣ адабиро аз хусусиятҳои сабки ҳиндӣ медонад, ки андешаи ҷолиб мебошад. Аз тадқиқи муҳаққиқоне, ки солҳои охир перомуни мухтассоти сабки ҳиндӣ ба миён омадаанд, маълум мешавад, ки, дар ҳақиқат, аз ҷумлаи мухтассоти сабки ҳиндӣ басомади зиёди санъати бадеии мазкур ба ҳисоб меравад.

Дар нигоштаҳои дигар муҳаққиқон ҳам перомуни бадеиёти ғазалиёти Биноӣ андешаҳои пароканда ба чашм мерасанд, ки мо дар ҳолати зарурӣ ба онҳо муроҷиат хоҳем кард. Айни замон мо барои ҳалли масъалаи мазкур, яъне таъйини чигунагии бадеиёти ғазалиёти Биноӣ аз равиши махсус пайгирӣ мекунем. Ба ин равиш, ки масъалаҳои марбут ба балоғати тасвир ва сувари хаёлро дар ду бахш: а) бадеиёт ва б) суратҳои баёнӣ баррасӣ мекунем. Дар бахши бадеиёт манзурамон санъатҳои бадеии шомили илми бадеъ ва манзур аз суратҳои баёнӣ вобастаҳои илми баён аст. Санъатҳои бадеие, ки ба намуна ва корбасти онҳо дар таркиби абёт ишора мешавад, дар шеъри Биноӣ басомади зиёд дошта, аксари онҳо дорои арзиши ҳунарӣ ҳастанд.

Бадеиёт. Ҳар кадом аз санъатҳои бадеии истихроҷшуда аз маҷмӯи ғазалиёти шоирро, ки моҳияти сабкофарин ва мухтассоти услубӣ доранд, нахуст номбар карда, сонӣ дар баробарашон баъзе намунаҳоро зикр карда, дар аввал ва ё охир ба ҳар кадом ороӣ адабӣ якбайтӣ намуна меорем. Тартиби зикри санъатҳои бадеӣ мувофиқи тартиби истифодаашон аз ғазали аввал то ба охир аст. Анвои ин ё он ороӣ адабиро дар идомааш меоварем. Дар охир ба басомади ҳар кадом ишора мешавад.

Санъатҳои бадеие, ки зайлан ба намуна ва корбасти онҳо дар таркиби абёт ишора мешавад, дар шеъри Биноӣ басомади зиёд дошта, аксари онҳо дорои арзиши ҳунарӣ ҳастанд.

Ҷиноси иштиқоқ: асмо – мусаммо, нозир – манзур, қидам – ақдам, расӣ – бирасон, шодӣ – шодмон, афсона – афсун, биноӣ – баноӣ, гуфтор – гӯям, ғайрат – ағёр, гулшан – гулзор, соз – сохтан, ёрон – ёрӣ, дид – бин, гӯй – гуфтор ва ғайра.

Намунаи корбасти ҷиноси иштиқоқ дар байти зерин дар мисоли калимаҳои “ҷисм”-у “муҷассам” чунин аст:

То зи заъфи рӯза шуд рӯҳи муҷассам моҳи ман,
Ҷисми покаш сурати ҷонро мисоле гаштааст [2, с. 42].

Дар маҷмӯъ, басомади ҷиноси иштиқоқ дар ҷамъи ғазалиёти таркиби девони таҳиякардаи мо ба 167 мавриди корбаст баробар аст.

Ҷиноси музайял: ҷонону ҷон, чашм – чашма, об – обила, гулшан – гул, ҷон – ҷонон, дард – дардманд, ғам – ғамхор, чун – чу.

Намуна: истифодаи калимаҳои “дил” ва “дилдор” дар ин байт:

Зор аст кори дил, ки зи дилдор мондаам,
Ҷон ҳам ба фикри кори дили зор мондаам [2, с. 419].

Басомад: 94 мавриди истифода.

Такрор: такрори зиёди калимаҳо дар таркиби абёт, ба мисли такрори вожаи “асмо” ду бор дар байти аввали ғазали якуми девони шоир ва мавориди зиёди дигар:

Эй зоти ту бинмуда рух аз пардаи асмо,
Асмои ту аз рӯйи аён айни мусаммо [2, с. 1].

Бинобар он ки санъати такрор бо 1097 мавриди истифода дар ғазалиёти шоир басомади зиёд дошта, аксар аз такрори вожаҳои ҷудогона иборат аст, бо ҳамин як намуна иктифо мешавад.

Санъати такрор дар такрори ду калима дар таркиби як байт ҳам ба назар расид, ба мисли вожаҳои “сар”-у “пой” ва “пой”- у “сар” дар ҳар ду мисрои ин байт:

Кӯйи фаност ин, ки зи сар кардаем пой
В-он гоҳ пой бар сари ин кӯ ниҳодаем [2, с. 420].

Рад-ус-садри ала-л-аҷз. Корбасти ин санъат дар қолаби абёти ҷудогона ба суратҳои зайл қобили ташхис аст:

а) ба манзури риояти қолаби ҳамсони як калима, ба мисли истифодаи "дарё" дар оғоз ва поёни ин байт:

Дарёи вуҷуди туву ашбоҳи хаёлот
Зоҳир шуда чун касрати амвоҷ зи дарё [2, с. 1].

б) ба манзури истифодаи як калима дар доираи таркиботи ҷудогона, ба монанди вожаи "ҳайрон" ба сурати "ҳайроншуда" ва "ҳайронӣ" дар аввал ва охири байти зерин:

Мани ҳайроншуда чун дарки камоли ту кунам,
Эй зи идроки камолат ҳамаро ҳайронӣ [2, с. 449].

Басомади ин санъати бадеӣ: 187 мавриди истифодаи вожаҳои гуногун.

Бо таваҷҷуҳ ба басомади болои ор ояи такрор ва радд-ус-садри ала-л-аҷуз дар девони Биноӣ ин матлаб нишондиҳандаи оҳангин будани мусиқии берунии барҷастаи девони ӯст. Аммо ороя такрор метавонад ҷузви мусиқии дохилии шеър ҳам қарор бигирад.

Тибқи назарияи маъмул, мусиқии шеър натиҷаи таносуб ва ҳормунҳоест, ки дар меҳвари ҳамнишинӣ бо дигар аносири байт қарор мегиранд. Аз он ҷо, ки мадори мусиқӣ бар танаввуу такрор устувор аст, ҳар кадом аз ҷилваҳои танаввуу такрор дар низоми овоӣ, ки аз мақулаи мусиқии берунӣ ва канорӣ набошад, дар ҳавзаи мусиқии дарунӣ ҷой мегирад ва аз анвои шинохташудаи он сачъ ва хелҳои он, ҷинос ва анвои он, такрор ва ғайра қобили зикранд. Дар ҳақиқат, Ниқобӣ дуруст мефармояд, ки "ин қаламрави мусиқии шеър муҳимтарин қаламрави мусиқӣ аст, ки устуворию инсиҷоми ҷамолшиносии бисёре аз шоҳкорҳои адабӣ дар ҳамин навъ аз мусиқӣ нуҳуфтааст" [8, с.219].

Агар ҳамин назарияро бо воҳидҳои бавуҷудорандаи мусиқии канорӣ ва дохилии ғазалиёти Бинобӣ бисанҷем, маълум мешавад, ки ҷанбаи мусиқоии шеъри Биноӣ аз ҳар ду самт қавӣ мебошад.

Таносуб: каъба – дайр, гуҳар – обдор, соқӣ – хумор, саҷда – меҳроб, аждаҳо – ганҷ, гулзор – мурғи саҳар, магас – шакар, айшу тараб, ғаму андӯҳ, оби ҳаёт – Хизр, парӣ – девона, вайрона – ганҷ, Мусҳаф – фотиҳа, ашк – оҳ, боғ – шохсор – мурғ, Хизр – Масеҳо ва ғайра.

Масалан, дар байти зерин миёни калимаҳои "шакар" ва "тӯтӣ" таносуб чунин воқеъ шудааст:

Хатти зангории туро кард лаб шаккарфишон,
Тӯти сабзест, пиндорӣ, шакархо омада [2, с.422].

Басомад: 447 мавриди истифода.

Тазод: гулу хор, пиру навҷавон, обод – вайрона, хаффош – Хуршед, зери Замин – рӯйи Замин, оқил – девона, рӯзу шаб, дарозу кӯтоҳ ва ғайра.

Барои мисол, намунаи корбасти калимаҳои "васл"-у "ҳаҷр" дар байти зерин:

Шаби васл аст, кӯтоҳаш макун чун умри ман, ё Раб,
Ки мехоҳам чу рӯзи ҳаҷри ӯ гардад дароз имшаб [2, с.22].

Басомад: 334 мавриди истифода.

Таносубу тазод(д). Ду мавриди корбаст дорад: корбасти "хаффош" ва "Хуршед" (хаффош аз дидани Хуршед нотавон аст) ва "Осмон"-у "Замин". Намунаи охирӣ дар таркиби байт чунин истифода шудааст:

Ба азми сайр зад боз он маҳи хиргаҳнишин хайма,
Таола-л-Лоҳ, магар Маҳ з-Осмон зад бар Замин хайма [2, с.270].

Тазод(д)у такрор: баранҷу маранҷ, ихтиёр – беихтиёр, душман – дӯст, тавон – нотавон, марез – рез, душман – дӯст ва ғайра.

Масалан, дар байти зерин дар мисоли калимаҳои "ком" ва "ноком" тазод(д)у такрор чунин иттифоқ афтодааст:

Ҷустем басе кому нишастем ба ноком,
Ноком зи тағйири қазо металабидем [2, с.179].

Басомад: 18 мавриди истифода.

Иҳом: дарди сар – 1. сардард (пас аз майнӯшӣ) ва 2. дарду сару гирифторӣ; моҳ – 1. Моҳи Осмон ва 2. истиораи мутлақа аз маъшуқ.

Мисоли иҳом дар истифодаи таркиби "як сари мӯ" дар мисраи дуюми байти зерин:

Ҳар сари мӯям зи марҳам дорад озори дигар,
Як сари мӯ варна аз захми туам озор нест [2, с.27].

Дар ин ҷо иҳом чунин воқеъ шудааст: 1. "Як сари мӯ" ба маънии як тори мӯ ва 2. Киноя аз миқдори андак.

Басомад: 267 мавриди истифодаи иҳом.

Иҳоми таносуб: истифодаи “меҳр” ба маънии меҳру муҳаббат ва Хуршед, манзил – ба маънии манозили Моҳ ва манзили маъшуқ, хуршеди тобон – истиора аз маъшуқ ва Хуршеди Осмон.

Масалан, корбасти калимаи “миён” дар ин байт, ки ба маънии васати чиз ва камар аст:

Ман аз миёни асирон ҳалоки он камарам,
Ки бар ҳалоки ман омад аз он миён боис [2, с.60].

Басомад: 96 мавриди корбурд.

Иҳоми табодур. Дар байти зерин дар мисоли корбасти вожаҳои “туғро” ва “ҷабин” иҳоми табодур рух менамояд:

Туғрои шоҳист, Биноӣ, ба номи ман,
То ҳаст доғи бандагияш бар ҷабин маро [2, с.16].

Туғро дар қадим ба шакли абрӯ ҳам кашида мешуд ва аз ин ҷиҳат бо “ҷабин” таносуб дорад.

Басомади ин навъи иҳом ба 14 мавриди истифода баробар аст.

Муроот-ун-назир: истифодаи калимаҳои “муҳр”, “нигин”, “хотам”, “заррин” дар ин байт:

Эй муҳри нубувват ба нигини ту мусаллам,
Зарринкамарон ҳалқабагӯши ту ҷуз хотам [2, с.2].

Намунаҳои дигар: чашм, қад, зулф, даҳон; гулу ғунча; мазраъ, тухм, кишт; сурма, сиёҳ, чашм; сӯз, оташ, шуъла; соғар, соқӣ, шароб; ғамза, мижгон, абрӯ; теғ, новак, камон; чаман, сунбул, наргис; сунбул, сабз, гул; райҳон, биҳишт, чашма, об; дарё, киштӣ, ғарқ; чашм, рӯ, дида; шуъла, сӯхтан, оташ ва ғайра.

Басомад: 653 мавриди истифодаи вожаҳои гуногун.

Саҷъ ва анвои он: гирифтор – кор, олам – одам (саҷъи мутавозӣ), ғам – олам, дам – ғам, эшон – чунон, гӯш – хурӯш, ҳамдам – ғам ва ғайра.

Дар аксари абёти ғазале, ки бо байти зерин оғоз мешавад, саҷъи мутавозӣ, мутавозин ва ҷинос вуҷуд дорад:

Саргашта сохт бозам чашми сиёҳи ёре,
Бартофт дасти сабрам сарпанҷаи нигоре [2, с. 282].

Ин ғазал илова бар он ки дар шумори ғазалҳои мусаҷҷаъ аст, дорои вазни даврӣ ва зарбӣ ҳам ҳаст.

Басомад: 24 мавриди корбаст.

Талмеҳ: Тур, Мӯсо, ҷонбахшӣ, Исо; оби ҳаёту Хизр; ишораи талмеҳӣ ба достони Қоруну сарвати ӯ, Лайлию Маҷнун, ба Осмон рафтани Масеҳ, Фарҳоду Хусрави Парвиз, Ҷабраилу шаби меъроҷ, Сулаймону мӯр ва ғайра.

Дар байти зерин корбасти ҳунарии санъати талмеҳ ба мушоҳида мерасад:

Пеш аз ин мазраъи фирӯза аз он холи сиёҳ,
Тухми савдои ту киштанд дар обу гили мо [2, с. 3].

Ин ҷо ишора ба достони офариниши инсон, дамидани рӯҳ ва сиришстани обу хок бо ҷазабаи ишқ аст. Инчунин, ҳадиси “Хаммарта банӣ Одама биҳи ал-мо(ъ) ва-т-тин” низ манзур аст.

Басомад: 55 мавриди истифода.

Ҳусни таълил. Аз ҷумла, дар ин байт:

Ба сӯзи ишқи ту рафтанам ба хок аз он бошад,
Алам зи шуълаи оташ сари мазори маро [2, с. 4].

Яъне, шоир бар он аст, ки агар аламе аз оташ бар сари мазори ман аст, ба иллати сӯзи ишқест, ки дар ман буд.

Намунаҳои дигар: ба ин далел остин бар чашми хунбор мемонам, ки остинам чун ғунча сурх аст [2, с.5, байти 7], ба ин далел дар дида хобро роҳ намедиҳам, ки хилватгаҳи хаёли туст [2, с.8 байти 3], ба ин далел чароғи хонаро рӯшан намесозам, ки мабодо ҳамсоя изтироби маро бубинад [2, с.9, байти 5], иллати ин, ки ман чашм ба роҳам, вуҷуди захмҳои чун чашм аст, ки бар тани ман аст [2, с.12, байти 3], хазон ба ин далел дар боғ баргҳои чун зари худро мерехт, ки ба ту арсми зарафшониро ёд бидиҳад [2, с.13, байти 2] ва намунаҳои зиёди дигар, ки ҳама зебо корбаст шудаанд.

Ҳусни таълилро дар ғазалҳои Биноӣ бояд аз ҷумлаи мушаххасоти сабкофарин ҳисобид. Ин вижагии муҳиммест, ки аз батни таҷрибаи шоирии мактаби адабии Ҳирот ҳосил шуда, аз ҷумлаи муҳассаноти заминасоз барои вуруди сабки ҳиндӣ ба ҳисоб меояд.

Басомад: 110 мавриди истифода.

Суратҳои баёнӣ. Дар баррасии суратҳои баёнӣ ҳам равиши дар мавриди бадеиёт ироакардаамонро пайгирӣ мекунем.

Киноя. Дар мавриди киноя зикри аломати тире “–“ ба ҷойи таркиби “киноя аз” аст. Масалан, чунин менависем: рух намудан – таҷаллӣ кардан. Яъне, “рух намудан” киноя аз “таҷаллӣ кардан” аст ва ғайра. Намунаҳои дигар: зарринкамарону ҳалқабагӯшон – мутеъу

фармонбарон, мазраъи фирӯза – Осмон, бори сафар бастан – рафтан, қадам ранҷа кардан – омадан, оби дида – ашк, қатъи назар кардан – канор гузоштан, аз назар андохтан – рондан, чашм надоштан – интизор надоштан, остин бар дида мондан – ашкрезон будани пай дар пайи чашм, аз сар боз кардан – раҳо кардан, оби чашм – ашки чашм, рӯй намудан – нишон додан, хун хӯрдан – ғаму ғусса, пойбӯс будан – иродат доштан ва бандагӣ кардан, фотиҳат-ул-китоб хондан – мурдан ва сураи фотиҳаро бар ӯ хондан...

Киноя дар каломи Биноӣ зиёд аст, бо ҳамин иктифо мешавад. Танҳо барои намуна истифодаи кинояи охирро дар ғазали зерин менамоёнем:

Мусҳафи орази туро дид Биноии ҳазин,
Хонд зи бими чашми ту фотиҳат-ул-китобро [2, с.7].

Манзур аз фотиҳат-ул-китоб дар мисраи дуюм сураи фотиҳа аст, ки сураи аввали Қуръони азим-уш-шаън буда, маъмулан ба рӯҳи мурдагон ҳамин сура хонда мешавад.

Басомад: 590 мавриди корбаст.

Аз маҷмӯи киноёти истифодакардаи Биноӣ бармеояд, ки вай ба фарҳанги мардум таваҷҷуҳи хеле зиёд доштааст. Киноёти истифодакардааш камтар таваҳҳумӣ ва бештар истихроҷшуда аз фарҳанги роиҷи мардумӣ аст. Киноя дар ғазалҳои Биноӣ ба ҳадде басомади зиёд дорад, ки метавон аз киноёти истихроҷшуда аз абёти шоир ҳамроҳи дигар суратҳои баёнӣ фарҳанги кӯчаке тартиб дод.

Изофаи истиорӣ: пардаи асмо, даҳани ғунча, чашмаи ҳайвон – истиораи муҷаррада аз маъшуқ, манзили дида, домани Ҷайҳун, таби ғам, гули сероб (гунаи дурахшону сурху латифи маъшуқ), фитнаи ғам, шуълаи дил, чанги ғам, кунҷи ғам, домони мардумак, дасти бало ва ғайра.

Масалан, изофаи истиории “мулки сиҳҳат” чунин дар таркиби байт корбаст шудааст:

Бар Биноӣ раҳм кун, ё Раб, шаҳаншоҳи маро
Бар сарири мулки сиҳҳат то абад поянда дор [2, с.386].

Басомад: 160 мавриди истифода.

Истиора: хун – ашк, шӯх – маъшуқ, маҳ – маъшуқ, сабза – мӯйи сурат, сарв – маъшуқ, гавҳар – сухани неку ва боарзиш.

Барои мисол, истифодаи истиораи охиринро дар таркиби байти зерин менамоёнем:

Ҳаст чун ришта зи девони Биноӣ ҳар сатр,
Ту дар он ришта назар кун, ки чӣ гавҳар дорам?! [2, с.413].

Басомад: 669 мавриди истифода аз истиора ва анвои он дар маҷмӯъ.

Истиораи мурашшаҳа: хаффош (аз махлуқот), хору хас – инсонҳои пасту фурӯмоя, чашмаи Хуршед – истиораи мурашшаҳа аз ашки чашм, оби ҳаёт – шароб, парӣ – маъшуқ, мурғи дастомӯз – шоир ё ошиқ, лаъл - лаб ва ғайра.

Дар ин байт калимаҳои “об” ва “ҳаво” истиораи мурашшаҳа буда, мурод аз “об” ашк ва манзур аз “ҳаво” оҳ аст:

Гулшани рухсорро аз ашку оҳи мо бипӯш,
З-он ки аз обу ҳаво дорад гулистон хуррамӣ [2, с.446].

Басомад: 143 мавриди истифода.

Истиораи муҷаррада: сарви равон, маҳ, гул, занҷирмӯ – ҳама истиораи муҷаррада аз маъшуқ, сулбули ошуфта – мӯ, наргис – чашм ва ғайра.

Дар байти зерин “хун” истиораи муҷаррада аз шароб аст:

Чун суроҳӣ дам ба дам хун мехӯрам аз ҷоми май,
Гӯ чаро бо лаъли майгуни ту дорад ҳамдамӣ [2, с.446].

Басомад: 157 мавриди истифода.

Истиораи табаия: сар бар задани сабза – рӯйидан, зар фишондани хазон – баргрезон, ба фиғон омад – овози ғамгин, сар зада – берун задан, хун гиристан – ашк рехтан ва ғайра.

Масалан, ин навъи истиора дар мисоли гиристани шиша дар таркиби байт чунин истифода шудааст:

Хун шуд аз гуссаи лаъли ту дили соғари май,
Шиша ҳозир шуду бигрист ба ҳоли дили вай [2, с.447].

Басомад: 83 мавриди истифода.

Барои ба сурати рӯшантар намудор кардани дараҷаи истифодаи анвои истиора ва басомади онҳо натиҷаҳои баррасиамонро дар ҷадвали зерин пешниҳод мекунем:

Р/т	Анвои истиора	Басомад
1.	Изофаи истиорӣ	160
2.	Истиораи муҷаррадаҳ	157
3.	Истиораи мутлақа	113
4.	Истиораи мурашшаҳа	143
5.	Истиораи табаия	83

Изофаи ташбеҳӣ: дарёи вуҷуд, ашбоҳи хаёлот, хуршеди ҷамол, меҳри ҷамол, хуршеди қидам, силки вуҷуд, мулки қидам, Тури талаб, тухми савдо, уқдаи зулф, сели ашк, сарви

қад, гавҳари назм, сими сиришк, зари рухсор, чашмаи Офтоб, Мусҳафи ораз, тоқи абрӯ, хилъати сабр, Хуршеди рух, дарёи шароб, киштии бода, шаби ҳичрон, чашмаи ҷом, ганҷи ҳусн ва ғайра.

Изофаи ташбеҳии “лолазори ораз” дар таркиби байт чунин истифода шудааст:

Гаҳе нуҳуфта зи ман лолазори орази хеш,
Рухам зи хуни ҷигар лолазор мегардад [2, с. 453].

Басомад: 586 мавриди истифода.

Ташбеҳи балеғ. Ин навъи ташбеҳ 219 бор истифода шудааст, ба мисли чунин намунаҳо: ҳадиси ҷаннату Тубо (*мушаббаҳ*) [монанди] афсонаи дуру дароз аст [2, с. 390, байти 3], рахши гулшан, хонаам мотамсаро шуд, хешро девона бинам, вфсари чарх шудани хоки қадам ва ғайра.

Мисоли ташбеҳи балеғи “гул шудани хирмани сабр” дар таркиби байт:

Боз чун булбул дилам дар нолаву фарёд рафт,
Хирмани сабрам зи ишқи ту гуле бар бод рафт [2, с.365].

Ташбеҳоти балеғ, ки дар онҳо ваҷҳи шабеҳ ва адоти ташбеҳ оварда намешаванд ва ё рӯшан нестанд, аз навъи ташбеҳи ҳунарӣ маҳсуб мешаванд.

Изофаи ташбеҳии мақлуб 30 нишондоди истифода дорад, аз ҷумла дар қолабҳои: парирӯ, моҳрӯ, хуршедрӯ, гулчеҳра, лолагунузор ва ғайра, ки ҳама чунин якдастанд.

Мисоли охирин дар таркиби байт чунин истифода шудааст:

*Афтода дар гӯш аст бар **лолагунузор**ат,*
Ё шабнами сабӯҳӣ афтода бар гули ту [2, с.132].

Изофаи ташбеҳии мақлуб бо **ташбеҳи балеғ**. Истифодаи ҳунарибунёди чунин изофаи ташбеҳӣ дар мисоли вожаҳои мураккаби “анбаринмӯй” ва “оташинрӯй” дар байти зерин қобили ташхис аст:

Шаб даромад анбиринмӯе ба ёд омад маро,
Шамъ дидам, оташинрӯе ба ёд омад маро [2, с.10].

Ду намунаи дигар ҳам аз чунин таркиб ба мушоҳида расид: бар танам ҳар тараф аз захми ҳадангат чашмест [2, с.12, байти 3], моҳрӯён, к-аз мижа теғи ҳалокам сохтанд [2, с.384, байти 1].

Ба ҳам омадани **ташбеҳи балеғ** ва **машрут** дар байти зерин қобили ташхис аст:

Гирди лаби хатти ту райҳони биҳишт аст, чӣ айб,
Гар зи сарчашмаи Хуршед диҳӣ об ӯро [2, с.11].

Дар ин ҷо “хат”, ки истиора аз мӯйи сурат аст, мушаббаҳ ва “райҳон” мушаббаҳ биҳӣ аст. Пайвандаки “гар” дар мисраи дуюм адоти шарт аст.

Ташбеҳи муфассал: зоҳир шуда чун касрати амвоҷи дарё, ба сурма сияҳ кардани чашми ёр, ҳамчу чашми ёр сияҳ кардани рӯзгори шахсияти ғаноӣ, чун ғунча доим пурхун будани остин, ҳамчу рикоб хамида гаштани қомат, домани худро чу ғунча дар кашидан, мисли гул пироҳани худро чок задан, нахостани чун лола, аз хуни худ олуда сохтани доман ва ғайра.

Мисол барои ташбеҳи муфассал, ки дар байти зерин ошкор аст:

Эй чашмаи ҳайвон, бигушо рӯ, ки дили мо
Шуд об зи шавқат чу дили чашмаи Замзам [2, с.2].

Дар ин ташбеҳ “дил” – мушаббеҳ, “об” – мушаббеҳ биҳӣ, ки дар ин сурат ташбеҳи балеғ аст; “дил” – мушаббеҳ, “чу” – адоти ташбеҳ, “дил чашмаи Замзам” – мушаббеҳ биҳӣ, “об шудан аз шавқ” – ваҷҳи шабеҳ, ки аз навъи ташбеҳи муфассал аст.

Корбурди намунаи ташбеҳоти муфассалро дар таркиби мисроъҳои ҳар ду байт ба таври зиёд мушоҳида мекунем, ба мисли байти зерин:

Давлате буд висоли ту, вале зуд гузашт,
Ҳамчу умри гузарон давлати мустаъҷали мо [2, с.3].

Дар ин ҷо “висоли ту” – мушаббаҳ, “умри давлати мустаъҷал” – мушаббаҳ биҳӣ, “гузарон” – ваҷҳи шабеҳ, “ҳамчу” – адоти ташбеҳ.

Навъи ташбеҳи муфассал дар абёти ҷудогонаи Биноӣ бо 308 мавриди истифода басомади зиёд дорад. Ин ҷиҳатро дар каломи шоир метавон аз ҷумлаи мухтассоти адабии сабксоз ба шумор оварда.

Ташбеҳи муҷмал. Яъне, ташбеҳи мухтасар, монанди ин намунаҳо: ки ҳамчу домани Ҷайҳун кунад канори маро, раҳи чу обро бастани безабонӣ, куштаи чашми сиёҳ будани дил, рӯйи монанди моҳ, лоларанг кардани рӯйи заъфаронӣ ва ғайра.

Масалан, “раҳи чу об”, ки аз навъи ташбеҳи муҷмал аст, дар таркиби байт чунин истифода шудааст:

Гуфт, ки ошиқ, ки эй, к-ин ҳама оҳ мекашӣ,
Оҳ, ки безабониям баста раҳи чу обро [2, с.7].

Дар ин ҷо “раҳ” – мушаббаҳ, “чу” – адоти ташбеҳ, “об” – мушаббаҳ биҳӣ аст.

Басомад: 111 мавриди истифода.

Ташбеҳи музмар ё пӯшида. Чунонки дар байти зерин мушоҳида мешавад:

Биноӣ, остин бар дидаи хунбор мемонам,
Аз он чун ғунча пурхун аст доим остин моро [2, с.5].

Дар ин байт ташбеҳи музмар чунин, ки ашки хунин ба сурати музмар, яъне пӯшида ба гулбаргҳои ғунча, ки бар остин нақш бастааст, ташбеҳ шудааст.

Намунаҳои дигар: музмаран ба шаб ташбеҳ шудани зулфу мӯ [2, с.10, байти 1], ба шамъ ташбеҳ шудани рӯйи маъшуқ [2, с.10, байти 1], гесӯи ёр ба аждаҳо ва узори ёр ба ганҷ ташбеҳ шудан [2, с.10, байти 3], нолаи худро ба нолаи мурғи саҳар ташбеҳ кардан [2, с.10, байти 4], ташбеҳи тоқи абрӯи ёр ба меҳроб [2, с.10, байти 5], лаби ёр ба май [2, с.14, байти 4] ва ғайра.

Басомад: 238 мавриди истифода.

Ташбеҳи машрут. Ин навъи ташбеҳ аз роҳи ташбеҳи муфассал дар байти зерин корбаст шудааст:

Бе лаби дӯст чун қадаҳ тар накунам зи бода лаб,
Гар зи биҳишт оварӣ дар назарам шаробро [2, с.7].

Дар ин байт ба тартиб “чун” – адоти ташбеҳ, “қадаҳ” – мушаббаҳ биҳӣ, “тар кардани лаб” – ваҷҳи шабеҳ, мушаббаҳ дар мисраи аввал мустарат, яъне пӯшида, пинҳон аст, “агар” дар мисраи дувум аз адоти шарт аст.

Басомади ташбеҳи машрут ба 22 баробар аст.

Ташбеҳи мафруқ. Корбасти зебои ин навъи ташбеҳ дар байти зерин ба назар мерасад:

Ғамза кардӣ тегу мижгон новаку абрӯ камон,
Баҳри қатли ман мураттаб сохтӣ асбобро [2, с.8].

Дар ин байт теғ ба ғамза, мижгон ба новак ва абрӯ ба камон ташбеҳ шудааст, ки аз навъи ташбеҳи мафруқ мебошад.

Ин навъи ташбеҳ 13 мавриди истифода дорад.

Ташбеҳи мураккаб. Ин навъи ташбеҳ бештар дар чунин қолаб аст, ки мисраи аввал ва дуюм миёни ҳам ташбеҳро ба вуҷуд овардаанд. Масалан, дар байти зерин мисраи аввал мушаббаҳи мураккаб ва мисраи дуюм мушаббаҳ биҳии мураккаб аст, ки ин як навъ қолаби маъмулии ташбеҳи мураккаб аст:

Хилъати сабри ман аз партави хуршеди рухат
Чун катонест, ки дарёфта Маҳтоб ӯро [2, с.11].

Дар мисраи дуюм ишора ба порчаи катонест, ки тавассути партави Маҳтоб аз байн рафтааст.

Намунаҳои дигар: холи сиёҳи лаби ширини ту монанди магасест, ки қадами ӯ дар шакар фурӯ рафта [2, с.11, байти 6], к-аз гиребон ғунчаворам чок то доман гирифт [2, с.113, байти 3] ва ғайра.

Басомад: 134 мавриди истифода.

Чунонки ба назар мерасад, ташбеҳ ва анвои он дар низоми балоғии ғазалиёти Биноӣ басомади зиёд дошта, корбурдҳои ҳунарии аксарияти онҳо ҷиҳати зебоии каломи шоирро таъмин кардаанд.

Барои ба сурати рӯшантар намудор кардани дараҷаи истифодаи анвои ташбеҳ ва басомади онҳо натиҷаҳои баррасиамонро дар ҷадвали зерин пешниҳод мекунем:

Р/т	Анвои ташбеҳ	Басомад
1.	Изофаи ташбеҳӣ	586
2.	Ташбеҳи муҷмал	111
3.	Ташбеҳи муфассал	308
4.	Ташбеҳи малфуф	20
5.	Ташбеҳи балеғ	219
6.	Ташбеҳи ҷамъ	8
7.	Ташбеҳи музмар	238
8.	Ташбеҳи тафзил	9
9.	Ташбеҳи музмар ва тафзил	60
10.	Ташбеҳи мураккаб ва тамсил	152
11.	Ташбеҳи машрут	22
12.	Ташбеҳи мафруқ	13

Изофаи иқтиронӣ: чашми иноят, чашми ҳасрат, чашми вафо, чашми умед, гӯши ризо, дасти талаб, сари мурод ва ғайра. Барои мисол, изофаи иқтиронии “гӯши ризо” дар байти зерин чунин истифода шудааст:

Барбаста чашми хештан аз айби дигарон,
Гӯши ризо ба таънаи бадгӯ ниҳодаем [2, с.420].

Басомад: 11 мавриди истифода.

Изофаи сумбулик: санги маломат, санги ҷавр, санги меҳнат, тоҷи иззат, Юсуфи ҳусн, фариштаи раҳмат, асои зуҳд, новаки меҳнат, қофи қаноат ва ғайра.

Барои мисол, изофаи рамзии “сафои фақр” дар таркиби байт чунин корбаст шудааст:

Ба даст овар сафоли фақру қонеъ шав ба хун хӯрдан,
На май аз ҷоми Ҷам кун орзу, не миннати Ҷам каш [2, с.143].

Басомад: 34 мавриди истифода.

Маҷоз. Истифодаи ин ороями адабӣ аз дигар суратҳои баёнӣ фарқ дорад. Ба ин маънӣ, ки он васеътар аз маҳдудаи мабҳаси маҷоз дар қолаби калима мебошад. Чунонки аз муҳтавои байти зерин бармеояд, шоир вақте аз ишқ сухан мегӯяд, хусусан дар ғазалҳои сӯфиёнаю орифона, ҳақиқати ишқи маҷозро дар назар дорад:

Шайхам зи ошиқӣ накунад манъ, агар шавад
Огаҳ аз ҳақиқати ишқи маҷози ман [2, с.436].

Ба ҳар сурат, боз маворидиро зиёде ҳам ба назар мерасад, ки калимаҳои ҷудогона маҷозан истифода шудаанд, ба мисли намунаҳои зерин: ҷаҳон дар таркиби "мардуми ҷаҳон" – маҷози ҳолу маҳал, чархи нагунрӯзгор, ин боғ – боғи ҳусн, шароб – маҷоз ба алоқаи иллату маълул ва ғайра.

Як мисол меорем:

Хӯрданат қурсест, охир то ба кай
Ҷун шафақ аз баҳри қурсе хун хӯрӣ [2, с.295].

"Қурс" дар мисраи аввал маҷоз ба алоқаи изофа: қурси нон ва дар мисраи дуюм маҷозан қурси Хуршед.

Ташхис: куштани дил, об чаконидани обила бар лаб, пироҳани худро чок задани гул, домани худро даркашидани ғунча, домани лола, саргашта шудани дида, нолидани дил, фитнаи ғам, гум шудани дил, димоғи дил, бунафша ва муроҷиати инсонворай ба калимаҳои ҷудогона, аз ҷумла "дил", ки хеле зиёд истифода шудааст.

Намунаи возеҳи ташхис ё инсонангорӣ дар мисоли "гиря" дар байти зерин бармало намудор аст:

Ашк аз пайи ғаммозии дил меравад аз чашм,
Берун мабар, эй гиря, зи чашми тарам ӯро [2, с.6].

Басомад: 426 мавриди истифода.

Воҷоройӣ. Биноӣ дар баъзе абёти худ ба санъати воҷоройӣ, ё худ такрори зиёд ва ҳамнишинии ҳарфҳои ҷудогона ҳам диққат додааст. Масалан, дар байти зерин, ки такрори ҳарфи "о" ба назар мерасад ва маворидиро зиёди дигар:

Он, ки аз мо накунад ёд, мабодо, ё Раб,
Мониъе ғайри фаромӯшӣ аз аҳбоб ӯро [2, с.11].

Воҷоройӣ дар 77 маврид қобили шинохт аст, ки дар мисоли ҳарфҳои "син", "ҷим", "коф", "гоф", "ро", "х", "мим", "ҳ", "ғайн", "дол", "шин" ва ғайра.

Ба ҷуз аз ташбеҳу истиора ва анвои онҳо, ки бо таваҷҷуҳ ба басомадашон қаблан дар ҷадвали ҷудогона намоёнида шуданд, басомади ороямҳои дигар дар ҷадвали зерин пешниҳод мешавад:

Р/т	Номи санъатҳои бадеӣ	Басомад
1.	Ҷинос	435
2.	Анвои такрор	1097
3.	Рад-ус-садри ала-л-аҷз	193
4.	Парадокс, ё худ мутаноқизнамоӣ	8
5.	Анвои иҳом	267
6.	Ҳусни таълил	110
7.	Тазод(д)	334
8.	Тазмин	4
9.	Воҷоройӣ	75
10.	Таҷоҳули ориф	6
11.	Муроот-ун-назир	653
12.	Ташхис	426
13.	Киноя ва анвои он	590

Ҳамин тавр, аз баррасиҳои боло маълум мешавад, ки санъатҳои бадеии ҷиноси иштиқоқ, ҷиноси музайял, такрор, рад-ус-садри ала-л-аҷз, таносуб, тазоду муқобала, таносубу тазод(д), тазод(д)у такрор, иҳом, иҳоми таносуб, иҳоми табодур, саҷъ, талмеҳ, ҳусни таълил, киноя, изофаи истиорӣ, истиора, истиораи мурашшаҳа, истиораи муҷаррада, истиораи табаия, изофаи ташбеҳӣ, ташбеҳи балеғ, изофаи ташбеҳии мақлуб, изофаи ташбеҳии мақлуб бо ташбеҳи балеғ, ташбеҳи балеғ ва машрут, ташбеҳи муфассал, ташбеҳи муҷмал, ташбеҳи музмар, ташбеҳи машрут, ташбеҳи мафруқ, ташбеҳи мураккаб, изофаи иқтиронӣ, изофаи сумбулик, маҷоз, ташхис, воҷоройӣ бо басомади зиёд ва корбасти ҳунарӣ дар ғазалиёти Биноӣ моҳияти сабкофарин ва мухтассоти услубӣ дошта, ҷилваҳои балоғӣ, баёнӣ ва ҷиҳатҳои бадеию ҳунарии каломи шоирро таъмин кардаанд. Истифодаи ҳунарии ҳар кадом аз мақулаҳои мазкурро метавон ҷудогона ба сурати муфассал таҳқиқ кард.

А Д А Б И Ё Т

1. Биноӣ, Камолуддин. Девони ашъор; ба кӯшиши Саъдоншо Имронов; муқаддима, бозхонӣ ва тавзеҳот: Худоӣ Шарифов, Муҳриддин Низомов. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, 2012. – 702 с.
2. Биноӣ, К. Девон (шомили ғазалҳо, қитъаот, рубоиёт ва такбайтҳо); ба кӯшиши Аҳмади Ҳақпараст. – Дастнавис. – 457 с.
3. Мирзоев, А. Биноӣ / А. Мирзоев. – Сталинобод: Комбинати полиграфии Вазорати маданияти РСС Тоҷикистон, 1956. – 491с.
4. Розӣ, Шамси Қайс. ал-Муъҷам: муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи чоп Урватулло Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
5. صفوی، سام میرزا. تحفه‌ی سامی / سام میرزای صفوی : تصحیح رکن الدین همایون فرّخ.- تهران: علمی، .- بدون تاریخ طبع.58
6. صفا، ذبیح الله. تاریخ ادبیات در ایران / ذبیح الله صفا. – تهران: انتشارات فردوس. – دورهٔ پنج جلدی، ج4، چاپ هشتم، 1369. - 607ص.
7. نفیسی، سعید. تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی(تا پایان قرن دهم هجری) / سعید نفیسی. - تهران: انتشارات فروغی، چاپ دوم، ج، اول، 1363. – 664 ص.
8. نقابی، عفت. معنی بیگانه، جمال شناسی شعر کمال الدین اصفهانی / عفت نقابی. - تهران: نشر باژ، 1369. - 240ص.206
9. Charles, F. Persian poetry in the Timurid period / F.Charles. – University of Californian, Berkley. Printed by xerographic process on Acid-Free paper, Chapter I. 1989. – 1089 p.
10. Charles, F. Persian poetry in the Timurid period / Charles Fahank. – Californian: University of Californian, Berkley. Printed by xerographic process on Acid-Free paper, Chapter IX, 1989. – 181 p.

БАДЕИЁТИ ҒАЗАЛИЁТИ БИНОӢ

Ғазалиёти Камолиддини Биноӣ (1454-1512) аз нигоҳи балоғати тасвир, аз як тараф, шеъри санъатгароёнаи асри шоир, аз тарафи дигар, шеваи ҳунарибунёди каломи шоирро ба намоиш мегузорад. Аз ин ҷост, ки санъатҳои бадеии ҷиноси иштиқоқ, ҷиноси музайял, такрор, рад-ус-садри ала-л-аҷз, таносуб, тазоду муқобала, таносубу тазод(д), тазод(д)у такрор, иҳом, иҳоми таносуб, иҳоми табодур, сачъ, талмеҳ, ҳусни таълил, киноя, изофаи истиорӣ, истиора, истиораи мурашшаҳа, истиораи муҷаррада, истиораи табаия, изофаи ташбеҳӣ, ташбеҳи балеғ, изофаи ташбеҳии мақлуб, изофаи ташбеҳии мақлуб бо ташбеҳи балеғ, ташбеҳи балеғ ва машрут, ташбеҳи муфассал, ташбеҳи муҷмал, ташбеҳи музмар, ташбеҳи машрут, ташбеҳи мафруқ, ташбеҳи мураккаб, изофаи иқтиронӣ, изофаи сумбулик, маҷоз, ташхис, воҷоронӣ бо басомади зиёд ва корбасти ҳунарӣ дар ғазалиёти Биноӣ моҳияти сабкофарин ва мухтассоти услубӣ дошта, ҷилваҳои балоғӣ, баённӣ ва ҷиҳатҳои бадеию ҳунарии каломи шоирро таъмин кардаанд. Дар ин мақола масъалаи бадеиёти ғазалиёти Камолиддини Биноӣ дар ду бахш баррасӣ шудааст. Муаллиф дар ин таҳқиқ равиши баррасии ҷадидеро баргузида, ки бо услуби таҳқиқии марсум комилан фарқ дорад. Нахуст андешаҳои мавҷудро матраҳ карда, сонӣ бо равиши хосси хеш ба таҳқиқ пардохтааст. Ба ин тартиб, ки масъалаҳои марбут ба балоғати тасвир ва сувари хаёл дар ду бахш: а) бадеиёт ва б) суратҳои баённӣ баррасӣ шудаанд. Дар бахши бадеиёт манзур санъатҳои бадеии шомили илми бадеъ ва ғараз аз суратҳои баённӣ вобастаҳои илми баён мебошад. Санъатҳои бадеие, ки ба намуна ва корбасти онҳо дар таркиби абёт ишора мешавад, дар шеъри Биноӣ басомади зиёд дошта, аксари онҳо дорои арзиши ҳунарӣ ҳастанд.

Калидвожаҳо: Камолиддини Баноӣ, ғазал, балоғати тасвир, бадеиёт, суратҳои баённӣ, басомад, зебоишиносӣ.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛЕЙ БИНОИ

Газели Камаладдина Бинои (1454-1512), с точки зрения совершенства изображения, с одной стороны, и искусного стиха времени жизни поэта, с другой, демонстрируют художественную манеру поэта. Этим обясняется большая частотность и искусное применение таких поэтических фигур, как парономазия словопроизводства, парономазия дополненная, повтор, возврат начала в конец, симметрия, противоположности, симметрия и противоположность, противоположность и повтор, введение в заблуждение, введение в заблуждение категории симметрии, введение в заблуждение категории готовности, рифмовка, намек, красота обоснования, метонимия, метафорическое дополнение, метафора, процеженная метафора, абстрактная метафора, составная метафора, дополнение сравнения, красноречивое сравнение, перевернутое дополнение сравнения, перевернутое дополнение сравнения с красноречивым сравнением, соединение красноречивого сравнения с обусловленным, подробное сравнение, короткое сравнение, скрытое сравнение, обусловленное сравнение, разделенное сравнение, составное сравнение, дополнение соединения, символическое дополнение, иносказательность, олицетворение и повтор букв, что в газелях Бинои носят стилеобразующий характер и обеспечивают проявление красноречия и художественной своеобразности слова поэта. В предлагаемой статье вопрос художеств газелей Камаладдина Бинои расмотрен в двух частях. Автор при рассмотрении вопроса останавливает свой выбор на новом методе анализа, что коренным образом отличается от традиционного метода исследования. Он в начале анализирует существующие мнения, затем переходит к рассмотрению вопроса с присущей ему манерой исследования. В таком порядке вопросы, связанные с совершенством изображения и образами, рассмотрены в двух частях: а) художественные особенности и б) налядные изображения. В части художественных особенностей рассмотрены поэтические фигуры, входящие в дисциплину о красноречии *(баде'),* в части наглядных изображений, то, что связано с дисциплиной изображения *(байан).* В поэзии Бинои поэтические фигуры, приводимые в качестве примера с указанием их применения в структуре бейтов, отличаются большею частотностю и представляют собой эстетическую ценность.

Ключевые слова: Камолиддин Банои, газель, совершенство изображения, художественные особенности, наглядные изображения,частота, эстетика.

KAMOLIDDIN BINOYI'S ARTISTRY

The ghazals of Kamoliddin Binoyi (Kamal ud-Din Binayi) in view of eloquence of depiction, from one side represent the artistry poem of his century and from the other side, show the elocution of poet's words. Thus, the use of figures of speech such as pun, antanaclasis, repeat, epanalepsis, symmetry, paradox, amphilboly, internal rhyme, allegory, irony, methaphor, simile, symbol in Binoyi's ghazals has an essence of style-creation and rhetorically contributed to oratory and arty-crafty aspects of the poet's work. In this article the artistry of Kamoliddin Binoyi's ghazals is considered in two sections. The author has chosen a new survey method that is different from the formal research style. First, he analyzed existing ideas, then, researched with his special method. In this order, the issues related to eloquence of depiction and imaginary were considered in two sections: A) artistry; B) type of expression. Section A considers figures of speech

and section B considers the relationship of artistry to science of lecture. The figures of speech that have been used in Binoyi's rhymes and have been given as an example, more of them have art value.
Key words: Kamoliddin Binoyi, ghazal, eloquence of depiction, artistry, type of expression, aesthetics.

Сведения об авторе: ***Хакпараст Ахмад*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17

Information about the author: ***Hakparast Ahmad*** - Tajik National University, applicant for the department of history of Tajik literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17

УДК: 891.550-1

ТАНОСУБИ ТАСАВВУР ВА ИФОДА ДАР ШЕЪР

Раҳмонов Ҳ.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳанӯз дар замонаш Афлотун шеърро маҳсули илҳоми ғайбӣ дониста буд, аз он хотир ки шоиронро гирд оварду маонии шеърҳояшонро пурсон шуд ва онон дар тавзеҳи шеъри худ дармонда буданд. Аз ин ҳолат ӯ хулоса кард, ки шеър як навъ такони маънавии берун аз идроки шахси шоир аст: «шоир махлуқи сабуку болдор ва муқаддас аст, вай он гаҳ метавонад эҷод кунад, ки дар иҳотаи илҳом ва аз хештан бехуд буда, аз ақл бегона аст, то он даме, ки чунин қобилият дорад, метавонад эҷод ва пайғамбарӣ кунад. Шоирон суханони зебо аз ашёи гуногун мегӯянд, аммо на тавассути ҳунар, балки бо ҳукми эзадон. Ва ҳар кас метавонад он чиро эҷод кунад, ки ба эҷоди он муза (эзадбону) ӯро такон додааст» [8, с.69].

Ба қавли А.Ф. Лосев, барои Афлотун «агар олами модӣ танҳо инъикоси дунёи ормонӣ бошад ва рассому шоир ба ашёи муҳит кӯшиши муҳокот намудан карда бошанд, пас, ин ҳунар кизбу дурӯғ аст, чунки онҳо нусхаи хираву осори сусти идеяҳои ҳақиқии улвӣ ҳастанд» [4, с.176]. Ба қавли дигар, шеър (поэзия) инъикоси зоҳири олами предметист, яъне инъикоси ашёи аллакай як бор инъикосшуда аст.

Хуб, ин як фарзияи Афлотун аст, аммо беҷову бемавқеъ ҳам нест. Шеърро аксаран ҳосили табъ гуфтаанд ва табъ ҳолати муайяни ҳиссию завқии шоир аст. Донишманди зиндаёд Худоӣ Шарифзода дар баёни табъ дар мақолаи машҳураш - «Шоир ва шеър» мегӯяд: «табъ ин нигоҳ доштани эътидолу фаросат дар шоирист, вагарна табъи бенизомро ҳиссу ҳаяҷон метавонад ба сӯйи зиёдатии баёни маънӣ, такрор ва ғайра бубарад» [11, с.102].

Ҳамин аст, ки баъзан як маънии маълум дар баёни шоир сафҳаҳоро пур мекунад ва баръакс, гоҳо дар як рубоӣ як ғояи муҳташам ғунҷоиш меёбад.

Агар аз ченак ё индикаторҳои талаботи донишмандони шеъри классикӣ ба имрӯзи шеър назар афканем, ба аҷаб ҳолате дучор меоем. Низомии Арӯзӣ дар «Чаҳор мақола»-аш сифатҳои ҳамидаи маънавии шоирро салимулфитра (поксиришт), азималфикра (бузургандеша), саҳеҳуттабъ (дар боло ишора рафт), ҷайидурравия (некутафаккур, ботадбир), дақиқунназар (борикбин) гуфтааст [7, с.54].

Таъкиди Низомии Арӯзиро роҷеъ ба «пеши чашм доштани 20 ҳазор байт аз қадимиёну 10 ҳазор калима аз осори мутааххирин»-ро ҳар каси машғулу овора бо шеъру шоирӣ бояд дар ёд дошта бошад. Аҷаб менамояд, ки аз равзанаи ин меъёрҳо шахсият ва маҳсули қалами шуарои имрӯз баррасӣ шавад. Аммо аз нигоҳи як меъёри дигар метавон шуароро мавриди қиёс қарор дод, ки ҷанбаи иҷтимоӣ дорад. Одатан шеър дар кутуби ашъор боқӣ мемонад ва шахси шоир якҷо бо шеъраш дар хотираи мардум. Омили дуюм барои замони муосир ва шуҳрати шоирӣ муассиртар ба назар мерасад, дар маҳофилу маҷолис шеъри онҳоеро мардум бештар қироат мекунанд, ки ба шахсияти шоир эҳтиром доранд ва сатҳи ҳунари он ашъорро кам ё беш маърифат кардаанд. Фаразан, шеъри Ҳофизро ҳар касе ба унвони шеъри олӣ ва камоли ҳунар дар ёд медорад ва ҳатто он далел, ки бархе қолабҳои баёни Лисонулғайб аз Хоқонӣ истиқбол шудааст, заррае соя бар маҳбубияту маъруфияти ӯ намеандозад. Андешаи дигар: дар нимаи аввали қарни XI чаҳорсад шуарои соҳибдевон буданд, аммо имрӯз ба ҷуз Фаррухию Унсурию Манучеҳрӣ ва чанде дигар ба ёд овардани дигарон ҳатто барои муҳаққиқон мушкил эҷод мекунад. Ин андеша тасдиқи он аст, ки ба қавли Худоӣ Шарифзода «вақте ки шеъри шоирро намехонанду наменависанд, маҳкуми нестӣ мешавад» [11, с.104].

Аз ҳамин нигоҳ, яъне гардиши шеъри шоир дар иҷтимоъ, метавон шоирони муосирро ба ду даста ҷудо кард: онҳое, ки шеърашон дар китобҳо сабт шуда, аммо ба хазинаи таърих рафтаанд, ба ҷуз муҳаққиқони шеър ва мутахассисони адабиёт дар ёду хотираи умум нестанд. Шумораи ин қаламкашон ниҳоят зиёд аст. Гурӯҳи дуюмро

шоироне ташкил медиҳанд, ки бино ба камоли ҳунари шоирӣ маҳбубияти хос миёни мардум доранд. Маҳбубияти онҳо ҳатто вижагии харизматикӣ пайдо кардааст, аз қабили устодон Мирзо Турсунзода, Муъмин Қаноат, Бозор, Лоиқ, Гулрухсор, Гулназар ва дигарон, аз насли баъдӣ – Фарзона, Рустами Ваҳҳоб, Сиёвуш, Озар, Муҳаммадалии Аҷамӣ, Салими Зарафшонфар, Раҳматзод ва чанде шуарои ҳамин сатҳ. Ҳар гаҳ ки сухан аз ишқу ошиқӣ бошад, шеъри Лоиқ вирди забон аст, диди фалсафӣ дар устодон Қаноату Гулрухсор, сухан аз инсону табиат равад, шеърҳои тасвирии Бозор ба забони ҳол меоянд. Чун сухан аз шеъри тасвир рафт, ба андешаи мо, маҳз ҳамин қабил ашъор аз дастоварди бузурги шеъри имрӯзии мост, гарчи падидаи нав нест. Як вижагии равонии ин навъи шеър ҳамин аст, ки мазомини онро пора-пора дар мазраи тафаккур метавон тасаввур кард, яъне таносуби тасаввуру ифода ба ҳадди баланд аст ва ҳамин чиҳат аст, ки зуд дар бунгоҳи хотира ҷо мегирад, фаразан устод Бозор мегӯяд:

Хуршед рафту аз паси хуршед баста шуд,
Мехи ситоракӯби дари чашмпӯши шаб...

Ё Возеҳ мегӯяд:

Аз ҷафои чархи каҷрафтор мисли чойник,
Ҳар чи хӯрдам аз даҳан, аз биниам омад бурун...

Ва ё ду мисраи Рустами Ваҳҳоб бо унвони “Рӯдоба”, ки иқтидори маънавии як достонро дорад:

Шарқ дар хуни хештан ғарқ аст,
Зодани офтоб осон нест... [9, с.159].

Дар байти охир, агарчи торихи тавлиди Рустами таҳамтан дар мадди назар бошад, аз сӯйи дигар ҷиҳати фарогирифти маъно ин байт ончунон пурғунҷоиш аст, ки кулли муаммоҳои сиёсиву иҷтимоии Шарқ ва сабабу омилҳои вобастагии он ба Ғарб тасаввур мешавад: Шарқи зоишгоҳи хуршед ва нуру зиё ва айни замон ғӯтавар дар проблемаҳои хеш, идомаи мазомине марбут ба мазлумияту ноогоҳӣ ва хуфтагии Шарқ, ки дар осори Иқболи Лоҳурӣ хеле муфассал баён шудааст.

Дар умум, ҳам амиқрафти биниши фалсафӣ ва ҳам ривоҷи шеъри тандиса бо ному осори устод Қаноат алоқадор аст.

Устод Муъмин Қаноат сухансарои пуртавон, шоири файласуф буданд, таърихи адаби ҷаҳонӣ чунин шоирони ҳакимро камтар медонад. Аз баландиҳои ҳикмату фарҳанги ҷаҳонӣ ба поинҳо менигаристанд, диду дарёфташон басо густардаву фарох буд. Идеоли эстетикиашон инсон буду табиат, инсон дар шебу фарози кайҳон, таносуби инсону ҳастӣ, хуллас, масоиле, ки аз пиндори як шоири таҳсилдидаи филологӣ хеле фаротар аст. Шоире, ки диди ҳамосиаш обхӯрда ва такмилшуда аз чашмаи ҳикмати ҷаҳонӣ буд. Саводи адабӣ якҷо бо дониши фарохи фалсафӣ устод Қаноатро шоири нотакрор карданд. Одатан, шоирони донандаи фалсафа маҳсули камтар нисбат ба дигарон доранд ва ин табиист. Ҳазму коркарди ин ё он маънии баланд дар мазраи тафаккур вақти зиёде мехоҳад. Аз суҳбатҳои устод ҳамин хулосаро гирифтаам, яъне ҳар чи бисёр шавад, хор шавад… Байти Абдурраҳмони Ҷомӣ муносиби ҳоли ӯст:

Адиби оқилу доно касе бувад, ки сухан,
Бафикр гӯяду кам гӯяду наку гӯяд...

Аз дидгоҳи фалсафии эстетикӣ баҳо додан ба асари бадеӣ на ҳамчун як ҷузъи адабиёти бадеӣ, балки падидаи комили ҳунарӣ хосси адибони роздони ҳаким аст. Воқеан, файласуф кист? Лев Шестов онеро файласуф мегӯяд, ки ба таҳқиқи муаммои маргу зист шуғл дорад, Роберт Бёрнс решаи ин вожаро аз юнонӣ медонад, яъне ононе, ки муҳаббат ба доноиву фарзонагӣ доранд, Комил Бекзода се ҷанбаи шахсияти файласуфро асосӣ медонад – аввалан, оне, ки ҳаёти инсониро бо мизони ҳастиву нестӣ андозагирӣ мекунад, баъдан, зиндагии одамиро аз нуқтаи назари абадият мавриди арзёбӣ қарор медиҳад ва саввум, дар ҷустуҷӯи ҳалли муаммои зиндагӣ ва марги инсоният аст [2, с.227-242].

Аз ин меъёрҳо осори гаронмояи устод Қаноат, хоҳ осори ғиноӣ, хоҳ ҳамосаҳо ва ашъори дигар гироиш ба фалсафа доранд, зеро назари пурвусъати устод ба оламу одам, ба кайҳони зиндагӣ фарогиру пурғунҷоиш аст, ҳама чиз, ҳар рукни олами ашё арзише дорад ва дар ваҳдати кулл қарор мегирад.

Устод шоири ҳамосасаро буданд, ҳарчанд лирикаашон низ ҷаззобияти бештаре дорад. Як назари иҷмолӣ ба тасвири пири гулфурӯш – манзараи ҷолибе аз кӯҳи Варзоб кофист, ки диди амиқи бадеии устод ошкор шавад: ташбеҳи кӯҳ ба пире бо дастор ва миёнбанд, пешобағалаш пур аз гул… Пире, ки дар тасаввур тоҷик аст, зеро дастору миёнбанди тоҷикӣ дорад:

Кӯҳи Варзобро чӣ даврон аст,
Гӯӣ он пири гулфурӯшон аст.
Ҷомаи беқасаб ба бар дорад,
Локии шоҳӣ дар камар дорад.
Саллаи суф гирди сар дорад,

Сабади гул ба пеши бар дорад... [5, с. 21].

Беҳтарин намунаи шеъри манзара… Аксари мутлақи шуарои мо Варзобро дидаанд ва васф ҳам кардаанд, дар оғӯши он бо маҳбубаҳояшон рози муҳаббат намудаанд, аммо он гунае, ки устод Қаноат дидаанд, дигарон надиданд. Дар ин шеъри миниатюрӣ олами ашё бо низоми муайяне зинда аст ва нафас мекашаду сухан мекунад.

Чунин нодиракорӣ дар шеър ва гӯиё бозӣ доронидани вожаҳо дар адабиёти рус ба қалами сеҳрангези шоири маъруфи манзаранигор Афанасий Фет хос буд ва зиёд шабоҳатҳо миёни ин ду устоди сухан ба чашм мерасанд. Инҳо лаҳзаҳоро мебинанду барои мо ҷовид месозанд. Дидани зеботи вазъу ҳолоти табиати ҳар дам тағйирёбанда, мукаммалӣ ва нотакрории ҳар лаҳза барои диди бадеии онон хос аст. Азбаски лаҳза аст, маҳсули диду дарёфти онҳо аз он лаҳзаҳо низ лаҳзавист, яъне шеъри миниатюрӣ, хеле кутоҳу мухтасар. Масалан, ҳамин гуна шеъри 8-мисрагии Фетро бо унвони “Борони баҳорӣ” мебинем ва бидуни тарҷума онро меорем, чунки хоҳу нохоҳ тарҷума таровати аслро мекоҳонад ва яқинан чун забонҳо тафовут доранд, нигоҳи тарҷумонҳо низ ба асолати шеър бетаъсир наемонад:

Ещё светло перед окном,
В разрывы облак солнце блещет,
И воробей своим крылом
В песке купаяся, трепещет.
А уж от неба до земли,
Качаясь, движется завеса
И будто в золотой пыли,
Стоит за ней опушка леса... [10, с. 69].

Шоир лаҳзаҳоеро акс мекунад, ки дар як они воҳид дигар мешаванд: пару боли гунҷишк, ки дар рег оббозӣ дорад, ин як мижа задан аст, ӯ пару бол афшонда мепарад, аммо ин лаҳза барои мо мемонад, ё канори беша дар пардаи чанги тиллоӣ, аммо лаҳзае пас офтоб аз миёни абрҳо намоён мешавад, пардаи борон дигар рӯшноиро намегузаронад ва беша тароваташро гум мекунад. Аммо ҳоли ҳозир он чӣ гуна зебост, тозаву озода ва дар ғояти хушнудист, шоир ҳамин лаҳзаро гӯиё барои мо абадӣ мегардонад. Ҳаёт аз ҳазору ҳазорон чунин лаҳазот иборат аст ва онро шоирони тавонову моҳиятбин дарк мекунанд ва гӯиё моро ҳушдор медиҳанд, ки бинед, дар табиат чӣ гуна зебоиҳо зиёд аст, ҳар даму нафаси зиндагӣ зебост, бетарафона аз паҳлуи ин зебоиҳо нагузаред, истед, онҳоро дарёбед...

Муъмин Қаноат ба таври вофир чунин лаҳзаситоӣ дорад. Шеъри «Хумбов»-ашро бигирем, пурсупоси шоир аз дарё ва беҳтарин истифодаи таъбиру маҷоз:

Ту, эй рӯди кабуди осмонӣ, чӣ гуҳар дорӣ,
Ҷу сетори Шарифи Ҷӯра саҳроят садафкорӣ.
Ва се пулат маро се пардаи саҳрои сетор аст,
Маро сарчашмаат чашми кабуди масту хуммор аст… [6, с. 50].

Ё дар шеъри «Обаки шӯх» ваҳдати инсону табиат хеле муассир баён мешавад, зеро ишорае ба ҳамгунии табиат бо низоми башарӣ таъкид мегардад:

Обаки шӯхе чу тифли беқарор
Мешитобад аз миёни кӯҳсор.
Аз баландӣ меравад гулгулкунон
Ӯ ба мисли кӯдаки ширинзабон.
Бо раҳи пурсанг поён меравад,
Беибо, галтону хезон меравад.
Гӯӣ аз чизе гурезон мешавад
Дар канори Панҷ пинҳон мешавад.
Ҳамчу тифле меҳр тобад бар сараш,
Медарояд дар канори модараш... [6, с. 41].

Ҷӯю ҷӯйчаҳою чашмасорони хурд ба сони кӯдаконе, ки оқибат як рӯди бузургеро ташкил медиҳанд, ки шабеҳи модар аст. Дар даҳ мисраъ шабоҳат додани обаки шӯхе ба феълу атвор ва хӯю хисоли кӯдакони масти бозию бепарвоӣ ва билоқибат ба оғӯши модар - дарёи бузург даромадани онҳо инъикоси манзараи табиии як хонаводаест, ки муҳофизатгару сипари он, албатта, модар аст. Истифодаи устура барои ифшои ин ё он ҳақиқатҳои зиндагӣ низ аз паҳлуҳои дигари ҳунари сухансароии устод Қаноат аст. Масалан, дар шеъри «Иди бахт», ки мағзи баёни матлаб ба ин тариқ аст: мардуми дар орзуи бахту саодату беҳбудӣ саргаштаву сарсон ибтидои онро аз наврӯз медиданд ва новобаста аз рӯзи сахти нодориҳо ва гуруснагиҳо ҳиссае аз нуқлу наворо барои он рӯз, яъне Наврӯз нигаҳ медоштанд:

Асрҳо аҷдодҳои мо зимистони дароз
Қиссаи сарбаста аз иқбол мепардохтанд
Бахти одамношинос.

Баски бо бечорагон асло сарукоре надошт,
Гӯё дар рӯйи замин ҷуз ном осоре надошт.
Мардуми бахтозмо
Ибтидои бахт аз наврӯз мепиндоштанд,
Бар ҳамин рӯзи муқаддас эътиқоде доштанд.
Лек то ин рӯзи нек
Сад варақ аз сафҳаи сарди зимистон мезаданд,
Дод аз дасти замону сахтии ҷон мезаданд.
Бо азоби гушнагӣ.
Ҳиссаи наврӯзро то ид пинҳон доштанд,
Ҳурмати иди бузургон бо дилу ҷон доштанд,
Буд ин расми падар.
Чунки он шаб гӯиё аз хонаи бе обу нон,
Бахт мерафтаст, як соли дароз он хонадон
Бахтро мебохтаст... [6, с. 39-40].

Чунин муносибати мардум ҷанбаи сахти эътиқодӣ дошт: бахт ба хонадони бе обу нон гӯё гузар намекард. Духтарон аз набуди молу либос ҳадди ақал сурмакашӣ мекарданд, хол ба пешона мегузоштанд ва ё тукмае дар пеши бар медӯхтанд. Аммо:

Поси ин иди баҳорӣ аз барои бахт буд,
Бахти камдидори бепарво аҷаб дилсахт буд.
Ҳеҷ кас ӯро наёфт! [6, с. 40].

Анҷоми шеър қатъан ишора бар он мекунад, ки маҳз ҳамин боварҳо ва эътиқодҳои мардумӣ дар шароити тангу тори зулму ситам ва ногувори иҷтимоӣ одамони интизори бахтро аз соле то соли дигар умедвор нигаҳ медошт ва ҳамин умедворӣ дар заминаи эътиқоди қавӣ манбаи оптимизми онҳо буд. Ба чизе умед бастан маънои аз даст надодани сару сомони рӯзгорро дошт ва дар урфи тоҷикӣ ин сарчашмаи умед ба фардои нек гузинаҳои зиёде дорад, масалан, зери боли Ҳумои афсонавӣ мондан ва ғайра. Ба ин мазмун Бедил ҳам гуфтааст:

Аз боли Ҳумо кист кашад нанги саодат,
Бедил нашавад сояи мо аз сари мо кам.

Тасвирҳои устод гоҳо ба сатҳе мерасанд, ки тасаввурашон даме заҳмати фикрӣ мехоҳад, зеро навсохту ҷадиданд, чизе ё тасвире, ки боре надидаему нашнидаем, ҳамин гуна ҳазмаш душвор менамояд. Ғояти ҳунари тасвиргарист, ки ҳусни маҳбубаро бигӯянд «моҳ дар рӯйи ҷонона маскан гирифтааст» ё зебоиаш ба он гунаест, ки «таъна бар офтоб задан» меарзад, ончунон ки дар шеъри «Мезебад»:

Баҳри рухсори анори ту,
Зери мижгони соядори ту
Наргиси масти хоб мезебад.

З-он ду лаъли садафниҳони ту,
Сад қасам, ҷони ман, ба ҷони ту
Таъна бар офтоб мезебад.

Моҳ дар рӯйи ту ватан дорад,
Мавҷ аз зулфи ту шикан дорад,
Ҳардуро обу тоб мезебад… [6, с. 42].

Дар тасвири устод ҳар чизе аз олами муқаррарии ашё гӯиё зинда тасаввур мешавад, кӯҳ, об, мавҷ, гул, бод, шабнам, ҳама чиз… У тавре медид, ки дигарон намедиданд. Ҳикмати Антон Чехов ҳамин маъниро ёдрас мекунад: «Адиби ҳақиқӣ пайғамбарони қадимро мемонад: вай аз одамони муқаррарӣ жарфтар мебинаду дарк мекунад» [3, с. 67].

Ҳамин тавр, устод ба шеъри тасвир дар адаби муосири тоҷик ибтидо гузоштанд, тасвиргароӣ дар шеър баъдан дар эҷоди дигарон, аз ҷумла Бозор Собир рушд ёфт. Тасвири густурдаи эҳсосоти инсонӣ, гирудори олами ботинӣ, мадду ҷазри тафаккури инсон дар рӯёрӯйи тағайюроти олами объективӣ, синкретизми эҳсосу андеша дар шеъри устоди зиндаёд барои ифодаи ғояву маслаке басо муҳим ва лозим хидмат мекарданд.

Дигар аз шоироне, ки ба мактаби устод Қаноат алоқадор аст ва шеърашон дар маҳфилҳо бологузар, Аскар Ҳаким аст. Шояд сабаби барори шеъри ӯ он бошад, ки шоири олим аст ва ё олими шоир. Саводи адабӣ ва ё донишмандии суханро бузургони пешин дар соҳаи шоирӣ чизи лозим ва ҳатмӣ эътироф кардаанд. Масалан, Муҳаммад Авфӣ дар ин маврид мегӯяд: «Маънии шоир олим бувад, яъне доно, ки маъонии дақиқиро идрок кунад ва маънии дақиқ он ки фикрати ӯ дар зери пардаи замири хаёл бозиҳои латиф намояд...» [11, с. 104].

Ҳампешаи бузурги ӯ Расул Ҳамзатов навию тозагии шеъри Аскар Ҳакимро чунин шарҳ додааст: «Аскар Ҳаким шеърро ҳамсони ниёиш меофарад. Азбаски ҳар гуна ниёиш

кори муқаддасест, ки рӯҳро мусаффову баландпарвоз мекунад, шеър ҳам ба ақидаи ӯ, ба тозагӣ ва фарозрафтанҳои рӯҳ бояд мададгор бошад. Бисёре аз навиштаҳои Аскар Ҳаким маҳз барои амалӣ гаштани ҳамин гуна талаботи олӣ хидмат мекунанд…» [1, с. 5].

Муҳаққиқи эронӣ Қазва бурди эҷодии Аскар Ҳакимро дар ғазал дидааст, ба эътибори он ки аз истеҳкоми лафзию маънои хубе бархӯрдоранд. Аммо ба андешаи мо, Аскар Ҳаким дар шеъри нимоӣ ё шеъри нав муваффақтар аст, чунки майдоне фарохтар ва чаҳорчӯбае мувофиқтар барои ифодаи мазмунҳои фарогир дармеёбад. Дар ин навъи шеър гоҳо муфассалтар аз дигар ҳампешагон маънипардозӣ мекунад ва гоҳо чунон мухтасар, ки онро метавон хеле ғустарда баён кард, масалан, дар шеъри «Арӯсии хуршед», ки диалектикаи омадурафти умри одамӣ ва зиндагиро дар мисоли як лаҳзае аз манзараи ғуруби хуршед ба тасвири хеле муассир кашидааст:

Бегаҳ.
Шукуфта сад чамани лола дар уфуқ.
Хуршедро ба дил набувад хоҳиши сафар.
Ғар шоҳи осмон наравад дар канори шом,
Оё шавад арӯси шаб обистани саҳар? [1, с. 136].

Шоир аз як лаҳзаи муқаррарии ҳаёти биологӣ – рафтани хуршед ва фаро расидани шаб қонуни сабабу натиҷаи фалсафиро ба мазраи тафаккур меорад: дар олами ашё ҳар натиҷаро ибтидо сабабест. Аммо дар зеҳни шоир ин як қоидаи одии ҳастӣ тавассути нақши парвардаи хаёл манзараи зебоеро ба намоиш мегузорад: аз издивоҷи хуршеду арӯси шаб рӯзи нав тавлид мегардад. Ин ҷо яксон тасаввур кардани инсон ва табиат, ҷузъи таркибии табиат будани башарият эҳсос мешавад.

Шеъри «Ҳамоғӯш» низ аз зумраи силсилаашъори ҳурди шоир аст ва ҳикматаш ҳамин аст, ки дар олами ашё неку бад ва ҳусну қубҳ ҳамрадифанд ва бе дарки яке наметавон ба қадри дигаре расид. Кулли олам аз тақболуҳое, аз қабили неку бад, донишу ҷаҳолат, таассубу фарзонагӣ ва ғайраву ҳоказо иборат аст. Фаразан, бадӣ агар набошад, чӣ гуна метавон ба қадри некӣ расид? Ҳамин талхии фироқ аст, ки лаззати висол арзише пайдо мекунад:

Гул ҳамоғӯш ба хоре рустаст,
Аҳд гӯё, ки ба ёре бастаст.
Гарчи хораш тани гул озорад,
Ҳар нафас ранҷи наваш бозорад.
Лек бар решаи он теша занӣ,
Ҳосил он аст, ки гулро биканӣ... [1, с. 105].

Ногузир будани рақобати гулу хор, мисли ҳабибу рақиб ва ё висолу фироқ ва ҳусну зишт ва шебу фарози зиндагонии одамӣ як маънии маъмулест, ки дар шеъри классикии мо собиқаи вофире дорад, масалан, дар ин байт:

Ҳар ҷо, ки ҳабибест, ба паҳлуш рақибест,
Дар тарфи чаман як гули бехор набошад...

Идеоли эстетикии шоир одамият аст ва ҷусторҳо дар роҳи дарёфти он шоирро ба пурсишу посуххои беохир мебарад. Шеъри «Пурсиш» аз ҳамин навъ шеъри масалмонанди хурдҳаҷм аст, ҳамагӣ ҳашт мисраъ:

Пурсише ҳаст маро,
ки чаро:
Гов агар хуб бувад ё набувад,
Гов хонанд варо.
Ва ҳамин сон ба масал,
Гӯсфанду бузу хар,
Гӯсфанду бузу хар бошаду
на чизи дигар.
Ва чаро Одам ҳайвон бувад,
ар зишт аст,
Ва агар нек, фаришта-ст?! [1, с. 91].

Одами баду зиштро ба ҳайвон нисбат медиҳанд, в-агар нек бошад, мегӯянд фаришта аст. Ин тасаввур ҷанбаи асотирию фолклории маънавӣ дорад, бад-он маънӣ, ки агар инсон раҳи саодатро интихоб кунад, накусиришт, мисли фаришта мешавад, агар хислатҳои фаҳшу аъмоли зишт дар вуҷуди ӯ пирӯзӣ ёбанд, аз ҳайвон камӣ нахоҳад дошт. Чун инсон тибқи ривоёти маълум, нимаҳайвону нимафариштаст. Ин ба ихтиёри одам аст, ки кадом нимаеро фузунӣ мебахшад, кадом паллаи тарозу - бадӣ ва ё некиро пурбортар мегардонад. Аммо ҳадафи шоир, бегумон шарҳи ин маънои маъмул нест, балки тасдиқи он ҳақиқат аст, ки одам бояд одамият дошта бошад, зеро миёнаҷойи тиллоие миёни ҳайвону фариштагон барои инсон муқаррар аст - инсонвор зистан ва одамият доштан.

Умуман дар шеъри хурд Аскар Ҳаким дасти қавитаре дорад ва имкону тавони маъниофариниаш бештар зуҳур мекунад. Ӯ дар пораҳои хурди шеър имкони ҷо кардани лиризми боҳароратеро дорад, масалан, дар ин панҷ мисраъ:

Гарчи дар кишвари мо
Ҳамчу дар Қутби шимол,
Нест шабҳои сафед.
Шаби ман бо ту сафед,
Рӯзи ман бе ту сиёҳ.

Дар жанри суннатии рубоӣ низ тозагӯиҳо дорад, масалан, дар рубоии зер ҳасрати одамӣ аз сер нашудан аз наамоти дунёи фонӣ хеле содаву самимӣ ифода шудааст:

Қадде, ки камон гашт, зи нав тир нашуд,
Шуд навъи башар пир, ҳавас пир нашуд.
З-он ризқи худодода, ки хӯрдем ба даҳр,
Дандон ҳама рехт, чашмамон сер нашуд [1, с. 223].

Аксар рубоиҳое, ки дар маҷмӯаи “Санги ман - алмос”-и шоир гирд омадаанд, аз розу ниёзи одамӣ ва неку бади зиндагӣ чун хулосаи шоири донишманд садо медиҳанд. Инсони дасту дилаш пок ва озодаву вораста, агарчи шабзиндадор бошад ҳам, хотири осуда дорад, чун пасту баландашро ҳамвор кардааст:

Дар поси шаб ар нахуфтае бисёр аст,
Бедор ҳамонест, ки дилбедор аст.
Гар пасту баланди хеш ҳамвор кунӣ
Дунё ҳама пас барои ту ҳамвор аст [1, с. 207].

Одати шоирони тавоност, ки дар пасманзари инъикоси хӯю хислат ва рафтору кирдори баъзе аз ҳайвону намунаҳое аз олами наботот тинату ниҳоди одамиро ба ҳадаф мегиранд. Дар тасаввуру пиндорҳои асотирӣ, масалан, саг ҷонвари ниҳоят содиқу вафодор барои соҳибаш арзи ҳол мекунад, ба андозае, ки саги хонаро аз бонуи бевафо бартар медонанд. Дар насри бадеӣ дар ин мавзӯъ намунаҳое дилписанд аз осори Кафка (“Таҳқиқи як саг”), адиби номвари тоҷик Ф. Муҳаммадиев (“Ҷага”) ва ғайра дорем. Дар шеъри пешини мо низ ин мавзӯъ фаровон корхӯрда шуда ва аксаран бо ҳушдори сабақ гирифтан аз меҳру вафои саг пешниҳод шудааст. Аскар Ҳаким низ дар ин мавзӯи гӯиё ба ҳама маъмулу маълум шеъре дорад бо номи “Имони саг”, ки унвони шеър дар як вақт ғояи шеърро ба тамому камол ифода мекунад. Бархӯрди имони бақуввати саг ва беимониву хиёнати марде, ки бино ба пириву нотавонии саг ӯро маҳкуми марг мегардонад. Агар ҷавҳари шеър андеша бошад, пас ин шеър андешае дорад, ки қобилияти такон додани мағзҳои хуфтаву карахтро дорад: зоҳиран, аз зумраи ҳайвонот, фаразан, гову аспу бузу гӯсфандро, ки нотавону пир ва ё касал шуданд, ба куштан медиҳанд, ки як амри табиист. Аммо нисбат ба саг ин навъ рафтор комилан мухолифи маънавияти одамист. Ба садоқат бо садоқат ва ба вафодорӣ бо вафодорӣ посух медиҳанд, ки айни эътидоли ахлоқ аст. Дар шеъри мазкур акси ҳамин эътидоли ахлоқӣ мунъакис шудааст: сайёд саги пирашро, ки дигар барои шикор корношоям аст, бо дасти хеш мепаронад ва саг дар ҳоли хунчакон бовар намекунад, ки ин амали ваҳшиёнаи соҳибаш аст ва бо он андеша ҷон месупорад, ки тири соҳибаш шояд хато хӯрд ва аз қазо ба ӯ расид... Ба қавли Иқбол “шеърро мақсуд агар одамгарӣ” бошад, пас ин яке аз беҳтарин ва муассиртарин шеърҳоест, ки касони ноодамро ба кӯйи одамгарӣ ҳидоят мекунад. Шеъре, ки агар қолаби адабиашро сарфи назар мекарда бошем, трожедии якпардагиро мемонад, фоҷеаи фатароти фитрати одамӣ:

Дошт сайёде саги тозиш пир,
Нотавону хастаҷону гӯшагир.
Як сабад ҷойе гирифта хоб буд,
Қудрати сайдаш набуд, нотоб буд.
Кард шукри соҳибашро, ҳар чӣ дод,
Аз насиби худ ба юндӣ буд шод.
Соҳибаш гуфто, ки нодаркор ӯст,
Чун надорад хидмате, сарбор ӯст.
Кард фарёду бибурдаш сӯйи дашт,
Саг аз ин рафтори соҳиб шод гашт.
То тавонад охирин хидмат барад,
Назди соҳиб нони беминнат хӯрад.
Гӯшҳояш сих сӯйи бонги тир,
Рост шуд омодаи дав - сайдгир,
То ки орад зуд сайди соҳибаш,
То ки бошад боз соҳиб толибаш.
Шуд баланд овози тиру он ҷаҳид,
Гуфт: « - Оваҳ, сайди сайёдам раҳид.
Тири соҳиб хӯрд дар ман аз хато,

Ӯ маро аз пой афканд аз қазо…»
Хунчакон омад ба пеши пойи ӯ,
То ба пойи ӯ бимолад чашму рӯ.
Дар ҳамин имони худ ҷон дод саг,
Соҳибаш бар марги ӯ овард шак.
Бори дигар тир зад бар синааш,
Тир зад бар дӯсти деринааш.
Монд дашту монд имону шаке,
Монд тиру монд инсону саге [1, с. 68-69].

Аскар Ҳаким шеъре дорад бо унвони “Арзадошт”, ки аз нигоҳи мазмун ва оҳанги баён онро манифест ё барномаи шоирии мавсуф метавон эътироф кард. Шоир дар ҳар маҳфиле намеғунҷад, чун иқрор аст, ки “саҳнаи эҷоди шоир саҳнаи дунёст”. Ва поинтар мехонем:

Эътиқоди ман бувад танҳо ҳунар,
К-он диҳад бар осмонҳои баландат болу пар... [1, с. 14].

Маҷмӯаҳои шоир ва билхоса ҳафтҷилдаи ӯ бо номи “Маҷмӯаи осор” гувоҳи он аст, ки эътиқоди Аскар Ҳаким ба ҳунари шеър воқеан самимиву воқеист. Ва ҳамин эътиқоди дар амал татбиқшудаву санҷида шеъри ӯро мондагор кардааст, ки ҳеҷ ҷойи шакку шубҳа надорад.

А Д А Б И Ё Т

1. Аскар Ҳаким. Санги ман – алмос. Маҷмӯаи ашъор. – Душанбе: Адиб, 2006. – 332 с.
2. Бекзода К. Фалсафаи марг ва зиндагӣ. – Душанбе: Дониш, 2015. – 639 с.
3. В мире мудрых мыслей. Сост.: С.Х. Карин. – М.: Знание, 1962. – 363 с.
4. Лосев А.Ф.. Античная литература / А.Ф.Лосев, Г.А.Сонкина, А.А. Тахо-Годи и др; под ред А.А. Тахо-Годи.– М.: Просвещение, – 4-е изд., дораб. 1986. – 464 с.
5. Муъмин Қаноат. Аз Бесутун то кунун. Маҷмӯаи шеърҳо ва достонҳо. – Душанбе: Адиб, 1993. – 176 с.
6. Муъмин Қаноат. Оинаи беғубори ман. Маҷмӯаи ашъор ва достонҳо. – Душанбе: Хазинаи адабиёти Тоҷикистон, 2002. – 240 с.
7. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола: мураттибон, муаллифони сарсухан ва ҳозиркунандагони чоп Х. Шарифов ва У. Тоиров. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 160 с.
8. Платон. Ион, Протагор и другие диалоги. Серия «Слово о сущем»; отв ред. Я.А. Слинин. - Т. 85. – Санкт-Петербург: Наука, 2014. – 432 с.
9. Рустами Ваҳҳоб. Шаҳри хуршед. Маҷмӯаи ашъор. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 168 с.
10. Фет А.А. Лирика / А.А. Фет. – М.: Эксмо, 2009. – 218 с.
11. Шарифов Х. Шоир ва шеър / Х.Шарифов. Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб, 1998. – 218 с.

ТАНОСУБИ ТАСАВВУР ВА ИФОДА ДАР ШЕЪР

Масъалаи мазкур аз ҷониби муаллифи мақола дар мисоли эҷодиёти манзуми шоирони маъруфи тоҷик – Муъмин Қаноат ва Аскар Ҳаким мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст. Заминаи осори лирикии адабиёти тоҷикро баъди нимаи дуюми садаи ХХ то кунун феноменҳои (хориқаҳои) эстетикии зебоӣ ва ҳусну улвият ташкил додаанд. Зебоии шеъри лирикӣ дар ҷунбиши динамикӣ ва рушди образҳо, ҳусни бадеӣ бошад, ҳамчун натиҷаи фаъолияти маънавию эҷодӣ зуҳур мекунад. Инҳо дар тору пуди шеъри лирикӣ ба ҳам решапайванд буда, унсури баҳамоварандаашон образи худи эҷодкор ва доду ситади олами ботинии ӯ ба шумор меояд. Яке аз аносири таркибии лирикаи тоҷикӣ муроқибаву мушоҳида ва таассуроти шоир аз табиат аст, ҳол он ки дар лирикаи ғарбӣ асоси онро ғояи нопазироии ҷаҳон ва тасдиқи субъекти шеър ё шахси шоир ба ҳайси шахсият ташкил медиҳад. Омӯзиши шеър, ҳамчун дигар навъи осори ҳунарӣ мушаххас намудани маводи шеър ва он воситаҳоеро тақозо мекунад, ки бо кумаки онҳо асари бадеии ҳунарӣ эҷод шудааст. Арзиши шеърро мушаххас будани тасвир ва аёният низ муайян мекунад, ҳар қадар таҷассуми ғоя дар образ комилтар бошад, ҳамон андоза асари ҳунарӣ мукаммал ҳосил мешавад. Дар мақола муаллиф шаклҳои гуногуни ифодаи таассуроту тасаввуроти шоирон ва афкори гуногуни субъекти лирикиро баррасӣ намудааст. Инҳо – монологи ботинӣ, муроҷиат ба шахси дигар, таваҷҷуҳ ба табиат бо мақсади ифшои ваҳдати олами маънавии қаҳрамони лирикӣ ва олами ашё мебошанд. Таваҷҷуҳи хосса ба навъи тасвирию тавсифии шеъри Муъмин Қаноат ва Аскар Ҳаким ва вижагиҳои бадеию эстетикии онҳо равона шудааст.

Калидвожаҳо: шеър, лирика, тасвир, тасаввур, ифода, олами ашё, арзиши эстетикӣ, таҷассуми бадеӣ, образ, андеша.

СООТНОШЕНИЕ ВООБРАЖЕНИЯ И ВЫРАЖЕНИЯ В ПОЭЗИИ

Данная проблема исследуется автором статьи на примере поэтического творчества таких корифеев таджикской поэзии, как Мумин Каноат и Аскар Хаким. Основу лиричеких произведений, таджикского стиха, начиная со второй половины XX века по настоящее время, составляют такие эстетические феномены, как красота, возвышенное и прекрасное. Красота лирического стиха отожествляется в живом динамичном движении и развитии образов, а понятие прекрасное определяется как феномен духовно-творческой деятельности. Они в лирической поэзии взаимосвязаны и объединяющим элементом для них является образ самого творца, и метаморфозы его души. Одним из важных составляющих таджикской лирики является созерцание и переживание поэтом природы, в отличие от западной лирики, где в ее основании заложена идея неприятие мира и утверждение поэтического субъекта в качестве личности. Изучение поэзии, как и всякого другого искусства, требует определения ее материала и тех приемов, с помощью которых из этого материала создается художественное произведение. Ценность поэзии определяется конкретностью изображения и наглядностью, чем полнее осуществляется воплощение идеи в образе, тем совершеннее произведение искусства. В статье автор рассматривает различные формы выражения переживаний поэтов, различные мысли лирического субъекта. Это – внутренний монолог, обращение к другому лицу, обращение к природе с целью раскрыть единство душевного мира лирического героя и

мира природы. Особое внимание уделено описательно-изобразительному виду стихотворений М. Каноата и А. Хакима, их художественно-эстетических особенностей.

Ключевые слова: поэзия, лирика, описание, воображение, выражение, предметный мир, эстетическая ценность, художественное воплощение, образ, мысль.

THE RELATION OF IMAGINATION AND EXPRESSION IN POETRY

This problem is investigated by the author of the article on the example of poetic creativity of such coryphaeuses of Tajik poetry as Mumin Kanoat and Askar Hakim. The basis of lyrical works, Tajik verse, from the second half of the XX century to the present, are such aesthetic phenomena as beauty, sublime and beautiful. The beauty of the lyrical verse is identified in the dynamic movement and development of images, and the concept of beauty is defined as a phenomenon of spiritual and creative activity. They are interrelated in lyric poetry and the uniting element for them is the image of the creator himself, and the metamorphosis of his soul. One of the important components of the Tajik lyric poetry is the contemplation and experience of the poet of nature, in contrast to Western lyrics, where it is based on the idea of rejection of the world and the affirmation of the poetic subject as a person. The study of poetry, like of any other art, requires the definition of its material and the techniques by which a work of art is created from this material. The value of poetry is determined by the concreteness of the image and the clarity, the more fully the idea is embodied in the image, the more perfect the work of art. In the article the author considers various forms of expressing the experiences of poets, different thoughts of the lyric subject. It is an internal monologue, an appeal to another person, an appeal to nature in order to reveal the unity of the spiritual world of the lyrical hero and the world of nature. Particular attention is given to the descriptive-figurative form of the poems of M. Kanoat and A. Hakim, their artistic and aesthetic features.

Key words: poetry, lyrics, description, imagination, expression, objective world, aesthetic value, artistic embodiment, image, thought.

Сведения об авторе: ***Рахмонов Х.А.*** – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **hafizrahmon@mail.ru.** Тел.: **(+992) 900-900-429**

Information about the author: ***Rahmonov Kh.A.*** - Taiik National Universitv, the senior lecturer of the department of the theory of the newest Tajik-Persian literature Facultv of Tajik Filology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: **hafizrahmon@mail.r**u. Tel.: **(+992) 900-900-429**

УДК: 821.111-312.7

ТАҲЛИЛИ ҚИЁСИИ ОБРАЗИ ШИРИН ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ВА «ХУСРАВ ВА ШИРИН» -И НИЗОМӢ

Ашурова Н.Ҷ.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

Пажӯҳишгарони адабиёти форсу тоҷик дар масъалаи муқоисаи образҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ бо дигар қаҳрамонони осори классикон ҷусторҳои боарзиш намуда, моро бо пайвастагиҳову ҳамсониҳои биниш ва андешаҳои гузаштагонамон ошно намудаанд, ки реша дар суннатҳои куҳан ва хосияти қонунмандиҳои хоссаи адабӣ доранд [6; 9; 10; 11; 1]. Ба назари мо, ҳеч асари ҳамосие дар адабиёти куҳанамон ба чашм намехӯрад, ки дар он бардоштҳое аз «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ба назар нарасад, зеро ин шоҳкории беназир ёдкарди саргузашти ҳазорсолаи мардумони ориёитабор буда, дар он шукӯҳу шавкати шоҳаншаҳон, азму разми диловарсарон, базму назми фарҳангдорон, шукӯҳу шикасти кишвардорон ва орзуву ормонҳои мардумон дар қолаби достонҳо бозгӯ шудааст. Аз ҷумла, яке аз достонҳои куҳан достони «Хусрав ва Ширин» аст, ки онро барои аввалин бор Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ ба риштаи назм кашидааст. Чунонки худи худовандгори сухан фармудааст, ӯ достони куҳанро нав кардааст:

Кунун достони куҳан нав кунам,
Суханҳои Ширину Хусрав кунам [7, с.284].

Ҳадафи нигоранда дар ин мухтасар таҳқиқи қиёсии образи Ширин дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ ва манзумаи «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ мебошад, ки дар заминаи муқоисаи вижагиҳои ҳар ду достон сурат гирифтааст.

Хусрав ва Ширин ҳар ду шахсиятҳои таърихӣ мебошанд. Хусрави Парвиз (Хусрави II), шоҳаншоҳи Сосонӣ дар солҳои 590-628 ва Ширин, арманитабори эронӣ ва шаҳбонуи Аромания, ки аз Хузистон мебошад. Лозим ба зикр аст, ки мундариҷаи манзумаи «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ қисман аз сарчашмаҳои таърихии давраи Сосониён баргирифта шудааст. Номи Ширин дар сарчашмаҳои румӣ-византӣ, суриёнӣ, арманӣ ва арабӣ ёдоварӣ шудааст. Дар китоби «Таърихи Табарӣ” [2; 3] дар мавриди ёдкард аз Хусрави Парвиз, Ширин ҳамчун зани дӯстдори ӯ, ба унвони «шаҳбону» ном гирифта шудааст [12, с.78].

Чунонки дар «Шоҳнома» мехонем, Хусрав дар ҷавонӣ, пас аз қиёми Баҳроми Чӯбина, дар кохи шаҳбонуи Армания – Маҳинбону паноҳ мебарад. Дар он ҷо чашмаш ба шоҳдухтари он кишвар (духтари бародари Маҳинбону), Ширини машғул ба обтанӣ бархӯрда, гирифтори ҷамоли дилрабову беҳамтояш мегардад. Дар тафовут бо ин бархӯрди бозтобнамудаи Фирдавсӣ, дар манзумаи Низомӣ, пеш аз дидори Хусрав бо Ширин, надим ва суратгари дарбор – Шопур се бор чеҳраи Хусравро тарсим намуда, пеши дидори Ширин мегузорад, то ки гирифтори шоҳзода шавад. Ширини Фирдавсӣ низ ошиқи Хусрав мегардад, вале вазъи сиёсии кишвар ва давлатдорӣ шоҳро маҷбур месозад, ки ба шоҳдухтари Рум – Марям издивоҷ кунад.

Дар мавриди Ширин ва достони ишқварзии ӯ бо Хусрав чандин адибони гузаштаи форсу тоҷик рӯ оварда ва дар баробари ҳамгуниҳои чашмгир, саргузашти ин шаҳбонуи боирода, шахсияти сарбаланд ва дар ишқ бовафоро дар манзумаҳои худ бо дигаргуниҳои хоссе ба риштаи тасвир кашидаанд.

Ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» бештар ба ҷанбаҳои таърихӣ, размоварӣ ва ҳамосӣ диққати худро тамаркуз дода ва аз ин ҷост, ки чеҳраи Хусрав ҳамчун шоҳи азнавсозандаи Эрони Бузург дар маркази сароиши достон қарор дорад. Дар тафовут бо Ҳаким Фирдавсӣ, Низомӣ ба мавзӯи ишқи Хусраву Ширин бештар аҳамият дода, дар ишқи ҳақиқӣ маънии асосии зиндагии одамонро дидааст. Бинобар ин, шоир танҳо ба васфи ҳусну ҷамоли Ширин дар оғози достон 93 байт ва дар лаҳзаи бозтоби дидорбинии Хусрав 130 байт бахшидааст.

Дигарандешии Низомӣ дар он аст, ки ӯ дар манзумаи худ волоиятро на ба подшоҳ Хусрав, балки ба Ширин – бародарзодаи Маҳинбону бахшидааст. Шоири бузург Ширинро на танҳо зебову дилрабо, балки оқилу доно ва дорои иродаи устувору пурзӯр ба тасвир расонидааст. Вай қаҳрамони асосии достон буда, аксарияти воқеаву ҳодисаҳо ба ӯ пайвастагӣ доранд. Ширин зани зебоесту соҳиби ирода, ки бо шефтагӣ дар муқобили хостаҳои дур аз ойини некони Хусрав сар фуруд намеоварад ва танҳо пас аз баромадан аз санҷишҳо Хусрав бо Ширин издивоҷ мекунанд. Ба ақидаи Низомӣ, Ширин аз подшоҳи ҳавасбозу ишратпараст подшоҳи одил месозад. Яъне, ҷазабаи ишқ дар ин ҷо созанда ба қалам омадааст.

Ёдкарди ин нукта зарур менамояд, ки Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ, дар ҳама достонҳои сурудааш, нисбат ба зан назари хоссае дошта, дар шаклгирии низоми ҷомеа нисбат ба онҳо ҷойгоҳи баландеро қоил аст. Вай, дар баробари ситоиши хирадофаринӣ, додгустарӣ ва нуктасанҷии бонувон, бисёре аз паҳлавонон ва фармонравоёнро барҳоста аз миёни занони шердил медонад. Ширин низ зани хирадманду ҷасур аст, Хусравро вомедорад, ки пеш аз ҳамсарии шоҳро гузидан тахту тоҷи шоҳаншаҳиро аз дасти Баҳроми Чӯбина баргардонад. Дар ҷойи дигар шоҳро ҳушдор медиҳад, ки хоҳиши хоҳари Баҳроми Чӯбина – Гурдияро дар мавриди ба ӯ супоридани фармонравоии Рай напазирад, зеро рӯзе ӯ қасоси бародари худро хоҳад гирифт:

Чунин гуфт Ширин, ки «Эй шаҳриёр,
Ба душман диҳӣ олати корзор!
Ки хуни бародар ба ёд оварад,
Битарсам, ки корат ба бод оварад» [8, с.285].

Низомӣ достони «Хусрав ва Ширин»-ро бо супориши шоҳи Салҷуқӣ Султон Арслон сурудааст. Султон аз Низомӣ хоста буда, ки достоне ошиқона бисарояд, аммо мавзӯи онро мушаххас накарда буд. Низомӣ достони “Хусрав ва Ширин”-ро интихоб кард, ки то андозае бар пояи рӯйдодҳои таърихӣ ва воқеӣ асос ёфта буд. Чуноне пажӯҳишгарони осори Низомии Ганҷавӣ мефармоянд, «Низомӣ ин достонро бо таъсир аз Фирдавсӣ ва манзумаи «Вис ва Ромин»-и Фахриддини Гургонӣ сурудааст. Ин манзума 6150 байт дорад ва шоир барои сурудани он 16 соли умри худро сарф кардааст» [5, с.138].

Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ симои Ширинро ҳамчун шаҳбонуи асил бозтоб намудааст. Ширин ба нобоваріҳои дарбориёну мубодон нигоҳ накарда, худро бо як шукӯҳу шоистагии хосси шаҳбонувон намоён месозад. Ин шоистагии Ширин ва маъшуқаи вафодор будан, бавижа дар лаҳзаи хостгориҳои писари Хусраву Марям – Шерӯя намоён гаштааст.

Ширини боғурур ва нигаҳдорандаи хислатҳои як зани шоиставу сарбаланд аст, ки дар қасри барои ӯ дар Эрон бунёдкарда зиндагӣ мекунад, изҳор медорад, ки ба Мадоин назди шоҳаншоҳ Хусрав танҳо ба ҳайси зани расмӣ ва шаҳбонуи кишвар гом хоҳад ниҳод.

Дар манзумаи «Хусрав ва Ширин» зан нақши аввалро дар интихоби ҳамсар ва ҳатто ҳукуматронӣ дорад. Занон паҳлу бо паҳлуи мардон ва ҳамсон бо онҳо ба ҳукуматронӣ, базму шодӣ, шикору бозӣ мепардозанд ва дар айни замон иззати нафси худро пос дошта, худро бо мардон баробар медонанд. Дар ин достон Ширин худ ба танҳоӣ ба шикор рафта, ба танҳоӣ савори асп сӯйи Тайсафун метозад ва бар тахти салтанат менишинад.

Барҷастатарин вижагии шахсияти Ширин дар лаҳзаи ба тахти подшоҳӣ нишастан, пас аз марги Маҳинбону намоён мегардад:

Ба инсофаш раият шод гаштанд,
Ҳама зиндониён озод гаштанд.
Зи мазлумони олам ҷавр бардошт,
Ҳама ойини ҷавр аз давр бардошт.
Зи ҳар дарвозае бардошт боҷе,
Наҷуст аз ҳеҷ деҳқоне хироҷе [4, с.152].

Низомӣ Ширинро чун ошиқи таннозе тавсиф мекунад, ки бинобар санҷиши рӯҳия бо ишваву ноз ба Хусрав мегузорад ва ба асрори Хусрав бештар пай бурда, шиддати комҷӯиашро меафзояд. Низомӣ, ки мунтазири чунин фурсатест, бист байтро аз забони Ширин мегӯяд. Суханони комилан ахлоқӣ, ки гоҳе низ ранги ҳакимона ба худ мегиранд:

Маҷӯ обе, ки обамро бирезад, *Дигар ниме зи баҳри некномист.*
Нахоҳ он ком, к-аз ман барнахезад. *Ҳамон беҳтар, ки аз худ шарм дорем,*
К-аз ин мақсуд бемақсуд гардам, *Бад-ин шарм аз Худо озарм дорем.*
Ту оташ гаштаӣ, ман уд гардам. *Зан афкандан набошад мардраъйӣ,*
Ҷаҳон ниме зи баҳри шодкомист, *Худафкан бош, агар марди худойӣ [4, с.152].*

Оқибат пас аз хоҳишу инкори мутақобил Ширин шарти висоли худро ба даст овардани мулки подшоҳии Хусрав медонад, ки ин ҷо метавон гуфт, ба навъе, санҷиши мардонагӣ ба миён гузошта мешавад:

Ту мулки подшоҳиро ба даст ор,
Ки ман бошам, агар давлат бувад ёр [4, с.152].

Ширин шоҳ Хусравро самимона дӯст медорад ва меҳраш бепоён аст ва аз ин ҷост, ки ҳама норасоиҳои ӯро дидаву дониста, лаҳзае ӯро аз пеши дида дур намедорад. Меҳри оташину бепоён вайро вомедорад, ки ба ҳама ранҷу азобҳо таҳаммул намояд. Зебоии ӯ ҳамрадифи ҷасорату иродатмандиву мардонагиаш мебошад. Вай тавоноии онро дорад, ки худхоҳӣ ва худпарастии Хусравро бартараф намуда, шарафи худро нигаҳбонӣ намояд. Ширин дар посух ба яке аз номаҳои Хусрав изҳор медорад, ки афкандагии (хор доштани) зан ойини мардонагӣ нест, мард бояд худафган бошад:

Зан афкандан набошад мардроӣ.
Худафган бош, агар мардӣ намоӣ [4, с.152].

Шахсияти Ширин дар рақобат бо Марям сарчашма дар ҳамон ҳасодати хислатҳои занона дорад. Марям, ки ба ҳеҷ ваҷҳ ҳозир нест Ширинро дар канори Хусрав бубинад, таҳдид ба худкушӣ мекунад ва Ширин ночор бо нӯшондани заҳр рақиби худ – Марямро нобуд месозад.

Ширин бонуест, ки барои роҳ ёфтан ба дили ӯ паҳлавононе, чун Фарҳод омодаанд, то умри ҷавони хешро бибахшоянд. Ширин, вақте ки аз ҷониби Хусрав беҳурматӣ ва бетаваҷҷуҳиро пай мебарад, ба ошиқи дилсӯхтаи покбозе, чун Фарҳод менигарад, ки омода аст, то ҳама буду набудашро бедареғ тақдими маъшуқае чун Ширин кунад. Ӯ покбозии худро дар ишқ таҳқиршуда пиндошта, намегузорад, ки ишқаш хору забун гардад. Ҳамин аст, ки барои посух ба маломатҳои шунида Ширин сарашро боло гирифта, Фарҳодро шефтаву маҷзуб мегардонад. То ҷойе, ки:

Гирифта кӯҳу дашт аз беқарорӣ
В-аз ӯ дар кӯҳу дашт афтода зорӣ [4, с.208].

Хусрав чун мешунавад рақибе пайдо шудааст, ки аз гирифтории Ширин омода ба ҷоннисорист, ба андешае мерасад, ки чӣ гавҳареро метавонад аз даст диҳад?! Барои пӯзиш ба назди Ширин мешитобад.

Шоистагии Ширин дар ин маврид дар он аст, ки чун месанҷад шоҳаншаҳи худхоҳ аз озмуни сангини ишқ берун баромадааст ва ба муҳимтарин шарти ӯ тан дармедиҳад, худ ба кохи Хусрав меояд, ки он шартро иҷро кунад:

Ҷу шаҳ донист, к-он тухми барӯманд
Бад-ӯ сар дарнаёрад ҷуз ба пайванд,
Басе савганд хӯрду аҳдҳо баст,
Ки бе кобин наёрад сӯйи ӯ даст [4, с.338].

Вафодории Ширин беш аз ҳама дар саҳнаи фоҷиавии марги Хусрав низ намоён мешавад. Ширин, ки бедор мешавад ва Хусравро ғарқи хун мебинад, бо ҷавоби қотеъ издивоҷ бо Шерӯяро рад мекунад ва ба дахма рафта, ҷони худро фидои маъшуқ мекунад. Саҳнаи худкушии Ширин дар «Шоҳнома» бо заҳри ҳалоҳил хӯрдани ӯ тамом мешавад, аммо бо дашна дар назди ҷасади Хусрав синаи хеш чок кардани Ширин, фоҷеаро дилсӯзтар намоёнда, гувоҳӣ аз иродатмандии ӯ мебошад.

Яке аз дигаргуниҳои чеҳраи Ширин дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ дар нисбат ба Ширини дигар манзумаҳо дар он аст, ки ӯ бо чор писари аз ҳамсарӣ бо Хусрав

доштааш бо ифтихор сухан мегӯяд. Ифтихор дорад, ки фарзандони ба дунё овардааш ҳатто бартар аз зодагони Ҷамшед ва Фаридун мебошанд:

В-аз ӯ низ фарзандам омад чаҳор,
Бад-эшон чунон шод буд шаҳрёр.
Чу Настуру чун Шаҳрёру Фуруд,
Чу Мардоншаҳ, он тоҷи чархи кабуд.
Зи Ҷамму Фаридун чу эшон назод,
Забонам мабод, ар бупечам зи дод [7, с.386].

Дар интиҳои достон бори дигар Низомии Ганҷавӣ ҳисоби Ширинро аз занони дарборӣ чудо мекунад ва дар тавсифи фарзанди зишткору зиштрӯйи Марям ва Хусрав, ки дар пайи фатҳи тахти падар Хусравро мекушад ва дил дар Ширин мебандад, гӯшаи чашме ба Ширин дорад ва ӯро бо Марям (духтари қайсари Рум), Шакари Исфаҳонӣ (мутриби майхонаи Исфаҳон) муқоиса мекунад:

На ҳар зан зан бувад, ҳар зода фарзанд,
На ҳар гул мева дорад, на ҳар найе қанд [4, с.381].

Дар поёни достон низ шоир бо қотеъият парда аз афкору ақидаҳои худ бармедорад ва пас аз тарсими фоҷиавии марги андуҳбори Ширин дар мавриди зани нексират чунин мегӯяд:

На ҳар зан, к-ӯ зан бувад, номард бошад,
Зан он мард аст, к-ӯ бедард бошад.
Басо раъно зано, к-ӯ шермард аст,
Басо зебо, ки Ширин дар навард аст [4, с.382].

Ҳамин тавр, аз баррасии қиёсии образи Ширин дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Ҳаким Низомии Ганҷавӣ бармеояд, ки симои ин шахсияти достонӣ дар ҳар ду асар ҳузури фаъол дошта, самти таваҷҷуҳ ба он аз нигоҳи ғарази аслии шоирон мушаххас мешавад. Ҳар ду шоир ба шахсияти ҳамгун назар доранд, аммо барои яке чеҳраи ҳамосӣ ва барои дигаре лаҳзаҳои романтикӣ муҳимманд. Хатти пайванду нигоҳи муштарак миёни онҳо аз бардошти ҳакимонаи рухдодҳо ба мушоҳида мерасад.

А Д А Б И Ё Т

1. Ашурова, Н. Муқаддимаи зуҳури Рустам (Ҷустор дар сохтор ва хусусиятҳои ғоявию бадеии достони «Зол ва Рудоба»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ). Рисолаи илмию тадқиқотӣ / Н. Ашурова. – Душанбе: Сино, 2014. – 140 с.
2. Балъамӣ, Абӯалӣ Муҳаммад. Таърихи Табарӣ. Дар ду ҷилд: таҳиягарони матн Муҳаммадҷон Умаров, Файзулло Бобоев, Далер Қаноатов; зери назари Зоҳир Аҳрорӣ ва Ҷӯрабек Назрӣ. – Теҳрон: Алҳудо, 1380 (2001). Ҷ 1. – С.1-817.
3. Балъамӣ, Абӯалӣ Муҳаммад. Таърихи Табарӣ. Дар ду ҷилд: таҳиягарони матн Муҳаммадҷон Умаров, Файзулло Бобоев, Далер Қаноатов; зери назари Зоҳир Аҳрорӣ ва Ҷӯрабек Назрӣ. – Теҳрон: Алҳудо, 1380 (2001). Ҷ. 2. – С.818-1632.
4. Ганҷавӣ, Низомӣ. Куллиёт. Хусраву Ширин: ба чоп ҳозиркунанда ва муаллифи сарсухан З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. Ҷ. 1. – 460 с.
5. Маҷмӯаи мақолоти Кунгураи байналмилалии бузургдошти нӯҳумин садаи таваллуди Низомии Ганҷавӣ. – Донишгоҳи Табрез, 1368.
6. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.
7. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома: таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. Ҷ. 9. – 500 с.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома: таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. Ҷ. 10. – 410 с.
9. Шарифзода, Ҳ, М. Нарзиқул. Таърихи адабиёти тоҷик (аз аҳди қадим то оғози асри XIII). Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: ҶДММ “ТоРус”, 2017. – 416 с.
10. Шарифзода, Ҳ. “Шоҳнома” ва шеъри замони Фирдавсӣ. – Душанбе, 2014. – 400 с.
11. Шарифзода, Ҳ. Достонҳои бузурги “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ. – Душанбе, 2018. – 400 с.
12. Шаҳобӣ, Алиакбар. Аҳвол ва осори Муҳаммад Ҷарири Табарӣ. – Теҳрон, 1369.

ТАҲЛИЛИ ҚИЁСИИ ОБРАЗИ ШИРИН ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ВА «ХУСРАВ ВА ШИРИН»-И НИЗОМӢ

«Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ ҳамосаи безаволест, ки бо муҳтаво ва дарунмояи ғании худ ба адабиёти классикии форсу тоҷик шукӯҳ ва шаҳомати хоссае бахшидааст. Ҳеч асари ҳамосие дар адабиёти куҳан ба чашм намехӯрад, ки дар он бардоштҳое аз шоҳасари мазкур ба назар нарасад, зеро ин шоҳкории беназир ёдкарди саргузашти ҳазорсолаи мардумони ориёитабор буда, дар он шукӯҳу шавкати шоҳаншаҳон, азму разми диловарсарон, базму назми фарҳангдорон, шукӯҳу шикасти кишвардорон ва орзуву ормонҳои мардумон дар қолаби достонҳо бозгӯ шудааст. Аз ҷумла, яке аз достонҳои куҳан достони «Хусрав ва Ширин» аст, ки онро барои аввалин бор Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” ба риштаи назм кашидааст. Дар даврaҳои баъдӣ дар пайравӣ ба ин достон осори мондагори дигаре ҳам офарида шудаанд, ки аз ҷумлаи онҳо достони «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ мебошад, ки дар таркиби “Хамса” ҷой дорад. Миёни достони мазкур дар ҳар ду асари мазбур умумият ва тафовутҳое мавҷуданд, ки онҳоро метавон аз назари қиёсӣ баррасӣ кард. Бо ин мақсад, муаллифи ин мақола образи Ширин дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ ва манзумаи «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавиро аз назари равиши татбиқӣ мавриди баррасии қиёсӣ қарор додааст. Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқи худ ба чунин хулоса омадааст, ки симои Ширин дар ҳар ду асар ҳузури фаъол дошта, самти таваҷҷуҳ ба он

аз нигоҳи ғарази аслии шоирон мушаххас мешавад. Ҳар ду шоир ба шахсияти ҳамгун назар доранд, аммо барои яке чеҳраи ҳамосӣ ва барои дигаре лаҳзаҳои романтикӣ муҳимманд. Хатти пайванду нигоҳи муштарак миёни онҳо аз бардошти ҳакимонаи рухдодҳо ба мушоҳида мерасад.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, Низомӣ, “Хамса”, “Ширин ва Хусрав”, образ, таҳқиқи қиёсӣ.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОБРАЗА ШИРИН В "ШАХНАМЕ" ФИРДОУСИ И "ХОСРОВ И ШИРИН" НИЗАМИ

Книга “Шахнаме” (Книга царей), написанная Абулькасымом Фирдоуси, является вечным эпосом, который своим богатым внутренним содержанием придает особое величие таджикско-персидской классической литературе. В литературе средних веков нет ни одного эпического произведения, в котором не существовали бы выдержки из этого шедевра. Поскольку этот бесподобный шедевр отражает тысячелетнюю историю арийских народов, в нем пересказываются деяния царей, военные подвиги богатырей, представителей культуры, величие и поражение властителей, чаяния и идеалы простых людей, собранные в виде поэм. В частности, одной из древних поэм является «Хосров и Ширин», которую Абулькасым Фирдоуси впервые изложил в "Шахнаме" в виде поэмы. В последующие периоды в подражание этой поэме были сотворены другие блестящие произведения, и поэма «Хосров и Ширин» Низами Гянджави является одним из таких произведений, которое составляет одну из пяти поэм (Хамсы). Между этими двумя поэмами существует много общностей и различий, которые можно выявить путем сравнения. Автором статьи сравнительным методом исследован образ Ширин в книге "Шахнаме" Абулькасыма Фирдоуси и поэмы «Хосров и Ширин» Низами Гянджави. Автор в результате своих исследований пришел к такому выводу, что образ Ширин активно присутствует в обоих произведениях и интерес к нему определяет основные цели поэтов. Оба поэта имеют одинаковые взгляды на личность, но для одного поэта важно эпическое лицо, а для другого важны романтические моменты. Можно провести параллели и обнаружить общие взгляды относительно оценки событий.

Ключевые слова: Фирдоуси, “Шахнаме”, Низами, “Хамсе”, “Хосров и Ширин”, образ, сравнительный анализ.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE IMAGE "SHIRINA" IN "SHAHNAMEH" FERDOWSI AND "KHOSROV AND SHIRIN" BY NIZAMI

The book "Shahname" (Book of kings) written By abulkasim Firdousi is an eternal epic and in its rich content and subtext added a special grandeur of the Tajik-Persian classical literature. We do not observe any epic work in the literature of the middle ages, in which there would be no costs of this masterpiece. Because this incomparable masterpiece again reminiscent of the thousand-year history of the Aryan peoples, it retold the greatness of the kings of kings, the effort and battle of the heroes, fees of the poem, the representatives of culture, grandeur and the defeat of the rulers, the aspirations and ideals of ordinary people in the form of poems. In particular, one of the ancient poems is "Khosrov and Shirin "and for the first time Abulkasim Firdousi describes it in" shahnam " in the form of a poem. In subsequent periods, other brilliant works were created in imitation of this poem, and the poem "Khosrov and Shirin" by Nizami Ganjavi is one of them, which is contained in the five poems (hamse). There are many similarities and differences between the two poems and they can be identified by comparison. The author of this article investigated the image of Width in the book" Shahname "Abulkasim Firdousi and poem" khosrova and Width " by Nizami Ganjavi by comparative method. The author as a result of his research came to the conclusion that the image of Shirin is actively present in both works and interest in it is determined by the main goals of poets. Both poets have the same views on personality, but for one poet the epic face is important, and for another romantic moments are important. It is possible to trace their connecting lines and the General views concerning a wise assessment of events.

Key words: Ferdowsi, Shahnameh, Nizami, “Khamsa”, “Khosrov and Shirin”, the image comparative analysis.

Сведения об авторе: ***Ашурова Нодира Джумаевна*** - Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы филологического факультета. **Адрес:** 735340, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. E-mail: **Shokhnoma@mail.ru**

Information about the author: ***Ashurova Nodira Jumaevna*** - Kulob State Universitv nemed after A.Rudaki. Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik Literature of the Philological Faculty. **Address:** Republic of Tajikistan, 735340, Kulyab city, Str.S. Safarov 16. E-mail: **Shokhnoma@mail.ru**

УДК: 801.31

АҲЛИ ҲУНАР ВА ХИРАДРО «ТАТ (ТОТ)» МЕГУФТАНД

Тухтасунов О.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров

Ба аҳли илм маълум аст, ки дар гузашта баъзе халқиятҳо, хусусан турктаборони халқи тоҷик ва дигар форсзабононро бо этноними «тот (тат)» низ ном бурдаанд. Насиби халқи куҳантамаддун гардидани ин ном бесабаб нест. Атрофи вожаи «тот» ва маънои он муҳаққиқони зиёде фикру андешаҳои худро ирсол дошта, дар мақолаву китобҳои дастаҷамъӣ баррасӣ намудаанд.

Муҳаққиқи эронӣ Саидмуҳаммад Дабири Сиёқӣ «Девони Луғот-ут-турк»-и Маҳмуди Кошғарӣ, «Девони Кабир»-и Мавлавии Балхӣ, китоби «Тот ва ҳарзангӣ»-и Абдуалии Коранг ва дигар манбаъҳои форсӣ, туркӣ, арабиро, ки дар онҳо вожаи «тот (тат)» мавриди

истифода қарор ёфтаанд, дар қиёси ҳамдигар таҳлил карда, маъноҳои онро дар мақолаи худ «Тоту тоҷик ва тозик» баён намудааст [7, с. 214-246; 11, с.388-419].

Устод Муҳаммад Маҳдӣ Таботабоӣ низ дар мақолае «Дар бораи лафзи тоҷик ва тот» далоили зиёдеро бо фикру мулоҳизоти олимон гирд оварда, ба чунин ақида омадааст, ки ду лафз тот ва тоҷик аз ҳам ҷудо набуда, балки ҳарду калима зоҳиран, аз як асли чинӣ гирифта шудаанд. Муҳаққиқи маъруфи тоҷик Юсуфшоҳи Яъқубшоҳ дар мақолаи худ «Шинохти тоҷикон», ки дар китоби дастаҷамъӣ, «Тоҷикон дар қаламрави Орионо» ва «Номвожаи тоҷик» ба табъ расидааст, ба баъзе нуктаҳои Муҳаммад Маҳдӣ Таботабоӣ эрод мегирад [13, с.96; 11, с.213-214].

Дар китоби «Тотӣ ва ҳарзангӣ»-и Абдуалии Коранг «Бу сӯз ҳеҷ тотин китобанда юхадур», ки мазмуни «Ин сухан дар ягон китоби тотӣ дучор намегардад»-ро дорад, нишон медиҳад, ки аҳли тот соҳиби хатту китоб, яъне аҳли хирад ва аз дину диёнат бохабар мебошанд. Маълум аст, ки дар замони пеш на ҳама халқиятҳо соҳиби хатту китоб буданд. Ва ё масали дар китоби «Девони Луғот-ут-турк»-и Маҳмуди Кошғарӣ овардашуда: «Татсиз турк балмос башсиз бурк балмос», ки мазмуни «турк бидуни тот, сар бидуни кӯлоҳ намешавад»-ро дорад [1, с.203], вожаи «тот» ба маънои «ҳунарманд» ва «соҳибилм» омадааст. Дар гузашта чун аксар аз аҳли турктабор чорводор буданд, зисти кӯчӣ ихтиёр доштанд. Ҳафтае як бор, рӯзҳои муайяни бозорӣ ба шаҳрҳо, ки аҳли беши онро форсзабонҳо ташкил медоданд, баҳри хариди молҳои ниёзи худ меомаданд ва маводҳои ҳунармандон тайёркарда ва ё бозаргонон аз дигар манотиқҳо дастраснамударо харидорӣ намуда мерафтанд. Шояд, бар замми ин, чун ҳамагуна корбариҳо дар қаламрави Хуросонзамин бо забони форсӣ-тоҷикӣ сурат мегирифт ва инчунин истифода аз хизмати муллоёни форсзабон (хондани дуо ва сураҳои қуръон бо забони форсӣ ҷоиз буд) боис шуда, ки туркро бидуни тот намешавад, яъне бе тот душвор аст гуфтаанд. Аз ин рӯ, аксар муҳаққиқон истифода аз матну сарчашмаҳои дастраснамудаашон, вожаи «тот»-ро ба маънои «аҳли бозаргон» ва «ҳунарманд» тавзеъ додаанд.

Тамоми сарчашмаҳои фарҳангӣ ва ҷамъе аз шеъру сурудҳои халқии мардумони туркзабон аз он далолат мекунанд, ки на аҳли араб ва на туркро тот гуфтаанд, онро асосан барои мардуми форсзабон истифода намуданд. Олими намоён, академик В.В.Бартолд навиштааст, ки пас аз сарнагун шудани сулолаи Сомониён туркҳо барои халқҳои таҳҷоии Эрон дар қатори калимаи «тоҷик» калимаи «тот»-ро низ истеъмол менамуданд, ки пайдоишаш номаълум аст. Бо ин калима на танҳо форсзабонҳо инчунин уйғурҳо низ номида мешаванд. Халқи туркман аҳли Хиваро, ки бо узбекӣ сухан мекарданд, низ тат мегуфтанд. Вале калимаи «тат» танҳо дар Қафқоз (Закавказия) мавҳуми этникӣ дорад. Дар Туркистон бошад, халқҳои таҳҷоӣ ҳеҷ вақт худро «тат» наменомиданд [2, с.82].

Бале, дар Қафқоз халқияте бо номи тат, ки теъдоди аҳли онро ҳоло зиёда аз 30 ҳазор нишон медиҳанд, зист доранд. Татҳо яке аз халқиятҳои эронитаборанд, онҳо асосан дар қисмати марказӣ ва шарқии Озарбойҷони ҳозира сукунат доранд. Қисме аз онҳо дар Доғистон низ зиндагӣ мекунанд. Шуғли асосии татҳо кишоварзӣ, боғдорӣ ва ҳунармандӣ мебошад. Татҳо халқи ҳунарманди Қафқоз ба шумор мераванд, занҳои онҳо маҳорати хуби қолинбофӣ ва дигар намудҳои бофандигии дастиро доранд, мардҳо оҳангарони чирадаст буда, бо санъати баланд дар рӯйи маснуотҳои металлӣ нақшу нигораҳои зеборо тасвир мекунанд ва инчунин аз ҳунари дуредгарӣ низ бархӯрдор мебошанд. Таърихнигори озар, профессор Гамаршах Ҷавадов, ки муддати зиёд ба омӯзиши таърих ва маданияти халқҳои ҳудуди Озорбойҷон машғул шудааст, нишон медиҳад, ки дар байни халқҳои эронизабони Озарбойҷон, татҳо мақоми намоёнро ишғол мекунанд [8].

Забони татҳо ба гурӯҳи эронии оилаи ҳиндуаврупоӣ тааллуқ дорад. Қисме аз татҳо, гарчи худашонро «тат» гӯянд ҳам, забонашонро форсӣ медонанд ва қисме татӣ мехонанд. Забони тотӣ аз рӯйи сохти морфологӣ ва хазинаи фонетикии худ ба форсӣ хеле шабеҳ аст. Муҳаққиқон, ҳоло онро яке аз гӯйишҳои нави порсии нав медонанд. Дар Қафқоз ду навъи гӯйиши забони татиро фарқ мекунанд. Лаҳҷаи татӣ-яҳудӣ асосан дар Доғистон роиҷ буда, он чун яке аз забонҳои адабии ин кишвар пазируфта шудааст. Дигар лаҳҷаи татҳои маскуни Озрбойҷон, онон чун озариҳо пайрави дини ислом мебошанд, забони озариро хуб медонанд ва оҳиста-оҳиста забону гӯйиши онҳо дар забони озарӣ махлут шуда истодааст. Дар гузашта дар Қафқоз аҳли татҳо хеле зиёд ва забони татӣ паҳншуда буда, дигар халқиятҳо ин забонро хуб медонистаанд. Тамоми номҳои топонимикии пайдоиши форсидошта ва вожаҳои форсиеро, ки дар забонҳои гуногуни аҳли Қафқоз, аз ҷумла дар забонҳои арманию ва ҳам гурҷӣ истеъмол мегарданд, аз забони татҳо иқтибос шудаанд.

Таърихнигори озар Г.А.Ғейбуллаев таъкид мекунад, ки татҳо дар гузашта қисми зиёди аҳолии минтақаи Апшоронро (Обшорон) ташкил медоданд. Ҳоло бошад, онҳо асосан дар деҳаҳои Балахана (Болохона, ин топоним низ форсӣ аст), зист доранд. Пештар аҳли деҳаи Сурахана низ татҳо буданд. Аксари татҳо ба дигар халқиятҳо омехта шуда забони онҳоро қабул намудаанд [5].

Аввалин маълумотҳо оиди маскунгардии форсҳо дар Қафқозро ба солҳои 558-330 то милод ва баъдтар ба давраи Сосониҳо нисбат медиҳанд. Бо ақидаи Минорский В.Ф. татҳо авлодони эрониҳое мебошанд, ки дар замони Сосониҳо барои ҳифзи сарҳади шимолии марз омадаанд. Бале, Сосониён дар гузаргоҳҳои танг ва ағбаҳои марз дидбонгоҳҳо доштанд ва аскарони зиёдеро ба ин минтақаи ноором, ки аз ҳуҷуми ғоратгаронаи оғузҳо ҷабр медиданд, сафарбар намуда буданд. Топоними Дербенд (Дарбанд) шояд, дар ҳамон давраҳо гузошта шудааст. Номи як қатор мавзеъҳои татнишини ин ҷо, чун Лағиҷ ва Хизӣ ба номҳои мавзеъҳои Эрон, ки тотнишин мебошанд, шабеҳ ҳастанд. Худи Лағиҷиҳо дар он назаранд, ки гузаштагони онҳо форсзабонҳо буда дар замони Сосониён, дар даврони шоҳигарии Хусрави Анӯшервон ба ин ҷо омадаанд.

Муаррихи намоёни озар, М.Г. Валили-Бахарли дар асари худ «Азербайджан: физико-географический и этнографический очерк» чунин овардааст: «Татҳо халқияте, чун ирониён авлодони ориёни бостон мебошанд. Онҳо боқимондаи он форсҳое мебошанд, ки дар замони Сосониён (шоҳ Яздигурд, Хусрави Анӯшервон ва дигарҳо, дар асри IV (309-381) ба ин ҷо аз қисми ҷанубӣ ва ҷанубу ғарбии давлати Форс (Исфаҳон, Табаристон, Лахиҷон ва ғ.) барои ҳифзи сарҳадҳои шимолии марз аз ҳуҷуми халқиятҳои туркзабони бодиянишин, омада дар тамоми Озорбойҷони Шарқӣ ва даромадгоҳҳои атрофи Каспий маскун шудаанд» [3]. Ин ақидаро таърихнигори дигари озар, Рашид Исмаилов тарафдорӣ мекунад ва менависад: «Дар замони шоҳигарии Яздигурди II (438-457) дар бисёр мавзеъҳо барои ҳифзи маҳал, аз ҷумла дар Чора (Чорроҳ) деворҳои дароз бунёд намуда буданд. Ин гуна деворро дар давраи шоҳигарии Қубоди I (488-531), дар соҳили дарёи Гилгилчай низ рост намудаанд. Дар ин давраҳо як қатор шаҳрҳо, Бейлаган, Барда, Лайзан ва ғ. бунёд ёфта, аҳли аз мавзеъҳои Ирон омада, он ҷо маскун шудаанд ва дар ин давра яҳудиёни форсзабон низ омадаанд» [9].

Забони асосии форсзабонони Қафқози онвақта забони форсии миёна- паҳлавӣ ва дини онҳо Зардуштӣ будааст. Баъд аз истилои араб раванди исломгароӣ авҷ гирифта, муддате аз забони паҳлавӣ мақоми забони арабӣболо мегардад. Ба ин нигоҳ накарда, забони паҳлавӣ мавқеи худро нигоҳ медорад ва дар асрҳои миёна боз мавқеи худро барқарор намуда, давраҳои баъдина чун забони давлатӣ боқӣ мемонад. Ин буд, ки сарзамини Қафкоз як қатор олиму шуарои бузурги форсинависро додааст, чун Низомии Ганҷавӣ, ки яке аз ситорагони назми адабиёти форсу тоҷик мебошад, Хоқонии Шервонӣ, Маҳастии Ганҷавӣ, Муҳаммад Фалакӣ, Зулфиқори Шервонӣ, Имомиддин Насимӣ, Фузулӣ ва ғ.

Оиди этимологияи этноними «тат» муҳаққиқони қафқозӣ ақида доранд, ки ин вожа асли туркӣ дошта танҳо барои аҳли форсизабонҳо корбаст мешуд. Бархе аз онҳо вожаи «тат»-ро ба маънии «бандӣ», «фақир»-и дар дарбор хизмати ашрофонро адокунанда маънидод намудаанд, ки аз ҳақиқат дур аст. Шояд, зери мафҳуми «тат» дар гузашта на бандиву фақир, балки хаттотон ва аҳли илму фарҳанги дарбор ифода мегардиданд.

Вожаи «тот» дар забони аҳли куҳнатамаддунтарини дунё, ки дар саргаҳи таърихи фарҳангии башарият қарор доранд, аҳли Мисри қадим низ дучор мешавад. Мисриён ҳатто 3 ҳазор сол пеш аз милод давлати худро доштанд ва дар ҳама ҷабҳаҳои ҳаёт пешрафта буданд. Аз таърихи Мисри қадим, маълум аст, ки дар замони шоҳигарии миёна, хусусан илмҳои математика, кимиё, тиб, санъати кулолгарию филизгарӣ хеле рушд намудаанд. Аз он давра сангу деворнавиштаҳои бисёре то замони мо маҳфуз мондааст. Мисриён коркард ва истеҳсоли металлҳои тилло, мис, нукра ва баъдтар оҳан, аз гаҷсангҳо истеҳсоли гаҷ (алебастр)-ро ба роҳ монда буданд. Баҳри табобати беморон аз маводҳои набототӣ, хокаҳои минералӣ ва равғанҳои молиданӣ истифода менамудаанд, инчунин аз санъати тайёр намудани мумиё ва рангу борҳо бохабар будаанд.

Мисриёни қадим худоҳои бисёреро парастиш мекарданд (Инсон дар гузаштаи дур, барои ҳар чизи муҳимтарини рӯйи заминӣ дар кайҳон рӯҳ, худоеро офаридгор ва муҳофиз медонист ва ҳардуро як хел ном мебурд). Ва яке аз Худоёне, ки пеши мисриён эътибори хосса дошт, Худои ақлу хирад, Тот буд. Тотро онҳо офарандаи хат, хаттоти Худоён, соҳиби папирус, ки рӯйи он менавиштанд, соҳибу офарандаи китоб ва созандаи рангу бори навиштаҷотию тасвирӣ ва ҳатто Худои сухану забон медонистанд [4, с. 181]. Боварӣ ба қувваи сухан, дар мисриён калон буд, бо сухан сеҳр кардан ва бо хондани азоим нарм намудан ва ба худ моил намудани Худоёнро талқин менамуданд. Дар Мисри қадим, дар пешбурди илмҳо, воридоти хат, рушди забон ва ҳаёти сиёсию иҷтимоии давлат коҳинони маъбадҳо нақши зиёд доштанд. Аз ин рӯ, Худои ақлу хирад Тот нигоҳбони коҳинони маъбадҳо ва инчунин сеҳргарон низ дониста мешуд. Коҳинон азоим мехонданд, илтиҷо мекарданд Тотро, то барои ба даст овардани дониши илмҳои сеҳргарӣ, табобатӣ, ғайбгӯӣ ва ғ. мадад кунад.

Хусусияти дигари тасаввуроти мисриён он аст, ки худоёни худро бо тани инсону сари ҳайвонот тасаввур ва тасвир мекарданд. Барои Худо Тот ҳайвонҳои муқаддас маймун ва ибисро медонистанд. Дар тасвире Тот дар дасти худ шохаи дарахти палмаро дорад, ки

инро аломати тақсимоти вақт муайян кардаанд. Гӯё Тот вақтро ба солу моҳу рӯз ҷудо намуда, ҳисоб мекарда бошад. Яъне, дар фаҳмиши мисриёни қадим Худо Тот гоҳшумориро низ ба вуҷуд оварда, ба коҳинони маъбадҳо бахшидааст.

Ҳамсари Худо Тот, худозан Маат дониста мешавад, ки ӯ танзимкунандаи тартибу ҳақиқат мебошад [4, с.181]. Мисриён аз аҳли заминиён аввалин буданд, ки дар тани инсон мавҷуд будани рӯҳро нишон додаанд. Пас аз марг, посухи рӯҳ оиди ҳаёти рӯйизаминиаш дар назди Худои марг Осирис «Ман ягон кори беадолатӣ накардаам, …. касеро накуштаам, барои куштани касе фармон надодаам, ба ягон кас зулм накардаам» [12, с.12] аз баланд қадрнамоии адолати сиёсию иҷтимоӣ дар ҷамоаи мисриён гувоҳ мебошад.

Бояд қайд кард, ки мисриёни қадим ба маданияти ботинӣ-рӯҳӣ ва донишу хирад эътибори беандоза медоданд. Ва шояд ба сатҳи баланди тараққиёти ноил гаштани онҳо, қадр намудани илму дониш бошад, ки онро аз Худои ақл- Тот медонистанд ва аз ин рӯ, вожаи «тот» аз забони онҳо ба маънои доно, пурҳунар, соҳиби илму хирад ба дигар забонҳо иқтибос гашта бошад.

Баъзе муҳаққиқон, аз ҷумла Э.А. Грантовский ёдовар мешавад, ки дар забони модҳо, дар асрҳои пеш аз милод калимаи «тота»-ро ба маънои падар истифода менамуданд [6, с.217; 13, с.102]. Ҳоло вожаи «тот», дар байни забону гӯйишҳо, дар забони шуғнонии аҳли Бадахшон, барои ифодаи падарҳифз мондааст [10, с. 289]. Шояд падарро низ ба хотири он «тот» гӯянд, ки падар дар оила сарвар, шахси доно, ҳунарманд ва таъминкунандаи аҳли хонадон мебошад.

Овардаҳои боло собит мекунанд, ки вожаи «тот, тат» ифодакунандаи доноӣ, хирадмандӣ, бофарҳангӣ ва созандагӣ мебошад. Беҳуда нест, ки дигар халқиятҳои ҳамсоя аҳли тоҷику форсро дар гузашта тот низ гуфтаанд. Зеро, ин халқ барвақт давлати худро доштанд ва замоне марзи давлати онҳо қисмати асосии манотиқи Осиёро фарогир буд, ки корбарӣ тавассути забони форсӣ роҳандозӣ мегашт. Аз фарҳанги ин халқи куҳантамаддун аҳли дигар васеъ баҳра бурда, ба доноӣ ва созандагии онҳо қоил мондаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Бартольд В.В. Сочинения. Т.2. Иранцы и турки / В.В. Бартольд. - М.: Наука, 1964. -654с.
2. Бартольд В.В. Сочинения. Т.5. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов / В.В. Бартольд. - М.: Наука, 1968. - 757с.
3. Валиев М.Г. (Бухарли). Азербайджан (Физико-географический, этнографический и экономический очерк) / М.Г. Валиев. - Баку, 1921. - 36 с.
4. Всемирная история. Т.1. - М.: Политическая литература, 1956. – 747 с.
5. Гайбуллаев Г.А. К этногенезу азербайджанцев / Г.А. Гайбуллаев. - Баку: Элм, 1991.-552 с.
6. Грантовский Э.А. Ранняя история иранских племен Средней Азии / Э.А.Грантовский. - М., 1970.
7. Дабири Сиёқӣ. Тоту тоҷику тозик // Тоҷикон дар қаламрави Орионо; гирдоварӣ ва пажӯҳиши Мирзо Шукурзода. – Душанбе, 2009. - 477 с.
8. Джавадов Г. Малочисленные народы и национальные меньшинства Азербайджана / Г. Джавадов. - Баку, 2000.
9. Исмаилов Р. История Азербайджона / Р.Исмаилов. –Баку: Азернешр, 1993.-163с.
10. Карамшоев Д. Категория рода в Памирских языках (Шугнано-рушанская группа) / Д.Карамшоев. - Душанбе, 1986.-356 с.
11. Номвожаи тоҷик; таҳияи Ш.Ҳайдарӣ. - Перм, 2015.- 454 с.
12. Рапацкая Л.А. Мировая художественная культура. (Учебник для учащихся) /Л.А. Рапацкая. - М.: ВЛАДОС, 2007.- 375 с.
13. Юсуфшоҳи Яъқубшоҳ. Шинохти тоҷикон // Тоҷикон дар қаламрави Ориёно;гирдоварӣ ва пажӯҳиши Мирзо Шукурзода. – Душанбе, 2009. – 477 с.

АҲЛИ ҲУНАР ВА ХИРАДРО «ТАТ (ТОТ)» МЕГУФТАНД

Дар мақолаи мазкур андешаи муҳаққиқони таърихнигор ва этимологҳои форсу тоҷик оиди калимаи «тат (тот)», ки дар гузашта баъзе халқиятҳо форсзабонҳоро чунин мегуфтаанд ва бархе онро бо маънои «ҳунарманд» ва «соҳибилм» тавзеҳ додаанд, оварда шудааст. Муаллиф, инчунин маълумотҳоро аз сарчашмаҳои гуногун, оиди ҳаёт, шуғл ва забони халқияти татҳо, ки онҳоро тотҳо низ мегӯянд ва аз форсзабонони сокини Қафқоз, Озорбойҷону Доғистон ба шумор мераванд ва ба паҳншавии номҳои топонимии форсӣ, иқтибосгардии калимаҳои форсӣ дар забони аҳли ин минтақа сабаб гаштаанд, меоварад. Муаллиф пайдоиши калимаи «тот»-ро аз забони аҳли Мисри қадим, ки дар саргаҳи тамаддуни башар қарор доранд, медонад ва таъкид мекунад, ки инсон дар гузаштаи дур, худоҳои бисёреро парастиш мекард, ки ба ин талаботи моддӣ ва фаҳмиши ондаврагии инсон боис гаштааст. Аз ин рӯ, инсон барои ҳар чизи муҳимтарини ҳаёти рӯйизаминии худ дар кайҳон рӯҳ, худоеро офаридгор ва муҳофиз медонист ва ҳардуро як хел ном мебурд. Мисриён Худои ақлу хирад, Офаридгори хат, навиштаҷот ва китобу суханро Тот медонистаанд. Муаллиф такя бар ин ба андешае омадааст, ки калимаи «тот», маҳз аз забони онҳо ба баъзе дигар забонҳо бо маъноҳои ибтидоии худ «ҳунарманд, шахси доно ва бофарҳанг» иқтибос гашта, то ба ҳол ҳифз мондааст. Форсзабонҳо ва аз ҷумла тоҷиконро «тот» гуфтани дигар халқиятҳо бесабаб нест, зеро онҳо аз қадим соҳибфарҳанг ва аҳли ҳунар буданд ва даврае забони онҳо забони давлатдорӣ дар қисмати васеи Осиё, хусусан Осиёи Миёна буд. Бо забони онҳо ҳуҷҷатгузории давлатӣ ва навиштани китобу таърихнигорӣ ҷоиз буд.

Калидвожаҳо: этимология, этимологияи калимаи «тот (тат)», тоҷикон, форсзабонҳо, тотҳо, Тот-Худои Мисри қадим, Тот – Офарандаи хат ва нутқ.

МУДРЫХ И ТВОРЧЕСКИХ ЛЮДЕЙ НАЗЫВАЛИ «ТАТ (ТОТ)»-ОМ

В статье рассмотрено мнение ряда таджикских и персидских учёных историков и этимологов по истории слова «тат (тот)», которое употреблял персязычное население, и некоторые толковали его значение как «мастера» и «умные» люди. Слово «тат (тот)» является этнонимом для малочисленных народностей Кавказа. Автор приводит конкретные примеры из жизни, истории и обычаев тат-азербайджанцев и тат-евреев, живущих в Дагестане. Указывается, что их язык относится к юго-западной подгруппе иранских языков и многие топонимы, имеющие персидское происхождение, и персидские слова в других языках этого региона заимствованы из языка татов. Установлено, что слова «тат (тот)» имеет древнеегипетское происхождение. В древности люди поклонялись многим богам, у каждого земного существа были жизненно-важные атрибуты, его создателем и защищающим признавали какого-либо бога. В древнем Египте бога Тота считали покровителем мудрости, знания, наук и магии, его называли «писцом-богом», «властелином письменности, книг и владыкой речи», и этим словом также называли «мастеров», «умных, мудрых творческих людей». На основе этого, автор считает, что слово «тат (тот)» из египетского языка заимствовано в некоторые другие древние языки и оно сохранило своё начальное значение. Персы и персоязычных называли тат, тотом, потому что с древности персидский язык был государственным языком на большинстве территорий Азии, в том числе Средней Азии. Этот язык был языком государственного делопроизводства, поэзии и историографии.

Ключевые слова: этимология, этимология слово «тат (тот)», персы, таджики, таты, «Тот»-древнеегипетский бог, Тот-бог письменность и речи.

WISE AND CREATIVE PEOPLE CALLED "TAT (TOT)"

This article is devoted to the etymology of word "Tat (tot)". Author reviews a number of Tajik and Persian scholars of historians and etymologists in relation to the words "tat (tot)", which Persian population taught, and interpreted it with the meaning of "master" and "smart" people. The word "tat (tot)" is an ethnonym for the small ethnic groups of the Caucasus. The author gives concrete examples from life and custom of Tat-Azerbaijanis and Tat-Jews living in Dagestan. It is pointed out that their language belongs to the southwestern subgroup of Iranian languages and many toponyms have a Persian origin. It is established that "tat (tot)" comes from the ancient Egyptian language. In ancient times, people worshiped many gods and for each vital attributes, the creator and the defender recognized God. In ancient Egypt, the god Tota was considered the patron of wisdom, knowledge, sciences and magic, he was called "scribe god", "lord of writing, books and lord of speech", and this word was also called "masters", "intelligent, wise creative people." Based on the data, the author believes that the word "tat (that)" from the Egyptian language, borrowed from some other ancient languages, retained its initial meaning. The Persians were called “tat” and “tot”, because in ancient times the Persian language was the state language in most parts Asia and of Central Asia.Persian language was the language of state recordkeeping.

Key words: etymology, etymology the word "tat", Persians, Tajiks, taty, "Tot", the ancient Egyptian god.

Сведения об авторе: ***Тухтасунов Обиддин*** – Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова, доцент кафедры органической и прикладной химии. **Адрес:** 735700 Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. E-mail: **Obiddin 59@mail.ru.** Тел.: **(+992) 92-764-33-32**

Information about the author: ***Tukhtasunov Obiddin*** - Khujand State University named after B. Gafurov, associate Professor of organic and applied chemistry. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov 1 passage. E-mail: **Obiddin 59@mail.ru.** Tel.: **(+992)927-64-33-32**

УДК: 8т1

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНО - ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ЯЗЫКА И АРАБСКИЕ СТИХИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХАДЖА АБДУЛЛАХА АНСОРИ

Шарипова М.

Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова

Изобразительно - выразительные средства языка и арабские стихи определяет литературную ценность произведений писателя, специфику его художественного творчества. Одной из основных ориентаций в определении литературной ценности того или иного произведения или аспектов его поэтики считается исследовательское внимание к изобразительно-выразительным средствам его языка.

В процессе метафоризации Хаджа Абдуллаха Ансори уделил серьезное внимание поэтическим понятиям, способу использования изобразительно - выразительных средств, с целью создания особого колорита поэтического слова, усиления его смысловой значимости и глубины выражения суфийских размышлений. Автор широко использует метафорические образы, свидетельствующие о высоте его поэтического мастерства и силе воображения.

Обратим внимание на несколько муноджот, украшенных совершенным искусством метафоризации:

«Илоҳо! Чун Ту тавоноӣ киро тавон аст, дар маънии Ту киро забон аст ва бе меҳри Ту киро сару хон аст» [1, с.15].

«Боже! Кто могуществом могущественен, как Ты, кто в состоянии раскрыть суть Твою, без любви твоей, кто бы знал покоя».

Другим средством, широко использованным в «Муноджотнаме» Хаджа Абдуллаха Ансори, является своеобразное умение использования эпитета. Это средство в масневи автор использует преимущественно при восхвалении качеств Божества и характерных признаков людей, предметов и явлений. Хаджа Абдуллах Ансори стремился обогатить муноджот красочными и привлекательными эпитетами, которые преимущественно являются плодом его мысли, созданы или совершенствованы им. Например, учитывая то, что человек всегда истязает свою душу, данное обстоятельство он уподобил «истязаемой душе», «больному сердцу».

«Илоҳо! Як дили пурдард дораму як хони пурзаҳр, Худовандо, ин бечораро чи тадбир? Бор Худоё, дармондаам на аз ту, лекин дармондам дар ту» [1, с.18].

«Боже! Имею сердце, полное боли, душу, полную страданий, Боже, как быть этому бедняку? Боже, проблемы мои не от тебя, и нет пути достичь тебя».

Искусство Ходжа Абдуллоха Ансори в использовании эпитетов, выявляется при создании изящных поэтических вариантов со словосочетаниями и оборотами в целях достижения совершенства в выражении авторских замыслов:

«Илоҳо! Мавҷуди нафасҳои ҷавонмардонӣ, ҳозири дилҳои зокиронӣ, аз наздик нишонат медиҳанд, бартар аз онӣ ва аз дурат мепиндоранд, наздиктар аз хонӣ» [1, с.53].

«Боже! Ты есть наличие дыхания благородных, присутствие сердца проповедников, показывают вблизи – ты еще лучше, представляют издали – ты ближе жизни».

«Илоҳо! Дар ҷалоли раҳмонӣ, дар камоли субҳонӣ, на муҳтоҷи замонӣ ва на орзуманди маконӣ» [1, с.2].

«Боже! Ты в величии милосердия, в зените славы, независим от времени и не нуждаешься в жилище».

Избегая тавтологии, благодаря эпитетам, он создает замечательные поэтически высокохудожественные, изящные вариации словосочетаний, его совершенство в умении синонимизировать особо важные поэтические понятийные категории. Например, в качестве эпитета к слову «божество» использует несколько синонимических слов, что свидетельствует о высоком полете воображения поэта:

«Илоҳо! Номи ту моро ҷавоз, меҳри ту моро ҷиҳоз, шинохти ту моро амон, лутфи ту моро аён» [1, с.13].

«Боже! Имя твое нам спасение, любовь твоя нам защита, твое познание нам безопасность, милость твоя нам очевидна».

«Илоҳо! Эй сазои караму эй навозандаи олам, на ба ҷуз ту шодист, на бо ёди ту ғам, хасмию шафеӣ ва гувоҳию ҳакам» [1, с.1].

«Боже! О, достойный щедрости, о, творец вселенной, нет, кроме тебя, радости, нет, кроме мысли о тебе, печали, вражды и заступничества, и свидетеля и судьи».

«Арабские стихи и их суфийское», значение проанализированы арабские стихи в данном сочинении. Отмечается, что имена поэтов в книге упоминаются не всегда.

Цитирование арабских стихов начинается с первых страниц книги. Уже в самом начале книги, автор упоминает, что слушать и реализовать в жизни слова шейхов является религиозным предписанием. Приведя аяты из Корана и хадисы Пророка, автор говорит о пользе данной книги и приводит поэтические строки на арабском языке: «ал-Маваддату ихда-л-қаробатайни ва йуқолу: Ло қаробата ақраба мина-л-маваддати ва ло буъда абъада мина-л-адовати».

В переводе на фарси эти слова означают, что «Дӯстӣ яке аз ду наздикиҳост ва гуфт: Наздикие нест наздиктар аз муҳаббат ва дурие нест дуртар аз адоват», т.е. дружба один из двух путей близости и сказал: нет близости ближе, чем любовь и нет отдаленности больше, чем вражда» [1, с.3].

В «Табакоту-с-суфия» наблюдаются случаи, когда цитируется сразу несколько арабских стихов.

Так, упоминая о первом суфие Абухашиме, автор пишет:

«Шайхулислам сказал: Мансур Аммор Димишки говорил, что Бухошим Суфий был болен и находился при смерти. Я был у него и спросил: «Как ты себя чувствуешь?»

Ответил: Вижу огромное горе. Однако, любовь выше горя. То есть горе велико, но, по сравнению с любовью, оно ничтожно.

Шайхулислом сказал: каррамаллоҳу вачҳаҳу: Если бы горе было наравне с любовью, любви не было бы» [1, с.6-7].

Ва аншадана-л-имому либаъзиҳим:

Саломун роиҳун годин,
Ало сокинати-л-води
Ала ман ҳаббуъу фарзун,
Ала-л-ҳозири ва-л-боди.

Имам прочел стихи другого (поэта):

Приветствие всех уходящих и приходящих
Тому жильцу долины.
Тому, любовь к которому предписана,
Всем постоянным жильцам и путешествующим.

Другая особенность использования арабских стихов в произведении заключается в том, что, описывая жизнь и деяния кого-либо из шейхов, его состояние, путешествия и т.п., не всегда приводятся стихи этого шейха. Создается такое впечатление, что в книге стихи являются органической частью текста и без них мысли автора остаются будто незавершенными. Они отражают определенное духовное, психологическое и физическое состояние суфиев.

В целом, использование арабских стихов в «Табакоту-с-суфия» является одной из особенностей классической прозы, ибо нет ни одной художественной, научной или религиозной книги, в которой не использовались бы арабские фразы, предложения, бейты или муламма'.

Приведенные образцы, свидетельствуют о том, что Ходжа Абдаллах Ансори и другие шейхи прибегали к стихам для выражения состояния своей души, надежд и чаяний, великой любви, страданий и мук. Кроме того, следует отметить, что цитированные бейты подтверждают способность Ходжи Абдаллаха Ансори сочинять арабские стихи.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ансори, Абдуллох. Муноджот и рубаи; Мехдии Муиниён.- Тегеран: Ганджина, 1370. – 120 с.
2. Аттор, Фаридуддин. Тазкират-ул-авлиё; автор предисловии Мухаммади Казвини. -Тегеран, 1336. -300 с.
3. Бахор, Мухаммадтаки. Стилистика. - Тегеран, 1373. - Т.2. - 432с.
4. Бертельс Е.А. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература / Е.А. Бертельс. - М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1965. - 524 с.
5. Зарринкуб, Абдулхусайн. Поиск в персидской суфизме (ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон). - Душанбе: Ирфон, 1992. - 396 с.
6. Олимов К. Мировоззрение Абдуллохи Ансори / К.Олимов. - Душанбе: Дониш, 1991. – 160 с.
7. Сборник произведений орифа V века Ходжа Абдуллоха Ансори/Расоили чомеъи орифи карни V Хоча Абдуллохи Ансории Хирави / Ходжа Султонхусайн Гунободи. - Тегеран, 1398. – 460 с.
8. Салимов Н. Мархалаҳои услуби ва таҳаввули анвоъи наср дар адабиёти форсу точик (асрхои IX-XIII) / Н.Салимов. - Худжанд: Нури маърифат, 2002. - 398 с.
9. Сафо, Забехулло. История литературы в Иране. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар каламрави забони порси. - Тегеран: Амири Кабир, 1373. Т.2. - 1128 с.
10. Ходизода Р. История таджикско-персидского суфизма. Тасаввуф дар адабиёти форсу точик. – Душанбе: Адиб, 1999. – 188 с.

ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ МУАССИРИ ТАСВИРИИ ЗАБОН ВА ШЕЪРҲОИ АРАБӢ ДАР АШЪОРИ ҲОҶӢ АБДУЛЛОҲ АНСОРӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф истифодабарии воситаҳои муассири забон ва шеърҳои арабӣ дар асарҳои Ҳоҷӣ Абдуллоҳ Ансорӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Воситҳои муассири тасвирии забон ва шеърҳои арабӣ арзиши бадеии асарҳои нависанда, махсусияти эҷодиёти бадеии ӯро муайян менамоянд. Яке аз тамоилҳои асосӣ дар муайянсозии арзиши адабии ин ва ё он асар ва ё ҷанбаҳои назмшиносии он диққати муҳаққиқона ба воситаҳои муассири забони он мебошад. Дар раванди истиорасозӣ Ҳоҷӣ Абдуллоҳ Ансорӣ ба мафҳумҳои шеърӣ, воситаҳои истифодабарии воситаҳои муассири забон бо мақсади эҷоди тобиши махсуси каломи бадеӣ, пурзӯрсозии аҳамияти маънавии он ва амиқии ифодаи андешаҳои суфиёна диққати ҷиддӣ додааст. Муаллиф образҳои истиорairo хеле васеъ истифода бурдааст, ки дар бораи бузургии маҳорати шоирии ӯ ва қувваи хаёлоташ шаҳодат медиҳад. Умуман, истифодабарии шеърҳои арабӣ яке аз махсусиятҳои назми классикӣ маҳсуб меёбад, чунки ягон асари бадеӣ, илмӣ ва ё диние нест, ки дар он ибораҳо, ҷумлаҳо, байтҳо ва ё муламмаи арабӣ истифода бурда нашаванд. Намунаҳои дар мақолаи мазкур овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки Ҳоҷӣ Абдуллоҳ Ансорӣ ва дигар шайхҳо ба ин шеърҳо барои ифодаи вазъи рӯҳии худ, умеду ниятҳо, муҳаббати нотакрор, ранҷу ҷубат рӯ меовардаанд. Ғайр аз ин, бояд қайд намуд, ки байтҳои иқтибосшуда қобилияти Ҳоҷӣ Абдуллоҳ Ансориро дар таълифи шеъри арабӣ тасдиқ менамоянд.

Калидвожаҳо: воситаҳои муассири забон, Ансорӣ, шеърҳои арабӣ, мусаҷҷаъ, муноҷот, забон, баён, адабиёт, назм.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНО - ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ЯЗЫКА И АРАБСКИЕ СТИХИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХАДЖА АБДУЛЛАХА АНСОРИ

В данной статье статье автором подвергнуто рассмотрению и изучению использование изобразительно - выразительных средств языка и арабских стихов в произведениях Хаджа Абдуллаха Ансори. .Изобразительно - выразительные средства языка и арабские стихи определяют литературную ценность произведений писателя, специфику его художественного творчества. Одной из основных ориентаций в определении литературной ценности того или иного произведения или аспектов его поэтики считается исследовательское внимание к изобразительно-выразительным средствам его языка. В процессе метафоризации Хаджа Абдуллаха Ансори уделил серьезное внимание поэтическим понятиям, способу использования изобразительно - выразительных средств, с целью создания особого колорита поэтического слова, усиления его смысловой значимости и глубины выражения суфийских размышлений. Автор широко использует метафорические образы, свидетельствующие о высоте его поэтического мастерства и силе воображения. В целом, использование арабских стихов является одной из особенностей классической прозы, ибо нет ни одной художественной, научной или религиозной книги, в которой не использовались бы арабские фразы, предложения, бейты или муламма'. Приведенные образцы, свидетельствуют о том, что Ходжа Абдаллах Ансори и другие шейхи прибегали к стихам для выражения

состояния своей души, надежд и чаяний, великой любви, страданий и мук. Кроме того, следует отметить, что цитированные бейты подтверждают способность Ходжи Абдаллаха Ансори сочинять арабские стихи.

Ключевые слова: изобразительно - выразительные средства языка, Ансори, арабские стихи, мусаджаъ, муноджот, язык, изложение, литература, проза.

FINE - EXPRESSIVE LANGUAGE MEANS AND ARABIC VERSES IN THE WORKS OF HAJJA ABDULLAH ANSORI

In this article, the author has examined and studied the use of figurative and expressive means of language and Arabic verses in the works of Haj Abdullah Ansori. Imaginative - expressive means of language and Arabic verses determine the literary value of the writer's works, the specifics of his artistic creation. One of the main orientations in determining the literary value of a work or aspects of its poetics is considered to be research attention to the pictorial and expressive means of its language. In the process of metaphorization, Haj Abdullah Ansori paid serious attention to poetic concepts, the method of using figurative and expressive means, in order to create a special color of the poetic word, to enhance its semantic significance and depth of expression of Sufi reflections. The author makes extensive use of metaphorical images, testifying to the height of his poetic skill and the power of imagination. In general, the use of Arabic verses is one of the peculiarities of classical prose, for there is not a single artistic, scientific or religious book that does not use Arabic phrases, sentences, beits or mulamma. These samples indicate that Khoja Abdullah Ansori and other sheikhs resorted to verses to express the state of their soul, hopes and aspirations, great love, suffering and suffering. In addition, it should be noted that the quoted baits confirm the ability of Khoja Abdallah Ansori to compose Arabic verses.

Key words: figurative and expressive means of language, Ansori, Arabic verses, musadjah, munojot, language, presentation, literature, prose.

Сведения об авторе: ***Шарипова Мутабар*** **–** Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова, кандидат филологических наук, доцент. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр. Мавлянбекова 1. E-mail: **mutabar-1977@mail.ru.** Тел.: **(+992) 92-782-14-45**

Information about the author: ***Sharipova Mutabar*** - Khujand State University named after B.Gafurova, candidate of philological sciences, associate professor. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlyanbekova Ave. 1. E-mail: **mutabar-1977@mail.ru.** Tel.: **(+992) 92-782-14-45**

УДК: 07:891.550:82

ЖАНРҲОИ НАҚДИ АДАБӢ ВА УСУЛИ ТАҲЛИЛ

Қодирова Д.Л.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Аз таҷрибаи маҷаллаи «Садои Шарқ» дар нашри маводҳои танқидӣ метавон гуфт, ки аз руйи шакл табақабандии жанрҳо бе суд аст. Ин жанрҳо ҳар кадоме ба ҳоли худ вуҷуд доранд. Барои шинохтан ва арзёбии ин таҷриба аввалан тафовут додани хусусиятҳои он муҳим бошад, сониян ин таҷрибаро аз назари илмиву ҳунарӣ бояд арзёбӣ кард. Агар аз ҳамин мавқеъ ба таҷрибаи маҷалла дар корбасти жанрҳои нақди адабӣ таваҷҷуҳ кунем, он вақт зарурати ба жанрҳои хурду миёнаву бузург тақсим кардан аз байн меравад. Дар ин равиш арзиши илмиву таҳқиқӣ ва ҳунарии онҳо бояд эътибор дошта бошад, на ҳаҷм.

Профессор А.Сатторзода (А.Сатторов) боре навишта буд, ки «Мисли он ки ҳар як шеъру достон ва ё роману повест, ҳикояву песа шакли тозаву оҳанги тозаро талаб мекунад, мақолаҳои ҷудогонаи як мунаққид низ ба тақозои мавзӯи худ бояд қолаби гуногун дошта бошад». Назари ин муҳаққиқ дар ин самт нисбат ба жанрҳои нақди адабӣ мусбат набуда, кӯшиши мунаққидонро дар «тозагии сабки баён» низ ночиз меҳисобад ва ба хулоса меояд, ки «ҷойи таваҷҷуб он аст, ки дар рӯзгори мо тамоми жанрҳои адабиёт тараққӣ кардааст ва тағйиру такмил ёфтааст, ба ҷуз жанрҳои нақди адабӣ. Бадии кор дар он аст, ки мунаққидони тоҷик ҳатто аз кӯҳнатарин ва маъмултарин жанрҳои нақди адабӣ низ ё истифода намекунанд ва ё баръакс, истифода баранд ҳам ниҳоят кам. Барои мисол, дар нақди адабии солҳои охир таълифи портретҳои адабӣ қариб ба назар намерасад» [3].

Вақте ки маводҳои дар давраи мавриди таҳқиқ дар маҷаллаи «Садои Шарқ» чопшударо аз назар гузаронидем, сарфи назар аз баъзе пешравиҳо дар сохтори мундариҷавию шаклии жанрҳои нақди адабӣ ҳолат анқариб ҳамон аст, ки А.Сатторов ҳанӯз соли 1969 мушоҳида карда будааст.

Яке аз хусусиятҳои муҳимми осори нақдие, ки дар маҷалла нашр шудааст, дар он аст, ки муаллифони мақолаҳои танқидӣ дар вақти арзёбӣ кардани асарҳо, пеш аз ҳама, ба мавзӯи асар таваҷҷуҳ мекунанд. Ин ҳодиса ба он вобастааст, ки дар адабиёти шӯравӣ интихоби мавзӯъ мавқеи сиёсиву иҷтимоии муаллифро муайян мекард. Ин тамоюли ҳунарӣ доираи алоқаву таваҷҷуҳи адабиёт ва нақди адабиро маҳдуд мекард. Сабаби ин ҳодиса гароиши сахтфеълона ба ғояҳои сотсиализм буд, ки ҳамчун дастур аҳли адабро дар тобеияти худ нигоҳ медошт ва аз аҳли қалам тақозо мешуд, ки дар вақти арзёбии мавзӯъ

пухтагии он, мумтозиву аҳамиятнокии воқеаҳои тасвиршаванда ва ғайра ба эътибор гирифта шавад. Аз ин мавқеъ, аксари мақолаҳо ва осори дар дигар жанрҳои нақди адабӣ таълифшудаву дар маҷалла чопшуда ҳамин талаботро ба эътибор мегирифтанд ва ин ҳолат заминагузор ва ривоҷбахши нуқси қолабӣ дар нақди тоҷик гардид, ки то имрӯз идома дорад.

Раҷаб Амонов мақолаи худро, ки ба таҳлили романи «Духтари оташ»-и Ҷалол Икромӣ бахшида шудааст, аз баёни андешаҳо дар атрофи нақш ва ҷойгоҳи мавзӯи асар дар адабиёти тоҷик оғоз мекунад ва тафсил медиҳад. Барои ба таври айнӣ нишон додани муҳиммияти чунин муносибат аз мақолаи зикршуда иқтибос меорем: «Духтари оташ» ҳаёти пойтахти аморати Бухоро, зиндагии мардуми яке аз шаҳрҳои калон ва қадими Шарқ-Бухорои куҳнаро пеш аз Революцияи Кабири Сотсиалистии Октябр ва дар арафаи Инқилоби Бухоро инъикос мекунад, яъне роман давраеро дар бар мегирад, ки дар «Ёддоштҳо»-и чандҷилдаи устод Айнӣ, повестҳои «Ҷаллодони Бухоро», «Марги судхӯр» ва романи «Ғуломон» ва «Дохунда»-и ӯ тасвир гардидааст. Асарҳои С.Айнӣ ҳамаи ҷиҳатҳои ҳаёти мардуми ин шаҳрро, аз аҳли меҳнат, деҳқонони камбағал, косибон, ғуломон ва мударрисону талабагони мадраса сар карда, то кору кирдори амир ва дарбориёни амирро инъикос менамояд». Сипас, муаллифи мақола суол мегузорад, ки дар роман роҷеъ ба ҳаёти мардуми Бухоро чӣ чизи наве дода шудааст ва ҷавоб медиҳад: «Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки Ҷалол Икромӣ бо романи нави худ як мавзӯи нав ба миён оварда. Ин мавзӯи ҳаёту муборизаи занҳо, зиндагии душвори модарон, занон ва духтарони мазлуми тоҷик аст. Фоҷиаи занони тоҷик дар ҷамъияти феодалӣ, ҳаёти онҳо дар паси деворҳои баланд, дар ҳавлиҳои дарун, дар зери фаранҷиву чашмбанд ҳанӯз дар адабиёти тоҷик ин андоза васеъ ва барҷаста тасвир наёфта буд, ҳанӯз асаре ба миён наомада буд, ки дар он тоқатнопазирии зиндагии занони тоҷик ва муборизаи шадиди занон барои озодӣ ва бахту саодати худ бо тамоми паҳлуҳояш инъикос гардида бошад» [1].

Имтиёз доштани нақди мавзӯӣ нисбат ба арзёбии хусусиятҳои бадеии асар хусусияти равиши инкишофи нақди ин даврараро муайян мекунад. Чунин усули таҳлил ва нақди асари бадеӣ, ки арзишҳои бадеиву зебоишинохтии онро ба зинаи сонӣ мефарорад, аз яктарафа сурат гирифтани баҳодиҳӣ нисбат ба асари бадеӣ дар нақди замони худкомагӣ гувоҳӣ медиҳад. Ҳамчунонки дар боло зикр карда шуд, ин тарзи арзёбӣ ба тамоюли иҷтимоии ошкоро касб намудани нақд дар баробари арзёбии хусусиятҳои бадеии асар ишора мекунад.

Ҳангоми таҳлили сохтори асар низ, аҳамияти мавзӯъ таъкид карда мешавад. Масалан, муаллифи мақола таъкид мекунад, ки дар асар нақши роҳбарикунандаи ҳизб ниҳоят кам инъикос шудааст. Ин тарзи арзёбӣ на дар асоси қонуниятҳои шоеи сохтори асар, иншишофи образҳо ва тамоюли ғоявию зебоишинохтии шоир ё нависанда собит мегардад, балки бо нишондиҳандаҳои барномавӣ мустақиман ба он ишора мешавад. Чунончи, Р.Амонов дар мақолаи зикршуда хусусиятҳои сохтории асар, аз ҷумла инкишофи сужет ва ташаккули мантиқии хислати шахсиятҳои асари Ҷ.Икромиро ба эътибор нагирифта, ба он ишора мекунад, ки «таҳти роҳбарии КМ партияи болшевикони Бухоро ташкилотҳои махфии партия дар ҳамаи гӯшаву канорҳои Бухоро оммаи зулмдидаи ҳунармандон, косибон ва деҳқононро ба муборизаи қатъӣ бармехезонданд». Нақд аҳли қаламро ба инъикоси вулгаронаи воқеият даъват мекард, ки аз равиши инкишофи адабиёти асил бегона буд.

Дар мақолаҳое, ки мавриди назар ҳастанд, таҳлилу арзёбии мавзӯи асар дар ду самт ҷараён гирифтааст: а) таҳлили воқеаҳо дар қисмати муқаддимавӣ, ки дар баррасии воқеаҳои асосии аср ҳамчун замина хидмат мекунанд; б) таҳлили мавзӯи асар бо майл ба сӯйи ҷанбаи мундариҷавии он, ки қисмати асосиро ташкил медиҳад. Мутаассифона, дар ҳарду самт таъсири манфии ҷараёни «ҳақиқатмонандӣ» (провдоподобия) ва «натурализм», ки дар афкори адабии замони Шӯравӣ нуфуз дошт, равшан ба назар мерасад. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки бештари мунаққидоне, ки ба самти аввали таҳлил гароидаанд, тайёрии касбиашон заиф ба назар мерасад. Дар самти дувуми таҳлил, ки ҷанбаи мундариҷавию зебоишинохтӣ дорад, мунаққидони тайёрии касбиашон қавитар аксаран комёб шудаанд.

Дар мақолаи «Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ» Р.Амонов исрор меварзад, ки муваффақияти бештар ёри ҳамон нависандагонест, ки «воқеоти дар асар тасвиршударо ё худашон аз сар гузарондаанд, ё он воқеаро хуб медонанд… Ба ибораи дигар, истифодаи таҷрибаи ҳаётӣ ва маводи этнографӣ аз сабабҳои асосии муваффақияти эҷодии онҳо гардидааст» [1]. Дар ин замина муҳаққиқ ба ин натиҷа мерасад, ки «инак, ҳамон ҳақиқати маълум, ки дар ҳар мавриди мувофиқ ба забон оварда мешавад, бори дигар тасдиқ мешавад: нависанда бояд ҳаётро нағз донад, аз тадқиқи моҳияти воқеаҳои гуногуни зиндагӣ, қонуниятҳои инкишофи он даме наосояд, яъне ба мавзӯе, ки тасвири онро ба зимма мегирад, аз чанд ҷиҳат бояд диққат кунад. Ҳама гуна сохтакориҳо, баёнот ва

тасвирҳои ғайритабиӣ, воқеаҳои бофта танҳо дар натиҷаи фаромӯш кардан ва ё аз рӯйи ин ҳақиқат амал накардан ба миён меояд» [1].

Муҳимии мавзӯъро асос шумурда, муаллифи мақола аксари унсурҳои онро дар дохили матн ҷӯё мешавад ва бештар якҷоя бо таҳлили образи қаҳрамонони асар таҳлил мекунад. Аз ин назар, мавзӯъ ва образҳо хусусиятҳои асосӣ ва муҳимми мақолаҳои танқидии дар ин давра дар маҷалла чопшударо ташкил медиҳанд. Дар ҳамин мақолаи Р.Амонов ҳаёти занон дар қасрҳои бойҳову кулбаҳои камбағалон зина ба зина таҳлил карда мешавад. Дар мақола нақли пайдарпайи воқеаҳои роман бо истифода аз усули бозгӯ кардани мундариҷаи асар ва ҳамчунин бо овардани иқтибосҳои зиёд ва истилоҳот имтиёз дорад. Инчунин, ӯ ба лаҳзаҳои ниҳоят ҷолиби асар, ки муҳим будани тасвири бадеии мавзӯъро тасдиқ мекунанд, диққати хос зоҳир мекунад. Ин тарзи таҳлил то ҷое барои ошкор кардани хусусиятҳои бадеӣ ва зебоишиносхти асар мусоидат мекунад.

Чунин усули арзёбии мавзӯӣ ва мувофиқати воқеияти ҳаётиву бадеӣ дар дигар мақолаҳои Р.Амонов, аз ҷумла дар мақолае, ки ба баррасии насри соли 1976 бахшида шудааст, низ ба назар мерасад.

Аксари мақолаҳое, ки ба таҳлили асари алоҳида ё гурӯҳи асарҳо бахшида шудаанд, сареҳан аз рӯйи схемаи якхела навишта шудаанд. Ин гуна мақолаҳо «аз мулоҳизаҳои умумӣ ва ғайриконкрет иборат» мебошанд. Ин гуна мақолаҳо бо қисми муқаддимавӣ, ки хусусияти гузоришӣ доранд, оғоз шуда, дар онҳо вазъи сиёсӣ, ҷамъиятиву адабӣ ё ёддоштҳои муаллиф оварда шудаанд. Ба таври намуна метавон аз мақолаи С.Табаров «Дар бораи одаму одамият» ёд кард. Муаллиф дар ин мақола, ки ба нақди романи Ф.Муҳаммадиев «Палатаи кунҷакӣ» бахшида шудааст, асарро бевосита таҳлил карда, мавзӯи онро «Одам ва ҷамъият» таъбир мекунад.

Мунаққид дар бораи хусусиятҳои бадеии роман, сохтор, навҷӯиҳои нависанда дар офаридани образҳои асар сухан карда, сипас ба таври куллӣ романро арзёбӣ мекунад ва камбудиҳои онро низ нишон медиҳад. Эродҳо ҷузъӣ буда, мақола на аз рӯйи зарурат, балки ба тақозои хостаҳои идеологии замон навишта шудааст.

Мақолаҳое, ки дар маҷалла чоп шудаанд, хусусияти хосси ҳунарии ҳар мунаққидро низ ошкор месозанд. Масалан, мақолаҳои М.Шукуров бо он фарқ мекунанд, ки онҳо бештар масъалагузор буда, ба масъалаҳои зиндагӣ на аз ҷиҳати шакл, балки аз рӯйи моҳияти масъалаҳо каробат доранд. Ҳамин хусусият дар мақолаҳои Х.Шарифов, А.Сатторов, А.Ҳаким, А.Набиев низ ба мушоҳида мерасад.

Дар фаъолияти аксари мунаққидон як камбудии умумӣ, яъне пургӯйӣ ба мушоҳида мерасад. Гоҳо чунин тасаввурот пайдо мешавад, ки мунаққид дидаву дониста, ҳаҷми мақоларо вусъат бахшидааст.

Барои собит кардани ҳамнавъии мақолаву мавқеи муаллифон ва тарзи тафаккури онҳо ба ҳайси мисол ба мақолаи А.Сайфуллоев «Роман эпопея» мурочиат мекунем, ки он дар ҳамон мавзӯе навишта шудааст, ки мақолаи Р.Амонов дар таҳлили романи «Духтари оташ»-и Ҷ.Икромӣ иншо шудааст.

Мақола ба тариқи анъанавӣ бо даромади сухан доир ба вазъи умумии адабиёт маълумот медиҳад. Бо ин ки доир ба масъалаҳои иҷтимоиву сиёсӣ баҳс намекунад, аз мақолаҳои ҳамсони худ фарқ дорад. Муаллиф роҷеъ ба инкишофи наср, бахусус жанри романи таърихӣ андеша ронда, сипас ба таҳлили бевоситаи романи «Духтари оташ» мегузарад. Доир ба асолат ва навиҳои асар баҳс карда, дар мавзӯи ҳаёти пеш аз инқилоб асар навиштани устод Айниро низ ёдрас мекунад. Ин ишораи муҳаққиқ чунин маънӣ мегирад, ки ҳалли ин мавзӯъҳо ба охир расидаанд. Аммо хидмати нависандаро дар он мебинад, ки дар бораи Бухоро «сухани тоза» гуфта тавонистааст. Ба мушоҳидаи муҳаққиқ Ҷ.Икромӣ он ҷиҳатҳои ҳаёти Бухороро нишон додааст, ки дар ҳеҷ асари дигар тасвир нашудааст. Ин тозакориро муаллиф асосан дар тасвири образи занон ба мушоҳида гирифтааст.

Мақолаи С.Табаров «Сухани ҳақ дар бораи олами тираи асри ХХ» намунаи якрангии тарзи таҳлили ҳамаи мунаққидон аст. Мақола бо муқаддима оид ба хусусиятҳои эҷодиёти Ф.Муҳаммадиев оғоз мешавад. Баъд аз он муаллиф дар бораи нашри «Дар он дунё ё қиссаи ҳаҷҷи акбар» хабар медиҳад, ки сухани маъмул ва такроранд. Сипас муаллиф мавзӯи повестро шарҳ дода, моҳияти ахлоқиву иҷтимоии онро таъбир мекунад. Ин мақоларо метавон намунаи нақди тавсифӣ хонд.

Дидгоҳҳои мунаққид оиди ин асар аксаран муболиғаомез буда, муаллиф дар таҳлил аз усули илмии таърихӣ фосила гирифтааст. Бинобар ин, моҳияти иҷтимоиву ахлоқӣ ва ҳунарии повест нокушода мондааст.

Бо зикри андешаҳои боло наметавон хулоса кард, ки барҳӯрд бо мавзӯи асарҳо ва таҳлили онҳо ҳамеша якранг будааст. Дар нақди адабии ин давра тадриҷан бо тамоюле рӯ ба рӯ мешавем, ки дар он таҳлили асар, таҳқиқи ин ё он мавзӯъ аз нигоҳи бадеият ҳам сурат мегирад. Мақолаҳои М.Шукуров, А.Сайфуллоев А.Сатторов ва Ҷ.Бақозода намунаи ин тарзи арзёбии осори адабист. Навиштаҳои онҳо марбут ба таҳлили ин ё он

падидаи адабиёт аст, ки бештар ба ҳунари нигорандагӣ марбут мешавад. Масалан, М.Шукуров дар бораи яке аз ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев менависад: «Ин таҳлили батафсил комилан ба зоҳир намудани моҳияти аслии фарди муайяне, сифатҳои асосии симои одамии ӯ нигаронида шудааст». М.Шукров ин падидаро на фақат хосси эҷодиёти Ф.Муҳаммадиев, балки тамоми насри бадеии солҳои шастуми асри бист дониста, бо ин амал нишондоди дастуриро дар хусуси таҳлили иҷтимоӣ, таҳқиқ ва тасвири таҷрибаи иҷтмоии инсонро дар адабиёт дастгирӣ ва ташвиқ мекунад.

Аз маводҳои нашршуда бармеояд, ки тамоюли асосӣ ва қотеият дар таҳлили воқеаҳо омилҳои канорагирӣ аз тафаккури қолабӣ будааст.

Даъват ба ин навъи таҳлил бар зидди тасвири сатҳии ҳаёт, бар зидди асарҳоест, ки дар онҳо ҳаёт мувофиқи формулаҳои куҳна тасвир шудааст. Таҳқиқи таҳлилии ҳаёт, бешубҳа, бояд он хусусиятҳоеро, ки пешрафти ҷомеаро дар роҳи тараққии иҷтимоӣ боз медоштанд, падидаҳои манфиро мепӯшонданд, ошкор менамуд.

Дар навиштаҳои М.Шукуров нақд чунин мавқеи танқидӣ дошта, сужет, образҳо ва воқеаҳои асар дар мабнои масоили иҷтимоӣ, зебоишинохтӣ ва бадеӣ арзёбӣ шудаанд. Дар ин замина мақолаи ӯ «Таҳқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публитсистӣ» мисол шуда метавонад, ки дар он осори як зумра адибон таҳлил ва арзёбӣ шудааст.

Ба аксари мақолаҳои таҳлилӣ (обзорӣ) таҳлили мавзӯӣ хос аст. Дар ин замина метавон аз мақолаҳои М.Шукуров «Як назар ба бурду бохти ҳикоя», А.Сатторов «Самараи меҳнат ва ҷустуҷӯ» ва Ҷ. Бақозода «Наср ва воқеияти замони ҷанг» ёд кард, ки таҳлили мавзӯъ дар ҷойи аввал аст. А.Сатторов боре сифати ин гуна мақолаҳоро зери танқид гирифта навишта буд, ки «Муаллифони ин гуна таълифот ҳангоми таҳлилу тадқиқ гумон меравад, ки ҳунари зебо будани адабиётро, ки асрҳо боз исботро талаб намекунад, фаромӯш мекунанд, вагарна ба он маҳз аз нуқтаи назари мавзӯъ наменигаристанд. Ё худ талаботи ҳунари зебо будани адабиётро дар назар дошта бошанд ҳам, аксар ба хотири муҳим будани мавзӯъ ва ё камии асарҳо дар он боб ва бисёр сабабҳои дигар дидаву дониста ба муаллиф гузашт мекунанд» [3].

Аз таҳлили қиёсии мақолаҳои дар ин фосила чопшуда маълум шуд, ки нақди адабии ин давра низом надоштааст. Муносибат ва бархӯрди ҳар мунаққид нисбат ба таҳлили мавзӯъ гуногун аст. Мунаққидоне чун Р.Амонов, С.Табаров ва А. Сайфуллоев аз ҳама бештар донистани санадҳо ва воқеиятро зарур мешуморанд. Онҳо бештар камбудиҳои ин ё он асарро аз зиндагиро нағз наомӯхтани нависанда медонанд. Ба андешаи М.Шукуров, Ҷ.Бақозода ва А.Набиев нависанда ҳамчун муҳаққиқи бадеӣ чеҳра намуда, самараи фаъолияти ӯ аз ин вобастааст, ки кадом андоза ба аъмоқи ҳодисаҳо назар карда, мушкилоти воқеияти зиндагиро дарк карда тавонистааст.

Ба ин дастур хусусиятҳои нақд умуман бо вазъияти маънавии ҷомеаи даврои муносибатҳои бюрокративу фармонфармоӣ вобаста мебошад. Нақди ин давра, пеш аз ҳама, бо тамоюли иҷтимоӣ ва баъзе равишҳои қолабии таҳлил фарқ мекунад. Аммо чунин ҳолат бархӯрдҳои инфиродии мунаққидони алоҳидаро дар ҳалли ҳадафҳои барои адабиёти асил судманд истисно кардааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Амонов Р. Ҳақиқати бадеӣ ва ҳақиқати зиндагӣ / Р. Амонов // Садои Шарқ, 1973. - №7. - С.115.
2. Амонов Р. Насри соли 1976 / Р. Амонов // Садои Шарқ, 1976. - №11. - С.164-185.
3. Сатторов А. Нуқсу камоли танқид / А. Сатторов // Садои Шарқ, 1969. - №4. - С.128.
4. Табаров С. Дар бораи одаму одамият / С. Табаров // Садои Шарқ, 1977. - №8. - С.114-128.
5. Шукуров М. Таҳқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публитсистӣ / М. Шукуров // Садои Шарқ, 1976. - №1. - С.113.
6. Шукуров М. Гавҳариёни сухан бошем / М.Шукуров // Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ. - Душанбе: Ирфон, 1976. - С.267.

ЖАНРҲОИ НАҚДИ АДАБӢ ВА УСУЛИ ТАҲЛИЛ

Дар мақола масъалаи усули таҳлил ва таносуби он бо жанрҳои нақди адабӣ, дар мисоли мақола, мавриди тадқиқ ва арзёбӣ қарор гирифтааст. Бо як мурури кӯтоҳ омилҳо ва заминаҳои касбӣ ва идеологии заъф ва ташаккулу таҳаввули жанрҳои мақола муайян карда шуда, истеҳкому инкишофи онҳо дар заминаи сохтори мундариҷавию шаклиашон мушаххас гардидааст. Аз таҷрибаи маҷаллаи «Садои Шарқ» дар заминаи нашри маводҳои танқидӣ метавон гуфт, ки аз рӯйи шакл табақабандии жанрҳо суд надорад. Ин жанрҳо ҳар кадоме ба ҳоли худ вуҷуд доранд. Барои шинохтан ва арзёбии ин таҷриба аввалан тафовут додани хусусиятҳои усули таҳлил муҳим бошад, сониян ин таҷрибаро аз назари илмиву ҳунарӣ бояд арзёбӣ кард. Таҳлили қиёсӣ нишон медиҳад, ки мақолаҳои нашршуда қолаби ягонаи шакливу мундариҷавӣ дошта, тозакориҳо дар онҳо маҳдуд аст. Дар мақола зимни арзёбии усули таҳлил дар мақолаҳо собит шудааст, ки муаллифон дар нақди масъалаҳо, пеш аз ҳама, ба мавзӯи асар таваҷҷуҳ кардаанд, ки заминаи фармоишӣ дошта, мавқеи сиёсиву иҷтимоии муаллифро низ муайян мекунад. Бинобар ин, аксари мақолаҳо ва осори дар дигар жанрҳои нақди адабӣ чопшуда, ҳамин талаботро ба эътибор гирифтаанд, ки омили ривоҷи нуқси қолабӣ дар нақд аст. Чунин тарзи таҳлил дар аксари мақолаҳои солҳои навад ва қисман баъди он чопшуда низ ба мушоҳида мерасад. Дар ин замина муаллиф тамоюлҳои ҳунарӣ ва қолабиро дар тарзи таҳлили мунаққидон ошкор карда, хусусиятҳои раванди инкишофи нақди ин давраро арзёбӣ кардааст.

Калидвожаҳо: Садои Шарқ, нақди шеър, мунаққид, жанрҳои нақди адабӣ, нақди мавзӯӣ ва мақолаҳои таҳлилӣ.

ЖАНРЫ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КРИТИКИ И МЕТОДЫ АНАЛИЗА

В данной статье автором подвергнута рассмотрению и изучению проблема методов анализа и его соотношение с жанрами художественной критики на примере статей. За очень короткий срок определены факторы, профессиональные и идеологические основы слабых сторон развития и эволюции жанров статьи и конкретизированы их упрочение и развитие на основе их формы и содержания. Из опыта журнала «Садои Шарк» («Голос Востока») на основе публикации критических материалов можно констатировать, что классификация жанров по форме не имеет никакого значения. Для ознакомления и оценивания данной практики, во-первых, важно различать особенности методов анализа и оценивать данную практику с научно-художественной точки зрения. Сравнительный анализ показывает, что опубликованные статьи имеют единую форму и содержание и в них очень мало нововведений. В статье при оценивании методов анализа доказано, что авторы при критике проблем, прежде всего, обращали внимание на тему произведения, что имеет заказную основу и определяет политическую и социальную позицию автора. Поэтому, многие статьи и произведения изданные в других жанрах литературной критики приняли во внимание данное требование, что является причиной развития трафаретного изъяна в критике. Такой способ анализа в большинстве статей 90-ых годов и в части статей опубликованных позже наблюдается тоже. На этой основе автор раскрывая тенденции художественной критики в способе анализа критиков, оценивает особенности процесса развития критики данного периода.

Ключевые слова: журнал «Садои Шарк», поэтическая критика, критик, жанры художественной критики, тематическая критика и аналитические статьи.

GENRES OF ART CRITICISM AND ANALYSIS METHODS

In this article, the author has examined and studied the problem of methods of analysis and its relationship with genres of art criticism on the example of articles. In a very short time, factors, professional and ideological foundations of the weak sides of the development and evolution of the article's genres are identified and their consolidation and development based on their form and content are specified. From the experience of the magazine "Sadoi Shark" ("Voice of the East") on the basis of the publication of critical materials, it can be stated that the classification of genres by form has no meaning. To familiarize and evaluate this practice, firstly, it is important to distinguish the features of the methods of analysis and evaluate this practice from a scientific and artistic point of view. Comparative analysis shows that published articles have a uniform form and content, and there are very few innovations in them. In the article, when evaluating the methods of analysis, it was proved that when criticizing problems, the authors first of all paid attention to the theme of the work, which has a custom basis and determines the political and social position of the author. Therefore, many articles and works published in other genres of literary criticism have taken into account this requirement, which is the reason for the development of the screen flaw in criticism. This method of analysis is observed in most articles of the 1990s and in some of the articles published later. On this basis, the author reveals the trends of art criticism in the way of analyzing critics, evaluates the features of the development of critics of this period.

Key words: Sadoi Shark magazine, poetry critic, critic, art criticism genres, thematic criticism and analytical articles.

Сведения об авторе: ***Кодирова Дилноза Лутфуллоевна*** – Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни, аспирант кафедры теории и истории таджикской литературы. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Рудаки 121

Information about the author: ***Kodirova Dilnoza Lutfulloyevna*** - Tajik State Pedagogical University named after S.Aini, graduate student of the theory and history of Tajik literature department. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Street 121

УДК: 821.512.145

ШИФОҲИЁТ ВА ҲАҚИҚАТ ДАР БОРАИ ЗИНДАГӢ ВА ОСОРИ ТОЛИБИ ОМУЛӢ

Мухторов З., Абдуев Э.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар осори Наҷиби Муҳаммад Толиб шабоҳатҳою вижагиҳои аҷибу афсонавие дида мешаванд, ки аз рӯйи сохтораш дар ду равиш дарёфт карда мешавад. Он яке китобхонагӣ, яъне дар китобат ва дигараш майдонӣ –яъне шифоҳӣ, аз забони мардум. Ин ҷо муҷиби ёдоварист, ки адибону пажуҳишгарон адабиёти форсу тоҷикро ба ду шоха, яъне китобӣ ва шифоҳӣ тақсим мекунанд. Ва ҳардуи ин самтҳоро дар рӯ ба рӯйи ҳам гузошта, ба ҳам баробар низ медонанд. Ба ҳамин далел аст, ки бисёриҳо бо ҷустуҷӯ ва пажӯҳишҳои майдониву шифоҳӣ дониш ва адабиёти мардумиро ҷамъоварӣ намуда, аз гӯшаҳои мухталифи илмӣ, адабӣ ва равоншиносӣ мавриди ҷараён ва таҳлил қарор додаанд.

Дар мувофиқа бо ин ҳама дар мамлакатҳои фарҳангӣ, дар донишгоҳҳо, риштаҳои илмӣ, мактабҳо адабиёти шифоҳӣ ташкил дода шудааст ва муҳассилину донишҷӯён дар ин ришта баҳраварӣ ёфта, тахассус мегиранд. Зарурати амал дар он аст, ки сармашқи адабиёти китобӣ, адабиёти шифоҳӣ аст. Бузургони шеър ва адаби намоёни форсу тоҷик низ аз ин неъмат бебаҳра набуданд.

Адибони форсизабон, чун Мавлавӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Шайх Муслиҳиддини Саъдӣ дар осорашон аз фарҳанги мардумӣ ба шаклҳои гуногун суд ҷустаанд [1, с.25].

Дар ҳақиқат, адабиёти шифоҳӣ таҷассумгари рӯҳи ҳар як миллат ва осору чакидаи ин ва ё он қавм аз лиҳози рафторшиносӣ, урфомӯзӣ, ҷомеашиносӣ ва ғайраҳо мебошад, ки шомили ҳама фаҳмишоту адабиёти омма, модиёту маънавиёти мардум аст, ба фолклор васф карда мешавад.

Гузашта аз ин, дар зиндагиномаи Толиби Омулӣ низ ривоятҳо гуногунанд, аммо ҳамагӣ дилнишину дар бисёр маврид ибратбахш мебошанд.

Дар мақолае, ки дар зодгоҳи маликушшуаро, шаҳри Омул, дар ҳамоиши байналмилалии бахшида ба шоир, аз ҷониби пажӯҳишгар фолклоршинос Нод-Алии Фаллоҳ пешниҳод гардидааст, аз номи худи шоир баён мешавад.

Муҳаммад Толиб аз рамзҳои коинотӣ огаҳӣ дошта, ҳатто аз ҷонварон шарҳи баён меҷустааст. Ривоятҳое, ки аз овони ҷавонии Толиб, то ба имрӯз дар зодгоҳаш дар забонҳои пиру ҷавон, занону мардон аз рӯйи муҳаббату ихлос бо ӯ мепечанд, бо чунин мазмун аст: Толиб ҷавоне назаркарда буд, дорои идроки бедор, дар баъзе аз маворид хитобаеро, ки бо олами фазои рӯҳ мутталиҷ аст, моҳирона ва басо мутаассир дар забон оварда, нидо мебароварда. Ин нидои пурэҳсосаш як иборараро дар бар мегирифт.

Вақте ки ин нидоро, яъне “الله” – агар калиматан мазмунгузорӣ шавад, “Лиллоҳув” ва дар аслаш бошад, ки ин зикр дар бисёр маврид, дар китобҳо омадааст ва дар забони мардум низ ҳаст, “Аллоҳ-ҳу” мебошад, яъне бо шарҳи тоҷикӣ Парвардигорам ӯст ё ки баръакс ӯст парвардигори ман мебошад. Толиб аз забон ҳувайдо мекард, аз завқи шунидани ин нидо ҳайвонҳо атрофаш давр мезаданд.

Аслан, агар инро ба андеша дароварӣ он созгоре, ки бо ҳамаи созҳо мувофиқ асту дорои ҳама гуна авсофи олӣ мебошад ва саховат низ, ки офаридаи худи ӯст, чаро бояд баъзеи қисмате аз муъҷизоташро ба ягон бандагони худаш инъом накарда бошад?

Он мавзее, ки Муҳаммад чашм ба олами ҳастӣ кушодааст, бо Ишқобод низ ном бурда мешавад. Шояд хаёле бар он метавон баст, ки Толиб риштаҳои ишқу муҳаббати покро дар ангуштон печида дошту аз ишқи маҷозию ҳам ҳақиқӣ чашмаи мусаффое дарёфт карда буд.

Дар ниҳоди Толиб аз он ҷо, ки саросари омӯзишу, хонишу, таҳлилоти саргузашту ашъораш вориди афкор мегардад, дарёфт мешавад, ки ӯ бо ҳар иқдоме, агар рӯ ба рӯ мешуд, самимияти саршоре дошт. Дар адабиёти шифоҳӣ, ки ёдовар будем ва ҳамчунин дар фолклори Мозандарони куҳан омадааст, ки Толиб ҷавоне мазлум, бегуноҳ, покдилу назаркарда мебошад ва доноию шарофат ва шоир шуданаш як иттифоқи муъҷизаборест, ки бо худи ӯ марбут аст ва фаҳмишаш низ бо худи ӯст.

Сабз-Алӣ бародари калони Толиб, ҳамеша ӯро дар ҳоли тазаккури “Лиллоҳув” ва баъзан садои навохти найро аз ӯ мешунид. Як рӯз дид, ки ӯ як ҷилд Қуръонро дар даст дорад. Сабз – Алӣ бо ӯ нигариста гуфт: “Ту, ки мутриби найнавоз будӣ ва ҳоло туро бо Қуръон чӣ кор?”

Аз ин корҳо даст бардор, вагарна туро ба дасти моиндарамон месупорам – (аз бас Толиб модари азизашро дар айёми туфулият аз даст дода буду ҷойи ӯро моиндар ишғол карда буд).

Толиб дар ҳоле, ки оромии кулл фарогираш буд, гуфт: «Бародар, ман дар асари як хоб, ки дидам, муяссарам гашт, то Қуръонхон бошам, агар метавонӣ боварам дошта бошӣ, ба назди донишманде бурда, имтиҳонам кун».

Баъд аз имтиҳон бародар ба ӯ итминон пайдо карду ба Толиб имон овард, ва ӯро ба ҳоли худаш раҳо кард.

Ин ҳама ишқу ошиқӣ ва саргузаштеро, дар доираи косту кӯчак ба рӯйи хат овардем, агар ба аслаш равона созем, ӯ танҳо дар фазои рӯҳ бо кас муяссар мегардад ва баҳри касе, ки аз Сонии рӯҳ дар ризоят бароварда шавад.

Толиб чашми бедор ва рӯҳи саршореро соҳиб буд, ки бо ҳар мавҷуд ё намояе, аломат ё ҳолате, афъол ё зарфияте ба рӯ меомад, аз назари воқеият бар ӯ менигаристу андеша ба сарчашмаи пайдоиши он равона мекард ва дар ишқи Созишгари ҳамаи ин созишҳо, дар риштаи тавассул мепайваст.

Дар айёми фароғат ӯ ба шикор мерафт, тирандозӣ ва аспсаворӣ мекард. Бештари лаҳазоти чунин сафарҳояшро миёни говбонон, чӯпонон, ҷангалнишинон мегузаронид ва аз зебоиҳову таҷаллиёти мавҷудоти табиӣ ва офариниши онҳо таскини шадоиди муҳаббат меҷуст.

Зебоипарастӣ, ки имрӯзу фардову ҳар рӯз бояд пеши рӯ дошта бошему ҳамагӣ баҳравар аз зебоиҳои табиату рӯзгор дар ҳамаи ҳол бошем, мароми ҳамасоатаи шоир ва асбоби ибрати ӯ буд. Дар чунин лаҳазот аз рангорангии табиати мунаққаш илҳом гирифта, ашъореро месуруд, ки нишонаи ошиқӣ, табъи нозукандешӣ ва фитрати шоиронаю сармояи адабии ӯ буд.

Биё, ки шаҳиди шӯхи баҳорчеҳра кушод,
Кунун гаме, ки ба ҷон бастаӣ бидеҳ бар бод.
Насими силсилаҳо дар ҷаҳон парешон кард,

Ки рафт замзамаи зулфи дилбарон аз ёд.

Арӯси боғ ниқобе зи рӯйи ҳусн афканд,
Ки чашмаҳои арақ аз ғабини хулд фитод.
Ҳавози файзи лаби гунча шуд табассумзор,
Чаман зи акси дили андалеб айшобод.

Кунун ниятам бар он аст, ки аз саргузашти Муҳаммад Толиб ривоят ва навиштаҷотеро пеш оварам, ки то ба имрӯз дар зодгоҳаш дар забонҳои пиру ҷавон ва занону мардон, ҳатто кӯдакон ҷорист. Ин достонест, ки ишқи поки ду ҷавони бо муҳаббати шадиду ғайриодӣ пайвастани мозандарониро васф менамояд. Чун синну соли Толиб дар мувофиқа бо давру замони онвақта ба марра мебарояд, ӯро ба мактаб месупоранд.

Ӯ бо иштиёқу завқи боло илмҳои бо талаботи он замон ҷавобгӯ бударо, фаро мегирад.

Баъд аз чанде дар ҳамон мактаб ба духтаре бо номи Зуҳраи Зарнигор ошиқ мешавад. Пажӯҳишгарон пайи чӣ будани маънои зуҳра низ, заҳматро канор нагузоштаанд. Фарҳанги Муин қисмати эъломи Зуҳраро ноҳид, дувумин манзумаи шамсӣ баён кардааст ва дар фарҳанги тамлиҳот доктор Сирус Шамисо навиштааст: «Зуҳра ё ноҳид, ё овозу тараб ва мусиқӣ аст» [2, с.317].

Бо гузашти муддатҳо миёни он ду дӯстӣ истеҳком мегирад. Аз бас вобаста бо тарбияти рӯҳ дар ниҳодашон олудагию ғализиҳоро роҳёб набуданд, бо нигоҳҳои дуру дароз аз дуру наздик бо якдигар ибрози гирифторӣ дар муҳаббати воқеиро дар риштаи баён мегузоштанд.

Ин дилдодагии муҳиббона муддате ба таври пинҳонӣ идома пазируфт. Аммо, мутаассифона, дере нагузашта буд, ки асрори ишқи онҳо вирди забони мардум гардид. Зуҳра, ки хело зирак ва ҳам оқила буд, ба Толиб маслиҳат дод, то ҳанӯз дер нашудааст, ба хостгорияш биёяд.

Ин ҳангом моиндараш (яъне бадбахтона Зуҳра ҳам мисли дӯстдоштааш Толиб, маҳрумаи силлаи дасти модар буд) бо баҳонаҳое бародари Зуҳраро дар муқобили Толиб омода сохт. Бародари Зуҳра кашмокаш ороста бо табарзин Толибро маҷрӯҳ сохт (Бо қасди куштан, аммо муваффақ нагашт). Зуҳраи дилсӯхта аз ин ҳол воқиф шуда, ба ҳадди нотобӣ андуҳгин мешавад ва худро дар шакли дигар ороста, ба аёдати ӯ меравад ва аз аҳволи Толиб хабардор мегардад. Баъди чанде дар мазамматҳо буданаш, охиран мефаҳмад, ки Толиб аз марг наҷот ёфтааст.

Моиндари Зуҳра бо ин ҳама иктифо накарда, аз хостгори дигари Зуҳра, ки ном ӯро Қодир буд, пулу ҳадяҳои зиёд гирифта, барои дур кардани Толиб аз маъшуқааш омода сохт. Ӯ доруи беҳуширо дар моҳие, ки Толиб худаш барои Зуҳра сайд карда буд, рехта, ба дасти худи Зуҳра медиҳад, Маъшуқае, ки аз ин моҷаро бехабар буд, моҳиро ба Толиб медиҳад ва ӯ моҳиро хӯрда, то чанд муддат дар зоилият мемонад.

Баъд аз дармон ёфтанаш Толиб фикр мекунад, ки Зуҳра ин амалро дониста, махсусан ба анҷом бурдааст. Аз ин рӯ, ӯро бевафою хиёнатпеша тасаввур кардаю бо ҳасратҳо аз Омул берун мешавад.

Зуҳра дар ишқ буда Толибро, гиреҳи бовараш,
Рамзи пайванд туҳфа бо ӯ дод зиреҳи модараш (аз муаллиф)

Вақте Зуҳраи бехабар аз андешаи маъшуқ, дарёфт, ки Толиб ба шаҳри дурдаст рафтааст, даҳшати фироқ ӯро фарогир шуд. Бо зиреҳе, ки аз модари Толиб мондаю аз завқи муҳаббат ба ӯ туҳфа карда буд, худашро хафа кард, то бимирад, аммо муваффақ нашуд. Зуҳра бадин минвол то ба охири умр дар фироқи маъшуқ месӯхт. Пайваста дар андешаву хаёл аз гуфторҳо бо ӯ ёдовар мешуд, худро тасаллӣ медод ва чеҳраи ӯро пеши назар меовард. То рӯзе аз марги Толиб бохабар шуд, девонавору ошуфта шуд ва ба назди рӯде, ки бо Толиб рафта бо моҳиён гуфтугӯ мекарданд, худро расонид. Мисли он рӯзҳо аз моҳиёну дарахтон сурати Толибро мегирифт ва дигар ба хона барнагашта, барои ҳамеша нопадид гардид. Ҳамаи ин аъмоле, ки дар саргузашти Толибу Зуҳра ба вуқӯъ пайваст ба шикасте дар ишқи поки онҳо оварда расонид ва онҳоро озурдаю доғдор боқӣ гузошт. Агар бо ҷиддияти пешомада ба осори Муҳаммад Толиб таваҷҷуҳ дошта бошем, дармеёбем, чӣ авзоҳоеро ин ду ошиқи пок дар рӯ ба рӯ доштанду тай карданд. Хотираи ғамангези ин моҷарои ошиқонаро, ки то поёни умраш бар замираш соя афканда буд, то ба ҳоло хонандаю шунавандаро мутаассиран дар ҳоли андеша боқӣ мегузоранд. Ин аст исботи дурусти достони ошиқонаи Толибу Зуҳра. Дар ин ашъораш Толиб ошкоро ба ишқи пинҳонии чандинсола ва нокомии худ ишора намуда, иллати тарки зодгоҳашро баён менамояд: «Дар достони Толиб ва Зуҳра то он, ки абёти бадастомада ҳикоят мекунанд, илова бар шарҳи он ва нокомии он ду дар ишқ, ба хуруҷи Толиб аз Омул ва аззамати вай ба Ҳинд ишора шуда аст». (Доктор Фаромарзии Гударзӣ «Зиндагинома ва корномаи адабии Толиб, шоири ҳунарманде, ки шоистаи ин фаромӯшӣ нест).

Камон кашиданд бар дилам зи камин,
Вале шаҳид ба тири тағофулам карданд.
Чу ҳарфи ком задам нақди чандсола шикаст,
Ҳамон ҳавола ба сабру таҳаммулам карданд.
Ба ҳеҷ шаҳр Толиб аз малол нараст,
Чӣ рӯз буд, ки берун аз Омулам карданд.

Толиб баъд аз шикаст дар ишқ дар ҷустуҷӯи касе, ки битавонад дарди дилашро каме бигзорад, ба сӯйи хоҳари дилбандаш, ки дар Кошон истиқомат мекард, рӯ овард.

Шоири дилсӯхта, ки дар ватанаш бо бемориҳо муваҷҷаҳ шуд, азми тарки диёр кард. Аз Кошон ба Исфаҳон ва аз он ҷо ба Машҳад ва Қандаҳор ва охиран рӯ ба Ҳиндустон овард. Дар соли 1017 ҳ. барои ҳамешагӣ тарки ватан намуд.

Инак, чун Толиб муҳити мозандаронро барои волоии хеш кӯчак медид ва аз ҷумла барои мутаносиб набудани кариҳаи шоиронаи ӯ аз тарафи дигар, шикаст дар ишқ боиси мусофирати дарозроҳу бебозгашти ӯ гардид.

Азму иродаи тарки диёр шоири дилсӯхтаро сараввал ба Кошон ва пас аз он ба Марв ва аз он ҷо ба Ҳиндустон ба дарбори Ҷаҳонгиршоҳ, ки аз дидаи маънавият дӯстдори шеъру адаб буд, бурда расонид. Овозаи маҳорату суханварии шоир то ба он зина расид, ки рӯзе Ҷаҳонгиршоҳ бо завқи боло ба ҷамъи дарбориён иброз кард: «Чун рутбаи сухани Толиби Омулӣ аз ҳимматҳояш даргузаштааст, ӯро ба китоби маликушшуароӣ хилъати имтиёз мепӯшонам» Ӯ бадин тартиб, ба ин унвони бузург даст ёфт.

Дар Ҳиндустон издивоҷ муяссараш гардиду ҳосили умраш ду духтар буд ва баъд аз маргаш холааш сарпарастии он дуро ба уҳда гирифту онҳоро сару сомон дод.

Чуноне ки аз бисёр ишораҳо пай бурда мешавад, ӯ дар ҳини шубоб, яъне тавоноию мардонагӣ, дар зинаи ғайрату матонат буд, ки остини қазо чароғи ҳаёташро дар соли 1036 ҳ. хомӯш кард.

А Д А Б И Ё Т

1. Аҳмад Абумаҳбуб-Нодалӣ Фалох. Дониш ва андешаҳои мардумӣ дар ашъори Толиби Омулӣ. – Омул, 1390. – 416 с.
2. Шамисо. Фарҳанги тамлиҳот. – Теҳрон, 1369. – 317 с.
3. Гударзӣ Фаромарзӣ. Шарҳи зиндагии Толиби Омулӣ // Ҳамоиши байналмилалӣ бахшида ба бузургдошти Толиби Омулӣ. – Теҳрон, 1390. – 460 с.
4. Омулӣ Толиб. Ғазалиёт. – Душанбе: Адиб, 1993. – 575 с.

ШИФОҲИЁТ ВА ҲАҚИҚАТ ДАР БОРАИ ЗИНДАГӢ ВА ОСОРИ ТОЛИБИ ОМУЛӢ

Дар мақола сухан дар бораи ҳаёту фаъолият, осори адабӣ ва баъзе хусусиёти забонии эҷодиёти Толиби Омулӣ ба қалам рафтааст. Чунин қайд гардидааст, ки Толиби Омулӣ дар он ҷамъият, муҳити иҷтимоию мадание таваллуд ёфтаву ба камол расидааст, ки ҳамаи арзишҳои аслияш дар асоси ақоиду анъанаҳои ислом ташаккул ёфта буданд. Дар бораи ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Толиби Омулӣ дар олами адабиёти форсу тоҷик то ба имрӯз ривояту ҳикоятҳои наҷиб мавҷуданд ва бисёре аз онҳо дар навиштаҷотҳову сарчашмаҳои адабиёт мавқеъ доранд. Ҳамчунин забони эҷодии Толиб низ бо гуногунрангии мазмун, ғановати луғавӣ, ташбеҳу тамсил ва хосиятҳои нотакрору сабку услубаш назаррас мебошад. Асоси қолибият ва рангорангии адабии шоирро мафҳумҳои ишқу муҳаббат, бовариву садоқат, умеду орзуҳо, раъноияти инсон, зебоии ҷаҳон, вафодориву сафо, дилсӯзиву ғамхорӣ ва хайрхоҳию роздорӣ ороиш бахшидаанд.

Калидвожаҳо: шабоҳат, шинохташуда, ишқ, достон, мусофират, ҳолнома, мардонагӣ, суботкорӣ, дӯстдошта, ёддошт, душманӣ, порсоӣ.

СКАЗАНИЯ И РЕАЛЬНЫЕ СВЕДЕНИЯ О ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ ТОЛИБА ОМУЛИ

В статье речь идет о жизни, литературном наследии и некоторых языковых особенностях творчества Толиба Омули. Отмечается, что Толиб Омули родился и вырос в такой социально-культурной среде, где основные ценности формировались на доктринах традиционного ислама. О жизни и творчестве Толиба Омули в персидско-таджикской литературной среде по настоящее время распространены интересные рассказы и некоторые из них зафиксированы в письменных источниках. Язык творчества Толиба Омули также отличается своим разнообразием, богатой лексикой, неповторимыми свойствами литературного стиля. Основное тематическое разнообразие его творчества связано с такими понятиями, как любовь, разлука, вера, надежда, красота человека и красота мира, преданность, добро и сочувствие.

Ключевые слова: аналогия, распознавание, любовь, сказание, разлука, путешествие, жизнеописание, мужество, настойчивость, возлюбленная, воспоминание, враждебность, духовность.

LEGENDS AND REAL INFORMATION ABOUT THE LIFE AND CREATIVITY OF THE TOLIB OMULI

The article deals with the life, literary heritage and some linguistic peculiarities of Tolib Omuli's creativity. It is noted that Tolib Omuli was born and grew up in such a socio-cultural environment, where core values were formed on the doctrines of traditional Islam. On the life and work of Tolib Omuli in the Persian-Tajik literary environment, interesting stories are spread to the present, and some of them are recorded in written sources. The language of Tolib Omuli's creativity is also distinguished by its diversity, rich vocabulary, and unique literary style. The main thematic diversity of his work is associated with such concepts as love, separation, faith, hope, human beauty and the beauty of the world, dedication, goodness and empathy.

Key words: analogy, recognition, love, legend, separation, journey, life story, courage, perseverance, beloved, memory, hostility, spirituality.

Сведения об авторах: ***Мухторов З.*** – Дангаринский государственный университет, доктор филологических наук, профессор. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Дангара, ул. Шарифова, 3
Абдуев Э. – Дангаринский государственный университет, ассистент. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Дангара, ул.Шарифова, 3

Information about the authors: ***Mukhtorov Z.*** - Dangara State University, doctor of philological sciences, professor. **Address:** 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Shrifova Str. 3
Abduev E. - Dangara State University, assistant. **Address:** 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Sharifova Str. 3

УДК: 891.550-1

АҚИДАҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ ОИДИ МАКТАБУ МАОРИФ

Ҳусейнзода Ф.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Мактаб ва маорифи Тоҷикистони соҳибистиқлолро бе эҷодиёти пурфасоҳат ва пурназокати устод С.Айнӣ тасаввур кардан имконнопазир аст. Маорифпарвари нотакрор тавонистааст, ки ба воситаи асарҳои назмию насрӣ ва осори публитсистиаш чароғи илму маърифатро дар қалби мардумони Осиёи Марказӣ ва берун аз он шуълапошӣ намояд. Дар ин хусус, дар таҳқиқотҳои донишмандони тоҷик М.Шакурӣ, А.Маниёзов, А.Саъдуллоев, А.Сайфуллоев, Х.Асозода, А.Кӯчаров, М.Имомзода, А.Маҳмадаминов ва чанде дигар маълумотҳои зарурӣ мавҷуд аст, ки дар асоси омӯзиши он мо ба чунин хулоса омадем, ки нуқтаҳои ҷолибу ба соҳаи мактабу маориф дахлдори осори устод Айниро мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Устод Садриддин Айнӣ қадами аввалини хешро дар адабиёт бо гуфтани шеърҳои маорифпарварона гузоштааст. Ашъори “Маснавӣ дар васфи мактаб”, “Саҳаргоҳон”, “Бомдоди Баҳорон”, “Боз мактаб”, “Замзамаи дабистон” (1909-1917) тараннумгари онанд, ки мактаб ва маориф соҳаи афзалиятнок ва нерӯманди ҷомеа аст, ки бе он барои тамоми қишрҳои ҷомеа пешравӣ ба даст омаданаш номумкин аст. Дар шеъри “Маснавӣ дар васфи мактаб” С.Айнӣ бо забони сода ва корбурди санъатҳои бадеии такрору тавсиф мартабаи баланди таълимгоҳ, яъне мактабро чунин тасвир кардааст:

Эй монда қадам ба роҳи мактаб,
Олист мақому ҷоҳи мактаб.
Мактаб сабаби ҳаёт бошад,
Мактаб сабаби наҷот бошад.
Мактаб ба ту ақлу ҳуш бахшад,
Мактаб ба ту шаҳду нӯш бахшад.
Мактаб ба ту роҳбари яқин аст,
Мактаб устоди илму дин аст [1, с.11-12].

Устоди борикбин ва донишманди фарзона доктори илмҳои филологӣ, узви вобастаи АИ ҶТ Аламхон Кӯчаров ба маврид зикр кардаанд: “Шеърҳои ба мактаб ва талабагони мактаб бахшидаи устод Айнӣ чун намунаи назми нави пандуахлоқӣ дорои аҳамияти зиёди таълимиву тарбиявӣ мебошанд ва ҳоло ҳам саҳифаҳои китобҳои дарсиро оро дода, ба омӯзгорон ва талабагон таъсири эстетикӣ мерасонанд. Устод талабагони ҷавонро ба зиндагидарккунӣ ва меҳнати босамару фоиданок даъват карда, дар ин роҳ мавқеи мактабро дар ташаккули инсони созанда гаштаю баргашта таъкид мекунад ва мактабро басо муносиб ба гулистон ва талабагонро ба чинандагони гул ташбеҳ мекунад ва ба ҳамин зарари танпарварӣ ва бекориву нодориро дар ҳаёти инсон собит месозад” [2, с. 107]. Маорифпарвари нотакрор Садриддин Саидмуродхоҷа Айнӣ дар “Таҳзиб-ус-сибён” нигоштааст:

Саҳаргоҳон гулистони дабистон,
Тароватбахш бошад чун гулистон.
Чаро аз ин гулистон гул начинед?
Чаро дар кунҷи бекорӣ нишинед?
Биёед, эй шариқон, дарс хонем,
Ба бекориву нодонӣ намонем.
Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли олам хор гардад [1, с.44].

Дар шеърҳои “Пешоҳангем, пешоҳанг” (“Пионер”), “Духтари Шарқ” ва чистони ба падари бузургвор эҳдокардаи шоир муносибати дилсӯзонаи волидайн ба мактаб ва таълиму тарбияи фарзанд хуб эҳсос мешавад. Хулосаи шоир он аст, ки бояд кӯдакону наврасон ба қадри заҳмати падару модар бирасанд ва дар ояндаҳои дури дур ба ин подош некӣ карда тавонанд.

Аз мутолиаи асарҳои устод С.Айнӣ “Мактаби куҳна”, “Ятим”, “Аҳмади девбанд”, “Тартил-ул-қуръон”, “Духтарбача ё ки Холида“, “Ёддоштҳо” ва чанде дигар маълум мегардад, ки устод дар ҷодаи таълим ва тарбияи кӯдакон ва наврасон, то инқилоб ва пас аз инқилоби Октябр (1917), заҳмати арзишманде ба харҷ додааст ва масъалаҳои мубрами соҳаи маорифи Тоҷикистону Ӯзбекистон дар асарҳои бачагонаи шоир дар такя ба забони зиндаи мардуми кӯҳистони тоҷик ва эҷодиёти шифоҳии халқ ба миён гузошта шудааст. Масалан, аз номаи ӯ, аз торихи 23.12.1934 ба устод Абулқосим Лоҳутӣ маълум мешавад, ки асари “Мактаби куҳна” бо дархости кормандони Институти татқиқотии омӯзгории Москва навишта шуда, ҷанбаи тарҷумаи ҳолӣ дорад ва ҳикояи “Аҳмади девбанд” саршори воқеаҳои реалӣ буда, масъалаҳои таълиму тарбияи насли навраси тоҷикро фарогир аст. Устод С.Айнӣ хотиррасон кардааст: “Ман нахостам талабагони ҷавоне, ки баъд аз он ба майдон омадаанд, коргар ва колхозчиёне, ки баъд аз он саводнок шудаанд, аз мутолиаи ин порча (яъне “Аҳмади девбанд”- Ф.Ҳ) маҳрум монанд” [3, с.7]. Дар ин ҳикоя таззоди ду давр ва бартарии замони нав дар соҳаи маориф бо далелҳои мушаххас нишон дода шудааст. Аз ин бармеояд, ки аллома Айнӣ ба масъалаи мактабу маориф эътибори махсус медодааст.

Фаъолияти омӯзгории С.Айнӣ аз соли 1904 оғоз мегардад. Ӯ пас аз хатми мадраса ба корҳои тарҷумонӣ аз тоторӣ, туркӣ, ӯзбекӣ ба арабӣ ва тоҷикии форсӣ даст мезанад. Соли 1907 устод бо дастгирии рафиқи донишмандаш А.Мунзим мактаби наве таъсис медиҳад ва дар он бо тарзу услуби нав ҷараёни таълим ба роҳ монда мешавад. Китоби “Таҳзиб-ус-сибён”(1910, 1917) барои ҳамин мактаб навишта мешавад. Мавзӯи меҳварии онро устод С.Айнӣ дар такрори матн, қироати бехато ва навишти дурусти калимаҳо аз ҷониби атфол бо ёрии омӯзгор мебинад ва таъкид мекунад:

“Ҷаноби муаллимин бояд, ки нахуст қосими ҳар сабақро ба атфол забонӣ такрор кунад. Сониян, ба худи атфол хонанда, хатоҳояшонро тасҳеҳ намоянд. Ҳар гоҳ шогирд такрор карда ба такрори хулосаи сабақаш иқтидор пайдо кунад, сабақи дигар интиқол диҳанд. Ба тафҳими манфиати ҳар сабақ неку диққат намояд. Агар шогирд аз синфи дувум бошад, ҳалли луғот низ кунанд” [1, с. 7].

Раванди кор дар ин мактаби навусул дер давом намекунад. Аз ҷониби амири манғиттабор Олимхон ва пайравони вай мактаб баста мешавад. Амир устодро дар яке аз мактабҳои олӣ мударрис таъйин мекунад. Устод Айнӣ ин таклифро рад карда ба навиштани мақолаҳои илмӣ – оммавӣ роҷеъ ба худшиносӣ ва бедории мардум машғул мешавад. Дар асл баъди инқилоби солҳои 1905-1907-и рус мавҷҳои озодихоҳӣ, бедории фикрӣ ба воситаи рӯзномаю маҷаллаҳои гуногун, аз Ҳабили “Қабл-ул-матин” (Ҳиндустон), “Ҷеҳранамо” (Миср), “Сироҷ-ул-ахбор” (Афғонистон), “Тарҷумон” (Боғчасарой), “Мулло Насриддин”(Тифлис), “Вақт” (Оренбург), “Шӯро” (Оренбург), “Садои Фарғона”, “Ойина” ба забонҳои форсӣ, туркӣ, тоторӣ ва русӣ чоп мешуданд, ки ба ҷаҳонбинии устод Айнӣ барин ҷавонони бедордил такони азиме медоданд. Устод Айнӣ бо ҳаммаслакони худ Абдулвоҳиди Мунзим, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Ҳомидхоҷаи Меҳрӣ, Мирзо Назруллои Ғафурзод, Мирихони Порсо ва чанде дигар баҳри пиёда гардонидани орзую ормони худ дар соҳаи мактабу маориф аз ин минбарҳои эътирофшудаи иттилоотӣ низ баҳра бардоштааст. Рӯзномаҳои “Бухорои Шариф”, “Тӯрон”, “Овози тоҷик”, “Самарқанд” низ минбари муҳимме барои паҳн кардани ғояҳои мактабу маориф ба ҳисоб мерафтанд. Масалан, дар нахустин мақолаи ба ин масъала бахшидаи устод “Танвири афкор” омадааст: “Фикри соиб ба хатти ҳаракати дуруст пайдо намешавад, инсонро магар ба воситаи илму дониш. Илму дониш ҳосил намешавад, магар аз мактабу маориф...” [4, с.12].

Устод С.Айнӣ ғалабаи инқилоби болшевикиро хуб қабул мекунад ва худро шогирди 40- солаи он меҳисобад ва тарғиби мактабу маорифи замони навро ҳадафи асосии худ қарор медиҳад. Муҳтавои мақолаҳои “Сайф ва қалам”, “Ҳафтаи атфол чист?”, “Ба атфоли хурдсол ёрмандӣ намоед”, “Масъалаи маориф ва китоб”, “Дар роҳи барҳам додани бесаводӣ”, ки дар “Шуълаи инқилоб” ба табъ расидаанд, самтҳои гуногунҷабҳаи мактабу маорифро дар замони шуравӣ мавриди баҳс ва андеша қарор медиҳад. Чунончи, дар мақолаи “Дар роҳи барҳам додани бесаводӣ”, ки дар “Шуълаи инқилоб” ба табъ расидаанд, масъалаи саросар саводнок кардани аҳолии калонсолро ба миён мегузорад. Аз нигоҳи устод, деҳқонон дар се моҳи зимистон, айёми барфу борон, аз кори саҳро фориғанд ва вақти худро “дар меҳмонхонаҳо, ба атрофи гулхан ва манқали оташ бо суҳбат ва афсонаҳо” мегузаронанд ва “барои мубориза бо бесаводӣ аз ҳамин се моҳи зимистон истифода кардан лозим аст.” Мулоҳизаҳои судманди устод замоне сурат мегирифт, ки дар сар то сари кишвар курсҳои кӯтоҳмуддати маҳви бесаводӣ амал мекард ва мулоҳизаҳои пешқадамонаи Айнӣ аз манфиат холӣ набуд.

Тавре маълум аст, пешаи омӯзгорӣ чи дар мактаби миёна ва чи дар мактаби олӣ як ҷодаи фаъолияти густурдаи устод қарор гирифтааст. Устод дар мактабҳои шаҳри бостонии Самарқанд бо методҳои классикии ба худ хос ба толибилмон сабақ медод, хонандагон дар вақти танаффус ва холигияшон аз маҳорати дарсдиҳии устод ба тафсил сухан меронданд. Ҷанбаи муҳим он аст, ки С.Айнӣ бо тамоми шогирдони синф дар соатҳои якум ва дуюми дарс ошноӣ пайдо мекард. Баъдан ба саводи хаттӣ ва қобилияти суханварии онҳо аз нигоҳи илми мантиқ эътибори хосса медод. Тамоми ҷавобҳоро дар тахтаи синфӣ хаттӣ қабул мекард. Бо ин услуб ба ҳусни хат ва доираи савод, шарҳу тавзеҳи матн ва маънии вожаҳо шогирдонро шинос мекард.

Маҳорати омӯзгории устод С.Айнӣ дар он зоҳир мегардад, ки ба дарсҳои забон, адабиёт, таърих, мусиқӣ омодагии ҷиддӣ медид ва аз шогирдон низ бо тайёрӣ омадан ба машғулиятҳоро талаб мекард. Яке аз шогирдони фидоии ӯ шодравон Раҳим Ҳошим нигоштааст: ”Устод дар вақти ин дарсҳо ба мо бисёр шеър ёд мекунонд, онҳоро бо овози баланд мехонд, ҳатто худаш нутқҳо навишта, ёд кунонда дар маҷлисҳо ба мо мегӯёнд, ба дуруст талаффуз карда шудани калимаҳо, ба равонии гуфтор диққат мекард, мувофиқи вазни оҳанг хондани шеърҳоро таълим медод, мавзӯъҳои гуногун дода иншо менависонд, онҳоро дар синф хононда ислоҳ менамуд, хулоса, бино ба гуфти Эраҷ Мирзо, ба даҳони шогирдони худ, “Як ҳарфу ду ҳарф алфоз ниҳода” ба онҳо гуфтан, гап задан меомӯхт” [5, с.258]. Аз ин бармеояд, ки пешаи омӯзгории устод ва таҷрибаи аз ҳаёт андӯхтаи ӯ мушкилкушо ва мададгори шогирдон дар тамоми ҷабҳаҳои зиндагӣ гардидаанд.

Ба меҳнати ҷисмонӣ машғул шуданро низ устод ба шогирдон тавсия медод, лаҳзаҳои хотирмони замони ба мактаби мавзеи Қушҳавзи шаҳри Самарқанд ҷудо кардани заминро роҳбари мактаб А.Г.Леменовский дар ёддоштҳояш чунин шарҳ додааст: “Айнӣ дар боғдорӣ ва гулкорӣ моҳир будааст... Дар ҳар дарахт тахтачаи муайянкунандаи навъи он овезон буд. Гулзори камбаре ҳам даста шуда буд. Махсусан гулҳои садбарг ва маҳсар ба чашм нур мебахшиданд. Айнӣ дар хилъати сафед ба талабагон роҳҳои нигоҳубини боғро меомӯхт. Ба ҳар дарахт як талаба вобаста шуда буд. Кордонӣ ва ғамхории омӯзгор баръало эҳсос мегардид [6, с.240].

Тавре ёдрас шудем, фаъолияти дигари омӯзгории устод С.Айнӣ ба мактаби олӣ алоқаманд аст. Устод аз соли 1946 то соли 1950 дар кафедраи адабиёти ӯзбеки ДДС ба номи Мир Алишери Навоӣ ба ҳайси мудир ифои вазифа кардааст. Адабиётшинос А.Худойдодов дар мақолаи “Садриддин Айнӣ дар шинохти Холиқ Мирзозода “бамаврид зикр кардааст, ки устод Айнӣ ба корҳои дипломии хатмкунандагони факултаи филологияи тоҷики Университети давлатии Самарқанд Холиқ Мирзозода (дар мавзӯи “Эҷодиёти Аҷзӣ”), Баҳром Ҳоҷизода (дар мавзӯи “Вазифаҳои семантикии калимаҳо”) ва Лутфулло Бузургзода (дар мавзӯи “Шеваи Ворух”) тақриз навишта, онҳоро барои ба Тоҷикистон рафта, ба илми тоҷик хизмат кардан ҳидоят мекунад:

“Мавзӯи кори дипломиам эҷодиёти Аҷзӣ” бошад ҳам, кори дипломиро танҳо дар бораи достони “Миръоти ибрат” навиштам, – гуфтааст Х.Мирзозода. – Акнун тақризи беруна ва оппонент лозим буд, муқарризи тоҷикдонеро ёфтан лозим омад, қарор дода шуд, ки ба устод Айнӣ муроҷиат кунем. Мактубчаи илтимос ба забони ӯзбекӣ ва хатти лотинӣ навишта шуда буд. Ҳоҷизодаву Бузургзодаву ман мактубро бо сарфарозӣ гирифта, кори дипломиро ба бағал ниҳода ... ба ҳавлии Айнӣ равон шудем” [7, с.5].

Маҳз бо дастгирӣ ва ҳидоятҳои орифона ва олимонаи устод Айнӣ ин се ҷавони болаёқат номбардори илми суханшиносӣ гардиданд. Аз соли 1935 сар карда устод вақти пурқимати худро ба тайёр кардани мутахассисони илмӣ барои мактабҳои олии Тоҷикистону Ӯзбекистон равона месозад. Бо роҳбарии устод якчанд нафар рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ дифоъ кардаанд, ки рисолаи доктории Иброҳим Муъминов шаммае аз он аст. Ҳамин заҳматҳои устодро ба инобат гирифта Шӯрои олимони университети ба номи А.А.Ждановии Ленинград соли 1948 устодро бе дифоъ ба дараҷаи илмии доктори илми филология сарфароз мегардонад ва соли 1949 Шӯрои олимони УДС ӯро профессори донишгоҳ интихоб мекунад.

Ҳамин тариқ, устод С.Айнӣ дар пешбурди соҳаи маориф ва илми кишварҳои дорои анъана, суннат, фарҳанги ягона, яъне Тоҷикистону Ӯзбекистон, бо асарҳои баландарзишаш, ки тарғибгари тарбияи ахлоқӣ, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ ва амсоли он аст, хизмати бузургеро ба сомон расонидааст. Шоир хуб фармудааст:

Умри Айнӣ аз барои халқ сарфи хома шуд,
Халқи моро дафтари Айнӣ шаҳодатнома шуд.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ С.Таҳзиб-ус-сибён. - Душанбе: Маориф, 1994.– 48 с.
2. Ҷ.Ҷурабоев, А.Кӯчаров, С.Муллочонов, А.Сайфуллоев // Маориф – гарави пешравии ҷомеа.– Душанбе: Маориф, 2015. – 243 с.
3. Айнӣ С. Куллиёт. Душанбе: НДТ, 1963 .Ҷ 5. - 276 с.
4. Айнӣ С. Куллиёт. Душанбе: Ирфон, 1969. Ҷ. 9. - 416 с.
5. Ҳошим Р. Солҳо дар саҳифаҳо.– Душанбе: Адиб, 1988. - 320 с.

6. Леменовский А.Г. Из воспоминаний о Садриддине Айни / А.Г. Леменовский // Ҷашнномаи Айнӣ.– Душанбе, 1963. Ҷ. 2– С.229-251.
7. Худойдодов А. Садриддин Айнӣ дар шинохти Холиқ Мирзозода / А.Худойдодов // Адабиёт ва санъат. -4 окт. 2012.

АҚИДАҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ ОИДИ МАКТАБУ МАОРИФ

Дар мақолаи илмӣ суҳан дар бораи фаъолияти маорифпарварии устод С.Айнӣ барои халқҳои Осиёи Миёна, хосса Тоҷикистону Ӯзбекистон, меравад. С.Айнӣ, тавонистааст, ки то инқилоби Октябр (1917) ва пас аз он ба воситаи асарҳои назмию насрӣ ва осори публитсистиаш дар бедории мардум саҳми беназир гузорад. Таъкид шудааст, ки то ҳол дар китобҳои дарсӣ барои мактабҳои олӣ ва миёнаи ҷумҳуриҳои Тоҷикистону Ӯзбекистон асарҳои дар васфи мактабу маориф бахшидаи С.Айнӣ аз қабили "Маснавӣ дар васфи мактаб", "Мактаби куҳна", "Ятим", "Аҳмади девбанд", " Ёддоштҳо" ва ғайра ҷойгоҳи махсус дорад. Дар ин асарҳо идеологияи худшиносӣ, бедории фикрӣ, садоқат ба меҳан, волидайн ва амсоли он дар мадди аввал гузошта шудааст. Бо далелҳои илмӣ таҳқиқ шудааст, ки ҳамаи ин пешравиҳо дар эҷодиёти С.Айнӣ пас аз ғалаби Революцияи ба даст омадааст. Ҳамзамон хизмати устод С.Айнӣ дар тайёр кардани кадрҳои баландихтисос хеле калон аст.

Калидвожаҳо: Садриддин Айнӣ, асарҳои ба васфи мактабу маориф бахшидашуда, осори публитсистии адиб, проблемаҳои маҳви бесаводӣ, норасоии китобҳои дарсии мактабӣ, муомилот бо кӯдакону наврасон,

ВЗГЛЯДЫ САДРИДДИНА АЙНИ О ШКОЛЕ И ПРОСВЕЩЕНИИ

В данной статье речь идет о просветительской деятельности Садриддина Айни в Средней Азии, в особенности его вклад в развитие просвещения таджикского и узбекского народов. Садриддин Айни до Октябрской революции (1917 год) и после прихода к власти Советов посредством своих поэтических и прозаических сочинений и публицистических произведений внес огромный вклад в дело пробуждения народа. Подчёркивается, что до сегодняшнего дня в вузах и средних и общеобразовательных школах Республик Таджикстана и Узбекистана изучаются произведения Айни:"Месневи посвященное школе", "Старая школа", "Сирота", "Ахмад - заклинатель дивов", " Воспоминания" и др. В этих произведениях на первый план выступают идеалы национального самосознания и самопознания, пробуждения народа, верности родины, родителям. Научно доказано, что успехов в своем творчестве Садриддин Айни достиг благодаря свершившейся Октябрьской революции и прихода Советской власти. Также автор отмечает вклад Садриддина Айни в подготовку высококвалифицированных кадров.

Ключевые слова: Садриддин Айни, труды посвященные школе и просвещению, публицистические произведения литератора, проблемв ликвидации безграмотности, нехватка учебников и школьных принадлежностей, обращение с детьми и подростками.

SADRIDDIN AINI'S VIEWS ON SCHOOL AND EDUCATION

This article deals with the educational activities of Sadriddin Aini in Central Asia, in particular his contribution to the development of education of the Tajik and Uzbek peoples. Sadriddin Aini before the October Revolution (1917) and after the coming of the Soviets to power through his poetic and prose writings and journalistic works made a huge contribution to the cause of the awakening of the people. It is emphasized that up to now, Aini has been studied in high schools and secondary and secondary schools of the Republics of Tajikistan and Uzbekistan: "Mesnevi is dedicated to the school", "Old School", "Orphan", "Ahmad - the caster of divs", "Memoirs", etc. These works prioritize the ideals of national identity and self-awareness, the awakening of the people, loyalty to the motherland, to parents. It is scientifically proven that Sadriddin Aini succeeded in his work thanks to the accomplished October Revolution and the arrival of Soviet power. The author also notes the contribution of Sadriddin Aini to the training of highly qualified personnel.

Key words: Sadriddin Aini, works devoted to school and education, journalistic works of the writer, problems in eradicating illiteracy, lack of textbooks and school supplies, the treatment of children and adolescents.

Сведения об авторе: ***Фарход Хусейнзода*** – Дангаринский государственный университет, заведующий кафедрой таджикского языка и литературы и официального делопроизводство. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Дангара, ул. Шарифова, 3. Тел.: **(+992) 92-753-87-65**

Information about the author: ***Farhod Huseynzoda*** - Dangara State University, Head of the Department of Tajik Language and Literature and Official Paperwork. **Address:** 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Sharifova Str, 3. Tel.: **(+992) 92-753-87-65**

УДК: 891.550-1:82

АНВОИ ИШҚ АЗ НАЗАРИ РӮЗБЕҲОНИ БАҚЛИИ ШЕРОЗӢ

Амиов Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ишқ, муҳаббат, маъшуқа ва бовафоӣ яке аз машҳуртарин образҳои адабиёти ҷаҳон, аз ҷумла адабиёти форсии тоҷикӣ буда, аз нахустин осори адабии маълум то осори адабиёти муосир нақши барҷастаи он маълуму маҳсус аст. Ҳамчунин дар ин замина садҳо образ, таъбирҳои адабӣ ва шоирона, аз қабили ишқ, муҳаббат, маъшуқа, бовафоӣ, бевафоӣ ва ғайра мавҷуд буда, бахши муҳимме аз мутуни адабии осори бештари шоиронро ба худ ихтисос додааст.

Мавзӯи ишқу муҳаббат дар эҷодиёти Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ мавқеи арзанда дошта, тамоми даврањои эҷодиёти шоирро ба ҳам мепайвандад, дар мавзӯи ишқу муҳаббат асосан давомдиҳандаи анъанаи назми классикии форсу тоҷик мебошад ва навовариҳои ӯ дар ин масъала низ кам нестанд. Дар лирикаи ишқӣ воситаҳои тасвирии барҷаста ва ҳаётиро, ки классикон ба кор мебурданд, ҳимоя карда, бисёр ғазалҳои ошиқона эҷод кардааст, гарчанде ки ашъораш дар китобҳо пароканда мавҷуданд ва дар баробари масоили ишқ, тавсифу тасвири ёр ва хислатҳои ҷудогонаи маъшуқа, мазмунҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ-маишӣ низ ворид карда шудаанд. Дар ҳақиқат, қисми зиёди ашъори ишқии Р. Бақлӣ эҳсосоти баланди инсониро бо шаклу воситаҳои тасвири бадеӣ, ки дар адабиёти классикӣ фаровон истифода шуда буданд, фарогир аст. Ин мавзӯъ дар адабиёти классикӣ васеъ ва доманадор буда, қариб дар эҷодиёти ҳамаи шоирони гузашта ба таври хеле барҷаста мушоҳида мешавад ва орифон дар мавриди мавзӯъ ва мафҳуми ишқ суханҳои зиёд гуфтаанд. Ин вожа **«عشق»** калимаи арабӣ буда, дар луғатномаҳои мозӣ ба касри айн **عشق** ва музореъ **يعشق** ба фатҳи айн омада, дар луғат ба маънои дилбохтан, ошуфта шудан ва ё дар дӯст доштани касе ё чизе зиёдаравӣ карданро гӯянд [10, с.808].

Тасаввуф аз ибтидо бо мафҳуми муҳаббат ва ишқ пайванди амиқе дошта, аз он ҷое, ки вожаи ҳубб калимаи қуръонӣ аст, дар андешаи сӯфиён ҷойгоҳи волое дорад. Робиаи Адавӣ, орифи бузурги қарни дуюми ҳиҷриро аз ҷумлаи аввалин суфиёне медонанд, ки мафҳуми ишқи илоҳиро бо тарзи васеъ баён доштааст. Гарчанде ки ин раванд бар хилофи андешаҳои иддае аз олимони он замон буд, вале ҳамчунон идома пайдо кард ва дар суханони орифони бузург мисли Боязиди Бастомӣ, Мансури Ҳаллоҷ, Абӯсаид Абулхайр, Аҳмади Ғаззолӣ, Айнулқуззоти Ҳамадонӣ ва саранҷом ба тарзи барҷастае дар осори Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ баён шуд.

Маҳдуд нагардидани корбурди ин образ дар осори гурӯҳе аз шоирони дорои як навъ ҷаҳонбинӣ ва завқу саликаи адабӣ ва ҳамчунин ба замон ва даврони хоссе вобаста набудани он, ба худии худ шоҳиди он аст, ки маънии ин образ ва мурод аз корбурди он низ маҳдуд набуда, балки то хадде густарда ва пурмаъност ва ҳатто баъзе аз шоирон мисли Мавлоно Ҷалолиддин бо вуҷуди мақоми болояш дар ирфону тасаввуф ва табъи шоирию матонати илмии хеш оҷизии хешро аз шарҳу маънои ин вожа, яъне «ишқ» эътироф намуда, бо ироаи ашъори зебояш бениҳоят васеъ будани маънои ин образи адабиро таъйид намуда, мефармояд:

Ошиқӣ пайдост аз зории дил,
Нест беморӣ чу бемории дил.
Иллати ошиқ зи иллатҳо ҷудост,
Ишқ устурлоби асрори Худост.
Ошиқӣ гар з-ин сару гар з-он сар аст,
Оқибат моро бад-он сар раҳбар аст.
Ҳар чӣ гӯям ишқро шарҳу баён,
Чун ба ишқ оям, хиҷил бошам аз он.
Гарчи тафсири забон равшангар аст,
Лек ишқи безабон равшантар аст.
Чун қалам андар навиштан мешитофт,
Чун ба ишқ омад, қалам бар худ шикофт.
Ақл дар шарҳаш чу хар дар гил бихуфт,
Шарҳи ишқу ошиқӣ ҳам ишқ гуфт [2, с.28].

Тариқаи Рӯзбеҳон дар тасаввуф ишқ аст ва дар ҳолатҳои рӯҳонии ӯ пойгоҳи баланди ишқ комилан ҳувайдост, зеро дар осори вай мисли «Руъёҳо» «Мукошафа» ва «Шатҳиёт» нисбати ишқ ва шарҳи он ишораҳои зиёде дида мешавад. Барои баррасии ҷойгоҳи ишқ дар осори Рӯзбеҳон, беҳтарин ва ҷомеътарин китоб «Абҳар-ул-ошиқин»-и ӯст, ки ба забони форсӣ ва танҳо дар мавзӯи ишқ нигошта шудааст. Ин мероси Рӯзбеҳон бар орифони баъд аз ӯ низ расида ва дар ашъори ду шоири ғазалсарои бузурги форсу тоҷик- Саъдӣ ва Ҳофиз таъсири ирфонии ошиқонаи Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ комилан пайдост. Ба ақидаи Рӯзбеҳон танҳо ишқро ишқ метавонад васф кунад, яъне эҳтиёҷ ба ишқ ҳам аз ишқ аст. Ҳеҷ калимае калимаи дигарро васф намекунад, магар ин ки аз он дида латифтар ва комилтар бошад. Ва нуктае бориктар аз ишқ нест, пас ҳеҷ калимае ғайр аз ишқ ишқро шарҳу тавзеҳ дода наметавонад. Рӯзбеҳони Бақлии Шерозиро дар ин андешааш, яъне дар васфнопазирии ишқ, донишманди бузурги аҳли ирфон ва тасаввуф Аҳмади Ғаззолӣ дастгирӣ намуда, дар «Савонеҳ-ул-ушшоқ» бо ин ду байт ба зебоӣ ёдовар шуда, мефармояд:

Ишқ пӯшидааст ва ҳаргиз касе надидасташ аён
Лофҳои беҳуда то кай зананд ин ошиқон
Ҳар касе аз пиндори худ дар ишқ лофе мезанад
Ишқ аз пиндор холӣ ва-з чунину ва-з чунон аст [1, с.211].

Яъне ошиқоне, ки аҳли зоҳиранд, пас чӣ гуна ҳақиқати онро дарёбанд, зеро ишқ як қувваи ботинист ба дидан қобили дарк нест, боргоҳ ва ҷойи салтанати ишқ айвони ҷони ошиқ аст ва боргоҳи ҷамол ва ҷойи зуҳури ҳусни маъшуқ дидаи ошиқ аст, ки аввал чашм онро бубинад ва сипас ҳусн дар дили вай нишинад, бар ҳамин асос гоҳе дили ошиқ бо сабаби наздикӣ бар маъшуқ эҳсоси оромӣ менамояд ва гоҳе ҳам ба сабаби дурии маъшуқ як нороҳатии дохилӣ ӯро фаро мегирад, ки мунҷар ба нооромии зоҳирӣ мегардад [1, с. 335-336].

Ишқ дар тасаввуфи ошиқонаи Рӯзбеҳони Бақлӣ ҷойгоҳи волое дорад. Ин орифи бузурги қарни шашуми ҳиҷрии қамарӣ дар идомаи суннате, ки аз қарнҳои пеш оғоз шуда буд, мафҳуми ишқро ба шакли барҷаста дар осори худ, бавижа дар «Абҳар-ул-ошиқин» матраҳ кард. Дарвоқеъ, Рӯзбеҳон бинои тариқати хешро дар тасаввуф бар ишқ ниҳодааст ва мафҳуми ишқ дар андешаи вай то бад-он ҷост, ки ишқро дар тамоми маротиби ҳастӣ, аз болотарин то поёнтарин мартаба ҷорӣ медонад. Аз назари ӯ ишқ аз сифоти ҳақ аст ва чун зот ва сифоти хақ аз ҳам ҷудо нестанд, пас ишқ ҳам қобили тавсиф нест ва танҳо ишқ қодир ба васфи худ аст. Ишқро ҳад ва ниҳояте нест ва танҳо ишқ аст, ки метавонад робитаи миёни махлуқ ва холиқро ба робитаи ошиқонаи миёни ошиқ ва маъшуқ мубаддал созад [4, с. 1366].

Рӯзбеҳон зимни таваҷҷуҳи инсон ба унвони таҷаллии ҷамоли илоҳӣ, ҳусн ва зебоии зоҳирӣ дар инсон ва таъсири он дар эҷоди ишқи ошиқ, иноияти бисёр дорад. Миёни ҳусн ва ишқ пайванди азалиро барқарор мебинад. Ӯ ишқи инсониро нардбоне барои расидан ба ишқи илоҳӣ медонад ва ба ироа намудани намудҳои гуногуни ишқ мепардозад. Инчунин вай чӣ гуна будани ин роҳро баён доштааст. Тавре ки баён шуд, Рӯзбеҳон ишқро аз ҷумлаи сифатҳои худовандӣ медонад. Аз дидгоҳи вай сифатҳои зотӣ ва ишқ аз ҳам ҷудоинопазиранд ва ҳеҷ кадом худ дар худ қобили шинохтан нестанд. Пас, ишқ ҳам қобили шинохт нест. Ишқ сифате аз маъдани Бори таъоло аст, ки ба сабаби тағйири ҳодисаҳои рӯзгор тағйирпазир нест, зеро сифати Ҳақ аст. Пас ишқ ва ошиқу Маъшуқ пеш аз ба вуҷуд омадани дунё мавҷуд буданд [4, с.44].

Рӯзбеҳон дар мазмуни сухани пайёмбар (с) он ҷо, ки мефармояд: «касе, ки дӯст намедорад ва дӯст дошта наметавонад хайре нест», мегӯяд: «Тамоми хубие, ки манфиатбахш барои дунё ва охират аст, дар ошиқ ва маъшуқ қарор гирифтааст. Зеро ишқи онҳо аз таъсири ишқи илоҳӣ омадааст». Ӯ қувваи асосиеро, ки дар миёни ошиқ ва маъшуқ воқеъ аст, азалӣ меҳисобад» [4, с.23].

Зеро ба ақидаи Рӯзбеҳон ишқ маншаи илоҳӣ дорад, хоки замини ишқро аз чаҳорроҳи азал ва абад овардаанд ва онро дар макони ҳақиқие, ки дил ном дорад, қарор додаанд [4, с. 63-64].

Гарчанде ки Рӯзбеҳон аз ҷумлаи орифоне нест, ки ба таодули миёни шариат ва тариқат исрори фаровоне дошта бошад, аммо бар ин бовар аст, ки убудият муқаддимаи ишқ аст ва ошиқ бояд дар назди убудият бисӯзад, то ин ки унс ба олами рубубият дар дилаш падид ояд.

Ба ақидаи вай, поёнии ишқ аввали маърифат аст ва дар маърифат ишқ комил аст, пас агар ошиқ бо маъшуқ ҳамранг шавад, ба мақоми тавҳид ноил мешавад [4, с.145].

Аз вижагиҳои каломи Рӯзбеҳон ин аст, ки дар баёни масъалаҳои марбут ба худошиносӣ аз вожаҳои ирфонӣ ва истилоҳоти ошиқона баҳра мегирад ва ҳамон тавр, ки пештар ишора кардем, ишқро аз шуун ва авсофи Илоҳӣ медонад ва маълум аст, ки илоҳиёти Рӯзбеҳон ҳол ва ҳавои ошиқонае пайдо кардааст.

Аз ҷумлаи авсофи ишқ, беҳад ва ниҳоят будан аст, ки дар айни ҳол нишонгари худогунагии он низ пайдост. Бар ин асос Рӯзбеҳон бар ин бовар аст, ки ишқ поёне надорад. Пас камоле дар ишқ нест, балки ишқ дар айни камол аст ва дар ишқ ҳам мақсуд нест ва ишқ бо мақсуд ҳам мавҷуд нест. Аз он ҷое, ки маъшукро ниҳояте нест, ишқ наметавонад комил шавад. Бо ин ҳол камоли ишқ поёни ишқ аст, чун ишқ дар олитарин марҳалаи худ дигар вуҷуд надорад. Ва ин ҷост, ки шатҳиёти «Субҳонӣ» «Аналҳақ» чунки марҳилаҳои ишқ аз даврaҳои ҷамоли ҳақ ба таври комил мутаҷаллӣ мешавад, на ошиқ мемонад ва на маъшуқ ва ин фано дар ишқ аст. Ҳамон гуна, ки худованд бандагони муъмини худро такрор ба такрор меозмояд, дар ишқ низ сухан аз ибтидо озмоиш аст ва Рӯзбеҳон эълом медорад, ки аз сӯйи Ҳақ ба унвони як ошиқи илоҳӣ борҳо бо балоҳои ишқ озмуда шуда ва бад-ин тартиб аз ҷумлаи наздикон ва дӯстдорони Худо қарор гирифтааст [4, с. 1366]. Ба андешаи вай ширинии ишқи инсонӣ ба манзалаи ишқи раббонӣ аст [4, с. 88].

Рӯзбеҳон дар осори худ аз мафҳумҳои роиҷ дар фарҳанги исломӣ бо таъбир ва тафсири хосси худ баҳра бурдааст, аз он ҷумла Рӯзбеҳон дар китоби «Абҳар-ул-ошиқин» бо нақли ин сухан, ки Паямбар [с] мефармояд: «Ҳар он касе, ки ба оташи ишқ сӯхта шавад, пас ӯ шаҳид аст» ва бо такя бар ин калом мегӯяд, ки ҳар касе, ки дар роҳи ишқ шаҳид шавад, бо паямбарон дар назди зоти соҳиби азамат ва маёдини малакут бо маркаби ишқ ҳаминон мегардад, зеро шоҳроҳи ишқ макони қатли шаҳидҳост. Ошиқе, ки дари ишқро

мекӯбад, ба он хотир шаҳидаш мехонанд, ки ба шамшери ғайрат дар макони ибтило кушта шудааст, чун султони ишқ аз бидоят то ниҳоят, неку ва ғаюр аст ва ошиқонро ба шамшери ғайрат сари ғайрбин бармедорад [4, с. 25-108].

Рӯзбеҳон низ монанди бисёре аз орифони дигар барои ишқ қисмҳо, усул ва мартабаҳо қарор додааст ва ҳамзамон ишқро бар панҷ навъ тақсимбандӣ кардааст:

1) ишқи илоҳӣ: Интиҳои истиқомат, яъне дар пойдорӣ соҳибони ин навъи ишқ ба дараҷае боло мераванд, ки дар масъалаҳои гуногун итоат, фармонбардор буда ва ҳамаҷониба омода буда, махсуси аҳли мушоҳида ва тавҳид ва ҳақиқат аст. Ва хусусияти ин навъи ишқ он аст, ки аз олами табиат берун буда, муҳаббати маҳз аст, яъне дар вай ғайр аз дӯстӣ бо Худо дигар ягон сабаб дида намешавад.

2) ишқи рӯҳонӣ: Ин ишқ махсуси мардумони хоссааст, инҳо дар корҳои нек ба ҳадде боло мераванд, ки дар он ғарқ мешаванд. Чуноне ки табиати инсонии худро сӯзанд ва аз хушиҳо дурӣ ҷӯянд, ишқи онҳо ба ишқи аҳли маърифат мепайвандад.

3) ишқи ақлӣ: Аз сайри ақли кулл дар ҷавори нафс дар олами малакут ба вуҷуд меояд ва ин ибтидои ишқи илоҳӣ аст.

4) ишқи табиӣ: Ин навъи ишқ барои мардумони аввом [одӣ] аст, ки аз латофати унсурҳои чаҳоргона сарчашма мегирад. Агар ғалабаи ақлоният ва рӯҳоният дар ин навъи ишқ бошад, писандидааст. Дар ғайри ин сурат ба сӯйи табъи ҷисмонӣ мутамоил мегардад.

5) ишқи баҳимӣ: Ин ишқ махсуси мардумони сархӯш ва шаҳватрон буда, зеро фақат дар пайи ғаризаи шаҳвонӣ ва майлу рағбати нафс ҳастанд. Аҳли ин ишқ аксаран мардумоне ҳастанд, ки бо айшу ишрат муҳаббати хос дошта, чандон парвои ишқу муҳаббат надоранд, дар ҳангоми мулоқот бо маъшуқаашон баъзе идаоҳое мекунанд, ки гӯё ошиқанд, вале дере нагузашта даъвои козиби ишон бармало мегардад ва сабаби ишқварзиашон низ маълум мешавад. Бар ҳамин асос Низомии Ганҷавӣ дар ин замина мефармояд:

Ишқе, ки на ишқи ҷовидонист,
Бозичаи шаҳвати ҷавонист [5, с.1-2].

Дар ин ду байт андешаи шоир ва ҳамфикрии ӯ дар мавриди ишқ бо Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ возеҳу равшан аст. Низомӣ ишқеро, ки азалӣ ва доимӣ набошад, ишқ намеҳисобад, Имрӯзҳо аксаран онҳое, ки аз ишқ ҳарф мезананд, ин навъи ишқро доранд, ё дар назар доранд, чунки ишқе, ки дар миёни мардуми аввом [одӣ] аст, ҳамон ишқи нафсонӣ аст. Аммо агар ин заъфи ҳайвонӣ ё ин ишқи шаҳвонӣ баъд аз суҳбати маҳбуб ва улфат бо ӯ, ки як дам аст, дар ҷаҳони ақл санҷида ва бо дар назар доштани қонуни шариат, чуноне ки бо аҳкоми илоҳӣ бошад, нодуруст нест. Албатта, дар миёнашон шахсоне ҳастанд, ки ишқашон воқеист, лекин онҳое, ки ин навъи ишқро доранд, ададашон аз шумораи ангуштони як даст зиёд нест. Ин намуди ишқ ва ошиқӣ аз назари Рӯзбеҳон дар қисмати панҷум аз анвои ишқ дохил мешавад.

Рӯзбеҳон барои ишқ аслҳои чаҳоргонаро дар назар гирифтааст, ки баробар бо унсурҳои чаҳоргонаи табиат, яъне об, бод, хок ва оташ аст, ки аз онҳо унсури ишқи инсонӣ ва рӯҳонӣ сарчашма мегирад.

Чун табъи ҷон аз табъи инсон ҷудо шавад, ҳусни ҷон аз ҳусни сурат, ки олами бод, хок ва обу оташ аст, ба таъсири фитрат муқаддас мешавад ва ба маъдани аслӣ боз мегардад. Рӯзбеҳон дар «Машраб-ул- арвоҳ» асли ишқро бар се мартаба, яъне ишқи инсонӣ, рӯҳонӣ ва раббонӣ хулоса мекунад. Аввал ишқи инсонӣ аст, ки худ нардбоне барои расидан ба ишқи рӯҳонӣ мебошад ва ин низ худ заминае фароҳам месозад, барои расидан ба ишқи раббонӣ. Ӯ ҳамчунин ишқро аз ибтидо то интиҳо бар дувоздаҳ мақом тақсимбандӣ кардааст, ки иборатанд аз: убудият, вилоят, муроқибат, хавф, рачо, вуҷуд, яқин, қурбат, мукошафа, мушоҳада, муҳаббат ва шавқ, мартабаи аъло баъд аз инҳост, ки мақсади ниҳоии руҳ аст.

Арзандатар аз ишқ ба олам гуҳаре нест,
Покиза бидораш, ки ба ҳастӣ сабаб ин аст [3, с.211].

Ба назари шоир аз ин сармояи маънавӣ дида, чизи қиматтар дар ҷаҳон нест, инчунин ба андешаи шоир ишқ ба андозае зарурӣ аст, ки яке аз бузургтарин асбоби ҳастӣ ба шумор меравад. Лекин ишора менамояд, ки «покизааш бидор». Аз ин сухани адиб бармеояд, ки ишқи нопок низ вуҷуд дорад, зеро агар вуҷуд намедошт ин сухан чандон ба мавқеъ намебуд, Ишқи нопок ҳамон қисми панҷум аз анвои ишқ аст, ки бо номи ишқи «баҳимӣ ё ҳайвонӣ» зикр шудааст. Аз назари Рӯзбеҳон ин навъи ишқ одатан хосси инсонҳои чашмчарон, сархуш ва шаҳватрон аст. Ононе, ки чандон парвои ишқу муҳаббат надоранд ва ҳар замон аз маъшуқаи аввал шахси зеботаре диданд, муҳаббати онҳо дарҳол ба боди фано меравад.

Аз гуфтаҳои боло чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки мавзӯи ишқ дар осори Рӯзбеҳон, махсусан дар китоби «Абҳар-ул-Ошиқин» мавқеи хосса дошта, ба андешаи вай ишқ барои ба Ҳақ расидани ориф василаи асосӣ ва ё «нардон» маҳсуб мешавад.

А Д А Б И Ё Т

1. Аҳмади Ғаззолӣ. Шарҳи савонеҳу-л-ушшоқ; шарҳу тавзеҳ Аҳмад Муҷоҳид. Нашри интишороти донишгоҳи Теҳрон, Ҷ. 1. Чопи аввал. -369 с.
2. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари аввал ва дувум – Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
3. Лоҳутӣ А. Куллиёт. Ҷилди 2; таҳияи матн ва муқоисаю тавзеҳоти Х. Отахонова. – Душанбе: Адиб, 2010. – 352 с.
4. Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ. Абҳару-л-ошиқин; тасҳеҳи Х. Карбин. –Теҳрон: Муин, 1958. -203 с.
5. Низомии Ганчавӣ. Хамса: Лайлию Маҷнун, Ҳафт пайкар – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
6. Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ. Шарҳи шатҳиёт; тасҳеҳи Х Карбин. –Теҳрон, 1360. -240 с.
7. Айн-ул-Қузоти Ҳамадонӣ. Тамҳидот. Интишороти Манучеҳрӣ. Чопи чаҳорум.-Теҳрон, 1373.-523 с.
8. Оятулло Сайидҷаъфар. Асрору-л-орифин. -Қум: Бокиёт, 2007. – 498 с.
9. Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ. Машрабу-л-арвоҳ. -Бейрут: Мактабу-л-илмия, 2005. – 308 с.
10. Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ. Машрабу-л-арвоҳ. -Бейрут: Мактабу-л-илмия, 2005. – 308 с.
11. Фарҳанги арабӣ-тоҷикии Сулаймонӣ. –Душанбе: Эр-Граф, 2010. -808 с.

АНВОИ ИШҚ АЗ НАЗАРИ РӮЗБЕҲОНИ БАҚЛИИ ШЕРОЗӢ

Дар эҷодиёти Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ, махсусан дар осори ишқии ирфонӣ, мавзӯи ишқу муҳаббат мавқеи арзанда дошта, тамоми давраҳои эҷодиёти шоирро ба ҳам мепайвандад. Дар мавзӯи ишқу муҳаббат ӯ асосан давомдиҳандаи анъанаи назми классикии форсу тоҷик мебошад ва навовариҳои ӯ дар ин масъала низ кам нестанд. Дар лирикаи ишқӣ воситаҳои тасвирии барҷаста ва ҳаётиро, ки классикон ба кор мебурданд, ҳимоя карда, бисёр ғазалҳои ошиқона эҷод кардааст. Гарчанде ки ашъораш дар китобҳо пароканда мавҷуданд ва дар баробари масоили ишқ, тавсифу тасвири ёр ва хислатҳои ҷудогонаи маъшуқа, мазмунҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ-маишӣ низ ворид карда шудаанд. Дар ҳақиқат, қисми зиёди ашъори ишқии Р. Бақлӣ эҳсосоти баланди инсониро бо шаклу воситаҳои тасвири бадеӣ, ки дар адабиёти классикӣ фаровон истифода шуда буданд, доро мебошад. Рӯзбеҳон низ монанди бисёре аз орифони дигар барои ишқ қисмҳо, усулҳо ва мартабаҳо қарор дода ва ҳамзамон ишқро шарҳу тавзеҳҳои муносиб дода, якеро аз дигаре бартар шуморидааст. Ишқ як қувваи ботиние аст, ки агар инсон бар ӯ мубтало шуд инсонро аз худаш мегирад, инчунин ишқ комил намешавад ба танҳоӣ балки худ дар айни камол аст. Ишқ як сармояи маънавие аст, ки зоҳиран қобили дарк нест ва бо ин шакл то имрӯз ғайр аз Рӯзбеҳон касе ӯро тақсимбандӣ накардааст. Инчунин, шоир дар ин тақсимбандии кардаи худ ишқро ба паҳлуҳои муҳим ва меҳварӣ ҷудо намуда, чанд ҷиҳатҳои навро муаррифӣ намудааст. Дар ин мақола анвоъ ва хусусиятҳои ғоявии ишқ дар китоби «Абҳар-ул-ошиқин»-и Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ ва баъзе аз осори орфон мавриди баҳс ва таваҷҷуҳу баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: тадқиқи ишқ, муҳаббат, ирфон, тасаввуф, Илоҳ, Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ.

РАЗНООБРАЗИЕ ЛЮБВИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ РУЗБИХАН БАКЛИ ШИРАЗИ

В данной статье автор, на основе литературных и исторических источников рассматривает жизнь и деятельность знаменитого персидско-таджикского суфия XII в. Рузбихана Бакли Ширази, который сыграл важную роль в развитии суфийских традиций и суфийской поэзии. В творчестве Рузбихана Бакли Ширази, который является одной из важных фигур в истории иранского суфизма, особенно в его суфийской любовной поэзии, тема любви и верности занимает особое место и связывает все периоды его творчества. Его любовная лирика – это продолжение традиций персидско-таджикской классической поэзии, но его сочинения не лишены нововведений. Данная статья рассматривает эволюцию человеческой и Божественной любви и его классификацию в сочинениях Рузбихани, который приводит полновесную классификацию этапов любви и состояний, предшествующих ей. Рузбихани описал практику прохождения пути познания, которая уже была сложена к его времени и была особенно популярна среди суфиев, но вызывала негодование у законоведов. Созданное Рузбиханом учение заложило основы так называемой религии любви и в мусульманской традиции многие суфийские авторы называли себя следующими по пути любви. Также автор рассматривает разнообразия и идейные особенности темы любви в произведении «Абхар-ул-ошикин» Рузбихана Бакли Ширази.

Ключевые слова: исследование любовной тематики, любовь, ирфан, мистика, Бог, Рузбихана Бакли Ширази.

DIVERSITY OF LOVE FROM THE POINT OF VIEW OF RUZBIKHAN BAKLI SHIRAZI

In this article, the author, on the basis of literary and historical sources, examines the life and work of the famous 12th-century Persian-Tajik Sufi. Ruzbihan Buckley Shirazi, who played an important role in the development of Sufi traditions and Sufi poetry. In the work of Ruzbihan Bakli Shirazi, who is one of the important figures in the history of Iranian Sufism, especially in his Sufi love poetry, the theme of love and loyalty occupies a special place and connects all periods of his work. His love lyrics are a continuation of the traditions of Persian-Tajik classical poetry, but his writings are not without innovations. This article examines the evolution of human and Divine love and its classification in the writings of Ruzbihani, which results in a full-fledged classification of the stages of love and the states preceding it. Ruzbihani described the practice of passing the path of knowledge, which was already composed by his time and was especially popular among Sufis, but caused resentment among lawyers. The doctrine created by Ruzbihan laid the foundations of the so-called religion of love and in the Muslim tradition many Sufi authors called themselves following the path of love. The author also examines the diversity and ideological features of the theme of love in the work “Abkhar-ul-Oshikin” by Ruzbihan Bakli Shirazi.

Key words: love research, love, irfan, mystic, God, Ruzbihana Buckley Shirazi.

Сведения об авторе: ***Аминов Джумахон*** – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17.
Тел.: **(+992) 987-20-29-04**

Information about the author: ***Aminov Jumahon*** - Tajik National University, doctoral Ph.D. of the Department of Arabic Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Tel.: **(+992) 987-20-29-04**

УДК: 398.8

ИСТИЛОҲОТИ «БАЁЗИ ШАШМАҚОМ»-И ФАЗЛИДДИН ШАҲОБОВ АЗ РЕШАҲОИ АСИЛИ МАКТАБИ КЛАССИКИИ ШАШМАҚОМ АСТ

Азизӣ Ф.А.
Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т.Сатторов

Истилоҳот яке аз нишондоди рушди фан аст. Ҳар қадар ки истилоҳот амиқ ва дақиқ бошад, ҳамон қадар назарияи фан рушд ёфтааст. Дар Шашмақом, ки моли маънавии анъанаҳои шифоҳист, аҳамияти истилоҳ якчанд борҳо меафзояд. Бинобар ин, истилоҳоти Шашмақом ҳеҷ гоҳ тасодуфӣ буда наметавонад. Зери ҳар як истилоҳ функсияи он ҷо дорад.

Маълум аст, ки илми мусиқии тоҷик таи садсолаҳо рушд ёфтааст ва дастгоҳи бузурги илмӣ-маъногиро ба вуҷуд овардааст. Вале барои истифодаи имрӯзаи он монеаҳои мантиқие ҷо доранд. Аввал ин ки мусиқӣ дар ҳар давру замон тибқи вазъу фаҳмиши ҳамон замон рушд ёфта, хусусияти худро дар истилоҳоти замони худ пайдо намуда, то замони муосир расидааст. Аз ин рӯ, бидуни таҳлил истифода бурдани истилоҳи асрҳои гузашта дар замони муосир на ҳама вақт мантиқан имконпазир мегардад. Дар ин ҷараён рушди забонро низ ба эътибор гирафтан зарур аст. Сеюмин, марбут ба истилоҳоти соҳавист. Як калимаи рӯзмарра метавонад дар соҳае маънои дақиқи фанниро пайдо карда бошад. Худи истилоҳи «мақом» ба ин мисол шуда метавонад. Агар ба истилоҳоти Шашмақом аз ин нуқтаи назар нигарем, дар он калимаҳои «хона», «бозгӯй», «амал», «парда», «сарахбор», «талқин», «усул», «шуъба» ва даҳҳои дигар аз қабили ҳаминҳоанд. Бинобар ин, равост, ки сарчашмаи хаттие, ки наздиктарин ба замони муосир таълиф гардидааст ва муаллифи он донандаи соҳа маҳсуб меёбад, аз махзани бузурги истилоҳоти он соҳа ба шумор биравад. Чунин манбаъ барои Шашмақом рисолаи мусиқии донандаи бузурги Шашмақом, сароянда ва танбӯрии нодир, устоди бузург Фазлиддин Шаҳобов (1911-1974) маҳсуб меёбад. Устоди бузург бо «Баёзи Шашмақом»-и хеш хишти устуворро ҳанӯз дар мусиқишиносии шӯравии тоҷик гузоштааст. Аз ин олим беш аз ҳазор саҳифа осори илмӣ-назариявӣ боқӣ мондааст[†††††]. Маълум аст, ки Фазлиддин Шаҳобов яке аз таъсисдиҳандагон ва роҳбари ансамбли шашмақомхонони радио ва ТВ тоҷик (аз ибтидо то бемории ӯ, соли 1968) буд. Ҳанӯз дар овони ҷавонӣ Фазлиддин Шаҳобов бо Абулқосим Лоҳутӣ шинос шуда, дар бораи нигаҳдошти Шашмақоми тоҷик хеле суҳбатҳои зиёде мегузарондаанд[‡‡‡‡‡]. Қаҳрамонии беназири устоди бузург он аст, ки якумин шуда ба пойтахти нави тоҷикон, шаҳри Душанбе кӯчида[§§§§§], баҳри ҳифз ва рушди ин моли маънавии миллати тоҷик дар пойтахти нави тоҷикон содиқона хизмат кардааст. Сабти мукаммали Шашмақом (матни мусиқӣ ва шеърии Шашмақом)-ро дар ҳамҷоягӣ бо Бобоқул Файзуллоев ва Шоҳназар Соҳибов ба нота гирифтааст [14]. Агар бо тарҷумаи ҳоли Фазлиддин Шаҳобов шинос шавем, он гоҳ дуруст дарк карда метавонем, ки саводнокии волои ин шахсият аз куҷост [3;4]. Дар давраи шӯравӣ таълифи рушоди рисолаи мусиқӣ дар суннатҳои асримиёнагӣ хатари бузурге дошт. Барои Фазлиддин Шаҳобов, писари мударриси дарборӣ, ин хатар дучанд зиёд буд. Бинобар ин, устоди бузург онро қисм-қисм ҷудо карда, «либоси нав пӯшонида» дар шакли сенарияҳои барномаҳои радио-телевизионӣ навиштааст. Бо ин шакл ӯро ҳаргиз дар «куҳнапарастӣ» ё «зуҳуроти авлодӣ» айбдор карда наметавонистанд. Воқеан, ӯ танҳо тарафдори Шашмақом буд. Имрӯз аз ин сарчашмаи гаронбаҳо тоҷикон ифтихор мекунанд. Ин рисола ягона рисолаест дар ҷодаи Шашмақом, ки дар давраи шӯравӣ навишта шудааст. Дар он мушаххасиёти илмӣ ба дараҷаи баланди рушди илми онвақтаи шӯравист. То ҳол касе на дар Тоҷикистон ва на дар Ӯзбекистон дар бораи Шашмақом чунин навишта натавонистааст. Ин аз дониши мукаммали муаллиф шаҳодат медиҳад. Дар ин рисола

---

†††††† Ин хазина имрӯз дар бойгонии шахсии Устод маҳфуз аст. Қисми он солҳои 2007 ва 2008 нахустин бор рӯи чопро дид. Нашри дуюм бо иловаи ҷилди дигар дар се ҷилд бахшида ба 100-солагии ин Фазлиддин Шаҳобов ба чоп расид [11].

‡‡‡‡‡ Худи Фазлиддин Шаҳобов нахустин вохӯрии худро бо Абулқосим Лоҳутӣ ба соли 1929, дар вақти таҳсил дар мадрасаи Раҳмонқул ва Мактаби мусиқии Шарқи Бухоро мансуб медонад. [10].

§§§§§ Ҳанӯз дар давраи донишҷӯӣ дар Консерваторияи давлатии Москва ба назди донишҷӯён Абулқосим Лоҳутӣ тез-тез омада, дӯстиро мустаҳкам намудааст. Ҳамзамон, то ба охир нарасидани таҳсил, Абулқосим Лоҳутӣ барои ба Душанбе кӯчонидани модар ва бародари Фазлиддин Шаҳобов мустақиман мусоидат намудааст. // Аз сӯҳбатҳо бо муаллима Фотима Аҳроровна, ҳамсари Устод. Солҳои 1996-98.

истилоҳоти Шашмақом ба таври хеле мушаххас, возеҳ, мухтасар ва хеле дақиқ оварда шудааст. Масъалаи омӯзиши истилоҳоти Фазлиддин Шаҳобов аз он бармеояд, ки он нодир аст. Дуюмин он аст, ки Устоди бузург намояндаи Мактаби классикии Шашмақом мебошад. Ӯ амалан Шашмақомро аз хурдӣ хеле хуб аз худ карда, дар овони ҷавониву минбаъд дар маркази рушди тамоюлҳои нави ин шоҳкорӣ истода, аз устодони асили Шашмақом онро омӯхта ва худ ба устоди кулл табдил ёфтааст. Шашмақом дар чоряки аввали асри XX ва хусусан солҳои 30-ум–40-уми садсолаи гузашта ба мушкилоти бузург рӯ ба рӯ омада, талқиноти нодурусти бегонагон, фишори беруншавӣ аз ҷараёни таҳсил ва билохира, қатъи мактаби хешро аз сар гузаронд. Ҳатто аз байни композиторони тоҷик касоне пайдо шуданд, ки тоҷиконро «бесавод» баровардaнд******. Ин давра барои Шашмақом давраи хеле мураккаби ҳастӣ ба шумор меравад. Он солҳо Шашмақом ба мураккабиёти идеологии замон попеч шуд. Маҳз ҳамин замон наҷоти Шашмақомро Фазлиддин Шаҳобов барин олимони ин касб иҷро намуданд. Новобаста ба чунин мушкилот сабти нотавии он, омӯзиши амалӣ ва тарбияи шогирдон дар ансамбли шашмақомхонӣ ва сабти аудиоии онро сарбаландона иҷро карданд. Дар ҷараёни сабти нотавӣ шартҳои хеле сахт бо маҳдудияти вақту молиявӣ гузошта шуданд [6]. Ин се шахсият – Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов ва хусусан худи Фазлиддин Шаҳобов аз ҳар як асари таркибии Шашмақом якчанд вариантро медонистанд. Вале ба онҳо иҷозат дода нашуд, ки беш аз теъдоди муайяншударо ба нота сабт кунанд. Ин шарт ҷараёни корро хеле мураккаб гардонид. «Назорат»-и таҳририи Москва низ ба дурустии кор ва пешравии он мусоидат намекард. Дар ҷараёни чандинсолаи кор бо бойгонии устод ва суҳбатҳо бо аҳли хонаводаи устод, хусусан, ҳамсари устод, муаллима Фотима Аҳроровна, ин мушкилиҳо пеши назар меомад. Воқеияти онҳо бо далелҳои дигар низ исбот гардид. Мисол, агар сухан дар бораи як истилоҳ равад – фарсақил. Ин калима танҳо аз бойгонии Фазлиддин Шаҳобов маълум мегардад. Вале профессор В.М. Беляев, мусиқишиноси маъруфи шӯравӣ, дар мақолаи муқаддимавии худ ба нашри Шашмақоми тоҷик ин истилоҳро «уфари сақил» гуфтааст [5]. Чунин истилоҳ аз рӯйи қоидаҳои Шашмақом имконнопазир аст: ҳам уфар ва ҳам сақил асарҳои мустақили асосии мақом буда, ҳар кадом дорои усул (зарб)-и мустақили худ мебошанд. Омӯзиши дақиқи ин истилоҳи Фазлиддин Шаҳобов аз рӯйи функсияи он дар Шашмақом ба он овард, ки асли маъногии истилоҳ «фароварди сақил» аст. Ин қисми оҳангӣ ҳамеша дар банди фароварди шуъбаи сақил ҷо мегирад. Аз ин бармеояд, ки истилоҳи «фарсақил» шакли кӯтоҳшудаест аз «фароварди сақил» [1]. Бурди истилоҳоти устод Фазлиддин Шаҳобов дар он аст, ки ҳар як истилоҳе, ки меоварад, зери он маъно, функсия ҷо дорад††††††. Аз ин мақсади асосии устоди бузург аён мегардад, ки он ба талқини дурусти падидаи Шашмақом равона шудааст. Масалан, дар амалияи имрӯзаи Шашмақом ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар Ӯзбекистон истилоҳи «дунаср» истифода мешавад. Вале Устод онро дар шакли «дунасра» оварда, чунин маънидод кардааст: «... асосан маънои дунасра ин аст, ки даромади оҳанг ё суруд чӣ тавре, ки бошад ва чӣ қадар навохта ё суруда шавад, хоҳ банди оҳанги кӯтоҳ ва хоҳ банди оҳанги тӯлонӣ, ҳамон қадар ҷумлаи мусиқӣ биттафсил аз даромади оҳанг ё суруд ҳашт парда баланд иҷро карда мешавад. Баъзан дунасра бо рангҳои тағйирёбӣ ҳам меояд. Вале дар ин ҷо (Талқини Баёт – Ф.А.) дунасра чаҳор парда баланд аз даромади Талқини Баёт омадааст: Гар бурун оранд ҷонамро.....» [9, с.82]. Дар мавриди дигар, дар бораи вариантҳои асари мақом пурра маълумот меоварад. Масалан, оид ба асари машҳури «Бебокча»: «.. усул ва услуби иҷро кардани ин суруд гуногун аст. Дар Тошканд аксарияти ҳофизон онро бо усули дучаҳорякӣ, яъне бо зарби одии *бака бум* дойра месароянд. Дар Бухоро, Самарқанд ва Душанбе бо усули сечаҳорякӣ, яъне бо усули *бум бака бак бум бак*. Албатта, усули дучаҳорякӣ назар ба усули сечаҳорякӣ одӣ ва иҷрои он хеле осон аст» [9, с.47].

Маълум аст, ки ҳар як устоди кулли ин ҳунар зимни қавоиди Шашмақом метавонад асари нав эҷод бикунад ва ё асари машҳурро ба таври худ, дар талқиноти худ пешниҳод намояд. Шашмақом аз ин ҷиҳат санъати кушода аст. Дар бораи «Бебокча» Фазлиддин Шаҳобов инро қайд кардааст: «.. Дар такмил ва таркиби «Бебокча» хидмати ҳофизи машҳури халқ Ҳоҷӣ Абдулазиз ниҳоят калон аст. Ҳоҷӣ Абдулазиз ғайр аз он ки дар иҷрои ин суруд як тарзи зебои шӯхшангона ва дилнишин ҷорӣ намуд, ба «Бебокча» банди дунасрарангро ҳамроҳ карда, ҷозиба ва таъсири онро чанд бар чанд афзуд....» [9, с.47].

****** Масалан, композитори машҳури тоҷик Зиёдулло Шаҳидӣ дар бораи «бесаводӣ»-и халқи тоҷик навишта, ҷавоби муносибе аз тарафдорони Шашмақом, олимон-ватандӯстони асил, ба монанди М. Шукуров, Ф. Шаҳобов, М. Раҳимӣ, Ш. Соҳибов ва диг. гирифт [7, с.12].

†††††† Шояд ҳамин нофаҳмиҳо ягона набуд, ки Фазлиддин Шаҳобов дар тақризи худ ба китоби дигари В.М. Беляев низ эродҳо гирифтааст [13].

Дар мушаххасиёти таҳлилоти Фазлиддин Шаҳобов нуктаҳоеро дучор меоем, ки ба ҷараёни рушди мусиқии суннатии тоҷик равшанӣ меандозад. Масалан, дар таҳлили шуъбаи Рок ӯ чунин меоварад: «.. Рок аз панҷ қисм иборат буда, дар хотима як банд аз Соқиномаи Рок ба ҳисоби супориш ёдоварӣ намуда, ба итмом мерасонад. Умуман, асари Рок аз аввал то охир сурудҳои рақсӣ мебошад...» [9, с.49-50]. Бо раҳнамунии ин нукта муҳаққиқи ҷавон Саъдулло Каримов як будани оҳанги рақси мардонаи кӯлобӣ «Боҷхона»-ро бо оҳанги яке аз қисмҳои таркибии Рок муайян намуд [8, с.199].

Хусусияти истилоҳоти Фазлиддин Шаҳобов бо диди наве, ки, мутаассифона, дар мақомшиносии муосир аз байн рафтааст, вобастааст. Он аз табиати просессуалии мусиқии Шашмақом огаҳӣ медиҳад. Маълум аст, ки дар илми мусиқӣ назарияи Б. Асафйев нахустин бор композитсияи мусиқиро на танҳо ҳамчун шакл (қолаб), балки ҳамчун ҷараёни интонатсионӣ (протсесс) талқин додааст. Аз ин рӯ, академик Б.Асафйевро асосгузори талқини нави асари мусиқӣ меҳисобанд.

Истилоҳоти Фазлиддин Шаҳобов нишон медиҳад, ки чунин мақбул дар мусиқии суннатии тоҷик садсолаҳо вуҷуд дошт. Дар ин ҷустуҷӯи просессуалӣ навозанда ҳамеша дар ҷустуҷӯи роҳи дуруст аст. Ин бо фалсафаи Шашмақом вобаста аст. Фазлиддин Шаҳобов Шашмақомро чунин қабул мекунад ва ёд медиҳад, ки онро танҳо ҳамчун *ҷараёни мусиқӣ* (таъкиди мо – Ф.А.) қабул кардан равост. Хусусан, ин дар истилоҳоти зерини ӯ мушоҳида мешавад: «Навоандак», «Бозгӯи аввал», «Бозгӯи охирин», «Хороранг», «Аз Уззол», «Аз Ушшоқ», «Миёнхати аввал», «Миёнхати дувум», «Дунасрараранг», «Ушшоқранг» ва ҳоказо аз қибили ҳаминҳоянд. Дар баробари овардани ин истилоҳҳо устоди бузург таъкид менамояд: «аз Баёт», яъне андаке ё намуде аз банди Баёт мебошад» ва ё «Аз Навоандак ё андаке аз банди Наво мебошад» [9, с.84]. Чунин талқинот имрӯз хеле нодир аст. Чунки аз ибтидои давраи шӯравӣ мақбули падидаи Шашмақом куллан дигар шуда буд. Баъди ба нота гирифтани Шашмақом, онро на ҳамчун санъати *эҷоди мустақим зимни қоидаҳои мушаххас* (таъкиди мо – Ф.А.) мефаҳмиданд, балки чун мусиқие, ки матни онро бояд риоя кард‡‡‡‡‡‡.

Солҳои 50-60-уми асри гузашта, ки бо мураккабиёти идеологии хеш аён гардидааст, аз ҷиҳати фаҳмиш фаҳмондани ин хусусияти Шашмақом хеле душвор буд. Он ба даъват ба фаҳмиши пешина маҳсуб меёфт§§§§§§. Бинобар ин, устоди бузург чунин сифатҳои ин мусиқии волои классикиро «хомӯшона» дар рисолаи худ овардааст.

Дар рисола ҷараёни лаҳнсозӣ ва шаклсозӣ тавъам оварда шудаанд. Ин хосси мақомоти Шарқ аст. Дар истилоҳоти Устод Фазлиддин Шаҳобов якчанд равияҳоро ҷудо кардан мумкин аст: истилоҳҳои лаҳнӣ, шаклсозӣ ва омехта. Ҳар се равия хеле нодиранд, чунки аксарияти истилоҳҳои рисолаи Фазлиддин Шаҳобов танҳо дар ҳамин маъхаз вомехӯранд. Ин истилоҳотро чунин радабандӣ кардан мумкин аст:

Ҷадвали 1. Порчае аз радабандии истилоҳоти «Баёзи Шашмақом»-и Ф. Шаҳобов.

л а ҳ н ӣ	**ш а к л с о з ӣ**	**о м е х т а**
Ушшоқранг	Сархат	Ушшоқранг бо бозгӯй
Аз Уззол	Даромад	Банди Навоандак
Аз Муҳайяр	Муқаддима	Дунасра – Авҷи Наво
Авҷи Муҳайяр	Бозгӯй (Дунасра)	Супориши Муҳайяр
Аз Ушшоқ	Миёнхати аввал	Ушшоқранг бо бозгӯй
Зебопарӣ	Миёнхати дуввум	Даромад-Насруллоҳранг
Чоргоҳ-Муҳайяр	Бозгӯй	Даромади Сабо
Хороранг	Бозгӯи аввал	Ҳусайнӣ бо супориши аввалин
Дунасрараранг	Бозгӯи охирин	Аз супориши Уззол
Наврӯз	Дунасра	Муқаддимаи Баёт
Аз Сегоҳ	Супориши Насри Ушшоқ	Супориши Баёт
Навоандак	Супориши Талқини Ушшоқ	Даромади Баёт
Аз Ораз	Супориши Сарахбор бо бозгӯй	Даромади Ораз
Аз Баёт	Дунасра бо бозгӯй	Супориши Ораз
Аз Наво	Миёнхати аввал дар авҷи дунасра	Даромади Ҳусайнӣ
Оразранг	Дунасрараранг	Боз як намуд аз Насруллоҳӣ
Навои Ораз	Супориши охирин – як банд аз Сарахбори Бузрук	Аз банди Ораз
Чинӣ	Миёнхати дунасра	

‡‡‡‡‡‡ Чунин мақбули ин падида ба мусиқишиноси америкоӣ Т.Левин имкон дод, ки ӯ Шашмақомро ҳамчун «мусиқии яхкарда»[«frozen music»] талқин диҳад [15].

§§§§§§ Пӯшида нест, ки барои баъзе композиторони рус, пайдо шудани сабти нотавии Шашмақом ҳамчун «ба роҳи дуруст даровардани он» баҳогузорӣ карда мешуд. Ҳол он ки воқеан, он иқдоми ҳифз намудани Шашмақом аз нобудшавӣ буд.

Зебопариранг	Супориши Дунасра	

Аз ду навъи аввал, мутаассифона, имрӯз баъзе истилоҳот дар амалия ҷо надорад. Вале, хушбахтона, онро метавонем аз панҷчилдаи сабти устодон биёбем. Тавассути ин истилоҳот ва истифодаи ин сабт омӯзиши Шашмақом барои дарки дақиқи ҷараёни мақомбандӣ хеле мусоидат менамояд. Албатта, имрӯз ин камбудӣ таҳлилу барқарори ҳатмии худро металабад.

Истилоҳоти омехта аз он лиҳоз нодир аст, ки тавъамии ҷараёни лаҳнсозиву мақомбандиву шаклсозиро инъикос менамояд. Устод чунин истифода бурдааст: «Банди Навоандак», «Дунасра – Авҷи Наво», «Ушшоқранг бо бозгӯй», «Даромад-Насруллоҳранг», «Супориши Муҳайяр» ва ҳоказо. Чунин талқини истилоҳоти Шашмақомро каси дигаре надорад. Дар мусиқишиносӣ танҳо устод Фазлиддин Шаҳобов дорои чунин талқинот мебошад. Омӯзиш ва ҷорӣ намудани он дар назария ва амалияи муосири Шашмақом ҳатмист, чунки он бо табиати аслии ин шоҳкорӣ мансуб аст. Маҳз чунин фаҳмиш метавонад ба Шашмақом рушди минбаъдаи онро тибқи қоидаҳои мактаби классикии Шашмақом таъмин намояд. Зимни Шашмақом имрӯз бояд асарҳои нав эҷод шаванд. Вале барои ин дониши амиқ зарур аст. Истилоҳоти «Баёзи Шашмақом» – ҳамон сутунест, ки илми имрӯзаи мақом бояд ба он такя бикунад, ҳамон роҳест, ки ба сӯйи решаҳои асили Шашмақом мебарад, ҳамон калидест, ки мушкилиҳои Шашмақомро ба насли имрӯзаи тоҷикон хоҳад кушод.

А Д А Б И Ё Т

1. Азизова Ф. Фазлиддин Шахобов и современные проблемы макомоведения. /Ф. Азизова // Таджикская музыкальная культура начал 21 века: приоритеты развития. Сб.ст. – Душанбе,1999. – С.30-37.
2. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс. Книги первая и вторая / Б. Асафьев. – Ленинград: Изд. «Музыка», 1971. – 376 с.
3. Аълохон Афзаҳзод. Мавҷи сурур... // Шиҳоби мусиқӣ. Маҷмӯи мақолаҳо / А.Афзаҳзод. – Душанбе: СИЭМТ, 2007. – С.62-98.
4. Аълохон Афзаҳзод. Фазлиддин Шаҳобов ва таҳқиқи «Шашмақом» / А.Афзаҳзод // Фазлиддин Шаҳобов. Осор ва пажӯҳиш. - Ҷ.2. – С. 128-136.
5. Беляев В.М. Шашмақом / В.Беляев // Шашмақом. Ҷ.1. – Москва: Госмузиздат, 1950. – С.19-26.
6. Договор (о нотировании Шашмакома) / Фазлиддин Шаҳобов // Осор ва пажӯҳиш. Ҷ.3. – Душанбе: «R-Graph», 2011. – С. 156-159.
7. К итогам дискуссии по вопросам развития таджикской музыки // Коммунист Таджикистана, 1958, 7 мая.
8. Каримов С. Зуҳуроти нуфузи Шашмақом дар мусиқии кӯҳистони тоҷик / С. Каримов // Шиҳоби Шашмақом. Бахшида ба 100-солагии Фазлиддин Шаҳобов. Маҷм.мақ. – Душанбе: Ямини содиқ, 2012. – С. 189-201.
9. Фазлиддин Шаҳобов. Баёзи Шашмақом. Рисолаи мусиқӣ; бо тавзеҳоти Ф. Азизова / Ф. Шаҳобов. – Душанбе: СИЭМТ, 2007. – 288 с.
10. Фазлиддин Шаҳобов. Баёзи Шашмақом. Рисолаи мусиқӣ / Ф. Шаҳобов. // Фазлиддин Шаҳобов. Осор ва пажӯҳиш. Ҷ.1; бо тавзеҳоти Ф.Азизӣ. Нашри дуюм. – Душанбе: R-Graph, 2011. – 288 с.
11. Фазлиддин Шаҳобов. Дар бораи Устод Абулқосим Лоҳутӣ / Ф. Шаҳобов // Фазлиддин Шаҳобов. Осор ва пажӯҳиш. Ҷ.3. – Душанбе: R-Graph, 2011. – С.28-31.
12. Фазлиддин Шаҳобов. Осор ва пажӯҳиш. Дар се ҷилд; бо тавзеҳоти Ф.Азизӣ / Ф. Шаҳобов – Душанбе: R-Graph, 2011. – 288 с.
13. Ҷамъбасти мубоҳиса доир ба масъалаҳои инкишофи мусиқии тоҷик (ҷавоб ба З. Шаҳидӣ) // Тоҷикистони советӣ, 1958, 6 май.
14. Шахобов Ф., Цветаев М. Рецензия на рукопись книги В.М. Беляева «Музыкальная культура таджиков» / Ф. Шахобов, М. Цветаев // Фазлиддин Шаҳобов. Осор ва пажӯҳиш. Ҷ.3. - Душанбе: R-Graph, 2011. - С. 114-117.
15. Шашмақом. Дар панҷ ҷилд; тартибдиҳандагон: Б. Файзуллоев, Ш. Соҳибов, Ф. Шаҳобов; зери таҳрири В.М. Беляев. – Москва: Госмузиздат. – 1950, 1954, 1957, 1959, 1967.
16. Levin Theodore. The Hundred Thousand Fools of God. Musical Travels in Central Asia and Queens -New York. / T. Levin. – Indiana: Indiana University Press, 1996. – 320p.

ИСТИЛОҲОТИ «БАЁЗИ ШАШМАҚОМ»-И ФАЗЛИДДИН ШАҲОБОВ – АЗ РЕШАҲОИ АСИЛИ МАКТАБИ КЛАССИКИИ ШАШМАҚОМАНД

Дар мақола истилоҳоти рисолаи Шашмақоми Фазлиддин Шаҳобов оварда шуда, қисман радабандӣ шудааст. Аҳамияти истилоҳот дар он аст, ки он аз тарафи намояндаи Мактаби классикии Шашмақом пешниҳод гардидааст. Дар мақола як қисми ин истилоҳот дида баромада мешавад. Он марбут ба лаҳн ва сохтор аст. Муаллиф меъёрҳои дигари арзишии ин истилоҳотро муайян кардааст: нодир, мушаххас, дорои асоси функсионалӣ. Арзиши хоссаи истилоҳот аз он иборат аст, ки тибқи он композитсияи мақом ҳамчун ҷараёни проссесуалӣ талқин ёфтааст. Ин самти таҳлил танҳо ба Фазлиддин Шаҳобов хос аст. Муаллифи мақола омили онро бо саводнокии куллии устод ва дониши амиқи ӯ дар бораи мақом мепайвандад. Ин диди Фазлиддин Шаҳобов ба назарияи интонатсионии академик Б. Асафйев ҳамоҳанг аст. Маълум аст, ки назарияи Б. Асафйев – яке аз беҳтаринҳост дар таҳлили композитсияи мусиқӣ.

Калидвожаҳо: Шашмақом, Боҷхона, баёз, Баёт, Наво, Ораз, Бузург, Рост, Ушшоқ, Уззол, Зебопарӣ, Рок, Бебокча.

ТЕРМИНОЛОГИЯ «БАЁЗИ ШАШМАКОМ»-А ФАЗЛИДДИНА ШАХОБОВА – ОТ ИСТИННЫХ КОРНЕЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ ШАШМАКОМА

В статье представлена и частично классифицирована терминология трактата по Шашмакому Фазлиддина Шахобова. Ценность данной терминологии в том, что она предоставлена представителем Классической школы Шашмакома. В статью вовлекается лишь часть терминологии Фазлиддина Шахобова. Она касается формы-структуры. Автором определены другие критерии ценности данной терминологии. Это уникальность, конкретика и функциональность. Особое значение имеет то, что терминология отражает процессуальность макомных композиций. В этой направленности терминология Шашмакома рассматривается лишь у Фазлиддина Шахобова. Автор статьи связывает это с образованностью и глубокими знаниями Фазлиддина Шахобова. Позиция Фазлиддина Шахобова созвучна теории интонации академика Б. Асафьева. Известно, что теория академика Асафьева – одна из ведущих и фундаментальных в трактовке музыкальной композиции.

Ключевые слова: Шашмаком, Бочхона, баёз, Баёт, Наво, Ораз, Бузург, Рост, Ушшок, Уззол, Зебопари, Рок, Бебокча.

TERMINOLOGY OF «BAYOZI SHASHMAQOM» OF FAZLIDDINA SHAKHOBOV IS FROM TRUE ROOTS OF CLASSICAL SCHOOL OF SHASHMAQOM

In article treatise terminology on Shashmaqom of Fazliddin Shakhobov is presented and partially classified. The value of this terminology is that it is provided by the representative of Classical school of Shashmaqom. Only a part Fazliddin Shakhobov's terminology is involved in article. It concerns a mode and a form structure. The author defined other criteria of value of this terminology. It is uniqueness, a reality and functionality. The fact that terminology reflects procedurality of maqom compositions is of particular importance. In this orientation Shashmaqom's terminology is considered only to Fazliddin Shakhobov. The author of article connects it with education and profound knowledge of Fazliddin Shakhobov. Fazliddin Shakhobov's position is conformable theories of intonation of the academician B. Asafyev. It is known that the theory of the academician Asafyev – one of leading and fundamental in interpretation of musical composition.

Key words: Shashmaqom, Bojkhona, bayoz, Bayot, Navo, Oraz, Buzurg, Rost, Ushshoq, Uzzol, Zebopari, Rok, Bebokcha.

Сведения об авторе: ***Азизи Фарогат Абдукаххорзода*** - Таджикская национальная консерватория им. Т. Сатторова, ректор, доктор искусствоведения. **Адрес:** Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Хусейнзода, 155. E-mail: **farog48aziz@mail.ru.** Тел.: **(+992 37) 227-60-29**

Information about the author: ***Azizi Farogat Abdukahhorzoda*** - National Conservatory of Tajikistan named after T. Sattorov, rector, doctor of art history. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Huseinzoda Str., 155.
E-mail: **farog48aziz@mail.ru**: Tel.: **(+992 37) 227-60-29**

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

УДК: 07:891.550:327

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОДГОТОВКИ ЖУРНАЛИСТОВ-МЕЖДУНАРОДНИКОВ

Нуралиев А.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

Международная журналистика как информационная деятельность в отдельно взятой стране, особенно для нас, отрасль новая, формирующаяся и находящаяся в стадии становления, вызывающая немало споров и сомнений по поводу самостоятельного существования.

Исходя из признания существования международной информационной деятельности журналистов, эту отрасль можно определить, как совокупность норм, регулирующих, с одной стороны, информационно-правовые отношения между государствами мирового сообщества, а с другой - совокупность норм поведения средств массовой информации, в целом, и журналиста, в отдельности, в пределах информационного пространства отдельного государства. Совокупность правовых норм, образующих международную информационную деятельность, следует отнести к отрасли общей международной деятельности.

Мы полагаем, что к изучению международной информационной деятельности согласно учебному плану и образовательному стандарту целесообразно приступить после освоения курса «Введение в специальность международной журналистики», так как первоначально студент должен уяснить понятие отрасли международной журналистики, назначение институтов международного информационного права, цели задачи международных организаций (совета Европы, ООН, ОБСЕ и журналистских сообществ).

Цель изучения курсов и дисциплин международной журналистики состоит в том, чтобы студенты уяснили значение норм, регулирующих поиск, получение, производство и распространение информации в международном масштабе, а также возрастающую роль международных правовых и этических норм в свете гарантированного права на свободу самовыражения.

Следует обратить особое внимание студентов на роль информации в жизни мирового сообщества, становление и развитие свободы самовыражения, понятие свободы мысли и слова как норм естественного и позитивного права. Также будут прочитаны лекции об исторических аспектах развития свободы печати, свободы мысли, слова и СМИ как неотъемлемого права человека.

В задачу курса международной журналистики также входят лекционные и практические занятия по международно-правовой практике обеспечения свободы информации, баланса между безусловностью свободы слова, свободы массовой информации и необходимостью их частичного ограничения в интересах личности и сообщества в целом.

Студенту, на наш взгляд, необходимо овладеть навыками применения теоретических положений на практике: уметь работать с информационными данными, приобрести навыки составления журналистских материалов для печати, радио и телевидения в различных жанрах.

Общеизвестно, что основной социальной ценностью, главным продуктом производства и основным товаром в информационном обществе является информация [2, с.17]. Но в настоящее время ни в одной из научных областей общества, в том числе и праве, нет единого определения информации.

Студенту-международнику необходимо объяснить, что под информацией в семантической теории информации, которая развивается вот уже много лет, понимается изучение смысла сообщения, полезность и ценность этого сообщения для потребителя [1, с.56].

Существование различных теорий информации так и не привело к выработке общепринятого теоретического определения этого понятия. Существует огромное количество работ, в которых с разных позиций исследуются всевозможные аспекты этого понятия.

В нашу задачу не входит формулировка общетеоретического определения информации: мы лишь стремимся определить значение понятия «информация» в контексте журналистских информационных и аналитических материалов на международные темы. Студенту, обучающемуся на отделении международной журналистики, необходимо с помощью преподавателей и путем изучения специальной литературы понять и установить требования к специальности с первого курса.

Мы учитываем, что потребность в специалистах, обладающих профессиональными журналистскими знаниями в сфере массовой информации, неуклонно растет.

Это обусловлено, во-первых, развитием самой отрасли международной журналистики; во-вторых, пониманием того, что любой специалист должен обладать необходимым минимумом соответствующих знаний об информационных ресурсах. Тем более это касается журналистов, чья профессиональная деятельность непосредственно связана с международной информацией.

В связи с этим хотим отметить, что подготовка журналистов международников для РТСУ новое направление. Поэтому учебный план международной журналистики постоянно совершенствуется до его соответствия международному стандарту. В соответствии с международной обстановкой журналист такого уровня должен уметь комментировать происходящие новости в СМИ.

Известно, что теоретики и практики Таджикистана и России в сферах освещения международной жизни еще не полностью осознали необходимость международной журналистики, ее особенности в областях информации и коммуникации. А информация и коммуникация – это ипостаси одного и того же явления. Ни для кого не секрет, что информация в XXI веке – это мощная сила, действующая почти мгновенно и в глобальном масштабе. Поэтому своевременная подача информации международного характера требует специальных знаний. Задачи международной журналистики в связи с нестабильностью ситуации в мире требуют использования достижений современных информационно коммуникационных технологий.

Приведем только один пример в пользу нашего довода. В свое время председатель комитета по международным делам Госдумы Российской Федерации Владимир Лукин, отвечая на вопрос «Нужна ли международная журналистика?» сказал: «Действительно, если уж где – то журналистика является властью, то в первую очередь журналистика международная. Причем новости становятся целенаправленными исключительно… Возьмите только такую систему, как Си-Эн-Эн, которая буквально управляет мирами и войнами. Поэтому новость становится реальным, непосредственным фактором политики. И СМИ, международная журналистика, сейчас как бы усиливают эффект международных событий» [3, с.198-199].

Известно, что в Таджикистане существует преимущественно публицистическая (ораторская, личностная) модель СМИ, тогда как в в российских и европейских СМИ преобладает фактологическая, объектированная манера подачи информационного материала. Нам необходимо обучать наших студентов, чтобы достичь такого уровня. В этом вопросе лучше поставлено обучение студентов по российскому образовательному стандарту. Поэтому считаем необходимым приблизить к европейскому уровню обучения в вузах нашей страны профессиональных журналистов, включающегося в себя в основном сведения методике и технике редакционного труда. В этом нуждается сегодня как высшая школа, так и система журналистского образования.

Необходимо отметить, что сегодня только в двух университетах Таджикистана: в Таджикском национальном университете с 1998 года и в Российско-Таджикском (славянском) университете с 2015 года существуют отделения, обучающие студентов специализации международной журналистики. И приток абитуриентов, желающих обучаться по этой специальности, растет год от года.

Следует признать, что в Таджикистане существует ряд проблем, связанных с популяризацией специальности международной журналистики:

1. При подборе обучающих кадров, то есть преподавателей желательно, чтобы они имели практический опыт работы в системе международной журналистики.

2. Необходимость специализированных изданий по популяризации международной журналистики, так и общающей литературы в этой отрасли, написанных на местном теоретическом и практическом материалах. Таких учебных материалов является крайне недостаточно.

3. Изучение и разработка международной журналистки как научно – практической дисциплины, требующей четкой систематизации.

4. Постоянно совершенствовать учебный план, чтобы приблизить его к мировым стандартам.

В заключении хотелось бы отметить, что средства массовой информации как институт гражданского общества являются одним из краеугольных камней современной демократии. Журналисты, освещающие международные события, особенно в кризисных, конфликтных зонах, подвергаются риску как нигде более. Однако сейчас, когда такое большое количество стран идут по пути демократического развития, роль местных журналистов также приобретает особое значение. Поэтому профессорско-педагогическому составу отделений и факультетов журналистики Республики Таджикистан при подготовке журналистов- международников необходимо учесть данный факт.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Мордвинов В.А. Защита информации и информационная безопасность / В.А.Мордвинов, А.Б. Фомина. - М.: МГДЦ(Ю)Т, МИРЭА, ГНИИ ИТТ «Информика», 2004. - 69 с.
2. Цит. по: Социальная информатика и социология: проблемы и перспективы взаимосвязи. - М.: Союз, 1999. - 228 с.
3. Международная журналистика: Кому она нужна сегодня? «Круглый стол» (02.04. 1998г.) // Власть, зеркало или служанка? (Энциклопедия жизни современной российской журналистики). - Т.2. 1998.

ПРОБЛЕМА ВА ДУРНАМОИ ТАЙЁР КАРДАНИ ЖУРНАЛИСТОНИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Мақола таҳлили проблемаҳои муосири тайёр намудани мутахассисон дар мактабҳои олии мамлакат, проблемаҳои назария ва амалия оид ба инъикоси масъалаҳои байналхалқӣ, фаъолияти ВАО-и Тоҷикистон, дурнамои инкишофи журналистикаи байналхалқиро дар бар мегирад. Ҳадафи омӯзиши фанни журналистикаи байналхалқӣ аз он иборат аст, ки донишҷӯёнро ба аҳамият ва меъёрҳои ҷустуҷӯ, дарёфт, таҳия ва паҳн намудани иттилоот дар миқёси байналхалқӣ, ҳамчунин нақши афзоиши меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар партави ҳуқуқи кафолатнок оид ба озодии андеша ошно созад. Бояд диққату таваҷҷуҳи донишҷӯёнро ба масъалаҳои нақши иттилоот дар ҳаёти ҷомеаи ҷаҳон, таҳаввули озодии баён, мафҳуми озодии андеша ва сухан, меъёри табииву мусбат ҷалб сохт. Ҳамчунин, оид ба таърихи инкишофи озодии матбуот, озодии андешаву сухан ва ВАО чун ҳуқуқи дахлнопазири инсон лексияҳо хонда шавад. Ба вазифаи журналистикаи байналхалқӣ ҳамчунин дарсҳои лексиониву машғулиятҳои амалӣ дар бораи таҷрибаи ҳуқуқиву байналмилалии таъмини озодии иттилоот, таносуби байни бешакку шубҳаи озодии сухан, озодии иттилооти оммавӣ ва зарурати баъзе маҳдудиятҳо ба манфиати ашхосу ҷомеаи ҷаҳон дохил мешавад.

Калидвожаҳо: таҳлил, журналистикаи байналхалқӣ, проблема, ВАО, иттилоот, илм.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОДГОТОВКИ ЖУРНАЛИСТОВ-МЕЖДУНАРОДНИКОВ

Статья содержит анализ современных проблем подготовки специалистов в ВУЗах страны, проблем отечественной теории и практики по освещению международной жизни, деятельности СМИ Таджикистана, перспектив развития международной журналистики. Цель изучения курсов и дисциплин международной журналистики состоит в том, чтобы студенты уяснили значение норм, регулирующих поиск, получение, производство и распространение информации в международном масштабе, а также возрастающую роль международных правовых и этических норм в свете гарантированного права на свободу самовыражения. Следует обратить особое внимание студентов на роль информации в жизни мирового сообщества, становление и развитие свободы самовыражения, понятие свободы мысли и слова как норм естественного и позитивного права. Также будут прочитаны лекции об исторических аспектах развития свободы печати, свободы мысли, слова и СМИ как неотъемлемого права человека. В задачу курса международной журналистики также входят лекционные и практические занятия по международно-правовой практике обеспечения свободы информации, баланса между безусловностью свободы слова, свободой массовой информации и необходимостью их частичного ограничения в интересах личности и сообщества в целом.

Ключевые слова: анализ, международная журналистика, проблема, СМИ, информация, наука.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE TRAINING OF INTERNATIONAL JOURNALISTS

The article contains an analysis of the current problems of training specialists in the country's higher education institutions, the problems of domestic theory and practice in covering international life, the activities of the media in Tajikistan, and the prospects for the development of international journalism. The purpose of studying courses and disciplines of international journalism is to make students understand the importance of the rules governing the search, receiving, production and dissemination of information internationally, as well as the growing role of international legal and ethical standards in the light of the guaranteed right to freedom of expression. Students should pay special attention to the role of information in the life of the world community, the formation and development of freedom of expression, the concept of freedom of thought and speech as norms of natural and positive law. There will also be lectures on the historical aspects of the development of press freedom, freedom of thought, speech and the media as an inalienable human right. The task of the international journalism course also includes lectures and practical classes on the international legal practice of ensuring freedom of information, a balance between the unconditionality of freedom of speech, freedom of the media and the need for their partial restriction in the interests of the individual and the community as a whole.

Key words: analysis, international journalism, problem, media, information, science.

Сведения об авторе: ***Нуралиев Абдусаттор*** - Российско-Таджикский (славянский) университет, доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.М.Турсунзаде 30. E-mail: **nuraliev_41@mail.ru**.
Тел.: **(+992) 919-02-58-08**

Information about the author: ***Nuraliev Abdusattor*** **-** Russian-Tajik (Slavic) University, doctor of philological sciences, professor of the department of national and international journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M.Tursunzade st. 30. E-mail: **nuraliev_41@mail.ru.** Tel.: **(+992) 919-02-58-08**

УДК: 070.1

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СМИ КАК ФАКТОР АККУМУЛЯЦИИ ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Абдуллозода М.А., Рахимов А.А., Сохибназарбекова Р.М.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

В современном обществе, где в формировании, функционировании и эволюции общественного сознания СМИ занимают центральное место, эффективное решение многих проблем зависит от выбора методов социального управления, характером взаимодействия субъектов общественных отношений, сориентированных на обмен информацией, установление взаимодействия и взаимосвязи. Как отмечает И. Гофман, «любое взаимодействие... является источником информации и средством регулирования реакций коммуникаторов в процессе общения. Более того, такое взаимодействие является «преднамеренно организованной системной деятельностью, направленной на достижение заранее определенных целей» [5, с.285]. В этой связи весьма актуальной и примечательной представляется постановка вопроса Ю. Л. Воробьевым и Н. И. Гайтюкевичем о соотношении понятий «коммуникация» и «информация», «средства массовой коммуникации» и «средства массовой информации» (СМК и СМИ) [3, с.68]. Таким образом, в обществе, как открытой системе, постоянно происходит процесс передачи информации, который способствует её переходу из одной части системы в другую, тем самым осуществляется непрерывный взаимообмен информацией между субъектами коммуникации.

Становится очевидным, что СМИ играют важную роль в формировании, функционировании и эволюции общественного сознания. Более того, «восприятие и интерпретация важнейших явлений и событий, происходящих в стране и в мире в целом, осуществляются посредством масс-медиа» [11, с.104]. Это обстоятельство приобретает особую актуальность и значение на фоне все более растущего проникновения СМИ в политическую сферу, их превращения в один из инструментов реализации политического процесса.

Современные средства массовой информации в Республике Таджикистан являются важнейшим социальным институтом с постоянно растущим значением в процессах массовой коммуникации и осуществлении гибких форм информационного социального контроля, механизмом регулирования социальных процессов в обществе, включающим в себя решение проблем социальной защиты, помощи и поддержки населения, его различных групп, слоев и общностей. Другими словами, СМИ представляют собой форму организации и регулирования общественной жизни, обеспечивающие выполнение жизненно важных для общества функций, включающие совокупность норм, ролей, предписаний, образцов поведения, специальных учреждений, систему контроля. Деятельность СМИ можно рассматривать во взаимодействиях с самыми разными социальными субъектами и институтами (государством, партиями, наукой, религией и др.). Однако важнейшая – связь с обществом. Поскольку СМИ участвуют в становлении, развитии и функционировании больших социальных общностей, то одним из важных регуляторов жизни социальной общности является гражданская ответственность. В наше время коммуникационные отношения между СМИ и аудиторией не могут строиться без учета общественного мнения, которое является индикатором гражданской ответственности. Как любая социальная коммуникация, СМИ могут действовать в одно- или двустороннем (частично двустороннем) режиме, привлекая аудиторию к участию в производстве информации, допуская или не допуская ее к контролю и программированию собственной деятельности. Вместе с тем СМИ устроены таким образом, что положение журналистов и аудитории несимметричны, полная взаимообратимость ролей нереальна. На полюсе журналистов всегда остается возможность фильтрации распространяемой информации, инициатива в открытии интерактивных возможностей (опций). С появлением Интернета эта природная несимметричность является с новой силой. Сайты, относящиеся к СМИ, воспроизводят исконное положение вещей при развитии любых форм интерактивности: инициатива в формировании контента и в предоставляемых интерактивных опциях - за редакцией.

В многообразии печатных изданий Республики Таджикистан каждое СМИ пытается удержать внимание аудитории с помощью содержания, дизайна, привлечения медийных лиц к деятельности редакции.

Например, статья, которая вышла на страницах «Азии – Плюс»: «Комментируйте осторожно, за это могут и посадить», или «Когда комментарии в социальных сетях не соответствуют национальным ценностям…» [10]. Заголовок статьи привлекает внимание, а в содержании автор говорит о том, что «правоохранительным органам дали право получать информацию о том, какие страницы в Сети посещают граждане страны. За посещение неких «нежелательных» сайтов можно поплатиться даже свободой.

В другой статье этой же газеты под названием «За вождение общественного транспорта "под кайфом" 15 суток ареста и лишение прав» [7] пресс-секретарь ОГАИ УМВД Душанбе Мирзо Саидов сообщает редакции «Азии – Плюс», что сотрудниками отдела государственной автоинспекции УМВД Таджикистана по городу Душанбе были задержаны два водителя общественного транспорта столицы в состоянии алкогольного и наркотического опьянения.

Следует отметить, что таких примеров много в таджикских СМИ. Многие журналисты, занимающиеся освещением проблем общества на страницах отечественной прессы, осознают, что с помощью взаимодействия со средствами массовой информации они могут информировать население, связываться с общественностью и проводить профилактические мероприятия.

В рамках отечественной журналистской культуры сосуществуют несколько альтернативных социально-профессиональных принципиальных установок и предписаний, определяющих характер отношения журналиста к обществу. Первая из них ставит журналиста над социумом, определяя его право рассматривать представителей общества как объект воздействия, а себя – как носителя или транслятора управленческих программ разного типа и уровня. Второй принцип размещает журналиста рядом с обществом и ориентирует его на отношения информирования. В этом случае журналист считает своей основной профессиональной обязанностью поставлять аудитории разнообразные интересующие ее сведения, оказывать помощь в выражении мнений. Однако следует заметить, что оба этих принципа, несмотря на существенные различия между ними, по мнению И. М. Дзялошинского, приводят к отчуждению общества в лице аудитории от СМИ [6, с.9]. Третий принцип требует от журналиста находиться внутри определенного человеческого сообщества, рассматривать себя как заинтересованного участника совместного с аудиторией поиска решений сложных жизненных проблем. Главная идея такого подхода заключается в том, что журналисты начинают рассматривать аудиторию не как фон или пассивных наблюдателей, не как жертв различных обстоятельств, а как участников решения важных вопросов. Эта журналистика определяется в таких терминах, как «гражданская», «журналистика соучастия» или «социальная». Однако вне зависимости от выбора принципов, определяющих характер отношения журналиста к обществу, представитель СМИ является модератором, организующим диалог прессы и социума, поскольку именно он призван аккумулировать наиболее значимые для общества проблемы. «Главной особенностью журналистики является ее ориентированность на саму презентацию в качестве площадки для диалога. Иногда речь идет о том, что гражданская журналистика – это модератор или организатор социального диалога» [6, с.42]. Исследователь Л.Л. Реснянская, длительное время занимавшаяся проблемами организации общественного диалога с помощью СМИ, отмечает, что «техника ведения диалога включает разнообразные формы и методы. Можно выделить методы, имеющие отношение к формированию содержания, подаче информации, организационные и исследовательские методы» [13, с.18]. То есть, партнерство с аудиторией в экстраполяции на содержание издания, должно опираться на включение в «повестку дня» тем, проблем повышенного для аудитории интереса. Развернутый в медиа-пространстве диалог с обществом нуждается в акцентировании – через специальные рубрики, полосы, разделы издания. Наиболее привлекательными в печатных СМИ нашей республики являются формы одновременной публикации разных, даже полярных взглядов по определенной проблеме. Это позволяет таджикским журналистам использовать и некомментированное представление позиций, и открытую дискуссию. Все более привлекательными из-за персонифицированного участия в обсуждении становятся интерактивные формы, когда аудитория из безвольного потребителя информации становится непосредственным участником полемики. Приобретает популярность обращения к экспертам, которые, опираясь на знания в определенной сфере, могут предоставить компетентное мнение.

Заменяя человеку собеседника, сохраняя доверительную тональность в общении, таджикская журналистика пытается раскрыть проблемы и изъяны общества, защитить аудиторию, используя принцип взаимодоверия, соучастия и понимания. Выполнение подобных функций делают журналистику социальной. В большинстве теоретических исследований, посвященных этой теме, отмечается, что понятие «социальная журналистика» несводимо просто к социальной теме [1, с.49] и что специфика социальной функции журналистики заключается в изображении обычных людей, составляющих основу гражданского общества, и всего комплекса атрибутивных признаков, характеризующих жизнедеятельность человека в русле общественных отношений. Согласно общепринятым журналистским концепциям, СМИ не могут осуществлять свои социальные функции, если они не опираются на тесный диалог с обществом, в ходе которого затрагиваются широкий спектр проблем и вопросов, интересующих аудиторию. Именно в диалоге происходит выбор наилучшего варианта, наиболее оригинальной формы взаимодействия с обществом. Ряд современных исследователей полагают, что предметный потенциал социальной журналистики весьма значителен. Во многих научных трудах рассматривается накопленный опыт работы отечественных и зарубежных журналистов с

социальной проблематикой. При этом эмпирической основой зачастую является освещение наиболее очевидных социальных аномалий (таких как преступность, беспризорность, наркомания). Многие исследователи делают вывод по данной проблеме о том, что наибольший интерес у общества вызывают «кризисные» темы, такие как войны, расовые конфликты, упадок наций, политические скандалы, наркотики, оружие, инфляция, безработица и так далее. Эти проблемы неизменно составляют информационную повестку дня. Собственно специфика социальной сферы определяет тематическое многообразие, в которое входят, помимо перечисленных социальных аномалий, проблемы труда, образования, социальной защиты, межнациональных отношений, социальной инфраструктуры и т.д. В частности, Т. И. Фролова перечисляет широкий спектр направлений, в русле которых, по ее мнению, может осуществляться диалог СМИ и общества: «Это и отдельные сегменты социальной сферы с их постоянно меняющейся актуальной проблематикой и становлением современных институтов, и общественная экспертиза соответствующих законов и решений, и интересы разных социальных, национальных, возрастных, полоролевых, профессиональных групп, и неисчерпаемая проблематика отдельной человеческой личности; это различные уровни восприятия и обобщения. Факты и ситуации, судьбы и характеры, явления, события, процессы - словом, актуальная, оперативная и конкретная информация о структурном и функциональном состоянии общества и отдельных его групп, поддерживающая баланс интересов, о социальной динамике и характере ее протекания, позволяющая своевременно предотвратить кризисное развитие» [16, с.4].

Кроме того, СМИ в процессе взаимодействия с обществом в лице аудитории в некоторой степени могут заменять непосредственный межличностный контакт и таким образом решать проблемы тех, кто страдает от дефицита общения. В первую очередь, речь здесь может идти о подростках с возникшими осложнениями в коммуникации с окружающими, о пожилых людях, пенсионерах, страдающих от одиночества, больных, инвалидах с ограниченными возможностями межличностного общения, а также о представителях социально-этнических групп, у которых оно ограничено в силу недостаточных связей с другими людьми (титульной нацией) и слабого владения языком коренного населения. В последнем случае очень важны СМИ, функционирующие на языке той или иной социально-этнической группы. Средства массовой информации выполняют также утилитарную функцию, т.е. они способствуют решению реципиентом каких-либо практических, конкретных вопросов быта, организации досуга, самолечения и т. д. [15, с.186]. Что касается особенностей построения диалога с обществом, то И. М. Дзялошинский полагает, что он может осуществляться несколькими способами:

-*обсуждение.* Иногда требуется именно «выплеснуть» общественное мнение. Можно просто цитировать читателей в газете; можно также организовать совещательные городские форумы по тем или иным проблемам.

- *вовлечение.* Другие проекты гражданской журналистики приглашают к более активному участию и часто предлагают конкретный график потенциальным добровольцам. Возможности для добровольцев варьируются от обучения детей-инвалидов до оплаты парковых фонарей в бедных районах.

- *организация.* Высший уровень общественного самосознания – объединения граждан с целью изучения того или иного вопроса или осуществления проекта. Подобные проекты гораздо сложнее создавать и поддерживать, но они, при условии эффективной организации, дают более конкретные результаты [6, с. 31]. В контексте диалога СМИ и общества при описании системы взаимодействия социальной работы и средств массовой коммуникации некоторыми исследователями часто используется так называемая «восходящая / нисходящая» модель. Так, У. Штрауб полагает, что, согласно «восходящей» модели, импульсы снизу, исходящие от граждан или альтернативных и оппозиционных движений, порождают общественную дискуссию по тому или иному вопросу и провоцируют реакцию политиков и масс-медиа. Например, специалист по социальной работе по данной модели может предложить такие темы для обсуждения: «Проблема насилия в семье» или «Как предотвратить наркоманию среди подростков?» и т. п. «Нисходящая» модель, напротив, описывает, как тема попадает в сферу общественной полемики по инициативе правящих кругов. Это всегда происходит в том случае, когда в политике обсуждается определенный вопрос, вызывающий противоречивые мнения, и тогда оппоненты добиваются общественного резонанса, с тем чтобы заручиться поддержкой общественности. В рамках «восходящей» изучаемой модели специалисты должны активно реагировать на социально-экономические, демографические и другие изменения в обществе [17, с.78]. Открытый и результативный диалог – ясный признак осознанного и активно реализуемого социального партнерства в системе СМИ, притом необходимого в самых разных масштабах (от столичных республиканских газет до районных печатных изданий). Детальная проработка норм основанного на открытом диалоге информационного порядка

«открытого общества», демократически и гуманистически ориентированного, способна привести к серьезным изменениям в информационной политике различных СМИ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Бережная М.А. Социальная тележурналистика / М.А. Бережная. -СПб., 2005. - 217 с.
2. Виноградов В. Д. Стабильность общества и средства массовой информации / В.Д. Виноградов, О. А. Пеньковская // Вестник СПбГУ. 2004. – № 6. – С. 56 - 63.
3. Воробьев Ю. Л. Социальные коммуникативные функции в контексте типологии коммуникаций / Ю.Л. Воробьев, Н.И. Гайтюкевич // Знание. Понимание. Умение. 2010. – № 1. – С. 64-69.
4. Гессен М. По жизни: пособие по социальной журналистике / М. Гессен, М. Назари. – М., 2002. – 127 с.
5. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни: пер. с англ / И. Гофман. – М.: Канон-пресс, изд. Кучково поле, 2000. – 304 с.
6. Дзялошинский И.М. Журналистика соучастия. Как сделать СМИ полезными людям / И.М. Дзялошинский. – М., 2006. – 104 с.
7. За вождение общественного транспорта "под кайфом" 15 суток ареста и лишение прав // Азия-Плюс. 2017. – 22 ноября.
8. Калинин Б.Е. Искусство в системе средств массовой коммуникации / Б.Е. Калинин // Вестник гуманитарного факультета Санкт-Петербургского государственного университета телекоммуникаций. 2005. -№ 2. – С. 76-84.
9. Коган Л.Н. Теория культуры / Л.Н. Коган. – Екатеринбург, 1993. – 160 с.
10. Комментируйте осторожно, за это могут и посадить или когда комментарии в социальных сетях не соответствуют национальным ценностям…//Азия-Плюс. – 2017. – 28 июля.
11. Кретов Б.Е. Средства массовой информации - элемент политической системы общества / Б.Е. Кретов // Социально-гуманитарные знания. 2000. – № 1. – С. 101 - 115.
12. Лебедев А.А. «Независимость СМИ» многие понимают как свободу от «возни с читательскими письмами»… / А.А.Лебедев // Мастерские: Мастер-класс в современном медиа-пространстве [Электронный ресурс]. URL: http://mediart.ru/1186.html (дата обращения: 11.09.2018 г.)
13. Реснянская Л.Л. Двусторонняя коммуникация: методика организации общественного диалога / Л.Л. Реснянская. – М., 2001. – 48 с.
14. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / ред. - координатор акад. РАН Г. В. Осипов - М.: Изд-во НОРМА - ИНФРА-М, 2000. – 488 с.
15. Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности; под ред. П. Д. Павленко. – М., 2008. – 596 с.
16. Фролова Т.И. Социальная журналистика и ее роль в общественном диалоге / Т.И. Фролова. – М., 2003. – 242 с.
17. Штрауб У. Социальная работа и связи с общественностью в Германии / У. Штрауб // Журнал исследований социальной политики. – 2007. – Т. 5. – № 1. – С. 75 - 86.
18. Энциклопедия социальной работы: в 3 т. – М., 1994. - Т. 3. – 1024 с.

ФАЪОЛИЯТИ ВАО ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ ТАШАККУЛЁБИИ МАСЪУЛИЯТИ ШАҲРВАНДӢ

Дар ҷаҳони муосир васоити ахбори омма дар ташаккул, мавҷудият ва таҳаввулоти тафаккури ҷамъиятӣ нақши муҳим доранд. Чунин мавқеи ВАО, пеш аз ҳама, марбут бар он аст, ки дарк ва таъбири масъалаҳои муҳимми иҷтимоии чи хусусияти локалӣ ва чи глобалдошта, тавассути ин институти иҷтимоӣ амалӣ мегардад. Дар шароити рушди технологияи иттилоотӣ, шакл ва усулҳои нав, хусусан усули интерактивии ҷамъоварӣ ва паҳн намудани иттилоот байни субъектҳои коммуникатсионӣ, нақши ВАО ҳамчун яке аз воситаҳои асосии пиёдасозии ҷараёнҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва дигар равандҳои иҷтимоӣ бештар мегардад. ВАО дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз муҳимтарин ниҳодҳои иҷтимоӣ буда, аҳамияти он дар равандҳои коммуникатсияи омма пайваста меафзояд. Дар фаъолияти худ ВАО-и кишвар бо субъектҳо ва институтҳои гуногуни иҷтимоӣ ҳамкорӣ менамоянд, вале дар ин раванд муҳимтар аз ҳама иштироки ВАО дар ташаккул, рушд ва фаъолияти гурӯҳҳои калони иҷтимоӣ аст, ки яке аз танзимгарони асосии ҳаёти ин гурӯҳҳои иҷтимоӣ масъулияти шаҳрвандӣ мебошад. Бо дарназардошти он ки ВАО танзимгар ва ташкилдиҳандаи ҳаёти иҷтимоӣ буда, амалӣ шудани равандҳои барои ҷомеа муҳимро таъмин месозад, дар мақолаи мазкур ҷараёни ташаккулёбии масъулияти шаҳрвандии аудиторияи ВАО-и ватанӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, моҳияти масъулияти шаҳрвандӣ ва махсусиятҳои зуҳуроти он дар шаклҳои гуногун дар фаъолияти шахсиятҳо ва ҷомеа муайян гардидааст.

Калидвожаҳо: воситаҳои ахбори умум, воситаҳои коммуникатсионии умум, ҳаёти ҷамъиятӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ, аудитория, масъулияти шаҳрвандӣ, институти иҷтимоӣ, субъекти иҷтимоӣ, афкори умум.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СМИ КАК ФАКТОР АККУМУЛЯЦИИ ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

В современном мире средства массовой информации играют важную роль в формировании, функционировании и эволюции общественного сознания. Такое положение СМИ в первую очередь, обусловлено тем, что восприятие, интерпретация общественно – значимых проблем, как локального, так и глобального характера осуществляются посредством масс-медиа. В условиях развития информационной технологии, новых форматов и способов коммуникации, особенно интерактивных методов подачи и получения информации между субъектами коммуникации, роль СМИ как одного из основных инструментов реализации как политических, так и экономических, культурных и других процессов приобретает особое значение. СМИ в Республике Таджикистан являются одним из важнейших социальных институтов, значение которого постоянно растет в процессах массовой коммуникации. В своей деятельности СМИ страны взаимодействуют с разными социальными субъектами и институтами, но при этом главным является их участие в становлении, развитии и функционировании больших социальных общностей, и поэтому одним из важных регуляторов жизни социальной общности является гражданская ответственность. Учитывая, что СМИ представляют собой форму организации и регулирования общественной жизни, обеспечивающих выполнение жизненно важных для общества функций, в статье осуществлен системный анализ процесса формирования гражданской ответственности аудитории отечественных

СМИ и выявляется сущность гражданской ответственности как системы во взаимосвязи особенностей проявления ее различных видов в жизнедеятельности личности и общества.

Ключевые слова: средства массовой коммуникации, средства массовой информации, общественная жизнь, общественные отношения, аудитория, гражданская ответственность, социальный институт, социальный субъект, общественное мнение.

ACTIVITY OF MASS MEDIA AS A FACTOR OF ACCUMULATION OF CIVIC RESPONSIBILITIES

In the modern world, the mass media play an important role in the formation, functioning and evolution of social consciousness. This role of the media is conditioned primarily by the fact that the perception and interpretation of socially significant issues, both local and global, are carried out through the media. The development of information technologies, new forms and ways of communication, especially the interactive methods of presenting and receiving information between the subjects of communication, make the role of the media, as one of the main tools of implementation of political, economic, cultural and other processes, particularly important. Media in the Republic of Tajikistan is one of the most influential social institutions, the importance of which is constantly growing in the processes of mass communication. The media of the country interact with various social actors and institutions, but mainly, theytake part in the formation, development and functioning of large social communities, where civic responsibility is one of the important regulators.Taking into consideration that the media represent a form of organization and regulation of public life, ensuring the fulfillment of vital functions for society, the article presents a systematic analysis of the process of formation of civic responsibility of the audience of domestic media and describes the essence of civic responsibility as a system of interrelation of the characteristics of its various types in the life of the individual and society.

Key words: mass communication media, mass media, public life, public relations, audience, civil responsibility, social institution, social subject, public opinion.

Сведения об авторах: ***Абдуллозода Масрур Ахмад*** **-** Российско-Таджикский (Славянский) университет, доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Межгосударственного образовательного учреждения высшего образования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.М.Турсунзаде 30. E-mail: **masrur.a@mail.ru.** Тел.: **(+992) 988-06-86-01**

Рахимов Абдухамит Абдибосирович **-** Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой отечественной и международной журналистики Межгосударственного образовательного учреждения высшего образования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.М.Турсунзаде 30. E-mail: **rtsuok@mail.ru.** Тел.: **(+992) 918-62-21-21**

Сохибназарбекова Райхон Мамадаминбековна - Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры отечественной и международной журналистики Межгосударственного образовательного учреждения высшего образования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.М.Турсунзаде 30. E-mail: **raihon2009@mail.ru.** Тел.: **(+992) 935-26-05-33**

Information about authors: ***Abdullozoda Masrur Ahmad*** **-** Russian -Tajik (Slavonic) University, Doctor of Phiological Sciences, Professor at the Department of national and international journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M.Tursunzade st. 30. E-mail: **masrur.a@mail.ru.** Tel.: **(+992) 988-06-86-01**

Rahimov Abduhamit Abdibosirivich **-** Russian -Tajik (Slavonic) University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of national and international journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M.Tursunzade st. 30. E-mail: **rtsuok@mail.ru.** Tel.: **(+992) 918-62-21-21**

Sohibnazarbekova Raihon Mamadaminbekovna **-** Russian - Tajik (Slavonic) University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of national and international journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M.Tursunzade st. 30. E-mail: **raihon2009@mail.ru.** Tel.: **(+992 37) 44 620 42 13, 935-26-05-33**

УДК: 556.18 (575.3)

ИНЪИКОСИ МУШКИЛОТИ НОРАСОИИ ОБ ДАР РЎЗНОМАИ "ҶУМҲУРИЯТ"

Баҳромзода М.З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Афзоиши босуръати аҳолӣ ва тағйирёбии иқлим имрӯз боиси он гардидааст, ки талабот ба об рӯз то рӯз бештар гардад. Чунин раванд ҷомеаро водор намудааст, ки нисбат ба масъалаи об ба таври Ҷиддӣ муносибат намояд. Талаботи зиёд ба оби ошомидaниро ба назар гирифта, коршиносон ба хулосае омадаанд, ки дар асри XXI дар қисми бештари давлатҳо об ҳамчун “мол” мубодила карда мешавад [1, с.9]. Тибқи сарчашмаҳои илмӣ норасоии об чандин маротиба сабаби буҳронҳо ва фалокати иҷтимоӣ гардидааст. Муҳаққиқи тоҷик Соҳибназар Ғайратшоев обро яке аз пурнизоътарин захираи табиӣ дар кураи замин номидааст, ки боиси пайдо шудани муноқишаҳои зиёд гардидааст. Тавре С. Ғайратшоев дар мақолаи илмии худ навиштааст: “Қисмати зиёди ин муноқишаҳо (1228) ба таври осоишта ҳал гардида, дар 507 маврид муноқишаҳо лаҳни шадид касб намуда, ҳатто дар 21 ҳолатҳо бо роҳи ҳарбӣ ба анҷом расидаанд” [9, с. 113]. Ба андешаи муҳаққиқон агар дар ҷамъияти анъанавӣ норасоии об танҳо дар сатҳи маҳаллӣ эҳсос шуда, сабабҳои он низ дар ҳамин сатҳ баррасӣ мегардиданд, пас дар замони мо “норасоии об сатҳи глобалиро фаро гирифтааст” [10, с.45].

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз кишварҳои асосии ташаббускори ҳалли масоили об дар сатҳи глобалӣ маҳсуб мешавад, дар қатори дигар кишварҳои ҷаҳон худ низ яке аз кишварҳои ниёзманди об маҳсуб мегардад. Аз ин рӯ, мушкилоти норасоии об дар шаҳру навоҳии Тоҷикистон ба мавзӯи мубрами ҷомеа мубаддал гардида, таваҷҷуҳи матбуотро низ ба худ ҷалб намудааст. Коршиносони тоҷик Ҷамолиддин Яқубов ва Шоира Тоирова журналистикаро институти иҷтимоӣ – сиёсӣ номидаанд, ки дар инъикоси проблемаҳои экологӣ, таблиғи фаъолиятҳои намунавӣ дар соҳаи беҳдошти муҳити зист ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳолӣ нақши бориз дошта, барои ҳифзи муҳити зист таъсиргузор аст [4, с.7; 3, с.13]. Нақши муассир доштани журналистика дар баланд бардоштани маърифати экологии аҳолӣ беасос нест, зеро “инсон тӯли ҳаёти худ бо таъсири иттилои ба ӯ расида ташаккул меёбад”, - изҳор доштааст муҳаққиқи тоҷик ҷовид Муқим [2, с.5]. Дар ин замина нақши рӯзномаи расмии Тоҷикистон “Ҷумҳурият” дар тарғиб ва баррасии мушкилоти шаҳру навоҳии Тоҷикистон вобаста ба норасоии об назаррас аст. Таҳлили шумораҳои “Ҷумҳурият” нишон медиҳад, ки маводҳои нашрнамудаи рӯзнома оид ба мушкилоти норасоии об дар мамлакат асосан зери рубрикаҳои “Шаҳрванд-гӯшаи номаҳои бетаҳрир”, “Розу ниёз – гӯшаи номаҳои шаҳрвандон”, “Ба “Ҷумҳурият” ҷавоб омад”, “Проблема ва мулоҳиза”, “Аз пайи мактуб”, “Проблемаи экологӣ”, “Самараи ҳамкориҳо” ва ғайраҳо нашр гардидаанд. Аз пажӯҳиши рӯзномаи “Ҷумҳурият” бармеояд, ки матолиби ба масоили об бахшидашудаи рӯзномаи мазкур ба қалами хабарнигорону таҳлилгарон ва сиёсатмадорон М. Шоҳидов, А. Зардиев С. Назаров Ш. Раҳматов, Л. Шариф, Э. Аслзода, З. Ҳасан, У. Мурод, Т. Саъдуллоев, Ҷ. Баротов, Д. Мирзозода, М. Ҷамолова, Ҷ. Аштӣ, Б. Сафаров, Х. Раҳмон, М. Фирӯз, Т. Солеҳзода, М. Сафар, А. Муслимов ва дигарон тааллуқ доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вуҷуди доштани захираҳои зиёди об ва ба ҳайси кишвари ташаббускори масоили об маҳсуб ёфтанаш, худ низ бо мушкилоти таъмини аҳолӣ бо оби тозаи ошомиданӣ рӯ ба рӯ аст. Чунин бардоштро мо аз матолиби рӯзномаи “Ҷумҳурият” гирифтем, ки маҳз ба мушкилоти норасоии об дар баъзе шаҳру навоҳии кишвар нигаронида шудаанд. Мушкилоти норасоии обро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, қабл аз ҳама, роҳбари давлат Эмомалӣ Раҳмон эҳсос намуда, ин масъаларо мадди назари ҷомеаи ҷаҳон қарор гузоштааст. Дар ин бора ба таври муфассал дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” матни суханронии Президенти кишвар дар Форуми байналмилалӣ оид ба масъалаҳои оби тоза соли 2003 рӯйи чоп омадааст, ки Сарвари давлат аз ҷумла, дар он ҷо таъкид намудааст: “Кишвари мо, ҳарчанд ки дар саргаҳи ташаккулёбии захираҳои оби тоза қарор дорад ва соҳиби беш аз 60 фоизи захираҳои оби Осиёи Марказӣ аст, аз масъалаи глобалии танқисии оби тоза худро канор гирифта наметавонад. Зеро бо вуҷуди доштани сарчашма ва манбаъҳои бузурги оби тоза мо низ бо ин проблема рӯбарӯ ҳастем” [15, с.1]. Чунин суханони Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон асоси худро дар маводҳои дигари рӯзномаи “Ҷумҳурият” низ ёфтаанд, ки таваҷҷуҳро ба масъалаи мазкур бештар намудааст. Аз ҷумла, таҳлили яке аз маводҳои “Ҷумҳурият” таҳти унвони “Бахшида ба соли оби тоза” нишон дод, ки ба ҳолати соли 2002-юм танҳо 65 %-и аҳолии ҷумҳурӣ бо оби тоза таъмин буда, дар деҳот ҳамагӣ 25 %-и аҳолӣ оби тоза истеъмол мекунаду халос. “Дар айни ҳол (соли 2002-М. Б.) 85 ҳазор гектар замин шӯра зада, ғайри қобили кишт гардидааст”, - омадааст дар идомаи мавод [8, с.1].

Дар бештари маводи рӯзномаи “Ҷумҳурият” мухбирон кӯшиш намудаанд, ки мушкилоти аҳолии шаҳру навоҳии Тоҷикистонро ба таври возеҳ ва бештар аз номи худи сокинони ин навоҳӣ рӯйи чоп оранд. Маҳз бо ҳамин мақсад дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” рубрикаҳои “Розу ниёз” ва “Шаҳрванд”, ки дар он номаҳои шаҳрвандон бетаҳрир чоп мешаванд, нашр мешавад, ки ба аҳолии ниёзманди оби тозаи ошомиданӣ имконияти арзу шикоят ва даъват ба кумакро додааст. Аз ҷумла, соли 2005 зери рубрикаи “Розу ниёз”- и рӯзномаи “Ҷумҳурият” дар номаи бетаҳрири сокини 68-солаи деҳаи Гулистони шаҳри Панҷакент Мурод Шаҳидов омадааст, ки 35 сол боз сокинони деҳаҳои Гулистон ва Ӯти Баланди шаҳри Панҷакент пас аз партофтани оби канали дашти Марғедар аз моҳи декабр то моҳи май аз норасоии об азият мекашанд. Ба навиштаи М. Шаҳидов бо сабаби норасоии об сокинони деҳаҳо маҷбур мешаванд, ки оби тозаро тавассути маркабҳои худ аз масофаи 2,5-3 км аз рӯдхонаи Зарафшон бикашанд, гарчанде медонанд, ки “аз зери замини деҳаҳои мазкур оби ширину гуворо дар ҷараён аст” вале ин доди онҳоро масъулини шаҳри Панҷакент ба эътибор нагирифтаанд [25, с.3]. Ба ҳамин монанд, соли 2017 дар рубрикаи дигари рӯзномаи “Ҷумҳурият” таҳти унвони “Шаҳрванд”- номаи бетаҳрири 8 нафар сокини Ҷамоати деҳоти ба номи Саидмуъмин Раҳимови ноҳияи Темурмалик нашр шудааст, ки дар он аз танқисӣ кашидани 13 000 нафар аҳолии ноҳияи Темурмалик иттилоъ дода мешавад. Чуноне сокинони деҳаи С. Раҳимов навиштаанд: “мо-сокинони ҷамоати номбурда солҳо боз аз нарасидани оби тозаи ошомиданӣ танқисӣ мекашем. Об аз дарёи Сурхоб ба воситаи мошинҳои обкаш дастраси мо мегардад, ки он нархи муайян дорад. Хатти обе, ки дар солҳои шӯравӣ сохта шуда буд, кӯҳнаю фарсуда

шуда, пойгоҳи мавҷудаи обкашӣ насос надорад. Оби чашмаҳои кӯҳӣ талх ва ғайриистеъмол буда, дар фасли тобистон кам мегардад” [11, с.3]. Дар ин нома аз ҷумла, сокинони Ҷамоати деҳоти ба номи С. Раҳимов аз муассир ва дархӯри сокинон будани гӯшаи “Номаҳои бетаҳрир”- и рӯзномаи “Ҷумҳурият” ёдовар шуда, умед бар он бастаанд, ки масъулин маҳз ба воситаи ин рӯзнома ба доди онҳо хоҳанд расид.

Аз таҳлили маводи “Ҷумҳурият” бармеояд, ки воқеан гӯшаи “Шаҳрванд-номаҳои бетаҳрир” – и рӯзномаи “Ҷумҳурият” мушкили сокинони ниёзманди оби тозаи кишварро ҳал намудааст. Зеро барои мушаххас намудани мушкилоти ҷойдошта дар ноҳияи Темурмалик, пеш аз ҳама, худи хабарнигори рӯзномаи “Ҷумҳурият” Лашкари Шариф ба ноҳияи мазкур рафта, бо шароиту имкониятҳои обтаъминкунии сокинони Ҷамоати деҳоти ба номи С. Раҳимов аз наздик шинос шудааст. Л. Шариф пас аз сафараш ба ноҳияи Темурмалик хулосаи худро зери унвони “Беобӣ дар ноҳияи Темурмалик, сокинон сарсону масъулон ночоранд” рӯзи 25 августи соли 2017 дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” нашр намуда, чунин навиштааст: “...вақте ки ба ҷамоат омадем, дидем, ки мардум бо хару ароба об мекашонданд. Маълум гардид, ки онҳо аз ягона чашмае, ки бо миқдори хеле кам ва оби шӯр ба деҳаи Ҳасанбег меомад, об мегирифтаанд. Оби ин чашма воқеан қобили нӯшидан набудааст” [23, с.1]. Хабарнигори рӯзнома дар маводи мазкур ҳамчунин аз корношоям ва таъмирталаб будани насоси пойгоҳи аввали обкашии ҷамоат, ки соли 1969 насб гардида, то ҳол иваз нашудааст, инчунин саривақт пардохт нагардидани маблағи истифодабарии об аз ҷониби сокинони ноҳияи Темурмалик, ки 15 ҳазор сомониро ташкил медиҳад, изҳори нигаронӣ намудааст. Ба навиштаи Л. Шариф 19 август ҳангоми қабули шаҳрвандон аз ҷониби Давлатшоҳ Гулмаҳмадзода, раиси вилояти Хатлон, яке аз сокинони ноҳияи Темурмалик мушкилоти таъминот бо обро ба раиси вилоят арз кард, ки дар натиҷа масъулони идораи обтаъминкунии вилоят ва ноҳия вазифадор гардиданд, то ҳарчӣ зудтар насоси обкаширо дар ноҳияи Темурмалик таъмир намуда, сокинон низ қарзи худро дар истифодабарии об пардохт намоянд.

Ҳамин тариқ, дар асоси супориши раиси вилояти Хатлон Д. Гулмаҳмадзода масъулони идораи обтаъминкунии вилояти Хатлон ва ноҳияи Темурмалик аз пайи ҳалли мушкилоти сокинони Ҷамоати деҳоти ба номи С. Раҳимови ноҳияи Темурмалик вобаста ба дастрасии об гардида, аз натиҷаи корҳои анҷомдодашуда ба идораи рӯзномаи “Ҷумҳурият” ҷавоб гардониданд. Дар ин ҷавобнома, ки рӯзи 9-уми октябри соли 2017 аз номи раиси ноҳияи Темурмалик Э. Аслзода зери рубрикаи “Ба “Ҷумҳурият” ҷавоб омад” нашр гардидааст, қайд мегардад, ки бо мақсади бартараф намудани мушкилоти норасоии об дар Ҷамоати деҳоти ба номи С. Раҳимов масъулони Ҷамоати деҳоти мазкур ва корхонаи обрасонии ноҳия вазифадор гардидаанд, то гурӯҳҳои корӣ таъсис дода, оид ба ҷамъоварии маблағи оби истифодагардида тадбирҳои зарурӣ андешанд. Аз ҷумла, “Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди “Довуд” –и ноҳия кашидани обро ба масофаи 16 километр –аз деҳаи Хуррамзамини ноҳияи Данғара ба Ҷамоати деҳоти ба номи С. Раҳимов ба уҳда гирифтааст”, - таъкид мегардад дар маводи мазкур [5, с.2].

Мувофиқи пажӯҳиши маводи рӯзномаи “Ҷумҳурият” дар баробари деҳаҳои Гулистон ва Ӯти Баланди шаҳри Панҷакент ва деҳаи ба номи С. Раҳимови ноҳияи Темурмалик, инчунин сокинони деҳаи Оқчари Ҷамоати деҳоти ба номи Миралӣ Маҳмадалиеви ноҳияи Восеъ низ 70 сол инҷониб бо мушкилии норасоии оби ошомиданӣ рӯ ба рӯ мебошанд. Вобаста ба мавҷуд будани чунин мушкилот 13 июли соли 2017 дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” маводе таҳти унвони “Восеъ. Норасоии оби тоза ё мушкиле, ки реша ба 70 соли гузашта дорад” нашр гардидааст. Дар маводи мазкур натиҷаи таҳқиқоти хабарнигори “Ҷумҳурият” Лашкар Шариф дар асоси мактуби шикоятии Моҳсафар Табарова, сокини деҳаи Оқчари ноҳияи Восеъ дар бораи камбуди норасоии об дар деҳа, баррасӣ гардидааст. Тавре М. Табарова дар мактуб навиштааст: “Солҳои дароз аст, ки мо-аҳли деҳа дар масъалаи оби нӯшиданӣ танқисӣ мекашем. Ба мардуми деҳа ҳар дафъа дар ҳамон хатти обрав, ки 35-40 сол пеш собиқ раиси хоҷагии ба номи Ленини ноҳия-Миралӣ Маҳмадалиев сохта буд ва кайҳо фарсуда шудааст, об сар медиҳанд. Қариб ҳар моҳ пойгоҳҳои обкашӣ вайрон шуда, мардум бо хару ароба аз роҳҳои дур об мекашанд” [23, с.1]. Хабарнигори “Ҷумҳурият” Л. Шариф мавҷуд будани мушкилоти обро дар деҳаи Оқчари ноҳияи Восеъ зимни таҳқиқаш дар деҳаи мазкур, аз Ҷумла чунин навиштааст: “баробари ба деҳа ворид шудан, ба мушоҳида гирифтем, ки мардум воқеан ҳам, бо хару ароба об мекашанд. Ин худ далели он аст, ки сокинони деҳа, дар ҳақиқат, аз оби ошомиданӣ танқисӣ мекашидаанд. Муҳаррики пойгоҳҳои обкаширо, ки сӣ сол пеш насб шудааст, то ҳанӯз иваз накардаанд” [24, с.1]. Дар маводи мазкур Л. Шариф инчунин андешаи масъулини соҳаро низ оид ба ҳалли масъалаи мазкур пурсон шудааст. Хабарнигори “Ҷумҳурият” муайян намудааст, ки мушкилии асосӣ барои таъмир нагардидани муҳаррики пойгоҳҳои обкашии деҳаи Оқчари ноҳияи Восеъ, ки ин мушкилот ба маълумоти раиси ноҳия Мӯсо Ғафурзода, чанд сол боз мавзӯи баҳс ба ҳисоб меравад,

ин сари вақт пардохт нагардидани маблағи истифодабарии об аз ҷониби сокинон мебошад.

Бояд қайд кард, ки аз камбудии об дар баробари ноҳияи Восеъ, инчунин минтақаҳои дигари вилояти Хатлон низ танқисӣ мекашанд. Тавре матолиби мавриди таҳқиқи “Ҷумҳурият” нишон медиҳад, ба ғайр аз норасоии оби тозаи ошомиданӣ боз аз норасоии оби кишоварзӣ низ сокинони вилояти Хатлон танқисӣ мекашанд. Дар ин масъала матолиби зиёде дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” нашр гардидаанд, ки таваҷҷуҳи хонандагонро ба мавзӯъ бештар кардаанд. Чуноне хабарнигори махсуси “Ҷумҳурият” дар вилояти Хатлон Зокир Ҳасан дар як мавод таҳти унвони “Хатлон. Қариб 5200 гектар замини обӣ аз гардиши кишоварзӣ берун монд”, ки рӯзи 18 январи соли 2018 нашр намудааст, таваҷҷуҳи хонандагонро ба масъалаи нигаронкунанда, яъне аз гардиши кишоварзӣ берун мондани 5 ҳазору 199 гектар замини корами обӣ дар вилояти Хатлон ҷалб намуда, иттилоъ додааст, ки “бар замми ин, дар ҳудуди вилоят боз 5 ҳазору 656 гектар замин дар ҳолати ғайримелиоративӣ қарор дорад” [22, с.2].

Ба ҳамин монанд, мушкилоти вобаста ба об дар вилояти Хатлон инчунин дар маводи дигари “Ҷумҳурият” таҳти унвони “Хатлон: мушкилии аслии муҳоҷирон об аст” баррасӣ гардидааст. Дар маводи мазкур, ки рӯзи 28 апрели соли 2009 ба табъ расидааст, хабарнигори “Ҷумҳурият” Убайдуллои Мурод натиҷаи таҳқиқашро аз минтақаҳои муҳоҷирнишини вилояти Хатлон ба монанди ноҳияҳои Қубодиёну Носири Хусрав ва Қумсангиру Хуросон рӯйи чоп овардааст. У. Мурод зимни таҳқиқоташ муайян намудааст, ки дар навоҳии номбурда муҳоҷирони ихтиёрӣ, ки асосан аз Вилояти мухтори кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ), ноҳияҳои Айниву Мастчоҳ ва шаҳри Кӯлоб ба ин ҷо омадаанд, соҳиби хонаҳо ва замини наздиҳавлигӣ буда, оби зироату нӯшиданиро аз наҳр тавассути насосҳои обкашӣ дастрас менамоянд. Аммо бештари муҳоҷирони пурсидашуда, махсусан сокинони деҳаи Шоликори ноҳияи Қумсангир зимни суҳбат ба хабарнигори “Ҷумҳурият” аз холӣ будани замини кишт аз ҳисоби норасоии об изҳори нигаронӣ кардаанд: “Мо 20 оила ба ин деҳа моҳи майи соли 2004 омадем... Аз соли омадаамон то имрӯз аз беобӣ чизе накиштаем. Мо дар поёноб қарор дорем, то ин ҷо расидан об хеле кам мешавад. Ҳама мехоҳем, ки кишту кор кунем, боғу роғ дошта бошем. Дар интизори онем, ки мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳия ё ягон ташкилоту шахси савобҷӯ ба мардум дасти ёрӣ дароз намояд”, - гуфтааст Саидаъзам Сайдалиев, яке аз сокинони муҳоҷири деҳаи Шоликори ноҳияи Қумсангир ба хабарнигори “Ҷумҳурият” У. Мурод [13, с.3].

Аз таҳлили матолиби рӯзномаи “Ҷумҳурият” бармеояд, ки аз норасоии об на танҳо муҳоҷирони дохилии шаҳру навоҳии вилояти Хатлон танқисӣ мекашанд, балки ин масъала муҳоҷирони дигари манотиқи кишвар, аз ҷумла, сокинони маҳаллаи навбунёди Мойинкаҷи ноҳияи Рӯдакиро низ нигарон кардааст. Оид ба ин масъала намояндагони 72 хонавода, ки аз деҳаи Чорсадаи ноҳияи Нуробод ба деҳаи Мойинкаҷи Ҷамоати деҳоти “Роҳатӣ” – и ноҳияи Рӯдакӣ омада, зиндагӣ ба роҳ мондаанд, ба идораи рӯзномаи “Ҷумҳурият” мактуби шикоятӣ ирсол намудаанд. Дар асоси мактуби мазкур хабарнигори “Ҷумҳурият” Ташрифулло Саъдуллоев ба деҳаи Мойинкаҷ сафар намуда, бо вазъи зиндагии сокинони маҳалла шинос шудааст. Зимни суҳбат бо рӯзноманигори “Ҷумҳурият” сокинон аз ҷумла иброз доштаанд, ки муҳаррикҳои обкаш зуд-зуд вайрон шуда, аз беобӣ сабзавоту полизиҳояшон сӯхтаанд. “Намедонем, ки тирамоҳу зимистон аз куҷо хоҷагии худро бо маҳсулоти кишоварзӣ таъмин намоем? Дар ҷойи дигар замини кишт надорем”, - арз намудаанд сокинони маҳалла ба хабарнигори “Ҷумҳурият” [19, с.1]. Т. Саъдуллоев ҳамзамон бо масъулини соҳа, ки ҳамон вақт барои насби муҳаррики обкаш ба маҳаллаи ҷойгиршавии иншоот омада буданд, ҳамсуҳбат шуда, муайян намудааст, ки сабаби аслии норасоии об дар деҳаи Мойинкаҷ ин ғайриқонунӣ дуздидани об аз ҷониби сокинони дигари атрофи маҳаллаи аҳолинишини деҳаи Мойинкаҷ мебошад.

Хабарнигорони рӯзномаи “Ҷумҳурият” дар таҳқиқоти худ мушкилоти норасоии обро дар вилояти Суғд низ пайгирӣ намуда, шикояти сокинони шаҳру навоҳии вилояти мазкур ва вокуниши масъулинро дар ҷавоб ба ин мушкилот нашр намудаанд. Аз ҷумла, хабарнигори махсуси “Ҷумҳурият” дар вилояти Суғд Ҷовиди Аштӣ дар асоси номаи Қиёмиддин Машрафов, сокини деҳаи Сӯфӣ Орифи ҷамоати деҳоти Зарҳалоли шаҳри Истаравшан, ки мушкили беш аз 8 ҳазор нафар аҳолии деҳаро оид ба набудани оби ошомиданӣ ва басанда набудани оби полезӣ дар нома овардааст, барои таҳқиқи масъала ба деҳаи мазкур сафар кардааст. Дар маводи хабарнигори “Ҷумҳурият” Ҷ. Аштӣ 14 сентябри соли 2017 зери унвони “Ба деҳоти мо кай об меояд?” порае аз мактуби шикоятии сокини деҳаи Сӯфӣ Ориф оварда шудааст, ки дар он аз ҷумла чунин навишта шудааст: “Деҳаи мо ҳамагӣ панҷ километр дур аз маркази шаҳр ҷойгир бошад ҳам, солҳост, ки мушкилии беобӣ ҳалли худро пайдо намекунад ва ҳар бор дарахтони аз беобӣ хазонгашта, майдону токзорҳои хушкидаро дида, аз чашмонам ашк ҷорӣ мешавад” [6, с.4]. Дар идомаи мавод хабарнигор Ҷ. Аштӣ андешаи масъулинро вобаста ба ҳалли мушкилоти норасоии об дар деҳаи Сӯфи Орифи шаҳри Истаравшан пурсон шуда, муайян кардааст, ки барои

таъмини сокинони деҳаи мазкур бо оби ошомиданӣ кор оғоз ёфтааст, аммо суръати сусти Ҷараёни сохтмони лӯлаҳои обкашӣ ва маблағгузории номуътадил сокинонро ба ташвиш овардааст. Аммо дар хулоса Ҷ. Аштӣ ёдовар шудааст, ки гарчанде соли 2017 дар вилояти Суғд ҳамчун “Соли дастрасӣ ба оби нӯшокӣ” эълон гардидааст, вале бо вуҷуди ин дар бархе аз шаҳру навоҳии вилоят ҳанӯз аҳолӣ бо оби ошомиданӣ таъмин нестанд.

Тавре таҳқиқи матолиби “Ҷумҳурият” нишон дод, баррасии мушкилоти норасоии об дар деҳаи Сӯфи Орифи шаҳри Истаравшан аз Ҷониби хабарнигори махсуси рӯзнома Ҷ. Аштӣ боиси вокуниши масъулин гардид. Аз ҷумла, пас аз нашри номаи шикоятии сокини деҳаи Сӯфи Орифи шаҳри Истаравшан дар рӯзномаи “Ҷумҳурият”, 27 сентябри соли 2017 таҳти унвони “Ба деҳаи мо кай об меояд?”, зери рубрикаи “Ба “Ҷумҳурият” Ҷавоб омад” маводи ҷавобии масъулини соҳа нашр гардид. Дар матлаби мазкур Б. Сафаров, сардори Муассисаи давлатии “Сарраёсати Тоҷикобдеҳот” – КВД “Хоҷагии манзилию коммуналӣ” нисбат ба мушкилоти мавҷудаи шаҳри Истаравшан ибрози назар намуда, афзудааст, ки Муассисаи мазкур ҳанӯз соли 2015 барои ҳалли мушкилоти сокинони деҳаи Сӯфи Ориф як лоиҳаро ба КВД “Хоҷагии манзилию коммуналӣ” ва Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баррасӣ пешниҳод намуда буд. “Маблағгузории лоиҳа аз моҳи майи соли равон оғоз гардид. Дар муддати чор моҳ дар асоси шартномаи бо пудратчӣ басташуда дар ин самт корҳои зерин иҷро гардиданд: 1. Кандани чоҳи амудии оби нӯшокӣ ба чуқурии 120 метр ба маблағи 246683 сомонӣ; 2. Кашидани хатти барқи 10 кВт ба насби трансформатори барқӣ ба маблағи 33831 сомонӣ”, - гуфта мешавад дар идомаи матлаб [18, с.2]. Б. Сафаров сабаби мавҷудияти мушкилоти ба итмом нарасидани лоиҳаро дар пардохт нагардидани маблағи пурраи он ном бурдааст.

Бояд қайд намуд, ки дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” дар баробари номаҳои бетаҳрири шаҳрвандон, мушкилии норасоии обро бевосита худи хабарнигорон низ пайгирӣ намуда, таваҷҷуҳи масъулинро ба ҳалли масъала Ҷалб намудаанд. Чунончи, хабарнигори “Ҷумҳурият” Ташрифулло Саъдуллоев рӯзи 16 феврали соли 2016 таҳти унвони “Файзобод. Об, об, об...” маводеро нашр намудааст, ки он ба масъалаи норасоии об аз ҳисоби таъмир нагардидани канали “50-солагии Тоҷикистон” дар ноҳияи Файзобод бахшида шудааст. Дар маводи мазкур Т. Саъдуллоев таваҷҷуҳи асосиро ба бемасъулиятии шахсони масъули ноҳия барои азнавсозии канали “50-солагии Тоҷикистон”, ки соли 2014 аз ҷониби Президенти кишвар вазифадор гардида буданд, ҷалб намудааст. “Айни замон, беобӣ муҷиби камҳосилӣ ва бекор мондани заминҳои корам гардидааст. Инчунин, хатҳои обе, ки шаҳрвандон худсарона кашидаанд, боиси камчинии об дар қитъаҳои дигар мебошад. Чунки дар як мавзеъ сокинон бо истифодаи лӯлаҳои қутрашон 200 миллиметр об мегиранд, дар қитъаҳои дигар кишоварзон аз беобӣ танқисӣ мекашанд. Пас, тасаввур кунед, ки ҳол чӣ гуна аст?”, - гуфтааст зимни пурсиш Сайдалӣ Шамсов, сардори раёсати кишоварзии ноҳияи Файзобод ба хабарнигори “Ҷумҳурият” [23, с.2]. Зимни таҳқиқи мавзӯъ хабарнигор Т. Саъдуллоев муайян намудааст, ки сабаби асосии тӯл кашидани таъмири канали “50-солагии Тоҷикистон”- и ноҳияи Файзобод ин сари вақт ҷудо нагардидани маблағи лозимӣ ба ҳисоб меравад, ки ин мушкилӣ ба пардохти маоши коргарон низ таъсир расонидааст.

Пажӯҳиши маводи дар боло зикршуда таҳти унвони “Файзобод. Об, об, об...” нишон дод, ки маводи мазкур низ баъд аз нашр дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” боиси вокуниши масъулини соҳа гардида, якбора аз ду ниҳод, Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Идораи давлатии беҳдошти замин ва обёрии ноҳияи Файзобод ба идораи рӯзномаи “Ҷумҳурият” ҷавоб омадааст. Дар маводи аввал, ки рӯзи 16 апрели соли 2016, яъне баъд аз ду моҳи баррасии мавзӯъ зери рубрикаи “Ба “Ҷумҳурият” ҷавоб омад” ба табъ расидааст, Холмурод Раҳмон, директори Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати кишвар сабаби асосии ба анҷом нарасидани азнавсозии канали “50-солагии Тоҷикистон”-ро на ба маблағ рабт намудааст, балки ба иттилои номбурда “имконияти обрасонӣ тариқи пойгоҳҳои обкашӣ мавҷуд бошад ҳам, дар моҳҳои июл-август бинобар паст шудани сатҳи оби дарёи Кофарниҳон дар сарбанди обгирии Даштибед, тақсимоти нодурусти об дар шабакаҳои обёрӣ дар қисмати охири канали ба номи “50-солагии Тоҷикистон” имконияти обрасониро мушкил мегардонад” [17, с.2]. Дар зери вокуниши мазкур инчунин, ҷавобномаи Нусратулло Саидмуродов, сардори идораи давлатии беҳдошти замин ва обёрии ноҳияи Файзобод низ нашр гардидааст, ки ба иттилои мавсуф бо дастгирии Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати кишвар ва ҳукумати ноҳияи Файзобод дар пойгоҳҳои обкашии “50-солагии Тоҷикистон-1” як агрегат ва пойгоҳи “50-солагии Тоҷикистон-2” ду агрегат таъмир гардида, омодаи коранд. Аммо Н. Саидмуродов дар вокуниши худ ба маводи “Ҷумҳурият” иттилоъ додааст, ки мушкилоти асосиро дар таъмири канали “50-солагии Тоҷикистон” на масъулон, балки худи сокинон низ эҷод мекунанд, зеро ба иттилои номбурда мушкилоти ягонаи соҳа дар ноҳия “сари вақт пардохт накардани ҳаққи истифодаи об аз ҷониби истифодабарандагон” ба ҳисоб меравад [17, с.2]. Мавҷуд будани мушкилот дар таъмини об аз ҳисоби пардохт

нагардидани ҳаққи истифодаи об аз ҷониби истифодабарандагон дар матолиби дигари “Ҷумҳурият” зери унвони “Ҳаққи об пурра пардохт намегардад” [21, с.2], “Об бепул нест” [14, с.1] , “Фархор. Қарз бисёру об кам” [12, с.2] ва ғайраҳо ба таври муфассал аз ҷониби хабарнигорони рӯзномаи “Ҷумҳурият” баррасӣ гардидааст.

Бояд қайд намуд, ки агарчи дар қисмати бештари матолиби “Ҷумҳурият” шикояти шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз норасоии об интишор гардида бошад ҳам, аммо матолиби зиёде низ дар “Ҷумҳурият” нашр гардидаанд, ки аз ҳал шудани масъалаи танқисии аҳолии кишвар аз об дарак медиҳанд. Аз ҷумла, дар маводи “Ҷумҳурият” таҳти унвони “Зафаробод дигар аз об танқисӣ намекашад”, хабарнигор Ҷовиди Аштӣ аз таҷрибаи муваффақи хоҷагии оби “Зафаробод”- и ноҳияи Зафаробод дар соли 2010-ум ёдовар шудааст. “Қаблан нуқтаҳои тақсими об, яъне дарвозаҳои оҳанин, миёни худи канал қарор дошта, имкон медод, ки хоҷагиҳои болооб кадом вақте хоҳанд, об гиранд. Феълан чунин нест. Акнун нуқтаҳои обгузар дар паҳлу, аз он ҷое, ки об бевосита ба тарафи хоҷагиҳо равона аст, гузошта шуда, қулфу калид карда мешаванд”, - иброз доштааст, Қудратулло Давлатов, сардори идораи давлатии хоҷагии оби “Зафаробод” – и ноҳияи Зафаробод дар суҳбат бо хабарнигори “Ҷумҳурият” [7, с.2].

Дар баробари сокинони ноҳияи Зафаробод, ҳамчунин сокинони ноҳияи Панҷ низ мушкилии норасоии обро паси сар намудаанд. Тавре дар ин хусус дар маводи рӯзномаи “Ҷумҳурият” таҳти унвони “Об. Кишоварзони панҷӣ дигар танқисӣ намекашанд” иттилоъ дода шудааст, бо дастгирии маркази татбиқи барномаи “Таъмини устувории ҳавзаи дарёи Панҷ ба тағйирёбии иқлим” иншооти обёриву беҳдошти замин таъмиру навсозӣ гардид. “Пойгоҳи обкашии “Бойтудашт” - и ноҳияи Панҷ, ки солҳо боз таъмирталабу фарсуда буд, баъди таъмири асосӣ пурра барқарор гардид... Аз сабаби корношоямии ду агрегат фақат ба 310 гектар замин об мерасид... Пас аз навсозии пойгоҳ барои обёрии пурраи 597 гектар замин имконият фароҳам омад”, - омадааст дар идомаи маводи мазкур [16, с.3].

Ҳамин тавр, бартараф гардидани мушкилоти норасоии оби ҷумҳурӣ ҳамчунин дар матолиби дигари “Ҷумҳурият” низ ба таври муфассал аз ҷониби хабарнигорони рӯзнома, масъулин ва шаҳрвандон баррасӣ гардидааст, ки дар ҳалли масъалаи мазкур рӯзномаи “Ҷумҳурият” ҳамчун минбари ибрози арзу шикоятҳо нақши муассир гузоштааст. Рӯзнома ба ҷомеа имкон додааст, ки барои ҳалли мушкилоти об ба идораи он мактуб ирсол намуда, роҳи ҳалли мушкилоти худро ба воситаи мухбирони махсуси рӯзнома ба самъи масъулони шаҳру навоҳии кишвар расонанд, ки дар натиҷа бештари ин мушкилот ҳалли худро ёфтаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Алиев Ҷ. Об мӯъҷизаи ҳаёт / Ҷ. Алиев. - Хуҷанд: Ношир, 2015. - 36 с.
2. Муқим Ҷ. Радиои Би-Би-Си: дирӯз ва имрӯз. – Душанбе: Деваштич, 2006. - 124 с.
3. Тоирова Ш. Особенности развития современной таджикской экологической журналистики в свете проблем водных ресурсов, строительства Рогунской ГЭС и чрезвычайных ситуаций: дис. ... канд. фил. наук: 10.01.10 / Ш. Тоирова. – Душанбе, 2015. – 168 с.
4. Яқубов Ҷ. Журналистикаи экологӣ / Ҷ. Яқубов. – Душанбе: Озар, 2012. – 168 с.
5. Аштӣ Ҷ. Ба деҳоти мо кай об меояд? // Ҷумҳурият. – 2017. – 14 сентябр. – № 193 – 194 (23 274 - 275).
6. Аслзода Э. Беобӣ дар ноҳияи Темурмалик // Ҷумҳурият. – 2017. – 9 октябр. – № 210 (23 291).
7. Аштӣ Ҷ. Зафаробод дигар аз об танқисӣ намекашад // Ҷумҳурият. – 2011. – 21 май. - № 73 (21 889).
8. Бахшида ба соли оби тоза // Ҷумҳурият. – 2002. – 27 сентябр. – № 123 (20557).
9. Ғайратшоев С. Об набояд сарчашмаи низоъ, балки заминаи ҳамгироӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ бошад / С. Ғайратшоев // Сиёсати хориҷӣ. – 2014. - № 1 – С. 113-122.
10. Данилов-Данильян В. И. Глобальная проблема дефицита пресной воды / В. И. Данилов-Данильян // Век глобализации. – 2008. – № 1. – С. 45 – 56.
11. Зардиев А. Об ва мушкили 13 ҳазор аҳолӣ дар ноҳияи Темурмалик / А. Зардиев, С. Назаров, Ш. Раҳматов ва [диг] // Ҷумҳурият. – 2017. – 15 август. - № 171 (23 252).
12. Каримов Р. Фархор. Қарз бисёру об кам / Р. Каримов // Ҷумҳурият. – 2017. – 30 июн. – № 137 (23 218).
13. Мурод У. Хатлон: мушкили аслии муҳоҷирон об аст // Ҷумҳурият. – 2009. – 28 апрел. - № 53 (21 560).
14. Об бепул нест // Ҷумҳурият. – 2005. – 7 июн. – № 63 (20 982).
15. Об - сарчашмаи ҳаёт (суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Ш. Раҳмонов дар Форуми байналмилалӣ оид ба масъалаҳои оби тоза) // Ҷумҳурият. – 2003. – 2 сентябр. – № 99 (20717).
16. Орифӣ З. Об. Кишоварзони панҷӣ дигар танқисӣ намекашанд // Ҷумҳурият. – 2016. – 18 август. - № 166 (22 988).
17. Раҳмон Х. Файзобод, об, об, об… / Х. Раҳмон, Н. Саидмуродов // Ҷумҳурият. – 2016. – 16 апрел. – № 74 (22 896).
18. Сафаров Б. Ба деҳаи мо кай об меояд? / Б. Сафаров // Ҷумҳурият. – 2017. – 27 сентябр. – № 203 (23 284).
19. Саъдуллоев Т. Мушкил – танҳо нарасидани об / Т. Саъдуллоев, Ҷ Мойинка. // Ҷумҳурият. – 2017. – 3 июл. – № 138 (23 219).
20. Саъдуллоев Т. Файзобод. Об, об, об… / Т. Саъдуллоев // Ҷумҳурият. – 2016. – 16 феврал. - № 32 (22 854).
21. Фирӯз М. Ҳаққи об пурра пардохт намегардад // Ҷумҳурият. – 2016. – 26 июл. – № 143 (22 965).
22. Ҳасан З. Хатлон. Қариб 5200 гектар замини обӣ аз гардиши кишоварзӣ берун монд // Ҷумҳурият. – 2018. – 18 январ. – № 14 (23 357).
23. Шариф Л. Беобӣ дар ноҳияи Темурмалик, сокинон сарсону масъулон ночоранд // Ҷумҳурият. – 2017. – 25 август. – № 181 (23 262).

24. Шариф Л. Восеъ. Норасоии оби тоза ё мушкиле, ки реша ба 70 соли гузашта дорад // Ҷумҳурият. – 2017. – 13 июл. – № 146 (23 227).
25. Шаҳидов М. Об дар кӯзаву… / М. Шаҳидов // Ҷумҳурият. – 2005. – 29 ноябр. - № 124 (21043).

ИНЪИКОСИ МУШКИЛОТИ НОРАСОИИ ОБ ДАР РӮЗНОМАИ "ҶУМҲУРИЯТ"

Мақолаи мазкур ба масъалаи норасоии об дар минтақаи Осиёи Марказӣ, аз Ҷумла, Тоҷикистон бахшида шуда, нақши матбуотро дар баррасии ин мушкилот нишон медиҳад. Муаллиф дар асоси таҳлили маводи рӯзномаи расмии Тоҷикистон “Ҷумҳурият” муайян намудааст, ки дар саҳифаҳои рӯзнома ба мушкилоти норасоии об дар Тоҷикистон таваҷҷуҳи зиёд равона шуда, паҳлуҳои норавшани ҳалли мушкилоти ин масъала дар кишвар аз Ҷониби мухбирони рӯзнома пайгирӣ гардидаанд. Мувофиқи таҳлили маводи “Ҷумҳурият”, мухбирони рӯзнома бевосита ба манотиқи аз об тозаи нӯшиданӣ маҳрумбудаи кишвар сафар намуда, вазъи зиндагии сокинонро дар шароити норасоии об мушоҳида намудаанд. Сипас аз натиҷаи таҳқиқоти анҷомдода маводи таҳлилӣ омода намуда, барои ҳалли масъалаи таъминоти сокинони манотиқи кишвар бо оби тоза, онро дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” нашр намудаанд. Муайян мегардад, ки дар баррасии мушкилоти норасоии об шаҳру навоҳии Тоҷикистон дар рӯзномаи “Ҷумҳурият”, сокинони ин манотиқ низ саҳм гузоштаанд. Аз ҷумла, пажӯҳиши маводи “Ҷумҳурият” вобаста ба мушкилоти норасоии об дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки бештари ин матолибро номаҳои бетаҳрири як ва ё якчанд нафар сокини ноҳияҳои ба об ниёзманди Тоҷикистон ташкил дода, онҳо дар маҷмӯъ арзу шикояти тамоми сокинонро изҳор доштаанд. Чунончи, зимни таҳлили матолиби мазкур муаллиф муайян намудааст, ки мухбирони рӯзномаи “Ҷумҳурият” дар маводҳояшон мушкилоти норасоии об дар ноҳияҳои Темурмалик, Восеъ, Фархор, Носири Хусрав, Кумсангир, Хуросон, Ҷиргатол, Деваштич, Ашт, Файзобод, Рӯдакӣ ва баъзе деҳаҳои шаҳрҳои Панҷакент ва Истаравшанро инъикос намуда, таваҷҷуҳи шахсони масъулро ба ҳалли ин масоил ҷалб намудаанд. Аз ин рӯ, дар асоси пажӯҳиши матолиби “Ҷумҳурият”, дар мақолаи мазкур ҳамчунин вокуниши масъулини соҳа доир ба таъмини бархе аз шаҳру навоҳии Тоҷикистон бо оби тоза низ баррасӣ гардидааст. Ба ин восита муаллиф муайян намудааст, ки мухбирони рӯзномаи “Ҷумҳурият” тавонистаанд ба воситаи нашри маводи таҳқиқӣ ва номаҳои бетаҳрири сокинони бархе аз минтақаҳои ба оби тоза ниёзманди Тоҷикистон дар ҳалли ин мушкилот саҳми назаррас гузоранд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, матбуот, “Ҷумҳурият”, норасоии об, мушкилот, мактуб, ноҳия.

ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМ НЕХВАТКИ ВОДЫ В ГАЗЕТЕ «ДЖУМХУРИЯТ»

Данная статья посвящена проблемам нехватки воды в регионе Центральной Азии, в том числе Таджикистане, и отражает роль периодической печати в освещении данной проблемы. Автор на основе анализа официальной газеты Таджикистана “Джумхурият” выявила, что проблемам нехватки воды на страницах газеты уделено особое внимание и неосвещенные стороны данной проблемы рассмотрены журналистами газеты. По данным материалов “Джумхурият”, журналисты газеты непосредственно направлялись в регионы лишённые чистой питьевой воды, и сами наблюдали за жизнью людей, страдающих от её нехватки воды. Потом по результатам законченного исследования подготовили аналитические материалы для решения проблемы обеспечения жителей региона страны чистой водой и напечатали эти материалы в газете “Джумхурият”. В статье указано, что в рассмотренние и освещение проблемы нехватки воды в городах и областях Таджикистана в газете “Джумхурият” сами жители городов, областей и селений внесли свой вклад. Например, в результате рассмотрения материалов газеты “Джумхурият” по проблемам нехватки воды выясняется, что многие из этих материалов составляют неотредактированные письма одного или нескольких жителей областей Таджикистана, страдающих от проблемы нехватки воды, и они приводят все замечания и жалобы жителей. При анализе данной тематики, автор определила, что журналисты газеты “Джумхурият” в своих публикациях отражают проблемы нехватки воды в районах – Темурмалик, Восеъ, Фархор, Носири Хусрав, Кумсангир, Хуросон, Джиргатол, Деваштич, Ашт, Файзобод, Рудаки, некоторых районах Пянджикента и Истаравшана, пытаясь таким образом привлечь внимание ответственных лиц к решению проблем. Исходя из этого в данной статье также на основе рассмотрения тематики “Джумхурият”, дана ответы и разъяснения ответственных лиц по проблеме нехватки воды в некоторых городах и областях Таджикистана.

Ключевые слова: Таджикистан, пресса, «Джумхурият», нехватка воды, проблема, письмо, регион.

LIGHTING OF THE PROBLEM OF WATER SHORTAGE IN THE NEWSPAPER "DZHUMHURIYAT"

This article is devoted to the problems of water shortage in the Central Asian region, including Tajikistan, and reflects the role of the periodical press in the coverage of this problem. The author on the basis of the analysis of the official newspaper of Tajikistan "Jumhuriyat" revealed that the problems of water shortage in the newspaper's pages are given special attention and the non-irresistible aspects of this problem were considered by journalists of the newspaper. According to the materials of "Jumhuriyat", the journalists of the newspaper were directly sent to regions deprived of clean water, and watched the lives of people suffering from its lack. Then, from the results of the completed study, analytical materials were prepared to solve the problem of providing residents of the region with clean water and printed these materials in the newspaper "Jumhuriyat". It is determined that in the course of reviewing and covering the water shortage in cities and regions of Tajikistan in the newspaper "Jumhuriyat", the inhabitants of cities, regions and villages themselves have contributed. For example, when considering the materials of "Jumhuriyat" on the problems of water shortages, it turns out that many of these materials constitute undocumented resources of one or several residents of Tajikistan's regions suffering from a water shortage and they generally show all the complaints and complaints of residents. When analyzing this subject, the author determined that the journalists of the newspaper "Jumhuriyat" in their publications reflect the problems of water shortage in the districts - Temurmalik, Vose, Farkhor, Nosiri Khusraw, Kumsangir, Khuroson, Jirgatol, Devastich, Asht, Fayzobod, Rudaki, some cities of Panjikent and Istaravshan trying so to draw the attention of responsible persons to solving problems. Proceeding from this, in this article also on the basis of consideration of the subjects "Jumhuriyat", highlighted answers and explanations of the responsible persons of the problem of water shortage in some cities and regions of Tajikistan.

Key words: Tajikistan, the press, "Jumhuriyat", water shortage, problem, letter, region.

Сведения об авторе: ***Бахромзода Манижаи Зафаршодухт*** - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: **bakhromzodam@mail.ru.** Тел.: **(+992) 934-65-06-04**

Information about the author: ***Bahromzoda Manizhai Zafarshodht*** - Tajik National University, Doctoral Ph.D. of the Department of International Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E-mail: **bakhromzodam@mail.ru**. Tel.: **(+992) 934-65-06-04**

УДК: 07:891.550:82

САҲМИ МАРЯМ ИСОЕВА ДАР РУШДИ ТЕЛЕВИЗИОН, РАДИО ВА КИНО

Умарова Г.
Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Қонуни физика исбот кардааст, ки ҳар як мавҷудот бо садояш нотакрор аст, яъне овози ҳар як кас дигар аст, ба каси дигар монанд нест. Ҳатто садои ҳар дарахт ба дарахти дигар ё ҳайвон ба ҳайвони дигар монанд нест. Ҳар кас дар дунё бо садояш нотакрор аст. Ин садоро наво бахшидан маҳорат мехоҳад, то навояш танинандоз гардида, ҳастиро зебо намояд.

Марям номидаанд ӯро. Зеро дар рӯзи муборак-иди байналмилалии меҳнаткашон ба дунё омадааст. Ҷашн аст ҳастии ӯ, чун ҳунарро ҷон бахшида, рӯҳро менавозад.

Волидайни валиаҳдаш деҳ ба деҳ, кӯҳ ба куҳ, саҳро ба саҳро куч баста, ба ҳар ҷойи ин кишвар маскан гирифта, мардуми азизамонро барои ободиву ободкорӣ даъват менамуданд. Нутқи бурро, санъати волову шевои гуфтори падараш Неъмат, ки як марди масъули сиёсии кишвар буд, мардумро ба тозакориву ободгарӣ раҳнамун месохт. Фарзандони падар гулдухтарон буданд. Дар тарбияи онҳо заргарона муносибат намуда, аз Худованди якто дар баҳри зиндагӣ тозаву пок ба воя расида, заргару заркор гардиданашонро таманно мекард. Офтоби дуои падар дурахшид. Ҳар яке гули мақсуди худро чиданд. Маряму Сайрам санъати актёрӣ, Каромату Сабоҳат ва Мукаррам чун модари бахосияташон Хосиятбону гулостин гардида, бо ҳунари хеш чирадаст гардиданд.

Марямро санъати сухани падараш мафтун карда буд аз ин рӯ, ҳанӯз дар синни мактабӣ шеър ва достонҳоро ба забонҳои гуногун аз бар карда баланд баланд ифоданок мехонд. Дар олимпиадаву озмунҳо иштирок карда, номи мактабу устодонашро муътабар гардонидааст. Аз ин рӯ, ба мактабии олии (ГИК) Донишкадаи давлатии санъат ба номи Луначарскийи шаҳри Москва ба шуъбаи сенарянависӣ дохил мегардад. Боре, яке аз баромадҳояшро дида, шогирдони Станиславский- Олга Пижова ва Владимир Бибиков ба синфи актёрӣ гузаштанашро тарғиб мекунанд, зеро дар он гурӯҳ ҷавонони тоҷик таҳсил мекарданд. Марям бо падар маслиҳат карда, бо раҳнамоии ӯ барои омӯхтани ин касб машғул мегардад. Аз неруи мактаби Олга Пижова баҳраҳо бардошта, донишкадаи санъати ба номи Луначарскийро бо баҳои аъло хатм мекунад ва бо ҳамроҳии шарикдарсонаш 24-нафар ба диёри азизаш омада, дар театри мусиқӣ-масҳакавии шаҳри Хуҷанд ҳунарнамоӣ мекунанд. Ҳунари ҷаззоби шогирдони ин донишкада мухлисон ва масъулони соҳаро мафтун мекунад ва дере нагузашта, аниқтараш дар давоми як сол, маҳорати онҳо мухлисони зиёде пайдо мекунад. Аз ин рӯ, гурӯҳи онҳо роҳхат гирифта ба пойтахт- ба театри академӣ-драмавии ба номи А. Лоҳутӣ омада, фаъолият менамоянд. Дар ин театр шахсиятҳои маъруф бо ҳунари худододӣ фаъолият мекарданд. Туҳфа Фозилова, Муҳаммадҷон Қосимов, Ҳоҷиқул Раҳматуллоев, София Туйбоева, Аслӣ Бурҳонов, Тутӣ Ғаффорова, Гурминҷ Завқибеков,Санавбар Бақоева ва дигарон, ки бо санъати волояшон, фарҳанг ва маърифати тоҷикро мақоми хосса бахшида буданд ҳунарнамоӣ менамуданд. Ин ҳунармандон ҳарчанд донишгоҳу донишкадаи касбиро хатм накарда бошанд ҳам, аз мактаби Мителман Ефим Исоевич – коргардони машҳур сабақ гирифта, ҳар яке мақому манзалати худро дар театр пайдо карда буданд. Имтиҳони сахт ва муборизаҳои касбӣ ин ҷо оғоз гардид. Дар байни чунин шахсиятҳо худро дарёфтан ҳунари дигарро тақозо мекард. Марями мо низ корро бо дуои падар оғоз карда, ба майдони набарди ҳунар ворид гардид. Ба кор хеле ҷиддӣ муносибат мекард. Ҳар як образро дар худ фурӯ мебурд, дар олами он ҷавлон мезад, ҷавҳари маънии онро ҷӯё мегардид. Дар ҳар қадам бо мардум ҳамсуҳбат гардида, симои қарамонашро аз олами реалӣ ҷуё мегардид. Ҳусни занона, нигоҳи орифона, қалби ошиқона, қади болову дили шайдои ба ин касб доштаи ӯро коргардонҳо дарёфта, ба Марям образҳои марказиро месупориданд. Дар бораи фаъолияти театрии ин бонуи ҳунар соатҳо суҳбат ороем камӣ мекунад, зеро чун образи Манзурааш аз «Гавҳари шабчароғ» (С. Улуғзода) шабҳо чароғон мегардад. Нолаҳои Таҳминаи вафодораш («Рустам ва Сӯҳоб»-и Фидавсӣ), ки як шаб зани Рустам гардида, як умр вафодор мондааст, ҳастиро ба ҳайрат меоварад. Дарди дили модари сарсахту саргардони Темур (аз «Модар ва Темур»-и Горкий) дилҳоро хелесахт мефишорад. Симоҳои каҳрамонҳояш бинандаро водор мекунад, ки мисли Медия

(«Медия»-и Эврипид), Гертруда («Гамлет» аз Шекспир), Эмилия (аз «Отелло»-и Шекспир) маънии буданро дарёфта, бо иродаи Мавҷуда («Иродаи зан» А. Сидқӣ) ба олами андеша фурӯ биравад. **Маҳорати симосозии ин бонуи ҳунар Марям Исоева дар телевизион ва кино низ хеле олӣ ба назар мерасад. Чун оид ба ин самти кор ва фаъолияти** ӯ ҳарф занем, оинаи дилҳо рӯшан мегардад. Ҳалқи бузургвори мо-тоҷикон медонанд, ки 3-юми октябри соли 1959 телевизион-и Тоҷикистони мо ба кор шурӯъ **намуд**. Марям Исоева ба рушди асарҳои саҳнавии телевизион низ саҳми босазое гузоштааст. Марям пеш аз он ки дар асарҳои телевизионӣ нақш офарад, медонист, ки **телевизион хеле идораи нозуку нуктасанҷ аст. Забон ва нақшофарии он санъати нафису реалиро бештар тақозо мекунад. Олами театр дигар асту олами телевизион дигар. Матни телевизион дигар асту матни театр дигар. Телевизион ҳар бурду бохт, ҳар ҳаракатро бо тамоми паҳлуву нозукиҳояш дар кадр-экрани телевизион, ифода менамояд. Омӯхтани санъати телевизионнигорӣ ба ҳунарманд заминаи пешравияш мегардад. Дар ин дастгоҳи пуркудрат-телевизион- мавқеи сухан пуркудрат аст. Он бо воситаи таҷ**ҳизоти техникӣ инсониятро бо кайҳону ҷаҳон дар иртиботу муошират меоварад. Ин нуктаҳоро ба инобат гирифта, Марям Исоева дар офаридани намоишномаҳои телевизионӣ хеле ҷиддӣ муносибат менамуд. Аввалин асаре, ки дар телевизион соли 1961-ум ба саҳна омад, «Магнитофон» ном дошт, ки дар он Марям Исоева-нақши асосии келинро хеле бо маҳорат офарида буд. Таҳияи ин асарро аввалин режиссёри телевизиони тоҷик, ки тамоми бинандагонро аз оғози кори телевизион огаҳ карда, тугмачаи телевизионро пахш карда буд, шодравон Акбар Шодмонович Ҷӯраев ба дӯш дошт. Дар ин асар доир ба як зани худхох – хушдомани савлатманду танноз ва ғайбатчӣ сухан меравад. Образи Марям Исоева-келини хушрафтору хушмуомила ва хеле зираку доно ба назар расида буд. Он солҳо аввалин магнитофонҳо нав дастраси мардум гардида буданд. Ин келини зирак ғайбатҳои хушдоманашро дар лентаи магнитофон сабт намуда, ҳангоми хӯрокхӯрӣ дар сари дастархон он бадгӯиҳои хушдоманашро ба воситаи пахш кардани гӯшаки магнитофон ба ҳозирин мерасонад. Шавҳараш-ин образро ҳунарманди мардумӣ-Гурминҷ Завқибеков, модарашро ҳунарманди зиндаёд Оиша Ҳаётова ва хушдомани сангдилашро ҳунарманди хеле тавоно Тутӣ Ғаффорова бозида буданд, - аз садои магнитафон хеле дар шигифт монда, чизе гуфта наметавонанд. Сипас «ин келин не–ин балои азим» гуфта, хушдоман аз карда пушаймон мегардад. Маҳорати ҳунарварии Марям Исоеваро бинандагони телевизион аз ҳамин образ дарёфтанд. Минбаъд ӯро барои офаридани асарҳои саҳнавии телевизионӣ тез-тез даъват менамуданд. Ҳангоми ба саҳна гузоштани асари адиби афғон режиссёри номии телевизиони Тоҷикистон Шодибек Ҳотамбеков Марям Исоеваро барои офаридани яке аз образҳои асосӣ дар спектакли телевизионии «Гули сиёҳ» даъват менамояд. Дар ин асари телевизионӣ, образи духтари нобинову хеле зебо ва хушодобу бомаърифатро ҳунарпешаи мардумӣ Мая Камолова, ҷавони ошиқро Бурҳон Раҷабов ва духтари бойи савдогари сарватмандро Марям Исоева ичро намуданд. Образи Марям Исоева маҳорати хосса, чусту чолокӣ ва нозу ишваву карашмаҳои махсусро тақозо мекард, зеро ҷавоне, ки ӯ дуст медошт, ошиқи дигаре буд. Дили уро барои ба даст овардан чӣ роҳҳоро ҷустуҷӯ мекард, вале ишқи ҳақиқӣ боло гирифта, ҳавасҳоро аз худ дур мекард. Талошҳои Марямро бинанда дарк мекард бо ӯ баҳс мекарду дар ҷараёни ҳаракатҳояш ворид мегардид. Ҳамин тавр, дар ҳар асаре, ки рӯйи кор меомад ва онро режиссёрон саҳнавӣ менамуданд, Марям Исоева ин ё он образро ичро менамуд. Марям Исоева дар бештар асарҳои таҳиякардаи коргардон Шодибек Ҳотамбеков-«Бародарон», «Умари Хаём» (1963), Миво (муваққатан ичрокунандаи вазифаи ошиқ), «Ҳуррият», «Чойхонаи дилкушо»-и Музаффар Ғаниев, «Шабҳои фироқ»-и муаллифон Аминҷон Шукуҳӣ ва Шамсӣ Қиёмов ва дар спектакли «Ҷомӣ ва Навоӣ» образҳои гуногунро офаридааст. Дар спектакли «Саҳифаҳои ҳаёт»-и Борис Муллоқандов, ки доир ба ҳодисаҳои солҳои бистум баҳс мекард, Марям Исоева ҷойгоҳи хеш ва мақому манзалати қаҳрамони худро дарёфта буд. Ҳатто дар драмаи силсилавии телевизионии «Мактубҳои Кибриё» дар коргардонии Шодибек Ҳотамбеков Марям Исоева, яке аз нақшҳои лирикӣ-иҷтимоиро бо маҳорати хос офаридааст. Коргардони сермасъули телевизион Шодибек Ҳотамбеков бо Марям кор карданро дӯст медошт. Чунки Марям Исоева ҳар як коре, ки ба уҳда мегирифт хеле ҷиддӣ муносибат менамуд. Дар телевизиони Тоҷикистон яке аз сермаҳсултарин идора-идораи барномаҳои адабӣ-драмавӣ буд. Чун сармуҳаррири аввалини ин барномаҳо шоир ва драматурги номӣ-Файзулло Ансорӣ буданд. Мардуми бофарҳанги мо мавзӯъҳои тарбиявӣ ва панду ахлоқиро бештар дӯст медоранд. Ҳамчунин ба асарҳои адибон ва ба ҳунармандони ҳиндӣ таваҷҷуҳи хосса доштанд. Инро ба инобат гирифта, 20—уми январи соли 1964 [1] спектакли телевизионии «Ҷаннати рӯйи замин»-ном асари адиби ҳинд Кумар Вармароба саҳна гузоштанд. Дар ин намоишномаи телевизиони Марям Исоева бо ҳамроҳии Маҳмуд Тоҳирӣ, Бурҳон Раҷабов, Турахон Аҳмадхонов хеле хуб хунарнамоӣ карданд. Ҳунармандон бо тамоми неруи ҳунарии хеш кӯшиш карданд, ки муборизаву талошҳои мардуми ҳиндро барои истиқлолияти хеш инъикос намоянд. Ҳунармандон моҳияти асарро

кушода, ба бинандагон ҳадафи муаллифро бо тамоми паҳлуҳояш расониданд. Ба арзи эҳтиром кормандони фарҳанги Ҳиндустон суратҳои ин актёронро дар яке аз маҷаллаҳои бонуфуз дарҷ намуда, дар бораашон суханони самимӣ иброз намуда буданд.

Соли 1974-ум, 11-уми июл кормандони идораи адабӣ –драмавӣ ҳангоме ки спектакли телевизионии «Ятим»-ро аз рӯйи асари Садриддин Айнӣ дар таҳияи Абдусалом Атобоев ва коргардон Шодибек Ҳотамбеков таҳия карданӣ шуданд, гурӯҳи эҷодиро муайян намуда, барои симоҳои қаҳрамонҳоро офаридан ҳайати бонуфузи актёронро даъват намуданд. Дар ин асар актёрон мисли Хуррам Қосимов, Саидмурод Мардонов, Оиша Ҳаётова, Бурҳон Раҷабов, Мая Камолова ва Марям Исоева даъват шуданд. Диққати таҳиягарони намоишномаро ҳисси кунҷковии ҳунарманди нуктасанҷ Марям Исоева ҷалб намуд. Ӯ мехост донад, партнёри ӯ кист, ё образи шавҳар ё писарашро ки мебозад? Вақте режиссёр пурсид, ки «ба ту чӣ фарқ дорад, образи дигар қаҳрамонҳои асар, ту симои қаҳрамони худатро пешниҳод намоӣ кофист». Вале, Марям Исоева истодагари намуда, симои онҳоро мустақилона дарёфтану бо онҳо дар иртибот будан мехост, то ҳадафаш ба нишон расад. Маълум гардид, ки ӯ пеш аз саҳна симои қаҳрамони ҳампаҳлуи худро меомӯзад, бо онҳо унс мегирад ва мақсади муаллифи асарро бо ин роҳ ба бинанда кушода медиҳад. Телевизиони тоҷик он давра тоҷи тиллоиро дар сар дошт. Зуд-зуд кормандон намоишномаҳои ҳунариро ба бинандагон пешкаш менамуданд. Спектакли «Булбулакон месароянд» ё худ «Парии ҷазира», ки аз рӯйи асари Аминҷон Шукӯҳӣ, коргардони шинохта Шамсӣ Қиёмов таҳия намуда буд, ба мавзӯи урфу одатҳои куҳна, расму оине, ки хосси тоҷикон набуд, баҳс мекард. Инъикоси ин мавзӯъ ба намоишнома шукӯҳи хосса бахшид. Агар онро, имрӯз низ рӯйи кор оранд ба манфиати бинанда хоҳад буд. Ҳамин тавр, дар телевизион спектаклҳои «Армони модар»-и Бобоҷон Икромову Соҷида Ғуломова, «Қарзи виҷдон»-и Шодибек Ҳотамбекову Султон Сафаров, «Амвоҷи зиндагӣ»-и Баҳром Сайфиддинов ва Мусофир Набиев, «Модар нигарон аст», «Моҳрӯ», «Майсара» - и Соҷида Гуломова хеле диданбоб дар телевизиони Тоҷикистон пешниҳоди бинандагон гардида буданд. Махсусан, спектакли телевизионии бисёрқисмаи «Шарораи Хуҷанд» диққати бинандагонро хеле бештар ҷалб намуда буд. Дар он ҳам қаҳрамони мо Марям Исоева, яке аз образҳои марказиро бозидаанд. Сирри кунҷковию масъулиятшиносии Марям Исоеваро коргардонҳо дарёфта, дар асарҳои офаридаашон ба ӯ образҳои марказиро бовар менамуданд.

Яке аз асарҳои хотирмони телевизиони Тоҷикистон, ки дили мухлисони телевизионро ба ларза оварда, мафтуни симои қаҳрамони Марям Исоева гардонида буд, новеллаи телевизионии Наим Латипов таҳиякарда мебошад, ки он аз рӯйи асари Максим Горкий ба навор гирифта шуд. Дар ин новелла образи Темурро ҳунарманди тавоно Қурбон Ҳомидов ва симои модари Темурро Марям Исоева бозидаанд. Ин асар дорои маънии баланди тарбиявию ахлоқӣ, иҷтимоӣ буда, паҳлуҳои гуногуни зиндагиро инъикос мекард. Зан-Модар Ватан ва халқашро аз дасти писари ҷангҷӯяш халос кардан мехоҳад. Модари сарсахту дилхун, барои писари паҳлавонҷуссаву ҷанговар, вале давлатхоҳу худписанду хунхораш чӣ чораву чӣ кор карданашро фикр мекард. Оқибат ӯро-азизи ҷонашро мекушад, то Ватанашро аз одамони худхоҳу худписанд, вайронкору бадкирдор пок намояд. Вале, модар ҷасади писарашро оғӯш намуда, худро ҳам дар канори фарзанд ҳалок менамояд. Ҳар як образи офаридаи Марям Исоева хеле хотирмон дар телевизион таҳия гардидаанд.

Соли 1980 «Духтури дандон»-ном новеллаи Шодӣ Ҳанифро коргардони эҷодкор ва нозукхаёл Музаффар Ғаниев таҳия намуда, Марям Исоеваро барои офаридани зани духтури дандон даъват менамояд. Новелла хеле ҳақиқӣ ва тамошобоб таҳия гардид. Кормандони телевизион хуб дар хотир доранд, ки баъди он чӣ воқеа бо кормандони идораи адабӣ –драмавӣ рух додааст. Ин ҷо ба маврид аст, таъкид намоем, ки дар ин новелла образи духтур Ҷаҳонгир Ҷаҳонгиров ном дошт. Бо ҳамин ном он солҳо як духтури дандон, муаллими бахши дандонпизишкии Донишгоҳи тиббӣ фаъолият мекардааст. Баъд аз дидани ин новелла, яке аз мутахассисони масъули Вазорати тандурустӣ ба ӯ занг зада мегӯяд, ки: «**дирӯз телевизионро тамошо кардӣ. Дар он новелла хуб номи туро гуфта шармандаат намуданд**». Ин мард дар ҳайрат афтода, ба телевизион муроҷиат кард. Кормандони телевизион гуфтанд, ки **тасодуф шудааст, ки Шумо бо қаҳрамони мо ҳамном баромадед.** Пас ман ба идораи вазорат чӣ бигӯям, пурсид он духтур.«Ҳамин тавр, тасодуф шудааст, гӯеду коратонро бо масъулият идома диҳед», ҷавоб доданд кормандони идораи адабӣ-драмавии телевизиони тоҷик. Баробари асарҳои саҳнавии телевизион ба мухлисон намоишҳои телевизионӣ, низ хеле писанд меомад. Аз ҷумла «Театри телевизионӣ», «Театр дар меҳмонии шумо», «Ситораҳои замин», «Театри як актёр», «Модарнома», «Хуросони Бузург», «Ҷоми Ҷам», «Беғараз панд», «Наврӯзнома» низ диққати бинандаро ба худ ҷалб мекард. Барномаи телевизионие, ки унвони «Модарнома»-ро дошт, як хатти муайяни симои модарро инъикос мекард. Он вазъи ҳоли бепарасторону дили шикастаи ятимонро бозгӯӣӣ мекард. Марям Исоева ин образро бозӣ

накард-онро табиӣ, ҳаётиву реалӣ офарид. Муаллима Марям Исоева бо ин барнома ба шаҳру деҳи кишвар рафта, муҳаббати модарро нисбат ба фарзандони ятиму бепарастор нишон додааст.

Фаъолияти Марям Исоева серпаҳлу аст. Ӯ дар киностудия ба дубляж ва дар радиои тоҷик бисёр асарҳои бузурги саҳнавиро овоз додааст. Ҳунарвари тоҷик аз мактаби устод Қутбиддин Олимӣ ва Ҳалима Насибулина сабақ гирифтааст. Ин устодон дар сари ҳар як ҳарфу ҳар калима баҳсҳои эҷодӣ менамуданд. Боре барои як ҳарфро дуруст талаффуз намудан Қутбиддин Олимӣ мисоли аҷиб оварда, исбот намуданд, ки ҳангоми талаффузи ҳарфи «х» бо ним овоз аз даҳон садо мебарояд, вале ҳангоми «ҳе» гуфтан, нофи бадан ба дарун кашида мешавад. Овардани чунин мисол ба он далел аст, ки он замон устоду шогирдон кӯшиш мекарданд, ки ҳар як паҳлуи калимаву ҳарф маъниву мантиқи худро ифода намояд. Ҳалима Насибулина, яке аз коргардонҳои ботаҷрибаи радиоба Марям Исоеваи ҳанӯз ҷавон образи лӯлидухтарро барои овоз додан месупорад. Дар вақти тақсими қаҳрамонҳои асар ҳунармандони номии кишвар нишаста буданд. Тӯтӣ Ғаффорова ба Ҳалима Насибулина рӯ оварда ишора карда гуфтанд, ки «**Ин духтар хеле ҷавон аст. Садои духтарони лӯлӣ махсус мешаванд, чӣ тавр метавонад, ки Марям ин образро овоз диҳад?**» Табиатан режиссёрон бо ҷавонон кор карданро дӯст медоранд. Шояд аз ҳамин сабаб Ҳ. Насибулина бе дудилагӣ он образи лӯлидухтарро ба Марям Исоева супориданд. Рӯзи дигар сабти онро барои гӯш кардан ба ҳамаи ҳайати иштирокчиёни асари саҳнавии «**театр дар назди микрофон**» пешниҳод намуданд. Вақте ки садои Марям Исоеваро дар образи лӯлидухтар шуниданд-ангушти ҳайрат газиданд. Тӯтӣ Ғаффорова бадоҳатан аз Марям суол карда пурсиданд, ки ин лаҳҷаи лӯлиёнаро чӣ тавр аз бар кардаӣ? Марям Исоева хеле оромона ва бо тамкини хосси хеш ҷавоб дод, ки ҳангоми истиқоматамон дар ноҳияи Турсунзода (он вақт ноҳияи Регар) дугонаҳои зиёде доштам ва бо онҳо суҳбат ороста ин образро мукаммал намудам. Хазинаи радиои Тоҷикистон бо шоҳкориҳои ҳунармандони асил- аз асарҳои саҳнавию драмавӣ тиллоӣ гардидааст. То имрӯз он сабтҳо барномаҳои Радиои Тоҷикистонро бою ғанӣ менамоянд.

Дар кино мақому манзалати Марям Исоева бо шукӯҳи хосса ба чашм мерасад. Ӯ дар якчанд филмҳои «Тоҷикфилм» иштирок карда, симоҳои хотирмонро офаридааст. Яке аз аввалин филмҳое, ки Марям Исоева ҳанӯз соли 1961-ум офаридааст, «Собина» ном дошт. Онро коргардони таҳиягар Маргарита Қосимова рӯйи навор овардааст. Дар он Марям Исоева роли марказиро иҷро намудааст. Дар ин филм чӣ тавр духтари аз оилаи одию камбизоат–СОБИНА ишқи ҷавони бою сарватмандро қабул намекунад, инъикос гардидааст. Духтар ошиқи ҷавонписари аскарбачае буд, ки ба ҳимояи Ватан хизмат мекард. Вале, ин аскари ҷавон ҳангоми муҳорибаҳо қурбон мегардад, душманон ин хабарро фаҳмида, Собинаро таъкиб мекунанд ва аз баландтарин ҷарӣ ба поён ҳавола менамоянд. Ҳамдеҳагон аз ишқи поку беолоиши Собина огаҳ буданд. Аз ин рӯ, деҳаро Собина ном гузоштанд. Нақши Собина хеле табиӣ рӯйи навор инъикос гардид. Солҳои зиёд ишқи поки Собина ва симосозии – Марям Исоеваро ба ёд оварда, офаринаш мехонданд.

Марям Исоева солҳои 1962-юм дар филмҳои «Онҳо ҳам гунаҳкоранд», соли 1963 «Оромӣ нахоҳад шуд» низ образҳои гуногунро офаридааст.

Ҳар як сокини диёри азизамон филми устоди арҷманд, қаҳрамони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода «Ҳасани аробакаш»-ро дидааст. Режиссёри овозадору донишвар Борис Кимёгаров дар ин филм ба Марям Исоева образи холаи Садафро супорида, ҷиҳати дигари образофарии Марям Исоеваро кашф кардааст. Дар филми «Бо амри дил» низ Марям Исоева нақши ҷолибе офаридааст. Ҳамчунин дар филми «Роҳҳо ҳар гуна мешаванд», ки доир ба мавзӯи ронандагони меҳнатдӯст, созандаву кашфкунандагони қуллаҳои баланд, Марям Исоева нақши хотирмонеро иҷро кардааст. Ин филмро Маргарита Қосимова ва Сайфи Ҷӯрабоев таҳия намуда буданд. Дар филми бадеии «Достони Рустам» ва «Рустаму Сӯҳроб»-и Борис Кимёгаров, «Сирри гузаргоҳи фаромӯшшуда»-и Суҳбат Ҳомидов ва Аъзам Сидқӣ, «Сирри оилавӣ», «Дӯстонро намефурушанд», «Модар» нақшҳои гуногун ва хотирмонро офаридааст. Дар филми «Вохурии кӯтоҳ дар ҷанги дарозмуддат»-и (Краткие встречи на долгой войны) аз рӯйи сенарияи М. Миршакар ва коргардонии Абдусалом Раҳимов рӯйи коромада, лаҳзаҳои хеле кӯтоҳи ишқи пок таҷассум ёфтааст. Ҷанги Бузурги Ватанӣ риштаи муҳаббати онҳо ба таври фоҷиавӣ зуд анҷом меёбад. Дар ин филми образи лётчикдухтар-Гулнораро Марям Исоева хеле таъсирнок ва табиӣ офарида буд.

Галереяи офаридаҳои образҳои Марям Исоева хеле бою рангин буда, омӯхтани он як давраи таърихии радио, телевизион ва киноро бозгӯйӣ менамояд.

Як нуктаро низ мехоҳам таъкид намоям, ки муваффақияти Марям Исоева ба фикри мо он аст, ки ӯ принсипи худро дошта, яъне хусусияти мардонагиро дорост. Гуфтаашро ҳатман иҷро менамояд. Як лаҳзаи фаромӯшношӯдани ба ёд меояд. Ҳангоми қиблагоҳро видоъ намудан, мардҳо таъкид карданд, ки зан ба роҳи охират падарро гусел намекунад. Аз дарвоза ба берун наравед, гуфтанд наздикон. Вале, ӯ ба сухани онҳо ҷавобе нагуфта,

болои мошин савор шуд ва тобути падарро оғӯшкунон то манзили охират гусел намуд. Мардҳо чизе нагуфтанд, ё гуфта бошанд ҳам, охир вай Майрами падар гуфтанду рафтанд.

Оре, зиндагӣ мачрои дарёро мемонад. Танҳо касбияту кордонӣ ва меҳнатдӯстӣ метавонад инсонро аз мачро ба соҳил бирасонад. Марям Исоева бо касби дӯстдоштааш дар дарёи ҳунар фурӯ рафта, чун ғаввосон дурдонаҳо чидааст.

А ДА Б И Ё Т

1. С. Хочазод. Таърихи телевизиони Точикистон. - Душанбе, 2009. - 240 с.
2. Энциклопедия кино Таджикистана. - Душанбе: Эрграф, 2012. - 395 с.
3. Ато Аҳроров. Таджикское кино: 1969-1974 гг. / Ато Аҳроров. - Душанбе: Эр-Граф, 2010. - 192 с
4. Таджикискому кино 50 лет. - Душанбе: Ирфон, 1979. - 115 с.

САҲМИ МАРЯМ ИСОЕВА ДАР РУШДИ ТЕЛЕВИЗИОН, РАДИО ВА КИНО

Муаллиф, дар мақола ба таҳқиқи нақши ҳунарманди шинохта Марям Исоева машғул гардида, чиҳатҳои норавшани фаъолияти ин ҳунарманди асил, Ҳунарпешаи мардумии Точикистонро муфассалу мукаммал баррасӣ намудааст. Ҷустучӯ ва омӯзиши образҳои офаридаи Марям Исоева дар телевизион, радио ва кинои точик аз оғози фаъолияти ӯ, аз соли 1960 то 2018, ба муаллиф имконият додааст, ки хидмати Марям Исоеваро дар рушду нумӯ ва гуногунрангии намоишҳои телевизион, барномаҳои радио, филмномаҳои кинои точик дар солҳои гуногун баён намояд. Образҳои офаридаи Марям Исоева аз рӯзи аввали фаъолияти телевизион дар Точикистон маҳбуби бинандагон гардида, то имрӯз бинандагон онҳоро дар хотир доранд. Асарҳое, ки чун спектакл дар телевизион манзури бинандагон мегарданд, хеле пурмуҳтаво ва тамошобоб мебошанд. Коргардонҳои шинохтаи телевизион монанди Шамсӣ Қиёмов, Музаффар Ғаниев, Шодибек Ҳотамбеков бо Марям Исоева кор карданро мепазируфтанд. Чунки ин зани ҳунарманд масъулияти худро хуб дарк карда, эҷодкорона меҳнат менамояд. Муаллиф ба умқи масъала бештар фурӯ рафта, дар мақолаи хеш намоишҳое, ки дар он Марям Исоева Ҳунарманди мардумии Точикистон, барои гуногунрангии намоишҳои телевизион, радио ва кино хизмати шоён кардааст, ба таври бояду шояд таҳлилу баррасӣ намудааст.

РОЛЬ МАРЬЯМ ИСАЕВОЙ В РАЗВИТИИ ТЕЛЕВИДЕНИЯ, РАДИО И КИНО

Автор имеет опыт работы на радио и телевидении, и всесторонне изучил данную тему. Соответственно, автор решил изучить деятельность, известной актрисы Марьям Исаевой и осветить нераскрытые ранее факты о твореской деятельности народной актрисы. Изучение и исследование образов, созданных Марьям Исаевой на телевидении, радио и кино с начала ее творческой деятельности и по настоящее время, т.е. с 1960 по 2018 года. Г. Умарова неоднократно высказывалась о деятельности Марьям Исаевой и ее вкладе в развитие разнообразных телевизионных и радиопрограмм, а также фильмов таджикского кино в разные годы. Образы, созданные Марьям Исаевой, с начала ее деятельности на телевидении Таджикистана и по настоящее время стали объектом любви и восхищения телезрителей. Произведения, которые в качестве спектакля преподносятся телезрителям очень впечатляющие. Известные работники телевидения, такие как Шамси Киёмов, Музафар Ганиев, Шодибек Хотамбеков, восхищаются работой Марии Исаевой. Потому что она относится ответственно к своей работе и профессионально выполняет поставленную перед ней задачу. Написанная автором статья подробно раскрывает деятельность народной актрисы Марьям Исаевой и исполненные ею различные роли в спектаклях на телевидении Таджикистана. Статья Г. Умаровой «Роль Марям Исаевой в развитии телевидения, радио и кино» - является «путеводителем» для всех, кто интересуется деятельностью М.Исаевой, а также для практикующих и будущих журналистов.

Ключевые слова: Марьям Исаева, спектакль, актер, кино, театр, телевидение, мастерство, деятельность.

THE ROLE OF MARYAM ISAEVA IN THE DEVELOPMENT OF TELEVISION, RADIO AND CINEMA

Since the author has experience in radio and television, she is quite competent in this topic. Accordingly, the author decided to study the activities of the famous actress Maryam Isaeva, and highlight the previously undisclosed facts about the creative activities of the folk actress. The study and investigations of the images created by Maryam Isaeva on television, radio and cinema from the beginning of her creative activity till novadays, i.e. from 1960 to 2018 G. Umarov has repeatedly spoken about the activities of Maryam Isaeva, and her contribution to the development of various television and radio programs, as well as Tajik cinema films in different years. The images created by Maryam Isayeva, from the beginning of her activities in the television of Tajikistan to present, have become the object of love and praise of television viewers. Works that are presented to the viewers as spectacular are very fascinating and impressive. Famous television workers, like Shamsi Kiyomov, Muzafar Ganiyev, Shodibek Hotambekov, admired by the work of Maria Isaeva. Because she is responsible for her work and professionally performs the task set for her. The article, written by the author, reveals in more detail the activities of the national actress Maryam Isayeva, and her various roles in television performances in Tajikistan. Article of G. Umarova “The Role of Maryam Isaeva in the Development of Television, Radio and Cinema” is a good guide for anyone interested in the activities of M. Isaeva, as well as for practicing and future journalists.

Key words: Maryam Isaeva,performance, actor, movie, theatre, television, mastery, activity.

Сведения об авторе: ***Умарова Гавхар*** – Таджикский государственный институт искусств и культур им. М. Турсунзаде, кандидат филологических наук, доцент кафедры тележурналистика. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Борбада, 73 А. Тел.: **(+992) 93-533-53-63**

Information about the author: ***Umarova Gavkhar*** - Tajik State Institute of Arts and Cultures named after M. Tursunzade, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of TV Journalism. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 73 A. Tel.: **(+992) 935-33-53-63**

УДК: 07 (051)

МАХСУСИЯТИ МАВЗӮӢ ВА ЖАНРИИ ХАБАРҲОИ ФАРҲАНГӢ ДАР МАТБУОТ (ДАР МИСОЛИ РӮЗНОМАҲОИ “ҶУМҲУРИЯТ” ВА “МИЛЛАТ”)

Астанақулова Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Жанр дар журналистика қолабест, нигоштаҳои рӯзноманигоронро ба шакл медарорад. Таносуби мавзӯъ, мундариҷа ва шаклро ба ҳам оварда, ба матни эҷодшуда симо мебахшад. Маҳорати журналист ва касбияти ӯ дар риояи мавзӯъ, мазмун ва шакл, яъне риояи мутаносибияти мазмуни пешниҳодкунандааш бо қолаби ҳамин мазмунро ифодакардааш зоҳир мешавад. Хонандаи одии рӯзнома бо жанр кор надорад, мумкин аст, ки онро сарфаҳм ҳам наравад, аммо барои рӯзноманигор ва умуман эҷодкор қолаби ифодаи фикр барои нишонрас гардидани он хеле муҳим аст. Маҳз ба ҳамин сабаб муҳаққиқони соҳа ба масъалаи жанр таваҷҷуҳи махсус зоҳир кардаанд. Чунонки С. Гулов менигорад: *“Жанр воситаест, ки эҷодкор, аз ҷумла журналист аз он барои тасвири ҳаёт истифода мебарад. Яъне жанр шакл, қолабест, ки маводи омодакардашуда ба аудитория (хонанда, шунаванда, бинанда) пешниҳод мегардад”* [4, с.262].

Э. Полетаев жанрро “*восита ва шакли ба вуҷуд овардани асари чопии рӯзноманигор” меҳисобад* [6, с.37]. Муҳаққиқи дигар В. Смирнов бошад: *“жанр маҳсули фаъолияти эҷодист, пас вай категорияи эҷодист”* мегӯяд [10, с.13].

Муҳаққиқи тоҷик И.К. Усмонов менигорад: *“Жанр матнест, ки аз матни дигари ҳамон ё ҳамҷинс бо воҳидҳо, воситаҳои дохилии худ фарқ мекунад. Воситаҳои дохилӣ, яъне имкон ё заруратҳое, ки ҳар кадом жанр дорад, мебошад. Яъне тарзи баён, имкони истифодаи воситаҳои муассиркунандаи баён, василаи зебокунандаи баён, кӯтоҳ ё дароз будани шакли баён, имконияти шахсияти муаллиф дар матн ва гайраҳо. Пас жанр қолабест, ки дар он фикр, факт рехта мешаванд ва ҳар кадом қолаби ҳамон жанреро дода метавонад, ки ба он мувофиқат мекунад” [11, с.5].*

Маълум аст, ки жанрҳои журналистикаро ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд ва ҳар як гурӯҳ ба хусусиятҳои ба ҳам монанд таҳти як гурӯҳ муттаҳид карда мешаванд. Мо дар мақолаи худ аз гурӯҳи аввал, яъне жанрҳои ахборӣ, махсусияти жанри хабарро мавриди таҳлил қарор додем. Ба ин гурӯҳ – хабар, мухбирнома, репортаж, ҳисобот, мусоҳиба дохил мешавад, ки ҳар яке онҳо новобаста аз як гурӯҳ будан аз ҳамдигар фарқият доранд. Аз ин лиҳоз, мо танҳо як жанрро интихоб намудем. Чунончи, муҳаққиқ М. Муродов, менигорад: *“Хабар маълумоти кӯтоҳест дар бораи навигарӣ, воқеа ва факте, ки хусусияти рӯзмарра ва аҳамияти иҷтимоӣ дорад. Яъне, маълумот бояд аз навгонӣ ҳосил шавад, бо факт асоснок гардад ва барои ҳама ё гурӯҳи муайяни хонандаву бинанда ва шунаванда ҷолиб бошад”* [5, с. 97].

Ба ин тариқа, барои таҳқиқи касбияти рӯзноманигорон, сомона ва рӯзномаҳои тоҷикӣ дар инъикоси фарҳанги ақаллиятҳои миллии муқимӣ Тоҷикистон, дар жанри хабар ду рӯзномаи серхонанда ва сертиражро мавриди омӯзиш қарор додем. Чунончи рӯзномаи “Ҷумҳурият”, ҳамчун рӯзномаи давлатӣ ва рӯзномаи “Миллат” - ҳамчун ҳафтаномаи сиёсӣ-ҷамъиятӣ. Саҳифаҳои рӯзномаҳои мазкур аз соли 2010 то соли 2015 мавриди омӯзиши мо қарор гирифтанд.

Дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” чунин маводҳо рӯйи чоп омадаанд: *Насронихои кишвар ҷашни Пасхаро истиқбол карданд 26.04.2011; Гуфтугӯ перомуни ақаллиятҳои миллӣ буд 28.07.2011, Насронихои кишвар фисқро ҷашн гирифтанд 17.04.2012; Фисқро ҷашн гирифтанд 07.05.2013.*

Дар маводҳо ҷашни динии насрониёни мазҳаби православии кишвар баррасӣ шудааст. Ҳамаи маълумотҳои овардашуда дар бораи фарҳанги баргузории иди динии онҳо мебошад.

Маводҳоро таҳлил намуда, ба хулосае расидем, ки маълумотҳо ҳамагӣ якранг буда, ҳама як масъаларо пайгирӣ намудаанд. Аз ин рӯ, чанд маълумоти фарқдоштаро ёдовар шудем, ба хотире, ки маълумоти хуб барои хонанда аст:

1. Ин ид ба муносибати Эҳёи ҳазрати Исои Масеҳ шаб оғоз ёфта то 3-и субҳ дар калисои Николи Муқаддас (Свято-Николский Собор) баргузор шуда, пайравони ин мазҳаб ибодати идӣ анҷом менамоянд.
2. Ҳоло дар Тоҷикистон 6 калисои православӣ мавҷуд буда, наздики 30 ҳазор кас пайравӣ ин мазҳабанд.
3. Ҷашни Эҳё ё Пасха, тибқи таълимоти мазҳаби православӣ, 40 рӯз идома меёбад.

Дар Тоҷикистон ҳамаи мардум новобаста аз дину мазҳаб, забон, фарҳанг баробарҳуқуқ мебошанд. Мутобиқи моддаи 26 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон *“ҳар кас ҳақ дорад муносибати худро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо дигарон динеро пайравӣ намояд ва ё пайравӣ накунад, дар маросим ва расму оинҳои динӣ иштирок намояд”* [3, с. 25].

Маводҳои мазкур танҳо дар бораи ақаллиятҳои мазҳаби православӣ буда, масъалагузории маводҳо ҳама умумианд ва як масъаларо пайгирӣ намудаанд. Танҳо як мавод дар мавзӯи дигар нашр шудааст: *Гуфтугӯ перомуни ақаллиятҳои миллӣ буд, 28.07.2011.*

Аммо ин мавод низ гарчанде аз рӯйи мавзӯъ фарқ дошта бошад ҳам, дар қолаби маводҳои боло тарҳрезӣ шуда, дар қолаби одӣ, ва дар жанри хабари кӯтоҳ омода шудааст. Чунонки Д. Поттер нигоштааст: *“Маҳз бандубаст маводро фаҳмо ва арзишманд мекунад, аммо ин маънои онро надорад, ки ҳама гуна мавод бояд ба як шакл сохта шавад. Журналистони соҳибтаҷриба барои ҳар як мавод бандубасти мувофиқ интихоб мекунанд”* [7, с.58].

Баръакси ин дар рӯзномаи “Миллат” оиди ақаллиятҳо хабари кӯтоҳ омода шудааст, ки дар баробари дар ҳаҷми кӯтоҳ омода шудан бо факту далели муайян қолабрезӣ шудааст.

Мавод зери сарлавҳаи “Туркмандухтарони Ҷиликӯлро тоҷирони турк қолинбоф карданд” 18.04.12 №16 (346) нашр шудааст.

Маълумоти аввал оиди таъсис дода шудани коргоҳи қолинбофӣ мебошад: “*Дар ноҳияи Ҷиликӯли вилояти Хатлон коргоҳи қолинбофӣ таъсис шудааст*” 18.04.12.

Маълумоти дуюм низ бо факти аниқ баррасӣ шудааст: *Дар ин коргоҳ қарор аст, дар марҳалаи аввал сад духтари туркмантабор ба шуғли қолинбофӣ ҷалб шаванд* 18.04.12.

Маълумоти сеюм низ бо факти муайян инъикос ёфтааст. Аз ҷумла хабар мерасонад, ки духтарони ба ин дӯкон ҷалбшуда, аслан аз оилаҳои камбағал буда, баъди хатми мактаби миёна аз сабаби вазъи оилавӣ ба ягон макотиби олӣ таҳсил накардаанд. Барои аниқияти маълумоти овардашуда, аз масъули ҳукумати маҳаллӣ маълумот ворид шудааст: *Тамара Ҷориева, як масъули ҳукумати маҳаллӣ ба Би-Би-Сӣ гуфтааст, дар як сохтмони замони шӯравӣ, чандин дастгоҳи қолинбофӣ солҳо бекор буд ва қарор шуд тибқи як тарҳе, ки аз сӯйи тоҷири турк ҳимояти молӣ шуд, як коргоҳ фаъол шавад 18.04.12.*

Маълумоти чорум аз фарҳанги аҷдодии туркманҳо буда, барои ҳар як хонанда маълумоти ҷолибу хонданбоб мебошад, зеро донистани фарҳанги мардуми дигар барои ҳар нафар ҷолиб мебошад: *Бону Ҷориева афзуд, қолинбофӣ ҳунари аҷдодии туркмантаборони ноҳияи Ҷиликӯл аст. Ӯ гуфт фаршҳои дастбофти туркманӣ, ки дар шароити хона таҳия мешаванд, дар Тоҷикистон ва берун аз он ҳамеша харидор доштаанд,* 18.04.12.

Аз маълумоти инъикосёфта маълум мешавад, ки туркманҳо қолинбофиро ҳунари аҷдодии худ шуморида, то ҳол аз пайи омӯхтани ин ҳунар мебошанд.

Маълумоти панҷуми дар мавод зикрёфта он мебошад, ки қолинҳои бофташударо барои фурӯш ба Туркия равона месозанд: *Тоҷирони турк, ки аз тарҳ ҳимояти молӣ кардаанд, ба гурӯҳи тозатаъсиси духтарони қолинбоф чандин қолин супориш додаанд ва қарор аст, ин қолинҳо пас аз таҳия шудан барои фурӯш ба Туркия интиқол дода шаванд,* 18.04.12.

Маълумоти шашум баёнгари он аст, ки маводи нашршуда, ба туркманҳои ноҳияи ҷамоати “Гурди Гулмурод”-и Ҷиликӯл вобаста мебошад: *Дар ноҳияи Ҷамоати “Гарди Гулмурод”-и ноҳияи Ҷиликӯл беш аз даҳуним ҳазор туркмантабор, ки ҳудуди 12 дарсади ҷамъияти ноҳияро ташкил медиҳад, ба сар мебаранд*. 18.04.12.

Хабарнигор кӯшидааст, ки дар хабари кӯтоҳ ин маълумотро, яъне маълумот оиди теъдоди турктаборони ноҳияро, низ ҷой диҳад то барои хонанда миқдори онҳо низ муайян бошад: *Хусусиятҳои фарққунандаи журналистикаи хуби иттилоотӣ кӯтоҳбаёнӣ, возеҳият ва саҳеҳият мебошанд [7, с. 54].*

Дар мавод як акс ҷойгир шудааст, ки дар он се туркмандухтар бо либосҳои фарҳанги худ ва дар дастҳо бо нақшунигори туркманӣ қолинҳои омодашуда инъикос ёфтаанд. Акс хонандаро бо фарҳанги туркманҳо ошно месозад. Он либосҳои ба бар намудаи туркмандухтарон, қолинҳои дар дастбудаи онҳо ифшогари гуфтаҳои боло мебошанд. Инчунин, аз акси тасвирёфта маълум мешавад, ки туркманҳо ҳунари думбраро низ мероси аҷдодӣ медонанд, зеро дар пушти духтарон думбра дар болои як дастдухт, ки ба монанди қолин мебошад, гузошта шудааст. Хабарнигор маълумотҳои муҳимро интихоб намуда, дар мавод ҷой додааст, ки барои хонанда ҷолиб мебошанд.

Маводе, ки бо факту далел ва дар ҳаҷми кӯтоҳ ва дар лафзи сода ба нашр омада бошад, хонандаи худро тез пайдо менамояд: *Ба истеъмолгарони серкори иттилоот маводе писанд аст, ки аз он моҳияти масъала зуд фаҳмида мешавад [7, с. 54].*

Хуллас, журналист дар бораи мавзӯъҳои гуногун мавод омода намояд, барои хонанда ҳам ҷолиб намудор шуда, барои мутолиаи он шавқро бедор менамояд. Вале бар акси он маводҳо ҳама якранг бошанд, дар хондани он хонанда дилгир шуда, оқибат аз мутолиаи он даст мекашад. Дар кишвари мо ақаллияти миллӣ зиёд умр ба сар мебаранд ва дину мазҳаб, фарҳангу анъанаҳои гуногун дошта, маводҳои ҷолибро рӯйи авроқи сафед овардан мумкин аст. Дар баробари ин, дар жанри хабар маводҳо кам ба чашм расиданд. Воқеаҳои рӯзмарра аз рӯзноманигорон таваҷҷуҳро талаб менамояд, зеро онҳо агар ба ҳаёти ақаллиятҳои миллӣ назар андозанд, бисёр мавзӯъҳои ҷолибро дарёфтан мумкин аст.

Дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» маводҳо танҳо дар як бахш, яъне дар бораи ақаллиятҳое, ки доранд, православӣ мазҳабӣ, мавод омода намудаанд. Дар рӯзномаи «Миллат» бошад танҳо як маводи хабарӣ дарёб намудем.

Бо ин номгӯи пешниҳоди мавод бояд гуфт, ки рӯзноманигорон нисбати ақаллиятҳои миллӣ беаҳамиятӣ зоҳир намуда, дар баробари ин, масъулияти асосии журналистика, яъне фаврият, чусту чолокиро риоя накардаанд. Дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” дар бораи зисту зиндагӣ, фарҳангу расму русуми ақаллиятҳои миллӣ ягон маълумот дарёб накардем. Баръакси он, дар рӯзномаи “Миллат” оиди туркмандухтарон хабари кӯтоҳи таҳлил шуда, оиди фарҳангӣ онҳо мебошад. Албатта, мавод дар ҳаҷми кӯтоҳ пешниҳод шавад беҳтар аст.

Рӯзномаи “Ҷумҳурият” паҳлуи динии ақаллиятҳои муқимӣ ва рӯзномаи “Миллат” оиди фарҳанги миллӣ, аз қабили ҳунарҳои дастӣ, асбобу мусиқии туркманҳо мавод пешниҳод намудаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Астанакулова, Ҷ. Инъикоси арзишҳои этникӣ ва фарҳангии ҷӯгиёни маскуни Тоҷикистон дар матбуот (дар мисоли ҳафтаномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» ва «Миллат») / Ҷ. Астанакулова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. -Душанбе: Сино, 2017. – №4/1. –С. 299-302.
2. Астанакулова, Ҷ. Инъикоси фарҳанги оиладорӣ дар мусоҳибаҳои матбуотӣ (дар мисоли рӯзномаи «Ҷумҳурият», соли 2015) / Ҷ. Астанакулова. - Душанбе, 2017. – С. 261-263.
3. Бозрикова, Т. Н. Проблемаҳои ақаллиятҳои этникӣ дар Тоҷикистон / Т.Н. Бозрикова. – Душанбе, 2003. – 107с. – С.25.
4. Гулов, С. Жанр: назария ва амалия / С. Гулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.–Душанбе, 2014. – №4/3 (137). – С. 262-264.
5. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 256с.
6. Полетаев, Э. Рӯзноманигории байналхалқӣ: роҳнамо барои муаллифон аз Осиёи Марказӣ / Э. Полетаев. – Душанбе, 2010. – 300с. – С. 37.
7. Поттер, Дебора. Рӯзноманигори мустақил / Дебора Поттер. – Душанбе, 2006. - 148с. – С.54
8. Рӯзномаи Миллат. – www.Millat.tj. – 2011-2012. – сентябр, октябри соли 2018.
9. Рӯзномаи Ҷумҳурият. – 2011-2012. – www.jumhuriyat.tj. – сентябр, октябри соли 2018.
10. Смирнов, В. В. Жанры радиожурналистики / В.В. Смирнов. – М.: Аспект Пресс. 2002.– 288с.
11. Усмонов, И. Назаре ба таҳқиқот дар соҳаи журналистика / И. Усмонов. – Душанбе: Эҷод, 2008. – 64 с.

МАХСУСИЯТИ МАВЗӮӢ ВА ЖАНРИИ ХАБАРҲОИ ФАРҲАНГӢ ДАР МАТБУОТ

(дар мисоли рӯзномаҳои “Ҷумҳурият” ва “Миллат”)

Дар мақола мавқеъ ва махсусияти жанрҳои хабарӣ дар рӯзномаҳои “Ҷумҳурият” ва “Миллат” баррасӣ карда мешавад. Муаллиф, пеш аз ҳама, ба масъалаи махсусияти худи жанрҳо таваҷҷуҳ менамояд. Ба андешаи ӯ асоси иттилооти журналистиро баҳамалоқамандии шакл ва мазмун ташкил медиҳад. Мазмун аз тариқи шакли муайян ифода мегардад. Барои гирандаи иттилоъ мазмун муҳим аст, ӯ ба жанри мавод кор надорад, вале журналист барои фаҳмо ва дастрас гардидани маводаш, албатта, аз қолаби муайян истифода мебарад. Бинобар ин, журналистикаро бе жанр тасаввур кардан имконнопазир мебошад, зеро эҷоди журналисти аз донистани қолабҳои жанрӣ ва истифодаи мақсадноки онҳо оғоз меёбад. Самараи эҷод ду ҷанба дорад – шакл ва мазмун. Албатта, мазмуни онро масъалаҳое ташкил медиҳанд, ки журналистон баррасӣ мекунанд, аммо ҳамин мазмун ва мундариҷа дар қолаби муайян баён карда мешавад. Ҳамин қолабҳо жанрҳои журналистианд. Умуман, масъалаи жанр дар журналистика яке аз масъалаҳои хеле мубрам буда, баҳсҳои зиёде атрофи он вуҷуд доранд. Дар мавриди жанр агарчи тадқиқотҳои зиёде ҷой доранд, бештари муҳаққиқон ба гуфтаҳои В.Ученова, Тертичний, М. Черепахов такя мекунанд. Аммо ба назар чунин мерасад, ки муҳаққиқон ҳангоми тавсифи жанр бештар паҳлуҳои гуногуни онро дар маркази таваҷҷуҳ қарор медиҳанд. Чунончи В. В. Ученова жанрро “як василаи хуби инъикоси воқеияти омӯхташуда” меҳисобад. В. Д. Пелт жанрро “намуди аломатҳо ва хусусиятҳои устувордоштаи эҷод” медонад. М. Черепахов иброз медорад, ки: “жанр гурӯҳи тасвири воқеият аст ва он моҳиятан устувор буда, сохтораш шакли умда дорад”.

Калидвожаҳо: жанр, категория, иттилоот, жанрҳои ахборӣ, ахбори фарҳангӣ, дин, ақаллиятҳои миллӣ.

ТЕМАТИЧЕСКИЕ И ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ КУЛЬТУРНЫХ НОВОСТЕЙ В ПРЕССЕ

(на примере газет “Джумхурият” и “Миллат”)

В статье рассматриваются место и особенности жанра новостей в газетах “Джумхурият” и “Миллат”. Автор прежде всего обращает внимание на вопрос особенностей самого жанра. По его мнению, основу журналистской информации составляет взаимосвязь формы и смысла. Смысл определяется через определенную форму. Для получателя информации важен смысл, ему нет дела до жанра материала, но журналист для ясности и доступности своего материала, конечно, использует определенные штампы. Поэтому журналистику невозможно представлять без определеных жанров, потому что журналистское произведение начинается со знания жанровых штампов и их

целевого использования. Плод творчества имеет две стороны – форма и смысл. Конечно, его смысл составляют те проблемы, которых рассматривает журналист, но этот смысл и содержание выражаются в определенном штампе. Эти штампы и есть жанры журналистики. Вообще, проблема жанра в журналистике является одной из самых сложных проблем, вокруг нее ведется много споров. По проблемами жанра, имеются много исследований, но большинство исследователей опираются на мнения В.Ученовой, Тертичного, М.Черепахова. Хотя исследователи во время описания жанров, в центр исследования ставят различные его стороны. Так, В.В.Ученова считает: его "Хорошим способом отражения изученной реальности". В. Д. Пелт считает жанр "видом символов и особенностью устоявшегося творчества". М.Черепахов утверждает, что " жанр-это группа описания реальности и он, по сущности, является устоявшимся, его структура имеет сложный вид".

Ключевые слова: жанр, категория, информация, жанры новостей, новости культуры, религия, этнические меньшинства.

THEMATIC AND GENRE PECULIARITIES OF CULTURAL NEWS IN PRESS

(on the example of the newspaper "Jumhuryat" and "Millat"**)**

The article discusses the place and features of the news genre in the newspapers "Dzumhuriyat" and "Millat". The author first draws attention to the question of the features of the genre itself. In his opinion, the basis of journalistic information is the interrelation of form and meaning. Meaning is defined through a specific form. Meaning is important for the recipient of information, he does not deal with the genre of material, but the journalist, of course, uses a certain stamp for clarity and accessibility of his material. Therefore, it is not possible to present journalism without a genre, because a journalistic work begins with knowledge of genre stamps and their intended use. The fruit of creativity has two sides - form and meaning. Of course, its meaning is made up of the problems that the journalist considers, but this meaning and content are expressed in a certain stamp. These stamps are the genres of journalism. In general, the problem of the genre in journalism is one of the most difficult problems, around which there are many disputes. According to the genre, despite the fact that there is a lot of research, most researchers rely on the opinion of V.Uchenova, Terticny, M. Cherepakhov. But it seems that researchers, while describing a genre, more often place its various aspects at the center of research. So, V.V.Uchenova considers: "a good way to reflect the studied reality". V.D. Pelt considers the genre: "a type of symbols and a feature of established creativity". M. Cherepakhov argues that "the genre is a group of the description of reality and it is essentially established, its structure has a complex look."

Keywords: genre, category, information, genre news, news culture, religion, ethnic minorities

Сведения об авторе: ***Астанакулова Джумагул*** - Таджикский национальный университет, аспирант кафедры печати. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: **journalist2020@mail.ru.**
Тел: **(+992) 987-57-87-85; 908-87-88-74; 93-502-04-91**

Information about the author: ***Astanakulova Dzhumagul*** - Tajik National University, postgraduate student of the Department of Printing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.
E-mail: **journalist2020@mail.ru.** Tel.: **(+992) 987-57-87-85; 908-87-88-74; 93-502-04-91**

МУНДАРИҶА-СОДЕРЖАНИЕ

З А Б О Н Ш И Н О С Ӣ - Я З Ы К О З Н А Н И Е

Офаридаев Н., Холикназарова С. К вопросу антропонимического пространства касыд Носира Хусрава.. **5**
Гулназарова Ж. Навъҳои маънои аспектуалии феъл (дар намунаи осори Абдурраҳмони Ҷомӣ)…… **9**
Раҷабова Р.Р., Искандарова Ф.Д. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави ҳол дар "Ёддоштҳо"-и Садриддин Айнӣ ва тарҷумаи русии он..... **16**
Акбарова М.Ғ. Вижагиҳои луғавию маъноии вомвожаҳои арабии романи таърихии «Куруши Кабир»-и Бароти Абдурраҳмон…….. **22**
Валиева М.Н. Таърихи ташаккули истилоҳоти кӯҳӣ дар забони англисӣ……. **27**
Иброгимова М.Т. Мафҳуми майдон ва моҳияти он дар илми забоншиносии муосир..... **31**
Кенҷаева О. Бо исм ифода шудани ҷузъи номии феълҳои таркибӣ (дар асарҳои устод Сотим Улуғзода)..... **33**
Яо Цзян. Оптативные предложения с модифицирующей частицей"就好了"(jiu hao le) и способы их передача на русский язык……... **37**
Ниматова М. Тартиби категорияҳои шахс ва шумораи феъл дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи онҳо бо забони англисӣ..... **41**
Сафарова З.М. Теоретическое обоснование сопоставления паронимов в разноструктурных языках……. **44**
Носирова Оламбӣ. Номҳои ифтихорӣ ва лақабҳо дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ»…… **48**
Валиева З.А. Когнитивное пространтство концепта «гостеприимство» в таджикском и английском языках……... **52**
Сангова Ҳ.Р. Сохти грамматикии истилоҳоти тиббӣ дар забони лотинӣ……. **57**
Тойчиев М.Т. О морфологических признаках предположительного наклонения в кыргызском языке в сравнении с таджикским……. **62**
Темурова М.Қ., Мастибекова Ф.Н. Баррасии вижагиҳои калимаҳои мураккаб дар достони «Юсуф ва Зулайхо»- и Ҷомӣ…… **67**
Абдуллоева Г.З. Лексика ткацкого дела гиссарской долины и её эквиваленты в современном русском языке..... **71**
Қурбонов С.Ҳ. Баъзе хусусиятҳои лексикаи феълӣ дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ…….. **74**
Собко В.И. О роли термина и текста в профессионально-ориентированном обучении английскому языку **79**
Сайдалиева С.С. Корбурди ибораҳои феълии пешояндӣ дар забони муосири тоҷик……..... **83**
Самиев З. Эпонимные термины сферы образования…….. **87**
Ҳалимова С. Ибораҳои фразеологӣ бо ҷузъи "дил" дар ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил..... **91**
Шарипов Б.А. Исследование категории модальности в разноструктурных языках (на материале русского, таджикского и английского)…….. **96**
Аҳёев А.К. Семантикаи вожаи "об" дар маснавии "Мантиқ-ут-тайр"-и Шайх Фаридуддини Аттор… **100**
Қодирова С.А. Мавқеи ибораҳои исмии изофӣ дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ……. **104**
Тозаева Ф.Б. Лексема «гостеприимство» во фразеологической картине мира в русском и таджикской языках……... **112**
Тураев А. Маъноҳои истилоҳии «муарраб» ва «дахил» дар забоншиносии араб……. **115**
Хайдарова С. Структура многокомпонентных терминов в таджикском и английском языках…….. **118**
Шарипова Ш.Ш. Роҷеъ ба баъзе хусусиятҳои номвожаҳои кӯҳистони Зарафшон дар намунаи оронимҳо..... **122**
Абдурасулов Н.А. Лексико-семантическая классификация метеорологической терминологии…… **127**
Юлдашева Л. Корбурди зарбулмасалу мақолҳои халқӣ дар қолаби ҷумлаҳои мураккаб..... **131**
Давлатов М.А. К вопросу о выявлении концептуальной модели (на примере когнитивного исследования интеллектуальной характеристики человека)…….. **135**
Муминова К. Вожаи "гавҳар" дар достони "Хусрав ва Ширин"-и Низомии Ганҷавӣ…… **140**
Низомова С.Ф. Бо ҷузъи нома сохта шудани калимаҳои мураккаб дар насри бадеӣ ва публитсистии Садриддин Айнӣ…….. **145**
Шарифова Г. Дж. Особенности формирования официально-делового стиля……. **149**
Гулмирзоева З. Шарҳи чанд вомвожаи заргарии осори манзуми асри Х..... **152**
Зуҳраи Юсуф. Корбурди калимасозии навъи ихтисораҳо дар соҳаи маориф…….. **155**
Сайдалиева М. Шаклҳои аввалини феъл дар нутқи кӯдакон..... **160**
Туйгунов Н.Ҳ, Умаров Ф. Усулҳои ифодаи пешояндҳои мураккаби забони англисӣ ба забони тоҷикӣ дар заминаи тарҷумаи англисии асари «Ёддоштҳо»- и С. Айнӣ…… **164**
Ҳусайнова Ф. Категорияи шахсу шумораи феъл дар давраи муосир дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ…… **169**
Шарипов Н.Н., Шарипова Д.У., Салимов Ф.Н. Значения условного и сослагательного наклонений в русском и таджикском языках……... **175**
Акбарова Д.Н. Вижагиҳои вожасозии пасванди **-гар** дар достони «Сиёвуш»-и «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ..... **178**
Маджидова Д.И., Пулодова З.Д. Анализ компаративных глагольных фразеологизмов…… **183**

А Д А Б И Ё Т Ш И Н О С Ӣ - Л И Т Е Р А Т У Р О В Е Д Е Н И Е

Алибекова П.М. Персидские сочинения по астрономии в Дагестане…….. **189**
Абдуқодирзода Саидмукаррам. Мафҳуми “тафсир” ва истилоҳоти бо он қаробатдошта..... **193**
Воробьёв В.П. О феномене раннего стихотворения Джорджа Гордона Байрона «Прометей прикованный»…….. **198**
Абдулқодири Наҷмиддин. Аълохон Афсаҳзод-рӯдакишинос..... **201**
Бобобеков А.М. Забон ва шеваи баёни Қатрони Табрезӣ…….. **204**
Вохидова Н.Н. Творчество Сомерсета Моэма в оценке литературной критики…….. **207**
Нозимова Г.С. Тамсил ва анвои он дар ашъори устод Рӯдакӣ..... **211**
Очилова М.И. Таъсири ғояи муътазила дар тафсири «Кашшоф» - и Ҷоруллоҳ Замахшарӣ..... **215**
Расулов С. А. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ дар «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ…….. **218**
Ҷӯрахонова М. Нақши талмеҳ дар «Василат-ун-наҷот»- и Муҳаммадҳусайни Ҳоҷӣ…… **223**
Ҳайдаров Ф.Н. Осори шоир - бозгӯи рӯзгори шоир..... **227**
Абдуллоев И.П. Савонеҳи рӯзгори Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ дар “Мунтахаб-ут-таворих” – и Ҳоҷӣ Ҳакимхон..... **235**
Пӯлотов Н.Н. «Ҷаҳонгирнома» ва арзиши адабиву таърихии он…….. **240**
Ҳақпараст Аҳмад. Бадеиёти ғазалиёти Биноӣ..... **244**
Раҳмонов Ҳ.А. Таносуби тасаввур ва ифода дар шеър..... **253**
Ашурова Н.Ҷ. Таҳлили қиёсии образи Ширин дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ..... **260**
Тухтасунов О. Аҳли ҳунар ва хирадро «тат (тот)» мегуфтанд…… **264**
Шарипова М. Изобразительно - выразительные средства языка и арабские стихи в произведениях Хаджа Абдуллаха Ансори…….. **268**
Қодирова Д.Л. Жанрҳои нақди адабӣ ва усули таҳлил…….. **271**
Мухторов З., Абдуев Э. Шифоҳиёт ва ҳақиқат дар бораи зиндагӣ ва осори Толиби Омулӣ…… **275**
Ҳусейнзода Ф. Ақидаҳои Садриддин Айнӣ оиди мактабу маориф..... **279**
Аминов Ҷ. Анвои ишқ аз назари Рӯзбеҳони Бақлии Шерозӣ…….. **282**
Азизӣ Ф.А. Истилоҳоти «Баёзи Шашмақом»-и Фазлиддин Шаҳобов аз решаҳои асили мактаби классикии шашмақом аст..... **287**

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

Нуралиев А. Проблемы и перспективы подготовки журналистов-международников…….. **292**
Абдуллозода М.А., Рахимов А.А., Сохибназарбекова Р.М. Деятельность СМИ как фактор аккумуляции гражданской ответственности…… **295**
Баҳромзода М.З. Инъикоси мушкилоти норасоии об дар рӯзномаи "Ҷумҳурият"..... **299**
Умарова Г. Саҳми Марям Исоева дар рушди телевизион, радио ва кино…… **306**
Астанақулова Ҷ. Махсусияти мавзӯӣ ва жанрии хабарҳои фарҳангӣ дар матбуот (дар мисоли рӯзномаҳои “Ҷумҳурият” ва “Миллат”)…….. **311**

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИЕ, КИ БА МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН. БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ» БАРОИ ЧОП ПЕШНИҲОД МЕГАРДАНД

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, аз ташхиси пешакӣ гузаронида мешаванд (ташхис аз ҷониби аъзоёни ҳайати таҳририя – мутахассисони соҳаи дахлдор анҷом дода мешавад) ва сипас дар доираи тартиботи ҷорӣ барои чоп қабул мегарданд. Талабот барои тартиб додани шакли ниҳоии матни мақола дар ҳар як шумораи маҷалла чоп карда мешавад.

Ҳангоми қабули шакли дастнависи мақола, корбарони маҷалла нисбат ба мундариҷа ва риояи талаботи асосӣ ба муаллиф хабар медиҳанд ва он норасоиҳое, ки дар мақола ҷой доранд, то оғози ташхис аз ҷониби муаллиф бояд бартараф карда шаванд.

Сипас мақолаи илмӣ, дар доираи талаботи ҷорӣ, барои ташхис ба аъзоёни ҳайати таҳририя ва ё мутахассисони соҳаи дахлдор (номзадҳо ва докторони илм) равон карда мешавад.

Дар тақриз бояд хусусиятҳои муҳимми мақола асоснок карда шаванд. Аз ҷумла, навоварии илмӣ, муҳиммияти омӯзиши масъала, арзиши таърихӣ ва фактологии мақола, дурустии иқтибосҳои нишондодашуда, услуби матн, истифодаи адабиёти солҳои охир ва камбудию норасоиҳои мақола. Дар охири тақриз ба мақола баҳои умумӣ дода мешавад ва ба ҳайати таҳририя дар мазмунҳои зерин хулосаи муқарриз пешниҳод мегардад: ба чоп тавсия карда шавад; баъди ислоҳи камбудиҳо ба чоп тавсия карда шавад; барои тақриз иловатан ба мутахассиси дигари масъалаи дахлдор фиристода шавад; барои чоп тавсия карда намешавад. Ҳаҷми тақриз бояд аз як саҳифа кам набошад.

Мақолаҳои илмии барои чоп қабулгардида, аммо ба тағйирот ниёздошта, бо нишон додани тавсияҳои муқарриз ва муҳаррир ба муаллифон фиристода мешаванд. Муаллифон бояд камбудию норасоиҳои ҷойдоштаро ислоҳ намуда, шакли ниҳоии матни чопӣ ва электронии мақоларо бо дастхати пештарааш ба маҷалла пешниҳод намоянд. Баъди ислоҳи камбудиҳои ҷойдошта мақолаи илмӣ такроран барои тақриз супорида мешавад ва сипас аз ҷониби ҳайати таҳририя барои чопи он иҷозат дода мешавад.

Мақолае, ки ба он тақризи мусбӣ дода шудааст ва чопи он аз ҷониби ҳайати таҳририя ҷонибдорӣ гардидааст, барои нашр қабулгардида ба ҳисоб меравад.

Раванди тақриздиҳӣ ба мақолаҳои дастнавис ошкоро намебошад. Паҳн намудани хабар дар бораи раванди тақриздиҳии мақолаи дастнавис боиси поймол гардидани ҳуқуқи муаллиф мегардад. Муқарризон барои нусхабардорӣ намудани матни мақола ва истифода намудани он барои эҳтиёҷоти худ ҳуқуқ надоранд.

Муқарризон, инчунин аъзоёни ҳайати таҳририя то нашри мақола иттилооти дар матни мақолаи дастнавис ҷойдоштаро ба манфиати худ истифода бурда наметавонанд.

Тақризҳо дар нашрияи маҷалла ба муддати 5 то сол нигоҳдорӣ мешаванд.

Идораи нашрия ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои тақризҳоро ба Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия ирсол менамояд.

Инчунин идораи нашрия ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои тақризҳоро ба Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ирсол менамояд.

ПОРЯДОК
РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА. СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд.

Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство образования и науки Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН
Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмии «Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ» пешниҳод мегарданд

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гунна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

–номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

–матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

– название статьи;

– фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);

– название организации, в которой работает автор статьи;

– основной текст статьи;

– список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний;

– информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 8 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: 10.01.00 – Литературоведение и 10.02.00 – Языкознание. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

2018. №7.

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.Ибодова
Редактор таджикского языка: М.Н.Набиева
Редактор русского языка: О.Ашмарин
Редактор английского языка: М.Асадова

Издательский центр
Таджикского национального университета
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 8,5, усл. п.л. 8.
Подписано в печать 03.11.2018 г. Заказ №2018/04-01
Отпечатано в типографии ТНУ
734025, г.Душанбе, ул.Айни, 32.